Kur'ân Dersleri

Dirâsâtu'l-Kur'ân

Meâl & Tefsîr

Ali Bulaç

2

CIRA

Çıra Yayınları: 380
Tefsir

Editörler
Esat Hocalar - Abdullah Yusufoğlu
Kapak: Ömer Faruk Yıldız
İç Düzen: Çıra Yayınları

ISBN (TK): 978-605-9686-21-1
978-605-9686-23-5

© Çıra Basın Yayın Ltd. Şti.
Bu kitabın yayım hakları saklıdır.
Yayıncıdan izin alınmadan kısmen veya
tamamen çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

I. Baskı: Nisan 2016

Çıra Basın Yayın Ltd. Şti.
Ali Kuşçu Mahallesi, Kıztaşı Caddesi
Nalbant Demir Sokağı, No: 10/3
Fatih / İstanbul
Tel: 0212 635 99 19
Faks: 0212 534 81 83

www.cirayayinlari.com.tr
cirayayinlari@gmail.com

Baskı ve Cilt: Ofis Matbaacılık
Davutpaşa Mahallesi
Güven San. Sit. B Blok D: 386
Kocamustafapaşa/Fatih-İstanbul
Telefon: (0212) 577 63 48

Kur'ân Dersleri
Dirâsâtu'l-Kur'ân (Meal&Tefsir)
Ali Bulaç

Kur'ân Dersleri

Dirâsâtu'l-Kur'ân
(Meal & Tefsir)

(Cilt: 2)

Ali Bulaç

ÇIRA

Ali BULAÇ

Yazar, araştırmacı, sosyolog. 10 Mart 1951tarihinde, Mardin'de doğdu. İlk ve orta öğrenimini Mardin'de tamamladıktan sonra, İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü (1975) ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünü bitirdi (1980). Bir grup arkadaşıyla *Düşünce* dergisini çıkardı (1976-1980). İnsan Yayınevi'nin genel yayın yönetmenliğini (1984), *Zaman* gazetesinin kurucuları arasında yer alarak İstanbul temsilciliğini üstlendi (1986-87), *Kitap Dergisi* (1988'den itibaren); Bilgi ve Hikmet (1993); Bilgi ve Düşünce (2001) dergilerinin genel yayın yönetmenliğini yaptı. Birçok gazete ve dergide yazı ve araştırmaları yayınlandı, televizyonlarda program yaptı. Fatih Üniversitesi ve Süleyman Şah Üniversitesi'nde Din ve Siyaset, Osmanlı'da Siyaset Düşüncesi, Modernleşme Politikaları, Demokraside Yeni Arayışlar ve İslam Düşüncesi konularında ders verdi.

Çağdaş İslâm dünyası, düşünce sorunları, toplumsal değişme ve modernleşme gibi konulardaki araştırma ve incelemeleriyle tanınmıştır. Deneme, eleştiri, inceleme ve araştırma yazıları *Hareket* (1973), *İslâm Medeniyeti* (1974), *Tohum* (1973), *Sur* (1973), *Düşünce* (1976-1980), *Tevhid* (1979), *Hicret* (1979), *Yeni Zemin, Nehir, Bilgi ve Hikmet ve başka* dergiler ile *Millî Gazete, Yeni Şafak* ve Zaman gazetelerinde yayınlandı.

İnsanın Özgürlük Arayışı adlı eseriyle fikir dalında Türkiye Yazarlar Birliği Ödülünü (1988), Özel Feza Anadolu İletişim Meslek Lisesi'nin "Yılın Sosyal Siyasal Analizi Yazarı" Ödülünü (2005) aldı. Amerika'daki Georgetown Üniversitesi ve Ürdün Stratejik Çalışma Merkezi'nin 2009'da yayınladığı "Dünyanın En Etkili 500 Müslüman'ı" listesinde yer aldı. İstanbul Özel Burç İletişim Meslek Lisesi ile GENAR Araştırma Eğitim Danışmanlık şirketinin ortaklaşa Kasım-2008/Şubat-2009 tarihleri arasında 20 ilde ve 5.200 kişi üzerinde yaptıkları araştırmada Türkiye'de en çok okunan 10 yazar arasında birinci seçildi.

Zaman Gazetesi ve Today's Zaman'da İslam düşüncesi, Ortadoğu, iç ve dış siyaset, Batı-dışı modernleşme, modern dünyanın krizi ve İslam toplumlarının içinden geçmekte olduğu süreçlerle ilgili 25 sene yazılar yazdı.

Yayınlanmış eserleri

1. Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (47. Bsm. 2009)
2. Kur'an ve Sünnet Üzerine (3. Bsm. 1985)
3. İslâm Dünyasında Toplumsal Değişme (4. Bsm. 1995)
4. İslâm Dünyasında Düşünce Sorunları (6. Bsm. 1995)
5. Din ve Modernizm (5. Bsm. 2006)
6. Nuh'un Gemisine Binmek (3. Bsm.1995)
7. İslam Düşüncesinde Din-Felsefe/Vahiy-Akıl İlişkisi (6. Bsm. 2016)
8. Kutsala, Tarihe ve Hayata Dönüş (3. Bsm. 2006)
9. Modernizm, İrtica ve Sivilleşme (5. Bsm. 1995)
10. İnsanın Özgürlük Arayışı (6. Bsm. 2015)
11. Çağdaş Kavramlar ve Düzenler (33.Bsm. 2008; Arnavutçaya çevrildi)
12. Din ve Siyaset (2. Bsm. 2014)
13. Tarih, Toplum ve Gelenek (3. Bsm. 2007; Arnavutçaya çevrildi)
14. Postmodern Kaosta Kıble Arayışı (2. Bsm. 2015)
15. Avrupa Birliği ve Türkiye (2.Bsm. 2000)
16. Bilgj Neyi Bilmektir? (5. Bsm. 2013)
17. Modern Ulus Devlet (3. Bsm. 2007)
18. Aydın Sapması'ndan Aydın-Ulema Profiline (2008)
19. Din, Kent ve Cemaat (2008)
20. İslâm'dan Korkmalı mıyız-Fanatizm, Fundamentalizm, İslamofobia- (2009)
21. Göçün ve Kentin Siyaseti-MNP'den SP'ye Milli Görüş Partileri- (2009)
22. Göçün ve Kentin İktidarı-Milli Görüş'ten Muhafazakâr Demokrasi'ye AK Parti- (2010)
23. Ortadoğu'dan İttihad-ı İslam'a 2 Cilt (2014)
24. Kadını Kim Örttü?-Nehir söyleşileri- (2014)

İçindekiler

3. ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 7
4. NİSA SÛRESİ 273
5. MAİDE SÛRESİ (1-40 ARASI) 567

وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِن مُّدَّكِرٍ

“Ant olsun, biz Kur’an’ı öğüt alıp düşünmek (zikr) **için kolaylaştırdık. Fakat öğüt alıp düşünen var mı?”**

(54/Kamer, 17)

3. Âl-i İmrân Sûresi

Âl-i İmran sûresi Medine'de indirilmiş olup 200 âyet'tir. Mushaf'taki sıralaması 3, iniş sırasına göre 94, bazılarına göre 89. sûredir. Enfal (8) sûresinden sonra, Ahzab (33) sûresinden önce inmiştir. Âl-i İmran, dilimizdeki söyleyişi ile "İmrân âilesi" demektir.

Sûre, ismini 33. âyetinde geçen Âl-i İmran'dan almıştır. İmrân, Hz. Meryem (a.s)'in babasının adı olup, hikmet ehli bir zattır. Ailesi (Âl) de bu özellikleriyle anılmış, ismi yüceltilmiştir. Bu sûre ağırlıklı olarak bu ailenin temsil ettiği nübüvvet, Hz. Îsâ (a.s.) ve Hıristiyanlık konularını ihtiva etmektedir. Yahudiler ve müşriklerin tutum ve davranışlarıyla ilgili bölümler de vardır.

Rivayetlere göre sûrenin nüzûl sebebini Yahudilerden ziyade Hıristiyanlar teşkil etmiştir. Bakara sûresi, kitap ehlinden önce Yahudileri ele almışken, Âl-i İmran sûresinde Hıristiyanlar ele alınmıştır. Necran Hıristiyanlarından kalabalık bir heyet (60 kişi) Medine'ye gelir, Mescid-i Nebevi'de Hz. Peygamber (s.a.)'le görüşürler. Görüşmeler sırasında Hz. Peygamber, onlara mescitte kendi usullerine göre ve doğuya dönerek dua etmelerine izin verir, hatta dua etmek için yer aradıklarını söyleyince bunu kendisi teklif eder. Aralarında önemli tartışmalar geçer. Anlaşma sağlanamayan belli başlı konular, üçleme (teslis) inancı, haç ve domuz eti olarak belirlenir. Görüş birliği sağlanamayacağı anlaşılınca, Hz. Peygamber, onları karşılıklı lanetleşmeye (mübahele) davet eder. Aralarında müzakere yaptıktan sonra "Bir peygamberin mübahelesine katılmanın uğursuzluk getireceği"ni düşünüp buna yanaşmazlar.

Kur'an'ın bu iki sûresine "Zehrâveyn" adı verilir. Bakara ve Âl-i İmran sûrelerine "Zehraveyn (Çifte güller) denmesinin sebebi, birinde mücmel olarak ele alınan bir konunun diğerinde ayrıntılarıyla anlatılmasıdır. İki sûre iki kız kardeş veya ana kız gibi birbirlerine yakın ve benzerdirler. Diğer bir nitelemeye göre Bakara asıl, Âl-i İmran dal hükmündedir.

İki sûre arasındaki fark ve benzerlik, Tevrat ve İncil arasındaki benzerlik gibidir. Tevrat, İncîl ve Kur'ân'ın aynı İlahî kaynaktan geldiği, bu kitapların müteşabih ve muhkem âyetler ihtiva ettiği anlatılır. Özellikle Hıristiyanlığın, bazı

müteşabih, mecazî, kelimelerin yanlış tefsirine dayandığı ima edilir. Nübüvvetin esasının tevhid olduğu, bu esas üzere dinlerin şirk unsurlarından temizlenmesi gerektiği bildirilir. Ehlikitap "müşterek bir kelime"ye ve hakka dâvet edilir. Daha sonra cihattan ve Uhud gazvesinden, Hac farizası, faizli muamele ve zekâtı vermeyenlerle ilgili hükümlerden bahsetmek suretiyle müminlere bir yol haritası çizilir.

Peygamber Efendimiz (s.a), bu sûrenin faziletleriyle ilgili olarak "Kıyâmet gününde Kur'an ve onunla amel eden kimseler getirilirken Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri onların önünde gelir." (Müslim, Müsafirin, 253) buyurmuşlardır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Rahmân Rahîm olan Allah'ın adıyla

الٓمٓ ﴿١﴾ اَللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ ﴿٢﴾

1. "Elif, Lam, Mim.

2. Allah... O'ndan başka ilâh yoktur. Diridir, kâimdir..."

Bazı sûre başlarında yer alan Huruf-u mukattaa ile ilgili Bakara (2) sûresinin girişinde bilgi vermiştik.

"Allah!..! Sûreye şanı yüce Allah'ın ismiyle giriş yapılması, kesin ve açık bir uyarı niteliğindedir. Bu İsm-i A'zam'dır. Her şey bu ismin sırrında toplanmıştır. O'ndan başka ilah/tanrının olmadığı Allah, varlığın merkezi, kaynağı, sebebi ve Rabbi'dir. Allah-varlık (tabiat) ilişkisi aynıyla Allah-hayat, Allah-tarih ve Allah-insan ilişkisi için de geçerlidir. Varlık âlemi Allah olmaksızın düşünülmeyeceğine göre, Allah olmadan hayat ve insan da düşünülemez. Nasıl düşünülebilir ki! Yaratıcı yoksa yaratılan varlık olamaz, var oluşunu devam ettiremez. Bütün bu olağan üstü donanım, harikulade düzen ve yapılar bir ucunda bizim yani hayatın ve insan fiillerinin devam etmesine hizmet etmektedir.

Hitap bizedir. Diğer canlılar; melekler, cinler, bitkiler, hayvanlar ve bilemediğimiz başka bilinç sahibi varlıklar bunun farkındadır, Şeytan(lar) da. Bizden istenen, bizim de bu bilinçte olmamızdır. Bu en yüksek düzeydeki bilginin faydası, zihnimizi, ruhsal algılarımızı ve gündelik pratiklerimizi "başka ilah"ların etki ve baskılarından kurtarıp kendimizi özgürleştirmektir. Başkalarına bağlı ve bağımlı olmamızı gerektiren sebep yok. Çünkü hayatın sahibi Hay olan Allah'tır; bize hayatı O bağışlamıştır. Kayyum'dur, varlığını başka hiçbir varlığa borçlu değildir (Bkz. 2/Bakara, 255). Varlıktaki hayat belirtisi ve kaim olma

kabiliyeti bu iki isimden neş'et etmektedir. Böyle iken yani her varlık bizim gibi asıl hayatın sahibi ve kendi zatı ile kaim bir ve tek olan Varlık'a bağlı ve bağımlı iken, biz niçin bir başkasına bağlı ve bağımlı olacağız? Biz sadece O'na bağlanırız (1/Fatiha, 4).

Hay ve Kayyum olan Allah tasavvuruna yeterince nüfuz edildiğinde, başkaca hiçbir varlığın, insan, melek, nesne, kavram, ideoloji, öğreti-sistem, put, sevgili, servet, iktidar, şöhret, makam veya hedefin gerçek anlamda ilah/tanrı olarak nitelendirilmeyeceği anlaşılmaktadır. Yine de bu saydıklarımıza "ilah/tanrı" deniyorsa, bu zihinsel bir kurgu, temeli olmayan bir isimlendirme, haksız bir yakıştırma, hakikati olmayan bir yanılsamadır. Bu işlemde hiçbir şey yerli yerine konulmadığı için, yapılan şey büyük zulümdür.

Efendimiz (s.a.v), Allah'ın en büyük ismi demek olan "İsm-i A'zam"ın Bakara 163. ve bu sûrenin ilk iki ayetinde bulunduğunu haber vermiştir. (Tirmizi, Davet, 65; İbn-i Mace, Dua, 9).

نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنْزَلَ التَّوْرٰيةَ وَالْإِنْجِيلَ ﴿٣﴾

3. O, sana Kitab'ı Hak ve kendinden öncekileri doğrulayıcı olarak indirdi. O, Tevrat'ı ve İncil'i de indirmişti.

Allah, son Peygamber'e hak ve hakikatin bir yol haritası ve referans çerçevesi olarak Kitabı indirdi. Kitap, Kur'an-ı Kerim'dir, "el" takısı bunun bilinen bir kitap olduğunu bildirmektedir. İndirilme tarzı "tenzil"dir; yani topluca ve bir defalığına değil, peyderpey olmaktadır. İlahi murada ve vahiy zamanında (Miladi 610-632 arası) vuku bulan olaylara göre gerçekleşen bu tenzilin tamamlanmasıyla ortaya adına Kur'an-ı Kerim dediğimiz "Kitap" ortaya çıkmış bulunmaktadır. Kur'an'ın ona inanmayan ilk muhatapları buna itiraz edip şöyle sormuşlardı: "Kur'an ona tek bir defada, toplu olarak indirilmeli değil miydi?" (25/Furkan, 32).

Tabatabai, "**Hak**" kavramının objeler dünyasında sabit ve değişmez bir karşılığı olan bilgi ve haber, "**Doğruluk** (sıdk/musaddık)" kavramının ise objeler dünyasında gerçeklere (realite) uyan bilgi ve haber olduğunu söyler. Kur'an haktır, hakikat bilgisini ihtiva etmektedir ve muhataplarına dünya ve ahiret kurtuluşunun, sahici mutluluğun yolunu göstermektedir. Kur'an "bil-hakki" olarak yani hakla birlikte indirilmiştir ki, bunun anlamı, ona batıl, yalan yanlış hiçbir şey karışmış değildir. Hakkı ve Hakikat'i ifade ettiği gibi Hakk'ın koruyuculuğu altındadır.

Kur'an-ı Kerim'in bilgi ve haberleri, hem eşya dünyasının değişmez hakikat-

lerini, hem gerçekliklere uygunluğu ihtiva etmektedir. Varlık hakkında hakikate uygun bilgi sahibi olmak istiyorsak, gözlem ve deneylerimiz ya da mücerret aklımız ve muhakememiz sayesinde elde ettiğimiz bilgileri Kur'an'ın filtresinden geçirmek zorundayız. Hakikat ile Kur'an arasında bir çatışma tasavvur edilmeyeceğinden, varlık ile Kur'an arasında -mesela bilimsel bilgi ile vahiy- arasında bir çatışma veya uyuşmazlık ortaya çıkarsa, bunu kendi eksik gözlemimiz veya yanlış muhakememizde aramalı, sonuçları gözden geçirmeliyiz.

Bir noktaya kadar Kur'an tefsir veya tevil edilebilir; bu sadece anlamı daha iyi anlamak için meşru usule göre harcanmış gerekli bir çabadır. Ama nihayetinde tefsire ve tevile muhtaç olan Kur'an değil, bizim akıl ve deney sonucu elde ettiğimiz bilgilerdir. Vahiy filtresinden geçirilmemiş bilgiyi temel alıp Kur'an'ı tevil etmeye kalkıştığımızda, bu işlemde bir üst kriter vahiy olmaz, akıl ve deney (dolayısıyla beşeri bilgi) olur; ama bilimsel bilgi dahil olmak üzere bütün bilgi birikimlerini ve biçimlerini Kur'an'ı temel alarak yorumladığımızda üst kriter vahiy olmuş olur ki, Kur'an'ın Hak ve Musaddık olması bu şekilde tecelli etmiş olur.

Hakikat reddedilmediği gibi gerçekler ve gerçeklikler de reddedilmez. Reddedilmelerinin bir faydası yoktur. Onlar oldukları yerde vardırlar, her ne amaç doğrultusunda istihdam ediliyorlarsa o amacı gerçekleştirmek üzere hazır beklerler. Onları reddetmek, varlıklarını ortadan kaldırmaz. Tıpkı usule uygun olmayan, yanlış, maksatlı, indi tefsir ve yorumların Kur'an-ı Kerim'in hakikatini iptal etmediği gibi. Tarihte sayısız yanlış ve hatalı tefsir ya da tevil yapılmıştır. Ama bunların Kur'an'a değil, yapanlara ve bunlara kananlara zararları olmuştur. Bilimsel bilginin işaret ettiği gerçeklikler de öyledir. Eşya dünyasının bir yönteme göre istimal edilmesi, kullanılması bir bilgi ve teknolojik ürünü bize sağlar. Bu bir gerçektir, o bilgi ve teknolojik nesne olduğu yerde duruyor; bunu reddetmenin herhangi bir anlamı yoktur.

Bu durumda yapmamız gereken, gerçekliğin bilgisi ve ürünü karşısında bizim bir fikre, bir kanaate, bir değer hükmüne sahip olmamızdır. İşte eşya dünyasının tefsiri ve tevili bunu ifade eder. İnsan bedeninin etini yakıp eriten fosfor bombasıyla ilgili yorumumuz şudur: Bu insanlığa karşı suçtur, ahlak dışıdır ve kullananları insanlıktan çıkardığı için canlı hayatı koruma gibi temel sorumluluğu olan insanlar tarafından yargılanmalıdır. Bu fikre ve değer hükmüne bizi götüren Kur'an yani vahiydir. Kur'an bize gerçekliklerle ilgili ahlaki bir perspektif verir, biz de buna dayanarak yorumlarda bulunur, yargılara sahip oluruz. Bu, aynı zamanda tarihte Müslümanların niçin kitle imha silahı üretmedikleri hakkında bize bir fikir verir. Kur'an ve Hz. Peygamber'in tatbi-

katına göre savaşı bir hukuk temeline oturtan Müslümanlar, kitle imha silahını yapmayı düşünmemişlerdir. Bu, onların isteselerdi silahın bilgisine sahip olmayacakları anlamına değil, meşruiyetine sahip olmadıkları anlamına geliyor.

Bir şey ya iyi, güzel ve doğru yani haktır veya kötü, çirkin, yanlış yani batıldır. Hak veya batıla ilişkin zihni tutumlarımız olur ancak yani ya ahlaki olarak kabul eder veya reddederiz. Sorun, bunları bütünüyle varlık dünyasından söküp atmak değil, değerler dünyamızda sahip oldukları yeri doğru belirlemektir. Bu bizim, onlara karşı fiili, pratik tutumlarımızı şekillendirir. Hak iyidir, güzeldir, doğrudur ve dünya ve ahiretimiz için yararlıdır; batıl kötüdür, çirkindir, yanlıştır ve elbette dünya ve ahiretimize zararlıdır. Buna göre hayatımızda hak belirleyici olacak, batıla karşı ise sürekli mücadele edeceğiz.

Modern zamanlarda, Hak ve Doğruluk kavramları bu çerçevede ele alınmadığı için, ya bilimin ürettiği her şey olduğu gibi kabul edilip Kur'an'a uydurulmaya çalışıldı; böylece bütün bilimsel keşif ve icatların kökleri Kur'an'da arandı veya yöntem, yıkıcı sonuçlar ve vahiy ile uzlaştırılmayan bilgiler toptan reddedilerek, hakikatte eşya dünyası yani gerçekliğin kendisi reddedildi. Her iki tutum da yanlıştı. Kur'an'ın Hak ve Musaddık vasıflarına derin bir semantik içinden baktığımızda, Kur'an'ın en üst kriter; varlık, hayat ve yaratılışın hikmeti için bir anlam haritası olduğunu göreceğiz.

Ama Kur'an'ın başka fonksiyonları da vardır. Bu da tarih ve geçmiş zamanlarla ilgili aynı düzeyde kriter olmasıdır. Kur'an kendinden önceki vahiyleri, kitap ve sahifeleri doğrulamaktadır. Bu, Kur'an, Tevrat ve İncil'in aynı pınardan fışkırdıkları anlamına gelir.

"**Tevrat**" İbranice şeriat/kanun anlamında bir kelimedir (Tora). Elimizdeki Eski Ahid'in ilk beş kitabı (Tekvin, Çıkış, Levililer, Sayılar ve Tesniye), Hz. Musa'ya vahyedilenleri teşkil ederler. Bu beş kitabın (sifr) dışındakiler İsrailoğullarının tarihidir. Söz konusu metinlerde tarihi bilgiler yanında sonra gelen peygamberlerin bir kısım tebliğleri, başlarından geçen olaylar yer almaktadır.

Genel kanaate göre Tevrat dahil, Ahd-i Atik, Hz. Musa (a.s.)'dan çok sonra, özellikle Babil esareti döneminde yazılmıştır, bunu Hz. Musa'nın bu dünyadan irtihalinden 750 sene sonrasına çıkaranlar vardır. Tevrat'ta bol miktarda Babilce kelimenin yer alması bu görüşü kuvvetlendirir.

Öyle de olsa, Kur'an bakış açısından Tevrat, aslı ve özü itibariyle Allah'ın Hz. Musa'ya vahyettiği kitaptır. Bir kısmı kaybolmuş, bir kısmı unutulmuş (5/Maide, 13; 3/Âl-i İmran, 23) ve bir kısmının anlam düzeyleri belli bir değişikliğe uğramış (5/Maide, 12/14) olsa da, içinde vahiylerin olmadığını söylemek mümkün değildir. Kur'an, bu şekliyle dahi Tevrat'a saygıyı telkin ediyor;

Yahudileri hükümlerine uymamakla suçluyor. Esasında Kur'an'ın geliş gayelerinden biri kendisinden önceki kitapları doğrulamak, içlerine karışmış harici unsurları ayıklamak ve son vahiyle tamamlamaktır (2/Bakara, 41, 91). Dolayısıyla sahih şekli yani asli muhtevasıyla Kur'an ile diğer kitaplar arasında bir aykırılık yoktur. Bu bakış açısından Yahudiler ve Hıristiyanlar, Kur'an'a icabet edecek olurlarsa, kendi kitaplarından ve dinlerinin sahih mesajından kopmuş olmazlar, aksine hakiki öze, saf kaynağa dönmüş, böylece aşağıdan yukarıya doğru ahlaki ve manevi bir yürüyüş olan tarihin merdiveninde en üst basamağa çıkmış olurlar. Çünkü bu basamakta "Din kemale ermiş, nimet tamamlanmış" bulunmaktadır.

Tevrat gibi İncil de vahiy ürünü bir kitaptır (Âl-i İmran, 48 ve 65). "İncil" "Yunanca *eu* "iyi", *ángelos* "haberci, ulak, resûl", **euangélion** "iyi haber, müjde" anlamlarına gelir. Hıristiyanlığın ilk devirlerinde İsa'nın hayatı ve öğretisine ilişkin anlatımlar bu adla anılmış. Latince biçimi **evangelium**. İngilizce **gospel** bunun tam çevirisi, Eski İngilizce *gôd* iyi, *spel* haber. İsa'nın çeşitli öğrencileri tarafından telif edilen iyi haber metinlerinden dördü, Hıristiyanların Kutsal Kitap (Bible) diye adlandırdığı 66 kitaplık külliyat içinde yer almış. Ortadoğu'nun o devirde yaygın dili olan Aramicede –yani klasik Süryanicede– sözcük *ewangêliyûn* şeklinde geçiyor. Hz. Peygamber zamanında Arabistan'daki Hıristiyanların bu adı kullandığını varsayabiliriz. Arapça'da /g/ sesi /c/ye dönüştürmüştür. Uzun ê sesi de Arapçada î olur. Dolayısıyla Arapça biçimin **ewancîl* olması lazım. Baştaki ses grubunun i-ye dönmesinin de mutlaka bir nedeni vardır, Kur'an'da Hıristiyanların kutsal kitabı **İncîl** diye geçiyor. (Sevan Nişanyan)"

İncil de Tevrat gibi ilk vahyedildiği zaman diliminde yazıya geçirilmiş değildir. Miladi 60 ila 110 yılları arasında kademeli bir şekilde yazılmıştır. Metinler 27 bölümden oluşup hepsine Yeni Ahid adı verilmektedir. Zamanla her grup kendine göre bir İncil metni meydana getirmiş, böylelikle çok sayıda İncil ortaya çıkmıştır. Elimizdeki 4 İncil 325'te İznik'te toplanan Konsül tarafından resmi metinler olarak kabul edilmiş, diğerleri reddedilmiştir. Metinlerin Grekçe bilenler tarafından kaleme alınmış olması önemli bir olaydır. Hz. İsa (a.s.), Aramice konuşuyordu, ona gelen vahiy de Aramice idi. Çok sonraları İncilleri kaleme alanlar Grekçe'yi kullandılar, böylelikle vahiy dil üzerinden bir tür değişikliğe uğramış oldu.

Bu dört metin tam olarak vahyedilen İncil değilse de –Kur'an-ı Kerim, "çoğul (İnciller)" değil, "tek bir İncil" kullanıyor–, içlerinde vahiy ürünü olan çok sayıda bilgi, haber, öğüt ve hükümler vardır. Esasında insan İncilleri okuduğunda neredeyse fıtri olarak hangi bölümlerinin vahiy eseri, hangilerinin son-

radan metne dâhil edildiğini fark edebilir. Hıristiyan teolojisinin esasını teşkil eden üçleme (teslis) inancını reddeden Kur'an-ı Kerim, yine de İncil'e saygıyı telkin etmekte ve İsrailoğullarını kitaplarına uymaya davet ettiği gibi, Hıristiyanları da İncil'in hükümlerine uymaya davet etmektedir (5/Maide, 47).

مِنْ قَبْلُ هُدًى لِلنَّاسِ وَاَنْزَلَ الْفُرْقَانَ ۗ اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ ۗ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ ﴿٤﴾

4. Bundan (Kur'an'dan) **önce** (onlar) **insanlar için bir hidayet idiler. Doğruyu yanlıştan ayıran** (Furkan)**ı da indirdi. Gerçek şu ki, Allah'ın âyetlerini inkâr edenler için şiddetli bir azap vardır. Allah güçlüdür, intikam alıcıdır.**

Tevrat ve İncil, Kur'an'ın inişinden önce birer hidayet kitabı idiler. İki kitap sadece İsrailoğulları için değil, "insanlar" için de öyle idiler. (Mesela bkz. 5/Maide, 46). Bu bize diğer peygamberlerin de tebliğ ettiği dinin esası ve şeriatlerinin genel hükümleri bakımından tebliğin ulaştığı herkes için geçerli olduğunu göstermektedir. Dinin esası ve özü birdir. O da Allah'ın birliği fikri ve inancı (Tevhid), risalet, ahiret, yüksek ahlaki hayatın lüzumu, başkalarına karşı sorumluluk ve erkâna göre yerine getirilen ibadetlerdir. Şeriatler farklılık arz etse de sonuç itibariyle ana hükümler aynıdır. Adem'in 6, Nuh'un 7 kanunu ve Hz. Musa'nın getirdiği 10 emir birbirlerine aykırı şeyler değildir. Allah'tan başka kimselere, putlara tapmayacaksın; öldürmeyeceksin, hırsızlık yapmayacaksın, aldatmayacaksın, zina etmeyeceksin, çalmayacaksın vs. bunlar her peygamberin şeriatında aynıdır. Hangi peygamber, Allah'a ortak koşmayı, paganizmi, yalanı, cinayeti, hırsızlığı veya zinayı serbest bırakmıştır? Buna tek bir örnek gösterilemez.

Her yeni peygamberin gelişiyle esaslar değil ama bir takım tali hükümler değişebilir, yenileri eklenebilir. Cumartesi yasağı İsrailoğullarına özgüdür. Bu herkese teşmil edilemez. Hıristiyanlar, Allah kendilerine emretmediği halde ruhbanlığı icat ettiler; bunun da herkesi bağlayıcı bir hayat tarzı haline getirilmemesi lazım. Bu durumda, eğer dinler ve şeriatler arasında farklılıklar ortaya çıkıyorsa, bunun ilahi tebliğlerin özünde ve esasında değil, hem özel-istisnai hükümlerde -cumartesi yasağının istisnai oluşu gibi- hem sonradan dinlere ve şeriatlere dışarıdan ilave edilen şeylerde -ruhbanlık gibi- aramak lazım.

Tevrat ve İncil, Kur'an'dan önce insanlar için birer hidayet rehberiydi. Ama zaman içinde Tevrat ve İncil'in hakiki vahiyi bugüne taşıyıp taşımadığı sorulur

hale gelmiştir. Elimizde bunun bir kriteri, hassas bir kıstası olması gerekir ki, işte bu hakkı batıldan, doğruyu yanlıştan ayıran "Furkan"dır. Bu da Kur'an-ı Kerim'den başkası değildir (Ayrıca bkz. 2/Bakara, 53, 185; 8/Enfal, 29, 41; 21/Enbiya, 48; 25/Furkan, 1). 21/Enbiya, 48. ayette "Musa ve Harun'a Furkan verildiği" belirtilir. (Ayrıca bkz. 2/Bakara, 53).

Muhammed Abduh, buradaki "furkan"ın akıl olduğunu söylüyorsa da, gerek ayetin bağlamı gerekse furkanla ilişkilendirilen fiil (inzal) bu anlamı mümkün kılmıyor. İnzal ve tenzil Kur'an için kullanılır (5/Maide, 37), akıl için kullanılmaz. Gökten sofra indirilmiştir (5/Maide, 112). Akıl fiil olarak gelir. Aklı olanlardan, aklın fonksiyonlarını yerine getirmesi talep edilir. Akıl, sahih vahyin desteğinde faaliyet göstermedikçe kendi asli fonksiyonlarını yerine getiremez. Nihayet geçmiş din ve inanışlarda öylesine bol miktarda akıl dışı unsurlar var ki, milyonlarca insan bunlara inanmaya devam etmektedir. Çünkü aklın rehberliğe ihtiyacı vardır. Akıl bir araba ise, yol haritası olmadan araba nereye gideceğini bilemez. Vahiy varlığın, hayatın ve amacın yol haritasıdır.

"Gerçek şu ki, Allah'ın âyetlerini inkâr edenler için şiddetli bir azap vardır. Allah güçlüdür, intikam alıcıdır." "Furkan"a olan vurgudan sonra "Allah'ın ayetleri"nden söz edilmesi, furkanın Kur'an-ı Kerim olduğunun bir başka göstergesidir. Kur'an, apaçık ayetler, belgeler, kanıtlar getirmektedir, bizi üzerinde düşünmeye, dersler çıkarmaya ve hayatımızı buna göre tanzim etmeye çağırmaktadır. Buna rağmen inkâr etmek yani bu doğrulukları geri çevrilemez ayetleri, bedihi gerçekleri inkar etmek affedilir gibi değildir. Böyleleri için şiddetli azap vardır. Allah güçlüdür, intikam alıcıdır.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَخْفَى عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ ﴿٥﴾

5. Şüphesiz, yerde ve gökte Allah'a hiçbir şey gizli kalmaz.

Meşşailer, Aristocu görüşlerden etkilenerek "Allah'ın küçük şeyleri bilemeyebileceğini" öne sürüyorlardı. Bu mantıksal açıdan hatalı bir önermedir. Çünkü külli olanın cüz'ileri bilmemesi mümkün değildir. Cüzlerin toplamı külliyi meydana getirir. Bir inşaat mühendisini düşünün, yaptığı binayı makro olarak bilir, mikro olarak bilemez. Bu akıl karı değildir.

Allah'ın birtakım şeyleri –küçük olsun büyük olsun– bilememesi O'nun irade ve kudretinin de küllilerle sınırlı oluşunu gerektirir. Bu da akıl tarafından kabul edilemez. Böyle bir tanrı tabiata müdahale edemez, dolayısıyla kendi bilgisi, iradesi ve kudreti haricinde birtakım özerk (otonom) alanların teşekkülü mümkün olur ki, bu özerk alanlar şeytanın olabileceği gibi, şeytanın adımlarını

izleyen insanların; zorbaların, sömürücülerin, tiranların hâkimiyetlerini ilan ettikleri, diledikleri gibi at koşturabildikleri dünyalar olabilir. Şeytan ayrıntılarda, küçücük gibi görünen şeylerde ve yerlerde gizlidir. Bu bizi sekülerliğe götüren yanlış bir tanrı tasavvuruna götürür. Ayet, böyle bir şeyin mümkün olamayacağını, Allah'ın yerde ve gökte her şeye muttali olduğunu bildirmektedir.

هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٦﴾

6. Döl yataklarında size dilediği gibi suret veren O'dur. O'ndan başka ilâh yoktur; üstün ve güçlü olandır, hüküm ve hikmet sahibidir.

"Tasvir" bir şeye suret, biçim verilmesi demektir; heykel gibi gölgesi olan ve olmayan şeyler için kullanılır. Bu fiile suretin belirlenmesi, vücut yapısı, yüz, renk, çizgiler vs. şeyler dahildir. Bu ilahi irade ve tensible tasvirdir. Böyle olunca Allah'ın verdiği sureti beğenmeyip şeklini değiştirmeye kalkışmak doğru bir davranış değildir. Varlık ağacının olgun meyvesi olan insan Allah'ın yaratmasıdır. Onun maddesini yaratan ve ona suretini veren Allah'tır. İnsana bu suretin verilmesinin bir kaç anlam düzeyi var:

a) Erkek ve kadının fizyolojik olarak bu tarzda ve yapıda oluşu Allah'ın eseri, sanatı ve yaratışıdır. Allah bu modeli bir başkasından almış değildir. (64/Tegabun, 3)

b) Allah dilerse modeli değiştirebilir. Model deterministçe kendini Yaratıcı'ya empoze edemez;

c) İnsanın yaratılışı, bu biçim ve surette düzenlenmesi, tek ve bir olan İlah'ın işidir. Bu da Allah'tan başkası değildir; başka hiçbir varlık insan yaratamaz. (82/İnfitar, 6-8; 95/Tin, 4.)

d) Fizyolojik ve biyolojik yasalar -diğer tabiat yasaları gibi- birer vesile ve sebeptir. Asıl ve hakiki etken musavvir olan Allah'tır.

e) Hepimizi tasvir edip yarattığı gibi, İsa'yı da bir beşer olarak tasvir edip yaratmıştır. Onun yaratılışındaki fark babasız olmasıdır. Pekiyi, bütün bunları yapabilen Allah, babasız birini yaratamaz mı? Aklen elbette yaratabilir. Babasız insan doğumu, genel yasalara göre, baba spermi ile anne yumurtasından oluşan zigotun teşekkülünün, mutlak anlamda yasalara bağlı olmadığını, Allah dilerse yasayı değiştirebileceğini göstermektedir. Şu halde İsa'nın yaratılışı pozitivist felsefe ve bilimin verilerine göre açıklanmasa da, akla aykırı bir fiil değildir. Bu da bizi, şu sonuca götürmektedir: Bilime aykırı olan şey akla aykırı

olmayabilir. 19. yüzyıl pozitivistleri aklı bilime endekslerinden bilimsel olmayanın binnetice akli de olamayacağını öne sürdüler ki, bu yanlıştır.

هُوَ الَّذِي اَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ اٰيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ اُمُّ الْكِتَابِ وَاُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَاَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهٖ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهٗٓ اِلَّا اللّٰهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ اٰمَنَّا بِهٖ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّا اُولُوا الْاَلْبَابِ ﴿٧﴾

7. Sana Kitab'ı indiren O'dur O'ndan, Kitab'ın anası (temeli) **olan bir kısım âyetler muhkemdir; diğerleri ise müteşabihtir. Kalplerinde bir kayma olanlar, fitne çıkarmak ve olmadık yorumlarını yapmak için ondan müteşabih olanına uyarlar. Oysa onun tevilini Allah'tan başkası bilmez. İlimde derinleşenler ise: Biz ona inandık, tümü Rabbimizin katındandır" derler. Temiz akıl sahiplerinden başkası öğüt alıp-düşünmez.**

"Sana Kitab'ı indiren O'dur." Kur'an-ı Kerim'i Hz. Peygamber'e indiren Allah'tır. Her ne kadar Kitap ile Peygamberin kalbi arasında Levh-i Mahfuz ve Cebrail aleyhisselam varsa ise de, bu her ikisi asli kaynak değil, birer vasıta veya taşıyıcıdır. Bilginin sahibi olan ve bu bilgiyi Peygamber'e ulaştırmayı murat eden Allah'tır. Bu durumda Kur'an-ı Kerim başkasına değil sadece Allah'a refere edilebilir. İbarenin "inzal" olarak gelmiş olması, Kitabın bütününü kastetmesi dolayısıyladır. Yani bir bölümünü veya birkaç ayetini değil, tümünü indiren O'dur.

"O'ndan, Kitab'ın anası (temeli) **olan bir kısım âyetler muhkemdir; diğerleri ise müteşabihtir".** **"Ümm"**, bir şeyin aslı, başlangıcı; bir şeyin eninde sonunda kendisine döndüğü ilk noktayı, kendisinden neş'et ettiği kaynağı ifade eder. "H.k.m." de bir şeyin bozulmalardan, bölünmelerden korunmuş olmasıdır. Kitabın anası olan muhkem ayetler kesindir, sabit hakikatleri; hikmet ve isabetli hükümleri ihtiva ederler ki, bunlar kitabın anası, temeli, aslı ve esasıdır, sapasağlamdırlar.

Muhkem ve müteşabihlerin neler olduğu konusunda çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. İslam bilginleri müteşabihleri lafzı yönünden, mana yönünden ve hem lafzı-hem manası yönünden üçe ayırmışlardır. Konuyla ilgili görüşleri şöyle sıralayabiliriz:

1) Muhkem ayetler En'am, 151, 152, 153 ayetleri; müteşabihler Yahudilerin bir türlü anlamlarını bilemediği bazı sûre başlarındaki Huruf-u mukattaadır. Onlar harflere sayılar izafe ederek ebced hesabıyla anlamlar vermeye çalışırlardı..

2) Müteşabihler bazı sûre başlarındaki Huruf-u mukattaa; muhkemler Kur'an'ın geri kalan tümüdür.

3) Müteşabihler mücmel (toplu anlamlı) ayetler; muhkemler açık ve anlaşılır (mübeyyen) ayetlerdir.

4) Müteşabihler mensuh; muhkemler nesheden (nasih) ayetlerdir.

5) Muhkemler kanıtı açık olanlar; müteşabihler düşünmeyi gerektirenlerdir.

6) Muhkemler, belirgin ve örtülü bir kanıt aracılığıyla bilgi edinmeyi sağlayan müteşabihler ise hiçbir şekilde bilgi edinmeye imkân vermeyen ifadelerdir, kıyametin ne zaman kopacağı gibi.

7) Muhkemler hüküm ihtiva eden ayetler; müteşabihler birbiriyle uyum içinde olmayan diğer ayetlerdir.

8) Muhkemler sadece tek bir anlama gelenler; müteşabihler birden fazla anlama gelenlerdir. Zerkeşi, muhkemin anlaşılması için başka delile ihtiyacı olmayan, müteşabihin anlaşılması için kendi dışında bir delile ihtiyacı olan ayetler olduğunu söylemiştir.

9) Muhkemler geçmiş peygamberlerin kavimleri ve yaptıklarıyla ilgili bilgi ve haber veren ayetler; müteşabihler peygamber kıssalarında, çeşitli sûrelerde tekrarlanan ifadeler, benzerlerdir.

10) Muhkemler açıklamayı gerektirmeyenler; müteşabihler açıklamayı gerektiren ayetlerdir.

11) Muhkemler inanılan ve kendileriyle amel edilen ayetler; müteşabihler inanılan ama kendileriyle amel edilmeyen ayetlerdir.

12) Müteşabihler birtakım özel sıfatları ihtiva eden ayetler; alim, habir, kadir sıfatları gibi; muhkemler bu türden sıfatların geçmediği ayetlerdir. Bu sıfatlar izafi olarak peygamberler için de söz konusu olabilir.

13) Muhkemler aklın kavrayabileceği ifadeler; müteşabihler aklın kavrayamadığı şeylerdir.

14) Muhkemler, ifadenin zahiri kastı olup, müteşabihler ifadenin batını demektir. Buna göre tevil, sözün zahirine ters düşen anlam demektir.

15) Muhkemler tevili üzerinde görüş birliği sağlanan ayetler; müteşabihler tevili hakkında ihtilafa düşülenlerdir.

16) Müteşabihlerden maksat, başkası ile aralarında benzerlik bulunmasından dolayı, tefsiri hayli müşkül ifadelerdir. Muhkemler ise öyle değildir.

17) Son olarak Süleyman Ateş, Kur'an'ın bütününün muhkem olduğunu, Zümer, 23. ayetinden hareketle, müteşabihin "anlaşılması güç, anlamı kapalı manasında değil, güzellikte, açıklıkta birbirine benzer, hepsi birbirinden güzel ayetler demek" olduğunu söyler. Ateş'e göre, ayette sözü edilen **rasihun**

olanlar, İslam bilginleri değil, Kitap ehli din bilginleridir. Burada tevilinden bahsedilen müteşabih ayetler de Kur'an ayetleri olmayıp Kitab-ı Mukaddes'in müteşabihleridir. Ancak bu tefsirde basit bir problem var, o da şudur: Eğer söz konusu olan **"rasihun"** Kitap ehli bilginleri ise bu bilginler müteşabihleri yanlış yorumlamış, asıllarına ve özlerine uygun olmayan tarzda tevil etmiş bulunmaktadırlar; Kur'an-ı Kerim, bunu defaatle zikreder. Hâlbuki bu ayette rasihun övülmekte, imanlarına ve takvalarına vurgu yapılmaktadır. Kaldı ki ayetin Necran Hıristiyanlarının Medine'ye gelip Efendimiz'le bazı temel konuları tartışmalarıyla ilgili olduğu söyleniyorsa da, yakın sibak ve siyakında Kitap ehli din bilginlerinden bahsedilmemektedir.

Sıraladığımız bu anlamlardan, muhkem ve müteşabihlerin farklı hakikat düzeylerine birer atıf olmadığı hakikati ortaya çıkmaktadır. Kitabın bir kısım ayetleri diğerlerine irca edilir, anlam dünyaları bakımından geniş bir daire çizerlerse de sonunda asıllarına dönerler. Ayetlerin bir kısmının müteşabih olması yani benzeşmesi; müteşabihlerin ilk anda tek ve anlaşılır bir anlam vermeyip birden fazla anlama gelmesi; şu veya bu tefsir ve tevile, birden fazla yoruma açık olması, onların sabitelerinin olmadığı anlamına gelmez, aksine muhkemlere yani asla ve esasa irca edildiklerini, edilmelerinin şart olduğunu gösterir. Hatta denebilir ki, müteşabihler de muhkemdir ama kendileri (liaynihi) dolayısıyla değil, kendilerine irca edildikleri muhkem ayetler dolayısıyla (ligayrihi) öyledirler. Muhkemler ise kendileri dolayısıyla muhkemdir. Mesela **"Allah, arşa istiva etti"** (10/Taha, 5) ayeti müteşabihtir; ancak "Hiçbir şey O'nun benzeri değildir" (42/Şura, 11) ayeti üzerinden anlaşıldığında, yüce Allah için bir cihet veya cismin nispet edilmeyeceği hakikatini ortaya koyması itibariyle muhkemdir. O'nun ilim, kudret ve iradesi, hüküm ve hükümranlığı bütün arşı kuşatmış bulunmaktadır; istiva bu muhkemi bize anlatmaktadır. Şura, 11. ayet olmaksızın, Taha, 5. ayeti anlamak çok zordur, bizi inancın ana çerçevesini bozmakla karşı karşıya getirebilir. Bu anlamda sanki muhkemler, müteşabihlerin açıklaması mesabesindedirler. Muhkem ile kesin ilkeler, sabit önermeler belirlenir; müteşabih ile de bu sabit hükümler ve sabiteler sayesinde anlaşılan zengin anlam düzeyleridir.

Müteşabihler, muhkemler aracılığıyla anlaşılır, başka bir ifadeyle muhkemler, anlam denizine dalanlar için pusula fonksiyonu görür, her yorum ve anlama kademesinde dönüp gelinen noktanın muhkemle sınanması, test edilmesi gerekir. Örneğin, Nisa, 171'de "Meryem oğlu İsa ancak Allah'ın elçisi ve kelimesidir. Onu (Ol! kelimesini) Meryem'e yöneltmiştir ve O'ndan bir ruhtur" buyrulur. Hıristiyanlar, bu müteşabihi muhkem bir zeminde ele almadıkla-

rından, İsa'nın -haşa- 'Tanrı'nın oğlu' olduğu sonucunu çıkarmışlardır. Oysa Kur'an-ı Kerim "Allah'ın evlat edinmesi olacak şey değildir" (19/Meryem, 36); İhlas sûresinde "O doğurmamıştır ve doğrulmamıştır" (112/3) ve "O (İsa) kendisine nimet verdiğimiz bir kuldur" (43/Zuhruf, 59) buyurarak, Nisa, 171'in anlama çabasının üst sınırını çizmiş bulunmaktadır. Bu üç muhkem ayet (Meryem, 36, İhlas, 3 ve Zuhruf, 59) bize müteşabih olan Nisa, 171. ayeti anlama çabasında kılavuzluk görevini yerine getirmektedirler. Söz konusu ayeti tevil etmeye kalkıştığımızda, eninde sonunda varacağımız sonuç, Allah'ın çocuk doğurmadığı, ona oğul isnat edilmeyeceği ve İsa'nın da Allah'ın kulu bir beşer olduğu hakikatidir.

Şevkani, "ümmü'l kitab" kapsamındaki ifadelerin (buradan başka bu ifade 13/Ra'd, 39 ve 43/Zuhruf, 4. ayetlerde geçer) Kur'an'a aykırı düşen manaların tespitinde referans özelliği taşıdığını söyler. Demek oluyor ki muhkemler Kur'an-ı Kerim'in genel olarak doğru anlaşılmasının teminatı hükmündedirler. Şu var ki müteşabih ayetler muhkemlerle anlaşılır ve açıklığa kavuşursa da, her insana aynı anlama kolaylığını sağlamayabilirler. Nihayetinde anlama çabası, bir ölçüde kapasite (vüs'at), yoğun emek (cehd) ve Allah'ın insanın kalbini hakikate açmayı dilemesiyle ilgilidir. Muhkemler ise herkes için genel geçer sabitelerdir. Bu açıdan muhkemler herkesin ortak çerçevesi, müteşabihler herkesin zengin yorum ve anlama alanıdır. İslami hükümleri uygulamakla yükümlü olan kamu otoritesi, müteşabihlerle değil, muhkemlerle hareket eder.

Müteşabihler, varlık âleminin anlam ve amacı, yaratılışın hikmeti, insanın yeryüzündeki serüveni, ruhi ve zihinsel tutumlarımız, müteal/aşkın hakikatler, manevi tecrübeler, mebde' ve mead, tabiat, bilginin değeri, ahlaki sorumluluklarımız, tarihte hükmünü icra eden ilahi sünnetler, enfüsi ve afaki gerçeklikler vb. konularla ilgili geniş alanları ihtiva ederler. Bütün bu konularda hiçbir şey tek boyutlu değildir, sabit fotoğraflara baktığımız gibi varlık âleminin sırlarını, sır içinde sır olan hakikatlerini anlayamayız. Derin bir tefekkür, çok yönlü muhakeme, daha düzenli bilgi ve takva sahibi olmayı gerektirir. Bunları temin etmenin yolu muhkemlere sarılmaktan geçer. Sabitelerin ortak, değişkenlerin farklı olması, birden fazla okuma imkânı sunar, çoğul okuma böylece meşru bir zemine oturur. Meşruiyeti zedeleyecek olan yegâne şey, muhkemlerin de müteşabihler seviyesinde tartışmalara açılması, kesinliğin ortadan kaldırılmasıdır. Bu, meşru ve doğru bir usul takip edenlerce olmaz ancak kalplerinde hastalık olanlar tarafından olabilir. Kur'an-ı Kerim varlık âlemi gibi tek boyutlu değildir; bir yönüyle ve tamamı muhkemdir (11/Hud, 1), diğer yönüyle müteşabihtir (39/Zümer, 23).

"Kalplerinde bir kayma olanlar, fitne çıkarmak ve olmadık yorumlarını yapmak için ondan müteşabih olanına uyarlar." "**Zeyğ**" doğrudan sapmak, yoldan çıkmak demektir. Zeyğ halini almış kalp huzursuz, sıkıntılı ve tatminsizdir. Bu kalbe sahip olanlar haktan ayrılmaya eğilimlidirler. Kendi indi görüş ve hevalarına kılıf uydurmak için müteşabihlere sarılırlar. Niyetleri ve hedefleri hakikati arayıp bulmak değil, yanlış ve hatalı görüşlerine Kur'an'dan mesnetler bulmaktır. Bu işlemde kişinin ilk hareket noktasında 'kötü niyet' söz konusudur. Bu yüzden muhkemleri bir kenara bırakıp müteşabihleri suistimal etme yolunu seçerler. "Olmadık yorumlar"a sebebiyet veren niyetin kötü olması ve meşru ve sahihi olmayan bir usulün takip edilmesidir. Çünkü Allah'tan bizi hakikate ve hakikatin bilgisine ulaştırmayı samimiyetle talep etmemiz (temiz niyet) kadar, usul/yöntem de önemlidir; bu yüzden "usulsüzlük vusulsüzlüktür" denmiştir. Eğer selim bir kalple meşru ve sahih bir usul takip edip müteşabihleri muhkemlerle sınayacak, test edecek olurlarsa bu onları doğru istikamete yöneltir ancak amaçları gerçekliğin bilgisi değil, karışıklık çıkarmak; doğru ile yanlışı birbiri içine katmak ve insanları birbirine düşürmektir.

"Oysa onun tevilini Allah'tan başkası bilmez. İlimde derinleşenler ise: "Biz ona inandık, tümü Rabbimizin katındandır" derler." "**Tevil**" evl kökünden dönme ve döndürme anlamlarına gelir. Bir şeyi tevil ettiğimizde hakikatte aslına döndürüyor, kendi akıbetine, varacağı son menzile ulaştırıyoruz demektir. Kitabın, tevile açık olan bölümlerini yani müteşabihlerini son ve nihai anlamda Allah'tan başka kimse bilemez. Nihai hüküm, bilgi ve şeylerin asıllarına irca edilmeleri Allah'a mahsustur. İnsanın bilgisi sınırlı, zanni ve izafidir. Dolayısıyla, buradaki "vav"ın atıf değil, istinaf edatı olduğunu yani yeni bir cümleyi başlattığını söyleyebiliriz. Kısaca, müteşabihlerin iç anlamlarını, nihai asıllarını sadece Allah bilir. Eğer ilimde derinleşen mü'minlerin de (**rasihun fi'l-ilm**) bunların anlamlarını bildiğini düşünecek olursak, **Allame Tabatabai**'nin yerinde işaret ettiği üzere araya "peygamber"in de zikredilmesi gerekirdi ki, o zaman ifadenin takdiri şöyle olurdu: "Onun tevilini, Allah, peygamber ve ilimde derinleşenlerden başkası bilmez." Çünkü mantıksal olarak, Hz. Peygamber, ilimde derinleşen bilginlerden çok daha ilim sahibidir, rasihtir.

İfade öyle gelmemiş, müteşabihlerin hakiki ve nihai anlamlarını sadece Allah'ın bildiği belirtilmiştir. Bu genel bir hükümdür; ulûhiyet ve mutlak bilgiyle ilgili esaslı bir uyarıdır. Tabii ki istisnası vardır. Gayb konusundaki mesele de böyledir: "O gaybı bilendir. Kendi gaybını kimseye muttali kılmaz; ancak elçileri içinde razı olduğu kimseler başka" (72/Cin, 26-27). Mutlak gayb Allah'a aittir, peygamberler dahi gaybı bilemezler. Ancak Allah onlara gaybından bazı

şeyleri açar. Bunun gibi müteşabihlerin hakiki ve nihai tevillerini, iç anlamlarını, anlamın son durağını sadece Allah bilir. İnsan önce bunların hakiki iç anlamlarını bilemeyeceğini bilmeli, bu hakikati teslim etmelidir.

Ama bu, insanların bir bölümünün hiçbir şekilde müteşabih ayetleri tevil edemeyeceği anlamına gelmez. Evet, Kur'an'ın bir kısmı muhkem, bir kısmı müteşabihtir; bu doğrudur. Şu var ki, aynı zamanda anlaşılan bir kitaptır; Allah kitabını anlaşılsın diye indirmiştir. Anlaşılmayacak bir kitap niçin indirilsin, insanlar niçin onun mesajından sorumlu tutulsun? Bu demektir ki ilimde derinleşen, tefekkür ve Kur'an'ın anlamları üzerinde yetkinleşenler yani rasihun olanlar da bu ayetleri bilebilir, anlayabilir. Bilebilecek ve anlayabilecek olan rasihunun tevil yapmaya kalkışırken, göz önünde bulundurmaları gereken iki hakikat var: Biri, her ne tevil yapmış olursa olsunlar, nihai bilgi ve hakikati sadece Allah bilir, insana hiçbir şekilde şeylerin özünü, aslını bütün çıplaklığıyla bilme gücü verilmemiştir. Şu halde âlimler rasihun da olsalar tevil yoluyla elde edeceklerinin mutlak olmayıp zanni olduğunu akıldan çıkarmamalıdırlar. İkincisi, bu bilgi Allah'ın katından gelmedir, künhüne, esasına varsak da varmasak da biz ona inanmakla yükümlüyüz. İşte müteşabihlere bu bilgi ve bilinç seviyesinden yaklaşanlar "rasihun"dur yani bilgileri itibariyle olduğu kadar, kalp sağlıkları itibariyle de sabit ve sağlıklı olan insanlardır. Tereddüde, kuşkuya düştüklerinde "Biz ona inandık, tümü Rabbimizin katındandır" derler. Bu kalp sağlıklarının belirtisidir. Sadece Hz. Peygambere değil, ondan önceki peygamberlere indirilenlere de inanırlar. (4/Nisa, 262.)

Dahhak "Rasih âlimler müteşabihlerin tevillerini bilir", der. Şayet bilmeselerdi nasih ve mensuhunu, helal ve haramını, muhkem ve müteşabihini de bilmezdi. **Ebu İshak Şirazi**'ye göre, yüce Allah'ın Kur'an'da sadece kendine özgü kısım yoktur. Allah âlimleri kitabına muttali kılmıştır, aksi halde alimler avamdan sayılırlardı. Belki de **Mahmut Şeltut**'a katılarak müteşabihleri "mutlak müteşabihler" ve "izafi müteşabihler" olmak üzere iki gruba ayırmak gerekir ki, bazı sûre başlarında bulunan Huruf-u mukattaa mutlak müteşabih olup, diğerleri izafi müteşabihlerdir.

Müteşabihler, vahiy evreninde zihne muazzam bir derinlik, ucu açık bir düşünme yetisi kazandırır. Nasıl zihnin kendine ait yargılarda kullandığı bilgiler, temel önermeler varsa ve dış dünyayı anlamaya, bir anlam haritasına oturtmaya çalışırken bu zihni önermelere irca etmeye çalışıyorsa, bunun gibi müteşabihler de muhkemlere irca edilir ve muhkemlerin ekseninde tevil edilir yani asıllarına döndürülür. Çünkü Kur'an'da biri diğeriyle kesin çelişki ve zıtlık içinde iki ayrı bilgi kategorisi yoktur. Bilginin menşei tek yani vahyin geldiği Levh-i Mah-

fuz olduğunda, muhkemler ve müteşabihler iki ayrı Hakikat'e vurgu yapmazlar. Hakikat tektir, temeli muhkemler, tezahürleri müteşabihlerdir. Bütün bir ağacın dalları, yaprakları ve meyveleri kendi gövdesine, köküne bağlıdır.

Muhkem ayetlerde apaçıklık, netlik ve kesinlik vardır. Muhkemlere uyulur, işaret ettikleri hükümler tatbik edilir. Her bir hüküm bizim için deniz feneri mesabesindedir. Müteşabihler ise farklı anlam ve yorumlara açıktır. Öyle de olsa onlara inanılır, çünkü muhkemler gibi Allah'ın katından gelmişlerdir. Şu var ki onlarla amel edilmez, müteşabihlere amelde uyulacak olan hususlar muhkemlerle örtüştükleri oranda ve formda olanlardır. Amellerin yol haritasını muhkemler çizer.

"Temiz akıl sahiplerinden başkası öğüt alıp-düşünmez." Temiz akıl sahipleri olarak çevirdiğimiz "elbab" her türlü şaibeden uzak akıl sahibi kimseler demektir. (2/Bakara, 269; Âl-i İmran, 190-91; Zümer, 17-18.) Bunlar, sağlıklı bir zihni bünyeye, selim bir kalbe sahiptirler, akılları her türlü şaibe, bulanıklık ve karışıklıktan uzaktır. Bu yüzden muhkemlere sımsıkı sarılır, müteşabihler üzerinde derinlemesine tefekkür eder, iç anlamlarına ulaşmaya çalışırlar. Bütün bu çaba ve cehdin içine girerlerken, hiç bir zaman imanlarında herhangi bir sarsıntı meydana gelmez; kendilerini ve başkalarını tehlikeye atmazlar. Onların gayesi, hakikatin bilgisine mümkün oranda yaklaşmak, onun renklerini ve çizgilerini temaşa etmek ve eğer bir kısım lahzalarına ulaşma şansına sahip olmuşlarsa, bundan insanları yararlandırmaya, yollarını aydınlatmaya çalışmaktır. Müteşabihler denizinde yola çıkan akıl sahipleri muhkem gemisini terk edip, derin sulara kendilerini atmazlar.

رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ ﴿٨﴾

8. Rabbimiz, bizi hidayete erdirdikten sonra kalplerimizi kaydırma ve katından bize bir rahmet bağışla. Şüphesiz, bağışı en çok olan Sensin Sen!..

Bu, mü'minlerin dilinden yapılmış duadır. Hidayet en büyük nimet, iman en büyük ayrıcalıktır. Hidayetin öncesinde sapkınlık söz konusudur. Şu var ki, imanın ve hidayetin teminatı yoktur. Yani kişi hidayetten sonra sapkın yollara yönelebilir. Her şey kalbin içinde cereyan ettiği için, kalbin sağlıklı ve selim olması ile hastalanması ve kayması ana değişkendir. Bir hadis-i şerifte "Ey kalpleri ve gözleri evirip çeviren (Allah'ım)! Kalbimi dinin üzere sabit kıl" (Tirmizi,

Kader, 7) buyrulur. Elbette, karar verici olan insanın kendisi, iradi tercihleri, bireysel seçimleridir. Ama onun kararlarında, tercih ve seçimlerinde etkileyici faktörler vardır. Dünya hayatının çekiciliği, makam-mevki, şan-şöhret, bedensel hazlar, güç, gösteriş vs. Bunlar kalbin hastalıklarına yol açan negatif faktörlerdir. Kalp sabit değildir, evrilir çevrilir. Gözler gibi sürekli hareket halindedir, bir tür gel-git (med ve cezir) hali yaşar. Göz, bir bakışla yöneldiği her obje ve duruma göre kalpte bir takım tesirlere yol açar. Kalpte uyanan arzular, duygular yeni kararların teşekkülünü sağlar.

Yine bir hadis-i şerifte şöyle buyrulur: "Mü'min'in kalbi, Rahman'ın iki parmağı arasındadır" (Müslim, Kader, 17; Tirmizi, Kader, 7). Ulûhiyet bunu gerektirir. Biz Allah'ın kudret eli altındayız. Ama aynı zamanda özgürüz, irademiz var, seçimlerimizle her an kendimize yeni yol haritaları çizebiliriz. Bu durumda doğru yoldan sapmamak için Allah'ın yardımına muhtacız. Sonuçta Allah bizi kötülüğe zorlamaz, aksine iyiliği emreder. Fakat "Onlar sapıp eğilip-sapınca (zeyğ), Allah da onların kalplerini eğriltip saptırdı" (61/Saf, 5).

İman ve inkâr (küfür ve şirk) kalbin fiili, amelidir. Kalp ise devamlı değişir, tabiatı gereği bir halden başka bir hale inkılab eder. Bizi bir fiile sevk eden sebepler olduğu gibi kalbimizin fiillerinde de rol oynayan sebepler vardır. İnkâr ve isyan fiili nefsin ruhu istila etmesi, kibir, önyargı ve taassup sonucunda vuku bulur. "Kişinin bir şeyi (tutkuyla) sevip istemesi onu sağır ve kör eder" (Ebu Davud, Edeb, 115-116; Müsned, V, 194). Kalbi bu tür hastalık ve musibetlerden ancak iman, takva, ibadetler, hakikat sevgisi, itaat, adalet ve tevazu ile korumak mümkündür.

Allah'ın yardımı, bizi kalplerimizde hastalıklara yol açacak belalara maruz bırakmamasıdır. Öylesine cazip beşeri durumlarla karşılaşırız ki, kalplerimizde zaaf başlar. Zaaflarımız bizim felaketimizdir. Mesela çok ünlü bir avukatın yüksek meblağda para karşılığında bir katili veya hırsızı savunup mazlumun hakkının gasp edilmesine sebebiyet verdiğini düşünelim. Bu hakikatte büyük bir beladır. Böyle bir durumla karşılaşıldığında Allah'ın bize doğruyu ilham etmesi, takva duygusunu uyandırması, bizi nefsimizin tutkularına karşı koruması en büyük nimet ve bağıştır. Şeytanın ve nefsin şerrinden korunmayan hidayet üzere kalmaya devam edemez, sürgit Şeytan faaliyet halindedirler, son nefesine kadar insanı doğru yoldan saptırmak ister.

"Bizi hidayete erdirdikten sonra" bir ölçüde müteşabihler üzerinden Kur'an'ın yanlış ve maksatlı teviline de göndermedir. Nice bedbaht insan var ki, hakikati bildiği halde, hatta bu ilmin tahsilini yaptığı halde dünya malı, siyasilerin gözüne girme arzusu onu yalan yanlış tevillere sürükler; böylece hem kendini hem insanları Allah'ın yolundan, hidayetten saptırır. Kavramayan topluluk-

ların Allah kalplerini çevirir (9/Tevbe, 127). Nice insan var ki, bir zamanlar hak ve özgürlükler mücadelesi veriyorken, kendisine yapılan cazip teklifleri geri çeviremeyip, geçmişte yaptıklarının ve savunduklarının tam karşıtı işler yapmaya, düşünceler savunmaya başlamıştır. (Ayrıca bkz. 7/A'raf, 175. ayetin açıklaması.)

"Katından bize bir rahmet bağışla." Kalbin selim olması iman, marifetullah ve ilahi emirlere itaatla mümkün olur. Bunlar, insanın Rabbinden isteyebileceği en büyük nimetlerdir. İman, tevhid ve marifet kalbin nurudur. Akıl bunların tezahürü olarak fonksiyon görür. Bu nur ile aydınlanmış kalbin merkezinde bulunduğu bedenin organları Allah'a huşu ile ibadet ve itaat ederler. Bunlar dünya hayatını kolaylaştırdığı gibi –insana kalp, akıl ve ruh sağlığı yanında beden sağlığı da verir– ölümü ve ahireti de kolaylaştırır. İşte "Allah katından istenecek rahmet" cinsinden nimetler ve bağışlar bunlardır, bunlardan daha değerlisi yoktur. **"Şüphesiz, bağışı en çok olan Sensin Sen."** Bu külli, nihai, sahih ve kurtarıcı bağışta yegâne güç ve merhamet sahibi şanı yüce Allah'tır, sadece O'dur. Başka hiçbir varlığın bütün bunları bağışlama gücü ve imkânı yoktur. Bunlar bizim için eşsiz bağışlar, nimetler hükmünde iken, O'nun için sıradan şeylerdir, engine rahmet deryasının bir katresi mesabesinde bile değildirler. Bunları sadece O'ndan dilemeli, başka güçleri ve varlıkları bu işe ortak etmemeliyiz.

رَبَّنَا اِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ ﴿٩﴾

9. Rabbimiz, kendisinde şüphe olmayan bir günde insanları gerçekten sen toplayacaksın. Doğrusu Allah, va'dinden cayıp-dönmez.

Kendisinde şüphe olmayan gün, hesap yani Din Günü'dür. İnsanlar hiç kuşkusuz bu günde bir araya getirilecektir. Bir araya getirilmelerinin sebebi, onlara bağışlanmış olan dünya hayatını nasıl yaşadıklarının hesabını vermeleridir. Herkes her ne yapmışsa karşılığını görecektir. İyiye karşılık iyilik, kötülüğe karşı kötülük. Bu bir vaiddir ve Allah asla va'dinden dönmez. Dünyada kim hukuktan kaçmışsa, gemisine bir şekilde yürütmüşse ahirette aynı şeyi yapamayacak, yapıp ettiklerinin hesabını verecek; mazlumlar haklarını alacak, mutlak adalet tesis edilecektir. Bu Allah'ın va'didir. Yakından bakıldığında bu ifadede bir heybet ve azamet/büyüklük olduğu anlaşılır.

Burada dil açısından "**va'ad**" ile "**vaid**" arasında farka değinmek gerekir. Şair şöyle demiştir:

"O sürur verici bir şey va'ad ettiğinde va'adini yerine getirir. Zarar verici şeyle tehdit ettiğinde af duygusu bunu yapmasına mani olur."

Araplar, bir iyilik veya güzellik va'adinde bulunanın sözünü yerine getir-

memesini büyük ayıp ama bir tehditte bulunanın (vaid) ise bundan vazgeçmesini erdem sayarlar. Bundan hareketle Ebu Amr ibn el A'la, "Va'ad kulun Allah üzerindeki bir hakkıdır yani kula güzel bir şeyi vaad etmişse bunu yerine getirir, sözünden caymaz; vaid ise O'nun kullar üzerindeki hakkıdır" demiştir. Bazı durumlarda hakkından vazgeçebilir, kimse O'nu yaptıklarından dolayı muaheze edemez. Fakat bu, elbette kulları birbirine karşı kayırması, yenmiş kul hakkını affetmesi anlamına gelmez, söz konusu olan sadece kendi hakkı dairesi içindeki konularla ilgilidir. Allah va'dinden dönmez; güzellik va'ad etmişse bunu yerine getirir, kulların haklarıyla ilgili tehditlerde bulunmuşsa elbette zalimlere de cezasını verir.

Va'd ve vaid kıyametin kopmasıyla başlayacak ahiret hayatıyla ilgili olduğunu göz önünde bulundurmak lazım. Bunu ilahi yasaların hükmünü icra ettiği dünyevi hadiselerden, toplumsal olaylardan hak veya müstahak edilen sonuçlardan ayrı düşünmek lazım gelir. Mesela "mazlumun ahı yerde kalmaz" veya "mazlumun ahı indirir şahı" sözü dünyada da yüce Allah mazlumun hakkını korur, zalime cezasını verebilir ancak bir hikmet ve sebep üzere ceza ahirete ertelenecek olursa mazlum mutlaka hakkını alacaktır. Eğer bu kesin va'd ve vaid olmasaydı insanlar ne iyilik yapma konusunda yeterince motive olur ne kötülük yapmaktan tam olarak çekinirlerdi. Bu da mazlumların ve zayıfların varoluşsal bir ümitsizliğe sürüklenmelerine yol açardı. (Bu ifadenin benzeri Ra'd sûresi 31. ayette de geçmektedir. Ayrıca bkz. 3/194.)

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا ۖ وَأُولَٰئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ ﴿١٠﴾ كَدَأْبِ آلِ فِرْعَوْنَ ۙ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ ۚ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا ۖ فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ ۗ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١١﴾ قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ ۚ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٢﴾

10. **Şüphesiz inkâr edenler, onların malları da, çocukları da kendilerine Allah'tan** (gelecek azaba karşı) **hiçbir şey kazandırmaz. Ve onlar ateşin yakıtıdırlar.**

11. **Tıpkı Firavun ailesi ve onlardan öncekilerin gidiş tarzı gibi. Âyetlerimizi yalanladılar, böylece Allah günahları nedeniyle onları yakalayıverdi. Allah,** (cezayla) **sonuçlandırması pek şiddetli olandır.**

12. **İnkâr edenlere de ki: "Yakında yenilgiye uğratılacaksınız ve toplanıp cehenneme sürüleceksiniz." Ne kötü yataktır o!..**

Bu ayetin Necran Hıristiyanlarından Ebu Harise İbn-i Alkame hakkında indiği söylenmiştir. Önceki bağlamı açısından düşünüldüğünde bu makuldür. İbn-i Alkame, "Ben Peygamberi dinlediğimde onun Allah'ın elçisi olduğunu anladım. Bunu açıklamadım, öyle yapsaydım Rum kralları bana verdikleri mal ve statüleri geri alırlardı" demiştir. Bu olay, kişinin muttali olduğu, varlığından kuşkuya düşmediği hakikat karşısında nasıl dünyevi çıkarlar karşılığında yan çizebileceğini, doğrulardan sarf-ı nazar edebileceğini göstermektedir.

Ayet, aslında İbn-i Alkame'nin bir tipoloji, bir kişilik profil olduğunu belirtmektedir. Böyleleri sadece miladi 7. yüzyılda değil, tarihin her döneminde ve dünyanın her bölgesinde görülür. Dolayısıyla iniş sebebi özel ise de, hüküm ve anlam düzeyi genel ve evrenseldir.

Ayette mal ve çocukların Allah'tan gelen dünyevi bir musibet veya uhrevi azaptan kurtarmaya yetmeyeceğinin anlatılması önemlidir. Mal/servet ve çocuklar güvenliği sağlayan fonksiyonlara sahiptirler, her ikisi de güç, servet ve iktidardan kinayedir. İnsan herhangi bir tehdit veya tehlike ile karşı karşıya geldiğinde servetine veya çocuklarına, daha geniş çerçevede yakınlarına, dostlarına, yandaşlarına sığınarak bunu atlatmaya çalışır. Güvenliğin servet ve insan unsuruyla sağlandığı durumlar vardır ve bu bir gerçektir. Ama söz konusu olan kötü eylemlerin karşılığı olarak bir musibet veya azap ise, burada servet ve insan unsuru aciz kalır, çünkü bu cezayı tayin eden Allah'tır (34/Sebe, 35, 37.) O ya bu dünyada veya ahirette adaleti tesis etmeyi, her hak sahibine hakkını vermeyi murat etmektedir. Bu durumda "mal ve evlat fayda sağlamaz" (6/En'am, 94; 18/Kehf, 46; 26/Şuara, 88-89).

Dünya hayatında yaptıklarının karşılığı olarak kişinin başına bir musibet gelecekse, yeryüzündeki bütün serveti ve yandaşlarını bir araya getirse, Allah ona musibeti tattırır. Ahirette ise Yüce Allah'ın huzuruna tek başına-yalnız ve çırçıplak olarak çıkacaktır (6/En'am, 94; 19/Meryem, 81). Nihai hesabın görüleceği Din Günü'nde servetin herhangi bir değeri olmadığı gibi, onun çocuklarının ve yandaşlarının her biri zaten kendi derdine düşmüşlerdir. Böylelerinin cezası ateşin yakıtı olmalarıdır (2/Bakara, 24).

11. ayet belli insan profillerinde tarihsel bir süreklilik olduğunu gösteriyor. Dünyevi basit ve geçici çıkarlar uğruna hak ve hakikate sırt çevirme olayı belli bir ahlaki tutuma işaret eder. Bu tutum tarihte ilk defa Hz. Peygamber'e karşı koyanların kişiliğinde ortaya çıkmış değildir, tarih boyunca süre gelmektedir.

"**De'b**" bir iş veya şeyde uzun süre kalmak, eğleşmek demek olup aslında ısrarlı tutumu ve bundan hareketle belli bir tarzı ifade eder. Yerine göre iş, örf-adet anlamlarında da kullanılır. Firavun ve ailesine, daha geniş ifadesiyle

Mısır iktidar seçkinlerine izafe edilmesi onların hem hak ve hakikat karşısında hem mütegallibe güçler (merkezdeki çekirdek) olarak tahakkümleri altında tuttukları yoksul ve zayıf kitlelere karşı tutum ve tarzlarını anlatmak içindir. **İbn-i Aşur**, Firavun ve yakın çevresinin örnek verilmesinin sebebinin, müşriklerin onlar gibi Allah'ın birliğini, risaleti ve ayetlerini inkâr etmeleri olup bunun tarihte tekrar eden bir adet olduğuna atıf olduğunu söyler.

Hz. Musa (a.s.) onlara ilahi tebliği yaptığında kibirlenip tebliği reddediyorlardı. Yalanladıkları "ayetler"in iki anlamı var: Biri tebliğin ihtiva ettiği hakikatler, diğeri kendilerine gösterilen açık mucizeler. Mesela insanın insanı köle kılması, onu temel hak ve özgürlüklerinden yoksun bırakması, emeğini sömürmesi, ırkından dolayı aşağılaması selim akla ve vicdana aykırı apaçık gerçekliklerdir. Firavun ve çevresi bunu bilemeyecek kadar zekâ yoksunu insanlar değildi ama Mısır'daki statülerini, tahakküm ve sömürü düzenlerini devam ettirmek için bu hakikatleri inkâr ediyorlardı. Hz. Musa onlara apaçık mucizeler gösterdiğinde –mesela Nil nehrini kan renginde akıttığında, bunun suya katılmış boya olduğunu söyleyip– birtakım açıklamalar getirerek geçiştiriyorlardı. Musa aleyhisselamın getirdiği mucizelerin bir anlamı da şuydu: Güç ve iktidarın tümün Allah'a aittir, Firavun ve bürokratik merkezinin takip ettiği baskıcı ve köleleştirici politikalar iktidarın suistimaline dayanıyor. Hakikat budur, bu hakikate teslim olup Firavun İsrailoğullarını serbest bırakmalı, kendisi ve çevresi de Allah'ın muradına uygun idare etmelidir.

Fakat Firavun ve adamları bu hakikati reddettiler. Bu yüzden ve işledikleri ağır suç ve günahtan dolayı Allah onlara şiddetli bir ceza verdi. Öyledir, çünkü Allah cezası pek şiddetli ve çetin olandır. Hz. Musa ve Hz. Peygamber (s.a.) zamanında olup bitenler, tarihsel kategoriler değil, evrensel vakıalardır. Geçmişte olduğu gibi, bugün ve bundan sonra da tekrarlanacaktır. Tarihte her zaman Nemrutlar ve Firavunlar olacaktır. Çünkü bunlar belli bir insanlık durumuna, bir tarz ve tutuma dayanırlar. Allah da başkalarına haksızlık yapan, hukuk ihlal edenlere ya dünyada veya ahirette mutlaka ağır ceza verecektir. (8/Enfal, 52.)

12. ayetin genel üslubunda sert, tehditkâr ve korkutucu (inzar) unsurlar hâkimdir; ürküntü veren anlatımı vardır. Bir bakıma önceki ayette sözü edilen "ceza"nın ikili boyutunu açıklar. Bunlardan biri bu dünyada yenilgiye uğramak, bütün güç ve iktidarı, servet ve onuru kaybetmektir. Bu tahakkümcü güçlerin, sömürücü ve adaletsiz iktidarların mutlaka başlarına gelen musibettir. Tarihte yıkılan imparatorluklar, yerle bir olan tiranlıklar, baskıcı rejimler, totaliter iktidarlar bunun göstergesidir. Yüce Allah, bunun üstelik "pek yakında" vuku bulacağını haber verir. Gelecek fiili "sevfe" ile değil, "se" ile gelmiştir. Yani ti-

ranlıklar, sömürü ve baskılar ebedi değildir; bir süre devam ederler ama İlahi Sünnet gereği sona erer, yerle bir olurlar.

Yaptıklarından dolayı uğradıkları trajik son sadece dünyevi bir cezadan ibaret değildir. Bu güçler aynı zamanda toplanıp cehenneme sürüleceklerdir (8/Enfal, 38). Ahirette onları bekleyen azap da yakındır. Cehennem ise hiç kuşkusuz kötü bir varış yeridir.

قَدْ كَانَ لَكُمْ اٰيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَاُخْرٰى كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأْيَ الْعَيْنِ وَاللّٰهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَنْ يَشَاءُ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَعِبْرَةً لِاُولِي الْاَبْصَارِ ﴿١٣﴾

13. Karşı karşıya gelen iki toplulukta, sizin için andolsun bir âyet (ibret) **vardır. Bir topluluk, Allah yolunda çarpışıyordu, diğeri ise kâfirdi ki göz görmesiyle karşılarındakini kendilerinin iki katı görüyorlardı. İşte Allah, dilediğini yardımıyla destekler. Şüphesiz bunda, basiret sahipleri için gerçekten bir ibret vardır.**

Bu ayet tefsiri zor ayetlerden biridir. Tefsirciler "karşı karşıya gelen iki topluluk" ve bu iki topluluktan hangisinin "gören" ve "görülen" olduğu konusunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Ayetin Bakara sûresinde geçen Talut ve Calut karşılaşmaya veya tarihte vuku bulmuş bir olaya atıf olduğunu düşünenler olmuştur. Genel kabul gören görüşe göre söz konusu iki topluluk Bedir'de savaşan mü'minler ve Mekkeli müşriklerdir.

İki topluluğun ayırt edici vasfı, birinin "Allah yolunda" savaşması, diğerinin inkâr eden topluluk olmasıdır (Bkz. 8/Enfal, 38). Bir savaş meydanında bu iki topluluk karşı karşıya gelmiş, savaşmış ve Allah yolunda olan topluluk, Allah'ın kendisini desteklemesiyle galip gelmiştir. Buraya kadar herhangi bir müşkül yoktur. Ama hangi topluluğun diğerini göz görüşüyle gördüğü tartışmalıdır.

Bir görüşe göre –ki ayeti gaib kipiyle "yeravnehüm" okuyanlar bu fikirdedir– kâfirler, Müslümanları kendilerinin iki katı görüyorlardı. Buna göre savaş başladığında Mekkeli müşrikler, hakikatte Müslümanlar 314 (veya 310) kişi olmalarına rağmen kendilerinin iki katı gördüler; başka bir ifadeyle onların iki bin kişi olduklarını zannettiler veya içlerine düşen korku sonucunda bu sayıda hesapladılar. Mekkeliler bin kişiydi, 700 atlıları ve 700 develeri vardı. Müslümanların sayısı ise 314 idi ve içlerinde ancak birkaç tanesi atlıydı. Maddi ve askeri donanım açısından muazzam bir fark vardı.

Burada "göz görüşü" ile dikkatli bir sayımdan çok, göz kararı ile bir toplu-

luğun sayısının ve gücünün tahmin edilmesi söz konusudur. Arazinin yapısına, eğimine, diziliş şekline ve bakanların konumuna, ruhi hallerine, zihni tutumlarına ve bakış açılarına göre, gerçek sayı ile göz kararı arasında fark olabilir.

Muhatap kipiyle "yeravnehüm" diye okuyanlara göre, Müslümanlar, müşrikleri kendilerinin iki katı görüyordu ki, bu da 628 eder. Düşman tarafının iki kat görünmesi Müslümanları caydırıcı değildir, çünkü Enfal, 66'da belirtildiği üzere hakkıyla "Sabırlı yüz kişi onlardan iki yüz kişiyi yenilgiye uğratır."

Burada istifham doğuran nokta, Enfal, 44. ayette "Allah'ın her iki tarafı diğerinin gözünde az gösterdiği" hususunun belirtilmesidir. Tefsirciler bunun muharebe meydanında savaşın başlamasından önce Müslümanları cesaretlendirmesi, müşriklerin de "Nasılsa bunlar pek az" deyip aldırışsızlığa kapılması hikmetine matuf olduğunu söyler. Sıcak çatışma başlayınca, Allah Müslümanları, inkârcıların gözünde kendi sayılarının iki katı göstermeye başladı, korkuya kapıldılar ve yenilgiye uğradılar.

Bu mümkün olmakla beraber ayetin asıl vurgusu "**ibret**" kavramında toplanmaktadır. Kelime anlamıyla ibret ölçüp biçme, karşılaştırma anlamlarına gelir. İ'tibar ise bir yerden başka yere, bir durumdan başka duruma geçiş demektir. İbare, bundan türetilmiştir, anlamı muhatabına geçiren, intikal ettiren sözü ifade eder. Bu ayetten çıkaracağımız ders, bir savaşı kazanmanın garantisi yüksek askeri güç, teknolojik donanım ve maddi üstünlük değildir. Uğrunda savaşılan dava, meşru hedeftir ki, bu savaşta ahlaki (moral) üstünlüğü sağlar. Allah yolunda savaşan insanlar, insanlığın yararına savaşırlar. Adil ve meşru olmayan savaşlara girmezler; adaleti, güvenliği, barışı, hakkı ve hakkaniyeti tesis etmek için mücadele ederler. Dünyanın huzuru ve barışı için indirilen İlahi hükümleri, yüksek ahlaki normları tanımayanlar kendi bencil çıkarları için savaşırlar.

Ayetin Uhud savaşından sonra indiğini göz önüne alacak olursak, bunun bir hatırlatma olduğunu düşünebiliriz. Bu çerçevede Yahudilere ve müşriklere hitap olabileceği gibi Müslümanlara da hitap olması kuvvetle muhtemeldir. İster Bedir savaşına ister **Süleyman Ateş**'in iddia ettiği üzere geçmişteki bir olaya gönderme olsun -Talut ve Calut olayında olduğu gibi (Bkz. 2/Bakara, 249 vd.)- evrensel anlamda bize vermeye çalıştığı mesaj, haklı ve meşru bir dava uğruna savaşanların Allah tarafından desteklenip teyit edildikleri hususunun altını çizmektir. Bunu şanı Yüce Allah, savaşın en kritik anında "gözler üzerinde tasarrufta bulunarak" gerçekleştirir. Bir anda küçük bir topluluk düşmanın gözünde hayli kalabalık ve güçlü görünür. Bu Allah'ın haklıdan ve adaletten yana olanları takviye etmek amacıyla tarihe müdahalesidir. Bunu dilerse "Bin melekle" (8/Enfal, 9), dilerse "Nişanlı beş bin melekle" (3/Âl-i İmran, 123 ve 125) yapar.

Ayette "topluluk"un "**fie** (فِئَةٌ)" ile ifade edilmiş olması, savaşın ortaya çıkardığı zorluk ve sıkıntıyı ima eder. Fie, aslında "cemaat, fırka" demektir. Başı gövdeden ayrıldığını ifade etmek üzere "kılıçla başını fe'vetti" tabirinden alınmıştır. Daha kavramsal seviyede sıkıntılı zamanlarda cemaate başvurulduğunda, sıkıntıyı hafifletmeye veya gidermeye yarayan cemaate fie denir. Savaş halinde her iki topluluk da sıkıntı ve zorluk hali yaşamaktadır. Şu var ki, Allah'ın yardımı haklı olanın yanındadır (Bkz. 8/Enfal, 41-44).

Ancak bu, "basiret"le anlaşılacak özel bir durumdur. Maddi olarak hesaplandığında sayıca çok ve donanımlı bir ordunun kendinden üç kat küçük bir topluluğu yenmesi gerekir. Şu var ki, haklı davası, sabrı, kararlığı, cesareti ve fedakârlığı dolayısıyla "Allah yardımıyla destekleyecek" olursa, bu küçük topluluk yenilmez. İşte bu çıplak gözle görülen ve gözlenen olayları, rasyonel hesapları aşan özel bir durumdur. Bunun hakikatini "gören kalpler" (22/Hac, 46) anlar. Nice gözü olan kişi var ki, bu maddi organla "görmez" (7/A'raf, 179). Bakıyor ama görmüyor. Çünkü gözlerinin üstüne perde çekilmiştir (45/Casiye, 23).

زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَٰلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ۖ وَاللَّهُ عِندَهُ حُسْنُ الْمَآبِ ﴿١٤﴾

14. Kadınlara, oğullara, kantar kantar yığılmış altın ve gümüşe, salma güzel atlara, hayvanlara ve ekinlere duyulan tutkulu şehvet insanlara 'süslü ve çekici' kılındı. Bunlar dünya hayatının metaıdır. Asıl varılacak güzel yer Allah katında olandır.

Burada hayatta insanın zaaf duyduğu nesnelere ve nesnelerin insan üzerindeki olumsuz etkilerine dikkat çekilmiştir. İnsan şu veya bu nesneye güçlü bir eğilim duyar. Ayette zikredilenlerin her birinin ima ettiği beşeri bir durum ve buna duyulan beşeri zaaf söz konusuysa, insanın zaaf duyduğu beşeri durum ve nesneler sayılanlardan ibaret değildir. Sayılanlar karşı cinse duyulan ilgi; soy bağlılığı-aile-taraftar çokluğu; servet tutkusu; hegemonya ve gösteriş, haz ve hız, şehvet ve iştah, maddi mutluluk ve benzeri şeylerdir. Hayatın idamesi için beslenmek gerekir, gıdaya arzu duyarız. İştahımız bu arzuyu uyandırır. Bu açıdan iştah ve şehvet aynı köktendirler. Bu ve diğerleri Kur'an diliyle "Hubbu'ş-şehavat"a konu olup, bunlara duyulan ilgi "tutkulu şehvet" olarak nitelendirilmektedir.

İ. Hakkı Bursevi, "şehvet"in nefsin yerinden koparcasına arzu ettiği şeye meyletmesi demek olduğunu söyler. Şiddetli arzu. **Razi**'ye göre, şehevat, arzu edilen şeyler demektir. Fakat aradaki irtibat dolayısıyla arzu edilen şeyler mecazi olarak böyle isimlendirilmiştir. Kendisine güç yetirebildiğimiz şeye 'kudret', ümit edilen şeye 'reca (ümit)', bilinen şeye 'ilim' denilmiştir. Tabii ki "şehvet" basit bir arzunun ötesinde tutkuyla bir şeyi istemek, peşine düşmek demektir. Şehevat kelimesiyle ifade edilmiş olması, bunun kınanan bir şey olması dolayısıyladır. Hubbu'ş-Şehevat, tamlaması, sevgi (hubb) ile şehevatın aynı şeyler olduğu anlamına gelmez, çünkü tamlamalarda muzaf ve muzafun ileyh ayrı mahiyetlerdir. Böyle olunca sevgi kendisi kınanmış değildir ancak sevgi şiddetli arzu, tutkuyla bir arada olduğunda kınanır olmuştur. Hayırlı ve meşru şeylere karşı duyulan sevgi kınanamaz. Hz. Süleyman'ın "Allah'ı zikretme" vesilesi olarak "Hubbu'l-hayr'a düşmesi" (38/Sad, 32) buna örnektir. Hz. Süleyman, mal veya at sevgisine sahiptir ama bunları Allah'ı zikretmenin bir vesilesi, bir imkânı olarak görmektedir.

Belki burada arzu ile arzu edilen nesnelerin arasını ayırmak gerekir. İnsan, şehvete konu olan her şeyi arzu eder; bu şeylere sahip olmanın kendisine haz ve mutluluk vereceklerini düşünür; bu onu şeylerin hakiki ve asli fonksiyonlarından uzaklaştırıp arzunun kendisini arzu etmesi gibi yanlış bir istikamete sürükler. İşte bu ayette yerilen Hubbu'ş-şehevat durumu ortaya çıkar.

"**Li'nnas** (insanlar için)" ma'rife gelmesi dolayısıyla istiğrak ifade eder yani umumi bir lafız olup bu arzunun bütün insanlarda bulunduğunu gösterir. Tutkuyla istediğimiz şeyler erkekler açısından kadın, kadınlar açısından erkek; gümüş, salma güzel atlar, hayvanlar ve ekindir. Her birinin soyutlaması belli bir insani duruma işaret eder. Kadına sahip olan erkek arzusunu, erkeğe sahip olan kadın amacını gerçekleştirir; kantar kantar altın ve gümüş, çokluktan kinaye büyük servet ve zenginlik; salma güzel atlar (pahalı arabalar, yatlar, özel helikopter ve uçaklar) bir statü ve hız kat etme imkanı; ekinler zenginlik ve nüfuzu simgeler. Salma atlar zamana göre binekleri, pahalı ve hız kapasiteleri yüksek arabaları, ulaşım araçlarını ifade edebilir. Bunlar, kendi asli amaçları dışında ele alındıklarında tutkuyla elde edilmek istenen basit nesnelere düşerler.

Ayetin "şehvetin objesi" olarak kadını zikretmesi, erkek bakış açısından kadının salt cinsel/şehvet objesi olarak alındığı anlamına gelmez. Erkeğin kadına güçlü eğilim duyduğu bir gerçektir. Ancak bu kendi başına gayr-ı meşru bir ilgi değildir. Erkek açısından kadına duyulan ilgiyi yerilir kılan faktör, erkeğin kadını salt bedenine, dişiliğine, cinselliğe indirgemesi; kadının cinselliğini, dişiliğini, bedenini manevi, ahlaki ve entelektüel kişiliğinden tecrit etmesidir.

Bu, erkeği şehvet peşinde koşan hayvani derekeye düşürür. Yaratılışın hikmetini bilen erkek açısından kadın öncelikle dişilik değil, kişiliktir.

Benzer bir durum kadın açısından da söz konusudur. Kadın da erkeğe, onu manevi, ahlaki ve entelektüel kişiliğinden tecrit edip, ona salt cinsel özne veya güvenliğini temin eden bir garantör gözüyle bakacak olursa, bakışını salt tutkuya indirger, erkeği araçsallaştırmış olur. Bu durumda ayette zikredilen "**insanlar**" terimi içinde hem erkek, hem kadın söz konusudur. Sanki ayette şöyle bir hazf vardır. İlk versiyonuyla "Erkeklere (erkek insanlara) kadınlara duyulan tutkulu şehvet süslü-çekici gösterildi." İkinci versiyonuyla "Kadınlara (kadın insanlara) erkeklere duyulan tutkulu şehvet süslü-çekici kılındı." Kadının zikredilmeyip de erkeğe vurgu yapıldığı yerlerde kadın, erkeğin zikredilmeyip kadına vurgu yapıldığı yerlerde de erkek zımnen konuya dâhil edilir. Nihayetinde erkek ve kadın insanlık durumunda ortaktırlar, ortak bir özden yaratılmışlardır (bkz. 4/Nisa, 1).

Bunun dışında çocuklar, yığınla altın ve gümüş, salma hayvanlar– pahalı binek araçları, hayvanlar ve zenginlik ille nüfuz aracı ekinler erkek ve kadın için aynı derecede tutku nesnesidirler. Bunların hiç biri, hatta anne-baba, eş ve çocuklar da insana Allah'tan, Elçisi'nden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevimli olmamalı (9/Tevbe, 24). Burada da "oğullar"dan söz edilmesi, erkek çocukların kız çocuklarından daha değerli ve üstün olduğu anlamına gelmez; Kur'an-ı Kerim'de her iki cinsi kapsayacak şekilde kullanılmıştır (bkz. 80/Abese, 36).

Erkek, kadın ve altın arasındaki ilişki kadim zamanlardan beri hikmet ehlinin, filozofların dikkatini çekmiştir. Eski Yunan filozoflarından Pisagor "Altın ateşle, kadın altınla, erkek kadınla sınanır" demiştir. Her üç sınanma (fitne) durumunda sorunun kendisi sınanma nesnesinde değil, sınav işleminde ortaya çıkar. Altın değerli madendir ama ona karşı zaaf gösteren kadındır; kadın ahlaki ve manevi bir kişiliktir, onu salt cinselliğe ve şehvet nesnesine indirgediğinde erkek sınavı kaybeder yani sorun kadında değil, erkeğin ona değişen bakış açısında, yanlış tutumundadır. Bu çerçevede bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "Benden sonra erkeklere kadınlardan daha zorlu bir fitne bırakmadım" (Buhari, Nikâh, 17; Müslim, Zikir, 97.) Bu hadiste "fitne" teriminin kullanılmış olması, Pisagor'un sınavını hatırlatır. "Fitne", altının yabancı madenlerden ayrışması için ateş potasında eritilmesi demektir. Kadın, ateşin içinden geçerek saflaşmış olan altına karşı kişiliğini, iffetini koruyup meşru çerçevede tutum aldığında sınavı kazanır, erkek de kadınla meşru çerçevede yani nikâh akdiyle ilişki kurduğunda sınavı kazanır.

Kadın elbette sadece cinsellik açısından değil, bazı durumlarda sosyal

gerekli bağları koparmaya veya zayıflatmaya matuf tutum ve davranışları dolayısıyla da fitneye konu olabilir. Mesela, kocasının annesi-kardeşleri ve yakın akrabalarıyla bağlarını koparmak istese, kaprislerine, kıskançlıklarına hâkim olmayıp Sıla-i rahim ve Zil'kurba'ya karşı sorumlulukların yerine getirilmesine engel olmaya kalkışsa veya kocasının meşru geliri üstünde taleplerde bulunup onu meşru olmayan yollara sevk edecek olsa, onun fitnesi olur. Elbette her kadın bunu yapar deyip genelleme yapmak mümkün değildir ama bunu yapan veya yapmaya kalkışan kadınlar da yok değildir. Benzer bir durum çocuklara duyulan zaaf dolaysıyla çocuklar da fitneye sebep olabilir. Bunun tarihte yol açtığı aşırı bencilliklere bakıp Karl Marx ve Engels, devlet ve özel mülkiyet yanında ailenin de zaman içinde ortadan kaldırılması gerektiği tezini savunmuşlardır.

İslam bilginlerine göre, erkek veya kadını, insanı sınavı kaybetmesine sürükleyen sebep "**ziynet**" kavramının semantiğinde gizlidir. **Ragıp El İsfahani**'ye göre, ziynet hem dünyada hem ahirette kusursuzluğu ifade eder. Kusur, insanı bir açıdan süsleyip başka bir açıdan süslemeyen şeye denir. Bu anlam çerçevesinde ziynetin üç ayrı düzeyi var: İlim ve güzel inançlardan ibaret olan nefsi ziynet (49/Hucurat, 7); bedensel ziynet ve harici (dışsal) ziynet (7/A'raf, 32). Mesela Karun'un ihtişam ve süsle halkının karşısına çıkması harici ziynete örnektir (28/Kasas, 79).

Bir nesneyi veya fiili insanın gözünde süslü/çekici kılan kimdir? Bazen Allah (27/Neml, 4), Bazen şeytandır (8/Enfal, 48). Bazen da kimin süslü gösterdiği (özne) belirsizdir. Bu ayetteki de öyledir. (Ayrıca bkz. 9/Tevbe, 27; 2/Bakara, 212). Hz. Ömer (r.a.), "Süslü gösterenin Allah olduğu"nu söyler: "Ey Rab! Onu bize süslü gösterdiğin zaman deyince, sonraki ayet inmiştir." **Hasan Basri**'ye göre süslü gösteren şeytandır, çünkü "Dünyayı onu yaratandan daha çok kötüleyen yoktur." Allah'ın dünyadaki şeyleri süslü göstermesi, onları yaratması, arzu edilebilir forma sokması ve insanda bunları arzu edebilir kuvvetli bir eğilimi var etmesi şeklindedir. Bu hayatın ve düzenin devamı etmesi için gereklidir. Şeytanın süslü göstermesi ise, asli fonksiyonlarını unutturarak insanın kalbine vesvese sokması, yanıltması ve elde edilmeleri için ruhunda hırsları tahrik edip meşru olmayan yollara yöneltmesiyle gerçekleşir. Şu halde iki gösterme arasında mahiyet farkı vardır.

İnsana yakışan, şeytanın gözünde süslü hale getirdiği nesneleri meşru olmayan yollardan elde edilmesine yönelten istek ve arzulara karşı direnç göstermesidir. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "Cennet hoşa gitmeyen şeylerle, cehennem de arzu ve şehvetlerle kuşatılmış (bir başka versiyonda perdelenmiştir)." (Müslim, Cennet, 1).

Allah, yeryüzünü türlü türlü güzelliklerle tezyin etmiş, süslemiştir, insan

bu güzellikler karşısında alacağı tutum üzerinden sınanacaktır (18/Kehf, 18). Nesnelerin süslü gösterilmesi ile bizatihi süslü olmaları arasında fark vardır. Eğer nesneyi Allah süslü yaratmışsa veya süslü olduğunu belirtmişse, o nesne bizatihi süslüdür. İnsanın nesneyi süslemesi ise, onu dekore etmesi, süslemesi, süslü tavsif etmesi veya değerini yüceltmesi şeklinde olur. Bu ayette sözü edilen kadın, altın ve gümüş, çocuklar, salma atlar ve ekinde her iki durum da söz konusudur. Yani bizatihi birer ziynettirler ancak şeytanın bunları farklı bir ziynete büründürmesi, onları kendi hakiki ve meşru kullanım amaçları dışına çıkarması yani Allah'ın rızasına aykırı kullanımlarını yüceltmesi (süblimasyon) şeklindedir. "Allah'ın kulları için çıkardığı süsleri" (7/A'raf, 31-32) kullanmak meşrudur; mesela temiz, şık ve bedene yakışır bir elbise giymek gibi. Ama elbiseyi bir gösteriş, statü ve başkalarını kıskandırmak üzere giymek süsün gayr-ı meşru kullanımıdır. İlki Allah'a, ikincisi şeytana aittir.

"Bunlar dünya hayatının metaıdır. Asıl varılacak güzel yer Allah katında olandır." Bu sayılanlar fonksiyonel kullanım değerleri olmakla beraber, dünyevi nitelikleri göz önüne alındığında kalıcı fayda ve mutluluk sağlamazlar. Sağladıkları fayda ve mutluluk dünya ile sınırlıdır. Asıl kalıcı mutluluğu sağlayacak olan ziynetler Allah katında olanlardır. O halde insan, dünya hayatının geçiciliğini unutup mal-mülke, şehvete, güce ve statünün cazibesine kapılıp Allah'ı unutmamalı, başkalarının hak ve hukukuna tecavüz etmemeli, her neyi kullanıyorsa kendi asli amacına uygun bir biçimde ve meşru dairede kullanmalı, aşırılığa kaçıp nesnenin itibari değerini asli ve fonksiyonel değerinin üstüne çıkarmamalıdır. Aksi halde sınavı kaybedecek ve Allah katındaki hakiki ve kalıcı güzelliklerden mahrum kalacaktır.

قُلْ أَؤُنَبِّئُكُمْ بِخَيْرٍ مِنْ ذٰلِكُمْ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَأَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿١٥﴾

15. De ki: "Size bundan daha hayırlısını bildireyim mi? Korkup sakınanlar için Rablerinin katında, içinde temelli kalacakları, altından ırmaklar akan cennetler, tertemiz eşler ve Allah'ın rızası vardır. Allah, kulları hakkıyla görendir.

Ontolojik yapısı ve anlam düzeyleri itibariyle yani her halükarda "Ahiret (dünyaya göre) daha hayırlı ve süreklidir" (87/A'la, 17). Ahiret üç bakımdan dünyadan hayırlıdır:

a) Dünyada bulunan bütün nesnelerin aslı ve özü ahirettedir. Sanat değeri yüksek bir resmin orijinal nüshası ile fotokopisi arasındaki fark ne ise, ahiret ile dünya arasındaki fark da böyledir.

b) Burada tattığımız nimetlerin hakiki ve nihai tatları ahirettedir. Hayır kelimesi mal, servet, güzellikler ve nimetler anlamında kullanıldığına göre, ahirette var olan her şey kalite bakımından daha yüksektir.

c) Ahiret aynı zamanda ebedi yurttur. Nimetlerin kalitesinde bir düşme olmadığı gibi tükenip sona ermesi de söz konusu değildir.

İnsanı yanılgıya düşüren sebeplerden biri, gözünü açtığı ve insani bilincini kazandığı fiziki/sosyal çevreye sağladığı ünsiyettir. Bunu eskiler, bebeğin anne karnında iken yerini en rahat, en güvenli ve mutluluk yurdu hissetmesine benzetmişlerdir. Bebek anne karnından ayrılmak istemez ancak doğduktan sonra çok daha zengin, çeşitliliği olan bir varlık alanına çıkar. Dünyaya alışan insan da dünyanın nihai varlık alanı olduğunu düşünür ve elinden geldiğince dünyadan ayrılmak istemez. Ölüm korkusunun sebebi budur. Hâlbuki ahireti kamil anlamda düşünecek olsa, dünyanın ahiret karşısında ne kadar düşük seviyede (deni) olduğunu anlayacak ve hazırlıklarını, yatırımlarını ebedi ahiret yurduna göre yapacaktır. Dünya insana aşina ise de, nimetler zorluklarla ele geçirilir, emek harcamak, sıkıntılara katlanmak lazım; öyle iken bile nimetler sonlu ve sınırlı olur. Dünyada hiçbir servet ve nimetin ebedi garantisi yoktur. Bir deprem, bir afet her şeyi yerle bir edebilir. En büyük son ölümün kendisidir. Ölümle kişi hayatı boyunca her ne kazanmışsa tümünü dünyada bırakır. Yunus şöyle demiştir:

Mal sahibi, mülk sahibi/hani bunun ilk sahibi
Mal da yalan, mülk de yalan/Var biraz da sen oyalan!

Gerçek buysa "takva sahipleri" bu bilinci kaybetmemelidir. Onlar için –ki yasaklardan kaçınan ve vecibeleri yerine getiren herkes buna dâhildir– hazırlanmış cennet vardır. Bütün nimetlerin eksiksiz sunulduğu yerdir cennet. Kusursuzluğu, huzuru ve mutluluğu ifade eder. Takva sahipleri altından ırmaklar akan cennette ebedi kalacaklardır; kadın erkek her birine "tertemiz eşler" verilecektir. Ayet, erkeğe ve kadına tertemiz eşlerin verileceğini bildirmektedir, buna göre cennette sadece erkeğe huri tahsis edilecek değildir, kadına da eğer dünyadaki eşinden ayrılmışsa, hiç evlenmemişse veya hiçbir zaman eşinden nefret ederek, eziyetler çekerek yaşamışsa ona da tertemiz eş verilecektir. Bu Allah'tan bir rızadır yani "Rıdvan makamı"dır.

Bazıları cenneti maddi ve ruhani nimetleriyle ikiye ayırmışlardır ki, ikincisine Rıdvan makamı demişlerdir. Rıdvan, kulların Allah'tan, Allah'ın da kullar-

dan razı/hoşnut olduğu durumdur (89/Fecr, 28). Bu makamda Allah'ın nuru kulun ruhunda tecelli eder, insan marifetullahın sırrına erişir ve ruhen buna iştirak eder. Nasıl ahiret yurdunun nimet ve güzellikleri, dünyanın nimet ve güzelliklerinden kat kat üstün ise, Rıdvan makamının nimet ve mutluluğu da, cennetin nimet ve mutluluğundan üstündür. Allah mü'min kullarına, erkeğe ve kadına, içinde ebedi kalacakları altından ırmaklar akan cennetler, Adn cennetleri ve olağanüstü güzel meskenler vaadetmiştir. Fakat Allah'tan bir tek rıdvan bunlardan da üstündür. İşte hakiki ve nihai mutluluk budur (9/Tevbe, 72).

Bu böyledir, çünkü insanın neyi arzu ettiğini, neyle hakiki huzur ve mutluluğa kavuşacağını en iyi Allah bilir; O basirun bi'l-ibad'tır.

اَلَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَآ اِنَّنَآ اٰمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿١٦﴾ اَلصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ وَالْمُنْفِقِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْاَسْحَارِ ﴿١٧﴾

16. Onlar: "Rabbimiz şüphesiz biz imân ettik, artık bizim günahlarımızı bağışla ve bizi ateşin azabından koru" diyenler;

17. Sabredenler, doğru olanlar, gönülden boyun eğenler, infak edenler ve 'seher vakitlerinde' bağışlanma dileyenlerdir.

"**Onlar**"la kastedilenler takva sahibi kimselerdir. Takva sahiplerinin önde gelen özellikleri, temiz bir imana sahip olmak her tutum ve davranışlarında Allah'tan sakınmak yani yüksek ahlaki normlara ve ilahi hükümlere bağlı kalmak ve sürekli bağışlanma dilemektir. Ama takva sahiplerinin elbette nitelikleri sadece bundan ibaret değildir. Bu temel niteliklerle bağlantılı olarak sabır, doğruluk, gönülden bağlılık, Allah yolunda harcama ve seher vakitlerinde bağışlanma dileme gibi niteliklere de sahiptirler.

Kolayca tahmin edileceği gibi söz konusu niteliklerin her biri ayrı beşeri durumlara işaret eder. "Sabır" dayanma, tahammül etme ve direnç gösterme halidir. Gerek meşru olmayan dünyevi istek ve tutkulara, gerekse meşru olmayan servet, statü ve güç temerküzüne karşı ruhi direnç göstermek bununla ilgilidir. Savaş ve sıkıntı zamanlarında, hastalık hallerinde, siyasi baskılar altında veya zindanda tahammül göstermek de sabretmeyi gerektirir.

"Doğru olanlar (sadıkun)" her tutum ve davranışlarında, söz ve beyanlarında hak ve hakikatten ayrılmayan kimselerdir. Böylelerinden yalan sadır olmaz, kul hakkına titizlikle riayet ederler, her neye şahit olmuşlarsa onu müşahede ettikleri gibi dile getirirler.

"Gönülden boyun eğenler (kanıtun)" Allah'a, Allah'ın fıtratta nüvelerini yerleştirdiği ve kitaplarında esaslarını belirttiği yüksek ahlaki normlara ve ilahi hükümlere gönülden bağlı olanlardır. Allah'a ibadetlerinde samimidirler, tembellik göstermezler, görevlerini yerine getirmekten yüksünmezler, her neye riayet etmeleri gerekiyorsa ona riayet ederler.

"İnfak edenler (munfikun)", meşru yollardan sahip oldukları mallarını, servetlerinin bir bölümünü Allah yolunda harcayanlar, yoksul ve zayıflara onların gururlarını incitmeden yardım eden kimselerdir. Bunlar hem farz sadakalarını öderler hem imkânları nispetinde bol bol hayır işlerinde infak ederler.

"**Seher vakitlerinde' bağışlanma dileyenler**" de, güneşin doğuşundan yani şafak vaktinden önce ibadet edip Allah'tan bağışlanma dileyen kimselerdir ki, bu vakitteki ibadetlerin fazileti ve yapılan duaların kabul edileceklerine dair çeşitli hadisler rivayet edilmiştir (Buhari, Davat, 14; Tirmizi, Tefsir, 16).

"Seher" şafak vaktine isim olduğu gibi kalbin derinlikleri, kalbin özü için de kullanılan bir kelimedir. Kelimeyi bu anlamıyla ele aldığımızda, kalplerinin derinliklerindeki samimiyet ve duyuşla Allah'tan bağışlanma dileyenler anlamı çıkar (39/Zümer, 53). Esasında burada her iki anlama gelebilen "seher" kelimesinin kullanılmış olması, bağışlanma dileyenler için her iki durumu kullanabileceğimize imkân vermektedir. Yani, mü'minler o kimselerdir ki, seher vaktinde kalplerinin derinliklerindeki samimiyet ve duyuşla ibadet ederler, bağışlanma dilerler. Deneysel olarak biliyoruz ki, gün içinde insana en yüksek derecede ruhi neşe veren ibadet, tabiatın tam bir sükûnet hali içinde yaşadığı, karanlıkla aydınlığın arasının ince bir çizgiyle ayrılmaya başladığı seher vakti yapılan ibadet ve dualardır (51/Zariyat, 17-18).

شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهٗ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۙ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَاُولُوا الْعِلْمِ قَآئِمًا بِالْقِسْطِ ۭ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَزِيْزُ الْحَكِيْمُ ﴿١٨﴾

18. Allah, gerçekten kendisinden başka ilâh olmadığına şahitlik etti; melekler ve ilim sahipleri de O'ndan başka ilâh olmadığına adaletle şahitlik ettiler. Aziz ve Hakim olan O'ndan başka ilâh yoktur.

"**Şehadet**" kişinin kendi nefsinde hâsıl olan bir bilgidir. Bu, bizatihi gözlemi –vukuunda hazır bulunması– sonucunda ortaya çıkabileceği gibi, nefsinde husule gelmesiyle de olabilir. Kişi tanık olduğu veya kendinde hâsıl olan bilgiyi bir başkasına bildirdiği zaman şehadette bulunmuş olur. Allah'a nispet edildiğinde, Allah'ın bir hakikati bildirmesi olarak anlaşılır. Bunu da çeşitli yol ve

şekillerde yapar. Burada şehadete konu olan şey, Allah'ın birliği yani O'ndan başka bir ilahın olmadığı hakikatinin izharıdır. Böyle olunca bu hakikat, ya vahdaniyetin ve sıfatların varlıkta zuhuru şeklinde olur ki, bunu âlem-i şehadette yani gözlemleyebildiğimiz, çıplak göz veya gelişmiş araçlarla (mikroskop, teleskop vs.) bilgisine ulaşabildiğimiz tabiatta, kainatta müşahede edebiliyoruz -nitekim bundan dolayı bilgisine bu yollarla ulaşabildiğimiz alanların tümüne şehadet alemi diyoruz- veya bunu Allah vahiylerle yani peygamberlerine indirdiği kitaplarla bize bu hakikati bildirir. Her iki durumda Allah'ın bize bildirdiği hakikat "Allah birdir, O'ndan başka ilah yoktur; ulûhiyette ve rububiyette O'nun ortağı yoktur" bilgisidir.

Aynı hakikati afakta yani varlık âleminin çeşitli mertebe ve durumlarında müşahede edebileceğimiz gibi, kendi enfüsi dünyamızda, ruhumuzun derin tabakalarında, zihin ve kalbimizde de hissedebilir, iştirak yoluyla varlığının bilgisine sahip olabiliriz.

Böyle olmakla beraber Allah'ın kendi Zatı ve Birliği hakkındaki şehadeti, bütün şehadetlerin üstünde ve önündedir. Çünkü ancak O, kendi Zatını kâmil manada bilir ve bu bilgiden dilediği kadarıyla bize bildirir. Yani O'nun şehadeti bizimki gibi salt bilgi (ilme'l-yakin) veya gözlem (ayne'l-yakin) ile sınırlı değil, hakka'l-yakindir. Kendi Zatı'nın, Varlığı'nın ve Birliği'nin farkındadır. O, varlığı yaratmıştır, yaratılışın her aşaması O'nun Birliğinin, ilim, irade ve kudretinin şehadetidir. **Farabi** ve **İbn-i Sina**, yaratılışı O'nun ilminin kuvveden fiile geçmesi şeklinde anlamışlardır. Bizim şehadetimiz O'nun yaratmasıyla mümkündür. Denebilir ki, bizim ne kadar bilme çabamız, istidlalimiz, çıkarsamalarımız varsa, hepsi Yüce Allah'ın bilmesine ve bildirmesine mebnidir. Yüce Allah'tan başka hiçbir varlık (melek) veya âlim/bilgin, ne kendine ne diğer varlık âlemine tamamen şahid değildir. Kendi iç dünyası, enfüsi halleri hakkındaki bilgileri dahi izafi, eksik ve sınırlıdır. Bazen öyle şeyleri hissederiz ki, bunlar bilgi seviyesine çıkamadığından sahip olduğumuz dilin imkânlarını kullanarak ifade edemeyiz. Hissettiklerimiz dahi, varlıkta vuku bulanların toplamıyla mukayese edildiğinde deryada katre mesabesinde şeylerdir.

Allah'ın kendi Zatı ve sıfatlarının zuhuruyla ilgili şehadeti bizim için yol göstericidir. Çünkü biz de bu sayede ve fakat elbette Allah'ın yardımıyla kendi kendimizin şahidi olabiliriz. Kendi kendimizin şahidi olduğumuz zaman kendi bilincimizi kazanır, kendi farkındalığımızı elde eder; böylelikle kendi kendimizi bilebiliriz ki bu bizi marifetullaha götürecek olan marifetünnefstir. Bu dahi yetmez, marifetullaha ulaşabilmek kucağında yaşadığmız maddi tabiatın ve evrenin Allah'ın eseri ve yaratması olduğunu bilmek, buna şahitlik etmek

yani **marifetülhalk**a sahip olmak da gerekir. Söz konusu mertebeye ulaşabilen insan ikiliği, şizofreniyi ortadan kaldırmış, kendi zatında çokluğu birliğe çevirmiştir ki, yabancılaşmayı aşmanın güvenilir yolu budur.

"Allah'tan başka ilah yoktur" hakikati bize bizzat Bir olan Allah'ın şehadetiyle bildirilince bizde bir güven yani imana mesnet teşkil edecek emniyet hâsıl olur. Melekler de aynı şehadette bulunurlar. Arkasından ilim sahibi âlimler de. Bu çok önemlidir. Çünkü **Allame Tabatabai**'nin metaforundan hareket edecek olursak, bir ülkeyi yöneten bir lideri düşünelim. Bu lider hükmü altındaki ülkeye tam anlamıyla hâkimdir, her köşesine bilgisi ve otoritesi nüfuz etmiş bulunmaktadır. Bu lider bize, ülkede kendisinden başka lider olmadığını bildirmekte, bize "Ben buna şahidim, başka bir lider yoktur" demektedir. Aynı şekilde, söz konusu yöneticinin emrinde çalışan bakanları, bürokratları, valileri, kaymakamları ve diğer devlet görevlileri de, aynı şehadette bulunmakta, görev yaptıkları ülkede kendi liderlerinden başka bir liderin bulunmadığını söylemektedirler. Dahası, o ülkenin aklı başındaki kanaat önderleri, bilginleri, entelektüelleri de benzer bir şehadette bulunmaktadırlar. Bu durumda artık kuşkuya düşmeye hacet kalmış mı? Elbette hayır.

Allah'a adalet izafe edilecekse, "O'nun adaleti Zatına ve ulûhiyetinin tekliğine tanıklık ediyor. Bu durumda adaleti sabittir, birliğini ispatlamaktadır." Burada zikredilen "kıst" bildiğimiz adalet olabileceği gibi hassas denge, mizan, takdir ve ölçü anlamlarında da ele alınabilir. Allah'ın varlığı adaletle/kıst ile yaratmış ve şahitliğini bu çerçevede yapmış olması, varlığın hassas bir ölçü, mizan ve denge üzere varlığını sürdürmesiyle ilgilidir.

Melekler ve gerçek âlimler adalet üzere hareket ederek bu şehadette bulunmaktadırlar. Neden çünkü adalet; taşı gediğine koymak, her şeyi yerli yerine oturtmak yani hakkı hak olarak bildirip tevsik etmek, her hak sahibine hakkının verilmesine çalışmaktır. Sahip oldukları bilgi, gözlem gücü ve ferasetle melekler ve âlimler bir hakikati, Allah'tan başka hakiki ilah olmadığı gerçeğini teslim ederler, böylece adaleti ayakta tutmuş olurlar. Allah'ın birliğini ikrar etmek, adalet sahibi insanın en yüce vasfıdır. Bu hakikati ikrar etmeyen kâmil manada adaleti tesis edemez. Bu şehadette bulunmak suretiyle O'nun aziz ve hâkim olduğunu ikrar etmiş olurlar. Kıst manasına aldığımız zaman, melekler varlığın hassas dengesini ayakta tutan yardımcı varlıklardır. İlim sahipleri de hem bu düzeni kavrayıp öğrenen hem beşeri hayatın bu hassas ve dengeye uygun kurulup yürütülmesini sağlayan kimselerdir.

Hakiki âlimler, Yüce Allah'ın yarattığı bütün varlıkların O'nun tesis ettiği düzen içinde varoluşlarını sürdürdüklerini gözleyerek, üzerlerinde tefekkür ede-

rek bilirler. Âlimleri bu bilgiye götüren amiller, varlıktaki maddi ve kozmolojik ayetler üzerinde tefekkür ve araştırma ile bilgi sahibi olmaları ve Allah'ın indirdiği kitaplardaki bilgi, haber ve hükümler konusunda doğru bilgilerle kendilerini donatmalarıdır. Bu bilgi sayesinde âlimler, Allah'tan başka yaratan, tekvin eden ve ihtiyaçları karşılayan olmadığını bilmektedirler. Âlimlerin şehadeti, gözleme/şehadet güçleri ve indirilen vahiye olan vukufiyetleriyle ilgilidir. Bu güç ve vukufiyet, onlara hakikati olduğu gibi ifade etmeyi sağlar. Şahit oldukları hakikati hiç saklamadan, eğip bükmeden dile getirmeleri bilginleri "kıst üzere" yani adalet sahibi yüksek şahsiyetler kılar. Bu demektir ki, bunca kanıta ve gözleme açık varlık fenomenlerine rağmen, Allah'ın varlığını ve birliğini kabul etmeyen veya O'na birtakım işlerde ve hayat alanlarında ortak koşanlar, hangi uzmanlık veya akademik seviyede olurlarsa olsunlar, adil vasfına sahip kimseler değildirler. Ateist, agnostik veya deist bilim adamı, tabiattaki ve evrendeki işleyişle ilgili çeşitli bilgiler elde eder, icatlar yapar ama asıl olan Yaratıcı'nın varlığını, birliğini ve varlık üzerindeki mutlak kudret ve tasarrufunu inkâr ettiğinden adil sayılamaz.

Bu sıralamada yani Allah, melekler ve âlimler hiyerarşisinde, âlimler "Peygamberlerin varisleri" (Buhari, İlim, 10; Tirmizi, İlim, 19) olmaları hasebiyle insanların diğer sınıflarından ayrılmış, üstün tutulmuşlardır. Demek ki, hitap cahil halka, avama olup, bu tanım çerçevesinde "Allah'ı hakkıyla takdir etmeyen"ler hangi seviyede bilgi sahibi –akademisyen veya uzman– olurlarsa olsunlar, hakikat nazarında avam hükmündedirler.

Allah'ın kendinden başka ilah olmadığına ilişkin bulunduğu şehadetten başka, Hz. Peygamber (s.a.)'e kendi ilmiyle indirdiklerine de şehadeti söz konusudur. (Bkz. 4/Nisa, 166; 85/Buruc, 3.)

إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَمَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿١٩﴾

19. Hiç şüphesiz din, Allah katında İslâm'dır. Kitap verilenler ancak kendilerine ilim geldikten sonra, aralarındaki "kıskançlık ve hakka başkaldırma" (bağiy) **yüzünden ayrılığa düştüler. Kim Allah'ın âyetlerini inkâr ederse,** (bilsin ki) **gerçekten Allah, hesabı pek çabuk görendir.**

Bu ayet, "din" ve "İslam" kelimelerinin bir arada zikredildiği ayetlerden biridir. (Diğerleri için bkz. Âl-i İmran, 85 ve 5/Maide, 3). 18. ayetle birlikte dü-

şünüldüğünde, Allah, melekler ve âlimler nasıl Allah'ın birliğine adaletle şahitlik ediyorlarsa, "Allah katında makbul dinin İslam" olduğuna da yine adaletle şahitlik ettiğini ima etmektedir.

Sözlük anlamıyla din, yüksek bir otorite veya güce boyun eğip itaat etmek; müteal/aşkın veya kutsal bir varlığa -ya hakikati itibariyle öyle olduğu için, mesela Allah'a ibadet etmek gibi veya yanlış olarak aşkınlık ve kutsallık izafe edildiği için- ibadet etmek; alışılagelen adet; herhangi bir fiil, ritüel ve eylem için hesap sorulması, şu veya bu tutum, karar ve icraat dolayısıyla verilen karşılık (ceza veya ödül) ve buna bağlı olarak hesap günü; belli bir inanma, düşünme ve yaşama tarzı; entegre, bütüncül bir ideoloji veya ideolojik sistemler; yol yöntem, şeriat veya doğrudan İslam anlamlarına gelir.

Dinin, iman eden, itaat edip üst otorite veya varlıktan gelene uyan açısından bir boyutu olduğu gibi, kendisine iman ve itaat edilmesini isteyen açısından da bir boyutu var. Tatminkâr bir dinin bu her iki boyutla derin, ihatalı ve yol gösterici açıklama ve hükümlerinin olması beklenir. İslam, her iki boyutla ilgili kâmil bir dindir. İslam "hem kâmil, kemale erdirilmiş din"dir, hem de "hak dindir" (9/Tevbe, 33; 48/Fetih, 28; 61/Saf, 9) ve bütün "dinlerin üstünde ve önündedir" (9/Tevbe, 33).

Terim anlamıyla din, Allah'ın bir melek aracılığıyla insanların içinden seçtiği elçilere (Nebi veya Resûl ya da her iki sıfatın kendisinde toplandığı peygambere) vahyedilen; akıl ve bilinç sahibi insanlara bildirilip öğretilen; onlara dünya ve ahiret mutluluğunun yollarını gösteren tebliğ, haber ve hükümler (emir ve nehiyler) bütünüdür. Dini vaz'eden Allah, dinin ne olduğunu ihtiva eden vahiyi elçi olan bir beşere getiren Cebrail, Cebrail'den aldığı vahiyi insanlara tebliğ eden peygamber ve bütün bu sürecin muhatabı ve hedefi insanlardır. Din Allah için değil, insan içindir, başka bir deyişle din insanın dünya ve ahiret yurdundaki mutluluğu ve kurtuluşu için Allah'ın insana merhamet ve şefkatinin eseri olarak bildirdiği anlam ve yol haritasıdır. İslamiyet'le din kemale ermiş yüce Allah'ın insan üzerindeki nimeti tamamlanmıştır. (5/Maide, 3.) Bu özellikleri dolayısıyla, başka din arayışına çıkılmaz. (3/Âl-i İmran, 83, 85.)

İslam, "selime" kökünden if'al vezninde mastardır. Anlamı teslim olmak, Müslüman olmak, silme dâhil olmak barış sözleşmesi imzalamak demek olup, ilk peygamber Hz. Adem'den başlamak üzere Allah'ın tarih boyunca gönderdiği bütün peygamberler aracılığıyla insanları kendisine çağırdığı dinin adıdır (22/Hac, 78). Müslim, ibadetleri, tutum ve davranışları, hayat tarzı sadece Allah için olan, Allah'ın buyruklarına teslim olmuş kimseye denir.

İnsanın İslam'la ilişkisi Bakara, 112. ayetinde tanımlandığı gibidir: "Hayır,

kim (güzel davranış ve) iyilikte bulunarak kendisini Allah'a teslim ederse, artık onun Rabbi katında ecri vardır. Onlar için korku yoktur ve onlar mahzun olmayacaklardır." "Teslim olmak" ve "teslimiyet", "Müslim"in yalın ifadesidir. İslam, kişinin bütün varlığıyla kendini Allah'a teslim etmesidir ki, insan ancak bu sayede "Müslim/Müslüman" olma statüsünü kazanır.

"İslam" veya "İslam dini"yle ilgili bu tanımsal çerçeve ilk defa Hz. Muhammed (s.a)in tebliğinde ortaya çıkmış değildir. Yeryüzü gezegeninde ortaya çıkan ilk insan topluluğunda ve her zaman doğru din algısı ve tanımı buydu. Kitap Ehli, aslında bunun böyle olduğunu bilirler. Ancak, peygamberin içlerinden çıkmaması, eski alışkanlıklarında diretmeleri, gereksiz yere kapıldıkları kıskançlık duyguları, çekemezlik; Allah'ın hak olarak çizdiği sınırları aşma arzusu ve teşebbüsü onları bu temel gerçeği inkâr etmeye sürüklemiştir (42/Şura, 14).

Ayetin sadece bu çerçevede dini doğru, sahih ve kurtuluş için güvenilir yol kabul etmesi ve bunun İslam dini olarak isimlendirilebileceğini belirtmesi önemlidir. Bu, İslam dinini, herhangi bir din olmaktan çıkarır; hem hakikat nazarında hem bütün beşeriyet tarihi hem de dinden anlaşılması ve murat edilmesi gereken bütün unsur ve özellikleri ihtiva etmesi bakımından "dinin kendisi (Ed-Din)" kılar. Başka bir ifadeyle din İslam'dan başkası değildir. İslam'ın dışındaki bütün dinler, inançlar, düşünce sistemleri, disiplinler, ideolojiler, doktrinler ve yaşama biçimleri birer dindirler ama bunlar ya batıldırlar, ya eksiktirler. Batıl dinin geçersizliğini, butlanını İslam'la anlamak mümkün, özünde hikmet olan veya semavi bir kaynağa dayanan eksik dinleri de İslam'la tamamlamak, kemale erdirmek mümkün.

Din, Ed-Din'dir ve bu da İslam'dan başkası değildir. İslam'ın ilahi vahiylerin en son ve kemale erdirilmiş din olması, insanın varoluş amacı olan Allah'a teslimiyet ve itaatin ancak İslam dininin öğrettikleri doğrultusunda hareket edildiği takdirde gerçekleşebileceği hakikatiyle ilgilidir. Kim kamil anlamda Allah'ın iradesine teslim olmak ve her iki dünyada hem huzur ve mutluluğa hem felaha ermek istiyorsa İslam'a dâhil olmak zorundadır. Ancak elbette bu, diğer dinlerin yasaklanacağı, diğer din müntesiplerinin zor kullanılarak İslam'a dâhil edilmeleri gerektiği anlamına gelmez. Aslolan kurtuluş ve teslimiyetin özgür iradeyle olmasıdır.

Bu açıdan kitap ehlinden bir Yahudi veya bir Hıristiyan'ın, Kur'an'ın çağrısına olumlu cevap verip İslam dinine girmesi, mensup olduğu dininden bütünüyle kopuşa uğraması anlamına gelmiyor; belki insanlığın ilk ve son dinine dâhil olması, kendi dininin hakikatinin, saf özüne, aslına dönmesi, böylelikle de bulunduğu yerden üst bir mertebeye çıkması, yükselmesi (terfi-i rütbe) de-

mek oluyor. Çünkü "din"in İslam'da kemale ermesi, vahiy menşei olan diğer bütün dinlerin de İslam bünyesi içinde ve formunda kemale ermesi anlamına gelmektedir.

"Kitap verilenler ancak kendilerine ilim geldikten sonra, aralarındaki "kıskançlık ve hakka başkaldırma" (bağiy) **yüzünden ayrılığa düştüler. Kim Allah'ın âyetlerini inkâr ederse,** (bilsin ki) **gerçekten Allah, hesabı pek çabuk görendir."** Başlangıcından beri Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.) kitap ehline karşı iyi duygular içindeydi. Çünkü Yahudi ve Hıristiyanların elinde menşei ilahi olan kitaplar vardı, içlerinde bulunan ilim adamları birçok hakikatten haberdar idi. Böyle olunca söz konusu din müntesiplerinin ama elbette özellikle ve öncelikle bilginlerinin bu gerçeği teslim etmeleri beklenirdi. Ancak böyle olmadı, Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği hakikatlere karşı çıktılar, yalanladılar, bile bile inkâr yoluna saptılar.

Kur'an-ı Kerim'e göre bunun sebebi "kendi aralarındaki kıskançlık ve hakka başkaldırmaları"dır. Kendi aralarında ihtilafa düşmeleri, kadim zamanlara dayanır. Birbirlerine karşı giriştikleri iktidar mücadeleleri, onların bilginlerini kitabın anlamını tahrif etmeye, gerçekleri bile bile ters etmeye sürüklemiş; böylelikle gerçek ile ilişkilerinin belli ölçülerde kesilmesine yol açmıştır. Dinlerini iktidar ve çıkar mücadelelerinde öylesine tahrife uğratmışlardır ki, artık apaçık hakikatle karşılaştıklarında bile bunu algılayabilecek durumda değildirler. Bu ihtilaf hem bir dinin mensuplarının, mesela Yahudilerin, hem farklı din müntesipleri (Yahudiler ve Hıristiyanlar) arasındaki kıskançlığın sebebiyet verdiği ihtilaftan kaynaklanabilir.

İhtilafa yol açan sebep kıskançlıktır. Bu Müslümanlara karşı da onları önyargılı kılan önemli bir sebeptir. Şu halde Kitap ehlini hakikati kabul etmekten alıkoyan iki sebep var; biri kıskançlık dolayısıyla geçmişten beri aralarında vuku bulan ihtilaf ve mücadeleler sonucunda dinlerini tahrif etmeleri; diğeri son vahyin İslam peygamberine gelmiş olması dolayısıyla ona ve cemaatine karşı duydukları kıskançlık duyguları. Bu, onları geçmişte olduğu gibi yeni tarihsel durumda da haktan sapmaya sürükleyen bir sebeptir. Elbette bu yüzden hakikati inkâr edip haktan sapanın hesabını Allah görmekte gecikmez, çabucak görür.

فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ ۗ وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا
الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ ءَأَسْلَمْتُمْ ۚ فَإِنْ أَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوْا ۖ وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا
عَلَيْكَ الْبَلَاغُ ۗ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿٢٠﴾

20. Eğer seninle çekişip-tartışırlarsa, de ki: "Ben bana uyanlarla birlikte, kendimi Allah'a teslim ettim." Ve kitap verilenlerle ümmilere de ki: "Siz de teslim oldunuz mu?" Eğer teslim oldularsa, gerçekten hidayete ermişlerdir. Fakat yüz çevirdilerse, artık sana düşen yalnızca tebliğ (etmek)**dir. Allah, kulları hakkıyla görendir.**

"Allah, melekler ve bilginlerin şehadetiyle Allah birdir ve O'ndan başka tanrı yoktur." Diğer yandan Allah katında makbul din İslam'dır, yüce Allah insanlar için bu dini seçmiştir. Bu, hem varlık âleminin her mertebe ve alanında gözlemlenebilir bir hakikattir hem indirilen vahiylerde açık bir dille ifade edilmiştir. Bu temel ve ebedi hakikati ihtiva eden din olan İslamiyet, Allah katında makbul bir dindir. Söz konusu hakikati şu veya bu düzeyde eksilten, örten veya tahrif eden öğretiler, inançlar, felsefe veya dini formlar, Allah katında makbul değildirler. Bu konuda pazarlık olmaz. Bu temel hakikati tebliğ eden Hz. Peygamber ve ona tabi olanlar bu dine dâhildirler ancak yüz çevirenler de vardır. Hatta insanların çoğunun inanmayacağı, şükretmeyeceği, hakikati bilmeyeceği ve aklını kullanmayacağı bildirilmektedir. Bu durumda yapılması gereken Hz. Peygamber'in tebliğ görevini yerine getirmekle yetinip inanmayanları kendi hallerine bırakmasıdır. Demek oluyor ki insanlar batıl din ve inanışlar üzerinde olsalar bile, hak dine gelmeleri için zorlanamazlar.

"**Kendimi Allah'a teslim ettim**" demek, ibadetlerimi ve fiillerimi O'nun hoşnutluğunu kazanmak için yapıyorum; her işimin özü Allah içindir, kendimi Allah'ın iradesine adıyorum anlamlarına gelir. Bu en yüksek derecede ihlas mertebesidir.

Teslimiyet "İbrahim'in hanif dini üzerine Allah'a teslim olmaktır" (4/Nisa, 125). Bu sayede insan hem sahih ve doğru bir inanca ve düşünce tarzına sahip olur hem fiil ve sosyal davranışlarıyla kendine, ailesine ve insanlığa faydalı işler yapar. Sahih iman ve salih amel, bu teslimiyetle mümkündür.

Burada söz konusu olan iki insan grubundan biri Kitap ehli Yahudi ve Hıristiyanlar; diğeri "**ümmi**" olarak vasıflandırılan Arap müşrikleridir. Arap müşriklerine "ümmi" denmesinin sebebi, hem kendilerine kitap indirilmemiş olması hem esasında bu konuda tam bir cehaletin içinde yaşamalarıdır. Kitap ehli ümmilerden ayrılmıştır, çünkü onlar Hz. Peygamber'in neyi anlatmaya çalıştığını çok iyi bilmektedirler; öyle ki onu "öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar" (2/Bakara, 146). Kendilerine daha önce -başka bir ifadeyle uzun asırlardır- kitap indirilmemiş Araplar ise öyle değildirler. Ancak bu elbette ayetin hükmünü veya muhataplarını 7. yüzyılın insanlarıyla sınırlamıyor. Bugün ve yarın da aynı zihni ve pratik pozisyonda olan insan gruplarına karşı izlenecek tutum, bu ayette emredilen tarz ve yöntemdir.

Teslim olurlarsa ne ala! Bu durumda doğru yola girmiş demektirler, aradaki tartışma ve ihtilaf da bu sayede ortadan kalkmış bulunmaktadır. Olmuyorlarsa, bu durumda da Hz. Peygamber'e düşen görev, uygun, makul ve anlaşılabilir bir dille bu temel hakikati anlatmaya devam etmesi yani tebliğ görevini sonuna kadar aksatmadan sürdürmesidir. Bunu yapması yeterlidir, çünkü Allah kullarının hangi ruhsal, zihinsel veya toplumsal konumda olduklarını hakkıyla görendir.

Yukarıda belirtildiği üzere insanlar inanır veya inanmaz. Müslümanlara düşen görev usulüne uygun tebliğ etmektir. Kişi inanmıyor veya bir türlü ikna olmuyor diye onu zorla hidayete dâhil edemeyiz, aynı şekilde insan grupları inançlarını değiştirmiyorlar diye baskı altına alınamazlar. Dolayısıyla bu yüzden din ve mezhep savaşlarına girişmenin anlamı ve meşruiyet temeli yoktur. Ortak yaşamayı sağlayacak olan din ve vicdan özgürlüğünün herkes için sağlanması gerekir. Allah herkesin ne olduğunu görüyor, biliyor.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ
يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٢١﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ
حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٢٢﴾

21. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler, peygamberleri haksız yere öldürenler ve insanlardan adaleti emredenleri öldürenler; işte onlara acıklı bir azabı müjdele.

22. Onlar, yaptıkları dünyada ve âhirette boşa gitmiş olanlardır. Ve onların yardımcıları yoktur.

Hakikatin bizi doğru yola, adil ve ahlaki bir dünyaya götürecek bilgisini vahiylerden öğreniyoruz. Bu vahiyleri bize tebliğ edenler, kendilerine vahiy gelen peygamberlerdir. Geçmişte, özellikle Yahudiler, peygamberleri öldürmüşlerdir. Bu cinayetleri işlerken de kendilerine göre 'haklı' gerekçeler bulmaya çalışmışlardır (Bkz. L. Krallar, 18:4; Matta, 14:10). Ancak elbette ki bir peygamberi öldürmek dünyanın en ağır suçlarından biridir. Kur'an, peygamber cinayetlerinin tümüyle 'haksız' olduklarını belirtir. "Peygamberleri haksız yere öldürenler" ifadesi haklı sebeplerle peygamber öldürüleceği veya ölümü hak etmiş peygamber olacağı anlamına gelmez, bu ağır suçu işleyenlerin ne kadar haksız bir fiil işlediklerini özellikle vurgulamak içindir. (2/Bakara, 61 ve bu sûrenin 112. ayeti.)

Zaten söz konusu şen'i cinayetleri işleyebilecek olanlar, Allah'ın ayetlerini inkâr itme cür'etini gösterenlerden başkası olamaz. O halde bir arada işlenmiş

iki suç söz konusudur burada. (Bkz. 2/Bakara, 61 ve 91). Bu ayetlerde peygamber cinayetlerinin Yahudilere izafe edilmesi, geçmişte işlenen bu cinayetleri bugün de savunan ve gerektiğinde tekrar edebilecek olan Yahudileri kapsamaktadır. Yoksa atalarımız geçmişte haksız yere peygamberleri ve adalet talebinde bulunanları öldürdüler, diyenler bu kapsamda değildirler. Yani bu ağır suç söz konusu olduğunda bütün Yahudileri içine alan bir genelleme yapılamaz.

Önemli bir nokta var: Son vahyin muhatabı Medineli Yahudilerin bu fiil dolayısıyla suçlanmalarının anlaşılır sebebi var: Onlar geçmişte atalarının yaptıklarıyla övünüyor, tarihlerine toz kondurmuyorlardı. Bu, bugün de benzer ağır suçları işleyebilecek potansiyelde ve zihniyette olduklarını göstermektedir. Medineli Yahudilerin yergiye konu zihni tutumlarından kendimize çıkaracağımız ders şudur: Bizler de tarihimizle toptancı bir anlayışla övünmeye, atalarımızın yaptıklarının tamamını hak ve hakkaniyet süzgecinden geçirmeden savunmaya kalkışacak olursak, atalarımızın işlediği kötülükleri yapma potansiyeline sahibiz demektir. Bu, İslamiyet'in bize tarihle ilgili kazandırdığı eleştirel perspektiftir.

Peygamberleri öldürmek hakikati öldürmeye kalkışmaktır. Hakikate karşı cinayetin işlendiği yerlerde hak ve adalete karşı bir ihtilal teşebbüsüne girişilmiş olur. Bu yüzden peygamberleri öldürmek kadar, toplumsal hayatın selameti ve istikrarı için yani "insanlar için adalet talebinde bulunanları" öldürmeye kalkışmak da aynı kategoride ele alınabilecek ağır bir suçtur. "Adalet" kavramını geniş anlamda ele aldığımızda, her hak sahibinin hakkını elde etmesi; hakkı elinden alınmış mağdurun hakkına sahip çıkması, gelir bölüşümünün hakkaniyete göre bölüşülmesi; suçluların ve saldırganların cezalandırılması vb. birçok alanda adaletin söz konusu olduğunu söyleyebiliriz.

Ayet açık bir dille insanlık ve insanların huzuru için adalet talebini ve talebi dile getirip bu uğurda mücadele verenleri yüceltmektedir. Yeryüzünde zulme, baskılara, işkenceye, yoksulluğa, açlığa, eşitsizliklere, sömürüye, rüşvet ve yolsuzluklara, ahlaki çürümeye karşı hanif ruhlu bütün hak ve adalet arayıcıları bu kapsama girmeyi hak eder. **Hasan el Basri** "Bu ayet büyük korku ve risklerin söz konusu durumlarda iyiyi emreden ve kötülükten sakındıranların mertebelerinin peygamberlerin makamlarından hemen sonra geldiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir" der. Bir kişi Hz. Peygamber (s.a.)'in huzurunda ayağa kalkarak şunu sorar: "Ey Allah'ın elçisi en üstün cihad hangisidir?" Allah'ın Elçisi şu cevabı verir: "Cihadın en üstünü zorba bir hükümdara karşı hak sözü söylemektir" (İbn-i Mace, Fiten, 20).

Böylelerine "**tebşir** (müjde)" ile verilecek bir haber vardır. Bunların dünyada yaptıkları ağır bir suç olduğundan, ahirette de karşılaşacakları ceza ağır

olacaktır. Yani bir fayda ve çıkar umarak bu suçu işlemişlerdir ama dünyada da, ahirette de umdukları çıkarı elde edemediklerinden yapıp ettikleri boşa çıkmıştır. Yanlış şey yapmışlardır. Nasıl deve ölçüsüz yiyip karnını istiab haddi üstünde şişirdiğinden kendi ölümüne sebebiyet veriyorsa (habita), hakikati ve hakkı tebliğ eden peygamberleri ve adalet talebinde bulunanları öldürenlerin durumu da böyledir. Bunlar bir iş yapmışlardır, olumlu sonucunu umudunu haber verecek bir müjde beklemekte olabilirler, öyledir; bu durumda onlara verilecek müjde, yaptıklarının tümüyle boşa gitmiş olmasını haber vermektir ki (2/Bakara, 217), bu onların trajik durumlarını ifade etmeye yetmektedir. Bu ağır cürmü işleyenlere dünyada ve ahirette hiç kimse yardımcı olamaz, müstahak oldukları azaptan onları kurtaramaz.

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ اُوْتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُدْعَوْنَ اِلٰى كِتَابِ اللّٰهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلّٰى فَرِيقٌ مِنْهُمْ وَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٢٣﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ اِلَّا اَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ وَغَرَّهُمْ فِي دِينِهِمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٤﴾ فَكَيْفَ اِذَا جَمَعْنَاهُمْ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٥﴾

23. Kendilerine Kitap'tan bir pay verilenleri görmedin mi? Aralarında Allah'ın Kitab'ı hükmetsin diye çağrılıyorlar da, onlardan bir bölümü yüz çeviriyor. Onlar, işte böyle arka dönenlerdir.

24. Bu, onların: "Ateş bize sayılı günler dışında kesinlikle dokunmayacak" demelerindendir. Onların bu iftiraları, dinleri konusunda kendilerini yanılgıya düşürmüştür.

25. Artık onları, kendisinde şüphe olmayan bir gün topladığımızda ve her bir nefse -haksızlığa uğratılmaksızın- kazandığı tam olarak ödendiğinde nasıl olacak?

Kuvvetli rivayete göre, ayetin nüzul sebebi, zina eden asil iki Yahudi'nin Tevrat'ta öngörülen recm cezasına çarptırılmamak umuduyla Hz. Peygamber (s.a.)'e müracaat etmeleri üzerine inmiştir. Bu suçu işleyenlerin umudu, Hz. Peygamber'in şeriatında recm cezası olmamasıdır. Ancak Hz. Peygamber, onları kendi kitaplarındaki hükümlerine göre yargılama yolunu tercih etti ve bu konuda fikrini sormak üzere bilginlerinden Abdullah b. Suriya el Fedek'i davet etti. El Fedek, konuyla ilgili Tevrat'ı açtı, zina suçuyla ilgili ayete gelince üstünü

parmağıyla kapadı. Abdullah b. Selam "Ey Allah'ın elçisi, recm ayetini geçti" deyince El Fedek parmağını kaldırdı. Hüküm ortaya çıktı, Hz. Peygamber de Tevrat'ın hükmüne göre karar verdi. Rivayete göre hükme itiraz ettiler.

Aslında bu münferit olay belli bir tutuma işaret etmektedir ki bu da, Yahudilerin bir bölümünün kendi kitaplarına uymaktan kaçınmalarıdır. Kendilerine "Kitap'tan bir pay verilenler" ifadesi genel kabul gören kanaate göre Yahudi bilginlerdir. Halk onlara bakar ve onların çizdiği yol haritasına göre hayatını düzenler. Fakat bu kısmi bilgiye sahip olan bilginler "aralarında hükmetsin diye çağrıldıkları kitab"a yine de uymuyorlar. Kendi kitaplarının hükümlerine bile uymayanların Hz. Peygamber'in getirdiği kitaba uymaları beklenemez (4/Nisa, 44, 51).

Ayette geçen "Kitap"ın Tevrat veya Kur'an-ı Kerim olduğunu söyleyenler olmuştur. Şu veya bu, üzerinde durulması gereken husus, insanların inandık dedikleri kitabın hükümlerine karşı aldırışsız davranmalarıdır. Bu, ayeti indiği özel tarihsel durum ve somut olayın ötesine çıkarıp evrensel ve ebedi kılar. Ebedi olan mesaj şudur: Hangi dinden olursa olsun, insanlar kendi kitaplarına göre hayat düzenlerini kurmak zorundadırlar, aksi halde hem kendi inançlarıyla aralarında kopukluk olur, hem kendilerine olan saygılarından söz edilemez. Başka bir ifadeyle bu ayette sözü edilen durum, Müslümanlar için de geçerlidir.

Şu veya bu din müntesibi kendi kitabına aldırışsız kılan sebeplerden biri, bir dine veya bir kitaba bağlanmayı kurtuluşun yegâne vesilesi saymaktır. Ben mademki Müslüman'ım ve Kur'an-ı Kerim'e inanıyorum, onun hükümlerine inanmasam da eninde sonunda kurtulurum. Çünkü Müslüman olmak ateşte belli bir sürede azap çekmek demektir, o halde bunu göze alarak dilediğimi yapabilirim. Yahudiler, kendilerine atfettikleri üstün özellikler dolayısıyla "ateşte sayılı günler kalacaklarına" (Bkz. 2/Bakara, 80) dair temelsiz bir inanç taşıdıklarından, hükümlere uymayı önemsemiyorlar. Seçilmiş kavim fikri veya mutlaka affedileceklerine ilişkin inançları onları kitaplarına karşı aldırışsız kılıyordu. Müslümanların bu olaydan ders çıkarıp aynı hataya düşmemeleri gerekir. Bilgi ile iman, iman ile davranışlar, dolayısıyla Kitap ile hayat arasında tutarlı bir ilişki olması lazım.

"Biz Yahudi, Hıristiyan veya Müslüman'ız, sırf bu yüzden kurtuluruz veya az bir zaman azap çekeriz" düşüncesi temelsizdir, özü itibariyle cehalettir. Hiçbir kuşkunun olmadığı bir günde toplandıkları zaman ne kadar feci bir yanılgı içinde olduklarını anlayacaklardır. Böyle bir günde herkese her ne kazanmışsa tastamam ödenecek, hiç kimse haksızlığa uğratılmayacaktır. (4/Nisa, 41.)

قُلِ اللّٰهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٦﴾

26. De ki: "Ey mülkün sahibi Allah'ım, dilediğine mülkü verirsen ve dilediğinden mülkü çekip-alırsın, dilediğini aziz kılar, dilediğini alçaltırsın; hayır Senin elindedir. Gerçekten Sen, her şeye güç yetirensin.

Çeşitli duaların başlangıcında sıkça kullandığımız "**Allahümme**", Basra'lı dilcilere göre anlamı "Ya Allah", Kufeli dilcilere göre "Ey Allah! Karşımıza hayrı çıkar" anlamlarına gelir.

Mülk, sahip olunan ve üzerinde tasarrufta bulunulan şeye denir. Malik kelimesini her ne kadar "sahip" olarak verdiysek de, "Malikü'l-mülk" terkibi içinde ele alındığında hem bütün varlık aleminin mülkünü hem temel yasama ve mülkiyete sahip olanların da üzerinde kudret ve tasarrufu ifade eder. Bu böyledir, çünkü kim her ne mülke ve mülkiyete sahip ise, o mülkü ve mülkiyete konu olan şeyler hakikatte ona ait değil, bunları yaratan Allah'a aittir. Kısaca hakiki mülkün maliki Allah'tır. Hiç bir varlık ve kimse Allah'tan müstağni –tamamen bağımsız ve ihtiyaçsız– yaşayamayacağına göre, Allah'ın Malikü'l-mülk olmasını bilmesi onu hayra yöneltir, çünkü "hayır O'nun elindedir.".

Mülkün çeşitli anlam dereceleri vardır. Tefsirciler kelimeyi peygamberlik veya kudret, güç, imkân, yönetim gücü, maddi servet, egemenlik olmak üzere iki anlamda ele almışlardır. **Allame Tabatabai** bunların uzun bir açıklamasını yapar. Bizler fizyolojik/biyolojik varlığa sahibiz, üzerinde birtakım tasarruflarda bulunuyoruz. Mülkün malikle ilişkisi tartışılmadığına göre, malik olmak demek, mülkiyeti altında olan şeyler üzerinde tasarrufta bulunmak demektir. Elimiz varsa, onu verdiğimiz kararlar doğrultusunda hareket ettirir, kullanırız. Elimize malikiz, çünkü bedenimize malik bulunuyoruz. Ama biliyoruz ki, elimizi ve bedenimizi de yaratan Allah'tır, o halde toplu olarak bütün varlığımız Allah'ın mülküdür, çünkü O Malikü'l-mülk'tür: "Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur" (2/Bakara, 255).

Bütün varlıklar O'nunla kaimdirler. O, onları yaratmasa ve onlara var oluşlarını sürdürme güç ve imkânını vermese var olmayacakları gibi varoluşlarını da sürdüremeyeceklerdir. Varlıklar O'na muhtaçtırlar, kendi başlarına otonom değildirler, O'nun vaz'ettiği yasalara göre hareket ederler. Varlık mertebelerinin bir diğeri üzerinde üstün konumda bulunması, onların mutlak özerkliğini ifade etmez, aksine kendileri için konulmuş ilahi sünnetin hikmetini gösterir.

Ben kendi gözüme sahibim ama gözümü yaratan ve istifademe sunan Allah'tır; Bazen bir hastalık bu hasleti benden alır ve bütün tıbbi müdahalelere rağmen tedavi edilmeyebilir. Hakiki anlamda mülk O'na ait olduğuna göre, "Hamd de O'nun"dur (Teğabun, 1). Yine hakiki malik O olduğuna göre, O'nun mülkünde dilediğimiz gibi tasarrufta bulunmayız, Bazen başkalarının malımızda ve mülkümüzde konulmuş haklarını ödemek zorundayız (24/Nur, 33.) Malın ve mülkün hakiki maliki, bizi bunun üzerinde halife kılmıştır, gösterdiği şekilde infak yapmalıyız (57/Hadid, 7). Aksini düşünemeyiz, çünkü Allah, sadece mal-mülkün değil, "İnsanların da malikidir" (114/Nas, 2).

Böyle olunca yani hakiki mülk ve mülkiyet Allah'a ait olunca, iktidar da Allah'a ait olur: "Bugün mülk (hükümdarlık, mutlak iktidar) kimindir? Kahhar (ve) bir olan Allah'ındır" (40/Mü'min, 16). Bütün bunlar bize gösteriyor ki, Kur'an-ı Kerim, serveti, iktidarı ve bilgiyi izafileştirir; bu üçünün mutlak muhteva ve formlarıyla Allah'a mahsus olduklarını belirtir (23/Mü'minun, 116).

İbn-i Aşur, ayeti nübüvvetin ehlikitaptan birine değil de Araplardan Hz. Muhammed (s.a.)'e verilmesinin Kitap ehlinde kaygı ve haset vücuda getirdiğini söyler. Onlar nübüvvetten çok, toplumsal ilişkileri ve bir siyasi organizasyonun esasını teşkil edecek olan şeriatın ellerinden çıkmasına bozulmuşlardır. O halde Kur'an terminolojisinde mülk aynı zamanda yasama ve elbette iktidar ve yönetimle ilgili anahtar terimlerden biridir.

Nihayetinde mülk kavramı içine giren, servet, siyasi iktidar, hâkimiyet, bilgi gücü, akıl ve beden sağlığı insanlar arasında dolaşım halindedirler, sürekli bir biçimde el değiştirirler. Bunun görünürde her şey belli kurallara göre işler ama irade ve kudretiyle Allah, birinden alır diğerine verir. Nice büyük devletler, merkezi iktidarlar yok olup gitmiş, yerlerini başkaları almıştır. Servet ve iktidar birer imtihan aracıdırlar. Adalet ve hakkaniyete göre kullanıldıklarında itibar ve şeref kazandırırlar, zulüm ve baskılara vasıta kılındıklarında sahiplerinin elinden alınır. Böyle bir durumda insan izzetini kaybeder.

"İzz" mastarından "tuizzu" fiili bir şeyin çok zor şartlarda elde edilmesini ifade eder. Nadir olduğu için çok değerli yani "aziz"dir. Yenilgiye uğratılması zor olan güçlü kişilere aziz denir. Başka anlamı doğrudan galibiyettir. Üstün gelme karşılığında da kullanılır: "Bana konuşmada üstün geldi" (38/Sad, 23). "**Zillet**" ise kök anlamlarını ve çeşitli kullanımlarını verdiğimiz "izzet"in zıttı bir kelimedir. (2/Bakara, 61). Ancak yerine göre "merhamet/acıma" (17/İsra, 24) ve "alçakgönüllülük" (5/Maide, 54) anlamlarında da kullanılır.

İzzet ve mülk; malik olmaklıkla ilgilidir. Yüce Allah'ın dışında mutlak malik olmadığına göre, mutlak güç, kudret, üstünlük ve izzet Allah'ındır. Bu yüzden

izzeti başkaları nezdinde aramak büyük yanılgıdır (4/Nisa, 139). Allah'a ait olan izzet, O'nun lütfu ve bağışıyla Allah'ın, elçisinin ve mü'minlerindir (63/Münafikun, 8). İzzet'in olduğu yerde Allah'ın bağışı, zilletin olduğu durumlarda bu bağışın esirgenmesi söz konusudur. İzzeti elinden alınan zillete düşer. Ahlaki tutum ve davranışlarına göre insanlar ya izzet sahibi olur veya zillete düşer. İşte bunu tayin ve takdir eden Allah'tır. "Allah'ın zillete düşürdüğünü kimse izzet sahibi kılamaz" (22/Hac, 18). Eğer insanlar ve toplumlar izzet sahibi olmak istiyorlarsa, Allah'ın mülkünde kendilerine konulmuş yüksek ahlaki normlar ve hukuki sınırlar dahilinde hareket etmeli, aksi halde zillete düşerler.

İzzet hayır, zillet şerdir. "**Hayır da sadece Senin elindedir**". **Hayır**, ihtiyar'dan seçme demektir. İki şey veya iki durum karşısında, bir şeyi veya bir durumu seçmemiz hayırdır. Bir şeyi seçmemizin sebebi, onu amaçlamış olmamızdır. Burada hem seçilen şey hem seçim işlemi sanki aynı anlama gelir. Bu da bize gösteriyor ki, hayır, kendisi dolayısıyla istenen ve seçilen şeydir. Seçiyoruz, çünkü başka şeyle karşılaştırdığımızda onu isteriz. Bu anlam çerçevesinde hayır iyi, faydalı, hak, güzel ve doğru olandır. Hem öyledir hem bunların seçimidir. Hikmet ehli insan bu seçimi yapar yani her beşeri durumda hayra talip olur. Bu yüzden "Kendisine hikmet verilene çokça hayır verilmiştir". Yani hikmet hayrı seçme melekesi ve yetisidir, buna sahip olan hayra; iyiye, faydalıya, hakka, güzele ve doğruya sahip olur. Hikmetin olmadığı bir beşeri hayat, hayrın ortadan kalktığı bir hayattır, burada artık şer söz konusu olmuştur.

Allah mutlak hayır ve hayırlıdır. Hangi beşeri durum söz konusu olursa olsun, O'ndan sadır olan hayırdır. Rızık veriyorsa, O'nun verdiği rızık hayırlıdır (62/Cuma, 11), hüküm veriyorsa verdiği hüküm hayırlıdır (7/A'raf, 87), yardım ediyorsa yardım edenlerin hayırlısıdır (3/Âl-i İmran, 150), ayırt ediyorsa, ayırt edenlerin hayırlısıdır (6/En'am, 57), düzen kuruyorsa, düzen kuranların hayırlısıdır vs. (3/Âl-i İmran, 54). Elbette başkaları da mali veya parasal yardımlar yapar, hükümler verir, ayırt eder, düzen kurar ama eğer Allah'ın indirdiği hükümlere uygun hareket etmiyorlarsa, zulüm ve haksızlıklara sebebiyet verirler, yaptıkları hayır değil, şerdir. Başkalarının hakkını ihlal eden, adaleti tesis etmeyen hüküm hayırlı değildir, sömürü, talan ve yağma ile elde edilmiş rızık hayırlı değildir. Şer, hikmetine ve meşru amacına göre olan hayrın yokluğunda ortaya çıkar. Nasıl kötülük, iyinin yanlış kullanımı ise, şer de hikmetsiz ve hayırsız iş demektir.

"Gerçekten Sen, her şeye güç yetirensin." İnsanlar, yapıp ederken, kendi başlarına hareket edebileceklerini düşünürler. Tercihte bulunarak yapmanın ötesinde, insanları yanılgıya sevk eden şey, her şeye muktedir olabileceklerini

düşünmeleridir. Sanki Allah'ın bilgisi, iradesi ve kudreti dışında bir varlık ve hayat alanı olabilecekmiş gibi. Bu yüzden insanlar bilmeli ki, bu basit bir yanılgı, hatta bir yanılsamadır.

تُولِجُ الَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي الَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٢٧﴾

27. Geceyi gündüze bağlayıp-katarsın, gündüzü de geceye bağlayıp-katarsın; diriyi ölüden çıkarırsın, ölüyü de diriden çıkarırsın. Sen, dilediğine hesapsız rızık verirsin.

"**İylac**" sokmak anlamında olup sülasisi "girme"yi ifade eder. "Tulicu"nun kökü 'vuluc'tur: "Onlar deve deliğine girinceye kadar cennete giremeyeceklerdir" (7/A'raf, 40). Müfessirler genel olarak bu ayetin mevsimlere ve dünyadaki coğrafi mekânlara göre gündüz ile gece arasındaki farka işaret ettiğini düşünüler. Bir yönüyle öyle olmakla beraber tamamı bundan ibaret değildir. Yer küresinin hareketi ve dünyanın mevsimlere göre güneşe olan uzaklığı veya yakınlığı söz konusu farklılığa yol açar. Kışın geceler, yazın gündüzler uzundur. Biri diğerinin içine girip belli bir sistem içinde dünyanın düzenini devam ettirirler. Sonuçta ortaya çıkan durum, gündüzün geceye, gecenin gündüze bağlanıp katılmasıdır. Aydınlık olan bir bölge birkaç saat sonra karanlığa gömülür, sonra aydınlığa çıkar. Varlıkta olduğu gibi gezegenimizde de süren bir hareket vardır. Bu harekete göre mevsimler teşekkül eder, bitkiler yeşerir, ağaçlar, tarlalar ürün verir, canlılar hayatlarını sürdürür.

Gözlemleyebildiğimiz bu olay yani gündüzün geceye, gecenin gündüze bağlanıp katılması, biri diğerinin içine girip çıkması, hiçbir şeyin ebedi olmadığını gösterir. "Fi Zilali'l Kur'an"ın sahibi **Seyyid Kutup**, bunun hayat ve ölümün iç içe oluşlarına dair çarpıcı bir örnek olduğunu belirtir. Merdivenin basamakları gibi biri çıkar gider, diğeri gelir aynı basamakları tırmanmaya başlar. Canlı hücreler ölür, yenileri ortaya çıkar. Cansız topraktan bitkiler, hayvanlar ve insanlar türer, sonra ölür yine toprağa dönerler (10/Hud, 31-32). İnsan nesilleri arasındaki farklılık da bir bakıma öyledir. Hakikati inkâr eden birinin sulbünden mü'min çocuklar olur, mü'minin sulbünden inkarcı çocuklar türeyebilir. Mü'minin kalbi diri, inkârcının kalbi ölüdür (Bkz. 6/En'am, 122). Bu demektir ki, yukarıda açıklamalarını yapmaya çalıştığımız "izzet ve zillet"in "hayat ve ölüm"le de ilgileri vardır.

Varlık âlemi, maddi tabiat, dünyanın düzeni ve insanın biyolojik ve ruhi-en-

telektüel hayatı da devridaim içindedir. Hiçbir şey tesadüfi değildir, her şey Allah'ın mülkündedir; anlamdan ve amaçtan yoksun düşünülemez. Hayır Allah'ın elinde ise, mülkü üzerinde mutlak tasarrufta bulunuyorsa, rızkı verme konusunda da tek yetkili O'dur, rızkı hesapsız verir. "**Rızık**" insanın kendisiyle yararlandığı her şeydir. Yiyecek (2/Bakara, 23); giyecek (4/Nisa, 5) veya başka nimet ve bağışlar (10/Hud, 88), rızık olarak nitelendirilir. Rızkı son tahlilde, yaratıcısı Allah verir, bu açıdan Allah'tan "daha hayırlı rızık verici yoktur" (62/Cuma, 11).

لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ اَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَۚ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ
فَلَيْسَ مِنَ اللّٰهِ فِي شَيْءٍ اِلَّا اَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقٰيةًۗ وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهٗۗ
وَاِلَى اللّٰهِ الْمَصِيرُ ﴿٢٨﴾ قُلْ اِنْ تُخْفُوا مَا فِي صُدُورِكُمْ اَوْ تُبْدُوهُ يَعْلَمْهُ
اللّٰهُۗ وَيَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۗ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
﴿٢٩﴾ يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًاۚ وَمَا عَمِلَتْ مِنْ
سُوٓءٍۚ تَوَدُّ لَوْ اَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهٗٓ اَمَدًا بَعِيدًاۗ وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهٗۗ وَاللّٰهُ
رَؤُفٌۢ بِالْعِبَادِ ﴿٣٠﴾

28. **Mü'minler mü'minleri bırakıp da kâfirleri veliler edinmesinler. Kim yaparsa, Allah'tan hiçbir şey** (yardım) **yoktur. Ancak onlardan korunma gayesiyle sakınma**(nız) **başka. Allah, sizi kendisinden sakındırır. Varış Allah'adır.**

29. **De ki: "Sinelerinizde olanı –gizleseniz de, açığa vursanız da– Allah bilir. Ve göklerde olanı da, yerde olanı da bilir. Allah, her şeye güç yetirendir."**

30. **Her bir nefsin hayırdan yaptıklarını hazır bulduğu ve her ne kötülük işlediyse onunla kendisi arasında uzak bir mesafe olmasını istediği o günü** (düşünün). **Allah, sizi kendisinden sakındırır. Allah, kullarına karşı şefkatli olandır."**

Kur'an-ı Kerim'in anahtar terimlerinden biri olan "veli"yi iki anlamda ele almak mümkün: Biri, kişiler arasında sevgi bağıyla oluşan dostluk, yakınlık, duygusal birlik ve birliktelikler; diğeri tamamen siyasi düzeydeki yöneticilik, belli maksatlı ittifaklar veya sosyal-ticari mahiyeti olan işbirlikleri. Ayet yerine göre her iki anlamı da ihtiva ediyor. Öncelikle, mü'min ile inkârcı arasındaki temel farkı iman tayin eder. Biri Allah'ın birliğine, risalete ve ilahi hükümlerin

doğruluğuna inanır, diğeri bunları inkâr eder, hakikatin inkârcısı olarak kendine bir duruş belirler. Bu temel bir çizgidir. Bu çizgi sıradan iki kişi arasında değil, ebeveyn ile çocuklar, kardeşler, yakınlar arasında da söz konusudur. "Küfrü sevmeleri durumunda babalar ve kardeşler dahi veli olamaz" (9/Tevbe, 23). "Allah'a ve Elçisi'ne düşmanlık gösterenlerle dostluk kurulamaz" (58/Mücadele, 22). Kur'an, bu hassasiyetlere riayet etmeyenlerin ancak "ikiyüzlü münafıklar" olabileceğini söyler (4/Nisa, 138-139). Bu düzeydeki dostluklar, mü'minlerin aleyhinde olmak üzere bir delil hükmünde geçer (4/Nisa, 144). Kur'an, inananlar topluluğuna bir tür gizli bilgi mahiyetinde ebedi gerçeklikleri haber verir. Bunlardan biri "din farkı"nın çok temel olduğu hususudur. Bu açıdan mü'minler, Yahudi ve Hıristiyanların kendilerine samimi dostlar olamayacaklarını zihinlerinin bir köşesinde tutacaklardır. Çünkü aralarındaki dostluk ilişkisi buna izin vermez. Onların ölçüsüne göre, bir Müslüman onlardan olmadığı sürece hakiki dost edinilmez (5/Maide, 51).

Ayırım böylesine keskin olunca, bir mü'min ile inkârcı arasında sevgi bağına dayalı yakın dostluklar, samimiyet, sırdaşlık derecesinde arkadaşlık tesis edilmez (Bkz. 3/Âl-i İmran, 118).

Ayet, ikinci anlam düzeyinde ele alındığında, Müslümanlar, ilke olarak kendilerinden olan insanları yönetici olarak seçerler. Ulu'l-emrin İslam inancını paylaşanlardan olması önemli bir emirdir. Ancak bu her zaman mümkün olmayabilir. Dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan Müslüman topluluklar, yerine göre iktidar ortaklığı veya azınlık oldukları durumlarda adil, ehliyet ve liyakat sahibi gayrimüslimlerin de yönetimi altında yaşayabilirler. Eğer barış ve karşılıklı anlaşma ile iktidar ortaklığı mümkünse bu yol seçilir, bu mümkün değilse, azınlık olunan yerlerde onların temel hak ve özgürlüklerine kim daha çok saygı gösteriyor ve bu konuda samimiyet beyan ediyorsa o seçilir. Müslümanların olmazsa olmaz iki talebinden biri dinlerinin hükümlerine göre yaşayabilecekleri sosyal ve maddi bir ortama sahip olmaları, diğeri dinlerinin hakikatlerini anlatabilecek ifade özgürlüklerinin korunmasıdır.

Bu çerçevede ele alındığında, Müslümanların duruma göre gayrimüslimlerle bir takım "ittifaklar" kurabileceklerine, anlaşmalar yapabileceklerine cevaz verildiğini söyleyebiliriz. Nitelikleri her ne olursa olsun, Müslümanlar gayrimüslimlerle ittifak kurduklarında, bu ittifakın nihai anlamda veya uzun vadede kendi aleyhlerinde olmaması ve diğer Müslüman toplumların zararına işlememesi gerekir. Efendimiz'in hicretten sonra Yahudiler ve Müslüman olan kabilelerin mevlası durumunda olan müşrik Arapları da içine alacak kapsamda imzaladığı Medine Sözleşmesi, farklı din grupları arasında siyasi ve

sosyal birliklerin kurulabileceğinin delilidir. Bu gibi sözleşme ve birliklerde gözetilecek husus Müslüman olmayan grupların Müslümanların dini varlıklarına saygılı davranmaları, onları dinlerinden dolayı yurtlarından çıkarmayı düşünmemeleri ve düşmanlarıyla ittifaklar kurmamalarıdır (60/Mümtehine, 8.) Bu türden anlaşma ve işbirliklerini tayin edecek şey zaruretler, tarafların iyi niyeti ve birbirlerine karşı dürüst davranmalarıdır.

Ayette sarahaten geçen "mü'minleri bırakıp da" ifadesi hem birey olarak bir Müslüman ve Müslüman cemaat ve grubun, hem Müslüman bir ülkenin, diğer Müslüman birey, cemaat ve ülkelerin aleyhine olmak üzere gayrimüslim güçlerle ittifak kuramayacaklarını hükme bağlamaktadır. Bu tür ittifak ve işbirliklerinde Müslümanlar zarar görür.

Temel prensipler böylece sıralandıktan sonra, Bazen şartların elverişsizliği dolayısıyla Müslümanlar birtakım tutum ve davranışlara zorlanabilirler. Bu kavramsal olarak "**takiyye**" diye ifade edilen özel durumlardır. Can tehlikesinin -mal, namus, işkence veya telafisi büyük kayıp- söz konusu olduğu durumlarda Müslümanlar inançlarını gizlemek suretiyle fiziki varlıklarını koruyabilirler. Bunun iki şartından biri, ortada ciddi anlamda can güvenliğinin söz konusu olması, diğeri ahlaki oportünizm ve ikiyüzlü bir tutumun yerleşik hale gelmesine izin verilmemesidir.

Can, mal ve namusla ilgili ciddi bir tehdit varsa, bir siper olarak başvurulacak tutumu ayet "**tuka**" olarak ifade etmiştir. Takva ile aynı kökten gelen bu kelime, koruma demektir. "Takva" ile Allah'ın emir ve yasaklarından sakınılır, "tuka" ile de can, mal ve namus korunur. Söz konusu tehlikeler vaki olmadıkça takıyye yapılmaz, takıyye inkârcı güçlerin zorbalıklarına karşı bir korunma aracı olarak kullanılır ama inanç bütün carlığıyla kalpteki yerini ve etkisini korumaya devam eder. Hangi mezhep veya fırkadan olursa olsun, Müslümanın Müslümana karşı takıyye yapması caiz değildir. (Daha geniş bilgi için bkz. 16/Nahl, 106).

Bu ve diğer ayetler, Müslümanlar ile Müslümanların arasını kategorik olarak ayırmayı ön görmüyor. Farklı dinler bir arada yaşar ve bir arada yaşamaları da zorunludur. İslam tarihi bu zengin ve anlamlı tecrübenin kanıtıdır. Bir arada yaşayan farklı din müntesipleri arasında karşılıklı ilişkiler olur; insani düzeydeki bu ilişkilerin sürdürülmesi toplumsal hayatın tesisi ve devamı için gereklidir. İslam, Müslümanların diğer bütün din müntesiplerinden kopup kendilerine özgü bir gettoda veya ayrı bir galakside yaşamalarını emretmiyor. Hatta başkalarına tebliğ yapmak, ahlaki tutum ve davranışlarla örnek şahsiyetler ve hayat biçimleri ortaya koyabilmek için bir arada yaşamaktan başka seçenek yoktur. Dolayısıyla insani ilişkiler kesilmemeli, karşılıklı diyalog ve

işbirliği içinde hareket edilmelidir. Burada söz konusu olan ilişkilerin mahiyetini ve sınırlarını doğru biçimde ayarlayabilmektir.

Yukarıda anlattığımız çerçevede Müslümanlar dururken gayrimüslimleri dost, müttefik, arkadaş veya yönetici seçenler, bilerek bunu yapıyorlarsa, Allah'tan herhangi bir yardım ummasınlar, böyleleri Allah ile bağlarını kesmiş sayılırlar. Çünkü eninde sonunda yanlış bir dostluk ilişkisi içine girdiklerinden bunun acı sonuçlarıyla karşılaşacak, şartlarına riayet etmedikleri velayet ilişkisi onları kesin bir zarara uğratacaktır. Bu durumda Allah'tan bir cezaya yani pişmanlık verici bir akıbete maruz kalmaları mukadderdir. İşte Allah, kendisinden yanlış velayet ilişkisine girmiş bulunan kişiyi veya kişileri neş'et edecek azaba karşı uyarmaktadır. Kur'an'da çeşitli anlamları olan "nefs" burada zat, kişilik, ben, özvarlık anlamlarında kullanılmıştır. (Mesela ruh, can kullanımı için bkz. 6/En'am, 93.) İnsanlar istedikleri kadar, güvenliklerini, çıkarlarını gayrimüslimlerin velayetinde arasınlar, yanıldıklarını kısa zamanda anlayacaklardır; üstelik eninde sonunda varacakları yer Allah'ın huzurudur. (Bkz. 5/Maide, 51, 57; 4/Nisa, 144 ve bu sûrenin 118-119. ayetleri.)

29. ayete göre yapıp ettiklerimizin bir açığa çıkan, bir gizli olabilen boyutları olabilir. Her iki boyutu bir gerekçe, bir mazeretle temellendirmeye çalışırız. Ancak çoğu zaman insanların zahirleri ile zamirleri yani gerekçeleri ile niyetleri arasında muazzam farklar olur. Niyet başka, açığa çıkan gerekçeler başkadır. Bir bakarsınız birilerinin gerçek niyeti iktidar, çıkar, statü, dünyevi nimettir. Temel prensiplere bağlı kaldıkları müddetçe bunları elde etmeleri zor görünmektedir. Asıl hedeflediklerine ulaşabilmeleri için yanlış ilişkilere, dinine ve kardeşlerine zarar verici anlaşmalara girmek isterler. Fakat ister kendilerini ister başkalarını ikna etmek, meşruiyet krizini aşabilmek için öne sürdükleri gerekçelere bakıldığında masum bir şey yapıyormuş gibi görünürler. Hakikatte asıl hedefleri yani zamirlerinde sakladıkları sadece kendi çıkarlarıdır. İşte böylelerinin bilmesi gereken hakikat şu ki, Allah her şeyi bilir. Açığa çıkanları da gizli tutulan niyetleri de. Nasıl bilmesin ki, O, göklerde ve yerde olanları bilir. Her şeye gücü yeten Allah'tan hiçbir şey gizli kalmaz. Bir niyeti başkalarından gizleyebilirler ama bütün varlık üzerinde bilgisi, iradesi ve kudretiyle mutlak anlamda hakimiyet kurmuş bulunan Allah'tan saklayamazlar (2/Bakara, 284). Şu halde kişiye yakışan kesin zaruretler olmadıkça içinin ve dışının bir olmasıdır.

30. ayet dünya hayatında yapıp ettiklerimizin hiçbiri kaybolmayacağını, aksine kaydolduğunu belirtir. Eylemlerimiz ya iyidir ya kötüdür. İyiye matuf eylemlerimiz bize hem dünyada hem ahirette hayır olarak döner. Bir kısım ey-

lemlerimizin hemen yani dünyada ödülünü bulamayabiliriz, bu, emeklerimizin, niyet ve hedeflerimizin zayi olduğu anlamına gelmez. Bu dünyada karşılığını alamasak bile, ahirette "hazır" bulacağız. Bu yüzden iyi bir şey yapmışsak, mesela birine yardım etmişsek, infakta bulunmuşsak, "emeklerim boşa gitti" dememek, uzun vadede hayrı Allah'tan beklemek lazım.

İyi eylemlerimizin karşılığı olduğu gibi kötü eylemlerimizin de karşılığı vardır; onlar da zayi olmayacak, kaybolmayacak. Kiramen kâtibin tarafından kaydolundukları için karşımıza çıkacaklardır (21/Enbiya, 94; 43/Zuhruf, 80 ve 50/Kaf, 18). Onları da "hazır" bulacağız. "Tecidu" fiilinin kullanılmış olması önemlidir: Bir şey kaybolduktan sonra bulununca bu fiil kullanılır. Hâlbuki bu iyi veya kötü fiili işlemiş bulunan insana göredir. Allah katında hiçbir şey kaybolmaz, aksine her şey kaydolunur. Ve kayıt altına alındığı her şeyin orta yere serildiği gün gelecektir.

Böyle bir gün trajiktir, insan başkalarına zarar verici, kul hakkını ihlal edici, Allah'a isyan edici mahiyetteki eylemlerinin karşısına çıkacağı böyle çetin bir gün ile arasında kapanmaz mesafelerin (emed) olmasını isteyecek; keşke bu başına gelmeseydi diye içten içe hüsran yaşayacaktır.

Bu bir uyarıdır. İnsanların çoğu bu uyarıyı dikkate almadan yaşıyor. Kur'an "**Allah, sizi kendisinden sakındırır**" buyurur. Yani attığınız her adımda Allah'ı hatırınızdan çıkarmayın, hükümlerini bir kenara itip kendi tutkularınıza göre yaşama yolunu seçmeyin. Allah şefkat ve merhamet sahibidir. Allah'ı unutmayan insan daimi surette İlahi rahmetten yararlanır.

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ ۗ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣١﴾

31. De ki: "Eğer siz Allah'ı seviyorsanız bana uyun; Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah bağışlayandır, esirgeyendir."

Yukarıda 14. ayette "şehvet tutkusu ve sevgisi"nden; 28. ayette "sevgi bağına dayalı inkârcılarla dostluk ve velayet"ten söz edilmişti. Burada farklı bir sevgiden bahsedilmektedir. Bu, bedensel ve dünyevi hazlarla başlayıp salt maddi zevklerde biten şehvet veya kişiyi hakikatin dünyasından koparmaya matuf sahte sevgi değil; asli, sahih ve mutluluk verici sevgidir. Başka bir deyişle varlığa ve insana ilişkin her sıfattan münezzeh Allah sevgisidir (Mahabbetullah).

Mevdudi'ye göre, sûrenin birinci bölümü burada sona ermektedir. Çoğu tefsircinin sûrenin inişine sebep olarak gösterdiği Necran Hıristiyanlarıyla ilgili

karşılaşma asıl bundan sonra başlamaktadır. Bu makul bir açıklamadır; çünkü Mescid-i Nebevi'de gerçekleşen o ünlü karşılaşma sırasında, neden Hz. İsa'nın tanrılaştırıldığı sorulduğunda, Necran Hıristiyanları, bunun "İsa'yı çok sevmelerinin bir ifadesi" olduğunu söylemişlerdi. Kur'an-ı Kerim, söz konusu sevgi telakkisi tashih etmektedir. Çünkü Bazen insan yanlış birini sevdiği gibi doğru birini yanlış olarak da sevebilir. O halde sevgi tek başına bir değer değildir.

31-32. ayetler modern zamanlarda "Allah-peygamber"; "Kur'an-Sünnet" ilişkisine açıklık getirmesi bakımından da önemlidir. Ayet açık bir dille Allah sevgisi ile peygambere tabii olmayı birbiriyle ilişkilendirmekte, "Allah sevgisi"ne giden yolun Hz. Peygambere tabii olmaktan geçtiğini belirtmektedir. Bunun anlamı, hem Allah'ı doğru bir biçimde sevmek, hem Allah'ın sevgisini kazanmak "Hz. Peygamber (s.a.)'e tabii olmak"la mümkündür. Hz. Peygamber'e tabi olmayı reddeden kimse, ne doğru olarak Allah'ı sevmiş sayılır, ne Allah'ın sevgisini kazanır.

Ayetin indiği ortamda putperest müşrikler, "putlara, sevdikleri Allah'a kendilerini daha yakınlaştırdıkları" mülahazasıyla taptıklarını öne sürmekte idiler. Modern zamanlarda bir takım liderlerin fikirlerine yakınlığı ve bağlılığı sağlamak üzere heykeller yapmaları ve heykellere aynı sembolik anlamı atfetmeleri de benzer bir düşünceye dayanır. Hatta aşırılaştırılmış şekliyle Allah'ı sevmek veya Allah'ın sevgisini kazanmak için, şu veya bu kimseyi araya koyanların da benzer bir duruma düşebileceklerini büsbütün ihtimal dışında düşünmemek lazım.

Bu tarz aracılar koymanın, hele bunların cansız varlıklardan seçilmesinin boş, akli temeli olmayan bir tutum olduğu açıktır. Taş, toprak, maden, ağaç kütükleri vb. nesnelerden yontulan put, heykel ve büstlerin onlara atfedilen sahte kutsallıktan başka herhangi bir anlamı veya güç ve bilinçleri düşünülemez. Sevgi ve bağlılığın şekil verilmiş nesneler üzerinden anlatımı kadim bir sapkınlıktır. Bu yüzden İslamiyet, bundan nefret eder ve salt bir sanat objesi olsa dahi heykel yapımına iyi gözle bakmaz. Hayatta iken heykeli yapılan insanlar hakikatte iyi-salih kimseler olabilir; bir anlatıma göre Hz. Nuh, zamanından kalma yüksek şahsiyetlerin gençlere hatırlatılması için heykelleri yapılmış ancak sonraki nesiller bunlara sahici kutsallıklar atfederek bunlara tapınmaya başlamışlardır.

Yahudilerin Tanrı sevgisi, "kendilerini Tanrı'nın oğulları ve seçilmiş kavim" şeklinde tanımlamalarıyla ilgilidir. Dolayısıyla bu, Tanrı-İsrailoğulları arasında özelleştirilmiş, belli bir kavme indirgenmiş sevgidir. Tanrı'nın, bir kavmi yarattığı diğer kavimlerden daha çok sevmesinin, kendi çocukları şek-

linde takdim etmesinin akli bir temeli yoktur. Bütün insanlar "Allah'ın ailesi (Ennasu iyalullah)" ise, hepsi insanlık haysiyeti ve değerinde eşittirler. İnsanların bir kısmını diğerlerinden farklı kılan soyları, ırkları değil, takvalarıdır. Bir baba, bütün çocuklarını sever ancak çocuklarından bir kısmı direktiflerine aykırı hareket edip ona karşı geldiklerinde sevgisini kaybederler. Aynı babanın ömür boyu ona karşı gelen bir çocuğunu diğerlerine tercih edip üstün tutması için makul bir sebep yoktur.

Hıristiyanlar ise, sevgilerinin büyük bölümünü Hz. İsa'ya yöneltiyorlar. Bazı durumlarda Hz. İsa, Tanrı'nın önüne geçecek kadar yüceltilmektedir. Mesih'e, tapınma noktasındaki sevgilerini Allah'a olan sevgilerinin bir işareti ve yolu olarak göstermektedirler ki, bu, elbette Tanrı'nın Mesih'te hulul etmesiyle ilgili hakikat değeri olmayan bir inançtan kaynaklanmaktadır.

Kur'an-ı Kerim, bu ayetle yepyeni bir bağlam getirerek "insan-Allah sevgisi"ni temellendirmektedir. Kur'an, eğer sahiden "Allah'ı seviyorsanız, Peygambere uyun" buyurmakta yani "Allah sevgisi"ni "Peygamber'e tabi olma" şartına bağlamaktadır. Bu konuyu beş ayrı düzeyde ele almak mümkün:

a) Allah'ı sevmek, vahyettiği hakikati, bilgileri, kısaca Kur'an-ı Kerim'i sevmektir. Bize Kur'an'ı öğreten Hz. Peygamber'dir. O, sadece vahiyi bize aktarmakla kalmamış, açıklamış, mesajının doğru anlaşılmasını sağlamış; hükümlerinin nasıl ete kemiğe bürüneceğini göstermiştir. Tabii ki emirleri Allah'tan almıştır ama Allah'ın koruması altında neyin nasıl yapılacağını öğrenen ve bize öğreten odur. Mesela "De ki: -Ey kâfirler!" diye başlayan hitap (110/Kâfirun, 1), aynı zamanda bize de hitaptır. Hitabın ilk muhatap olarak Hz. Peygamber'e gelmiş olması, onun Allah'ın koruması ve yönlendirmesi altında inkârcılara nasıl hitap ettiğini göstermek içindir. Bu, bizim de inkârcılara hitap ederken, Hz. Peygamber'in hitap tarzını örnek almamızı gerektirir.

Hz. Peygamber'e ittiba etmenin nasıl olması gerektiğini; şeklini ve yöntemini öncelikle Kur'an-ı Kerim'den, sonra Sünnet ve siyer kaynaklarından öğreniyoruz. Bilgi ve haberlerin sübutu açısından siyer yoluyla elde ettiğimiz bilgi ve haberlerin Kur'an ve Sünnet'e, Sünnet kaynaklarının da Kur'an-ı Kerim'in açık hükümlerine aykırı olmaması gerekir. Hiyerarşik olarak Kur'an-ı Kerim en üst mertebede bulunmaktadır; hiçbir metin, kaynak, bilgi, haber, kanaat, içtihat, tefsir, tevil veya rivayet ya da şeyh, üstat, pir, hoca, imam, lider onun üstünde olamaz; onun muhkemlerine aykırı ise referans kabul edilemez. Bu elbette Sünnet'in ne teşri'deki (yasama), ne yol göstericilikteki değerini eksiltmez. Birçok hüküm var ki, genel iken Sünnet ile özelleştirilmiş, mutlak iken takyid edilmiş, toplu halde iken tafsilatlı olarak anlatılmıştır. Her şeyin Kur'an'da yer

alması mümkün olmadığına göre -ki o zaman ciltler dolusu vahiy indirilmesi gerekirdi- Sünnet daha geniş çerçevede hükümleri ihtiva etmektedir. Sünnet ve siret, hakikatte Kur'an'i hükümleri anlamanın ve kökleri Kur'an'da mevcut bulunan yeni hükümler koymanın esaslarını, ilke ve usulünü vaz'etmektedir ki, bu çerçevede Kur'an ile Sünnet'in arasını ayırmaya kalkışmak, Allah ile Peygamberin arasını ayırmaya kalkışmak gibidir.

Hiç şüphesiz Hz. Peygamber, vahyin basit bir aktarıcısı değil, açıklayıcısı, öğreticisi ve yol göstericisidir. Kur'an ilme'l-yakin ise, Sünnet ve siyer ayne'l-yakin'dir. Bu açıdan Sünnet ve siyere gözlemlenebilir, denenmiş/tecrübe edilmiş bilgi diyebiliriz. Ayne'l-yakin'in ilme'l-yakine üstünlüğü vardır; zira bize bilgiyi pratikte somutlaştıran zat, vahiyi alırken ruhen de vahiye iştirak etmiş, zihinsel ve manevi olarak vahiyi tecrübe etmiş, dolayısıyla hakke'l-yakin derecesine ulaşmıştır. Bu yüksek makam ondan başka hiçbir kula nasip olmamıştır.

b) Allah'ı sevmek Hz. Peygamber (s.a.)'e ittiba etme şartına bağlıysa, o, Allah'ı nasıl sevmişse bizim de Allah'ı sevmemizin şekli, manası ve sınırları öyle olmak durumundadır. Bu, bizi "aşırılaştırılmış sevgi" çeşitlerine ve bu yüzden doğacak tehlikelere karşı korur. Bu ayet indiğinde Abdullah b. Ubeyy "Görüyor musunuz, Muhammed, Hıristiyanlar' gibi kendisine itaat ve ibadeti Allah'a olan itaat ve ibadetle aynı seviyede tutuyor" dedi. Oysa bu haksız bir suçlama idi. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.), "Bir kul ve elçidir (abduhu ve Resûluhü)" Hz. İsa ise sonraları tanrılaştırılmış bir figürdür. Kur'an'ın açık ifadesiyle Hz. Peygamber "Bütün varlığını Allah'a teslim etmiştir" ve yemin ettiğinde "Nefsim (bütün varlığım) kudret elinde olan Allah'a" kalıbını kullanırdı. Kaldı ki, ayet, inananlardan Hz. Peygamber'i "Allah'ı sevdikleri gibi (Kehubbillah)" sevmelerini değil, ona tabi olmalarını istemektedir. "Peygambere itaat eden, Allah'a itaat etmiş olur" (4/Nisa, 80; 59/Haşir, 7; Buhari, İ'tisam, 2).

c) Allah'ı sevmenin temel ölçütü Hz. Peygamber (s.a.)'e tabi olmak ise, bu, şeriatsız, fıkıhsız, başka bir ifadeyle amelsiz bir sevginin makbul olmayacağı anlamına gelir. Dolasıyla, kimi Hıristiyanların "Tanrı'yı sev ve dilediğini yap" prensibi ile bazı aşırı sufi söylemlerde öne çıkan "Allah sevgisi (veya salt insan sevgisi) yeter, Şeriat'ın hükümlerine uymasan da olur" türündeki iddia ve yakıştırmaları temelsizdir. **İbn Kesir**, "Bu ayetin hükmü Hz. Peygamber'in yolunu takip etmediği halde Allah'ı sevdiğini öne süren herkes için geçerlidir. Kişi, söz ve eylemlerinde Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği ilahi hükümlere (Münzel Şeriat) uymadıkça, Allah sevgisi boş bir iddia, hatta yalandan ibarettir" der. (5/Maide, 92.)

d) Sevgi olarak ifade ettiğimiz kelimenin (hub) aslı "habbe"den gelir ki, meşru çerçevede bütün iyiliklerin ve güzelliklerin tohumunu ifade eder. Sevgi

kalpte bitki gibi yeşerir. Ancak her sevginin iyilikleri ve güzellikleri celp etmediği muhakkaktır; yukarıda gördüğümüz üzere (3/Âl-i İmran, 14) "şehvetle duyulan tutkulu arzu/sevgi (Hubbu'şşehevat)" zehirli bitki gibi kalpte yeşerir ve kalbi öldürür. O halde her ne olursa olsun salt sevgi yüceltilemez. Meşru çerçevede sevgi temel alınmalı ki, sevginin meşruiyeti Münzel Şeriat'ın koyduğu sınırları aşmayan sevgidir. Nihayetinde "meşru" ve "şeriat" kelimeleri aynı kökten gelirler, meşru olan şeriate uygun olan demektir. Bu açıdan da, Hz. Peygamber'e ittiba etmek şarttır.

Hayat verici bitkiyi yeşerten Allah'tır. Kimin kalbinde bu kutlu bitki yeşermişse Allah'ı sever, Allah da onu sever (5/Maide, 54). Ancak bunun somut tezahürlerinin olması beklenir. Soyut, kuru ve hayatla bağı kopuk bir sevgi ne imanı ne eylemleri güzelleştirir. **İbn-i Arefe**'ye göre "muhabbet", bir şeyi kastederek istemek, arzu etmektir. İnsan bir şeye muhabbet duyuyorsa, onu kemal noktasında bulduğu için ve bu kemale kendisi de ulaşmak istediği için ona yönelir. Sevgi (muhabbet) varoluşsal hikmeti ve anlamı itibariyle güzellikler ve iyilikler şeklinde tezahür etmek durumundadır. Bu sevginin başı Allah ve Elçisi'ne duyulan bağlılıktır. Allah'ı seven Elçisi'ni sever, Elçisi'ni seven ahireti, Kur'an'ı ve içindeki hükümleri sever ve bunları hayatında tatbik eder. Doğruluk, ahde vefa, yardımseverlik, cömertlik, dürüstlük, sabır, metanet, teenni, fedakârlık, yerinde cesaret, adil olma vasfı, komşu hakkı, alçakgönüllülük, şefkat, canlı hayata karşı derin saygı vs. Bütün bunlar sevginin, kalpteki sevgi tohumunun hayatın bütün alanları üzerinde bir ağaç gibi serpilmesini sağlar. Bu yüksek ahlaki erdemlerin ilahi hükümlerin hayata geçirilmesiyle tahakkuk ettiklerini kesin olarak bildiğimize göre, Hz. Peygamber'e ve onun öğrettiği dinin hükümlerine ittiba etmek, sevgi temelinde hayatın iyiliklerle ve güzelliklerle donatılmasını sağlar; bu da bu erdemlere sahip olanları Allah'ın sevmesine ve rahmetini üzerlerine yaymasına vesile teşkil eder. Bunlar olmadan yani işin başı Hz. Peygambere ve dini hükümlere ittiba etmeden ne sevgi mümkün olur ne hayat güzelleşir.

e) Allah sevgisi, bir "aşk ilişkisi" midir? Bu sorulmaya değer bir sualdir. İnsanlar arası ilişkiler ile insan-Allah ilişkisini mahiyet itibariyle birbirinden ayırdığımızda –çünkü Yaratıcı Yaratıcı, yaratılmış yaratılmıştır ve bunlar mahiyetçe birbirlerinden farklıdırlar–, özellikle aşkın erkek-kadın arasında vuku bulan aşırı sevgi veya aşırılaştırılmış sevgi olduğunu söylemek mümkün. Seven iki kişi birbirlerine kavuştuklarında mutlu bir evlilik yaparlar. Birbirlerini sevdikleri halde hiç kavuşmazlarsa bu bir tür efsane olur, dilden dile dolaşan acıklı bir hikâyeye dönüşür. Ferhat ile Şirin, Kerem ile Aslı gibi. Üçüncü tür

ilişkide, çiftlerden biri sever, diğeri ya sevmez ya da sevenden haberi olmaz ki, bu aşktır. Kur'an'da ve hadis kaynaklarında "aşk" kelimesi yer almaz. Aşk'a "kalbin vehmi" diyebiliriz. Gerek bu ayette gerek 5/Maide, 54'te "insan ile Allah arasındaki sevgi" "hub" ile ifade edilir. Açıklamasını yapmaya çalıştığımız bu ayette "Allah'ı sevenlerden Hz. Peygamber'e tabi olmaları" istenir, 5/Maide, 54'te ise karşılıklı olarak "Allah'ın mü'minleri, mü'minlerin Allah'ı sevdiklerinden" söz edilir. Allah sevgisiyle yanıp tutuşan Allah ve Peygamber âşıklarının tümünün aynı hataya düştüklerini iddia etme hatasına düşmeden şu denebilir ki, mademki Kur'an'da temel alınan anahtar terim "Hub"tur, "aşk" sözcüğünü kullanırken gerekli dikkati göstermekte zaruret vardır.

Böyle olunca Kur'an'ın kullandığı "sevgi"yi (hub) aklı kontrolden çıkaran, iradeyi iptal eden aşk'tan ayırmak gerektiği anlaşılmaktadır. "Hub"tan başka Kur'an'ın kullandığı sevgi kelimesi "Vud"tur. Vud, kalpteki sevginin kararlı ve devamlı olması anlamına gelir (19/Meryem, 96). Kelime anlamı; istemek, arzu etmek ve sevmektir. Kadın ile erkek arasında kılınmış bulunan "Sevgi ve merhamet (mevedde ve rahme)" (30/Rum, 21) eşlerin birbirlerine olan sevgilerinin devamının merhametle yani rahmetle ilgili olduğunu göstermektedir. Bunun anlamı eşler merhametle birbirlerinin hak ve hukuklarına riayet ettikleri zaman sevgilerine devamlılık sağlayabilirler.

Hub ve vudd'un aşk'tan farklı bir şey olduğunu söyleyebiliriz. Aşk, muhabbetin ifrat derecesinde kalbi istila etmesi, insana aşığından başka her şeyi unutturması, etkisini kanına, etine, hücrelerine kadar işlemesidir. Aşık, bir noktadan sonra akıl ve iradesini kaybettiğinden başkasıyla konuştuğunda sanki aşığıyla konuşur. Kur'an'ın genel anlatımından, Allah'ın insandan, şu veya bu seviyede akıl ve iradesini iptal etmesini talep etmediğini anlıyoruz. En yüksek derecedeki vecd, huşu ve haşyet halinde bile, bu manevi zevki veya ruhi tecrübeyi aklımız ve irademizi koruyarak yaşayabiliriz ve esasında akıl ve irade eşliğinde yaşanan bir tecrübe çok daha değerli, sahici ve zevk vericidir. Akıl ve iradenin sarhoşluk sürecinde yok olduğu durumlarda rüzgârın bir yaprak gibi bizi nerelere sürükleyeceğini kestiremeyiz. Nitekim şiddetli aşk hali yaşayan niceleri, o duygu mertebesinde akıllarını ve iradelerini kaybettiklerinden, "şatahat" adı altında nice şeyler söylemişlerdir ki, bunlar Şeriat'a da, akla da muğayir olmuştur.

Bunun yanı sıra, insanın Allah'a duyduğu sevgisini, insan bedeni (veya kadın-erkek siması: göz, dudak, ağız, yanak, kaş, burun, kulak, el, ayak, bel, saç vs.) üzerinden tasvir etmenin; sevginin sağladığı ruhsal ve deruni manevi mutluluğu, yine aklı ve iradeyi iptal eden "şarap, kadeh, testi, saki, meyhane,

sarhoşluk (sekr)" türü metaforlar üzerinden dile getirmenin ne kadar doğru ve meşru olduğu sorulabilir.

Elbette tarihte, bazı zamanlarda dinin manevi, irfani boyutu ihmal edilmiş, hükümler katılaştırılmış, dini hayatın zevk tarafı ihmal edilmiştir. Bunu eleştirip dikkati zayıflayan tarafa çekmek isteyenler olmuştur; bunların niyetleri halistir. Ancak zaman içinde bu konuda da aşırı tutumların sergilendiği, "zahirin ifratı"na karşı "batıni tefrit"e gidildiği görülmektedir. Partizanlık tutumuna gitmeden orta yolu bulmak durumundayız. Bu çerçevedeki "aşk sarhoşluğu"nu konu alan edebiyatta Şeriat, ilahi hükümler, fıkıh yerilmekte; müftüler, fetvalar istihfaf edilmekte; zahiri anlatımıyla dahi olsa şarap, sarhoşluk ve meyhane gibi münker nesne ve mekânlar adeta yüceltilmektedir. Oysa ayette açıkça gördük ki, varoluşun ve hayatın hakiki ve nihai anlamı olan "Allah sevgisi (Mahabbetullah)", Hz. Peygamber (s.a.)'e tabi olmaktan yani Münzel Şeriat'e samimi bağlılıktan, hükümlerine riayet etmekten geçmektedir. Orta ve doğru yol, Şeriat, ma'rifet, Hakikat güzergâhını takip etmektir.

Sahici ve hayat verici sevgi peşinde olanların Allah'a duydukları derin ve samimi bağlılık onların mağfiretlerine vesile olur. Mağfiret onların sevgilerini daha da arttırır. Çünkü her şeyden ve herkesten daha çok sevip hoşnutluğunu gözettikleri Allah mağfiret ve rahmet sahibidir.

Bir başka açıdan ayet, Hz. Peygamber'in masum sıfatına atıfta bulunmaktadır. 31. ayet Hz. Peygamber'e "tabi" olmayı Allah'a tabi olmakla bir tutmakta, 32. ayet de Allah yanında Hz. Peygamber'e "itaat" etmeyi emretmektedir (4/Nisa, 65). Hata ve yanlışlık içinde olan birine bu iki üstün paye verilmeyeceği açıktır. Tabii ki bu iki payeyi Hz. Peygamber'e bahşeden yüce Allah'tır.

قُلْ اَطِيعُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ ۚ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ ﴿٣٢﴾

32. De ki: "Allah'a ve elçisine itaat edin." Eğer yüz çevirirlerse şüphesiz Allah, kâfirleri sevmez.

Bu açıklamalardan şunu anlıyoruz ki, Allah'a ve elçisine itaat etmenin anlamı, hayatın hakiki ve doğru sevgiyle güzelleştirilmesini, iyiliklerin hâkim kılınmasını sağlar. Bu yüzden salt sevginin bir değeri yoktur, çünkü sevgi eylemlerimize yansımıyorsa, onun varlığından, sahici mahiyetinden emin olamayız. Seven kişi sevdiğinin isteklerine razı olur, onun hoşnutluğunu kazanmak için elinden gelen çabayı harcar; hiçbir isteğini geri çevirmez. Sevdiğinden yüz çeviriyorsa yani isteklerini kaale almıyorsa, anlamsız buluyorsa, ona duyduğunu iddia ettiği sevgiyi de hakikatte inkâr etmiş demektir.

Kurtubi, "**Eğer yüz çevirirlerse**" ifadesinin şart olduğunu söyler. Yani, onlar veya insanların bir bölümü, Allah ve elçisinin öğrettiği ilahi hükümlere karşı geliyorlarsa, inkâra (küfür) sapmış demektirler ki, bu onların Allah'ın sevgisini kaybetmeleri anlamına gelir. O halde Allah, haksız veya sebepsiz yere ne kimseyi sever ne ondan sevgisini esirger. Allah kimseyi başkalarına imtiyazlı kılmamıştır; her dilediğini yapacak yine de Yahudilerin iddia ettiği üzere, onu sevmeye veya onu diğerlerinden üstün tutmaya devam edecektir. Böyle bir şeyin akli temeli yoktur.

Sevmenin somut ölçütü yoktur, belirtisi emir ve nehiylere titizlikle riayet etmektir. Şu halde kim Allah'ın ve elçisinin emirlerine riayet edip hayatını bunlara göre kuruyorsa, Allah'ın sevgisini kazanır, rahmetinden ve nimetlerinden bolca yararlanır; hayat bulur (8/Enfal, 24). Aksine davranan da inkâra düşmüş sayıldığından Allah'ın sevgisini kaybeder.

إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَٰهِيمَ وَآلَ عِمْرَٰنَ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٣٣﴾
ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٣٤﴾

33. Gerçek şu ki, Allah, Âdem'i, Nuh'u, İbrahim ailesini ve İmrân ailesini âlemler üzerine seçti;

34. Onlar birbirlerinden (türeme tek) **bir zürriyettir. Allah işitendir, bilendir.**

Allah, başkaları üstünde baskı kuracak, diğerlerine göre ayrımcılığa ve ayrıcalıklara sebebiyet verecek adaletsiz seçimlerde bulunmaz. Bu, O'nun –haşa– kullara haksızlıklarda bulunması, adaletsiz davranması anlamına gelir. O halde "**tafdil** ve **ıstıfa**"olarak gelen ifadelerin takvasız ve amelsiz üstünlüklere mesnet teşkil etmeyeceği, ayrıcalıkların soy veya etnik kökene bağlanmayacağı açıkça anlaşılmaktadır. Dört kategoride sayılanlara ve bunların tarihte üstlendikleri misyonlara baktığımızda bunu daha iyi anlıyoruz: Adem, Nuh, İbrahim ailesi ve İmran ailesi.

Adem'i türümüzün babası olarak ele aldığımızda; Allah'ın onu yaratması (ona suret vermesi); Ruhundan üflemesi; ona isimleri öğretmesi; meleklerden önünde secde etmelerini istemesi; eşiyle cennete yerleştirmesi ve yeryüzünde halife kılmasıyla öne çıkar. Ancak bunlar her insanın asli misyonlarıyla ilgilidirler. Bir insan ve peygamber olarak Adem'in öne çıkan üç özelliği; insanların ilk atası/babası olması; günah işleyip tevbe etmesi ve ilk vahiyi alıp ilk peygamber olmasıdır. Bu özellikleriyle Adem diğerlerine göre seçkin bir konum-

dadır. Yine de bilginlerin bir kısmı Ademi çığır açan Ulu'l-azm peygamberlerden biri saymamaktadır. Bize göre Ulu'l-azm peygamberlerdendir.

Nuh aleyhisselam ise insanlığın ikinci atasıdır, ona "ikinci Adem" de denmiştir; en uzun yaşayan peygamberdir; hem mü'minlere ilişkin duası, hem inkarcılarla ilgili bedduası kabul olmuştur; tufan hadisesini yaşamıştır; **Kurtubi**'ye göre kendisinden önceki şeriatleri neshetmiştir. Bu özellikleriyle Ulu'l-azm peygamberlerdin biridir (37/Saffat, 79).

Bizim tarih görüşümüze göre beşeriyetin tarihi "gündönümü misali" dört ana döneme ayrılır:

a) Hz. Adem-Hz. Nuh arası (Sabah vakti);

b) Hz. Nuh-Hz. İbrahim arası (Kuşluk vakti);

c) Hz. İbrahim-Hz. Peygamber arası (Öğle vakti);

d) Hz. Peygamber ve sonrası (İkindi vakti).

Hz. İbrahim, kendisinden sonraki peygamberlerin atasıdır, onun sulbünden nice peygamber gelmiştir. Allah onu "halil" kılmıştır; ateşten korumuş; insanlara önder (imam) kılmış ve onu bir takım kelimelerle sınamış, o da sınavı başarıyla tamamlamıştır. Ayette Adem ve Nuh aleyhisselamdan farklı olarak "Âl-i İbrahim" ibaresi geçer ki, bunun anlamı onun soyundan gelen iyilerdir. Bunlar da bir koluyla İshak, Yakup (İsrail), Yusuf, Musa, Harun, Davud, Süleyman (Allah'ın selamı hepsinin üzerinde olsun) vd. öbür koluyla Hz. İsmail ve son peygamber Hz. Muhammet (s.a.)'tir.

"**İmran ailesi** (Âl-i İmran)"ne iki anlam verilmiştir: Musa'nın babası veya Meryem'in babası. Her ikisi de İbrahim'in soyundandır. Bu da bize gösteriyor ki, söz konusu olan İbrahim'in soyundan gelen "herkes" değil, temiz olanlar kastedilmektedir. Hz. Peygamber'in bu soydan gelen bir kol olduğunda kuşku yoktur. Allah kime dilerse kendi fazlından verir, bunu kıskanmanın veya İbrahim'in soyunu münhasıran bir kavme tahsis etmenin anlamı yoktur (4/Nisa, 54; 2/Bakara, 127-129).

Ayetlerde geçen "**ıstıfa**" seçme anlamındadır, "ihtiyar"la aynı anlama geldiğini düşünenler vardır. Allah, birilerini -insan veya bir topluluğu- seçerken, bunu dinin emirlerini tebliğ etme görevini onlara tevdi etmesi manasında yapıyor. Yani seçilen zatın görevi, Allah'ın emirlerini tebliğ etmek, muhataplara öğretmek, hayat tarzını ilahi hükümler göre şekillendirmek ve yeryüzünü ıslah ve imar etmenin yol ve yöntemlerini göstermektir. Bu asli görevini yerine getirmediği zaman, bu vasfı kaybeder.

Istıfa'yı bu anlam çerçevesinde ele aldığımızda, söz konusu görevin, verildiği zaman dilimiyle sınırlı olduğunu anlıyoruz. Yani elbette Adem ve Nuh'a

şahıs olarak; Âl-i İbrahim ve Âl-i İmran'a bu misyon verilmişse, bu onların çağdaşlarına göre olup, görevin yerine getirilmesiyle kayıtlıdır. Kimse kendisi peygamberliğe talip olamaz veya kendi kendini peygamber makamına oturtamaz (38/Sad, 47). Seçilenler de kendi aralarında görece üstündürler (Bkz. 6/En'am, 83-88), peygamberler arasında dahi bu türden bir derecelendirme söz konusudur (17/İsra, 55).

Peygamberler veya ıstıfa yoluyla seçilenler biri diğerinin zürriyetinden gelmedirler. Bazı bilginlere göre, bu temelde soy birliğine işaret eder. Kuşkusuz uzak mesafeden bu böyledir. Fakat geriye doğru gittiğimizde, bütün insanlığı aynı soya bağlayabiliriz. **İbn-i Haldun**'un kavramlarını kullanmak gerekirse, burada söz konusu olan "nesep asabiyeti" değil, "sebep asabiyeti"dir ki, bu da nicelikle ilgili olmayıp nitelikle ilgilidir. Yani onlar aynı zincirin birbirini takip eden halkaları, biri diğerini takip eden çocuklar gibi daima aynı misyonu üstlenmişlerdir; Allah'ın birliğini, ilahi emirleri ve yüksek ahlaki hayatın mümkün yollarını öğretip göstermişlerdir. Taberi bunun manevi birliğe ve tek bir hakikatin anlatımına dayalı olduğunu söyler. Hiçbiri diğerine mahiyet itibariyle aykırı bir işte bulunmamış, her biri diğerlerinin sahih mirasını devam ettirmiştir.

Bunun böyle olduğunu Allah'tan daha iyi bilen yoktur; çünkü O her şeyi işitendir, hakkıyla bilendir.

إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرٰنَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّيٓ
إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٣٥﴾

35. Hani İmrân'ın karısı: "Rabbim, karnımda olanı, 'her türlü bağımlılıktan özgürlüğe kavuşturulmuş olarak' Sana adadım, benden kabul et. Şüphesiz işiten bilen Sensin Sen" demişti.

"İmran'ın karısı" olarak geçen kadının "Hanne (Anna)" olduğu söylenmiştir. Hz. Meryem'in annesi, Hz. İsa'nın anneannesidir, kocası İmran (Matan veya Taberi'ye göre Yaşhem) ve kendisi seçkin bir aileye mensupturlar.

Araplar katıksız ve arı olan her şeye "hür" denir. Kum tanelerine bulanmamış çamur "hürdür." "**Muharrer**" hürriyet kelimesinden alınmıştır. Tam olarak hür olan kimseyi ifade eder. Dünya işlerinde hiçbir şeye karışmayan, kendini sadece Allah'a adayan kimse hürdür. Bu anlama göre, özgür insan, dünyevi tabiatının nefsi aracılığıyla kendi manevi varlığı, kişiliği üzerinde baskın etkiler yapmasına izin vermez, nefsinin etkilerinden, şehvet ve iştahın baskılarından kurtulmayı başarır.

Fakihlere göre hürriyet (özgürlük), mü'minin dini hayatını yaşar ve tebliğ görevini yerine getirirken hiçbir engelle karşılaşmaması; kelamcılara göre Allah'ın yarattığı hayır ve şer karşısında serbest iradesini kullanarak seçimde bulunma yetisi ve melekesi; sufilere göre nefsinin istek ve tutkularının baskısından kurtulma başarısıdır. Ayet, somut bir olay üzerinden özgürlük kavramının değişik bir tanımını vermektedir. Özgürlük ile adak/adama fiili arasında kurulmuş bulunan ilişki dikkate değerdir.

"İmran'ın karısı"nın, doğacak çocuğu Allah'a adaması, onu Mabed (Beytü'l-Makdis)'in hizmetine tahsis etmesi ve bu yöndeki niyetini izhar etmesi anlamına gelir. Bu, ayette "hür" olarak ifade ediliştir. Kişinin kendini dünyevi her türlü bağımlılıktan arındırmış, özgürleştirmiş, dünyevi zevk ve tutkudan uzaklaştırmış olarak Allah'ın rızasına uygun olarak tahsis etmesi gerçek ve hakiki özgürlüktür. Varlığını Allah'ın hoşnutluğuna adayan kişi her türlü bağımlılıktan, dünyevi zevklere kölelikten kendini kurtarmış demektir. Böyle bir kişi gerçek anlamda özgürdür, özgürleşmiş (hür) kişidir. Muhtemelen İmran'ın karısı yaşadığı dönemde Roma paganizmiyle karışmış maddeci hayat tarzını, kendi halkının ahlaki doğruluk ve adalet ölçülerinden inhiraf etmiş durumlarını gözlemlediğinde, Allah'tan dilediği çocuğunun kuşlar gibi hür/özgür olmasını istemiş ve bu niyetle onu Mabed'e adamıştır. Anlatıma bakılırsa, onda çocuk doğurma arzusunu uyandıran sebeplerden biri, bir kuşun yavrusunu beslemesini, koruyup kollamasını müşahede etmiş olmasıdır. Ahlaki çöküntü ve kirin toplumsal hayatı istila ettiği eski zamanlarda bunun farkında olan aileler çocuklarını korumak amacıyla mabede adarlardı; İmran'ın karısı da erkek olacağı umduğu çocuğunu bu maksatla mabede adamıştır.

فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ وَلَيْسَ
الذَّكَرُ كَالْأُنْثَىٰ وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ
الرَّجِيمِ ﴿٣٦﴾

36. Fakat onu doğurduğunda -Allah onun ne doğurduğunu daha iyi bilirken- dedi ki: "Rabbim, doğrusu bir kız (çocuğu) **doğurdum. Erkek ise, kız gibi değildir. Ona Meryem adını koydum. Ben onu ve soyunu o kovulmuş şeytandan Sana sığındırırım.**

İmran'ın karısının zannına göre doğuracağı çocuk erkekti veya bir ihtimal beklentisi bu yöndeydi. Ancak kız çocuğu doğdu. Kendi döneminin telakkisine göre, erkek ile kız çocuğu arasında kesin bir ayırım yapılıyor olsa bile, bu

bilinç seviyesindeki bir kadının ayırım yapmayacağını tahmin edebiliriz. Kız olmasından değil, fakat adağın maksadı dolayısıyla Hanne'nin bundan hafif bir burukluk duyduğu anlaşılmaktadır. Çünkü o zamanlar sadece erkek çocuklar Mabed'in hizmetine verilirdi. Bu yüzden Hanne "**Erkek kız** (çocuğu) **gibi değildir.**" demektedir. Ve yine de niyetini değiştirmemektedir. Bu niyet ve maksatla çocuğa "**Meryem**" ismini verir, anlamı "Rabbin hizmetçisi" demektir. Mabed'e hizmet edecek erkek doğurmadıysa da, doğurduğu kız çocuğuna yine de "Rabbin hizmetçisi" ismini vermektedir. Bu, niyetinin izharı ve samimiyetinin ifadesidir. Hanne, Adağında ısrarlıdır; kendisini ve soyunu Şeytan'ın iğva ve zararlarından korusun diye Allah'a dua etmekte, O'na sığınmaktadır.

Hanne'nin doğan kız çocuğuna "Meryem" ismini koyması, İsrailoğulları arasında bu ismin yaygın ve saygın olduğunu gösterir. Bu tarihten yaklaşık epey zaman önce yaşamış bulunan Hz. Musa ve Hz. Harun'un babalarının ismi İmran olup, muhtemelen "Harun'un kız kardeşi"nin ismi "Meryem" idi ki, Meryem iffet ve safiyetin timsali bir isimdir. (Bkz. 19/Meryem, 28)

"Meryem" isminin iki anlama geldiğini söyleyenler var: Biri "Allah'a kulluk eden, Rabbin hizmetinde olan"; diğeri acı deniz, onlara isyan eden, denizin kızı, denizyıldızı. Aslında her iki anlam da Hz. Meryem'in hayatında yaşanmıştır. O bir yandan hep Rabbin hizmetinde yaşamış, diğer yandan bakire olduğu halde İsa'yı nasıl doğurduğunu anlatmaya çalışırken büyük acılar yaşamıştır.

Burada ilahi bir tecelli söz konusudur. Erkek çocuk doğurma ümidiyle Hanne, Mabed'e hizmetçi adarken, onun neye hamile kaldığını Allah biliyordu. Ve belki de artık tarihin aktif öznelerinden biri olacak bir kızın, bakire olarak Hz. İsa'yı doğuracak Meryem'in tarihin sahnesine adım atmasının şartlarını oluşturuyordu ki, bu ilahi sırrı tabii ki İmran'ın karısı bilecek durumda değildi. Rivayetlere göre, Hanne çocuğuna hamile kaldıktan sonra kocası İmran vefat etmiştir.

"Ben onu ve soyunu o kovulmuş şeytandan Sana sığındırırım." Zemahşeri, Buhari'de yer alan bir hadise dayanarak "doğan her çocuğa şeytanın dokunduğunu ancak Meryem ve çocuğunun bundan istisna edildiğini" kaydeder. **Şevkani**'ye göre ise bu duanın anlamı Meryem ve soyunu Allah'a ibadet etmekten alıkoyacak her şeyden koruması manasındadır. Ancak Hanne'nin bu duasında ileride Meryem'in doğuracağı çocuğu tanrılaştıracak olan Hıristiyanların bu batıl inancına atıf vardır. Tanrı'nın soyu olmaz ve tarihen biliyoruz ki Meryem, Hz. İsa'dan başka bir çocuğa da sahip olmamıştır. Tanrısal vasfa sahip zata şeytan musallat olamaz, buna gücü yetmez; eğer doğacak çocuk haşa "Tanrının oğlu" olsaydı yüce Allah, anneanneye bu türden dilekte bulunmasını ilham etmezdi. (46/Ahkaf, 15.)

فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لَكِ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٧﴾

37. Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir kabulle kabul etti ve onu güzel bir bitki gibi yetiştirdi. Zekeriya'yı ondan sorumlu kıldı. Zekeriya her ne zaman mihraba girdiyse, yanında bir yiyecek buldu: "Meryem, bu sana nereden geldi?" deyince, "Bu, Allah katındandır. Şüphesiz Allah, dilediğine hesapsız rızık verendir" dedi.

Kız çocukları erkek çocuklara göre daha narindirler; sevgiyle ve güzellikle muamele görmeye daha layıktırlar. Erkek çocukların üstte tutulduğu kültürlerde kız çocuklarına özel bir ihtimam göstermek ancak özel şartlarda mümkün olur. Hz. Meryem, Hz. İsa'yı doğuracak bakiredir. O günlerde Yahudiler arasında bir Mesih beklentisi söz konusudur. Annesi onu mabedin hizmetine vermek üzere adamıştır, dolasıyla ancak mabedin özel şartlarında, kutsi ortamında yetiştiğinde büyük tarihi fonksiyonunu yerine getirecektir. Allah'ın onu "güzel bir kabulle kabul etmesi ve güzel bir bitki gibi yetiştirmesi", yerleşik geleneklere göre mabede kabulünü sağlamasıyla olmuştur.

Herhangi bir bitki değil, "güzel bir bitki" olarak yetiştirilmiştir. Buradaki bitkinin Meryem'in tam olgun kadın, onun tabi tutulduğu özel terbiye, bedensel güzelliği veya beden güzelliğiyle ruh güzelliği anlamına geldiğini söyleyenler vardır. Söz konusu özelliklere sahip olduğu bir gerçek olsa da, asıl onu diğer kadınlardan ayıran, mucizevi doğum yapmasıdır. Bunu Tahrim sûresinde (66/12) daha geniş ele almaya çalışacağız.

Bu amaçla teyzesinin kocası olan Hz. Zekeriya çekilen kur'a sonucu onun sorumluluğunu üstlenmiştir. Zekeriya, Meryem'in işlerini tekeffül etmiştir. Yani güvenliğinden beslenmesine, yetiştirilmesinden misyonunu yerine getirmesine kadar her işinden Zekeriya sorumlu olacaktır.

Meryem'in yerleştiği yer Mabed'in yüksekçe bir yerinde, özel olarak korunmuş küçük bir bölmedir ki, buna "**mihrab**" denmektedir. Mihrab yukarıda, yüksekte olan yer, odadır. Şair Ömer b. Ebi Rebi'a şöyle demiştir: **"Mihrabın, odanın sahibesi. Ona geldiğimde merdivene çıkmadıkça ona yaklaşamadım."** Sad sûresinde (38/21) de mihrab bu manada kullanılmıştır. Aynı zamanda kendisinde toplanılan seçkin bir yer veya mabedin ön kısmı, değerli mekân anlamına gelir. Mescitlerimizde de mihrab ön kısımda bulunur, imam mirhrabta durarak namazı kıldırır. Meryem mihrapta büyümektedir. Günlerini

dua ve ibadetle geçirmekte, adeta büyük bir olaya hazırlanmaktadır. Bu bölme Süleyman Mabedi içinde, bir yerdedir.

Hz. Zekeriya, ne zaman odasına girecek olsa yanında bazı yiyecekler görmektedir ki, bunlar kendisinin ona getirdiği şeyler değildir. Bunların ne olduğu konusunda tefsircilerden bir kısmı üzüm, bir kısmı yaz mevsiminde kış, kış mevsiminde yaz meyveleri olduğunu söyler. **M. Reşid Rıza** ise söz konusu yiyeceklerin hamileliğinin kıtlık zamanına rastladığı Kudüs'te az bulunur yiyecekler olduğunu söyler. Yani ortada olağandışı bir durum yoktur, sadece kıtlık zamanında pazarda ya çok az bulunan veya bulunmayan yiyecekler mihraba getirilip Hz. Meryem'in önüne konmaktadır. Pekiyi, kefili ve koruyucusu Hz. Zekeriya'dan başka kimse mihraba girmezken, kim bu yiyecekleri getirmekte, kıtlık zamanında bunları nereden bulmaktadır? Yiyeceklerin üzüm mü, başka meyveler mi olduğu konusunda elimizde ayet veya sahih hadis olmadığına göre, kıtlık teorisini de destekleyici güvenilir bilgi yoktur. Bu açıdan bakıldığında her üç açıklama da pek makul görünmüyor. Bu olayda Reşid Rıza ve modernist yazarların düşündüğünün aksine "sıra dışı" bir durum söz konusudur. Şöyle ki:

Meryem, Hz. İsa'yı doğuracak ama bu 'olağanüstü' bir hadise olarak gerçekleşecektir. Bir zigotun teşekkülünde erkek spermi ile kadın yumurtasının birleşmesi rol oynamaktadır. Ortada bir erkek yoktur. Öyle olmasına rağmen, Meryem bir çocuğa hamile kalacaktır. Sperm ve yumurta, toprakta yetişen ürünlerden, besin ve gıdalardan oluşur. Demek ki, "güzel bir bitki" gibi yetişmesi, bir bakıma "özel" olarak beslenmesi demektir. Kudüs'te olmayan veya mevsimi olmadığı halde Meryem'e özel gıdalar, besinler gelmektedir. Zekeriya aleyhisselam ne zaman odasına girse, bunları görüp hayretler içinde kalır. Bu özel gıdalar hem Kudüs'te mevcut değildir, hem kimse de ona getirmemiştir. Meryem, bunların "Allah'ın katından" olduğunu söylemektedir ki, kendisi dahi nasıl geldiklerini bilmemekte, sadece nereden geldiklerini bilmektedir. (Bkz. 21/Enbiya, 91; Tahrim, 12.)

هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُۚ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةًۚ اِنَّكَ سَمِيعُ
الدُّعَاءِ ﴿٣٨﴾ فَنَادَتْهُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِۙ اَنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكَ
بِيَحْيٰى مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللّٰهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ
﴿٣٩﴾ قَالَ رَبِّ اَنّٰى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَقَدْ بَلَغَنِيَ الْكِبَرُ وَامْرَاَتِي عَاقِرٌۜ قَالَ
كَذٰلِكَ اللّٰهُ يَفْعَلُ مَا يَشَٓاءُ ﴿٤٠﴾ قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِّيٓ اٰيَةًۜ قَالَ اٰيَتُكَ اَلَّا تُكَلِّمَ
النَّاسَ ثَلٰثَةَ اَيَّامٍ اِلَّا رَمْزًاۜ وَاذْكُرْ رَبَّكَ كَثِيرًا وَسَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَالْاِبْكَارِ ﴿٤١﴾

38. Orada Zekeriya Rabbine duâ etti: "Rabbim, bana katından tertemiz bir soy armağan et. Doğrusu Sen, duâları işitensin" dedi.

39. O mihrapta namaz kılarken, melekler ona seslendi: "Allah, sana Yahya'yı müjdeler. O, Allah'tan olan bir kelimeyi (İsa'yı) **doğrulayan, efendi, iffetli ve salihlerden bir peygamberdir."**

40. Dedi ki: "Rabbim, bana gerçekten ihtiyarlık ulaşmışken ve karım da kısırken nasıl bir oğlum olabilir?" "Böyledir" dedi, "Allah dilediğini yapar."

41. (Zekeriya) **"Rabbim, bana bir alâmet** (âyet) **ver." dedi. "Sana alâmet, işaretleşme dışında, insanlarla üç gün konuşmamandır. Rabbini çokça zikret ve akşam sabah O'nu tesbih et." dedi."**

Kur'an'da sözü edilen Hz. Zekeriya, (bkz. 19/Meryem, 2,7 ve 21/Enbiya, 89) miladi 1. yüzyılda yaşamış bulunan bir peygamberdir. Eski Ahit'te bir bölüme adı verilen Zekeriya ise MÖ. VI. Yüzyılda yaşamış başka bir peygamberdir.

Nesebi Hz. Davud'a uzanan Hz. Zekeriya, Yahya peygamberin babasıdır. Oğlu Yahya'nın başının kesilerek şehit edilmesinden sonra inzivaya çekilmiş, öldürülme tehlikesine karşı bir ağaç kovuğuna saklanmışsa da, onu da bulup şehit etmişlerdir.

Hz. Zekeriya yaşlılık döneminde Meryem'in koruyuculuğunu üstlenmiştir. Her mihraba girişinde Meryem'in yanında farklı özelliklerde erzak (gıda, sebze, meyve vs.) görünce, bir mucizenin gerçekleşmekte olduğunu anlamış ve böylesine özel zamanlarda dua ve isteklerin kabul edileceğini umarak Allah'tan kendisine de çocuk nasip etmesini dilemiştir. Bir ihtimal, Meryem'e Allah katından gelen erzaktan yediği düşünülebilir. Şu veya bu, sonunda duası kabul olunmuş ve melekler onu Yahya ile müjdelemişlerdir. Yahya peygamber, İsa'yı doğrulayacak; efendi/onurlu bir mevkide yaşayacak; iffetli ve salih bir peygamber olarak görev yapacaktır.

Hz. Zekeriya, çocuğu olması için dua etmiştir, ne var ki müjdeyi aldığında sevinçle şaşkınlığı bir arada yaşamaktadır. Nasıl şaşırmasın ki, kendisi ve eşi hayli yaşlı iken çocuk sahibi olacaklardır. Evet, olacaktır, çünkü Allah diledi mi olur. Hz. Zekeriya'nın sorusu, inanmamasından değil, sevinçli haberi teyit arzusudur; elbette şaşırmıştır, fakat şaşkınlığı Allah'ın kudretine ve iradesine değil, duasının bu kadar çabuk kabul edilmesine dönük bir sevinç ve mutluluk tezahürüdür. Hz. Zekeriya, nasıl ilahi kudrete ve fiile şaşırsın ki, öyle bir şüpheye sahip olsaydı, bu talepte bulunmazdı. Hz. Zekeriya'nın bu müjdeye karşı tereddüt içine girdiğini İnciller iddia eder (Bkz. Luka: 1-18-20). Bu olay, yaşlılığında yüce Allah'ın İbrahim aleyhisselama İsmail ve İshak'ı bağışlaması gibidir (14/İbrahim, 39).

Yahya'nın doğumu da olağanüstü bir hadisedir, çünkü yaşlı bir anne ve babadan doğmaktadır. Ancak bu, bir bakıma daha sonra vuku bulacak çok daha büyük bir mucizeye, bakire Meryem'den babasız doğacak olacak İsa'ya bir hazırlık mahiyetinde olacaktır. İnsanlar sanki zihnen ve ruhen Yahya'nın doğumuyla altı ay sonra vuku bulacak büyük mucizeye, Hz. İsa'nın doğumuna hazırlanmaktadırlar.

Hz. Zekeriya sevinçlidir ama ortada bir sorun vardır, bunu insanlara, çevresine nasıl açıklayacaktır. Her kafadan bir ses çıkar, sorular birbirini takip eder; Zekeriya ne dese boşuna. Allah, ona bunlara aldırmamasını, üç gün boyunca kimseyle konuşmamasını, çok gerektiği durumlarda sadece işaretleşerek anlaşma yoluna gitmesini ve bu arada sabah-akşam Rabbi'ni tesbih etmesini emreder (19/Meryem, 3-11 ve 21/Enbiya, 89).

Küçük yaşta iken kendisine hikmet verilen ve kitaba sımsıkı sarılması istenen Yahya aleyhisselam, Allah'ın lütfu ve inayetiyle yumuşak kalpli ve takva sahibi bir insandı (Bkz. 19/Meryem, 7, 12-14). O, babasıyla daima hayır işlerine koşar, ümit ile korku arasında Allah'a derin saygı beslerdi (21/Enbiya. 90). 27 veya 28 yaşında iken, Hirodes'i, yengesi Hirodias'le zina etmesi dolayısıyla ağır bir şekilde tenkit ettiği için başı kesilerek şehit edilmiştir.

وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَٰٓئِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفٰيكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفٰيكِ عَلٰى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ ﴿٤٢﴾ يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ وَاسْجُدِي وَارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ ﴿٤٣﴾

42. Hani melekler: "Meryem, şüphesiz Allah seni seçti, seni arındırdı ve âlemlerin kadınlarına üstün kıldı." demişti.

43. Meryem, Rabbine gönülden itaatte bulun, secde et ve rükû edenlerle birlikte rükû et.

Hz. Meryem özel bir görev için seçilmiştir, bu yüzden her şeyiyle özeldir. Mucizevi olarak hamile kalmış ve sosyal çevre açısından hayli sıkıntılı bir doğum yapmıştır. Bu yüzden diğer kadınlara benzemez; onların taşıdığı zaafları taşımaz, yaşadıklarını yaşamaz. Allah onu "özel bir bitki gibi" yetiştirmiş, bir peygamberi kendisine kefil kılmıştır. Çünkü bu bitki zamanı gelince özel bir semere verecektir ki, bu Mesih İsa aleyhisselamdır. Diğer peygamberler için kullanılan "ıstıfa/süzüp çıkarma, seçme" fiilinin Hz. Meryem için de kullanılmış olması bundandır. Meryem vahiye muhatap olmuş, melekler onunla konuşmuş, Hz. İsa'ya hamile kalacağı zaman Cebrail aleyhisselamla mülaki olmuştur (19/Meryem, 17).

Hz. Meryem'in sahip olduğu özellikler dolayısıyla üstün/seçilmiş bir kadın olduğunda hiç kuşku yok. "Diğer kadınlara üstün tutulması", diğerlerinin

hiçbirine nasip olmayan bir doğum yapması, hayatının tamamını yüce Allah'a ibadete vakfetmesidir. Ancak bu, başka kadınların da kendi çağdaşı kadınlara ve sahip oldukları özelliklere göre üstün olmayacakları anlamına gelmez. Bir hadiste şöyle buyrulur: "Sana şu dünya kadınları kâfidir: İmran'ın kızı Meryem, Huveylid kızı Hatice, Muhammet kızı Fatıma ve Firavun'un karısı Asiye" (Tirmizi, Menakib, 62; Müsned, I, 293). Örnek şahsiyetler veya rol modeller olarak zikredilen bu kadınların her birinin kendilerine özgü üstünlükleri, örnek alınacak sıfatları ve hasletleri vardır.

Meryem'den istenen, tarihsel büyük görevini yerine getirmesi için Rabbi'ne gönülden itaat etmesi, secde ve rükû etmeye devam etmesidir. Yahudi ve Hıristiyan ibadetlerinde "rükû'" olmadığı halde Hz. Meryem'e rükû etmesi emredilmiştir. Bu, o dönemde Yahudilerin rükû etmemesinin ya kendileri tarafından zaman içinde ibadetten çıkarıldığını veya zaten "perde arkasından" (19/Meryem, 17) ibadet eden Hz. Meryem'e mahsus olarak rükûun emredildiğini gösterilmektedir (bk. 2/Bakara, 43). Meryem'i istisnai bir doğuma hazırlayacak olan süreç bu hakikaten kendisine özgü hallerdir. Hiç şüphesiz Meryem, söz konusu olağanüstü doğumu açıklamakta büyük zorluklar yaşayacaktır ancak belki de her şeyden önce kendini buna ruhen hazırlaması, görevini içselleştirmesi gerekir. İşte gönülden itaat, secde ve rükû bunun için önemlidir.

ذٰلِكَ مِنْ اَنْبَآءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ اِلَيْكَ ۚ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ يُلْقُونَ اَقْلَامَهُمْ اَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ ۖ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ يَخْتَصِمُونَ ﴿٤٤﴾

44. Bunlar, gayp haberlerindendir; bunları sana vahyediyoruz. Onlardan hangisi Meryem'i sorumluluğuna alacak diye kalemleriyle kur'a atarlarken sen yanlarında değildin; çekişirlerken de yanlarında değildin.

Kur'an-ı Kerim, insana varlık, hayat ve hayatın anlamı konularında bir yol haritası verir. Bilgi ve haberler aktarır, hikmete ulaşmanın yollarını gösterir. Bir fizik veya kimya kitabı olmadığı gibi bir tarih kitabı da değildir. Ama elbette varlık, maddi tabiat ve işleyen kozmik düzen konularına değindiğinde önemli bilgiler verir. Tarihsel olaylara ilişkin tutumu da budur.

Hz. Zekeriya, Yahya (a.s.) ve Meryem hakkında verdiği bilgiler bu türdendir. Miladi 7. yüzyılın ilk çeyreğinde Arap yarımadasında okuma yazma bilmeyen bir insanın bunları bilmesi mümkün değildir. Vahiy ile kendisine bildirilmektedir. İncil'deki bilgilerle mukayese edildiğinde Kur'an-ı Kerim'in Hz.

Zekeriya ile ilgili yanlış bilgileri tashih ettiği, onu bir peygambere yaraşır profilde anlattığı görülür. Dolayısıyla bu bilgiler "gayba ait haberler" sınıfına girer. O bunları bilmiyordu (11/Hud, 49).

Bu demektir ki Hz. Peygamber'den "bir kulak" olarak söz edilemez (9/Tevbe, 61) yani o kulak hırsızlığı yapmış, sağdan soldan duyduklarını bir araya getirip de yeni metin yazmış değildir. Kur'an-ı Kerim, tarihin ayrıntılarıyla ilgilenmez ama Bazen küçük bir ayrıntıyı da özellikle zikreder. Tarihçilerin atladığı, önemsemediği küçük bir bilgiyi zikreder. Hz. Meryem'in kefaleti konusunda çıkan tartışma ve bunun için kur'aya başvurulması bunun gibidir. Kur'a sonucunda Hz. Zekeriye Meryem'in kefaletini yani gözetim ve himayesini üzerine almıştı. Kur'aya katılanlar Beyt-i Makdis'in görevli din adamlarıdır, belli ki Hz. Zekeriya ile aynı kulvarda dini statüye sahiptirler ama onun ayarında ehil değildirler. Kur'a şöyle düzenlenmiştir: Her din adamı kalemini nehre atmıştır, nehrin alıp götürdüğü kalem sahipleri kur'ayı kaybeder. Sonuçta sadece Hz. Zekeriya'nın kalemi suyun yüzeyinde kalmış veya başka bir görüşe göre suyun akış yönünün tersine hareket etmiştir. Kaynaklarımız, kur'anın üç defa tekrarlandığını kaydederler ki, her üçünde de Hz. Zekeriya kazanmaktadır. (Bu konuda İbn-i Abbas'tan bir rivayet için bkz. Buhari, Şehadet, 30; Kütüb-ü Sitte, Muhtasarı ve Şerhi, İbrahim Canan, III, 364-365.) Okuma yazmanın hayli sınırlı olduğu bir dönemde Kidron veya Ürdün nehrine atılan kalemlerin Tevrat nüshalarının yazılmasında kullanılan kalemler oldukları düşünülebilir.

Bu bilgileri vahiy yoluyla aktaran Hz. Peygamber (s.a.), bütün bunlar olurken elbette orada değildi, bunlar kendisine gaybın bilgisi olarak bildirilmiştir. Ne Hz. İsa'nın doğumuna, ne daha önce Yusuf aleyhisselamın başından geçenlere muttali idi (12/Yusuf, 102).

إِذْ قَالَتِ الْمَلَٰٓئِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ ٱسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿٤٥﴾ وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٤٦﴾ قَالَتْ رَبِّ أَنَّىٰ يَكُونُ لِي وَلَدٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ قَالَ كَذَٰلِكِ اللَّهُ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٤٧﴾

45. Hani Melekler, dediler ki: "Meryem, doğrusu Allah kendinden bir kelimeyi sana müjdelemektedir. Onun adı Meryem oğlu İsa Me-

sih'tir. O, dünyada ve âhirette 'seçkin, onurlu, saygındır' ve (Al-lah'a) **yakın kılınanlardandır.."**

46. Beşikte de, yetişkinliğinde de insanlarla konuşacaktır. Ve O salih-lerdendir.

47. "Rabbim, bana bir beşer dokunmamışken nasıl bir çocuğum ola-bilir?" dedi. (Fakat) **Allah neyi dilerse yaratır. Bir işin olmasına karar verirse, yalnızca ona "ol" der, o da hemen oluverir.**

İnciller, Hz. İsa'nın Beytlehm'de doğduğunu kaydeder ancak Nasıralı olduğunu da söylerler. Kur'an buna değinmez. Melekler Meryem'e, bir çocuğunun olacağı müjdesini verdiklerinde, çocuğun "O'ndan bir kelime" olduğunu belirtmektedirler. Hz. İsa'nın diğer çocuklardan farklı olarak maddi cevherinden birinin yani baba faktörünün yerini tutacak temel unsurun "kelime" olması üzerinde durulması gereken bir husustur. Hıristiyanlar, üçleme (teslis) inancına temel ararken, İsa'nın "tanrının oğlu" olması keyfiyetini buna bağlarlar. Oysa burada sözü edilen "kelime" kâinatın yaratılışında ilk unsur görevini gören "Ol (Kün)" emrinden başkası değildir. Nasıl kâinat (bütün varlık âlemi) Allah'ın "Ol (Kün)" emriyle yaratılışa geçtiyse ve bugün el'an yaratılış devam ediyorsa (yekûn), İsa'nın yaratılışı da "Kün" emriyledir ki, bu emr-i ilahi bir kelimedir.

Bu ilahi emir elbette Allah'tandır ama Allah'ın verdiği emirdir, yoksa O'nunla aynı mahiyetten değildir. "Kelime" Nefha-i ruh manasında ele alınacak olursa, bu Adem ve Adem'in bütün çocukları için geçerli olur. Salt bir emir olarak ele alınacaksa burada mahiyet birliği aramak gerekmez. İsa, babasız doğmuştur, melekler onu bir kelime olarak müjdelemişlerdir, annesinin rahmine düştüğü andan itibaren diğer çocukların tabi olduğu kanunlara tabi olmuş, annesi Meryem, diğer kadınlar hangi şartlarda çocuklarını doğurmuşlarsa o da benzer şartlarda doğurmuştur. O halde üç Emr-i ilahi düşünmemiz icap ederse; biri "Nefha-i ruh"tur, bu bütün beşeriyet için söz konusudur; ikincisi "Kün (Ol)" kelimesidir, bu hem kâinatın, hem İsa'nın yaratılışında başlangıç noktası olmuştur ki, "Kâinatın yaratılışı İsa'nın yaratılışından daha büyük bir şey"dir; üçüncüsü de "Münzel Şeirat"tır ki, bu çerçevede vahiyler ve ilahi hükümler (emirler ve nehiyler) birer ilahi emirdirler. Hz. İsa'nın yaratılışı Adem'in yaratılışıyla aynıdır, her ikisi de "Kün" emriyle yaratılmışlardır (3/Âl-i İmran, 59).

Meryem, Ruhulkudüs'ten gebe kalmış değildir, fakat Allah'ın "Kün" kelimesini, emr-i ilahisini Ruhulkudüs getirmiştir. Peygamberlere Cebrail aleyhisselamın vahiy getirmesi gibi, Meryem'e de bu kelimeyi getirmiştir. Nasıl vahiy peygamberlerin kalbine ilka olunuyorsa, bu kelime de Meryem'e ilka olunmuş

ve o andan itibaren bakire Meryem hamile kalmış, kelimeyi yüklenmeye başlamıştır. Kelime olarak tecelli eden emrin, olmayan bir nesneyi var etmesi, olan nesnenin yapısını değiştirmesi veya nesnelerin bağlı olduğu yasaları iptal etmesi Allah'ın ilmi, iradesi ve kudreti altındadır. Kainat yok iken "Ol" emriyle var oldu; emirle ateş suya dönüştü veya yakma özelliğini kaybetti; yine emirle su Musa ve kavmini boğan yasasını işletmedi. "Göklerin ve yerin sahibi Allah'tır. O ne dilerse yaratır." (42/Şura, 49.) "Biz bir şeyi murat ettiğimizde, ona 'Ol!' dememiz yeter, o da hemen oluverir." (16/Nahl, 40.)

"**Meryemoğlu İsa"** olarak vasıflandırılması, babasız oluşuna göndermedir. Babası olsaydı, annesine değil babasına nispet edilecekti. Çocukların babalarına ve genellikle baba tarafından ailelerine nispet edildiği bir ortamda, İsa'nın annesi Meryem'e nispet edilmesi "babasız" oluşuna kuvvetle vurgu yapmak içindir. Bu demektir ki İsa, hiçbir şekilde "baba aidiyeti" dolayısıyla –haşa– Allah'a nispet edilemez, Ruhulkudüs'le ilişkilendirilemez, Ruhulkudüs tarafından desteklenmiştir (2/Bakara, 87; 5/Maide 110); babasız doğduğu için yalnızca annesine nispet edilebilir. Yani o kısaca "Meryemoğlu İsa"dır, haşa "tanrının oğlu" değildir. Erkek faktörünün baskın olduğu bir dünyada, büyük bir peygamberin, Mesih'in annesine nispet edilmesi ayrıca dikkatten kaçmaması gereken bir nüktedir.

Bu açıdan baktığımızda Hz. İsa'nın Kur'an-ı Kerim'de şu özelliklere sahip olduğu görülmektedir (Kur'an Yolu, I, 572-573):

1) Adı İsa, sıfatı Meryemoğlu, lakabı Mesih'tir; Allah'tan bir kelimedir (3/Âl-i İmran, 45; 4/Nisa, 171);

2) İsrailoğullarına gönderilmiş bir peygamberdir. (3/Âl-i İmran, 49; 4/Nisa, 171; 43/Zuhruf, 59; 57/Hadid, 27; 61/Saf, 6);

3) Ulu'lazm peygamberlerdendir; bir ruhtur (4/Nisa, 171);

4) Ruhulkudüs ile desteklenmiştir (2/Bakara, 87, 253; 5/Maide, 110);

5) Annesiyle birlikte Allah tarafından bir ayet kılınmıştır (23/Mü'minun, 50);

6) Allah ona kitabı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretmiştir (3/Âl-i İmran, 48; 5/Maide, 110);

7) Annesine karşı saygılıdır (19/Meryem, 32);

8) Salihlerdendir, şanı yücedir, Allah'a yakın olanlardandır (3/Âl-i İmran, 45-46);

9) Allah ona kitap vermiş, peygamber olarak görevlendirmiş, mübarek kılmıştır (5/Maide, 75);

10) Bir insandır, bir kuldur (4/Nisa, 172; 5/Maide, 75; 19/Meryem, 30; 43/Zuhruf, 59);

11) Asla kendini 'bir ilah' olarak takdim etmemiştir (5/Maide, 116-117);

12) Beşikte iken konuşan peygamberdir (3/Âl-i İmran, 46; 5/Maide, 110);

13) Tevrat'ı doğrulamış, bazı yasakları kaldırmıştır (3/Âl-i İmran, 50-51; 5/Maide, 46);

14) Namazı ve zekâtı emretmiştir (19/Meryem, 31);

15) Çeşitli mucizeler göstermiştir; çamurdan yaptığı bir kuşu canlandırması, kör ve cüzzamlıları iyileştirmesi, ölüleri diriltmesi vs. (3/Âl-i İmran, 49).

16) Öldürülmemiş, çarmıha gerilmemiş, Allah onu kendine yükseltilmiş (ref'etmiş)tir (4/Nisa, 156-159);

17) Kendisinden sonra gelecek ve ismi Ahmet olan Hz. Peygamber'in geleceğini müjdelemiştir (61/Saf, 6).

Mesih, 'mesh' kökünden gelen bir kelime olup silmek, sıvazlamak anlamlarına gelir. Aramice aslı *meşihe* ve İbranice *maşiah* kelimeleri, tahta geçen krallara mabedin kutsal yağından sürüldüğünde kullanılırdı. Krallar bu sayede kutsanmış olurdu. Bu işlemin halka kralın adalet ve refah getireceği beklentisiyle ilişkisi vardı. Hz. İsa'nın Mesih olarak zikredilmesi bundan büsbütün kopuk sayılmaz. Zira onun gelişi yeni bir dönemin başlangıcı sayılacak, zayıflar ve yoksullar için daha iyi ve adil bir dünyanın müjdesi olacaktı. Elini sürdüğü hastaların, kör ve cüzzamlıların şifa bulduğunu biliyoruz. Yeryüzünü gezip dolaşması ve her uğradığı yere yeni bir ruh ve canlılık vermesi anlamında da "Mesih" dendiğini söyleyenler vardır, nitekim Arapçada yüzölçümüne "mesaha" denir. Şu veya bu, bu büyük peygamber kötülükleri, günahları ve hastalıkları meshetmek üzere gönderilmişti.

Hz. İsa çok zor bir hayat yaşadı. Kısacık dünya hayatında büyük sıkıntı ve çileleri tattı. Ağır hakaretlere uğradı, son olarak da çarmıha gerilmek ve öldürülmek istendi. Ancak o **vecih** yani Allah katında ve ona samimiyetle inanan insanların gönlünde itibarlı bir peygamberdi (33/Ahzab, 69); el'an öyledir. Kıyamete kadar da yüksek mevkiini, gönüllerde ona beslenen derin saygı ve sevgisini koruyacaktır. Nasıl olmasın ki, "**Allah'a yakın kılınanlardan**"dır (Mukarrabîn). Allah'a kulluğun yüksek derecelerine erişmiş seçkin insanların Mukarrabin makamına ulaştığını göz önüne alacak alırsak, bunun ima yoluyla İsa'yı tanrılaştıranlara veya 'tanrının oğlu' olarak nitelendirenlere bir gönderme olduğunu anlıyoruz.

Hz. İsa, ayrıca Şeytan'ın her türlü saldırı ve iğvalarına karşı korunmuştur: (Buhari, Enbiya, 44; Müslim, Fezail, 46).

"**Beşikte de, yetişkin iken de insanlarla konuşması**" bir mucizedir. Çocuklar elbette belli bir yaşa gelmedikçe mantıklı cümle kurmaz, anlamlı ko-

nuşamaz. Hz. İsa, beşikte bir bebek iken, yetişkinler gibi konuşmuş, insanları hayretler içinde bırakmıştır. Bu Allah'ın gösterdiği büyük mucizelerden biri olduğu gibi, Hz. İsa'nın "tanrı veya tanrının oğlu" olmadığının da önemli göstergelerinden biridir. Zira elbette tanrı çocuk olmaz, bebek veya çocuk gibi bir takım limitlerle sınırlandırılamaz. Tanrı acıkmaz, süt emmediği zaman ağlamaz, soğuğa-sıcağa karşı korunmaya ihtiyaç hissetmez vs... Hem kâmil manada Tanrı, nasıl olur da insanları günahlarından dolayı affedemiyor da, biricik çocuğunu kefaret olarak vermek durumunda kalıyor?

Meryem, melekler kendisine İsa'nın doğacağı müjdesini verdiklerinde **"Rabbim, bana bir beşer dokunmamışken nasıl bir çocuğum olabilir?"** diyor. Burada bir hayret ve şaşkınlık ifadesi olduğu anlaşılıyor. Elbette Meryem, kendisinden emindir, ona hiçbir erkek eli değmemiştir, bir Emr-i ilahi olarak hamile kalacak olsa dahi, bunu çevresine nasıl izah edecektir? Ancak, Meryem sıradan bir insan değildir, özel bir bitki gibi yetiştirilmiştir, ona özel bir görev yüklenmiştir. Bunu Allah dilemiştir. O da bir şeyin olmasını dilerse "Ol" der, o da oluverir, Hz. İsa için de söz konusu olan budur. (Bkz. 4/Nisa, 171-172; 5/Maide, 17 ve 72-76).

وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَۚ ﴿٤٨﴾ وَرَسُولًا اِلٰى بَنِٓي
اِسْرَٰٓءِيلَ اَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْۙ اَنِّي اَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطِّيْنِ كَهَيْـَٔةِ
الطَّيْرِ فَاَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِاِذْنِ اللّٰهِۚ وَاُبْرِئُ الْاَكْمَهَ وَالْاَبْرَصَ وَاُحْيِ
الْمَوْتٰى بِاِذْنِ اللّٰهِۚ وَاُنَبِّئُكُمْ بِمَا تَاْكُلُونَ وَمَا تَدَّخِرُونَۙ فِي بُيُوتِكُمْۚ اِنَّ فِي
ذٰلِكَ لَاٰيَةً لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَۚ ﴿٤٩﴾

48. Ona kitabı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretecek.

49. İsrailoğullarına elçi kılacak. (O, İsrailoğullarına şöyle diyecek:) **"Gerçek şu, ben size Rabbinizden bir âyetle geldim. Ben size çamurdan kuş biçiminde bir şey oluşturur, içine üfürürüm, o da hemencecik Allah'ın izniyle kuş oluverir. Ve Allah'ın izniyle doğuştan kör olanı, alaca hastalığına tutulanı iyileştirir ve ölüyü diriltirim. Yediklerinizi ve biriktirdiklerinizi size haber veririm. Şüphesiz, eğer inanmışsanız bunda sizin için kesin bir âyet vardır."**

"El" takısıyla gelen Kitab'ın (el Kitab), Adem'den İncil'in nüzulüne kadar gelen vahiyler olduğunu söylemek mümkün. Bazı tefsircilerin buradaki kitabı "yazı" veya "yazıyı öğrenme" şeklinde ele almaları ikna edici görünmüyor. Peygamber-

lerin yazı yazmaya ihtiyaçları yoktur. Davud ve Süleyman gibileri yazı yazmayı bilenler varsa da, önemli bir bölümü okuma yazma bilmeyen "ümmiler"dir. Ancak hepsi kendilerinden önce vahyedilen hükümleri, ilahi emirleri bilirler.

Kitap yanında, Hz. İsa hikmeti, Tevrat'ı ve kendisine indirilen İncil'i de öğretecektir. Burada "İncil"in tekil olarak zikredilmiş olması, Hz. İsa'ya vahyedilen kitabın bir adet olduğunu göstermektedir. Ortada birden fazla, dört veya daha çok sayıda İncil söz konusu değildir.

Hz. İsa, diğer peygamberler gibi, kendisinden önce indirilen vahiylere aykırı şeyler tebliğ etmemiş, tam aksine Tevrat'ı doğrulamış ancak dışarıdan karışan yabancı unsurları ayıklamış, kelimeleri asli anlamlarına kavuşturmaya çalışmıştır. Yahudi din bilginleri tarafından büyük tepkiyle karşılaşmasının sebeplerinden biri budur.

Hz. İsa İsrailoğullarına gönderilmiş bir peygamberdir. Her peygamber gibi Allah tarafından gönderildiğinin işareti olarak çeşitli mucizeler göstermiştir. Çamurdan yaptığı bir kuşu üfürerek canlandırması, kör ve alaca hastalığına, cüzzama yakalanmış bahtsız insanları iyileştirmesi, ölüleri diriltmesi, bazı insanların kendi mekânlarında yediklerini veya biriktirdiklerini onlara haber vermesi bu kabil mucizelerdir. Bütün bunları "**Allah'ın izniyle**" yapmış olması yani bu kaydın gelmiş olması, Hz. İsa'nın tanrısallık özelliklerine sahip olmadığını hatırlatmak içindir. Bütün peygamberler ancak "Allah'ın izniyle" mucizeler gösterebiliyorlar.

Bazı modern tefsirciler, bu mucizeleri dilin imkânlarını zorlamak suretiyle tevil yoluna gidiyorlar. Mesela **Muhammed Esed**, balçıktan kuşu "bir kader tasarımı", ölüleri diriltmesini "ruhen-manen ölmüş bulunan topluma yeniden hayat verme" şeklinde tevil etmektedir. Esed'e göre, Hz. İsa'nın körleri ve cüzzamlıları iyileştirdiği de doğru değildir, bu olsa olsa "ruhen hasta ve hakikate karşı kör olan insanların deruni olarak yeniden yaratılmaları" anlamındadır. Bu, akla yatkın olmayan zorlama bir tevildir. Hz. İsa, manen ölmüş toplumu Mesih sıfatıyla yeniden diriltmeye çalıştığı, insanların kalbine yeni bir ruh ve ışık ilka ettiği doğrudur; ama bu her biri birer mucize olarak, ölüleri diriltmediği, körleri ve cüzzamlı hastaları iyileştirmediği anlamına gelmez. Bu mucizelerin diğer mucizeler gibi, bilimsel olarak açıklanamaz olmaları, akli olarak reddedilmelerinin sebebi değildir.

Mucizelerin hikmeti, insanlara olağanüstü gösteriler yapmak değil, vahiy getiren peygamberin aşkın bir kudret tarafından desteklendiğini anlatmak içindir. Mucize bir tebliğ, bir ifade biçimidir. Bu mucizelere şahit olanlar, peygamberin tebliğ ettiklerini ciddiye alır, hayatını bu emir ve hükümlere göre

düzenlemeye başlar. Hz. İsa da İsrailoğullarına mucizeler gösterecektir (43/Zuhruf, 63; 5/Maide, 110).

Fakat her dönemde olduğu gibi, inanmayanlar, inkâr ve sapkınlıklarında inat edenler ona da inanmamış, mesajını şiddetle reddetme yolunu tutmuşlardır.

وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَلِأُحِلَّ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ وَجِئْتُكُمْ بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُونِ ﴿٥٠﴾ اِنَّ اللّٰهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ ﴿٥١﴾

50. Benden önceki Tevrat'ı doğrulamak ve size haram kılınan bazı şeyleri helâl kılmak üzere size Rabbinizden bir âyetle geldim. Artık Allah'tan korkup bana itaat edin.

51. Gerçekten Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. Öyleyse O'na ibâdet edin. Dosdoğru olan yol işte budur.

Hz. İsa'nın mesajı gayet açık ve nettir: O, İsrailoğullarının itibar ettiği, en azından itibar ettiklerini öne sürdükleri Tevrat'ı bütünüyle yürürlükten kaldırmıyor, aksine temel hükümlerini teyit ediyor (3/Âl-i İmran, 81). Ancak İsrailoğulları hem bu hükümleri hayatlarında tatbik etmiyorlar, hem de onların önde gelen din bilginleri hükümlerin maksatlarını gözden kaçırmak amacıyla kelimelere bir tür semantik müdahalelerde bulunuyorlar, anlam derecelerini bir tür altüst ediyorlardı. Tevrat'ı mesajını yerli yerine oturtmak Hz. İsa'nın önemli görevlerinden biridir. O Musa aleyhisselamın şeriatına içten bağlıdır. Hiçbir zaman iddia edildiği gibi şeriatsiz bir din tebliğ etmemiş, sadece helal olmayanları tekrar helal, haram olmaktan çıkarılan davranışları tekrar haram kategorisine irca etmek istemiştir.

Ana kriterleri, sınırları tayin ve tespit eden Allah'tır. İsrailoğulları, kitapta bir takım oynamalar yaparak kendileri kriterler tespit etmeye, sınırlar tayin etmeye başlamışlardır ki, bu beşer hayatının asli mecrasından çıkmasına sebebiyet veren temel bir sapmadır. (Bkz. 4/Nisa, 160-161.) Hz. İsa'nın şeriatte yapılan bu tahribatı ta'dil etme görevi vardı.

Hz. İsa bu mesajla ortaya çıkınca, kendisi ve halkının altında birleşebileceği üst ve birleştirici bir paydaya atıfta bulunmaktadır: Herkesin Rabbi olan Allah. Görevi, asli misyonu bir olan Allah'a itaat etmek, ibadeti ve kulluğu sadece O'na tahsis etmektir (6/En'am, 153). Bu, aynı zamanda Hz. İsa'nın kâmil bir kul, insan-peygamber olduğunun da anlatımıdır. Çünkü sonraları Hıristiyanlar, onu –haşa– rab mevkiine çıkartacaklardır.

فَلَمَّا اَحَسَّ عِيسٰى مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ اَنْصَارِيْٓ اِلَى اللّٰهِ قَالَ الْحَوَارِيُّوْنَ نَحْنُ اَنْصَارُ اللّٰهِ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَاشْهَدْ بِاَنَّا مُسْلِمُوْنَ ﴿٥٢﴾ رَبَّنَآ اٰمَنَّا بِمَآ اَنْزَلْتَ وَاتَّبَعْنَا الرَّسُوْلَ فَاكْتُبْنَا مَعَ الشّٰهِدِيْنَ ﴿٥٣﴾

52. Nitekim İsa, onlarda inkârı sezince, dedi ki: "Allah için bana yardım edecekler kimdir?" Havariler: "Allah'ın yardımcıları biziz; biz Allah'a inandık, bizim gerçekten Müslümanlar olduğumuza şahit ol" dediler.

53. "Rabbimiz, biz indirdiğine inandık ve elçiye uyduk. Böylece bizi şahitlerle beraber yaz."

Uzun bir süre ilahi tebliği görevini yerine getiren Hz. İsa, İsrailoğullarının onu hiçbir şekilde doğrulamadıklarını, sesine kulak vermediklerini anlamakta gecikmedi. Bunun tabii ki tepkiler eşliğinde ortaya çıkan önemli emareleri vardı. Hz. İsa bunu "sezdi"; aslında tespit etti, durumun farkına varıp onların gerçek niyet ve planlarına muttali oldu. Sözün akışından, inanmayanların hakiki niyet ve düşüncelerini açığa vurmadıkları ancak onların içlerinde saklamaya çalıştıkları inkârı İsa aleyhisselamın sezip tespit ettiği anlaşılıyor. Kripto inkârcılar, Efendimiz'i fazlasıyla meşgul etmiş olan Medine'li münafiklar gibiydiler.

Bir tedbir olmak ve belki de kendisinden sonraki mesajı başka topluluklara ve zamanlara iletecek öğrenciler yetiştirmek üzere kendine samimi/yakın bir çevre –küçücük bir cemaat– oluşturmak istedi. Söz konusu yakın çevreyi "**Allah için bana yardım edecekler**" şeklinde formüle etti. Bu çok güzel bir kalıptı, çünkü böylelikle, aslında kendi zatı adına bir dava peşinde koşmadığını anlatmaya çalışıyordu. Paylaştığı peygamberler geleneğine göre zaten hiçbir peygamber kendisi adına bir talepte (ücret, makam, şöhret, statü, zenginlik) istemez. Kim ona yardım edecekse, hakikatte Allah'ın dinine yardım etmiş sayılırdı.

Elbette onun tebliğinden etkilenen, ona içten ve ihlasla inanan insanlar vardı. Anlaşıldığı kadarıyla bunların sayısı fazla değildi, topu topu 12 kişiye ulaşabildi veya en azından kendisinin güvenebileceği insan sayısı bu kadardı. Bunlara "**havariler**" dendi.

Hz. Peygamber Efendimiz'in başından geçenlerle mukayese ettiğimizde ilginç bir tablo ortaya çıkmaktadır: Mekke dönemi boyunca yani 13 sene içinde Hz. Peygamber (s.a.) de ancak 40 kişi toplayabilmişti. Bunlar onun yakın arkadaşları, ashabı idi. Mekke'de sıkıntılar ve baskılar artınca, tıpkı Hz. İsa gibi Peygamber Efendimiz ve yakın arkadaşlarının can güvenlikleri tehdit altına

girince, Müslümanlar da hicret etmek zorunda kaldılar ve kendilerine "yardımcılar" aradılar. Akabe biatlarıyla onlara yardım sözü veren Medinelilere "Ensar" adı verildi. 12 havari Ensarullah idi, Medineliler de (Evs ve Hazreç'ten İslam'ı kabul edip Hz. Peygambere kucak açanlar) Ensar idi, Allah için Hz. Peygambere ve muhacir Mekkelilere yardım ediyorlardı.

"**Havari**" beyaz, seçilmiş, tertemiz, candan dost, yakın arkadaş, kendini Allah davasına samimiyetle adamış kimseye denir. Katıksız, sırf öz olduğu için un 'havari' olarak isimlendirilir. Havariler giydikleri beyaz elbiseler gibi içleri de tertemiz ve lekesizdi. Kur'an-ı Kerim, biz Müslümanlara bütün zamanlar için havarileri rol model olarak göstermektedir (61/Saff, 14).

Bu 12 seçkin zat havari idi (Luka, 6: 13), sıfatları yardım edenler yani ensardı. Havariler sadece fiili yardım ve destek sağlamıyor, aynı zamanda birer muallim olarak da yetiştiriliyordu (Markos, 9: 38-41). Nitekim tarihsel olarak havarilerin etrafa dağılıp İsa'nın tebliğini devam ettirdiklerini, mesajı başka halklara ulaştırmaya çalıştıklarını görüyoruz.

İbn-i Hazm gibi İslam bilginleri, Kur'an'da anlatılan havari profili ile İncillerdeki profilin farklı olduğuna değinirler. Çünkü Kur'an-ı Kerim'e göre havariler Allah'ın birliğini yani Tevhid fikrini ve inancını benimseyip etrafa yayan kimseler iken, İncillerin anlatımına bakıldığında bunlar üçleme inancını öğretip yaymaya çalışmışlardır.

Bunun böyle olmaması gerekir. Çünkü Hz. İsa'nın teklifini kabul ettiklerinde **"Biz Allah'a inandık, bizim gerçekten Müslümanlar olduğumuza şahit ol" dediler. Rabbimiz, biz indirdiğine inandık ve elçiye uyduk. Böylece bizi şahitlerle beraber yaz"** demişlerdir ki, bu cümleden hiçbir şekilde teslis çıkmaz. Burada havarilerin Allah'ın birliğini teyit ettiklerini, Hz. İsa'yı sadece "elçi (resûl)" kabul ettikleri görülmektedir. Sanki kendilerinden sonra vuku bulacak gelişmelerden haberdarmışlar gibi, bu inançlarında ve teslimiyetlerinde Allah'ın onları şahitlerle yani tarih boyunca Allah'ın birliğini ve peygamberlerin elçiliklerini ikrar edenlerle beraber yazmalarını talep etmektedirler.

Bu ayetten anlaşılan havarilerin şehadetlerinin, Hz. İsa'nın peygamberliğine ilişkin olduğu hususudur. Dilci **Sevan Nişanyan**'ın kelimeye verdiği anlam bunu teyit etmektedir: "Yunanca **mártys**, -i hali **mártyron**, tanık demek: mahkemedeki bildiğiniz şahit (demektir)". Hıristiyan terminolojisinde bu kelime özel bir anlam kazanmış. İsa'nın peygamberliğine "tanıklık eden" kişilere özellikle bu ad verilmiş. Gözün görmediği, aklın almadığı bir şeyi iman gücüyle var kabul edenler o inancın "tanığı" sayılmış. Bir sonraki aşamada ise ancak inancın nihai testinden geçenler yani tanıklık uğruna ölümü göze alanlar bu

payeye layık görülmüş. Devir 3. yüzyıl, Roma'da Hıristiyanların sapır sapır idam edildiği günler. Aramicede sameh harfiyle **sâhed** tanık (demek). Ancak Aramicenin Hıristiyan versiyonu olan Süryanicede 3. yüzyıldan itibaren sâhed "din uğruna ölen kişi" olarak karşımıza çıkıyor. Fiilin üçüncü hali *ashed*, hem "şahit oldu", hem "şehit oldu" demektir."

Razi'ye göre havarilerin kendilerini "**Müslümanlar**" olarak vasıflandırmalarının iki anlamı olabilir: Biri Hz. İsa'nın kendilerinden talep ettiği her göreve tam teslimiyet içinde hareket edeceklerini beyan etmeleri; diğeri her peygamberin dini olan ve Allah'ın iradesine tam teslimiyeti ifade eden İslamiyet'e kendilerinin de özgür iradeleriyle dâhil olduklarını açık bir dille ilan etmeleri.

İsrailoğullarının Hz. İsa'ya karşı çıkmalarının sebebi, tarihsel olduğu gibi dönemsel ve günceldi de. Tarihte hep peygamberlere karşı çıkıp Bazen onları öldürdüklerini biliyoruz. Bunu Tevrat da teyit etmektedir. Onların önde gelen din adamları dini kendilerine göre yorumluyor, kelimelerin iç anlamlarını değiştiriyor, hakiki bağlamlarından koparıyor, böylelikle kendilerinden talep edilen adaletli, hakkaniyete dayalı bir düzenin kurulmasına fırsat vermiyorlardı. Kendi istek ve tutkuları (nefislerinin hevası) ile Allah'ın iradesi karşı karşıya geldiğinde kendi arzularını tercih ediyorlardı. Hz. Musa'nın şeriatını da bildikleri forma sokmuş, onu adeta işlevsiz hale getirmişlerdi. Hz. İsa, Şeriate karşı değildi, aksine "tek bir noktasını bütün kâinata değişmiyordu" ama Şeriatten olmayan hükümleri ilga etmek, onu asli ve sahih kaynağına irca etmek istiyordu. Şeriatı aslına irca etmesi demek, iktidar seçkinlerinin konumlarını, haksız avantaj ve ayrıcalıklarını kaybedip, sosyal sistemin yoksulların lehine değişmesi, daha ahlaki ve erdemli bir dünyanın kapılarının açılması demekti. Yahudi din bilginleri ve tarihsel ittifak halinde oldukları iktidar seçkinleri bu tehlikeyi kısa zamanda anladılar ve Hz. İsa'yı son çare olarak ortadan kaldırmayı planladılar.

وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ ۖ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ ﴿٥٤﴾

54. Onlar (inanmayanlar) **bir düzen kurdular. Allah da** (buna karşılık) **bir düzen kurdu. Allah, düzen kurucuların en hayırlısıdır.**

Burada sözü edilen "**düzen kurucuları**"n, çeşitli entrikalarla Hz. İsa'yı öldürmeyi planlayanlar olduğu açıktır. Verdiği vaazlarla iktidarlarının sarsıntı geçirmekte olduğunu anlayan Yahudi din adamları ve iktidar seçkinleri onu ortadan kaldırmayı akıllarına koydular ve bu amaçla çeşitli planlar yapmaya başladılar. Allah, gönderdiği peygamberinin destekçisidir; O da onların kurmaya çalıştıkları komplolara, tuzak ve hileli düzenlere karşı, Hz. İsa'yı koru-

yucu tedbirler aldı (bkz. 4/Nisa, 157). **Mukatil**'e göre, Yahudiler, Hz. İsa'yı gözetlemek üzere görevlendirdikleri kişiyi, kendi arkadaşlarını öldürmelerini sağlamak suretiyle onların düzenini bozdu.

Allah'ın komploculara verdiği karşılık, bir kere daha tarihe müdahalesi yani Hz. İsa'yı göğe ref'etmesi/yükseltmesi şeklinde oldu. Nasıl Allah, Nuh'u tufana karşı korumak, İbrahim'i ateşte yanmaktan kurtarmak, Musa ve kavmini Kızıldeniz'den geçirmek suretiyle tarihe müdahale ettiyse, tarihin akış yönünü, mecrasını kendi muradı doğrultusunda çizip tayin ettiyse, Hz. İsa'yı da göğe yükseltmekle tarihe müdahale etti. 622'de Bedir'de bir kere daha Allah tarihe müdahale edecektir. Bu yüzden Allah "düzen kurucular"ın en hayırlısıdır; yani O bir düzen kurdu mu, bu, beşeriyetin zararına değil, hayır ve selametine olur. Bu konuyla (mekr ve keyd) ilgili daha geniş bilgi için bkz. 13/Ra'd, 42 ve 86/Tarık, 15-17 ayetlerinin açıklaması.

إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَىٰ إِنِّي مُتَوَفِّيكَ وَرَافِعُكَ إِلَيَّ وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَجَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ ۖ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٥٥﴾ فَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَأُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٥٦﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ ۗ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ ﴿٥٧﴾

55. Hani Allah, İsa'ya demişti ki: "Ey İsa, doğrusu senin hayatına Ben son vereceğim, seni Kendime yükselteceğim, seni inkâr edenlerden temizleyeceğim ve sana uyanları kıyâmete kadar inkâra sapanların üstüne geçireceğim. Sonra dönüşünüz yalnızca Banadır, hakkında anlaşmazlığa düştüğünüz şeyde aranızda Ben hükmedeceğim."

56. "İnkâr edenleri ise, dünyada ve âhirette şiddetli bir azapla azaplandıracağım. Onların hiç yardımcıları yoktur."

57. "İmân edip salih amellerde bulunanların ecirleri eksiksiz ödenecektir. Allah, zalim olanları sevmez."

Hz. İsa'nın yeryüzündeki hayatının sona ermesiyle ilgili hem iki din müntesibi yani Müslümanlar ile Hıristiyanlar, hem iki dinin kendi müntesipleri arasında ciddi görüş ayrılığı vardır. Hıristiyanlarda baskın görüşe göre İsa,

çarmıha gerildi, öldürüldü, üç gün sonra dirildi ve tekrar dünyaya döneceğini müjdeleyerek göğe çekildi. Müslümanlarda genel kabul görüşe göre, Hz. İsa haça gerilmedi, öldürülmedi, dirilmedi ancak kendisine benzetilen biri öldürüldü, o ise Allah'a yükseltildi.

Müfessirler, Hz. İsa yerine kendisine benzetilen birinin öldürüldüğünü söylemektedirler. Ne var ki, Kur'an-ı Kerim'de bu yönde herhangi bir bilgi mevcut değildir. Açık olan iki hususdan biri Hz. İsa'ya birinin benzetilmiş olması, onlara bir benzerinin gösterilmesi -ki bu şahsın da öldürülüp öldürülmediğini bilmiyoruz- diğerinin Hz. İsa'nın göğe ref'edilmiş olması. (Bkz. 4/Nisa, 157.)

Hıristiyan inancına göre haça gerilen, öldürülen, üç gün sonra dirilen ve göğe çekilen "tanrının oğlu veya kendisinde tanrının hulul ettiği/bedenlendiği İsa"dır; Buna tanıklık eden Pavlus'tur: "Çünkü Tanrı'nın Mesih'i dirilttiğine tanıklık ettik" (I. Korintoslular, 15:15). Müslümanlara göre ise Allah'a yükseltilen "Peygamber-İsa yani insan"dır.

Bazı Hıristiyan veya seküler bilim adamlarına göre ise İsa, haça gerilmedi ve dirilmedi, bir müddet başka yerlerde yaşadı, sonra eceliyle öldü. Müslümanların bir bölümüne göre, Hz. İsa Allah'a yükseltildi, zamanın sonuna doğru tekrar yeryüzüne inecektir (Nüzul-u İsa).

Hıristiyanların yerleşik inancına göre, İsa bir kere daha ve kurtarıcı Mesih olarak inecektir. Bunu üç gün sonra dirilince kendisi söylemiştir. Pavlus der ki: "Mesih dirilmemişse, bildirimiz de imanımız da boştur. Ve bizim Tanrı'yla ilgili tanıklığımız da yalan olmuş olur." (I. Korintoslulara, 15:14).

Bu ayette ve Maide, 117. ayette Hz. İsa'nın dünya hayatının finaliyle ilgili "**teveffa/vefat**" kelimesi kullanılmaktadır. Anlamı bir şeyi tam ve eksiksiz almak, tamamlamak demektir. Kelime noktasına (kadar) ulaşmış olan şey için kullanılır. "Ölçtüğünüz zaman ölçüyü tam yapın (evfu)" (17/İsra, 35). Tam olarak yerine getirmek: "Tam olarak ahdime vefa edin ki, ben de ahdinize vefa edeyim" (2/Bakara, 40). "Öldürmek" anlamında sonraları kullanılmıştır. "Mevt/ölüm" anlamından farklı bir anlama sahip oluşunun açık örneği 39/Zümer, 42. ayetindeki şu ifadedir: "Allah, ölecekleri zaman (Hiyne mevtiha) canlarını alır (yetevveffe'l-enfüse)." **Müfredat**'ın sahibi "Teveffa" ile hem "ölüm" hem "uyku"nun kastedildiğini söyler. Bu doğru olmakla beraber, vefatın ölümle birlikte zikredilmesi, vefatın ömrün tamamlanması, ölümün bunun tescili, mührünün vurulması, tamamlanmış şeyin fiilen son bulması demektir. Uyku anlamında ele alındığında ise anlamamız gereken şu ki, Hz. İsa yükseltilmeden önce uyutulmuş yani uykuda iken dünyadan ayrılmıştır.

Bundan, Allah'ın dilemesiyle Hz. İsa'nın dünya hayatının tamamlandığı,

sona erdirildiği ancak dünyadaki diğer insanlar gibi "ölümü tatmadığı" anlamını çıkarabilir miyiz? Kuşkusuz, açık olarak bundan bu sonucun çıktığını söylemek güçse de, bir telmih, bir işaret olmadığını söylemek de mümkün değildir. Eğer bu ifadede bir telmih-işaret bulunduğunu söylemek caiz ise, bu durumda Hz. İsa'nın dünya hayatındaki ömrü tamamlandı (vefat) ama (henüz) ölümü gerçekleşmedi. Elbetteki her insanın ve her canlının hayatı ve ölümü Allah'ın elindedir. Hz. İsa da bundan istisna değildir. Allah'ın dilemesiyle vefat ettirildiyse, ölümü de yine Allah'ın dilemesiyle olacaktır. Ölmediği halde dünyadaki ömrü tamamlanan Hz. İsa'nın vefatı, rif'at, yükselme, yücelme ve ihtisas manasındaki teveffidir (dünya hayatının süresinin tamamlanmasıdır), dünya şartlarında ve cari âdete göre mevt (ölüm) değildir.

Peki, Hz. İsa dünya şartlarında ölmediyse, ölümü bir kere daha dünyaya dönüşünden sonra mı gerçekleşecek yoksa buna gerek kalmayacak mı? Birinci ihtimali göz önüne aldığımızda Hz. İsa'nın nüzulünü kabul etmemiz gerekecektir; ikinci durumda ise nüzule gerek olmayacaktır. Ama bu, Hz. İsa'nın dünya ile ilişkisinin kesilmediği ve mutlaka bir daha döneceği anlamına gelmez, belki dünyadan ayrılışıyla ilgili özel bir durumdur. Zira Hz. İsa'nın dünyaya gelişi nasıl olağanüstü bir olay şeklinde vuku bulduysa, dünyadan ayrılışı da öyle olmuştur. Başka bir ifadeyle o, normal insanlar gibi bir anne ve bir babadan doğmadı, babasız dünyaya geldi; dünyadan ayrılışı da ölüm olayı vuku bulmadan, sadece ömrünü tamamlaması (vefat) ve belki de uyku halinde iken ayrılması şeklinde oldu. Elbette her şeyin en doğrusunu bilen Yüce Allah'tır. (Bkz. 4/Nisa, 155-159; 9/Tevbe, 34; 6/En'am, 60 ve 39/Zümer, 42).

Allah'ın Hz. İsa'yı kendine yükseltmesi, ref'etmesidir. Bunun manevi olarak anlayanlar ve bunun kadr-u kıymetinin, isim ve şanının, ona karşı yaygın olan sevgi ve saygının yüksekliği şeklinde yorumlayanlar var. Tabii ki, Hz. İsa'nın "göğe çıkarıldığı" açık olarak yer alıyor değildir. Ama "Ref"te yükseklik ve yücelik vardır. Bu, İdris aleyhisselam için de kullanılmıştır (19/Meryem, 57).

Bunun mahiyetini bilebilecek durumda değiliz, gayba ait önemli bilgilerden biridir (3/Âl-i İmran, 44), hakikatte bize nazaran çok önemli de değildir. Bizim için önemli ve ibret konusu olan şudur ki, Yüce Allah, Hz. İsa'yı kendine yükseltmiş, onu inkâr edenlerin kir ve şerlerinden uzak tutup arındırmış ve ona tabii olanları, onun peygamberliğine, mesajına iman edip Şeriat'e uyanları kıyamete kadar küfre ve inkâra sapanlardan üstün tutmuştur.

Müfessirlerin büyük bir bölümü, Hz. İsa'nın zamanın sonunda tekrar yeryüzüne ineceğine kail olmuşlardır. Bu konuda rivayet edilen hadisler vardır. Bunlardan bir tanesi şudur: "Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, Meryem

oğlu İsa'nın aranıza adil bir hakem olarak ineceği zaman yaklaşmaktadır. O (indiği zaman) haçı kıracak, domuzu öldürecek, cizyeyi kaldıracak. Mal o kadar bollaşacak ki, onu kabul eden kimse bulunmayacaktır" (Müslim, İman, 71).

Hadislerin sübutu ve delaletlerinin katiyeti konusunda çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Kimileri bunların Haber-i vahid olmaları hasebiyle inanca mesnet teşkil etmeyeceklerini öne sürüp Hz. İsa'nın nüzulüne inanmamanın herhangi bir sakınca teşkil etmeyeceğini söylerken, kimileri söz konusu hadislerin "Meşhur" olduklarını söylemişlerdir. **Kaşmiri**'nin bir araya getirdiği bu hadislerin mütevatir olduğunu düşünenler dahi vardır.: (Buhari, Enbiya, 49; Büyu', 102; Mezalim, 31; Müslim, İman, 242-243; Tirmizi, Fiten, 54; İbn-i Mace, Fiten, 33; Müsned, II, 240.)

Bazı çağdaş müfessirler ise, Hz. İsa'nın öldürülmese de öldüğünü, düşmanlarının gözünden ve tehlike alanlarından uzak yerde bir süre yaşayıp gömüldüğünü, bir daha da dünyaya inmeyeceğini düşünmektedirler. Bu görüşteki zaaf noktası, Yahudi iktidar seçkinleri ve Roma güvenlik kuvvetleri tarafından bunca takibata maruz kalan, verdiği vaazlar ve hakkında yapılan koğuşturmalarla bunca şöhrete sahip olan önemli bir zatın nasıl olur da, herkesin gözünden uzak yaşayıp eceliyle öldüğü hususudur.

Hz. İsa'ya tabi olanlar zamanın sonuna kadar inkârcılara karşı üstün konumda olacaklardır. Bu, elbette Hz. İsa'nın tevhid inancını, tebliğin, her söz ve davranışta öne çıkardığı sevgiyi, merhamet ve şefkati kendine şiar edinenlere, Münzel Şeriat'ın hükümlerine titizlikle riayet edenlere işarettir. Bu üstünlüğün kriterleri "sahih iman ve salih amel"dir, bu iki vasfa sahip olanlar yeryüzünün halifeleri olur (Bkz. 24/Nur, 55).

İsa'nın nüzulü veya Mehdi'nin zuhuru konuları bazı sorular üzerinde imal-i fikretmeyi gerektirir. Mesela eğer Hz. İsa, bir kere daha yeryüzüne inecekse hangi sıfatla inecektir? Bir peygamber sıfatıyla mı, başka bir misyon ve sıfatla mı? Bir peygamber sıfatıyla inecekse, o zaman Hz. Muhammed (s.a.)'in "son peygamber" olmadığını, ikinci inişiyle Hz. İsa'nın nübüvvet mührünü vuracağını kabullenmemiz lazım ki, bu konuyla ilgili ayetlere açıkça aykırıdır. Hz. İsa veya Mehdi, Hz. Muhammed'in "yarım bıraktığı" bir işi mi tamamlayacaklar? Yani Hz. Peygamber, nübüvvet görevini yerine getirmeden, işini tamamlayamadan mı irtihal etti? Öyle ise, Veda Hutbesi'nde "Şahid ol ya Rab!" diye nida etmesini nasıl açıklayacağız?

Eğer Hz. İsa ve Mehdi, hidayeti tamamlamak, insanların tamamını hidayete erdirmek üzere geleceklerse, Kur'an-ı Kerim açıkça a) İnsanların çoğunun iman etmeyeceğini, hidayete ermeyeceğini belirtmektedir; b) Hidayet ne pey-

gamberlerin ne mehdinin elindedir, sadece ve sadece Allah'ın elindedir. Peygamberlerin hidayete erdiremediği ve bununla görevli olmadıkları bir işi Hz. İsa veya Mehdi niçin yerine getirsin, yerine getirebilirler mi? Üstelik Mehdi, peygamber değil. Bütün bu soruların konuyla ilgili mevcut rivayetlerin ışığında dikkatlice ele alınması gerekir.

İslamiyet ve Hıristiyanlık arasında; Hıristiyanlık da kendi içinde Hz. İsa konusunda ciddi görüş ayrılıkları söz konusudur. Müslümanlar kesin ve açık ifadelerle Hz. İsa'yı insan ve bir peygamber kabul ederken, Hıristiyanlardan kimileri İsa'nın ilahi tabiatını, tanrısal vasfını savunur, onun haşa "tanrının oğlu" veya "üçün üçüncüsü" olduğunu öne sürerken; kimisi öldüğünü, öldürüldüğünü, göğe çekildiğini, bir daha geri dönmeyeceğini veya ineceğini savunmaktadır. Yüce Allah, meseleyi **"Sonra dönüşünüz yalnızca Banadır, hakkında anlaşmazlığa düştüğünüz şeyde aranızda Ben hükmedeceğim"** şeklinde buyurmakla bir hal yoluna koymakta; bu tartışmanın yani Hz. İsa "Tanrı'nın oğlu mudur?", yoksa "bir peygamber mi?" konusunun neredeyse kıyamete kadar süreceğini, dolayısıyla bir noktadan sonra işi Allah'a bırakmanın, bütün sır ve hakikatlerin orta yere çıkacağı Gün'e bırakılması gerektiğini belirtmektedir. Aslında bu Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında bir arada yaşamak için uygun bir buluşma zeminidir, bu yüzden ihtilafları derinleştirmeye, kan dökup düşmanlıkları tahrik etmeye gerek yoktur.

İnsandan istenen, Allah'ın onu yaratmakla murat ettiği amaca uygun hareket etmesidir. İnsan, Allah'ın yeryüzündeki muradı ise, bunun bilincinde olması gerekir. O yüceltildi/kerem sahibi kılındı; yeryüzünde halife seçildi. Yeryüzünün halifeleri sahih iman ve salih amele sahip olanlar olacaktır. İnkar edip insanların kötülüğüne çalışanlar ise hem dünyada hem ahirette şiddetli bir karşılık göreceklerdir. Doğru yolda olanlar her ne yapıp etmişlerse ecirleri eksiksiz ödenecektir. Burada da eksiksiz ödemenin "yüveffihim" ile gelmiş olması manidardır.

ذٰلِكَ نَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْاٰيَاتِ وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ ﴿٥٨﴾

58. Bunları biz sana âyetlerden ve hikmetli zikir'den (Kur'ân'dan) **okuyoruz.**

Hz. İsa'nın yaratılışı, başından geçenler ve Nezd-i ilahiye yükseltilmesi önemli bilgiler ve haberlerdir. Konuyla ilgili zihinleri karıştıran sayısız rivayet, hikâye, yakıştırma, mitolojik anlatım ve aslı astarı olmayan inanışlar vardır. Ancak bu bilgiler hikmetli Kur'an'ın hatırlatmaları, hakikatin zihinlerin algısı-

na ve tefekkürü alanına çıkartılmasıdır. Zikr-i hakim'i Kur'an olarak anlamak gerekir (Bkz. Tirmizi, Fezailu'l-Kur'an, 14).

Kur'an-ı Kerim, Levh-i Mahfuzdan dünyaya indirilmiştir. Haberleri doğrudur, hükümleri bütün hükümlerin esası, ahlaki ve hukuki değerlerin kaynağıdır; hikmetlidir; anlatıma hakimanedir ve muhkemdir. Nasıl bütün güzel isimler (Esma-i hüsna) Allah'a ait ise yani Yüce Allah'a kötü bir isim,, sıfat ve fiil izafe edilmeyecekse, bütün iyi değerlerin kaynağı da O'dur; O'ndan ve vahiyle bildirdiği değerlerin dışında iyi değer yoktur. Fıtri, evrensel ve herkesçe kabul görmüş değerden söz edilirse, bu da ifadesini O'nda ve vahyinde bulur.

Bu özelliklere sahip bir kitabın verdiği bilgi ve haberlerden kuşkuya düşülmez. Hz. Peygamber (s.a.)'in ümmi haliyle bunlardan haberdar olması, kendi şahsi çabasıyla bu bilgilere ulaşması düşünülemez. Bunlar ona tilavet edilmiş yani okunmuş, aktarılmıştır.

إِنَّ مَثَلَ عِيسٰى عِنْدَ اللّٰهِ كَمَثَلِ اٰدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٥٩﴾

59. Şüphesiz, Allah katında İsa'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir. Onu topraktan yarattı, sonra ona "ol" demesiyle o da hemen oluverdi.

Hz. İsa'nın doğumu ile Hz. Adem arasında ilişki kurulması sebepsiz değildir. Yukarıda, Hz. Meryem'in "güzel bir bitki" gibi yetiştirildiğini görmüştük. Mendel'in soyaçekim yasasına göre, hayvanlar üremek için bir anne ve bir babaya muhtaçtırlar. Polip ve tatlı su yılanı bundan istisnadır. Tabiatta bazı bitkilerin de erkeği ve dişisi vardır; hurma gibi. Bunlar çiftleşerek ürerler. Ancak genel olarak bitkiler tek başlarına üreyebilmektedirler. Hz. Meryem, bir anne ve bir babadan doğdu. Ama Hz. İsa'yı babasız yani kendi başına doğuran bir bitki gibi yetiştirildi. Hz. Adem'in durumunda da benzer bir yön vardır. Havva anamız ondan türedi (7/A'raf, 189) ve her ikisi tek bir nefisten türediler. Yüce Allah, Adem'i topraktan yarattı, sonra ona "Ol" dedi, o da oluverdi. Hz. İsa'yı da Meryem'de var eden "Ol" emridir yani bir Emr-i ilahidir.

Adem türümüzün babasıdır, Hz. İsa da Adem'in bir çocuğudur. Adem topraktan yaratıldığına göre, İsa'nın da maddi cevheri topraktır, o halde ona uluhiyet izafe eden görüşün makul bir temeli yoktur. O da diğer insanlar gibi topraktan yaratılmıştır (Bkz. 18/Kehf, 37; 22/Hac, 5; 3/Rum, 20.)

Darwincilerin dışında hangi dinden ve inançtan olursa olsun, Adem'in ba-

basız ve annesiz yaratıldığı kabul edilir. Adem'in dünyevi tabiatını meydana getiren maddi cevher topraktır. Allah onu tesviye etti, ruhundan üfledi, böylece insan olarak ortaya çıktı. Hz. İsa'nın da babasız olarak yaratılması, belki de tarihte Allah'ın yüce kudretini bir kere daha göstermesi, insanların her şeyi pozitif olarak ve maddi sebepler dâhilinde açıklama alışkanlığına kapılmalarının önüne geçmesi içindir. Nihayet modern zamanlarda da, insanoğlu, bilimsel olarak açıklanabileni akli olanla özdeş saymaya başlamış, bilimle izah edemediklerini akıl-dışı kabul etme yanılgısına düşmüştür. Bu hiç kuşkusuz pozitivizmdir. Oysa bilimsel olarak açıklanamayan bir şeyin akıl-dışı olması gerekmez; nice akli olan olay ve fenomen var ki, bilimle izahı mümkün değildir. Her bilimsel açıklama akli olmak zorundadır ama her akli olan bilimsel olmak durumunda değildir. Yüce Allah, "Kün (OL)!" emriyle varlığı yaratmıştır, aynı Emr-i ilahiyle Ademi ve İsa'yı da yaratmıştır. Allah'ın Hz. İsa'yı olağanüstü tarzda yaratmasından muradı "İnsanlara bir ayet, işaret" vermesidir (19/Meryem, 21).

اَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿٦٠﴾

60. Gerçek, Rabbinden (gelen)**dir. Öyleyse kuşkuya kapılanlardan olma.**

Bu konuyla ilgili bütün sözler, bilgi ve haberler Allah katındandır. Başka bütün aktarımlarda ilaveler, eksiltmeler, yakıştırmalar vardır, olması mümkündür. Ama Allah'tan gelen vahiylerde asla hata veya yalan-yanlış şeyler olmaz. O halde Allah'ın vahyettiklerinden şüphe edilmez, şüphe eden kendi kavrayış yeteneği ve akli melekelerini doğru çalıştırıp çalıştırmadığından şüphe etsin (2/Bakara, 2).

Fakat bu elbette "Benim elimde Allah'tan bilgi var, din böyle diyor" deyip kendini orta yere atanın her söylediklerinin sorgusuz sualsiz kabul edileceği anlamına gelmez. Müslüman bilginler, "Nassın sübutu ve delaletin katiyeti" şeklinde ilke vaz'etmişlerdir. Bize bilgi veren ayet ise, bunun sübutu tamdır ancak ondan çıkarılacak hüküm, anlaşılması gereken şey bu mudur, bu ayrı bir konudur. Bunun için bir yol-yöntem (usul) geliştirilmiştir. Bilgi hiyerarşisinde Kur'an en üstte, hadisler altında, sahabe kavli ve içtihatlar sonraki mertebelerde yer almaktadırlar. Ayetlerin sübutunda sorun yoktur ama hadislerin sübutu başlı başına bir ilimdir ve her önüne gelen fikirlerini bir hadise dayandırırsa yine bakılır, bu elindeki metin sahiden hadis midir, uydurma söz müdür (mevzu); hadis ise senet değeri nedir? Bu metinden çıkarılan sonuç doğru mudur, hadis maksadına ve maksuduna uygun kullanılmakta mıdır? Bunun da bir usulü vardır. Kur'an ve Sünnet'e itimadımız ve bağlılığımız bizi Hak'ka ve hakikate ulaştıran güvenli bilgi kaynakları olmaları dolayısıyladır (2/Bakara, 147).

Tevrat ve İncil de Allah'tan iki peygambere vahiy edilmişlerdir. Ancak tarih içinde kelimeleri yerlerinden oynamış, bazı tahrifatlara uğramış, ilahi özün üzerini kalın beşeri kabuklar bağlamıştır. Kur'an'la gelen söz, bilgi ve haberler ise hak ve hakikattir, bize vicdanımızı ve aklımızı etkin kılarak hak ve hakikate götürmeyi hedeflemektedirler.

فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ ﴿٦١﴾ إِنَّ هَٰذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ وَمَا مِنْ إِلَٰهٍ إِلَّا اللَّهُ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٦٢﴾ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِالْمُفْسِدِينَ ﴿٦٣﴾

61. Artık sana gelen bunca ilimden sonra, onu hakkında seninle 'çekişip-tartışmalara girişirlerse', de ki: "Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım; sonra karşılıklı lânetleşelim de Allah'ın lânetini yalan söyleyenlerin üstüne kılalım."

62. Şüphesiz bu, gerçek bir olayın haberidir. Allah'tan başka ilâh yoktur. Ve şüphesiz Allah, üstün ve güçlü olandır, hükmü ve hikmet sahibidir.

63. Eğer yüz çevirirlerse elbette Allah, fesat çıkaranları bilir.

Bu ayete (61) "mübahele ayeti" adı verilir (ibtihal). Mübahale karşılıklı "lanetleşme" demektir. Hicretin 9. yılında Medine'ye gelen Necran Hıristiyanlarıyla süren uzun tartışmalardan sonra belli bir anlaşma noktasına ulaşılamayınca yani Necran heyeti Hz. İsa'nın tanrısal vasıflarında ısrar edince –ki 33. ayetten bu yana onların iddiaları ele alınmış ve çürütülmüştür–, bu durumda Allah'ın Resûlü (s.a.), onlara lanetleşmeyi teklif etmek zorunda kalmıştır.

Rivayete göre heyet Hıristiyanlığın Melkani mezhebine mensuptu. İsa'nın üç tabiatının da ulûhiyetle ilişkili olduğunu iddia ediyorlardı. Buna göre İsa –haşa– tanrı idi, çünkü ölüleri diriltmiş, hastaları iyileştirmiş, gaypten haber vermiş, çamurdan şekil verdiği kuşa üfürüp can vermiştir. "Tanrının oğludur", çünkü bilinen bir babası yoktur. "Üçün üçüncüsü"dür, çünkü Yüce Allah "Yaptık, emrettik, yarattık, hüküm verdik" gibi ifadeler kullanmaktadır. Bir ve tek olsaydı, "Yaptım, emrettim, yarattım, hüküm verdim" derdi. Bu durumda O, kendisi, İsa ve Mer-

yem'den ibarettir. Hz. Peygamber bu iddiaların temelsizliğini anlattı ve onları İslam'a davet etti. Onlar zaten Müslüman olduklarını söyleyince, o, "Allah'a oğul isnat etmeniz, haça tapınmanız ve domuz eti yemeniz -bir başka rivayette şarap içmeniz- dolayısıyla Müslüman değilsiniz" dedi. (Müsned, II, 776).

Anlaşma sağlamayınca mübaheleye davet etti. Karşılıklı olarak "Kim yalan söylüyorsa Allah'ın laneti üzerinde olacaktır" diyecek ve bunda samimi olacaklardı. Buna her iki din mensubundan neredeyse herkes (çocuklar, kadınlar ve kendileri) katılacaktı. Bunun anlamı, eğer "yalan söyleyenler"e bir zarar isabet edecekse bundan herkes etkilenecekti. Çünkü Allah'a niyazla, içtenlikle dua edilecek ve kim yalan söylüyorsa, onun cezalandırılması istenecekti. **İbn-i Aşur**, bunun "bir meydan okuma" olduğunu söyler. Elbette ağır sonuçları olacaktı. **Kaşani**, Hz. Peygamber'i bu kadar rahat davranmaya iten asıl sebebin Ruhu'l kudüs'le desteklenmesi olduğunu söyler.

Kaynaklar, Necranlıların üç gün mühlet istediklerini, bu arada Medineli Yahudilere fikir sorduklarını, Yahudi bilginlerinin de onlara lanetleşmeye yanaşmamalarını söylediklerini kaydeder. Muhtemelen Necranlılar, bunun üzerine durumun vahametini anladıklarından mübaheleye yanaşmadılar. Çünkü Hz. Muhammet (sa.)'in sahiden peygamber olabileceğini düşündüler ve aslında zımnen de kabul ettiler. Onun sözleri, tarzı, tutum ve davranışları sıradan insanlarınkinden farklıydı. "Cizye" vermeyi kabul ederek Medine'den ayrıldılar (Buhari, Megazi, 72-73; Müsned, I, 414). İçlerinden psikoposları Ebu Harise'nin kardeşi Kürz Müslüman olup Medine'de kalmayı tercih etti.

Necran Hıristiyanlarının Medine'ye gelişleri, Mescid-i Nebevi'de vakti geldiğinde dua etmeleri -ki buna bizzat Hz. Peygamber izin vermişti-, iki din arasındaki en temelli konulardaki bir tartışmaya katılmaları, sonunda kendi vicdanlarında Hz. Peygamber'in nübüvvetini tasdik etmelerine rağmen dinlerinde ısrar edip bir muahede ile Medine'den ayrılmaları Müslümanların gayrimüslimlerle olan ilişki biçimlerinden en ilginç ve anlamlı olanıdır.

Gerek Nur, 6-9 ayetleri, gerekse Âl-i İmran, 61. ayetinde iki husus dikkati çeker:

a) Her iki olayda iftira vardır. İlkinde koca karısına zina suçu isnadında bulunmakta, diğerinde Necranlılar "Allah'a oğul edindi" iftirasında bulunmaktadırlar.

b) Uzlaşma imkânı olmayan ihtilafların vahim sonuçlara yol açmaması, mesela karı koca arasındaki ihtilafın cinayete veya başka türden yıkıcı bir zarara, iki din topluluğu arasındaki ihtilafın iç çatışmaya veya savaşa sebebiyet vermemesi için karşılıklı lanetleşme (mülaane ve mübahele) bir "çözüm yolu"

olarak önerilmektedir. Taraflar iddia ve görüşlerinde haklılıklarında ısrar ediyor ama birbirlerini ikna edemiyorsa, işi Allah'a havale edecek, bu arada samimi olduklarını ortaya koyma babında lanetleşecek yani kim haksız ise Allah'ın lanetine maruz kalmayı kabul edecektir. Bu iddia edildiğinin aksine husumet ve düşmanlığı körüklemez, çözüm getirir. Anlaşmayanlar karı koca ise birbirlerine maddi ve manevi zarar verme yoluna sapmadan boşanır; iki din müntesibi ise herkes kendi dini inancına göre yaşamaya devam eder. Mülaane ve mübahale bir arada yaşamanın Kelami ve hukuki zeminini tesis eder.

Diğer sonuç: Allah hakkı ve hakikati vahyetmiştir. Tarih içinde şu veya bu sebeplerle oluşmuş bulunan rivayetler, hikâye ve yakıştırmalar herhangi bir gerçekliği ifade etmiyor. İki din grubu arasında vuku bulan tartışma -hüccetleşme- bunu açıkça ortaya koymuştur. Bütün hakikatlerin esası ve özü Allah'ın birliği fikri ve inancı olan tevhittir: Allah'tan başka ilah yoktur. O aziz ve hâkimdir. Buna rağmen yüz çevirenler oluyorsa, Allah bunların asıl niyetlerinin ve tutumlarının fesat çıkarmak olduğunu bilir ve onlara layık oldukları şekliyle karşılık verir.

قُلْ يَا اَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا اِلٰى كَلِمَةٍ سَوَّاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اَلَّا نَعْبُدَ اِلَّا اللّٰهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهٖ شَيْـًٔا وَّلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا اَرْبَابًا مِّنْ دُوْنِ اللّٰهِ ۭ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُوْلُوا اشْهَدُوْا بِاَنَّا مُسْلِمُوْنَ ﴿٦٤﴾

64. De ki: "Ey Kitap ehli, bizimle sizin aranızda müşterek (olan) **bir kelimeye gelin. Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp bir kısmımız** (diğer) **bir kısmınızı Rabler edinmeyelim." Eğer yine yüz çevirirlerse, deyin ki: "Şahid olun, biz gerçekten Müslümanlarız."**

55. ayette Yüce Allah, bu konuda ve başka birçok konuda ihtilaf halindeki din grupları arasında son hükmü ahirette vereceğini belirtmektedir. Yani düşmanlıklara ve çatışmalara mesnet teşkil edecek tartışmaları sürdürmenin manası yoktur. Şu var ki farklı dinden olan insanlar bir arada yaşamak durumundadırlar. Her din mensubunun sadece kendi gettosunda veya başkalarının arındırıldığı özel dini galaksisinde yaşaması arzu edilir bir şey olmadığına göre, ortak yaşamanın ortak paydalarını bulup öne çıkarmak gerekir.

Burada sözü geçen "**kelime**"yi üç şekilde anlamak mümkün: İlki, tefsircilerin ağırlıklı olarak kabul ettiği tevhid inancı; ikincisi Hz. İsa'nın kendisi; üçüncüsü anlaşma zemini anlamında üzerinde mutabakata varılmış ortak ilkeler.

"Kelime" ile tevhid inancının kastedilmiş olması dolaylı olarak mümkündür. Zira İslamiyet, her ne olursa olsun inancın (akaid) merkezine Allah'ın birliği fikrini yerleştirmektedir. Ancak gerek Necran Hıristiyanları gerekse bugüne kadar süren tartışmadan anlıyoruz ki, Hıristiyanların ezici çoğunluğu "üçleme (teslis)" inancına sahiptirler. Tevhid ile teslis bir arada bulunmayacağına göre, kastedilen doğrudan tevhid değildir.

Hz. İsa'nın kastedilmiş olması ihtimal dâhilindedir. Çünkü o, her iki din müntesibinin saygın kabul ettiği seçkin bir şahsiyettir. Kur'an'ın açık beyanıyla Meryem'e Cebrail aleyhisselam tarafından "Allah'tan bir kelime" olarak ilka edilmiştir (3/Âl-i İmran, 45) yani "Allah'ın kelimesi"dir. "Allah'ın kelimesi" olan İsa aleyhisselamın dünyaya geliş amacı Allah'ın kelamını tebliğ etmektir ki, İlahi kelamın özü, esası ve merkezi yine Allah'ın birliği fikri ve inancı olan tevhittir. Kelime'yi Hz. İsa kabul etmemiz durumunda yine yol tevhide çıkar. Hz. İsa, muhataplarını ve ona inananları Allah'a çağırmaktan başka ne yaptı ki!

Üçüncü ve kuvvetli ihtimal "kelime" ile doğrudan kastedilmiş olanın anlaşma zemini olan ortak ilkelerdir ki Kur'an-ı Kerim, bunları

a) Allah'tan başka hiç kimseye ve hiçbir şeye kulluk etmemek,

b) O'na hiç kimseyi ve hiçbir şeyi ortak koşmamak,

c) Allah'ı bırakıp da birbirimizi rabler edinmemek.

Bu ayetin, Hz. Peygamber (s.a.)'in İslamiyet'e davet etmek üzere Bizans Kralı Heraklius'a gönderdiği mektupta da yer aldığına göre, Müslümanlarla Kitap ehli (Yahudiler ve Hıristiyanlar) arasında ortak bir anlaşma zemini, temel bir referans çerçevesi olduğu görülür. Bu yani "ortak kelime (Kelimetün sevain)", adilane, doğru, hakkaniyete uygun ve orta yolu ifade eder. Bu ilkeler ile kimseye haksızlık yapılmaz. Allah'ın birliği inancı tevhid bütün peygamberlerin tebliğlerinin ortak noktasıdır. (Bkz. 16/Nahl, 36 ve 21/Enbiya, 25.)

Söz konusu ortak ilkeler üzerinde anlaşma önerisi, dolaylı yoldan tarihi inanç ve telakkilerin tashihini de öngörmektedir. Görüş ayrılığının temelinde Yahudilerin Üzeyri (Ezra), Hıristiyanların İsa'yı –haşa– Tanrı'nın oğlu sayma inançları yatmaktadır (9/Tevbe, 30-31).

Bu ayet, Yahudi ve Hıristiyan inancında bir tür tersine dönmüş ulûhiyet ve rububiyeti yerli yerine oturtmaktadır. Şöyle ki: Allah yegâne yaratıcıdır, bir ve tek ilahtır, mülkünde ortağı yoktur; ulûhiyet ve rububiyet sadece O'na mahsustur; gayp veya müşahede âleminde mutlak ilim, kudret ve irade O'nundur. Varlık âleminin tümüne bakan yönüyle bu kâmilulûhiyettir. Allah, ulûhiyetinde hiçbir şeyi ve hiç kimseyi ortak kabul etmediğine göre dünyaya yani dünya hayatına ve hayatın düzenlenmesi biçimine bakan yönüyle de ahlaki ve hukuki

değerlerin kaynağıdır. Hayatı tanzim edecek kurallar tespit ve tayin edilirken O'nun vaz'ettiği değerler, emir ve yasaklar, hükümler esas alınır, sadece O'na kulluk edilir, sadece O'nun emirlerine itaat edilir, sadece O'nun çizdiği sınırlara (hudut) riayet edilir, sadece O'na hamd edilir, minnet duyulur. Hakiki ve asli manada Allah'tan başka kimse helal ve haram, emir ve yasak koyamaz; hükümlerin ana çerçevesini Münzel Şeriat çizer. Bu da kâmil rububiyettir. Yahudi ve Hıristiyanlar, kitaplarının asıllarını bırakıp din adamlarının koyduğu kurallara göre yaşamaya, din adamlarını Allah ile aralarında aracılar kılmaya ve onlara hak etmedikleri üstünlükler ve ayrıcalıklar tanıdılar. Bu ise Adiy b. Hatem hadisinde işaret edildiği üzere onları "rab" kabul etmenin bir başka şeklidir (Bkz. 9/Tevbe, 31 ayetinin açıklaması). Oysa ulûhiyet gibi rububiyet de yalnızca Allah'a mahsustur.

Teklif edilen ortak kelime ulûhiyetin ve rububiyetin birliğini yani hakikatte vicdan ve akıl birliğini öngörmektedir. Çünkü insan salim bir akıl, temiz bir vicdanla tefekkür edip kendi içinde hakikati, doğruluğu, güzelliği, adalet ve gerçek özgürlüğü aramak üzere yolculuğa çıktığında vicdanı ve aklı onu bu temel hakikate götürecektir.

Bu öneri, Yahudi ve Hıristiyan inancını kendi asli temeline, saf kaynağına irca etmeye de matuftur: "Dinle, ey İsrail: Allahımız rab bir olan rabtır." (Tesniye, 6:4-5); "Karşımda başka ilahların olmayacak" (Çıkış, 20:1-3). "Allah'ımız rab bir olan Allah'tır" mesajını en kuvvetli biçimde Hz. İsa da vermiştir (Markos,12:29-30) ve şunu tekrar etmiştir: "Ve Rab Allah'ını bütün yüreğinle, bütün canınla, bütün fikrinle ve bütün kuvvetinle seveceksin" (Aynı yer).

Eğer bu ilkeler Müslümanlarla Yahudiler ve Hıristiyanlar arasında ortak kelime (Kelimetin sevain), anlaşma zemini, diyalog çerçevesi olursa; bu sayede din ve vicdan özgürlüğü sağlanacak; din adamları sınıfının haksız tahakkümü ve suistimali ortadan kalkacak; vicdanlar ve zihinler üzerindeki ideolojik blokajlar, sosyo-politik baskılar kalkacak; hurafe ve bid'atlerin çürük temelleri ortaya çıkacak; sınıf, zümre, aile, kabile, aşiret, klan, ulus tahakkümüne son verilecek; her türlü haksızlığa, sömürüye, istismar ve keyfi yönetime, yoksulluğa, adaletsizliğe, hak ve hukuk ihlallerine karşı birlikte mücadele edilecek. Kısaca, herkes kendi dininde kalsa bile, insanlığın ortak sorunları karşısında ortak sorumluluklar üstlenilecek; daha temiz, iyilik ve adaletin, yardım ve merhametin, sevgi ve anlayışın sözünü geçirdiği bir dünya kurulacak.

Müslümanların Kitap ehline genel bir barış, diyalog ve bir arada yaşama için yapabilecekleri önerinin esasları bu şekilde belirlenmiş bulunmaktadır. Buna rağmen "yüz çevirecek" yani ortak bir zemin üzerinde buluşmaya yanaş-

mayacak olurlarsa Müslümanlar, kendilerine düşen görevleri yerine getirdiklerine ilişkin Allah'ı şahit tutacak ve kendileri bu ilkelere bağlılıklarını, samimi teslimiyetlerini devam ettireceklerdir. Kitap ehlinin ortak bir zemine yanaşmamaları, saldırgan bir tutum takınmadıkları sürece onlara karşı takınılacak genel tutum, "mücadelenin güzellikle" sürdürülmesi (29/Ankebut, 46; 16/Nahl, 125); nezaket, ihtiram ve alicenaplığın elden bırakılmaması olmalıdır.

İnsanın Allah'a tam kulluk mertebesine erişmesi sayesinde herkese ve her şeye karşı özgürleşmesi İslam'ın esaslı parametrelerinden biridir. Öyle ki, tapınmayı veya kulluğu çağrıştırır mülahazasıyla insanın insan önünde eğilmesine bile hoş gözle bakılmamıştır. Enes b. Malik'ten gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber'e "Birbirimize karşı eğilelim mi?" diye sorulmuş, o da "Hayır" cevabını vermiştir. "Pekiyi, birbirimizi kucaklayalım mı?" diye sorulunca, şöyle buyurmuştur: "Hayır, fakat musafaha yapın." (İbn-i Mace, Edeb, 15).

يَا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَاجُّونَ فِي اِبْرٰهِيمَ وَمَا اُنْزِلَتِ التَّوْرٰيةُ وَالْاِنْجِيلُ
اِلَّا مِنْ بَعْدِهٖ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٥﴾ هَا اَنْتُمْ هٰٓؤُلَٓاءِ حَاجَجْتُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهٖ
عِلْمٌ فَلِمَ تُحَاجُّونَ فِيمَا لَيْسَ لَكُمْ بِهٖ عِلْمٌ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ
﴿٦٦﴾ مَا كَانَ اِبْرٰهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلٰكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا وَمَا
كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٦٧﴾ اِنَّ اَوْلَى النَّاسِ بِاِبْرٰهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهٰذَا
النَّبِيُّ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَاللّٰهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٦٨﴾

65. **"Ey Kitap ehli, İbrahim konusunda ne diye çekişip tartışıyorsunuz? Tevrat da, İncil de ancak ondan sonra indirilmiştir. Yine de akıl erdirmeyecek misiniz?"**

66. **İşte sizler böylesiniz;** (diyelim ki) **hakkında bilginiz olan şeyde tartıştınız ama hiç bilginiz olmayan bir konuda ne diye tartışıp duruyorsunuz? Oysa Allah bilir, sizler bilmezsiniz.**

67. **İbrahim, ne Yahudi idi, ne de Hıristiyan'dı: Ancak, O hanif** (muvahhid) **bir Müslümandı, müşriklerden de değildi.**

68. **Doğrusu, insanların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlar ve bu peygamber ile imân edenlerdir. Allah, mü'minlerin velisidir.**

Müslümanlarla Kitap ehli arasında verimli bir diyalog ve işbirliğinin tesis edilmesi için yukarıda çizilen çerçevenin kabulü yanında, her üç din müntesibinin ortak figürü olan Hz. İbrahim hakkında da bir anlayış birliğine varmak gerekir.

Kitap ehlinin iddiasına göre Hz. İbrahim kendi dinleri üzerine olan biriydi. Bu tarihsel olarak doğrulanabilecek bir iddia değildir, çünkü açık ki Tevrat da İncil de çok sonraları indirilmişlerdir. Şu halde "bilmeden üzerinde tartışma yürüttükleri" temelsiz bir iddiayı sürdürmektedirler. Zaten bir parça akıl yürütülecek olurlarsa bu gerçek anlaşılacaktır (2/Bakara, 140).

Hz. İbrahim'in ne olduğu yani hangi din üzerine olduğunu en iyi bilen Allah'tır. Çünkü İbrahim'i belli bir görevle görevlendirip gönderen, ona vahiy (suhuf) indiren O'dur.

Doğrusu şu ki, İbrahim ne Yahudi ne Hıristiyan'dı; elbette Mekkelilerin öne sürdüğü üzere müşrik (kendileri gibi Allah'a ortak koşan biri de) değildi. O bir hanifti. "**Hanif**", Allah'ı bir kabul eden, birleyen ve yüksek ahlaki hayat üzere yaşamayı tercih eden kimseye denir. Hanif olan aynı zamanda kurban keser, sünnet olur ve Kâbe'nin kutsallığını teyit edip kıbleye yönelir (2/Bakara, 135). Hanif'in bir başka özelliği Allah'a ve hükümlerine tereddütsüz boyun eğer, iradesini Allah'a teslim eder (Bkz. 2/Bakara, 131).

Durum bu merkezde olunca, bütün beşeriyet içinde İbrahim'e en yakın olanı, hiç şüphesiz ona uyanlar yani Hanif inancını devam ettiren kimselerdir ki, işte "bu Peygamber" yani Hz. Muhammet (s.a.) ve ona inananlar bu meyanda ele alınmayı hak etmektedirler. Hz. Peygamber, Hz. İbrahim'in "kendi velisi" olduğunu belirtip bu ayeti okumuştur (Tirmizi, Tefsir/3).

Burada Kur'an-ı Kerim'in "İbrahim'e yakınlığı" nesep asabiyetinden çok sebep asabiyetine bağlaması dikkat çekicidir. İbrahim'e mensup olmak onun tebliğ ettiği dinin özüne, mesajının hakikatine, asli yapısına bağlı olmak demektir. Nice insan var ki, babası, dedesi veya ailesinden birinin "alim, hoca, müftü" olduğunu söyler ama hayatında İslam'ın herhangi bir etkisi ve belirtisi müşahede edilmez. İbrahim'e mensubiyet de böyledir. İbrahim'e mensup olmak demek onun tevhid dinine ve hanif temiz hayatına bağlı yaşamak demektir. Kaldı ki, eğer İbrahim'e mensubiyet temel alınacaksa, İshak gibi İsmail de Hz. İbrahim'in oğludur; hatta İsmail, İshak'tan önce doğmuştur. İsrailoğullarının İsrail'e mensubiyetleri Yakub'a dayanır ki, Yakup (İsrail), Hz. İshak'ın oğlu yani Hz. İbrahim'in torunudur.

İbn-i Aşur, burada ilgi çekici bir noktaya daha işaret eder. O da, İslam'ın beş şartı arasında yer alan Hacc ibadetidir. Hac, Mekke'de yapılır ve bu ibadetin merkezinde Ka'be vardır ki, Ka'be'yi oğlu İsmail ile inşa eden İbrahim aleyhisselamdır. Bunun önemli göstergelerinden biri Makam-ı İbrahim bu kutsal mekânda bulunmakta, hala varlığını ve kutsiyetini devam ettirmektedir. (Bkz. 2/Bakara, 125 ve 196; 3/Âl-i İmran, 96-97).

وَدَّتْ طَّآئِفَةٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّونَكُمْ وَمَا يُضِلُّونَ اِلَّا اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٦٩﴾

69. Kitap ehlinden bir grup sizi şaşırtıp saptırmayı arzuladı; fakat onlar ancak kendi nefislerini şaşırtıp-saptırırlar da şuuruna varmazlar.

Kur'an-ı Kerim'in belirttiği üzere Kitap ehli homojen değildir. Bir kısmı övülmeyi hak eden insanlardır. Bir kısmı ise yanlış ve hatalı tutumlarında devam etmektedirler. Bunlar iyi niyete dayalı diyalog, karşılıklı işbirliği ve bir arada ihtiram ve barış içinde yaşamaktan yana değildirler; Müslümanları kendi dinlerinden vazgeçirmek istemektedirler (2/Bakara, 109). Bu yüzden **"Kitap ehlinden bir grup** (taife)" denmiştir ki, bu bizim Kitap ehli konusunda genelleme yapmamamızı hatırlatan önemli bir kayıttır. Bu açıdan bakıldığında Kitap ehlini üç ana gruba ayırmak mümkün:

a) Din bilginleri, otoriteler. Bunların bu kapsama giren bir bölümü (taife) hakikatle olan aralarındaki mesafenin farkında olarak batıl inançlarında ve tutumlarında ısrar etmekte, Müslümanların da kendileri gibi hakikatin asli çizgisinden sapmalarını arzu etmektedirler. Bu onlara isnat edilen bir suç veya yakıştırma değildir. Tevrat'ın da tanıklığıyla İsrailoğullarının kendi peygamberlerini dahi öldürdükleri tarihi bir gerçektir. Kendi peygamberlerini öldürenler, tabii olarak Hz. Muhammet (s.a.)'e kin ve husumet besleyecek, Müslümanları kendi dinlerinden koparmaya çalışacaklardır.

Bunun dogmanın insan zihni üzerinde kurduğu blokajla ilgili bir yanı olduğu gibi, doğruyu savunanın yanlışa çekilmesi durumunda bir iç tatmin sağlama arzusuyla da ilgisi vardır. Çünkü size karşı hakkı ve doğruyu açık bir biçimde savunan kişiler oldukça, siz kendi yanlışlığınızın daha çok farkına varır, bu da sizi rahatsız eder. Hakikati dile getiren ve Allah'ın hoşnutluğuna göre yaşayan bir insan, bu durumda olmayanı rahatsız eder, çünkü ona hakikati ve doğru olanı hatırlatır. Hakka ve doğruya karşı mücadele Bazen bir tür savunma (kaçış) mekanizması olarak da iş görür. Bu psikolojik bariyeri aşabilen nice Kitap ehli din adamı ve bilgini, bir süre sonra batıl bir inançta ısrar etmekten vazgeçip hidayet bulmuştur. Söz konusu bariyerin gerisinde kalanlar, tam aksi bir biçimde hakkı ve doğruyu savunanların üzerine askeri olarak gidilmesi için politik iradeye destek verme yolunu tutarlar.

b) İkinci grupta yer alanlar, işin yani teoloji ve kelamın inceliklerinden habersiz Kitap ehli din adamları, kanaat önderleri ve genel olarak müntesiplerdir. Bunlar da hakikat değerine inandıkları dinlerinin taraftarlarının sayısal

olarak artması için Müslümanların dinlerini bırakıp kendi çizgilerine gelmelerini ister ve bunun için var güçleriyle çalışırlar.

c) Üçüncü grupta yer alanların dini hakikatler umurlarında olmaz. Bunların yegâne hedefleri politik, askeri ve ekonomik üstünlük kurmak; nüfuz ve hegemonyalarını devam ettirmektir. Bunlar da Müslümanların kendi inançlarından kuşkuya düşüp hak ve hakikatten ayrılmaları için büyük çabalar harcarlar. Bunlar için Müslümanların kendi dinlerini bırakmaları ana hedeftir; Hıristiyan olmaları işe yarayacaksa buna çalışırlar, Hıristiyan olmayıp da birer nihilist gibi boşlukta kalacaklarsa buna da ses çıkarmazlar. İslamiyet'in Kitap ehlinden olan bu kötü niyetli grupların hedefi haline gelmesinin sebebi, "Hakkın gelip batılın ortadan kalkması"dır.

Kitap ehlinden kastın sadece bir grup olduğunu düşünmek yanlış olur. Ayetin nüzulüne sebep ister Yahudiler ister Necran Hıristiyanları olsun, anlatılmak istenen genel bir durumdur. Tarihin her döneminde Kitap ehlinden bir grup aynı şeyi yapmak isteyebilir. Hatta Müslümanlar arasında nifak hali yaşayanlar da benzer bir tutum içinde olabilirler. Önemli olan ayetin indiği vasatta (tarihsel ve toplumsal durum) hangi kitap ehlinden olan gruba işarete edildiği değil, evrensel olarak verilmek istenen mesajdır.

يَا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَاَنْتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿٧٠﴾ يَا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَلْبِسُونَ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٧١﴾

70. Ey Kitap ehli, siz şahit olup dururken, ne diye Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz?

71. Ey Kitap ehli, neden hakkı batıl ile örtüyor ve bildiğiniz hâlde hakkı gizliyorsunuz?

Bu iki ayette, iyi niyet üzere hareket etmedikleri belirtilen Kitap ehline yönelik önemli ahlaki zaaf isnat ı söz konusudur:

İlki, bazı hakikatleri apaçık müşahede ettikleri halde inkâr etmeleri. "Allah'ın ayetleri" bizi Allah'a, O'nun varlıktaki isimlerinin, sıfatlarının ve fiillerinin tezahürlerine ve etkilerine ve aynı zamanda bir takım temel doğrulara, yüksek ahlaki norm ve kurallara yöneltmektedirler. Bunların aksini iddia etmek, üzerlerini örtbas etmeye çalışmak bile bile küfürdür. Küfür nihayet apaçık olan bir şeyin üstüne perde çekmeye denir. Yine "inkâr edilen Allah'ın ayetleri"nden kastın, Tevrat'ı tahrifi, anlam kaybına uğratılması, beşer eliyle ilahi vahiye semantik müdahalede bulunulması; Hz. Peygamber (s.a.)'in nübü-

vvetinin inkâr edilmesi, Kur'an-ı Kerim'in vahiy oluşu hakikatinin reddi tabii ki bu çerçevede düşünülmelidir.

İkincisi, yukarıdaki ahlaki suçla bağlantılı olarak "hakkın batıl ile örtülmesi" ve "hakkın gizlenmesi" söz konusudur. Ayette geçen "**iltibas**" karıştırmak demektir. Hak ile batıl, doğru ile yanlış birbirine karıştırıldığında bu durum ortaya çıkar (2/Bakara, 42). İltibasta kriter kaybı söz konusudur. Temel kriterler, kıstaslar kaybolduğunda ahlaki ve hukuki düzen, değerler hiyerarşisi tersine döner. Bu bir toplumun başına gelebilecek büyük felaketlerden biridir. Beşeri hayat sel, yangın, deprem gibi afetlere uğrar, iltibas yani kriterlerin kaybı, değerlerin altüst olması birer afettir, bu da ahlaki ve toplumsal hayatı felakete götürür.

Allah'a ait hakkı Allah'a vermemek; mesela sadece O'na ibadet ve kulluk etmek en temel bir hak iken, insanın başka güçlerin önünde eğilmek; yardım ve desteği sadece Allah'tan beklemek varken, basit dünyevi çıkarlar uğruna Allah'tan başkalarına bel bağlamak, onlara boyun eğmek böyle bir şeydir. Kul hakkını ihlal etmek, açığa çıkmasını engellemek de bu kapsamda bir suçtur. Birinin malına, arazisine, emeğine el konulmuşsa; gasıbın, sömürücünün, el koyanın lehine şehadet etmek; zorba yöneticilerin arzularına göre hükümler vermek hakkın batılla üstünün kapatılmasıdır. Değer kaybı, kriterlerin belirsizleşmesi adaletin tesisini imkânsız kılar, bu da çatışmaların ortaya çıkmasına sebep olur. Mülkün temeli adalet ise, mülkün temelini sarsan en yıkıcı faktör budur. Tarihte bu hataya İsrailoğulları düşmüştür, Müslümanların bundan gerekli dersi çıkarmaları icap eder.

وَقَالَتْ طَّآئِفَةٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ اٰمِنُوا بِالَّذِيْٓ اُنْزِلَ عَلَى الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَجْهَ النَّهَارِ وَاكْفُرُوْٓا اٰخِرَهٗ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُوْنَ ﴿٧٢﴾ وَلَا تُؤْمِنُوْٓا اِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِيْنَكُمْ قُلْ اِنَّ الْهُدٰى هُدَى اللّٰهِ اَنْ يُّؤْتٰٓى اَحَدٌ مِّثْلَ مَآ اُوْتِيْتُمْ اَوْ يُحَآجُّوْكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ قُلْ اِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللّٰهِ يُؤْتِيْهِ مَنْ يَّشَآءُ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيْمٌ ﴿٧٣﴾ يَّخْتَصُّ بِرَحْمَتِهٖ مَنْ يَّشَآءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيْمِ ﴿٧٤﴾

72. Kitap ehlinden bir bölümü, dedi ki: "İmân edenlere inene gündüzün başlangıcında inanın, bitiminde ise inkâr edin. Belki onlar da dönerler.

73. "Ve sizin dininize uyanlardan başkasına inanıp güvenmeyin." De ki: "Şüphesiz doğru yol Allah'ın dosdoğru yoludur. Size verilenin bir benzeri birine (İslâm peygamberine) **veriliyor ya da Rabbinizin**

katında onlar (Müslümanlar) **size karşı deliller getiriyorlar, diye mi** (bu telaşınız?) **De ki: "Şüphesiz 'lütuf ve ihsan** (fazl)**' Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir. Allah** (rahmeti) **geniş olandır, bilendir."**

74. **O, kime dilerse rahmetini tahsis eder, Allah büyük 'lütuf ve ihsan** (fazl)**' sahibidir.**

Yine Kitap ehlinden bir grup, Müslümanları kendi inançlarında tereddüde düşürmek, içlerinde dinlerine karşı şüphe tohumlarını ekmek amacıyla ilginç bir taktik izlemektedirler. Ayetin indiği ortamda Ka'b b. El Eşref ve Malik b. Es Sayf, kıble Kudüs'ten Kâbe'ye doğru değiştirildiğinde, arkadaşlarına "Sabah vakti sizde onlar gibi Kâbe'ye dönüp ibadet edin ama akşam ibadetinde yüzünüzü Kudüs'e dönün." Bu sayede "Yahudiler bizden daha bilgili kimselerdir, deyip dinlerinden kuşkuya düşerler" demişlerdi.

Bu ayetten Yahudilerin de Müslümanlarla birlikte sabah namazını kıldıkları anlamı çıkarılamaz. Aksine onlar kendilerine özgü zamanlarda ve tarzda ibadet ederlerdi. Ancak bunu yaparlarken, Müslümanları kıble konusunda kuşkuya düşürmeyi planlamışlardı. Bu ayet, bize tarihsel olduğu kadar evrensel olarak da Müslümanları kendi dinleri konusunda tereddüde düşürecek kimselerin olacağını, bunların ince taktikler geliştirip uygulayacaklarını göstermektedir.

Söz konusu taktik kendi başına ahlaki bir zaafı içermektedir. Çünkü Müslümanları kuşkuya düşürmek veya onları şaşırtmak istemekle Yahudiler ikiyüzlü davranacaklardır. Sabah ibadetlerinde Kâbe'ye dönerken, sanki Kâbe'nin ilham ve işaret ettiği hakikate inanmış görünecekler. Oysa birbirlerine, "Aman kendi dininize uyanlardan başkasına inanıp güvenmeyip" diye sıkı sıkı tembih etmektedirler.

Burada gizli bir haset söz konusudur. Allah, böylesine münafıkça hareket eden insanların iç yüzünü açığa vurmakta, gerçek niyetlerini deşifre etmektedir. Bilinmesi gereken hakikat şu ki, "doğru yol (hidayet)", kimsenin tekelinde değildir, o yol (hidayet) Allah'ın tayin ve tespit ettiği yoldur. Herkese açıktır, herkes temiz bir niyet, ihlas ve ümitle bu yola girer. Geçmişte bu yol İsrailoğullarına gösterilmişti, bu yola girmeleri istenmişti. Ama onlar bunu ellerinin tersiyle ittiler. Şimdi Muhammet (s.a.) ümmetine gösterilmekte, kurtuluşun yol haritası bu ümmete verilmektedir. Belli ki Kitap ehli bundan paniğe kapılmışlardır. Çünkü hem onlara geçmişte verilen nimetin bir benzeri Müslümanlara verilmiş, hem de tarihte yaptıkları ve bugün kendi kitaplarıyla olan tutarsızlıklarını açıkça ortaya çıkaran kanıtlar (hüccetler) önlerine serilmiş bulunmaktadır.

Allah'ın emrettiği doğru yolu bize gösteren, tarif edip yol haritasını çizen Nübüvvettir. Bu da Allah'ın fazlıyla seçilen birine verilir. Allah bu fazlı, nimet ve lütfu dilediğine verir; peygamberlik, hidayet, kurtuluş yolu kimsenin tekelinde

değildir (62/Cuma, 4). Kime dilerse ona verir. Allah'ın rahmeti geniştir (vasi'); rahmetiyle, ilmi ve kudretiyle her şeyi kuşatıcıdır. Mevdudi, Kur'an-ı Kerim'de "Vasi'" kelimesinin genellikle üç durumda kullanıldığına dikkat çeker:

a) Dar görüşlü bir topluluğu uyarmak;

b) Cimriliği ve hasisliği dolayısıyla birini azarlamak;

c) Sınırlı tahayyülleri, dar kapasiteleri dolayısıyla Allah'ı da kendileri gibi sonlu ve sınırlı olarak düşündüklerinde onları uyarmak gerektiğinde kullanılır. (2/Bakara, 116).

Kitap ehli, hidayet, nimet ve bereket konusunda tekelci/inhisarcı bir anlayışa sahip olduklarından, sadece kendilerinin, kendi kavimlerinin kurtuluşa ereceğini düşünmektedirler. Bu açık ki, dar görüşlülüktür. Hidayet Allah'a ait ve elinde olduğuna göre, O rahmetini, nimet ve bağışını dilediği kimselere tahsis eder. Allah büyük fazl sahibidir. Allah'ın rahmetini birilerine tahsis etmesi, onların buna layık olmalarıyla ilgilidir. Aksi halde hidayet ve kurtuluş üzerine tekel koymak bir tür ırkçılıktır. Bu, hidayetin gereği olan hiçbir vecibeyi yerine getirme lüzumunu hissetmeden kurtulacağını ileri sürenler, gerçekte yeryüzündeki barışı, istikrar ve huzuru bozanların ta kendileridir. Böyle olunca hidayet ve kurtuluş nasıl onların tekelinde olabilir? İsyan eden, nankörlük gösteren, kendi bencil çıkarları ve isteklerinin peşine takılanlar bundan yararlanamazlar.

Kitap ehlini hakikatin üstünü perdelemeye götüren temel sebeplerden biri tarihsel olarak, vahiye ve peygamberlere karşı takındıkları tutumun onlarda bir tür huy ve alışkanlık halini alması; diğeri haset ve kıskançlık. Son vahiy Arapların içinden çıkan Hz. Peygamber (s.a.)'e gelince bunu kabullenmek istemediler; hem müşrikler hem Kitap ehli Müslümanlara verilen hayırdan dolayı rahatsız oldular (2/Bakara, 105). Haset insani kötü bir haslettir, insan bunu yenmek için kendi nefsiyle mücadele/mücahede etmek zorundadır. Aksi halde haset insanın gerçeklik dünyasıyla ilişkisinin kesilmesine yol açar.

وَمِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ اِنْ تَأْمَنْهُ بِقِنْطَارٍ يُؤَدِّهٖٓ اِلَيْكَ ۚ وَمِنْهُمْ مَنْ اِنْ تَأْمَنْهُ
بِدِينَارٍ لَا يُؤَدِّهٖٓ اِلَيْكَ اِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَآئِمًا ۗ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوا لَيْسَ
عَلَيْنَا فِي الْاُمِّيّٖنَ سَبِيلٌ ۚ وَيَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾

75. Kitap ehlinden öylesi vardır ki, bir kantar emanet bıraksan onu sana öder; öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet bıraksan, sen, onun tepesine dikilip durmadıkça onu sana ödemez. Bu onların "ümmiler (zayıf ve bilgisizler veya Ehl-i kitap olmayanlar) **konusun-**

da üzerinizde bir yol (sorumluluk) **yoktur" demiş olmalarındandır. Oysa kendileri** (gerçeği) **bildikleri hâlde Allah'a karşı yalan söylemektedirler.**

Kur'an-ı Kerim'in Kitap ehli hakkında bir genelleme yapmadığına yukarıda değinmiştik. 75. ayet bunun çarpıcı örneklerinden biridir. Ayetin sözünü ettiği durum "dinle bağlantılı ahlaki tutum"dur. Kitap ehlinden bir bölüm insan var ki, ahlaki açıdan yüksek bir hayat yaşar. Onlara "kantar kantar" yani yüklerle mal ve servet emanet edecek olsan, son kuruşuna kadar buna riayet eder, emaneti öderler. Çünkü bu insanlar için doğruluk, ahlaki dürüstlük her şeyden önemlidir, kişiliklerini iyilik ve ahlaki erdemlerle donatmışlardır. Bu tür insanlar, bunca büyük serveti iade ettiklerine göre, daha az miktardakini de öderler. Emanetlerin sahiplerine verilmesi temel bir prensiptir, Kur'an'ın amir hükmüdür (4/Nisa, 58.)

"Mefhumu'l-hitap" adı verilen bu konu usulcüler arasında verimli tartışmalara imkân vermiştir. Bu, lafzın, söz konusu ettiği durumlara ilişkin hükmünün, aksinin söz konusu olmadığı durumlar hakkında sabit olmasıdır.

Benzer bir durum tersi bir durum için de söz konusudur. Kitap ehlinden bir grup da, ona bir dinar -yani önemsiz sayılacak bir lira- vermişsen, sıklıkla istemedikçe, tepesine dikilmedikçe sana ödemek istemez. Aynı dinden iki grup arasındaki fark, ahlaki tutumdan kaynaklanmaktadır.

Ayetin genel akışından sözü edilen "emanet"in bir malı veya paranın, herhangi bir korku dolayısıyla birisine emanet bırakılmasından çok, genel anlamdaki her türlü alış veriş, ticari ve ekonomik ilişki olduğu anlaşılmaktadır.

Peki, bu tip insanları -ki bunlar Yahudilerdir- emanetlere riayet etmekten alıkoyan sebep nedir? "Emanet" kelimesini genel anlamda her türlü ticari alış veriş ve ekonomik faaliyet olarak anladığımıza göre, bu Yahudi grubu nasıl oluyor da, sözleşmelerine riayet etmez, aldatma yoluna sapar, her şeyi kendi çıkarına göre yorumlar? Kur'an'ın indiği ortamda, Yahudiler, bunu ilişki halinde oldukları Arapların "ümmi" oluşlarına yani kendilerine bir kitap gönderilmemesine ve kendilerinin seçilmiş halk oluşlarına bağlıyorlardı (Tesniye, Bab, 7). Bu da bize gösteriyor ki, Yahudiler, ümmi Arapları ötekileştirmişlerdi. Kendilerini üstün ve ayrıcalıklı sayarken, Arapları cahil, kültürsüz ve kaba görüyor; dolayısıyla onları aldatmayı kendilerinde hak olarak görüyorlardı.

Bazı tefsircilere göre, Araplar İslamiyet'i kabul edince Yahudiler onları, şirk olan inançlarını bırakıp İslamiyet'e girdiklerinden dolayı "mürtet" kabul ettiler ve mürtetlere karşı her türlü ahlaksızlığa başvurmayı kendilerinde hak gördüler. Bu muhtemel olmakla beraber, ayetin işaret ettiği gerçekliği açıklamaya yetmez. Zira hakikatte Yahudilerin gözünde "ümmi" aynı zamanda "Yahudi olmayan"

yani bir tür "goyim" veya "gentile" hükmündedir. Yahudilerin kendi aralarındaki ilişkileri ile Yahudi olmayanlarla olan ilişkileri farklıdır. Yahudiler mesela kendi aralarında faiz işlemi yapmazlarken Yahudi olmayanlara fazlasıyla faiz uygulamaktan, tefecilik yapmaktan bile çekinmezler (Tesniye, 23:20). Mısır'ı terk edecekleri zaman, komşularının ziynet eşyalarını, altın ve takılarını ödünç aldılar, sonra iade etmediler, bunda da herhangi bir sakınca görmediler. (Çıkış: 12/36.)

Bu olayda da Yahudiler, kendilerini ümmi topluluklara karşı sorumlu hissetmiyorlar, duruma göre ticari ve ekonomik ilişkilerinde onları aldatma yoluna başvuruyor, mallarını hile ve düzenbazlıkla yemeyi mübah sayıyorlardı. Bu cevazı da Yahudilere veren onların din adamlarıydı ve elbette bunu "dini bir meşruiyet çerçevesi"ne oturtmuşlardı. Başka bir ifadeyle Yahudiler, kendilerinden olmayanları aldattıklarında, iktisadi ve ticari hayatı hep başkalarının zararına ve aleyhine olarak sürdürdüklerinde bunu dinlerinin bir gereği olarak yaptıklarını düşünüyorlar.

Yüce Allah, bu ahlaki düşüklüğü ve zaafı dine dayandırma iddiasını şiddetli bir biçimde yermekte, dolaylı olarak Müslümanları da uyarmaktadır. Çünkü bu "Allah'a karşı yalan söylemek"tir. Allah asla bu tür ahlaksızlıkları, hile ve düzenbazlıkları tasvip etmez. Bu ayet indiğinde Allah'ın Elçisi, "Yahudilerin bizim ümmi Araplara karşı sorumluluğumuz yoktur" iddialarına atıfta bulunarak şöyle buyurdu: "Allah'ın düşmanları yalan söylüyor. Cahiliye döneminin kötü olan her şeyi ayaklarımın altındadır. Emanet, sahibi iyi olsun kötü olsun, o yerine/sahibine verilir" (Ebu Davud, Menasik, 54; İbn-i Mace, Menasik, 84).

Ancak öyle olmakla beraber Yahudilerin ve elbette Hıristiyanların içinde düzgün, emanetlere ihanet etmeyen ahlaklı insanlar da vardır. Kur'an-ı Kerim yaptığı bu istisna ile Müslümanlar arasında antisemitizmin kök salmasına mani olmuştur. Antisemitizm Yahudilerin tamamını dinlerinden ve ırklarından dolayı kötülük sebebi görüp yok etme fikri ve siyasetidir. Eğer Yahudilerin tamamında kötülük bir öz olsaydı ne bu ayet istisna yapar, ne bir Yahudi'nin İslam hidayetine dâhil olması mümkün olabilirdi.

بَلٰى مَنْ اَوْفٰى بِعَهْدِهٖ وَاتَّقٰى فَاِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِيْنَ ﴿٧٦﴾ اِنَّ الَّذِيْنَ
يَشْتَرُوْنَ بِعَهْدِ اللّٰهِ وَاَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيْلًا اُولٰٓئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ وَلَا
يُكَلِّمُهُمُ اللّٰهُ وَلَا يَنْظُرُ اِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَلَا يُزَكِّيْهِمْ ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيْمٌ ﴿٧٧﴾

76. Hayır; kim ahdine vefa eder ve sakınırsa şüphesiz Allah da sakınanları sever.

77. Allah'ın ahdini ve yeminlerini az bir değere karşılık satanlar... İşte onlar; onlar için âhirette hiçbir pay yoktur, kıyâmet gününde Allah onlarla konuşmaz, onları gözetmez ve onları arındırmaz. Ve onlar için acı bir azap vardır.

Bu mesele böylece açıklığa kavuştuktan sonra, Kur'an-ı Kerim, genel bir ilke vaz'eder: En yüksek ahlaki erdemlerden biri ahde vefadır. Allah katında ve din bakış açısından makbul olan kişi, ahdine vefa gösteren, verdiği sözü tutan, emanete ihanet etmeyen ve Allah'tan korkup sakınan kimsedir. Bu ahlaki erdemler "ahde vefa" kavramında toplanabilir. Takva sahibi insan ahde vefa gösterir, sözünün eri olur; çünkü Allah'tan sakınmak bunu gerektirir. Bizden olsun olmasın, kiminle bir sözleşme imzalamışsak, ahitleşmişsek, bize düşen ahdimize vefa göstermemiz, sözümüzü yerine getirmemizdir. Sözleşmede hoşumuza gitmeyen hükümler olabilir, bunu gidermenin yolu güç sahibi olunca tek taraflı olarak sözleşmenin hükümlerini ihlal etmek veya bozmak değil, yeni ve daha adil bir sözleşmenin imzalanmasına çalışmaktır. Zira sözleşmede aslolan icap ve kabuldür; fiili durumlar ve güce dayalı emr-i vakiler meşru değildir.

Söz ve ahid basit bir şey değildir. Söz ağızdan çıkar ama kalpten neş'et eder. İnsanın bir başkasına verdiği söz, yaptığı ahid, Allah'a verilmiş söz ve ahid hükmündedir. Bunun göstergesi ahde vefa, söze sadakattir. Bu bakımdan Allah'tan sakınan kimse sözüne ve ahdine sadık kalır. Bazı insanlar geçici ve basit dünyevi çıkarlarını temel alıp ahidlerini çiğner, anlaşmalarına sadık kalmaz, böylelikle başkalarını –iş ve ticaret ortağını, nikâh akdi imzaladığı eşini, sözleşme imzaladığı gayrimüslimi, anlaşmalı olduğu kimseleri vs.– zarara uğratır ve bunu kar bilirler. Oysa dünyanın servetini veya iktidarın tamamını ele geçirseler bile ahdine vefa göstermeyen, sözleşme hükümlerini çiğneyen hakikatte zarardadır (16/Nahl, 95).

Böylelerinin ebedi yurdumuz ahirette herhangi bir nasipleri yoktur. Kaybedeceklerdir. Hem küçük bir çıkar uğruna ebedi çıkarlarını, kurtuluş ve mutluluklarını kaybedeceklerdir, hem herkesin sadece Rabbine muhtaç olduğu kritik bir günde/kıyamette Allah onların yüzlerine bakmayacaktır. Onları temize çıkarmayacak, arındırmayacak. Onlar için, yaptıklarına yani başkalarına verdikleri zararın karşılığı olarak acı bir azap verilecektir.

وَإِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلْوُۥنَ أَلْسِنَتَهُم بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ ۚ وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِندِ اللَّهِ وَمَا هُوَ مِنْ عِندِ اللَّهِ ۚ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٨﴾

78. Onlardan öyleleri vardır ki, dillerini kitaba doğru eğip bükerler, siz onu (bu okur göründüklerini) **kitaptan sanasınız diye. Oysa o kitaptan değildir. "Bu Allah katındandır" derler. Oysa o, Allah katından değildir. Kendileri de bildikleri hâlde Allah'a karşı** (böyle) **yalan söylerler.**

"Leyy" kökünden türeyen "yelvune" eğip bükmek, lafzı asli anlamından çıkarmak, muhtevayı çarpıtmak demektir ki, sözü edilen bağlamda Kitap ehli, bu işlemi iki biçimde yapmışlardır: Bazen, bir türlü doğruyu söyleyememek, Türkçedeki tabirle "kem küm" etmek anlamına da gelir. Eğip büken kimse hakikati, gerçeği gizlemeye çalışır, bin dereden su getirir, sözü döndürür dolaştırır fakat bir türlü doğruyu söylemez. Kitapta olmayan şeyleri kitaba dâhil etmek; ekleme veya eksiltmelerde bulunmak, kısaca hem lafzı, hem anlamı değiştirmeye çalışmak için de kullanılır. Lafzın tahrifine örnek "Kitabın bile bile değiştirilmesi" (2/Bakara, 75); diğeri meşru olmayan usuller kullanarak iç anlamını değiştirmek, kelimelere semantik müdahalede bulunmak, kitabın ayetlerini kendi istek ve arzularına göre (keyfi) yorumlara tabi tutmak. (4/Nisa, 46). Her iki durumda öne sürülen görüşler Allah'a izafe edilemez, çünkü bunlar "Kitap'tan değildir". (Örnekler için bkz. Yeremya, 23: 30-31; Matta, 16: 6 ve 12).

Kitabın hakiki anlamını değiştirmeye en açık örnek, Hıristiyanların "**baba**" kavramını mecazi anlamından çıkarıp gerçek anlamda kullanmaları ve bunu Hıristiyan dininin amentüsü haline getirmeleridir. "Tanrı'nın oğlu veya oğulları" İncillerin çeşitli yerlerinde geçer. (Bkz. Yuhanna, 8: 41-44; Matta, 5: 9; Romalılara Mektup, 8: 14.)

Kadim dillerde, bu arada Aramicede "baba" koruyan, gözeten; merhamet ve şefkat kanatlarını geren kimse demektir. Allah için kullanıldığında O'nun "**Rab**" vasfı anlatılmak istenir. Allah yeryüzündekilerin ve gökyüzündekilerin yaratıcısıdır, koruyucu ve gözetleyicisidir. Babayı fizyolojik anlamda ele almak, Allah'a herhangi bir beşer gibi çocuk isnat etmek anlamına gelir ki, böyle bir şey düşünülemez. Tekvin'de "Allah'ın oğulları"ndan söz ediliyor (6:13). Pavlus'la beraber, gerçek anlamda baba-oğul ilişkisi ortaya çıktı (Bkz. Markos, 2:10). Önemli bir konu olması hasebiyle buna yakından bakmaya çalışalım:

Gerek Hıristiyan müellifler gerekse diğer kaynaklar Hıristiyanlıktaki "baba" inancının Hz. İsa'dan önceki dini ve kültürel kaynaklardan alındığını kabul eder. Bu aslında bir çocuğun bir erkeğin sulbünden gelmesi anlamında "baba-oğul" ilişkisi anlamına gelmiyor. Eski Sami dillerinde Rab kelimesine karşılık olmaktadır.

Arapça'da da "Rab" kelimesi terbiye eden, koruyan, gözeten, yaşatan, rızık veren demektir. Araplar "evin babasına veya efendisine Rabbu'd-dar –evin

rabbi- yani reisi veya efendisi" derler. Süryanice'de mesela küçük bir asker grubunu eğiten başçavuşa "Rab riş hamşin" denir. (M. Hanna Dolapönü, Hikmetin Başlangıcı Rab Korkusudur, Sayı: 7/79-7, Eylül-1953, Mardin, s. 160). İbranice ve Aramiceden diğer dillere geçen kelime sonraları köklü bir anlam değişikliğine uğrayarak biyolojik anlamda baba-oğul ilişkisini ifade eder olmuştur. İsrailoğulları Babil'e kadar İbranice konuşuyorlardı. Sonraları Aramice konuşmaya başladılar. Hz. İsa, Aramice konuşur ve bu dilde tebliğini yapardı. Aramice İncillerden söz edilse bile, bugün bilenen İncil yazarları İncilleri Aramice telif etmedi. Grekçe yazılan İncillerde Rab-baba kelimesini köklü bir anlam değişikliğe uğradığı kuvvetle muhtemeldir.

Koruyan, gözeten, terbiye eden Rab ve bu özelliklerdeki bir Rab karşısında yaratılmışların ve insanların "Onun ailesi" gibi telakki edilmesi İslam kaynaklarında da yer alır. Kur'an-ı Kerim'in ilk sûresi Fatiha'nın ilk ayeti şöyle başlar: "Hamd âlemlerin Rabbine mahsustur." Hadis (Peygamber sözü) olarak zikredilen şu cümledeki ifade de anlamlıdır: "Halkın (yaratılmışların) tümü Allah'ın ailesidir. Allah'ın yaratılmışlar içinde en sevdiği ailesine 'iyilikle ve güzellikle' davranandır". (Münavi, Feyzu'l-Kadir, Lübnan, 1994, III, 674.) Şöyle kalıp bir ifade de kullanılır: "En nas-u iyalullah (İnsanlar Allah'ın ailesidir)."

Bu hadis olarak zikredilen -ki sıhhat derecesi "merfu" kabul edilir- "Allah'ın ailesi (İyalullah)"nden kasıt bütün yaratılmışların Allah'a muhtaç olması, diğer yaratıklarla beraber her insanın O'nun koruyuculuğu-Rububiyeti sayesinde hayatını idame ettirmesi halidir, yoksa -haşa- Yüce Allah'ın insanların babası demek değildir. Münavi, bunun mecaz olduğunu ve Allah'ın herkesin rızkını tekeffül ettiği anlamına geldiğini söyler. **Acluni** de "Allah'ın ailesi" Allah'a muhtaç olma haline işaret etmektedir, der. (Acluni, Keşfu'l-Hafa, Beyrut, 1988, I, 380-381.)

Bir başka açıdan insanlığın bir aile olarak Allah'a nispet edilmesi insanlığın hem ontolojik ve hem manevi birliğine işaret eder. Hepimizin Adem ve Havva'dan geliyor oluşu ile ilk baba ve annemizin topraktan yaratılmış olması hadislerde kuvvetle vurgulanmaktadır. Birçok kadim kültürde bunun derin izlerine rastlamak mümkündür. Örneğin bir Kızılderili atasözü şöyle der: "Mitako oyasin (Hepimiz akrabayız)!" Yine Mevlana Celaleddin Rumi, bir şiirinde "Ey madder-u peder tu/çiz tu neseb ne didem (*Ey annem ve babam olan Sen/ Senden başka nesep tanımıyorum)*" demektedir ki, bu diğer kaynaklarda bu yöndeki bütün nispetler mecazi anlamlarda kullanılmıştır. Benzer anne ve baba metaforu başka nesneler ve varlıklar için de kullanılır. Nitekim Hz. İsa'nın su için "bu benim babamdır", ekmek için de "bu benim annemdir" dediği rivayet edilir." (Nkl. Ta'rif

Halidi, Müslüman İsa, Paragraf: 439.) Aktarılan sözlerinden Hz. İsa'nın "baba" kelimesini sadece kendisi için değil, havariler için de kullanıldığı anlaşılıyor: "Benim yaptığımı ve benim dediğimi yaparsanız, yarın cennette benim Babam ve sizin Babanızın yanında olursunuz." (Halidi, Age., Paragraf: 506 ve 514.)

Kadim dillerde (Aramice, Süryanice, Arapça, İbranice) kelime mecazi anlamlarda kullanılırken, sonraları hakiki anlamında kullanılmaya ve bir dinin temel inanç ilkesi (akide) haline getirilmesi ancak tahrif sonucunda mümkün olmuştur. Tahrifle de hedeflenen gaye, asıl anlamdan uzaklaşmaktır.

Bu ayet, söz konusu semantik müdahaleyi Kitap ehlinden bir kısım insanların kendi din müntesiplerini yanıltmak için yaptıklarını ima etmektedir. Benzer bir işlemi Müslümanları yanıltmak için de yaparlar. Müslümanlarla Kitap ehlinden barışsever insanların kendi aralarında diyalog kurmalarını, barış içinde bir arada yaşamalarını engellemek için, kendi kitaplarını olmadık yorum ve tevillere tabi tutarlar.

Kitabı peygamberlerine vahyeden Allah olduğundan, böyle yapmakla hakikatte Allah'a yalan isnat ederler, iftira atarlar. Bu, insanları Allah adına ve Allah ile aldatmaktır. Çünkü Allah'ın indirmediği şeyi O'na isnat etmek veya indirdiklerinde gözetilmeyen maksadı lafza izafe etmek yalan ve iftira ile aynı şeydir.

Bir bölüm kitap ehlinin başvurduğu bu yanıltıcı yol elbette ağır bir suçtur. Ancak Müslümanların da kendilerine bundan gerekli dersleri çıkarmaları ve kitaplarını anlamaya, ondan hükümler çıkarmaya çalışırlarken aynı hataya düşmemeleri icap eder. İslam'da vaz'edilmiş meşru usuller kullanılmadığında kitap ehlinin hatasını tekrar etmek işten bile değildir. Bazı Müslüman bilginler ve ilahiyatçılar; iktidarlara yaranmak, dini hayatı yaşamak istemeyen çevreleri memnun etmek üzere Kur'an'ın ayetlerini eğip bükmeye, temel dini vecibelerin önemsiz olduğunu anlatmaya çalışırlar. Bunların yaptıkları ile bu ayette anlatılan Kitap ehlinden bir fırkanın yaptıkları arasında mahiyet farkı yoktur.

مَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُؤْتِيَهُ اللّٰهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ كُونُوا رَبَّانِيّٖنَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ ﴿٧٩﴾

79. Beşerden hiç kimsenin, Allah kendisine Kitabı, hükmü ve peygamberliği verdikten, sonra insanlara: "Allah'ı bırakıp bana kulluk edin" deme (hakkı ve yetki)**si yoktur. Fakat o, "Öğrettiğiniz ve ders verdiğiniz Kitab'a göre Rabbaniler olunuz"** (deme görevindedir.)

Tarih boyunca gönderilen peygamberlerin ana misyonu tevhid inancını tesis etmek, toplumsal hayatı yüksek ahlaki normlar ve adilane hukuk ilkelerine göre düzenlenmesini sağlamaktır (Bkz. 16/Nahl, 36; 21/Enbiya, 25-29). Adalet ve hakkaniyet tevhid inancı olmaksızın gerçekleşemez, çünkü tevhid inancı yoksa insanlar birbirlerine kul olmaya başlar. Bu açıdan bakıldığında peygamberlerin bu asıl misyonlarını bir kenara bırakıp, insanları kendilerine kul olmaya çağırmaları akıl alacak şey değildir, bu onlara asla yakışmaz. Peygamberler sıradan insanlar değildir; onlara Allah kitap, hüküm-hikmet ve nübüvvet vermiştir. **Keşşaf** bu ayette geçen hükmün "sünnet olan hikmet" olduğunu söyler. **Şevkani**'ye göre ise kavrayış ve ilimdir. Şu halde kendisine kitap, hikmet, ilim ve kendi üslubunca siret ve sünnet verilmiş olan tevhid inancına aykırı inançlar ve görüşleri öne sürmek herhangi bir peygambere yakışmadığı gibi Hz. İsa'ya da elbette yakışmaz. Burada "**Beşerden kimse**"den kastedilen İsa aleyhisselamdır ki, O, insanları sadece tevhid inancına ve sahih Şeriat'a ittiba etmeye davet etmişti.

Peygambere yakışan insanları "Rabbani olmaya çağırmaktır. "**Rabbani**" kelimesine çeşitli anlamlar verilmiştir: İlim sahibi, hakim, hikmet ehli; terbiye eden, öğreten; helalı haramı bilen; Rabbe ait olan, kainatın ve insanların Rabbi Allah'ın hoşnutluğunu elde etmek üzere yaşayan kimse, seçkin topluluk. **Beydavi**'ye göre "ilmiyle amel edene Rabbani" denir. Hakiki rabbani, yegâne Rab olan Allah'ın terbiyesinden geçen ve insanları da bu yönde terbiye edendir. Onlar insanlardan peygamberler gibi ücret talep etmez, yapıp ettiklerini dünyevi çıkar, itibar ve prestij kazanmak için yapmaz. Gayeleri insanları dinin hakikatleriyle buluşturmaktan başka bir şey değildir. **İbn-i Zeyd**'e göre Rabbaniler yöneticiler, ahbar ise din adamlarıdır (5/Maide,44, 63).

İbn-i Abbas vefat ettiğinde Muhammed b. El Hanefiyye "İşte bugün bu ümmetin rabbanisi öldü" demiştir. Ed Dahhak'tan nakledilen bir rivayete göre, Allah'ın Elçisi "Erkek kadın, özgür, köle olsun, her mü'min Kur'an'dan bir bölümü öğrenmesi ve dinini hakkıyla fıkhetmesi onun görevidir" buyurmuş. Arkasından bu ayeti okumuştur. Ahlak, adalet ve istikamet üzere toplumun sorunlarıyla ilgilenen, bu vasıftaki yöneticilere de rabbani denir. (Bkz. **Kurtubi**, ilgili ayetin tefsiri).

وَلَا يَأْمُرَكُمْ اَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلٰٓئِكَةَ وَالنَّبِيّٖنَ اَرْبَابًا ۭ اَيَأْمُرُكُمْ بِالْكُفْرِ بَعْدَ اِذْ اَنْتُمْ مُّسْلِمُوْنَ ﴿٨٠﴾

80. O, melekleri ve peygamberleri Rabler edinmenizi emretmez. Siz, Müslüman olduktan sonra, size küfrü mü emredecek?

Peygamberlerin ve meleklerin rab edinilmesinin akla gelen ilk örneği Hıristiyanlardır. Hem Hz. İsa'yı tanrılaştırdılar hem Ruhu'l-kudüs Cebrail aleyhisselamı. Oysa Hz. İsa sadece bir beşerdi. Cebrail aleyhisselam ise Allah'ın görevli meleğidir. Yüce Allah'ın iradesi dışında hareket etmez. **İbn-i Aşur**, Hıristiyanların bazı peygamberlerin ve meleklerin resimlerini yapmalarını, onlara kutsallıklar atfetmelerini aynı kapsamda ele alabileceğimizi düşünmektedir. Resim, heykel ve ikonalarda aşırıya gidildiğinde bir tür puta tapıcılığa kapı aralanmış olur.

Mekke müşrikleri de meleklere ulûhiyet isnat ederlerdi. Kur'an-ı Kerim bu batıl inancı, yanlış telakkiyi reddeder. İnsanların insan veya meleklere ulûhiyet izafe etmelerinin sebebi ya onlarda birtakım ilahi vasıflar olduğunu düşünmeleri veya Allah'ın onları kıldığı üstünlüğü, kerem ve fazlı kendi asli bağlamından çıkarmaları şeklinde olur. Oysa melekler kendilerinde böyle vasıflar veya misyonlar görmüş değillerdir (34/Sebe', 40). Elbette Hz. İsa ve peygamberler üstün insanlardır, her şeyden evvel Allah'ın seçtiği kullardır, Allah'tan vahiy alırlar ve mucizeler gösterirler. Seçilmek, vahiy almak ve mucize göstermek sıradan insanların harcı değildir. Ancak gözden kaçırılmaması gereken hakikat şu ki, bu her üç özelliği de bahşeden Allah'tır. İnsan istedi veya çok emek harcadı diye Allah'ın elçisi seçilmez, kalbine Cebrail aleyhisselam ilka etmedikçe vahiy almaz ve Allah dilemedikçe mucize gösteremez.

Benzer bir durumu melekler için de düşünebiliriz. Meleklerin sahip olduğu üstün imkânlar ve güçler belki hiçbir beşerde bulunmaz. Melekler kâinatta ve tabiatta cereyan eden bütün olayların düzenleyicileri ve yürütücüsüdürler. Cebrail, Mikail, İsrafil, Azrail (aleyhimusselam) öylesine büyük fonksiyonlar icra ediyorlar ki, beşerin havsalası bunları almaz. Başka melekler de öyledir. Ama yine gözden kaçırılmaması gereken temel husus şu ki, meleklerin tümü Allah'a itaat eden, emirlerini yerine getiren yüce varlıklardır. Mikail, kendisine tayin edilen çerçevede meteorolojik olayları yürütür. Mikail'in emri altında çalışan milyonlarca ve milyarlarca melek vardır. Bu meleklere tanrısallık izafe etmek zihni zaaf sonucudur. Nitekim eski Yunanlılar, son derece naif bir noktadan hareketle melekleri tanrılaştırmışlardı. Savaşa, barışa, fırtınaya, denize, rüzgâra, aşka, dağa, toprağa vs. Neredeyse her bir nesneye ve önemli tabiat olayına bir tanrı izafe etmişlerdi ki, Yunanlıların tanrılaştırdığı kuvvetlerin her biri hakikatte bir melekten başkası değildir.

Bu yüzden tamamen bunun farkında olarak Abbasiler zamanında Müslümanlar, Yunan eserlerini Arapçaya çevirdiklerinde, bazı fragmanlarda geçen "Tanrıların tanrısı Zeus" mısraını "Bir olan Allah ve melekler" şeklinde çevi-

riyorlardı. "Kim (meleklerden) 'Ben O'nun dışında tanrıyım' diyecek olsa, bu durumda biz onu cehennemle cezalandırırız." (21/Enbiya, 29).

Uyanık bir bilince, doğru bir kavrayışa ve sağlam bilgiye sahip olan bir Müslüman böyle zihni naifliklere düşmez; tabiat kuvvetlerine ulûhiyet, olağanüstülükler izafe etmez; burçlarda birtakım güçler vehmetmez. Bütün varlık Allah'ın kabzası altındadır. Yegâne İlah ve Rab O'dur. Müslüman sadece O'na yönelir, O'na teslim olur (Bkz. 21/Enbiya. 25; 43/Zuhruf, 45).

Gündelik hayatımızda da birbirimize karşı ilişkilerimizde kutsiyette ifadesini bulan hiyerarşilerden kaçınmak durumundayız. Nitekim Allah'ın Elçisi (sa.), şöyle buyurmuştur: "Sizden hiç kimse 'Benim kulum, benim cariyem' demesin. Bunun yerine 'Benim delikanlım, benim kızım' desin. Hiç kimse 'Rabbim' demesin, 'efendim' desin" (Buhari, Itk, 17; Müslim, Elfaz, 13).

وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْتُكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ
رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنْصُرُنَّهُ قَالَ ءَأَقْرَرْتُمْ
وَأَخَذْتُمْ عَلَى ذَلِكُمْ إِصْرِي قَالُوا أَقْرَرْنَا قَالَ فَاشْهَدُوا وَأَنَا مَعَكُمْ مِنَ
الشَّاهِدِينَ ﴿٨١﴾ فَمَنْ تَوَلَّى بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٨٢﴾

81. Hani Allah peygamberlerden 'kesin söz (misak)' **almıştı: "Andolsun size Kitap ve hikmetten verip sonra size beraberinizdekini doğrulayan bir elçi geldiğinde, ona kesin olarak imân edecek ve ona yardımda bulunacaksınız." Demişti ki: "Bunu ikrar ettiniz ve bu ağır yükümü aldınız mı?" Onlar: "İkrar ettik" demişlerdi de "Öyleyse şahit olun, ben de sizinle birlikte şahit olanlardanım," demişti.**

82. Artık kim bundan sonra yüz çevirirse, onlar fasık olanlardır.

Varlığın bütününde tevhid esastır. Tevhid, âlem tasavvurunun merkezinde Allah'ın birliği fikrinin ve inancının yerleştirilmesidir. Dini hayatın her alanından dışarı çıkarma fikri olan sekülerlik ile hayatın bütün alanlarını düzenleyici hükümler içeren din arasındaki temel fark bu noktada ortaya çıkar. Din, tevhid (Allah'ın birliği) merkezli bir âlem tasavvuruna dayanır; sekülerlik ise insan merkezli bir dünya görüşünü öngörür. Ed-Din'in temeli olan tevhidin insan hayatında da merkezi bir önemde sahip olması gerekir. Bu da büyük ölçüde tarihteki sürekliliğe bağlıdır.

Bu o kadar hayati önemde bir konu ki, Allah bunu kendisiyle peygamber-

ler arasında "misak" konusu yapmaktadır. Hiç kuşkusuz peygamberleri seçen ve gönderen Allah'tır. Hiçbir kul kendisi istediği için peygamber olamaz. Öyle de olsa, peygamberlerin misyonu yani tevhid inancını ayakta tutmaları, her şeyin üstünde ve önündedir. Kendilerine "Kitap ve hikmet" verilen peygamberler, tevhidi nesilden nesle aktaran halkalar olacaklardır. Ayetin akışından sanki peygamberler, dünyaya gelmeden ve kendi halkları içindeki misyonlarını üstlenmeden önce, bir yerde ve bir arada olmuşlar; bu ilahi emre muhatap olup misak vermişlerdir. Sanki peygamberler tanışıyorlarmış gibi; dini ikame etme, dinin ana çerçevesinde ayrılığa düşmeme ve birbirlerinin çağrısını doğrulama konusunda ortak söz vermişlerdir. **İbn-i Arabi**, peygamberlerin birbirlerinin hususiyetlerini ümmetlerine tanıtma ve anlatma konusunda ahitleştiklerini söyler.

Bunu da iki şekilde yerine getireceklerdir: İlki, kendilerinin tebliğlerini doğrulayan bir peygamber geldiğinde ona inanacaklar ve yardım edeceklerdir; ikincisi, kendilerinden sonra bir peygamberin geleceğini haber vereceklerdir. Bu görev Hz. Muhammed (s.a.)'te son bulacaktır, çünkü ondan sonra peygamber gelmeyecektir.

Her peygamber kendisinden önceki peygamberleri doğrular, onun tebliğine karışmış harici unsurları ayıklar ve kendisinden sonra gelecek peygamber(ler)i haber verir, böylelikle onun işini kolaylaştırmaya çalışır. Peygamberlerin, kendilerine yani bizzat peygamberliklerine inanmaları gerektiği gibi (2/Bakara, 285), kendileri dışındaki peygamberlere de inanmaları gerekir (3/Âl-i İmran, 84), bu imanın şartlarından biridir. Bütün peygamberler, kendilerinden sonra gelecek peygamberlere yardım etmekle yükümlüdürler, bundan son peygamber muaftır, çünkü kendisinden sonra peygamber gelmeyecektir.

Son Peygamber, kendisinden önceki peygamberleri teyit eder, onların peygamberliklerine inanır. Tebliği tamamlar, çünkü din onunla kemale ermiş, Nübüvvetle insanlara bağışlanan nimet tamama ermiştir. Fakat kendisinden sonra bir peygamberin geleceğini söyleyemez, çünkü kendisi "Nübüvvetin mührüdür" (33/Ahzab, 40).

Bir peygamberin başka bir peygambere yardımı (nusret) iki şekilde olur: Bir, onun tebliğini teyit eder ve elinden geldiğince fiili yardımda bulunur. Hz. Lut'un Hz. İbrahim'e, Hz. Harun'un Hz. Musa'ya ve Hz. Yahya'nın Hz. İsa'ya sağladığı yardım (nusret) gibi. İki, kendisinden sonra geleceğini haber verir. Haber vermesi işini kolaylaştırması demektir, çünkü tebliğine muhatap olan kavmi ve onu izleyen sonraki nesiller kendi çağdaşları peygambere böylelikle daha kolay inanır, ona zorluk çıkarmazlar.

Bunu geçmiş peygamberlerin yaptığını tespit edebiliyoruz. Bkz. İbrahim için Tekvin, 12: 1-3, 16-20; Yakup için, Tekvin, 49: 10; Musa için Tesniye, 18: 18 ve 33: 2; Daniyel için, 2: 31-37; Davud için, Mezmurlar, 14: 13-18; İşaya, 21: 6-7, 13-16 (Hamidullah, Aziz Kur'an, ilgili ayetin açıklama notu).

"Onlar için kardeşleri arasından senin gibi bir peygamber çıkaracağım ve sözlerimi onun ağzına koyacağım ve ona emredeceğim her şeyi onlara söyleyecek." (Tesniye 18:15) "Gerçek Musa demiştir: Rab Allah size kardeşleriniz arasından benim gibi bir peygamber çıkaracak; bütün şeylerde, size her ne söylerse, onu dinleyeceksiniz." (Resûllerin İşleri 3:22-26).

Burada Hz. Musa, kendisinden sonra bir peygamberin geleceğini haber veriyor. Bu son peygambere kadar sürecek olan bir zincirdir. "Kardeşleriniz arasından" ifadesini "bütün peygamberler kardeştir" anlamında ele almamız mümkündür. Ancak İsrailoğullarıyla tahsis edecek ve bunun Hz. İsa'ya atıf olduğunu düşünecek olursak, bu durumda da haber verilen zatın, "Tanrı'nın oğlu" değil, "sadece bir peygamber" olduğunu düşünebiliriz. Her iki durumda da, Hz. Musa'nın kendisinden sonraki peygamberlerin işini ne kadar kolaylaştırdığı, başka bir ifadeyle onlara "nusret" sağladığı görülür.

Bir örnek daha: "İşte kendisine destek olduğum kulum; canımın kendisinden razı olduğu seçme kulum; Ruhumu onun üzerine koydum; milletler için hakkı meydana çıkaracaktır. Bağırmayacak ve sesini yükseltmeyecek ve onu sokakta işittirmeyecek. Ezilmiş kamışı kırmayacak ve tüten fitili söndürmeyecek; hakkı hakikate erdirecek." (İşaya 42:1-4). Burada da haber verilen zatın kişilik profile bakımından Hz. İsa'yı haber verdiği anlaşılmaktadır. Eğer bu haberi temel alsalardı, Hıristiyanlar Hz. İsa'yı tanrılaştırmazdı.

Son bir örnek Yahya aleyhisselamdan: "Ve Yahya Ben Mesih değilim diye ikrar etti. Onlar da kendisinden sordular: Öyle ise ne? Sen İlya mısın? Ve Yahya değilim dedi. Sen O peygamber misin? Yahya hayır diye cevap verdi." (Yuhanna 1:20-21). Bu pasajda, Yahya aleyhisselamın hem Hz. İsa'yı haber verdiği hem kendisine Mesih vasfını izafe edenleri asıl Mesih İsa aleyhisselama yönelttiği görülmektedir.

Peygamberler Allah'a verdikleri ahitlerini yerine getirirlerken, tabii ki müntesiplerinden de benzer bir ahdi yerine getirmeleri beklenir. Nitekim müntesiplerinden de benzer bir misak alınmıştır: "Onu mutlaka açıklayacaksınız, gizlemeyeceksiniz diye bir misak almıştı" (3/Âl-i İmran, 187).

Din müntesiplerinin peygamberlerinden farklı bir tutum takınmaları yani peygamberleri kendilerinden sonra gelecek peygamberi haber verip ona yardım yapılmasını tavsiye ederken, onlara tabi olanların bundan kaçınmaları

olacak şey değildir, ahdi bozmaları anlamına gelir. Bu ise Allah'ın üzerinde şahit olduğu bir ahdin bozulmasıdır ki, ağır bir suçtur. Bir insan bir peygambere ve onun tebliği ettiği dine tabi olduğunu söylüyorsa, onun her öğrettiğine ve emrettiğine de itaat etmesi gerekir. Gel gör ki, Yahudiler Hz. İsa'yı reddediyor. Değil onun tanrısal vasfını, bir peygamber olduğunu dahi kabul etmiyorlar. Hatta onun hakikatte -haşa- bir meczup olduğunu düşünüyorlar. Hıristiyanlar da Son Peygamber (s.a.)'in risaletini ve nübüvvetini reddediyorlar. Oysa Müslümanlar, bütün peygamberlere imanın temel şartlarından biri olarak inanıyorlar, saygı gösteriyorlar ve tebliğlerinin hak olduğunu kabul ediyorlar.

Misak vermek ağır bir sorumluluktur. Bu yüzden ona *"ısr"* denmiştir. Biri bir ahit vermişse, bunu ahdi verdiği sırada ikrar etmişse gerekleri neyse yerine getirmesi gerekir. Ben Musa'ya bağlıyım, ben İsa'nın yolunu takip ediyorum" diyen, onların tebliğ ve ikrarlarını, Allah'a verdikleri ahidleri ikrar etmiş, üzerine ağır sorumluluk almış demektir. Bu ahde Allah şahitlik etmiştir. Bunu bozmak ağır suçtur ve bu suçu en iyi ifade edecek olan kelime de "fısk"tır.

Geçmiş peygamberler ve dolayısıyla onların müntesipleri, verdikleri misakı yerine getirmek suretiyle hem tevhidin tarihteki sürekliliğini sağlayacak, hem de son peygamberin tebliğine insanlığı hazırlayacaklardır. Hakikatte son din, Ed-Din'in zamanda son bir kere daha vahyedilmesi ve bir peygamber diliyle tebliğ edilmesidir. Artık Allah peygamberler göndermeyecek, Kur'an üzerinden insanla konuşacaktır.

Bazı müfessirler ise ayetin "peygamberlerden kesin söz almıştı" cümlesini "peygamberlerin tabilerinden, ümmetlerinden aldıkları söz" manasında olduğunu söylemişlerdir. Bu pek makul bir açıklama gibi görünmüyor, tercih ettiğimiz tefsir bize daha makul görünmektedir. En doğrusunu Allah bilir!

أَفَغَيْرَ دِينِ اللَّهِ يَبْغُونَ وَلَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ﴿٨٣﴾

83. Peki onlar, Allah'ın dininden başka bir din mi arıyorlar? Oysa göklerde ve yerde her ne varsa -istese de, istemese de- O'na teslim olmuştur ve O'na döndürülmektedirler.

Din vaz'etmek Allah'a mahsustur. Bu açıdan din koyucu veya din kurucu anlamında peygamberlere dahi din izafe edilemez. İslam, Allah'ın vaz'ettiği dindir, bu dinin son tebliğcisi Son Elçi Hz. Muhammet (s.a.v)'tir ancak "İslam dininin kurucusu" değildir. Bu yüzden Müslümanlara "Muhammedi" denemez, "**Allah'ın**

dini" denir. Hz. Muhammet (s.a.) bir peygamberdir ama peygamberden önce bir "kul"dur (abduhu ve Resûluhü), nasıl din vaz'edebilir! İslam bakış açısından Hıristiyanlara "İsevi" veya "Mesihi", Yahudilere "Musevi" demek de doğru değildir. Zira hakikatte Hz. Musa ve Hz. İsa, İslam dinini yani "Allah'ın dini"ni tebliğ eden peygamberlerdir. Kendileri bu hakikati reddettikleri için, Kur'an-ı Kerim, "İsrailoğulları" veya "Yahudiler", Hıristiyanlara da "Nasara" demektedir.

"Allah'ın dini" (3/Âl-i İmran, 83 ve 24/Nur, 2), dini Allah'a tahsis eder. Yani din sadece ve sadece Allah'a ait olur. (2/Bakara, 193; 8/Enfal, 39; 39/Zümer, 3). Bu, aynı zamanda dinin temeli olan İhlas'ın da gerçek anlamıdır. İhlas, kalbin bütün safiyetiyle dinin Allah'a ait kılınması (7/A'raf, 29), hayatın sadece Allah rızası ve O'na teslimiyet duygusuyla yaşanmasıdır. Dinin elbette maddi, toplumsal faydaları, stratejik-politik sonuçları olabilir; ancak ihlas, dini maddi faydaları için değil, kendisi için yaşanmasını gerektirir. Kendi hatırına yaşanan dinin tabii ki dünyevi ve maddi faydaları olur ama bunlar manevi, ahlaki ve uhrevi muhtevalarıyla birlikte tahakkuk eder ve sadece Allah'ın hoşnutluğu gözetilerek istihsal edilir. Bir din, bir ülkeyi, bir iktidarı, bir ulusu, bir sınıfı rakiplerine göre öne geçirebilir, avantajlı kılabilir; bu yüzden dine rağbet edenler olur. Ama bu, ihlas değildir, dinin istismarı, araçsallaştırılması, hakiki bağlamı dışına çıkarılmasıdır. Mesela son Akabe biatında, Medinelilerden biri Allah'ın Resûlü'ne "Biz sana, siyahı ve beyazı (bütün insanları) karşımıza alarak biat ediyoruz, sen bize ne vaad ediyorsun?" diye sorduğunda, o "Allah'ın rızasını ve cenneti" cevabını vermişti. Allah'ın Resûlü, o kritik anda "Sizi dünyanın fatihleri yapacağım, servet iktidar sahibi olacaksınız, büyük devletler ve ihtişamlı medeniyetler kuracaksınız" demedi. Ancak elbette Allah'a ihlasla bağlanıp O'nun çizdiği yol haritasını takip ettiklerinde servet ve iktidara sahibi oldular, güçlü devletler kurdular, muhteşem medeniyetler tesis ettiler. Bunların tümü birer hedef ve gaye değildi, tabii birer sonuçtu. Ne zamanki sonuçları niyet haline getirdiler iç bünyede zaaf başladı.

Bunun gibi sadece Allah için namaz kılınır, spor yapmak, salt beden sağlığı için namaz kılmak ihlas değildir. Elbette namazın beden sağlığı üzerinde faydaları vardır ama mü'minin hareket noktası Allah'a ibadet, namazla kulluk görevini yerine getirmektir.

Başka açıdan dinin Allah'a ait olması ve sadece O'na tahsis edilmesi, din müntesiplerini sınırlar; onları, din adamlarının, din bilginlerinin, önde gelen kanaat önderlerinin "din adına" konuşmalarının, hüküm vermelerinin, dogma vaz'etmelerinin önüne geçer. Kimse "din adına" konuşamaz, çünkü "Allah adına" konuşamaz. Herkes kendi adına dini anlar, tefsir eder, ondan birtakım so-

nuçlar çıkarır ve başkalarına aktarır. Belli bir asıl ve usule riayet ettikçe kimse bir başkasını dini anlamaktan, dinden anladıklarını başkasına aktarmaktan menedemez. Ama dinden anlaşılanlar -özellikle tefsire, tevile ve içtihada açık yönleriyle- zannidirler, kesin (yakin) hakikatler değildir.

Başka insanlar, mesela güç ve servet sahipleri iktidar ve otoritelerini devam ettirmek, başkalarını kendi arzu ve iradelerine boyun eğdirmek için dinler vaz'edebilirler. Ancak bu dinler sahte, uydurma ve batıl inanışlardan ibarettir.

Bununla bağlantılı olarak bir hususun farkında olmak gerekir: Çoğu zaman, bir dinin özelliklerini ihtiva eden ideolojiler; politik-sosyal sistemler; belli düşünme, inanma ve yaşama biçimleriyle ilgili düzenlemeler, iddialarının temelini teşkil eden "din-dışı" olma söylemlerine rağmen, hakikat-i halde bir dindirler, din hükmündedirler. Belli bir düşünme, belli bir inanma ve belli bir yaşama tarzı -kaynağı ne olursa olsun- birer dindir. Bu anlamda ateizm dahi bir dindir; çünkü belli bir düşünme ve yaşama tarzını öngörmektedir. Kaynağı sahih vahiye dayanmayan dinler Allah katında makbul ve muteber değildirler. Dünya ve ahiret hayatına ilişkin sahici ve kalıcı huzur ve mutluluk sağlayamadıkları için, insanı sonuçta kayba uğratmaktadırlar.

Gerçek manada bir dinin varlık ölçeğinde bir kuşatıcılığa sahip olması gerekir. Dini vaz'eden Allah, bütün varlığın kendisine boyun eğdiği, hükmüne ram olduğu mutlak varlıktır. Varlık âleminde hiçbir mertebe ve herhangi bir mertebede hiçbir varlık O'nun emrinden dışarı çıkamaz; O'nun bilgisi, kudreti ve iradesi her şeyi kuşatmış, ihata etmiştir: "Sonra duman halinde olan göğe yöneldi; böylece ona ve yere dedi ki: 'İsteyerek veya istemeyerek gelin'. İkisi de 'isteyerek' geldik' dediler." (41/Fussilet, 11). "Göklerde ve yerde bulunan herkes, ister istemez Allah'a secde eder" (13/Ra'd, 15). "Hiçbir şey hariç olmamak üzere hepsi O'nu tesbih eder" (17/İsra, 44).

Varlık âleminde bütün mertebeler, gezegenler ve galaksiler, içlerindeki objeler yani her şey O'nun kudret eli altınadır, O'nun takdir ettiği düzene ve bu düzeni işler kılan yasalara tabi olarak varlıklarını ve var olmaklıklarını sürdürürler. Varlıkta sadece insan (ve bize bildirildiği kadarıyla cinler), varlığın isteyerek boyun eğdiği Allah'ın iradesine karşı aykırı bir tutum takınma özgürlüğüne sahiptir. Şeytan da bu kapsamda ele alınabilir. (13/Ra'd, 15; 22/Hac, 18).

Küfrün (inkarın) varlık âleminde insan ve şeytanın dışında ortaya çıktığı bir alan var mı? Hayır! Küfür, varlıkta karşılığı olan herhangi bin hakikat değildir; insan ve şeytanın zihninde bir inşa, temelsiz bir iddiadır. Bütün varlıklar, Allah tarafından kendilerine emredileni yerine getirirler, O'nun yasalarına (Sünen-i ilahi) itaat ederler. Hakikatte şeytan da Allah'ın varlığını inkar ediyor

değildir; Adem'e göre "üstünlük" iddiasında bulunarak (7/A'raf, 12) kibrinin tutsağı olmuştur. Kibir onu Allah'tan uzağa düşürdü, böylece İlahi rahmetten kovuldu. Böyle olmakla beraber, Allah'ın varlığını, kendi acizliğini ve günahkârlığını bilir. Bu üç alandaki bilgisi -kendi kendine itirafı- onun hakikatte istemeyerek de olsa Allah'a boyun eğdiğinin göstergesidir. *"O zaman şeytan onlara amellerini çekici göstermiş ve onlara: "Bugün sizi insanlardan bozguna uğratacak kimse yoktur ve ben de sizin yardımcınızım" demişti. Ne zaman ki, iki topluluk birbirini görür oldu (karşılaştı) o, iki topuğu üstünde geri döndü ve: "Şüphesiz ben sizden uzağım. Çünkü ben sizin görmediğinizi görüyorum, ben Allah'tan da korkuyorum" dedi."* (8/Enfal, 48).

Şeytan insana basitçe "inkâr et" der, o da inkâr eder. Şeytan ne yaptığının farkındadır. İnsanı ya korkutur -mesela yoksullukla-; ya insanın içine vesveseler sokar; ya bir günahı (gayrı meşru bir fiili) süslü göstererek veya kandırarak bunu yapar. Bu ayette şeytanın günah bir fiili "süslü gösterdiği" anlaşılıyor. Ama sonunda hakikat ayan beyan ortaya çıktığında "Allah'tan korktuğu"nu söylüyor. Bir örnek daha verelim: *"İş hükme bağlanıp-bitince, şeytan der ki: "Doğrusu, Allah, size gerçek olan va'di va'detti, ben de size vaadde bulundum, fakat size yalan söyledim. Benim size karşı zorlayıcı bir gücüm yoktu, yalnızca sizi çağırdım, siz de bana icabet ettiniz. Öyleyse beni kınamayın, siz kendinizi kınayın. Ben sizi kurtaracak değilim, siz de beni kurtaracak değilsiniz. Doğrusu daha önce beni ortak koşmanızı da tanımamıştım. Gerçek şu ki, zalimlere acı bir azap vardır."* (14/İbrahim, 22). Bu ayetten de şeytanın Allah'ın varlığını kabul ettiği, insanı yalan ve aldatma ile yolundan çıkardığı anlaşılmaktadır. **İbn-i Arabi**'ye göre, bu "imanın işe yaramadığı bir durumda şeytanın imanına işaret eder."

Şeytanı, bilgisine rağmen isyana sürükleyen şey, kibri oldu. Kibir ve yol açtığı küfür, bir şeyin varlığını değil, hak ve hakikatinin inkârı, bile bile reddidir. Bu yüzden küfür, kişi ile var olan arasında çekilmiş karanlık örtüdür.

Tabii ki insan, şeytanın etkisinde isyan edebilir, bunu bir "özgürlük, bir yapabilirlik (istita'a)" olarak yapar; ancak, bu doğru ve meşru bir hakkın kullanımı değildir. Hiç kimsenin Allah'ın dini dışında bir tercih yapma hakkı yoktur, sadece özgürlüğü vardır. Bu yanlış özgürlük kullanımı ona acı sonuçlar hazırlamaktadır. Allah'a karşı nankörce bir tutumu, isyan ve başkaldırıyı seçen bir insan da, hakikatte Allah'ın koyduğu yasalar çerçevesinde yaşayabilmektedir. İstem dışı hareketleri dışında her şey belli biyolojik/fizyolojik yasalara bağlıdır. Yasalara göre acıkır, Allah'ın yarattıkları nimetlerden yiyerek beslenir, yasalara göre midesi çalışır, gıdalar kana karışır, vücudunu

besler. Kalbi yasalara göre kan alır ve pompalar, yasalara göre saçı uzar, nefes alır; uyur, ayağa kalkar, yürür vs. Üstelik isyana ve inkâra rağmen eninde sonunda Allah'a dönecektir.

İslam dini, insanlara din seçerken, dini bir bilinç sahibi olurken, varlıkla birlikte ve varlıkla uyumlu bir tutum ve tercihte bulunmasını önerir. Eğer insan, özgür iradesini doğru yönde kullanıp İslam'a dâhil olursa yani ruhu ve bedeniyle Allah'a teslim olursa varlıkla; fizyolojik hakikatiyle de uyumlu olarak yaşar. Bütün bu anlatılanlar göz önüne alındığında, akıl sahibi kimsenin "Allah'ın dini"nden başka bir din, bir inanç, yaşama tarzı veya yol seçmesi mümkün değildir. Seçecek olsa hem yanlış yapmış olur, hem aşağıda göreceğimiz üzere kendisinden kabul olunmaz. (Bkz. 3/19).

قُلْ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَآ اُنْزِلَ عَلَيْنَا وَمَآ اُنْزِلَ عَلٰٓى اِبْرٰهِيمَ وَاِسْمٰعِيلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ وَمَآ اُوْتِيَ مُوسٰى وَعِيسٰى وَالنَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ ۖ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿٨٤﴾ وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْاِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ ۚ وَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٨٥﴾

84. De ki: "Biz Allah'a, bize indirilene, İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve torunlarına indirilene, Musa'ya, İsa'ya ve peygamberlere Rablerinden verilenlere imân ettik. Onlardan hiçbiri arasında ayrılık gözetmeyiz ve biz O'na teslim olmuşlarız."

85. Kim İslâm'dan başka bir din ararsa asla ondan kabul edilmez. O, âhirette de kayba uğrayanlardandır.

İmanın ve tarihin yegâne referansı Allah'tır. Çünkü O, indirdiği kitaplar üzerinden insanla konuşarak tarihe müdahale eder. Bu yüzden "Allah'a iman" her şeyin önünde ve üstündedir. Allah'a inanan, hem kendi peygamberine hem önceki peygamberlere indirilenlere de inanır. Bu tarihte gerçekleşmiş büyük ahdin gereğidir. "Bize indirilen"den maksat Kur'an-ı Kerim'dir. İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve "**el Esbat**" (Yakup aleyhisselamın torunları) bu zincirin geriye doğru giden halkalarıdır. Peygamberler arasında fark gözetilmez (2/Bakara, 136 ve 285). **Ebu Müslim**, bunun peygamberlerin üzerinde birleştikleri şeylerin, ilahi tebliğ ve mesajın parçalanmayacağı anlamına geldiğini söylemektedir. Nasıl insanlar Allah'ın ipine sarılmak ve fırka fırka olmamakla emrolunmuşlarsa (3/Al-I İmran, 103), tarihteki birliği de parçalamamaları gerekir. Aksi olduğunda "aradaki bağlar paramparça olur" (6/En'am, 94).

Peygamberlerin verdiği taahhüt, tevhidi, dinin bütünlüğünü ve birbirlerinin doğru hususiyetlerini kendi kavimlerine öğretme konusu olunca, onlara tabi insanların da bu inanç ve taahhüt üzerinde olmaları şart olur. Önceki din müntesipleri buna yeterince riayet etmiyorlarsa da, Müslümanlara düşen bu inanca ve taahhüde bağlı kalmaları ve her fırsatta dile getirmeleridir. Bu, aynı zamanda tarihteki sürekliliğin, tarih boyunca tebliğ edilmiş hakikatin teyidi, doğrulanması ve bir kere daha bilinç seviyesine çıkarılması anlamına gelir. Müslümanlar, kendilerine indirilen Kur'an'a inanmakla, aynı zamanda İbrahim, İsmail, İshak, Yakup, Musa ve İsa'ya ile diğer bütün peygamberle indirilen vahiylere (kitap ve sahifelere) de inanmış, onların tebliğlerini ve öğrettiklerini teyit ve tasdik etmiş olurlar (2/Bakara, 136-137).

Peygamberler ve gelen vahiyler arasında süreklilik söz konusudur. Peygamberler filozoflar gibi birbirini eleştirmez, biri diğerinin tebliğine karşı çıkmaz, tam aksine kendisinden önceki peygamberi teyit eder, doğrular ve tamamlar. Aynı zaman dilimi içinde iki peygamber gelmişse -sözgelimi Hz. Musa ve Hz. Harun gibi- bunlar da birbirine destekçi ve yardımcı olur. Bu açıdan peygamberlerin arası ayrılamaz; yani bir kısmına inanıp diğerleri dışta tutulamaz. Bütün peygamberlerin tebliğ ettiği din İslamiyet'tir. Bu, bizi din(ler)in aşkın birliği fikrine, bu fikrin de tevhid merkezli olarak teşekkül ettiği hakikatine götürür. Her sınıfın veya çıkar grubunun kendine özgü felsefesi, farklı düşünce referans çerçevesi, itibar ettiği filozof veya kanaat önderi olabilir. Bu süren ihtilaf ve çıkar çatışmalarında kullanılır. Ama tevhid dinine inananlar, dinin birliğinde birleşir, bütün peygamberlerin çağrısının aynı mesajı ihtiva ettiğini; tevhid, adalet, hakkaniyet, yüksek ahlaki değerler, barış, özgürlük ve kurtuluş olduğunu teyit eder. O halde bu idealler ve amaçlar, aynı zamanda farklı din müntesiplerinin üzerinde mutabakata varacağı ortak çerçeveyi teşkil eder. Bu inancın evrensel düzeyde bir arada yaşama çabasıyla yakın ilgisi var.

Müslümanlar, peygamberleri birbirinden ayırt etmez, dolayısıyla Hz. Musa'nın ümmetini, Hz. İsa'nın ümmetinden daha aşağı veya daha yukarı görmez. Halkların, kavimlerin, şu veya bu insan topluluklarının ayrımcılığa tabi tutulması, birini üstün görürken, diğerinin aşağılanması, peygamberler arasında ayırım yapmanın başka biçimidir. Irkçılık, ayrımcılık ve haksızlık yapılmamasının asli sebebi, bu hakikate ve tarihin asli akışına inananların "Allah'a teslimiyet içinde" yaşamasıdır.

"**Silm**" kökünden gelen İslamiyet; kişinin kendi nefsi yani öz varlığıyla; öteki insanlar yani hemcinsleriyle; diğer canlılar ve maddi tabiatla ve Allah'la barış içinde yaşamasıdır. İslam'a dâhil olmakla barış, kurtuluş, esenlik, emniyet/gü-

venlik sağlanmış olur. Allah'ın insandan istediği kendisine teslimiyetle bunları sağlamasıdır. Allah, hem bunları istiyor hem de mümkün yollarını gösteriyor.

Bu yüzden kabule şayan doğru ve muteber din İslamiyet'tir. Çünkü İslamiyet, geçmiş bütün vahiyleri, kutsal kitaplardaki doğru mesajları, hakikate ve hikmete ilişkin özleri teyit eder, onları tamamlar, Bu özelliğiyle İslamiyet tek dindir, Ed-Dindir. (Bkz. 3/Âl-i İmran, 19 ve 5/Maide, 3. ayetin tefsiri). İslamiyet'in neden Allah katında makbul olan yegâne din olduğunu test etmenin yolu, bu dini benimseyenlerin sahiden kendi nefisleriyle, maddi tabiatla-canlı hayatla, öteki insan topluluklarıyla ve elbette Yüce Allah'la barış (silm) içinde yaşayıp yaşamadıklarına, düşünce dünyalarını ve hayatlarını buna göre tanzim edip etmediklerine yakından bakmaktan geçer. Müslümanlığın belirgin vasfı barıştır. İnkârcılar ise aksine çatışma, savaş ve karışıklık (fitne, savaş kışkırtıcılığı) karakteristik özellikleri haline getirirler. "Allah ve elçisiyle savaş halinde" (5/Maide, 33) olanların tabii ki vasıfları budur.

Müslüman olduğunu beyan edenler, kendi kendileriyle kavgalı ise canlı hayata saygı göstermiyorlarsa, tabiatı tahrip edip bir sömürü nesnesi olarak kullanıyorlarsa insanlara adaleti, hakkaniyeti ve özgürlüğü tavsiye etmiyorlarsa gündelik hayatlarında dinlerinin helal-haram çerçevesi dışında yaşıyorlarsa ve dini söylem ve pratiklerini riya ve gösterişten kurtaramıyorlarsa hatta dindar görünüp insanları aldatıyorlarsa silm içinde değildirler demektir. Hayat pratiklerini ilahi hükümlere göre düzenlemeyen kişi veya kişiler, hakikatte kendi özlerini Allah'a teslim etmiş sayılmazlar. Kur'an ve Sünnet'in açık hükümlerine aykırı hayat tarzı yaşayanlar, özlerinde Allah'a teslim olduklarını söylüyorlarsa, söz ve iddialarında tutarlı davranmış kabul edilmezler. Allah'ın Elçisi şöyle buyurur: "Bizim bu yolumuzun dışında bir iş yapanın yaptığı iş reddedilir" (Müslim, Akdiyye, 8). Bu din Allah ve elçisi tarafından belirlenmiştir: Efendimiz şöyle uyarır: "Kim bizim bu dinimizde olmayan bir şey ortaya çıkarırsa, o şey kabul edilmez." (Buhari, Sulh, 5; Müslim, Akdiyye, 17-18.)

كَيْفَ يَهْدِي اللَّهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ وَشَهِدُوا أَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ
وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٨٦﴾

86. Kendilerine apaçık belgeler geldiği ve elçinin hak olduğuna şahit oldukları hâlde, imânlarından sonra küfre sapan bir kavmi Allah nasıl hidayete erdirir? Allah, zulmeden bir topluluğu hidayete erdirmez.

Burada sözü edilenler iki insan grubu olabilir: Biri, Peygamber Efendimiz (s.a.)'in nübüvvetini inkâr eden Kitap ehli; diğerleri Kur'an'ın inişinden başlamak üzere kıyamete kadar sürecek olan tarihte, "iman" ettikten sonra dönenler.

Kitap ehliyle ilişkilendirilmesi şöyle olur: Kitap ehli, kendi kitaplarına bağlılıklarını ifade ediyorlar ancak son peygamberi yalanlıyorlar, oysa kitapları son peygamberi haber vermiştir. Bu durumda kitaplarıyla olan ilişkileri sorunlu hale gelmektedir. Başka bir husus, Hz. Peygamber'in yapıp ettikleri, tebliğler apaçık ortada. O, Kitap ehlini Sırat-ı müstakime davet etmekte, tevhid fikrini öne çıkarmakta ve insanlar arasında adalet ve hakkaniyetin tesisine çalışmaktadır. Buna rağmen Kitap ehli inkâr yolunu tutuyorlar. O halde önlerindeki açık hakikate rağmen inkâr yoluna sapmaktadırlar.

Bu açıklama bundan önceki ayetlerin akışıyla uygunluk içindedir. Ancak başka açıklamalar da var.

Abdulfettah El Kadi ve Süyuti'nin yer verdiği Mücahid'in bir rivayetine göre el Haris b. Süveyd, Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek Müslüman olmuştu. Fakat sonra dininden dönerek kabilesine gitti. Bunun üzerine bu ayet indi. Kabilesinden biri bu ayeti kendisine okuyunca "-Allah'a yemin ederim ki, doğru söylüyorsun, Allah'ın Resûlü senden doğru söylüyor, Allah ise en doğrusunu biliyor" dedi ve tekrar Müslüman oldu. (Esbab-ı Nüzul, ilgili ayet; ayrıca bkz. Nesai, Tahrimu'l-dem, 15; Müsned, I, 247. Müslüman olduktan sonra dinden dönenler (mürtetler) için bkz. 2/Bakara, 217; 4/Nisa, 137; 5/Maide, 64 ve 16/Nahl, 106. ayetlerin açıklaması.)

İnsanı doğru yoldan yani hidayetten alıkoyan şeyler, sahip olduğu büyük imkân ve avantajları yeterince kullanmaması, nefsinin süfli istek ve tutkularının etkisi altına girmesidir. İnsanın sahip olduğu en büyük avantaj, doğruyla karşılaştığında bunu kavrama ve kabul etme melekesine sahip olmasıdır. Doğruyu zihnen teslim ettiğinde içinde imanın nuru doğar, bu nur kalbini aydınlatır. Hakikati kabul etmeyi sağlayan kalbin nuru olan akıldır ki, nefsin kontrolü altında olmadığı zaman akıl, Allah'tan bağışlanmış kutlu bir meleke olur, insanı Doğru Yol'a yöneltir. Vahiy bir nur gibi varlığı aydınlatır, kalbin nuru olan akıl bir göz gibi vahyin aydınlattığını görür, böylece vahiy ve akıl birbirlerini tamamlar. Birinin diğerine aykırı olmasına gerek yok, çünkü ikisinin de menşei ilahidir.

Akıl sahibi insan, ilahi tebliğleri, tabiattaki olayları bu gözle, bu aydınlık ortamda okumaya, anlamaya ve sonuçlar çıkarmaya başlar. Buna rağmen geri dönecek olursa, bu onun nefsinin istek ve tutkularını yenemediği anlamına gelir. Tutkular, süfli arzular insanı karanlığa sürükler ve hakikatten uzaklaştığı oranda karanlık kesafet kazanır. Madde karanlığın kesafet kazanması hali olduğuna göre, ilahi nurdan uzak yaşayan insan karanlıklar (zulümat) içinde

yaşamaya başlar. Artık onun hidayet bulması zor olur. Karanlık, kişinin tabiatı haline gelince tekrar aydınlığa çıkması mümkün olmaktan çıkar, böylece Allah zulmedenleri hidayete erdirmez. Zulmedenler, Hakkı ve Hakikat'i itiraf etmediklerinden, tanıyıp anlamayı bir kenara bıraktıklarından bu hale düşmüşlerdir, zulümat (katmerleşmiş karanlık) onların iç dünyalarını istila etmiş, en değerli insani melekelerini iş göremez hale getirmiştir.

أُولَٰئِكَ جَزَاؤُهُمْ أَنَّ عَلَيْهِمْ لَعْنَةَ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿٨٧﴾
خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿٨٨﴾ إِلَّا الَّذِينَ
تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٨٩﴾

87. İşte bunların cezası, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lânetlerinin üzerine olmasıdır.

88. İçinde temelli kalıcıdırlar. Onların azabı hafifletilmez ve onlar gözetilmezler.

89. Ancak bundan sonra tövbe edenler, 'salih olarak davrananlar' başka. Çünkü Allah, gerçekten bağışlayandır, esirgeyendir.

Bakara, 161-162. ayetlerde bu tutum içinde olanlara tayin edilmiş bulunan ceza (Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti ile içinde temelli kalacakları cehennem azabı) konusunda bilgiler verilmişti. Böylelerinin maruz kaldığı ceza Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmaları, uzak düşmeleridir. Araplar, "lanet"in kökeniyle ilgili olarak tarlaya dadanan kuşları kovmak üzere dikilen korkuluğa "lain" derler.

89. ayette bunlardan "tevbe edenler ve salihçe davrananlar" istisna edilmiştir. Yukarıda irtidat etmiş bir kişinin (Haris b. Suveyd) tekrar dine döndüğünden söz etmiştik. Rivayetler, onun bu ayeti (89) okuyunca tekrar İslam'a girdiğini haber vermektedir ki, bunun, her irtidat edenin öldürülmediği, tevbe edenlere İslamiyet'e geri dönme kapısının açık tutulduğu sonucunu çıkarabiliriz. Savaşa ve cezaya konu olan irtidat, meşru kamu otoritesini ortadan kaldırmayı hedefleyen silahlı kalkışma veya devletin dört temel fonksiyonundan (hükümranlık, vergi, iç güvenlik/adalet ve dış savunma) birini veya bir kaçını kendi uhdesine geçirme teşebbüsüdür. Hz. Ebu Bekir'in kendilerine karşı savaş açtığı mürtetler böyle idi. **Kurtubi**, "Anlamı itibariyle dinden çıkıp da tekrar İslam'a dönen ve bu dönüşü ihlasla yapıp İslam'da sebat gösteren herkes bu ayetin kapsamına girer" demektedir.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الضَّالُّونَ ﴿٩٠﴾

90. Doğrusu, imânlarından sonra inkâr edenler, sonra inkârlarını arttıranlar; bunların tövbeleri kesinlikle kabul edilmez. İşte bunlar, sapıkların ta kendileridir.

Müfessirler, "imanlarından sonra inkâr edenler, sonra inkârlarını arttıranlar"ın Yahudiler olduğunu söyler. Sebebi, Tevrat'ta haber veriliyor olmalarına rağmen önce Hz. İsa'yı inkâr ettiler –bu birinci inkârdı– arkasından Hz. Peygamber'in nübüvvetini inkâr ettiler. Bu ikinci inkârlainkârlarını arttırmış oldular. Taberi bu görüşü tercih eder. Ebu'l Aliye bunun her iki din müntesibi hakkında indiğini iddia eder.

Bu açıklama mümkün olmakla beraber, 86. ayeti göz önüne aldığımızda bu taifenin, Müslüman iken irtidat edip İslam'a ve Müslümanlara olan husumetlerinde aşırıya gidenler olduğu söylenebilir. "İman" sözcüğü bu bağlama daha uygun düşmektedir. Bir kısım insanlar dinden çıkar, bu Bazen bir kanaat değiştirmekten çok, şu veya bu dünyevi çıkar hesabıyla gerçekleşir ki, İslam içinde aradığı dünyevi zevk, refah, servet, çıkar veya gücü başka yerlerde ve çevrelerde bulanlar, dinlerini ve mü'minleri bırakıp din değiştirirler. Tabii ki yeni konumlarını pekiştirmek için eski dinlerine ve dindaşlarına aşırı derecede husumet yapmaya, onları karalamaya, küçük düşürmeye çalışırlar. İşte böyleleri "kalplerine arız olan hastalık" (3/Âl-i İmran, 8) dolayısıyla içine girdikleri bedbaht durum onları akıl, vicdan ve iz'andan mahrum kör bir düşmanlığa sürükler.

Böylelerinin tevbesi kabul edilmez. Allah "Kullarının tevbesini kabul eden, kötülükleri bağışlayan" (42/Şura, 25) olmasına rağmen bunların tevbelerini kabul etmez. Çünkü böyleleri önce iman etmiş, sonra inkâra düşmüş kimselerdir ki, Yüce Allah tercihlerinden dolayı artık kalplerini mühürlemiştir; anlama, doğru yolu bulma melekelerini kaybetmişlerdir (63/Münaifkun, 3). Bu ayeti iş işten geçtikten sonra yani ölüm sırasında hâsıl olan pişmanlıkla yapılmış bir tevbe olduğunu söylemek de mümkün (Bkz. 4/Nisa, 18). Yeis halindeki tevbenin kişiye herhangi bir faydası yoktur: "Allah, can boğaza ulaşmadıkça kulun tevbesini kabul eder" (Tirmizi, Deavet, 98; İbn-i Mace, Zühd, 30).

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْ أَحَدِهِمْ مِلْءُ الْأَرْضِ ذَهَبًا وَلَوِ افْتَدَىٰ بِهِ أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٩١﴾

91. Şüphesiz küfredip kâfir olarak ölenler, bunların hiç birisinden, yeryüzü dolusu altını olsa -bunu fidye olarak verse de- kesin olarak kabul edilmez. Onlar için acı bir azap vardır ve onların yardımcıları yoktur.

Bu profile sahip kimselerin çaresizlik (ölüm) halindeki tevbeleri kabul edilmediği gibi, yeryüzü dolusu altını fidye olarak ödemeye kalkışacak olsalar, bu da onlardan kabul edilmez. Bu kuşkusuz farazidir. Ahirette dünyaya ilişkin hesap kesilmiş bulunduğundan kimsenin bir şey yapabilecek gücü yoktur. Ahirette hem hiç kimsenin yeryüzü dolusu altını olmaz, hem Büyük Mahkeme'de yeryüzünün hazineleri işe yaramaz. Anlatılmak istenen, dünyada değer verilen şeylerin ahirette ve hakikat nazarında değersiz oldukları hususudur. Bunlar için hidayet, doğruluk ve hakikat terkedilmez. (10/Yunus, 54 ve 39/Zümer, 47.)

Ama öyle de olsa insan için çok değerli olan servet (altın) kişiyi dünyada yaptıklarından kurtarmaya yetmez. Belki insan, inkâra altına, servet ve güce ulaşmak için sapmıştı; şimdi hepsini vermeye kalkışsa onun işine yaramazlar. Allah'ın Resûlü (s.a.v), bu trajik durumu şöyle tasvir eder: "Kıyamet gününde inkârcı getirilir ve ona şöyle denir: -Ne dersin, yeryüzü dolusu kadar altının olsaydı kendini kurtarmak için birilerine verir miydin? O -Evet, der. Ona şöyle denir: -Bundan önce (dünyada) senden bundan daha kolayı istenmişti." (Buhari, Rikak, 49; Müslim, Sıfatu'l-münafıkiyn, 51).

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّىٰ تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ ۚ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ ﴿٩٢﴾

92. Sevdiğiniz şeylerden infak edinceye kadar asla iyiliğe eremezsiniz. Her ne infak ederseniz, şüphesiz Allah onu bilir.

İnsanı hidayetten yani doğruluk, hakkaniyet ve adaletten saptıran ana faktör, sınırsız servet biriktirme hırsı ise, bu durumda insanın asli sınavı bu zeminde sürmektedir. "Birr" en yüksek seviyede infaktır. İnfak, birre ulaşmanın yollarından biridir. İnfakla bir arada düşünüldüğünde, infakın en değerli mal-mülkten seçilmesi ve yeteri miktarda yapılması gerekir. **Mücahid**, bunun "Onlar (mala ve servete) olan sevgilerine rağmen yoksula, yetime ve esire yemek yedirirler" (76/İnsan, 8) ayetindeki yüksek beşeri durumu andırmaktadır.

Bu ayet indiğinde sahabeler, en sevdikleri, en çok değer verdikleri şeyi infak etmeye başladılar. Mesela Ebu Talha, Mescid-i Nebevi karşısında olan çok değerli olan Beyruha adındaki bahçesini (Buhari, Zekât, 44); Hz. Ömer, Hayber'de

çok değer verdiği hissesini (Buhari, Şurut, 19) infak etmek üzere Hz. Peygamber'e müracaat ettiler. Zeyd b. Harise'nin çok sevdiği bir atı vardı, o da onu infak etmeyi teklif etti. Değersiz, kullanılmayan, eskimiş veya tiksindirici şeyler infak olarak verildiğinde bu birr olmaz. Belki insan en sevdiği elbisesini gerektiğinde ihtiyacı olan birine verecektir. Nihayetinde Allah kişinin neyi infak ettiğini en iyi bilendir. Fakat kuşkusuz, birr sadece infaktan ibaret değildir. Doğruluk (sıdk) da bununla ilgili ve ilintilidir: "Siz doğruluğa (sıdk) sarılın. Doğruluk birr iledir. Birr ise cennete götürür" (Buhari, Edeb, 69; Müslim, Birr, 103-105).

Ebu Bekir el Varrak'a göre, Yüce Allah bu ayetle insanları fütüvvete yöneltmektedir. Fütüvvet ise cömertlik, iyilik, fedakârlık demektir. Böylece anlaşılıyor ki, Allah'ın hoşnutluğuna nail olmak ve cennete girebilmek muhtaç olanlara, yoksullara ve zayıflara infakta bulunmak, yardımlarına koşmakla mümkün olacaktır.

Genel olarak birr kelimesine iyilik, hayır, ihsan, yüksek erdem gibi anlamlar verilmiştir. Kısaca hayrın ve iyiliğin çoğu, çokluğu olarak anlamlandırılabilir. Birr ihtiramı, Allah'a samimi itaati ve başkalarına hayır ve faydayı temin eder. Yani hem maddi hem manevi, hem dünyevi hem uhrevi boyutu vardır. (2/Bakara, 177 ve 189). "Birr ve takva" arasındaki ilişki için bkz. 5/Maide, 2. ayetin açıklaması.

كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلًّا لِبَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَٰٓءِيلُ عَلَىٰ نَفْسِهِۦ مِنْ
قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرَىٰةُ ۗ قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرَىٰةِ فَاتْلُوهَآ إِنْ كُنْتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٩٣﴾
فَمَنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ مِنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ فَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ الظَّٰلِمُونَ ﴿٩٤﴾
قُلْ صَدَقَ اللَّهُ ۗ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَٰهِيمَ حَنِيفًا ۖ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٩٥﴾

93. Tevrat indirilmeden evvel, İsrail'in kendine haram kıldıklarından başka, İsrailoğullarına bütün yiyecekler helâl idi. De ki: "Şu hâlde eğer doğruysanız, Tevrat'ı getirin de onu okuyun."

94. Artık bundan sonra kim Allah'a karşı yalan uydurup iftira düzerse, işte onlar, zalim olanlardır.

95. Deki: "Allah doğru söyledi. Öyleyse Allah'ı bir tanıyan (Hanif)ler olarak İbrahim'in dinine uyun. O, müşriklerden değildi."

Bilindiği üzere Yahudi şeriatı ağır hükümler ihtiva etmektedir. Bir açıdan bakıldığında yeryüzü Yahudiler için adeta mayın tarlası gibi haramlarla/yasaklarla donatılmıştır. Yahudi ancak kendini havraya attığı zaman rahatlar. Tabir caizse yürüdüğü zaman mayınlara basmamak için sürekli tetikte olmak

zorundadır. Fakat sadece yeryüzünü garantilemesi yetmez, göklere karşı da teyakkuz halindedir. Sanki Tanrı, elinde ok ve yayı ile onu avlamak ister gibidir. Bu yüzden bir gözü yerde diğer gözü göklerdedir. Bir yandan mayınlara basmamalı diğer yandan yukarıdan gelecek oka hedef olmamalıdır. Bu onun refleksif tutum ve davranışlarını bir şekilde/bir ölçüde etkilemiştir.

Yahudilere söz konusu ağır ve ayrıntılı yasakların niçin konulduğu önemli bir konudur. Kur'an-ı Kerim'e göre, durup dururken herhangi bir yasak konulmuş değildir. Zaruri sağlık sebepleri dolayısıyla Hz. Yakup (İsrail) kendine bazı yasaklar koymuştu; deve eti ve sütü gibi. Ama bu yakalandığı siyatik hastalığına karşı et, süt vb. sınırlı birkaç gıdanın yasağından, başka bir ifadeyle perhiz veya diyetten ibaretti. Ayet'in "**İsrail'in kendine haram kıldıkları**" dediği yasaklar bunlarla sınırlıydı.

İbn-i Abbas'tan gelen bir rivayete göre, bir gün Yahudiler, Hz. Peygamber (s.a.)'e gelip "Bize İsrail'in kendine neleri yasakladıklarını bildir" diyorlar. Hz. Peygamber onlara şöyle der: "Yakup çölde yaşardı. Siyatik (Irku'n-nesa) hastalığına yakalandı. Ona deve eti ve sütünden (bunları yemesinin yasaklanmasından) daha uygun bir şey bulunamadı. Bu yüzden bunlar kendisine yasaklandı" (Tirmizi, Tefsir, 13; Müsned, II, 274). Anlatımlara göre Hz. Yakup (a.s.)'un en çok sevdiği deve eti ile deve sütüydü, hastalık dolayısıyla bu ikisinden mahrum oldu.

Ancak bu sağlıkla ilgili perhiz, İsrailoğullarına konan ağır ve hayli kabarık yasakların izahı olamaz. Nihayetinde, kişi peygamber de olsa, helal/mübah olan bir yiyeceği kendi nefsine yasaklamaz. Çünkü bu hem kendi nefsine bir haksızlık olur, hem peygamber olması hasebiyle ümmeti/müntesipleri için bir teşrii/yasama değeri teşkil eder. Onun yolundan gidenler, kendileri de bu yiyecekleri dini bir yasak şeklinde algılamaya başlarlar. Bu Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.) için dahi söz konusu olmuştur. O, kendisine balı ve Hz. Mariye'yi yasaklamaya kalkışınca şu ayet indi: "Allah'ın sana helal kıldığını ne diye haram kılıyorsun?" (66/Tahrim, 1).

Ayet açıkça "**İsrailoğulları**"na konan yasaklar ile "**İsrail'in kendi nefsine**" koyduğu yasakların aynı şeyler olmadığını belirtmektedir. Bu, Yahudilerin, "Yakup bunları kendine yasakladığı için biz de kendimize yasaklıyoruz" demelerinin bir gerçeklik temeline dayanmadığını gösteriyor. Kur'an-ı Kerim, böyle bir yasak vaz'etme hadisesinin olmadığını ortaya koyabilmek için Tevrat'ın şahitliğine başvurmaktadır. Tevrat'a dikkatle bakıldığında bunun söz konusu olmadığı görülür. Bu da hakikatte Peygamber Efendimiz (s.a.)'in nübüvvetinin önemli kanıtlarından biridir.

Böyle olmakla beraber Yahudilere çok sayıda yasağın konulduğunu bili-

yoruz. 4/Nisa, 160-161 ve 6/En'am, 146. ayetlerde "Yahudilere zalimlikleri dolayısıyla birçok helal ve temiz şeyin -mesela tırnaklı hayvan etleri- haram kılındığı" belirtilmektedir. Bazı tefsircilere göre Tevrat'ın getirdiği yasaklar, onları hem eğitiyor hem yapıp ettiklerine karşılık cezalandırıyor.

Bunun salt bir yasak veya keyfi bir cezalandırma olmadığı anlaşılıyor. Çünkü temiz ve helal gıdalar, yiyecek ve içecekler birilerine yasaklanıyorsa, yiyecek ve içeceklerin bizatihi kendilerinden (liaynihi) değil, dolayımları (liğayrihi) itibariyle bir sorun olduğu anlaşılıyor. Hayatımızı idame ettirmek için gıda almak durumundayız. Hayatımızı idame ettirmenin amacı Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak, hükümlerine uygun yaşamak ve ebedi yurda hazırlanmaktır. Bu sebep-sonuç veya niyet-gaye düzenini tersine çevirdiğimizde şeyler ve eylemler asli anlamını kaybetmeye başlar. Bedensel hazlar için yemeye başlamak bunun gibidir. Zaman içinde obur, hazcı, arsızca bir tüketim ve yeme kültürü ortaya çıkmaya başlar, bu da insanı yozlaştırır. İffeti yok eden ölçüsüz şehvet ve iştihadır.

Bir dönem İsrailoğulları da, yeme ve içme gibi beşeri iki asli faaliyeti, kendi hakiki amacı dışına çıkardıklarından, ruhen tekrar uyanmaları, bilinçlerini kazanmaları için onlara temiz ve helal olan yiyecek yasağı konmuştur. Bu yasaklara bir tür zorunlu perhiz gözüyle bakabiliriz. Ve bu elbette sadece İsrailoğulları için her dinden ve kültürden insanlar için söz konusu olabilecek trajik bir durumdur. Romalılar yeme ve içmeyi öylesine oburca hale getirmişlerdi ki, evlerinde üstü hindi tüyü olan kurnalar bulundurur, saat başı yemek yer, sonra kurnalara kusarlardı. Roma'nın çöküşüne yol açan üç ana sebep kibir, zorbalık ve tahakküm; şehvetin iffetsizliğe yol açması ile oburluk derecesinde yemeğe bağımlılık, çığırından çıkmış iştahtı. Bir beşeri havzada şehvet ve iştah çığırından çıkmışsa, orada düşüş sürecinin başladığına hükmedebiliriz. Tüketim kültürü ile ayakta duran vahşi piyasa kapitalizminin asıl dinamiklerinin haz ve hıza, şehvet ve iştaha dayandığını söylemek mümkün.

Konan yasakları bu çerçevede ele aldığımızda, Allah'ın kimseye haksızlık yapmadığı, aksine ıslah olmaları için gerekli düzenlemeleri yaptığı görülür. İşi peygamberlere ihale etmek veya Şeriat'ın mantıksızca hükümler koymasına bağlamak "Allah'a karşı yalan uydurmak, iftirada bulunmak"tan başka bir şey değildir. Peygamberler gücü adaletle, şehveti iffetle, bilgiyi hikmetle dengeleyen büyük öğretmenlerdir.

Bunun da yolu "Hanif olan İbrahim'in milletine/dinine tabi olmak"tan geçer. İbrahim aleyhisselamın hanif dininde Yahudilerin kendi kendilerine koydukları yasaklar yoktu. Son Peygamber Hz. Muhammed (s.a.) de atası İbrahim'in

hanif dini üzere idi, dolayısıyla Yahudilerin kendi koydukları yasakları devam ettirmesi gerekmezdi. İbrahim de ne Yahudi idi, ne de Hıristiyan'dı, hanif bir Müslüman'dı (3/67; 2/Bakara, 130). İslamiyet'in herkesi çağırdığı hakiki yol İbrahim'in Allah'ın birliği fikrini ve inancını esas alan ve yüksek ahlaki hayatı öngören hanif dini, yaşama tarzı ve asil tutumudur. Herkes orada buluşabilir, ne kadar doğru yolda olduğunu anlamak için hanif dinin kaynaklarına bakabilir.

إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ ﴿٩٦﴾

96. Gerçek şu ki, insanlar için ilk kurulan Ev, Bekke (Mekke) **de, o, kutlu ve bütün insanlar** (âlemler) **için hidayet olan** (Kâbe)**dir.**

"**Kâbe**" yeryüzünde kurulan ilk mabed, aynı zamanda ilk yapıdır. Duvar uzunlukları 11-12 metre değişen küp şeklindedir. Yüksekliği 13 metredir. Taştan yapılmıştır. Dışı "sitare" denilen siyah örtüyle kaplıdır. Üzerinde ahşap tavan bulunur.

Mekke, Kâbe'yi merkez alarak yerleşim birimi olmuştur. Kâbe'nin ilk kurucusu Hz. Adem, ikinci banisi Hz. İbrahim'dir; Beyt-i Ma'mur'un yeryüzündeki izdüşümüdür. Söz konusu bilgileri apaçık naslardan değil, karine yoluyla elde edebiliriz. Ebu Zer el Gifari'nin sorusu üzerine Hz. Peygamber (s.a.) "ilk yapılan mescidin Kâbe, sonra Mescid-i Aksa olduğunu" söylemiştir. (Buhari, Enbiya, 10; Nesai, Mesacid, 3.) Kâbe'yi (ikinci defa) inşa eden Hz. İbrahim, Mescid-i Aksa'yı inşa eden Hz. Süleyman'dır. Bu hadiste "insanlar için ilk kurulan Ev" bilgisini teyit etmektedir. Çünkü eğer Kâbe'nin ilk defa Hz. İbrahim tarafından inşa edildiğini düşünecek olursak, ondan önceki uzun tarihi zamanlarda mabet inşa edilmediğini, insanların mabetsiz yaşadıklarını düşünmemiz gerekir. Kaldı ki, Hz. İbrahim, temellerini atıp Ev'i inşa etmemiş, var olan temelleri bulup sütunları bunların üzerine yükseltmiştir (2/Bakara, 127).

"**Bütün insanlar için ev**" insanların ortak evi demektir. Diğer evler şahıslara ve ailelere aittir, özel mülktür. Bu evin özelliği farklıdır; insanlar ibadet yeri ve ibadet için buraya yönelirler yani herkesin kıblesi, yol haritasının pusulasıdır.

Anlatımlara göre Hz. Adem yeryüzüne indiğinde cennette iken her gün 70 bin meleğin etrafında dönerken duymaya alıştığı tesbih ve zikir seslerini özler. Hem o sesleri dünyada duymak, hem de kendisi de Allah'ı bu şekilde tesbih ve zikretmek ister. Allah'a yalvarır, Allah da ona Kâbe'nin olduğu yerde bir ev bina etmesini söyler. Kâbe bu şekilde Hz. Adem tarafından bina edilir.

Razi, Kur'an-ı Kerim'in, bütün peygamberlerin Allah'a ibadet ettiklerini, secde edip namaz kıldıklarını (19/Meryem, 59) belirttikten sonra, secde ve

namazın sabit, belirlenmiş bir yön ve merkezi gerektirdiğini, bunun da Kâbe olduğunu söyler. Mekke'nin "Ümmü'l-Kura (şehirlerin ilki, kökü, anası)" olarak vasıflandırılması bunu teyit etmektedir.

İnsanlar için kurulan "**İlk Ev**", yerleşim düzeninin başlangıç noktasını teşkil eden ilk ev mi yoksa "ibadet maksadı"yla kurulan ilk mabet mi? Bu iki görüş birbirlerinin alternatifi değildir. Hz. Adem İlk Ev'i ibadet maksadıyla kurmuştur, bundan kuşku yoktur ama bu ilk mabet aynı zamanda ilk yapı olmuş ve insanlar onun etrafında içlerinde yaşayabilecekleri barınaklar/evler kurmuş, böylelikle ilk evlerden müteşekkil Mekke, yerleşim birimlerinin, kasaba ve şehirlerin ilki olmuştur.

"**Bekke**" insanların izdiham sırasında birbirlerini sıkıştırmaları, savuşturmaları demek olan "El bekkü"den türemiş bir kelimedir. Malik b. Enes'ten gelen bilgilere göre, "Bekke" Allah'ın Evi'nin olduğu merkez, Mekke şehrin diğer bölümüdür. Başka bir deyişle Bekke, Mescidin yeri, Mekke, evlerin de içinde yer aldığı Harem Bölgesi'nin tamamıdır. Bekke'nin Mekke'nin diğer telaffuzu olduğunu söyleyenler olmuştur.

"**Mekke**", kelime olarak kemiğin içindeki iliğin çekilmesiyle ortaya çıkan acı ve zorluk anlamına geldiği söylenmiştir. Buraya gelenler büyük zorluklar çekerler. Mekke'ye, suyunun azlığı dolayısıyla bu ismin verildiğini söyleyenler de vardır. Bir başka anlama göre burada zulmedenler helak olur, güçleri ve imkânları azaltılır. Bir başka anlamı bu şehrin günahları mekkedip gidermesidir; emzikteki bebeğin annesinin memesindeki sütü emip içini tamamen boşaltması gibi. Kemikteki iliğin emilmesi de bunun gibidir. Mekke, dünyanın her bölgesinden ve her ırkından insanı kendine cezbeden, çeken bir merkezdir. Mekke'nin Bekke dışında, Ümmü Rahm, Kuveysa, Beşaşe, Hatime ve Ümmü'l-Kura gibi isimleri vardır.

Kâbe, insanlar için ibadet etmek amacıyla kurulmuş ilk ev olması dolayısıyla mübarektir. Bereket ve mübarek olmaklık, artış ve bolluk ile bunun devamlı oluşuyla ilgilidir. Bereket, içinde tertemiz su olan havuza (birke) benzer. "Ev"in mübarek oluşu, orada amellerin fazlasıyla ödüllendirilmesi dolayısıyladır. "Bereket" hayrın bolluğu demektir. Mekke'deki Ev, hayırları bol, bereketi fazla kutsal bir mekândır. Çünkü Allah'a bağlılık ve itaat gösterisi burada yapılır ve bu ibadetin sevabı da kat kat fazladır.

Kâbe'nin mimari değeri yoktur; sanat ve tezyinat yönünden önem taşımaz. Bu haliyle insana sadeliği ve sonsuzluğu hatırlatır. Beşer eliyle geliştirilen her mimari yapı ve bu yapılardaki yüksek maharet sonuç itibariyle mimarın maharetini, yetenek ve hünerini hatırlatır. Ev'i tavaf eden mü'min ise aklı baş-

ka hiçbir yere takılmadan sadece Allah'ı ve ebediyeti düşünecektir. Kâbe, 5 binine isim konulmuş 12 bin volkanik dağ ve devasa kaya kütlelerin ortasında saklanmış değerli bir inci gibidir. Nasıl gezegenimiz, sayısız yıldız ve galaksinin koruması altında uzayın hayli küçük bir yerinde saklanan bir inci gibiyse, Kâbe de çölde ve fakat devasa dağlar arasında korunmuş gibidir.

Beytullah, bereket ve bol hayrın merkezi olması yanında âlemler için bir hidayet vesilesidir. Hidayet hem doğru, sahih ve kurtuluşa götürücü güzergâh, yol; hem de yön, pusula ve kıble demektir. Hemen hemen yılın her gününde Kâbe tavaf edilir. Yeryüzü küre şeklinde olduğundan günün her saatinde ezan okunur ve mü'minler Kâbe'ye yönelerek namaza durur. Başka bir deyişle ezanın sustuğu, insanların Kâbe'yi yönelmediği tek bir an yoktur. Ve bu binlerce yıldır böyle devam etmektedir. Namaz, ibadet, yön/kıble ve Kâbe bu mekânı bol hayırların, bereket ve manevi kemalin merkezi kılar ve bu böyle sürer gider.

فِيهِ اٰيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ اِبْرٰهِيمَ ۚ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ اٰمِنًا ۗ وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ
حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَبِيلًا ۗ وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنِ
الْعَالَمِينَ ﴿٩٧﴾

97. Orada apaçık âyetler (ve) **İbrahim'in makamı vardır. Kim oraya girerse güvenliktedir. Ona bir yol bulup güç yetirenlerin Ev'i haccetmesi Allah'ın insanlar üzerindeki hakkıdır. Kim de inkâr ederse, şüphesiz, Allah âlemlere karşı muhtaç olmayandır.**

"**Apaçık ayetler**." Ayetlerin Makam-ı İbrahim olduğu söylenmiştir. "Kim Allah'ın şiarlarını büyük tanırsa" (22/Hac, 32) ayetinde işaret edildiği üzere Hacc'ın menasiki belli başlı şiarlardır, bunlar aynı zamanda Beyt-i Haram'daki ayetlerdir.

Kelime anlamıyla "makam", ayağa kalkılan yer veya kalkış demektir. Hz. İbrahim, oğlu Hz. İsmail'in yardımıyla Kâbe'yi inşa ederken üzerine çıktığı taşa denir. **İbn-i Abbas**'a ve **Mücahid**'e göre, Makam-ı İbrahim Harem'in tamamıdır, içine Safa ve Merve de girer. Makam-ı İbrahim, daha önce Kâbe'ye bitişikti, Hz. Ömer zamanında tavafa engel olmaması amacıyla doğu kısmına çekilmiş, camlı bölme içine alınmıştır.

"**Kim oraya girerse güvenliktedir.**" Bu, zahiriyle bir haber kipi, başka bir deyişle durum tespiti, hakiki anlamıyla bir emirdir. Yani burası her zaman güvenli olmalı, güvenliğini bozucu her tür tutum ve davranıştan kaçınılmalıdır. Öyle olmalı, öyle olmak durumundadır. Yani Yüce Allah, "güvenliktedir veya

güvende olur" buyurmakla bu mekâna bu vasfı vermeyi murat etmektedir. (27/Neml, 91; 29/Ankebut, 67.)

Yahya b. Ca'de, söz konusu güvenliğin "ateşten kurtulma" anlamında olduğuna hükmetmiştir. **İmam Ca'fer es Sadık**, kim peygamberlerin ve Allah dostlarının oraya girdiği gibi temiz girer, vecibelerini yerine getirirse **Allah**'ın azabından korunmuş olur; yani bu ahiretteki emniyeti olur. Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Kim hacceder de çirkin söz söylemez, (çirkin) iş yapmaz ve fasıklık etmezse, annesinin kendisini doğurduğu günkü gibi günahlarından sıyrılır" (Buhari, Hac, 4; Müslim, Hac, 438); "Hacc-ı Mebrur'un karşılığı cennettir" (Buhari, Umre, 1; Müslim, Hac, 437.)

"**Yol bulabilmek**", Hac ibadetinin edası için kişinin güç ve imkâna sahip olması anlamına gelir. Bir hadiste "Yol bulmak" kişinin "azık ve bineğe sahip olması" olarak açıklanmıştır (Darakutni, II, 215-218.) İslam bilginleri, yol'un beden sağlığı ve mali imkân anlamına geldiğini, dolayısıyla gücü kuvveti yerinde olup çoluk çocuğunu muhtaç bırakmayacak derecede maddi imkâna sahip olan her Müslümanın bu görevi yerine getirmek zorunda olduğunu söylemişlerdir. "Yol" bu iki kriteri kesin öngörüyorsa da, şu veya bu şekilde Hac veya umreye gidebilenler için de söz konusudur. Mesela davet alması, bir başkasının onun hac masraflarını finanse etmesi veya kafilenin görevlisi –şoför, kasap, rehber, aşçı vs.– olarak gidip hac ibadetini yerine getirmesi mümkündür.

"**Hac**" kastetmek, niyet ederek bir yere gitmek, ziyaret etmek demektir. Allah'ın Evi'nin ziyaret edilmesine hac denir. Hac, İslam'ın beş şartından biri olup gücü yeten Müslümanlar üzerinde farzdır (2/Bakara, 196). Ömründe bir defa bu görevi yerine getirmesi yeterlidir. Maddi imkânı ve özgürlüğü olmayan bu ibadetle yükümlü değildir.

Hacc'ın "**İnsanlar üzerinde Allah'ın hakkı**" olması, aslında beşeriyetin tarihinde Kâbe'nin kurulan ilk mescid ve kıyamete kadar da Allah'ın Evi olması bakımından şartlarını haiz "her insan" üzerine bir vecibe olduğunu ifade eder. Ancak insanın bu vecibeyi yerine getirmesi için Müslüman olması gerekir. Böyle olunca, Müslümanlar, bütün insanları temsilen yeryüzünde Allah'ın Evi'ni ziyaret etmektedirler. Ev insanlar için kurulmuştur, Ev'i, insanların babası Adem istemiştir. Bu yüzden Müslümanlar Hac ibadetini yerine getirdiklerinde, sadece kendilerini ve dindaşlarını değil, beşeriyeti de temsil ettiklerini düşünür, bu bilinçle Allah'ın Evi'ni tavaf, eder, Safa ve Merve arasında sa'y eder, Arafat ve Müzdelife'de vakfeder, Mina'da insanlığın düşmanı şeytanı recmeder ve Allah'a yakınlaşmak niyetiyle kurbanlarını keserler.

Razi'nin kaydına göre **Dahhak** şöyle demiştir: "Hac ayeti indiğinde Hz.

Peygamber altı dinin temsilcilerini, Müslümanları, Hıristiyanları, Yahudileri, Sabileri, Mecusileri ve Müşrikleri toplayıp onlara şunları söyledi: '-Allah size Haccı farz kıldı, haccediniz.' Müslümanlar bu davete icabet etti; diğerleri Kâbe'ye yönelerek 'Biz buna inanmıyoruz, ne namaz kılarız ne Evi haccederiz' dediler. Bunun üzerine **"Kim inkâr ederse, şüphesiz, Allah âlemlere karşı muhtaç olmayandır"** ayeti inmiş oldu. Hac ibadetini yerine getiren mü'minler sanki beşeriyetin vekilleri olarak mukaddes bir görevi yerine getirirler.

Şu veya bu sebeple insanların bir kısmı, hatta büyük bir bölümü, Ev'in ve Hacc'ın bilincinde olmadıklarından bu hakikati ve görevi inkar etmektedirler. Allah'ın Evi'nin hakikatini veya haccın farz oluşunu inkâr etmenin Allah'a hiçbir zararı yoktur, çünkü Allah hiçbir şeyle insanlara muhtaç olmaz (39/Zümer, 7).

قُلْ يَا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ شَهِيدٌ عَلٰى مَا تَعْمَلُونَ ﴿٩٨﴾ قُلْ يَا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ تَبْغُونَهَا عِوَجًا وَاَنْتُمْ شُهَدَاۤءُ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٩٩﴾ يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنْ تُطِيعُوا فَرِيقًا مِنَ الَّذِينَ اُوْتُوا الْكِتَابَ يَرُدُّوكُمْ بَعْدَ اِيمَانِكُمْ كَافِرِينَ ﴿١٠٠﴾

98. De ki: "Ey kitap ehli, Allah yaptıklarınıza şahit iken, ne diye Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz?"

99. De ki: "Ey kitap ehli, sizler şahitler olduğunuz hâlde, ne diye imân edenleri Allah yolundan -onda bir çarpıklık bulmaya yeltenerek- çevirmeye çalışıyorsunuz? Allah yaptıklarınızdan gafil değildir."

100. Ey imân edenler, eğer kendilerine kitap verilenlerden herhangi bir gruba boyun eğecek olursanız, sizi imânınızdan sonra tekrar küfre döndürürler.

Kitap ehli, polemik konusu olan her konuda asıl hakikatin kendilerinin savundukları gibi olmadığını yakinen bilirlerdi. Hz. İbrahim'in muvahhid ve hanif olduğunu, Tevrat'ın inişinden önce temiz yiyeceklerin kendilerine yasaklanmadığını, Kâbe'nin "ilk ev" olup asıl kıblenin bu kutsal yapı olduğunu biliyorlardı. Ancak grup taassubu, kıskançlık ve basit dünyevi çıkarlar onları hakikati itiraf ve teslim etmekten alıkoyuyor, bu yüzden Kur'an vahyini ve Hz. Peygamber (s.a.)'in nübüvvetini inkâr ediyorlardı. İddialarına göre, Hz. Peygamber, birçok şeyi kendi kitaplarından iktibas etmiş ama kendi düşünceleri ve çıkarları doğrultusunda

anlam değişikliğine uğratmıştır. Oysa peygamberi yakinen takip eden, onun her tutum ve davranışının anlamını gayet iyi bilen yani onun tebliğine şahit olan kimselerdi; onun niyetinin şahsi çıkar veya Arapları Yahudilerin üstüne haksız hegemonya kurma peşinde olan bir milliyetçi hükümdar olmadığını biliyorlardı. O son peygamberdi, ilk peygamber neyi tebliğ etmişse, özünde aynı şeyi söylüyordu. Onun söyledikleri ile Musa'nın, Davud veya Süleyman (a.s.)'ın söyledikleri arasında mahiyet farkı yoktu ve olamazdı.

Fakat onların niyeti başkaydı. Kendi peygamberlerini yalanladıkları gibi, son peygamberi de yalanlıyorlardı. Bunu yaparlarken de mü'minlerin içine kuşkular düşürmeye, zihinlerini karıştırmaya, onları tereddüde düşürmeye çalışıyorlardı ki amaçları Müslümanları içine girdikleri doğru istikametten ayırmaktır (2/Bakara, 109 ve 120). Doğru olanı bildiği halde başkalarını bundan caydırmaya çalışan, yolu eğip büken yerli yerinde bir iş yapmadığından zalim olarak nitelendirilir (7/A'raf, 45 ve 86). Elbette Kitap ehlinin bu yaptıkları Allah'a gizli kalacak değildir.

Durum bu merkezde iken, mü'minlerin farkında olmaları gereken bir hakikat var: Kitap ehlinden şu veya bu gruba uyulacak olursa, mü'minler büyük zarara uğrayacaklardır. Kitap ehli, Müslümanları imanlarından sonra inkâra döndürmek; aralarında kışkırtıcılık yapıp onların birlik ve beraberliklerini bozmak ve böylelikle kendilerine tabi olmalarını sağlamak ister. Medine'de bu ayetin inişine sebep teşkil eden olay, aralarında 120 sene savaş süren Evs ve Hazreç kabilelerinin İslam'a girdikten sonra kardeş gibi yaşamaya başlamalarıdır. Evs ve Hazreç'ten iki gencin aralarında dostane ilişkiler kurulduğunu gören Yahudi Şaş b. Kays, onları birbirine düşürmek üzere birini gönderir. Savaş kışkırtıcısı Yahudi eski kan davalarını, kabile savaşlarını hatırlatır, gençleri birbirine düşürmeyi başarır. Taraflar tam yeni bir çatışma pozisyonuna girecekken, mesele Hz. Peygamber (s.a.)'e intikal eder. O da onları çağırır, aralarını bulup barıştırır.

Olay aslında farklı siyasi üniteler halinde yaşıyor olsalar bile, bize Müslümanların daima birlik ve beraberlik içinde yaşamaları gerektiğini ima eder. Müslümanların birbirlerine karşı Kitap ehlinden birtakım fırka veya gruplarla, ülke ve kuruluşlarla ittifaka girmeleri, onların genel çıkarlarının ve tarihteki asli misyonlarının aleyhinedir.

وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ وَأَنْتُمْ تُتْلَى عَلَيْكُمْ آيَاتُ اللَّهِ وَفِيكُمْ رَسُولُهُ وَمَنْ يَعْتَصِمْ بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٠١﴾

101. Allah'ın âyetleri size okunuyorken ve O'nun elçisi içinizdeyken nasıl oluyor da inkâr ediyorsunuz? Kim Allah'a sımsıkı tutunursa, artık elbette o, dosdoğru olan bir yola iletilmiştir.

Evs ve Hazreçli gençler, bir Yahudi kışkırtıcıya kapılıp birbirlerine düştüler. Bu tabii ki büyük bir hata idi. Çünkü Kur'an-ı Kerim inmeye devam ediyor, Hz. Peygamber içlerinde yaşıyordu. Bile bile bu tür kışkırtmalara kapılmak, Kur'an ve Peygamberin her öğüt ve emrine karşı gelmekle aynı anlama gelir. Bu yüzden söz konusu davranış "inkâr" olarak nitelendirilmiştir. Mesela etnik özelliklerin ayırıcı faktör olmayacağı, ırkçılık ve grup üstünlüğü iddiasının yasak olduğu; bütün Müslümanların bir ve beraber yaşamaları gerektiği açıkça öğretildiği halde, herkesin kendi etnik grubu etrafında toplanması, üstünlük ve hegemonya iddiasında bulunması bu öğretileri tanımamak, mahiyet ve önemlerini inkâr etmek anlamına gelir.

Oysa Müslümanların görevi "Allah'a yapışmak" yani O'nun ipine ve gösterdiği yola (103. ayet) sımsıkı sarılmaktır. Bunu yapabilen doğru yola (Sırat-ı müstakim) girmiş olur; sınavı kazanır. Ayetin indiği ortamda, yine çokça kanın akacağı bir çatışmayı Hz. Peygamber araya girerek önledi. Bugün ve yarın da, bu türden fırkalaşma, ayrışma ve çatışmaları önlemek için Kur'an'a ve Hz. Peygamber (s.a.)'in Sünnet ve Sireti'ne sarılmak gerekir. Çünkü Kur'an elimizde bulunuyor, Peygamber Efendimiz'in insanlar arasında hangi yol ve yöntemlerle birlik sağladığını; bedevi insanları nasıl dünyanın en yüksek düzeyde medeni insanları haline getirdiğini biliyoruz. Akıl karışıklığı, tereddüt ve ihtilafların söz konusu olduğu her beşeri durumda, başvurmamız gereken yegâne kaynak Kur'an ve Sünnet'tir. Hadid sûresinde (57/8), cahiliye asabiyetiyle birbirine düşen Müslümanlara "Peygamber sizi Rabbinize iman etmeye çağırırken, size ne oluyor ki, Allah'a inanmayacakmışsınız?" diye tehdit eder. Bu demektir ki, Kur'an ve Peygamber'in çağrısı berrak biçimde ortada durdukça, Müslümanların birbirine düşmesi büyük cürümdür.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٠٢﴾

102. Ey imân edenler, Allah'tan nasıl korkup-sakınmak gerekiyorsa öylece korkup-sakının ve siz ancak Müslüman olmaktan başka (bir din ve tutum üzerinde) **ölmeyin.**

Bu sûrenin 92. ayetinde "takva"yı, Allah korkusuyla ve O'nun azabından sakınma duygusuyla her türlü kötülüğün terki olarak tanımlamıştık. Bu ayette "Allah'tan nasıl korkup sakınmak gerekiyorsa öylece sakınılması" gerektiği

emredilmektedir. Takva'yı bilinç veya sorumluluk bilinciyle karşılamak mümkün değildir. Bilinç için Kur'an-ı Kerim'de "va'y" veya "şuur" kelimeleri kullanılmaktadır. Bilinç farkında olmaklıktır. Takva ise eylemi gerektirir. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "Allah'tan gereği gibi korkup sakınmak; O'na itaat etmek, (emirlerine) isyan etmemek, Allah'ı zikredip unutmamak ve şükredip nankörlük etmemektir" (el Hakim, Müstedrek, II, 294). Benzer bir ifade Abdullah **ibn-i Mes'ud**'a da izafe edilir: "Allah'a asi olmayıp itaat etmek; nankör olmayıp şükretmek; O'nu unutmayıp zikretmek."

İbn-i Abbas ise, "gereği gibi korkup sakınma"yı cihad, kararlılık ve özgüven ile adalet olarak tavsif etmiştir. Yani Allah yolunda cihad eden, dini hayatı yaşarken kimsenin ayıplamasından çekinmeyen ve en yakınları aleyhinde olsa dahi adaletli davranan kimse, Allah'tan gereği gibi korkup sakınmış demektir. Burada ilginç bir sıralama vardır ki, başlangıcı iman, ortası takva, bitiş noktası İslam'dır. Takva ancak imanla mümkündür, çünkü Allah'ın varlığına, O'na mülaki olmaya yani ahirete inanmayan kimse kötülüklerden korkup sakınmaz. Takvayı iman beslediği gibi, imanı da takva besler. Ve bu ikisinin mü'minin ruhunda, zihin dünyasında yani bilincinin asli mihverinde mutlu izdivaçları İslam'ın somut tezahürleri olur. Bu yüzden iman ve takva çizgisinin hiçbir şekilde inkıtaa (kesintiye) uğramaması lazım, son nefese kadar. Sürekli bir çaba (cehd, mücahede ve cihad) içinde olunmalı ki, son nefesi de İslam üzere vermek nasip olsun. İbrahim aleyhisselam da bunu oğullarına vasiyet etmişti (2/Bakara, 132).

Bunun zor bir çaba olduğu açıktır. İbn-i Abbas, bunun bir lahza dahi Allah'a asi olmamak anlamına geldiğini söylemiştir. Hz. Ali (r.a.), "Allah'a andolsun, Resûlullah'ın evinden başka kimse bu ayetin emrini eksiksiz olarak yerine getiremedi: Biz Allah'ı hep hatırladık, hiç unutmadık; hep şükrettik, nankörlük etmedik; hep itaat ettik, isyan etmedik."

Bu ayet indiğinde Ashab-ı kiram derin bir endişe duymuş ve "Ey Allah'ın Elçisi, buna nasıl güç yetirebiliriz?" diye sormuştur. Bunun üzerine Yüce Allah "O halde gücünüzün yettiği kadar Allah'tan korkup sakının" (64/Teğabun, 16) ayetini indirmiştir. Bunu "gücünüz yettiğince Allah'a yani emir ve nehiylerine karşı gelmekten sakının" şeklinde anlayanlar da vardır. Şu veya bu, iki anlama biçimi yani ister "cihad, kararlılık, özgüven ve adalet" ister "emir ve nehiyleri çiğnememek suretiyle Allah'a karşı gelmemek" şeklinde anlayalım, ikisi de aynı kapıya çıkar.

Hiç kuşkusuz bu ayetle 92. ayet arasında herhangi bir çelişki yoktur. Çünkü insanların manevi yetenekleri, cehd ve mücahedeleri, gayret ve performansları, ihlas ve takvaları birbirinden farklıdır. Aslolan insanın samimiyetle,

ihlas ve temiz niyetle Allah'ın hoşnutluğunu gözeterek itaat etmesi, devamlı şükretmesi ve Rabbini hatırından çıkarmamasıdır.

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا ۚ وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ
إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا ۚ وَكُنْتُمْ
عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا ۗ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ آيَاتِهِ
لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٠٣﴾

103. Allah'ın ipine hepiniz sımsıkı sarılın. Dağılıp ayrılmayın. Ve Allah'ın sizin üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Hani siz düşmanlar idiniz. O, kalplerinizin arasını uzlaştırıp-ısındırdı ve siz O'nun nimetiyle kardeşler olarak sabahladınız. Yine siz, tam ateş çukurunun kıyısındayken, oradan sizi kurtardı. Umulur ki hidayete ererseniz diye, Allah, size âyetlerini böyle açıklar.

"**Habl** (ip)" aracılığıyla istenilen şeye ulaştıran sebeptir. Boyun ve omuz arasındaki damara denir. Hayvanın burnundan bağlandığı yulara da aynı isim verilir. Ahid ve ant anlamlarına da gelir. Abdullah ibn-i Mes'ud'a göre, Allah'ın ipi Kur'an-ı Kerimdir. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "Bu Kur'an Allah'ın ipidir (hablullah)" (Müslim, Fedailu's-Sahabe, 37); gökten yere uzatılmıştır. Yakında "fitne (karışıklık)" çıkacağını söyleyen Hz. Ali, "Bundan nasıl kurtulacağız?" sorulması üzerine şöyle demiştir: "Çıkış yolu Allah'ın Kitabı'yla olur. Onda sizden öncekilerin kıssaları, sonrakilerin haberi ve aranızdaki sorunların çözümü ve hükmü vardır. Kur'an, Allah'ın sağlam ipidir" (Tirmizi, Fezalilu'l-Kur'an, 14).

İndiği tarihi ortamda ayetin muhatapları, tarihlerinde sürekli olarak birbiriyle savaşmış Araplardır. Ancak evrensel mesajlar ve hükümler ihtiva etmektedir. Yağma, talan ve kabile savaşlarıyla birbirinin kanını akıtan Araplar, Kur'an'ın inişiyle bir araya gelip siyasi birlik kurma başarısını gösterdiler. Evs ve Hazreçli gençler arasında bir kışkırtma sonucu baş gösteren çatışma ihtimali, aslında Kur'an'dan önce nasıl bir ateş çukurunun kenarında yaşadıklarını göstermektedir. Tekrar aynı ateş çukuruna düşmemek için Kur'an-ı Kerim'e toplu halde sarılmak gerekirdi. Kur'an, onlara bir arada ve barış içinde yaşamanın mümkün yollarını göstermiş, adaleti tesis ederek aralarındaki çatışma sebeplerinin ne kadar boş ve temelsiz olduğunu onlara öğretmişti. Bu onlar için "**nimet**" idi. Şu veya bu sebeple ayrılığa düşmek, birliği parçalamak, onları eski ateş çukuruna sürüklemeye yeterdi. "Ateş çukuru", bilinçsizce, haksızca

ve gaddarca birbirlerinin kanlarını akıttıkları için çektikleri büyük acılar yani savaş ateşi olabileceği gibi, yaptıklarından dolayı ahirette içine girecekleri cehennem ateşi de olabilir.

Böyle bir durumda iken Allah onların kalplerini telif etti. Allah, onların kalplerini te'lif etmek suretiyle onlara büyük bir nimet verdi. Onlara bahşedilen en büyük nimet mariftullahtı, Allah'ı tanıdılar ve O'nu ve elçisini her şeyden çok sevdiler. Bu onların kalplerini değiştirdiği gibi hayat pratiklerinin tümünü de değiştirdi. "Nimet" iki şekilde tecelli etti:

a) Dikkatlerini dünyadan ahirete ve bununla bağlantılı olarak bencillikten fedakârlığa, düşmanlıktan kardeşliğe çevirdi.

b) Ahlak, adalet, özgürlük ve vahdet değerleri çerçevesinde nasıl bir arada yaşayabileceklerini öğretti.

İnsanlar arasında sahici ihtilaf konuları varsa, bunları giderici yolların da sahici olması lazım, aksi halde siyasi birlik veya sosyal barış tesis etmek mümkün olmaz. Köleliğin, imtiyazların, eşitsizlik ve haksızlıkların hüküm sürdüğü bir toplum aktif veya pasif daima çatışma potansiyelini taşır. Allah'ın ipi olan Kur'an-ı Kerim özgürlüğü, adaleti, hukuku ve bir olan Allah'ın hükümlerine teslimiyeti öğrettiği zaman bu öğreti onlar için "Allah'tan bir nimet" oldu. Aralarında adalet tesis edildiği, herkese hakkı verildiği ve herkes bir olan Allah'a ve O'nun vaz'ettiği hukuk kurallarına teslim olmayı kabul ettiği için kalpler birbirine ısındı, kardeşlik tesis edildi. Sadece Allah'a bağlanarak herkese ve her şeye karşı özgürleştiler. Daha önce nesepleri, soyları ve atalarıyla övünürlerken; İslam'dan sonra imanları, takvaları, yardımlaşma ve fedakârlıklarıyla değer kazanmaya başladılar. Artık Allah onları "Dinde kardeş kılmış"tı (49/Hucurat, 10). "**Kardeşler** (ihvan)" denmesi, kardeşin kardeşini izlemesi dolayısıyladır. **Razi**, "tavahhi"den gelen bir kelime olarak kardeşin anlamının "talep etmek" olduğunu söyler. İki kardeşin talepleri ve maksatları bir olduğu için kardeşler denmiştir. "**Dost** (sadik)" ise, iki arkadaştan her birinin diğerinin gönlünden ve kalbinden geçeni doğrulayıp tasdik ettiği için bu ismi almıştır. Dostlar birbirlerinden hiçbir şeyi gizlemezler. Müslümanlar "dinde kardeş" olunca, Kur'an-ı Kerim ve Sünnet zemininde birbirlerini takip edecek, ayrılığa düşmeyecek, talep ve maksatları bir olacaktır. Bu 49/Hucurat, 10. ayette belirtildiği üzere soy ve nesep kardeşliği değildir.

İslam'a girenler, daha önce birbirlerine hasım (düşman) kimselerdi. Düşmanlık onları ateşin kenarına kadar sürüklemişti, Allah onları Kur'an ve İslam sayesinde ateşe düşmekten kurtardı. Onları birbiriyle dayanışma içinde yaşayan tutarlı bir cemaat kıldı. Allah'ın dinine samimiyetle ve dürüstçe sarıldıkla-

rı için doğru yola girdiler (3/101); ummadıkları rahmet ve güzelliklere sahip oldular (4/Nisa, 175).

Ayetin yerdiği tefrikayı, meşru görüş ayrılıkları dolayısıyla ortaya çıkan fırkalaşmadan ayırmak gerekir. İnsanlar tabii olarak farklı görüş açılarına sahiptirler. Bir konuyu çeşitli şekillerde anlamak, bir metni farklı okumalara tabi tutmak mümkündür. Bu türden farklılıklar çeşitlilik ve zenginlik sağlar; bu sayede ilim, düşünce ve irfan gelişir. İslam, meşru çerçevedeki görüş ayrılıklarını yasaklamaz, aksine saygıyla ve olgunlukla karşılanmasını öğütler. Meşru görüş ayrılıklarının şu niteliklere sahip olmaması gerekir:

a) Bir görüş inancın temel prensiplerini ve açık hükümlerini hiçe saymamalı yani dini tefrika sebebi kılmamalı;

b) Belli ve meşru bir usule dayanmalı;

c) Görüş ayrılıklarının amacı toplumsal barışı, siyasi birliği yıkıcı olmamalı yani fitne ve fesat amaçlı olmamalı; husumet ve düşmanlıklara sebebiyet vermemeli;

d) Temelinde insanların heva ve hevesine hizmet eden görüş ve iddialar taşımamalı; çünkü bu ilahi vahyin tahrifi gibi trajik sonuçlara yol açar;

f) Masum insanların hayatına kastedici mahiyette şiddet ve terörü, savaş kışkırtıcılığı hedeflememeli;

g) Müslüman gruplar ve fırkalar birbirlerine karşı kumpas kurmamalı; bir Müslüman gruba karşı gayrimüslim grup ve güçlerle güç ve işbirliği kurma yoluna girilmemeli;

h) Beşeri bir bilgi, düşünce ve görüşü mutlaklaştırmamalı.

Bu prensiplere riayet edilmediği zaman, Müslümanlar birbirleriyle çekişir, çatışır; içlerine korku düşer ve güçleri kaybolur. (8/Enfal, 46.) Sahabe, tabiin ve sonraki İslam bilginleri her zaman farklı görüşlere sahip olmuş, Kur'an ve Sünnet'ten farklı hükümler çıkarmış, metinleri farklı okumalara, tefsir ve tevillere tabi tutmuşlardır. İslam tarihinde birden fazla itikadi ve fıkhi mezhebin varlığını buna borçluyuz ki, gerçek âlim ve müçtehitlerin kontrolünde olduğu zamanlarda mezhepler İslam içinde zengin çoğulculuğu gerçekleştirmişlerdir. Bağnaz hocaların, âlim müsveddelerinin ve bütün davası "iktidar için iktidar" olan muhteris siyasilerin kontrolüne geçtiği zamanlarda da çatışmaya alet edilmişlerdir. İslam bilginlerinin takip etmeleri gereken prensip "Benim görüşüm yanlış ihtimali olan bir doğrudur, benim gibi düşünmeyenin görüşü doğru ihtimali olan bir yanlıştır" olmalıdır. Bu böyledir! Çünkü hangi üst seviyede ve donanımda olursa olsun, bütün âlimlerin bilgileri ve içtihatları "mutlak" değil, "zanni"dir.

Bunun zor olduğu açıktır. Ancak eğer Müslümanlar, hadiste buyrulduğu

üzere Kur'an'ı, "Allah'ın gökyüzünden yeryüzüne sarkıtılmış ipi" (Müsned, III, 14, 17) olarak benimsiyorlarsa, Kur'an vahiyi onların ortak referans çerçeveleri, varlıkta onları merkeze bağlayan sağlam tutamakları olur.

Aslolan düşünce ve ifade özgürlüğünün serbestçe kullanıldığı, çeşitliliğin ve farklılıkların korunduğu özgür bir ortamda ümmetin birliğinin korunmasıdır. Büyük topluluk kurtuluşa erer (İbn-i Mace, Fiten, 8). Razi'ye göre "Allah'ın ipi"; Allah'ın Kitabı, ahdi, dini hayat, ilahi hükümler ve mü'minlerin iradi olarak meydana getirdiği cemaat(ler)dir. **"Allah, size âyetlerini böyle açıklar."** Allah, birlik ve beraberlik içinde yaşamanın yollarını bu şekilde gösteriyor; umulur ki sizler bunların üzerinde gerektiği gibi tefekkür edersiniz, bu sizin hidayetiniz olur; fitne, karışıklık, husumet ve çatışmaların ateş çukuruna düşmekten kurtulmuş olursunuz.

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٤﴾

104. Sizden; hayra çağıran, iyiliği (marufu) **emreden ve kötülükten** (münkerden) **sakındıran bir topluluk bulunsun. Kurtuluşa erenler işte bunlardır.**

Yukarıdaki ayetler ve bundan sonraki ayetle (105) bir arada düşünüldüğünde, "Müslümanların içinde hayra çağıran, ma'rufu emreden ve kötülükten sakındıran bir topluluğun" bulunmasını emreden 104. ayetteki "minküm"deki "min" harfinin "beyaniyye" değil, "tab'ıziyye" olduğunu söylemek mümkün. Buna göre burada söz konusu olan ümmetin tamamı değil, ondan bir topluluktur. Ancak 110. ayetle bir arada ele alındığında "ma'rufu emir ve münkerden nehy"nin iki maksadı tahakkuk ettirmeyi hedeflediğini söyleyebiliriz:

a) Evs ve Hazreç Müslümanları arasına ihtilafa benzer bir ihtilaf vuku bulup da Müslümanları birbirine düşürecek olursa, üçüncü bir taraf bulunmalı, ihtilaf eden taraflara hak ve hakkaniyetin yolunu göstermeli. Hucurat sûresinde (49/9-10) iki Müslüman topluluk (grub, cemaat, bölge, mezhep, kavim vs.) çatıştığında aralarının bulunup düzeltilmesini emreder ki, bu üçüncü bir topluluğun olmasını gerektirir. "Mü'minler kardeştir", kardeşler arasını bulmak da üçüncü kardeşin görevidir. Bu ayette söz konusu görevini yerine getirmek üzere üçüncü topluluğa işaret edilmektedir. 104. ayetin hedefi budur.

b) Arada ihtilaf olsun olmasın, daima Müslümanları hayra çağıran, ma'rufu emredip münkerden sakındıran bir davetçi topluluk olmalıdır. 104. ayette

zikri geçen topluluk Müslümanlar içinde söz konusu misyonunu yerine getirmekle yükümlüyken, 110. ayet "Müslümanların tamamını insanlar için çıkarılmış hayırlı bir ümmet" olarak bu misyonla tavsif etmektedir. Bu çerçevede ikinci anlam düzeyine yakından bakmaya çalışalım:

Bu ayette yer alan anahtar terimler **(hayr, ma'ruf-münker)**, İslam'ın ve Müslümanların beşeriyet tarihindeki misyonlarının en veciz anlatımıdır. Müslümanların içinde bir topluluk (**ümmet**) sürekli bir biçimde "hayra davet edecek"; "ma'rufu emredecek" ve "münkerden sakındıracak". Bu asli misyondur, bununla kurtuluş (felah) mümkün olacaktır. Üçü arasında "atıf vavı" olması hasebiyle birbirlerinden ayrı şeyler olduğu düşünülse bile, hakikatte birbirleriyle yakın ilişkilidir.

Kur'an-ı Kerim'de 176 yerde geçen "**hayır**", iyi ve en iyi olup gerçekleşmesi halinde insana maddi ve manevi fayda sağlayan, bereket ve bolluk getiren, mutluluk ve haz veren; değerli ve üstün şeyleri celbeden şey(ler)in genel ismidir. Adalet, akıl, erdem, özgürlük, ahlak ve zenginlik hayır sayesinde sağlanır. "Hayır" maddi ve manevi; meşru, sahici ve temiz şeylerin toplamı olan genel yarar olduğuna göre, Müslümanların içinde insanları hayra çağırmakla yükümlü olan seçkin bir topluluk, beşeriyetin özgürlüğünü, refah ve güvenliğini temin etmek için cehd ve mücahede içinde olur. Beşeriyeti sadece maddiyatçılığa saplanmış arsız bir tüketime, sorumsuz zenginliğe, sınırsız servet ve sermaye biriktirmeye değil, makul ve ahlaki hayatı sürdürmeye, dürüstlüğe matuf refaha, özgürlüğe, eşitlik ve adalete davet eder, bunlara ulaşmanın mümkün yollarını gösterir. **Razi**, hayra davetin önemli unsurlarından birinin, Allah'ın zatını ve sıfatlarını öğretip O'nun mümkün varlıklara benzemekten münezzeh olduğuna davet olduğunu söyler. "Rabbinin yoluna hikmetle davet et" (16/Nahl, 125) ve "İşte bu benim yolumdur. Ben ve bana tabi olanlar, Allah'a basiret (ilim) üzere davet ediyoruz" (12/Yusuf, 108) ayetleri bunu gerektirmektedir. Bu doğru olmakla beraber bizi belli bir dolayıma götürmektedir.

"**Hayr**"ın tecellisi iki şeyin hayatın tüm alanlarında realize olmasına bağlıdır ki, bunlar da "ma'ruf'un emredilmesi ve münkerden sakındırılması"dır. Hayır kendi başına gerçekleşmez, ma'ruf hayatta söz konusu ise ve münkere karşı gerekli mücadeleler veriliyorsa, hayır tahakkuk eder.

İslam ümmetinin ameli hayır'dır. Bunu her tutum ve davranışında sergiler. Mesela "yetimleri yüzüstü bırakmayıp onlara karşı sorumlu davranmak (2/Bakara, 220), "oruç tutmak" (2/Bakara, 184), "mü'min bir kadınla evlenmek" (2/Bakara, 221), savaş esirlerine iyi davranmak" (8/Enfal, 70), "anne-baba, yakınlar, yetimler, düşkünler ve yolda kalmışlar için harcama yapmak" (2/

Bakara, 215), "kurban kesmek" (22/Hac, 36), "Allah'ın koyduğu sınırlara riayet etmek" (22/Hac, 30), suç ve günahlardan pişmanlık duyup "tevbe etmek" (9/Tevbe, 3), "ölçüyü, tartıyı doğru tutmak" (17/İsra, 35), "Takva elbisesini giymek" (7/A'raf, 26) hayırdır, hayır amellerdendir. İhtiyaç duyulan şeylerin "hayırlısını talep etmek" gerekir (28/Kasas, 24). Sonuç itibariyle sulh ve salah (barış, dirlik ve düzenlik) hayırlıdır" (4/Nisa, 128).

"Urf" kökünden gelen "**ma'ruf**"un irfan, marifet, tearuf, muarefe, tarif, arif, Arafat ve örfle kök birliğine sahip zengin bir kelimedir. Kök anlamları arasında iyilik, ihsan, cömertlik, hediye/atiyye olarak verilen şey; ağaç kavunu; deniz dalgası; at yelesi; yüksek kumluk; dağın zirvesi; horozibiği; peyderpey veya bir şeyin arka arkaya gelmesi (tevali) manaları yer alır. Neredeyse daima zıttı yani "münker"le zikredilir. Hak, iyi, doğru, güzel ve yararlı bu kavramın şemsiyesi altında toplanır.

Ne-ki-ra'dan türeyen "**münker**" kötülüğü ifade eder. Tavahhuş etmek, çekinmek, yadırgamak; dehşetli, belalı şey veya durum; şeklini-formunu değiştirmek, tanınamaz hale getirmek; inkâr etmek, bilmemek; korkup kaçmak, çirkin bulmak; edepsizlik, hayâsızlık vs. gibi anlamları var. Ma'ruf'un zıttı olarak münker şemsiyesinin altında da batıl, kötü, yanlış, çirkin ve zararlı düşünce ve fiiller toplanmaktadır.

Örf ve ma'ruf yerleşmiş sahih gelenek ve köklü davranış biçimlerini ifade eder. Münker de bunun aksidir. Kur'an-ı Kerim, bu ikisini bir arada zikrettiğinde, Müslümanların tarihteki misyonlarına işaret etmiş olur. Bir tutum veya davranışın ma'ruf sayılabilmesi için dinin, aklın ve fıtratın doğru, iyi, faydalı ve güzel bulması gerekir. Bir tutum ve davranış da yine dinin, aklın ve fıtratın yanlış, kötü, zararlı ve çirkin bulduğu şey ise o münkerdir. Fiillerin ma'ruf ve münker oluşlarına din, akıl ve fıtrat karar verir.

Bu açıdan bakıldığında ma'ruf ve münkerin, bütün din müntesipleri ve farklı kültürel gruplar arasında ortak temel paydaları ifade ettiklerini söylemek mümkün. Münzel Şeriat'ın vaz'ettiği hükümler farklıdır. İslam dininin her emri Müslümanlar için ma'ruf, her nehyi münker hükmündedir. Ancak İslami hükümler yani Şeriat'ın vaz'ettiği kurallar sadece Müslümanlar için bağlayıcıdır. Mesela namaz kılmak bir emirdir, içki içmek nehiydir. Ama bir Hıristiyan için bu iki hüküm söz konusu değildir. Müslüman ve Hıristiyan'ın ortaklaşa doğru, iyi, faydalı ve güzel buldukları şeyler ma'ruftur, mesela yoksullara yardım edilmesi, açların doyurulması, muhtaçların yardımına koşulması, barışın tesisi için çalışılması gibi. Yine her iki din müntesipleri için ortak yanlış, kötü, zararlı ve çirkin fiiller olabilir, mesela işkence, zorbalık, hırsızlık, yalan, sömürü, hayâsızlık vs. gibi.

Şeriatın hükümleri Müslümanlar arasındaki ilişkilerin; ma'ruf ve münker Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki ilişkilerin zeminini teşkil eder. Müslümanlarla gayrimüslimler barış içinde ve bir arada yaşama iradesini göstermişlerse kamu yönetimini, kamusal alan ve hayatın ana çerçevesini ma'ruf ve münker tayin eder ki, bu da muahede ve müzakere ile ortaya çıkacak bir toplumsal sözleşme ile sağlanır.

Ma'ruf ve münkerin ne olduklarını belirlemek için "din, akıl ve fıtrat"ı birer kriter olarak ortaya koymanın her üçüne de yararı vardır. Şöyle ki: Nasıl nefsin derin etkisinde Bazen akıl, iyiyi kötü, doğruyu yanlış görebiliyor veya gösterebiliyorsa -ki bu 'rasyonalizasyon' adı verilen bir savunma mekanizmasıdır, bu mekanizma sayesinde nefis yanlışı ve kötüyü aklileşitirir, makul bir forma sokar- inkâr ve günahların tekrarı sonucunda fıtrat da doğruyu ve güzeli algılama hassalarını, yeti ve melekelerini kaybedebilir. Bu durumda dinin sahih kriterlerine başvurmak gerekir. Ama bazı durumlarda, "din" adı altında birtakım çirkin ve kötü tutum ve davranışlar da ortaya çıkabilir, üstelik bunlar dini bir kılığa büründüklerinden varlıklarını bilmek zorlaşır. Mesela din formuna bürünmüş zalimane töreler, çirkin adetler, mevzu (uydurma) hadislerle din zannedilen inançlar, teamüller vb. İşte bu durumlarda selim akla ve temiz fıtrata müracaat etmekten başka çare kalmaz. Eğer ilk anda akıl ve fıtrat bir şeyi kesin ve kategorik olarak reddediyorsa, bu din açısından da doğru ve güzel değildir. Nihayet peygamberler ilk tebliğe başladıklarında, mucizeler göstermeden önce insanların selim aklına ve temiz fıtratlarına seslenmişlerdir.

Hadis ilminde "senet kritiği" yanında kullanılan "metin kritiği" bunun ilginç örneklerinden biridir. Buna göre, Hz. Peygamber'den geldiği iddia edilen bir rivayet, 'senet' açısından sıhhatli olduğu kesinlik kazansa bile, 'metin' açısından eğer bir anda selim akıl ve temiz fıtrat tarafından reddediliyorsa, bu rivayete şüphe ile bakılabilir. Örneğin "Bir kadın, her tarafı kan ve irin olsa dahi erkeğinin vücudunu yalasa, yine hakkını eda edemez" rivayeti, bir anda temiz fıtrat tarafından reddedilmekte, insan "Bu söz Peygamber Efendimiz (s.a.)'in mübarek ağzından çıkmış olamaz" diye içinden geçirmektedir. Dolasıyla ma'ruf ve münker sayılabilecek evrensel değerler, idealler ve davranışların tespitinde din, akıl ve fıtratın elele vermesi önemlidir. Bu özellikle anlam düzeyleri tahrif edilmiş dinlerin tahrifatlardan arındırılmaları açısından başvurulacak temel bir yöntemdir. Nitekim akıl-dışı birçok dogmaya karşı çıkan aydınlanmacıların dönüp dolaşıp akla başvurmaları biraz da bu zorunluluktan kaynaklanmıştır. Akıl ve temiz fıtrata başvurmaktan kaçınmamak lazım, zira temiz fıtrat hakikatte dinin insan tabiatındaki tezahürüdür (bkz. 30/Rum, 30).

"Evrensel değer" dediğimiz şey, ifadesini selim akıl ve temiz fıtratta buluyorsa, bütün iyi değerlerin kaynağı Allah olduğundan -çünkü "en güzel isimler O'nundur-, sonuç itibariyle evrensel değer yine kâinatın yaratıcısına raci olur.

Ma'ruf ve münkerin evrensel muhtevaları açısından bakıldığında, Müslümanlar bir yandan kendi dinlerinin somut hükümlerine uyar ve bu hükümlere göre yaşamaya çalışırlarken, diğer yandan diğer bütün din müntesipleri ve kültürel gruplarla ortak paydalar etrafında ahlaki birlikler kurar; dünyada daha özgür, adil ve ahlaki ilkelere dayalı bir düzen kurulabilmesi çalışmalarına katılabilirler. Bir açıdan Müslümanlar ile kitap ehli arasında "ortak kelime"; kitaplı olmayan dinlerle müşterek olan "hikmet"; animist, totemist veya naturist inançtan olanlarla "kutsal" ve hatta hanif ruhlu tanrıtanımazlar ve agnostiklerle olan "fıtri doğrular-evrensel değerler" ortak paydalardır; bunlar ma'ruf ve münkerin müşterek zeminidirler. Söz konusu değerler çerçevesinde ahlaki, özgür ve adil bir dünyanın kurulması her dinden ve kültür grubundan insanların ortak hedefi ve ideali olabilir. Muannit olmayıp Zat üzerinde düşünüp de işin içinden çıkamayan öyle ateistler ve agnostikler var ki, hayatlarını işkenceye, baskıya, yoksulluğa ve eşitsizliğe karşı mücadele ile geçirirler. Bunlar farkında olsun olmasın, hanif idealleri savunurlar ki, bu ideallerin her biri ma'rufun emredilmesi, münkerden sakındırılması kapsamına girer. Çünkü sonuç itibariyle din, Allah'ın insanı üzerinde yarattığı fıtrattır (30/30).

İslami somut hükümlerin ötesinde Müslümanların dünyaya sunduğu ma'ruf değerler nedir, diye sorulacak olsa, bunların ahlak, özgürlük, adalet, hakkaniyet, dürüstlük ve bir arada yaşama sanatı olduğunu söylemek mümkün. Yüksek ahlaki hayat, sorumsuzca kullanılmayan özgürlük ve hukuk yanında sosyo-ekonomik hayatın temelinde işleyecek adalet Müslümanların ma'rufları, bunları engelleyecek her şey münkerdir.

"Kötülük gören onu eliyle önlesin: Buna gücü yetmeyen diliyle karşı çıksın. Bunu da yapamayan kalbiyle buğzetsin -ki artık bu imanın en zayıf derecesidir-" (Müslim, İman, 78; Tirmizi, Fiten, 11). Bu hadis, Müslümanların münkere karış mücadele etmek üzere siyasi-maddi kuvvete sahip olmaları gerektiğini göstermektedir. Kötülüğe karşı mücadele edecek kamu otoritesi yoksa Müslümanlar bu görevi dilleriyle yerine getirmeye çalışacak yani her söz ve ifadelerinde verili kötülüğü yererken, ideal-ahlaki hayata göndermelerde bulunacaklardır. Buna da insanların gücü yetmiyorsa, kalpleriyle münkere buğzedeceklerdir. Anlamı hiçbir zaman verili-kötü yani ahlaksız, baskıcı ve adaletsiz düzenle uzlaşmamaktır: "Allah'a andolsun ya iyiliği emreder, kötülüğe engel olursunuz ve zalimin iki elini hakka çevirir, doğruluğa zorlarsınız veya Allah, iyi olanlarınızın da kalbi-

ni kötü olanlara benzetir ve daha önce İsrailoğullarına olduğu gibi size de lanet eder" (Ebu Davud, Melahim, 17). Hz. Ali (r.a.), "Cihadın en üstün olanı ma'rufu emretmek, münkerden sakındırmaktır. Kalbi ma'rufu tanımayan ve münkerden sakındırmayan kimse tepesi üstüne gider" demiştir.

Hayır, ma'rufun emredilmesi ve münkerden sakındırılması, Tevhid inancına sahip olanların özelliğidir. Allah'ın birliğine inanmayanlar, doğal olarak insanları başka yol ve güçlere çağırırlar. Bunun gibi, muvahhid olsa bile, bu görevi üstlenecek kimselerin ilimleriyle amil olmaları gerekir. Denmiştir ki, kendisi zina suçunu irtikâp eden kişinin, bir kadını başını örtmeye çağırmasına hakkı yoktur. Peygamberin şerefli ashabı, ezberledikleri her ayeti kendi hayatlarında tatbik ederlerdi; bu yüzden onlara "yürüyen Kur'an" denirdi.

Tabii ki bu görev farz-ı kifaye olması hasebiyle öncelikle bilginlere, kanaat önderlerine, mütefekkirlere, sanatçılara, kısaca topluma sözünü ulaştırma imkân ve gücüne sahip olan herkese terettüp eder ki, ayetin "sizden bir topluluk" dediği ümmet budur. **Kurtubi**, ayetteki "min"in tab'iz ifade ettiğini söyler. Yani toplumun bir bölümü, bilginleri, kanaat önderleri ve entelektüelleri bu görevle yükümlüdür. Farz-ı kifaye hükmünde bir yükümlülük olarak ele aldığımızda bu açıklama, Tevbe, 122. ayetiyle uygunluk içinde olur. Biraz sonra ele alacağımız 110. ayet ise, daha geniş kapsamda ve insanlığa nazaran ümmetin kendisinin bu misyonu yerine getirme yükümlülüğüne sahip olduğunu belirtir. (Bkz. 5/Maide, 79.)

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ ۚ وَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٠٥﴾

105. Kendilerine apaçık belgeler geldikten sonra, parçalanıp ayrılan ve anlaşmazlığa düşenler gibi olmayın. İşte onlar için büyük bir azap vardır.

Farklı bakış açıları dolayısıyla ortaya çıkan görüş ayrılıkları dışında yerilen ihtilaf, ortada apaçık kanıtlar olduğu halde kendi fikrinde taassup derecesinde ısrar edenlere göndermedir. Bu tür ihtilaflarda kişilerin gayesi, hakikati arayıp bulmak, gerçeğin ne olduğunu araştırmak ve ortak bir anlayışa varmak değil, grup asabiyeti, sınıf veya zümre dayanışması, şahsi çıkar, mezhep veya ideolojik bağnazlık ya da nefsin hoşuna giden istek ve tutkuların etkisinde kalıp hakikati tahrif ve suistimal etmektir. Müslümanları birbirine düşüren asıl faktör grup, cemaat, kavim, sınıf, mezhep taassubu olup dinin, bu taassubu besleyecek şekil-

de ve batıl usuller kullanılarak tevil edilmesi, nasların asıl anlam ve maksatları dışında tefsir edilmesidir. Bu konuda en büyük tahribatı siyasi iktidarlar yapar, iktidarı ellerinde bulunduranlar dünyevi makam ve çıkarlar vaadederek bazı âlimleri kendi adaletsiz politikaları doğrultusunda kullanabilmektedirler.

Gerek sorumluluk sahibi bilginler, gerekse bilinçli Müslümanlar bundan kaçınmalıdır, çünkü eğer insanlığı hayra çağırmak, iyilikleri emredip kötülüklerden sakındırmak gibi misyonları varsa, bunu ancak kendi aralarında fikir ve anlayış birliğini kurmak suretiyle yapabilirler. Geçmişte kendilerine kitap verilenler bu hataya düştüler, işi öyle noktalara götürdüler ki, ortada apaçık kanıtlar, geri çevrilemez hakikatler olduğu halde fırka fırka oldular; mesela Allah'ın birliği fikri gibi apaçık bir hakikati bir kenara bırakıp İsa'nın tabiatı üzerinden çıkan bir tartışmadan "mezhep" adı altında farklı dinler türettiler. Daha öncesinde Yahudiler, kabile veya şahsi çıkarlarını öne çıkarıp peygamberlere büyük acılar çektirdiler, bir kısmını öldürdüler ve onlarda kendi aralarında çeşitli parçalara bölündüler.

Müslümanlar, asla ve usule bağlı kalarak dinin temel kaynaklarını farklı okuyacaklar, farklı içtihat ve tefsirlerde bulunacaklar ve bu bilginin, irfanın ve fıkhın zenginleşmesini sağlayacaktır; ama dinlerini parçalara ayırmayacak, ümmet ve cemaat olduklarının bilincini kaybetmeyecek, beşeriyete karşı asli misyonlarını yerine getirirlerken ana yoldan (Sırat-ı müstakim) sapmayacaklardır. Aksi halde hem dünyada büyük sıkıntı ve musibetlere duçar olacaklar hem ahirette büyük bir azaba uğratılacaklardır. (42/Şura, 13.)

يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ ۚ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكَفَرْتُمْ
بَعْدَ إِيمَانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿١٠٦﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ
ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١٠٧﴾

106. Bazı yüzlerin ağaracağı, bazı yüzlerin de kararacağı gün... Yüzleri kapkara-kesilecek olanlara: "İmânınızdan sonra inkâr ettiniz, öyle mi? Öyleyse inkâr etmenize karşılık olarak azabı tadın" (denilir).

107. Yüzleri ağaranlar ise, artık onlar Allah'ın rahmeti içindedirler, içinde de temelli kalacaklardır.

Burada güçlü bir mecaz söz konusudur. "Bazı yüzlerin ağaracağı, bazı yüzlerin kararacağı gün..." Bazı tefsirciler bunu gerçek yani lafzi anlamıyla ele alabileceğimizi düşünmüşlerdir. Bunun belli ölçülerde bir hakikat değeri vardır. Deneysel olarak anlaşıldığı üzere insanların inançları ve ideolojileri yüzle-

rine yansır. Namaz kılan bir mü'mini yüzünden, alnındaki secdeden tanımak mümkün (48/Fetih, 29). Yüze vuran aydınlık, kalpte parıldayan Allah'ın nurunun yansımasıdır. İnkâr ise zulümattır, kalbi karanlığa gömer ve bunun kalbi zulümat içinde olanın yüzüne de etkisi vardır. Bir Nefha-i ruh olan özümüz/ilahi tabiatımız, kutsi nurdan neş'et eder, dünyevi tabiatımız onu örtmüştür. Dünyevi tabiatımız içindeki hapis halinde ruhumuzun nurla, ışıkla ilişkilisini kuracak olan vahiydir yani Kur'an ve Nebevi Sünnettir. Günahlar, nefsin süfli arzuları ve başkalarının hayatında yaptığımız yıkıcılıklar bu nuru söndürür, kalbi karartır. Tabii ki bunun yüze bir etkisi olacaktır.

Bir başka açıdan bu mecazların anlamları vardır. Arapça konuşan halklar gündelik dilde bunu sıkça kullanırlar. "Yüzün ağarması", kişinin kendi iddiasında doğrulanması, söylediklerinin kanıtlanması veya maruz kaldığı bir iftiradan teberri etmesi; "yüzün kararması" ise aksi durumda kişinin söylediklerinin yalan çıkması, iddialarında haksız ve tutarsız olduğunun anlaşılması ve bunun sonucunda utanç içinde kalması anlamlarında kullanılır. Kur'an-ı Kerim'de çeşitli yerlerde bu ve buna yakın formlarda kullanılmıştır (12/Yunus, 26-27; 39/Zümer, 60; 80/Abese, 38-40; 74/Kıyame, 22-25.)

Kıyamet günü yani hakikaten bütün çıplaklığıyla orta yere çıkacağı Gün'de yüzleri ağaracak olanlar, indirilen vahiyleri doğrulayanlar, yüksek ahlaki hayat yaşayanlar, peygamberlerin gösterdiği yönde hayatlarını geçirenlerdir. Bunlar inandıkları ve yaptıkları dolayısıyla dava ve iddialarının kanıtlandığını, görüş ve tezlerinin doğrulandığını görünce gururlanacaklar, göğüsleri kabaracak ve engin bir sevinç içinde yaşayacaklardır. Rahatlıkları ve sevinçlerine yüzlerine yansıyacaktır. Vahiyleri yalanlayanlar, statülerini, servet ve imkânlarını başkalarına haksızlık yaparak elde edenler, kul hakkı yiyenler, ahireti ve hesabı inkâr edenler ise bütün tezlerinde yanlışlandıklarını apaçık olarak gördüklerinde yüzleri kararacak, utanç içinde kalacaklar.

Yüzleri ağaracak veya kararacak olanların şu veya bu kimseler (Kitap ehli, dinden irtidat edenler, münafıklar, dine bozucu bid'at sokanlar, dini istismar edenler vs.) oldukları söylenmişse de, burada sözü edilenin daha çok bir profil, bir tipoloji olduğunu söylemek mümkün. Bu bakımdan yapılan açıklamalar içinde en makul olanı, ezel meclisinde Allah'a verdiği ahdi/sözü tutmayanlardır. Onlar iman edip ahid verdiler, fakat imanlarında kararlı davranmadılar, ahidlerinin gereklerini yerine getirmediler; üstelik bunu var güçleriyle savundular, ilahi vahiyleri yalanladılar. Ama hakikatin tecelli ettiği Büyük Gün'de utanç içinde kaldılar. Yüzleri ağaranlar ise "Allah'ın rahmeti içinde"dirler. Buradaki "rahmet" Allah'ın cenneti yani ikram ve ihsan yurdudur; onda ebedi kalacaklardır.

تِلْكَ اٰيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَمَا اللّٰهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعَالَمِينَ ﴿١٠٨﴾
وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿١٠٩﴾

108. Bunlar sana hak olarak okumakta olduğumuz Allah'ın âyetleridir. Allah, âlemlere zulüm isteyen değildir.

109. Göklerde ve yerde olanlar Allah'ındır ve (bütün) **işler Allah'a döndürülür.**

Hz. Peygamber (s.a.)'e "hak olarak okunan bu ayetler" Kur'an-ı Kerim'dir. Çünkü Hz. Peygamber'e Allah'ın ayetleri okunmuştur, okuyan vahiy meleği Cebrail aleyhisselamdır. Allah, insanlara nasıl davranmaları gerektiği için bir yol haritası vermektedir. Bu yol haritası Kur'an-ı Kerim'dir. Allah, indirdiği ayetlerle insanlara doğru ve yanlış, hak ve batıl yolları gösteriyor; girdikleri her yolun sonunda kendilerinin nasıl bir akıbetin beklediğini öğretiyor. İnsanlar doğru ve hakkı seçtiklerinde mutlu olurlar; mutsuzluk ve azabın sebebi ise yanlış ve batıl hayat tarzıdır. İnsanlar kendi iradeleriyle seçimde bulunuyorlar, dolayısıyla karşılaşabilecekleri akıbetin olumlu veya olumsuz neticeleri onları ilgilendirir. Bu adaletin kendisidir. Allah, hiçbir şekilde ve hiç kimseye (alemlere, alemlerden herhangi birine veya bir gruba) zulüm istemez. Doğru yolda iseler onların işlerini bozmaz; günahsız iseler onlara azap vermez.

Böyle iken, Allah'ın bunu özel olarak belirtmesi, herhangi bir tereddüde mahal vermemek veya öne sürülebilecek mazeretlerin önünü kesmek içindir: "Onlar hesap vermeyi beklemiyorlardı, bizim ayetlerimizi yalan sayıyorlardı" (78/Nebe, 27-28). Hayır, insan her yaptığının hesabını vereceğini bilmelidir. Hesabı soracak olan âlemlerin Rabbi Allah'tır ve O asla zulmetmez. Kimseye işlemediği bir suçtan dolayı azap vermeyeceği gibi, dünya hayatında zayıfları ezen, insanları sömüren, hak ve hukuk ihlal edenler cezalandırılacaktır; çünkü cezalandırılmayacak olurlarsa, bu sefer mağdur ettikleri insanlar ve kitlelere zulmedilmiş olacaktır. Birileri azap görecekse, yapıp ettikleri dolayısıyla görecektir (3/182).

Allah nasıl suçlulara ceza vermesin ki, **"Göklerde ve yerde olanlar Allah'ındır ve** (bütün) **işler Allah'a döndürülür."** Bunun, zulüm yapacak olanları caydırıcı olması gerekir. Çünkü bütün gökler ve yer Allah'ın kudret eli altındadır; herkes yaptıklarının hesabı verecektir; suç teşkil eden hiçbir fiil dünya mahkemelerinin gözünden kaçsa bile Allah'tan gizli kalmaz. Nihayetinde O göklerin ve yerin sahibidir; herkesin ve bütün işlerin dönüşü Allah'adır (57/Hadid, 5).

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿١١٠﴾

110. Siz, insanlar için çıkarılmış hayırlı bir ümmetsiniz; maruf olanı emreder, münker olandan sakındırır ve Allah'a imân edersiniz. Kitap ehli de inanmış olsaydı, elbette kendileri için hayırlı olurdu. İçlerinden imân edenler vardır, fakat çoğunluğu fıska sapanlardır.

"**İnsanlar için çıkarılmış hayırlı ümmetsiniz**" 104. ayetin tefsirinde bu konuda geniş açıklamalarda bulunmuştuk. Bu ayette ise, "olan"ın tasviri ve tespiti olabileceği gibi "olması gereken"e atıf da olabilir. Akla yatkın olanı her ikisinin bir arada zikredilmiş olmasıdır. "Hayırlı ümmet" olarak tasvir ve tespit edilen seçkin topluluk Hz. Peygamber'in ashabı, Müslümanların ilk neslidir. "Olması gereken" ise tarih içinde bir nehir gibi akacak Müslümanların bu ilk nesli örnek alıp hayır misyonuyla tarihsel yürüyüşüne devam etmesidir.

Buna göre, her iki durumda sözü edilen Hz. Muhammet (s.a.) ümmetidir. Belirleyici vasfı ma'rufu emretmesi, münkerden sakındırmasıdır. Müslümanların içinden bir topluluk (ümmet), hem Müslümanları hem beşeriyeti hayrın insan hayatında tahakkuk etmesi, yeryüzünde adaletin tesisi için ma'rufa çağıracak, münkerden sakındıracaktır. Bu görevi yerine getirmeleri farz-ı kifaye hükmündedir. Ancak beşeriyete nazaran İslam ümmetinin bütünü de aynı görevi yerine getirmekle yükümlüdür. Her Müslüman kendi bilgisi, kapasitesi, imkânları ve cehdi oranında bu görevle yükümlüdür.

Razi, "ma'ruf ve münker" kelimelerinin başına gelen "**el**" takılarının "istiğrak" ifade ettiklerini, buna göre Müslümanların bu evsafta tutarlı bir ümmet oluşturmaları için ma'ruf olan her şeyi emredip, münker olan her şeyden sakınmaları ve sakındırmaları anlamına geldiğini söyler. Bu, bizim ma'rufun dinin, aklın ve fıtratın hak, doğru, güzel ve yararlı bulduğu her söz ve davranış; münkerin de yine dinin, aklın ve fıtratın batıl, yanlış, çirkin ve zararlı bulduğu her söz ve davranış olduğu fikrimizi teyit etmektedir.

İslam ümmeti, sadece bu adla yani "İslam"la anıldığı için hayırlı bir ümmet vasfını kazanmış değildir. İslam olup da İslam'ın gereklerini yerine getirmeyenler bu vasfa sahip olamazlar. "İslam" iyi insan ve iyi toplum olmanın yoludur. Ümmet, hayır yolunda yarıştığı; kendi müntesiplerini ve beşeriyetin tamamını adalete, hakkaniyete, güzelliğe, yüksek ahlaki hayata çağırdığı ve aksi

tutumlardan kaçındırmaya çalıştığı için bu isimle anılmayı hak kazanmıştır. Bu açıdan İslam ümmetinin söz konusu öncü rolü oynayabilmesi için, referans çerçevesini Kur'an-ı Kerim'e dayandırması gerekir. Rol modeli, örnek şahsiyet Hz. Peygamber (s.a.) ve onun Sünneti ile sireti; toplum tipolojisi belli bir döneme kadar safiyetini koruyan Asr-ı Saadet'teki Sahabe hayatıdır. Bu üç payda (Kur'an, Sünnet ve Sahabe hayatı) İslam ümmetinin konsensusu, icmaıdır. Müslümanların tarihteki örflerine hayat veren bu üç asli değerdir.

"Uhricet (çıkarılmış)" demek asli misyonunu üstlenip yerine getirmediği takdirde de "hayırlı ümmet" olacağı garantisini almış olması demek değildir. Ümmet, buna ehil ve liyakatli olduğunu ortaya koyduğu, somut olarak kanıtladığı zaman bu onurlu görev ona verilecek, adeta bunu hak edecektir. Şu halde "çıkarılmış olması"nı belki hayırlı ümmet olmaya aday olması şeklinde anlamak gerekir. Adaylığın İslam ümmetine tanınmış olması ancak İslam içinde kalındığı, İslami hükümler ve hedefler temel alındığı takdirde hayır ve önderliğin tahakkuk edeceği konusuyla ilgilidir. Başka din, doktrin veya ideoloji mensupları buna aday bile olamazlar zira referansları dünyada hayrı tesis etmeye müsait değildir.

Kaffal, ümmetin, aynı şey üzerinde ittifak etmiş tutarlı ve iç bütünlüğü olan cemaat olduğunu söyler. Buna göre Hz. Muhammed (s.a.)'in ümmeti Allah'a iman ve Hz. Peygamber'in Nübüvvetini ikrar eden evrensel bir cemaattir. Hz. Peygamber, kıyamet günü "Ümmetim, ümmetim!" diyecektir.

Onun tebliğine muhatap diğer insanlar ise "Ümmet-i davet"tir. Bakara, 143. ayette, "İnsanlar üzerinde şahit olan ümmet ve Peygamberin bu ümmete şahitliği" konusunu görmüştük. Misyonu icabı İslam ümmeti, beşeriyeti yüksek ahlaki hayata çağırır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.) "Yüksek ahlakı tamamlamak üzere gönderilmiştir" (Muvatta, Husnu'l-huluk, 8).

İnsanlığa ahlaki öncülük yapacak olan ümmetin, ma'rufu emretmesi ve münkerden sakındırması yanında "Allah'a iman etmesi"nin zikredilmesi anlamlıdır. Çünkü her ne kadar akıl ve fıtrat, ne oldukları konusunda bize bir fikir veriyorsa da, nihayetinde ma'ruf ve münkerin muhteva ve sınırlarını tayin ve tespit edecek olan Allah'a iman ve bununla bağlantılı olarak peygamberlere ve onların getirdiği kitaplara iman yani ilahi hükümlere derin ve samimi bağlılıktır. Yüksek ahlaki ve evrensel değerler, ilahi hükümlere aykırı olarak tanımlanamazlar.

Bu, İslam ümmetinin ahlaki çerçevenin dışına çıkmasını önleyen önemli bir kriterdir. Bir başka önemli kriter, Müslümanların gerektiğinde ma'ruf ve münker için mücadeleyi göze almalarıdır. **Kaffal**, İslam ümmetini diğerleri-

ne göre üstün kılan asıl faktörün bu olduğuna işaret eder. Eğer uğruna ölümü göze aldığımız değerler söz konusuysa, bu değerler başkaları için uyarıcı olur. Çok değerli şeyler olmadıkça kimse ölümü göze alamaz. Yüksek ahlaki değerler adına cihad etmek bu yüzden en büyük ibadet sayılmıştır. Cihadın asli gayesi, insan ile İslam arasındaki engellerin ortadan kaldırılmasıdır ki, İslam'ın temeli olan Allah'a iman ma'ruf olanlar içinde en büyük değerdir. Allah'ı ve onun işaret ettiği ahlaki değerleri inkâr etmek de münkerlerin en büyüğü ve en çirkinidir. Ma'ruf ve münkerin temel ölçütü Allah'a iman olduğuna göre, Allah'ın indirdiği hükümler yani O'nun dini değerlerin kaynağı olmaktadır. Bu yüzden beşeriyetin salahı, huzur ve barışı için ahlaki görev üstlenecek insanların her aşamada yapıp ettiklerini Allah'a iman ölçütleriyle, dinle test etmeleri gerekmektedir.

İster Müslümanların içinden belli bir topluluk ister Müslümanların tamamı, ma'rufu emredip münkerden sakındıracaklarsa, söyledikleri her şeyi hayatlarında tezahür ettirmeleri beklenir. "Siz insanlara iyiliği emrederken kendinizi unutur musunuz?" (2/Bakara, 44). "Yapmayacağınız şeyi niçin söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyi söylemeniz Allah katında büyük bir gazap (konusu olması) bakımından büyüdü" (61/Saff, 2-3). Yani, İslam ümmetinin öncü rolü, ahlak, adalet ve hakkaniyet gibi ideallerin savunucusu olması durumunda devam eder. Samimiyetle dini hayatı yaşayan insanların bilgileri imana dönüşmeli, imanları tutum ve davranışlarında tezahür etmeli. Doğruluğu, dürüstlüğü, ahlaki erdemleri, adaleti, birlik ve dayanışmayı hayatında veya politikalarında esas almayan kişi, dilediği kadar "dinden ve dindarlık"tan dem vursun, onun sözüne kimse inanmaz, söylemi ile eylemi birbirine uymadığından dine en büyük zararı kendisi verir.

Aynı cümle kalıbında "**Kitap ehli de inanmış olsaydı, elbette kendileri için hayırlı olurdu**" kaydının zikredilmiş olması anlamlıdır. Bakara sûresinde gördüğümüz üzere, insanlara öncülük görevi daha önce Kitap ehline yani İsrailoğullarına verilmişti. Fakat ilahi tebliğlere karşı gelmeleri, peygamberlere çeşitli zorluklar çıkarmaları ve hatta Tanrı ile çekişme pahasına isyan etmeleri dolayısıyla bu öncü rollerini kaybettiler; böylelikle ahlaki üstünlük ellerinden alınmış oldu. Ayet, "eğer inanmış olsalardı" bu rollerinin devam edeceğini belirtiyor. Demek ki, Allah hiçbir ırka veya kavme özel bir imtiyaz tanımaz, tanımış da değildir. Üstünlük; ahlaki hayat ve takva ile elde edilir, vehbi değil, kesbidir; bağışlanmış değil, kazanılmıştır. Kazanılan bir şey kaybedilir de!

Müslümanlar insanları hayra çağırdıkları, ortak iyilikleri savundukları ve ortak kötülüklere karşı mücadele ettikleri sürece bu üstün vasfa sahip olurlar,

aksi halde onlar da tarihteki misyonlarını kaybeder, diğerleri gibi zillet içinde yaşamaya başlar, helak olurlar. Öncülük rolü hayır, ma'rufun emredilmesi ve münkerden sakındırma ile sınırlı olduğuna göre, ümmet azalır ve çoğalır da. Yani ismi "Müslüman" olduğu halde -nominal Müslüman- İslam'ın gereklerini yerine getirmeyen, İslami değerlere dayalı bir dünya düşlemeyen ve bu ortak mücadeleye katılmayan kimseler, belki hukuken İslam dairesinin dışına çıkarılamaz ama bu misyonu üstlenen seçkin ümmetin üyesi olarak da addedilemezler. Arzuya şayan olan kendini Müslüman takdim eden herkesin bu misyonu üstlenmesi ve aktif olarak göreve katılmasıdır. Belki de 104. ayette sözü edilen "küçük topluluk" öncelikle bunu yapmakla mükelleftir. Yani Büyük İslam Ümmeti'ni beşeriyet için öncü rol oynamaya hazırlamak.

"**İman etselerdi**"nin iki anlamı söz konusudur: İlki, onlara geçmişte verilen nimetin kıymetini bilselerdi, peygamberlerinin sözünü dinleseydi, bu onlar için iyi olurdu, çünkü üstünlüklerini devam ettirmiş olurlardı (5/Maide, 65-66); ikincisi, Son Peygamber'e inansalardı ve artık ahlaki üstünlüğün ve liderliğin Müslümanlara geçtiğini kabul edip buna inansalardı, yine kendileri için iyi olurdu. Bu böyledir, çünkü 113 ve 114. ayetlerde göreceğimiz üzere, bu gerçeği teslim eden Kitap ehlinden kimselere işaret edilecek ve bunların İslam ümmeti gibi beşeriyeti yüksek bir ahlaki hayat ve adaletli bir düzen için ma'rufun emredilmesi ve münkerden sakındırılması çalışmalarına katıldıkları belirtilecektir.

"İçlerinden imân edenler vardır, fakat çoğunluğu fıska sapanlardır."

Geçmişte "âlemlere üstün tutulmaları" karşılığında İsrailoğullarından istenen bu misyondu. Beşeriyetin öğretmenleri olacaktı; insanları hayra çağıracak, iyilikleri tesis edecek, kötülüklere karşı mücadele edeceklerdi. Bu misyona göre hareket etmeyi reddettiler. Ancak içlerinde bir grup hala bu misyonu devam ettirmektedir, çoğu zaman ibretlerle dolu tarihlerini tekrar etmektedirler.

Öncü rol oynamaya çağırılan ümmetin, tarihi rol modelinin Sahabe dönemi yani belli bir döneme kadar olan Asr-ı Saadet olduğunu söylemiştik. Bu, bugün ve yarın için de referans alınacak özel bir dönemdir. Bu dönemi Hz. Peygamber (s.a.)'in hayatta iken tebliğ yaptığı dönemle sınırlı tutuyoruz. Bir hadiste şöyle buyrulur: "İnsanların en hayırlısı benim (aralarında peygamber olarak gönderilmiş olduğum) bu neslimdir" (Buhari, Şehadat, 9; Müslim, Fedailu's-sahabe, 210). Bu, elbette bütün hayrın ve semavi tecellilerin Asr-ı Saadet'in sadece bu döneminde ortaya çıkıp Hz. Peygamber'in irtihali ile tamamen kesildiği anlamına gelmez: "İnsanların en hayırlısı benim (çağdaşım olan) neslimdir. Sonra onlardan sonra gelenler, daha sonra da onlardan sonra gelenler" (Aynı kaynak). Bu, dört halife ve hayli kısa süren Ömer bin Abdülaziz

döneminin de önemli olduğunu gösterir. Daha sonraki nesiller siyasi iktidarlar seviyesinde değilse bile, sivil-medeni hayatta hayırlar tecelli etmeye devam etmiştir; çünkü Müslüman alimler bu görevi yerine getirmek için büyük gayretler göstermişlerdir.

Hz. Peygamber dönemini hepsinden üstün kılan husus, onun hayatta oluşu ve insanların doğrudan ondan feyiz almasıdır. Bağlayıcılık açısından sadece Efendimiz'in dönemi referans alınır. Ancak onu görmediği halde onun yaydığı nurdan istifade edenler de kutlu insanlardır: "Beni görüp de bana inanana ne mutlu; beni görmediği halde bana inanan kişiye yedi defa ne mutlu" (Hakim, Müstedrek, IV, 85). Zaman geçtikçe dini hayatı yaşamak, ilahi tebliği dikkate alıp tutum ve davranış belirlemeye çalışmak zorlaşmaktadır: "Şüphesiz önünüzde öyle birtakım günler vardır ki, o günlerde dini üzere sabır ve sebat gösterecek kimse, tıpkı bir ateşi avucunda tutan kimse gibi olacaktır. İşte o günlerde amel eden kimseye onun gibi amelde bulunan elli adamın ecri verilecektir" (Ebu Davud, Melahim, 17).

İnsanların heva ve heveslerine göre yaşadığı, hak ve hukukun ihlal edildiği, zulüm ve adaletsizliklerin arttığı, helalin harama karıştığı, hayâsızlık ve iffetsizliğin arttığı, liyakat ve ehliyetin önemsenmediği, zorbaların ve demagogların işin başına geçtiği bir dönemde, bu değerlerden söz etmek birçok kimseye garip gelir. Zaten İslam da garip gelmiş, garip gidecektir: "İslam garip olarak başladı, başlangıçtaki haline dönecektir. Ne mutlu o gariplere!" (Müslim, İman, 232; Tirmizi, İman, 13).

Bu hadislerin ışığında beşeriyet adına ahlaki öncülük rolünü üstlenmiş bulunan ümmetin referansının başlangıç döneminde yani Saadet Asrı topluluğu (ümmeti) olduğunu söylemek mümkün. Hz. Ömer, bu ayet için "Kim sizin yaptığınız gibi yaparsa o da sizin gibi olur" demiştir.

Ümmetin bu tanımı tarihte bir sürekliliğe işaret eder. Yani ümmet, ilk doğduğu noktada hayır ve iyilik için çalışmıştır, bugün ve yarın da aynı misyonla sahnede olmak durumundadır. Bu açıdan hayrın hangi dönemde tecelli ettiğini tespit etmek kolay değildir: "Ümmetimin misali yağmura benzer. Öncesi mi hayırlıdır, sonrası mı, bilinmez" (Ahmed bin Hanbel, Müsned, III, 130).

لَنْ يَضُرُّوكُمْ إِلَّا أَذًى ۖ وَإِنْ يُقَاتِلُوكُمْ يُوَلُّوكُمُ الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ ﴿١١١﴾

111. Onlar size ezadan başka kesinlikle bir zarar veremezler. Eğer sizinle savaşırlarsa size arkalarını dönüp kaçarlar. Sonra kendilerine yardım da edilmez.

İlahi vahiye muhatap olmuş her beşeri topluluk gibi Kitap ehlinin geçmişteki misyonları hayır, ma'rufun emredilmesi ve münkerden sakındırılması şeklinde belirlenmişti. Bu misyonu terk ettikleri için çeşitli musibetlere duçar oldular. Tabiat boşluk kabul etmediği gibi tarih de boşluk kabul etmez. Söz konusu misyonu üstlenecek bir ümmet olacaktır. Allah, şimdi bu görevi Müslümanlara yüklemiş bulunmaktadır.

Misyonlarını kendi yapıp ettikleri dolayısıyla terk ettikleri halde Kitap ehlinin önemli bir bölümü bundan hoşnut değildir. Müslümanlara zarar vermek isteyeceklerdir (3/Âl-i İmran, 186 ve 59/Haşir, 11-12); çünkü tarihte kendilerine 'ortaklar' kabul etmemektedirler. Sorun, icaplarını yerine getirmedikleri halde görevi temellük etmeleri, yeryüzünü salah ve adaletten yoksun bırakmalarıdır. Müslümanlara iki şekilde zarar vermek isteyeceklerdir; ilki sıcak savaşlar yoluyla fiili zarar, diğeri soğuk savaş yoluyla eziyet.

Yahudi kabileleriyle henüz savaşılmadığı dönemde inen bu ayetin zamanımıza bakan yüzü var: 19 ve 20. yüzyıllarda yaşanan dramatik olaylar zararın her iki çeşidinin verilmek istendiğinin açık göstergesidir. "Medeniyetler çatışması" ve arkasından gelen İslamofobia bu tutumun ürünüdür. Demek oluyor ki 21. yüzyılda bu konsept değişmiş değildir ve esasında ayetin işaret ettiği ihbari bilgi göz önüne alındığında tarihin sonuna kadar da bu strateji devam edecektir. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde İslam dünyasının neredeyse yüzde 80'i Batı'nın sömürgesi olmuştu. İslam'ın imajı tahrif edilmişti. Yüzyılın sonuna doğru, İslam'a ve Müslümanlara yakıştırılan tanımlamalar "fanatizm, fundamentalizm, radikalizm, entegrizm, darkafalılık, İslamofobia, İslami terör, şiddet dini" vb. şeylerdi (Bkz. Ali Bulaç, İslam'dan Korkmalı mıyız? –Fanatizm, İslamofobia, Fundamentalizm– İstanbul, Çıra Yayınları. 2009).

"**Eza**" çerçevesinde Kitap ehlinin Müslümanlara verebilecekleri diğer zarar dinlerinin temel referans çerçevelerine semantik, kültürel müdahalelerde bulunmaları, Kur'an ve Sünnet'in hükümlerinin iç anlamlarıyla oynamaya çalışmaları ve Müslümanların bir bölümünü bu tahrifata inandırmaları şeklinde olabilir. Bunu da büyük ölçüde oryantalizm, İslamoloji, akademik çalışmalar, sanat, medya ve ince teknikler kullanan uzmanlar, STK'lar eliyle yapmaya çalıştıklarını söylemek gerekir.

Ayet-i Kerime her iki saldırı biçiminden söz eder. "Eza" kelimesini kullanması, zararın fiili olmaktan çok bir miktar olacağı anlamına gelir. Sıcak çatışmaya gelince, dinlerinin icaplarını yerine getirdiklerinde Kitap ehlinin Müslümanlara yıkıcı zarar vermeleri düşünülemez. Eğer yakın tarihte gözlendiği üzere Müslümanlar yıkıcı zararlara maruz kalmışlarsa, siyasi ve ekonomik

bağımsızlıklarını kaybedip sömürge veya yarı-sömürge durumuna düşmüşlerse, bu hasımlarının gücünden değil, Müslümanların iç derin zaaflarından kaynaklanmıştır.

Ayetin indiği tarihsel dönemde Kitap ehlinin yaşadıkları mağlubiyetler bunun somut örnekleridir. (Bkz. 3/Âl-i İmran, 12; 54/Kamer, 44-45; 59/Haşir, 12). Maddi ve manevi, ruhsal ve askeri, ekonomik ve kültürel donanımı yeterli, beşeri vaziyetini İslam'ın çizdiği çerçeve içinde düzenlemiş Müslümanların yenileceği düşünülemez. Her yenilginin gerisinde araştırılması gereken gizli bir faktör söz konusudur. Allah, davası batıl olanlara; misyonunu beşeriyetin zararına, sömürü, adaletsizlik, eşitsizlik ve ahlaksızlık üzerine kurmuş kimselere yardım etmez.

ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ اَيْنَ مَا ثُقِفُوا اِلَّا بِحَبْلٍ مِنَ اللّٰهِ وَحَبْلٍ مِنَ النَّاسِ وَبَآؤُ بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الْمَسْكَنَةُ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُونَ الْاَنْبِيَآءَ بِغَيْرِ حَقٍّ ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ﴿١١٢﴾

112. Her nerede bulunurlarsa bulunsunlar -Allah'ın ipine ve insanların ipine (ahdine) **sığınanlar başka- onlara zillet** (zorluk damgası) **vurulmuştur. Onlar, Allah'tan bir gazaba uğradılar da üzerlerine aşağılanma** (damgası) **vuruldu. Bu, Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve peygamberleri haksız yere öldürmeleri nedeniyledir.** (Yine) **Bu, isyan etmeleri ve haddi aşmaları dolayısıyladır.**

Allah, kulları arasında ayrım yapmadığına göre, kimilerine haksızca üstünlükler vermez, kimilerine zararda isabet ettirmez. Kitap ehlinin -ki burada zikredilenlerin Yahudiler olduğu açıkça anlaşılıyor- tarihte aşağılanması, bazı devletler ve imparatorluklar tarafından yıkıcı askeri mağlubiyetlere uğratılıp zillet içine düşürülmesinin sebebi, kendilerine tevdi edilen tarihsel misyonlarını terk etmeleridir. Yahudilerin kendilerini sağlama alacakları iki durum vardır: biri "Allah'ın ipine sarılmaları" yani Allah'a verdikleri ahde sadık kalmaları; diğeri "insanların ipine sarılmaları" yani kiminle ahid imzalamışlarsa bu ahde ve gereklerine sadık kalmaları.

Bakara, 61. ayette Hz. Musa'nın onları binbir güçlükle Mısır'dan çıkardıktan sonar ona yaptıkları kötü muamele anlatılmış, buna bir ceza olmak üzere İsrailoğullarının üzerine horluk ve yoksulluk damgasının (zillet) vurulduğu

anlatılmıştı. Söz konusu ağır cezaya uğratılmalarının yegâne sebebi nankörlükleriydi. "**Zillet**" bir başka şeyin üzerine basan birinin bastığı şey üzerine derin iz bırakmasıdır. Bunun kısa ifadesinin ruhsal ve toplumsal travma olduğunu söyleyebiliriz. İsrailoğulları, peygamberlerinin sözünü dinlediklerinde, yeryüzünde iyiliği emredip kötülüklere karşı savaştıklarında hükümran olmuşlar, kuvvetli devletler kurmuşlardı (Hz. Davut ve Hz. Süleyman zamanındaki gibi); Allah'a karşı geldikleri, emirleri çiğnedikleri, taşkınlık gösterdikleri ve bazı peygamberlerini öldürdükleri zaman da ilahi gazaba uğramışlardır.

Gazaba uğramalarına sebep olan tutum ve davranışları "**baü**" ile ifade edilmiştir; bu bir şeyin zaman zaman -devrevi olarak- dolup taşması, taşkınlığa yol açması anlamındadır. İsrailoğullarının tarihlerine uygulandığında, belli bir zaman güç ve kuvvet toplarlar ancak bunu adaletli olarak kullanacaklarına haksızlıklar ve zulümlerde kullanırlar; ilahi emirlerin dışına çıkar, masum insanları katleder, başkalarının topraklarını işgal ederler; başkalarıyla bir arada ve karşılıklı anlayışla yaşayacaklarına gizli veya açık hegemonyalar peşinde koşarlar. İşte günahın bir kaba dolup taşma noktasına gelmesi gibi, günah fiiller işlemeye başlarlar. Belli bir noktadan sonra onlara ilahi gazap müstahak olurlar. Kelimenin **(baü)** çağrıştırdığı başka bir anlam, bu hata ve günahın hep tekrar ettiği hususudur. Sanki bununla İsrailoğulları, acılı tarihlerinden gerekli dersleri çıkarmıyorlar, devrevi olarak hep aynı hatayı tekrar ediyorlar ve böylece yıkıcı bir zillet ve meskenete duçar oluyorlar, denmek istenmiştir. (Bkz. 17/İsra, 4.)

Bu, bizi önemli bir noktaya götürmektedir ki, Kur'an-ı Kerim, Yahudilerin kendi tarihlerine mahkûm olmadıklarını, iradelerini doğru istikamette kullanacak olurlarsa atalarının yaptıkları hataları tekrar etmeyebileceklerini anlatmaktadır. Geçmişte İsrailoğullarının başına gelen musibetlere sebep "**Allah'ın ayetlerini inkâr etmeleri ve peygamberlerini öldürmeleri**"dir (2/61). Bugünkü Yahudi nesiller tabii ki peygamberlerini öldürüyor değillerdir. Ancak "öldürme" fiilini peygamberlerin tebliğlerini, onları davet ettikleri hayat tarzını, ilahi hükümlere riayeti, kısaca ilahi emirleri öldürmeleri şeklinde anlamak gerekir ki, bu "Allah'ın ayetlerini inkâr etmeleri" fiiliyle tamamen tetabuk içindedir. Şu halde bugünkü Yahudi nesiller, geçmişte ataları gibi zillet ve meskenete duçar olmak istemiyorlarsa -ki bunu pekâlâ başarabilirler- atalarının yaptıkları hataları tekrar etmeyeceklerdir. Tarih tekerrür etmez ama doğrular ve yanlışlar, sevaplar ve hatalar tekrar eder. Yahudiler de kendilerini tarihleri, tarihte yapıp ettikleriyle özdeşleştirdikleri takdirde aynı akıbete uğrayacaklardır. Bu bir yasadır ve kendi tarihlerini, geçmiş tecrübelerini sorgulamayan Müslümanlar için de geçerlidir.

Nitekim İsrailoğulları tarihte "Allah'ın ipine/ahdine" sadık kaldıklarında muktedir ve şerefli hükümdarlar olarak yaşamışlardır. İslam'ın doğuşundan sonra Yahudilerin sığındıkları yani sarıldıkları ip, Müslümanlarla imzaladıkları anlaşmalar, yaptıkları ahiddir. Medine'de Hz. Peygamber (s.a.) ile bir anlaşma imzaladılar (Medine Vesikası), çeşitli gruplarıyla ve çeşitli kademelerde Hicri 9. yıla kadar Medine'nin sakinleri olarak yaşadılar. Anlaşmanın şartlarını ihlal etmelerinden sonra güvenlik vergisi adı verilen "cizye" ödemeye başladılar, böylece Zimmi statüsüne düştüler. Tarih boyunca da ahidlerine sadık kaldıkları sürece Müslümanların koruması altında yaşadılar, İslam devletleri onların can, mal, ırz güvenliklerini sağladı; ibadet, din ve vicdan özgürlüklerini korudu; ekonomik ve ticari hayata katılmalarını mümkün kıldı. Müslümanların Yahudilere sağladıkları zimmet ve verdikleri ahid, siyasi ve askeri çıkarlarının gereği değil, bizzat dinlerinin emir olduğundan Yahudiler bundan her zaman kazançlı çıkar. Fakat 20 ve 21. yüzyıllarda İngiltere, Amerika ve başka güçlerin İsrailoğullarına verdikleri destek kendi stratejik çıkar hesaplarıyla ilgili olduğundan, Yahudiler bu çıkar ilişkilerinde her zaman feda edilmeye açık enstrümanlar durumundadırlar. Müslümanların tarih boyunca büyük acılar çeken Yahudilere uzatacakları "ip (habl)" yani sağlayacakları güvence, verecekleri destek, onlarla aktedecekleri ahid onların huzur ve güvenliklerinin teminatı olacaktır.

Kur'an-ı Kerim'e göre, Yahudilerin sorunu kendileriyledir. Tarihte büyük zulümlere uğramışlardır ama bunun bir sebebi de Allah'a ve insanlara verdikleri ahdi bozmalarıdır. Yahudilere zulmedenler ağır suç işlemişlerdir, bunun elbette cezasını ödeyeceklerdir. Müslümanlar da Moğol, Haçlılar ve modern zamanlarda Batılı devletler tarafından ağır zulümlere maruz kalmışlardır. Ancak Yahudiler olsun Müslümanlar olsun, öncelikle kusur ve suçun büyüğünü kendilerinde arayacaklardır. Kendi nefislerini ıslah edebilirler. Bu her zaman mümkündür. Bunun için yapmaları gereken şey, hayır peşinde koşmaları, ma'rufu emredip münkerden sakındırmaları yani asli misyonlarına sahip çıkmalarıdır. Böyle olmakla beraber bütün Yahudiler aynı kefeye konulamaz. Aksi olsaydı bu antisemitizm olurdu.

لَيْسُوا سَوَآءً مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ اُمَّةٌ قَآئِمَةٌ يَتْلُونَ اٰيَاتِ اللّٰهِ اٰنَآءَ الَّيْلِ
وَهُمْ يَسْجُدُونَ ﴿١١٣﴾ يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ
وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَاُولٰٓئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ
﴿١١٤﴾ وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ ﴿١١٥﴾ اِنَّ

الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١١٦﴾

113. Onların hepsi bir değildir. Kitap ehlinden bir topluluk vardır ki, gece vaktinde ayakta durup Allah'ın âyetlerini okuyarak secdeye kapanırlar.

114. Bunlar, Allah'a ve âhiret gününe imân eder, maruf olanı emreder, münker olandan sakındırır ve hayırlarda yarışırlar. İşte bunlar salih olandandır.

115. Onlar hayırdan her ne yaparlarsa, elbette ondan yoksun bırakılmazlar. Allah muttakileri bilendir.

116. Gerçekten inkâr edenlerin ise, ne malları, ne çocukları, onlara Allah'tan yana bir şey sağlayamaz. İşte onlar, ateşin halkıdırlar, onda temelli olarak kalacaklardır.

"**Onların hepsi bir değildir**" Yahudi ve Hıristiyanlara karşı toplu bir ret ve düşmanlığın söz konusu olmayacağını açıklar, özcülüğü reddeder. Bu, İslam bakış açısından antisemitizmin hiçbir versiyonuyla caiz olmadığını göstermektedir. Antisemitizm, Sami ırkından gelenlere ama özellikle Yahudilere karşı, dinlerinden ve ırklarından dolayı nefret ve düşmanlık beslemek, onları özlerinde var olan bir tür ontolojik kötülük dolayısıyla aşağılamak, dışlamak ve ötekileştirip şeytanlaştırmaktır. Kur'an-ı Kerim, açık bir biçimde Yahudilerin dinini reddetmez, kutsal kitapları Tevrat'ı menşei itibariyle Allah'ın vahiyi kabul eder, Hz. Musa ve diğer İsrailoğulları peygamberlerini över, bize de onlara inanmamızı emreder. Yahudiler ontolojik olarak Adem ve Havva'nın çocukları ve Hz. İbrahim'in torunlarıdır. Yahudiler için söz konusu olan durum, Hıristiyanlar ve kitapları İncil için de söz konusudur.

Kur'an'ın Yahudilere ve Hıristiyanlara yönelttiği temel eleştiri, tarih içinde şu veya sebeple kitaplarının bir bölümünü tahrif etmiş olmaları, peygamberlerine zorluklar çıkarmaları ve ellerindeki şeriata ve kitabın hükümlerine dahi yeterince riayet etmemeleridir. Tarihte Kitap ehli, kitaplarına semantik müdahalelerde bulunarak anlamı tahrif ettiler, hükümlerin illet ve maksatlarını suistimal ettiler. Modern çağda ise dini, maddi ve pratik hayatın dışına çıkarmak, başka bir ifadeyle marjinalleştirmek, özel hayata hapsetmek ve izafileştirmek suretiyle kendilerini laikleştirdiler. Bu da tarihte yaptıklarının modern versiyonudur. Hz. Muhammet (s.a.), onları tekrar sahih kaynağa dönmeye davet etti, ona karşı da geldiler, yanlış tu-

tumlarında ısrar ettiler. Kur'an Kitap ehlini bu Hakka karşı tutumlarından dolayı eleştirmektedir.

Temel eleştiri buyken, Kitap ehli bir bütün olarak kötü insanlar değildir. Hepsi batıl üzerinde yaşıyorlar denemez. **Muhammed Abduh**'un yerinde tespitiyle "dinlerinde var olduğu kadarıyla hak üzeredirler, bu dinlerinin tahrif olduğu gerçeğiyle çelişmez. Nasıl bir kısmı zayıf ve mevzu, bir kısmı sahih hadislere göre hayatını tanzim eden bir Müslümana biz yine de Sünnet üzere yaşıyor diyorsak, Kitap ehlinin elindeki kitapların bir bölümünün tahrif olması öyledir." İyilik, güzellik ve doğruluk hakikatin yansıyan tezahürleri olarak her insanın ruhunda mündemiç olarak bulunmaktadır. Kim olursa olsun, insanda hakikat sevgisi vardır ve Bazen bu sevginin ışığını takip ederek iyilik, doğruluk ve güzellikler yapar. Trajik sorun, insan ruhunun hakikat sevgisinden ve ışığından bütünüyle mahrum olması değil, hakikatin ortaya çıkmasını engelleyen karanlık perdelerle üstünü örtmesi, bunun katmerleştiği oranda gören gözleri perdelemesi, işiten kulakları tıkaması ve akleden kalbi mühürlemesidir. Kapkaranlık bir perde olan küfrün insanın bu asli melekeleri üzerinde böylesine yıkıcı etkisi vardır. İnsanı hayat verici kaynaktan, aydınlatıcı ışıktan uzaklaştıran şey, vahiye olan uzaklıktır. Tarihte Allah peygamberler göndererek, dönem dönem bu kaynağı fışkırtmış, insanın ruhunu ve hayatını aydınlatmıştır.

Bu ışığın bir kısmıyla hayatı algılayan Kitap ehli insanlar –samimi din adamları ve dini bütün Yahudi ve Hıristiyanlar– vardır ki, Kur'an bakış açısından bunları diğerlerinden ayırmak gerekir. Bu küçük topluluk "**Ümmetün kaime**"dir ve "**salihler**" olarak isimlendirilmektedir. Allah'ın dinini ve hükümlerini hayatında ayakta tutmaya çalışan seçkin bir topluluktur. Bu topluluğu kaim ümmet kılan beş temel vasıf vardı ki, bunlar da:

a) Allah'ın ayetlerini okumaları: Bunlar ellerindeki Tevrat ve İncil'i sürekli okuyor, hükümleri üzerinde tefekkür ediyor ve imkânları ölçüsünde kitaba göre yaşamaya çalışıyorlar.

b) Secde etmeleri. Bu, (özellikle) gecenin belli saatlerinde huşu içinde Allah'a dua etmeleri, O'nun yardımını ve bağışlamasını dilemeleridir.

c) Bunlar Allah'a ve ahiret gününe inanırlar.

d) Yukarıda 104 ve 110. ayetlerde genel çerçevesini çizdiğimiz ma'rufu emrederler, münkerden sakındırırlar.

f) Hayırlarda yarışırlar.

Bu beş vasfa sahip Kitap ehlinden gruba 110. ayette de atıf yapılmıştı. Bunlar için "**Sevaün**" denmesi, ahlaki açıdan tutarlı ve bir bütün içinde yaşamaları anlamına gelir. Çünkü Sevaün tesniyesi ve çoğulu olmayan bir kelimedir.

Anlamı, yukarıda sayılan beş temel özelliğin bir insanda aynı anda toplanmış olmalıdır ki, bu sayede Kitap ehlinde kaim ümmetin bir üyesi sayılsın. Allah'ın ayetlerini okumayan, Allah'a dua etmeyen, Allah'ın birliğine ve ahiret gününe inanmayan, ma'rufu emretmeyen- kötülükten sakındırmayan ve hayırlarda yarışmayan bu kategoriye giremez.

Müfessirler genel olarak bu topluluğun, Kitap ehlinden İslam'a girenler olduğunu düşünmüşlerdir. **Razi**'nin aktardığı bilgilere bakılırsa, cumhur-u ulema, bunların "Hz. Musa'ya ve Hz. İsa'ya inanan kimseler" olduklarına kail olmuşlardır. Rivayete göre, Yahudi olan Abdullah ibn-i Selam ve arkadaşları Müslüman olunca, Yahudi ileri gelenleri onları şiddetle eleştirmiş, "hüsrana uğradıklarını" söylemişlerdir; bunun üzerine bu ayet inmiştir. Ata'ya göre ayet Hz. İsa'nın dininde olup Hz. Muhammed (s.a.)'i doğrulayan 40 Necranlı, 32 Habeşli ve 3 Bizanslı/Rum Hıristiyan hakkında inmiştir. İbn-i Mes'ud'dan gelen dikkat çekici bir rivayet vardır: Bir gün Hz. Peygamber yatsı namazını geciktirdi. Cemaat beklerken, evinden mescide gelerek "-Dikkat edin, Din mensuplarından sizden başka hiç kimse, şu anda Allah'ı zikrediyor değildir" dedi ve sonra bu ayeti okudu (Buhari, Mevakit, 22). Muhtemelen orada bulunanlar içinde Kitap ehlinden bir grup vardı.

Ancak söz konusu topluluğun (kaim ümmet), kitap ehlinden yukarıda sayılan beş vasfa sahip olan kimseler olması da kuvvetle muhtemeldir. Bazı kıraat imamları 115. ayetteki "**Hayırdan her ne yaparlarsa**"daki "yef'alun"u muhatap siygasıyla olmak üzere "ta" harfiyle yani "taf'alun" olarak okumuşlardır. Buna göre bu, "Kitap ehlinden mü'minlerin fiillerinden söz ettim" anlamında mü'minlerin hepsini muhatap alan yeni bir hitap olur. Sonra Yüce Allah "Yukarıda bahsedilen Kitap ehlinden mü'minleri de sizin cemaatinize (Müslümanlara) dâhil ederek 'Ey Mü'minler topluluğu, ne hayır işlerseniz ondan mahrum bırakılmayacaksınız" buyurmuştur. Böylece ayetin hükmü bütün mükellefleri içine almış olmaktadır. Böylece ayet şu veya bu sınıf insana değil, bu beş vasfa sahip bütün insanlara hitap biçiminde anlaşılmış olmaktadır. Ebu Amr, ayeti her iki kıraatle okumuştur.

"Onlar hayırdan her ne yaparlarsa, elbette ondan yoksun bırakılmazlar. Allah muttakileri bilendir." "Hayırdan her ne yaparlarsa ondan yoksun bırakılmayacaklar"da kullanılan "**küfür**" sözcüğü önemlidir. Bununla sanki içinden çıktıkları veya içlerinde yaşamaya devam ettikleri büyük topluluğun bariz vasfına bir ima vardır ki, bu, "Allah'ın ayetlerini inkâr etmeleri" dolayısıyla küfre sapmış olanlardır. Ancak kendileri sayılan temel beş vasfa sahip kimseler olarak onlardan ayrılmışlardır, kaim ümmet vasfını kazanmışlar ve salihlerden sayıl-

mışlardır. Dolayısıyla yapıp ettikleri "inkâr" edilmeyecek, ödülleri onlara eksiksiz ödenecektir. Eğer ayette sözü edilen topluluk Müslümanlar olsaydı, yaptıklarının karşılığını anlatmak üzere "küfür/inkâr" değil, "şükür" sözcüğü kullanılacaktı. Müslümanların hayırlı amellerinin karşılığı için kullanılan kalıp "Sa'yen meşkuran"dir. (Bkz. 2/Bakara, 158; 17/İsra, 19.) Küfür, örtü demek olmakla beraber, yoksun bırakmak, mahrum etmek anlamlarında da kullanılır, burada bu her iki anlamı arasında ince bir ilişki kurularak kullanılmıştır.

Bir nokta daha var: İnsan her ne yaparsa yapsın, yaptıklarının şahsı, hayatı ve geleceği üzerinde etkisi vardır. Bu yüzden Allah "iyiliğe karşı iyilik, kötülüğe karşı kötülük"le cevap verir. Öyle ki, iyilik veya kötülük "zerre miktarı" dahi olsa, bu böyledir (Zilzal, 7-8). "Allah muttakileri" bilir. Kimseyi unutmaz, haksızlık yapmaz, herkese kendi amellerine göre karşılık verir. Allah'ın Kitap ehlinden "kaim ümmet ve salihler" sınıfında ele aldığı bu topluluğa nasıl güzel bir karşılık vereceğini bilmiyoruz. Bildiğimiz bir şey varsa, güzel fiillerin karşılıksız bırakılmayacağı hususunun apaçık ortaya çıkmasıdır. Kur'an-ı Kerim, Kitap ehlinin içinde "aşırı olmayan, orta yol tutan (Ümmetün muktesidatun" topluluk olduğunu belirtir (5/Maide, 66). İbn-i Aşur, amellerinin karşılıksız kalmayacağı belirtilen bu topluluğun, "Allah'ın dini üzere dosdoğru yürüyen kimselerin kastedildiğini" söylemektedir ki, bizim de bu ayet çerçevesinde anlattıklarımızdan çıkardığımız sonuca göre bunların Kitap ehlinden kimseler olması gerekir. Yine de elbette en doğrusunu Allah bilir.

İşte olumlu sıfatları belirtilen Kitap ehlinden bu topluluklarla insanlığın genel sorunlarının çözümü amacıyla diyalog kurulur; yaygın savaşlar, etnik çatışmalar, cinsel sapkınlıklar, uyuşturucu, alkolizm, açlık, yoksulluk, baskı rejimleri, mülteciler sorunu, ekolojik dengenin sarsılması vb. hayati küresel konularda işbirliği yapılabilir.

116. ayetle ilgili olarak **Mukatil**, "Şanı yüce Allah, kitap ehlinin mü'minlerini anlattıktan sonra onların inkârcılarından söz etmektedir" der ki, bu yukarıda anlattıklarımızı teyit etmektedir. Buna göre söz konusu beş vasfa sahip olmayan, dolayısıyla ümmeti kaimeden ve salihlerden sayılmayan diğer Kitap ehli insanlar, eğer mallarına ve sayısal çokluklarına güveniyorlarsa, yanılgı içindedirler (3/10). Dinde seçkin olma veya yüksek konum elde etme şartı, dinin hakikatlerine ve yüksek ahlaki normlara sadakat şartına bağlanmış; kendilerini "Tanrı'nın çocukları, seçkin halk" veya servet ve sayısal üstünlük üzerinden kendilerini ayıranların iddiaları temelden reddedilmiştir. Çünkü Allah katından bu iddiaların hiçbir değeri yoktur. Bu iddia sahipleri ateşin halkıdırlar ve içinde ebedi olarak kalacaklardır.

مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ فِي هٰذِهِ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ اَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا اَنْفُسَهُمْ فَاَهْلَكَتْهُ ۚ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللّٰهُ وَلٰكِنْ اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١١٧﴾

117. Onların bu dünya hayatındaki harcamaları kendi nefislerine zulmetmiş olan bir kavmin ekinine isabet eden kavurucu soğukluktaki bir rüzgâra benzer ki onu (ekini) **helâk etmiştir. Allah, onlara zulmetmedi, fakat onlar kendi nefislerine zulmetmektedirler.**

Burada çarpıcı bir tasvir söz konusudur. Kitap ehli veya servetine ve yandaşlarına güvenenlerin trajik durumu, bilinçsizce ve akılsızca yanlış yerde veya yanlış zamanda ekin eken bir topluluğun başına gelenlere benzetilir.

"Sırrun", ileri derecede, kavurucu, şiddetli soğuk demektir. Bir tarlayı düşünün, tam ürün verecekken ona isabet eden kavurucu soğuk dolayısıyla yok olur gider. Yerinde ve meşru olmayan yollarla yapılan harcamaların başına gelen de bundan başkası değildir. Bu harcamalar, sahiplerine herhangi bir fayda sağlamadığı gibi aşırı zarar verir. Fakat bu, söz konusu harcamayı bu tarzda ve bilinçsizce yapanların sorumsuzluğu sonucudur. Mal mülk ve servet, meşru yollarda kullanıldığında dünyevi ve uhrevi fayda sağlar. Ama sorumsuzca harcama, israf, gösteriş, arsızca tüketim, sonradan görmelik, başkalarını kıskandırma, insanların hayrına çalışanların susturulması, savaş kışkırtıcılığı, algı yönetimi, tuzaklar, kumpaslar ve komplolar kurmak üzere yapılan harcamalar bu kapsamda ele alınabilir. İnsanları Allah yolundan alıkoymak üzere yapılan harcamalar ve sürdürülen çabalar, bunu yapanlara bir yürek acısı olarak döner (8/Enfal, 36). Bu, dünyada da, ahirette de öyle olacaktır. Dünyada kazandıklarını zannederler. Hakikatte ise "Yapıp ettikleri çöldeki bir seraptan" (24/Nur, 39) farksızdır.

Rivayete göre ayet Bedir günü, Allah'ın Elçisi'ne ve bir avuç samimi Müslümana karşı Ebu Süfyan ve yandaşları hakkında inmiştir. Savaşın sonucu Mekkelilere bir yürek acısı olarak döndü. Ancak ayetin genel olarak bir tipolojiyi anlattığını söylemek gerekir.

Küfür, kötü niyet, salt nefsin istek ve tutkuları ile komplo ve tuzak amaçlı harcamalar, ekinin kavurucu soğukla yok olması gibi harcamaları boşa çıkarır. Dolayısıyla küfür ve iyilik bir arada olmaz. Küfür iyilikleri yok eder. Bu kombinezonda hiçbir şey yerli yerinde olmadığı için, hükmünü icra eden, trajik sonuca yol açan zulümdür. Hakikatin üstünü perde ile örtenler ve yeryüzünde sadece kendi bencil çıkarları ve hegemonyaları peşinden koşanlar, kendi ne-

fislerine zulmettiklerinden bu sonuca duçar olmuşlardır, yoksa Allah onlara herhangi bir haksızlık (zulüm) yapmış değildir (3/108).

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بِطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآيَاتِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١١٨﴾

118. Ey imân edenler, sizden olmayanları sırdaş edinmeyin. Onlar size kötülük ve zarar vermeye çalışıyor, size zorlu bir sıkıntı verecek şeyden hoşlanırlar. Buğz (ve düşmanlıkları) **ağızlarından dışa vurmuştur, sinelerinin gizli tuttukları ise, daha büyüktür. Size âyetlerimizi açıkladık; belki akıl erdirirsiniz.**

Ayetin indiği tarihsel ortamda Müslümanlarla Yahudiler arasında iyi ilişkiler vardı. İslam'dan önce Medineliler Yahudilerle içli dışlı yaşıyordu. Çocuğu olmayan veya olup da yaşamayan kadınlar, eğer bir çocuğu daha olursa, onu Yahudilere vereceğine dair adakta bulunurdu. Araplar ve Yahudiler arasında süt kardeşliği sıkça rastlanan bir durumdu. İslam'ın gelişinden sonra da söz konusu ilişkiler köklü bir biçimde bozulmadı. Hicretin daha ilk yılında Peygamber Efendimiz (s.a.)'in Binti Haris'in evinde topladığı taraflar arasında **Medine Vesikası**'nı hazırlayıp imzalatması bu tarihi sosyal zemine dayanıyordu.

Tabii ki Vesika'nın imzalanmasından sonra da ilişkiler devam etti. Dolayısıyla bu, Yahudilerin Müslümanların bazı stratejik bilgi ve sırlarına vakıf olmalarını kolaylaştırıyordu. Fakat zamanla Yahudiler, altına imza attıkları sözleşmenin hükümlerine uymaktan sarf-ı nazar etmeye, anlaşmaya aykırı olarak Mekkeli müşriklerle çeşitli ilişkiler ve ittifaklar kurma arayışına giriştiler. Bunlara, zaten öteden beri içten İslam'a inanmadıkları halde zahiri görünüşleriyle 'Müslüman' gibi davranan münafıklar da eklenince, söz konusu hasbi, samimi beşeri ilişkiler Müslümanların aleyhine işlemeye başladı.

İşte ayet indiği ortam itibariyle bir yandan Müslümanları Yahudi ve münafıklara karşı uyarırken, evrensel yönüyle, bu samimiyetsiz pozisyonda olan gayrimüslimlerin tümüne karşı bir tutum alışın genel çerçevesini çizmektedir. **Şevkani**'nin belirttiği üzere, ayetin uyarıları bir bütün olarak gayrimüslimlere karşı değil, düşmanca tutum içinde olanlara karşı ciddiye alınması gereken bir uyarıdır. Elbette her zaman Müslümanlarla gayrimüslimler arasında beşeri ilişkiler olacaktır. İslamiyet etnik/dini arındırmayı öngörmediğinden farklı din mensupları iç içe yaşayacaklardır. Fakat bu, bütün sınırların orta-

dan kalkmasına gerektirmez. Yerine ve ilişki halinde olunan insanların niyet ve konumlarına göre belli şeffaf sınırların olması gerekir. Beşeri dostluklar, komşuluklar ve ilişkiler sürmeli ama hayati önem taşıyan sırlar, zaaf noktaları, stratejik bilgi ve mahrem alanlar bu kapsamın dışında tutulmalıdır (Bkz. 3/Âl-i İmran, 28; 4/Nisa, 44; 5/Maide, 51).

Bu hiçbir zaman, gayrimüslimlerin bir gettoya hapsedilmesi, her zaman onlara karşı hasım duygular ve kuşkular taşınması anlamına gelmez. Aksine, 60/Mümtehine, 8. ayette belirtildiği üzere, hakiki niyeti, Müslümanlara husumet beslemek olanlara karşı teyakkuz halinde olmayı gerektirir. Eğer gayrimüslimler iyi niyetle -ki bu durumda olanlar elbette vardır- Müslümanları dinlerinden dolayı öldürmeyi, yurtlarından sürmeyi ve düşmanlarıyla işbirliği ve ittifaklar kurmayı planlamıyorlarsa, onlara karşı iyilik ve adaletle davranılmalıdır (60/Mümtehine, 9). Müslümanların genel ve asli tutumları, hangi dinden ve inançtan olursa olsunlar, insanlara karşı iyilik ve adaletle davranmak; "kötülüğü en güzel tarzda savmaya çalışmak"tır ki, (Allah dilerse) bunun sonucunda düşmanlıklar dostluğa dönüşür (41/Fussilet, 34).

İster Kitap ehlinden (3/Âl-i İmran, 28), ister dinlerinde ve dindar görünüşlerinde samimi olmayanlar (münafıklar)la kurulacak ilişkilerde dikkat edilecek husus, günün birinde aleyhte kullanılacak sır ve mahrem bilgilerin paylaşılmaması hususudur. Teyakkuz halinde olunması gerekenler, özellikle şu veya bu dini topluluk değil, "Allah'a ve Müslümanlara düşman olanlar"dır ki asıl bunların dostluğundan kaçınmak gerekir (60/Mümtehine, 1).

Ayetin seçtiği "bitâne (بِطَانَةً)" sözcüğü bir şeyin iç-yüzü demektir. Mastar olması hasebiyle kelimeyi tek tek kişiler için kullanmak mümkün olduğu gibi bir topluluk için de kullanmak mümkün. Dış yüzün (zahir) zıttı olup batın-karın anlamında da kullanılır. Sırlarımızı, mahrem dünyamızı paylaşacak kadar bize yakın olan kimselere bitâne denir. Kişiler söz konusu olduğunda, seçtiğimiz arkadaşa bakmalıyız. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "Kişi, seçtiği arkadaşının dini üzeredir. Bu yüzden herkes kiminle arkadaşlık ettiğine baksın" (Ebu Davud, Edeb, 16; Tirmizi, Zühd; Müsned, ll, 303).

"Sizden olmayanlar", bütün gayrimüslimler olmayacağına göre, burada belli bir insan profili, belli bir topluluk tipolojisine dikkat çekildiği anlaşılıyor. Kastedilen, kin ve düşmanlıklarında aşırıya gitmiş kimselerdir. Bu kimseler, fırsatını ellerine geçirdiklerinde zarar vermekten kaçınmazlar, başka bir deyişle zarar verici hiçbir fırsatı kaçırmak istemezler. Yani her daim Müslümanlara zarar vermek üzere tetikte beklemektedirler. Zararı ifade etmek üze-

re kullanılan "habâlen (خَبَالًا)" kelimesi, pazusu eksik el demek olup güçten düşürmek, noksanlaştırmak, çökertmek gibi anlamlara gelir. O halde bu tür insanların planladıkları zarar ve kötülük, sıradan değil, iç bünyeyi bozacak, dejenere edecek ve göçertecek bir fiildir. O kadar kendilerini kontrol edemiyorlar ki, sözde yardım etmek üzere Müslümanlarla savaşa katılacak olsalar, zarar vermekten başka bir şey düşünmezler (9/Tevbe, 47). Bu sayede ileri derecede zarar ve kötülük vermeyi amaçlamaktadırlar (2/Bakara, 220). Bunun için de Müslümanların dinlerini, dünya hayatlarını veya genel olarak işlerini, dirlik ve düzenlerini bozmak, bozguna uğratmak gibi niyet ve planları vardır.

Bu tür kimselerin kin, husumet ve öfkeleri dışa vuracak kadar kuvvetlidir. Sözlerinden, üsluplarından, konuşmalarından ve yazdıklarının satır aralarından kötü niyetlerini, kin ve husumetlerini sezmek mümkündür (47/Muhammed, 30). Bunun için mü'min ferasetine sahip olmak yeterlidir. İç dünyalarında besledikleri kin ve nefret ise çok daha büyüktür. Dolayısıyla mü'minlerin çok dikkatli ve teyakkuz halinde olmaları kendi güvenlikleri açısından zaruridir. Yeterince akıllı olduklarında, akıllarını kullandıklarında, bu özel tipolojideki ve profildeki düşmanları kolaylıkla tespit edebilir, onlara karşı tedbirlerini alabilirler. Sûrenin 28. ayetinde gördüğümüz üzere mü'minler, birbirlerini bırakıp inkârcılarla ittifak ilişkisi içinde olmamalılar, aksine birlik ve dayanışma içinde olmalılar.

هَا أَنْتُمْ أُولَاءِ تُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّهِ ۖ وَإِذَا لَقُوكُمْ
قَالُوا آمَنَّا ۖ وَإِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْأَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ ۚ قُلْ مُوتُوا
بِغَيْظِكُمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿١١٩﴾ إِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ
تَسُؤْهُمْ وَإِنْ تُصِبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا ۖ وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ
كَيْدُهُمْ شَيْئًا ۗ إِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿١٢٠﴾

119. Sizler, işte böylesiniz; onları severseniz, oysa onlar sizi sevmezler. Siz Kitab'ın tümüne inanırsınız, onlar sizinle karşılaştıklarında "inandık" derler, kendi başlarına kaldıklarında ise size olan kin ve öfkelerinden dolayı parmak uçların ısırırlar. De ki: "Kin ve öfkenizle ölün." Şüphesiz Allah, sinelerin özünde saklı duranı bilendir.

120. Size bir iyilik dokununca tasalanırlar, size bir kötülük isabet ettiğindeyse buna sevinirler. Eğer siz sabreder ve sakınırsanız, onların 'hileli düzenleri' size hiçbir zarar vermez. Şüphesiz, Allah, yapmakta olduklarını kuşatandır."

Müslümanların ihtiyatlı bir tutum içinde olmalarını gerektiren sebep, kendi iyi niyetlerine karşılık, Kitap ehlinden onlara düşmanlık besleyenlerin aynı niyet içinde olmamalarıdır. **Kurtubi,** burada geçen "sevgi"nin temiz duygular besleme ve iyi şeyler düşünme anlamında olduğunu söyler. İster Kitap ehli ister münafıklar olsun, Müslümanların başkalarına karşı tutumlarını belirleyen temel prensip zahire bakıp hükmetmek, karşıdakinin beyanına göre tutum almaktır. Tevrat ve İncil, Kur'an'la aynı kaynaktan neş'et etmişlerdir; içlerinde Allah'ın kelamı vardır ve insanlar arasında yakınlaşmayı, yardımı ve dostluğu emretmektedirler. Müntesiplerinin de bu emirlere göre hareket etmeleri, Müslümanlara karşı dostane duygular beslemeleri beklenir. Münafıklar ise zaten 'Müslüman' olduklarını beyan edip duruyorlar. Onların iç dünyalarını, göğüslerinin içini yarıp kalplerini okumak mümkün olmadığına göre, beyanlarına esas almaktan başka çare yoktur.

Ancak Kur'an, sevgi ve dostlukta safça durumlara düşülmemesine dikkat çeker. Evet, Müslümanlar "kitaba" inanıyorlar. Bu övgüye değer bir meziyettir. Müfessirler, burada geçen "kitap"ın çoğul anlam ifade edip, vahyedilmiş bütün kutsal kitaplar anlamında olduğunu söylemektedirler ki, bu doğrudur. Müslümanlar, Tevrat ve İncil'e inanıyorlar ve gerekli saygıyı gösteriyorlar ancak Kitap ehli Kur'an'a inanmıyorlar (2/Bakara, 91). İnanmadıkları gibi kendi kitaplarının tümüne de inanıyor değillerdir.

Dininin asli mesajını iyi anlamış bir Müslüman kim olursa olsun, başkaları hakkında kötülük düşünmez; başına bir afet gelmesini arzu etmez. Fakat kötü niyetli diğerleri aynı duygular içinde değildir. Böyleleri İslam'a ve Müslümanlara ileri derecede kin ve husumet beslerler. Bunu pek belli etmek istemezler, Müslümanlarla bir araya geldiklerinde "inandık derler" ama yalnız başlarına kaldıklarına kin ve öfkelerini kontrol edemez halde parmaklarını ısırırlar (Bkz. 2/Bakara, 14-15, 76). Bu haksız düşmanlık karşısında yapacak şey yok, "Kin ve öfkenizle ölün" denebilir ancak. Nihayet bir türlü dinmeyen kin ve nefret ruhu zehirler, kalbi öldürür. Allah, böylelerinin iç dünyalarında, kalplerinin derinliklerinde sakladıkları her şeyi; kötü niyetleri, kini, nefreti, kompoloları ve tuzakları bilir. Bu da Müslümanlar açısından güven verici bir husustur. Çünkü eğer Müslümanlar doğru yoldan ayrılmayacak olurlarsa, onların düşmanlarını ve komplolarını bilen Allah onları koruyacaktır.

Bu gibileri, Müslümanlara bir iyilik dokunduğu zaman bundan hoşlanmazlar; bir musibet isabet ettiğinde ise pek sevinirler, içten içe mutlu olurlar. Ancak bu aşırı kin ve komplolara karşı yapılması gereken yegâne şey, sabretmek, karşılaşılan zorlukları ve sıkıntıları olgunlukla karşılamak ve Allah'ın emirleri

konusunda takva duygusunu kaybetmemek olmalıdır. Takva en büyük koruyucudur (65/Talak, 2-3). Sabır ve takvaya sarıldıkları zaman, düşmanların tuzak ve komploları Müslümanlara herhangi bir zarar veremez. Nihayet Allah, onların yaptıklarını bütünüyle ihata edendir. Yani ne yaptıklarını biliyor ve zamanı geldiğinde cezalandırıyor.

وَإِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٢١﴾ إِذْ هَمَّتْ طَّائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا وَاللَّهُ وَلِيُّهُمَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٢٢﴾

121. Hani sen, mü'minleri savaşmak için elverişli yerlere yerleştirmek için evinden erkenden ayrılmıştın. Allah işitendir, bilendir.

122. O zaman sizden iki grup, neredeyse 'çözülüp geri çekilmek' istemişti. Oysa Allah onların (velisi) **yardımcısıydı. Artık mü'minler, yalnızca Allah'a tevekkül etmelidir.**

Bu ve devamı ayetler, yukarıda 119 ve 120. ayetlerde "münafıklara güvenilmeyeceği" ve "sabreder ve sakınırsanız onların hileli düzenleri size hiçbir zarar vermez" hükmünün tarihsel bir olay, çetin bir savaş üzerinden anlatımıdır. Bu açıdan ayetlerin tarihsel boyutları kadar evrensel mesajları da önemlidir.

Burada sözü edilen savaş Uhud savaşıdır. 179. ayete kadar zaman zaman Bedir savaşına da atıflarda bulunarak savaş olgusu farklı boyutlarıyla ele alınacaktır. Uhud, Bedir savaşından (Miladi 624) sonra Müslümanların girdiği ikinci büyük savaştır. Müslümanların, neredeyse tam bozguna uğrayacakları bu savaş Hicretin 3. yılında (625) vuku buldu. Mekkeliler Bedir'in intikamını almak ve kabileler nezdinde sarsılan itibarlarını yeniden kazanmak üzere donanımı son derece iyi 3 bin kişilik bir ordu ile Uhud denen bölgeye geldiler. Başlarında Ebu Süfyan vardı. 12 Şevval çarşamba günü mevzilendikleri mıntıka Medine'den 7,5 km uzaklıkta Uhud dağının etekleriydi.

Hz. Peygamber (s.a.) savaş stratejisini müzakere etmek üzere Ashab'ın önde gelenlerini topladı. Çağırdıkları arasında münafıklardan Abdullah ibn Ubeyy ibn Selül de bulunuyordu. Hz. Peygamber ve tecrübeli sahabiler, Mekkelileri Medine'de karşılamayı düşünüyorlardı. Çünkü bugüne kadar, Medine'de yaptıkları her savaşı kazanmışlardı, içlerinde Allah'ın Resûlü de olunca, hayda hayda zafer kazanacaklardı. Ancak genç sahabiler ve İslam'a yeni girenler, düşmanı Medine'nin dışında karşılama fikrini savundular. Onlara göre savaşı açık alanda ve bir meydan muharebesi şeklinde yürütmek gerekirdi. Bedir gibi

müşrikleri bir kere daha darmadağın edeceklerdi. Hz. Peygamber (s.a.) Medine fikrini savunduysa da, genç sahabileri ikna edemedi. Sonunda onların görüşünü kabul etti. Ancak o anda sahabilerin içine bir kuşku girdi ve eğer arzu ediyorsa dediği gibi olsun dediler. Hz. Peygamber, istişareyle varılmış kararı bozmadı ve şöyle buyurdu: "Bir peygamber savaş zırhını giydikten sonra, Allah (onunla düşmanı arasında) hükmünü verinceye kadar çıkarmaz" (Buhari, İ'tisam, 28; Müsned, lll, 351).

3 bin kişilik Mekkelilere karşı Müslümanların sayısı bin idi. Cumartesi günü Şavt adı verilen mıntıkaya geldiklerinde, Abdullah ibn Ubeyy, kendisinden beklenen yaptı ve "Muhammed bizi değil, gençleri dinledi" deyip 300 adamıyla çekildi, böylece Müslümanların sayısı 700'e inmiş oldu. Kur'an'da bu olay sarahaten yer almasa da, 122, 166 ve 167. ayetlerden bu sonucu çıkarmak mümkün.

Hz. Peygamber, belli bir stratejiye göre askerlerini mevzilere yerleştirdi. Son derece disiplinli davranıyor, yürüyüş sırasında birinin göğsünün öne çıkmasına izin vermiyordu. Bu da Sünnet'te de askerlikte -şahsın izzet-i nefsini ve mü'min itibarını zedelememek kaydıyla- disiplinin ne kadar önemli olduğunu gösteriyor. Ordu sırtını dağa vermişti, düşman askerlerinin aradan sızması ihtimaline karşı Abdullah ibn-i Cübeyr komutasında 50 kişilik bir okçu grubunu geçide yerleştirdi ve hiçbir şekilde yerlerinden ayrılmamaları gerektiğini tembihledi: "Oklarınızla bizi savunun, düşmanın arkadan bize saldırmalarına izin vermeyin. Yensek de yenilsek de sakın yerlerinizden ayrılmayın; öyle ki kuşların cesetlerimizi didiklemeye başladığını görseniz bile sakın mevziinizi terk etmeyin" (Buhari, Cihad, 164).

Başlangıçta Müslümanlar üstünlük sağladılar. Öyle ki Mekkeliler dağılmaya başladılar. Bazı sahabeler meydandan ganimet toplamaya başlayınca, kendilerine yapılan sıkı uyarılara rağmen yerlerini terk edip ganimet toplamaya koştular. Komutanları elinden geldiğince yerlerini terk etmemeleri için ikazlarda bulunsa da, sözünü dinletemedi, geriye ancak yedi sekiz kişi kaldı. 50 okçunun o tepeye yerleştirilmesinin stratejik bir önemi vardı. Nitekim Arap yarımadasının büyük askeri dehası olan Halid bin Velid, bu fırsatı kaçırmadan adamlarıyla arkadan dolanıp saldırıya geçti. Müslümanlar neye uğradıklarına şaşırdılar. Hz. Peygamber'in yanındakiler dağılmaya, bozguna uğramaya başladılar. Bu arada Mekkeliler toparlandı ve karşı saldırıya geçtiler. Durum bir anda Müslümanların aleyhine dönmüştü. Hz. Peygamber alnından ve yanağından yara almış, bir çukura düşüp dişini kırmıştı. Yüzündeki kanları silmeye çalışırken "Allahım, peygamberlerini yaralayan bir kavim nasıl iflah olur?" diye niyaz ediyordu; bazı tefsircilere göre düşmana beddua ediyordu. (Buhari, Me-

gazi, 21; Müslim, Cihad, 104.) Bu bıçak sırtı zaman diliminde dahi, kavminin cehaletine üzülüyordu.

Tam bu sırada Hz. Peygamber'in şehit olduğu haberleri yayıldı. Tabii ki bu söylenti sahabeleri derinden sarstı, onun yakınında savaşanlar bile dağıldı Aslında bu söylentinin çıkması iyi de oldu. Zira Hz. Peygamber 'in şehit olduğu haberleri üzerine Kureyş ordusu, dağılan Müslüman askerlerini takip etmekten vazgeçtiler. Böylece savaş alanını terk ettiler, Müslümanlar da toparlanmaya başladı. Kısa sûre sonra Hz. Peygamber'in hayatta olduğu anlaşılınca, sahabeler büyük bir sevince kapıldılar, moral buldular. Uhud savaşı birkaç hususu apaçık ortaya çıkarmıştı:

a) Münafıklara hiçbir şekilde güvenilemez, en kritik zamanda Müslümanları yalnız bırakırlar, Abdullah ibn Ubeyy, 300 adamıyla savaş meydanını terk etmişti.

b) 120. ayetin işaret ettiği "sabır ve takva" her konuda olduğu gibi, savaş konusunda da önemlidir. Eğer 50 okçu sabır gösterip Hz. Peygamber'in uyarı ve emirlerine tam olarak uysaydı, bozgun söz konusu olmayabilirdi.

c) Allah, her zaman Müslümanlara zafer nasip etmez, Bazen bozgun ve mağlubiyetler de söz konusu olabilir. Böyle durumlarda dahi, Allah'a ve Elçisi'ne, İslam'ın temel hükümlerine karşı en ufak bir gevşeklik göstermemek lazım.

d) Hz. Peygamber (s.a) ashabıyla istişare etmiş, genç sahabiler onun görüşünü değil, kendi görüşlerinin geçerli olmasını istemişti. Sonuç, Hz. Peygamber'in isabetli düşündüğü göstermiş olsa da, takip edilen yöntem yani herhangi bir iş için istişare yapılması, kararların danışarak, müzakere edilerek alınması doğrudur. Münafıkların lideri Abdullah ibn Ubeyy, istişare sonucunda çıkan kararın yanlışlığını bahane göstererek adamlarıyla savaştan çekilmişti.

Uhud'tan önce Hz. Peygamber bir rüya görmüştü. Rüyasını şöyle anlatıyordu: "Ashabımdan bir grup kişi öldürülecek, Ehl-i Beytim'den de bir kişi bunlar içinde yer alacak. Sağlam zırh ise Medine'dir" (Buhari, Megazi, 26; Müslim, Rü'ya, 20). Dediği çıktı. Bu savaşta Mekkeliler 22 ölü verdiler. 70 sahabi şehid oldu, içlerinde mertliği, kahramanlığı ve dürüstlüğüyle ün salan Hz. Hamza (r.a.) da vardı. Bu büyük sahabeyi Ebu Süfyan'ın karısı Hind'in çok iyi eğitilmiş kölesi Vahşi şehid etmişti. **İbn-i İsha**k'ın verdiği bilgilere göre, Muaviye'nin de annesi olan Hind, Hz. Hamza'nın karnını yarıp ciğerlerini çıkardı, ağzına aldı çiğnemeye çalıştı ama yutamadı. Sonra burnunu, kulaklarını ve başka organlarını ipe dizip bir çelenk yapmak üzere kesip kopardı. Bu barbarca fiili dolayısıyla ona "Ek'iletü'l-ekbad (Ciğer yiyen kadın)" denmiştir. Sonra yüksekçe bir kayanın üstüne çıkıp, kabile savaşları ve kan davalarında nefret ve husumetleri zirvesinde ifade eden bir şiir okudu. Usase b Abbad b. Abdulmuttalib'in

kızı Hind de ona mukabil bir şiirle cevap verdi. Bu savaş meydanında bir şiir şöleniydi. Hz. Hamza'yle ilgili Abdullah b. Revaha ve Hamza'nın kız kardeşi Safiyye'nin de dokunaklı şiirleri vardır.

Araplar arasında şiddetli kin ve husumet beslenen kişilerin cesetlerini bu türden işlemlere tabi tutmak âdeti vardı. Mekke'li diğer bir kadın Sa'dın kızı Sulafe de, Müslümanların kafataslarından şarap içmek üzere kadeh yapacağına dair ant içmişti. İslamiyet, cesetlere reva görülen bu muameleyi (Müsle) yasakladı.

Uhud büyük bir ibret tablosu oldu. İstişarede Hz. Peygamber dinlenilmemiş, okçular yerlerini terk etmişti. Bozgun başlayınca sahabilerden bir kısmı dağılmıştı. Sûrenin 153. ayetinde bu dramatik olaya bir kere daha değinilecek. İki bölük dağılmaya başlamıştı. Allah'ın Resûlü, arkalarından onları çağırıp duruyordu. Cabir'den gelen bir rivayete göre, bu iki bölük Hazreçlilerden Selimoğulları, Evslilerden Hariseoğulları idi. Cabir "Bu ayet hakkımızda indi. Bununla beraber hakkımızda inmeseydi diye temenni etmiyoruz, çünkü Yüce Allah **'Oysa onların dostu Allah idi'** diye buyuruyor" (Buhari, Tefsir, 3. sûre; Müslim, Fedailu's-sahabe, 171).

Burada insani bir zaaf olduğu görülmektedir. Allah'ın yardımı onlarla olmasına rağmen, savaşın kızgın anında ve özellikle aleyhlerinde sonuçlanacağına ilişkin belirtiler ortaya çıkınca Müslümanların bir kısmı (iki bölük) dağılma noktasına gelmişlerdi. O anda bile bilinçlerini koruyabilselerdi yani Allah'ın onların dostu olduğunu unutmasalardı, dağılmazlardı. Bu elbette söz konusu iki kabile halkının bilerek günahkâr olduğu anlamına gelmez, insani zaafları ma'siyete girmez.

Sabır, takva ve bir işin tahakkuku için meşru her yola ve araca başvurulmasından sonra yapılması gereken şey **"Allah'a tevekkül etmektir"**. **"Tevekkül"** konusunda iki görüş var: Biri, sebepleri bir kenara bırakıp bir olayın vukuunu sağlayan sebepleri de yaratan Allah'a yani hakiki Müsebbip'e sarılmak, O'na itimat etmek; diğeri bir işin tahakkukunu mümkün kılan bütün sebeplere başvurup, hayırlı sonucu sebepleri yaratan Allah'tan beklemek. İkinci görüş birbiriyle ilgilidir. Mü'min eğer Allah'ın sebepleri yaratan olduğunu biliyorsa, sebeplerin tek başına bir işin vukuunu sağlayamayacaklarını bilir ama her sebep birer araç ve yoldur; bunlarsız da adetler, ilahi sünnetler cereyan etmez. Dolayısıyla ilahi sünnetler neyi gerektiriyorsa, onları yerine getirmeli, sonra da hayırlı sonucu Allah'tan beklemeli. Bir hastalığı tedavi etmek için gerekli tedaviye başvurmalı ama şifayı sadece Allah'ın vereceği hakikatini unutmamalı. Eğer "ilacın bizatihi ve sadece kendisi hastalığı tedavi ediyor, ilahi bir müdahale söz konusu değil" deniyorsa, bu ilaçta ulûhiyet vehmetmek olur ki, böyle bir

görüş batıldır, vehimdir. Çünkü hastalığı da ilacını da yaratan Allah'tır. Uhud savaşında okçular mevzilerini terk etmeselerdi, belki sonuç farklı olurdu. Onlar kendilerine yapılan uyarıları dinleyecek, sonra savaşın sonucunu Allah'tan bekleyeceklerdi. Dendiği gibi "Biz zaferle değil, seferle mükellefiz."

وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ بِبَدْرٍ وَاَنْتُمْ اَذِلَّةٌ فَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢٣﴾

123. Andolsun, siz güçsüz iken Allah size Bedir'de yardımıyla zafer verdi. Şu halde Allah'tan sakının, O'na şükredebilesiniz.

Hicretin 2. yılında vuku bulan Bedir, Müslümanların zafer kazandığı büyük savaştır. **İbn Hişam**'a göre Efendimiz, Medine'de olmak üzere 27 sefere (gazve) bizzat katılmış, fakat bunlardan sadece 9'nda savaş vuku bulmuştur. **Hamidullah**'a göre birçoğu askeri maksatla olmasa bile sahabenin kumandası altında Medine'ye çıkılan sefer ya da gönderilen askeri birlikler sayısı 38'dir. Zeyd bin Erkam, Hz. Peygamber'in katıldığı ilk gaza Zatu'l-Useyre veya Zatu'l-Uşeyr olduğunu söyler (Buhari, megazi, 89; Müslim, Cihad, 146).

Bunların içinde Bedir özel bir öneme sahiptir. Bedir'in Müslümanların kolektif hafızasında özel bir yeri vardır. Bu destansı savaşta Müslümanlar 14 şehit vermiş, müşriklerden ise 70'i öldürülmüş, 70'i de esir düşmüştür. Savaş Müslümanların bilincine kazıyan şey, ihlasla ve ilahi sünnete göre hazırlanmış küçük bir topluluğun (313) kendilerinden üç kat fazla (950) kibirli ve hayli donanımlı günahkâr ve inkârcı bir orduya karşı kazandığı zaferdir (2/Bakara, 249; 8/Enfal, 26). Bedir, savaşın maddi donanım yanında hakkaniyet, adalet ve yüce değerler uğruna yapıldığı zaman hem meşru hem gerekli ve anlamlı olduğunu gösterir.

İlk Müslüman cemaat sayı bakımından zayıftı; muhacirler Mekke'yi yani yurtlarını terk edip Medine'ye hicret etmişlerdi. Daha henüz yeni yere ısınmadan, güç ve kuvvet toplamadan Bedir'de savaşmak zorunda kaldılar. Ayette geçen "zillet"i sayısal azlık ve maddi donanım eksikliği şeklinde anlamak lazım. Mesele nitelikle ilgili değil, nicelikle ilgilidir. Yoksa asıl "izzet" elbette Allah'ın, Peygamber'in ve mü'minlerindir (63/Münafikun, 8). Böyle iken Allah'ın yardımı (nusret)yla kendilerinden üç kat fazla düşmanlarını yenip zafer kazandılar. Bu, Allah'tan korkup-sakınmaları yani takvaları sayesinde olmuştu, şükretmeleri gerekirdi. (8/Enfal, 9).

اِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ اَلَنْ يَكْفِيَكُمْ اَنْ يُمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلٰثَةِ اٰلَافٍ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُنْزَلِينَ ﴿١٢٤﴾ بَلٰٓى اِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ هٰذَا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ اٰلَافٍ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُسَوِّمِينَ ﴿١٢٥﴾ وَمَا

جَعَلَهُ اللّٰهُ اِلَّا بُشْرٰى لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُمْ بِهٖ وَمَا النَّصْرُ اِلَّا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿١٢٦﴾ لِيَقْطَعَ طَرَفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا اَوْ يَكْبِتَهُمْ فَيَنْقَلِبُوا خَائِبِينَ ﴿١٢٧﴾ لَيْسَ لَكَ مِنَ الْاَمْرِ شَيْءٌ اَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ اَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَاِنَّهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١٢٨﴾ وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٢٩﴾

124. Sen mü'minlere: "Rabbinizin size meleklerden indirilmiş üç bin kişiyle yardım-iletmesi size yetmez mi?" diyordun.

125. Evet, eğer sabrederseniz, sakınırsanız ve onlar da aniden üstünüze çullanıverirlerse, Rabbiniz size meleklerden nişanlı beş bin kişiyle yardım ulaştıracaktır.

126. Allah bunu (yardımı) **size ancak bir müjde olsun ve kalpleriniz bununla tatmin bulsun diye yaptı. 'Yardım ve zafer'** (nusret) **ancak üstün ve güçlü, hüküm ve hikmet sahibi olan Allah'ın katındandır.**

127. (Ki bununla) **İnkâr edenlerin önde gelenlerinden bir kısmını kesin** (helâk etsin) **ya da 'umutları suya düşmüşler olarak onları' tepesi aşağı getirsin de geri dönüp gitsinler.**

128. (Allah'ın) **Onların tövbelerini kabul etmesi veya zalim oldukları-ndan dolayı azaplandırması işinden sana bir şey** (sorumluluk ve görev) **yoktur.**

129. Göklerde ve yerde olanların tümü Allah'ındır. Kimi dilerse bağışlar, kimi dilerse azaplandırır. Allah bağışlayandır, esirgeyendir.

Bedir tarihin bıçak sırtı anıydı. Bir avuç Müslüman var olma yok olma savaşı verdi. Allah bu bir avuç inanmış insana meleklerle yardım etti. Önce bin melekle (8/Enfal, 9), sonra Kürz b. Cabir el Muharibi adında bir Arap komutanın birlikleriyle Mekkelilere yardıma geleceği haberleri yayılınca üç bin melekle yardım gönderdi. Bu kadarı da yetmeyecek olursa, başka bir ifadeyle mü'minlerin içleri itminan bulmayacaksa, Allah, "özel işaretli beş bin melekle" onlara destek vereceğini belirtmektedir. Enfal, 9 ve 12. ayetlerde bu olay anlatılmaktadır. "**Nişanlı** (müsevvimin)" simgeleri, renk ve görünüşleriyle "özel birlik" demektir. Sanki söz konusu melekler, düşmanlar onları seçsin diye özel işaretlerle hazır bulunmuş, böylelikle düşmana korku unsuru olmuşlardır.

Savaşta meleklerin yardıma gelmesi ne anlama gelir? Belirtmek gerekir ki, bu Allah'ın tarihe müdahalesidir. Savaşın kızıştığı bir anda Hz. Peygamber

(s.a.)'in "Allah'ım bana olan va'dini gerçekleştir. Allah'ım bana va'dettiğini ver. Allah'ım, eğer şu Müslümanlar topluluğu helak olursa, yeryüzünde sana ibadet olunmayacaktır" mealinde yakarması, savaşın İslam ve beşeriyet açısından ne kadar hayati önemde olduğunu gösterir (Bkz. Kurtubi, 3/Al-I İmran, 123. ayetin tefsiri). Tarihin akış mecrasını değiştiren bu savaş dolayısıyla Allah'ın tarihe müdahale etmesi anlaşılabilir bir durumdur. Eğer o bir avuç Müslüman yenilecek olsaydı, belki de İslam neşvünema bulmayacaktı. Ama Allah'ın muradı dininin yayılması, son vahyin tamamlanmasıydı.

Meleklerin hangi tarzda savaşa müdahil olduklarını bilmiyoruz. Bazı sahabiler, Mekke'li müşriklere karşı savaşan melekleri gözleriyle gördüklerini (Müslim, Cihad, 58) söylemişlerdir. **Kurtubi**'nin aktardığı rivayetlere göre, melekler çarpışmalara katılmamış, sadece savaş meydanında hazır bulunup dua etmekle yetinmişlerdir. Nitekim ayette "**aniden üstünüze çullanıverirlerse**" buyrulmaktadır. Sanki hin-i hacette bekletilen ama özellikle düşmana caydırıcılık, Müslümanlara manevi/moral destek sağlamak üzere hazır bulundurulan kuvvet ima edilmektedir. Sabır ve takva ile savaşırken, düşmanın sanki sizi geriletecek bir saldırısı söz konusu olsa bile kaçmayın, gevşemeyin; bilin ki Allah'ın yardımı yanıbaşınızdadır. Melekler sizi manen takviye edecek ve zaferi müjdeleyecekler ama yine de bilin ki zafer Allah katındandır. Yani sizin tevekkülünüz, meleklere ve donanımınıza değil, Allah'a olsun. En doğrusunu Allah bilir.

Her halükarda muazzam bir mucize ile karşı karşıya bulunuyoruz. Meleklerin varlığı fiili olabildiği gibi, Müslümanların savaş gücünü yükselten üstün manevi bir gücün, moral kuvvetin Allah tarafından onlara bahşedilmesi, kalplerine sekinetin verilmesi şeklinde de tecelli etmiş olması mümkündür. Savaş sonuçta objektif şartlara dayanır. Kur'an bakış açısından, savaşın kazanılmasını sağlayan iki temel faktörden biri sabır ve takva, diğeri sebeplere yapışmak yani ilahi sünnetlerin gereğini yerine getirmek. Kimse oturduğu yerden, gerekli eğitimi yapmadan, donanım ve hazırlığı tamamlamadan bir savaş kazanamaz. Bütün iyi niyetlerine rağmen Uhud'ta, okçuların kendilerine verilen emrin hilafına yerlerini terk etmeleri; yani sabır ve sebat göstermeyip Allah'ın Resûlü'nün emrine karşı ittika etmemeleri savaşı kaybetmelerine sebep oldu. Böyle bir durumda Allah onlara yardım etmek üzere melek göndermedi.

Meşru ve adil bir savaşın kazanılması için yapılması gereken şeyler şunlardır:

1) Savaşa ihlasla, temiz niyetle çıkmak. Talan, ganimet, yağma, tahakküm, sömürgecilik, toprak işgali, insanların mallarına ve ırzlarına tecavüz etmek amacıyla savaşa girişilmez.

2) Savaşın hukukuna riayet etmek. Kadınların, çocukların, din adamlarının, sivillerin öldürülmemeleri gerekir.

3) Gerekli bütün maddi tedbirler alınmalı, meşru her sebebe başvurulmalı, yeterli donanım ve teçhizata sahip olunmalıdır. Sonuçta her şey ilahi sünnetler, belli yasalar çerçevesinde vuku bulur: "Ve sen Allah'ın sünnetinde bir değişiklik bulamazsın" (33/Ahzab, 62). Bu, ne tevekküle aykırıdır ne ihlas ve takvanın zafer getirdiği hükmüne.

4) Elbette zaferi Allah'tan beklemeli. Bedir bunların tümünü ihtiva eden bir savaştı. Allah da Müslümanlara yardım etti.

"Yardım ve zafer (nusret) **ancak üstün ve güçlü, hüküm ve hikmet sahibi olan Allah'ın katındandır."** Maddi donanım, teknolojik üstünlük, iyi eğitim ve hatta gökyüzünden yardım etmek üzere indirilen melekler, savaşın sonucunu tayin edemezler. Bunların tümü "etkileyici faktörler" hükmündedir. "Belirleyici faktör" hüküm ve hikmet sahibi olan Allah'ın nusretidir. Bu nusrete layık olabilmek, Allah'ın yardımını, olaylara müdahalesini hak edebilmek için sabır ve takva sahibi olmak gerekir.

Bedir savaşında Mekkeli müşriklerin önde gelenleri, Hz. Peygamber'e ve İslam'a düşmanlığıyla ün salan Ebu Cehil bu savaşta öldürüldü. Öldürülmeyip yenilmiş ve gururları incinmiş olarak Mekke'ye geri dönenler neredeyse umutlarını kaybetmişlerdi. Hiç ummadıkları bir sonuçla karşılaşmış, beklemedikleri bir acıyı tatmışlardı. Bedir'in önemi, Müslümanların bilincinde kutlu bir zafer olarak yazılması, müşriklerin de ruhlarında derin bir travmaya yol açmasıdır. Arada yenilgiler olsa bile, bundan böyle tarih Bedir'in ruhunu taşıyarak devam edecekti.

Bedir'de müşriklerin kökü kurutulmadı; çünkü burada ilahi bir murat vardı. Ve bu konu Hz. Peygamberin ilgi ve yetki alanı dışındaydı. Allah, dilerse tevbelerini kabul eder yani ileride onlara İslam'ın yolunu açar, dilerse Bedir'de olduğu gibi zillet içine düşürür, ahirette azaba uğratır. Dünyada ve ahirette azaba uğramalarına sebep olan husus zulmetmeleridir.

Anlatıldığına göre, savaşın kızıştığı bir sırada Allah'ın Elçisi Mekkelilerin tümünün imha edilmesi için beddua edecek oldu ancak bu ayet inince, ileride bazılarının hidayet bulup Müslüman olacaklarını anladı ve Nuh aleyhisselam gibi kavmine beddua etmekten vazgeçti. Nitekim Müslümanların Uhud'ta bozguna uğramalarına yol açan Halid bin Velid, Amr bin As ve Ebu Cehil'in oğlu İkrime Müslüman oldular. Sahabenin içinden, düşmana beddua etmesini isteyenler olunca, bıçak sırtı anda bile Allah'ın Elçisi şu alicenaplığı gösterdi: "Ben lanet okuyan biri olarak gönderilmedim. Aksine ben bir davetçi ve bir rahmet

(peygamberi) olarak gönderildim. Allah'ım! Kavmimi bağışla. Çünkü bilmiyorlar" (Müslim, Birr, 87). Yüzünden akan kanı silerken bile bu duayı yaptı (Buhari, Enbiya, 54; Müslim, Cihad, 105).

Savaş siyasetin güç kullanılarak yürütülmesidir. Bu durumda asıl meşru maksat unutulmamalı, savaş insanları imha ve haksız yere cezalandırma vahşetine dönüşmemelidir. Bedir'de Ebu Cehil gibi iflah olmasından ümit kesilenler öldürülmüş ama diğerlerinin ümidi kesilmiştir. Şirkin ümidi kesilince İslam'ın önü açılır. **Hamidullah**'ın hesaplarına göre, Peygamber Efendimiz (s.a.)'in girdiği savaşların tamamında Müslüman şehitlerin sayısı 150'yi, düşman birliklerindeki zayiat ise 250'yi geçmemektedir. Bu da Müslümanların inisiyatifinde yapılan savaşlarda insan kaybının ne kadar az olduğunu göstermektedir ki, bugünkü savaşlar artık neredeyse yerleşim birimlerinde, büyük kentlerde oturan milyonlarca sivil halka ağır zayiatlar verme stratejisine dayanmış bulunmaktadır. Uzun menzilli kara, deniz ve havadan yapılan bombardımanlar şehirleri sakinleriyle birlikte imha etmektedir.

Allah göklerde ve yerde tek hakimdir, her şey, mülk O'nun'dur. Dilediğini bağışlar, dilediğini azaplandırır. O'na mülkünde ortak olacak veya yaptıklarından dolayı sorguya çekecek kimse yoktur. Öyle olmakla beraber Allah bağışlayan ve merhamet edendir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً ۖ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ
تُفْلِحُونَ ﴿١٣٠﴾ وَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ﴿١٣١﴾ وَأَطِيعُوا اللَّهَ
وَالرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿١٣٢﴾

130. Ey imân edenler, faizi kat kat arttırılmış olarak yemeyin. Ve Allah'tan sakının, umulur ki kurtulursunuz.

131. Ve kâfirler için hazırlanmış olan ateşten sakının.

132. Allah'a ve elçisine itaat edinki merhamet olunasınız.

Bedir ve Uhud savaşlarından söz edilirken birden faiz konusuna geçilmesi manidardır. **Kaffal**, bunun ilginç bir bağlantısını kurar. Ona göre, Müslümanları Uhud'ta bozguna uğratan Mekkelilerin askeri gücüydü; bu maddi-askeri gücün arkasında faizle sahip oldukları muazzam servet yatıyordu. 10 bin kişilik ordunun başında büyük tüccar Ebu Süfyan vardı. Ve elbette kendisi gibi zengin olanlarla birlikte, Bedir'in intikamını almak üzere pahalı bir orduyu finanse etmekten çekinmeyecekti. Muhtemelen bazıları askeri bozgunun sebeplerini araştırırken, bu noktayı dikkate alacaklardı. Uhud bozgununu finans yetersiz-

liğine bağlamaları onları faizli ticari ve ekonomik işlemlere sevk edebilirdi. Bunun yanında Uhud'da okçuların mevzilerini terk etmeleri ganimete bir an önce kavuşma arzularının sonucuydu. Bu da onlara çok pahalıya mal oldu. Faiz konusuna geçiş bu sayede sağlanmış oldu.

Daha önce faiz konusunda Müslümanlar uyarılmıştı. Rum, 39. ayette ilk defa faiz konusuna değinilmiş ve "İnsanların mallarından artsın diye, verdiğiniz faiz Allah katında artmaz, fakat Allah'ın hoşnutluğunu isteyerek verdiğiniz zekât, işte arttıranlar bu kimselerdir" buyrulmuştu. Bununla bağlantılı olarak Nisa, 160-161. ayetlerde İsrailoğullarına dikkat çekilmişti. İsrailoğulları, kendilerine faiz açıkça yasaklandığı halde faizli işlemlere devam etmeleri dolayısıyla kınanmaktaydı. Bu her iki ayet (Rum ve Nisa) faiz yasağına ilişkin ilk aşamayı teşkil eder.

Bu ayette dikkat çekilen hususun, niceliksel olarak faiz dolayısıyla bir 'artış' sağlansa da bunun Allah katından makbul olmadığı ve asıl makbul artışın infak ve zekât ile sağlandığı hususu idi. Âl-i İmran, 130'da bu sefer tanımı yapılarak faize dikkat çekilmekte, dehşet verici sonuçları itibariyle kaçınılması gereken bir işlem olduğu anlatılmaktadır. Bu yasakla ilgili ikinci aşamadır.

Bizim faiz olarak sözünü ettiğimiz işlem Kur'an-ı Kerim'de "**riba**" olarak geçer. Bu konu Bakara, 275-280. ayetlerde ele alınmıştı. Nitekim faizi kesin olarak yasaklayan ayetler de bunlardı. Bu son aşamada faiz yasaklanmış, hatta **Veda Hutbesi**'nde Allah'ın Elçisi, haksız kazanç ve sömürüyü öngören faiz işlemlerini ayağının altına aldığını söylemişti. Anlaşıldığı kadarıyla alkollü/sarhoşluk veren içki gibi faiz yasağı konusunda da tedrici bir yol takip edilmiştir.

Burada "kat kat arttırılmış/katlanmış faiz"den bahsedilmektedir. Araplar birine borç para verdiklerinde vadesi dolup da borçlu borcunu ödeyemeyince, bir ilave karşılığında borcun vadesini uzatırlardı. İkinci vade dolduğunda borçlu yine ödeme yapamayınca yeni bir ilave ile yeni bir vade verirlerdi ve bu böyle sürüp giderdi. Mesela birine bin dirhem borç vermişlerse, yeni vade ile bu iki bine, üçüncü vadeyle dört bine, dördüncü vadeyle sekiz bine çıkardı. Bu açıkça geometrik artıştı ve elbette borç alanın belini bükerdi. Anlaşmaya göre anapara katlanabildiği gibi faiziyle birlikte katlandığı vakiydi ki, bu bir bakıma bugünkü basit veya bileşik faiz işlemlerine tekabül eder. Ayet, "faizi kat kat arttırarak yemeyin" diyor ama aslında maksat "faizli işlemlerden vazgeçin" demek istiyor. Çünkü işlemin tabiatında geometrik artış vardı.

"**Allah'tan sakının**" emir, faizli alış veriş işlemlerinden vazgeçin demektir. Bu sayede kurtuluş mümkün olur. Anlamı, faizli işlemlere devam edip de kurtulmak mümkün değildir. "**İnkârcılar için hazırlanmış ateşten sakının**".

Müfessirler, bunun hem faizli işlemleri bırakmayı, hem faizi haram/yasak bilmeyi ihtiva ettiğini söylemektedirler. Bu durumda faizin haram olduğu kabul edilmedikçe ateşten korunmak mümkün olmaz. Cehennem son tahlilde inkârcılar için hazırlanmıştır. Ama günahları, haksızlık ve irtikâp ettikleri zulümleri dolayısıyla Müslümanların da ona uğramayacakları anlamına gelmez. Müslümanları cehenneme götürecek şey takvadan ayrılmak, bu ayetler çerçevesinde faizli işlemlere devam etmek, faizin ekonomik ve ticari hayat için zaruri ve faydalı bir enstrüman olduğunu savunmaktır. Cehennem azabından kurtuluş takvaya sarılmak ise, bunun da yolu Allah'a ve Resûlü'ne itaat etmek, Kur'an ve Sünnet'in hükümlerine göre hayatı, ekonomik ve ticari ilişkileri düzenlemek; haksızlıklardan, sömürü ve istismardan kaçınmaktan geçer. Böyle davranıldığı takdirde umulur ki Allah'ın rahmeti tecelli eder.

31. ayette, "Allah'ı sevenlerin peygamberi de sevmeleri gerektiği" belirtilmişti. Burada **"Allah'a ve elçisine itaat edin ki merhamet olunasınız"** buyrulmaktadır. Konu çerçevesinde düşünüldüğünde, bu emirden anlaşılması gereken Allah'ın koyduğu faiz yasağına uymaktır. "Hz. Peygamber'e itaat"in, bu yasağa "nasıl" uyulması gerektiğiyle ilgili olduğu söylenebilir. Yani faiz yasağını koyan Allah'tır, bu yasağa nasıl uyulması gerektiğini gösteren, hükmü açıklayıp ete kemiğe bürüyen Hz. Peygamber'dir. Bu ayette emir faiz konusu çerçevesinde gelmiştir. Ancak elbette Allah'a her konuda itaat etmek gerektiği gibi, emrin nasıllığı meselesinde diğer konularda da Hz. Peygamber'e itaat etmek yani Sünnetine tabi olmak gerekir. O halde ilahi iradeye tam teslimiyet ve merhamete nail olmak için Allah'a ve Elçisi'ne itaat şarttır. Kur'an'a ve Sünnet'e tabi olmadıkça ilahi rahmete nail olmak mümkün değildir. (Bkz. 4/Nisa, 59, 80 ve 150; 59/Haşir, 7; 53/Necm, 3-4).

وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمٰوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ
لِلْمُتَّقِينَ ﴿١٣٣﴾ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ
وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٣٤﴾ وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا
فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللّٰهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرُ
الذُّنُوبَ إِلَّا اللّٰهُ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَىٰ مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٣٥﴾ أُولٰئِكَ
جَزَاؤُهُمْ مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَجَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا
وَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ ﴿١٣٦﴾

133. Rabbinizden olan mağfiret ve eni göklerle yer kadar olan cennete (kavuşmak için) **yarışın; o, muttakiler için hazırlanmıştır.**

134. Onlar, bollukta da, darlıkta da infak edenler, öfkelerini yenenler ve insanlar(daki hakların)**dan bağışlama ile** (vaz)**geçenlerdir. Allah iyilik edenleri sever.**

135. Ve 'çirkin bir hayâsızlık' işledikleri ya da nefislerine zulmettikleri zaman, Allah'ı hatırlayıp hemen günahlarından dolayı bağışlanma isteyenlerdir. Allah'tan başka günahları bağışlayan kimdir? Bir de onlar yaptıkları (kötü şeylerde) **bile bile ısrar etmeyenlerdir.**

136. İşte bunların karşılığı, Rablerinden bağışlanma ve içinde ebedi kalacakları, altından ırmaklar akan cennetlerdir. (Böyle) **Yapıp-edenlere ne güzel bir karşılık** (ecir var.)

Allah'tan mağfiret istenmesi ve bunun için yarışılması, sadece işlenmiş günahlar, yapılan hata ve yanlışlıkların bağışlanması için değil, verilen sonsuz nimetlere yeterince şükredilmemesi dolayısıyladır. Hiçbir günah işlemesek bile, bizim istifademize sunulmuş bulunan (teshir) yeryüzü gezegeninde öylesine sayısız nimetle donatılmışız ki, bunların şükrünü eda etmek mümkün değildir. Hz. Peygamber (s.a.), günah işlemediği halde, sabahlara kadar Allah'a ibadet eder, mağfiret dilerdi. İnsanlar, bir yandan yukarıdaki ayetlerin hatırlattıkları çerçevesinde faiz, sömürü, tefecilik, hırs, tamah ve haksız kazanç gibi kötü fiilleri terk edecek yani takvayı elden bırakmayacaklar; diğer yandan şükürsüzlüklerinin affedilmesi için mağfiret dileyecek ve bu yolda yarışacaklar.

Mağfiret "örtmek" manasında kullanılır. "Küfür" de aynı anlama sahiptir. İkisi arasında derin fark var. Küfür, hakikati, apaçık gerçekleri, zaruri doğruları örter; mağfiret ise günah ve hataları. Küfür insana ilişkin ve insandan sadır olan bir eylem ve tutum; mağfiret ise Allah'a özgü bir nimet ve bağıştır. Mağfirete çeşitli anlamlar verilmiştir: İnsanların İslam'la şereflendirilmesi; farz ibadetleri yerine getirme meziyeti; iman ve amellerde ihlas; Allah yolunda hicret, cihad; namaza başlama (iftitah) tekbiri; düzenli kılınan beş vakit namaz; Allah'a itaat etmeyi içine alan her şey veya faizli ticari ve ekonomik ilişkilerin terki vs.

Mağfirete kavuşmak ve takva sahipleri için hazırlanmış olan cennete girmek için yarışmak gerekir. Demek ki, insanlar arasında meşru çerçevede kabul edilen yegâne yarış biçimi budur. "**Müsaraa** (yarış)"ı eli çabuk tutma, hayır işlerinde acele etmek şeklinde anlamak mümkün olduğu gibi, hayırlarda yarış, iyilik ve güzellikte öne geçmek olarak da anlamak mümkün. Hz. Ali'ye göre farzları eda etmek, Hz. Osman'a göre ihlaslı işlere koşmak demektir. Doğru olanı hepsini içine alan genel bir buyruk olarak anlamaktır: (Bkz. 2/Bakara, 148).

Kişi kendi nefsine dönük olmak üzere Allah'ın mağfiretine ve cennete sahip olmak için, topluma dönük olmak üzere de "hayırlar elde etmek için yarışacak"tır. Şahsi çıkarlar, sınıfsal/zümrevi hâkimiyet, başkalarının veya komşularının zararına ulusal hegemonya, bencil arzuların tatmini, servet tutkusu, şöhret, makam ve iktidar için yarış, hayatı yüksek ahlaki normlara göre yaşama arzusu içinde olan insanların iltifat edeceği şeyler değildir. Bunlar için yarış ve rekabet çatışmayı, eşitsizlikleri ve kutuplaşmaları getirir. Dünyevi çıkar amaçlı şiddetli rekabetler ölümcüldür, yeryüzünü bir arenaya çevirir ve sonuçta kimin gücü yetiyorsa diğerlerini tahakkümü altına alır, sömürür ve gücü yettiği oranda dünyayı cehenneme çevirir.

Takva sahibi insanlar için hazırlanmış bulunan cennet "**gökler ve yer kadar geniş**"tir. Yani insan aklının ihata edemeyeceği kadar sonsuz ve sınırsızdır. (Bkz. 57/Hadid, 21). Dalları ve yaprakları birbiri içine girmiş olan cennet "hazırlanmış"tır. Dört cennet veya cennetin dört ayrı mertebesinden söz etmek mümkündür: Adn cenneti, Me'va cenneti, Firdevs cenneti, Naim cennetidir.

Dünya hayatında çeşitli sıkıntılar çeken, zorluklar yaşayan ancak buna rağmen doğru istikametten (Sırat-ı müstakim) sapmayan insanlar, gönüllerinden her neyi geçirmişlerse, bunlara kavuşacakları, sonsuz nimet ve isteklerinin karşılanacağı yüksek ve seçkin bir makama sahip olacaklardır.

Nitekim cenneti hak eden takva sahibi mü'minler, dünyada iken bolluk ve darlık zamanlarında infak eder, Allah rızası için ve Allah yolunda harcama yaparlardı. İhtiyaç sahiplerini maddi bakımdan kollamak ve gerektiğinde Allah yolunda mücadele edenleri finanse etmek bu harcama içinde mütalaa edilir. Allah yolunda infak sadece bolluk zamanında değil, imkânlar nispetinde zorluk zamanlarında da yapılmalı. Hz. Aişe (r.a.), imkân bulamadığı zamanlarda bir üzüm tanesiyle dahi infakta bulunmayı devam ettirmiştir. Bir başka tefsire göre, onlar yaptıkları harcamalarla muhtaçları sevindiriyor, düşmanları ise sıkıntıya sokuyordu.

Takva sahiplerinin başka özelliği "öfkelerini yenebilme başarısını göstermeleri"dir. Kırba veya tulumun ağzını bağlamada kullanılan ince uzun kösele bağa 'kizame' denir. Geviş getiren devenin ağzındakini tekrar midesine geri götürmesi için de kullanılır. Demek ki öfke, bir kabın veya bir tulumun içindeki sıvının taşmasını önler ya da deve gibi ağıza kadar gelmiş nesneyi tekrar mideye göndermesine benzer. Hz. Yakup'un "kederini yutması" (12/Yusuf, 84) bu kelime ile ifade edilmiştir. Cahiliye Arapları, kendilerine 'kız çocuğu' doğduğu haberi verildiğinde şiddetli bir biçimde öfkelenir, bu yüzlerinden belli olurdu (16/Nahl, 58).

Kısaca öfke, ağzına kadar su dolu kaba benzer. Taşarsa bendleri yıkan sel

suları gibi kontrolden çıkar. Olgun insana yakışan öfkesini yenebilmesidir (42/Şura, 37). Zarar veya yıkıcı tepki verme imkânına sahip olduğu halde öfkesini kontrol edebilen gerçek manada başarılıdır. Hz. Peygamber (s.a.) "Hakiki pehlivan güreşte rakibini yenen değil, kızdığı zaman öfkesini kontrol edebilen kimsedir" (Buhari, Edeb, 76; Müslim, Birr, 107) buyurmuştur.

Öfkenin (kazım) "**gayz**" ile bir arada zikredilmiş olması bunu teyit eder. Çünkü gazap, kızan kişinin bunu şu veya bu şekilde belli etmesi, belirtilerini fizyonomisinde açığa vurmasıdır. Gayz ise öfkenin belli edilmeden, dışarı vurulmadan içerde tutulmasıdır; tıpkı taşmasına izin verilmeyen suyun kabın içinde tutulması gibi: "Öfkesini açığa vuracak güçte olduğu halde, öfkesini yenen kimsenin kalbini Allah emniyet ve iman ile doldurur" (Ebu Davud, Edeb, 3). Bir anlık öfkenin kontrol edilmemesiyle nice facialar yaşanmış, kanlar dökülmüş, hayatlar karartılmıştır. Bazen trafikte küçük bir anlaşmazlık öfkeli insanların bir anda cinayet işlemelerine yol açabilir. "Kul, kendisiyle ilişkiyi kesen akrabasına sıla-i rahim yapmadıkça, kendisine zulmedeni affetmedikçe ve kendisine vermeyene vermedikçe fazilet sahibi olamaz" (Müsned, IV, 148).

Takva sahiplerinin bir diğer özelliği "**insanları affetmeleri**"dir. Günlük hayatımızda ilişki halinde olduğumuz sayısız insanın şu veya bu düzeyde hata ve yanlışı olur. Bunların bir kısmı bize zarar verir, canımızı sıkar, tepkilerimize yol açar. Ama takva, kişiye affedici olmayı telkin eder. Müsamaha göstermek yani hoş görmek yerine göre alicenap bir tutumdur. Nefsin ruh üzerindeki tahakkümü arttıkça, kalbin affedici özellikleri zayıflar. Affedici olmayanlar hakikatte kibirli insanlardır, intikamcı duyguları kuvvetlidir. Karşımızdakinin yaptığı hataları, affetmesini, tolere etmesini bilmeli, hoş görebilmeliyiz. Kur'an-ı Kerim, cinayet davalarında bile, mağdurun velisinin katili affedebileceğinden bahseder. Hatalar affedilmeyecek olursa, karşılıklı verilecek tepkiler büyük çatışmalara sebebiyet verebilir. Kızdıkları zaman bağışlayanlar övülmüştür.

Ayette "**insanlar**"dan söz edilmesi, bu hoşgörü ve affediciliğin Müslüman olsun olmasın, herkesi içine aldığına işaret eder. Bunun elbette bir sınırı vardır; açık haksızlıklar, zulümler, sömürü ve toplumsal genel çıkara aykırı tutum ve davranışlar bu kapsamda ele alınamaz. Hakkaniyetin ve adaletin tesisi için zalimi zulmünden vazgeçirmek gerekir.

Razi'nin verdiği bilgilere göre, ayetin, Uhud savaşında Hz. Hamza'ya "müsle" yapılması (vücudunun parçalanıp ciğerinin çıkarılması) dolayısıyla, bir sahabinin "Ben de onlara aynısını yapacağım" demesi üzerine, Hz. Peygamber (s.a.)in bu sahabiye "öfkesini kontrol etmesini, sabırlı olmasını ve söylediği şeyi yapmamasını" tavsiye ettiği zaman inmiş olması muhtemeldir.

Allah iyilik edenleri-güzellikte bulunanları (**muhsinin**) sever. Takvanın gereklerini yerine getirenlerin yapıp ettikleri ihsandır, bu da başkalarına iyilik ve güzellik olarak yansır. (2/Bakara, 58). Elbette bu iyilik ve güzellik kendilerinden, ihlaslı kalplerinden neş'et ettiği için kendilerine de büyük nimetler sağlar. Takva sahipleri, "kendileri Allah'ı görmedikleri halde O'nun onları gördüklerini bildikleri" için tam bir bilinçle hareket ederler; her hareketlerinde iyiliğin ve güzelliğin kriterlerine riayet ederler.

Buraya kadar anlatılanlar pozitif eylemleri sayesinde bu vasfa sahip olanlardır. Yani Allah'a itaat ederek, yasaklarından sakınarak takva sahibi olmuşlardır. 135. ayette anlatılan "takva sahipleri" ise, şu veya bu günahı işledikten sonar tevbe etmek suretiyle bu vasfa sahip olmuş kimselerdir (2/Bakara, 2). Demek ki takvaya pozitif fiiller üzerinden ulaşmak mümkün olduğu gibi negatif fiiller üzerinden de ulaşmak mümkündür. Pozitif olanlar yapılır, negatif olanlar terkedilir.

Yeryüzünde melekler değil, insanlar yaşadığına göre, insanlar günah işler, hata yapar. Günah ve hata insanın kaderi değildir; özgür iradesiyle bundan vazgeçer ve bu sayede insan günahkar iken bir anda takva sahibi olma makamına yükselir. İşte bu kimseler "**fi'leten fahişeten**" sayılabilecek çirkin bir fiil işlediklerinde ve kendi nefislerine zulmettiklerinde, hemen Allah'ı hatırlar, bağışlanmayı talep ederler. Bilginlere göre "**fahişe**" sayılan fiil ağır/büyük günah –mesela zina gibi", "**nefse zulüm**" sayılan fiil ise küçük günah, "zinaya yaklaştırıcı tutum ve davranış" gibidir. Zinanın kendisi ile ona yaklaştırıcı durum bu iki terimle izah edilmiştir (Bkz. 17/İsra, 32). Başka günahlar buna kıyas edilebilir.

İnsan Bazen şeytana kapılıp büyük veya küçük bir günah işleyebilir. Böyle bir durumda hemen Allah'ın bu fiili yasakladığını hatırlar, karşılaşacağı dünyevi ve uhrevi cezayı aklından geçirir ve bundan tevbe ederse kurtulur. Olgun insana yakışan, şeytanın vesvese ve dürtmesiyle günah işlediğinde, hemen bunun yanlışlığını düşünmesi ve yaptıkları şeyin hata ve yanlış olduğunu anlayıp (7/A'raf, 201), bundan vazgeçmesidir. Hadiste şöyle buyrulmuştur: "Bir kul, bir günah işledikten sonar abdest alır, iki rekât namaz kılar, sonar da Allah'tan mağfiret dilerse, Allah ona elbette mağfiret eder." (Ebu Davud, Vitr, 26; Tirmizi, Tefsir, 3).

Kurtubi'nin verdiği bilgilere göre bu ayetin iniş sebebi şudur: Sakiflilerden biri sefere çıkar, ailesini Ensar'dan birine göz kulak olması için bırakır. Fakat bu adam, kendisine emanet bırakılmış kadına göz diker. Fiili tacize uğradığı sırada kadın kendini savunmuştur. Ona bir tür sarkıntılık yapan adamın yapabildiği şey elini öpmekten ibarettir. Ancak bir anda bu adam yaptığına pişman olur ve kendini dağlara atar. Sakifli eve dönünce hanımı ona olanları

anlatır. Adam onu aramaya çıkar. Bu sırada adam Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e bir kurtuluş bulma umuduyla sığınmıştır. Mesele Hz. Peygamber'e intikal eder. Bu sırada bu ayet iner. Sahabe, ayetin sadece bu olayda ismi geçen kişi hakkında mı, yoksa herkes için mi söz konusu olduğunu sorunca, Allah'ın Elçisi, ayetin hükmünün genel olduğunu buyurur.

Ayet, samimi pişmanlığın mağfirete sebep olacağını belirtir ki, bu hala toplumumuzda pek ciddiye dahi alınması mümkün olmayan şüpheler, aslı astarı olmayan söylentiler dolayısıyla işlenen nice kadın cinayetinin ne kadar haksız ve zalimane fiiller olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Allah'ı hatırlamak (Zikrullah) sadece yasağın çirkinliğini, kötü niteliğini ve fiilin cezasını akıldan geçirmek değil, bunun yanında Allah'ı yüceltmek, medh-u senasını yapmayı da gerektirir. Kendisinden sakınılan olan Yüce Varlık O'dur, affedecek olan da O'dur. Bu, son derece önemlidir, çünkü Hıristiyanlıkta olduğu gibi, İslam bakış açısından günahkâr insanların bir din adamına gidip günahlarını itiraf etmelerine lüzum yoktur. Kişi doğrudan kalbini Allah'a açar, pişmanlığını belli eder ve bir daha aynı günahı işlemeyeceğine dair kendi içinde samimi bir karar verir. Allah affedicidir, ayrıca 'itiraf' yoluyla günahına bir başkasını şahit tutması gerekmez.

Bir fiilin hata ve yanlış olduğu anlaşıldığında, yapılması gereken şey, bu fiilin hata olduğunu kendi içinde itiraf etmek, sonra bağışlanmayı dilemek gerekir. Bunun manası ondan nasuh tevbe ile vazgeçmek, bir daha yapmamak üzere kesin karar vermektir. Yoksa dönüp dönüp aynı hatayı yapıp yanlışlığı itiraf etmenin anlamı yoktur. Bunu sıklıkla yapanlar bir bakıma "Allah'ın ayetlerini alaya almış" olurlar (2/Bakara, 231). "Israr" hata ve günaha devam etmek demektir. Sehl b. Abdullah, "Cahil ölü hükmündedir; unutkan uykudadır; asi sarhoştur; ısrar eden ise helak olmuştur. Israr etmek tevbe ve bağışlanmayı ertelemek, yarın tevbe ederim demektir. Bu nefsin boş bir iddiasıdır. Kendisi yarına malik değilken, yarına kalacağı kesin değilken, yarın nasıl tevbe edebilir?" der. Samimi pişmanlık durumunda Allah, hata ve yanlışın yani günahın üstünü örter, kula mağfiret eder. (Bkz. 3/Âl-i İmran, 16-17).

Öyle de olsa insan bilecek ki, günahları bağışlayan Allah'tır, O dilemezse hiçbir günah bağışlanmaz. Bağışlayan, ceza vermekten sarf-ı nazar eden O'dur. Bu bilgi, günahın tekrarını önleyen önemli bir amildir. Aksi halde her bağışlanma dileğinin kabulü kesin olsaydı, hatalar tekrar eder, insan hayatının sonuna kadar hatalar işleyerek ömrünü tamamlardı. Takva sahipleri bu derin bilinç sayesinde hata ve günahlarında ısrar etmezler. Çünkü yaptıkları şeyin, işledikleri fiilin günah olduğunu bilirler. Bile bile yanlış ve hatada ısrar etmek

akıl karı değildir. Eğer nefsin kontrolünde değilse akıl, iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan, güzeli çirkinden ayırt etmemizi sağlayan bir melekedir. Akıl bunu bilecek olunca, ondan kaçınmayı da bilir. Aklı nefsin tahakkümü altına girmekten kurtarmak, başka bir deyişle aklı özgürleştirmek için küçük-büyük günah ve hatalardan kaçınmak gerekir.

İşte bu özelliklere sahip olmaları hasebiyle takva sahibi olabilen kimselerin mükâfatı Allah'tan bir mağfirettir. Bu sayede Allah onların Rabbi olmuştur, -Allah elbette herkesin, bütün âlemlerin Rabbidir (Rabbu'l-âlemin)- ama bu vasıflara sahip olan insanlarla Allah arasında sevgi bağı kurulmuştur, çünkü bu kendilerini derin bir muhasebeden (muhasebe-i nefis/otokritik) geçirme başarısını geçirebilen insanlar yüksek bir bilinç kazanmışlardır. Bunun devamı olan diğer mükâfat "altından ırmaklar akan cennetler"dir. Bu insanlar iki nimete sahip olmuşlardır: Allah'tan bağışlanma ve cennet. Böyle yapanların mükâfatı ne güzeldir!

قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ﴿١٣٧﴾

137. Gerçek şu ki, sizden önce nice sünnetler gelip-geçmiştir. Bundan dolayı yeryüzünde gezip-dolaşın da yalanlayanların uğradıkları sonuç nasıl oldu bir görün.

Bu ayette geçen "Sünnet", tarihte yani beşeriyetin geliştirip sürdürdüğü gelenekte kanun özelliğini kazanmış bulunan davranış biçimleri ve bunların sonuçları anlamında kullanılmıştır. Sünnetin çeşitli anlamları vardır: Tabi olunan lider, takip edilen yol, şeriat, ümmet, örnekler-misaller, yasalar, uygulamalar vs. (Kur'an'daki kullanımları için bkz. 33/Ahzab, 38; 17-İsra, 77; 35/Fatır, 43.) Bizden önce nice insan topluluğu gelip geçmiş, varlık âleminden ayrılıp uzaklaşmıştır. Bir kısmı ahlaki sorumluluklarının bilincinde yaşamış, bir kısmı dünya zevklerine aşırı düşkünlük gösterip yüksek ahlaki normları ve Allah'ın koyduğu sınırları (hudut) çiğneyip sınavı kaybetmişlerdir. Her insan topluluğunu dünyada, bu gök kubbede bıraktığı sedaya göre anıp hakkında hüküm veriyoruz.

Kur'an'ın indiği tarihsel ortamda Müslümanların ve düşmanlarının kazandığı zaferler veya tattıkları yenilgiler belli toplumsal yasalar çerçevesinde oluyordu. Uhud'ta Müslümanların uğradığı düş kırıklığı bu cinsten bir olaydır. Eğer üzerinde yeterince tefekkür edecek olurlarsa tarihte hükmünü icra eden bir yasanın bu olayda da hükmünü icra ettiğini anlayacaklardır. Bunu garip-

sememek gerekir, bu ilk defa onlara uygulanıyor değildi, geçmişte nice insan topluluğu benzer yasalar çerçevesinde yükseldiler veya çöktüler. İnsanoğlu tarihini yaşayacağı son güne yani kıyamete kadar aynı zorunluluklarla karşı karşıya kalacak, belli kurallar bütünü, yasalar içinde ya ahlaki ve toplumsal olarak yükselecek veya çöküşe uğrayacaktır.

Tarihe ve tabiata özel bir ilahi müdahale olmadıkça, belli şartlarda belli sebeplerin bir araya gelmesiyle belli sonuçlar ortaya çıkar. Bu kaçınılmazdır, zaruridir. Bu anlamda Allah'ın sünnetinde bir değişme (tağyir, tebdil, tahvil) olmaz, insanın bu sünneti değiştirme gücü yoktur. Söz gelimi ahlaki bakımdan dejenerasyona uğrayan, gelir adaletine riayet etmeyen, yoksulları korumayan, insanları zorbalıkla gütmeye çalışan toplumların günün birinde çökmeleri mukadderdir, bu sonuç İlahi kanun (sünnet) gereğidir. Ancak determinizmden farklı olarak şunu söylemeliyiz ki, insan iradesini doğru istikamette kullandığı takdirde aleyhinde olan maddi gelişmeleri lehine, hayrına çevirebilir. Belirleyici faktör maddi ve somut şartlar değil, iradedir. Diğeri, tabiat yasaları mutlak değildir, kendilerinde uluhiyet vasıfları yoktur. Allah dilerse (irade ve meşietiyle) tabiata müdahale eder, o zaman yasalar işlemez hale gelir. Burada dikkat çekilen husus, doğru yoldan sapıp da kendi yıkımlarını hazırlayan nice topluluğun gelip geçtiği beşeriyetin tarihindeki ibret levhalarıdır. Yeryüzünde bu gözle gezilse, çeşitli araştırmalar yapılsa, geçmiş toplumların tarihinde kanun özelliğini kazanmış sayısız olayla karşılaşmak mümkün olacaktır. Tarih, medeniyet tarihi, arkeoloji, etnoloji, antropoloji, sosyoloji gibi disiplinler –doğru bir perspektiften okunduğunda– söz konusu beşeri trajediler hakkında bize fikir verebilir.

Yeryüzü üzerinde gezip dolaşmanın bir anlamı ve amacı olmalı. Gezip-dolaşmak, bir yerden başka bir yere gitmek dört ana kelime ile ifade edilmiştir:

a) Seyahat (9/Tevbe, 2 ve 112; 66/Tahrim, 5),

b) Yürümek, gitmek manasında "Rihle" (106/Kureyş, 2),

c) Sefer (2/Bakara, 184-185 ve 283),

d) Bu ve başka ayetlerde geçen "Seyr-seyretmek (30/Rum, 9)."

Hz. Aişe'den gelen bir rivayete göre, zor günlerinde babası Hz. Ebu Bekir, Mekke'den Habeşistan'a gitmek üzere yola çıkmış, onu görüp de "Nereye gidiyorsun?" diye soranlara şöyle demiştir: "Beni kavmim yurdumdan çıkardı. Yeryüzünde dolaşıp Rabbime ibadet etmek istiyorum" (Buhari, Menakıb, 45). Kur'an-ı Kerim yeryüzünde seyr-ü sefere çıkmanın ve araştırmalar yapmanın amaçlı olması gerektiğini belirtir (Bkz. 6/En'am, 11. ayetin açıklaması.)

هٰذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِلْمُتَّقِينَ ﴿١٣٨﴾

138. Bu insanlar için bir beyan sakınanlar için de bir hidayet ve öğüttür.

Burada "beyan" olarak sözü edilen şeyin Kur'an olması gerekir. Beyan, zengin anlam düzeylerine sahip bir terim olup, ilk anlamıyla var olan şüphe, tereddüt ve kuşkuların giderilmesidir. Kur'an, her konuda her ne şüphe, tereddüt ve kuşku varsa, giderir. Sadece bu kadar değil, Kur'an hidayet ve öğüdü de ihtiva eder (10/Yunus, 57). Hidayet, doğru ve kurtarıcı yolun işaret edilmesidir (2/Bakara, 2). "Öğüt" uygun olmayan şeyler konusunda sakındırmayı hedefler. Bu açıdan bakıldığında bir "beyan" olan Kur'an, bir özelliğiyle doğru yolu ve kurtuluşun imkânlarını gösterir, diğer özelliğiyle yozlaştırıcı ve saptırıcı tehlikeler konusunda uyarır, sakındırır. Ancak Kur'an'ın hakiki fonksiyonlarından istifade edebilmek için muttaki olmak lazım. Kişi mesela kıyamete inanmıyorsa, onun sonuçlarından da korkmaz, ahiret yokmuş gibi sorumsuzca, arsızca ve zalimce davranır (Naziat, 45); cahil ise Allah'tan hakkıyla korkmaz (35/Fatır, 28).

Anlatılanların her birinin bir ibret levhası olduğu doğru. Bedir ve Uhud savaşlarından çıkartılması gereken dersler var. Şu veya bu topluluk, belli yasalar çerçevesinde hareket ettiğinde belli sonuçlarla karşılaşır. Bunların her biri ibret verici olaylar, dikkate alınması gereken öğütlerdir. Ama zaten Kur'an-ı Kerim'in ana vasfı bunların tümünü ihtiva etmesidir. Beyan olması varlık, tarih, insan ve hayatın anlamı hakkında temel bilgiler vermesi; olayların ve fenomenlerin görünmeyen hikmet ve sırlarını açığa çıkarması; bizce meçhul olan şeyleri anlatması, bize anlaşılır kılmasıdır. Kur'an'ı bu açıdan okuyanlar, onun insanı doğru yola ilettiğini, hidayetin yollarını gösterdiğini anlar. Bunlar takva sahibi olan kimselerdir. Kur'an'ın her öğüdüne ve imasına dikkat kesilir; zihin, ruh ve pratik hayatlarını buna göre tanzim etmeye gayret ederler.

وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٣٩﴾

139. Gevşemeyin, üzülmeyin; eğer (gerçekten) **imân etmişseniz en üstün olan sizlersiniz.**

Üstünlüğün imana verilmiş olması, imanın dönüştürücü bir güce ve yüksek değere sahip olması dolayısıyladır. İster bireysel alanlarda ister cemaat veya ümmet seviyesinde olsun, karşılaşılan sıkıntılar, tadılan yenilgiler hayatın gerçeklerindendir. Hatta bir açıdan bakıldığında mihnet ve sıkıntılar, ye-

nilgiler ve acılar ruhsal kişiliği olgunlaştırır, ihlas ve sabır derecesine göre günahların kefareti olur. Ne yenilgiye uğrayan doğru yolda ise yolundan kuşkuya düşmeli, ne zafer kazanan yanlış yolda ise yüceltilmeli. Müslümanların başına gelebilecek felaket **İbn-i Haldun**'un işaret ettiği üzere, mağlupların galiplerde olağanüstü güç ve kuvvet vehmedip onları körcesine taklit etmeye kalkışmalarıdır. Bir dine salt mensubiyet (Müslüman olmaklık) mücerret olarak sürekli zafer ve nusretin teminatı değildir. İmanda ihlas ve sebepler dünyasında gerekli tedbir ve teçhizatın şartlarına riayet gerekir. Tabiatın ve beşeriyetin tabi olduğu ilahi yasalara bağlı kimseler olarak Müslümanların yenilgiye uğramalarının çeşitli maddi ve maddi olmayan sebepleri vardır. Bunlar araştırılmalı, gerekli tedbirler alınmalı. Asıl sahip çıkılacak değer imandır. Başka bir ifadeyle eğer Müslümanlar imanlarına sahip çıkabiliyorlarsa, eninde sonunda galip gelecek, üstünlüğü ele geçireceklerdir. Şu husus izahtan varestedir: Hem iman edeceksin hem imanına güvenmeyeceksin, bu ruhsal bakımdan tutarlı olmaz.

Uhud'ta üzücü bir sonuç alındı. Bu öğretici olmalıdır. Eğer içine düşülen yanlışlıklar ve hatalar üzerinde yeterince durulup gerekli tedbirler alınacak olursa bir başka karşılaşmada zafer elde edilecektir. Asıl yasa budur ve söz konusu yasa kıyamete kadar hükmünü icra edecektir. Nitekim Uhud bozgunundan sonra, gerekli dersleri çıkaran Müslümanlar, neredeyse katıldıkları bütün savaşları kazandılar.

Burada güçsüzlük, zayıflık olarak tercüme ettiğimiz "**vehn**" kelimesi, imana ilişkin değil, geçici, dönemsel sebeplerle ilgilidir. Hz. Zekeriya (a.s.) kelimeyi "kemiklerinin zayıflaması"yle ilgili kullanmıştı (19/Meryem, 4). Kemikler zayıflasa da iman zayıflamaz. Maddi servet, haksız tahakküm, ulusal çıkar ve hegemonya, sömürü, yağma ve talan için savaşıp bir şekilde zafer kazananlar, maddi olarak üstün gelebilirler. Ancak bir savaşı meşru ve haklı kılan sebepler temel alındığında bu üstünlüğün Allah katında ve ahlaki bakımdan herhangi bir kıymeti yoktur. Müslümanları üstün kılan imanlarının gerektirdiği ahlak, özgürlük, adalet, hakkaniyet, birlik (vahdet ve ittihad) ve yeryüzünde hayrın egemen olması idealidir. Bu yolda canlarını kaybedebilirler, önemli değil, çünkü cennete gideceklerdir. Müslümanlar bir savaşı kazandıklarında düşmanlarına karşı adaletli davranırlar. Çünkü gayeleri sömürü, talan ve katliam yapmak değildir, olmamalıdır.

Öyleyse Müslümanların sahip olduğu iman, her zaman ve her durumda korunması gereken büyük bir değerdir; Allah Müslümanlar doğru yolda oldukları müddetçe onlara zafer vadetmiştir, buna inanırlar. Allah, bu dine yardım edeceğini müjdelemiş, zayıfları yeryüzünün halifeleri/önderleri kılacağını haber ver-

miştir (28/Kasas, 5). Bu bilgiler, haber ve müjdeler imanın bir parçasıdır, bu imana sahip insanlar, ilahi sünnetlerin gereğini yerine getirerek mücahede ettikleri zaman elbette üstün olacaklardır. (Bkz. 37/Saffat, 171-173; 58/Mücadele, 21). İman ve İslam korunuyorsa toprak, servet, bağımsızlık kaybedilse dahi, eninde sonunda kazanılır. (Bkz. 5/Maide, 56; 47/Muhammed, 35; 58/Mücadele, 21).

Üstünlük sadece sıcak çatışma alanlarında, savaş meydanlarında değil, normal toplumsal hayatta ve gündelik ilişkilerde de ahlaki üstünlük olarak tezahür eder. Burada atıfta bulunulan "üstünlük" temeli ahlaki normlar, övülen erdemler olan moral üstünlüğü olup, ahlak ve erdem zemininde maddi ve askeri üstünlük tesis edilir. Ulvi, süflinin zıttıdır. Toprakları işgale uğramış mazlum bir halk üstünlüğünü ahlaki/moral mukavemetinden alır, işgalci güç bir savaş makinası olsa dahi sonuç itibariyle ahlaki ve moral olarak süflidir. Temelinde ahlaki gayeler olmayan üstünlükler salt maddi hegemonyalardır, bunlar uzun bir müddet devam edemezler. Kur'an bakış açısından ahlakın ve erdemin beslendiği kaynak Allah'a, ahirete, risalete ve kitaplara imandır. Bir Müslüman diğerleriyle giriştiği her ilişkide imanın gereğini yerine getirir. Tüccar ise hile yapmaz, ticari akitlere sadık kalır, doğru tartar-ölçer, ahde vefa gösterir, sınırsız sermaye biriktirme hırsıyla hareket etmez, servet sahibi olur ama kalbi bir gemi gibi servet denizinde yüzse bile su almaz. Bütün bunlar yüksek ahlaki nitelikler, övgüye değer faziletlerdir ki, neşvünema buldukları mübarek kaynak imandır.

Kurtubi ilginç bir noktaya dikkat çeker: Allah, Ululu'l-azm peygamberlerden Hz. Musa'nın kendisine "üstünlük" vasfını tanırken (20/Taha, 68), bu ayette üstünlüğü Müslümanlara, ümmete tanımaktadır. Hz. Musa, kendileriyle iddialaştığı, dolayısıyla büyücüler dolayımında düşmanlarına karşı "üstün ilan edilmişken, üstün geleceği kendisine belirtilmişken", burada Müslümanlara "üstün olan sizlersiniz" denmiştir. Müslümanlar, ümmet bilinci ve sorumluluğuyla hareket edip imanına sahip çıkıp icaplarını yerine getirdiğinde üstün olacaktır.

إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ
النَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ
الظَّالِمِينَ ﴿١٤٠﴾ وَلِيُمَحِّصَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَمْحَقَ الْكَافِرِينَ ﴿١٤١﴾

140. Eğer bir yara aldıysanız, o kavim de benzeri bir yara almıştır. İşte biz ogünleri insanlar arasında devrettirip dururuz. Bu, Allah'ın imân edenleri belirtip-ayırması ve sizden şahitler (veya şehitler) **edinmesi içindir. Allah, zulmedenleri sevmez;**

141. (Yine bu) **Allah'ın, imân edenleri arındırması ve inkâr edenleri yok etmesi içindir.**

İnsan ister kendi başına ister topluluk halinde olsun, daima diğer insanlarla karşılıklı ilişki ve etkileşim halinde yaşar. Etkiler ve etkilenir. Bedir'de Müslümanlar görkemli bir zafer kazanmışlardı; Uhud'ta ise bozguna uğradılar, 70 şehit verdiler. Her iki karşılaşma taraflardan birine yara verdi -"karh" okunduğunda "yara"; "kurh" okunduğunda "derin acı-ıstırap" anlamında kullanılır-, onların karşılıklı olarak derin bir biçimde yaralanmalarına veya acı çekmelerine yol açtı. Bunun çeşitli hikmetleri vardır:

İlki, savaşları adil kılan ahlaki sebepleri ve hedefledikleri gayelerdir. Ama ahlaki bakımdan haklı ve adil olmayan bir savaş da kazanılabilir. Savaş, savaşanların moral üstünlükleri, maddi donanımları, silah gücü, hareket kabiliyeti, strateji bilgisi, istihbarat imkânları, sabır ve kararlılık gibi sebeplerin bir araya gelmesiyle kazanılır. Bu gerekli şartları yerine getiren taraflar galip gelir, ilahi sünnet bunu gerektirir. Bedir'de Müslümanlar galip geldiler, Uhud'da ise putperestler dikkatli, sistemli, sabırlı ve kararlı stratejiler takip ederek müşavere meclisinden isabetli karar çıkarmayan, acele eden ve peygamberlerinin sözünü dinlemeyen Müslümanları bozguna uğrattılar. Bedir'de Mekkeli putperestler ağır yara almış, yenilginin acısını tatmışlardı, Uhud'da Müslümanlar yara aldı. O halde bunlar karşılıklıdır.

Kur'an-ı Kerim, özel bağlamında "günler"i (eyyam) felaket veya zafer anlamında kullanır. "Allah'ın günleri (eyyamullah)", Yüce Allah'ın doğru yolda ve haklı bir davayı savunanlara zafer ve nusret bahşettiği özel zamanlar demektir. Allah'ın Hz. Musa ve kavmine bahşettiği zafer ve nusret günleri, onları karanlıklardan nura çıkarması, kölelikten özgürlüklerine kavuşturmasıdır (14/İbrahim, 5).

Zafer ve nusret sürekli değildir. Bunun böyle olmasında hikmet var. Çünkü Allah zafer günlerini insanlar arasında döndürür dolaştırır. "Duvletü" gittikten sonra tekrar dönmek için kullanılır. Şair "Fe yavmün lena ve yavmün aleyna (Bir gün lehimize bir gün aleyhimize)" demiştir. Esasında "günler", her yeni olanı eskiten zaman dilimleridir. "Ed Dünya düvelün" yani dünya bir insan topluluğundan başka bir topluluğa, onlardan da başkasına geçmesi demektir. Haşir, 7. ayette "Mal (servet) yalnızca zenginleriniz arasında dönüp dolaşan bir devlet (duvle) olmasın" buyruğu, mal ve servet dolaşımının sınırlı çerçevede olmasına ve bunun sakıncalarına işaret eder. Sıkıntılar ve sevinçler, mutsuzluklar ve mutluluklar geçicidir. Bir gün sevinir, bir gün üzülürüz. Dünyanın sonuna kadar süren zafer veya yenilgi; sevinç veya acı yoktur. Bir gün öyle, bir

gün böyle. Bu meyanda şair, bir zamanlar refahın, servetin ve gücün timsali olan Dâra (Mardin-Nusaybin) için şöyle der: "Dâre'z-zamanu ala Dâra (Zaman/devran Dâra'nın aleyhine döndü)".

Önemli olan zafer ve nusret zamanlarında Allah'ı unutmamak, hükümleri çiğneyip şımarmamak; yenilgi ve acı zamanlarında da gaflete düşmemek, suç ve kusuru başkalarında arama hatasına kapılmamaktır. Bir zamanlar Müslümanlar dünyanın hâkimleri idiyse, bunu imanlarına ve ilahi sünnetlere olan riayetlerine borçlu idiler, devran dönüp de yenilgiyi tattılarsa, bunu da imanlarında baş gösteren zaafa ve ilahi sünnetlere olan aldırışsızlıklarına borçludurlar.

Hayatın kendisinde ebedi tekdüzelik, yeknesaklık yoktur. Adaletsiz bir savaşı kazananlar mü'minlerin kendilerine gelmeleri için bir fırsatı ortaya çıkarırlar. Savaş yenilgisi Müslümanlar için günahlarının, hata ve yanlışlıklarının kefareti hükmündedir. O halde bir veya birçok savaş kaybedildi diye insanların imanlarından, din ve onları var kılan irfanlarından vazgeçmelerini gerektirmez. Hele düşmanı taklit edeyim derken onun sosyal hayatını, ahlaki davranışlarını, gelenek ve adetlerini, âlem ve dünya tasavvurunu, kültür ve medeniyetini taklit etmeye kalkışmak yenilgiyi ruhsal ve sosyal hayata yaymakla aynı şeydir. Bunu yapanlar kaybeder. 19 ve 20. yüzyıllarda Batı karşısında askeri yenilgilere uğrayan İslam dünyası bu hataya düşmüştür.

Uhud savaşı sırasında Mekkelilerin lideri Ebu Süfyan, bir tepeye çıkar ve gururla seslenir: "Nerede İbn Ebi Kebşe (Hz. Peygamber), nerede İbn Ebi Kuhafe, nerede İbnul Hattab?" Hz. Ömer öne atılıp": "İşte Allah'ın Resûlü, işte Ebu Bekir, işte ben Ömer!" der. Ebu Süfyan "Gün güne karşılıktır. Günler insanlar arasında tedavül eder. Savaşta zafer nöbetleşedir" deyince, Hz. Ömer şöyle cevap verir: "Hayır, bu saydıkların birbirine denk değildir. Bizim ölülerimiz cennette, sizinkiler cehennemdedir."

Demek ki savaşmanın yegâne gayesi zafer değildir; ne uğrunda savaşıldığı ve hayatını kaybedenlerin ebedi âlemdeki yerlerinin nerede karar kılacağıdır. Savaşarak canımızı verdiğimiz şeyin ebedi hayattaki karşılığı ya cennet, ya cehennemdir. Meşru, adil ve haklı bir savaşın içindeysek korkacak şey yoktur. Bu ahlaki ve moral üstünlüğü sağlayan büyük bir kuvvettir. Savaşın bir hikmeti de işte bu; ruhen güçlü olan mü'minlerle zayıf insanları birbirinden ayırmayı sağlamaktır. (Bkz. 4/Nisa, 104.)

"Allah'ın imân edenleri belirtip-ayırması". Allah, ezeli bilgisinde kimin ne olduğunu, hangi maddi ve tarihsel durumlarda inanç ve karar değiştireceğini elbette bilir. Ama bu bilginin olaylar üzerinden apaçık bir biçimde ortaya çıkması, herkesin ayan beyan görebilmesi bu sayede mümkün olmaktadır. Güç

ve iktidarın, servet ve refahın el değiştirmesinin amacı budur. Bu sayede yani somut olaylar üzerinden Allah iman edenleri veya imanlarında samimi olanları; şehit olabilecek yüksek ruhsal formasyon taşıyanları; temizleyip arındırmayı murat ettiği mü'minleri, insan kalitesi düşük ve değersiz olanlardan ayrıştırmaktadır. Ve bunun çeşitli versiyonları vardır: (Bkz. Bu sûrenin 142. ayeti; 2/Bakara, 143; 6/En'am, 75 ve 113; 29/Ankebut, 3; 18/Kehf, 18; 47/Muhammet, 31; 67/Mülk, 2).

Mü'minler savaşı kaybettiklerinde eğer yara almakla kurtulmuşlarsa gazi, öldürülmüşlerse şehid olurlar. Her ikisi de yüce mertebelerdir. Haksız ve adaletsiz bir savaşa girişenler ise ahirette ateşe atılacaklardır. Öyleyse savaşa giren bir mü'min bunun bilincinde olur ve hiçbir şekilde savaştan kaçmayı aklından geçirmez. Savaş bu iki insan profilini birbirinden ayırır. Bu sûrenin 166-167. ayetlerinde bu konuya farklı bir biçimde işaret edilecektir. Savaşı kaybetmenin üzerinde durulması gereken birçok sebebi vardır; bunlardan biri elbette içine düşülen hatalardır (3/Âl-i İmran, 165)

"Sizden şahitler (veya şehitler) **edinmesi içindir"**. Ayette geçen "şüheda"yı iki anlamda ele almak mümkün: "Şehidler" olarak ele aldığımızda, savaşla ortaya çıkarılacak olan kimin şehid olacağı konusu olur (Bkz. 2/Bakara, 154 ve atıfları). "Şahidler" olarak ele aldığımızda, bütün bu anlatılanların geride kalanlar tarafından müşahede konusu olması, gerçeklere şahid olunması demek olur. Allah iyiliği, doğruluğu, adaleti, hakkaniyeti emreder. Her iki anlamı birleştirmek mümkün: Hakkı ve hakikati gözleyen, doğruluk ve adalet uğruna savaşmayı göze alanlar olup bitenlere şahit olur ve gerektiğinde şehadet şerbetini içerler. Onlar olayların gerisindeki sırlara şahit oldukları gibi kendi nefislerinde/iç dünyalarında var olan yüksek potansiyellere de şahit olma ayrıcalığına sahip olmuşlardır. Şehid, son nefesini verdiği andan itibaren harikulade güzelliklere, ruhu ve benliği hakiki varoluşsal amacına ulaştıran hakikatlere şahid olmaya başlar. (Bkz. 3/Âl-i İmran, 169; 4/Nisa, 69; 39/Zümer, 69).

Zalimler haksız ve adaletsiz bir savaşa girip kazansalar bile, bu yine de Allah'ın iradesine rağmen olmuş değildir. İradesi dâhilindedir ama rızasına göre değildir. Bu yüzden Allah, emrine karşı gelen ve rızasına uymayan her suç ve günahı irtikâp edenleri "zalim" olarak vasıflandırır ve zalimleri sevmediğini belirtir.

"(Yine bu) **Allah'ın, imân edenleri arındırması ve inkâr edenleri yok etmesi içindir."** Savaşlar, yenilgiler, maddi ve sosyal musibetler, mağduriyetler, yoksulluklar ve yoksunluklar... Bütün bunlar karşılıklı etkileşim (inter-aktif ilişkiler çerçevesinde) kimin daha yüksek ahlaki kalitede olup olmadığının

ortaya çıkarılması, ayan beyan gösterilmesi içindir. "Mahs"ın "sınavdan geçirilmesi, temizlenip arındırılması ve kurtarılması" gibi anlamları vardır. "Mahk" bunun zıttıdır. Savaşlar ve musibetler iman edenleri seçilip çıkarılmalarını, kişiliklerinin seçkin kılınmasını; kirlerden, zaaflardan, süfli arzu ve düşkünlüklerden temizlenmesini sağlar. Aynı olaylar, inkârcıların posasını çıkarır; onlarda beşeri tabiattan değerli olan her ne varsa çekip alır; bu onların mahvolmalarına, yıkıma uğrayıp yok olmalarına yol açar.

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ ﴿١٤٢﴾

142. Yoksa siz, Allah, içinizden cihat edenleri belirtip-ayırt etmeden ve sabredenleri de belirtip-ayırt etmeden cennete gireceğinizi mi sandınız?

Bu çetin sınavı kazanmanın iki göstergesi Allah yolunda cihad etmek ve sabretmektir. Bütün bunların vuku bulmasının sebebi, cihad edenlerin ve sabredenlerin olaylar üzerinden ayan beyan ortaya çıkarılmasını sağlamak içindir (47/Muhammed, 33). Tabii ki yüce Allah kimin ne olduğunu, samimi mü'min mi ikiyüzlü münafık mı olduğunu bilir. Sinelerin sakladıklarını bilir. Bu arada söz konusu olan objektif ölçülerde ve gözlemlenebilir durumlarda kişilerin samimiyetlerinin ölçülmesidir. Bu da ancak fiili sınavlara tabi tutulmakla mümkündür (29/Ankebut, 2-3). Cihattan, savaştan, kahramanlıktan çokça söz eden birini düşünün, dışarıdan onu dinleyen dünyanın en büyük, en samimi mücahidi sanabilir, belki öyledir de. Ancak iş fiiliyata döküldüğünde bir bakarsınız ki herkesten önce savaştan kaçmıştır. (Bkz. 47 Muhammed, 31. ayetin açıklaması.)

Bu sınavı başaranlar ancak cenneti hak ederler. Said Nursi'nin dediği gibi "Cennet ucuz değildir, cehennem de lüzumsuz değildir". Bu sınavlardan geçmeden yani hak etmeden cennete gidebileceğini düşünenler yanılıyorlar. Hayır, öyle bir şey olmayacaktır. Nitekim öncekiler de benzer bir yasaya/sünnete tabi olmuşlardı (Bkz. 2/Bakara, 214; 9/Tevbe, 16).

Cihad ve mücahede kararlılık, gücün doğru kullanılması, gerekli her türlü fedakârlığın gösterilmesi ve bu yolda süreklilik içinde hareket edilmesi gibi anlamlara gelir. Bu nitelikleri gösterenler eğer "sizden (minküm)" iseler, Allah katında makbuldürler. Yani niyet ve gayeleri Allah rızası, adaletin tesisi, hakkın hâkim olması, özgürlüklerin teminat altına alınması, zayıf ve yoksulların korunması ise yapıp ettikleri kabule şayandır. Yoksa inkârcılar da inandıkları

davalar için olağanüstü gayret gösterirler, gerekli tedbirleri alırlar, bunun sonucunda savaşları da kazanabilirler. Ama onların davaları batıldır, insanlığın huzur ve hayrına değildir.

وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَلْقَوْهُ فَقَدْ رَاَيْتُمُوهُ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿١٤٣﴾

143. Andolsun, siz onunla karşılaşmadan önce ölümü temenni ediyordunuz. İşte onu gördünüz ama bakıp duruyorsunuz.

Yukarıda da anlatıldığı üzere Uhud savaşının Medine dışında cereyan etmesini isteyenler, savaş konseyindeki kararı kendi görüşleri doğrultusunda çıkartmak için çok uğraştılar. Sonunda dedikleri oldu. Ama savaş başlayıp şiddeti arttığında bir kısmının gözü yıldı. Önceleri "ölümü temenni" ediyorlardı, çünkü şehid olmayı arzu ediyorlardı. Savaşın şiddetinin, ölümün ne dehşet verici olduğunu gözleriyle gördüklerinde, bir bakıma söz ile fiil arasındaki farkı müşahede ettiler, beşeri zaaf gösterdiler. Önceleri "ölüm"e ilişkin bilgileri, kanaat ve fikirleri ilme'l-yakin hükmündeydi, salt bilgi düzeyindeydi. Savaşın o müthiş manzarası karşısında bilgi ve kanaatleri ayne'l-yakin seviyesine geçti. Korktular, hakka'l-yakin mertebesine yükselmeyi göze alamadılar. Çünkü bir şeyi istemek ile fiilen içine girmek, ona ruhen iştirak edip içselleştirmek aynı şeyler değildir. Nice iddialar var ki, iş ciddiye bindiğinde salt iddiadan ibaret kalır.

Bu her zaman rastlanacak bir durumdur. Bir bakarsınız birileri insanları kavgaya, çatışma ve savaşa teşvik eder, en önde savaşacakmış gibi görünür; ne var ki iş ciddiye bitince söylem ile eylemin bir olmadığını anlar, ortalıkta görünmez olur. Genel anlamda da savaş temenni edilmez.

Anlatıldığına göre Semnun el Muhip isminde bir zat bir şiirinde "Rabbim, beni dilediğin gibi sına" demiş, sonra esir düşmüş. Esarete dayanamayıp sokaklara düşmüş, çocuklara oyun ve eğlence konusu olmuş. Şöyle diyormuş: "Çocuklar, yalancı amcanıza beddua edin." Bir şair de şöyle demiş: "Bir korkak, bir yerde kendi başına kalınca/Savaşta dövüşmeyi temenni eder."

Burada söz konusu "**ölüm temennisi**" hayattan bıkıp, zorluklar ve sıkıntılardan kaçıp dünyadan kurtulmak değil, şehit olmayı arzu etmektir. Ölümün kendisini istemek caiz değildir. Hatta değil sadece ölümü, sebepsiz yere "düşmanla karşılaşma"yı da istemek tavsiye edilmemiştir. Bir hadiste Allah'ın Resûlü (s.a.) şöyle buyurur: "Düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyiniz; Allah'tan afiyet dileyiniz. Düşmanla karşılaştığınız zaman da sabrediniz (diren-

cinizi devam ettiriniz). Bilin ki cennet kılıçların gölgesi altındadır" (Buhari, Çihad, 112; Müslim, Cihad, 20).

Ölümün temenni edilmesinin ve gerekmedikçe düşmanla karşılaşmayı arzu etmenin yasaklanması İslam dininin özü ve asli mesajı itibariyle "savaşçı bir din" olmadığının açık kanıtıdır. Aslolan sulh ve sükun (barış ve huzur/silm), afiyet ve selamettir. Ama zaruri sebepler dolayısıyla savaş durumu ortaya çıkarsa, o zaman Müslümanlar sabır gösterecek, haksızlığa, mesela topraklarının işgal edilmesine, canlarının, mallarının ve ırzlarının; yaşama biçimleri ve dinlerinin tehdit altına girmesine rıza göstermeyecek, savaşacaklardır. Böyle bir savaş meşrudur ve bu savaşta kullanılan kılıçlar (silahlar) cennetin gölgesi olur.

Burada ölümün temenni edilmesinin şehadet arzusu olduğunun bir göstergesi, savaş başladığında bazı sahabilerin ileri atılmaktan sarf-ı nazar ettiğini müşahede eden Enes b. Malik'in amcası Enes bin Nadr'in "-Allah'ım, ben bunların yaptıklarından uzağım, Sana bildiririm" deyip çatışmanın ta göbeğine atılması ve şehit olmasıdır. Rivayete göre ilk darbeleri yemeye başladığında -ki mübarek bedeninde 80 küsur yara vardı ancak parmaklarından teşhis edilebildi- "-Oh be! Bu aldığım cennet kokusudur. Gerçekten ben bu kokuyu alıyorum" demiş ve son nefesini verinceye kadar çarpışmaya devam etmiştir. "Mü'minlerden öyle erkek-adamlar (rical) vardır ki, Allah ile yaptıkları ahide sadakat gösterdiler" (33/Ahzab, 23) ayeti onun hakkında inmiştir (Buhari, Cihad, 12). 140. ayetle bir arada düşünüldüğünde bu olay, şehidin son nefesini verdiği -hatta eğer Allah'ın takdiriyle şehid olacaksa ilk darbeleri yemeye başladığı andan itibaren- cennetteki güzelliklere şahid olduğunu, hakikatin harikulade güzelliklerini temaşa etmeye başladığını gösterir. Bu çerçevede Allah'ın Resûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur: "İsterim ki Allah yolunda savaşıp öldürüleyim, sonra diriltileyim; sonra öldürüleyim, sonra diriltileyim, sonra tekrar diriltileyim" (Muvatta, Cihad, 27, 40).

وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَائِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ ﴿١٤٤﴾

144. Muhammed, yalnızca bir elçidir. Ondan önce nice elçiler gelip-geçmiştir. Şimdi o ölürse ya da öldürülürse, siz topuklarınız üzerinde gerisin geriye mi döneceksiniz? İki topuğu üzerinde gerisin geri dönen kimse, Allah'a kesinlikle zarar veremez. Allah, şükredenleri pek yakında ödüllendirecektir.

Peygamberler, belli zamanlarda ve belli kavimlere gelip tebliğlerde bulunurlar. Peygamberlerin özellikleri arasında her birinin Allah'ın elçisi olmaları, insanların içinden seçilmeleri ve bu seçimi doğrudan Allah'ın yapması ile her birinin birer beşer olması önemli yer tutar. Kimse istedi diye peygamber olamaz veya "Ben dinin hakikatlerini tebliğ ediyorum" diye kendini 'resûl' ilan edemez. "Istıfa" yani bir insanın peygamber seçilmesi Allah'ın dilemesi ve takdiriyledir, bu yüzden Hz. Peygambere isim-sıfat olarak "Mustafa" denmektedir (Muhammedu'l-Mustafa s.a). Hz. Peygamber son peygamberdir, bu sıfata ve misyona kimse ortaklık iddiasında bulunamaz; "Resûl, risalet, mürsel" gibi kelimelerin iştikaklarından hareketle bu misyona ortak olma iddiasında bulunanlar yalancıdırlar (kezzab).

Peygamberler de diğer insanlar gibidir, ilahi sünnetlere bağlıdırlar. Doğarlar, büyürler, yerler-içerler, çoluk çocuk sahibi olurlar, yaşlanırlar ve bu dünyadan irtihal ederler. Ölümleri ecelleriyle olabileceği gibi, öldürülmeleri şeklinde de olabilir.

Hz. Peygamber (s.a.) de bunlardan biridir, gönderilmiştir (2/Bakara, 252), dini tebliğ etmekle yükümlüdür (5/Maide, 67). Uhud savaşında zor anlar yaşadı, bir çukura düştü, dişi kırıldı. Hz. Zekeriya ve Hz. Yahya (Allah'ın selamı üzerlerinde olsun) gibi öldürülebilirdi. Efendimiz de nihayetinde ölecekti, nihayet bu dünyadan irtihal etti (39/Zümer, 30) ama Yüce Allah Uhud'ta ve başka yerlerde onu korudu (5/Maide, 67). Ondan önce nice peygamberler gelip geçmiştir. İster ölsün ister öldürülsün, bu neyi değiştirir ki! Böylesi acılı bir durumda mü'minlere düşen asli görev, onun tebliğini devam ettirmek, davasını sürdürmektir. Dünyadan ayrıldı diye hak ve hakikat mücadelesinden vaz mı geçilecek? Elbette hayır! Çünkü İslam'ın hakikati peygamberin bedeniyle değil, tebliğiyle ilgilidir. O değil mi ki aldığı vahiyi tebliğ etti, öldürülse dahi artık o tebliğe muhatap olanlar vecibe ve hükümlerinden sorumludurlar. Hz. Yahya ve Hz. Zekeriya'nın şehid edilmeleri onların tebliğlerinin, hak ve hakikat davalarının ölümleriyle birlikte sona erdiği, hükmünü kaybettiği anlamına gelmez. Öyle olsaydı peygamberler ecelleriyle bu dünyadan irtihal ettiklerinde tebliğ ve davaları da ölmüş sayılacaktı. Bu ayette geçen benzer bir ifade Hz. İsa için de geçer: "Meryemoğlu Mesih sadece bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir." (5/Maide, 75.) Hz. Muhammmed (s.a.) de peygamberlerin ilki değildir (46/Ahkaf, 9).

Suyuti'nin verdiği bilgilere göre bu ayet Hz. Ömer'in Uhud'ta verdiği tepki üzerine inmiştir: Savaş sırasında bir ara Hz. Peygamber (s.a.)'in öldürüldüğü haberi yayılınca Hz. Ömer (r.a.) "Kimden Muhammed'in öldürüldüğünü du-

yarsam, boynunu vururum" diye bağırmıştı. Hz. Peygamber'in öldürüldüğüne ilişkin haberin yayılmasına yol açan sebep, Hz. Peygamber'e çok benzeyen Mus'ab b. Umeyr'in şehid olmasıydı. Bazıları onu yerde görünce Hz. Peygamber'in şehid olduğunu zannetti.

Belli ki Uhud savaşında bir ara bozgun ileri boyutlara ulaşmıştı. Hz. Peygamber'in öldürüldüğü haberi yayıldığında birileri "Peygamber olsaydı, öldürülmezdi" veya "Madem liderimiz öldü, Abdullah ibn-i Umeyye'ye gidelim de bize Ebu Süfyan'dan eman alsın" demeye başlayınca, yukarıda anlatıldığı üzere Enes bin Nadr isimli sahabe kendini ortaya atıp "Ben bunların söylediklerinden beriyim" diyerek şehit olmuştur. Bu, sadece ordunun değil, İslam davası uğruna savaşa çıkan Müslümanların bizzat imanlarında bir dağılma belirtisinin ortaya çıktığını gösteren tehlikeli bir durumdu.

Benzer bir durum bu sefer gerçekten Hz. Peygamber irtihal edince ortaya çıkmış, yine Hz. Ömer ortaya atılıp "Kim Muhammed öldü derse, boynunu vururum" deyince, büyük dirayet sahibi Hz. Ebu Bekir (r.a.) "Kim Muhammed'e tapıyor idiyse, bilsin ki Muhammed ölmüştür. Kim Allah'a tapıyorsa bilsin ki Allah bakidir" demiş, böylece tarihin bıçak sırtı bir anında gerekli müdahaleyi yapmıştı. Hz. Muhammed (Salat ve selam üzerinde olsun) ölse de onun Rabbi diridir/haydır, bakidir. Uğrunda savaşılan idealler de bakidir. Kendilerini ve davalarını sadece ve sadece peygamberin fiziki varlığına endeksleyenler, eğer ölümle davalarından vazgeçecek olurlarsa, bunun Allah'a herhangi bir zararı olamaz. Davalarına samimiyetle sadakat gösterenlerin, şükredenlerin; yani sabredenlerin, cihad etmeye devam eden ve şehadeti göze alanların Allah elbette ve pek yakın bir gelecekte ödüllerini verecektir.

144. ayet, bize her ne sebep ve gerekçe ile olursa olsun, peygamberler dâhil hiçbir beşer putlaştırılamaz, putlaştırılmamalıdır. İnsanı putlaştırmak demek onda beşer üstü kutsiyetler, ulûhiyete ve rububiyete varacak birtakım nitelikler vehmetmek, onu hatasız-günahsız görüp algılamaya başlamaktır. Hıristiyanlar, bir peygamber olan Hz. İsa konusunda bu hataya düştüler, onu tanrılaştırdılar. Başka din mensupları da liderlerini, kâhinlerini, şaman ve rahiplerini bu şekilde kutsiyet haleleri içen sokarak yüceltmektedirler. Hatta bazı Müslümanlar da tarikat şeyhleri, cemaat liderleri, hocaları, üstatları, pirleri, siyasi önderleri veya ululaştırdıkları zatlar konusunda benzer hatalara düşmektedirler. Oysa Hz. Peygamber (s.a.)'in Kur'an diliyle ifade ettiği mesaj asıldır: "De ki: "Şüphesiz ben ancak sizin benzeriniz olan bir beşerim; yalnızca bana sizin ilâhınızın tek bir ilâh olduğu vahyolunuyor. Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, artık salih bir amelde bulunsun ve Rabbine ibâdette hiç kimseyi ortak tutmasın." (18/Kehf, 110.)

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ اَنْ تَمُوتَ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ كِتَابًا مُؤَجَّلًا وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا
نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الْاٰخِرَةِ نُؤْتِهِ مِنْهَا وَسَنَجْزِي الشّٰكِرِينَ ﴿١٤٥﴾

145. Allah'ın izni olmaksızın hiçbir nefis için ölmek yoktur. O, süresi belirtilmiş bir yazıdır. Kim dünyanın yararını (sevabını) **isterse ona ondan veririz, kim âhiret sevabını isterse ona da ondan veririz. Biz şükredenleri pek yakında ödüllendireceğiz.**

Hayat ve ölüm Allah'ın kudret elindedir. Canı veren O, alan da O'dur. Her insana belli bir süre/ömür takdir edilmiştir. O süre dolmadan ölüm vaki olmaz. (Bkz. 7/A'raf, 34; 13/Ra'd, 38; 15/Hicir, 5 ve 29/Ankebut, 29). "Ölüm" anına karar verenin Allah olduğu hakikati, imana dönüştürülmesi gereken bilgidir, kesindir ve değişmesi/değiştirilmesi düşünülemez. Bu bilgi insana büyük bir rahatlık duygusu verir. Nerede, ne zaman ve ne şekilde son nefesimizi vereceğimizi bilmediğimize göre, yapılması gereken Allah'a derin bir teslimiyet içinde bir emanet olarak verilmiş hayatı yaşamak, biraz sonra ölecekmişiz gibi hareket etmektir. Bu, bizim ruhsal çöküntülere düşmemizi, karamsarlıklar içinde hayatımızı karartmamızı gerektirmez; tam aksine büyük ve yüce bir İrade ve Kudret'in denetiminde olduğumuzu bilerek sorumluluk içinde yaşamamızı gerektirir.

Her insan ancak Allah'ın izniyle öleceğine göre, savaşın tam göbeğinde vuruşsak dahi Allah dilemedikçe ölmeyiz. Bazen kılıç darbeleri veya kurşun sağanağı altında dahi ölüm isabet etmeyebilir. O halde kahramanlık gösterilmesi gereken yerde kahramanlık göstermeli, cesaretle görevlerimizi yerine getirebilmeliyiz.

"**Belirlenmiş yazı**" Yüce Allah'ın ruhun bedenden ayrılacağı vakti bilmesi; "**Allah'ın izni**"yle ise ölümün bir "kaza ve kader çerçevesi"nde vuku bulması halidir. Vade dolmadıkça ölüm gelmez. Bu yüzden aşırı tedbir ve sakınma kişiyi ölümden kurtarmaz; korkunun ecele faydası olmaz. Allah'ın izni olmadan hiçbir canlı ölmez. (Bkz. 3/145.)

En yüce hedef Allah'ın hoşnutluğunun tahsil edilmesi olduğuna göre, asıl büyük sevabı ahirette beklemeli, dünyaya ilişkin tutum ve davranışlarımız dünya ile sınırlı olmalıdır. Buna rağmen insanın talebi ve beklentileri sadece dünya ile sınırlı ise Allah, yine de o insanın emeğini zayi etmez, ona sınırlı dünya nimetini verir (17/İsra, 18). Bu bize gösteriyor ki, kişiler veya toplumlar ilahi sünnetlere göre hareket ettiklerinde inkârcı da olsalar bilim ve teknolojide, tabiattan azami yararlanma çabalarında başarılı olurlar, servetleri artar, refah içinde yaşarlar. Çünkü tabiat yasalarına göre ekmiş biçmiş, üretmiş, çalışmışlardır. Böylelikle dünyadan nasiplerini almaktadırlar.

Müslümanlara yaraşan hem dünyanın icaplarına göre yaşamaları, ilahi sünnetleri araştırıp nasıl izzetli olunabileceğini öğrenmeleri, hem de dünyevileşmeden, ahireti düşünerek yaşamalarıdır. Din ile dünya arasında çatışma yoktur, dünya ile ahiret arasında denge ve uyum kurma sorunu vardır. Bu arada elbette önemli olan niyetin temiz ve iyi olmasıdır; çünkü fiillerimizde temel alınacak kriter "iyi niyet"tir (Buhari, Bed'ül-vahiy, 1). Allah, talebi ve beklentisi ahirete dönük olana da ahirette nimetini verir. Herkes niyeti ve ameli oranında "sevabı"nı alacaktır. Sadece dünyayı hedeflemiş olanların sevabı dünya ile sınırlı, ahireti hedeflemiş olanlarınki ise sürekli olacaktır. İki sevap arasında nitelik ve kalite farkı olduğu gibi, süreklilik açısından da önemli fark var.

"Biz şükredenleri pek yakında ödüllendireceğiz." "**Ceza**" fiilinin başına "se" harfinin gelmiş olmasında, sadece insan hayatının değil, beşeriyetin tarihinin de ne kadar kısa olduğuna ilişkin bir ima vardır. İster savaş meydanlarından kaçmayan ister normal hayatını sürdürürken her aşamada Allah'ın bahşettiği sonsuz nimetlere şükredenler olsun, herkese ödülleri "pek yakında" verilecektir. İnsanın olduğu gibi beşeriyetin ve varlığın sonu da pek uzakta değildir.

وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ ﴿١٤٦﴾

146. Nice peygamberle birlikte birçok Rabbaniler savaşa girdiler de, Allah yolunda kendilerine isabet eden (güçlük ve mihnet)**den dolayı ne gevşeklik gösterdiler, ne boyun eğdiler. Allah, sabredenleri sever.**

Geçmişte ölüm korkusu olmadan kahramanca savaşan nice peygamber ve bağlısı insan olmuştur. Gerektiği zaman haklı ve adil bir savaşta peygamberlerin yanında yer alan "Ribbiyyun" Rabbe mensup olan kimselere denir. Kelimenin birden fazla zengin bir anlamı vardır: Kimine göre cemaat, kimine göre peygamberlerin özel eğitiminden geçen seçkin grup, kimine göre öncekiler vb. anlamları vardır. Şu veya bu, sonuç itibariyle bu insanların kendilerini Allah'a, âlemlerin Rabbine adayan, kendilerine ilahi tebliği yapan peygamberlere tam sadakatle bağlanan ihlas ve takva sahibi insanlar olduğu açıktır. Bu iman sahibi kişilik profiliyle ilgili açıklamalar 79 ve 80. ayetlerin açıklamalarında geçmişti.

Rabbaniler, zorlu savaşlara katılmışlardı, büyük sıkıntı ve zorluklarla karşılaşmışlardı. Ama hiçbiri gevşeklik ve yılgınlık göstermedi. "Savaştı" fiilini karşılayan "katele"yi Nafi, İbn Cübeyr, Ebu Amr ve Yakup "kutile/öldürüldü" şeklinde okumuşlardır. İbn-i Abbas'ın okuyuşu da budur. O zaman savaşta hem

peygamberler hem Rabbaniler öldürülmüş olur ki, bazı bilginler savaşta öldürülmüş peygamber olmadığını söyleyerek bu okuyuşa karşı çıkarlar. **İbn-i Aşur** ise İsrailoğullarının Ermiya, Hezekiel, İşaya, Zekeriye, Yahya ve Arapların öldürdüğü Hanzele b. Safvan olmak üzere altısını sayar. Fakat burada bir istifham vardır. Peygamberler savaş dışında öldürülmüşlerdi, özellikle Hz. Zekeriye ve Hz. Yahya savaşta şehid edilmedikleri bilinmektedir.

Bu durumda makul olan okuyuş ilki olup, peygamberlerin yanında savaşa katılanların gösterdikleri yüksek direnç, sabır ve kararlılıktır. En zorlu çatışma anında bile gevşemediler, boyun eğmediler, yılgınlık göstermediler. "İstikane" boyun eğmek, başkasının buyruklarını yerine getirmek üzere kendi iradesinden ve gücünden vazgeçmek anlamlarına gelir. Savaşlar genellikle yenilgiyle sonuçlandıklarında insanlarda bu türden teslimiyetçiliklere, ruhsal çöküntülere yol açarlar. Peygamberlerin yanında savaşa katılanlar böylesi durumlara düşmediler. Onlar yakin bir bilgiyle sabrettikleri ve takvalarından en ufak bir ödün vermedikleri takdirde büyük ecir ve mertebelere nail olacaklarını biliyorlardı. (37/Saffat, 171-173; 58/Mücadele, 20-21.) Bu bilgi ve imanla sabrettiler. Allah da sabredenleri sever, ecir ve sevaplarını verir. Geçmişte peygamberlerin yanında samimiyetle ve kararlılıkla savaşa katılan seçkin insanlar bizler için de rol model olmalı.

Ebu Abdullah Habbâb bin Eret (r.a.) şöyle dedi: "Hırkasını başının altına yastık yapmış Kâbe'nin gölgesinde dinlenirken Resûlullah (s.a.)'a (müşriklerden gördüğümüz işkencelerden) şikâyette bulunduk ve

– Bize yardım dilemeyecek, Allah'a bizim için dua etmeyecek misiniz? Dedik. Resûlullahşöyle cevap verdi:

– "Önceki ümmetler içinde bir mü'min tutuklanır, kazılan bir çukura konulurdu. Sonra da bir testere ile başından aşağı ikiye biçilir, eti-kemiği demir tırmıklarla taranırdı. Fakat bütün bu yapılanlar onu dininden döndüremezdi. Andolsun, Allah mutlaka bu dini hâkim kılacaktır. Öylesine ki, yalnız başına bir atlı, Allah'tan ve sürüsüne kurt saldırmasından başka hiç bir şeyden endişe etmeksizin San'a'dan Hadramut'a kadar emniyetle gidecektir. Ne var ki, siz sabırsızlanıyorsunuz." (Bkz. Buhari, Menakıp, 25; İkrah, 1 ve Ebu Davud, Cihad, 97.)

وَمَا كَانَ قَوْلَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا
وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿١٤٧﴾ فَآتَاهُمُ اللَّهُ ثَوَابَ
الدُّنْيَا وَحُسْنَ ثَوَابِ الْآخِرَةِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٤٨﴾

147. Onların söyledikleri: "Rabbimiz, günahlarımızı ve işimizdeki aşırılıklarımızı bağışla, ayaklarımızı (bastıkları yerde) **sağlamlaştır ve bize kâfirler topluluğuna karşı yardım et" demelerinden başka bir şey değildi.**

148. Böylece Allah, dünya ve âhiret sevabının güzelliğini onlara verdi. Allah iyilikte bulunanları sever.

Savaşa tutuştukları anda bile akıllarından geçirdikleri dua âlemlerin yüce Rabbi'nden günahları ve geçmişte gösterdikleri taşkınlıkları, ölçüyü aşan tutum ve davranışları için mağfiret dilemeleri, ayaklarını savaş meydanında sapasağlam tutması ve inkârcılara karşı onlara zafer ve nusreti nasip etmesiydi. Bunlar Rabbani insanlardı, sürekli bir biçimde uyanık bilinç hali içinde yaşıyorlardı. Kalplerinde Allah'tan başka kimsenin korkusu yoktu. Dünyaya tutkuyla bağlı değillerdi, bu yüzden ayakları yere sağlam basıyordu yani sabitkadem insanlardı. Buna rağmen sürekli bir biçimde Allah'a yakarış halinde idiler.

İnsan her zaman büyük günah işlediği için mağfiret dilemez; ister küçük günah ister yeterince nimetlere şükretmediği için kendini 'günahkâr' sayar ve mağfiret diler. Buradaki "Zenb/zunub"u küçük günah anlamında da ele almak gerekir. "İsraf" herhangi bir işte aşırıya gitmek, malum ve makul sınırları aşmak demektir. (Bkz. 39/Zümer, 53; 17/İsrai, 33; 7/A'raf, 31).

Bir hadiste şöyle buyrulur: "Allah'ım, bana hatamı, bilgisizliğimi ve işimdeki ölçü dışına çıkma fiilimi ve benim yapıp da Senin benden daha iyi bildiğin şeyleri bağışla" (Buhari, Deavat, 60; Müslim, Zikir, 70). Bu hepimizin mağfiret talebinde bulunurken rehberimiz olması gereken bir duadır. Bu yüksek bilinçle hareket edenlere Allah dünya ve ahiret sevabının güzelliğini, en güzel sevapları verdi. Allah ihsanda bulunanları sever, ödüllendirir. "Elbette güzelliğin karşılığı güzelliktir" (55/Rahman, 60); hatta "Güzellik yapanlara daha güzeli ve fazlası vardır" (10/Yunus, 26).

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تُطِيعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا يَرُدُّوكُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ ﴿١٤٩﴾ بَلِ اللَّهُ مَوْلَاكُمْ وَهُوَ خَيْرُ النَّاصِرِينَ ﴿١٥٠﴾

149. Ey imân edenler, eğer inkâr edenlere itaat ederseniz, sizi topuklarınız üzerinde gerisin-geri çevirirler, böylece büyük hüsrana uğrayanlara dönersiniz.

150. Hayır, sizin mevlânız Allah'tır. O, yardım edenlerin en hayırlısıdır.

Ayeti indiği tarihsel ortamın savaş şartlarında ele aldığımız zaman, askeri bir yenilginin inanmış insanları kendi inançlarından vazgeçirmemesi gerektiği vurgulanır. Uhud savaşı sırasında bozgun belirtileri ortaya çıktığında münafıkların, Müslümanlara eski putperest inançlarına dönüşü hatırlattıklarını yukarıda aktarmıştık. Savaş, insan ve toplum psikolojisini altüst eder. Zafer güveni, yenilgi güvensizliği telkin eder. Tam bu sırada fesatçılar toplumun moral üstünlüğüne son vermek için harekete geçerler, özgüveni yıkıcı telkinlerde bulunurlar ki, savaşlarda çokça başvurulan "psikolojik savaş teknikleri" bu çerçevede geliştirilmiştir.

Yenilgi, bir toplumun kendi eksiklikleri, kusurları üzerinde düşünme fırsatını vermeli ancak temel bir güvensizliğe sürüklememelidir. Güven eksikliği moral çöküntüsüne yol açar, bu da gücü ve başarıyı düşmanlarında vehmetmeye, savaş meydanlarında kaybettiklerine sivil ve sosyo-kültürel hayatta da yenilerini eklemeye başlarlar. 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı ve İslam âlemi, Batı karşısında askeri yenilgilere uğrayınca, nasıl kendi diri ve hayat verici köklerine dönerek yeniden toparlanacağı konusu üzerinde düşünüp gerekli tedbirleri alacağına, Batı'yı körce taklit etme yoluna girdi, böylece sadece savaş meydanlarında değil, siyasi ve sosyo-kültürel alanlarda da yenilgilere uğradı. Oysa tarihte Müslümanları muzaffer fatihler ve adil hükümdarlar kılan İslamiyet idi, savaş yenilgileri onları İslam'la aralarında mesafe koyma gibi büyük yanılgılara sürükledi. Bu tam anlamıyla hüsran ve ziyandır. Müslüman yenildiği gücü gözünde büyütüp onu taklit etmeye, zihin dünyasında yüceltmeye başladığında bir bakmış ki ona benzemiştir; çünkü gözünde yüceltip taklir ettiği güç onu dininden eder (3/100).

Hakiki gücün kaynağı Allah'tır. Bütün varlık âlemi O'nun kudret eli altındadır. Her şeyin ve herkesin Rabbidir, koruyucusudur. Allah bizim Mevlamızdır. Yapıp ettiklerimizin nihai, asli ve hakiki gayesi, maksudu O'dur yani O'nun hoşnutluğu ve rızasıdır.

Eğer zafer ve nusrete sahip olacaksak, arzu ve emellerimize kavuşacaksak, bunu bize hakiki Mevlamız olan Allah'tan başkası bahşetmez. Gücü, izzeti ve ayakta kalmayı gayriahlaki güç ve ittifaklar kurarak sağlamak, mütegallibe, sömürgecilere güvenmek yanıltıcıdır. Bir şeyler yanlış gitmiş olsa dahi, hatayı kendimizde bulmalı; güç ve izzeti Allah, peygamber ve mü'minlerde aramalıyız (5/Maide, 55-56). Allah, her şeyi bilir, her şeyden haberdardır ve her şeyi görür. O halde hiçbir kulun sıkıntı ve ıstırabı O'na gizli kalmaz, her dua ve yakarış O'na ulaşır. En cömert ve yardımsever insanın gücü sadece bu dünya ile sınırlı iken, O, insana bu dünyada ve ahirette yardım eder. İki dünyada hakiki

Mevla O'dur. Bazen kul, asıl derdinin ne olduğunu bilmese bile Allah ondan daha iyi bilir ve samimiyetine, ihlas ve takvasına uygun olarak ona yardımda bulunur. Bilincini imanın inşa ettiği kul "büyük derdim var" demez, "derdimi bilen Büyük Allah var" der. "Allah, insana şah damarından daha yakındır." Varlık âleminde bu inanca ve düşünceye sahip olan insan büyük bir güven ve rahatlık içinde yaşar, bütün sıkıntı ve dertlerinin geçici olduğunu bilir; hatta ruhen olgunlaşması, temizlenip arınması için dert ve sıkıntıları birer kefaret olarak algılar, onları lehine çevirir. (2/Bakara, 257.)

سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَا أَشْرَكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا ۖ وَمَأْوَاهُمُ النَّارُ ۖ وَبِئْسَ مَثْوَى الظَّالِمِينَ ﴿١٥١﴾

151. Kendisi hakkında hiçbir delil indirmediği şeyi Allah'a ortak koştuklarından dolayı küfredenlerin kalplerine korku salacağız. Onların barınma yerleri ateştir. Zalimlerin konaklama yeri ne kötüdür.

Nüzul ortamına uygun olarak "kalplerine korku salınacak olan müşrikler", Uhud'ta bir ara Müslümanları bozguna uğratanlar ise, bu durumda söz konusu müşriklerin "aktif halde olanlar" olduğu anlaşılıyor. Tarihsel olarak bu durum, bize ebedi ve evrensel olarak müşriklerin iki pozisyonda aktif halde olacaklarını ilham etmektedir: Biri sıcak savaş, diğeri soğuk savaş. Biri savaş meydanında sıcak çatışma şeklinde vuku bulur; diğeri sosyo-kültürel, politik ve psikolojik olarak daha rafine ve sofistike yollarla devam eder.

Şirk, hakikate karşı dirençtir. Hakikat, Allah'ın birliği, ulûhiyetinin ve rububiyetinin tekliği, O'nun vahdaniyetinin ihlal edilmek istenmesidir. Ahiretin varlığı ve nübüvvet hakikatin diğer unsurlarıdır. Bunun toplumsal tezahürleri çeşit çeşittir. Bütün adaletsizlikler ve zulümler, baskı ve haksızlıklar, suistimaller ve sahtekârlıklar, yoksulluklar ve yoksunluklar, çürüme ve yozlaşmaların kaynağı şirktir. Müşrik Hakikat nazarında Hakikate karşı suç işlediğinin farkındadır. Bundan dolayı sürekli bir biçimde bir meşruiyet krizi yaşar, fakat her kötü fiili onu biraz daha bataklığa iter ve sürgit daha çok hırçınlaşmasına sebebiyet verir. Hırçınlığın sebebi kalpten bir türlü atılamayan korkudur (33/Ahzab, 26 ve 59/Haşir, 2).

Allah'a ortak koşanların sorunu, insanın vicdanını ve aklını tatmin edecek herhangi bir temele dayanmadan bir tutum içinde olmaları ve söz konusu temelsiz tutumu inatla sürdürmeleridir. Allah, şirki makul, tatminkâr ve haklı kılacak herhangi bir delil indirmiş değildir. Bu yüzden şirk kabul edilebilir değildir.

Delil olarak çevirdiğimiz "**sultan**" kelimesinin, etrafı aydınlatan kandil yağı "es Seliyt"ten alındığını düşünürsek, müşrik, herhangi bir ışık-aydınlık kaynağına sahip olmayan bedbaht kişidir. Kelimeyi "hüccet veya delil (kanıt-burhan)" şeklinde ele alırsak, bu durumda da müşrik, temelsiz, referanssız olan güvenlikten yoksun kişi olur ki, insanı merkeze bağlayan sapsağlam şeyler olmadıkça, kişi kendini güvende hissetmez (Bkz. 11/Hud, 96. ayetin açıklaması).

Burada anlatılanların Uhud'la ilgisi önemlidir: Mekkeliler, Ayneyn Geçidi'ndeki okçular yerlerini terk edince iki koldan saldırıya geçtiler. Müslüman askerler bozguna uğradı. Hz. Peygamber'in öldürüldüğü haberleri yayılınca askerler neredeyse dağılmakla karşı karşıya geldi. Ancak Hz. Peygamber ve etrafındaki bir avuç kahramanın -özellikle sancağı yerden alıp sonuna kadar taşıma şerefini elinde bulunduran kadın sahabi Ehabiş kabilesinden **Amra** ve bir erkek gibi savaşan **Ümmü Umare**- direnci ve dirayetiyle toparlanma sağlandı. Hatta savaşı kazandıklarına kanaat getirip Mekke yolunu tutan müşrikleri bir süre takip de ettiler.

Burada ilgi çekici bir nokta var: O da neden müşriklerin bir tür savaşı tamamlamaktan vazgeçip Mekke yolunu tuttukları, nasılsa bozguna uğrattıkları Müslümanları tümüyle kılıçtan geçirmedikleri hususudur. **Muhammet Hamidullah**, peş peşe birkaç soru sorar, fakat hiçbirine tatminkâr cevap veremez: "Ebu Süfyan tamamen savunmasız kalmış bulunan Medine'yi yağmalamayı aklından geçirmedi. Acaba bu durum sadece bir muhakeme hatası ve kötü bir karar mı? Acaba o sırada Ebu Süfyan, paralı askerlerinin çekilip gitmelerine izin vermiş olduğu için mi o da alanı terk etmeye mecbur kalmıştır? Gerçekten de ne kadar önemli olursa olsun Müslümanların son anda teşkil ettikleri bir direnme gücü ile tek başına baş edemeyeceğini anlamış olabilir. Acaba şahsiyet ve gönlünün yüksek vasıflarını takdirle karşıladığı bu çocukluk arkadaşına karşı hala yakınlık hisleri mi taşıyordu? Ve bu arada bizzat Resûllulah'ın şahsına karşı bir kin beslemediğinden esasen elde etmiş bulunduğu zaferle mi iktifa etmek istiyordu? Acaba sabahleyin paralı askerlerinin gevşekliği sebebiyle kaybettiği savaşı ve onların zayıflığını görmüş ve onlarla birlikte sonucundan emin olmadığı yeni bir savaşa girmek mi istememişti? Acaba Müslümanlar lehine durumun ters dönmesi halinde hiç de ümit etmedikleri bir sırada elde ettikleri bu zaferin berbat olup ellerinden çıkıp gitmesinden mi korkuyordu? Bu suallerin hiçbirine dair bilgimiz yoktur. Her halükarda Ebu Süfyan'ın, mademki bu davranışında kendisi için bir menfaati yoktu, o halde bilerek ve isteyerek putperest arkadaşlarına ihanet ettiğini sanmak abes olacaktır" (İslam Peygamberi, I, 237; Prg. 391).

Hamidullah, sıraladığı bir dizi sorunun cevabını bilemediğimizi söylüyor. Oysa cevap, bu ayetin sırrındadır. Mekkeliler, Müslümanları bozguna uğrat-

mışlardır ama kısa zamanda Allah, Bedir'de olduğu gibi bir kere daha tarihe müdahale ederek kalplerine korku saldı, bu korkunun (ru'b) derin etkisinde dönüp de zaferlerini tamamlayamadılar, savaş alanını terk edip Mekke'ye döndüler. Eğer dönüp askeri üstünlüklerini mantıki sonuçlarına kadar sürdürmek isteselerdi, fiziki kanunlar yani cari sünnet gereğince geri kalan Müslümanların tümünü kılıçtan geçirir, bir ihtimal Hz. Peygamber (s.a.)'i de şehid edebilirlerdi. Ama Allah buna müsaade etmedi. İman ve ihlas mü'minde tecelli ederse, korku inkârcı, müşrik ve zalimin kalbinde peydahlanır (59/Haşir, 2).

Evet, müşrikler bir daha dönmeyi göze alamadılar, Allah kalplerine korku saldı. Müşriklerin kalbini sarsan korku, Müslümanların sayıları, silah üstünlüğü değildi; belki müşrikliklerinin onları nasıl Allah'a karşı isyankâr bir tutuma sürüklemesi ve bunun ruhlarında yarattığı derin kaygı idi. Buna rağmen gurur ve kibirleri, nefisleri ve onda yuvalanmış bulunan şeytanları onları Hakkı teslim etmekten alıkoyuyordu. Bu tarihin sonuna kadar her dönemde gözlemlenebilecek trajik beşeri bir durumdur. Böylelerinin varacağı yer ateştir. Şirk dolayısıyla kendilerine ve başkalarına zulmedenlerin varacağı yer ne kadar kötüdür!

وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللّٰهُ وَعْدَهٗٓ اِذْ تَحُسُّونَهُمْ بِاِذْنِهٖۚ حَتّٰٓى اِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَازَعْتُمْ
فِي الْاَمْرِ وَعَصَيْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَٓا اَرٰىكُمْ مَا تُحِبُّونَۜ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا
وَمِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْاٰخِرَةَۚ ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْۚ وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْۜ
وَاللّٰهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٥٢﴾ اِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوٗنَ عَلٰٓى اَحَدٍ
وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِٓي اُخْرٰىكُمْ فَاَثَابَكُمْ غَمًّا بِغَمٍّ لِكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلٰى مَا
فَاتَكُمْ وَلَا مَٓا اَصَابَكُمْۜ وَاللّٰهُ خَبِيرٌۢ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٥٣﴾

152. **Andolsun, Allah size verdiği sözünde sadık kaldı; siz O'nun izniyle onları kırıp-geçiriyordunuz. Öyle ki sevdiğiniz** (zafer)**i size gösterdikten sonra, siz yılgınlık gösterdiniz, isyan ettiniz ve emir hakkında çekiştiniz. Sizden kiminiz dünyayı, kiminiz âhireti istiyordu. Sonra** (Allah) **denemek için sizi ondan çevirdi. Ama** (yine de) **sizi bağışladı. Allah mü'minlere karşı fazl** (ve ihsan) **sahibi olandır.**

153. **Siz o zaman durmaksızın uzaklaşıyor, kimseye dönüp bakmıyordunuz. Elçi de sürekli sizi arkadan çağırıyordu.** (Allah) **Elinizden kaçırdıklarınıza ve size isabet edene üzülmemeniz için sizi kederden kedere uğrattı. Allah, yaptıklarınızdan haberi olandır.**

Uhud'dan sonra Medine'ye dönenler, bozgunun sebeplerini araştırırlarken bir bölümü "Allah bize zafer va'detmişti, neden bozguna uğradık?" diye sorunca, bu ayet indi. Muhtemelen münafıklar süren tartışmaya katılırken "Allah sözünü tutmadı" imasında bulunuyorlardı. Yapılması gereken, nerelerde hatalar işlendiği konusunun araştırılmasıydı. Allah sözünde sadık kalmıştı. "Sabır ve takva" ile davrandıklarında, düşman saldırıya geçse dahi Allah onlara yardım edecekti, bu O'nun va'diydi (3/Âl-i İmran, 124-125). Bu oldu. Savaşın ilk aşamasında Müslümanlar, "O'nun izniyle" (bilgisi dâhilinde, kazasıyla, emriyle veya yardımıyla) düşmanı kırıp geçiriyor, kesin bir zafere adım adım yaklaşıyorlardı (47/Muhammed, 4). **İbn-i Abbas**, muhteşem bir zaferin altına imza atmakta olduklarını söylüyordu. Ta ki, bir tutum belirleme konusunda yılgınlığa düşüp isyan edinceye ve iş konusunda çekişmeye başlayıncaya kadar.

Aldıkları talimat gereği okçular hiçbir şekilde yerlerini terk etmemeliydi. Talimatı dinlemeyip ganimet hevesine kapılınca durum bozuldu. Bir kısmı "Hz. Peygamber'in sözünü dinleyelim" derken, bir kısmı "ganimete biz de ortak olalım" demeye başladı. Bir anda ikiye ayrıldılar. Tercihlerini dünyadan yana kullananlar ile ahiretten yana kullananlar anlaşmazlığa düştüler. Dünya nimetine olan güçlü eğilim, kalpleri yılgınlığa sürükledi, bu da beklendiği üzere gevşekliğe, bölünmeye sebebiyet verdi. Zaferin şartı, verilen emri sabırla harfiyyen yerine getirmek, disiplini bozmamak, komuta kademesinin plan ve programının dışına çıkmamaktı. Ganimet (dünya) sevdasına kapılanlar bunun dışına çıktılar.

Bu gerçekte bir isyandı, küçümsenecek gibi değildi. Bu yüzden, sanki mü'minlerin tümü buna katılmış, bu hatayı işlemiş gibi "isyan ettiniz" denmiştir. Çünkü sonuçta savaşın ağır faturası bütün Müslümanlara çıkmış, Uhud onların hesabına bir bozgun olarak yazılmıştır. Ancak elbette **Kurtubi**'nin yerinde işaret ettiği üzere, bu ayetteki sitem, söz dinlemeyenler içindir. Mekkeliler, neredeyse ağır bir yenilgiye uğrayacaklarken, Allah Müslümanları onlardan geri çekti, böylelikle onları imtihana tabi tuttu.

Uhud, dünyaya zaafın her olayda gibi savaşta da ne kadar etkileyici olduğunu gösteren çarpıcı bir örnektir. **İbn-i Mes'ud**, "Uhud gününe kadar içimizde dünyayı isteyenler olduğunu fark edememiştik" demiştir.

"(Yine de) **sizi bağışladı. Allah mü'minlere karşı fazl** (ve ihsan) **sahibi olandır.**" Böyle ikenAllah'ın mü'minleri bağışlaması önemlidir. Çünkü bağışlamayıp da, Mekkeliler, son darbeyi indirecek olsalardı, belki de onların kökü kuruyacaktı. Fakat Yüce Allah, Bedir'de olduğu gibi Uhud'da bir kere daha tarihe müdahale etti, aslında tam bir zafer kazanma pozisyonunda iken, Mekkelilerin kalbine korku saldı, savaşı yarım bırakıp memleketlerine döndüler. Nihayet Mekkeliler

ağır bir suç işlemişlerdi, kendilerine peygamber olarak gönderilmiş bir zatın yüzünü kanatmışlardı, elbette Allah'ın gazabı çetin olacaktı (Müsned, I, 287-288).

153. ayet, durumun iç yüzünü bütün çıplaklığıyla ortaya koyuyor. Neredeyse galibiyet tescil edilecekken, yukarıda sayılan sebepler dolayısıyla bozgunla karşı karşıya gelinmesi bir anda ordunun demoralize olup dağılmasına, askerlerin kaçışmasına sebep oldu. Düşman korkusu öyle bir noktaya geldi ki, askerler arkalarına bakmadan kaçmaya başladı, bir kısmı Medine önlerine kadar gelmişti. Hz. Peygamber (s.a.)'in etrafında on kişi kadar insan kalmıştı, onlara durmadan "Ey Allah'ın kulları geri dönün" diye sesleniyordu (Buhari, Megazi, 20). Zafer bir anda yenilgiye dönüşmek üzereydi.

Elbette bunun bir maliyeti olacaktı. Bu maliyet tam bir travmaya dönüşebilir, savaş sonrasında bütün bir sistemin dağılmasına da yol açabilirdi. Allah mü'minleri değişik bir seviyede adeta ruhsal bir eğitime tabi tuttu. Kuşkusuz önemli fırsatlar kaçırmışlardı, büyük bir yenilgiden kurtulmuşlardı, her şeyleriyle buna odaklanacak olsalardı hem birlik ve beraberliklerini hem imanlarını kaybedebilirlerdi. Çünkü çoğu zaman savaşta galip gelen, mağluplar üzerinde ruhsal/psikolojik olarak derin etkiler bırakır. Allah, buna fırsat vermedi, mü'minlere gam üstüne gam verdi, onları kederden kedere uğrattı: Yenilgiyle yüz yüze geldiler, peygamberleri yaralandı, 70 arkadaşlarını şehit verdiler, bir o kadar kişi yaralandı, korkuyu tattılar, dünya hayatına şiddetli arzu göstermenin ne kadar ağır maliyetli bir iş olduğunu ayne'l-yakin ve hakka'l-yakin anladılar, öğrendiler. Bundan daha büyük bir utanç olamazdı, artık bundan sonra elden kaçana veya başa gelene üzülecek durumda değillerdi. Bu olaydan gerekli dersi çıkaracak olsalar, kaybettiklerinden üzülmemeleri, elde ettikleriyle de sevinip şımarmamaları gerektiğini anlayacakları (57/Hadid, 23). Allah, yaptıklarından haberdardır.

ثُمَّ اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ اَمَنَةً نُعَاسًا يَغْشٰى طَآئِفَةً مِنْكُمْ وَطَآئِفَةٌ قَدْ اَهَمَّتْهُمْ اَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللّٰهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ يَقُولُونَ هَلْ لَنَا مِنَ الْاَمْرِ مِنْ شَيْءٍ قُلْ اِنَّ الْاَمْرَ كُلَّهُ لِلّٰهِ يُخْفُونَ فِي اَنْفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ لَكَ يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْاَمْرِ شَيْءٌ مَا قُتِلْنَا هٰهُنَا قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ اِلٰى مَضَاجِعِهِمْ وَلِيَبْتَلِيَ اللّٰهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحِّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿١٥٤﴾

154. Sonra kederin ardından üzerinize bir güvenlik (duygusu) **indirdi, bir uyuklama ki, içinizden bir grubu sarıveriyordu. Bir gurup da, canları derdine düşmüştü; Allah'a karşı haksız yere cahiliye zanlarıyla zanlara kapılarak: "Bu işten bize ne var ki?" diyorlardı. De ki: "Şüphesiz işin tümü Allah'ındır." Onlar, sana açıklamadıkları şeyi içlerinde gizli tutuyorlar, "Bu işten bize bir şey olsaydı, biz burada öldürülmezdik" diyorlar. De ki: "Evlerinizde olsaydınız da üzerlerine öldürülmesi yazılmış olanlar, yine devrilecekleri yerlere gidecekti.** (Bunu) **Allah, sinelerinizdekini denemek ve kalplerinizde olanı arındırmak için** (yaptı). **Allah, sinelerin özünde saklı duranı bilendir.**

İşlenen hatanın büyüklüğü, genel olarak "isyan ettiniz" şeklinde ifade edilmiş. Ancak kolektif suç ve ceza olmadığı gibi, kolektif sevap ve ödül de yoktur. Evet, ganimet tutkusuyla yerlerini terk edenler olmuş, bir bozguna sebebiyet vermişlerdi. Ama sabreden, kararlılık gösteren, talimatlara riayet eden ve en kritik anda bile Hz. Peygamber (s.a.)'i terk etmeyenler de vardı. Bu samimi insanlar, yukarıda işaret edilen gam ve kederleri bir bir yaşadıktan sonra, üzerlerine bir güvenlik duygusu indirildi. Kalplerinde huzur verici bir sükûnet belirdi; öylesine ki neredeyse uyuklayacaklardı. Bir kimse kendini güvende hissetmedikçe uyuyamaz. Bir hastalık geçiriyorsa, derin bir kaygı içindeyse veya korkuyorsa uyku hali arız olmaz. Ebu Talha, bu halin kendilerine cephede arız olduğunu söylüyor (Buhari, Megazi, 20).

Bazıları bunun salt bir güvenlik hissine işaret ettiğini, uyku veya uyuklamanın emniyetten bedel olduğunu söyler. Burada önemli olan, Allah'ın savaşta sabır ve takva ile hareket edip gözünü ganimete dikmeyen, talimatlara uyan ve en kritik anda bile Allah'ın Resûlü'nü terk etmeyenlerin bir anda özgüven duygusuna kapılmaları, tekrar cesaret toplayıp her türlü kaygı ve korkuyu üzerlerinden atmış olmalarıdır. Ashabın uyku halini fiilen hissetmiş olmaları pekâlâ mümkündür. Zira lafızda yer alan يَغْشٰى (bürüyor) kelimesi bunu gerektirmektedir. Benzer bir sükûnet, dinginlik ve emniyet hissi daha önce Bedir gününde de yaşanmıştı (8/Enfal, 11).

Mü'minler her iki kritik durumda emniyet duygusunu bu seviyede hissettiler, rahatça uyuyabileceklermiş gibi rahatladılar. Bu iki olaydan (Bedir ve Uhud) hareketle denebilir ki, şartlar ne kadar zor olursa olsun, savaşta sabır ve takva gösterenler ilahi yardıma mazhar olur, moral üstünlük makamına erişir ve gerektiğinde son ana kadar savaşmaya devam ederler. Burada ilahi yardımı açıkça müşahede etmek mümkün: Allah müşriklerin kalbine korku salarken

(151. ayet) mü'minlerin kalbine güven duygusunu verdi. Oysa Uhud'ta şartlar Müslümanların aleyhinde gelişiyordu. Müşrikler yine de korkuyu tattılar, mü'minler ise emniyet hissini yaşadılar. Bu zahiri ölçülerle anlaşılması hayli güç bir paradokstur ve zaten tarihe müdahale eden ilahi yardımlar böylesi paradokslar şeklinde tahakkuk eder.

"**Bir grup da canlarının derdine düşmüştü.**" Bunlar münafıklar mıydı, yoksa zaaf gösteren Müslümanlar mı? Münafıklar olması daha kuvvetli ihtimal gibi görünmektedir. Hatırlanacağı üzere Abdullah ibn Übey ve adamları savaşa katılmadan geri döndüler ama bir kısmı ganimet ve kolay zafer umuduyla savaşa katılmayı göze aldılar. Savaşın seyri umdukları yönde olmayınca söylenmeye, suçlu aramaya, kendilerini temize çıkarmaya başladılar. Sorumluluklarını görmezlikten gelip eski cahiliyeye özgü zihinsel alışkanlıklarını öne çıkardılar.

"**Cahiliye zannı**" genellikle Allah hakkında olur, yanlış, temelsiz, haksız ve insanları büyük hatalara sürükleyen kanaatler şeklinde ortaya çıkar. Bu olayda, cahiliye zannına kapılanlar, bozgunun sebeplerini neredeyse Allah'ın dilemesine, ilahi takdire bağlamaya yeltendiler. (Bkz. 33/Ahzab, 10 ve 48/Fetih, 6.) Veya "Bu sonuçtan bize ne, bize sorulmadı, savaş stratejisini kim tespit ettiyse suçlu odur" dediler. Münafıkların reisi Abdullah b. Übey, savaşla ilgili takip edilecek istişareye katılmış olmasına rağmen Muattıp bin Kuşayr, hiçbir sorumluluk kabul etmediklerini açıkça dile getiriyor, sorumluluk kabul etmeyeceklerini söylüyordu.

Tabii ki ilahi takdir önemlidir. Ama insan önce kendi kusur ve hatasını tespit etmelidir. Beşeri hata ve tedbirsizlik sonucu meydana gelen kazalar, afetler ve felaketler ilahi takdire bağlandığı zaman, insanlar sadece sorumluluktan kaçmış olurlar. Mesela evini fay hattı üzerinde yapıp çürük malzeme kullananlar, orta büyüklükte bir depremde can ve mal kaybına uğradıklarında; trafik kurallarına riayet etmeyenlerin sebep olduğu kazalarda sebebi ilahi takdirde arayacak olurlarsa, bu cahiliye zannı olur. Cahiliye zannı Allah'a karşı saygısızlıktır. İşlerin tümü Allah'ın kudret eli altında cereyan eder ama bize düşen görev sebepler dünyasında her tedbire ve çareye başvurmak, sonra sonucun tahakkukunu Allah'a bırakmaktır.

Uhud sonrasında münafıkların niyeti başkaydı. Savaş Müslümanların aleyhinde cereyan etmeye başlayınca içten içe seviniyorlardı. Ama sorumlular aranmaya yani savaşın kritiği yapılmaya başlandığında taktik değiştirdiler. Onlar hem sorumluluklarını kabul etmek istemiyorlardı hem mü'minleri demoralize etmeye çalışıyorlardı. Bu onların "açıklamayıp içlerinde sakladıkla-

rı şey"di. Öne sürdükleri mazeret son derece gülünçtü. Evlerinde otursalardı dahi, ecelleri gelmişse, vadeleri dolmuşsa öleceklerdi. Ölümden kaçış yoktur.

Söz konusu bozgunun yaşanması, keder üstüne keder ve gamın tadılması bir hikmete mebni idi. Bu da Yüce Allah'ın mü'minlerin iç dünyalarını sınayıp denemesi; kalplerini her türlü kötülük, kötü arzu ve eğilimlerden arındırmayı murat etmesiydi. Belki mü'minler de "Acaba savaş olmasaydı, yakınlarımızı kaybetmezdik" şeklinde bir düşünceyi içlerinden geçirmişlerdi. Allah bu sayede bu türden vesveseleri, şeytan eseri telakki ve fikirleri içlerinden söküp attı. Ölüm anı gelmişse hiçbir şekilde ertelemek mümkün değildir. (Bkz. 3/145; 4/Nisa, 78; 33/Ahzab, 16 ve 62/Cuma, 8.)

Bir diğer hikmet, imanı ve kişiliğiyle saf altın olan mü'minler ile içi paslı demir gibi çürümeye uğramış münafıkları birbirinden ayırmaktı. Nitekim böylesine çetin bir durumda mü'minler ile münafıklar bir kere daha orta yere çıkmış olmuşlardı. Allah sinelerin özünde saklı olanları bilir ve dilerse bu vesileleri halk ederek bunları açığa çıkarır.

إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ ۙ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ
بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا ۖ وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿١٥٥﴾

155. İki topluluğun karşı karşıya geldikleri gün, sizden geri dönenleri, kazandıkları bazı şeyler dolayısıyla şeytan onların ayağını kaydırmak istemişti. Ama andolsun ki, Allah onları affetti. Şüphesiz Allah, bağışlayandır, yumuşak olandır.

"**İki topluluğun karşı karşıya geldiği gün**" Uhud savaşıdır. Yukarıda, savaşta bozguna yol açan sebepleri anlattık. Bu sebeplerin başında okçuların verilen talimatı dinlemeyip bir an önce ganimet elde etme hevesiyle yerlerini terk etmeleri ve düşmanın bunu fırsat bilip şiddetli bir karşı saldırıya geçerken ortaya çıkan bozgun atmosferinde bazılarının kaçmaya başlamalarıdır. **İbn-i İshak**, Müslüman tarafın üçte birinin yaralandığını, üçte birinin Hz. Peygamber'in çağrısına icabet edip sebat gösterdiğini, üçte birinin de sağa sola kaçıştıklarını söyler. Kaçanların bir kısmı dağlara çıktılar, bir kısmı Medine'ye gitti. Onları gören hanımları büyük tepki gösterip "Allah'ın Resûlü'nü bırakıp da mı kaçıyorsunuz?" deyip azarlamış, yüzlerine toprak saçmış ve şöyle demişlerdir: "Alın ip bükeceğini bari kadınlar gibi ip bükün".

Bundan hareketle ayetin savaşa katılan mü'minlerin bir kısmı hakkında indiğini söyleyebiliriz. Nitekim bunlardan yani savaş meydanını terk edip ka-

çan ve bir rivayete göre üç gün sonra dönenlerden biri Hz. Osman'dı. Abdurrahman bin Avf ile girdiği bir polemik vesilesiyle İbn-i Ömer'in anlattıklarından anlıyoruz ki, Hz. Osman (r.a.) da, bu durumu kabullenmiş ancak bu ayeti okuyarak diğerleriyle birlikte affedildiklerini söylemiştir. (Buhari, Fedailü Ashabi'n-nebiy, 7; Müsned, I, 68).

Talimatları dinlememek ve her ne olursa olsun, bir savaş taktiği olan ric'at (geri çekilme) hali değil de, savaş meydanından kaçmak günahtır (Bkz. 8/Enfal, 15; 9/Tevbe, 25-26). Bu yaptıkları dolayısıyla şeytan onların ayağını kaydırmak istemiştir. Burada gözden kaçırılmaması gereken ince nükte, insanın günaha eğilim duyarak günah sayılan bir davranışın içine girmesi veya günaha yönelmesiyle şeytanın onun ayağını kaydırmaya teşebbüs etmesidir. Yani aslında şeytanın insan üzerinde herhangi bir yaptırımı, zorlayıcı gücü yoktur. Günah sayılan bir davranışın tohumu kalpte yeşerir, kalbi değiştirir ve kişi ona yönelmeye başlayınca, şeytan bunu fırsat bilip o kişinin ayağını kaydırmaya başlar. Hata, suç ve günahı yeşerten emir ve nehiy dinlemeyen nefistir.

Somut örnek Uhud'da yaşanan dramatik olaydan hareketle bunu anlamaya çalıştığımızda, eğer okçular yerlerini terk etmeseydi ve Hz. Peygamber (s.a.)'in öldüğü haberi üzerine bazıları savaş meydanından kaçmasaydı –ki birincilerin kalbi eğilimi ganimete sahip olmak, diğerlerinin ki canlarını kurtarmaktır– günah sayılan bir tutum ve davranışın içine girmeyecek, dolayısıyla şeytan da onların ayağını kaydırma fırsatını bulmayacaktı.

Sonuç itibariyle günahlar Allah'a nispet edilemez, kişi günaha karar verir, şeytan da onu teşvik eder, ayağını kaydırmaya çalışır. Adem'in cennette iken de "ayağının kayması" aynı kelime ile ifade edilmiştir. (Ayrıca bkz. 2/Bakara, 36; 12/Yusuf, 100; 18/Kehf, 63 ve 28/Kasas, 15).

Allah bu zaafı gösterenleri affetmiştir. Çünkü O, bağışlayandır, hilm sahibidir. Hemen gazaplanıp ceza vermez. Niyetlere bakar, ceza verme gücüne ve imkânına sahip olduğu halde bağışlar, tevbe için bir fırsat daha verir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ أَوْ كَانُوا غُزًّى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا لِيَجْعَلَ اللَّهُ ذَٰلِكَ حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١٥٦﴾ وَلَئِنْ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿١٥٧﴾ وَلَئِنْ مُتُّمْ أَوْ قُتِلْتُمْ لَإِلَى اللَّهِ تُحْشَرُونَ ﴿١٥٨﴾

156. Ey imân edenler, inkâr edenler ile yeryüzünde gezip dolaşırken veya savaşta bulundukları sırada (ölen) **kardeşleri için: "Yanımızda olsalardı, ölmezlerdi, öldürülmezlerdi" diyenler gibi olmayın. Allah, bunu onların kalplerinde onulmaz bir hasret olarak kıldı. Dirilten ve öldüren Allah'tır. Allah, yaptıklarınızı görendir.**

157. Andolsun, eğer Allah yolunda öldürülür ya da ölürseniz, Allah'tan olan bir bağışlanma ve rahmet, onların bütün toplamakta olduklarından daha hayırlıdır.

158. Andolsun, ölseniz de, öldürülseniz de şüphesiz Allah'a (varıp) **toplanacaksınız.**

Her bir yaşantı, her bir tecrübe bir sonrakinin yol göstericisi, ibret levhasıdır. Bedir ve Uhud, tarih sahnesine yeni çıkmakta olan Müslüman cemaatin yaşadığı iki önemli tecrübe oldu. Arap yarımadasından başlayan ve çok kısa zaman içinde üç kıtaya yayılan İslam'ın bu iki büyük tecrübeyle yakından bağlantılı olduğunu söylemek mümkün. Bu yüzden tarihin her döneminde takip edilecek prensipler mecmuası olarak bu iki olaya atıfta bulunmaktadır.

Uhud bozgunu ortaya çıkınca münafıklar, kendi yakınları kendileri gibi savaşa katılmasaydı ölmeyeceklerini söylemeye başlamışlardı. Ayette geçen "inkâr edenler (kâfirler)" mutlak olup, münafıkları da içine almaktadır.

Savaş, kişinin kendi yaşadığı yerden ayrılması anlamına gelir. Savaşa çıkan döner veya dönmez. Herhangi amaçlı seyahate çıkan yerinden, yurdundan ayrılır. Kur'an-ı Kerim bunu "Darabe" filinin mazi siygasiyle (ضَرَبُوا) ifade ediyor. İnsan ayağını yere vurarak yolculuğa çıkar. Her sefer ve yolculuk ilk adımla başlar. Savaş, ticaret, turizm, ziyaret veya başka sebeple olsun, insan bulunduğu yerden ayrılmak durumundadır. Hayatın devamı sabit mekâna bağlı değildir. İnkârcılar veya bunların etkisinde kalanlar; kardeşleri, yakınları veya eş ve dostları için, yerlerinden ayrılmasalardı, yanımızda kalsalardı ölmez veya öldürülmezlerdi şeklinde bir düşünceye kapıldıklarında cahillik etmiş olurlar. (33/Ahzab, 18.) Çünkü eceli savaş veya seyahatle ilişkilendirmek olur ki, bu yanlıştır. Hayat ve ölüm Allah'ın elindedir. Hiçbir savaş veya sefer ölümün hakiki sebebi değildir; belki savaş veya sefer ölümün tahakkuk etmesini sağlayan bir vesiledir. Vesile ve sebebi birbirine karıştırmamak lazım. Hakiki sebep, Allah'ın bir insana verdiği ömrün tamamlanması, vadenin dolmasıdır ki, buna ecelin gelmesi denir. Ecel geldi mi bunu hiçbir güç engelleyemez, öteye atamaz: (Bkz. 3/Âl-i İmran, 145 ve 4/Nisa, 78).

Bu düşüncede olmak yani ölümü savaş veya sefere bağlamak insana kal-

binde derin ve acı verici bir pişmanlığın yeşermesine sebep olur. Çünkü geride kalanlar, neden yakınları sefere çıkmasınlar diye gerektiği kadar ısrar etmediler, onlara engel olmak için gerekli çabayı göstermediler diye pişmanlık duymaya başlar, bu da onlara derin acı verir, kalplerini onulmaz hasretlere düşürür. Oysa inanmış bir insan, hayat ve ölümün, kaza ve kaderin Allah'ın kudret elinde olduğunu bilirse, bu bilgiyi imana dönüştürürse böylesine acılar yaşamaz, Allah'ın iradesine ve takdirine rıza gösterip rahatlar. Sefer veya yolculuğun gerçek ölüm sebebi olabileceğini ancak imanı ve bilgisi zayıf insanlar düşünebilir. Bunlar da gereksiz yere kendilerini derin üzüntülere boğarak harap ederler.

Savaş veya yolculuk ölüm sebebi sayılmaz. En ağır ve ölümcül hastalıklar bile ölümün gerçek sebebi değildirler. Öyle olsaydı eğer, hastalıkları kişiselleştirir, bu mevhum kişiliklerde bir ulûhiyet gücü vehmeder olurduk. Bir anlatıma göre Azrail aleyhisselam "Rabbim, beni ölüm meleği yaptın, kulların ölümü benden bileceklerdir" diye yakarınca "Korkma, onlar ölümü senden değil, türlü türlü hastalıklardan bileceklerdir" buyurmuştur. İnsan zanneder ki kanser, kalp krizi vb. Hastalıklardan ölür, bu diğer bütün hastalıklar birer vesiledirler. Yaşatan, öldüren veya bir daha diriltecek olan Allah'tır ama her şey sebepler ve vesileler dünyasında ilahi sünnetlere, tabiat yasalarına göre işler. Allah'ın ilmi, hükmü, kaza ve kaderi değişmez. Bu yüzden kullar her ne yaparsa, yaptıklarını bilir ve görür.

Mademki Allah'ın ilmi ve hükmü değişmiyor, her şey takdir edildiği üzere tahakkuk ediyor, bu durumda korkmaya, yapılması gerekenlerden kaçmaya mahal yoktur. Ölüm anına karar veren de O'dur (2/Bakara, 258). Bu durumda insan sorumluluklarının tam bilincinde olmalı, neleri yapması gerekiyorsa gücü ve imkanı oranında yapmalıdır. Savaşa çıkılması gerekiyorsa savaşa, hayırlı bir yolculuğa çıkmak gerekiyorsa yolculuğa çıkılır. Allah yolunda öldürülen veya ölen kimse sahip olunabilecek en büyük ödüle sahip olur. Çünkü bu Allah'tan bir bağışlanmayı ve rahmeti celp eder. Yüce Allah bu ödülü vereceğini ant içerek belirtmektedir. Bu ise, kişinin hayatı boyunca toplayabileceği en büyük servetten çok daha değerlidir. Mal tükenir, Bazen insanın başına nice dertler açar; şöhret son bulur, son bulmasa da afet olabilir; makam günün birinde elden çıkar; güzellik sona erer; bel bağladığımız yakınlar bir bakarsınız sırt çevirmiş veya yok olup gitmişlerdir. Ama Allah'tan olan mağfiret ve rahmet ebedidir (Bkz. 16/Nahl, 96 ve 18/Kehf, 46). Her dünya nimeti sonsuz, sınırsız ve mutlak kemal değildir.

İnsanlar, ölse de öldürülse de, sonuç itibariyle Allah'ın huzurunda topla-

nacaklardır. Kaçış yoktur, son durak orasıdır. İnsanların tümü ve bütün varlık âlemi haşrolunacaktır. Hiç kimse bunun dışında kalmayacaktır.

Dünya nimetlerine sahip olayım diye meşru olmayan yollara tevessül eden, insanların hak ve hukukunu ihlal eden ya da cihad, davet, infak gibi sorumluluklarından kaçınan insan, günün birinde Allah'ın huzuruna çıkacak ve elbette yaptıklarından büyük pişmanlık duyacaktır. Yüce Allah'ın "Bugün mülk kimindir? Bir olan, kahhar olan Allah'ındır" (40/Mü'min, 16) diyeceği günden korkup sakınmak lazım. (Ayrıca bkz. 82/İnfitar, 19).

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا
مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ
فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ ﴿١٥٩﴾

159. Allah'tan bir rahmet dolayısıyla, onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın onlar çevrenden dağılır giderlerdi. Öyleyse onları bağışla, onlar için bağışlanma dile ve iş konusunda onlarla müşavere et. Eğer azmedersen artık Allah'a tevekkül et. Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever.

Uhud savaşında yaşanan trajik bozgun, tarih içinde takip edilecek beşeri ilişkilerin belirlenmesinde kilit noktası mahiyetinde bir olaydır. Mesele Medine yakınlarında Uhud denen bölgede Müslümanlarla müşrikler arasında yaşanan tarihsel bir savaştan ibaret değildir. Söz konusu olay üzerinden beşeri hayatın sağlıklı bir biçimde kurulup devamını mümkün kılacak bir tecrübe yaşanmıştır.

Evet, okçular ganimet hırsına kapılıp yerlerini terk etmişlerdir. Bu, savaşın bozgunla sonuçlanmasına yol açan etkileyici bir faktördür. Sonuçta buna sebebiyet verenler beşeri bir zaaf göstermişlerdir. Böyle olmakla beraber manevi, siyasi, sosyal ve askeri liderleri Allah'ın Resûlü (s.a.v), onları sosyal sistemin dışına itmedi, ötekileştirip cezalandırmadı. Aksine onlara yumuşak davrandı, bağışlanmaları için dua etti.

Yumuşak davranmasının sebebi, zaten kendisinin "Âlemlere rahmet olarak gönderilmiş olması"dır (21/Enbiya, 107). Eğer, arkadaşlarına karşı yumuşak, anlayışlı ve affedici davrandıysa, bunda Allah'ın rahmeti önemli rol oynamıştır. Beşeriyetin en seçkin şahsiyeti olarak onda Allah'ın rahmet sıfatı tecelli etmiştir, bu sıfatla bütün yeryüzünü Allah'ın kucaklayıcı rahmetine dâhil etmek üzere yaratılmış ve peygamber olarak gönderilmiştir. Bu bize toplumla-

rın takip edeceği yol haritasını çizme durumunda olan liderlerin rahmet ve şefkatin yeşerdiği bir kalbe sahip olmaları gerektiğini ima etmektedir. Bencil, çıkarcı, egosu şişkin, gaddar, kalbi taşlaşmış ve zorba ruhlu insanlar lider veya söz söyleme mevkiinde olduklarında, onların ruhlarından taşan zulüm ve baskı yasalar, teamüller ve politikalar aracılığıyla toplumun geneline yayılır.

Hz. Muhammed (s.a.)'in yaratılışı "En yüksek ahlak üzere"dir (68/Kalem, 4). Daima Müslümanlara da "Allah'ın ahlakı (yani kendilerini üzerinde yarattığı en güzel yaratışın norm, kural ve ahengi) ile ahlaklanmalarını" öğütlemiştir. Söz konusu ahlaki üstün sıfatlara sahip olması ve rahmetin kendisinde tecelli etmesi dolayısıyla başka türlü davranması beklenemezdi. Farz-ı muhal, bu hatayı işleyenlere kaba, itici, kırıcı davransaydı -ki bunların tümü katılaşmış bir yüreğin, taşlaşmış bir kalbin tezahürleridir- o insanlar onu bırakır gider, kuruluş halindeki cemaat dağılır, birlik ve beraberlik yok olurdu. Hz. Peygamber öyle yapmadı, her beşer gibi mübarek yüzü kalbinin aynasıydı, kalbindeki rahmet ve merhamet onun simasına yansırdı. Yüzü asık değildi, sözlerinde hikmet ve letafet, bakışında şefkat ve muhabbet vardı. Bu müstesna özellikleriyle insanları etrafında topluyor, yanına varan rahatlıyordu; çünkü mübarek vücudu rahmetti ve her Müslümana vücudunu bir rahmet aracı olarak kullanmasını öğütlüyordu.

Tamam, Uhud'da hata yapılmıştı. Söz konusu hatayı belli bir akıl ve basiret çerçevesinde masaya yatırmak, gerekli dersleri çıkarmak gerekirdi. Yüce Allah bunu detaylarıyla izah ediyor, hatanın kaynaklarına atıflarda bulunuyor. Hz. Peygamber de gerekli muhasebeyi yapmıştı; ama kırıcı ve dışlayıcı bir üslup kullanarak kimsenin hatasını yüzüne vurmuyor, kimseyi utanç içinde bırakmıyor, herkeste olabilecek kusurları tek bir gruba inhisar ettirip kolaycılığa kaçmıyordu.

Hz. Peygamber (s.a), beşeri zaaf gösteren arkadaşlarına karşı kaba davranmadı. Affedici oldu, yumuşak hareket etti, böylece onlar da "dağılıp gitmediler". Burada "dağılma" olarak çevirdiğimiz "infazzu/infizaz" Cuma sûresi 11. ayette de kullanılmaktadır. Namaz vakti gelmişken, beklenen ticaret kervanının Medine'ye giriş yaptığı haberi gelince, bir kısım insanlar namazı bırakıp gitmişti. Oysa namaz daha önemliydi. Namaz Allah'a sadakat ve ibadeti, kervan ise dünya hayatını, servet tutkusunu sembolize eder. Bu ayetle bir arada düşündüğümüzde, Uhud'da mevzilerini terk edenlerin bir an önce ganimete ulaşmak üzere bu hatayı yaptıklarını biliyoruz. Eğer Hz. Peygamber, onlara "kaba ve itici" davransaydı, dağılır giderlerdi (infizaz); böylece ticarete, dünya hayatının tutkularına, nefislerinin isteklerine döner, yeni girdikleri İslami hayatı terk ederlerdi. O öyle yapmadı, onları affetti.

Bir başka açıdan "faz ve infizaz" yani kabalık, iticilik, yumuşak ruhlu, ince duygulu, derin kavrayışlı ve anlayışlı insanın hasleti değildir. Ruhi kemal, ahlaki olgunluk, kibarlık, zarafet ve nezakette hiçbir beşerin kendisinden daha yüksek mertebede olmadığı Hz. Peygamber'den kabalık sadır olamazdı. Düşünün ki, arkadaşlarına kaba davrandığı için, bir peygamberin etrafında kimse kalmamış, bu nübüvvetin ve risaletin sebeb-i hikmetine aykırı olmaz mıydı?

Hz. Peygamber'den önce Yüce Allah onların hatalarını affetmişti (3/Âl-i İmran, 152). Allah affedince, Hz. Peygamber (s.a) de, "onları affedecek ve onlar için mağfiret/bağışlanma dileyecek"tir. Burada da gözden kaçmaması gereken bir incelik söz konusudur: Allah onları affetmişti. Ama aynı zamanda Yüce Allah, Hz. Peygamber (s.a.)'den, hem onları affetmesini hem onlar için mağfiret dilemesini istemektedir. Aslında bu olayda bir devlet başkanı, askerlerini savaşa hazırlayan bir komutan olarak Hz. Peygamber'in hakları ihlal edilmişti, çünkü sıkı tembihlerine rağmen mevzilerini terk etmiş, bozgun hali yaşanmasına sebebiyet vermişlerdi. Yüce Allah, sadece kendisi affetmekle yetinmiyor, bir tür hakları ihlal edilen Hz. Peygamber'den de onları affedip kendileri için mağfiret dilemelerini talep ediyor ki, burada hem devlet başkanı hem komutanın ve hem de kul hakkının ne kadar önemli olduğuna kuvvetli bir ima vardır.

Son olarak konuyla ilgili hatırlatılması gereken bir nokta daha var: O da her hata ve günahın bu kadar kolay affedilmeyeceği hakikatidir. "Kâfirler ve münafıklara karşı savaş ve bu iki insan grubuna karşı sert ve caydırıcı" (9/Tevbe, 73) emredilmektedir. Bunun yanında kamuya zarar veren, üçüncü şahısların haklarını ihlal eden, başkalarına açık ve maddi zarar verenlere uygulanacak cezalar (hadler) konusunda da "yumuşak tutum" içinde olunamaz (24/Nur, 2). Şu halde **Razi**'nin deyimiyle takip edilecek yol orta yoldur, bu da "vasat ümmet"in tutumu ve yoludur. Bir yandan Müslümanlar birbirlerine karşı "merhametli ve alçakgönüllü" davranacak (5/Maide, 54; 48/Fetih, 29), diğer yandan inkârcılara karşı ser ve caydırıcı davranırken, yasaları ihlal edip insanlara zarar verenlere ceza vermekten de çekinmeyeceklerdir. Affedilecek "insani kusurlar" vardır (3/Âl-i İmran, 134), affedilmeyecek büyük hatalar, günahlar vardır.

Büyük günahları Allah affeder mi? Hiç şüphesiz dilerse affeder. Bilginler, Uhud'da yaşanan bozgun ve bazı sahabelerin savaş meydanını bırakıp kaçmalarını Enfal, 16. ayetine dayanarak "büyük günah" kategorisine sokmuşlardır. Onlara göre madem Allah onları affetti ve Hz. Peygamberinden de onlar için bağışlanma dilemesini istiyor, bu şunu gösteriyor: Dilerse Allah büyük günahları affeder; Hz. Peygamber de şefaat yoluyla büyük günahların affedilmeleri-

ne vesile olabilir. Bu tezi savunanların görüşü kuvvetli görünüyor. Küçük günahların her namaz vakti alınan abdestle ve ibadetlerle zaten affedildiklerini göz önünde bulundurursak, büyük günahların da Allah'ın rahmeti ve Peygamberinin şefaatiyle affedilmemesi için sebep yoktur. Bu konuda ihtilaflı görüşler vardır (bkz. 2/Bakara, 255). En doğrusunu Allah bilir.

Buraya kadar her şey tamam. Bundan sonrası da hayli önemlidir. Yüce Allah, Hz. Peygamber'e, "iş konusunda onlarla danışması"nı, başka bir ifadeyle "danışmaya devam etmesi"ni emretmektedir.

Sözlükte "**şura**", arı kovanından bal almaya veya hayvanı pazarda teşhir etmeye denir. Arının çiçekleri tek tek dolaşıp her birindeki özü alması ve kendi içinde bala dönüştürmesi ile çeşitli insanların fikirlerini alıp ortak bir kanaat ve görüş elde etmek arasında bu türden bir ilişki var. Arı nasıl bal yapmak için her çiçeğin özünü toplayıp bir araya getirip faydalı bir nesneye, şifa verici bala dönüştürüyorsa, müşavere/danışma da böyle bir şeydir. Çeşitli evsafta ve formasyonda olan kimselerle danışan kişi, kendi kafasında arı gibi bal yapar.

Ayetin asıl ilgi çekici atfı, Uhud savaşına çıkılmadan önce hakikaten kurallarına uygun tam bir danışma meclisinin kurulması, bu mecliste dört dörtlük bir müşaverenin gerçekleşmiş olmasıydı. Bilindiği üzere karar, düşmanın Medine dışında karşılanması yönünde çıktı. Bu, Hz. Peygamber'in görüşü istikametinde değildi. Ama madem karar böyle teşekkül etti, Hz. Peygamber buna uydu ve ayağa kalkıp zırhını giydi. Bu sırada gençler kuşkuya düşüp "Ey Allah'ın Resûlü, istediğin olsun" deyince O "Hayır" dedi: "Bir peygamber zırhını giydi mi, Allah hükmünü verinceye kadar onu çıkarması ona yakışmaz" (Buhari, İ'tisam, 28; Müsned, III, 351).

İlginç olan şu ki, müşavere ile tespit edilen strateji tutmadı ve bozgun hali yaşandı. Hz. Peygamber, kimseye danışmadan re'sen düşmanı Medine'de karşılamaya karar verseydi -ki Abdullah ibn Übeyy de bu fikirdeydi- belki de savaşı kazanacaklardı. Buna rağmen, ayet "**İş konusunda onlarla danış**" diyor. Şura, isabetli, işe yarar sonuçların elde edilmesi için takip edilmesi gereken mecburi bir prosedürdür. Bazı durumlarda beklenen sonucu vermese de, bu, şuradan vazgeçilmesini gerektiren bir sebep olamaz. Hz. Peygamber, şura yoluyla Uhud savaşı stratejisine karar verdi, sonuç beklendiği gibi çıkmadı ama şura yine emredildi. Münafıkların reisi ise, şuranın sonucuna itiraz eder gibi göründüyse de, hakikatte o şuranın kendisine itiraz ediyordu. Çünkü yenilgiyi şurada alınan karara bağlıyor, "bizim görüşümüze uyulsaydı, bu bozgun olmazdı, öyleyse şura yapmamak lazım" demeye getiriyordu. Söz konusu şura meclisinde Hz. Peygamber (s.a.) ile Abdullah ibn Übeyy'in benzer görüşleri

savunmuş olmaları son derece dikkat çekici, bir hikmete mebnidir. Sonuç iyi olmamasına rağmen Hz. Peygamber şura mekanizmasına itiraz etmiyor, hataya düşen arkadaşlarını affediyor; Abdullah ibn Übeyy ise mekanizmanın kendisine itiraz ediyor. Sanki bu olayda sanki bize şuranın hikmetini öğretecek ilahi bir senaryo işledi.

Öğrendiğimiz en beliğ hikmet, şuranın yönetimin esaslarıyla ilgili sabit bir ilkenin vaz'edilmesidir. Yöntemin esası işlerin danışarak, müzakere edilerek karara bağlanması, otokrat tek kişi veya belli bir zümreye dayalı yönetim ve alışkanlıklara iltifat edilmemesidir. Bu o kadar amir bir hükümdür ki, Kur'an-ı Kerim, Müslümanların müzakere ve danışma yoluyla karar alma sürecini son derece doğal bir şeymiş gibi takdim eder: "İşleri aralarında danışma iledir" (42/Şura, 38). Bu böyledir. Bir Müslümanın aksini düşünülmeyecek şekilde namaz kılması gibi kararların danışarak alınması tabii bir durumdur. Şurasız Müslümanlık olmaz, düşünülemez.

İbn-i Atıyye, "Şura Şeriat'ın temel kurallarından ve azimet yoluyla uyulması gereken hükümlerden biridir. Hangi yönetici ilim ve din ehli ile danışmazsa onun azil yoluyla görevinden alınması vaciptir" diyerek, karar süreçlerinin müzakere ve şura ile teşekkül etmesini hukuki bir zemine bağlar. Bu konuda İslam bilginleri ve müçtehitleri arasında görüş ayrılığı yoktur. Kamu meseleleri, savaş, dış politika, uluslar arası ilişkiler, toplumsal maslahat, iktisadi ve sosyal politikalar, imar ve meşru çerçevede refahın sağlanıp yayılması vb. her konuda kararlar müzakere ve şura ile alınmalı, bunun doğru dürüst işlemesi için zamana ve toplumlara göre çeşitli kurumlar, mekanizmalar ve hukuki-politik prosedürler (üyelerin seçimi, meclisler, yasalar-tüzükler vs.) geliştirilmelidir. Yönetimin esası, Hakkın muradına ve halkın iradesine dayalı kararların alınması ve uygulanmasıdır.

Şura'yı basit bir danışma olarak ele almamak lazım. Bir müzakere süreci olarak değerlendirmeli, müzakereci siyasetin zemini olarak görülmelidir. **Hasan Basri** der ki, "Bir toplum istişare edecek olursa, mutlaka hatırlarına gelenin en hayırlısı, en faziletlisiyle doğru yolu bulur." O şurayı bir müzakere süreci olarak görmektedir. Müzakere, karşılıklı konuşma, inter-aktif ilişki, tartışma ve hatırlatma sürecidir. Bu süreçte insanlar birbirini tanır ve anlar, talep ve arzularını öğrenir, ortak noktaları tespit eder ve sorunların çözüm tarzını beraber geliştirip barış içinde bir arada yaşarlar.

"İş konusunda onlarla müşavere et" emirdir, keyfi veya ihtiyari değildir. Her konuda ama özellikle kamu yönetiminde müzakere ve danışma olmadan karar alınamaz, alınmamalıdır. Bazı bilginler din konularında şura olmaya-

cağını söylemişlerdir. Onlara göre şura "dünya işleri"yle ilgilidir." Görüşlerini modern zamanlarda Müslümanları hayli meşgul eden şu hadise dayandırmışlardır: "Siz dünya işlerini daha iyi bilirsiniz, ben de din işlerinizi daha iyi bilirim" (Müslim, Fedail, 141; İbn-i Mace, Rühun, 15). İslam'ın temel inançları, hakkında apaçık nas bulunan konular, ibadetler gibi konular şura ile tespit edilemez, değiştirilemez. Mesela şura meclisinin tamamı veya referandumla halk alkollü içki, kumar, faiz ve zina gibi haramları haram olmaktan çıkaramaz; sabit dini vecibeleri yasaklayamaz veya Allah ve Elçisi'nin verdiği ruhsatı kullanma hakkını insanların elinden alamaz.

Belirtmek gerekir ki, İslam bakış açısından "din-dünya" şeklinde kategorik bir ayrım yoktur. "Dünya-ahiret" retoriği ise bir ayrımı veya zıt iki kategoriyi değil, sürekliliği ifade eder. Ahiret, dünya hayatından sonra gelen, ikinci, sonraki hayat demektir. Allah kâinatı yaratmıştır, kâinat Allah'ın "kün" emriyle yaratılmıştır, Nefesürrahman'dır ve kainatta iğne ucu kadar bir yer Allah'ın bilgisi, kudreti ve iradesi dışında değildir yani din-dışı alan yoktur. Hadiste zikredilen "dünya işleri" özel meslekler, uzmanlık alanları –mesela tarım, hayvan yetiştiriciliği, aşılama, jeoloji, inşaat, mühendislik hesapları, fizik dünyayla ilgili maddi bilgiler vs.– ama dünya ile ilgili bilumum ilişkiler din işidir. Büyük müfessir ve bilgin **Razi**, "Bedir günü Hz. Peygamber ashabı ile esirlerin durumu hakkında danıştı, fikirlerini aldı, bu dini bir meseleydi" demektedir ki, doğrudur. Ona orduyu su kuyularının yakınında yerleştirme fikrini Habbab ibn-i el Münzir vermişti.

Kurtubi'ye göre, "Şura'nın emredilmesi, vahiy yanında, daha doğrusu vahyin ışığında içtihat etmenin ve galip zanla hareket etmenin caiz olduğunu gösterir." Bu yönetim biçimini, devlet mekanizmasını beşeri bir içtihat seviyesine düşürür; böylelikle İslam'da yönetim mutlakıyetçi veya teokratik olmaktan çıkar. Allah'ın emriyle peygamberi defalarca ashabıyla danışarak karar almış bir dinin müntesipleri nasıl mutlakıyetçi, totaliter veya teokratik bir siyasal sistem düşünebilir. **Hasan Basri,** son derece önemli bu noktaya dikkat çeker: "Şanı Yüce Allah'ın peygamberine danışmayı emretmesi, onun görüşlerine muhtaç olmasından dolayı değildir, şuranın erdemini ve gerekliliğini öğretmeyi murat etmesidir ki, Hz. Peygamber'den sonra ümmet bu emre göre hareket etsin."

Şura emrini Hz. Peygamber her zaman yerine getirdi. Yukarıda işaret edildiği üzere Bedir'de ordu için seçilecek askeri karargâhın yerini; savaş sonrasında esirlerin durumunu, Uhud savaşı stratejisi ve Hendek savaşında hurmalıklardan bir kısmının vergisini düşmana vermeyi düşünüp bunu arka-

daşlarıyla danışması, onların da -özellikle Sa'd bin Ubade ve Sa'd bin Muaz- aksini görüş beyan etmeleriyle onlara uyması gibi nice konuda Allah'ın Resûlü danışarak karar almıştır.

Danışılan kişiler kendilerine, şahsiyet ve görüşlerine değer verilen kimselerdir. Hz. Peygamber (s.a.)'den daha akıllı, daha zeki ve kavrayışı gelişkin kimse yoktur. Buna rağmen insanlarla danışması isteniyorsa, takip edilecek yol haritasının ortak görüşler ve kanaatler oluşmasını teşvik içindir. Müslümanlar düşünerek, akıllarını çalıştırarak karar veren insanlardır (59/Haşir, 2). Danışılan kişiler şahsiyet sahibi ve görüşleri dikkate alınması gereken kimseler ise bu, Yüce Allah ve Elçisi nezdinde de Müslümanların, ümmetin görüşleri dikkate alınması gereken şahsiyet sahibi ve saygın bir manevi şahsiyet olarak görüldüğü anlamına gelir. Müslümanlar bu yüksek seviyede yani kendilerine danışılan kimseler olmak için gerekli ruhsal, ahlaki ve entelektüel çabayı gösterme sorumluluğunu taşır, aksi halde despotlar, zorbalar, tiranlar başlarına geçip onları sürü gibi yönetmeye/gütmeye kalkışır.

Daha bireysel ve özel ilgi ve uzmanlık gerektiren konularda danışılacak kişilerin de elbette belli vasıfları olması gerekir: Ahlaki formasyona sahip, doğru, işinde ehil, konunun uzmanı ve güvenilir olması gibi. Akıl gücü önemlidir. Çünkü **Hasan Basri**'nin dediği gibi aklı kemale ermeyenin dini de kemale ermez. Danışılacak kişi dindar ve ahlaklı olması gerekir ama akli formasyonu eksikse, dini kemale ermemiş kabul edilmediğinden bu kriter tek başına yetmez.

Liderlerin veya sorumluluk mevkiindeki insanların, temel tutumlarını teyit edecek, hoşlarına gidecek şeyleri söyleyecek insanları bir araya getirip danışmaları, onlarla konuşup meseleleri danışmaları Kur'an'ın ruhuna uygun şura değildir. Şura zannedildiği kadar kolay değildir. Nice lider veya mevki sahibi kişi, kendisini rahatsız edecek görüşlerle yüzleşmemek için ehliyet ve liyakat sahibi kimselerle danışmaz, duymak istediklerini söyleyecek kişileri etrafında toplar.

"Hiçbir kul, danışarak karar aldığı için bedbaht olmuş değildir ve hiçbir kul da sadece kendi görüşüyle yetindiği için mutlu olmuş değildir" (Tirmizi, Kader, 15). Buhari, Hz. Peygamber (s.a.)'den sonra dört halifenin danışarak karar aldıklarını kaydeder (Buhari, İ'tisam, 28). Onlar peygamber sünnetini takip ediyorlardı, bu yüzden başarı sağladılar.

Bu ayet aynı zamanda İslam'da bir teokrasi olmadığını, Hz. Peygamber (s.a.) dâhil hiçbir yöneticinin mutlakıyetçi bir sıfata sahip olamayacağını açıkça göstermektedir. Hz. Peygamber şu sebeplerden dolayı mutlakıyetçi değildi:

a) Her ne konuşuyorsa vahiyi referans alarak konuşuyor yani kendi şahsi

fikirleri, arzu ve heveslerini dile getirmiyordu (53/Necm, 3-4). Eğer aldığı vahiyi doğrudan tebliğ ediyor idiyse bu Kur'an idi; vahyin ışığında ve denetiminde konuşuyor idiyse söyledikleri ve yaptıkları sünnet ve siret idi.

b) Şahsi içtihadı ve fikri olarak zelle kabilinden yanılmalara düşecek olsa vahiy ile bu küçük yanılma veya hata düzeltilirdi, peygamber söyledi veya yaptı diye üstü örtülmezdi,

c) Nübüvvete ilişkin konular dışında özellikle sosyal, iktisadi ve idari hayatla ilgili konularda ashabıyla danışırdı. Bu ayet ve Şura sûresi 38. ayet şurayı emretmektedir. Danıştığı bazı konularda başkalarının görüşlerine göre amel ederdi, ne olursa olsun kendi fikrini empoze etmezdi.

d) Ona yapılacak biatın ma'ruf üzere olması emredilmiştir, farazi (hipotetik) de olsa maruf olmayan konularda biat verilmeyeceği belirtilmiş (60/Mümtehine, 12); hükmettiği zaman da 'adaletle hükmetmesi' emredilmişti (5/Maide, 42).

"**Eğer azmedersen artık Allah'a tevekkül et. Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever.**" Tevekkül, güvenmek, dayanmak, itimat etmek, işleri başkasına havale etmek anlamlarına gelir. "Azimden sonra Allah'a tevekkül edilmesi" emrinin "işlerin şura ile yürütülmesi" hükmüyle ilgilidir. Buna göre, uygun prosedürler gözetilerek yapılan danışmalar sonucunda ortaya çıkan görüş ve kanaatlere itimat edilmeli, şura kararları referans alınmalıdır.

Şura ile tevekkülün bir arada zikredilmiş olması, İslam'da "esbaba tevessül takdire itimat" ilkesinin beraber yürüdüğünü gösterir. Varlık âlemine hükmeden, yasalarını vaz'eden, tedbir eden ve sonuçların istihsal edilmesini sağlayan Allah'tır. Her şey O'nun kudret eli altındadır. Dolayısıyla O, dilemedikçe hiçbir şey olmaz. Bu Hakikat'le ilgili esaslı bilgilerden biridir.

Ancak bundan, herhangi bir gayret göstermeden veya sebeplere tevessül etmeden sonucun Allah'a havale edilmesi sonucunu çıkarmamak lazım. Danışma (şura ve müzakere) gerekli cehdin gösterilmesidir. Tatminkâr bir sürecin sağlandığına kanaat getirildiğinde artık Allah'a tevekkül etmek lazım. Çünkü gerekli azim gösterilmiştir. Sebepler, tedbirler, başvurulan araçların her biri sadece vesilelerdir. Bunlara elbette başvurulacaktır ama bunların hiçbirinde ulûhiyet gücü yoktur. Mutlak kuvvet ve kudret Allah'ın elindedir. Depreme karşı evimizi sağlam malzeme ile inşa edeceğiz ama malzemenin bizi asla ölüme karşı korumaya kudreti olmadığını da bileceğiz. Fay hattı üzerinde çürük malzeme ile ev yaparak Allah'a tevekkül etmek, ilahi yasalara yani Allah'ın vaz'ettiği düzene meydan okumaktır; sağlam bir zemin üzerinde ve sağlam malzemeyle ev yapıp hiçbir gücün bu evi yıkmayacağını iddia etmek ve düşün-

mek de, kudreti malzemeye atfetmek olur. Her iki düşünce ve inanma tarzı da yanlıştır. Doğru olanı sebeplere tevessül, ilahi takdire tevekkül etmektir.

Bir bedevi sorar. Deveyi bağlayayım mı, yoksa salıp Allah'a tevekkül mü edeyim? Allah'ın Elçisi şöyle buyurur: "Önce deveni bağla, sonra Allah'a tevekkül et" (Tirmizi, Kıyamet, 60). (Bkz. 3/Âl-i İmran, 122; 9/Tevbe, 151; 10/Yunus, 84).

إِنْ يَنْصُرْكُمُ اللّٰهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ ۖ وَإِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهِ ۗ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٦٠﴾

160. Eğer Allah siz yardım ederse, artık sizi yenilgiye uğratacak yoktur ve eğer sizi 'yapayalnız ve yardımsız' bırakacak olursa, ondan sonra size yardım edecek kimdir? Öyleyse mü'minler, yalnızca Allah'a tevekkül etsinler.

Mademki, alınan her tedbire ve başvurulan her sebebe rağmen, tabiat kanunlarının kendilerinden kaynaklanan bir gücü yoktur ve sonucu sadece Allah tayin etmektedir, o halde, Allah'ın kendisine yardım etmeyi dilediği bir şahsı veya bir toplumu kim yenilgiye uğratabilir? Yine Allah bir insanı veya bir topluluğu yardımsız bırakmayı dilemişse ona kim yardım edebilir? Bu biz Müslümanlar için de söz konusudur.

İlahi yardım ve desteğin çekilmesi "**mahzül**" kelimesiyle ifade edilmiştir. Bu, ayakları veya bacakları zayıflayan, güçten düşen insan için kullanılır. Yaşlanmanın ilk belirtisi bacakların çabuk yorulmalarında ortaya çıkar. Mahzül, kendisine artık önem verilmeyen, yalnız bırakılan kimse için de kullanılır. İşte Allah'ın yardımını çekmesi, insanı takatten düşürür, önemli olmaktan çıkarır ve yalnızlığa itilmesine sebep olur. Allah'ın takatten kestiği ve yalnız bıraktığı bir insandan veya topluluktan daha bedbahtı olabilir mi?

Pekiyi, acaba Allah'ın yardımını celbeden nedir? Bunun cevabı /Muhammed, 7. ayette verilmiştir. Mü'minler "Allah'a yani dinine yardım ederlerse, O da onlara yardım edecek, nusretini nasip edecektir." (22/Hac, 40.) Allah'ın dinine yardım etmek, Allah'ın halife seçtiği insan üzerinde tahakkuk ettirmeyi murad ettiği planını gerçekleştirmektir. Yani yeryüzünde insanın halife rolünü layık-ı vechiyle oynamasıdır. Ruhsal, ahlaki ve toplumsal olarak kişiliği kemal yolunda ilerleyen bir insan olmak. Bu, dini hayatın ciddiye alınmasını, gerekli her maddi tedbire başvurulup asıl güç ve kuvvetin Allah'a izafe edilmesini; ilahi hükümlerin hayata geçirilmesini gerektirdiği gibi, şükrü ve Allah'ın gönülden ve samimiyetle tesbih edilmesini gerektirir. "Allah'ın yardımı ve fetih

geldiğinde, ilk yapılması gereken yani hemen ardından Allah'ı hamd ile tesbih etmek ve O'ndan mağfiret dilemek" olmalıdır (Bkz. 110/Nasr sûresi). Bedir'de Allah nusret verdi. Uhud'un da ilk aşamasında nusret ve yardım geldi ama belki tedbirin elden bırakılması yanında şükür ve hak ile tesbih de bırakıldığı için, bir anda zafer bozguna döndü. Zaferi ve nusreti kazandıran yüksek ahlaki vasıflar "sabır ve takva"da sembolize edilmiştir; bunlara sahip oldukları zaman Allah'ın yardımına mazhar olmaktadırlar (3/Âl-i İmran, 125).

Bu böyledir, hakikat budur. Ancak Allah'ın insana yardım etmeyi dilemesi, onun ruhsal ve pratik pozisyon alışlarıyla yakından ilgilidir. İnsan hem ilahi yardımı hak etmeli hem celp etmesi için gerekli çabayı göstermelidir. Gerçek anlamda Allah'a dayanmak, O'na tevekkül etmek budur. Mü'minlerin yapması gereken de budur. (37/Saffat, 116.)

وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَغُلَّ وَمَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٦١﴾

161. Hiçbir peygambere, emanete ihanet yaraşmaz. Kim ihanet ederse, kıyâmet günü ihanet ettiğiyle gelir. Sonra her nefis ne kazandıysa, (ona) **eksiksiz olarak ödenir. Onlar haksızlığa uğratılmazlar.**

120. ayetten bu yana takip ettiğimiz üzere Uhud bozgununda rol oynayan faktörlerden biri, okçuların ganimet malına bir an önce sahip olma arzularının onları yerlerini terk etmeye sürüklemesidir. Kaynaklardaki bir kayda göre ayet, Bedir savaşında ganimetlerden kadife bir kumaş kaybolması ve münafıkların "Bunu belki de Allah'ın Resûlü almıştır" şeklinde bir şayia yaymaları üzerine inmiştir (Ebu Davud, Huruf, 3; Tirmizi, Tefsir, 3/17.) Fakat ayetin Uhud savaşındaki olayla ilgili olduğu yolundaki görüş daha kuvvetli görünmektedir. Bu görüşte olanlara göre okçuların, tepeyi erken terk etmelerinin sebebi ganimetlerin toplanıp kendilerinin mahrum kalacaklarından endişe etmiş olmalarıdır. Acaba bir kısmı, Hz. Peygamber'in onları kendi hisselerinden mahrum bırakabileceğini veya gizlice ganimetlerin bir bölümünü gizlice kendine ayıracağını mı düşündü? Tefsircilere göre okçular muhtemelen şöyle düşünmüşlerdir: "Ortaya saçılmış ganimetlerden kim neyi eline geçirirse, onundur, geç kalırsak bize bir şey kalmaz." **Razi**'nin nakline göre Hz. Peygamber, sanki bunu onların içlerinden geçirdiğini düşünerek, "Siz, bizim hainlik edip ganimetten size bir pay vermeyeceğimizi mi zannettiniz?" buyurmuştur.

Ayet, hiçbir peygamberin kendisine tevdi edilmiş emanete yani ganime-

te ihanet etmeyeceğine kuvvetli bir biçimde vurgu yapmaktadır. Bu son derece önemlidir ve ayetin nüzul ortamı ile nüzul sebebini aşan mesajlar ihtiva etmektedir.

"**Ğul ve ğalul**" bir şeyi gizlice almak demektir. Bir başkasına hayvan kesen kasap, deriyi yüzerken bir miktar eti derinin içinde bırakıyorsa ğul yapmış olur. Ağaçların dibinde akan su, giyilen iç elbiseye de denir. Fiil gizliliği öngördüğünden hainlik sayılmıştır. Çünkü açıkta olduğu zaman bunu yapmaya imkân olmayacaktır.

Miladi yedinci yüzyıl Arap toplumunun belli başlı iki geçim kaynağı savaşlarda elde edilen ganimetler ve çeşitli merkezler arasında yapılan ticarettir. Ganimet ve ticaret iktisadi hayatın iki ana mecrasını teşkil eder. Dolayısıyla özellikle ganimetten elde edilen payın taksiminde iki husus öne çıkmaktadır ki, bunlardan biri dağıtımcının kendini merkeze koymaması, en büyük hisseyi kendine ayırmaması diğeri, bölüşümü-dağıtımı adil yapması. Ganimetten "Allah'a ve Resûlü'ne ayrılan pay", aslında ihtiyaç kategorilerine göre toplum yararına kullanılmak üzere Beytü'l-Mal'da toplanır. Beytü'l-Mal'ın diğer gelir kaynağı zekât, öşür, humus vb. vergilerdir. Bunun da adil bir biçimde dağıtılması ve gösterildiği yerde harcanması gerekir. Bugünkü gelir dağılımında yaşadığımız sorunlarla benzerlik gösteren bir durumdur bu. Ayrıca kamu bütçesi (Beytü'l Mal) yöneticilerin arzularına göre harcanır, mesela bütçeden kaynak ayrılarak görkemli saraylar yapılır, gerekli gereksiz davetler yapılır, hiç de yerinde olmayan harcamalar, israflar ayyuka çıkar.

Hz. Peygamber'in kendi hesabına kamu kaynaklarını kullanacağı ihtimal dışıdır. Bu hainliktir ve hiçbir peygambere kamu kaynaklarına hainlik yapmak yakışmaz. Değil peygamber, ortalama bir mü'minin dahi cennete girebilmesinin ön şartı ruhunun "kibir, hainlik ve borçlarının üstüne yatmasıdır" (Tirmizi, Siyer, 21; İbn-i Mace, Sadakat, 12). Allah'a ve ahiret gününe inanan bir kimseye, ganimet malından olan bir hayvanı zayıf düşürecek kadar kullanıp iade etmesi veya bir elbiseyi eskittikten sonra geri vermesi helal değildir. (Ebu Davud, Cihad, 131). Ganimet veya kamu malı, bir iğne veya iplik dahi olsa yerine iade edilmelidir; aksi halde kıyamet günü bunlar –önemsiz gibi görünseler de– insanın karşısına bir utanç ve çirkin bir fiil olarak çıkar. (Muvatta, Cihad, 22). Ganimet mallarıyla ilgili ağır hükümler, ayniyle kamu kaynakları, kamu bütçesi için de geçerlidir. Bunun böyle olduğunu kuvvetli bir şeklide belirtmek üzere şöyle buyrulmuştur: "Hıyanet de, hırsızlık da yoktur" (Ebu Davud, Cihad, 156; Müsned, IV, 325). Ganimetten çalmak kul haklarının ihlaline giren suçlardandır (Bkz. Ebu Davud, Cihad, 121).

Evet, hükümler bu kadar ağırdır. Bu hükümleri bize bildiren de Allah'ın Resûlü (s.a.)dür. Öyleyse onun kamu mallarına ihanet edeceği, zimmetine geçireceği, kendi şahsı ve ailesi, akrabaları veya yakın çevresi lehine kullanacağı düşünülemez.

Ğulul adı verilen kamu mallarına ihanet, ganimetleri aşar. Bütün kamu kaynaklarını içine alır, bu yüzden herkesin işine geldiği gibi yorum yapmanın önünü kesmek üzere şu hükümlerin de özellikle altı çizilmiştir: "Bir kimseyi bir işi görmek üzere yollasak ve o kişi o işte herhangi bir hainlik yapacak olsa, o iş onun boynuna asılmış olarak kıyamet günü gelir". (Buhari, Eyman, 3; İbn-i Mace, Zekât, 14; Müsned, I, 414; ayrıca bkz. 6/En'am, 31). Bir başka buyruk: "Yöneticilere verilen hediyeler de hainliktir" (Müsned, V, 424).

Bu ayetten günümüze bakan yönüyle çıkarabileceğimiz iki önemli sonuç var:

1) Kamu kaynakları yerine göre ve adaletli bir biçimde kullanılmalı. Devlet yöneticilerinin en önemli görevi gelir bölüşümünde adaleti sağlamaları, kamu kaynaklarını bir sınıfın veya zümrenin lehine olacak şekilde kullanmaktan, gereksiz yerlerde harcamaktan, israftan kaçınmalarıdır. **Kurtubi**, ganimetten çalmak kul hakkının ihlalidir, der ki, vergiler veya başka yollarla oluşturulmuş kamu kaynaklarını usulüne göre kullanmamak da aynı şeydir.

2) Kişiler yönetici oldular diye, kendilerine takdir edilen makul ücretin dışında hiçbir şekilde kamu kaynaklarını kendi lehlerine; aile fertleri, akrabaları, yakın çevreleri, yandaşları çıkarına kullanamazlar, kullandırtamazlar. Böyle yapacak olsalar ihanet (ğulul) suçunu işlemiş olurlar. Usulsüzlük, yolsuzluk, suistimal, rüşvet, komisyon, iktisadi politikaların bir zümrenin lehine göre düzenlenip yürütülmesi, ihalelerin belli çevrelere verilmesi de bu kapsamda ele alınır. Hz. Peygamber'i muhatap alarak inen ayetten istihraç edilen bütün hükümler, bugünün ve yarının yöneticiler için de geçerlidir.

"Sonra her nefis ne kazandıysa, (ona) **eksiksiz olarak ödenir. Onlar haksızlığa uğratılmazlar."** Bakara, 281. ayette, kim dünyada her ne yapmışsa, dünya tarlasında ne ekmişse ahirette karşılığını eksiksiz olarak alacağı belirtilmişti. Burada da aynı hatırlatma yapılmaktadır. Kamu kaynaklarını yerinde kullanan ve toplumda gelir bölüşümünde adaleti sağlayanlar ile sağlamayanlar, ahirette her neyi yapmışlarsa karşılığını (ödül veya ceza olarak) alacaklardır. Kimseye haksızlık yapılmaz.

أَفَمَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللَّهِ كَمَنْ بَاءَ بِسَخَطٍ مِنَ اللَّهِ وَمَأْوَاهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ
الْمَصِيرُ ﴿١٦٢﴾ هُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللَّهِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿١٦٣﴾

162. Allah'ın rızasına uyan kişi, Allah'tan bir gazaba uğrayan ve barınma yeri cehennem olan kişi gibi midir? Ne kötü barınaktır o.

163. Allah katında onlar derece derecedir. Allah yaptıklarını görendir.

Yaratılmış olmanın ve varlık âleminde biricik olan bu yeryüzü gezegeninde sayısız nimetlere sahip bulunmanın sebebi Allah'a kulluktur. Kulluk sonuçta insana Allah'ın hoşnutluğunu kazandırır. Bu da kendisine gösterilen ilahi hükümler doğrultusunda adım atıp hareket etmesini gerektirir. Allah'ın hoşnutluğu ile ittiba'ın bir arada zikredilmesi bunu ima eder. "Allah'tan bir gazaba uğrayanlar" ise, kaygıları arasında Allah'ın hoşnutluğu gibi bir amacı olmayan, keyfi, bencil, sorumsuz, kibirli ve herkese zarar vererek yaşayan kimselerdir. Bu iki tutum, iki ayrı insan tipolojisine işaret eder. Kur'an-ı Kerim, bu iki insan modelinin aynı olmadığını, olamayacağını belirtir.

İki insan tipi arasındaki ayırt edici fark "Allah'ın hoşnutluğunu arayan kişinin ilahi hükümlere uyma çabası" yani davranışlara yön veren imandır. Bu açıdan din önemli bir kriterdir. "İnsanlar hakkında hüküm verirken, dine ve inanca bakılmaz" diyenler burada açıkça yanılmaktadırlar. Kur'an başka yerlerde de söz konusu iki insan tipinin "bir ve eşit olamayacağını" belirtmektedir (Bkz. 32/Secde, 18 ve 45/ Casiye, 21; 68/Kalem, 35). "Eşitliğin olmaması" bir bakıma insanın varlık yapısındaki cevherle ilgilidir.

Hz. Peygamber (s.a.) "İnsanlar altın ve gümüş madenleri gibidir, maden madendir" (Buhari, Enbiya, 19). Bu ruhi cevherin gelişmeyeceği, gümüş iken altın olmayacağı anlamına gelmez. Ruhlarda manevi ve ahlaki çürüme mümkün olduğu gibi olgunlaşma, yetkinleşme de mümkündür, zaten yaratılışın amacı budur. Bu açıdan ruhların hangi manevi ve ahlaki araç ve gereçlerle donatıldıkları önemlidir. Bir binanın malzemesi çürük ise kısa zamanda çöker, bir yemeğin malzemesi kötü ise tiksinti uyandırır, kısa zaman bozulur, kokar, insanlar onu çöpe atar. Yapılması gereken şey, Allah sevgisi, Hakikat arayışı ve yüksek ahlaki hayatın temini için ruhları kaliteli malzemelerle donatmaktır: "Ruhlar, donatılmış ordulardır" (Buhari, Enbiya, 2).

Allah'ın hoşnutluğunu önemsemeyip ilahi hükümlerin yol göstericiliğine karşı aldırışsız yaşayanlar, büyük bir cür'et göstermektedirler, çünkü bu onlara Allah'ın gazaplanmasına sebep olmaktadır. Allah'a karşı bu cür'eti göstermenin cezası, son durağı cehennem olan ağır cezadır. Böyle bir yer gerçekten çok kötüdür.

Bu iki insan tipinin kendilerine yani düşünme tarzlarına ve yaşama biçimlerine göre takdir edilmiş dereceleri vardır. Bu dereceler farklı mertebeleri ifade

eder. "Derece" her biri diğerinden yüksek veya alçak basamak demektir. Kur'an örfünde genel olarak "derece" yüksek, "dereke" aşağı mertebeyi ifade eder. Münafıklar, ateşin en alçak tabakalarında (dereke) olacaklardır (4/Nisa, 145).

İnsanların farklı derece ve derekelerde yer alacak olması adaletin gereğidir. Çünkü herkes yaptıklarına göre karşılık bulacaktır (6/En'am, 132). Bu dünyada, herkes hak ettiği ve gerçekten layık olduğu makam ve mertebeye kavuşmayabilir; yine şu veya bu sebeple insanlar arasında adalet tesis edilmeyebilir. Ama ahiret yurdunda hem hak yerini bulacak hem de adalet tesis edilecektir. Ruhumuzdaki bu beklenti ve mutlaka adalete olan inanç bunun göstergelerinden biridir. Ahirette hiç kimseye haksızlık yapılmayacak. Herkes zerre miktarı iyilik veya kötülük yapmışsa karşılığını alacaktır (99/Zelzele, 7-8).

Şu veya bu, insanlar yapıp ettikleriyle ilahi gözetim altındadır. Bir sokağı veya işyerini kameralar gözetir. Ne kadar gelişmiş araç gereçler olursa olsun, yine de kameraların görüş alanı dışında kalan bölümler, yerler vardır. Allah ise hiçbir noktayı dışarıda tutmamak üzere herkesi ve her şeyi gözetlemekte, insanların ne yaptıklarını bütünüyle bilmektedir. Her ne yapıyorsa, anında kaydedilmektedir. "Kiramen kâtibin" olan melekler iyilikleri de kötülükleri de kayda almaktadır ve bu melekler günün yirmi dört saatinde bizimle beraberdirler, sağ ve sol omuzlarımız üzerinde bulunmaktadırlar.

لَقَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ اِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ اَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ ۚ وَاِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿١٦٤﴾

164. Andolsun ki Allah, mü'minlere, içlerinde kendilerinden onlara bir peygamber göndermekle lütufta bulunmuştur. (Ki O) **Onlara âyetlerini okuyor, onları arındırıyor ve onlara Kitab'ı ve hikmeti öğretiyor. Ondan önce ise onlar apaçık bir sapıklık içindeydiler.**

Ayetin yukarıdaki ayetlerle ilgisi, muhtemelen bazılarının içlerinden "Acaba peygamber ganimetleri kendisi için kullanır, bölüşümde adaletsiz yaparak bizi mahrum bırakır mı?" diye içinden geçirenlere bir cevaptır. Onlara, böyle bir düşünceyi içinizden geçirmenizin anlaşılır temeli yoktur, mesajı verilmektedir. Çünkü peygamber, içinizden çıkan bir insandır, onu tanırsınız. Hayatı boyunca yalan söylemedi, kendi şahsi çıkarı için çalışmadı, emanetlere ihanet etmedi, kamu malını dilediği gibi harcamadı, adaletsizliğin ve haksızlığın yanında yer almadı; daima yoksulları korudu, yetimleri gözetti, kölelerin acısına

ortak oldu, bu yüzden herkesin nezdindeki unvanı "Es sadiku'l-emin (doğru ve güvenilir)" oldu. Çocukluğundan gençliğine, gençliğinden peygamberlik görevini üstlendiği zamana kadar hayatında en ufak bir sapma gösterdiği tespit edilmemiş bir insan, nasıl ganimetlere yani kamu mallarına ihanet edebilir; en büyük hisseyi kendine ayırır, bölüştürürken adaletsiz yapabilir, kamu bütçesinden saraylar yaptırıp etrafındakilerle günahkâr bir hayat yaşar?

Ayetin bu tarz izahı indiği ortamla yakından ilgilidir. Ama diğer ayetlerin nüzulünde olduğu gibi, tarihi ve toplumsal durum yani nüzul ortamı veya hükmün vasatı bir vesiledir. Bunun üzerinden bütün zamanlar ve bütün beşeriyet için verilen ebedi ve evrensel mesajlar vardır. Bu mesajların ne olduğuna bakmalıyız:

Önce "**minnet**" kelimesinin ne anlama geldiğine bakalım. "Minnet", "gökten inen kudret helvası" (2/Bakara, 57); "başa kakma" (2/Bakara, 264); "kesinti-kesme" (95/Tin, 6 ve 68/Kalem, 3); "karşılıksız lütuf ve ihsan, sınırsız ikram" (38/Sad, 39 ve 74/Müddessir, 6). Burada sonuncu anlamda kullanılmıştır.

Peki, gönderilen peygamber hangi özellikleri ve yönleriyle lütuf ve ihsandır? Bazılarına göre, "beşer" yani "insan-peygamber" olması en büyük lütuf ve ihsandır. İnsana gelen elçi, melek veya başka türden bir varlık da olabilirdi ki, insanların doğrudan bir melek, bir cin veya bilemediğimiz türden biriyle iletişim ve ilişki kurmaları zordur. Melekler Hz. Lut'a geldikleri zaman peygamber olmasına rağmen tedirgin olmuştu. Peygamber, insan ile Allah, insan ile Levh-i Mahfuz, insan ile Cebrail aleyhisselam, insan ile gayb (metafizik?) yani melekût ve ceberut âlemi arasında iletişim ve ilişki kuran seçkin bir insandır. Ama yine de insandır. Dolayısıyla Allah'tan gelen mesaj, hakikatin formları, Levh-i Mahfuzda saklı bilgiler, Cebrail'in getirdiği haberler ile gayb âlemine ait bilgileri kendisi gibi insanların zihnine yaklaştırarak/yakınlaştırarak anlatır, anlaşılır formlara sokar ve böylelikle beşerin anlayıp öğrenmesine yardımcı olur. Peygamber, anlamı ilahi olan hakikati beşerin diliyle ifade eder. Lafzı inşa eden vahiy olmakla beraber lafız insanın konuştuğu dil üzerinden kurulmuştur. Bu sayede vahiy anlaşılmış olur, bu da Allah'ın beşeriyete büyük lütuf ve ihsanıdır. Ancak bu formasyonda olan insan-peygamber vahiyi tebliğ eder, insanlara kitabı ve hikmeti öğretir; onları kirlerden arındırıp doğru yolu gösterir; onları içinde bulundukları karanlıklardan, alçak derekelerden nura, yüksek derecelere yükseltir.

Burada Hz. Peygamber (s.a.)'in Arapların, Mekke halkının veya Kureyş kabilesinin içinden çıkmış olması ikincil derecede önemli bir konudur. Eğer beşeriyete, bir beşer yani insan-peygamber hitap edecekse, elbette bu pey-

gamber insan topluluklarının içinden çıkacaktı. Arap olması, Türk, Kürt, Germen, Çinli, Kenyalı, Rus, Malay veya Kızılderili olmasına mani değildir. Allah'ın muradı bu yönde tecelli ettiği için son peygamber Arap yarımadasında ve Kureyş'in içinden çıktı. Tabii ki, bu içlerinden peygamber çıkmış bulunan Araplara büyük bir şeref kazandırmıştır. Ama söz konusu şeref sorumlulukla ilgilidir. Araplar sadece Araplıkları dolayısıyla bu şerefi hak etmezler, öyle olsaydı, kavimler mukayesesinde Araplara haksız bir üstünlük verilmiş, temelsiz bir ayrıcalık tanınmış olurdu. Onlara değer, üstünlük ve şeref katan içlerinden son peygamberin çıkmış olmasıdır. Ama bu, onların peygamberin sünnetine ve siretine sımsıkı sarılmalarına, gösterdiği istikamette yaşamalarına bağlı şartlı bir şereftir (43/Zuhruf, 44). Nasıl Allah, içlerinden peygamberler çıkararak İsrailoğullarına üstünlük verdiyse ama onlar bunun değerini bilmeyip peygamberleriyle devamlı çekiştiyse, hatta yeri geldiğinde onları öldürmekten çekinmediyse ve bunun sonucunda zillet içine düşüp Allah'ın gazabına ve lanetine maruz kaldıysa, bunun gibi Araplar da, Hz. Peygamber'in sünnetine ve siretine sırt çevirdikleri zaman aynı akıbete uğramaktan kurtulamazlar.

Araplar, ataları Hz. İbrahim'le gurur duyarlardı. Ama Yahudiler ve Hıristiyanlar, ilave olarak Hz. Musa ve Tevrat'a, Hz. İsa ve İncil'e sahip olmakla daha çok övünür, Arapları "ümmi" yani kitabı olmayan, cahil kimseler diye hor görürlerdi. Son peygamber içlerinden çıkıp, son ilahi vahiy Kur'an da onların dilinde (Arapça) inince şeref bakımından Kitap ehline fark attılar. Allah, büyük bir lütufta bulunmak suretiyle "ümmiler arasında kendilerinden bir peygamber gönderdi" (62/Cuma, 2). Bu, sadece Araplara verilen bir lütuf ve ihsan değil; Arapların şahsında, horlanan, itilen, dışlanan, kenara itilen ve ötekileştirilen beşeriyetin her kavmine; bu dine dâhil olan Türklere, Kürtlere, Gürcülere, Farslara, Hindulara, siyahlara ve beyazlara olan da büyük bir lütuf ve ihsandır. Çünkü "Allah mü'minlere lütufta bulundu" ifadesindeki "mü'minler", sadece Araplar veya Son Peygamber'in kabilesi Kureyş değil, temel vasıf iman/mü'min olmaklık olduğundan, iman eden herkestir. Bu aşamada verilen ilahi lütuf ve ihsan, Araplar üzerinden bütün beşeriyete yayılmış, böylece "neseb"in yerini "sebep", soyun yerini iman almıştır.

Kurtubi burada ilginç bir detaya dikkat çeker: Hz. Peygamber'in içlerinden çıktığı Araplardan Hz. Peygamber'e kan bağıyla bağlı olmayan kimse yoktu; herkes bir şekilde onunla akrabaydı, hısım veya yakındı. Tağlipoğulları bunun istisnasıydı. Onlar Hıristiyan'dı ve Yüce Allah, İsa'yı tanrılaştıran, Tanrı'nın bir insan bedenine girdiği iddia eden batıl inançları dolayısıyla onları bu kirden arındırdı, uzak tuttu. O halde, Tağlipoğulları Arap olmasına

rağmen, Hz. Peygamber'le yakın akraba veya soydaş sayılmadılar. Babasına isyan eden Hz. Nuh'un sulbünden oğlunu Yüce Allah'ın "Artık o senin ailenden değildir" (11/Hud, 46) buyurması gibi, ilişki ve yakınlık "nesep"ten "sebeb"e geçmiştir.

Evet, "kendilerinden" yani içlerinden, tanıdık bir beşer olarak peygamber gönderildi (9/Tevbe, 158). Hz. Peygamber'in onlardan ayrılan tarafı Allah'ın seçtiği elçi olarak vahiy almasıdır. İçlerinden çıktığı insanlar hemşehrilerini tanıyorlardı. Hayatı boyunca doğruluktan başka konuşmadığını biliyorlardı, daima iffetli tanınmış, haklıdan yana olmuş, yoksulları ve yetimleri korumuş, hakem olduğu bütün davaları adaletle sonuçlandırmıştır. O hiç kimseden ders almış değildi. Nübüvvet'le görevlendirildiği 40 yaşına kadar ne felsefi tartışmalara girmiş, ne şiir okumuş, ne dinler konusunda fikir yürütmüş veya ilahiyat meselelerinde birileriyle tartışmalar yapmıştır. Vahiy aldıktan sonra ilk defa bunları söylüyordu. Şahsi çıkarı adına hareket ettiği görülmemiştir. Davasından vazgeçmesi için Mekkeliler ona geldiğinde, ona kadın, para, hatta yöneticilik teklif etmişlerdir; o ise "bir elime güneşi diğer elime ayı koysanız, aldığım vahiyi size tebliğ etmekten vazgeçmem" demiştir. Medine'de iktidar oldu, devlet başkanı sıfatını kazandı, savaşlara girdi, ganimetler kazanıldı ama onun sade hayatında, aile yaşantısında, zühd ve takvasında en ufak bir değişiklik olmadı. O yine kuru ekmek yiyen, bir hurma ve bir kâse süt ile beslenmeye devam eden mütevazı insandı. O "itibarda israf olmaz" deyip saraylar yaptırmadı, örnek bir ahlaki şahsiyet olarak itibarı takvada aradı.

Onun davası bambaşka bir şeydi. Kendisine vahyedilen Kitap, Allah'ın birliği Tevhid inancı, yüksek ahlaki hayat, ruhun özgürlüğü ve herkes için adaletti. İçlerinden çıktığı Araplar -en azından bir kısmı- kız çocuklarını diri diri öldüren caniler, yağmacılar ve çapulcular güruhu iken yani **"daha önce apaçık bir sapıklık ve sapkınlık içinde iken"** (Bkz. 2/Bakara, 198); İslam'la şeref bulduktan sonra ahlak sahibi şahsiyetler oldular, yürekleri merhametle inceldi, hareketlerine zarafet ve nezahet geldi, medeni insanlar oldular, kısa zamanda üç kıta üzerinde fatihler olarak Allah'ın yüce ismini (İ'lay-ı kelimetullah) dalgalandırmaya muvaffak oldular.

Bu köklü değişim, ruhsal, entelektüel ve sosyo-politik devrimi sağlayan şey, Hz. Peygamber (s.a.)'in, onlara "Kitabı ve hikmeti öğretmesi"dir (2/Bakara, 129). Kitap, hayata ilişkin bütün pratiklerin yol göstericisi, varlık ve insanla ilgili yol haritasıdır. Hikmet de Hak ve Hakikat'in bilgisi, teorik ve pratik (nazari ve ameli) bilginin arka planı ve insanı müteal, batın ve öte âleme yönlendiren anlam haritasıdır. (Bkz. 2/Bakara, 269).

أَوَلَمَّآ أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَيْهَا ۙ قُلْتُمْ أَنَّىٰ هَٰذَا ۖ قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٦٥﴾ وَمَا أَصَابَكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَلِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٦٦﴾ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ نَافَقُوا ۚ وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوِ ادْفَعُوا ۖ قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَاتَّبَعْنَاكُمْ ۗ هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ ۚ يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ ۗ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ ﴿١٦٧﴾ الَّذِينَ قَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ وَقَعَدُوا لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا ۚ قُلْ فَادْرَءُوا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٦٨﴾

165. İki misline uğrattığınız bir musibet size isabet edince mi: "Bu nereden?" dediniz. De ki: "O, sizin kendinizdendir." Şüphesiz Allah, her şeye güç yetirendir.

166. İki topluluğun karşı karşıya geldiği gün, size isabet eden ancak Allah'ın izniyle idi. (Bu, Allah'ın) **mü'minleri ayırt etmesi;**

167. Münafıklık yapanları da belirtmesi içindi. Onlara: "Gelin, Allah'ın yolunda savaşın ya da savunma yapın" denildiğinde, "Biz savaşmayı bilseydik elbette sizi izlerdik" dediler. O gün onlar, imândan çok küfre daha yakındılar. Kalplerinde olmayanı ağızlarıyla söylüyorlardı. Allah, onların gizli tuttuklarını daha iyi bilir.

168. Onlar, kendileri oturup kardeşleri için: "Eğer bize itaat etselerdi, öldürülmezlerdi" diyenlerdir. De ki: "Eğer doğru sözlüler iseniz, ölümü kendinizden savın öyleyse."

Bedir savaşında Müslümanlar Mekkeli müşriklere ağır bir yenilgi tattırmışlardı: 70 kayıp ve 70 esir. (Buhari, Megazi, 10.) Cari Arap geleneğine göre, esir öldürüldüğü için esirler hükmen ölü sayılırdı. Uhud savaşında bozgun yaşanınca, bu "musibet nereden başımıza geldi?" diye yakınmalar, şikâyetler gelmeye başlayınca Yüce Allah, Müslümanlara Bedir'deki zaferi ve Uhud savaşının ilk safhasını hatırlatmakta, hakikatte müşriklere iki misli zarar verdiklerini belirtmektedir. Uhud bozgununda suçlu aranacaksa, bu kendilerinden başkası değildi. (4/Nisa, 79 ve 42/Şura, 30.)

125. ayette, sabreder ve takva gösterdikleri takdirde Allah'ın en çetin düşman saldırısı anında Müslümanlara yardım edeceğini vadetmişti. Ama Uhud'da

sabredip takva göstermediler. Savaş stratejisinin müzakere edildiği konseyde Hz. Peygamber'in görüşünü benimsemediler, okçular sıkı tembihata rağmen yerlerini terketti, aralarında çekiştiler, disiplini bozdular, bir an önce ganimete kavuşmak üzere hırs gösterdiler, bozgun başlayınca bazıları savaş meydanını terk etti vs. Bütün bunlar kendi içlerinde aramaları gereken kusurlardır. Allah dilerse elbette her şeye rağmen zaferi nasip eder ama normal sosyal hayatta cari sünnetler, tabiat yasaları vardır, her şey yasalar dâhilinde cereyan eder. Alınması gereken bütün tedbirler alındıktan sonra sabır ve takva gösterilirse, bu ilahi yardımı celp eder. Hem gerekli maddi tedbirleri almayacaksın hem hırs göstereceksin, sonra da "Biz Müslümanız, niçin savaşta yeniliyoruz, neden Allah bize yardım etmiyor?" diye yakınacaksın, işte bu olmaz. Üstelik dünyanın genel akışında değişimler, iniş çıkışlar vardır. Bir gün zafer bir başka gün yenilgi. Yenildik diye dinimizin esaslarından vazgeçmemiz veya suç ve kusuru ilahi yardımın gelmeyişinde aramamız gerekmez. Allah, tabii ki dilerse yardım eder ama ilahi sünnetlere göre hareket edilmediği zaman, mü'minleri düşman karşısında savunmasız bırakmaya da yeter.

Uhud günü olup bitenler "**Allah'ın izniyle**" idi yani bilgisi ve takdiri dâhilinde cereyan etmişti (Bkz. 2/Bakara, 279; 9/Tevbe, 3 ve 41/ Fussilet, 47). Bir bozgun yaşanmış, bir musibet arız olmuştu. İlahi sünnete göre hareket edilmemesi bir sebepti ama başka hikmet de söz konusuydu. Bu sayede mü'minler ile münafıklar kesin bir biçimde birbirlerinden ayrılmıştı. Başlangıçta bin kişilik bir ordu savaş yerine hareket ettiğinde Abdullah ibn Übeyy, mü'minleri yarı yolda bırakmış, 300 adamıyla geri dönmüştü. Abdullah b. Amr b. Haram el Ensari, arkalarından koşmuş ve "Allah'tan korkun, peygamberinizi yarı yolda mı bırakıyorsunuz? Allah yolunda savaşmıyorsanız, hiç değilse savunma yapın" demişti ki, münfiklar onu dinlememişlerdi.

"Gelin, Allah'ın yolunda savaşın ya da savunma yapın" ayetinde önemli bir incelik var. Meşru amacı itibariyle savaş iki sebeple yapılır: Biri sadece Allah'ın rızasını kazanmak, ismini yüceltmek (İ'lay-ı kelimetullah) –ki bu Allah yolunda kıtal ve cihaddır-, diğeri toprağı, namusu, malı ve bazı şeyleri savunup korumak için. Münafıkların peşinden koşan sahabe, "Madem Allah yolunda savaşacak kadar inancınız ve ruhsal azminiz yok, hiç değilse maddi ve dünyevi değerlerinizi –mesela Medine'yi– korumak üzere savaşın" diyordu. Ama onlar yani münafıklar içten içe Hz. Peygamber ve arkadaşlarının bu tarihi günde yenilmelerini arzu ettiklerinden savunma savaşı yapmaya veya mü'minlerin yanında gözüküp sayılarını kalabalık göstermeye bile yanaşmadılar.

Kadisiye savaşında gözü görmeyen Abudllah b. Ümmü Mektum, eliyle sü-

rüklediği bir zırh ve siyah bir bayrakla savaş meydanında gözükünce, Enes b. Malik "Abdullah, Allah seni savaştan muaf tutmamış mıydı?" diye sorunca şöyle demiştir: "Varlığımla Müslümanların sayısını arttırıyorum. Allah yolunda benimle ordunun sayısının artması iyi olmaz mı?"

Savaş veya başka kritik olaylar, samimi ve ihlaslı insanlar ile kalplerinde hastalık olan insanları birbirinden ayırır. Çoğu zaman kişiliğin filtresi olayların kendisidir. Böylesi zamanlarda insanların takındığı tutum, onların gerçek yüzlerini açığa çıkarır. Münafıklık bir kişilik profilidir, insanı ahlaki yönden düşkün kılar, ruhunu çürütüp yozlaştırır. "Nifak" isimlendirmesi İslami döneme aittir. Kelimenin türediği köklere bakıldığında nasıl bir kişilik bozulmasını ifade etmek üzere kullanıldığını anlamak mümkündür. Araplar, bu kelimeyi fare tarlası yuvasından almışlardır. Tarla faresi veya köstebeğin yuvasının iki deliği vardır. Birinden zorlansa diğerinden kaçar, sıvışır. "Tünel" kelimesi de aynı kökten türetilmiştir. İnsan tünelde gizlendiği, görünmez olduğu gibi, münafık da kendini İslam perdesi altında gizler. "Nafika", tarla faresinin toprağın altında kazıp yaptığı yuvadır. Fare, odası ile toprağın yüzeyini ince tabaka halinde tutar ki, gerektiğinde hemen kaçıp sıvışsın. Bu açıdan kendini gizlediği tabaka hayli incedir. Kendini İslam'la gizleyen münafıkın Müslümanlığı da böylesine ince, dayanıksız, eğreti ve kırılgandır. Önemli bir olayda, zorluk gerektiren kritik bir zamanda hemen açığa çıkar. Bahane uydurur ama hiçbir zaman inandırıcı, ikna edici olamaz.

Uhud günü münafıklara, savaşa gelin dendiğinde bir dizi bahane uydurdular: Savaş olacağını zannetmiyoruz dediler veya savaşmayı bilmiyoruz bahanesini öne sürdüler. Bu mazereti öne sürdüklerinde İslam'dan çok küfre daha yakın bir pozisyonda duruyorlardı. Zahirde bir dizi mazeret öne sürüyorlardı, hakikatte zamirlerinde sakladıkları başkaydı (5/Maide, 41). Kalpleri dillerini yalanlıyordu. Münafık iman ile inkar arasında bir gel-git hali yaşar. Kritik zamanlar onu hakiki pozisyonuna yani inkara savurur. Hakikatte içlerinde sakladıkları başka şeydi ve elbette Allah o sakladıkları şeyi tam olarak biliyordu.

Yaptıkları yetmiyormuş gibi, bir de savaşta şehit olan, yaralananlar için "bize uyup savaşa gitmeselerdi hayatlarını kaybetmezlerdi" diyorlar, yakınlarının acılarına yeni acılar katıyorlar. Bu hem bir yanıltma, hem bir cehalettir. Ölüm, yaratılmış olan her insanın kaderidir, değişmez gerçeğidir. Bir aletin içine belli bir süre enerji vermek üzere pil takılmışsa, son enerji noktası bittiğinde nasıl sönüyorsa, insana verilen sûre de öyledir. Takdir Allah'ın elindedir. Her insan mutlaka ölümü tadacaktır (3/Âl-i İmran, 185 ve 29/Ankebut, 57). Ecel geldiğinde, ölümü geri çevirmeye kimin gücü yetebilir? Aksini iddia eden varsa, işte meydan, ölümü geldiğinde geri çevirsin.

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ ﴿١٦٩﴾ فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١٧٠﴾ يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٧١﴾

169. Allah yolunda öldürülenleri sakın 'ölüler' saymayın. Hayır, onlar, Rableri katında diridirler, rızıklanmaktadırlar.

170. Allah'ın kendi fazlından onlara verdikleriyle sevinç içindedirler. Onlara arkalarından henüz ulaşmayanlara müjdelemeyi isterler ki onlara hiçbir korku yoktur, mahzun da olacak değillerdir.

171. Onlar, Allah'tan bir nimeti, bir fazlı (bolluğu) **ve gerçekten Allah'ın mü'minlerin ecrini boşa çıkarmadığını müjdelemektedirler.**

Nüzul sebebine bağlı olarak ayet şu mesajı vermektedir: Bedir'de, Uhud'ta, Bir'i Maune veya başka bir savaşta Allah yolunda öldürülenler şehittir. Müslümanları savaştan vazgeçirmeye çalışan münafıklar, savaştan kaçıp evlerinde oturdukları için sevinmesinler, kendilerini kazançlı saymasınlar. Öldürülenler, büyük bir mertebeye nail olmuşlardır.

Bakara, 154. ayette, Allah yolunda öldürülenlere "ölüler" denmemesi gerektiği belirtilmişti. Bu ayette ise, Allah yolunda öldürülenlerin Rableri katında diri olmak yanında rızıklandıkları belirtilmektedir. (Bkz. 4/Nisa, 74.)

Bakara sûresinde anlatmaya çalıştığımız üzere, bu üstü kapalı ontolojik mertebe farkını ima etmektedir. Allah yolunda öldürülen şehittir. Şehitlerin canlarını uğruna feda ettikleri ideal yeryüzünün düzeniyle ilgili aşkın/müteal bir anlamdır yani İ'lay-ı kelimetullah, Allah'ın isminin yüceltilmesidir. Uğruna kendilerini feda ettikleri gaye, yeryüzünde hayat verici olduğundan, bu hayat onların dünya-ötesi varlıklarında sürer, diri vasıfları dünya hayatından sonra da devam etmesini sağlar. Büyük bir samimiyetle bedenlerini Allah yolunda feda ettiklerinden onları hatırlayan, aynı zamanda uğrunda hayatlarını feda ettikleri davayı ve ideali de hatırlar. Böylelikle kendileri gibi davaları ve idealleri de ölümsüz olur. Bu yüzden Hz. Peygamber, şehitlerin başında "Vakar tacı" olduğunu söyler (Tirmizi, Fezailu'l-cihad, 26).

Şehitler diğer insanlardan farklı olarak diriltilecek değildirler, çünkü zaten dünyevi hayatları sona erdiği andan itibaren diri olma vasıflarına herhangi bir ha-

lel gelmemiştir. Şehit olmayanlar ise vakti geldiğinde diriltileceklerdir. Onlar "**rızıklandırılmaktadırlar**" demek, diri oldukları için belki de beslenmeleri devam etmekte, fakat çok farklı bir varlık mertebesinde bu işlemleri sürmektedir. Ancak biz bunun farkında, ayırdında olamayız, çünkü biz "bu varlık mertebesinin insanları"yız ve bu varlık mertebesinin yasaları mahiyetçe diğerlerinden farklıdır.

Bu açıdan bakıldığında şehitlerin, ölümlerinden hemen sonra diri vasfı kazanıp sayısız nimetlere sahip olmalarının ruhsal mı yoksa bedensel mi olduğu tartışması anlamlı değildir. Bu Mutezile, kelamcılar ve filozoflar arasında uzun sürmüş olan Haşr-i cismani türünden spekülatif bir tartışma konusudur. Diğer insanlar dirilişten sonra hangi formasyonda haşrolunup ödül ve cezayı tadacaklarsa, şehitler onlardan önce ve ölümlerinin hemen ardından başlamak üzere kendilerine vadedilen nimete sahip olacaklardır. Belki sıradan insanlar berzah âleminde kıyamete kadar inançlarına ve amellerine göre mutlu veya bedbaht bir pozisyonda bekleyeceklerdir, ayetlerden anlaşıldığı kadarıyla şehitler dirilişten önce diri olarak kıyameti ve haşri bekleyeceklerdir.

Bir hadiste anlatıldığına göre, "Allah, şehitlerin ruhlarını yeşil kuşların içine koyar. Onların Arşa asılı kandilleri var. Cennette diledikleri gibi dolaşır, sonra gelir o kandillere konarlar. Rableri onlara görünür ve "Bir şey istiyor musun?" diye sorar. Onlar "Ne isteyebiliriz ki Ya Rabbi, dilediğimiz gibi dolaşıyoruz". Bu soru onlara üç defa sorulur. Kendilerine sürekli aynı soru sorulunca şöyle derler: "Rabbimiz, ruhlarımızın bedenlerimize iade edilmesini istiyoruz. Senin yolunda bir kere daha şehit olalım." Başka dilekleri olmadığından Yüce Allah onları öyle bırakır. (Müslim, İmarat, 33; Ebu Davud, Cihad, 27).

Şehitlerin, kendilerine cennette sunulan sonsuz ve sınırsız nimetlerin anlatımı bakımından bu hadis önemlidir. Dünyada ufacık bir sevabı olan kimse dahi, öldükten sonra bir daha dünyaya dönmek istemez, şehitler hariç. Çünkü şehitlik sayesinde nail olunan nimetlere şahit olunca, dünyaya bir kere daha dönüp öldürülmek ister (Bkz. Müslim, İmarat, 29). Şehitlerin, cennette sahip oldukları nimetler karşısında duydukları büyük mutluluktan, dünyadakilerin de haberdar edilmesini talep etmeleri üzere bu ayetin indirildiği belirtilmiştir. (Bkz. İbn-i Mace, Mukaddime, 13; Ebu Davud, Cihad, 25).

Burada farklı bir iletişim kanalının açık vaziyette işlediği anlaşılıyor. Allah yolunda öldürülen bir şahıs, nail olduğu yüksek mertebeler dolayısıyla büyük nimetlere sahip olmuştur, geride bıraktığı kardeşlerini de bu nimetlere katmak istemektedir. Şu var ki her ölümlü gibi artık dünya ile bütün bağları kopmuştur, sesini, sevincini, müjdesini geride bıraktığı insanlara duyurması mümkün değildir. Allah'tan bu yönde bir talep bulunur. Allah da vahiy aracılı-

ğıyla talebini yani sesini, müjdesini dünyadakilere duyurur. İşte şehit, ahiretten dünyaya vahiy kanalını kullanarak sesini duyurabilecek şekilde üstün bir mertebeye sahip bulunmaktadır.

Şehitler, yıkanmadan elbiseleriyle defnedilirler. Hz. Peygamber (s.a.), Uhud günü şehitlerin üzerlerindeki silahları ve deri giyecekleri çıkarttırdıktan sonra, onları kanları ve elbiseleriyle defnettirdi (Ebu Davud, Cenaiz, 26 ve İbn-i Mace, Cenaiz, 28). Şehitlerin cenaze namazının kılınıp kılınmayacağı konusunda farklı rivayetlere binaen iki görüş vardır. **İmam Malik, İmam Şafii, Leys, Ahmed bin hanbel ve Davud ez Zahiri** gibi bilginler, şehidin cenaze namazının kılınmayacağını söylemişlerdir. **Kufe, Basra ve Şam fakihleri** ise cenaze namazının kılınabileceğine kail olmuşlardır.

Şehidin mertebesi öylesine yüceltilmiş ki, onun Allah yolunda hayatını feda etmesi, borcu hariç her şeye kefarettir yani şehadetiyle bütün günahları affolunur (Müslim, İmare, 117). Borcun ödenmemesi ağır bir sorumluluktur ve Hz. Peygamber, bir kişi defalarca Allah yolunda öldürülüp diriltilecek ve bir daha öldürülecek olsa dahi, borcunu ödemedikçe cennete girmeyeceğini söyler (Nesai, Büyu', 98). Bu hadis-i şerifte "borcun" istisna edilmesi, diğer günah ve cürümler için bir mukayese imkânı vermek içindir. Müçtehitlere göre, eğer borç istisna ediliyorsa, bu durumda gasp, yolsuzluk, adam öldürme, yaralama vb. cürümler de istisna edilir. Bu durumda şehit büyük bir mertebeye nail olmakla beraber, hakkını ihlal ettiği kimseyle "muhasebe"ye tabi tutulur.

Normal durumlarda muhasebe herkes arasında cereyan edecektir. Çünkü dünyada şu veya bu sebeple tesis edilmemiş adalet ancak bu sayede tahakkuk edecektir. Hz. Peygamber, bir defasında "İflas etmiş (müflis) kimdir?" diye sorar. Sahabe "Bir dirhemi ve hiçbir şeyi olmayan kimseye müflis denir" der. O şöyle buyurur: "Ümmetimden iflas etmiş kimse, kıyamet günü namaz, oruç ve zekat sevaplarıyla gelir ama diğer yandan şuna sövmüş, buna iftira etmiş, diğerinin malını yemiş, berikinin kanını dökmüş, bir diğerini vurmuş olarak gelir. Bu sefer buna, ötekine, berikine (yani kimin hakkını ihlal etmişse ona) iyiliklerinden verilir. Üzerindeki haklar ödenip bitirilmeden önce iyilikler tükenecek olursa, bu sefer diğerlerinin (kendilerine haksızlık ettiklerinin) günahlarından alınıp üzerine bırakılır, böylece cehenneme atılır." (Müslim, Birr, 59; Tirmizi, Sıfatü'l-kıyame, 2, Müsned, II, 303.)

Bu hadisler, şehitlerin de kendi aralarında farklı mertebelerde olduğunu gösterir. Hepsi şehit olmaları hasebiyle rızıklandırılırlar ama geride yaptıkları dolayısıyla aralarında farklı mertebeler teşekkül etmektedir. Ne mutlu, hiç kul hakkı yemeyip Allah yolunda şehit olanlara!

Şehitler, nail oldukları mertebeler dolayısıyla büyük bir sevinç içindedirler. Hem Allah'ın vadinin tahakkuk ettiğine hem kendilerine bağışlanan nimetlere şehadet etmişlerdir. Bu sayede dereceleri yükseltilmiş, saygınlıkları artmış ve Allah'a yakınlaştırılmışlardır. Mutludurlar, itminan bulmuşlardır ve her neyi arzu etmişlerse ona kavuşmuşlardır. Mutlulukları yüzlerinden, yüzlerinin aydınlanmış derilerinden kolayca gözlemlenebilmektedir. Arapçada müjdenin/muştunun deri/ciltle bağlantılı olarak "istibşar" şeklinde ifade edilmesi, sevinç ve mutluluğun, iyi ve güzel bir haberin insanın yüzünde, derisini bir sevinç ve aydınlık olarak tezahür etmesi dolayısıyladır: **"Onlara arkalarından henüz ulaşmayanlara müjdelemeyi isterler ki onlara hiçbir korku yoktur, mahzun da olacak değillerdir."** Henüz kendilerine ulaşmayan, cennet sürecine katılmayanlar müjde vermek isterler ve esasında müjdelemektedirler: **"Onlar, Allah'tan bir nimeti, bir fazlı** (bolluğu) **ve gerçekten Allah'ın mü'minlerin ecrini boşa çıkarmadığını müjdelemektedirler."** Vermek istedikleri mesaj şudur: Allah, şehitlere ve yolunda yaşayan kullarına büyük mükâfatlar vadetmiştir, Allah'ın va'di haktır. Dolayısıyla ister Allah yolunda savaşıp şehit düşmenin, ister her türlü zorluk ve sıkıntı pahasına Allah yolunda yaşamanın sonu güzeldir; korkmaya, hüzünlenmeye gerek yoktur. Tam bir emniyet duygusu içinde yola devam etmek gerekir. Mesaj da, yukarıda belirttiğimiz üzere, vahyin şimdiden büyük mertebelere nail olan şehitlerin vahyin kanalını kullanıp bugün yaşayan mü'minlere seslenmeleri şeklinde gerçekleşmektedir.

Bazı tefsirciler ölüm anı ile kıyamet arası zaman demek olan "berzah"ın varlığını bu ayete dayandırırlar. Kıyamette önce berzah âleminde şehitler kendi aralarında konuşur, Yüce Allah'ın kendilerine bahşettiği nimet ve ödüllerden söz etmektedirler.

Şehidin ölümle ilişkisi göz önüne alındığında, "ölüm" korkulacak bir şey olmaktan çıkar, arzu edilebilir hale gelir. Ancak bu hiçbir zaman "ölümsevicilk" demek değildir. Ölüm, ebedi yok oluş olmadığından, bir daha dönülmemek üzere dünyadan sonsuz âleme intikal etmektir. **Razi**'nin yer verdiği bir hadise göre Peygamber Efendimiz (s.a.) "Allah dostları ölmezler, bir evden başka bir eve nakledilirler" buyurur ki, bu dünyadan ahirete intikaldir. Herkes ölecektir. Kişinin ölümü onun kıyametidir. İçine gireceğimiz kabir "ya cennet köşelerinden bir köşe veya cehennem çukurlarından bir çukur" (Tirmizi, Kıyame, 26) olur. Şehidin öbür dünyaya intikali olağanüstü güzellikte olduğundan arzu edilir.

اَلَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلّٰهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا اَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ
اَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقَوْا اَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٢﴾ اَلَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ اِنَّ
النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ اِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللّٰهُ
وَنِعْمَ الْوَكِيلُ ﴿١٧٣﴾ فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ وَفَضْلٍ لَمْ يَمْسَسْهُمْ سُوءٌ
وَاتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ ﴿١٧٤﴾ اِنَّمَا ذٰلِكُمُ الشَّيْطَانُ
يُخَوِّفُ اَوْلِيَاءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونِ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٧٥﴾

172. Kendilerine yara isabet ettikten sonra, Allah ve elçisinin çağrısına icabet edenler, içlerinden iyilik yapanlar ve sakınanlar için büyük bir ecir vardır.

173. Onlar, kendilerine insanlar: "Size karşı insanlar topla(n)dılar, artık onlardan korkun" dedikleri hâlde imânları artanlar ve: "Allah bize yeter, O ne güzel vekildir" diyenlerdir.

174. Bundan dolayı, kendilerine hiçbir kötülük dokunmadan bir bolluk (fazl) **ve Allah'tan bir nimetle geri döndüler. Onlar, Allah'ın rızasına uydular. Allah, büyük fazl** (ve ihsan) **sahibidir.**

175. İşte bu şeytan ancak kendi dostlarını korkutur. Siz onlardan korkmayın, eğer mü'minlerseniz, Ben'den korkun.

172. ayet Uhud'un ilk raunduna verilecek ikinci raunda işaret etmektedir. 173. ayette geçen ilk "insanlar" bütün insanlar değil, Uhud'dan dönen kişiler; ikinci "insanlar" da Müslümanlara karşı savaşan müşriklerdir. (Bu ayetten başka "insan kelimesinin farklı kullanımı için bkz. 22/Hac, 73; 2/Bakara, 24.)

İnsan yenilgiye uğradığı zaman gözü korkar. Elini sobada yakan çocuğun yanmazken dahi elini sobaya dokundurmaktan kaçınması bununla ilgilidir. Zaman içinde birçok tutum ve davranışın önünde aşılması güç bir engel olup çıkar. Psikolojide "şartlı refleks" adı verilen bu psikolojik-zihni tutum, eğer alt edilmeyecek olursa, hayat boyu etkisini devam ettirir. Müslümanlar Uhud'da bozguna uğramışlardır. Bu bozgunun ruhlarında şartlı reflekslere yol açıp sonraki hayatlarını olumsuz yönde etkilememesi için yeni ve güçlü bir hamle yapmak gerekirdi. Ancak böyle bir hamle psikolojik tahribatı tamir edebilir. Bunu da sağlayacak olan, yerlerini/mevzilerini terk edenler veya savaş meydanını bırakıp kaçanlar değil, sabır ve takva sahibi kimselerdi.

Uhud'un ertesi günü Hz. Peygamber, hem söz konusu psikolojik tahribatı tamir etmek hem Mekkelilerin gözünü korkutmak üzere bazı kaynaklara göre

70, bazı kaynaklara göre 200 kişilik bir birlik hazırlayıp sefere çıkardı. Birliğe, savaşa katılanların dışında sadece bir kişinin, Cabir b. Abdullah'ın katılmasına izin vermişti. Bu da, savaşta bozgunla ortaya çıkan travmanın bizzat savaşa katılanların katılımıyla aşılmak istendiğinin önemli bir göstergesidir.

Birliğe katılan askerler tabii ki bitkindi, kimisi yaralı kimisi ayakta duracak hali yoktu, gerçekten bir musibete maruz kalmışlardı. Ama ruhlarındaki enerjiyi harekete geçiren imanları vardı. Allah'ın ve Elçisi'nin çağrısına itiraz etmeden icabet ettiler, Medine'ye uzaklığı 15 km. mesafede olan Hamrau'l-Esed denen mıntıkaya kadar düşmanı takip ettiler, görevlerini hakkıyla yerini getirip döndüler. Bunlar, içlerinde Hz. Ebu Bekir ve ez Zübeyr'in de yer aldığı seçkin insanlardı (Buhari, Megazi, 25). Elbette sadece ilahi hoşnutluğu gözeterek iyilik yapan ve sakınan bu insanlar için büyük ödül olacaktır.

Hamrau'l-Esed'e düzenlenen bu seferin psikolojik önemi her iki taraf için de önemliydi. Müslümanların bu mıntıkaya kadar geldiğini öğrenen Ebu Süfyan da mukabil psikolojik bir hamle ile karşılık vermeyi düşündü ve oradan geçmekte olan bir kervan aracılığıyla yakında Medine üzerine yıkıcı bir sefer düzenleyeceği haberini gönderdi. Ebu Süfyan, Medine'ye sefer düzenlediği zaman, Müslümanların tümünü yok edeceğinden bahsediyordu. Bu haber Müslümanlara ulaştığında, yaşadıkları savaş tecrübesinden gerekli dersi çıkaran mü'minler tereddütsüz **"Allah bize yeter, O ne güzel vekildir"** dediler. **İbn-i Abbas**'tan gelen bir rivayete göre, bu sözü ateşe atıldığında Hz. İbrahim'in söylemiştir. Uhud yenilgisinden sonra düşmanın yeni bir saldırıya hazırlandığı söylendiğinde Efendimiz (s.a.) de aynı sözü söylemiştir. (Buhari, Tefsir, 3/13.)

Efendimiz ve ashabı öyle dediler, çünkü kendilerine yeni bir fırsat doğar ümidiyle imanlarında bir artış oldu yani kuvvetlendi, bütün ruhlarını istila eder hale geldi, içlerinde düşmanla karşılaşıp Allah yolunda savaşma arzusunu hissettiler. Eğer bilgi imana dönüşmüyorsa, iman Müslümanların tutum ve davranışlarında kendini göstermiyorsa, bu imanın yokluğundan çok, zayıflığına işaret olur. İmanı takviye edip hayatı düzenleyen yol gösterici bir güç olabilmesinin yolu, salih amellerden, güzel eylem ve pratiklerden geçer. İmanı soyut bir değer, salt teorik bir kabul şeklinde aldığımız zaman, hayata etkisi zayıf olur. Hakikatte iman Allah'ın birliği fikrini ve inancını temel alan kalbin reformu ve fiilleridir. İmanı sıradan inançlardan ayıran ana kriter, sahih bir dinin hükümleri, bilgileri ve hükümleriyle düzenlenmiş olmasıdır. Din ise ilahi hükümleri, ma'ruf ve münkeri ihtiva eder, bunların hayatta ete kemiğe bürünmesini ister.

Sonuçta bunun bir psikolojik bir harekât (korkutma taktiği) olduğu anlaşıldı. Hamrau'l-Esed'e kadar gidenler rahatladı, öyle ki alış veriş yaptılar ve

görevlerini gönül rahatlığıyla yerine getirmiş olarak Medine'ye döndüler. Allah'ın hoşnutluğunu gözeterek hareket edenler büyük bir ihsana nail olurlar. Müslümana korkmak yaraşmaz, hayat ve ölümün Allah'ın elinde olduğunu bilir, sabır ve takva gösterdiği takdirde ilahi yardımlara mazhar olacağının bilincinden şaşmaz.

"İşte bu şeytan ancak kendi dostlarını korkutur. Siz onlardan korkmayın, eğer mü'minlerseniz, Ben'den korkun." Evet. Hiçbir şekilde Müslümana korku yakışmaz. Korkuyu telkin eden şeytanın kendisidir. Kişi şeytanı dost edinmedikçe onun vesveselerine kanmaz, korkup görevlerini ihmal etmez.

Allah madem ki, murat ettiğinde tarihe müdahale eder, hiç beklenmedik yardımları yapar, bu durumda gerekli bilumum maddi tedbirlerin alınmasından sonra, yapılması gereken yegâne doğru şey, Allah'a güvenmektir. Burada ilginç olan nokta şu ki, Allah'a güvenmenin hem Hz. İbrahim, hem Uhud sonrasında, kendilerine karşı büyük bir ordu, yıkıcı güç toplandığı haberini alan Müslümanların hiçbir korku ve kaygıya kapılmadan bu sözü tekrar etmeleridir. Hz. İbrahim'in ateşe atılması ve Uhud sonrası yaşanan olaylar yerel-yöreseldir, başka bir ifadeyle tarihseldir. Böylesine tarihsel durumlarda alınması gereken tutum bu yöndedir. Yani dikkatle alınmış gerekli tedbirler eşliğinde Allah'a güvenmek, sadece O'nu vekil olarak görmektir. Bu, bizim ve bizden sonraki nesiller için de takip edilmesi gereken temel bir tutuma işaret eder. Tedbir ve tevekkül, yol gösterici, aydınlatıcı bir deniz feneri hükmündedir. Dolayısıyla evrensel ve ebedi bir mesajı içermektedir. Ancak Yüce Allah, söz konusu mesajı bize somut tarihsel olaylar ve toplumsal durumlar üzerinden vermektedir. Bu açıdan bakıldığında Kur'an'da yer alıp da ilk bakışta son derece mevzii, yerel/yöresel ve tarihsel gibi görünen bir olay ve anlatımı hakikatte evrensel ve ebedi bir öz taşımaktadır. Kur'an'ın evrensel mesajlarını tarihsel ve toplumsal olaylar üzerinden vermesi, onun gerçekçiliğine, beşeri hayatın doğasıyla olan uyumuna işaret eder.

وَلَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ ۚ إِنَّهُمْ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا ۗ يُرِيدُ
اللَّهُ أَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حَظًّا فِي الْآخِرَةِ ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٦﴾ إِنَّ الَّذِينَ
اشْتَرَوُا الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٧﴾

176. Küfürde yarışanlar seni üzmesin. Çünkü onlar, Allah'a hiçbir şeyle zarar veremezler. Allah, onları âhirette pay sahibi kılmamayı ister. Onlar için büyük bir azap vardır.

177. Onlar, imâna karşılık küfrü satın alanlardır. Onlar, Allah'a hiçbir şeyle zarar veremezler. Onlar için acıklı bir azap vardır.

"Küfürde yarışanlar" inkârcılar, ikiyüzlü münafıklar veya dinden irtidat edenler olabilir. Özellikle 177. ayet, imandan sonra küfrü seçen mürtedleri ima etmektedir.

Bu her üç insan profilinin ortak özelliği inkârda birleşmeleri, inkârı tahkim edip sürdürmeleri ve mü'minlere zarar vermek üzere büyük bir çaba içinde olmalarıdır. Bu da gösteriyor ki, nasıl hak ve adalet yolunda gayret gösteren bir insanı içinden onu motive eden bir güç varsa, inkârı, haksızlığı ve sapkınlığı seçmiş inkârcıları da içerden motive eden bir güç vardır. Bu güçlerden biri Rahmani, diğeri Şeytanidir. Biri beşeriyetin yararına ve hayrına, diğeri zararına ve aleyhinedir. Çünkü Rahman'ın gösterdiği yolda yürümek adaletli davranmayı, fedakârlığı, cömertliği, dayanışma ve sorumluluğu gerektirir, Şeytanı takip etmek ise zulmü, bencilliği, sömürü ve çatışmayı beraberinde getirir.

Mademki hak ve hakikat her şeyin üstündedir ve hak ile hakikat Allah'tan neş'et etmektedir, bu durumda inkârcıların gösterdiği yüksek çaba, harcadıkları enerji doğru yolda (Sırat-ı müstakim üzere) ilerleyen insanları üzmemeli, kaygılandırmamalı. Çünkü hak daima üstündür. (26/Şuara, 3; 31/Lokman, 23.)

Ancak burada başka bir nükte de söz konusudur: Beşeri korku veya kaygının ötesinde, "**hüzün**" kelimesinin seçilmiş olması, Hz. Peygamber (s.a.)'in ve elbette onun duygu ve temennilerini paylaşan mü'minlerin, inkârda, nifakta olanlara veya dinden dönenlere duydukları üzüntüyü de ima eder. Mü'minler ister ki, herkes kendileri gibi inansın. Bu ilahi şölene, semavi ziyafete katılsın, hidayetin engin hazzını tatsın. Nasıl bolca sahip olduğumuz lezzetli bir yemeği sevdiklerimizin de yemesini arzu ediyorsak, hidayete de sevdiklerimizin, yakınlarımızın iştirakini de aynı duygularla isteriz. Sevdiklerimizin, eş ve dostlarımızın hidayetten uzak olması bizi üzer. Ama eğer illa bir "kaygı"dan söz edilecekse, bu, büyük çaba içinde olan inkârcıların bazılarını iman etmekten ve mü'minler topluluğuna katılmaktan engelleyebilecekleri, böylece Müslümanları sayısal bakımından çoğalmalarının önüne geçebilecekleri hususundan kaynaklanır. Böyle de olsa, üzülmek gerekmez, çünkü yukarıda anlattığımız gibi, hak daima üstündür, eninde sonunda galip gelecektir. (Bkz. 5/Maide, 41; 35/Fatır, 8.)

"Allah'a zarar veremezler" demek Allah'ın dinine, dini uğrunda mücadele edenlere ve beşeriyetin hayrı için çalışan seçkin ruhlu insanlara zarar veremezler demektir. Yoksa hiçbir insanın, âlemlerin yaratıcısı Allah'a herhangi bir zarar verebileceği düşünülemez. Bir hadiste şöyle buyrulmaktadır: "Kullarım! Sizler asla bana zarar verebilecek noktaya gelemezsiniz ki, bana zarar vere-

bilesiniz. Ve asla bana fayda sağlayacak noktaya gelemezsiniz ki, bana fayda sağlayabilesiniz." (Müslim, Birr, 55; Tirmizi, Sıfatu'l-kıyame, 48.)

Burada doğru ve hak yolun Allah ile bir tutulması anlamlıdır. Yüce Allah, bütün varlık dünyasının yaratıcısı ve maliki olmasına rağmen, hak yolda yaşayan ve mücadele edenlerin davasıyla kendini bir tutmuştur.

Sırtlarını hakka, hakikate, adalete ve yüksek ahlaki bir hayatın temeli olan ideallere sırtlarını çevirenler, üstelik bununla yetinmeyip inkârın tahkimi ve yaygınlaşması için durmadan çaba harcayanların ahirette nimet ve mutluluktan, Allah'ın hoşnutluğu ve cemalini temaşa etmekten herhangi bir nasipleri olmayacaktır. İman lezzetinden sonra inkâr yolunu seçenler, kendilerini serbest iradeleriyle bedbahtlığa sürükleyen kimselerdir; bunların dünyadaki kaderleri mutsuzluk, ahirette şekavettir. (Bkz. 2/Bakara, 16.) İnkârdan yana tercih değiştirmeleri kendilerine mutluluk ve nimet sağlayacağını düşünüyorlar, hâlbuki büyük bir yanılgı içinde olurlar. Asıl mutluluk ve nimet Allah'ın bahşettiği hidayet, itaat ve Sırat-ı müstakim üzere hayat yaşamaktır. Böylelerinin, asli ve hakiki nimetlerden pay almalarını Allah murat etmiyor. Etmiyor, çünkü kendileri onları bu nimetten yoksun bırakacak yolları bilinçli bir biçimde seçmişlerdir, bu yolda zarar vermek için ellerinden gelen çabayı harcamaktadırlar. Allah'ın vadettiği nimetlerden payı olmayanın karşılaşacağı tabii durum büyük azaptan başkası değildir.

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِّأَنفُسِهِمْ ۚ إِنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدَادُوا إِثْمًا ۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴿١٧٨﴾

178. O küfre sapanlar, kendilerine tanıdığımız süreyi sakın kendileri için hayırlı sanmasınlar, biz onlara ancak günahları daha da artsın, diye süre vermekteyiz. Onlar için aşağılatıcı bir azap vardır.

Burada temel bir insani yanılgıya işaret edilmektedir. Şöyle ki: Çoğunlukla insan başarılı, zengin, sağlıklı ve uzun ömürlü olmak ister. Çünkü ruhunun arayışı olan mutluluğu bu sayede elde edebileceğini düşünür. Başarı, refah, güç, sağlık ve rahat ömür tabii ki mutluluk vericidir. Ama bunlar meşru çerçevede elde edildikleri ve başkalarına karşı sorumluluklar yerine getirildiği sürece mutluluk verirler. İnsan ise, meşru yoldan bunları elde etmenin kendisini kısıtlayacağını düşünür ve çoğu zaman gayrı meşru yollara sapar. Bu ise onu inkâra sürükler.

Kişinin inkâra sapması, mutluluğun iman ve Allah'a teslimiyetle değil de

ancak her dilediğini, nefsinin kendisine telkin ettiği her arzuyu serbestçe tatmin etmek suretiyle elde edileceğini düşünmesinden kaynaklanır ki, bu kesin olarak cahilliktir. Başka bir sebep de var: Aceleci tabiatı dolayısıyla insan, uzun vadeli ve fakat ebedi mutluluğu bırakıp kısa vadeli, hemen ve şimdi elde edebileceği fayda ve hazları tercih etmeye yatkındır. İlahi hükümlerden azade olmak veya hemen ve şimdi elde edilecek nimetlere yönelmek, insani yanılgının önemli sebeplerinden biridir. Her iki durumda kişi hakkı ve hakikati inkâr etme pozisyonuna düşer. İşte bu pozisyona düşmüş olan bir inkârcıyı, Allah'ın kendisine dünya hayatında "mühlet/süre" tanıması yanıltır. Bazı hedeflerine ve arzularına serbest iradesiyle ulaştığı için, her istediğini ve daima –hatta cehaleti nispetinde sonsuza kadar– yapabileceğini zanneder. Oysa ilahi hükümlerden kaçıp gayrı meşru yolları takip ettikçe, gaflet içinde yaşadıkça kendisine verilen süre, onun günahlarının daha da artmasından bir sonuç vermez. Artan günahı oranında onu bekleyen acıklı bir azap vardır. Abdullah ibn-i Mes'd'u "İyi olsun kötü olsun, ölümün kendisi için hayırlı olmayan kimse yoktur. Kişi eğer iyiyse, 'Allah katında olanlar iyiler için daha hayırlıdır' (3/Âl-i İmran, 198) hükmüne nail olur, kötü biriyse 'Biz ona günahları artsın diye mühlet veriyoruz' hükmü geçerli olur" der.

Kendisine dünyevi nimet, imkân ve avantajlar verilmiş birinin, doğru yoldan sapması onun hayrına değildir; kendisine verilen imkânları kötü amaçlı kullandıkça suç ve günahları artar, hemen yapıp ettiklerinin cezasıyla karşılaşmaması onun lehine değil, aksine aleyhinedir, çünkü böylelikle kendisine tanınan süreyi de kötülükte kullanmış olur; ona verilen süre onun tuzağı olur; (7/A'raf, 182-183); gaflet halinde kendileriyle övündüğü servet ve taraftarları onun yıkımını hazırlar (23/Mü'minun, 54-56; 68/Kalem, 44-45.)

مَا كَانَ اللّٰهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلٰى مَا اَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتّٰى يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهِ مَنْ يَشَاءُ فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِ وَاِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ اَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٩﴾

179. Allah, murdar olanı, temiz olandan ayırt edinceye kadar mü'minleri, üzerinde bulunduğunuz durumda bırakacak değildir. Allah sizi gayp üzerine muttali kılacak da değildir. Ama Allah, elçilerinden dilediğini seçer. Öyleyse siz de Allah'a ve elçisine imân edin. Eğer imân eder ve sakınırsanız, sizin için büyük bir ecir vardır.

Ayet, Uhud savaşını birden fazla boyutuyla ele alan ayetlerin sonuncusudur. Yeri geldikçe bu önemli konu başka sûrelerde ve başka bağlamlarda ele alınacaktır. Nasıl bir metnin birden fazla okuma biçimi/yorumu varsa, sosyal bir olayın da birden fazla okuma biçimi, yorumu vardır. Birden fazla okuma biçimine takip ettiğimiz 58 ayet (121'den 179'a) çarpıcı örnek teşkil etmektedir.

Bu, kozmik, tabii ve beşeri olayların tek bir okuma biçimi olmadığını gösterdiği gibi kâinat, tarih, insan, hayat ve mebde ile mead hakkında bilgi ve haberler veren Kur'an-ı Kerim'in de tek bir okuma biçiminin olamayacağını gösterir. Kıyamet gününe kadar insanlar Kur'an hakkında cümle kurmaya devam edeceklerdir.

Uhud savaşında münafıklar savaşa katılmadan ayrıldılar, sonra da bozgun dolayısıyla mü'minleri adeta eleştiri bombardımanına tabi tuttular, mü'minlerin başına gelenler dolayısıyla sevinçlerini ve memnuniyetlerini gizleme lüzumunu göstermediler. Mesele, yanlış bir kararın veya yanlış bir stratejinin takip edilmesi değildi, bunlar bozgunda önemli rol oynamakla beraber, asıl mesele bazılarının savaştan kaçmasıydı. Münafıklar savaşmak istemeyince çeşitli mazeretler belirttiler, akla yatkın olan ve olmayan gerekçeler öne sürüp bahaneler uydurdular. Bu iki açıdan mü'minleri sıkıntılı bir duruma sokuyordu: İlkin, bir arada yaşıyorlardı, kimin sahiden ihlaslı ve samimi mü'min, kimin sahtekâr, ikiyüzlü ve riyakâr olduğunu ayırt etmek kolay değildi. Diğeri tabii ki ortada bir bozgun vardı ve bu bozguna yol açan sebepler araştırılırken, münafıklar bu sebepleri kendi inançsızlıkları, korkakları ve dünyaya tutkuları yolunda araçsallaştırıyorlardı. Böyle bir durumda temiz ve murdar, samimi ve sahtekâr iç içe bulunuyordu.

Yüce Allah daha uzun süre mü'minleri bu sıkıntılı hal üzere bırakmayacağını, gelişen olaylar eşliğinde elbette "murdar olanlar"la "temiz olanlar"ı birbirinden ayırt edeceğini belirtmektedir (8/Enfal, 37). Burada kullanılan "temyiz" kelimesi önem arz etmektedir. Çünkü çoğu zaman "tefrik"le karıştırılır. İki şeyi birbirinden ayırt etmek için "meyzen" kullanılırken, birden çok şeyi birbirinden ayırt etmek gerektiği zaman "temyiz" kullanılır. Benzer şekilde tek bir şeyi ikiye ayırmak için "feraka" kullanılırken, birden çok şeyi bölme, ayırma işlemi için "tefrik" kullanılır. Murdar ve temiz bir araya gelmişse, iç içe girmiş de birbiriyle karışmışsa, her ikisini ayırmak için temyiz işlemi gerekir ki, temyiz hayatın maddi ve sosyal pratikleri içinde zorlu bir sınavdan geçme işlemidir; bu Bazen altının ateşin içinde erime işlemine tabi tutulmasına yani bela ve fitneye benzer. Çünkü ancak bu sayede sahte ve sahih olan ayrılmış olur.

Şu var ki, murdarı temiz olandan yani ikiyüzlü münafıkları samimi

mü'minlerden ayırt etmeye, temyiz etmeye yarayacak ölçü, "gayb" bilgisi olmayacaktır. Yüce Allah dileseydi ona münafıkları tek tek bildirirdi. Öyle yapsaydı onları yüzlerinden tanırdı ama söylemlerinden teşhis edilmelerini murat etti (bkz. 47/Muhammed, 30). Ölçü, olayların bizzat kendisinde, vuku bulan her olayın çetin bir sınav aracı olmasında aranacaktı. Böylelikle zor şartlarda münafıkları kendiliklerinden samimiyetin, ihlasın, sabır ve takva alanının dışına çıkmış olacaklardır. Eğer birileri çıkar, gayba muttali olduğunu iddia edip de, insanlar hakkında hüküm vermeye kalkışacak olursa, bunu test etmemiz, isabetli olup olmadığına karar vermemiz mümkün değildir. Gaybe muttali olmak sadece beyana dayanır. Birileri çıkar ve "ben gayb bilgisine sahibim" der ama sahiden gayba muttali midir değil midir, bunu bilemeyiz. Yüce Allah kesin bir dille istismara ve suistimale açık bu kapıyı kapatır, biz mü'minleri dahi gayba muttali kılmadığını belirtir.

Gayb haberlerine dayalı hükümler yargısız infazları getirir, insanlar yanlış anlaşılmaya müsait tutum ve davranışlarından dolayı zarara uğramalarına, mağdur olmalarına yol açar. Bu yüzden kişinin açık beyanı ve zorlu şartlarda somut tutumu olmadıkça, hiç kimse hakkında nifak (kripto kafir) hükmü verilemez. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v), söylemlerinden, hal ve hareketlerinden Medine'de münafıkları kestirdiği halde, suistimale ve istismara kapı aralamamak için onları açıklamadı, onların çeşitli olaylar yaşanırken, mesela Uhud savaşındaki somut tutumları ortaya çıkarken kendi kendilerini açığa çıkarmalarını bekledi. Bu aslında Allah'ın lütfu ve merhametinin tecellisidir, çünkü olaylar münafıkları lisan-ı halleri-beden dilleriyle iç yüzlerini itiraf etmeye sevk etmiş oldu. Olaylar, murdar ve temizi, fesat çıkaranlar ve ıslah edenlerin birbirlerinden ayrt edilmeleri için yeterince öğreticidir (Bkz. 2/Bakara, 220.)

Buradan çıkarılacak birinci ders, kıyamete kadar gelecek Müslüman toplumlarda, bir şekilde iktidar, servet, statü, şöhret ve benzeri dünyevi menfaat ve hedefler peşinde olan insanların Müslümanlara karışabileceklerini göz önünde bulundurmamız lazım. Özellikle Müslümanların, büyük bedeller ödeyerek iktidara, maddi veya sosyal bir nimete yaklaştıkları zamanlarda bu kendi çıkarlarından başka ilkeleri ve kaygıları olmayanlar herkesten çok Müslüman kesilir, gerekiyorsa hemen sakal bırakır, İslami şahsiyetlerin etrafında toplanır, camilere-mescitlere koşar, hanımının başını örttürür veya hanımlar başlarını örter; böylece etkili mevkiler kapmaya çalışırlar. Bu çıkarperestler, iktidar ve menfaat sürdüğü müddetçe sahte pozisyonlarını korurlar ama en ufak bir tehlike belirdiğinde hemen gemiyi ilk terk edenler de onlar olur. Bir bakmışsınız ki, sakallarını-bıyıklarını kesmiş, başlarını açmış, bir anda muhalif pozisyonu-

na geçmişlerdir. Bu çerçeveden bakıldığında Uhud savaşı tarih boyunca devam eden trajik bir beşeri tecrübedir, bu yüzden tekrar tekrar ondan çıkarılacak dersler ve ibretler üzerinde durmak gerekir. Bu sayede Allah murdar olanları temiz olanlardan ayırmaktadır.

Diğer bir nokta, her ne olursa olsun açık beyan ve somut tutumlar çıkmadıkça, soyut düşünceler, kuvvetli olmayan karinelerden hareketle kimse hakkında münafıklık hükmü vermemek, hiçbir şekilde yargısız infaz yoluna gitmemek lazımdır.

"**Ama Allah, elçilerinden dilediğini seçer. Öyleyse siz de Allah'a ve elçisine imân edin. Eğer imân eder ve sakınırsanız, sizin için büyük bir ecir vardır.**" Bir türlü hakikati ve hakkaniyete göre yaşamayı kabullenmeyenler, biraz da mazeret uydurmak gayesiyle "Bize niye vahiy gelmiyor, biz niye gizli bir takım bilgilere muttali olmuyoruz?" şeklinde sormaya başlayınca, şanı Yüce Allah, dilediği kimseleri elçi seçtiğini beyan etti.

Gaybın bilgisi Allah katındadır. Dilerse, dilediği kimselere ve dilediği kadarıyla bildirir. Birileri arzu etti diye bu bilgiye sahip olamaz. Allah elçilerinden dilediklerine gaybın bilgisinden bildirmiştir. Medine'de Hz. Peygamber (s.a.) münafıkları biliyordu, bu Cebrail aleyhisselamın bildirmesiyle olmuştu ama yine de açıklamadı. Peygambere bildirilen gayb mutlak veya gaybın tamamı değildir, Allah'ın bildirdiği kadardır. (72/Cin, 25-27.)

Birine gayb olan bir bilgi bir başkasına gayb olmayabilir. Mesela Haccac'ın dönemindeki bir müneccimbaşıyla yaptığı gibi, elinize aldığınız küçük çakıl taşlarının sayısını biliyorsanız, bu sizin için bilinen şeydir ama gelişigüzel avuçluyorsanız gayptır. Avucunuzdaki taşları saydığınızda artık bilgi gayb olmaktan çıkmıştır. Sayısını bildiğiniz bir şeyi zeki birisi eğer fiilinizi dikkatle takip etmişse, sayılarını bilebilir ama gelişigüzel avuçlanmış taşların sayısını bilemez.

Yüce Allah, seçtiği elçilerine gayp haberlerini verir. Kendisine indirilen ayetler gayp haberlerindendir (11/Hud, 49); öyle olmasaydı, elçi hangi güç ve imkânıyla Levh-i Mahfuz'a uzanır da o bilgileri alabilirdi. Ancak seçilen elçiler dışında kimseye de gayp bilgisi, gelecekten haberler, kehanetler bildirilmez (Cin, 27.) Cinlerin dahi bir saniye sonra bir olayı bilmeleri mümkün değildir. (34/Sebe', 14.) Hz. Peygamber (s.a.) açıkça, "gaybı bilmediğini" beyan ediyor (6/En'am, 50; 7/A'raf, 188.) Binaenaleyh gaypten haber veren bilumum astrologlar, medyumlar, kâhinler, şamanlar, falcılar vd. yalancıdırlar.

Burada yapılacak şey, Allah'a ve elçisine inanmaktan başkası değildir. Gaybın bilgisi kime gelmiştir, ne kadar verilmiştir, bunlar önemli değildir. Kimseyi ilgilendirmez. Allah'a ve elçisine samimiyetle inanıp bağlananlara büyük ecirler vardır.

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ بِمَا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ هُوَ خَيْرًا لَّهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَّهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُوا بِهٖ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَلِلّٰهِ مِيرَاثُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١٨٠﴾

180. Allah'ın, bol ihsanından kendilerine verdiği şeylerde cimrilik edenler, bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Hayır; bu, onlar için şerdir; kıyâmet günü, cimrilik ettikleriyle tasmalandırılacaklardır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah yaptıklarınızdan haberi olandır.

Varlık âleminde ve bizim hayatımızı sürdürdüğümüz yeryüzü gezegeninde olan her şey Allah'ın mülküdür. Şu veya bu yolla elimize geçmiş bulunan bir mal veya servet varsa, bu dolaylı yoldan bize Allah'ın verdiğidir, bizim mülkte tasarruf ve intifa hakkımız vardır. Servete sahip olabiliyorsak, bunu insanlığın, özellikle yoksul ve muhtaçların yararına kullanmamız; şanı Yüce Allah'ın cömertliğini, koruyuculuğunu, merhametini infak ederek tahakkuk ettirmeye çalışmamız gerekir. Nihayetinde bu işlemi Allah'ın mülkünde ve Allah'ın verdiklerinden yani fazl ve kereminden harcayarak gerçekleştireceğiz. O halde cimrilik yapıp verilmesi gereken mal ve değeri vermemek hem Allah'ın hem ihtiyaç sahiplerinin hakkına tecavüz etmektir.

Cimrilik, harcanması, infak edilmesi gereken servet veya değeri tutmaya denir. Çoğu bilgine göre, bu farz olan zekât ve sadakalar için söz konusudur. Kişi sahip olduğu mal ve değeri tutarsa cimrilik etmiş olur; sahip olmadığı mal veya değer konusunda hırs gösteriyorsa bu cimriliği aşan "aşırı tutkuya (şuhha)" dönüşür (4/Nisa, 37; 57/Hadid, 24). Bir hadiste şöyle buyrulur: "Zulümden sakınınız, zulüm kıyamet günü zulümattır (karanlıklardır), şuhtan sakınınız, sizden önceki toplulukları şuh yıkıma götürdü; öyle ki bu, onları birbirlerinin kanını dökmeye, birbirlerine haram/yasak olan şeyleri meşru/helal görmeye sürükledi" (Müslim, Birr, 56). Bugün de insanlar, sınıflar ve ülkeler arasındaki savaşların neredeyse tamamının sebebi, birinin elinde olan zenginliği, toprağı, tabi kaynağı, yeraltı ve yerüstü serveti, stratejik konumu ele geçirmeye kalkışmak değil midir? Dünya kaynaklarının yüzde 80'ini nüfusun yüzde 20'si kullanıyorsa, bu servet ve toplama tutkusunun, bencillik ve cimriliğin had safhada hüküm sürmesi sonucudur. Hz. Peygamber, Müslümanları şuh davranmaktan men'etmiş, "Bir Müslümanın kalbinde iman ve şuh ebediyyen bir arada barınamaz" (Nesai, Cihad, Müsned, II, 256) buyurmuştur.

Büyük müfessir **Razi**, vacip olan infakı zikrederken, buna kişinin kendisi

ve bakmakla yükümlü olduğu kişiler için yapması gereken harcama, zekat, Allah yolunda cihadın finanse edilmesi ve şiddetli ihtiyacı olan birine verilmesi gereken parayı dâhil etmektedir.

İnsan düşünecek olsa, anlar ki cimrilik kimseye hayır getirmez. Aksine cimrilik büyük zararlar, sosyal felaketler ve kötülükler getirir. Şöyle ki:

a) Allah'a ait mal ve değere kimse el koyma, ihtiyaç sahiplerinden esirgeme hakkına sahip değildir. Kul, Allah'a ait servete el koyabilir mi? İnfak eden, gerçekte Allah'ın kendisine verdiği rızıktan vermektedir (2/Bakara, 3-5).

b) İnfaktan kaçınan cimri, başkalarının refah hakkını ellerinden almış, insanca yaşama imkânlarını kısmış olur. Oysa mal ve servette yoksulun hakkı vardır. Allah'ın hakkı yoksul, zayıf ve muhtaçların hakkıdır.

c) İnfak, zahiri bir bakış açısından paradoksal görünse de, aslında malı arttırır. Cimri kişi bu hikmetin hayatında tecelli etmesinden kendini mahrum eder.

Bu üç sebep cimriliğin insan için hayırlı olmadığını göstermektedir. Peygamber Efendimiz (s.a.), "Cimrilikten daha büyük hastalık yoktur" (Buhari, Humus, 15) buyurmuştur. "Edvedü'd-Da' (hastalığın hastalığı)"dır. Cimrilik, insanda korkaklığa sebebiyet verir. Bu yüzden yukarıda zikrettiğimiz hadiste cimrilik korkaklıkla bir arada zikredilmiştir. Allah'a yeterince güvenmeyen kimse ancak fazla mal ve serveti sıkı bir şekilde elinde tuttuğu sürece güvenlik içinde olacağını düşünür, güvenliği Allah'tan değil, servetin gücünden bekler. Diğer yandan kalpte servet tutkusu yani sınırsız sermaye ve mal biriktirme hırsı oldukça, Allah sevgisine yer kalmaz. Servet tutkusunun artması oranında Allah sevgisi azalır. Hayata gözlerini yumup da öldüğünde kalbindeki sevgi silinmediği için gözü gideceği ahirette değil, dünyada kalır; ileriye değil, geriye bakar. Bu açıdan kalbin cimrilik ve servet tutkusuyla maruz kaldığı hastalığı tedavinin etmenin en etkili yolu, infak etmektir. İnfak arttıkça hem toplumdaki refah ve adalet dengeli bir biçimde tesis edilir hem de insan zühd mertebesine yükselir.

Dünyada infak edilmeyip de tutulan mal, ahirette "gözleri üzerinde iki siyah nokta olan bir yılan"a dönüşür ve serveti tutanın boynuna dolanır (Buhari, Zekât, 3; Nesai, Zekât, 20). Yakıcı zehrini boşaltmaya hayli istekli yılana dönüşecek olan servet sahibinin boynunda tasma olacaktır. Burada **"tasma"** metaforunun servetten beklenenlerle ilgisi önemlidir. Kişi servetle refaha kavuşacağını, huzur bulacağını, güvenlik ve ferah duygusu içinde yaşayacağını düşünür, bu yüzden servet biriktirme konusunda aşırı hırs gösterir. Oysa beklentilerinin aksine ahirette boynuna dolanacak olan tasma, onun içini daraltacak, gırtlağını sıkacak, nefes almasını zorlaştıracak, böylece servetten her neyi murat etmişse aksine bir sonuç verecektir. Aslında dünya hayatında da

servet biriktirme benzer bir iç sıkıntıya sebebiyet verir. Deneysel olarak biliyoruz ki, büyük zenginler, bolca mal ve para infak ettiklerinde bir iç rahatlığa kavuşurlar. Bu yüzden aklı başında ruh hekimleri, daimi bir sıkıntı içinde yaşayan zenginlere bolca infakı ve "isar"ı yani "ihtiyaç sahiplerini, başkalarını kendi nefislerine tercih etme"yi, böylece hırs ve bencilliklerini yenmeyi tavsiye etmektedirler. İnfak hakikaten bir iç huzur, ruhsal bir mutluluk ve engin bir ferahlık verir. İnfak ve isar, nefsin azgınlıklarına karşı en iyi tedbir, kalbin hastalıklarına karşı en iyi tedavi yoludur. "Tasma"nın diğer bir özelliği bir yafta olmasıdır (17/İsra, 13) ki, bu manada ele aldığımızda cimrilik bu sıfata sahip olanın boynuna asılacak utanç verici yafta olacaktır. Boynundaki yaftasıyla onu gören, cimri olduğunu anlar.

Peygamber Efendimiz (s.a.), iki hasletin mü'mine yakışmadığını buyurmuştur ki, bunlardan biri korkaklık, diğeri cimriliktir (Ebu Davud, Cihad, 22.)

Bazı tefsircilere göre, burada sözü edilen cimrilik, mal ve servet değil, özellikle Kitap ehlinden hakikati bilen bilginlerin bunları saklamaları, halka açıklamamaları halidir. Cimriliğe konu olan şey "bilgi" olarak kabul edildiğinde, bu Yahudi bilginleri söz konusu olduğu gibi Müslüman bilginler için de söz konusu olabilir. Nihayetinde "öğreten" Allah'tır, insan öğrendiklerini başkalarıyla paylaşmalı, aktarmalı, kendi inhisarında tutmamalıdır. (Bkz. 4/Nisa, 113). Bu tefsir de mümkün olmakla beraber, ilk görüş daha isabetli görünmektedir. Yine de en doğrusunu Allah bilir.

"**Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah yaptıklarınızdan haberi olandır.**" Eğer insan doğru düşünecek olsa, cimrilik yapmanın saçma bir şey olduğunu anlar. Çünkü ne mal ve servetle gerçek huzur ve mutluluğu bulur, ne de eğer geriye miras bırakmayı düşünüyorsa, bunu gerçekleştirebilir. Mülk Allah'ındır, insanlar mülk üzerinde birer emanetçi gibi tasarrufta bulunurlar, Karun kadar zengin de olsalar, sonuçta üç-dört metrelik kefen bezinden başka mezara bir şey götüremezler. Allah, insanı kendi mülkü üzerinde "vekil" olarak tayin etmiştir (57/Hadid, 7). Mal ve servet dünyada kalır, dünya da Allah'ındır, dolayısıyla yeryüzünün varisi sadece O'dur. O'ndan başka arza kim varis olabilir! (19/Meryem, 4). Hiç şüphesiz Allah insanın ne yaptığından tam olarak haberdardır.

لَقَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللّٰهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ سَنَكْتُبُ
مَا قَالُوا وَقَتْلَهُمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَنَقُولُ ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿١٨١﴾
ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيكُمْ وَأَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ﴿١٨٢﴾

181. Andolsun; "Gerçek, Allah fakirdir, biz ise zenginiz" diyenlerin sözlerini Allah işitmiştir. Onların bu sözlerini ve peygamberleri haksız yere öldürmelerini yazacağız ve: "Yakıcı olan azabı tadın" diyeceğiz.

182. Bu, ellerinizin önden sunduklarıdır. Allah, gerçekten kullara zulmedici değildir.

Rivayete göre, Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.), Kaynukaoğulları Yahudilerine bir mektup yazdı ve onları İslam'a davet etti. Mektupta namaz, zekât ve "Allah'a güzel borç" vermeden bahsediyordu. Mektubu Hz. Ebu Bekir götürmüştü, Yahudi Fenhas mektubu okuyunca alaylı bir dille "Demek Allah fakirdir, bizden borç istiyor, öyle mi?" dedi. Hz. Ebu Bekir çok sinirlendi ve "Eğer aramızda bir anlaşma (Medine Vesikası) olmasaydı, boynunu vururdum" dedi. Başka rivayetlere göre, "Kim Allah'a güzel bir borç verecek, Allah karşılığını kat kat verecektir" (2/Bakara, 245) ayeti inince, yine bazı Yahudiler "Muhammedin tanrısı bizden borç para istiyor. Öyle ya O fakir, biz zenginiz. Hem bize faizi yasaklıyor hem faiz vermeyi vaadediyor" demeye başlayınca bu ayet indi.

Ayetin Yahudilerin itirazları üzerine indiğini gösteren iki husus var: Biri, ayetin devamında Yüce Allah'ın "Onların bu sözlerini ve peygamberleri haksız yere öldürmelerini yazacağız" buyurması; diğeri bu tarzın Yahudilerin geçmişte kendi peygamberlerine karşı koyarken takip ettikleri yönteme uyması. Hz. Musa, onlara savaş emrini tebliğ ettiğinde "Sen Rabbinle git, ikiniz savaşın" (5/Maide, 24) demişlerdi. Çünkü öne sürdükleri bahane şuydu: Tanrı her şeye güç yetiriyorsa, bizim savaşmamıza ne ihtiyacı olabilir! Burada da benzer bir akıl yürütmede bulunmaktadırlar. Aslında sadece Yahudiler değil, servet düşkünü herkes bu akıl yürütmenin arkasına sığınarak yoksullara, ihtiyaç sahiplerine kaynak aktarmayı reddeder. Bunlara göre kendilerine tahsis edilmiş yeryüzü sofrasında yoksullara yer yoktur (46/Yasin, 47).

Tabii ki bu, bir yandan Allah'a karşı saygısızlıkta bulunmak, diğer yandan ihtiyaç sahiplerine karşı sorumluluktan kaçmaktır. "Peygamberlerin haksızca öldürülmeleri" ile bir arada zikredilmiş olması, sosyal adaleti öngören infakın peygamber tebliğlerinin asli misyonlarından birinin olması, belki peygamberlerin öldürülmelerinin bir sebebinin de bu olmasıdır. Nitekim Yüce Allah bu iki suçu aynı kategoride ele almış, her iki suç için yakıcı azap hazırladığını beyan etmiştir. Ancak ayetin, geçmişte kendi peygamberlerini öldüren Yahudilerin Hz. Muhammed (s.a.)'i de öldürmek üzere plan yapmalarıyla da ilgisi var. Kendisini de öldürmeye kalkışan soydaşlarına, sembol şehir üzerinden İsa aleyhisselam "Ey Kudüs! Kendisine gönderilen peygamberleri öldüren, onları taşa tutan Kudüs!" demiştir. (Matta, 23: 37.)

"Bu, ellerinizin önden sunduklarıdır. Allah, gerçekten kullara zulmedici değildir." Böylesine ağır bir azap kişinin kendi yaptıklarının sonucudur. Ceza kuşkusuz ağırdır ama suç da ağırdır ve ceza suç teşkil eden fiile denktir. Muhtaçların ihtiyaç içinde kıvranmalarına karşı umursamaz tutum içinde olmak ve geçmişte yoksulların ve muhtaçların yanında yer alan peygamberleri öldürmek elbette ağır suçtur. Allah kimseye zulmetmez.

اَلَّذِينَ قَالُوا اِنَّ اللّٰهَ عَهِدَ اِلَيْنَا اَلَّا نُؤْمِنَ لِرَسُولٍ حَتّٰى يَأْتِيَنَا بِقُرْبَانٍ تَأْكُلُهُ النَّارُ قُلْ قَدْ جَاءَكُمْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِي بِالْبَيِّنَاتِ وَبِالَّذِي قُلْتُمْ فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٨٣﴾ فَاِنْ كَذَّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ جَاؤُ بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ ﴿١٨٤﴾

183. Allah bize ateşin yiyeceği bir kurban getirmedikçe hiçbir elçiye inanmamamız konusunda and verdi," diyenlere de ki: "Şüphesiz, benden önce nice elçiler, apaçık belgeler ve söylediklerinizle geldi; eğer, siz doğru idiyseniz, o hâlde onları ne diye öldürdünüz?"

184. Eğer seni yalanlarlarsa, senden önce apaçık belgeler, Zeburlar ve aydınlık kitapla gelen elçileri de yalanlamışlardır.

Ayet, Allah'a ve bağışladığı büyük nimetlere karşı nankörlük içinde olan belli bir insan profilinin ana hatlarını çizerken, ahlaki sorumluluklardan kaçmak için üretilen bahanelere, Allah'a ve elçilerini sözde zor bırakacak saçma sapan yollara nasıl sapıldığına çarpıcı bir örnek teşkil eder, bu bağlamda Hz. Peygamber'in kendilerini davet ettiği bazı Yahudilerin tutum ve davranışlarını anlatır. İnanmaya ve ilahi tebliği tasdik etmeye niyeti olmayan zamanın Yahudileri, ateşin yaktığı bir mucize ile karşılaşmadıkları müddetçe inanmayacaklarına dair Allah'la ahidleşme içinde olduklarını öne sürmekte; dinin mesajını ve mesajın doğruluğunu mucizelere indirgemekte, mucizeleri de "ateşin yiyeceği kurban eti"yle tahsis etmektedirler. Bütün bunlar aslında birer bahanedir.

Peygamberlerin davetini kabul etmeye mesnet teşkil eden şey, onların hak ve hakikati tebliğ etmeleri, insanları karşılıklı yardımlaşma ve işbirliğine çağırmaları, yeryüzünde adaleti tesis edecek yolları göstermeleri ve insanı ebedi hayata-ahirete hazırlamalarıdır. Mucizeler ikinci derecede önemlidir. Bunlar gerektiğinde gösterilir de. Nitekim geçmişte İsrailoğulları peygamberleri her biri diğerinden çarpıcı mucizeler göstermişlerdir. Ama asıl olan insanın doğru yola girmek için özgür iradeye sahip olmasıdır. İsrailoğulları tam da bu nokta-

da zaaf göstermiş, peygamberlerin tebliğlerini reddedip onlara olmadık zorluklar çıkarmışlardır.

Kitab-ı Mukaddes'te bu tür mucizelere dair çeşitli örnekler zikredilmektedir. İlya peygamber ile eski Sami ırkının tanrılarından (put veya yalancı peygamberlerinden) biri olan Ba'l arasındaki tartışma ve münazara buna örnektir. İlya, her ikisinin birer dana kesip etini odunun üzerine koymasını ve kimin odunu tutuşursa onun davası ve davetinin hak olduğunun teyit edilmesini teklif etmiştir. Öyle yapmışlardır. Ba'l, bütün didinmelerine rağmen odununun tutuşmasını sağlayamamış, İlya ise Allah'a yalvararak ateşin yanmasını sağlamıştır. Kavim bu olağanüstü hadiseyi gözleriyle müşahede etmelerine rağmen inanmamış, Hz. İlyas ancak kaçmak zorunda kalarak canını kurtarabilmiştir. (I. Krallar, 16: 38. Ayrıca bkz. Levililer, 1, 7 ve Tesniye, 15: 16.)

Muhammed Esed, burada sözü edilen "yanık kurban" ayininin İkinci Mabed'in yıkılmasından sonra uygulanmadığını ve Talmud sonrası Yahudilerin Mesih beklerken, Mesih'in gelişiyle Musevi ayinlerini eski bütünlüğü içinde yeniden hayata geçireceğine kani olduklarını; bu yüzden Tevrat'a dayalı Hukuk'a her açıdan uymayan birini peygamber olarak kabul etmeyi reddettiklerini belirtir.

Medineli Yahudiler, işte Ahd-i Atik'teki bu kayda atıfta bulunarak, Hz. Peygamber'den de benzer bir mucize talep etmişlerdir. Tabii ki bu bir bahanedir. Ayet, bundan önce gelen peygamberlerin nice belge getirdiklerini, davalarını çeşitli yollarla kanıtladıklarını ve istedikleri türden mucizeyi de gösterdiklerini ancak buna rağmen inanmadıklarını hatırlatarak onlara cevap vermektedir. Bunun göstergesi de Hz. Zekeriye ve Hz. Yahya gibi peygamberleri (Allah'ın selamı üzerlerinde olsun) öldürmeleridir. Oysa eğer niyetleri kanıt olsaydı, kanıtı gördükten sonra inanırlardı. Öyle yapmadıkları gibi peygamberleri öldürme gibi ağır bir suç da işlemekten geri durmadılar. (3/21.)

Miladi 7. Yüzyılın ilk çeyreğinde yaşayan Yahudilerin bu olaydaki sorumluluğu benzer bir tutumu tekrar etmeleri ve elbette geçmişte peygamber kanı akıtan atalarını kınamamalarıdır. Bu da bize gösteriyor ki, atalarımız ve babalarımız kötülük olarak her ne yapmışlarsa, bize düşen onların bu kötü fiillerine ortak olmamamız, kötü amellerini kınamamız, atalarımızdır diye kör bir taassupla onları korumaktan ve yüceltmekten vazgeçmemizdir. Çünkü haksız bir fiili savunmak bir tür ona iştirak etmekle aynı anlama gelir. Sahabeden Amr eş Şa'bi bu ayetten hareketle, Hz. Osman (r.a.)'ın şehadetine karşı çıkmayanların da o cinayete ortak olduklarına kail olmuştur. Binaenaleyh tarihle veya atalarla övünmek değil, iyilikle övünmek gerekir. Atalarımız iyi şeyler yapmışlar-

sa onunla övünülür, iyilikleri devam ettirilir. Kötülük yapmışlarsa, bu onların suçu veya kusurudur. Biz yaptıklarından sorumlu değiliz, onlar adına bedel ödemek zorunda da değiliz. Onların kötülüklerine sahip çıkmak, kötülüğü devam ettirmek, onların yolundan giderek kötülüğü kalıcı hale getirmek anlamına gelir. Dahası bu zihni tutum iyilik ve kötülüğün tayininde atalarımızı kıstas olarak kabul etmek demektir. (Bkz. 2/Bakara, 134. ayetin açıklaması.)

"**Kurban**" ileride daha geniş olarak ele alınacağı üzere (5/Maide, 27; 22/Hac, 28-34 ve 108/Kevser, 2) Allah'a yakınlaşmak üzere usulüne uygun kesilen hayvandır. Hakikatte, ibadet, sadaka ve her türlü salih amel kurbandır ancak kesilen hayvana tahsis edilmiştir. **Vahidi**, Allah'a yaklaştıran her iyiliğin kurban olduğunu söyler. "Küfran, rüçhan, şükran" gibi bir mastardır. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "Oruç kalkandır, namaz da, kurban da (Allah'a yaklaştırıcıdır.)" (Buhari, Savm, 2).

Hz. Peygamberin yalanlanması yeni bir hadise değildir. Bu beşeriyetin bir bölümünün süregelen tutumudur. Daha önceki peygamberler de yalanlanmıştı, bugün ve yarın da bu tutum tekrar edecektir. İnsan her zaman akıllı hareket etmez, talep ettiği kanıtlar önüne serilse de hemen inanmaz. Geçmişte yalanlanan peygamberler açık beyyineler (çeşitli kanıtlar), olağanüstü hadiseler, mucizeler gösterdiler, sahifeler ve kitaplar (zübür) getirdiler, aydınlatıcı kitapla geldiler; ama onlar yine inanmadı.

"**Aydınlatıcı kitap** (Kitabü'n-munir)" vahyedilen sahife ve kitaplardır. Son aydınlatıcı kitap şüphesiz ki Kur'an-ı Kerim'dir, nurun, ışığın ve aydınlığın yegâne sahih ve sahici kaynağıdır. Kur'an'ın dışında başka bir aydınlanma kaynağı aranamaz.

كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا تُوَفَّوْنَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ ﴿١٨٥﴾

185. Her nefis ölümü tadıcıdır. Kıyâmet günü elbette ecirleriniz eksiksizce ödenecektir. Kim ateşten uzaklaştırılır ve cennete sokulursa, artık o gerçekten kurtuluşa ermiştir. Dünya hayatı, aldatıcı metadan başka bir şey değildir.

İnsan hayatının en temel gerçeklerinden biri ölümdür. Her insanın mutlaka bir gün öleceği ve her nefsin mutlaka ölümü tadacağı gerçeği. Ölüm zengin-fakir, beyaz-siyah, efendi-köle, mutlu-mutsuz, erkek-kadın, genç-yaşlı, do-

ğulu-batılı herkesi eşitler. Kaçışı olmayan yegâne güzergâh, mecburi yoldur. Herkes bu kapıdan girip öbür dünyaya, ebedi âleme gidecektir.

Ele alınan bağlam içinde düşünüldüğünde, cimrilik yapmanın, bencil davranmanın, hırs ve ihtiras ile başkalarına haksızlık yapıp hiç ölmeyecekmiş gibi dünyaya ve dünyanın nimetlerine sarılmanın anlamı yoktur. Dünya malı dünyada kalır. Yunus Emre'nin dediği gibi

Mal sahibi, mülk sahibi
Hani bunun ilk sahibi
Mal da yalan, mülk de yalan
Var biraz da sen oyalan.

Dünya ve içindeki nimetler, geçimlik babından birer metadır. İnsanı aldatır. Baki olan sadece Allah'tır. Dünyanın limitlerle çevrili şartlarında arzularımızın tamamını gerçekleştiremeyiz. Arzu peşinde koşmak, susuz insanın susuzluğunu deniz suyuyla gidermesine benzer; içtikçe daha çok içmek ister. Hiçbir zaman arzularını, nefsinin istek ve tutkularını dünyada gerçekleştiremez, bu durumda arzu ıstıraba dönüşür, düş kırıklıkları ruhi sarsıntılara yol açar. Aslolan, insanın hakiki özgürlüğü manevi ve ahlaki kemalde aramasıdır. İstekler insanı tutsak yapar. Bu yüzden "Dünya mü'minin hapishanesidir" (Müslim, Zühd, 1; Tirmizi, Zühd, 16) buyrulmuştur.

"**Her nefis ölümü tadıcıdır**". "Zaik" zevk mastarından ism-i faildir. İsm-i fail olarak gelmiş olması, ölümün insan varlığının bir parçası olduğunu ima eder. Buradaki nefis, insanın zati varlığı, zatı, ruhu anlamındadır. Yüce Allah, kendi Zatı için de bu kelimeyi kullanmaktadır (5/Maide, 116). Yüce Allah'ın nefs kelimesini kendisi için de kullanmış olması, O'nun da öleceği anlamına gelmez: "O, asla ölmez, daima diridir" (25/Furkan, 58). Her nefis ölümü tadıcıdır, sonra herkes Allah'a döndürülecek (29/Ankebut, 57; 21/Enbiya, 34-35).

Ölüm, insanın zatı, ruhu tarafından yaşanacak bir tecrübe, bir deneyim olarak anlaşılabilir. Bu tecrübeyi yaşamayacak, bunu tatmayacak hiçbir insan yoktur. Bizler bir şeyi, mesela bir meyveyi veya bir gıdayı tattığımız zaman, bunun bilincinde oluruz. Tatma duyumuzla ne olduğunu anlar, onu diğerlerinden ayırt etmiş oluruz. Bu bize nefsin yani bizlerin bilincimizi kaybetmediğimiz, ruhumuzun ölümü tattığını, tattığı şeyin tamamiyle farkında olduğunu ve ölüm olayı sırasında ve sonrasında bilincini ve varlığını/varolmaklığını devam ettirdiğini göstermektedir. "Ölüm sarhoşluğu (Sekeratü'l-mevt)" dünya hayatımızdaki bilinç halimizle ilgilidir, kişinin ölüm anında bilincinin kapanması veya kendinden geçmesi, zati varlığını, ruhunun farkındalığını bütünüyle

kaybetmesi, yokluğa gömülmesi anlamına gelmez. Belki başka bir varlık boyutuna, dalga moduna girmesi anlamına gelir (bkz. 21/Enbiya, 34-35. ayetlerin açıklaması).

Ölen beden, ölümü tadacak olan nefstir. Efendimiz (s.a.) "Zevkleri-hazları bıçak gibi kesen ölümü çokça hatırlayın" (Tirmizi, Zühd, 4; İbn Mace, Zühd, 31) buyurmuştur. "Nefs"in zati varlık veya ruh olarak anlaşılması, haşr-i cismaninin (dirilişin ve haşrin) veya ahiret hayatının sadece ruhi olduğu anlamına gelmez. Hayır, belli bir vakitten sonra Allah tekrar ruhları kendi bedenlerine bürüyecek ve bizler beden/cisim olarak da dirilip yeni hayata başlayacağız: "Nefisler (ruhlar bedenlerle) birleştiği (tekrar bir araya geldiği) zaman" (81/Tekvir, 7).

Mü'min bir insan, ölümün yaklaşmakta olduğunu, ölüm tecrübesini yaşayacağını anlar. Bir hadiste buyrulduğuna göre "Mü'min, alnı terleyerek ölür" (Tirmizi, Cenaiz, 10; Nesai, cenaiz, 6). Ölüm halinde insanın bilincini tümüyle kaybetmediğine veya yokluğa gömülmediğine ilişkin delillerden biri Hz. Peygamber (s.a.)'in yaptığı tavsiyelerdir. "Ölülerinize -yani ölüm anında- 'Lailahe illallah' kelimesini telkin ediniz" buyurmuştur. (Müslim, Cenaiz, 1, 2; Ebu Davud, Cenaiz, 16.) Bunun anlamı insanın ağzından en son çıkan sözün Allah'ı birleyen Kelime-i tevhid olması ve son fiilinin Allah'ın birliğini tescil eden bir fiil olmasıdır. Böylelikle hayatına son damgayı, mührü hayırlı bir kelime ile vurmuş olur. Yine Hz. Peygamber (s.a.) tarafından ölüm sırasında "Yasin sûresi" okunması öğütlenmiştir, bu da müstehaptır (Ebu Davud, Cenaiz, 19; İbn-i Mace, Cenaiz, 4). **Kurtubi**'nin rivayetlere dayanarak verdiği bilgilere göre, ölüm sırasında okunan Yasin-i şerif ölümü hafifletir.

Ölümle kişiye ilişkin bütün yükümlülükler son bulur. Gözler ruhun arkasına takılır, bu yüzden son nefesini verdikten sonra ölünün gözünü kapatmak gerekir (Müslim, Cenaiz, 7,9).

Ölünün geride kalanlar üzerinde hakları vardır. Bunlar usulüne uygun yıkanması, kefenlenmesi, cenaze namazının kılınması ve defnedilmesidir. Peygamber Efendimiz'in vaz'ettiği sünnete göre, bütün bunlar yapılırken, özellikle mezara götürülürken acele etmek gerekir: "Ölülerinizi defnetmekte acele ediniz" (Buhari, Cenaiz, 52; Müslim, Cenaiz, 50; Ebu Davud, Cenaiz, 33). Yahudi ve Hıristiyan adetlerine göre ve resmi törenlerde cenazenin defni için acele edilmez. İslami usul ise aksinedir. Bunun çeşitli hikmetleri vardır. Dünyevi hikmetlerinden biri, yakınlarının daha çok ıstırap çekmesini önlemek, iklim sıcak ise bir an önce defnedip kokmasına, cesedin bozulmasına meydan vermemek. Ölen kişi mü'min ve salih bir insan idiyse, güzel bir yurda bir an önce kavuşacaktır, inkârcı ve kötü biri idiyse geridekiler ondan bir an önce kurtulmaya çalışacaktır.

Ölünün, kendisine boy abdesti aldırılmasından yani yıkanmasından (gasil) sonra kefenlenmesi gerekir. Nasıl, gündelik hayatta namaz için abdest alınıyorsa, Allah'ın huzuruna çıkmanın başlangıç noktasında yani ölüm sonrasında abdest almak, bedeni maddi kirlerden temizlemek için gusül abdesti gerekir. Böylelikle sanki kirler dünyada bırakılmış olur, Allah'ın huzuruna maddi ve manevi taharetle çıkmaya hazırlık yapılır. Demek ki, ölüm hiçbir şeyin sonu değil, yeni bir hayatın başlangıcıdır. Gasil, kefenlenme, cenaze namazı ve defin bir tür ebedi yolculuğun hazırlığı, azığıdır.

Kefenin beyaz renk kumaştan seçilmesi müstehaptır. Hz. Peygamber hem elbisenin hem kefenin beyaz renkli kumaştan seçilmesini öğütlemiştir (Ebu Davud, Libas, 132; Tirmizi, Cenaiz, 18). Peygamber Efendimiz (s.a) pamuklu, beyaz ve üç parça kumaşla kefenlenmiştir (Buhari, Cenaiz, 19.) Hac ve Umre'de giyilen ihram da bir tür kefendir, kıyamet ve mahşerin provasıdır, beyaz renkten seçilmesi Müslümanların belirgin şiarı olmuştur. Nice insan ihramını kefeni olarak saklamaktadır.

Cenaze namazı farz-ı kifayedir. Bir mahallede veya mahalde kimse cenaze namazına gitmeyecek olursa farz-ı ayn olur, o mahallede yaşayanların hepsi sorumlu tutulur. Ölünün na'şı yakılmaz, toprağa gömülür. Kardeşini öldüren Kabil, bir kargayı örnek alarak Habil'in cesedini toprağa gömmüştü (5/Maide, 31). Bütün bunların dışında ölenleri hayırla yâd etmek gerekir ki, bu da İslami usullerden biridir (Bkz. Buhari, Cenaiz, 96; Nesai, Cenaiz, 51-52).

"**Kıyâmet günü elbette ecirleriniz eksiksizce ödenecektir.**" Tabii ki ölüm ebedi bir son değildir, bir evden diğer eve, bir şehirden bir başka şehre geri dönmemek üzere gidiştir. Herkese dünyada her ne yapmışsa karşılığı, ecri/sevabı veya cezası ödenecektir. Hem de zerre miktarı bir haksızlık yapılmadan. **"Kim ateşten uzaklaştırılır ve cennete sokulursa, artık o gerçekten kurtuluşa ermiştir."** İnsanın ateşten uzaklaştırılması ancak dünyadaki inançlarının sahihliği ve amellerinin salih olmasıyla mümkündür. Bunun formülünü Hz. Peygamber (s.a.) şöyle vermiştir: "Ateşten uzaklaştırılmayı ve cennete girmeyi arzu eden bir kimse, Allah'tan başka ilah olmadığını ve Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şahitlik ederken ölsün –ölüm onu bu haldeyken bulsun– ve (dünyada yaşarken) kendisine yapılmasını istediği şeyleri başkasına yapsın". (Müslim, İmare, 46; Nesai, Bey'at, 25). Bu hem dünya hem ahiret kurtuluşu için altın kuraldır. Hz. Peygamber (s.a.), "Cennette bir kamçılık kadar yer, dünyadan ve dünyadaki her şeyden daha hayırlıdır. İsterseniz bu ayeti okuyun (3/185)" buyurmuştur (Buhari, Cihad, 73; Tirmizi, Tefsir, 3).

Daha hayırlıdır, çünkü "**Dünya hayatı, aldatıcı metadan başka bir şey**

değildir." buyrulmuştur. Dünya metaına "**gurur**" denmesi iç yüzü, mahiyeti itibariyle aldatıcı, geçici ve yanıltıcı olmasından kaynaklanmaktadır. Şeytan'a da aynı isim verilmiştir. Çünkü Şeytan'ın insana söyleyip vaadettikleri ile içine düşürdüğü trajik durum aynı değildir. Dış yüzü çekici, iç yüzü zehirleyicidir. Çoğu zaman bir şeyin görünüşüne, dış yüzüne bakar aldanırız, bize son derece çekici/cazip gelir, gerçekte ise onun iç yüzünü, tadarken, tecrübe edip yaşarken nasıl bir durumla karşılaşacağımızı bilmiyoruz. Nitekim yasaklandığı halde çekici geldi diye kapıldığımız bir şey, sonraları bize büyük acılar verir. "Satışta garar" da buradan gelir. Dış yüzü, reklam bölümü aldatıcı, hakikati, iç yüzü farklı olan, insanı zarara uğratan alış veriş, daha doğrusu aldatıcı satış demektir. Hz. Ali (r.a.) "Dünya dokunması yumuşak, fakat zehri öldürücüdür" buyurmuştur.

لَتُبْلَوُنَّ فِي اَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْ وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِينَ اُوْتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ اَشْرَكُوا اَذًى كَثِيرًا وَاِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا فَاِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُورِ ﴿١٨٦﴾

186. Andolsun, mallarınızla ve canlarınızla imtihan edileceksiniz ve sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve şirk koşmakta olanlardan elbette çok eziyet verici (sözler) **işiteceksiniz. Eğer sabreder ve sakınırsanız** (bu) **emirlere olan azimdendir.**

Yüce Allah, kasem ederek Müslümanların çeşitli sınavlardan geçirileceklerini belirtmektedir. "**Letüblevünne**"deki lam kasem, nun te'kid içindir. Yani insanlar mutlaka ve yerine göre ağır bir denemeden geçeceklerdir (2/Bakara, 155). Allah tabii ki kimin ne olduğunu hakkıyla bilir. Ancak olayların akışı içinden iyinin kötüden ayrılması, altının yabancı madenlerden ayrışması için ateş potasında eritilmesine benzer. İyi bir doktor kendisine gelen hastanın hastalığının ne olduğunu, iyileşip iyileşemeyeceğini ve nasıl tedavi edilmesi gerektiğini bilir. Bilmesine rağmen, iyileşmeye niyeti olan hastanın tedaviyi kabul etmesi, tedavi sürecinden geçmesi gerekir. Bu zaruridir.

Deney veya deneme bir bilginin, insanın davranışları çerçevesinde iyi olanın kötü olandan ayrışması, belirgin bir biçimde ortaya çıkması için yaşanan zorlu hayat tecrübeleri anlamındadır. Burada iki tür denemeden/sınavdan söz etmek mümkün:

1) İnsanın canın yoncası olan mal yani serveti veya en basiti geçim imkânları ve araçlarıyla denenmesi. Bu çeşitli şekillerde olur. Zengin iken paranın,

servetin kendisine hükmedip hükmetmediğine bakılır. Servetini helal yollardan mı kazanıyor, kazandığı servetini meşru çerçevede mi harcıyor, bu önemli bir kriterdir. Sonsuz sermaye biriktirme hırsı, servet tutkusu, harcamada ölçüsüzlük, aşırı tüketim, gösteriş, başkaları üzerinde tahakküm kurma, yapılan yardımın başa kakılması vb. tutum ve davranışların tutumu bir sınama aracıdır.

Yoksulluk da bir sınavdır. Yoksulluğa düşen, içinde bulunduğu durumdan kurtulmak için meşru her yola başvurması, emeğini sömürenlere karşı direnmesi, haklarını araması, daha adil bir ekonomik düzenin kurulması için çalışması ve fakat her şeye rağmen sabretmesi, hata ve eşitsizlikleri Allah'tan veya kaderden, felekten değil, Allah'ın hükümlerine riayet etmeyen adaletsiz ve duyarsız kullardan bilmesi, hiçbir şekilde Allah'a isyan etmemesidir. Yoksul, bir şekilde zengin olabilir, zengin de bir şekilde yoksul düşebilir. Her iki durumda itidal, alçakgönüllük, nefis terbiyesi ve başkalarına karşı sorumluluk duygusu yitirilmemelidir.

2) Diğer bir sınav konusu bizzat canın kendisidir. Bu da bazı durumlarda hastalık, çeşitli kazalar, sakatlanmalar şeklinde olabilir. Bir trafik kazasında sakatlanan veya hiç beklemediği bir anda kanser hastalığına yakalandığını öğrenen bir insanın yapması gereken, tedavi için her çareye başvurmak ama hiçbir şekilde isyan etmemektir. Gerektiğinde Allah yolunda yani meşru bir savaşa katılmak, canını ortaya koymak da bizi bekleyen sınavlardan biridir. Böyle durumlarda olgun bir mü'mine yakışan, tereddüt etmeden savaşa çıkması, canını feda etmeyi göze alması; iki güzellikten birine gazi veya şehadete talip olmasıdır.

Mü'minlerin sınavı bununla da bitmez. Kitap ehlinden ve müşriklerden çeşitli eziyetler de görebilirler. "**Ve sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve şirk koşmakta olanlardan elbette çok eziyet verici** (sözler) **işiteceksiniz.**" İslam son dini tebliğdir. Kitap ehli, hakikati gizleme pahasına son ilahi tebliği reddetmekte, Kur'an'ın vahiy, Hz. Peygamber'in Allah'ın son elçisi olduğunu kabul etmemektedirler. Daha önceki ayetlerde Müslümanlar kendilerine, dinlerine tabi olmadıkça onlardan hoşnut olmayacaklarını gördük. Böyle olunca sadece kelam ve ilahiyat alanında değil, bunun yanında politik ve beşeri hayatın tanzimi konularında da birtakım görüş ayrılıkları çıkacaktır. Kitap ehlinden kimi aşırılar, temelde din ve vicdan özgürlüğünü tanımadıkları ya da sadece kendi din müntesiplerine bu hak ve özgürlüğü tahsis ettikleri için Müslümanlara çeşitli eziyetler yapmak isteyeceklerdir (2/Bakara, 109). İslam'ı aşağılamaları, birtakım kötü sıfatlarla tanımlamaları, mesela çağımızda olduğu gibi İslam dininin "fanatizm, fundamentalizm, entegrizm, gericilik, irtica, terör, korku, radikalizm" şeklinde imajlar üretip dünyaya yaymaya çalış-

maları; bunları öne sürüp Müslümanların temel hak ve özgürlüklerini kısıtlamaya çalışmaları; başörtülerine, kılık-kıyafetlerine, dini hayatlarına birtakım kısıtlamalar getirmeleri, bulundukları yerlerde baskı altında tutulmalarına çalışmaları, azınlık olarak yaşadıkları ülkelerde gettolara hapsedilmeleri; topraklarını işgal edenlere, tabii zenginliklerine ve kaynaklarına el koymak isteyenlere karşı direnenlere reva gördükleri işkenceler ve kötü muameleler bu tür eziyetlere örnektir.

"**Ve şirk koşmakta olanlar**"ın yani müşriklerin de Kitap ehline atıf vavıyla eklenmesi, Kitap ehlinden aşırı Yahudi ve Hıristiyanlara, deist, laikçi ve İslam-karşıtı unsurların da katılacağına, hatta bu grupların işbirliği içinde olacaklarına işaret etmektedir. Nitekim yukarıda saydığımız karalama ve Müslüman imajını kötüleme faaliyetlerine "dini marjinalleştirmek, özelleştirmek ve izafileştirmek" için büyük gayret gösteren laik (çi) kesimlerin de katıldığını, İslam'a tarihi husumet besleyen bazı Kitap ehli gruplarla eşgüdüm halinde çalıştıklarını tespit etmek mümkün.

"**Eğer sabreder ve sakınırsanız** (bu) **emirlere olan azimdendir.**" Böylesi durumlarda yapılması gereken şey Sırat-ı müstakimden ayrılmamaktır. Doğru yol sabır ve takvadır. Sabır doğru işe, yerinde tutum ve davranışa kararlılıkla devam etmek, takva ise her ağır sınava, uğranılan zarar ve ziyana rağmen gayrı meşru ve haram vasıta ve yollardan sakınmaktır. Yoksul insan, içinde bulunduğu durumdan kurtulmak için gayrimeşru yollara saparsa, mesela hırsızlığa başvurursa, haram ürünler üretip satarsa, uyuşturucu kaçakçılığı yaparsa, belki yoksulluktan kurtulur ama takvadan ayrılmış olur, bu servet ona hayır getirmez. Sabrederse, Allah'ın zaten ona takdir ettiği rızkı bulacaktır. Hz. Ali'nin dediği gibi, "insan kendi rızkının hırsızı olmamalıdır". Sabır ve takva emirlere olan azimdendir. Bu da peygamberlerin yoludur. Azim sahibi peygamberler böyle sabretmişlerdi (46/Ahkaf, 35). Emirlere olan her azmin sonu iyidir, insana ve topluma hayırlar getirir (Bkz. 2/Bakara, 227).

وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ
فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَبِئْسَ مَا يَشْتَرُونَ ﴿١٨٧﴾

187. Hani kitap verilenlerden: "Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz" diye kesin söz almıştı. Fakat onlar, bunu arkalarına attılar ve ona karşılık az bir değeri satın aldılar. O aldıkları şey ne kötüdür.

Yüce Allah kendilerine kitap verip peygamber gönderdiği topluluklardan yani Yahudi ve Hıristiyanlardan söz almıştı: Sahip oldukları hakikatleri, doğruları, öğrendikleri iyilikleri insanlara açıklayacaklardı, hiçbir gerçeği gizlemeyeceklerdi. Allah, bundan başka İsrailoğullarından "Allah'tan başka kimseye tapmayacaklarına dair de kesin söz (misak) almıştı" (2/Bakara, 83; 3/Âl-i İmran, 81).

Müfessirler, bunun Hz. Peygamber (s.a.)'in peygamberliği veya Kitap olduğunu söylemişlerdir. Kendi kitaplarındaki doğruların açıklanıp gizlenmemesi olması da kuvvetle muhtemeldir. **Razi**, "açıklama"nın Hz. Peygamber'in gelişi, "gizleme"nin ise ayetlere yanlış anlamlar verilerek tahrif anlamına geldiğini söyler. Tefhimü'l-Kur'an sahibi Ebu'l A'la Mevdudi'nin farklı bir açıklaması var:

Mevdudi'ye göre, Hz. Musa (a.s.), İsrailoğullarına "kelimelere bir şey eklememeyi"; "Rabbin emirlerini olduğu gibi muhafaza etmeyi" ve "onlardan hiçbir şey eksiltmemeyi" emretti (Bkz. Tesniye, 4: 2). Yahudi bilginleri bunları çocuklarına öğreteceklerdi; evde otururken, yürürken, yatarken ve kalkarken bu emirleri tekrar edeceklerdi (biraz sonra 191. ayette benzer bir anlatımla karşılaşacağız), hatta evlerinin kapılarına ve girişine yazacaklardı (Tesniye, 6: 4-9). Hz. Musa Levililere kutsal bir emanet olarak bıraktığı Tevrat'ın bir nüshasını her yedi senede bir çıkarıp Fısh bayramına denk gelen bir günde halka açık bir yerde okumalarını emretmişti. İsrailoğullarının erkek ve kadınları, çocuk ve yaşlıları toplanacak ve dinleyeceklerdi. Fakat bilginleri bu görevi ihmal ettiler, öyle ki Hz. Musa'nın vefatından 700 sene sonra Tevrat diye bir kitaplarının olduğunu bile unuttular. Böylece Kitabı arkalarına attılar, unuttular.

Müslümanların mescitlerine, güzel hatlarla evlerinin duvarlarına ayet ve hadis tablolarını asmaları; sene içinde ama özellikle Ramazan ayında Kur'an-ı Kerim'i tek başına veya mukabele usulüyle hatmetmeleri, hatimli teravih namazını kılmaları belki de kadim bir peygamber tavsiyesinin bugün de bütün canlılığıyla yaşatılmasıdır.

"**Nebzetmek**" arkaya atmak, fırlatmak anlamına gelir ki, bu fiilde isyanla karışık bir ihmalkârlık, istekle unutkanlık söz konusudur. (2/Bakara, 101). Sorumlular birinci derecede Yahudi din bilginleridir. Buna da kapıldıkları dünya hayatı sebep oldu, ahiret yurdunun ebedi ve hakiki mutluluğunu bırakıp dünyevi iktidar, servet ve güç toplama tutkusuna kapıldılar (2/Bakara, 41 ve 90).

Razi, haklı olarak bu ayet her ne kadar zahiren Kitap ehliyle ilgiliyse de, Müslümanların da bu kapsama girmeleri uzak bir ihtimal değildir, demektedir. Müslümanlar da Ehl-i Kur'an'dır, onlar da kitaplarını çocuklarına öğretmek, hükümlerini hatırlatmak ve hayatta yaşanmasını sağlamak gibi bir sorumlu-

luğa sahiptirler. Her Müslüman Kur'an'ı öğrenmeli, çocuklarına öğretmelidir. Bilgi esirgenmez, gizlenmez. Bu sorumluluk büyük ölçüde bilginlere düşer. Hz. Ali (r.a.), bu çerçevede "Yüce Allah, bilginleri öğretip öğretmedikleri hususunda sorumlu tutmadan, bilgisiz halkı öğrenip öğrenmedikleri için sorumlu tutmaz" demiştir. Maddi imkân, makam, itibar, güç, statü, kariyer gibi beklentilerle hakikati gizlemek, iktidar sahiplerine yaranmak adına bazı doğruları söylememek büyük suçtur.

Şu var ki, tek başına Kur'an okumak veya bol miktarda hafız yetiştirmek yetmez. Bunun yanında âlimlerin Kur'an öğretilerini gizlemeden halka anlatmaları, korkmadan yöneticilere tebliğ etmeleri ve elbette Kur'an'ın Allah'tan bir vahiy olduğuna inanan Müslümanların onun hükümleriyle amel edip hayatlarını ona göre tanzim etmeleri gerekir. İndirilmiş hükümleri gizlemek Allah'ın lanetini hak eden büyük bir suçtur (2/Bakara, 159, 174); bu sûrenin 77. ayetinde gördüğümüz üzere hele âlimlerin basit dünya menfaatleri karşılığında Kitabın bir kısmını gizlemeleri asla affedilemez, Yüce Allah kıyamet günü onlarla konuşmayacak, yüzlerine bakmayacak.

لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا اَتَوْا وَيُحِبُّونَ اَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا
فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِ ۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿١٨٨﴾ وَلِلّٰهِ مُلْكُ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ ۗ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٨٩﴾

188. Getirdikleriyle sevinen ve yapmadıkları şeyler nedeniyle övülmekten hoşlananları (kazançlı) **sayma; onları azaptan kurtulmuş olarak sayma. Onlar için acı bir azap vardır.**

189. Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Allah, her şeye güç yetirendir.

Buhari ve Müslim'de yer alan rivayete göre (Buhari, Tefsir, 3; Müslim, Sıfatü'l-münafikin, 7) Hz. Peygamber (s.a.) Yahudileri çağırarak onlara bir şey sormuş, onlar da yalan yanlış bilgiler vererek gerçeği gizlemişlerdir. Sonra da bir yandan Hz. Peygamber'den takdir beklerken diğer yandan yalan yanlış bilgiler verdikleri için sevinmişlerdir. Yine Buhari'deki bir başka bilgiye göre, münafıklar hem savaşa katılmadıkları için sevinmişlerdir, hem de savaşa katılmış kahramanlar gibi övülmek istemişlerdir. (9/Tevbe, 81.)

Her iki durumda da belli bir kişilik profiliyle karşı karşıya olduğumuz anlaşılıyor. Söz konusu profildeki insanlar yaptıkları şeyin doğru ve yerinde olmadığını bilerek seviniyorlar, diğer yandan çok önemli şeyler yapıyorlarmış gibi övgü bekliyorlar. Yahudi din bilginleri hem Tevrat'ta birtakım tahrifatlar

yapıp seviniyorlar hem de dürüst, samimi dindar ve akideye tam bağlı kimselermiş gibi kendilerini takdim etmekten hoşlanıyorlardı.

İbn-i Abbas, insaflıca düşünüldüğünde, çoğu insanın bu durumda olduğunu söyler. Belki ayetin indiği ortamda işaret edilen münafıklar ve Yahudi din bilginleridir ama benzer durumda olan nice Müslüman din bilgini ve sıradan insan vardır.

Muhammed bin Ka'b el Kurazi, bu profilde olan Yahudi din bilginlerinin, hükümdarlar, siyasi iktidarlar nezdinde belli bir itibar ve konum kazanma peşinde olanlar olduğuna işaret eder. Hemen arkasından gelen "Göklerin ve yerin hükümdarlığı (mülk) Allah'ındır" (3/189) ayeti, Kurazi'nin görüşünü desteklemektedir. Zaten deneysel olarak da biliyoruz ki, bilginleri hakikati gizlemeye sevk eden en önemli amil, iktidar sahipleri nezdindeki beklentileridir. Makam, itibar, kariyer veya maddi menfaat peşinde olan bilginler, yöneticilerin karar ve icraatlarını ilahi hükümler ve halkın maslahatı gibi temel kıstasları alarak kritik edeceklerine, onların hoşlarına giden fikirler beyan eder, söylediklerinde hikmetler arar, sorulunca onları kızdırmayacak paralel görüşler serdeder; böylece yöneticilerin daha çok yanlış yapmalarına yardım etmiş olurlar. Bu da hakikati "az bir değer karşılığında satmak" anlamına gelir.

Kurazi'nin görüşünden hareket etmek gerekirse, bu ayet, sadece bireysel anlamda belli kişilik profillerine değil, bunun yanında siyasi iktidarların temel iki zaafı olan iki dürtüye de işaret etmektedir:

a) İktidardaki yönetici veya siyasilerin icraatları dolayısıyla sevinmeleri, kendilerinden ve yaptıklarından emin olmaları;

b) Yapmadıkları, yapamadıkları veya sadece vaadetmekle yetindikleri şeyler dolayısıyla takdir ve övgü beklentisi içinde olmaları.

Pekiyi, iktidardakilerin, hakikatte Hakkın muradına ve halkın maslahatına göre hareket etmeyen siyasiler birinci derecede kimlerden övgü ve taltif bekliyorlar? Tabii ki bilginlerden. Ama sadece onlardan da değil.

Dinin ebedi ve kurtarıcı hükümlerini açıklamak, insanları doğru bir istikamete yöneltmek ve elbette halkın hayatının üzerindeki derin etkileri dolayısıyla yöneticilere, iktidar sahiplerine karşı daima eleştirel bir pozisyonda olmak, birinci derecede İslam bilginlerine (ulema) ait bir görev olmakla beraber; çağımızda "aydınlar, entelektüeller, medya mensupları, bilim adamları, akademisyenler ve kanaat önderleri"nin de benzer bir sorumluluğu vardır. Özellikle söz konusu kişiler, iktidarla ilişkilerini tayin ve tespit ettiklerinde, iktidarın ve iktidarı kullananların hangi kriterlere göre politikalar takip ettikleri ve icraatlarının ne kadarının halkın yararına olduğu hususu temel almak

durumundadırlar. İktidarın belli bir zümrenin veya kendilerinden olan grupların lehine olması, o iktidarın adil olduğunun yeterli sebebi değildir. Eğer aydınlar ve kanaat önderleri, sadece kendilerine ikbal hazırlıyor diye, gelir eşitsizliklerine, yapısal haksızlıklara, başka din mensuplarının veya muhalefette kalan grupların uğradığı mağduriyetlere seslerini çıkarmıyorlarsa, Yahudi din bilginleri gibi, hakikati gizlemekte, adaletsiz bir iktidarı halkın gözünde meşrulaştırmaktadırlar. Bunun anlamı iktidarın her günah ve suçuna kendileri de ortak oluyorlar demektir.

İktidardakiler her icraatlarının takdir toplamasını, yaptıklarının pohpohlanmasını isterler. İktidar kışkırtır, güç temerküzü bozar. İktidardakiler eleştiriden, muhalefetten hoşlanmaz. Mesela bir iktidar düşünün ki, iç ve dış güvenliği sağlamıyor, özgürlükleri korumuyor, ahlaki dürüstlüğü teşvik etmiyor, gelir bölüşümünde bir iyileşme yapmıyor, işsizliğe çare bulamıyor, zenginleri daha zengin yapıyor ama herkesten övgü bekliyor. İş lafa gelince fakir fukaradan, garip gurebadan yana olduğunu söylüyor. Hayatın gerçeğinde ise yoksullar eziliyor, dini hayatını ciddiye alanlar baskı altında yaşıyor; iktidar ise fiiliyatta egemenlere hizmet ettiği halde, halkı adaletle yönettiğini iddia ediyor. İşte böyle bir iktidarı âlimler, fikir adamları, kanaat önderleri uyarmıyorsa, Yahudi din bilginleri gibi "kitabın bir kısmını gizliyorlar" demektir.Demokrasilerde çıkar ve baskı grupları kolayca siyasi rejimi manipüle edebildiklerinden, hukuk devleti ve temel hak ile özgürlüklerin, adalet ve dürüstlüğün teminatı yüksek ahlaki sorumluluk bilincine sahip âlimlerde, fikir adamları ve kanaat önderlerindedir. Onlar bozulursa yöneticiler bozulur, yöneticileri bozulan toplum da yozlaşır.

Yüce Allah, "**Sanma ki böyleleri azaptan kurtulacaklar**" buyuruyor. Onlar, "bir şekilde iktidarı sürdürüyoruz, sonuçta kazançlıyız" diye düşünüyorlarsa, kendilerini aldatıyorlar, hakikatte kazançta değil, ziyandadırlar. "**Mefaze**" korkulan bir geçitten çıkıp kurtulmak demektir. Bu kimseler için böyle bir şans olmayacaktır. Hem iktidarı adaletsiz bir şekilde kullanan, hem eleştirmeyenler "acıklı bir azab"a çarptırılacaklardır. İyice düşünseler, akıllarını çalıştırsalar, "Göklerin ve yerin hükümdarlığının Allah'a ait olduğunu ve O'nun gücünün her şeye yettiğini"; dolayısıyla iktidarlara yaranmanın, onları adaletsizlikleriyle sevindirmenin ve hak etmedikleri övgülerle egolarını şişirip kibirlerini arttırmanın yanlış ve yıkıcı olduğunu anlayacaklardır.

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَاٰيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ ﴿١٩٠﴾ اَلَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلٰى جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ

فِي خَلْقِ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا
عَذَابَ النَّارِ﴿١٩١﴾ رَبَّنَا اِنَّكَ مَنْ تُدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ اَخْزَيْتَهٗ وَمَا لِلظّٰلِمِينَ
مِنْ اَنْصَارٍ﴿١٩٢﴾

190. Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün artarda gelişinde temiz akıl sahipleri için gerçekten âyetler vardır.

191. Onlar, ayakta iken, otururken, yan yatarken Allah'ı zikrederler ve göklerin ve yerin yaratılışı konusunda düşünürler. (Ve derler ki:) **"Rabbimiz, sen bunu boşuna yaratmadın. Sen pek yücesin, bizi ateşin azabından koru."**

192. "Rabbimiz, şüphesiz Sen kimi ateşe sokarsan, artık onu 'hor ve aşağılık' kılmışsındır; zulmedenlerin yardımcıları yoktur."

Göklerin ve yerin yaratılışı ile gece ve gündüzün birbirini takip etmesi Allah'ın ayetlerindendir. Ayetlerin hepsi Allah'ın varlığına, yaratılışın ihtişamına işaret etmektedir (Bkz. 2/Bakara, 164; 10/Yunus, 6). Buradaki ayetleri, en geniş anlamda tabiat yasaları, kozmik düzen ve yaratılışta içkin olan hikmet şeklinde anlayabiliriz. Hikmeti özellikle ayetlere dâhil etmemizin sebebi, söz konusu muhteşem varlığı ve yaratılışı tefekkür ederek temaşa eden aklın, varlığın anlamdan ve amaçtan yoksun olarak yani boş ve batıl yaratılmamış olması sonucuna varmasıdır.

Burada mümkün olan en yüksek akli çabayla tefekküre konu olacak şey "göklerin ve yerin yaratılışı"dır. Dünyayı kozmik düzene katan gece ile gündüzün, birbiri ardınca gelmesi, ikisi arasında bir farklılaşma bulunması (ihtilaf) yaratılışın bir parçası, insanın hemen gözlemleyebileceği tabiat olaylarıdır.

İnsan akıl yoluyla tefekkürde bulunacaktır. Tefekkürde fiil kalıbı olarak tekellüf bulunduğundan, akli çabanın son merhalesine kadar harcanması icap eder. Fakat bu salt bir spekülasyon, tamamen teorik bir zihni çaba değil, gözlem ve deney eşliğinde yürütülmesi gerekli bir çabadır. Çünkü yaratılış tabiat olaylarının en kapsamlı biçimde düşünme ve araştırma konusu olduğunda ancak bazı sırlarına, işleyiş düzenini sağlayan yasalarına vakıf olabileceğimiz bir bilgidir. Bu çabanın da bize ulaştırması gerekli sonuç maddi ve sosyal hayatımızı kolaylaştırıcı nice buluş ve icadın yanında, asıl bizi ulaştıracağı netice, varlığın bütünüyle bir Yaratıcı'ya refere edilmesi olacaktır, doğru bir biçimde düşünen ve araştıran akıl sahipleri bu sonuca ulaşacaklardır. Varlık, gökler, yer, gece ve gündüz ile diğer tabiat olayları üzerindeki araştırma ve incele-

menin hikmet değeri ancak bu sonuçla elde edilebilir. O halde varlıkla ilgili düşünme ve araştırmanın akıl, gözlem-deney ve hikmet tabanlı olması kaçınılmazdır. Bu belki de sadece Kur'an tarafından inşa edilen külli, kapsamlı ve gerçekliği hakikate dayandıran hikmet merkezli bir epistemolojidir.

Varlığın tamamını Yüce Allah'ın ilmine, irade ve kudretine refere eden bir zat, sosyal hayatın tanzimi için indirilmiş ilahi hükümlerin de yüksek ahlaki hayat, özgürlük, adalet ve her iki cihanda ebedi kurtuluş ve mutluluk sağlayacağına inanır. Dinin dünyevi hayata ilişkin hükümlerin zaruretini kaale almayan bir tanrı inancının insana faydası yoktur; bir tanrı düşünün ki evreni yaratmış ama dünya hayatının tanzimiyle ilgili bir şey söylememiştir, yaratmış sonra kendi tahtına çekilip insanları ve dünyayı seyre başlamıştır. Bu İslam'ın tevhid inancı değildir.

Varlık alemi ve maddi tabiatın işleyişi, yasaları üzerinde tefekkür ederken, varlık alemine çıkmış bulunan isim, sıfat ve fiiller üzerindeki tefekkür bizi Allah'a götürür, çünkü her bir varlık mertebesi, cisim veya fenomen Allah'a işaret eden birer ayet (belge, gösterge, kanıt, burhan, hüccet, remiz, levha, işaret) hükmündedir. O halde İslam kelamı açısından üzerinde tefekkür edilecek ve bilgisi elde edilecek olan şey isimler, sıfatlar ve fiillerdir yani varlık bilgisidir (Ma'rifetülhalk), yoksa Zat değildir. Yaratılmışlar hakkında düşünülür, Zat üzerinde düşünülmez, çünkü insan hiçbir zaman Allah'ın zatını hakkıyla takdir edemez. Bu yüzden Hıristiyan ilahiyatının -teolojisinin İslam'da karşılığı yoktur, çünkü İslam'da Zat üzerinde tefekkür edilemez, akıl Zatı ihata edemez.

Varlık âleminin, maddi tabiat ve çevremizde dönüp dolaşan fenomenlerin hikmet ve ibadet amaçlı oluşunun en çarpıcı örneği Allah'ın Elçisi'nin bu ayetle ilgili yaşadığı deruni tecrübedir. Hz. Aişe'nin anlattığına göre, bir gece Allah'ın Elçisi eve geldi, yatağına girdi, hatta validemiz Aişe'ye sokuldu, fakat sonra "Aişe, bu gece Rabbime ibadet etmeme izin verir misin?" diye ondan izin istedi, kalktı. Az bir suyla abdest aldıktan sonra namaza durdu, Kur'an'dan bir parça okudu. Derken ağlamaya başladı, öyle ki gözyaşları yeri ıslattı. Bilal, sabah namazının vakti geldiğini haber vermek üzere geldiğinde onu ağlarken buldu: "Ey Allah'ın Elçisi, Allah geçmiş ve gelecek günahlarını bağışladığı halde sen de mi ağlıyorsun?" deyince, şöyle buyurdu: "Bilal, şükreden bir kul olmayayım mı?" ve bu ayeti okudu. (Bkz. Razi, ilgili ayetin tefsiri.)

Bu olay, tefekkürün kuru bir teori, salt kuramsal çerçeveler geliştirme işlemi olmadığını, ibadet, taat ve derin ruhsal tecrübeyle iç içe bir cehd ve mücahede olduğunu gösteriyor. **İmam Malik**'e "Tefekkür salih amellerden sayılır mı?" diye sorulduğunda "Tefekkür yakinin kendisidir" cevabını vermiştir.

Akıl sahipleri, varlık âlemi üzerinde derinlemesine ve doğru bir biçimde tefekkür edince, bu harikulade varlığı yaratan Allah'ı zikretmenin ne kadar önemli olduğunu kavrarlar. Çünkü her şey onlara Allah'ı hatırlatmaktadır. Küçücük bir fidandan, kendi mecrasında akan bir ırmağa, uçan bir kuştan uçsuz bucaksız denizlere, aydan güneşe, yıldızlardan galaksilere kadar yaratılmış olan her varlığın gerisinde Allah'ın ilim, irade ve kudretini müşahede ederler. Kendi nefislerine, iç dünyalarına dönüp baktıklarında, zihinsel ve ruhsal olarak yaşadıkları tecrübelere de dikkatle baktıklarında aynı sonuca ulaşırlar. O zaman anlarlar ki, her pozisyonda yani ayakta iken, otururken veya yatarken, yatmak üzere yataklarına uzanırlarken de Allah'ı zikrederler. Bu üç pozisyondaki zikirleri aynı zamanda dualarıdır (10/Yunus, 12). Namazdan sonra da sürecek olan zikir ve dua bu üç pozisyonda olacaktır (4/Nisa, 103).

Bir yandan zikrederler öte yandan, hatta eşzamanlı olarak göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde tefekkür ederler. Yani zikir ve tefekkür yaratılışın farkında ve hikmetinin bilincinde olan insanların zihin ve ruhlarında aynı anda gerçekleşmektedir. Zikredip tefekkür ettikçe onlara perdeler açılır, birtakım sırlar, yasalar ayan olur ve hiç tereddütsüz varlık âleminin anlamlı ve amaçlı olduğu hakikatini teslim ederek, aslında yeterince zikretmedikleri, düşünmedikleri ve şükürlerini eda etmediklerini içlerinden geçirip "Rabbimiz, bunu boşuna yaratmadın. Sen pek yücesin, bizi ateşin azabından koru" diye yakarırlar. (13/Ra'd, 19-22.)

"**Batıl**", temeli çürük, içi boş, zail olan, yok olup giden şey demektir. Varlık, boş ve amaçsız yaratılmadı, böyle düşünmek insanın kendini nihilizme sevk etmesi, varlığının anlam ve amacını inkâr etmesi demek olur. Oysa bu çok zor bir kabuldür, hatta Said Nursi'yi göre insan "Yok olmaktansa cehennemde olmayı (bir şekilde var olmayı) tercih eder."

Hz. Aişe, Allah'ın Elçisi'nin bütün zamanlarda (ve her durumda) Allah'ı zikrettiğini söyler (Buhari, Hayz, 7; Müslim, Hayz, 117). Hayatın amacı Allah'ı zikretmektir: "Ve Allah'ı çokça zikredin" (33/Ahzab, 41). İnsan Allah'ı andığı zaman, Allah da onu anar (2/Bakara, 152). Bu şu demektir, varlık âlemi ve yaratılış üzerinde zikir ile tefekkür bir arada yürütüldüğünde, kişi hem Ma'rifetünnefs'e, hem Ma'rifetülhalk'a ve hem **Ma'rifetüllah** mertebesine ulaşır. Allah'ı anarken kendini hatırlar, çünkü Yüce Allah onu anarken kendini ona hatırlatır. Bu her türlü yabancılaşmayı ortadan kaldıran derin bir ruhi tecrübedir. İnsan Allah'ı unuttuğu zaman kendi varlığını da unutur, bu da trajik bir yabancılaşmadır. İnsan varlık âleminin meyvesi, bir yönüyle maddi tabiatın bir parçasıdır. Yaratılış yani halk âlemi üzerinde düşündüğünde kendi varlığı üze-

rinde de düşünür ve bu onu **Ma'rifetülhalk**'a götürür. Eğer zikir ve tefekkür, onu bu varlığın boş ve batıl yani anlamdan ve amaçtan yoksun olarak yaratılmadığı sonucuna götürürse, o zaman kendisinin, nefisinin de boş ve batıl, anlamdan ve amaçtan yoksun olmadığını anlar, işte bu **Ma'refitünnefs**'tir.

İnsanın yaratılış gayesi, kendisi, varlık âlemi ve Yaratıcısı hakkında gerçek bilgilere sahip olup yaratılışın anlam ve amacına ulaşması için gerekli çabayı göstermek iken, sanki bu konular kendisini hiç ilgilendirmiyormuş gibi yaşayan, Allah'ın kendisine bahşettiği ömrü hovardaca tüketen insanın varacağı yer ateştir. Ateş yurdu olan cehennem, dünya hayatında unuttuklarını ona hatırlatacak, kabul etmediği tedavi sürecinden geçirecek, yaşamadığı acılı tecrübeleri yaşatacaktır. Fakat sadece bu değil, bir de herkesin önünde küçük de düşecektir. Bu utanç verici bir durumdur (**hıziy**). İşte bunun farkında olan mü'minler, belki yeterince dünya hayatında görevlerini yerine getiremediler diye, Yüce Allah'a yalvarmakta, kendilerini o bedbahtlar gibi cehennemde küçük duruma düşürmemesini dilemektedirler.

Kurtubi'ye göre, "Sen kimi ateşe sokarsan" buyruğundan kasıt, cehennemde ebedi kalacak olanlardır. **Katade**'ye göre "tudhil/sokarsın" fiili, "tuhlid/ebedi bırakırsın" fiilinin maklubudur. Said b. Müseyyeb de, bu ayetin, hiç ateşten çıkarılmayacak kimseler hakkında olduğunu söylemiştir, çünkü Yüce Allah "Zalimlerin" yani inkârcıların "hiç yardımcıları yoktur" buyurmuştur. En doğrusunu Allah bilir.

رَبَّنَآ إِنَّنَا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ أَنْ آمِنُوا بِرَبِّكُمْ فَآمَنَّا ۖ رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ ﴿١٩٣﴾ رَبَّنَا وَآتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلَىٰ رُسُلِكَ وَلَا تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ ۗ إِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ ﴿١٩٤﴾

193. Rabbimiz, biz: "Rabbinize imân edin" diye imâna çağrıda bulunan bir çağırıcıyı işittik, hemen imân ettik. Rabbimiz, bizim günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi ört ve bizi de iyilik yapanlarla birlikte öldür."

194. "Rabbimiz, elçilerine va'dettiklerini bize ver, kıyâmet gününde de bizi 'hor ve aşağılık' kılma. Şüphesiz Sen, va'dine muhalefet etmeyensin."

Sûrenin son 10 ayeti hem şaşırtıcı, hem sarsıcıdır. Varlık, dünya, ahiret, geçmiş ve gelecek arasında insan gidip gelmektedir. Yukarıda varlığın apaçık ihtişamlı düzenini ve yaratılışın hikmet ve amacını ıskalayanların, kendilerine bahşedilen

hayatı boş yere tüketip kendi sebeb-i hikmetlerini boşa çıkaranların cehennemde küçük duruma düşürüleceklerini görmüştük. Kendi yaratılışlarının bilincinde olanlar, böylesine utanç verici bir duruma düşmemek için Rablerine yalvarırlar.

Cehennem olarak göz önüne serilen tabloya bakan mü'minler, bu sefer dünyaya dönüp -ki bu kuşkusuz zihin seviyesinde ve bilinçli bir ruh halidir- kendilerini Allah'a, yüksek ahlaki hayata ve Hakikat sevgisine çağırana kulak verirler, imanlarını bir kere daha ve açık bir biçimde teyit ederler. Buradaki "çağrıcı" Kur'an olabileceği gibi Hz. Peygamber (s.a.) de olabilir. Hz. Peygamber, yaşadığı dönemde insanları bu hakikate çağırdı, dünyadan irtihalinden sonra çağrısı Kur'an-ı Kerim üzerinden devam etti; tarihin sonuna, son insana kadar sürecektir. Kur'an'ı cinler dahi hayranlıkla dinlemiş ve ona iman etmişlerdir (72/Cin, 1-2). Dolayısıyla Kur'an'ı işiten kimse, Hz. Peygamber (s.a.v)'le karşılaşmış, onun davetini almış gibidir. Çünkü Hz. Peygamber'in çağrısı Kur'an'dan başka şey değildir.

Hz. Peygamber veya Kur'an, son ilahi vahiye, ilahi hükümlerin kurtarıcılığına kulak veren mü'minler imanlarını teyit ve te'kid ettikten sonra dördüncü dualarına devam etmektedirler: "**Günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi ört ve bizi de iyilik yapanlarla birlikte öldür.**" Duada iki talep var: Biri geçmiş günahların bağışlanması, diğeri insan olmaları hasebiyle bundan sonra işleyecekleri kötülüklerinin örtülmesi. "İyilerle öldür" duasında kast olunanlar peygamberler ve salih insanlardır. "Ebrar" iyiler ve genişliğe sahip olanlar, itaat eden kimselerdir. Onlarla beraber olma arzusu, kusur ve hatalara rağmen onların makamında ve mertebelerinde olma ümidi ve isteğidir. Dünya hayatında onlara, ebrarla birlikte ölmek ve ahirette onlarla olmak için Allah'tan yardım ve başarı bağışlaması istenir.

Esasında kişinin kendini ciddi bir özeleştiriden geçirip yapıp ettiği yanlışlardan vazgeçmeye karar vermesi demek olan tevbe kapısı her zaman açıktır. Yeis hali olmadıkça insan, hatalarını anlar da kararlılıkla vazgeçerse, tutum ve davranışlarını düzeltirse, sanki günah işlememiş gibi olur, Allah tevbeleri kabul edendir. **Razi**'ye göre, burada tevbe şartına bağlı olmaksızın, günahların bağışlanması ve kötülüklerin örtülmesi dileği vardır, bazı bilginler buna kail olmuşlardır. Bundan sonraki ayette "Nihayet Rableri onlara icabet etti" denilerek, bu tür günahların da affedilebileceğine ilişkin kuvvetli işaretler verilmektedir. En doğrusunu bilen ve bağışlayan Allah'tır.

"**Rabbimiz, elçilerine va'dettiklerini bize ver, kıyâmet gününde de bizi 'hor ve aşağılık' kılma. Şüphesiz Sen, va'dine muhalefet etmeyensin.**" Mü'minler dualarına Allah'ın elçilerine va'dettiklerini de vermesini eklemektedirler. Yani peygamberlere ve meleklere mü'minlere bağışlanma dileyecek-

leri ve bu dileğin kabul edileceği vaadi vardı. Kıyamet gibi zorlu bir günde bu vaadin yerine getirilmesini dilemektedirler. Yine o günde Allah'ın her şeye rağmen kusurlu ve günahkâr kullarını küçük düşürmemesi, utandırmaması, azaba duçar kılmaması ve kendi rahmetinden uzak tutmaması için dua etmekte, yalvarmaktadırlar. Cehennemde küçük düşmek yıkıcı olduğu gibi, kıyamet günü beşeriyet önünde küçük düşmek de yıkıcı, alçaltıcı ve helak edicidir.

Kıyamet günü küçük duruma düşülmesinden duyulan korkunun önemli bir sebebi var: İnsan dünyada iken genellikle inançlarından, düşünce ve fiillerinden yani yapıp ettiklerinden emindir. Doğru üzere yaşadığını, kimseye haksızlık yapmadığını, hakikat üzere ilerlediğini düşünür ve kendini buna ikna etmek için zihni çaba harcar, gerektiğinde başkalarıyla mücadele eder. Ama ya samimiyetine, iyi niyetine rağmen böyle değilse, ya yaptıklarının önemli bir bölümü hata ve yanlış ise? "Allah'tan onlara hiç hesaba katmadıkları şeyler ortaya çıkacak" (39/Zümer, 47). İşte böyle bir durum hem bir düş kırıklığıdır hem utanç verici bir durumdur. Böylesi bir durumla karşılaşmamak için de Allah'a dua etmeli, kusur ve ayıplarımızı orta yere dökmemesi için yakarmalıdır.

Kıyamet günü, hiç kimsenin bir başkasına faydası olmayacaktır, sadece Allah'ın rahmeti kurtarıcı olacaktır. Bu içten bir dua, samimi bir yakarıştır. Elbette Allah va'dinden dönmez, verdiği sözü unutmaz (14/İbrahim, 47); ama yine de kullar o günün dehşetinde bu va'di teyit ve te'kid etme ihtiyacını hissetmekte, bir tür çaresizliklerini, acizliklerini dile getirmekte; böylelikle kendi kendilerine Allah'tan neş'et eden bir güven (emniyet hissi) telkin etmektedirler.

فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ
بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ ۖ فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُوذُوا فِي
سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي
مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ثَوَابًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ ۗ وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ ﴿١٩٥﴾

195. Nitekim Rableri onlara (duâlarını kabul ederek) **cevap verdi: "Şüphesiz Ben, erkek olsun, kadın olsun, sizden bir işte bulunanın işini boşa çıkarmam. Sizin kiminiz kiminizdendir. İşte, hicret edenlerin, yurtlarından sürülüp-çıkarılanların ve yolumda işkence görenlerin, çarpışıp öldürülenlerin, mutlaka kötülüklerini örteceğim ve onları, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacağım.** (Bu,) **Allah katından bir karşılık** (sevap)**tır.** (O) **Allah, karşılığın** (sevabın) **en güzeli O'nun katındadır."**

Sanki tarihin sonu gelmiş, kıyamet kopmuş ve herkes mahşer yerinde toplanıp da son hüküm verilmiş gibi, bu içten ve samimi yakarışlar karşısında Allah, kullarına merhamet ederek dualarına icabet etmektedir. Gün mahşer günüdür, mizanın kurulduğu, hesabın görüldüğü, herkesin dünyada her ne yapmışsa eksiksiz karşılığını gördüğü Din Günü'dür. Böyle bir günde hiç kimsenin ameli boşa çıkmaz, unutulmaz, ihmal edilmez, haksızlığa uğramaz, göz ardı edilmez. Dünyada bunlar oluyordu ama bugün burada olmaz. (16/Nahl, 97.)

Ayetin iniş sebebine bakıldığında, kadınların kendileriyle ilgili bir kuşkuyu gidermek üzere Allah'ın Elçisi'ne gittikleri görülür. Ümmü Seleme "Ey Allah'ın elçisi, Yüce Allah Kur'an'da erkeklerin hicretini övüyor, kadınların hicretiyle ilgili bir şey söylemiyor" deyince bu ayet inmiştir (Tirmizi, Tefsir, 4/9).

Ümmü Seleme iyi ki kafasında belirmiş bulunan bir istifhamı Allah'ın Elçisi'ne arz etmiş, böylelikle bu ayetin inişine sebep olmuştur. Ayet, Arap diliyle ilgili bir genel bir kuralı tasrih etmektedir. **"Şüphesiz Ben, erkek olsun, kadın olsun, sizden bir işte bulunanın işini boşa çıkarmam. Sizin kiminiz kiminizdendir."** Bu, diğer birçok konuda erkekler için kullanılan fiil kalıbının kadınlar için de kullanıldığını gösteren önemli bir detaydır. Mesela erkek siygasıyla gelen "Onlar namaz kılarlar, zekât verirler" kalıbı sadece erkekleri değil, kadınları da içine alır. Fakat mademki böyle bir tereddüt hâsıl olmuştur, Yüce Allah, erkek veya kadın, kulları arasında ayırım yapmadığını, herkese ameli neyse karşılığını vereceğini belirtir: "Mü'min olmak şartıyla erkek veya kadın, salih amel işleyenler cennete girecek ve en ufak bir haksızlığa uğramayacaktır." (4/Nisa, 124.) Üstelik erkek ve kadın birbirinden, biri diğerini tamamlayan iki cinstir. İki ayrı cins olmaları kategorik olarak iki ayrı türmüş gibi iki ayrı muameleye tabi olacakları anlamına gelmez. Tek bir nefisten yaratılmışlardır, mayaları ortaktır ve hayatın düzenini birlikte devam ettirmektedirler. (Bkz. 4/Nisa, 1.) Başka bir deyişle kadın ve erkek biri diğerinden kopuk özerk, bağımsız parçalar değildirler, aksine biri diğerindendirler. Varlık yapıları itibariyle tek bir nefistendirler, birbirlerine bağlı ve bağımlı yaşamaktadırlar, bu gezegendeki türümüzün devamı için zaruridir. Dinleri birdir, emirlere itaat bakımdan aralarında fark yoktur. "Mü'min" olmaları kaydıyla, "erkekler ve kadınlar birbirlerinin velileri, dost ve yardımcılarıdır"; birbirlerini tamamlamakta, böylelikle iman ve salih amel zemininde bir bütünü meydana getirirler. (33/Ahzab, 35; 9/Tevbe, 71.)

Kimsenin işinin, amelinin boşa çıkmaması demek, işi veya fiilin kendisi değildir, çünkü kıyamet koptuktan sonra bütün işler geride kalmış, her şey olup bitmiştir. Burada sözü edilen yapılan güzel işlerin/amellerin sevap ve

ecirleridir. Diğer yandan dünyada başlayıp ahirette de devam edecek güzel işler var ki, dua böyle bir şeydir ve nihayet Yüce Allah devam eden bu güzel işe icabet etmekte yani kusurlarına ve günahlarına rağmen dua eden kullarını bağışlamaktadır.

Bu durumda erkek olsun kadın olsun, **"Hicret edenlerin, yurtlarından sürülüp-çıkarılanların ve yolumda işkence görenlerin, çarpışıp öldürülenlerin, mutlaka kötülüklerini örteceğim ve onları, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacağım.** (Bu,) **Allah katından bir karşılık** (sevap)**tır.** (O) **Allah, karşılığın** (sevabın) **en güzeli O'nun katındadır."** Erkek veya kadın mü'minler günah ve kusurlarının bağışlanmasını, örtülmesini talep ederlerken, rahmeti ve bağışı bol olan Allah, kendi katından sevap vermekte, hiç ummadıkları büyük nimetlere nail kılmaktadır. Allah'ın katından olan elbette çok değerlidir, kul değerini ve sağlayacağı mutluluğu tahayyül bile edemez.

لَا يَغُرَّنَّكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي الْبِلَادِ ﴿١٩٦﴾ مَتَاعٌ قَلِيلٌ ثُمَّ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٩٧﴾

196. İnkâr edenlerin ülke ülke dönüp-dolaşmaları seni aldatmasın.

197. (Bu) **Az bir yarar**(lanma)**dır. Sonra bunların barınma yerleri cehennemdir. Ne kötü bir yataktır o!**

Allah'ı, dünya hayatının geçiciliğini ve ebedi hayatın hakikatini inkâr edenler bütün çabalarını güç ve servet toplamak, yüksek refah içinde yaşamak, başkalarına gösteriş yapmak ve bedensel hazları tatmak üzere harcarlar. Yerler-içerler, çiftleşirler ve eğlenirler. Maddi güçleri yettiği için ülke ülke dolaşırlar, ulaşım araçlarını kolayca kullanırlar, pahalı yerlerde tatile çıkar, baskı ve yoksulluk içinde yaşayan milyonları umursamazlar. (20/Taha, 131; 28/Kasas, 60.)

Ayetin indiği tarihi ortamda Mekke'den civar şehirlere ticaret kervanları gidip gelirdi, zenginler seyahat ederdi. Şam'dan gelen pahalı elbiseler, kıymetli mallar zenginler tarafından satın alınırdı. Belli bir zümre sürekli gezer, gittikleri yerleri anlatır, herkesi kendine hayran bırakırdı. Gücü yetmeyen, yoksulluk içinde yaşayan bazı Müslümanlar da bunlara imrenir; bir onların şa'şa ve gösterişli hayatlarına bir kendi yoksulluklarına bakar iç geçirirdi. Yüce Allah, Hz. Peygamber'in şahsında hem onlara hem bugün biz ve yarın da bütün mü'minlere, bunun imrenilecek bir durum olmayıp yanıltıcı olduğunu anlatmaktadır. Bu, ileride bir kere daha tekrar edilecek bir uyarıdır (40/Mü'min, 4).

Şehirlerde dönüp dolaşma fiili "takallüb"le gelmiştir, "kalp" de aynı kökten türemiştir. Dolaşıp dururlar, şehir şehir gezerler, bir türlü istikrar bulup tatmin bulmazlar, hakikatte sükûn ve huzura kavuşmazlar. Sanki yeryüzünde kendilerini sürgün bir hayata yaşamaya mahkûm etmişlerdir. Oysa Allah peygamberine ve mü'minlere "sebat" vermiştir, bu yüzden bu zahiri/dış yüzü çekici ve gösterişli hayat tarzına meyletmezler (16/İsra, 74). Tabii ki burada aldatmasından sakındırılan ticaret, alış veriş, malın el ve yer değiştirmesi dolayısıyla ortaya çıkacak bereket ve meşru kazanç değil, fakat bütün bu çabanın salt gösterişe, maddi ihtişam ve servet tutkusuyla yapılması, böylelikle insanlarda müşrik ve inkârcı bir hayat tarzını özendirme tehlikesine dikkat çekilmesidir. (10/Yunus, 105; 11/Hud, 42).

Dikkat çekilen ikinci husus, bütün bu çaba ve faaliyetin "geçici bir meta" uğruna yapılmasıdır. "Meta" mahiyeti itibariyle geçicidir, sabit değildir ve sahici-hakiki zevk ve lezzet vermez; sadece dünya hayatında insanın yaşamasını mümkün kılan basit bir geçimliktir. Onu kendi tabii sınırları içinde ve hak ettiği kadarıyla değerli kılmak lazım. Yaşamak için yemeye-içmeye ihtiyacımız var, yeme-içme araçtır; ama yeme-içme için yaşamaya kalkıştığımızda kendimizi feci bir yanılgıya düşürmüş olarak aracı amaç haline getirmiş oluruz ki, işte bu yanılmadır yani Kur'an'ın güzel ifadesiyle garar ve gururdur.

Dünyada yaşıyoruz ama dünya için değil, ebedi mutluluğumuzun temin edileceği ahiret yurduna hazırlanmak için buradayız. Hz. Peygamber (s.a.) dünya ile ahiretin mukayesesini şöyle yapar: "Ahirete göre dünya, parmağınızı denize daldırmanıza benzer. Elini suya daldıran parmağına baksın (geride ne kalıyorsa odur)" (Müslim, Cennet, 55; Tirmizi, Zühd, 15).

Hakikat buyken, bütün zevkleri, beklenti ve lezzetleri, umut ve mutlulukları bu dünyaya, geçici metaa sığdırmaya çalışmak yanıltıcıdır. İnkârcılar buna yönelmişlerdir, Allah da onlara bu imkânı ve mühleti vermiştir (3/Al-I İmran, 178; 7/A'raf, 183); ama bilseler bunun bir nimet olduğunu anlayacaklardır. Meta geçici, sabit olmayan ve sahici mutluluk vermeyen zevk ve lezzet, "nimet" ise tam aksine kalıcı, sabit ve sahici mutluluk vesilesi ve imkânlarıdır. Hakiki ve güzel nimet de Allah'ın katındadır. Dünya hayatını geçici zevklere hasretmiş bulunanların dönüp dolaşacakları ateş yurdudur, o ne kötü bir varış yeri ve yataktır (Zümer, 16).

لٰكِنِ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا
نُزُلًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ لِلْأَبْرَارِ ﴿١٩٨﴾

198. Ama Rablerinden korkup-sakınanlar; onlar için Allah katında -bir şölen olarak- altlarından ırmaklar akan -içinde ebedi kalacakları- cennetler vardır. İyilik yapanlar için, Allah'ın katında olanlar daha hayırlıdır.

İnkârcıların dünyanın geçici zevk ve tutkularını mutlaklaştırmalarına karşılık, takva sahibi mü'minler ise bambaşka bir kişilik profile çizmektedirler. Onlar dünya hayatının hakikatini biliyor, geçimlik şeylerin hayatı idame ettirmenin aracı olduklarını unutmuyor ve her tutum ve davranışlarında Allah'tan sakınıp en yüksek düzeyde manevi bir bilinç ve sorumluluk duygusu içinde yaşıyorlar ki, işte böylelerine Allah'ın ikramı, içinde ebedi olarak kalacakları altından ırmaklar akan cennetlerdir. Bu ikram -ki nüzul misafir için hazırlanır ve misafirin itibarına ve kıymetine göre bir şölen olarak düzenlenir- takva sahiplerine Allah katındandır, Allah'ın bir lütuf ve ihsanıdır. Bu, iman edip salih amellerde bulunanların konaklayacağı "Firdevs cennetleri"dir (18/Kehf, 107; 39/Zümer, 20). Arzular, dünyada yaşanmamış zevkler, aranan mutluluklar, eksik kalmış duygular bu ikram ve şölenin ebedi olduğu yurtta tahakkuk edecektir.

وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ خَاشِعِينَ لِلَّهِ لَا يَشْتَرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَئِكَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿١٩٩﴾

199. Şüphesiz, Kitap ehlinden, Allah'a, size indirilene ve kendilerine indirilene -Allah'a derin saygı gösterenler olarak- inananlar vardır. Onlar Allah'ın âyetlerine karşılık olarak az bir değeri satın almazlar. İşte bunların Rableri katında ecirleri vardır. Şüphesiz Allah, hesabı çok çabuk görendir.

Bu ayetin iniş sebebiyle ilgili rivayetler muhteliftir. Kimine göre, ilk hicret olayında Müslümanları koruyan Habeş Kralı Necaşi -asıl adı Ashame olup Necaşi, Habeş krallarının unvanıdır- hakkında inmiştir. Bu adil hükümdar vefat ettiğinde, Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.) aradaki uzun mesafeye rağmen vefatını hemen öğrenmiş -çünkü ona bu haberi Cebrail aleyhisselam bildirmişti, bu da onun mucizelerinden biridir-, ashabına "Haydi kalkın, kardeşiniz Necaşi'nin cenaze namazını kılın" buyurmuştur (Buhari, Cenaiz, 61; Müslim, Cenaiz, 63). Bunun üzerine bazı münafıklar "Bize bir inkârcının cenaze namazını mı kıldırmak istiyor?" diye söylenince bu ayet inmiştir.

Kimine göre, daha önce iman eden Abdullah ibn-i Selam hakkında inmiş bulunmaktadır. **Mücahid,** ayetin bütün ehlikitap hakkında indiğini söyler ki, en azından hükmü itibariyle bütün ehlikitabı kapsadığı doğrudur. Buna göre ehlikitaptan olanlar, eğer Allah'ın birliğine, Allah'ın Hz. Muhammed (s.a.)'e ve ona indirdiği Kitaba, önceki peygamberlere ve onlara indirilenlere inanıyor ve Allah'a yani hem birliğine hem hükümlerine derin bir saygı (haşyet) duyuyorlarsa ve hakikati gizlemeyip onu olduğu gibi açıklıyorlarsa, basit dünya çıkarı uğruna bilgiyi satmıyorlarsa Rableri katında ecirleri vardır. Kitap ehlinin tümünün bir olmadığını sûrenin 113-114. ayetlerinde görmüştük. İslam bilginlerine göre bu ayette özellikleri anlatılan Kitap ehlinden kimselerin iki ecri vardır (Bkz. 28/Kasas, 54; ayrıca bkz. 2/Bakara, 41, 79 ve 174, 5/Maide, 69, 83-85).

Bu ayet, Kur'an-ı Kerim'in kurtuluşa (Necat) Kitap ehlinden belli profile sahip olanları da kattığını, onlar gibi kurtuluşu sadece kendi dinlerine tahsis edip diğerlerini ebediyyen mahkum etmediğini göstermektedir. En doğrusunu Allah bilir!

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٢٠٠﴾

200. "Ey imân edenler, sabredin ve sabırda yarışın, (sınırlarda) **nöbetleşin. Allah'tan korkun. Umulur ki kurtulursunuz."**

Kur'an terminolojisinde **sabır**, kararlılık, sıkıntı ve musibetlere, acı ve zorluklara göğüs germek, hiçbir şekilde geri adım atmamaktır. Mü'minler yani hayatın bilincinde, sorumluluklarının ve görevlerinin tam farkında olan insanlar hem karşılaştıkları zorluklara sabredecekler, hem birbirleriyle sabır konusunda yarışacaklar. Hayırlarda yarışmak gibi, sabırda yarış da erdemdir. Çünkü ancak sabırla mü'min ham iken yanar, dünya ateşinin içinden geçip pişer, olgunlaşır.

Sabırda yarışma ile aynı formda gelen "**ribat**", sınırlarda nöbet tutmak, düşmana karşı sürekli teyakkuz halinde olmak anlamına gelir; "ribatu'l-hayl (bağlanıp beslenen atlar)" (8/Enfal, 60) ifadesinden alınmadır. Her an düşman bir saldırıda bunabileceğinden, at hazır halde bekletilmekte, savaşa hazır tutulmaktadır. "Murabıt", piyade veya süvari İslam yurdunu sınırlarda bekleyen nöbetçilere denir. Düşmana karşı sınırları beklemenin sevabı ve mükâfatı çok büyüktür, Hz. Peygamber (s.a.), bunun defalarca anlatmıştır (Buhari, Cihad, 73; Müslim, İmare, 163).

Bazı müfessirler, Hz. Peygamber'in iki vakit namazı arasındaki beklemeyi ribat olarak isimlendirdiği için (Müslim, Taharet, 41), ayetin namazla ilgili olduğunu söylemişlerdir. Ancak bunun hoş bir benzetme olduğunu düşünmek lazım. Sınır boylarında bekleyen bir insan, nasıl gözünü hedeften, ufuktan ayırmıyorsa, sürekli teyakkuz halinde ise ve onun asıl ve asli görevi bekleyip gözetlemek ise; bunun gibi mü'min namazında aynı ruh hali içindedir. Bir vakti eda eder, unutmaz öbür vakti beklemeye, gözetlemeye başlar. Çünkü sınırı beklemenin gayesi, düşman saldırılarına karşı İslam yurdunu korumaktır, namazı bekleyen insan da iç dünyasını kötülüklere, aşağılık arzu ve tutkulara karşı korur. Musabere nefsin gayrimeşru istek ve telkinlerine karşı direnmek, muhalefet etmektir. Namaz kötülük-savardır.

Dilbilimcilere göre ribatın bir anlamı da sımsıkı, çözülmeyecek şekilde bağlanan düğümdür. Bu, hem sınır boylarını bekleyen askerlerin-murabıtların kendi yurtları, hem namazlarında titiz ve dikkatli olan mü'minlerin ibadetlerinde ne kadar hassas, samimi ve kararlı olduklarını gösterir. "Her kim Allah yolunda ribat ederken ölürse, Allah onun daha önceki amellerinin ecrini ve rızkını verir; fitnecilerin fitnesinden korur ve kıyamet gününde onu korku ve dehşetten güvene kavuşmuş olarak diriltir" (İbn-i Mace, Cihad, 7). Bu ayetten müridin şeyhiyle zihinsel ve ruhsal olarak "rabıta veya irtibat" kurabileceği ve bunun dinen caiz olabileceği fikri çıkmaz. Ayetin siyak ve sibakı ile ibaresi böyle bir fikre mütehammil değildir. Kişi sadece imanını, ilahi hükümlerle belirlenmiş hayat tarzını, Daru'l İslam'ı azimli ve kararlı bir murabıt gibi korur, bu yükümlülüğü hiçbir zaman aklından çıkarmaz. Yüce Allah "Kişi ile kalbi arasına girdiğinden" (8/Enfal, 24), kişi ile Allah arasında boşluk yoktur ki, birileriyle rabıta kurmaya lüzum hissedilsin. Mü'min; iman, salih amel ve takva üzerinden sadece Allah'la rabıta kurma cehdi içinde olur.

Allah'tan korkup sakınmak, haram ve şüpheli şeylerden kaçınmak, ölümün ve kıyametin pek yakın olduğunu akıldan çıkarmamak lazım. Bu duygu ve sorumluluk bilinci korunduğu sürece umulur ki, insanlar kurtuluşa erer, felah bulur.

Âl-i İmran (3) Sûresinin tefsiri bitmiştir. Her şeyin en doğrusunu Allah bilir. Hamd âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.

4. Nisa Sûresi

Medine'de indirilen bu sûre 176 âyettir. Kur'an'ın uzun sûrelerinden biri olan Nisa sûresi, insanın yaratılışı, kadınlar, çocuklar, evlilik, yetimlerin toplum içindeki konumları, temizlik (abdest), namaz ve Allah yolunda cihad/savaş, hak ve hukuk ihlallerine karşı alınacak tutum, anlaşmalar, meşru kamu otoritesine itaat, Hz. İsa ve kitap ehlinin Hz. İsa'ya ilişkin yanlış telakkileri gibi konuları ele almakta ve bu konularda bize takip edilecek bir yol haritası vermektedir. Son ayet olan Kelale mirasla ilgilidir, en son inen ayet olduğuna ilişkin kuvvetli görüşler vardır. Mümtehihe (60) sûresinden sonra, Zilzal (99) sûresinden önce indirilmiştir. Sûreye bu ismin verilmiş olması kadınlardan (nisa) bahsetmiş olmasıdır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Rahmân Rahîm olan Allah'ın adıyla

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً ۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ ۚ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا ﴿١﴾

1. **Ey insanlar sizi tek bir nefisten yaratan, ondan eşini yaratan ve her ikisinden birçok erkek ve kadın türetip-yayan Rabbinizden korkup-sakının. Ve** (yine) **kendisiyle, birbirinizle dilekleştiğiniz Allah'tan ve akrabalık** (bağlarını koparmak)**tan sakının. Şüphesiz Allah, sizin üzerinizde gözeticidir.**

Ayetin hitabına bütün insanlar (En Nas) dâhildir. Hitabı belli bir zaman diliminde veya belli bir bölgede yaşayan insan topluluklarıyla sınırlandırmak gerekmez. Başta gelen lafız istiğrak yani genellik ve şümul ifade eder. Dikkat çekilen yaratılışın başlangıcı, mahiyeti ve türümüzün iki cinsi (erkek ve kadın) arasındaki ilişkinin mahiyetidir ki, bu bütün insanları ilgilendiren temel

bir konudur. İnsanların, yaratılışlarının mahiyetiyle ilgili bilgiler verilirken, Allah'ın onları "tek bir nefisten yaratmış olması" dolayısıyla O'ndan sakınıp korkmaları emredilmektedir. Bu sakınmadan ne erkek, ne kadın muaftır. İşlemekten sakınmaları gereken kusur, suç ve günahlar aynıdır. Başkasının malını çalan elin kadın veya erkek eli olması fark etmez; zina ederlerse bu günah ikisi arasında cereyan edecektir. Her iki cinsi de kurtaracak olan sahih iman, salih amel ve takvadır.

Razi, Kur'an'ın ilk yarısının dördüncü sûresi olan Nisa'nın hemen başında olan "ittika"nın yani Allah'tan sakınıp korkma emrinin, aynı zamanda kaygılardan uzak yaşamanın yaratılışın başlangıcı (mebde') ile Kur'an'ın ikinci yarısının dördüncü sûresi olan Hacc'ın ilk ayetinde yer alan "ittika"nın ise ahiretin (mead) kemal bilgisiyle ilgili olduğunu ve ikisi arasında bir ilgi olduğunu söyler.

Allah bizi bir hikmet üzere yaratmıştır. Biz Allah'ın muradıyız, sahip olduğumuz yetiler ve melekeler O'nun bize bahşettiği nimetler ve imkânlardır. Özgür irademizle hareket edip O'nun varlığın her objesinde, mertebe ve durumunda mündemiç bulunan isimlerine zihni tutumumuz, manevi ve ahlaki kemal yolunda kat edeceğimiz mesafe ve salih amellerimizle berrak bir su, parlak bir ayna olacağız. O'nun muradıyız, çünkü ölü bir toprak, cansız bir madde iken bizi diriltti (2/Bakara, 28), "bizi doğru yola yöneltti" (26/Şuara,78). Bize bahşedilen nimetler ve imkânlar sayesinde birtakım fiillerde bulunuyor, bu arada itaat de ediyoruz. Biz, Allah'a rağmen başaramayız, öyle olsaydı bilgi, irade ve kudretin mutlak anlamda bizde toplanması ve bize ait olması gerekirdi ki, böyle bir şey yoktur. Bu yüzden her iş ve niyetimizde seferle yükümlüyüz, zaferle değil.

Enva-i türlü insan olmakla beraber hepimizin "tek bir nefis"ten yaratılmış olması biz ve içinde yer aldığımız tabii-sosyal hayatın kendisinde sayısız mucizelerin saklı olduğunu göstermektedir. Tek bir nefisten milyarlarca göz, ten, farklı çizgiler, değişik sesler, parmak izleri, mimikler, etnisiteler, renkler, boy farkı, huylar, mizaçlar, güzellikler, çirkinlikler vs. türemiştir. Tek bir tohumdan devasa bir ağacın, o ağaçtan yere dökülen meyvelerin içindeki tohumların toprağa karışarak yeni binlerce ve milyonlarca ağaç türemesi, neşvünema bulması gibi. Bütün bu farklılıklar ve çeşitlilikler zorunlu, tesadüfi veya bizatihi kendisinde bilinç ve irade olmayan tabiatın zekâsı, dizaynı, tasarımı ve kudretiyle vuku bulmuş olması mümkün mü? Varlık âleminin kesretinde vahdet olduğu gibi, sayısız farklılık ve çeşitliliği içinde barındıran beşeriyetin kesretinde bir birlik (vahdet) vardır ki, bu, Nefs-i vahide olan şey, başka bir deyişle bize insani/beşeri özelliklerimizi katan Külli nefistir.

Yaratan, tesviye eden, varlık alanına çıkartan Allah olduğu gibi, öldürecek

ve diriltecek olan da O'dur. Çünkü bu saydığımız bütün şeylerin hiçbirisinde ebediyet yoktur; hepsi maddeleri, suretleri ve vücutlarıyla fanidir. Ama yine de sonsuzluk duygusunu, ebediyet arzusunu, beka iştiyakını ruhlarında taşımaktadırlar ki, bu, hem ebedi âleme, hem bu dünyadan başka bir dünyaya iradesi ve kudretiyle intikal etmemizi sağlayacak olan Yüce bir Varlık'a, âlemlerin Rabbi'ne işaret eder.

"Tek bir nefis (مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ) "... Tek bir nefis ve bu nefsin dişi (müennes) gelmesi üzerinde durulması gereken bir noktadır.

İslam inancına göre -ve icma ile- Allah'a cinsiyet izafe edilmez. Allah'ın muradını ve maksadını kendisi aracılığıyla bize ilettiği vahiy dili olan Arapça da hem eril hem dişil olması hasebiyle İslami hükümler, daha geniş kapsamda din dili "erkek egemen" bir dil değildir. Son vahiyden önce, suhuf ve kitapların başka dillerde indirilmiş olması başka bir keyfiyettir. Burada söz konusu olan Ed-Din'in formu, kemal seviyesindeki nüzuldür.

Yaratılışın başlangıcıyla ilgili bu ayette insanların ortak kökeni olan "nefis" kelimesinin "dişil (müennes)" gelmiş olması dikkat çekicidir. Burada Nefs-i vahide, insani/beşeri bütün hususiyetleri ihtiva eden Külli bir nefis, Nefs-i natıkadır. Diğer bütün nefisler bu Külli nefis'ten türemiş veya onun birer türevi olarak insanın ruhsal, zihni ve ameli hayatında tezahür etmişlerdir. Natıka olan yani akli ve zihni melekeleriyle düşünüp diliyle konuşan, konuştuğunda mantıki tutarlılık ve inandırıcılık arayan, kavramlar ve önermeler arasında belli bir düzen içinde sıralama yapan Külli nefis, bir kök olup gövdesi yukarıda olan ağaç gibidir. En alt seviyede:

1) Nefs-i emmare vardır ki, bedenle bitişik, bedensel kuvvetleri, şehveti, iştahı ve dünyevi arzuların kontrolsüz bir biçimde tatminini emreder.

2) Hemen üstünde Nefs-i levvame vardır ki, bu insanlık durumunda kişi yapıp ettikleri dolayısıyla sorgular, muhasebeden, öz eleştiriden geçirir.

3) Daha üst seviyede tezahür eden Nefs-i mülhimedir ki, bu insanın ilahi mevhibe ve ilhamlara mazhar olduğu insanlık durumudur.

4) Nefs-i mutmainne: İnsanın artık çeşitli şüphe ve tereddütlerden kurtulduğu, bazı yakin bilgi ve kanaatlere sahip olup kalbini zikirle Allah'a teslim ederek mutlu olduğu durumdur.

5) Nefs-i radiye: Allah'ın takdirine razı olan, şikâyet etmeyen, Allah'tan gelen her şeyi rıza makamında karşılayan durumdur.

6) Nefs-i mardiyye: İnsanın Allah'ın rızasına/hoşnutluğuna mazhar olduğu durumdur. (Bkz. 12/Yusuf, 53. ayetin açıklaması).

Eğer insanın evrensel bir özünden bahsetmek mümkünse, nefsinin bu farklı hallerinin kendisinin birer türevi olduğu Külli nefis olması gerekir. Bu aynı zamanda erkek ve kadını, zengin ve yoksulu, siyahı ve beyazı, doğulu ve batılıyı, bundan binlerce sene önce yaşamış olanı ve bugün yaşayanı birleştiren insanlık ailesinin birliğini ifade eder. Bu temelde hiçbir etnik, coğrafi, bölgesel veya kültürel farklılık beşeri kategorik ayrılıklar için sahici bir temel teşkil etmez. Tek bir nefis olan Külli nefis, ilk insandan bugüne ve şu an doğan çocuğa ve kıyamet öncesinin son anında doğacak çocuğa kadar yayılmış, dağılmış halde bulunmaktadır. İnsan ancak bu Nefse iştirak etmek suretiyle insan olmaklığını gerçekleştirmektedir. (39/Zümer, 6.)

Bu çerçeveden baktığımızda başlangıç noktasında yaratılışın ilk ve orijinal tohumu bu Nefs-i vahide olan Külli nefis olup Âdem bundan, Havva da Âdem'den yaratılmıştır. Yaratılış Nefs-i vahide, Âdem ve Havva halkaları şeklinde sıralanır.

İkinci bir görme ve anlama biçimi de mümkündür. Buna göre Nefs-i vahide yani Külli nefis önce Âdem'de zuhur etti, Âdem'de ete kemiğe büründü, arkasından Havva yaratıldı. Âdem ve Havva'dan, sonra "birçok erkek ve birçok kadın türetildi". Şu veya bu, Nefs-i vahide Âdem ve Havva'nın ontolojik cevherinin birliğini, mayasını ve aslını ifade eder. Beşeriyet Âdem'e refere edilir ki Âdem'e "Ebu'l beşer (beşeriyetin babası)" denir. Nasıl İsrailoğulları (Beni İsrail) Yakup aleyhisselama refere ediliyorsa, insanlar da Âdem'e refere edilir.

Kitab-ı Mukaddes ve bizdeki yaygın kanaate göre, ilk yaratılan insan Âdem'dir, bu cinsler çerçevesinde formun ortaya çıkması bakımından doğru olmakla beraber, başlangıç noktasında ilk yaratılan "insan"dır yani El İnsan'dır ki biz buna Külli nefis diyoruz. Ayet hepimizin tek bir manevi cevherden, "tek bir nefis"ten yaratıldığımızı söyler. "Âdem"in üç anlamından biri, kadın ve erkeği ifade eden müşterek bir isimdir, bu da ilk insana işaret eder. Bunun dışında "ilk baba" ve "ilk peygamber" olarak Âdem de söz konusudur. Âdem ve Havva Çince'de YÂdem ve Şavva olarak geçmektedirler.

Burada akla gelen iki soru vardır: Biri Âdem ve Havva tek bir nefisten yaratıldıysa, bu iki cinsin varlık yapısı bir ve tek cevher mi? Diğeri Âdem ve Havva'dan önce başka tür veya türler vardı da, ikisi ondan veya onlardan mı türediler? Havva'yı da içinde barındıran Âdem'in dünyevi-maddi cevherinin binlerce/milyonlarca yıl içinde kıvamına gelmiş olması mümkündür. Ama sözü edilen "nefis"tir ki, bu hiçbir şeklide maddi cevher değildir. "Birey" varlığının bir öznesi olduğu fikrini reddedip kendini yegâne/biricik özne ilan eder. Oysa biricik olan kişilik olup, hakikatte hepimiz ortak bir kökenden gelme özneleriz.

Yaratılışın başlangıç noktasındaki "nefis" Âdem olamaz, çünkü kelime dişildir, ilk baba ve ilk peygamber olan Âdem ise erkektir. "Nefis" kelimesinin yapısı itibariyle dişi olduğundan böyle gelmiş olduğunu düşünmek makul değildir; çünkü ontolojik hakikat ile dil (kelimeler) arasında tetabuk söz konusudur. Ve bunun maddi/fizyolojik üremeyle de ilgisi olmaması gerekir. İlahi bir öz ilk tohumdur. İşte bu ilk tohum müennestir ve bu özü erkek ve kadın paylaşmaktadırlar. Müennes olan nefis Âdem'den taşarak, taşma sırasında Âdem'e ait özellikleri Âdem'de bırakarak Havva oldu. Havva Âdem'de müennes olan her şeyi alıp kendine mal etti, bir kısmını bıraktı. Bu sayede tohumu erkekte olan fakat kadının rahminde döllenen kız çocuğu doğmaktadır. Doğacak çocuğun cinsiyeti erkeğe bağlıdır, bu da erkeğin de, kadının da tek bir nefisten, dişil olan bir özden geldiğini gösterir. **Süleyman Ateş**, bunun "Hz. Âdem değil, insanın aslı olan ilk canlı" olduğunu söyler. Bunun can ve bilinç sahibi olduğu kuşkusuzdur ancak salt can ve canlı bir varlık mıdır, yoksa canı ve bilinci içine alan daha kapsamlı bir mahiyet midir?

Binaenaleyh şunu rahatlıkla söyleyebiliriz: İlk kökenimiz ilahi, manevi bir öz, hayatın, bilincin/bilmenin, anlamın ve benliğin ilk tohumudur. Kur'an'da ve Arap dilinde "nefis"; ruh, can, zat, kişilik, benlik, öz varlık, vicdan, akıl, kalp, şehvet-arzu, motive edici/güdüleyici, mobilize edici, emredici-itici güç anlamlarında kullanılır (bkz. 3/Âl-i İmran, 28-30; 6/En'am, 93). Bütün bunlar, insanın maddi olmayan şahsiyetine ve manevi varlığıyla ilgili yetiler, kuvvetler ve melekeleri ifade eder. Başka bir deyişle tür olarak hepimizin kendisinden yaratıldığımız bu "tek bir nefis", ilk tohumdur. "İlk tohum" diyoruz, bundan küçücük, önemsiz bir nesneyi anlamamak gerekir, beşeri bütün varlıkları ihata eden külli bir mahiyeti anlamak gerekir. Nasıl bütün varlık âlemi "Kün (Ol!" emrinin açılımı ve varlığa çıkması ise, beşeriyetin ilk tohumu ve kendisinden varlığa çıkışı bu Nefs-i vahide'dir. İşte Kur'an bakış açısından biz bu ilk tohumu ve onda saklı yetileri ve külli ihatayı erkek ve kadın olarak paylaşmaktayız.

Dişil olan nefsin erkek suretine bürünmesi yani fizyolojik olarak tesviye edilen erkeğe dâhil edilmesiyle (Nefha-i ruh sayesinde) insan ayağa kalkar, ruhun burnundan bütün varlığına yayılmasıyla salt bir heykel (gibi) olan fizyolojik varlığı harekete geçer yani "can"lanır. Âdeme üfürülen ruhun ilk cevheri dişildir ama kendi başına değildir, ondan eril öz türemiştir. Bu öz Âdem'e geçtikten sonra bastırılmış, üstüne eril olan çıkmış, onu soyut bir öz, bir kavram, naif bir eğilim olarak ruhunun derinliklerinde saklı tutmuştur. Arkasından kadın yaratılır ki, kadına "Nisa" denmesinin sebebi, varlık yapısı itibariyle "aşağı varlık olması" değil –zira o da ilk tohumun mahiyetine sahip bulunmaktadır-,

fizyolojisiyle ve kronolojik olarak erkekten sonra varlığa çıkmış olması dolayısıyladır. Nefs-i vahideleri paylaşmaları dolayısıyla erkek ve kadın yumurta ikizi gibidirler ki, aradaki yegâne fark birinin (kadının), diğerinden (erkekten) sonra varlık bulmasıdır. Kadın "sonra" varlığa çıktı ama erkekten varoldu. Erkek dişil bir tohumdan, kadın erkekten yaratıldı, dişiliğini daha baskın karakterde Nefs-i vahide'den aldı. Biri diğerine dönüştü, her dönüşüm fiilinde biri diğerine baskın çıkmadı. Erkek kadını kendi içinde, kadın erkeği kendi içinde domine ediyor. Bu, birinin diğerini ezmesi, bastırıp yok etmeye çalışması değil, onu ruhunun ta derinliklerinde hissetmek, duyumsamak için kendi içinde saklaması, varlığını bütünüyle unutmaması ve her defasında ona dönerken, hakikatte kendi özüne dönmesi, kendi asli varoluşunu yaşaması, kendi hakikatini yaşaması, onda sükûn bulması, dinginleşmesi içindir. Erkeğin eşi kendindendir ki çocukları ikisinin mahiyetlerini taşır. (Bkz. 30/Rum, 21; 16/Nahl, 72). Birinin diğerinde zuhur ettiği ve her zuhurda menşeindeki özü sakladığı bu beşeri mahiyette, insanlık durumunun ontolojik ve ahlaki zemini olmak üzere, ontolojik hiyerarşiyi değil, varoluşta birinin diğerini kemale erdiren süreçlerini ima eder.

Pavlus'a göre ise varlık hiyerarşisinde en üstte "Tanrı", onun altında "erkek" ve erkeğin -egemenliği- altında "kadın" bulunmaktadır: "Her erkeğin başı Mesih ve kadının başı erkektir." (I. Korintoslulara, 11: 2.) Bunun göstergesi, "başını örtmesi" veya saçlarını tıraş etmesidir. Kadın Tanrı'ya göre üçüncü, erkeğe göre ikinci kategoride yer alır: "Fakat kadının öğretmesine ve erkeğe hâkim olmasına izin vermem. Çünkü önce Âdem, sonra Havva yaratıldı" (I. Timoteosa, 4: 1-3.) Bu "Nefs-i vahide(tün)"deki dişiliğin mebde öz olması hakikatine aykırı görünmektedir.

Kur'an'a göre fizyolojik yaratılışın başlangıcında Âdem ve Havva diye bir çift vardır. İkisinin arasında asli birlik "bir ve tek nefis (Nefs-i vahide)" ilişkisidir. Yaratışta dişilik ilk tohumdur. Dişil olan nefis, cansız bir heykel hükmünde olan Âdem'in fizyolojik varlığına dâhil edilmesinden (üfürülmesinden) sonra, Âdem'den taşarak ve bu taşma sırasında Âdem'e ait eril/erkeksi özellikleri onda bırakarak Havva/kadın oldu. Âdem'den sudur ve zuhur eden Havva, dişil olan bütün unsurları Âdem'den alıp çekmedi, bir kısmını onda bıraktı. Âdem ve Havva'dan gelme her erkekte x ve y kromozomları var iken, kadında ise x x kromozomları bulunmaktadır. Yaratışta erkeğin önce, kadının sonra olmasının hikmeti şu ki, bu sayede erkeğin tohumundan kız çocuğu doğmaktadır. İlk tohum dişil olmasaydı, erkeğin ve kız çocuğunun cinsiyetinin erkeğe göre belirlenmesi mümkün olmazdı. Zigotun teşekkülünde kadın yumurtasına er-

kekten gelen spermdir ve bu Allah'ın takdirine göre ya erkek veya kız olarak rahimde mayalanmaktadır.

İslam'ın hükümlerinin ve din dilinin "erkek egemen" olduğu yolundaki iddia sadece bu sebeple dahi inandırıcı değildir. Kur'an'ın dili olan Vahiy Allah'tan gelen bir bilgi ve haberdir, İslam inancına göre Allah'a cinsiyet izafe edilemez, O'nun diline de cinsiyet izafe edilmez. Vahyi bize tebliğ eden peygamberdir, peygamber bize vahyi olduğu gibi aktarır, ayrıca Allah'ın muradına göre açıklar ve hükümlerinin nasıl ete kemiğe bürüneceğini gösterir. Dolayısıyla Hz. Peygamber erkek de olsa, dinin hükümlerinde ve dilinde erkek egemen bir tasarrufta bulunamaz.

Kaldı ki yapısı itibariyle Arapça da tek başına eril bir dil değildir, hem eril hem dişildir. Kadınların özel varoluşsal veya toplumsal/bireysel durumlarıyla ilgili olmadıkça bütün zamirler, sigalar eril (müzekker) olarak gelir ancak bu tağlip kaidesince, kadınları da içine alır. Mesela "Ey İman edenler!" hitabı eril gelse de, hitap aynı anda hem erkeklere hem kadınlara yapılmış demektir, mesajlar ve hükümler de öyledir. Yine mesela yaratılışın başlangıcında Allah'ın meleklere "Ben yeryüzünde bir halife var edeceğim" (2/Bakara, 30) buyurduğunda kastettiği salt erkek değildir, murat edilen sıfatlara ve donanıma sahip olduğunda erkek ve kadındır yani Eşref-i Mahlûkat olan "insan"dır. Bütün bunlardan İslam'ın hüküm ve din dilinin "erkek egemen" olamayacağı sonucu çıkar. Tabiatıyla erkek egemenlik iddiasına "Erkeklerin kadınlar üzerinde kavvam olması" (4/Nisa, 34) delil getirilecekse, bu söz konusu iddiaya mesnet teşkil edemez. Zira toplumsal rolle ilintili olarak kavvam, 'sorumlu-gözetici' demektir.

Vahiy dilinin "müennes/dişil" ve "müzekker/eril" olmasının kriteri kelimelerin "güneşe (şemsi)" ve "aya (kameri)" göre nispet edilmesidir. Dişil/müennes kelimeler şemsidir, eril/müzekker kelimeler de kameridir. İnce bir nükte olarak belirtmek gerekir ki, "güneş"in ve "ay"ın kendilerine özgü özellikleri var. Arapçada aya "nur", güneşe "ziya" denir. Nur bir başka kaynaktan gelen ışıktır, ziya ise ışığı kendinden olandır. Başka bir ifadeyle ay, nurunu güneşten, güneş ise ziyasını kendinden sudur ve zuhur eder ki, ona bu özelliği veren "Göklerin ve yerin nuru olan" Allah'tır (24/Nur, 35). Yani kozmosta ay gibi nurunu başkasının ziyasından alan nice varlık olsa da, hepsinin ziyasının kaynağı başka hiçbir varlıktan etki almayan Allah'ın nurudur. Allah'ın nuru güneşte tecelli eder, oradan aya geçer.

Şüphesiz ki, bu Allah'ın takdiridir ve nasıl ilk insan Âdem'in menşei yani ilk varlık tohumu olan "nefis (Nefs-i vahide)" dişi idiyse, ay da ışığını güneşten almaktadır. Ay müzekkerdir, Âdem erkektir ancak erkek ilk ışığı güneşten

yani dişil cevherden almıştır. Güneşin mi, ayın mı daha aydınlatıcı olduğunu sorarsanız, tabii ki "güneş": "Bu ümmetin hayırlıları çoğunlukla kadınlardır." (Buhari, Nikâh, 4.)

Erkek ve dişi biri birine karşıt/zıt değil, tamamlayıcı iki parçadır: "Erkek olsun kadın olsun, sizden bir işte bulunanın işini boşa çıkarmam. Siz birbirinizdensiniz" (3/Âl-i İmran, 195.) Allah canlıları çift yaratmıştır. Çift iki ana parçadan oluşur ki, her biri diğerinin eşi(ti)dir. Eşlerin ontolojik ve ruhsal eşliği olmasaydı, izdivaç da (çiftleşme ve üreme) olmazdı çünkü biri diğerine göre eksik veya fazla olan iki parça birbirlerine eş değildir. Bir çift ayakkabı gibi.

Bu karşılıklı denklik veya mütekabiliyet "Onlar sizin için elbise, siz de onlar için elbiseniz" (2/Bakara, 187) benzetmesiyle pekiştirilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) kadın ve erkeğin ontolojik ve ruhsal eşliğini şöyle dile getirmektedir: "Kadınlar erkeklerin diğer yarısıdır." (Ebu Davud, Taharet, 95; Tirmizi, Taharet, 82; Müsned, V, 256.) Yani kadın erkeğe ve erkek kadına nispetle "öteki ben" hükmündedir. Eşlerden biri "öteki ben"ini ötekileştirecek olursa, şeytanın tuzağına düşmüş olup hakikatte kendi kendisiyle yani öz varlığıyla çatışma içine girmiş olur. Çünkü kadın ile erkek (ve genelde insanlar) arasına düşmanlığı sokan şeytandır. İslam dininin dilinin salt eril/erkek egemen bir dil olduğu yolundaki iddia, anlatmaya çalıştığımız "dinin dili"nden başka, "dini hükümler"; "dinin tarihi" ve "aktüel dini pratikler" tarafından da doğrulanmamaktadır.

Tarihsel ve kültürel şartlar göz önüne alındığında, feminizmi bu fikre yönelten önemli amilin, kendisini karşıtında kurguladığı tarihsel dinin yani Batı Hıristiyanlığının konuyla ilgili vazettiği hükümler ve buna sanayii devrimiyle verilen cevaptır. Pavlus şöyle der: "Kadın tam tabiiyetle sessizce öğrensin. Fakat kadının öğretmesine ve erkeğe hâkim olmasına izin vermem ancak sükûtta olsun. Çünkü önce Âdem, sonra Havva yaratıldı. Âdem aldanmadı, fakat kadın aldanarak suça düştü." (I. Timoteosa, 4: 1-3.). Yine şöyle der: "Bilmenizi isterim ki, her erkeğin başı Mesih ve kadının başı erkek ve Mesih'in başı Allah'tır." (I. Korintoslulara, 11: 2).

Bu olayda "vahiy" anahtar terimdir. Belirtmek gerekir ki, İslam'ın kabul ettiği anlamda Hıristiyanlıkta vahiy yoktur, Hıristiyan inancına göre İsa'nın bedeni "kelime/vahiy"dir. İncilleri, Hz. İsa'nın ref'inden onlarca sene sonra şifahi geleneğin imkânlarından yararlanıp toplayan yazarlardır ve bunlar da Aramice inmiş olan vahyi Grekçe olarak yazıya geçirmişlerdir. Dolayısıyla İnciller'i bize aktaran dil iki defa özel bir işlemden geçirilmiştir. Kısaca İncillerin dilinin teşekkülünde kültür (toplumsal ve tarihsel durum) belirleyici rol oynamış bulunmaktadır.

Şu halde tekrar altı çizilmek gerekiyorsa, Kur'an vahyinin cinsiyetle ilişkilendirilmesini imkânsız kılan iki önemli husus var: Biri Allah'a hiçbir şekilde "cinsiyet" yani erkeklik veya dişilik izafe edilmeyeceği; diğeri vahiy dili olan Arapçanın diğer dillerden farklı olarak yapısı gereği aynı anda hem eril hem dişil bir tabiata sahip olmasıdır. Şu halde özetleyecek olursak:

1) Allah, Zat'tır. Zatının mahiyetini, ne'liğini bilemeyiz; biz ancak Allah'ı isimler, sıfatlar ve fiiller üzerinden bilir veya tanırız. Bu yüzden vahiy bilgisi yanında her bir varlık mertebesi, konumu, objesi birer ilim/bilgi konusu olan "âlem" (kâinat), "alametler"den müteşekkildir ve varlık âleminin tamamı Allah, yaratılış, "ilim", kudret ve irade konusunda bize bilgiler sunmaktadır ki, bunlar Zat değil, isimler, sıfatlar ve fiillerdir. Eğer Zat, erkek olsaydı, vahyettiği dinin "erkek ağırlıklı veya erkek egemen" olduğu iddiası makul olabilirdi.

2) Arapça kendi başına ne erildir ne dişildir ancak hem erildir hem dişildir. Kelimeler (zamirler, isimler, fiiller) temelde eril (müzekker) ve dişil (müennes) olarak iki ana kategoriye ayrılmaktadırlar. Tağlib kaidesi dâhilinde eril gelen zamirler veya fiiller hakikatte dişil olan ve kadına ilişkin durumları da ifade eder. Fakat mesela Fransızca dişil, Almanca erildir. Arapça, şahsa, konuya, muhtevaya ve duruma göre eril veya dişil olabiliyor. Böyle olunca vahiy dilinin erkek egemen olduğu temelsiz bir iddia olarak kalır. Kur'an erkeğin dili değildir, vahyedenin dilidir.

Hadiste, "Kadın bir kaburga kemiği gibidir. Kadın bir kaburga kemiğinden, bir eğri kaburga kemiğinden yaratıldı, onu doğrultmaya kalkarsan kırarsın, kırılması da boşanmasıdır."(Müslim, Reda 64; Nesai, Nikâh 15; Ahmed b. Hanbel, II, 168.) buyurulmuştur. Ravisi Ebu Hüreyre olan diğer hadis şöyle: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: 'Kadınlara hayırhah olun, zira kadın bir eğe kemiğinden yaratılmıştır. Eğe kemiğinin en eğri yeri yukarı kısmıdır. Onu doğrultmaya kalkarsan kırarsın. Kendi hâline bırakırsan eğri halde kalır. Öyleyse kadınlara hayırhah olun." (Buharî, Nikâh 79, Enbiya 1, Edeb 31, 85, Rikâk 23; Müslim, Radâ, 65; Tirmizî, Talâk 12.)

Benzer bir metafor Tevrat'ta yer alır (Tekvin, 2: 23). Bu açıdan söz konusu rivayetlerin Tevrat'tan iktibas edildiğini düşünenler var. Fakat hem Tevrat'ta yer alan her bilgi ve haberin uydurulmuş (İsrailiyat) olması gerekmez, hem de "kaburga kemiği metaforu" yoruma açıktır. Burada anlatılmak istenen kadının kendine özgü bir yaratılışa, kadınımsı fıtrata sahip olduğu hususudur, yoksa eksik bir yaratışa sahip olduğu anlamına gelmez. Bu metafordan hareketle erkeğin birinci, kadının ikinci sınıf cins olduğu anlamını çıkarmak cinsiyetçiliktir. Yaratılış özellikleri ve fonksiyonları itibariyle kadınlar erkeklerden farklı ise, onları ken-

di farklılıklarıyla kabul etmek gerekir, onları değiştirmeye kalkışmak fıtratlarıyla oynamak demektir ki, modern piyasa ekonomisi ve feminist akımlar kadını erkekle eşitleştirmek suretiyle fıtratlarını değiştirmeyi hedefliyorlar. Bu hadis, erkeğe pek rahatsızlık verici gelen bazı davranışları hoşgörüyle karşılamayı, kadını kendisi olarak kabul etmeyi öğütler. Kadını fıtratı zıddına davranışa veya erkek gibi olmaya zorlamak kemiği kırmaya kalkışmaktır. Nitekim bir hadiste "kemiğin kırılması boşanma (talak)tır" denmiştir. Kadını her bakımdan erkeğin mutlak hoşuna ve arzularına göre davranmaya zorlamaya kalkışmanın sonucu evlilik birliğinin bozulmasıyla sonuçlanır. Kadın da yerine göre erkeğin bazı tutum ve davranışından rahatsızlık duyar. Aslolan karşılıklı anlayış, hoşgörü ve birlikte yaşama iradesi ve arzusunun devamıdır. Erkek kadını fıtratına rağmen kendi mizacına uydurmaya çalıştığında ona haksızlık eder, eğe kemiğini kırmaya kalkışmış olur. Şu halde kadınlarla olan ilişkinin temeli iyi muamele olmalıdır. İyi muamelenin çerçevesini güzel ahlak (Hüsn-ü ahlak) çizer.

Kadınların erkekler gibi kendilerine özgü fıtri zaafları var. Fizyolojik bakımdan daha zayıf, ruhsal bakımdan daha narin ve duygusaldırlar. Duyguları mantıklarına baskın çıkar, daha çabuk hırçınlaşırlar, bazen eşlerinin mali gücünü aşan taleplerde bulunurlar, aile sırrını başkalarıyla paylaşma konusunda çok kararlı olmayabilirler vs. Yüce Allah, kadına da erkeğe eşit düzeyde akıl bahşetmiştir, erkek soğukkanlı değerlendirme yaptığında aklını tam kapasite kullanır. Kadın ise duygularına yenildiğinde dürtüleri duygusal zekâsını öne çıkarır, böylelikle akıl ve mantığı geri plana itilir. Böylesi durumlarda kadın sahip olduğu potansiyel aklın yarısını bile kullanamaz hale gelir.

Bir başka açıdan Yüce Allah isimlerinin varlıkta ve özellikle mü'min kullarında tecelli etmesini murat etmişse, erkeğe Celal, kadına Cemal ismini münasip görmüştür. İkisinin bir araya gelmesinden harikulade bir beşer tablosu ortaya çıkar. İkisinin kendilerine tahsis edilen ismi reddedip kadınlaşmaya, kadının da erkekleşmeye kalkışması kendi varoluş hikmetlerini tersyüz etmelerine yol açar. Bu da gezegendeki türümüzün sonunu getirir.

Din dili eğer apaçık hüküm vaz'etmiyorsa, bütün zamanlara karşı dayanıklı sembolik dil kullanır. Âdem ve Havva'nın yaratılış öyküsünde de sembolik dil kullanılmıştır. Bazı tefsir kaynaklarında şöyle anlatılır: "Allah, Âdem'i uykuya daldırdıktan sonra sol tarafındaki kaburgalardan birini aldı. Bu kaburganın yerini et bürüdü, iyileşti. O anda Âdem uyandı. Allah bu kaburgadan Havva'yı yaratıncaya kadar uykusundan kalkmadı. Âdem uykusundan kalkarak bir tarafında Havva'yı görünce 'Etim, kanım, eşim' dedi." **Mücahit** şöyle diyor: "Allah, Âdem uykuda iken Havva'yı onun aşağıdaki iki eğe kemiğinden yarattı".

Tevrat'ta Havva'nın yaradılışı şöyle anlatılır. "Ve Rab Allah dedi: Adam'ın yalnız olması iyi değildir; kendisine uygun bir yardımcı yapacağım. Ve Rab Allah, Âdem'in üzerine derin bir uyku getirdi ve o uyudu, onun kaburga kemiklerinden birini aldı ve yerini otla doldurdu. Ve Rab Allah Âdem'den aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaratıp onu Âdeme getirdi. Ve Âdem dedi: Şimdi bu benim kemiklerimden kemik ve etimden ettir, bu insandan alındığı için ona "nisa" ismi verilsin dedi. Ve Âdem karısının ismini Havva koydu, çünkü bütün yaşayanların anası oldu." (Kitab-ı Mukaddes, Tekvin: 2/18-23) Talmud'daki bir kayda göre "Havva, Âdem'in on üçüncü kaburga kemiğinden yaratıldı."

Bundan beş yüz sene öncesine kadar Avrupalılar, Tevrat'ın bu sözüne bakarak erkeğin kaburga kemiklerinin kadınlarınkinden bir eksik olduğunu sanıyorlardı. Kadınla erkeğin kaburga kemiğinin aynı olduğu ispat edilince Avrupalılar buna şaşırmıştı. Tefsircilerimiz söz konusu bilgileri Tevrat'tan almışlardır. **Taberi** "Bu rivayetlerin doğruluğunu Allah bilir" der. **İbn-i İshak** da "Havva'nın, Âdem'in sol kaburga kemiğinden yaratıldığı" şeklindeki haberin Yahudilerden nakledildiğini söyler. Akla yatkın olan şu ki, söz konusu olan bilgi ve haberler Havva'nın kaburga kemiğinden yaratıldığına delil olmaz. Hadisler mecaz olup erkeğin kadınla iyi geçinmesini tavsiye eder. Tevrat, kadının erkekten yaratılmış olmasını, erkeğin ona sevgiyle bağlanması ve onunla bir beden haline gelmesi anlamına geldiğini kaydeder. (Tekvin, 2: 25.)

Kamil Miras şöyle der: "Hadis'in bu ifadesiyle kadın cinsinin fıtrat açısından asabi olduğunu ve fıtratı gereği çabuk sinirlenerek eğrilik ve huysuzluk göstermesine işaret olunup erkeklerin kadınlar hakkında hayırlı olmaları emrolunmuştur". Kadının bu yönünü tıp âlimleri de aynı şekilde açıklar. Prof. Mazhar Osman şöyle der: "Kadının esas mizacı heyecanlılıktır. Bütün kadınlarda buna rastlanır. Ruh hastalıkları kadınlarda daha çoktur. En vahşi kavimlerden en medeni milletlerin kadınlarına, medeni terbiye görmüş hanımından eğitimsiz bir köy kızına varıncaya kadar kadınlığın müşterek hisleri vardır. Her kadın ayının yarısını hazırlanma, adet, adetten sonra gayri tabilik, âdete yarı hasta olarak geçirir".

"Kaburga kemiği" metaforunun İsrailiyat olduğunu düşünenler Havva'nın Âdem'den yaratıldığını, bu yaratma fiilinin mahiyetinin, nasıllığının bilinmediğini söylerler. Tefsiri üzerinde düşünmeye çalıştığımız bu ayet (4/1) de "tek bir nefis"ten söz eder. Ayette geçen "tek nefsin" Âdem olduğuna dair açık ayet ve hadis yoktur. Bazı müfessirler "Tek nefis'ten Hz.Âdem'in kastedildiğini söylerler. **İbn-i Abbas** şöyle der: "Kadın erkekten yaratılmıştır. Bu yüzden kadının gözü erkektedir; erkek ise topraktan yaratılmıştır. Bu yüzden erkeğin

gözü topraktadır". **Elmalılı**'ya göre tek nefisten murat Âdem, eşinden murat da Havva olduğuna dair ittifak ve icma vardır". En'am, 98; A'raf, 189 ve Zümer, 30. ayetlerde de benzer ifadeler geçer. Bu ayetleri referans alanlar Havva'nın Âdem'den yaratıldığını söyler. Diğer bir görüş Havva'nın Âdem gibi topraktan yaratıldığını öne sürer. İnsanın yaratılışını anlatan ayetlerde kadın-erkek ayırımı yoktur. (Mesela bkz. 6/En'am, 2; 32/Secde 7.)

Ancak "kaburga kemiği"ni iki cins arasındaki yaratılış farkına işaret eden bir mecaz olarak ele aldığımızda, kadın ve erkeğin Allah'ın yaratması olduklarını, her ikisini yücelten değerin iman, salih amel ve takva olduğunu söyleyebiliriz. Aradaki sosyal roller ve fizyolojik-psikolojik farklar temel bir ayrımcılığın sebebi olamaz. Söz konusu metafor şöyle de yorumlanmıştır: "Kadın erkeğin ayaklarından değil, kaburga kemiğinden yaratıldı. Ayaklarından yaratılsaydı ezilirdi. Üstün olsun diye başından da yaratılmadı. Eşi olsun diye erkeğin kaburgasından yaratıldı. Kolunun, koltuğunun biraz altında, korunsun diye ve kalp hizasında sevilsin diye!" En doğrusunu Allah bilir.

"Ve (yine) **kendisiyle, birbirinizle dilekleştiğiniz Allah'tan ve akrabalık** (bağlarını koparmak)**tan sakının. Şüphesiz Allah, sizin üzerinizde gözeticidir".** Kadim zamanlardan beri, insanlar iddia ve tezlerini güçlendirmek veya dilek ve temennilerinin kabulünü sağlamak amacıyla "Allah"ın adını anarlar. "Allah için" dendiğinde, karşıdakinin kalbi yumuşar; "Allah adına" dendiğinde muhatabın ikna olma ihtimali artar. Yine bütün dilek ve istekler Allah adına ve O'na irca edilerek, O yardıma çağrılarak yapıldığında kabul olmaları umulur. Yardıma çağrılmaya Allah'tan daha büyük güç ve üstün varlık yoktur. Ataların yardıma çağrılması cahiliye geleneğidir. "Atalarınızın adını anarak yemin etmeyin" (Buhari, Eyman, 4, Müslim, Eyman, 1-3) buyrulmuştur. Bilinç sahibi mü'minler sadece "Korku ve umutla Rablerine dua ederler" (38/Secde, 16; 21/Enbiya, 90). Allah'tan başkasına yalvarmak, dilekte bulunmak, ondan yardım dilemek "Allah ile irtibatı, bağı kesmek" anlamına gelir.

Zevi'l erham, "Zevi'l-kurba" (2/Bakara, 183; 16/Nahl, 90) ile aynı kategoride yer alır. Aileyi ve daha geniş kapsamda akrabaları, geriye doğru götürdüğümüzde ortak bir kaynakta buluşurlar. Yüce Allah, insanların aşkın birliğine özü manevi ve ahlaki yüksek cevher olan Nefs-i vahide'nin yaratılıştaki rolüne işaret ettikten sonra, Allah'ın hakları ile akraba haklarını bir arada zikretmekte, her ikisinin haklarına riayeti emretmektedir. Rahim, kadının döl yatağıdır. Zigot halinde teşekkül eden cenini korur, içinde 9 ay taşır ve güvenli bir biçimde doğumunu sağlar. Son derece hassas, kırılgan bebeğin bu süre zarfında rahimde korunması -ki hakikaten sapsağlam bir ortamdır, koruyucu bir ka-

vanozdur- Allah'ın rahmet isim ve sıfatının bir eseri ve tecellisidir. Hz. Peygamber (s.a.v), "Rahim, Rahman'dan bir daldır" buyurmuştur. Dal, bir ağacın kök ve gövdesinden türer. Bütün varlık âlemi Rahman olan Allah'ın rahmeti, koruyucu kudreti ve merhameti altında ise, anne rahmi de bunun bir parçası, bir uzantısı olarak korur ve cenini hayata hazırlar. Bir ağaçta yüzlerce dal olur ve hepsi gövdede ve daha derinde kökte birleşirler. Allah'ın Rahman ve Rahim sıfatının varlıktaki tecellisini kökü ve gövdesi yukarıda olan bir ağaca benzetirsek, dallar ve yapraklar aşağı doğru sarkar ve her biri kendi varlık alanında hayatı bulur, varoluşa katılır.

Mademki Allah'ın rahim ve rahmet sıfatı böyle tecelli ediyor, akrabaların bu ortak kökleri ve menşeleri dolayısıyla karşılıklı hak ve sorumluluklara sahiptirler, birbirlerini koruyup kollamak, Yüce Allah'ın rahmetini ve şefkatini kendi aralarında yaşatmak ve canlı tutup sürdürmek zorundadırlar. Rahim'den alınma Sıla-i rahim, akraba ziyareti, akraba hassasiyeti ve akraba koruyuculuğu anlamındadır, akrabalarla ilişkiyi kesmek Kat'ı rahim'dir, birbirine kan ve akrabalık bağıyla bağlı insanların aralarında rahmet, şefkat ve merhameti kesip ortadan kaldırmaları demektir.

Sıla-i rahim konusunda Allah'ın Elçisi (s.a.)'nin uyarıları vardır: *"Kim rızkının Allah tarafından genişletilmesini, ecelinin uzatılmasını isterse sıla-i rahim yapsın."* (Buhari, Edep, 12); *"Nesebinizden sıla-i rahim yapacaklarınızı öğrenin. Zira sıla-i rahim akrabalarda sevgi, malda bolluk, ömürde uzamadır."* (Tirmizi, Birr, 49.); *"Rahim arşa asılıdır, der ki; '- Kim beni sıla ederse Allah da ona sıla etsin. Kim benden koparsa, Allah da ondan kopsun."* (Buhari, Edep, 13; Müslim, Birr, 17.)

"Şüphesiz Allah, sizin üzerinizde gözeticidir." "Er Rakib" Allah'ın isimlerinden biri olup iki anlama gelir: Biri koruyup gözetleyen, diğeri murakabe eden, denetleyen. Allah, bütün varlık âlemi gibi, kullarını da koruyup gözetlemekte, hak ve sorumluluklara göre birbirlerine karşı tutum ve davranışlarını murakabe etmektedir. Konu çerçevesinde düşündüğümüz zaman, akrabalık bağının korunup korunmadığını Allah gözetlemekte, yakından takip etmektedir. Sanki korunmaya muhtaç insanları, yakınları onları koruyup gözetiyor mu, bu, öncelikle Allah'ın gözetlemesi ve murakabesi altındadır. O, onların koruyucusudur ve koruma fiilinin imkânları ve gücü olan akrabalar tarafından yerine getirilmesini murat etmektedir.

Bu sorumluluk bilinciyle akrabalarımızla ilişkilerimizi geliştirmeli, böylelikle toplumsal hayatı maddi ve ahlaki bakımdan takviye etmeliyiz. Allah'ın er Rakip ismi ancak bu sayede bizim aynamızda yansıyacak, tahakkuk edecek-

tir. Bireysel çıkar ve hazların esas alındığı bir dünyada akraba ilişkisini canlı tutmak son derece önemlidir. Daha geniş bir açıdan bakıldığında, akraba ilişkisinin küçük ve dar bir çerçevenin dışına çıkıp bütün insanlığı içine aldığını söylemek mümkündür. Çünkü bütün insanlar babaları Âdem, anneleri Havva olan tek bir aileden gelmektedirler. Yatay ve geriye doğru dikey olarak takip edildiğinde her insanın diğerleriyle bir ilişkisi vardır. Akraba sorumluluğu, çoğu zaman devletlerin sosyal güvencelerinden daha etkilidir. Aile, akraba, komşu ve dostluklar zayıfladıkça insanlar daha çok devlete bağımlı hale gelmekte, devlet güçlendikçe insan ve toplum zayıflamaktadır.

وَاٰتُوا الْيَتَامٰى اَمْوَالَهُمْ وَلَا تَتَبَدَّلُوا الْخَبِيثَ بِالطَّيِّبِ ۖ وَلَا تَأْكُلُوا اَمْوَالَهُمْ
اِلٰى اَمْوَالِكُمْ ۚ اِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا ﴿٢﴾ وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامٰى
فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَ ۖ فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا
تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ ۚ ذٰلِكَ اَدْنٰى اَلَّا تَعُولُوا ﴿٣﴾

2. **Yetimlere mallarını verin ve murdar olana temiz olanı değiştirmeyin. Onların mallarını mallarınıza katarak yemeyin. Çünkü bu, büyük bir suçtur.**

3. **Eğer yetim** (kız)**lar konusunda adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, bu durumda,** (onlarla değil) **size helâl olan** (başka) **kadınlardan iki**(şer), **üç**(er), **dört**(er) **olmak üzere nikâhlayın. Şayet** (yine de) **adaleti sağlayamayacağınızdan korkarsanız, o zaman bir** (eş) **ya da sağ ellerinizin mâlik olduğu** (câriye) **ile** (yetinin). **Bu sapmamanıza daha yakındır.**

Modern zamanların gündemden inmeyen konularından beri çok eşli evliliktir (taaddüdü zevcat). Konuyla ilgilenenlerin şu gruplara ayrıldığını söylemek mümkün:

a) Çok eşli evliliği düzenleyen hükümlerin tümüyle tarihsel olduğunu söyleyenler. Bunlara göre bugün bu hükmün geçerliliği kalmamıştır. Bunlara modern telakki ve hayat tarzının baskıları altında Kur'an'ı yorumlamaya çalışan "modernist tefsirci veya modernist fakih" denebilir. Bunların öne sürdüğü gerekçeye göre, kadim zamanlarda çok evliliğe yol açan sebeplerin başında "Kırsal bölgelerde, özellikle köylerde ve dağ başlarında yaşayan bedevilerin çok kadınla evlenmelerinin sebebi hem korunma, hem de çevresi üzerindeki hâkimiyet sağlamanın güçlü ve muharip nüfusa ihtiyaç duyulma-

sıydı. Sayılan diğer sebepler arasında kırsal hayatın güçlüğü ve birçok emekçiyi gerekli kılması, kabileler arasında sürüp giden savaşların, yağma, baskın ve talan hareketlerinin çok sayıda erkek ölümüne sebep olması, bunun sonucu olarak da kadın-erkek arasındaki sayıca eşitlik dengesinin erkek aleyhine bozulması."

Belirtmek gerekir ki bu özünde antropolojik şartları esas alan açıklama ikna edici değildir, zira bugün de benzer olgular fazlasıyla söz konusudur. Savaşlar, iç çatışmalar devam ediyor, erkekler ölüyor. İki Dünya Savaşı'nda 50 milyonun üstünde erkek öldü, kadınlar ortada kaldı. 21. yüzyılın hemen başlarında Irak işgali ve Suriye'de yaşanan iç çatışmalarda benzer bir durum ortaya çıktı.

b) Çokeşli evliliklerin belli şartlara bağlandığını öne sürüp hükmü neredeyse uygulanamaz hale sokanlar.

c) Hükmün "salt bir ruhsat" olduğunu, bunu da kamu otoritesinin sınırlayabileceğini, hatta yasaklayabileceğini öne sürenler. (Mesela bkz. Kur'an Yolu tefsirinin yazarlarının ilgili ayeti tefsirleri.)

d) Hükmün kıyamete kadar sürüp evrensel olduğunu, geçerli şartın sadece aa) Gönül rızası (nikâh akdinin şartı olan icap ve kabul), bb) Yeterli nafaka temini, cc) "Objektif adalet" olduğunu savunanlar.

Sûrenin 2. ayeti "yetim hakları"na dikkat çeker. Şu veya bu sebepten dolayı babasını kaybedip yetim durumuna düşmüş çocukların, babalarından kalan mal veya servetleri varsa, bunun korumalarını üstlenmiş bulunan veliler tarafından kendilerine ödenmesi gerektiğini belirtir. Lafzın emir kipiyle gelmiş olmasından da anlaşıldığı üzere bu hayli önemlidir. Hiçbir şekilde yetimler istismar edilmeyecek, malları heder edilmeyecek, erginlik çağına yani mallarını bilinçli bir biçimde kullanabilecekleri çağa geldiklerinde kendilerine verilecektir. Velileri aksini yapacak olurlarsa, murdarı temiz olanla değiştirmiş sayılacaklardır. Yetimlerin malı onlara murdardır, dolayısıyla haramdır. Mallarını yemenin yollarından biri yetimlerin parasını kendi mal varlıklarına katıp yemeleri, eksiltmeleri veya bütünüyle zimmetlerine geçirmeleridir. Böyle yapanlar Allah katında büyük bir suç işlemiş olurlar. (Bkz. 2/Bakara, 220; 4/Nisa, 10; 6/En'am, 152; 17/İsra, 34.)

3. ayet, yeni "yetim hakları ve yetimler sorunu" çerçevesinde yepyeni bir hukuki düzenlemeyi ele almaktadır. 2. ayet henüz çocuk yaştaki yetimler, 3. ayet evlilik çağına gelmiş yetim kızların hem mali hem medeni haklarıyla ilgili düzenleme getirmektedir.

"Yetim" tek, tek kalma anlamında kullanılan bir kelimedir. Örfte ve yaygın olarak babaları ölen çocuklar için kullanılsa da, kocasını kaybetmiş dul kadına

da yetim denir. Kadın tek başına kaldığı ve korunmaya muhtaç duruma düştüğü için hükmen yetim olarak anılır.

Tarihin her döneminde savaşlar, baskınlar, afetler, iç çatışmalar, yaygın hastalıklar sonucunda korunmaya muhtaç çocuklar ve kadınlar sorunu ortaya çıkar. İslam öncesi Arap toplumunda da benzer sorunlar sıklıkla yaşanırdı. Babalarını kaybetmiş ve kendi başına yaşama gücünü henüz elde edememiş yetimlerin korunması Müslümanların ana görevleri arasındadır. Araplar, yetim kızlara haksızlık yapmaktan çekinmezlerdi. Genellikle de ergenlik çağına gelen kızlarla evlenir, onların rızalarını alma lüzumunu hissetmez, kendilerine miras olarak kalmış mal ve servetlerini uhdelerine geçirirlerdi. Bunu yapmalarının bir sebebi de malın aile dışında olan birilerinin eline geçmesini önlemekti. Kızlar böylelikle istemedikleri ve hayatları boyunca mutsuz olacakları evlilikler yapmaya zorlanırdı. Bu çifte bir hak ihlaliydi. Böylelikle meşru bir işlem olan evlilik, haddi zatında hak ihlalinin bir vesilesi olarak kullanılmaktaydı, yetim kızlar hem babalarından kalan miraslarından olurlardı hem fiziksel ve psikolojik olarak kendilerini savunabilecek durumda olmadıklarından istemedikleri bir evliliğe zorlanırlardı ki, ayet bu hak ihlaline son vermektedir.

Yetim kızların bakım ve himayesini üstlenen kişiye (veli) yakışan onları yetiştirip kendi ayakları üzerinde durabilecek hale getirmektir. Bu arada durumlarını istismar etmeyecek, mal aile dışında birilerine geçer endişesiyle kızları istemedikleri evliliğe zorlamayacak, erginlik çağına geldiklerinde onları çaresiz ve muhtaç halde bırakmayacaktır. Eğer aralarında üç aşağı beş yukarı bir denklik (küfüv) söz konusuysa ve sahiden niyeti yetim kızla evlenmek ise, kız da gönül rızasıyla bu evliliğe evet diyorsa ve onun mihrini tam olarak ödeyip, babasından kalan mal ve servetine el koymayacaksa, yetim kızla evlenilebilir, hatta bu övgüye değer bir tutum olur. Ama bu şartlar yerine getirilemiyorsa, yetim kızlarla evlenmek doğru değildir, çünkü bu durumdaki bir kızın hakları belki kendi başına karar verebilecek başka kadın ve kızların haklarından daha çok korunmayı gerektirmektedir.

Konuyla ilgili Hz. Aişe'den gelen rivayet ayette yer alan hükümlerin maksadını yeterince açıklar. Onun açıklamasına göre, birinin velayeti altında olan bir kız düşünün, malı ve güzelliği velisini cezbeder, onunla evlenmek ister ancak hak ettiği mihri ona vermek istemez, hatta hem kendisini hem malını temellük etmek ister. Hz. Aişe, bu ayetin inişinden sonra İslam öncesi dönemde ve İslam'ın ilk yıllarında vuku bulan bu tür teamüllere son verildiğini söylemektedir. (Buhari, Tefsir/4; Şerike, 7, Vesaya, 21; Müslim, Tefsir/6-8.)

"**Havf**" sözcüğü korku anlamına geldiği gibi hâsıl olan kanaat ve zan anlamına da gelir. Yani ayetin erkeklere vermek istediği mesaj şudur: Sadece kesin olarak korkmanız dolayısıyla değil, yetim kızları nikâhladığınız zaman onlara karşı adaleti yerine getirmeyeceğinize ilişkin bir kanaate sahip olmanız veya zannınızın bu yönde teşekkül etmesi durumunda bile, yapmanız gereken onlarla değil, başka kadınlarla evlenmenizdir.

Evlilikte ve eşler arasında kurulacak evlilik ilişkilerinde temel alınacak ölçüt "adalet"tir. Ayette adalet "kıst" olarak gelmiştir. **Kurtubi**, kelimenin hem adaleti yerine getirme hem haksızlığa meyletme veya zulmetme anlamlarında kullanıldığını belirtir. (Cin, 15. ayette kıst, "haksızlık yapanlar"; Müslim, İmare, 18'de zikredilen bir hadiste ise "adalet" anlamında kullanılmıştır.)

Ayet; yetim kızlarla evlilik yapıldığı zaman adaletin tesisi konusunda ciddi kuşkular varsa, yapılması gerekenin, başka kadınlarla evlenme yolunun tercih edilmesini belirtmektedir. Bu, elbette "başka kadınlar"a karşı adaletsiz davranılabileceği anlamına gelmez. Yetim kızla yetim olmayan yani himaye altında olmayan kız veya kadın arasındaki fark, ikincisinin nikâh akdi sırasında pazarlık gücüne sahip olması, mihri konusunda istediği miktarı öne sürebilmesi veya evlilikle ilgili başka şartları talep edebilme güç ve imkânlarına sahip olmasıdır. Yetim kız ise pazarlık gücünden yoksun olduğundan istemediği halde bir evliliğe zorlanabilir. Öyleyse haksızlık üzere kurulmuş bir evliliğe tevessül etmektense, başka evlilik yapmalıdır. Dünyada sadece yetim kızlar değil, başka nice kadın vardır. Haksızlığa dayalı bir evlilik ya uzun sürmez, sona erer veya kadının gücü yoksa hayatı boyunca mutsuz olarak yaşamaya mahkûm olur.

Kızın yetimliği ergenlik çağı öncesi yaşıdır. Bazı hukukçular ergenlik çağından önce yetim kızın nikâhlanabileceğini söylemişlerse de, başta İmam Şafii, İmam Malik ve cumhur ulema, yetim kız büluğa ermedikçe ve rızası alınmadıkça nikâhlanamayacağını söylemişlerdir ki tercih edilmesi gereken görüş budur. Hz. Ali (r.a.)'nin de görüşü bu yöndedir. (Bkz. 65/Talak, 4. ayetin açıklaması.)

İbn-i Abbas ve **İbn-i Cübeyr**, bir noktaya daha dikkat çekmektedirler: Araplar, yetim kızlar konusunda titiz davranırken, bu sefer kafalarına koydukları haksızlıkları diğer kadınlara reva görebileceklerini düşünmeye başladılar. Ayet, yetim kızlardan sonra diğer kadınlar konusunda da vaki olabilecek bir adaletsizliğin önüne geçmektedir. Bu yüzden eğer, adaleti yerine getirmeyeceğinizden korkarsanız, "birden fazla kadın"la değil -çünkü çok eşli evliliklerde adaleti tesis etmek güçtür- "tek bir kadın"la yetinin. Burada her halükarda evlilikte kadının haklarını koruyan bir temanın vurgulandığı anlaşılmaktadır. Bu durumda yetim kızların hakları korunacaksa ve onların da rızaları varsa

onlarla evlenmekte sakınca yoktur, adalet tesis edilecekse iki, üç veya dört kadınla evlenmekte de sakınca veya engel yoktur.

Öyle beşeri-maddi durumlar var ki, tek bir kadını da dahi arzu edildiği standartlarda yaşatmak mümkün değildir. Bu durumda "**Sağ ellerinizin mâlik olduğu** (câriye) **ile** (yetinmek)" gerekir. Bu seçeneğin tarihi bağlamında nasıl bir çıkış yolu olduğunu anlamak kolaydır. Hukuki ve sosyal statüsü dolayısıyla cariyenin bir evlilikten talep edecekleriyle özgür ve pazarlık gücü olan bir kadının talep edecekleri aynı değildir. Cariye savaş esiridir, birinin uhdesine verilmiştir; gelişen fıkhi mevzuat ona biriyle olacaksa rıza şartı ve mihr talep etme hakkı tanımamıştır. Ama bu ona zulmedilmesi, insan olması hasebiyle haklarının ihlalinin mazereti değildir. Hatta tarihte aksi uygulamalar sıkça rastlanmış olsa da esir pazarlarında cariyelerin satılması İslami hükümlerin asılları bakımından meşru görülemez. Nitekim Ömer bin Abdülaziz, halife seçildikten sonra yaptığı büyük reformlardan biri esir pazarlarında satılan köle ve cariyeleri serbest bırakması olmuştur. Kısaca cariyenin insani temel haklarının korunması lazım, sonuç itibariyle efendisine bağlı ve bağımlıdır. Efendisi, yetim kızlar, iki-üç-dört kadın veya tek kadınla evliliğinde dahi adaleti temin edebilecek durumda değilse, elinin altındaki savaş esiri kadınla yetinmeli, temiz bir şekilde onunla hayatını birleştirmeli, çocuğu olduğunda da artık Ümmü'l-veled (çocuk annesi) olması hasebiyle eşine özgürlüğünü vermelidir. Dilerse, çocuk doğmadan da eşi olarak seçtiği cariyeyi özgürlüğüne kavuşturabilir ki, bu övgüye değer davranışların başında gelmektedir.

Hür kadın yerine cariyenin önerilmesi, imkânı sınırlı erkeklere evlilik masrafları, sosyal statüsü ve alışkanlıkları pahalı kadınlara bir alternatif sunmaktır; dolayısıyla çağımızda da pahalı düğün ve yüksek hayat tarzı talep eden kadınlarla evlenilecek imkânlar yoksa mütevazı hayat tarzını kabul eden sosyal statüsü düşük kadınlar tercih edilebilir (4/25).

"**Size helal-temiz olan** (taabe) **başka kadınlar**"dan kasıt, nikâh bağı geçerli (caiz) olan kadınlardır. Ensest (fücur) kapsamına giren evlilikler kategorik olarak yasaktır. Sütkardeşler de buna dâhildir (4/Nisa, 23). Bunlar "taabe"-nin dışındadır. Evlenilecek kadınların temiz ve hoşlanılacak kadınlar olarak seçilmesi önemlidir. Bu açıdan "**taabe**" kelimesinin çift anlamlı olduğunu söylemek mümkündür: Biri temiz ve helal, diğeri hoşa giden kadın. Temiz ve helal ölçütü objektiftir, nikâh bağı olanlar arasındaki evliliğe işaret eder; hoşa gitme ise sübjektif olup evlenecek kişilerin birbirinden hoşlanması anlamında olup herkese göre değişir. Eğer eş adayları birbirinden hoşlanmıyorlarsa aralarında sevgi bağının yerleşmesi, dolayısıyla evliliği devam ettirmeleri mümkün ol-

maz. Öyle de olsa, sevgi bağının zayıflaması veya tümüyle yok olması hali doğabilir. Bu, saygı ve karşılıklı sorumlulukların ortadan kalkmasına sebep teşkil etmemelidir. Sûrenin 129. ayetinde, böyle bir durumda hiç değilse "objektif adalet"e riayet ederek "Artık cinsel istek duymadığınız eşi askıda bırakmayın" deyip, bu sayede kadının hayatını sürdürülebilir düzeyde tutmak için uyarılarda bulunuyor. Ancak bu nikâh akdi sırasında düşünülmesi gereken bir konudur. Bir müddet sonra sevgisini kaybetti diye koca eşini yüzüstü ve çaresiz bırakamaz. Onun mali ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayıp beraberliği sürdürmek erkeğe ait yükümlülüktür. Kadının aile birliğine son verme talebinde bulunması başka bir konudur.

Hz. Aişe (r.a.)'nın işaret ettiği üzere ayet, yetim kızlar konusunda önemli bir uyarı getirirken, bu arada köklü bir geleneğe de son verip yeni bir düzenleme yapmaktadır. Buna göre, bundan sonra erkekler ancak veya azami olarak dört kadınla evlenebileceklerdir. Bu üst sınırdır. İslamiyet'ten önce Araplar arasında ve eski zamanlardan beri çağdaşları diğer beşeri havzalarda çok evlilik vardı. Üstelik kadın sayısında herhangi bir sınırlama yoktu. Dörtle sınırlandırdı. **Seyyid Sabık**'ın Tirmizi ve İbn-i Mace'den aktardığına göre (Fıkhu's Sünne, II, 204; Elmalılı, II, 1319.) Sakif kabilesinden Gaylan'ın nikâhı altında 10 (Muvatta, Talak, 76), Haris bin Kays'ın sekiz hanımı vardı. Hz. Peygamber (s.a.v) her ikisinin eşlerini dörde indirip, diğerlerini boşamalarını emretti (Ebu Davud, Talak, 25.)

Eski Hindular, Lidyalılar, Babil, İran ve İbraniler arasında çokeşli evlilik yaygındı. Çok eşli evlilik konusunda Ahd-i Atik'te çok sayıda örnek var: Hz. Yakub'un birden fazla hanımı vardı (Tekvin, 31:17). Elkana'nın birinin adı Hanna, diğerinin Peninna olmak üzere iki eşi vardı (I. Samuel, 1:1), Hz. Davud'un da birkaç hanımı vardı (II. Samuel, 5:13). Hz. Süleyman'ın eşleri ve cariyeleri konusunda abartılı rakamlar verilir (I. Krallar, 11:3). Tevrat, ilk eşten sonra evlilik yapılacaksa şu hükmü koyar: "Kendisine başka bir kadın alırsa, birincinin nafakasını, giysilerini ve kadınlık haklarını eksiltmeyecektir" (Çıkış, 21:10). Bu hükümlerin İslamiyet'te de aynı olduğunu söylemek mümkün.

Eski Yunanlılarda da çokeşli evlilik vardı, bir erkek dilediği sayıda kadınla evlenebilirdi. Musa aleyhisselamın şeriatını devam ettiren Hıristiyanlık açısından çokeşliliğe engel hükümler yoktu. Tek eşliliğin Pavlus'la Hıristiyanlığa dâhil edildiğini söyleyebiliriz: "Eğer biri suçsuz, tek kadın kocası ise ve iman eden ve edepsizlik ve düzensizlikle haklarında şikâyet olunmayan çocukları varsa, onu tayin et" (Titusa, 1:6-9). Hıristiyanlıkta çokeşli evlilik esas itibariyle Jüstinyen kanunlarıyla yasaklanmıştır.

Denebilir ki tek-eşli evlilik "Katolik evlilik biçimi"dir, modernlik bunu Katolik'ten almış, Kemalizm de modernizasyon politikaları icabı benimsemiştir. Ancak fiiliyatta erkeklerin yaklaşık 2/3'ü buna riayet etmemiştir. Çok eşli evlilik hukuki ve sorumluluk yüklemesi dolayısıyla hakikatte erkeğin aleyhinedir, en azından ona sorumluluklar yükler, resmi tek eşli evliliklerin geçerli olduğu yerlerde zarar kadınlara çıkmaktadır. Her ne kadar tek evlilik yönünde resmi ve sivil baskılar söz konusu ise de, dünyanın genelinde erkeklerin hayatlarında tek kadınla yetindikleri doğru değildir. Aşağıda bununla ilgili somut örnekler verilecektir.

İslamiyet insanın bu değişmez realitesini göz önüne alarak bir erkeğin evliliğini dört kadınla sınırlandırdı. Böylelikle erkekleri gönülleri istediğinde kadınları herhangi bir sorumluluk üstlenmeden geçici zevk nesnesi olmaktan çıkardı, kadınları sosyal, mali ve hukuki güvence altına aldı. Bütün sahabeler azami eş sayısını dört olarak anladı, İslam tarihinde de kimse dördün üstünde kadınla evlilik yapmadı. Bu açıdan "**Size helâl olan** (başka) **kadınlardan iki**(şer), **üç**(er), **dört**(er) **olmak üzere nikâhlayın**" da olan vavları toplama şeklinde anlayıp sayıyı dokuza çıkaranların görüşleri muteber değildir. Hem ayet sayıyı dörtte bitirmekte, hem Allah'ın Resûlü (s.a.)'nün tatbikatı bu yönde gerçekleşmiş bulunmaktadır. Peygamber Efendimiz'in dokuz hanımını nikâhı altında bulundurması kendisine özgü bir uygulamadır, bu ruhsat sadece kendisine tanınmıştır (Bkz. 33/Ahzab, 50).

Bu kombinezondan anlaşılan şudur: İndiği sosyal ortam itibariyle adalet şartının en yüksek düzeyde tahakkuk ettiği evlilik "yetim kızlar"la olandır. Buna ideal evlilik dahi denebilir. Çünkü hem bir yetimi topluma ve medeni hayata kazandırmış, hem de onun temel mali haklarına riayet etmiş oluyorsunuz. Bunun hemen altındaki evlilik türü "iki-üç veya dört kadınla olan evlilik"tir. Hitap dörtten fazla evli olan veya bu tür evliliği yapabilecek erkeklere geldiğine göre, ayetin "adalet" kıstasını temel alıp eş sayısını dörtle sınırlandırmak istediği açıktır. Bu üst sınırdır, daha çok adalet için üç eş, dahası iki eş gerekir. Bu da mümkün olmayacaksa tek eşli evlilik en hayırlısıdır. Ayet gayet açıktır: Velayetiniz altında bulunan yetim kızla evlenerek onun malını yemektense, diğer kadınlardan iki, üç veya dört kadınla evlenebilirsiniz. İslam bilginlerinin icmaı, nasların sübutundan ve delaletinin kat'iliğinden çıkan sonuç budur.

Kısaca birden fazla eşle evlilik mümkündür, tercihe ve imkâna bağlı olarak dört eş üst sınırdır. Çok evliliğin "adalet" faktörü dışında şu veya bu şarta bağlanan bir ruhsat olduğu yönündeki modern zamanlara ait iddianın kuvvetli bir dayanağı yoktur. Çok eşli evliliğin geçerli şartı eşler arasında adaletin tesis

edilmesidir. Adaletin tek eşli evlilikte daha kolay sağlanabileceği belirtilmekte ama tam adalet sağlanamayacak diye, iki, üç veya dört eşle evlilik yasaklanmamaktadır. Son sıradaki evlilik türü ise, biraz da maddi imkânsızlıklar dolayısıyla savaş esiri bir "cariye ile olan evlilik"tir.

Diğer bir iddia, ayetin indiği ortamda geçerli çokeşli evliliğin Kur'an tarafından birden yasaklanmayıp zamana bırakılması tezidir. Buna göre bu teamüle birden son verilseydi, hüküm uygulanmaz, toplum buna tepki gösterirdi. Yasa Koyucu bu işe zamana bıraktı, tedricen ortadan kalkmasını istedi. Bu iddia da temelsizdir. Din tamamlanmıştır, din kendi adına son hükmün konulmasını ne tarihe bırakır ne her zaman dini kendi heva ve hevesine göre yorumlaya meyyal beşerin kararlarına terk eder. Dini tebliğe muhatap olan ilk Müslüman cemaat gelen hükme rıza gösterdi, anında uyguladı, eğer dinin amir hükmü tekeşli evlilik olsaydı Efendimiz, bunu emreder, sahabeler bu emri başgöz üstünde kabul ederdi. Bu konu alkollü içkinin tedricen yasaklanmasından farklıdır. (Bkz. **Said Şimşek**, Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri, I, 472.)

Evlilikte haklar veya eşler arasında adaletin ne anlama geldiğine gelince. Öncelikle eşlerin maddi-mali ihtiyaçlarının örfe göre karşılanması, güvenliklerinin sağlanması, sağlıklarıyla ilgilenilmesi ve sosyal temsilleri ve sorumluluklarının yerine getirilmesi gerekir. Bunlara bağlı olarak onlarla vakit geçirir, sohbet eder veya cinsel hayatı sürdürürken eşit davranılması, birinin tercih edilip diğeri veya diğerlerinin ihmal edilmemesi. Bunun hayli zor olduğunda şüphe yok, bu yüzden 129. ayette bunun zorluğuna işaret edilerek, hiç değilse kaba adaletsizlik ve haksızlıktan kaçınılması istenmiştir.

Müfessirlerimiz (Razi, Kurtubi, İbn-i Kesir), bu ayetin inişinden sonra çok eşliliğin arttığını değil, eşler arasındaki sayıların kademeli bir biçimde azaldığını kaydeder. Elbette buna yol açan sebep, yetimlerin kendileri ve mallarına ilişkin yapılan kesin uyarı ve eşler arasında adaletin gerçekleşmeyeceği yönünde ortaya çıkan kaygıdır. Bu aşamadan sonra mali güçleri yetmeyenler, kalabalık eşlerini ve çok sayıdaki çocuklarını geçindirmek amacıyla koruma sorumluluğunu üstlendikleri yetimlerin mallarına göz dikmekten vazgeçtiler. Yine de bu, bir takım durumlarda çok eşliliğin büsbütün kötü, istenmeyen veya başka kültürlerin -özellikle çağımızda bir Katolik formu ve modern seküler Batı'nın idealize ettiği tek eşli modelin- derin etkisinde aşağılanan bir evlilik olarak algılanmasını gerektirmez. Evliliğin temeli olan nikâh akdinde aslolan

1) Aileyi mali bakımdan geçindirebilecek imkânlara sahip olunması,
2) Eşler arasında adaletle davranılması,
3) Her halükarda nikâh akdinin icap ve kabule yani serbest iradeye dayama-

sıdır. Zor ve baskı altında bir kızın veya kadının nikâh altına alınması, babası veya ailesi tarafından istemediği bir evliliğe zorlanması yasaktır, o akit sahih değildir.

4) Bir kadın ikinci, üçüncü veya dördüncü eş olmaya zorlanmayacağı gibi, hayatını birlikte geçirebileceğine kanaat getirdiği bir erkeğin ikinci, üçüncü veya dördüncü eşi olmaktan da engellenemez. Kanunla yasak koymak temel bir hakkı kısıtlamaktır ki, böylesi ilişkilerin ana çerçevesini kanunlar değil, kişilerin inandığı ve mensup oldukları dinin hükümleri belirler.

Böyle olunca, birinci eş gibi ikinci, üçüncü veya dördüncü eş olma durumunda olan kadının özgür iradesiyle seçimi ve rızası nikâh akdinde rol oynamaktadır. Kendisi ikinci, üçüncü veya dördüncü eş olmak isteyen kadın varsa, başkalarının onu bu tercihinden alıkoymaya çalışması, doğası gereği bir özgürlük kullanımı ve hakkının engellenmesi anlamına gelir. Hatta "liberal bakış açısı"ndan, "bireysel özgürlüğün engellenmesi" demek olur. Kadın istemediği bir evliliğe zorlanıyorsa eğer, kamu otoritesi buna müdahale etmelidir. Yoksa bir kadının özgür iradesiyle kaçıncı eş olacağı konusu kamu otoritesinin yetki konusu değildir. Kadın veya erkek bu konuda tercihini yaparken; dinini, dünya görüşünü veya toplumsal şartların kendine ilham ettiklerini referans alır. Nasıl Katolik bir Hıristiyan birden fazla evliliğe zorlanmayacaksa, bir Müslüman da adalet şartlarını haiz olduğu takdirde birden fazla evlilikten engellenemez, her iki örnekte dine müdahale olur.

Ayrıca belirtmek gerekir ki, bir kadın, eşinin kendisinden başka bir kadınla evlenmesini istemiyorsa, nikâh akdi sırasında bunu bir şart olarak öne sürer, eşi böyle bir şeye teşebbüs edecek olsa, bunu boşanma sebebi olarak sayar.

Toplumsal hayat daima zaruretler ve sürprizlerle doludur. Ayet, hiçbir şekilde şu veya bu zaruret dolayısıyla çok eşli evliliğe izin vermiş değildir, bu tür evliliğin çok elzem, çok zaruri hallerde başvurulacak bir **"ruhsat"** olarak sayılması da mümkün değildir. Ayete göre yegâne endişe sebebi adaletin tesisini zorlaştıran şartlardır. Bir kadını hak ettiği şekilde geçindirmek, güvenlik ve sağlığını üstlenmek ve sosyal konumuna göre tutmak mümkün değilse, bu kadına karşı adaletsizliktir, böylesi durumlarda erkeğin değil çok kadınla, tek kadınla evlenmesi dahi tavsiye edilmemiş, ona bir "savaş esiri cariye ile yetinilmesi" öğütlenmiştir. Bir erkek mali imkansızlıklar dolayısıyla büsbütün kadınsız/eşsiz bir hayata mahkum edilmeyeceğine göre, cariye veya statüsü düşük profil biriyle evlilik yapması rasyonel ve insani görünmektedir. Erkek, bu imkâna da sahip olmayacak olsa, haram yollara sapacak, büyük günah işleme tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır. Bu konu sûrenin 25. ayetinde tekrar ele alınmaktadır.

Kölelik gibi cariyelik de bugün illetlerine binaen "tarihsel bir kategori" hükmündedir. Başka bir ifadeyle savaş esiri kadınlar düşman kuvvetleri tarafından cariye olarak kullanılmıyorlar. Belirtmek gerekir ki Kur'an hükümleri içinde tümüyle tarihsel olanlar yok gibidir, hemen hepsi illetlerine yani onları var kılan özgül tarihi ve toplumsal şartlara bağlı teşekkül etmişlerdir. Tabii ki illetlerin ortadan kalkması hükümleri de ortadan kaldırır. Ancak tarihselcilikten farklı olarak, şu usul kaidesinin de geçerli olduğunu unutmamak lazımdır: İlletlerin geri gelmesi yürürlükten kalkmış hükmü de geri getirir. Mesela çocuğun velayeti ebeveyne ait ise, burada illet küçük yaş faktörüdür. Çocuk kendi bedeni ve malı üzerinde tasarrufta bulunamaz; ergenlik/rüşt çağına eriştiğinde artık tasarrufta bulunabilir, dolayısıyla vesayet de ortadan kalkmış olur. Ama diyelim ki 30 yaşında akıl sağlığını kaybetti, bu durumda yine bedeni ve malı üzerinde tasarrufta bulunma gücünü ve ehliyetini kaybettiğinden illet geri gelir, dolayısıyla ebeveyni veya yakınları onun velayetini üstlenir.

Kur'an hükümlerine tarihselci yaklaşımı uygulamak, hükümleri tarihe yani vahyin ilk muhataplarının özel tarihi ve toplumsal şartlarına indirgemek olur ki, bu yolla "modern çağa uymaz" diye iptal edilmeyecek hüküm yoktur. Nitekim modern dünyanın baskısı altında fıkıhla uğraşan çok sayıda ilahiyatçı veya yazar, hükümleri tarihsel kontekstlerine irca edip, bugün değiştiklerini söyleyebilmektedirler. Çokeşli evlilikler konusunda da modernist fakihler ve yazarlar benzer bir tutum içindedirler.

Bu perspektiften baktığımızda şunu sorabiliriz: Acaba söz konusu evlilikler de tamamen ortadan kalkmış mı oluyor? Yoksa sosyal ve ekonomik geçerli standartlara göre bir kadınla evlenemeyecek durumda olan bir erkeğin, daha düşük standartlarda himayesi altına girmeye razı çaresiz ve muhtaç kadınlarla nikâh esasına dayalı bir evlilik yapmasına imkânı mı veriyor? Çoğu Batı ülkelerinde yaşayıp dini kaygılar taşıyan insanlar şu suali soruyorlar: Nikaha dayalı beraberlikler bir tür "düşük profil evlilik" sayılabilir mi? Cariyeliği savaş sonucu özgürlük kaybı ve bir sahibin alma satma olarak anladığımız zaman, bu türden düşük profilli evlilikler düşünülemez. Kaldı ki, bu ülkelerde yaşayanların maddi-ekonomik durumları bir evliliği rahatlıkla götürebilecek seviyededir. Onlar sadece bir evliliğin başka sosyal, hukuki ve sürekli beraberlikten doğan sorumluluklarını üstlenmek istemiyorlar. Cariyelik, savaş sonucu esaret dolayısıyla gücünü kaybetmiş bir kadının çaresizliği olarak düşünüldüğünde, giderek nüfusun yoğunlaştığı devasa metropollerde, kimsesiz, himayesiz, muhtaç ve mülteci milyonlarca kadın neredeyse aynı maddi-ekonomik statüye düşme tehdidiyle karşı karşıya gelmektedir. Bu kadınların en büyük arzuları,

standartları düşük de olsa, namuslu bir hayata sahip olmak, bir erkeğin meşru himayesi altında dış tehdit ve tehlikelere karşı güven içinde yaşamaktır.

Tarihsel olarak evlilikler poligam ve monogam olmak üzere iki kısma ayrılır. Poligaminin iki biçiminden söz etmek mümkün: Poliandri ve polijini. Poliandri, bir kadının birden fazla erkekle evlenmesi demektir ki bu bazı eski toplumlarda görülse bile, marjinal bir formdur. Amerikalı antropolog George Murdock'a göre dünya üzerinde ancak yüzde 1'e karşılık düşer. Aynı antropoloğa göre bir erkeğin birden fazla kadınla evliliği demek olan polijini dünya toplumlarının yüzde 85'inde görülür ve kadim zamanlardan beri sürer. Dünya üzerinde monogami normunu uygulayan yüzde 15'lik toplulukların gösterdiği davranış "seri monogami" olarak nitelendirilmektedir ki, anlamı birbiri ardına tek kadınla birlikte olma halidir. Buna zincirleme evlilik türü de denebilir.

Erkek tabiatının poligami, kadın tabiatının monogami olduğuna kanaat getirenlere göre, bu formun hayvanlar âlemindeki izdüşümüne rastlamak mümkün. Erkeklerin olduğu hayvanlar âleminde birçok tür poligamidir, sadece goriller tek eşli yaşar. Bilim adamları buna hayvan gorilin obez ve tembelliği dolayısıyla başka eş aramaya üşenmesini sebep olarak göstermektedirler.

Sir Apolo Kagwo'dan naklen Afrika uzmanı Ali Mazrui'nin verdiği bilgilere göre, Buganda Kralı II. Suna'nın 148 karısı, iki bin yedek karısı ve 18 bin abazeni yani kadın hizmetçisi vardı. Nijerya'da yaşayan 84 yaşındaki Muhammed Bello Ebubekir adlı bir şahısın 84 karısı olduğu medyada yer aldı. İsimlerini ve tam olarak sayılarını unuttuğu 86 eşi 170 çocuğu ve çok sayıda torunu olan yaşlı adam, geçimini şifa dağıtarak sağlıyor (Yeni Şafak, 11 Ağustos 2008). Yine Güney Afrika'daki Svaziland ülkesinde Kral III. Msvati'nin 13 eşi vardı, 14. eşini seçmek için binlerce kız arasında yarışma açmıştı (Hürriyet internet sitesi, 3 Eylül 2008). Svaziland Kralı Mswati, her yıl kendisinin önünde geleneksel danslar yapan yarı çıplak binlerce bakire kız arasından en güzelini eş olarak seçiyor. 12. eşi Nothando, Adalet Bakanı Ndumiso Mamba ile bir otel odasında yakalandığında Svaziland Kralı'nın 14 eşi ve 23 çocuğu vardı (Habertürk, 25 Eylül 2010).2011 yılında gazetelerin geçtiği habere göre ABD'de iki kız çocuğuna tecavüz ettiği gerekçesiyle ömür boyu hapis cezasına çarptırılan 55 yaşındaki Mormon tarikatının lideri Warren Jeffes'in ölüm cezasına çarptırılması durumunda 24'ü 17 yaşın altında olmak üzere 79 eşi dul kalacaktı. Jeffs babasının 29 eşini de üzerine almış bulunuyordu (Habertürk, 31 Ağustos 2011).

Çok eşli evliliği gerektiren bazı tarihi, toplumsal ve arızi faktörler vardır. Tarım toplumlarında işgücüne hissedilen ihtiyaç ilk akla gelendir. Birden fazla kadınla evlilik, hem ailenin ilave işgücüdür hem daha fazla çocuk demektir.

Modern teknolojik aletlerin tarıma girmesi, bu evliliklerde belli bir azalmaya yol açmıştır. Ekonomik sebepler, yoksulluk ve iş piyasasının daralması sosyal güvenceden yoksun kadınların bir erkeğin nikâhı altına girerek sosyal güvenceye kavuşmasını sağlar. Yoksulluk ve şiddetli ihtiyaç içinde yaşamaktansa kadın hem bir erkeğin himayesini kazanır hem sosyal ve cinsel ihtiyaçlarını meşru yoldan karşılar. Kadının şiddetli ihtiyaçlarla karşı karşıya bulunduğu durumlarda fuhşun arttığı vakıadır.

Ekonomik faktör bazı durumlarda toprakların, aileye ait servetin yabancılara gitmesini, parçalanmasını önlemek üzere de karşımıza çıkar. Bu durumda kadınlar ikinci, üçüncü eşler olarak aile içinden erkeklerle evlendirilmektedir. Tarihte sosyal statü elde etmek amacıyla da bu tür evlilikler yapıldığı vakidir. Bir aile sosyal konumunu yükseltmek amacıyla kızını isteyerek zengin veya asil bir erkeğe ikinci veya üçüncü eş olarak vermiştir. Ebu'l Fazl İzzeti'ye göre İslam'ın tarihsel yayılmasında çok eşli evliliklerin önemli rol oynadığını söylemek mümkün. Şam'lı veya Bağdatlı bir tüccar Afrika'dan Asya'nın içlerine kadar ticaret yaptığı güzergâh üzerinde farklı bölgelerden olmak üzere üç veya dört evlilik yapmış, bu bölgelerden doğan çocukları İslamiyet'in yayılmasında önemli roller oynamışlardır.

Fakat belki en çok rol oynayan faktörün savaşlar sonucu ortaya çıkan demografik dengesiz durumdur. İster eski Arap toplumunda –ki savaşlar, yağma ve kabile baskınları eksik olmazdı– ister günümüzde savaşlarda erkek nüfusun yüksek düzeyde zayi olması, bir anda yüz binlerce kadının dul, kızın yetim kalmasına sebebiyet vermektedir. Böylesi durumlarda hayatta kalan erkeklerin birden fazla kadını himayesi altına alması zaruridir. Mesela Cezayir'de 1962-1966 yılları arasında çok eşli evlilikler 27 binden 40 bine çıkmıştır ki, bunun tabii ki anlaşılır sebebi bağımsızlık savaşı sırasında çok sayıda erkeğin hayatını kaybetmiş olmasıdır. Amerika'nın Irak'ı 2003'te işgaliyle beraber birkaç sene içinde 1 milyonun üstünde insan hayatını kaybetti, bunların ezici çoğunluğu erkek olup geriye korunmaya muhtaç yüzbinlerce dul kadın ve yetim bıraktı. 2011'de başlayan Suriye iç savaşında da 7 milyon insan mülteci durumuna düştü, dünyanın çeşitli ülkelerine dağılanların büyük bölümü kadınlar ve yetimlerdi.

Çok eşlilik özellikle 19. yüzyıldan başlamak üzere modern zamanlarda Batılı-Katolik din telakkisi ve konuyla ilgili katı hükümlerinin etkisinde "Müslümanların bir ayıbı" olarak propaganda edilmekte, özür dileyici tutum içinde olan Müslümanlar da mahcup bir edayla, bunun "bir emir, amir bir hüküm" değil, yerine ve duruma göre "bir ruhsat" olduğunu söylemektedirler. Bu me-

yanda savaşlar, tabii afetler, iç çatışmalar sonucunda erkeklerin nüfusunda azalmanın kaydedilmesi, kadının hastalanıp sadece kadınlık görevlerini değil, hayatını devam ettiremeyecek duruma düşmesi, kısır olup çocuk doğurmaması vb. durumlarda nüfus dengesini ayarlamak, nesli devam ettirmek ve ilk kadını sokağa atmamak için İslamiyet'in çok eşli evliliğe ruhsat verdiğini belirtmektedirler. Elbette bu gerekçelerde haklılık payı vardır.

Bu konular zaman zaman ortaya çıkardıkları ihtiyaç çerçeveleri içinde gündeme gelmektedir. Mesela nüfustaki azalmanın hızla kaydedildiği Rusya'da Liberal Demokrat Parti Lideri Vladimir Jirinovski, "Rusya'da bir erkeğin birden fazla kadınla evliliğini mümkün kılan yasal düzenleme yapılması"nı teklif etmiştir. Ona göre ancak bu sayede nüfustaki artış sağlanacak, babasız çocuklar sorununa çözüm bulunacaktır (Sabah Gazetesi, 26 Ekim 2000). Nüfusunun çoğu kadın olan Kazakistan'da, çokeşli evliliğin yasallaşmasını isteyen bizzat kadınlardır (Yeni Yüzyıl, 31 Mart 1997). Bu, sadece nüfus düşüşü kaygısı içindeki politikacıların değil, sosyologların da gündeminde olan bir konu. Gelecek sosyoloğu olarak bilinen Alvin Toeffler "İnsanlar 21. yüzyılda asla tek evlilikle hayatlarını geçirmeyecekler, asgari 3-4 evlilik yapacaklar" demektedir (Yeni Yüzyıl Gazetesi, 21 Aralık 1997).

Esasında fiili duruma bakıldığında birden fazla kadınla olma formunun hayli yaygın olduğu görülür. Fransa'da yapılan bir araştırmaya göre, özellikle gelir düzeyi yüksek Batılı erkekler en az iki sevgiliyle yaşıyor. Erkeklerin buna gösterdikleri gerekçe, "tek eşli evlilikte zamanla monotonlaşmanın olması" (Bulvar Gazetesi, 5 Eylül 2002). İsviçreli bilim adamı Prof. Forel, bu gerçeği açık yüreklilikle itiraf etmiş, şöyle demişti: Avrupa'da tek eş taraftarlığı bir etiket, bir riyadan başka bir şey değildir. Sadece Avrupa'da değil, Türkiye'de de benzer olgular söz konusudur. Prezervatif üreten bir şirketin 41 ülkeyi içine alan araştırmasına göre, erkekler kadınlarını aldatıyor. Türkiye'de bu oran yüzde 35'lerde seyrediyor (Yeni Aktüel, 16-22 Mart 2006, Sayı: 36).

Bunlara ek olarak erkeğin çok eşliliğe yatkın olması da sayılan diğer gerekçeler arasında yer alır. Deneysel olarak, kadına erişebilirliğin kolaylaştığı modern toplumda evli bir erkeğin başka kadınlara ilgi duymaması, hiç değilse birkaç kez kaçamak yapmaması nadiren görülüyor. Araştırmalar, fiilen erkeklerin birden fazla kadınla birlikte olduklarını gösteriyor. Amerikalı erkeklerin yıllık partner sayısı 7, Fransızların 6'dır ki, en az partner sayısı ülke erkeği 3 kadınla Meksikalılardır (Hürriyet Gazetesi, 24 Eylül 1999.) Esik İtalyan Başbakanı Berlusconi, beş kadınla bir arada yaşadığı medyaya yansımıştı (Hürriyet, 18 Nisan 2007). Playboy Dergisinin kurucusu 80 yaşındaki Hugh Hefner yedi

kadınla aynı anda yaşıyordu (Vatan, 12 Ekim 2006). Daha ilginci Amerika'da yaşayan Mormonların da 1890'lardan sonra kendi aralarında çok eşliliği yasal olarak ilan etmeleridir. Bu grubun dini lideri baba Rulon Jiffs, 92 yaşında öldüğünde 75 karısı vardı. Babasının ölümü üzerine yerini alan oğul Warren Jeffs, iki tanesi hariç babasından kalan üvey annelerini eş olarak haremine katmıştı ki, bu hadiseden önce zaten 80 karısı vardı ki, "80 karılı adam" adıyla belgeseli çekilmişti. 50 bin insanın arkasından gittiği Warren Jeffs'e göre, 3 eşli olanlar cennete daha yakın, daha fazla eşi olanlar daha yakındır. Kocası ölen kadın dul kalmamalı, hemen evlenmelidir. (Ahmet Kurucan, Poligami ve Warren Jeffs, Zaman, 18 Ekim 2006).

Dünyada kadın erkek ilişkisi her zaman ve her bölgede nikâh veya yasal çerçevede sürmez, bu hayatın arzu edilmeyen gerçeğidir. Burada söz konusu olan fiili durumu yasal düzenlemeyle hukukun teminatı altına almak mı, yoksa ahlaki çözülme ve mağduriyetleri kendi başına serbest bırakmak mı daha rasyoneldir, sorusu önem kazanmaktadır. Olaya ahlaki ve hukuki hayatın selameti açısından bakan bilim adamlarına göre, söz konusu fiili durumun işaret ettiği gerçeği kabullenmekten başka çare yoktur. Konuya saplantı derecesinde ideolojik bakanlara göre yasak daha da ağırlaştırılmalıdır. Prof. Dr. Aysel Ekşi'ye göre "Bekâr insan için çok eşlilik büyük sorun yaratmayabilir ama evlilikte problem oluyor. İdeal evlilik tek eşli olmasıdır. İnsanlar çok eşli yaşamak istiyorlarsa basit bir çözümü var, boşansınlar" (Sabah Gazetesi-Pazar, 12 Kasım 2006). Bu, "resmi kayıt (nikâh) olmasın da erkek kaç kadınla yaşarsa yaşasın, önemli değil", anlamında bir çözüm önerisidir. Nikahsız beraberliklere, sıkça partner değiştirmelere bireysel özgürlüklerin kullanımı açısından bakıp evlilik dışı ilişkileri savunanlar, sıra nikahlı birden fazla eşle evliliğe geldiğinde fikir değiştirmekte, en katı biçimde yasaların bu tür evlilikleri yasaklamaları gerektiğini savunmaktadırlar. Bu, aslında "sivil zina"yı savunup yaygınlaştırma çabasının bir ifadesi olarak da görülebilir.

Tabii ki fiil durum, hukuki ve sosyal bir takım sorunların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bazı ülkeler, resmi evlilik dışı beraberliklerden doğan çocuklar ve kadının hakları konusunda birtakım düzenlemeler yapmak zorunda kalmışlardır. Özellikle İskandinav devletlerinin hukuki mevzuatında gözlendiği gibi, evlilik dışı birleşme ve yaşayışın evlilik müessesesinin haiz olduğu neticeleri sağlaması (nafaka, miras vs.), bir yandan fiilen çok eşli evliliğe sevk eder, diğer yandan da aile kurumunun değerini yok ederek onu kullanılamaz hale getirir. (Bkz. Prof. Servet Armağan, İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler, s. 168.) Çok eşli evliliklerin yasaklandığı ülkelerde, kadınlar ve çocuklar

mağdur olmaktadır. Bilim adamlarına göre, çok eşli evlilikler hukuki düzenlemeye tabi tutulacak olursa, sayılarında azalma olur. Çünkü bu tür evliliklerde haklardan yararlanılıyor, fakat sorumluluklar yerine getirilmiyor. Kadın mağdur olduğunda başvuracak bir merci bulamıyor. Bu yüzden nafaka, nesep ve miras konularında hukuki düzenleme yapma ihtiyacı ortaya çıkıyor.

Oysa verili durumda devlete göre düzenleme, birden fazla evliliği yasaklama şeklinde anlaşılıyor. Resmi görevlilerin işleminden geçmeyen, belediyelerin kıymadığı resmi nikâhı olmayan evlilikler geçersiz sayılıyor. Burada şu soruyu sorabiliriz:

Devletlerin evlilikleri yasaklaması veya serbest bırakması ilgi alanları dâhilinde bir konu mu? Bu sorunun henüz üzerinde yeterince durulmuş değildir. Evlilik sivil bir konudur. İslam bakış açısından nikâh bir akittir. İki taraf, beraber bir yuva kurabileceklerine kanaat getirmişlerse, aralarında nikâh aktederler. Devlete düşen, bu akdin yani nikâh sözleşmesinin hukuki sonuçlarını takip etmesi, taraflardan birinin diğerini mağdur etmemesine özen göstermesi, gerektiğinde müdahale etmesidir. İslam bakış açısından kadınla erkeği bir araya getiren yegâne meşruiyet bedenlerini Allah'ın sözü yani onları Yaratan'ın izniyle birleştirmeleridir. Hz. Peygamber (s.a.v) "(Siz kadınların ırzını) Allah'ın sözü uyarınca kendinize helal kıldınız" (Müslim, Hac, 147) buyurmaktadır. Yetki ve izin Allah'tan alınır, bunun yolu nikâh akdidir. Başka hiçbir beşer veya kamu otoritesi kişileri "karı koca ilan edemez."

Bu durumda, evlilikler yasal düzenlemelere göre değil, fiili durumlara göre yasal düzenlemelerin yapılması gerekir ki, Müslüman bir toplumda fiili durumu tayin eden hükümler Kur'an ve Sünnet'te belirtilmiştir. Evlenecek olan kadınlar ve erkekler İslam'ın konuyla ilgili hükümlerini çiğneyemezler. Ama tek mi, iki mi evlilik yapacaklarına ve hangi şartlarda aralarında nikâh aktedeceklerine devlet değil, kendileri karar verirler. Devlet, kendi müdahalesi dışında ve tamamen tarafların özgür iradeleriyle teşekkül etmiş bulunan evlilik birliğinden doğan hak ve yükümlülüklerin yerine getirilip getirilmediğine; kadın, erkek ve çocukların haklarının korunup korunmadığına bakmakla yetinir.

Bugünkü İslam dünyasına bakıldığında Müslüman ülkelerin konuyla ilgili dört temel tutum takındıklarını söylemek mümkündür. Türkiye ve Tunus gibi ülkeler çok eşli evliliği yasaklamışlardır. Suriye, Mısır, Irak ve Malaylarda ikinci evlilikler mahkeme iznine bağlanmıştır. Fas, Endonezya, Lübnan gibi ülkelerde ise, kadına nikâh akdi sırasında kayıt koyma hakkı tanınmış, erkeğin ikinci evliliği ilk eşin rızasına bağlanmıştır. Suudi Arabistan gibi ülkelerde ise serbest bırakılmıştır.

Çok eşli evlilik yasağının en sıkı takip edildiği ülke Türkiye olmakla beraber 1990 yılındaki kayıtlara göre bu tür evlilikler yüzde 1,5 oranında gerçekleşmiş olup devlet belli zamanlarda bu tür evliliklerden doğan çocukların statülerini yasallaştırmak zorunda kalmıştır. En son babanın beyanına bağlı olarak çocuk her türlü haklardan yararlanabilmektedir. Kırsal kesimlerde çok eşli evliliğin oranı yüzde 2.7 kadardır. Sanıldığının aksine Arap ülkelerinde de çok eşli evlilikler yüksek oranlarda olmayıp, yüzde 2 ila 8 arasında seyretmektedir.

Çokeşliliği ve imam nikâhına dayalı evliliği Hollanda hükümeti yasaklama konusunda önemli adımlar attı. Hollanda Adalet Bakanı Ernst Hirsch Ballin, yasal olarak evlenmeden imam nikâhıyla yapılan evlilikleri bilenlerin bu aileler hakkında suç duyurusunda bulunmalarını istedi. Çünkü bakana göre imam nikâhı çokeşliliğe yol açmaktadır (Cumhuriyet, 3 Eylül 2009).

Bütün zamanların insani ve toplumsal değişmelere, zaruri durumlarda ortaya çıkabilecek olan yeni ihtiyaçlara cevap, alternatif çözümler gösteren Kur'an ve Sünnet'te yer alan bu hükmü yasaklamak ne kadar makul? Bugün savaşlar, iç çatışmalar nüfus dengesini erkeklerin aleyhine bozmaya devam etmektedir. Dahası ekonomik sorunlar, hızlı ve kitlesel göçler, mülteciler, hormonal büyüme gösteren şehirleşme, zorunlu eğitim ve iş piyasasındaki daralmalar milyonlarca kadının büyük sıkıntılar içinde kıvranmasına sebep olmaktadır. 21. yüzyılın başlarında Mısır'da evlenemeyip evde kalan 9 milyon kız ve kadından söz edilmekteydi. Aynı zaman diliminde İstanbul'da kadınların yaklaşık yüzde 4'ünün tek başlarına yaşadıkları kayıtlara geçiyordu. Acaba kadını korumasız ve bazı insani haklarından mahrum bırakmak mı daha doğru yoksa nikâhlı bir hayata sahip kılmak mı?

Devletin bir kurumu olan Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye'nin radikal laik tutumunun etkisinde "İkinci evliliğin dinen uygun olmadığı"nı belirtmektedir (DİB Başkanı Ali Bardakoğlu'nun demeci için bkz. Yeni Şafak, 1 Mayıs 2008). Aynı kurumun yayınları arasında yayınlanan "Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir"e göre de birden fazla evlilikler devletçe yasaklanabilir (Bkz. Ankara-2006; II, 16-17.)

Müfessirlerin öne sürdüğü gerekçe şu: "İslam'da değişmesi mümkün olmayan kurallar vardır. Ancak hüküm uygulandığında tabii olmayan sonuçlar ortaya çıkarsa uygulamayı durdurma imkânı mevcuttur. Bu cümleden olmak üzere tarihi ve sosyal şartlara bağlı bir cevazdan (izin serbest bırakma) ibaret çok kadınla evlilik, genellikle kötüye kullanıldığı ve olumsuz sonuçlar doğurduğu takdirde, Müslümanlara, yetkili temsilcilerinin kararıyla engellenebilir. Bu tasarruf, Allah'ın hükmünü değiştirme anlamına gelmez. Bu, tıpkı şartlarını

yerine getirmemekten korkan ferdin tek kadınla evli kalmayı yeğlemesi gibidir, şartları oluşursa ruhsat geri döner."

Bunun sağlıklı bir görüş olmadığı açıktır. Bu görüş, her şeyden evvel Katolik mezhebinin evlilik anlayışının modern dünyaya armağan ettiği baskın din telakkisinin etkisinde ve devletin resmi görüşü doğrultusunda teşekkül etmiştir. Tefsiri yapanların niyeti bu değilse bile, Kur'an'da yer alan ve Hz. Peygamber'in sünnetinde tatbikatı görülen bir uygulamayı yasaklamaya matuf bir tevil gibi durmaktadır.

1) Elbette bugün, özellikle Türkiye gibi ülkelerde çok evliliklerde büyük haksızlıklar ve mağduriyetler yaşanmaktadır. Bunun iki sebebi var ki, biri herhangi bir müeyyide ile karşılaşmayacağını bilen erkeklerin hükmü istismar etmesi; diğeri devletin ikinci eş ve çocukları bu tercihinden dolayı cezalandırma amacıyla korumasız bırakmasıdır. Devlet bu tür evlilikleri hukuki düzenlemeye tabi tutacak olsa mağduriyet ve istismarların sayısında azalma olur. Nihayetinde mağduriyet ve istismar tek eşli evliliklerde de olur, bunlara devlet müdahale eder.

2) Diğer yandan, beşeri hayat alanlarının tümünde, iktisadi veya sosyal her faaliyet biçiminde haksızlıklar yapılmakta, mağduriyetler yaşanmaktadır. Yapılması gereken bütün bu alanlardaki faaliyetleri yasaklamak değil, kim haksızlıklar yapıp mağduriyetlere sebebiyet veriyorsa, onu cezalandırmak olmalıdır. Ticarette ve ekonomik faaliyetlerde her türlü istismar, hile ve haksızlık yapılıyor. Ama kimsenin aklına ticari ve ekonomik hayatı yasaklamak gelmiyor.

3) Ayet, tek kadınla evliliği dahi, adalet şartına yani zamana ve mekâna göre nafaka, iyi geçim, sosyal sorumluluk vb. yükümlülüklerin tam olarak yerine getirilmesine bağlıyor. Bugün ailede bu yükümlülüklerin tam olarak sağlandığını kim söyleyebilir? Medyada yer alan haberler, çevremizde olup bitenler ve mahkemelere intikal eden olaylardan sorunların hayli ağırlaştığını tespit edebiliyoruz. Bu mantıktan hareket edecek olursak, söz konusu sorunlar yaşanıyor diye tek eşli evlilikleri de yasaklamamız gerekir.

"Bu sapmamanıza daha yakındır." Sapma olarak ifade ettiğimiz kelime "avl" olarak gelmiştir. Zengin anlamı olan kelimenin birkaç türevi vardır. Araplar ok hedefinden saptığı zaman bu kökten gelen bir kelimeyi kullanırlar. Tartıyı bozanlar, hile yapanlar haksızlık yapar yani haktan sapar "avl" ve "yeiyl", yoksulluk anlamında kullanılır. İmam Şafii'ye isnat edilen bir görüşe göre, çok eşli evlilik çok çocuk sayısını arttıracağından yoksulluğa yol açar. Bundan hareketle çok eşlilik aleyhinde delil arayanlar, çok eşliliğin yoksulluk sebebi olacağını söyleyip yasaklanması gerektiğini öne sürmüşlerdir. İslami hüküm-

leri modern zihnin kabul edebileceği forma sokma çabası içinde olan modern müfessirlerinden bir bölümü, "te'ulu" kelimesinin yoksulluk demek olan "ayl" kökünden geliyor, bu da "yoksulluk ve geçim sıkıntısı çekmemeniz için en ideal evlilik tek eşli evliliktir" demektedirler ki, bu hayli zorlama bir yorum ve te'vildir. Kelimenin meyletmek, artmak, zulmetmek, ağır gelmek, çoluk çocuğun ihtiyaçlarını karşılamak, üstün gelmek, zora düşmek, acze düşmek gibi anlamları da var. Zorlama tevillere başvurmaktan ise lafız, ayetin indiği sosyal ortam-toplumsal bağlam, açıkça belirtilen hükümler göz önüne alındığında uygun anlamı, evlilikte temel alınan hak ve hukukun korunması, adaletin tesisi bakımdan tek eşli evliliğin tercihe şayan evlilik olması, buna da güç yetirilemiyorsa bir savaş esiri cariye ile yetinilmesidir. En doğrusunu Allah bilir!

وَءَاتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيٓـًٔا مَّرِيٓـًٔا ﴿٤﴾

4. **Kadınlara mihrlerini gönülden isteyerek** (ve bir hak olarak) **verin, fakat onlar, gönül hoşluğuyla size ondan bir şeyi bağışlarlarsa, onu da afiyetle, iç huzuruyla yiyin.**

Bilginler, bu ayetteki kocalara mı, evlendirilecek kızların velilerine mi ait olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Hitabın kocalara ait olduğunu söyleyenler, nikâh akdi sırasında kadına mihr olarak her ne takdir edilmişse, bunun eksiksiz ve gönül hoşluğuyla yani zorluk çıkarmadan, sıkıntıya yol açmadan kadına verilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Hitabın velilere ait olduğunun iddiasına göre ise, cahiliye döneminde kızların velileri (baba, erkek kardeşleri veya sorumlular) istemediği halde belli bir para veya mal karşılığında kızlarını evlendirir, onu bundan yararlandırmazdı. Kur'an-ı Kerim, mihrin tamamını kadına tahsis etti. Bu açıdan hitap ister kocaya ister velilere olsun, sonuç itibariyle ön görülen hüküm kadının kendisi için takdir edilmiş mihre malik olmasıdır.

Mihri gönül hoşluğuyla verilmelidir. Ödemenin "**Nihle**" ile ifade edilmiş olması, bu emrin dini bir fariza oluşuna atıftır, bunu kadına Allah bağışlamıştır. "Nihle" din-diyanet ve millet-şeriatla ilgilidir.

Mihr üzerinde bu kadar titizlikle durulunca bazı sahabiler, her ne olursa olsun kadının mihrinden bir kuruş dahi yemekten sakındılar, bunun günah olduğunu düşündüler. Mihr kadının tasarrufundadır. Kendisi mihrinden kocasını yararlandırmak, içine düştüğü mali sıkıntı dolayısıyla ona katkı sağlamak istiyorsa veya mihr hakkından vazgeçiyorsa, bunda herhangi bir sakınca

yoktur. Mihrin üst sınırı yoktur (4/Nisa, 20), kişiler mali güçlerine ve sosyal statülerine göre bunun miktarını tayin ve takdir edebilirler.

Hükmün maksadıyla ilgili açık bilgi olmamakla beraber, mihr hükmünün maksadının, kadının şu veya bu durumda ona belli bir iktisadi güvence sağlamaya matuf olduğu düşünülür. Mezopotamya toplumlarında evlilik sırasında ödenen para veya mala "başlık" denir. Başlık, evlenecek erkeğin kız tarafına ödemek durumunda olduğu para veya maldır. Bizans'ta "drahoma" öngörülmüştür. Drahoma, kız tarafının erkeğe veya erkek tarafına ödemek durumunda oldukları para veya mala denir. **Mihr** ise evlenecek erkeğin veya erkek tarafının kızın kendisine vermek durumunda olduğu mal veya paraya denir. Bu açıdan mihr kadının hakkıdır. (Bkz. 2/Bakara, 236-237)

Mihrin miktarı belirlenmiş değildir, klasik fıkıh kitaplarında üst sınırlar veriliyorsa da, bunun toplumların farklı iktisadi durum ve gelir düzeylerine göre değişebileceğini göz önüne almak gerekir. Söz konusu miktarlar bize sadece mukayese yoluyla bir fikir vermesi bakımından önemlidir. Nitekim Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in eş zamanlı olarak yaptığı farklı uygulamalar, mihrin duruma ve iktisadi gelire göre değişebileceğini göstermektedir. Mesela, kendisiyle evlenirken Hz. Aişe'ye verdiği mihr miktarı 500 dirhem (1.500 gram) gümüş iken, Hz. Fâtıma için amcası oğlu Hz. Ali'den mihr olarak sadece bir zırh talep etmekle yetinmiştir (İbn-i Mace, Nikâh, 17).

Farklı uygulamalar da vardır: Bir seferinde evlenmek isteyen bir sahabîye "Demirden bir yüzük bile olsa kadına mihr olarak (bir şeyler) ver" buyurmuştur. Ancak hayli yoksul olduğu anlaşılan sahabi, "Demirden bir yüzüğüm de yoktur" deyince, Efendimiz (s.a.), "Kur'ân'dan ezberindeki sûreleri kadına öğretmen şartıyla seni onunla evlendirdim" demiş ve nikâhlarını kıymıştır (Müslim, Nikâh,76).

Hz. Ömer dönemine gelindiğinde, kadınların talep ettikleri mihr miktarını hayli arttırdıkları görülür. Bunun üzerine Halife, "Ey mü'minler, kadınların mihrini arttırmada aşırı gitmeyin. Çünkü bunda aşırı gitmek eğer dünya hayatında övünülecek bir şey veya Allah katında bir takvâ olmuş olsaydı, buna en çok hakkı olanınız Allah'ın Elçisi (s.a) olacaktı. Oysa o hanımlarından hiçbirinin mihrini on iki ukiyyeden (500 dirhem) fazla yapmamış ve kızlarından hiçbirisinin mihri de on iki ukiyyeden fazla yapılmamıştır." (İbn-i Mâce, Nikâh, 17) diye bir hutbe irat etme gereğini duymuştur. Hz. Ömer'i dinleyen Kureyşli bir kadın söz alarak Hz. Ömer'e, "Hanımınıza yükler dolusu mihr vermiş olsanız bile ondan hiçbir şeyi geri almayın" âyetini hatırlatarak Allah'ın mihr için bir sınır koymadığını söylemiş, bunun üzerine Hz. Ömer, "Hanımlarınıza 500 dirhemden fazla

mihir vermenizi yasaklamıştım, isteyen malından dilediği kadar verebilir" (İbn-i Mâce, Nikâh, 41) şeklinde bir düzeltme yapma lüzumunu hissetmiştir.

Bütün bunlardan anlaşılan şu ki, mihir farklı zamanlarda ve farklı toplumlarda var olan maddi-iktisadi gelir düzeyine göre belirlenir. Maksat, kadına belli bir güvence sağlamak, evlilik sevincini arttırmak ve erkeğin onun geçimini (nafaka) üstlenebileceğinin ilk adımını attığını gösterebilmektir. Boşanma vukuunda ise mihrle kadın kendine yeni bir düzen kuruncaya kadar bunu iktisadi bir güvence olarak kullanır. Mehir, nikâh akdi sırasında ödenebileceği gibi (muaccel), sonra ödenmek üzere (müeccel) tespit edilip erkeğe borç olarak da yazılabilir. Ancak ortada maddi bir yoksunluk ve yoksulluk varsa, mihr Kur'an-ı Kerim'i öğretme olabileceği gibi, bir umre ve hac da olabilir. Yine buna karar verecek olan kadındır. Mehir ve kıza düğünde verilen hediyeler, takılar kızın kendisine aittir. Kendisi bağışlamadıkça (hibe) ne ailesi ne başkası hediye ve takıları ondan alamaz. Bu konuda Allah'ın Elçisi (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: "Nikâhtan önce verilmiş olan mihr, hediye ve hibe kadınındır. Ve nikâhtan sonra verilmiş olan mal kime verilmiş veya hediye edilmişse ona aittir." (İbn-i Mâce, Nikâh, 41).

وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَآءَ اَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ قِيَامًا وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا
وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا ﴿٥﴾ وَابْتَلُوا الْيَتَامٰى حَتّٰٓى اِذَا بَلَغُوا
النِّكَاحَ ۚ فَاِنْ اٰنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوٓا اِلَيْهِمْ اَمْوَالَهُمْ ۚ وَلَا تَأْكُلُوهَآ
اِسْرَافًا وَبِدَارًا اَنْ يَكْبَرُوا ۗ وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ ۚ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا
فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ ۗ فَاِذَا دَفَعْتُمْ اِلَيْهِمْ اَمْوَالَهُمْ فَاَشْهِدُوا عَلَيْهِمْ ۚ وَكَفٰى
بِاللّٰهِ حَسِيبًا ﴿٦﴾

5. **Allah'ın sizin için** (kendileriyle hayatınızı) **kaim** (geçiminizi sağlamaya destekleyici bir araç) **kıldığı mallarınızı düşük akıllılara vermeyin; bunlarla onları rızıklandırıp giydirin ve onlara güzel** (maruf) **söz söyleyin.**

6. **Yetimleri, nikâha erişecekleri çağa kadar deneyin; şayet kendilerinde bir** (rüşd) **olgunlaşma gördünüz mü, hemen onlara mallarını verin. Büyüyecekler diye israf ile çarçabuk yemeyin. Zengin olan iffetli olmaya çalışsın, yoksul olan da artık maruf** (ihtiyaca ve örfe uygun) **bir şekilde yesin. Mallarını kendilerine verdiğiniz zaman, onlara karşı şahit bulundurun. Hesap görücü olarak Allah yeter.**

5. ayetin, akrabalarının koruması (velayeti) altında olan yetimleri kastettiği söylenmiştir ki, bağlam düşünüldüğünde bu doğrudur. Buna göre rüşt çağına geldiği halde, yetim mal veya servetini usulüne uygun kullanmıyorsa, sorumsuzca saçıp savuruyorsa **sefih** yani "akıl erdirmez veya aklı ermez kimse" hükmüne girer. Nitekim 6. ayette velayetleri üstlenilen yetimlerin rüşt çağına geldiklerinde, mallarını doğru dürüst kullanıp kullanmayacaklarını anlamak için test edilmeleri gerektiği belirtilmiştir. O yaşa kadar yetimlerin geçimleri sağlanmalı, temel ihtiyaçları (giyim, barınma vs.) karşılanmalı ve onlara güzellikle muamele edilmeli.

"**Onlara ma'ruf söz söyleyin**"i iki şekilde anlamak mümkün:

a) Yetim olmaları hasebiyle gündelik hayatta onlara güzel sözler söylemek, kırmadan, üzmeden, azarlayıp hırpalamadan terbiye etmek;

b) Onları güzel bir eğitimden geçirip geleceğe hazırlamak. Bu durumda eğitim masrafları da yetime yapılacak genel harcamalar içinde ele alınmayı gerektirir. **Zeccac** "Bu tabirin anlamı, onları yedirmeniz ve giydirmeniz yanında onlara ilim ve doğru davranışa (adab ve muaşerata, örf ve usule) dair dini bilgileri de öğretmenizdir " demiştir.

Ayette "**büluğ/ergenlik**" ile "**rüşd**"ün ayrı ayrı kullanılması önemlidir. Ergenlik erkek veya kızın çocukluktan çıkıp gençliğe adım attığı biyolojik gelişmeyi ifade eder. Ergenlik yaşına giren erkek veya kız, biyolojik herhangi bir engel olmadığından hukuken evlenebilirler. Elbette her ergenlik yaşına giren kişinin hemen evlendirilmesini gerektiren bir durum yok. Ancak insan hayatında öylesine zaruri durumlar ortaya çıkar ki, ergenliğe girer girmez kişinin evlendirilmesi veya evlenmesi zorunlu hale gelebilir. Yoksa ergenlik çağına girmişse bile insanın zihnini, sosyal davranış ve hareketlerini kontrol edebilecek yaşa gelmesi halinde evlenmesi daha sağlıklıdır. Ergenlik bölgelere ve iklimlere göre değişir. Herkes için ortak bir yaş standardı koymak doğru olmaz.

Rüşd yaşı ise ergenin kendi hayatı, bedeni ve malı üzerinde tasarrufta bulunabilecek, hukuki bir takım hak ve sorumluluklar üstlenebilecek olgunluğa ermesidir ki, **İbn-i Abbas**'a göre rüşt yaşı, kişinin dinini ve malını koruyabilecek güç ve olgunluğa sahip olmasıdır; bazılarına göre fuhşiyattan yani çirkin kötülüklerden ve savurganlıktan kaçınabilme yeteneğinin kazanılmasıdır. Hadis'te üç kişinin sorumlu olmadıkları belirtilmiştir: Uyuyan kimse, çocuk ve akıl sağlığını kaybeden kişi (İbn-i Mace, Talak, 15). İcma ile sabit olan hüküm şu ki, çocuğun velayetini yüklenmeyi ve sürdürmeyi gerektiren faktör, onun küçük olması halidir.

Bu durumda koruma altındaki yetim çocukları, ergenlik çağına kadar de-

nemek, onları birtakım testlerden geçirmek lazım, eğer malları üzerinde usule uygun tasarruflarda bulunabiliyorlarsa, onlara babalarından kalan malı vermek gerekir. Hatta bu durumda geciktirmek doğru değildir. Bu arada onların velayetlerini üstlenmiş bulunanlar, mallarını israf etmemeli, harcamalara azami dikkati göstermelidir. Onlara mahsus harcamalar yaparken, mallarını yemeye yeltenmek günahtır. Zengin velilerin onların bakımlarını üstlenirken mallarından bir şey eksiltmemeleri arzuya şayan yani ideal durumdur. Onlardan beklenen ahlaki sorumluluk budur, bu onları yüksek derecede iffetli kılar çünkü zaten zengindirler, ayrıca yetimlere bakıyorlarken, onların mallarından eksiltme yapmamalıdırlar. Velinin yoksul ve muhtaç olması durumunda bakım hizmetine karşılık yetimin malından bir miktarını kendine ayırması meşrudur. Hz. Ömer (r.a.) şöyle demiştir: "Kendimi yetime bakan velinin yerine koydum. Zenginsem malına el sürmem, muhtaçsam ödünç alır zengin olduğumda öderim."

Ebu Hanife'ye göre ergenlik çağına giren çocuğa bakılır, eğer tasarrufta bulunabilecek olgunlukta ise malı ona verilir, değilse 25 yaşına kadar beklenir.

Mal veya paralarının devri sırasında şahit tutulması gerekir. Bu, hem çeşitli zanların oluşmaması hem ileride taraflar arasında bir ihtilaf vukuunun, itham ve suçlamaların ortaya çıkmaması için şarttır.

"Hesap görücü olarak Allah yeter." İnsan her ne yaparsa Allah'ın üzerinde gözetleyici olduğunu, hiçbir şeyin ilahi kayıt ve kuytun dışında kalmayacağını bilmelidir. Dolayısıyla yetimi kendi ayakları üzerinde duracak hale gelinceye kadar korumakla yükümlü olan veli, bu görevi derin bir sorumluluk bilinciyle yerine getirmelidir. Yetimin malını yemeye, onu istismar etmeye kalkıştığında Allah'ın ondan hesap soracağını aklından çıkarmamalıdır.

Yetimlerle ilgili görülen "**sefih**" olma hali özel bağlamında bu şekilde anlaşılsa da, ayet çok daha geniş çerçevede insan-servet ilişkisine, harcama ve tüketme biçimlerine önemli açılımlar getirmektedir. Burada üzerinde durulan üç husus olduğu anlaşılıyor:

1) Mal ve genel anlamıyla maddi servet hayatın idamesi için gerekli kaynaktır. Tabii, maddi veya üretilmiş her tür servete ve değere mal demek mümkündür.

2) Mal veya genel anlamda servet toplumsal mahiyettedir. Bireyin ve "devlet" adına İmam'ın elinde bulundurduğu mallar olsa bile, son tahlilde "mülk Allah'ındır", dolayısıyla ümmetindir. Hz. Ömer'in, Irak'ın fethinde Sevad arazisini "fey" statüsüne sokması bu çerçevede toplumsal mülkiyete örnek sayılmaktadır.

Bu açıdan sefihlerden korunması istenen mallar için "onların malları" de-

ğil, "**sizin mallarınız**" denmiştir. Başka bir ifadeyle ister aile ölçeğinde olsun ister toplumsal ve küresel ölçekte olsun, beşeriyet serveti, tabii ve maddi kaynakları heder eden, sorumsuzca tüketenlere karşı korumakla yükümlüdür.

3) Saçıp savuran, israf edip kaynakları heder eden sefihlerin açlığa, ölümcül mahrumiyet ve yokluğa terkedilmeleri gerekmez; yeme-içme, giyim gibi temel ihtiyaçları karşılanmalı ve sürekli bir biçimde yaşama tarzları haline gelmiş bulunan sefih hayattan, sefahatten vazgeçmeleri için uyarılmalıdırlar.

Sorumlu veya yetkili mevkide olanların (**veli**) sefihlere malları vermesinin haram olduğu konusunda ittifak vardır. Bu, sadece malın bütünüyle, blok halinde verilmesi değil, onların sorumsuz harcamalarına mani olmak şeklinde de düşünülmelidir. Ebu Musa el Eş'ari, "Ayette geçen sefihler, **hacr** altına alınmayı hak eden herkestir" demiştir.

Aile ölçeğinde düşünüldüğünde eğer baba, ailenin geliri ve gideri üzerinde tasarrufta bulunuyorsa, veli/reis olması hasebiyle malı çocuklarına ve karısına karşı korumakla yükümlüdür. Kuşkusuz bu, eğer kadın ailenin geçimini üstlenmişse bu durumda kadın çocuklarına ve sorumsuz kocasına karşı aynı tedbirleri almak zorundadır.

Razi'nin yer verdiği bir hadise göre "Sefih kadın kocasına itaat etmeyendir" (Tefsir-i Kebir, Nisa, 5. ayetin tefsiri). Burada söz konusu olan "sefih kadın", doyumsuz istekleri olan, sıkılınca evin eşyasını değiştiren, bir şeyi kullanım değerine bakmadan hemen atan ve yenisini almak için kocasına baskı yapan kadındır. Doyumsuz, aşırı istekler bazen kişileri gayrimeşru işler yapmaya sürükler; insanların harama, rüşvete, yolsuzluklara tevessül etmelerine sebep olur.

Zühri ve **İbn-i Zeyd**, ayette geçen " **Süfeha** " kelimesinin çocukları kapsadığını söyler ve şunu ekler: " Senin geçimini temin etmeye yarayan malını sefih çocuğuna verme. Çünkü malı ifsat eder." İbn-i Abbas, ayetin hem çocukları hem kadınları kapsadığını söylerler.

Küçük ve delinin hacr (kısıt) altına alınacağı konusunda görüş ayrılığı olmamıştır. Çünkü bunlar mallarını nasıl harcayacaklarını, nasıl koruyup arttırabileceklerini bilebilecek durumda değildirler. Genel anlamda "zayıf" yaşça küçük kimse demektir.

Sefih anlam itibariyle ergenlik çağına ermiş yaşça büyük kimseye denir. Akil baliğ yani büyük insanların hacr altına alınması konusu da, bunların kendi mallarında meşru, güzel tasarrufta bulunmayacakları ve mallarını uygun olmayan yerlerde harcayıp telef edeceklerinden korkulduğu içindir. **İmam Şafii**, ergenlik çağına gelmiş bir çocuk malını saçıp savurmak suretiyle ifsat edi-

yorsa, böyle bir kişinin " hacr " altına alınacağını söylemektedir. İmam Şafii'ye göre saçıp savuran sefihtir, kendini bilenler nezdinde hiçbir ağırlığa sahip değildir. Bu yüzden "**Mallarınızı sefihlere yedirmeyiniz**" ayetinin muhtevasına girmektedir.

Serveti, masiyetlerdeyani Allah'ın yasakladığı yerlerde harcamak bir tür sefahattir: İçki, kumar, bahisler, yarışlar, işret ve eğlence meclisleri vs.

İsraf, aşırı tüketim, gösteriş için harcama kesin yasaklanmıştır. Saçıp savuranlar " Şeytanın kardeşleri " olarak nitelendirilmişlerdir (17/İsra, 27). Doğru ve itidale -dolayısıyla iktisada- uygun olan "**Ne israf etmek ne eli sıkı olmaktır**" (25/Furkan, 67).

Mal ve servetin hem elde edilmesi hem korunması ve harcanması sorumluluk gerektirir. Bazen mal-para yönetimi onu elde etmekten daha zordur. Bu açıdan ayet "**başlarında sizi kaim kıldığı**" ifadesini kullanmaktadır. "**Onları rızıklandırıp giydirin**" Kadının geçimi (**nafaka**) kocasına, çocuklarının geçimi babaya aittir. Bunların geçimini sağlamak icma ile vaciptir. Ancak bazen kişi, evin geçimini sağlamakta güçlüklerle karşılaşır. Bu durumlarda kadın "kocam geçimimi sağlayamıyor diye " boşanma talebinde bulunamaz. Çünkü nafakayı temin edebilecek güçte olmak evlilik için gerekli görülmüşken, yoksulluk veya geçim sıkıntısı boşanma sebebi sayılmamıştır.

Eğer aile ölçeğinde saçıp savuran, gereksiz harcama yapıp malın, ailenin bütçesini heder eden kadın ve çocuklar ise, bunlar bu tutumlarından vazgeçirilmeli ancak hiçbir şekilde çıplak, aç veya muhtaç bırakılmamalı, makul seviyede ihtiyaçları karşılanmalıdır.

Aile ölçeğinde malların yani toplam servetin heder edilmemesi ilkesi, ülke ve küresel düzeyde de geçerlidir. Bir ülkede en önemli sorunlardan biri gelir bölüşümündeki adaletsizliktir. Milli gelirin büyük bir kısmına el koyanlar sorumsuzca harcamakta, dizginsiz ve denetimsiz tüketmekte, gösteriş için ülkenin kaynaklarını heder etmektedir.

Benzer bir durum küresel düzeyde de söz konusudur. Sınıflar, ülkeler ve bölgeler arasında büyük bir adaletsizlik var. Dünya kaynaklarının büyük bir bölümü, beşeriyetin küçük bir bölümü tarafından kullanılmaktadır. Refah toplumlarındaki tüketim ve harcama kaynakların tükenmesine sebebiyet veriyor. Tabiattaki maddi ve tabii kaynaklar bütün beşeriyete aittir; canlı hayat ancak bu kaynakların doğru, dengeli ve yerinde kullanımı sayesinde ayakta durur, insanlar ve hayvanlar hayatlarını devam ettirebilir. Eğer kaynaklar sorumsuzca harcanıp tüketiliyorsa, bunu yapanlar aslında hükmen "sefih"tirler. Eğer vazgeçirilmeyecek olurlarsa bu sefahat, aşırı tutkulara bağlılık, hazcı, bencil ve

imha edici yaşama tarzı canlı hayatı tehdit altına sokacaktır. (Bkz. 2/Bakara, 13, 130, 142, 282; 6/En'am, 140 ve 7/A'raf, 155. ayetlerin açıklaması).

لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ ۖ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ ۚ نَصِيبًا مَفْرُوضًا ﴿٧﴾ وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُو الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينُ فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا ﴿٨﴾

7. **Anne ve baba ile akrabaların bıraktıklarından erkekler için bir pay vardır; anne ve baba ile akrabanın bıraktıklarından kadınlar için de bir pay vardır. Bunun azından ve çoğundan farz kılınmış bir pay vardır.**

8. (Mirası) **Bölüşme sırasında yakınlar, yetimler ve yoksullar da hazır olursa, onları ondan rızıklandırın ve onlara güzel** (maruf) **söz söyleyin.**

Yetim hakları çerçevesinde evlilikten sonra aynı bağlamda miras konusu ele alınmaktadır. 7. ayet indiği tarihsel ortamda büyük bir devrim yapmaktadır:

a) Erkeklere miras kaldığı gibi kadınlara da miras kalmaktadır;

b) Az olsun çok olsun, geride kalan her mal ve servet miras konusudur;

c) Miras paylaşımı farz kılınmış bir haktır, varisler haklarından yoksun bırakılamazlar.

Ayetin Uhud savaşında şehid düşüp iki (kimine göre üç) kız çocuğu bırakan Sa'd b. Rebi'nin, kayınbiraderinin kendisini ve çocuklarını mirastan mahrum bırakması üzerine karısının Hz. Peygamber (s.a.v)'e şikâyet etmesi üzerine indiği belirtilmektedir. Böylece kadınlar ve kız çocukları da mirasa dâhil edilmiş oldu. (Buhari, Tefsirü'l-Kur'an, 4; Ebu Davud, Feraiz, 4.)

Cahiliye döneminde kadınlar miras almıyordu, aksine ölen kocalarının ardından geride kalan mallara katılıp kendileri de miras nesnesi olarak devrediliyorlardı. Yalnızca eli silah tutan, savaşa katılıp ganimet getirebilen erkek çocukları miras alabilirdi. Bu yüzden mirasta öncelik erkek çocuklarına ama bilhassa büyük erkeklere tanınırdı, erginlik çağına girmemiş erkek çocuklara da mirastan pay verilmezdi. Kadınlara ve erkek olsun kız olsun, çocuklara miras veren ayet indiğinde inanmayan Araplar şöyle söylendiler: "Kadınlar ve çocuklara miras hakkı tanındı, oysa onlar ne ata binebiliyor, ne düşmanla savaşabiliyor."

Tabii ki savaş yanında, ticaretin de erkek mesleği olarak sürdürülmesi erkeği öncelikli bir konuma çıkartıyordu. Ne ticaret yapabilen ne savaşıp ganimet getirebilen kadın ve çocukların mirasta hak sahibi kılınması Arapların çok garibine gidiyor, hatta bunu haksızlık telakki ediyorlardı. Bu telakki kadının şahitliği konusunda da önemli rol oynuyordu. (Bkz. 2/Bakara, 282.) Fakat Kur'an, hem bu hükmü getirdi hem de bunun yerine getirilmesi gereken "farz bir hüküm" olduğunu belirtti. Kadınların ve çocukların miras hakkını gözetmek yanında hak sahibi diğer varislerin de hakkını gözetmek, mirastan tamamıyla veya kısmen mahrum etmek suretiyle kimseye zulmetmemek lazım. Hz. Peygamber (s.a.v) "Mazlumun bedduasından sakının. Onun (bedduasıy)la Allah arasında perde yoktur" buyurmuştur. (Buhari, Zekât, 63; Müslim, İman, 29).

Kur'an'ın yaptığı bir diğer büyük değişiklik de, miras bölüşümü sırasında ölenin yakınları, yetimler ve yoksullar bulunduğunda onların da mirastan az da olsa yararlandırılmasıdır. Hiç kuşkusuz bu onların hak sahipleri olmaları sıfatıyla değil, bölüşüme tanık olmaları dolayısıyla bir tür "göz hakkı"nın ortaya çıkmasıyla ilgili incelikli bir uygulamadır. Az bir şey verildiğinde uzak akrabalar, yetimler ve yoksullar sevindirilir, gönülleri alınır, böylelikle bilinen-tanınan birinin vefatı bir anda varislerle beraber bütün yakınların ve çevresinin kalbine bir inşirah ve sevincin yayılmasına vesile olur. İbn-i Sirin, Ubeyde'nin vasiyeti üzerine bir koç kestirip ayette bildirilen kişilere dağıtmış "Bu ayet olmasaydı bu koç benim olacaktı" demiştir.

وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ ۖ فَلْيَتَّقُوا
اللَّهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا ﴿٩﴾ إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا
إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا ۖ وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا ﴿١٠﴾

9. **Arkalarında bıraktıkları zayıf çocuklardan dolayı korku duyanların,** (vasiyetleri altında olanlar için de) **içleri ürpertiyle titresin. Allah'tan korksunlar ve onlara doğru söz söylesinler.**

10. **Gerçekten, yetimlerin mallarını zulmederek yiyenler, karınlarına ancak ateş doldurmuş olurlar. Onlar, çılgın bir ateşe gireceklerdir.**

Dokuzuncu ayete "empati" ayeti demek mümkün. Şöyle ki: Yukarıda velayet altında olan yetim haklarından söz etmiştik. Yetimlerin haklarını korumanın ne kadar önemli olduğunu, kişi kendi iç dünyasında empati yaptığı zaman anlayabilir ancak. Bizim korunmaya muhtaç olan küçük çocuklarımız varken, ölecek olsak gözümüz arkada kalır, nasıl büyüyecek, kim bu çocuklara bakacak

diye kaygılarınız. Bir anda içimiz ürperir, derin bir kaygıya kapılırız. Durum eğer böyleyse, o zaman bize emanet edilen yetimlere karşı gerekli duyarlılığı göstermemiz, sanki onlar bizim çocuklarımızmış gibi korumamız, yetiştirmemiz, babalarından kalan mallarını saklamamız veya çalıştırıp arttırmamız ve onlara her zaman iyilikle muamele edip eğitimleriyle ilgilenmemiz gerekir.

Kendi bağlamında ayete bu anlamı vermek mümkün, anlam uygun da düşmektedir. Müfessirlerin bir bölümü, ayetin hem yetimler hakkında hem başkalarının çocukları hakkında insanları Allah'tan korkmaya çağırdığını söylemektedirler. Bu çocukların kendi himayelerinde olmasıyla olmaması fark etmez. **Eş-Şeybani**, Mesleme b. Abdülmelik komutasında şehri fethetmek üzere İstanbul'u kuşatma altına aldıkları sırada, bir gece aralarında geçen bir olayı anlatır. Eş-Şeybani, İbnü'd-Deylemi'ye, zamanın sonlarına doğru vuku bulacak olaylardan sonra çocuk sahibi olmak istemediğini söyleyince, **Ed-Deylemi** "Fark etmez, başkalarının çocuğu olacak, bu yüzden neden sakınılması gerekiyorsa ondan sakınman lazım" demiş yani kişinin çocuğu olsun olmasın, genel olarak çocukların haklarının titizlikle korunması gerektiğini öğütlemiş, sonra bu ayeti okumuştur.

Üçüncü bir görüşe göre, ölüm sırasında bir tür bilinç kaybına uğramakla karşı karşıya bulunan birine, çocuklarını mirasından mahrum edecek şekilde telkinlerde bulunulması, malını bir takım belli kişilere veya kurumlara bağışlamasının söylenmesidir. Ona denir ki "Şimdi çocuklarını düşünecek zaman değil, Allah nasılsa onların rızkını verir, sen arkana hayır bırakarak git, malını şu ve bu şahıslara veya kuruluşlara bağışla" denir. Bu doğru değildir. Kimsenin kendi malından varisleri yoksun bırakmaya hakkı yoktur. Hadiste şöyle buyrulmuştur: "Senin varislerini varlıklı bırakman, onları insanlara el açar halde yoksul bırakmandan hayırlıdır" (Buhari, Cenaiz, 30; Müslim, Vasiyyet, 5).

Mirasçıları mirastan mahrum etmek, onların mallarını yemeye kalkışmak zulümdür ve bu zulmü işleyenler karınlarını ateşle doldurmuş olurlar. Ahirette onları bekleyen çılgın bir ateş vardır. **İbn-i Zeyd**, burada sözü edilen ateşin kadınları ve çocukları miras hakkından mahrum edenlerin yediği mal manasında olduğunu söylemiştir. Ateşin yetimin malı olduğunu söyleyenler de vardır. Haram ateştir, çünkü haram yemek ateşte azabı gerektirir.

Yedi büyük günah var ki, insanı helake sürükler. Bunlar da Allah'a ortak koşmak; büyü yapmak; haksız yere insan öldürmek; yetim malı yemek; faiz yemek; cihattan kaçmak ve iffetli-namuslu bir kadına iftira atmak. (Buhari, Vesaya, 23; Müslim, İman, 144. Yetim hakları ve malının korunması için ayrıca bkz. 4/Nisa, 127; 6/En'am, 152; 17/İsra, 34 ve 93/Duha, 9).

يُوصِيكُمُ اللّٰهُ فِيٓ اَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِۚ فَاِنْ كُنَّ نِسَاۤءً فَوْقَ
اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَۚ وَاِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُۭ وَلِاَبَوَيْهِ لِكُلِّ
وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ اِنْ كَانَ لَهٗ وَلَدٌۚ فَاِنْ لَّمْ يَكُنْ لَّهٗ وَلَدٌ
وَوَرِثَهٗٓ اَبَوَاهُ فَلِاُمِّهِ الثُّلُثُۚ فَاِنْ كَانَ لَهٗٓ اِخْوَةٌ فَلِاُمِّهِ السُّدُسُ مِنْۢ بَعْدِ
وَصِيَّةٍ يُّوْصِيْ بِهَآ اَوْ دَيْنٍۗ اٰبَاۤؤُكُمْ وَاَبْنَاۤؤُكُمْۚ لَا تَدْرُوْنَ اَيُّهُمْ اَقْرَبُ لَكُمْ
نَفْعًاۗ فَرِيْضَةً مِّنَ اللّٰهِۗ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيْمًا حَكِيْمًا ﴿١١﴾ وَلَكُمْ نِصْفُ
مَا تَرَكَ اَزْوَاجُكُمْ اِنْ لَّمْ يَكُنْ لَّهُنَّ وَلَدٌۚ فَاِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمُ الرُّبُعُ
مِمَّا تَرَكْنَ مِنْۢ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُّوْصِيْنَ بِهَآ اَوْ دَيْنٍۗ وَلَهُنَّ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ اِنْ
لَّمْ يَكُنْ لَّكُمْ وَلَدٌۚ فَاِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكْتُمْ مِّنْۢ بَعْدِ
وَصِيَّةٍ تُوْصُوْنَ بِهَآ اَوْ دَيْنٍۗ وَاِنْ كَانَ رَجُلٌ يُّوْرَثُ كَلٰلَةً اَوِ امْرَاَةٌ وَّلَهٗٓ اَخٌ اَوْ
اُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُۚ فَاِنْ كَانُوْٓا اَكْثَرَ مِنْ ذٰلِكَ فَهُمْ شُرَكَاۤءُ
فِي الثُّلُثِ مِنْۢ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُّوْصٰى بِهَآ اَوْ دَيْنٍۙ غَيْرَ مُضَاۤرٍّۚ وَصِيَّةً مِّنَ اللّٰهِۗ
وَاللّٰهُ عَلِيْمٌ حَلِيْمٌ ﴿١٢﴾ تِلْكَ حُدُوْدُ اللّٰهِۗ وَمَنْ يُّطِعِ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ يُدْخِلْهُ
جَنّٰتٍ تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ خٰلِدِيْنَ فِيْهَاۗ وَذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيْمُ ﴿١٣﴾
وَمَنْ يَّعْصِ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ وَيَتَعَدَّ حُدُوْدَهٗ يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيْهَاۖ وَلَهٗ
عَذَابٌ مُّهِيْنٌ ﴿١٤﴾

11. Çocuklarınız konusunda Allah, erkeğe iki dişinin hissesi kadar tavsiye eder. Eğer onlar ikiden çok kadın ise (ölünün) **geride bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Kadın** (veya kız) **bir tek ise, bu durumda yarısı onundur.** (Ölenin) **Bir çocuğu varsa, geriye bıraktığından anne ve babadan her biri için altıda bir, çocuğu olmayıp da anne ve baba ona mirasçı ise, bu durumda annesi için üçte bir vardır. Onun kardeşleri varsa o zaman annesi için altıda bir'dir.** (Ancak bu hükümler, ölenin) **Ettiği vasiyet veya** (varsa) **borcun düşülmesinden sonradır. Babalarınız, oğullarınız, siz onların hangilerinin yarar bakımından size daha yakın olduğunu bilmezsiniz.** (Bunlar) **Allah'tan bir farzdır. Şüphesiz Allah, bilendir, hüküm ve hikmet sahibi olandır.**

12. **Eşlerinizin, eğer çocukları yoksa geride bıraktıklarının yarısı sizindir. Şayet çocukları varsa, -onunla yapacakları vasiyetten ya da** (ayıracakları) **borçtan sonra- bu durumda bıraktıklarının dörtte biri sizindir. Sizin çocuğunuz yoksa, geriye bıraktıklarınızdan sekizde biri onların** (kadınlarınızın)**dır.** (Yine bu hükümler) **Edeceğiniz vasiyet veya** (varsa) **borcun düşülmesinden sonradır. Mirası aranan erkek ya da kadın, çocuğu ve babası olmayan bir kimse olup erkek veya kız kardeşi bulunursa onlardan her biri için altıda bir vardır. Eğer bundan fazla iseler, bu durumda -kendisiyle yapılan vasiyette ya da** (varsa) **borçtan sonra- üçte bir'de zarara uğratılmaksızın onlara ortaktırlar.** (Bu size) **Allah'tan bir vasiyettir, Allah, bilendir,** (kullara) **yumuşak olandır.**

13. **Bunlar, Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'a ve elçisine itaat ederse, onu altından ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetlere sokar. İşte büyük kurtuluş ve mutluluk budur.**

14. **Kim Allah'a ve elçisine isyan eder ve onun sınırlarını aşarsa, onu da içinde ebedi kalacağı ateşe sokar. Onun için alçaltıcı bir azap vardır.**

11 ve 12. ayet İslam miras hukukunun temelini oluşturur. Ayetlerin Hz. Cabir'in hastalığı sırasında kendisini ziyaret eden Peygamber Efendimiz (s.a.v)'e "Malım konusunda nasıl hareket edeyim?" şeklinde sorması üzerine indikleri rivayet edilir. (Buhari, Vudu, 44;) Müslim'de yer alan bir rivayete göre sûrenin 176. ayeti de bu olay üzerine inmiştir (Müslim, Tefsir, 5/8; Müsned, III, 298.)

11. ayette geçen "**vasiyet**" isteğe bağlı tercih değil, amir hüküm ifade eder. Buna göre ayrıntılı olarak anlatıldığı şekilde miras taksim edilecektir. Bu Allah'ın buyruğudur.

Yukarıda işaret ettiğimiz üzere, İslamiyet'ten önce Arabistan'da ve dünyada miras sadece erkeğin hakkı olarak kabul ediliyordu. Kadınlar ve çocuklar mirastan pay almazlardı. Çoğunlukla da miras büyük erkek çocuğa kalırdı. Geçmişte ve bugün de bunun bolca örneklerine rastlamak mümkün. Mesela "Sierre Leona'da Limbaların soyu ve mülkü erkek tarafından devam ettirilir. Mülk mirası ve durumu en yaşlı erkek kardeşten en genç erkek kardeşe ve geriye en büyük erkek kardeşin en büyük oğluna doğru uzar. Eşler de miras olarak alınır. Eğer koca ölürse eşi erkek kardeşe kalır. Bu kural sadece erkek kardeşin kabul etmemesi ya da kadın tarafının verilmiş olan bütün çeyizi geri ödemesiyle bozulur." (Ed. Richard V. Weeks, Müslüman Halklar Ansiklopedisi, İstanbul-1991, II, 159).

İslamiyet iki büyük devrim yaptı: Biri, kadını miras nesnesi olmaktan kurtardı, diğeri çocuklarla beraber mirasta hak sahibi kıldı. Bakara, 282. ayette gördüğümüz üzere kadının ticari akitlerde şahitlik yapabileceğine ilişkin hüküm de bu çerçevede ele alınması gerekir.

İslam miras hukukunun ana çerçevesini anlayabilmek için önce Kur'an ve Sünnet'te yer alan hükümlere, sonra ilk nesil Müslümanların bu hükümleri nasıl anlayıp hayatta tatbik ettiklerine, arkasından tarih içinde müçtehit âlimlerin geliştirdiği fıkhi birikime, tabii özellikle feraiz ilmine bakmak lazım. Bu tarihi temelden hareket edildiğinde bugün değişen toplumsal ve ekonomik ilişkilere de bakmakta zaruret var.

İslam'ın miras taksimi modern zamanlarda çokça eleştiriye konu olmuştur. Feraiz ilmi bilinmeden hükümler yürütmek isabetli olmaz. Çoğu zaman İslam'a karşı duyulan husumetin bir aracı olarak miras hukuku gündeme getirilip İslam'ın kadını mağdur ettiği iddia edilir. Mesele öyle değildir. Miras ve mirasın feraiz çerçevesinde bölüşümü şehirli hayatın önemli konularından biridir. Bu bağlamda büyük fakih sahabilerden Abdullah ibn-i Mes'ud "Bir insan feraizi, haccı ve talakı (boşama hukukunu) bilmedikten sonra, onun çöl halkından ne farkı kalır?" demiştir.

Nisa sûresinin 11 ve 12. ayetleri beş ana kategoride mirası düzenlemektedir:

a) Ölenin geride bıraktığı mal veya servetin çocukları arasında dağıtılması;

b) Ölen kişinin geride bıraktığı anne ve babasına düşen pay;

c) Eşlerden birinin ölmesi durumunda geride kalan eşin miras hakkı;

d) "Kelale"nin mirası yani yakınlık derecesine göre mirastan hak sahibi olunması, burada da kan ve akrabalık bağı, evlilikten doğan haklar ile ölenin çocuğu, annesi ve babasının olmaması durumunda ortaya çıkan durum;

e) Mirasın ölenin borcunun ödenmesinden ve yapacağı meşru vasiyetin ayrılmasından sonra taksim edilmesi konusu.

Burada söz konusu hükümlerin ayrıntılarına girmek yeri değildir. Konuyla ilgili fıkıh kitaplarının feraiz bölümlerinde geniş bilgiler var.

Miras, borcun ve vasiyet edilen miktarın düşülmesinden sonra hesaplanır. Borcun sahici olması, ölenin yasal varislerinden bir kısmını veya tümünü mahrum bırakmasını amaçlamak üzere sahte borç yükümlülüğü altına girdiğini beyan etmemesi gerekir. Vasiyet de, genellikle mirasçıların dışındaki yakınlara, yoksullara veya hayır kurumlarına kişinin ölmeden önce servetinden bir bölümünü ayırması demektir ki, bu hiçbir şekilde bırakacağı mal veya servetin üçten birinden fazlası olmaz. Daha fazla olunca yasal varisleri zarara sokar. (Bkz. Müslim, Vasiyet, 1). Genel kabul gören görüş, vasiyetin varisleri kapsa-

mayacağı yönünde olmuştur. Aksini düşünenler de vardır. Burada şu soru sorulmaya değer görünmektedir:

32. ayetin inişine teşkil eden sebep aslında mirastaki bölüşümün illeti hakkında bize fikir vermeye yeter. Tirmizi'nin kaydına göre, Ümmü Seleme, Efendimiz'e gidip neden savaşa katılmadıklarını, bu yüzden mirastan az pay aldıklarını sormuş, ayet bunun üzerine inmiştir. Ayet genelde herkese ve özelde kadın ve erkeğe sahip oldukları üstünlükler (avantajlar, imkânlar) dolayısıyla birbirlerine göz dikmemeyi tavsiye eder. Erkek savaşa katılır, ticaret yapar evi geçindirir, bu onun hem eşine hem aile halkına ve bakmakla yükümlü olduğu kimselere karşı görevidir; görev ona miras taksiminde avantaj sağlamıştır. Bu her şeyin normal akışında gittiği durumlar için öyledir.

Ama acaba yasal varislerden biri veya birkaçı fazlasıyla yoksul olup ihtiyaç ve zaruret içindeyse, yaşları küçük olup diğerlerine göre önlerinde zorlu bir hayat mücadelesi varsa, kişi, vasiyetle bunları koruyucu mahiyette düzenleme yapamaz mı? Diyelim ki bir babanın dört çocuğu olsun, ikisini okutup hayata hazırlamış, meslek sahibi yapmıştır. Artık kendi geçimlerini kendileri temin edebilecek durumdadırlar. Diğer iki çocuğu ise henüz eğitim hayatlarının başında bulunuyor. Hayat şartlarının değişmesi dolayısıyla ilk iki çocuğa yaptığı harcama yüksek meblağdadır, adaleti temin etmek üzere küçük çocuklarına da aynı eğitimi vermek istemektedir ama ömrü de vefa etmeyecektir, hiç değilse eğitim farkını ve evlilik çağına geldiklerinde çeyiz masraflarını karşılayacak kadar servetinin bir bölümünü vasiyet yoluyla küçük çocuklarına ayırması adaletin gereği değil mi? Bunu yapmadığı takdirde son iki çocuğuna haksızlık yapmış olmayacak mıdır? Bu konu bilginler ve hukukçular arasında ele alınmayı hak etmektedir.

İbnü'l Cevziyye "Adalete işaret eden her belirti Şeriat'e uygundur" demiştir. Hakikaten miras ve diğer hükümlere baktığımız zaman, esas maksadın hakkaniyet esaslarına göre adaleti tesis etmek olduğu anlaşılmaktadır. İlletlerine dayalı olarak vaz'edilen ve illetlerinin değişmesine paralel olarak değişebilen hükümlerin maksadı adalettir (Bkz. 2/Bakara, 180 ve 240; 5/Maide, 106-108. ayetler ve açıklamaları.)

İktisadi gelirin ağırlıklı olarak savaş ganimetlerine ve ticarete dayandığı bir toplumda erkeğin hem gelir etme görevi, hem ailesine karşı diğer sorumlulukları kadına göre kat kat fazladır. Çünkü kadın ne savaşa katılıp ganimete ortak olur, ne aktif ticaret yapıp şehirlerarası riskli kervan ticaretlerine katılabilir. Kısaca onun iktisadi hayata evin işlerini üstlenmesinden başka katkısı yoktur. Araplardaki miras taksimi aslında sadece kadına karşı da değildir;

savaşa katılan büyük erkek, annesini ve kız kardeşlerini mirastan mahrum bırakabildiği gibi küçük erkek kardeşlerini de mahrum bırakabilmekteydi. Kur'an-ı Kerim, bu teamülü bütünüyle ortadan kaldırdı, bütün erkek kardeşleri mirasta hak sahibi kıldığı gibi anne, kız çocuğu, kız kardeş, büyük anne ve kız torunlarını da hak sahibi kıldı.

Bu düzenlemenin neredeyse tamamıyla kadının lehine olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü kadın mirastan hak sahibi kılındı ama genel ekonomik faaliyetten, aileyi geçindirmekten doğrudan sorumlu tutulmadı. Tam olarak eşitlenseydi, kadınlar üzerinden öylesine haksız bir sermaye terakümü çıkabilirdi ki, bu sefer adalet sarsılmış olacaktı. Açık ki eşit hisse, ekonomik faaliyetten ve geçimden sorumlu olmayan kadının ailesinden evlendiği erkeğe ve ailesine servet aktarması anlamına gelir. Bir de çok kadınla evliliği düşünelim. Birden fazla kadınla evli bir erkek, her eşi üzerinden başka ailelerden kendisine transfer edilecek servet sayesinde emeksiz olarak bir anda zengin olabilir. Emeğin ve riskin rol almadığı söz konusu paylaşım sisteminde, birine külfetsiz nimet, diğerine nimetsiz külfet düşmektedir. Haksız yere damat veya enişte nin zenginleştiği, erkek kardeşlerin güçten düştüğü bir sistem adil ve sürdürülebilir değildir. Bu özelliği dolayısıyla, evlilikle beraber erkeğin kız kardeşlerine karşı sorumluluklarının sona ermesine yol açması mümkündür.

H. Kazım Kadri, "Ailenin hayatını temin etme görevi erkeğe ait olduğu sürece böyle bir hüküm caridir, cari olmalıdır", der ve şöyle sorar: "Fakat hal ve vaziyet değişir ve herhangi bir sebeple kadının ekonomik faaliyete katılımına ihtiyaç hâsıl olursa, onun da mirastan eşit pay almasına ne mani olabilir?" (İnsan Hakları Beyannamesinin İslam Hukukuyla Mukayesesi, İstanbul-1949, s. 57).

Eğer hükümlerin yöneldiği ana maksat adalet ise ve adaletin tesisiyle varislerin hayatlarını sürdürürken başkalarına muhtaç duruma düşmeden babalarının veya annelerinin kalan mirasından yararlanmaları miras hükmünün esasını teşkil ediyorsa, bu durumda, değişen sosyo-ekonomik şartlar çerçevesinde zayıf ve muhtaç olanı koruyacak biçimde yeni düzenlemelerin yapılması, miras hükmünün maksadına aykırı düşmez. Belki bu durumda 1/3 dengesini "asgari limit" şeklinde düşünüp, yükseltmek mümkün olacaktır.

Kur'an'da hükümler asgari ve azami limitler şeklinde varit olmuştur. Mesela öldürme olayında kısas "en üst/azami sınır"dır. İdeal olanı af, ortası diyet, azami olanı kısastır. Kısası aşmak, mesela katilin yakınlarını, aile ve akrabalarını da öldürmeye kalkışmak (kan davalarında görüldüğü gibi) üst sınırın aşılması anlamına gelir ki, bu kesin olarak yasaklanmıştır. Ticari mallardan alınan 1/40 zekât miktarı asgari sınırdır. Bunun altına düşülemez ama üstüne çıkılır.

Bu yüzden **Hz. Ali** (r.a.) 1/40 için "Cimrilerin zekâtı" demiştir. Kadına tayin edilen miras miktarı da buna örnek olabilir. 1/3 pay belki "asgari sınır" olarak düşünülebilir ki, anlamı bunun altına inilemezama üstüne çıkılamaz diye amir bir hüküm yoktur. Bunu zamana ve özel şartlara göre kamu otoritesinin koruyuculuğu altında muteber müçtehitlerin içtihatlarını esas alan mahkemeler tespit ve takdir edebilir. Esasında mirasın üçte birini aşmayacak şekilde babaya vasiyet hakkının tanınmış olması, dolaylı yoldan böyle bir düzenlemeye açık kapı bırakıldığını ima eder. Burada dikkat edilecek iki hususdan biri, her halükarda hükmün maksadına uygun olarak ihtiyaç sahibinin gözetilmesi; diğeri sevgi bağı veya kayırma mülahazasıyla varislerden birine veya birkaçına hiçbir şekilde haksızlık yapılmamasıdır.

Şu hususun altını çizmek gerekir ki, Bakara, 282. ayette geçen "kadının şahitliği" ve bu ayette anlatılan miras hükümleriyle ilgili varılan sonuçlar bireysel ve dönemseldir, hükümlerin geçerlilikleri illetleriyle ilgilidir. Genel olamazlar. Yani okuma yazması olup neyin altına imza attığını bilen bir kadının şahitliği erkekle denk iken, okuma yazma bilmeyen, hesap kitap işinden anlamayan bir kadının şahitliği erkeğe denk değildir. Aynı şekilde kadının ekonomik faaliyete katılmadığı, evin geçimine herhangi bir maddi katkı sağlamadığı ve sorumlulukların erkeğe ait olduğu durumlarda, miras paylaşımı hükmün zahirinde olduğu gibi 1/3'tür. Kadının ekonomik faaliyete katıldığı ve erkekle eşit sorumluluklar üstlendiği durumlarda ise oranlar değişebilir, çünkü hükmün illetinde değişiklik meydana gelmiştir. Kısaca her iki konuda hükümler illete bağlı olduklarından illet devam ettiği müddetçe hüküm devam eder, illet değişince hüküm değişir. Bu illetin geri gelmesiyle hükmün de geri geleceği anlamına gelir.

Bakara, 180. ayette anneye-babaya ve akrabalara vasiyetle ilgili hükümler yer almıştı. Bazıları bunun Nisa sûresindeki bu ayetlerle neshedildiğini söylüyorsa da burada nesih değil, tahsis söz konusudur.

Hiçbir şekilde varisler miras haklarından yoksun bırakılamaz. Bu kesin olarak yasaklanmıştır. Geride bıraktıklarımızdan hoşlanalım veya hoşlanmayalım miras haklarına Allah'ın ve Resûlü'nün gösterdiği şekilde riayet etmekle yükümlüyüz. Haksız yere çocukları kayırmak, aralarında ayırıma gitmek, hileli yollara veya satışlara başvurmak günahtır. Birini, mirasına erken konmak üzere öldüren, mirasın tümünden mahrum edilir.

"**Babalarınız, oğullarınız, siz onların hangilerinin yarar bakımından size daha yakın olduğunu bilmezsiniz.** (Bunlar) **Allah'tan bir farzdır. Şüphesiz Allah, bilendir, hüküm ve hikmet sahibi olandır**". Ayet çarpıcı bir bi-

çimde kimin bize daha yararlı olacağını bilemeyeceğimizi, bu yüzden ayrımcılık yapmaktan ve kayırmacılıktan kaçınmamız gerektiğini emretmektedir. Bu hükümler Allah'ın koyduğu hükümlerdir, keyfi veya ihtiyari değil, farzdır. Hikmetleri sayısızdır, hikmetlerini araştırıp bulmaya çalışırız ama hikmetlerinin tümünü ihata edemeyiz.

Şu halde çok tartışılan "kadına bir, erkeğe iki hisse" verilmesi konusuna gelince, sonuç itibariyle:

a) Bu mutlak bir bölüşüm değildir. Erkeğe iki, kadına bir hisse, kadının aynı ana-babanın çocuğu olarak erkek kardeşiyle birlikte mirasçı olması durumuyla ilgilidir. Ölenin sadece kız çocukları varsa ve sayıları da ikiden fazla ise, mirasın 2/3'ü kızların olur. Tek bir kız çocuğu söz konusuysa mirasın yarısı onundur. Çocukları olan birinin vefat etmesi durumunda, geride anne-babası hayatta ise, her birine mirastan 1/6 hisse düşer. Ölenin çocukları yoksa anne-babanın her birine 1/3 hisse düşer; ölenin kardeşleri varsa annesine 1/6 hisse düşer. Ölen koca, çocuk bırakmamışsa eşine mirasın ¼'ü düşer. Bu örnekleri uzatmak mümkündür. Burada dikkat edilmesi gereken, geride kalan şahıslara göre kadına verilecek hissenin değişmesidir.

b) Miras paylaşımı toplumsal rol ve konumlarca belirlenen ihtiyaçlara göre ve adaleti tesis etmek üzere düzenlenmiştir. Açıkça ifade etmek gerekirse, İslam dini kadının iktisadi hayata aktif olarak katılımını engelleyen açık hükümler koymamışsa da, vaz'ettiği hükümlerinin ana karakteristiğine bakıldığında, makro seviyedeki tercihinin kadının iktisadi hayata mesafeli katılımı, asıl rol ve görevinin annelik ve evin yönetimi ile sosyo-kültürel faaliyetler yönünde tecelli ettiğini söylemek mümkün. Bu, ailenin, toplumun ve genel olarak insan türünün varlığını devam ettirmesi açısından bir tercihtir. Böyle olunca kadının geçimi/nafakası, güvenliği, sağlığı ve diğer sorumlulukları için gerekli olan mali harcamalar erkeğe yüklenmiştir. Erkek hem kendi, hem eşi ve çocuklarının geçimlerini temin etmek durumundadır. Dahası erkeğin muhtaç durumda olan anne ve babası veya kız kardeşleri varsa, onların da geçimleriyle ilgilenmek durumundadır. Evlendiğinde eşine mihr verir, çeşitli hediyeler alır, düğün masraflarını yapar. Kız tarafı masraflara katılmak zorunda değildir. Evlilik hayatı sürerken de, kadının şu veya bu yoldan bir geliri varsa, geliri ona aittir, eve veya kocasına harcama yapmak zorunda değildir. Dilerse malını artırmak için çalıştırır, çeşitli yatırımlarda değerlendirir. Mirasın eşit paylaşımı durumunda adalet terazisi erkeğin aleyhine ve dolayısıyla aslında geçindirmekle yükümlü olduğu aile fertleri ile diğer yakınlarının aleyhine işlemiş olur: "Nimetler külfete göredir."

c) **"Eşlerinizin, eğer çocukları yoksa geride bıraktıklarının yarısı sizindir. Şayet çocukları varsa, -onunla yapacakları vasiyetten ya da** (ayıracakları) **borçtan sonra- bu durumda bıraktıklarının dörtte biri sizindir."** Erkek gibi kadına da borç ve vasiyet hakkı tanınmış olması, onun iktisadi hayata katılımının bir parçası ve gereği olduğunu göstermektedir. Roma hukukunda kadın "sivil ölü" olarak telakki edilmiştir. 20. yüzyıla kadar Batı dünyasında da kadının mülkiyet hakkı tanınmamış, iktisadi hayattaki durumu sömürü esasına göre sürmüş, mesela erkekle aynı işte çalıştığı halde yarım ücret almak suretiyle ciddi sorunlar yaşamıştır.

d) Yukarıda zikredildiği üzere İslam bakış açısından kadının iktisadi hayata aktif katılımını engelleyen açık ve somut hükümler yoktur. Zaruri hallerde ise katılımı gerekli olmaktadır. Ancak erkeğin kadının ve ailenin geçiminden sorumlu tutulması İslam'ın asli bir tercihidir, dolayısıyla erkeğin mali/iktisadi sorumlulukları çok daha fazladır. Her ne kadar bugün kadın daha artan hız ve oranda iktisadi hayata katılıp erkek gibi sorumluluklar üstleniyorsa da, dünyanın büyük bir bölümünde beşeriyetin binlerce yıldır süren örfüne uygun olarak erkek hala sorumlulukların en büyük ve en ağır bölümlerini üstlenmeye devam etmektedir.

e) İktisadi faktör dışında, başka sosyal ve psikolojik sorumluluklar da vardır ki, hepsi bir arada düşünüldüğünde, İslam'ın öngördüğü bu paylaşım, aslında iki cins arasında sevgi, dayanışma ve yardımlaşma duygularını daha da arttırır. Aksi halde erkek ile kadın çetin rekabetlere girişir, birbirlerine husumetler beslemeye başlar, her biri kendi özerkliğini ilan eder, böylelikle birbirlerinin "öteki ben"i olmaktan çıkmaya başlarlar ki modern toplumda gözlenen trajik gelişme budur. Bu çerçevede **Said Nursi** "Bu hüküm mutlak adalet olduğu gibi merhametin ta kendisidir" demektedir.

13 ve 14. ayetlerinde mirasla ilgili konulan bu hükümlerin Allah'ın tayin ettiği sınırlar (Hududullah) olduğu belirtilir ve bunlara uyulması emredilir. Sınırlar, miras taksiminde adaleti, aile fertlerinin iktisadi güvenliğini ve genel olarak toplumsal refahı sağlamaya matuf olarak konulmuşlardır. Sınırların yöneldiği "maksat" budur. Oranların fonksiyonu maksada hizmet etmektir. Bu sınırlara riayet edenler kurtuluşa erenlerdir, ödülleri altından ırmaklar akan cennettir; uymayanlar Allah'a ve Elçisi'ne isyan etmiş sayılır, onların da cezaları ateştir.

Allah'tan sonra Resûl'ün zikredilmesi sebebi, bu ve başka konularda Allah'ın vaz'ettiği hükümlere ve bu hükümlerin hayatta nasıl tatbik edildiğini gösteren Hz. Peygamber (s.a.)'e uymanın keyfi veya ihtiyari olmadığını özellik-

le belirtmek içindir. Tabii ki hükümleri Allah vaz'eder, hükümlerin nasıl uygulanacağını pratikte Hz. Peygamber gösterir. Bu çerçevede Allah'a ve Resûlü'ne uymak sonuç itibariyle dinin tamamına uymaktır. Peygamber kendi heva ve hevesinden hüküm koymaz, koyduğu hükümler Kur'an'a aykırı olmaz; içtihadında veya kararlarında hata olacak olsa vahiy tarafından uyarılır, düzeltilir. Burada temel sorun, neyin sahih sünnet olup olmadığının dikkatli biçimde araştırılıp tespit edilmesidir.

وَالّٰتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ اَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَإِنْ شَهِدُوا فَاَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتّٰى يَتَوَفّٰيهُنَّ الْمَوْتُ اَوْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لَهُنَّ سَبِيلًا ﴿١٥﴾ وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِهَا مِنْكُمْ فَاٰذُوهُمَا فَإِنْ تَابَا وَاَصْلَحَا فَاَعْرِضُوا عَنْهُمَا إِنَّ اللّٰهَ كَانَ تَوَّابًا رَحِيمًا ﴿١٦﴾

15. Kadınlarınızın fuhuş yapanların aleyhinde olmak üzere içinizden dört şahit tutun. Eğer şehadet ederlerse, onları, ölüm alıp götürünceye veya Allah onlara bir yol kılıncaya kadar evlerde alıkoyun.

16. Sizlerden fuhuş yapanların, her ikisine eziyet edin. Eğer tevbe ederler de ıslah olurlarsa artık onlardan vazgeçin. Şüphesiz Allah, tevbeleri kabul edendir, esirgeyendir.

"**Fuhuş**" olarak çevirdiğimiz kelime ayette "fahişetün" olarak geçer. Anlamı çirkinlik, utanmazlık, itici ve tiksindirici gayrı meşru fiil demektir. Zina fiilinden farklı olarak hemcinsler arasındaki yasak/haram cinsel ilişkiyi ima eder. Her ne kadar bilginler, "fahişetün"ün zinayı kastettiğini söylemişlerse de, **Ebu Müslim el İsfahani** bunun "lezbiyenlik ve eşcinsellik" fiili olduğunu söylemiştir. Zina Nur, 2. ayette ele alınmış ve yasak bir fiil olarak düzenlemeye tabi tutulmuştur. Ancak Nur sûresinde iftira yoluyla zina suçu isnat etmek demek olan "kazf" ayetinde dört şahid şartı arandığına göre, burada da dört şahid şartından hareketle ayette geçen "fuhuş"un zina fiili olduğunu düşünebiliriz.

Ayrıca lezbiyenlik veya eşcinselliğin mahiyet itibariyle "zina" olmadıkları tabii ki söylenemez. **Fahruddin Razi**'nin yer verdiği bir hadise göre "Erkek erkek ile cinsel ilişki kurduğunda zina etmiş olurlar, kadın da kadınla cinsel ilişki kurduğunda zina etmiş olurlar." (Bkz. Tefsir-i Kebir, ilgili ayetin tefsiri.) Allahu a'lem ama bu iki ayette ele alınan, bu türden bir zinadır.

Kadınlar arasında fuhuş cereyan ediyorsa buna "lezbiyenlik/sevicilik (sahhakalar)", erkekler arasında cereyan ediyorsa "homoseksüellik/eşcinsel-

lik (livata)" denir. Her ikisi de yasak fiillerdir, üstelik ağır bir kelime ile nitelendirilmişlerdir."Vellati" iki kadın; "Vellezani" iki erkek için kullanılır. Zina ise kadın ve erkek arasında cereyan eden yasak cinsel ilişkidir. Fuhuş kelimesine ve ima ettiği yasak fiillere başka anlamlar verilmişse de, Ebu Müslim **el İsfahani**, fuhşu yukarıda anlattığımız çerçevede anlamıştır, doğru ve isabetli görünen görüş budur:

a) Salt zina fiili kastedilmiş olsaydı, Nur sûresinde geçtiği üzere açık olarak "zina" kelimesi zikredilirdi, oysa burada "fahişetün" denmiştir. **Mücahid**'in 16. ayetteki aynı çirkin fiili erkekler arasında cereyan eden eşcinsellik olarak anlaması bu görüşü destekler, zira iki erkek (Ellezani) arasındaki yasak fiil eşcinsellik ise, iki kadın (Elletani) arasındaki yasak fiilin de lezbiyenlik/sevicilik olması tabiidir.

b) Bu iki ayet lezbiyenlik ve eşcinsellikle ilgili hükümleri düzenlerken, yeri gelince anlatmaya çalışacağımız gibi Nur sûresi, 2. ayeti ise zinayla ilgili hükümleri düzenler. İki fiil de zina olsaydı, iki ayrı ceza öngörülmemesi gerekirdi, oysa burada öngörülen ceza ile Nur sûresinde öngörüler cezalar birbirinden farklıdır. Bu da bize gösteriyor ki, ayetler arasında nesih-mensuh ilişkisini icap ettirecek bir sebep yoktur.

c) Ankebut, 28. ayette bu suçu işleyen Hz. Lut'un kavmi için şöyle denmektedir: "Sizden önce âlemlerden hiç kimsenin çirkin bir utanmazlığı yapıyorsunuz". Buradaki "çirkin-utanmazlık" 'fahişetü' olarak geçer. Lut kavmi de eşcinsellikle ün salmıştır.

Lezbiyenlik fiilini işleyen kadınların cezası, onları evlerde gözetim altında tutmaktır. Bir başkasıyla gayrı meşru ilişki kuracak olan bir kadın, evde tutulduğunda bundan engellenmiş olur; elbette bu kadının sosyal hayatta aktif olarak yer almadığı durumlar için söz konusudur. Aktif olarak sosyal hayatta olan bir kadın, eğer bu ilişkiye girmişse, belki onu eve çekmek veya sıkı bir gözetim altına almak icap edecektir. Allah onlara bir yol gösterinceye kadar bu devam eder. Allah'ın yol göstermesi ya nasuh tevbe edip bu fiilden vazgeçmeleri veya yine tevbeyle beraber meşru çerçevede bir erkekle evlenmeleridir. "Allah onlara bir yol kılıncaya kadar" cümlesinde ifade "lehünne" yani lehlerinde bir yol kılıncaya kadar olup "aleyhinne" yani aleyhlerinde bir yol demek değildir. Şu halde lezbiyenlere uygulanacak ceza Nur sûresi 2. ayetteki celde değil, onların durumlarını ıslah edip tevbe etmeleri veya bir erkekle evlilik yapmaları şeklinde düşünülebilir.

Eşcinsel bir erkeği evde tutmak mümkün olmadığına göre onun cezası ise "eziyet"tir. Erkek sosyal ve iktisadi hayata katılmak amacıyla evin dışına çık-

mak durumundadır. "Eziyet"in şekli konusunda görüşler farklıdır. Kimine göre sadece dille yapılır, kimine göre elle de eziyet edilmeli yani fiili ceza verilmelidir. Her iki cezayı öngörenler de vardır. **İbn-i Abbas**, eşcinsellerin pabuçlarla dövülebileceklerini söylemiştir. **Razi**, eziyetin sadece dille yapılması gerektiğine hükmeder. Çünkü ayette dövmeye delalet eden bir husus yoktur. Hadisler ve tarihteki uygulama cezanın sınırlarını hayli genişletmiş bulunmaktadır. Cezanın şeklini tayin ve takdir etmek müçtehitlere, tatbikatı ise kamu otoritesine aittir. Şu vay bu olsun, ayet açıkça eşcinsel veya lezbiyen ilişkilerin hiçbir şekilde hoşgörülmeyeceğini; sanki olağandışı bir durum/sapkınlık yokmuş gibi toplum içine kabul edilmeyeceklerini belirtir, aksine onlara eziyet yapılması gerektiğini emreder.

Her fuhuş zinadır. Bu yüzden iki kadın veya iki erkek arasında fuhuş kapsamına giren lezbiyenlik veya eşcinsellik zinası da, erkek ve kadın arasındaki zina gibi, suçun sabit olması için dört şahidin şahitliği gerekmektedir. Dört kişi, bu çirkin fiile apaçık olarak şahit olmuşlarsa, suç fiili tahakkuk etmiş olur ve ceza öngörülür. Ancak bunun hayli zor, hatta neredeyse imkânsız olduğunu söylemek mümkün. Bu da şunu gösteriyor ki, ister kadın ve erkeğin zinası ister lezbiyenlerin veya eşcinsellerin zinası olsun, bu çirkin fiilin aleni işlenmesi durumunda bunun aynı zamanda büyük bir cür'et, dinin ahkâmına, toplumun ahlakına ve kamu düzenine apaçık bir meydan okuma anlamına geleceğinden kamu otoritesinin buna müdahalesi şart olmaktadır. Yoksa şüphe, tahminler, iftira, kanaat veya söylentilerden hareketle suç isnadında bulunmak ve ceza infaz etmeye kalkışmak mümkün değildir. (Nur sûresi 2-10 arası ayetlerde daha geniş bilgi verilmiştir. Ayrıca bkz. 7/A'raf, 80-84; 11/Hud, 81-83; 15/Hicir, 53-74; 26/Şuara, 160-174; 27/Neml, 54-59; 29/Ankebut, 28-35; 66/Tahrim, 10.)

إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ
فَأُولَٰئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ۗ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٧﴾ وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ
لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ
وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ ۚ أُولَٰئِكَ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٨﴾

17. Allah'ın (kabulünü) **üzerine aldığı tevbe ancak cehalet nedeniyle kötülük yapanların, sonra hemencecik tevbe edenlerin**(kidir). **İşte Allah, böylelerinin tevbelerini kabul eder. Allah, bilendir hüküm ve hikmet sahibi olandır.**

18. Tevbe; ne, kötülükleri yapıp-edip de onlardan birine ölüm çatınca: "Ben şimdi gerçekten tevbe ettim" diyenler, ne de kâfir olarak ölenler için değil. Böyleleri için acı bir azap hazırlamışızdır.

"Tevbe", kişinin yaptığı kötü bir fiilden samimi pişmanlık duyup bundan vazgeçmeye karar vermesidir. Nasuh olan tevbe, bir daha hiçbir şekilde tekrar etmemek üzere kötü fiili terk etmek demektir. Böyle bir tevbeyi Allah kabul eder.

Hz. Peygamber (s.a.)'in ashabının icmaına göre kasıt olsun olmasın, Allah'ın emirlerine karşı vuku bulan her ma'siyet cehalettir. Kötü bir fiilin "cehalet" sonucu olması "kusur" manasında değildir. Bilmeden, bilgisizce yapılmış bir kötülükte, bilgi eksikliği dolayısıyla kusur vardır. Genellikle zarar ne olursa olsun bu tür fiillerde "kast" aranmaz. Ayette sözü edilen "cehalet sebebiyle kötülük" ise, belki tam aksine, zararlı, yasak veya gayrı meşru olduğu bilindiği halde bir fiilin yapılmasıdır. Böyle bir fiilin işlenmesinde rol oynayan faktör doğrudan nefsin istek ve tutkuları, iç dürtüler, maddi-biyolojik güdüler, bedensel hazlar olur. O halde bu bağlamda kullanılan cehalet (bilgisizlik) bilginin değil, aklın ve ahlaki olanın karşıtıdır. Çünkü mesela kişi, gayrı meşru cinsel ilişkiye girmeye karar vermişse, bunun yasaklanmış bir fiil (zina) olduğunu "bilir". Ancak nefsinin tutkuları ve dürtülerinin o kadar derin etkisi altındadır ki, kendini bu yasak fiilden alıkoyamaz. Onu dizginleyecek olan yegâne güç akıldır, fakat aklı tutkularının, bedensel hazlarının gerisine düşmüş, nefsinin tutkuları öne çıkmıştır. (Bkz. 12/Yusuf, 33 ve 89; 11/Hud, 46; 2/Bakara, 67).

Bunu başka olaylara da uygulayabiliriz. Mesela kurallara azami riayet ettiği halde trafik kazası yapan bir sürücünün fiili kusurdur. Cana ve mala zarar verse dahi, arkasında kast yani kötü niyet aranmaz. Bazı trafik kazalarının kusur olmadığı da açıktır, bazen cinayet işlemek maksadıyla kazalar yapılır. Hasar ve zarara yol açan kazalara bakıldığında, mesela sürücü aşırı hız yapmış veya alkollü iken araç kullanmışsa, bu "cehalet" sonucu tahakkuk etmiş bir fiildir ve bu kesin olarak bir cürümdür. Hız tutkusu nefsin istekleriyle ilgilidir, sarhoşluk verici içki almak da öyledir. Akıl, hız yapmanın veya alkollü araç kullanmanın kazalara sebebiyet vereceğini açıkça söylemektedir, bu fiille risk doğacağı bilinmektedir. Ama kendini hız tutkusundan veya alkolden alıkoyamayan biri, aklına göre değil, nefsine göre hareket etmekte ve bile bile kaza yapıp cana ve mala zarar vermektedir.

Hukukun tayin ettiği çerçevede verilen maddi zararların –trafik kazası örneğimizde olduğu gibi– tazmini mahfuz tutulmak üzere, bu tür fiillerin işlenmesinden hemen sonra eğer samimi bir pişmanlık duyulup bundan kesin olarak vazgeçilecekse, Yüce Allah bu kapsamdaki tevbeleri kabul edeceğini,

hatta bunu üzerine kula ilişkin bir hak olarak aldığını beyan eder ki, bu İlahi rahmetin bir tecellisi, Allah'tan bir bağış ve nimettir. "Günahtan tevbe eden, hiç günahı olmayan kimse gibidir." (İbn-i Mace, Zühd, 30.)

Allah'ın emirlerine rağmen bir fiili işlemek, hakikatte isyandır. Emirlere isyan edenlere "cahil" denilmesinin sebebi, işlediği bir fiil dolayısıyla kendisine verilecek cezayı hakkıyla takdir edecek kadar kesin ve doğru bilgilere sahip olamamasıdır. Belki tahmin ettiğinden de çok daha ağır olacaktır. Kendi zannınca, işlediği kötü fiiline bir ceza takdir eder, bir tür kötülüğü tolere eder ki, bu bilgisizliğin ta kendisidir. Aşırı hız yapan "hız yapayım, kaza yapsam da büyük hasar olmaz" diye düşünürse, belki yaptığı kazanın sonucunda ölümlere sebebiyet verebilir. Alkollü araba kullanan da aynı düşünceden ölümlü kazalara pek ala yol açabilir.

Fakat "cahil" sıfatını almasını hak eden başka bir husus da vardır. O da, kötü ve dolayısıyla yasak olduğunu bildiği halde bir fiili işliyorsa, bu sahip olduğu bilgiyi kullanmıyor demektir. **Razi**, böyle kişilere, sahip oldukları bilgiyi yokmuş gibi hareket ettiklerinden cahil dendiğini söyler. Şu halde insan günah olduğunu bilerek veya bilmeyerek kötü bir fiili işliyorsa, bu onun cahil sınıfına dâhil olmasına yol açar.

Cahil sayılmamak için, doğru bilgilere sahip olmak ve bilgiye göre tutum ve davranışları düzenlemek gerekir. Bir şeyin yıkıcı sonuçlarını bilmek mümkün iken, yine kişi o fiili yapıyorsa cahil sayılır. Hayatı ciddiye almak gerekir. Nasıl doğru dürüst araştırma yapmadan, yediğimiz bir gıda bize zarar verdiğinde bundan sorumlu tutuluyorsak, kötü sonuçlara sebebiyet verecek bir fiil hakkında da yeterli araştırmalar yapmalıdır. Paket üzerinde "sağlığa zararlıdır, ölümlere yol açar" yazdığı halde sigara içen, bildiği halde zararlı bir iş yapar ki, bu tanımımız olan cahilliğe somut örnektir.

Şanı yüce Allah, insanın zaafları, bilgisizliği veya etkisinden kurtulamadığı öfkesi dolayısıyla günah işlediğini bilir. Tevbe edince de kabul eder. Allah'ın tevbeleri kabul etmesinin derin hikmetleri vardır, O tevbeleri niçin kabul ettiğinin sebep ve hikmetlerini herkesten daha iyi bilir. Şöyle düşünelim: Eğer Allah tevbeleri kabul etmeseydi, kişinin herhangi bir kötülükten vazgeçmesine gerek olmazdı, çünkü nasılsa bir kere işlediği kötülük onu ebediyyen suçlu-günahkâr (mücrim) kılmaya yetmiştir. Kötülükten vazgeçmesinin kendisine herhangi bir getirisi yoktur. Ama tevbe kapısı açıksa, vazgeçer, böylelikle insanlar muhtemel zarar ve saldırılardan korunmuş olur.

Yüce Allah, tevbeleri kabul eder (9/Tevbe, 104; 20/Taha, 82; 42/Şura, 25.) Kabul edilebilir nasuh bir tevbenin iki ön şartı var: Biri, "hemencecik (min

karîb)" olması ki, bu günahın hemen peşinden başlayan tevbedir. Bundan kasıt günah veya suç teşkil eden fiilin tekrar etmemesi diğeri iş işten geçtiği bir zamana bırakılmamasıdır. İş işten ne zaman geçer? İki insanlık durumunda:

a) Ölüm anı. Öleceğini anlayan birinin tevbesi kabul edilmez. Çünkü hem günah işleyecek güç ve imkânı kalmamıştır, hem artık hakikatin çıplak yüzüyle karşı karşıya gelmiş, neredeyse gözlerini kapatan dünya perdeleri ortadan kalkmıştır. Böyle bir durumda pişmanlık duymaktan başka yapacak şey de yoktur. Bu aşamada imanın da faydası yoktur: **"Hışmımızı gördüklerinde imanları fayda vermeyecektir"** (Mü'min, 85.) Firavun'un ki böyle faydasız bir imandı (10/Yunus, 90-91.)

Ölüm anına kadar tevbe mümkündür. Bir hadiste şöyle buyrulur: "Yüce Allah, canı boğazına dayanmadıkça, kulun tevbesini kabul eder." (Tirmizi, Da'vet, 99; İbn-i Mace, Zühd, 30). Bu hadis ile ayet arasında herhangi bir çelişki yoktur. Ayet-i kerime, "ölüm anı"na, hadis ise "bu ana kadar ki zaman"a işaret eder. Tevbenin ve imanın kabul edilmeyeceği an, canın gelip boğaza dayanmasıdır. Vasiyeti öngören ayet bu görüşü teyit eder: **"Sizden birine ölüm gelip çattığı zaman, vasiyette bulunmanız farz kılındı"** (2/Bakara, 180). Açık ki burada kastedilen, canın boğaza dayandığı son an değil, ölüm işaretlerinin belirmeye, ölümün yaklaşmaya başladığı zamandır. Yoksa zaten ölüm anında kişinin ne kadar sağlıklı bir vasiyette bulunacağı şüphelidir.

b) Diğeri, ölümden sonraki dünya-ötesi durumda yapılan tevbedir. Bu ölümden sonra, diriliş zamanı veya muhasebe sırasında da olabilir. Bu durumlarda tevbenin faydası yoktur, çünkü kişinin amel defteri kapanmış; özgür iradesi, gücü ve tercih imkânları varken yapacaklarını yapmıştır. Genel olarak bu türden insanlar "inkârcı olarak" ölürler. Bundan sonra yaptıklarının hesabını vermeye sıra gelmiş bulunmaktadır. (Ayrıca bkz. 2/Bakara, 162 ve 3/Âl-i İmran, 91; Mü'minun, 99-100). Allah'ın tevbeyi kendi üzerine yazması, kula karşı herhangi bir mecburiyet/zorunluluk içinde olduğu anlamına gelmez. Bunu güzel ve müjde verici bir vaat olarak anlamak lazım ki, eğer Allah bir vaatte bulunmuşsa, bundan caymaz. Lütuf, ihsan ve keremi dolayısıyla Allah tevbe edenleri affedeceğini belirtmektedir ki, biz günahkâr insanlar için bundan daha büyük bir nimet ve mutluluk vesilesi olamaz. Yüce Allah **"O, rahmeti kendi üzerine yazmıştır"** (6/En'am, 12) buyuruyorsa, kendi kendini ilzam etmesinden veya kullara karşı bir mecburiyetten dolayı değil, vaadinde sadık olması -çünkü sahih şartları haiz nasuh tevbeyi kabul edeceğini vaadetmiştir-, rahmet ve mağfiretinin sınırsız olması dolayısıyladır. Nasuh tevbe, içten gelen bir pişmanlık duyulması, kötü fiilin derhal terkedilmesi, bir daha yapılmayacağına dair kesin

bir kararın verilmesi ve elbette sadece Allah'tan hayâ ederek, korkup sakınarak tevbe edilmesi şartlarına bağlıdır. (3/Âl-i İmran, 9 ve 66/Tahrim, 8).

İş işten geçenlerin de inkârcı olarak ölenlerin de pişmanlıkları veya tevbelerinin onlara herhangi bir yararı yoktur. **"Böyleleri için acı bir azap hazırlamışızdır".** Bu kategorideki günahkârları bekleyen acıklı bir azap söz konusudur. İslam bilginleri, bu ifadeden hareketle, cehennemin yaratılmış olduğunu ve hali hazırda fonksiyonunu görmek üzere beklediğini söylemektedirler. Çünkü "hazırlama" fiili mişli geçmiş olarak gelmiş bulunmaktadır. Yani cehennem yaratılmış ve hazırlanmıştır, fiil geçmişten haber vermektedir.

Hz. Peygamber buyurdu ki: "Allah, perde inmedikçe kulun tevbesini kabul eder ve onu affeder." Ona "Perde nedir?" diye soruldu. Şu cevabı verdi: "Perde kişinin Allah'a ortak koşmuş (müşrik) olarak ölmesidir." (Müsned, V, 174.)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهًا ۖ وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ ۚ وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ ۚ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا ﴿١٩﴾

19. Ey imân edenler, kadınlara zorla mirasçı olmaya kalkışmanız helâl değildir. Apaçık olan 'çirkin bir hayâsızlık' yapmadıkları sürece, onlara verdiklerinizin bir kısmını gidermeniz (kendinize almanız) **için onlara baskı yapmanız da** (helâl değildir.) **Onlarla ma'ruf üzere geçinin. Şayet onlardan hoşlanmadınızsa belki, bir şey hoşunuza gitmez ama Allah onda çok hayır kılar.**

Ayette geçen "Ta'diluhunna"nın türediği "a-d-l" sinirli et demektir. Adaleleri, pazuları kuvvetli erkek için kullanılır. Buna göre erkeğin bir maksatla kadın üzerine baskı, şiddet kullanması anlamına gelir. Bakara sûresi 232. ayette de geçmişti.

Ayetin bize neyi anlatmaya çalıştığını anlayabilmek için indiği tarihsel ortamda kadın üzerinde süren haksız erkek tasarrufuna bakmak lazım. İslam öncesinde kocası ölen bir kadının hem kendisinin, hem malının miras olarak başkalarına intikal ettiğine yukarıda değinmiştik. Bu da, ölen adamın akrabalarından birinin -tabii ki bir erkeğin- elini çabuk tutup kadın üzerine abasını atmasıyla mümkün olurdu. Kim dul kadının üzerine abasını atarsa kadın onun olurdu. Bu durumda isterse kendisi o kadınla evlenir, isterse bir başkasıyla ev-

lendirme hakkını eline geçirir, isterse de kimseyle evlendirmezdi. (Bkz. Buhari, Tefsir, 4/6; İkrah, 5.) Ayet bu haksız erkek tasarrufunu kesin olarak yasakladı. Bunun yanında bir erkek haşlanmadığı eşine olmadık zorluklar çıkarıyor, ona eziyet ediyor, bir bakıma hayatını kendi tasarrufu altında rehin tutuyordu. Kadın mihrini verebilirse kendini kurtarabiliyordu. Ayet bu uygulamaya da son verdi ancak bir istisna koydu ki, o da:

"Apaçık olan çirkin bir hayâsızlık" halidir. Normal hallerde mihr geri alınmaz (2/Bakara, 229). 19. ayet buna istisna getirmiştir. Burada "fahişetün" kelimesinin seçiminden kastedilen, kadının ya zina suçunu işlemesi veya hayatı tahammülsüz kılacak derecede geçimsiz davranması, evlilik hukukuna riayet etmemesi halinde başvurulacak bir baskı yoludur. Müfessirlere göre bu durumda erkek, evlenirken kadına verdiği mihr veya malın bir bölümünü geri alabilir, bunun için kadını zorlayabilir. Geri alınmak istenen mihr veya masraf "**bir kısmı**"dır, çünkü evliliğin iyi sürdüğü zamanlarda yapılan harcamalar geri istenmez.

Yeri gelmişken önemli bir hususa değinmek gerekir: Bazı çağdaş bilginler ve kanaat önderleri "İslam Hukukuna göre kadın yemek pişirmek, çocuğunu emzirmek zorunda değildir. Erkekte kadın gibi yemek pişirmeli, çocuğuna bir sütanne tutmalı" demektedirler. Bu görüşün modern dünyaya bakan yüzü, İslamiyet'teki aile düzenini Batılı kadın-erkek ilişkisine göre yorumlamayı; geçmişe bakan yüzü yerel/yöresel bir Arap geleneğini İslam'ın amir, genel ve ebedi bir hükmüymüş gibi empoze etmeyi hedefliyor. Fetvanın mantığı fıkıh kitaplarına geçmiş yerel ve yöresel bir geleneğin günümüz modern telakkisine dayanak teşkil etmesine dayanır. Burada "örf ve gelenek" söz konusu olduğuna göre, tefsirini yapmaya çalıştığımız ayetin genel bağlamı içinde söz konusu fetvaya bakmak lazım. Kur'an-ı Kerim'in, erkeklere hitaben kadınlarla **"Ma'ruf üzere geçinme"**yi emretmesinin birkaç anlam düzeyi var:

1) Güzellikle, severek, karşılıklı saygıyı koruyarak, hak ve hukuka titizlikle riayet ederek evlilik beraberliğini sürdürmek. Bunun sübjektif hayata ilişkin bir tavsiye olduğunu söylemek mümkün. "İşret ve muaşeret"in "örf ve ma'ruf"la bir arada zikredilmesi, geçimin zahiri/objektif yanı kadar sübjektif/duygusal yanı arasında sevgi temeline dayalı uyum, ahenk ve sükûnuna işaret etmektedir. Ma'ruf üzere eşiyle işret ve muaşeret içinde olan insan, yuvasını cennet bahçesine çevirir.

2) Evliliğin ve ailenin tarihsel sürekliliğini korumak üzere "örf ve sahih gelenekler"e göre geçinmek. Aile, ilk birkaç insanla (Âdem, Havva ve çocukları) başlamış ve ilk insan toplumunun ilk yapı taşı olmuştur. Bu özelliği dolayısıyla

beşeriyetin bugüne kadar süren ve yarına intikal ettirmek zorunda olduğumuz bir beraberlik formudur. Ailenin tarihte alternatifi olmadığından tarihsel formunu korumak gerekir, bu da ancak beşeriyetin sahih örfünü korumak suretiyle mümkün olacaktır.

3) Yatay anlamda her toplumun bu kadim örfü kendi özel şartlarında yaşadığı, tezahür ettirdiği ma'ruf ilişkiler çerçevesinde evlilik beraberliğini sürdürdüğü bir tarzı vardır. Müslüman toplumun sahih örfü, meşru gelenekler mecmuasıdır. Bir toplumun örfü o toplumun konsensüsü, icmaıdır. Elbette örf, Kur'an ve Sünnet'in ana hükümlerine aykırı olamaz, aynı zamanda o toplumun maddi, sosyal ve iktisadi kapasitesini zorlayan talep ve teklifleri de ihtiva edemez. Mehir, çeyiz, mesken seçimi, alınacak eşyalar, nişan-düğün ve karşılıklı vecibe ve yükümlülükler toplumun kabul edilmiş standartlarına, gelenek ve geçerli teamüllerine göre olmalı; İslami hüküm ve sınırları aşmamalı; tarafları maddi ve sosyal imkânlarını zorlayacak, altüst edecek tarzda olmamalı; israf ve gösterişten, başkalarını kıskandıracak tutum ve tekellüflerden kaçınmalıdır. Esasında evlenecek çiftlerin başka hasletler yanında bu konuda da denklik (küfüv) şartına riayet etmeleri bu hükmün yerine getirilmesini sağlayacaktır.

Bu çerçeveden bakıldığında, özellikle "kadının İslam'da ne kadar büyük haklara sahip olduğunu anlatabilmek" için, ev ve aile düzeninde kadının "çocuğunu emzirmek veya yemek yapmak zorunda değildir" denmesinin herhangi bir esası yoktur. Haddizatında bu fetvanın mantığı da yoktur: Kadın yemek pişirmeyecek, çamaşır yıkamayacak, çocuk emzirmeyecek, eve ve çocuklara bakmayacaksa, bu işleri onun geçimini, sağlık ve güvenliğini üslenen erkek yapacaksa, aile ve ev düzeni nasıl devam edecek? Fıtri iş bölümü açısından erkek niçin onun sorumluluklarını üstlensin? Çalışan kadına erkeğin ev işlerinde yardımcı olması elbette anlaşılır bir şeydir ve gereklidir. Erkek ve kadının karşılıklı hak ve sorumlulukları yoksa niçin evlilik yapsınlar? Geriye çiftleşme ihtiyacı kalıyor ki, bu amaçlı evlilik "aile" kavramı dışında başka bir formdur.

Adet muhkemdir (El adetu muhakkemetün) demişlerdir. Sarih bir nasla çatışmadıkça adetler çeşitli uygulamalarda referans alınır. Arap yarımadasının bir bölgesinde -İslam öncesinde veya bugün- geçerli olan adetler evrensel teamüller değildir. İslam'dan önce kadınlar "zi'r" tabir edilen sütannelere verilirdi, anlayışlarına göre bu hem annenin beden sağlığını korur hem bebeğin badiyede daha sağlıklı yetişmesine imkân verir. O günün adetlerine göre Hz. Peygamberimiz (s.a.v) de bir sütanneye -Hz. Halime- verilmişti. Bu daha çok zengin ailelerin başvurduğu bir adetti, yoksulların zaten buna gücü yetmezdi, onların hanımları ancak başkalarının çocuğunu emzirirlerdi. Açıkça anlaşıla-

cağı gibi bu hem belli bir bölgenin, hem belli bir zümrenin âdetiydi ki bundan İslam adına evrensel bir hüküm çıkarmak mümkün değildir. Adetler muhtelif olup biri diğerine irca edilemez. Bir bölgede adet olan şey başka bir bölgede adet değildir. Burada gözetilecek yegâne prensip, âdetin Kur'an ve Sünnet'e muhalif olmaması ve toplumun genel kabulüne dayanmasıdır. Kur'an ve Sünnet'in genel çerçevesi ile toplumsal genel kabul âdetin belli bir kesimin aleyhinde ve zarar verici niteliğini ortadan kaldırır. Biz bu manadaki adetlere "örf" diyoruz ki, örf tanımı ve tabiatı gereği Kur'an'a uygun olandır. Bir adet zarar verici ise, bu örf olma özelliğini kaybetmiştir, ona uymak gerekmez, hatta ortadan kaldırılması için gayret göstermek gerekir.

Bizim örfümüzde çocuğa anne bakar, onu emzirir –Allah çocuğun rızkını annesinin göğsünde halketmiştir-, bakımını üstlenir, bu arada evin işlerini de yürütür. Buna mukabil erkek kadının geçiminden, güvenlik ve sağlığından sorumlu olur. Bu hak ve vecibeler örfün esasını teşkil eder; yazılı kanunlar hükmünde geçerli olan teamüller ve uygulamalardır. Arap yarımadasının daracık bir bölgesindeki bir geleneği İslam'ın amir ve herkese tatbik edilecek bir hükmü değildir.

Bu gibi istisnai durumlar yoksa gözetilmesi gereken ana yol "**ma'ruf üzere geçinmek**"tir. Bu çerçevede "ma'ruf üzere geçinme"nin birkaç anlam düzeyi var:

Bazen evlilik beraberliğini sürdürmek hayli güçleşir. Tabii ki bıçak kemiğe dayanmışsa yani artık beraber olmak tamamen mümkün olmaktan çıkmışsa boşanmak gerekir. Çünkü boşanılmadığı takdirde daha büyük zararlar doğabilir, yerine göre taraflar birbirini öldürmeye kalkışabilir. Fakat sadece sübjektif sebepler dolayısıyla erkek eşinden hoşlanmıyorsa, yine de onu nikâhı altında altında tutması önerilir. Çünkü hiç tahmin etmediği faydalar hâsıl olabilir. Bir kere o onun sınav sebebidir, sabreder de evlilik beraberliğini sürdürebilirse bundan dolayı büyük ecre nail olur. Ondan yani hoşlanmadığı eşinden doğacak bir çocuk her ikisine "çok hayır" sağlar. Efendimiz "Hiç kimse karısına kin beslemesin. Çünkü onun bir huyunu beğenmezse, mutlaka bir başka huyunu beğenir." (Müslim, Rada', 61.)

"Çirkin hayâsızlık" söz konusu değilse, sabreden erkek belki eşinin yüzü suyu hürmetine rızkı bollaşır, önünde yeni kapılar açılır, işleri iyi gider. Hele kadın, boşandığı takdirde büyük mağduriyetlere uğrayacaksa, korumasız kalıp kötü yollara düşecekse erkeğin sabrederek onu nikâhı altında tutması, onu koruyup geçimini üstlenmesi onun büyük hayırlara sahip olmasını sağlayabilir. Bir dönem hoşlanmadığı eşinden bir süre sonra hoşlanmaya başlar, böylelikle evlilik hayatı devam eder. Bazı durumlarda kadın, erkeğinden sadece nikâhı

altında kalıp sosyal statüsünün korunması talebinde de bulunabilir, böyle durumlarda erkeğin eşini boşamayıp nikâhı altında tutması tavsiye edilmektedir.

Efendimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Sizin en hayırlınız, aile fertlerine en hayırlı olandır. Ailesine en hayırlı olanınız (da) benim." (İbn-i Mace, Nikâh, 50; Tirmizi, Menakib, 64.) Bu demektir ki, ailede örnek almamız gereken bizim her konuda rol modelimiz olan Hz. Peygamber (s.a.v)'dir.

وَإِنْ أَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ إِحْدٰىهُنَّ قِنْطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا أَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا ﴿٢٠﴾ وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضٰى بَعْضُكُمْ إِلٰى بَعْضٍ وَأَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا ﴿٢١﴾

20. Bir eşi bırakıp yerine bir başka eşi almak isterseniz, onlardan birine (öncekine) **yüklerle** (mal ve para) **vermişseniz bile ondan hiçbir şey almayın. Ona iftira ederek ve apaçık bir günaha girerek verdiğinizi alacak mısınız?**

21. Onu nasıl alırsınız ki, birbirinize katılmış (birleşerek içli-dışlı olmuş)**tınız. Onlar sizden kesin bir güvence** (kuvvetli bir ahit) **de almışlardı.**

19. ayette belirgin olarak "hayâsız çirkinlikte bulunan kadınlar"la ilgili takip edilecek yol anlatılmıştı. Burada herhangi bir kusur ve suçları olmadığı halde kocaları tarafından boşanılmak istenen kadınlarla ilgili hükümler ele alınmaktadır.

Şanı yüce Allah, "hoşlanmasanız dahi, eşlerinizi nikâhınız altında tutun. Belki birçok hayra ve faydaya nail olursunuz" tavsiyesinde bulunuyor. Ama erkek hoşlanmadığı karısını mutlaka bırakıp bir başkasıyla evlenmek istiyorsa, nikâh akdi sırasında ona verdiği mihri geri istemesin. Bu mihr ne kadar çok olursa olsun, isterse yüklerle mal-para veya çuval dolusu altın olsa bile (3/Âl-i İmran, 14). Sebebi açık:

a) Belirgin bir kusuru olmadığı halde kadının yuvası dağılacak,

b) İktisadi geliri yoksa korumasız ve muhtaç duruma düşecek,

c) Toplumda boşanmış veya eşi tarafından terkedilmiş bilinecek.

d) İleride evlenip evlenmeyeceği belli değil.

e) Evlense dahi yeni eşinin iyi olup olmadığını bilemez.

f) Dahası aralarında geçen güzel-mutlu günlerin hatırı ve hatırası var. En çok eşler birbirine vefa göstermeli.

Kusuru veya suçu olmadığı halde ona iftira atarak, kötüleyerek mihrine

veya malına sahip çıkmaya çalışmak "bühtan"dır. Bühtan, kişinin karşılaştığında cesametinden, büyüklüğünden veya olağan dışı özelliğinden şaşakaldığı şeye veya duruma denir. Yüce Allah, kadına mihr vermeyi farz kılmıştır. Kişi bunu geri isterse, sanki bu hükmü inkâr etmiş, büyük bir işe kalkışmış olur. Nikâh sırasında geri alınmak üzere mihr tespit ve takdir edilmez. Mehir kadının hakkıdır. Erkek aksine davrandığı zaman zulmetmiş olur. Bir başka anlamı da, kadına iftira atarak mihrini geri almaya çalışmak, iftiranın cezasını üstlenmeyi kabullenmektir. Malını geri almaya kalkışan, eşinin zımnen çirkin ve hayâsız bir fiili irtikâp ettiğini sanki anlatıyormuş gibi olur. Allah'tan korkan ve kendini bilen erkek böyle bir suçu irtikâp edemez.

Evet, dahası kaç sene evli kalmışlarsa, o süre içinde güzel ve mutlu günler geçirmişlerdir, birbirine karılmış, katılmış, içli dışlı olmuş, aynı yatağı paylaşmışlardır. "**Feza** (ifza)" kişinin bir başkasının boşluğuna girmesi, onun dünyasına katılması demektir ki, gerdeğe girmekle kadın ve erkek biri diğerinin dünyasına katılır, hem bedensel hem duygusal olarak birbirlerine karılırlar. Birinin diğerine ulaşması, kavuşması için kullanılan bu kelime, aynı zamanda kadın ve erkeğin ruhsal olarak iç boşluklarını birbirleriyle doldurduklarını ima eder. Evlilik sadece cinsel birleşme değil, bedensel temas/cinsel birleşme üzerinden ruhların da kenetlenmesi, aradaki boşluğun "öteki ben"le doldurulmasıdır ki, bu evliliğe beden yanında müteal bir boyut ve anlam kazandırmaktadır.

Geride kalmış olsa da, güzel günlerin hatırı ve hatırası adına da olsa, erkek ayrılmak istediği eşinden malını almasın, çuvallar dolusu altın vermişse dahi ona bıraksın.

Evlilik akdi yapıldığında kadın erkekten "kuvvetli bir ahit" yani kesin bir güvence alır. Erkek eşi olacak, onu koruyacak, sorumluluklarını üstlenecek ve hayatı birlikte yaşayacaklar. Bu güvence dolayısıyla kadın kendini erkeğine verir, en değerli varlığını ona sunar. Bu verilmiş güvenceye rağmen, eş değiştirmeye kalkışan bir erkek tabiatıyla kusurludur. Kusurlu olduğu yetmiyormuş gibi bir de eşine iftira atarak, bühtanda bulunarak onun hakkı olan mihrine veya malına sahip çıkmaya çalışması kabul edilebilir değildir: Allah'ın Resûlü (s.a.v) "**Veda hutbesi**"nde şöyle buyurmuştu: "Kadınlar hakkında Allah'tan korkup sakının. Siz onları Allah'ın birer emaneti olarak aldınız ve Allah'ın kelimesi ile onların namuslarını kendinize helal kıldınız" (Müslim, Hac, 147; Müsned, V, 72).

Bu ayeti temel alan bilginler, kadına verilecek mihrin "üst sınırı"nın olmadığını söylemektedirler. Genellikle kişiler kendi gelir seviyelerine ve sosyal konumlarına göre mihr vermekle yükümlü iseler de, gücü yetenin "yüklerle mal ve para" vermesinde sakınca yoktur. Kadın kendi mihrinin sahibidir. **İmam**

Ebû Yusuf ve **İmam Muhammed**'e göre zengin kadın, fakir kocasına zekât verebilir; çünkü ailede kadın ve erkek, hukuken malî bağımsızlığa sahip iki ayrı varlıktır. Mezhebin kurucu ismi **Ebu Hanife** ise bu ayetten hareketle, zengin kadının fakir kocasına zekât veremeyeceğine kail olmuştur.

وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ اٰبَآؤُكُمْ مِنَ النِّسَآءِ اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ ۭ اِنَّهٗ كَانَ فَاحِشَةً وَمَقْتًا ۭ وَسَاۗءَ سَبِيْلًا ﴿٢٢﴾ حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ اُمَّهٰتُكُمْ وَبَنٰتُكُمْ وَاَخَوٰتُكُمْ وَعَمّٰتُكُمْ وَخٰلٰتُكُمْ وَبَنٰتُ الْاَخِ وَبَنٰتُ الْاُخْتِ وَاُمَّهٰتُكُمُ الّٰتِيْٓ اَرْضَعْنَكُمْ وَاَخَوٰتُكُمْ مِّنَ الرَّضَاعَةِ وَاُمَّهٰتُ نِسَاۗىِٕكُمْ وَرَبَاۗىِٕبُكُمُ الّٰتِيْ فِيْ حُجُوْرِكُمْ مِّنْ نِّسَاۗىِٕكُمُ الّٰتِيْ دَخَلْتُمْ بِهِنَّ ۡ فَاِنْ لَّمْ تَكُوْنُوْا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ ۡ وَحَلَاۗىِٕلُ اَبْنَاۗىِٕكُمُ الَّذِيْنَ مِنْ اَصْلَابِكُمْ ۙ وَاَنْ تَجْمَعُوْا بَيْنَ الْاُخْتَيْنِ اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ ۭ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُوْرًا رَّحِيْمًا ﴿٢٣﴾

22. **Kadınlardan babalarınızın nikâhladıklarını nikâhlamayın. Ancak** (cahiliyede) **geçen geçmiştir. Çünkü bu, 'çirkin bir hayâsızlık' ve 'öfke duyulan bir iğrençliktir.' Ne kötü bir yoldu o!..**

23. **Sizlere anneleriniz, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeşlerin kızları, kız kardeşlerin kızları, sizi emziren** (süt) **anneleriniz, sütkız kardeşleriniz, kadınlarınızın anneleri ve kendileriyle** (gerdeğe) **girdiğiniz kadınlarınızdan olup koruyuculuğunuz altında bulunan üvey kızlarınız -onlarla gerdeğe girmemişseniz, size bir sakınca yoktur-. Sizin sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri ve iki kız kardeşi bir araya getirdiğiniz** (evlilik) **haram kılındı. Ancak** (cahiliyede) **geçen geçmiştir. Şüphesiz, Allah, bağışlayandır, esirgeyendir.**

Bu üç ayet, açık bir biçimde evlilik yasaklarını hükme bağlamaktadır. Neslin devamı için erkek ve kadın birbiriyle evlenir. Evliliği sıradan yani gayrı meşru ilişkiden ayıran niteliği nikâh akdine dayanmasıdır. Çiftler, onları yaratan Allah adına -yukarıdaki hadiste belirtildiği üzere "Allah'ın kelimesi"yle- ve özgür iradeleriyle yani icap ve kabul esasına uygun olarak bedenlerini birbirlerine sunarlar. Fakat meşru bir beraberlik sadece ve formel bir nikahtan ibaret olmadığı gibi, bireysel özgürlüğün kullanılması da tek başına beraberlikler için yeterli değildir. Birbirleriyle evlenmeleri yasak olanlar vardır ki, bu şahıslar arasında sahih nikâh aktedilemez. Bu üç ayet söz konusu yasakları sıralamaktadır.

"**Kadınlardan babalarınızın nikâhladıklarını nikâhlamayın. Ancak** (cahiliyede) **geçen geçmiştir. Çünkü bu, 'çirkin bir hayâsızlık' ve 'öfke duyulan bir iğrençliktir.' Ne kötü bir yoldu o!..**" Arapçada "nikah" katmak, eklemek demektir. Hz. Peygamber (s.a.v), "Nikâh benim sünnetimdir" (İbn-i Mace, Nikâh, 1) buyurmuştur. Nikâhla ilgili başka ayetler de var (Bkz. 4/Nisa, 3; 24/Nur, 32; 33/Ahzab, 49). **Kerhi**, nikahın hakiki manasıyla "cinsel birleşme", mecazi manasıyla "evlilik sözleşmesi (akid)" olduğunu söylemiştir. Kişinin babasının nikâhı altına aldığı bir kadın, hükmen onun üvey annesidir, babası ister onunla gerdeğe girmiş olsun isterse sadece akit yapmış olsun, onunla evlenemez. İslam'dan önce bu mümkündü, insanlar babalarının hanımlarıyla evlenebilirlerdi. Bu yasaklandı, böylelikle ister cinsel birleşme amaçlı ister sadece akit amaçlı, olsun, hiçbir şekilde babanın hanımıyla nikâh caiz değildir. Caiz olmayan yani gayrı meşru bir nikâh ve dolayısıyla kişinin babasının hanımıyla cinsel ilişkiye girmesi akıl, Şeriat ve sahih örf bakımından bir hayâsızlık, çirkin bir fiildir. Nitekim üzerinde soğukkanlılıkla düşünüldüğünde, bunun kabih bir fiil olduğu anlaşılabilir. Bu hayâsız fiili işleyenler Allah'ın gazabına uğrarlar, insanlar da buna muttali olduklarında öfkelenirler. İslam öncesi cahiliyede bu türden fiillere rastlanmıştır ama bu kötü bir yoldu.

"**Sizlere anneleriniz, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeşlerin kızları, kız kardeşlerin kızları, sizi emziren** (süt) **anneleriniz, sütkız kardeşleriniz, kadınlarınızın anneleri ve kendileriyle** (gerdeğe) **girdiğiniz kadınlarınızdan olup koruyuculuğunuz altında bulunan üvey kızlarınız -onlarla gerdeğe girmemişseniz, size bir sakınca yoktur-. Sizin sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri ve iki kız kardeşi bir araya getirdiğiniz** (evlilik) **haram kılındı. Ancak** (cahiliyede) **geçen geçmiştir. Şüphesiz, Allah, bağışlayandır, esirgeyendir".** Ayet, 14 grup kadını nikâhlamanın yasak olduğunu belirtir. Bunların yedisi nesep bakımından, yedisi nesep bakımından olmayan yasak olanlardır.

İlk gruptakiler:

1) Anne (babaanne ve anneanne de anne sayılır),
2) kızlar,
3) kız kardeşler,
4) halalar,
5) teyzeler,
6) erkek kardeşlerin kızları,
7) kız kardeşlerin kızları yani yeğenler.

İkinci gruptakiler:

1) Sütanneler,

2) sütkız kardeşler,

3) kayınvalide,

4) eşinin varsa kendisinden önceki evliliğinden olan kızları yani üvey kızlar,

5) gelini,

6) babasının hanımı yani üvey anne,

7) baldız. Baldızla nikâh, iki kız kardeşin aynı anda nikâh altında bulundurulması şeklinde yasaktır. Eşi vefat eden bir erkeğin, baldızıyla evlenmesinde sakınca yoktur.

Nesep yönünden olanlarla nikâh yasağı ebedidir, hiçbir şart ve durumda caiz olmaz. İkinci gruptakilerle ilgili yasak arızidir yani şartlar ve durumlar dolayısıyla konmuş bir yasaktır. Mesela bir kadından süt emilmemiş veya bir kızla aynı kadından süt emilmemiş olsaydı, onlarla nikâh caiz olurdu. Hz. Peygamber (s.a.v) "Nesep yönünden kendileriyle evlenmek yasak olanlar, süt yönünden de yasaktır" (Buhari, Nikâh, 20; Müslim, Rada', 1-2) buyurmuştur. **İmam Malik**, bilmeden gerdeğe giren sütkardeşler, bunun farkına vardıkları anda boşanırlar hükmünü vermiştir.

İslamiyet sütkardeşle evliliği yasaklamıştır. Hz. Ali (r.a.) anlatıyor: "Ben: "Ey Allah'ın Resûlü! Siz niye bizi bırakıp da Kureyş'e rağbet gösteriyorsunuz?" demiştim. Bana: "Yanınızda rağbet göstereceğim bir (kadın) var mı?" dedi. Ben: "Elbette, Hamza'nın kızı var!" dedim. Bunun üzerine: "O bana helal olmaz. Çünkü o, benim süt kardeşimin kızıdır" buyurdular." (Müslim, Rada 11; Nesâî, Nikâh 50). Söz konusu evliliğin birçok hikmeti vardır. Sütkardeşlerle evlilik yasağı, ensestin en geniş çerçevede yasak kılınmasıyla ilgilidir. Sütkardeşlerle evlilik yasak olduğuna göre ayette birinci gruptakilerle evlenmek hayda hayda yasaktır, Allah'ın hudutlarını çiğnemektir.

Diğer yandan eşimizle evlenmemiş olsaydık onun annesiyle, oğlumuzla nikâhı olmasaydı gelinimizle, babamız annemiz olmayan bir kadınla evlenmeseydi veya eşimiz ölse veya ondan boşanacak olsak baldızımızla evlenmemiz mümkündür. Üvey kızlarla ilgili hüküm, anneleriyle zifafa girilmemişse yani cinsel birleşme gerçekleşmemişse bu durumda üvey kızlarla evlenmek mümkündür. Anneleriyle cinsel birleşme gerçekleşmişse, üvey kızlar ister üvey babalarının himayesinde olsun olmasın, ona yasak olur. "Kadın halası veya teyzesi ile aynı nikâh altında bulundurulamaz" (Buhari, Nikâh, 27; Müslim, Nikâh, 33). Elbette İslam öncesinde bu yasakları ihlal eden evlilikler dolayısıyla herhangi bir yaptırım gerekmez, çünkü geçen geçmiştir. Önemli olan kişinin

İslamiyet'i benimsediği andan itibaren helal ve meşru dairede ilişkilerini sürdürmesi yani meşru nikâhla evlilik yapmasıdır.

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَأُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَٰلِكُمْ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٢٤﴾

24. Sağ ellerinizin mâlik olduğu (câriyeler) **dışındaki kadınlardan 'evli, iffetli ve özgür' olanlarla da** (evlenmeniz haramdır.) **Bunlar, Allah'ın üzerinize yazdığıdır. Bunların dışında kalanı iffetlerini koruyup fuhuşta bulunmamak üzere mallarınızla** (mihr vererek) **evlenecek kadın aramanız size helâl kılındı. Öyleyse onlardan hangi şeyle** (veya ne kadar) **yararlandıysanız, onlara ücret** (mihr) **lerini tespit edildiği miktarıyla ödeyin. Miktarın tespitinden sonra, karşılıklı hoşnut olduğunuz bir şey konusunda üstünüze bir sorumluluk yoktur. Şüphesiz Allah, bilendir, hüküm ve hikmet sahibi olandır.**

"Sağ elin sahip olduğu kimseler" savaş esiri cariyelerdir. Bunlar, sıfatları bu ayette belirlenmiş olan muhsan kadınlardan sonra evlenilecek, nikâh altına alınacak kadınlardır. Ahzab, 50. ayet bunu tasrih eder. 25. ayet bu konuya tekrar dönecektir.

Yukarıda kendileriyle evlenilmesi yasak olan kadınlar tek tek sayıldı. Bu ayette bunlara gayet tabii olarak "evli kadınlar" da eklenmektedir. Bu da İslam'ın çok erkekli veya çok kocalı evliliği (poliandri) yasakladığını göstermesi bakımından önemlidir. Çok erkekle evliliğe genelde az rastlanır. Eski toplumlarda ve özellikle anaerkil kabileler arasında bu türden evliliklere rastlamak mümkün. Bazen aynı kadın iki erkek kardeşle de evlenebilirdi ki, buna fratemal poliandri denmektedir. Çok eşli evliliğin (poligami) çok kadınla evlilik şekline (polijini) çokça rastlanır.

"**Muhsana**" Kur'an-ı Kerim'de evli, iffetli ve özgür kadın manasında kullanılır. "Hısn-ıhsan" korumak, engellemek anlamına gelir. Enbiya, 80. ayette "koruyucu nesne" anlamında kullanılmıştır. "Hısn" kale demektir ki, içindekileri düşmana karşı koruduğu için bu ismi almıştır. Hz. Meryem iffetini bir kale gibi koruyan seçkin bir kadındır (66/Tahrim, 12.) Özgürlük, insanı başkasının tahakkümünden ve temellükünden korur; iffet kişiyi uygunsuz tutum ve

davranışlardan uzak tutar; evlilik de hem kadını hem erkeği zina ve hayâsız davranışlardan korur. Hz. Ömer'e atfedilen bir söze göre "evlilik insanı cehennem azabından korur." İffet ve namus erkek ve kadın için de söz konusudur. Bu yüzden erkeğe "muhsan", kadına "muhsan" denir. Bu da bize gösteriyor ki, İslam bakış açısından iffet ve namus sadece kadının değil, erkeğin de sahip olup korumak zorunda olduğu yüksek bir değerdir. İffetsizlik -mesela zina- yaptığı zaman erkeğin tolere edilmesine karşı, kadının ağır cezalara çarptırılması toplumsal bakımdan ikiyüzlülüğe işaret eder.

Ayet din farkı yönünden herhangi bir kayıt getirmediği için Yahudi ve Hıristiyan olan kadınlar için de aynı sıfatın kullanılabileceği anlaşılıyor. Bu da bizi kendileriyle evlenilecek kitap ehli kadınlarda iffet ve namuslu olma şartının aranması gerektiğini gösteriyor. Bakara, 220. ayet müşrik kadınlarla evlenmeyi yasaklar; Maide, 5. ayet ise kitap ehlinden kadınlarla evlenmeye izin verir. Bu ayetle de bir arada düşünüldüğünde gayrimüslim kadınlarda mü'minlik (yani kendi dininin mü'mini), iffet ve namus şartları aranması gerektiği anlaşılmış olur.

Evli kadınlarla evlilik yasaktır ancak savaş esiri kadınlar eğer esaretten önce evli iseler onlarla evlenmek mümkün. Hamile iseler doğurmalarını veya iddetlerini doldurmaları gerekir. Kişi sadece elinde bulundurduğu savaş esiri (cariye) kadınla birleşebilir, başkasının esir kadınıyla birleşemez. (Bkz. Müslim, Rada', 33-35; Ebu Davud, Nikâh, 45).

"Bunların dışında kalanı iffetlerini koruyup fuhuşta bulunmamak üzere". "Musafihin" boşa su akıtmak demek olup, sadece ve sadece bedensel tatmin gayesiyle birleşmeye atıftır. Kan akıtmak için de kullanılır (6/En'am, 145). Sadece cinsel şehvetin tatmini için yapılan birleşme, boşa akıtılmış su olarak tavsif edilmiştir. Burada üzerinde durulması gereken bir incelik vardır. Cinselliğin üç boyutundan söz etmek mümkün:

a) Gıda, giyim, şöhret, servet vb. yollarla elde edilmesi mümkün olmayan en yüksek seviyedeki haz. Cinsel birleşme kadın ve erkeğin bedenleri üzerinden tattıkları bir hazdır ki, bu hazzın enstrümanları beden olmakla birlikte hakiki mahiyette bedeni aşkındır. İnsan bununla, varlıkta ve aslında ahiret âleminde çok daha yüksek haz ve lezzetlerin olduğu fikrine varır. Cennette "Nefislerin iştiha ettiği her şey" (43/Zuhruf, 71) bulunur ki, oradaki şehvet ve iştah verici şeyler ile dünyadakiler arasında kalite ve mahiyet açısından kıyas kabul etmez farklar vardır.

b) Cinsellik, üreme yoluyla neslin devam etmesi için kadına ve erkeğe bağışlanmış bir haz, bir tür ödüldür. Bu öylesine kuvvetli bir cazibedir ki, eğer

kadın ve erkek arasında bunun çekim gücü olmasaydı ne erkek kadına ne kadın erkeğe tahammül ederdi. İki cins arasındaki bu güdüsel kuvvet onları bir araya getirir-buluşturur, biri diğerine itip bağlar ve çiftleşmelerine, böylelikle üremelerine yol açar. Sürekli olduğu için bir defa ile son bulmaz, her durumda yeniden kuvvetli bir güdüyle tekrar ortaya çıkar, böylece kadın ve erkek hayat boyu beraberliklerini sürdürme gücünü, azim ve iştiyakını bulur. Söz konusu kuvvetli cazibenin-bedenler arasındaki çekim gücünün devam edebilmesi için erkeğin erkeklik, kadının da kadınlık vasıflarını korumaları gerekmektedir. Eğer iki cins birbirlerine cinsel mesaj ve -elbette meşru yollarla- ulaşma arzusu duymayacak hale gelir veya birbirlerine olan bağlılık ve bağımlılıkları sona erecek olursa başka cinsel sapmalar ortaya çıkar; eşcinsellik, lezbiyenlik vb.

c) Cinsel yakınlaşma ve birleşme olmasa, erkek ve kadında belirli aralıklarla biriken fazla enerji, vücudu tahrip eden bir zehre dönüşür. Bunun sonucu stres, gerilim, psikolojik ve biyolojik rahatsızlıklar olarak tezahür eder. Nietszche ve Freud, felsefe ve tezlerinin neredeyse tamamını bu birikip de atılmayı bekleyen enerjinin bedende ve ruh dünyasında yol açtığı etkilere dayandırmaktadırlar. Fizyolojik olarak birleşme kadını ve erkeği rahatlatır, teskin eder, bedenleri dinlendirir. Böylelikle birbirlerinde sükûn bulurlar. Enerji birikimi kadına göre daha fazla olduğundan, erkeğin talepkarlığı daha önde gözükür. Bu yüzden aslında kadın da orgazm yoluyla büyük bir rahatlığa kavuştuğu halde, "erkeğin kadında sükûn bulması"ndan söz edilir (30/Rum, 21). Özetle nikâh akdiyle bir araya gelen erkek ve kadın:

aa) Neslin devamını sağlar;

bb) Tabii cinsel arzularını tatmin eder ve bu çok daha yüksek düzeydeki haz, zevk ve lezzetin varlığı fikrine götürür;

cc) Eşler arasında sevgi ve şefkati, himaye ve dayanışmayı tesis eder, bu da daha genel seviyede toplumsal sevgi ve dayanışmaya ilham kaynağı olur. **Marx**, **Engels** ve feministlerin düşündüklerinin aksine aile, genel toplumsal sevgi ve dayanışmanın temelidir.

Bu üç husus evliliğin anlam çerçevesini oluşturur. O halde bilinçli ve meşru çerçevede bir cinsellik bu üç boyutu içerir, içermek durumundadır. Ancak elbette cinsel birleşme, sadece ve sadece çocuk doğurma amaçlı değildir. Başka bir ifadeyle kadın ve erkeğin, "Allah'ın emri ve peygamberin kavliyle" bir araya gelmesi de yeterlidir. Tabii ki bir araya gelişin tabii yönelimi ve gayesi neslin devam etmesini sağlamaktır. Ama çocuk doğurma nasibi olmayan kadın ve erkekler vardır, bunlar da meşru çerçevede ailedir.

Ayette "musafihin" olarak vasıflandırılan kişiler ise, cinselliğin birinci ve

ikinci boyutlarını bir kenara itip sadece ve sadece bedensel zevk almak, sularını akıtmak üzere çiftleşmektedirler ki, bu aşkın/müteal anlamından koparılmış aşağı seviyede bir şehvet tutkusundan ibarettir. Kişiye salt şehvet tutkusu hâkim olunca, muhsan ve muhsana olma özelliklerini kaybeder, sadece eşiyle birleşmekle yetinmez, önüne gelen, canı çeken, cazip bulup hoşlandığı herkesle yatıp kalkmak ister. Bu "fuhuş"tur. Her önüne çıkanla yatan, zina ve fuhuş yapan erkek ve kadın "sifah"la insan tohumu olabilecek sperm ve yumurtalarını boşuna akıtıp duran, cinselliği asıl anlam ve amacından çıkarmış olur.

İffetine ve namusuna düşkün özgür insanlara yakışan, mihrlerini vererek kendileri gibi iffetli ve namuslu kadınları bulup onlarla evlenmeleri, mutlu bir yuva kurmalarıdır.

"Öyleyse onlardan hangi şeyle (veya ne kadar) **yararlandıysanız, onlara ücret** (mihir)**lerini tespit edildiği miktarıyla ödeyin."** Bu ayet Ehli Sünnet bilginleriyle Şia bilginleri arasında ihtilafa yol açmıştır. Sünni ulemaya göre ayette geçen "**İstemta'**" nikâh akdi sırasında kadınlara verilen veya ileride ödenmek üzere vaad edilen "mihr"dir. Çünkü kadın mihr olarak aldığı mal veya parayla yararlanır. Evliliğin sona ermesi durumunda birleşme vuku bulmuşsa mihr geri alınmaz, birleşme vuku bulmamışsa yarısı alınabilir.

Şii uleması ise bunun "mut'a nikâhı"nı ifade ettiğini söylemektedirler. Şii ulemasına göre **"Öyleyse onlardan hangi şeyle** (veya ne kadar) **yararlandıysanız, onlara ücret** (mihr)**lerini tespit edildiği miktarıyla ödeyin"** ayetinde geçen "istemta'tum" filini geçici yararlanma; "ucur"u da "ücret" olarak anlamaktadırlar. **Sünni ulema** ise fiilin evlilik, ücretin mihr olduğunu söylemektedirler. Ahzab, 50. ve Mümtehine, 10. ayetleri Sünni görüşü destekler, iki ayette geçen "ücret" mihr manasındadır.

İki büyük İslam akımı arasında belli başlı fıkhi görüş ayrılıklarından biri de bu konudur. **Mut'a**, geçici nikâh demektir. Belli bir süreliğine bir araya gelmek üzere karar veren bir erkek ve kadın aralarında belli bir ücret/mihr kararlaştırır ve karı koca hayatı yaşarlar. Sürekli nikâhtan farkı, miras paylaşımı ve boşamanın olmamasıdır. Boşamaya gerek yoktur, çünkü tayin ve tespit edilmiş süre tamamlandığında boşama kendiliğinden vuku bulur. Süreyi uzatmak mümkündür.

Hakikat şu ki, Sünni olsun Şii olsun, mut'a nikâhının Peygamber Efendimiz (s.a.v) zamanında uygulandığında görüş ayrılığı yoktur. Sünni bilginler ve kaynaklar, bu uygulamanın Hz. Peygamber tarafından neshedildiğini yani yürürlükten kaldırıldığını iddia ederken, Şii ulema uygulamanın **Hz. Ömer**'in tasarrufuyla ortadan kaldırıldığını öne sürmektedirler.

Rivayetlerden, Hz. Peygamber (s.a.v)'in özellikle savaş zamanlarında bu nikâha izin verdiği anlaşılmaktadır. (Bkz. Müslim, Nikâh, 11.) Cabir bin Abdullah'tan gelen bir rivayete göre, mut'a nikâhı Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer devrinde de sürmüştür (Buhari, Nikâh, 31; Müslim, Nikâh, 13). Müslim'de şöyle bir hadis yer almaktadır: "Ey İnsanlar, ben size kadınlara mut'a nikâhına izin vermiştim. İyi bilin ki Allah onu kıyamet gününe kadar haram kıldı. Kimin yanında böyle nikâhlı bir kadın varsa bıraksın ve ücret olarak da verdiğinden geri bir şey almasın" (Nikâh, 20). Ancak Şiiler söz konusu hadisleri güvenilir bulmamaktadır. (Şii görüş ve deliller için bkz. Tabatabai, Mizan, ilgili ayetin tefsiri.)

Sünni alîmler mut'a'nın hangi yolla yasaklandığına ilişkin görüş birliği içinde değiller. Kimine göre Kur'an'la yasaklanmıştır, delilleri Bakara, 228 ile Talak sûresi 1. ayetin iddetin gözetilerek boşama hükmünü getirmesidir. Bu iki ayet mut'a nikâhını neshetmiş bulunmaktadır. Neshine delil olarak Nisa, 12. miras ayetini gösterenler de vardır. Kimilerine göre ise bu uygulama Kur'an tarafından değil, sünnet tarafından yürürlükten kaldırılmıştır.

Buhari'nin ilgili yerdeki kaydına göre uygulama Hayber günü yasaklanmıştır. Huneyn savaşının devamı olan Evtas savaşı sırasında yasaklandığını söyleyenler olduğu gibi, yasağın Mekke fethinde veya Veda Haccı'nda yapıldığını söyleyenler de var. Zayıf bulunmakla beraber İbn-i Mace'deki bir kayda göre Hz. Peygamber bu uygulamaya üç defa izin verdi, sonra yasakladı (İbn-i Mace, Nikâh, 41.) Mut'a'ya bir veya iki kere izin verildiğine ilişkin rivayetler de vardır. İbn-i Abbas, Cabir bin Abdullah, Ubeyy bin Ka'b ve Abdullah ibn-i Mes'ud gibi sahabilerin de bu nikâhın ilk dönemlerde mubah olduğunu, sonraları Hz. Ömer tarafından yasaklandığını söylemişlerdir. Hatta bazı kayıtlara göre Hz. Ömer, Efendimiz'in bu yasağı koyduğunu çok sonraları öğrenmiş ve kendisi de yasaklamıştır. Şiilerin yer verdiği bir habere göre Hz. Ali şöyle demiştir: "Ömer mut'ayı yasaklamasaydı yolunu şaşıranlar,, isyankarlar ve eşkıya dışında kimse zina etmezdi." Ancak bununla ilgili kuşkular var: Eğer Hz. Ömer bu yasağı koyduysa, neden kendi hilafet döneminde yasağı kaldırmadı veya konulduğunda yasağa itiraz etmedi? İbn-i Abbas'ın da mut'a nikâhı konusunda farklı düşündüğünü biliyoruz. Şiilere göre İbn-i Abbas bu nikâhı caiz görüyordu, Sünnilere göre ise Hz. Ali'nin de yasağı vurgulaması üzerine İbn-i Abbas şöyle demiştir: "Ben mut'a nikâhına fetva vermedim, helal da kılmadım. Ancak Allah'ın ölü eti (meyte), kan ve domuz etini darda kalana helal kılması gibi mübah saydım."

Ehl-i Sünnet bilginlerine göre bu uygulama yürürlükten kaldırılmıştır, dört mezhep bu konuda müttefiktir ancak mut'a nikâhı yapanlara zina cezası

uygulanmaz. Sebebi, bu beraberliğin zina olup olmadığı konusunda şüphe bulunmasıdır.

"Miktarın tespitinden sonra, karşılıklı hoşnut olduğunuz bir şey konusunda üstünüze bir sorumluluk yoktur. Şüphesiz Allah, bilendir, hüküm ve hikmet sahibi olandır." Mihr, kadının kendisine verilen mal veya paradır. Kadın bundan dilediği gibi yararlanabilir. Ne ailesine ne kocasına vermek zorundadır. Mehir, kadının bedeninden yararlanmaya (istimta') karşılık ödediği bir ücret olduğu gibi kadının da kendisinden yararlandığı bir metadır. O halde mihrin bir yüzü kadına diğer yüzü erkeğe bakar. Aralarında belli bir miktar üzerinde anlaşmışlarsa, karşılıklı anlayış ve hoşnutlukla (et terazi) bunun miktarını isterlerse arttırabilir isterlerse düşürebilirler. (Bkz. 2/Bakara, 237 ve 4/Nisa, 4.)

Evlilikte olduğu gibi mihrin tespit ve takdirinde de "denklik (küfüv)" önemlidir. Daha önemli olanı maksat mutlu bir yuva kurup kolaylık göstermektir. Duruma göre sahabe hanımların iki pabuç mihrle yetindiklerini göz önüne aldığımızda, kolaylığın ne kadar önemli olduğunu anlamış oluruz. Rivayete göre iki pabuç mihrle yetinen bir kadına Allah'ın Elçisi (s.a.v) "Bu iki pabuca razı oldun mu?" diye sorunca o da "Evet" cevabını vermiş, o da bu evliliği onaylamıştır (Tirmizi, Nikâh, 22). Bazen bir avuç un veya belli miktarda yiyecek dahi mihr yerine geçer (Ebu Davud, Nikâh, 30). Bir şey vermek gerekir, bu "Bir demir yüzük olsa dahi" (Buhari, Nikâh, 14; Müslim, Nikâh, 76.) Hiçbir parası ve malı olmayan bir sahabeden Allah'ın Elçisi (s.a.v) bildiği bir sûreyi kadına öğretmesi karşılığında evlendirmiştir (Müslim, Nikâh, 76).

İbn-i Kesir, Hz. Peygamber'in gerek kendisi evlenirken gerekse kızlarını evlendirirken 12 ukiye mikatır mihr takdir ettiğini söyler. 12 ukiye 80 koyunun satın alınabildiği 400 dirheme tekabül eder. Hz. Ömer zamanında mihr miktarı artınca huzursuzluk baş göstermiş, bunun üzerine konuyla ilgili şöyle bir hutbe okumuştur: "Kadınların mihrlerini ne çok arttırdınız. Hz. Peygamber devrinde mihr 400 dirhemi geçmezdi. Eğer çok mihr vermek Allah katında bir üstünlük-takva olsaydı, sizler bu konuda onları geçemezdiniz." Bu sırada Kureyşli bir kadın "Ey mü'minlerin emiri! Yüce Allah'ın ,-'Eğer bir kadını bırakıp başkasını almak isterseniz, öbürüne yüklerle mihr vermiş olsanız bile geriye bir şey almayın' (4/Nisa, 20) buyurduğunu işitmedin mi? Nasıl sınır getirebilirsin?" diye itiraz edince Halife Ömer "İnsanlar, mihri sınırlamaktan vazgeçtim. Dileyen dilediği kadar mihr verebilir" dedi.

Bütün bunlar bize gösteriyor ki, mihr kadının hakkıdır. Bu "Allah'ın yazdığı farzdır", yerine getirilmesi icap eden yükümlülüktür. Erkek takdir edilen

mihri ödemeli veya taahhüdünü mutlaka yerine getirmelidir. Kadına da düşen mümkün mertebede erkeği zorlamayacak, onu borç altına sokup ileride kendisini de zor duruma sokacak yüksek taleplerden kaçınması gerekir.

Hak ve hukukun gözetilmesi beraberliklerin devamı ve mutluluk için şarttır; bu yüzden taraflar şanı Yüce Allah'ın her şeyi bilen, hüküm ve hikmet sahibi olduğunu akıllarından çıkarmamalıdırlar.

وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا اَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِاِيمَانِكُمْ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَانْكِحُوهُنَّ بِاِذْنِ اَهْلِهِنَّ وَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ اَخْدَانٍ فَاِذَا اُحْصِنَّ فَاِنْ اَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ ذٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ وَاَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٥﴾

25. **İçinizden özgür mü'min kadınları nikâhlamaya güç yetiremeyenler, o zaman sağ ellerinizin mâlik olduğu inanmış câriyelerinizden** (alsın.) **Allah sizin imânınızı en iyi bilendir. Öyleyse onları, fuhuşta bulunmayan, iffetli ve gizlice dostlar edinmemişler olarak velilerinin izniyle nikâhlayın. Onlara ücretlerini** (mihrlerini) **maruf** (güzel ve örfe uygun) **bir şekilde verin. Evlendikten sonra, fuhuş yapacak olurlarsa, özgür kadınlar üzerindeki cezanın yarısı**(nı uygulayın.) **Bu, sizden günaha sapmaktan endişe edip korkanlar içindir. Sabrederseniz sizin için daha hayırlıdır. Allah, bağışlayandır, esirgeyendir.**

Neslin ve toplumsal hayatın devamı için evlilik şarttır. Evlenecek kişiler arasında çeşitli bakımlardan denklik olması, evliliğin sürekliliği açısından önemlidir. Ancak bazı durumlarda kişi, kendi sosyal konumundan daha farklı bir insanla da evlenmek durumunda kalabilir. Burada temel alınacak kriter, eşin mü'min, iffetli ve namuslu olmasıdır.

"**Tavl**", uzunluktan kudret, güç ve kuvvet, mali imkân ve zenginlikten kinayedir. Özgür bir kadınla evlenmeye gücü yetmeyen bir erkek –ki özgür kadınla evlilik için talep edeceği mihri ödemek ve belli standartlarda geçimini üstlenmek gerekir– daha az mali yükümlülüğü olan biriyle evlenebilir. Ayetin indiği tarihsel ortamda bu savaş esiri cariyelerdir. O dönemde cariyeler, sahiplerinin

mülkü altında idiler. "**Yemin**" sağ el olup güç, kudret ve mülk edinme imkânını ifade eder. Yani güç ve kuvvetle, başka bir deyimle savaş sonucu ele geçirdiğiniz kimseler. Savaş esiri cariye, güç kullanılarak elde edilmiştir.

Cariye ile evlenmek için sahibinin iznini almak icap eder. Seçilecek eşin fuhuşta bulunmamış, gizli dost edinmemiş yani iffetli olmasına dikkat edilmelidir. Savaş esiri cariye için Kur'an-ı Kerim'in "**feta**" kelimesini kullanması dikkat çekicidir. Genç, delikanlı, cömert, gözü pek erkek için "feta"; genç güzel, ahlakına ve sözüne güvenilir cömert ve fedakâr kız için de "fetat" kullanılır. Bu ayette cariye de olsa, bir mü'min erkekle evlenme formasyonuna sahip cariyeye bu sıfat kullanılmıştır. Bu hem Kur'an'ın hem Hz. Peygamber'in köle ve cariyeyi içinde bulundukları düşük sosyal konumdan ahlaki ve manevi donanımla yükseltmeye matuf takip edilmesi gereken bir yoldur. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "Hiçbiriniz, 'kölem ve cariyem' demesin; köle de efendisine 'rabbim' demesin. 'Delikanlım, kızım' desin. Köle ve cariye de 'Efendim, hanımım' desin. (Çünkü yegâne) Rab (sahip) Allah'tır" (Buhari, Itk, 17; Müslim, Elfaz, 13).

Cariye ile evlenmek sosyal bakımdan düşük statülü biriyle evlenmek olmakla beraber, iman açısından kişiye herhangi bir halel getirmez. Kimin daha imanlı olduğu bilinmez, **Zeccac**'ın dediği gibi sırlar, kalplerin içi araştırılmaz, dış görünüşe ve beyana bakmak yeterlidir. Biri kendini mü'min olarak beyan ediyorsa, beyanı ile esas alınır, öyle kabul edilir. Nihayetinde bütün insanlar birbirinden türemedirler. Hepimiz Âdem ve Havva'nın çocuklarıyız, insanlık onuru bakımından aramızda fark yoktur. Üstünlüğün kriterleri ahlaki ve manevi erdemlerdir.

Mali ve sosyal yükümlülüğü özgür kadına göre daha az olan biriyle evlenecek kişi, kızı ehlinden yani velisinden istemeli ve ona mihrini vermelidir. Bazıları mihrin cariyenin efendisine verileceğini düşünmüş olsa da, "Onlara ücretlerini/mihrlerini verin" hükmünden, mihrin kızın veya kadının kendisine verilmesi gerektiğini düşünmek daha doğrudur.

İslam öncesinde cariyelerin bir bölümü ya kendi iradeleri veya sahiplerinin zorlamasıyla fuhuş yaparlardı. Genellikle sahipleri onları fuhşa zorlayıp para kazanırlardı. Kur'an-ı Kerim, sosyal bakımdan zayıf cariyelerin -ve belki de her toplumda sosyo-ekonomik bakımdan zayıf kadınların- zinaya zorlanmasını açık bir dille yasaklamıştır. (Bkz. 24/Nur, 33.) Mü'min bir erkekle evlenecek bir cariyenin fuhuştan uzak olması, açık ve gizli dost (ahdan), metres ilişkisi içinde olmaması gerekir. Zaten bu alışkanlıklarını bırakmamışlarsa onlarla evlenilmez, çünkü bu onların "muhsana" olma sıfatlarına aykırıdır.

Buna rağmen, fuhuş yapacak olurlarsa, özgür kadınlara verilen cezanın yarısı uygulanır. Bu da Nur sûresinde (24/2. ayet) açıkça belirlendiği şekilde

100 sopanın yarısı 50 sopadır. Recm olması mümkün değildir, çünkü taşlamanın veya taşlayarak öldürmenin yarısı olmaz. Ahzap, 30. ayette hipotetik (farazi/varsayımsal) olarak mü'minlerin anneleri olan Hz. Peygamber (s.a.v) hanımları için aynı suçtan dolayı öngörülen ceza özgür kadınlara uygulanan cezanın iki katıdır ki, bu da 200 sopa eder. Belki buradan hareketle Müslümanların başkanı olan kişinin zina suçu işlemesi durumunda eşine uygulanacak ceza da bu şeklide yani 200 sopa olarak takdir edilebilir. Netice itibariyle bu üç ayet temel alındığında Kur'an'da zina suçuna tayin edilen cezanın "recm" değil, sopa olduğu görülür.

Sosyal ve ekonomik bakımdan düşük konumda olan kadınlara zina suçuna karşılık öngörülen cezanın bu şekilde takdir edilmesi, Allah'ın onlara merhametinin sonucudur. Belli ki, sosyal konumlarından, zayıflıklarından dolayı kendilerini koruyamayacak durumlara duçar olabilirler. Hatta bazı bilginler, evli olmayan cariyeye 50 sopa cezasının da uygulanmayacağını söylemişlerdir.

"Bu, sizden günaha sapmaktan endişe edip korkanlar içindir. Sabrederseniz sizin için daha hayırlıdır." Sosyal statüsü düşük olan cariye ile evlenme hükmü, şiddetli cinsel arzu karşısında günaha sapma tehlikesiyle karşı karşıya bulunan erkekler içindir. "**Anet**" şiddetli ve büyük zarar demektir (Bkz. 2/Bakara, 220; 3/Âl-i İmran, 118). Şiddetli cinsel arzunun etkisinde günaha sapmak zarar vericidir; bunun hem dünyada hem ahirette ağır cezası vardır. Ancak bazı hallerde kişi bu arzuyu yenmeyi başaramayabilir; kendisi için hayırlı olan sabrı gösteremeyebilir, gözü karardığında günah işleyebilir.

Normal durumlarda özgür erkek özgür kadınla evlenir. Ama ortada mali açıdan somut bir güçlük yani apaçık bir engel varsa ve şiddetli cinsel arzu içindeyse gayrı meşru cinsel ilişkide bulunmaktansa, bir cariye ile evlenmek elbette daha iyidir. Cariye ile evliliğin bazı sakıncaları, zorlukları vardır. Bir kere cariye bir başkasının uhdesinde bulunmuştur, nitekim "ehlinden izin" efendisinin varlığına işaret eder. Ehil velisi de olabilir. Diğeri bir dönem gayrimeşru ilişkilere sürüklenmiş, gizli veya açık dost ilişkiler yaşamış olması da mümkündür. İman vasfı bunu engelleyicidir ancak bazen alışkanlıkların nüksetmesi büsbütün ihtimal dışı değildir. Cariye iyi bir eğitim almamışsa, doğuracağı çocukları yetiştirmekte bazı sorunlar yaşanabilir. Başka öngörülemeyen zorlukların yaşanması da mümkündür. Öyle de olsa, mali güçlük ve şiddetli cinsel arzu söz konusu ise sosyo-ekonomik statüsü düşük biriyle -mü'min olması ve fuhuştan, açık ve gizli gayrı meşru ilişkilerden uzak olması durumunda- nikâhlanmak mümkündür, hatta gereklidir.

Çağımızda kölelik ve cariyelik cari olmadığından, bu ayetin yine de yürür-

lükten kalktığını söylemek mümkün değildir. Çünkü kendi sosyal ve ekonomik dengi bir kadınla evlenme imkânı olmayan birinin, mü'min ve iffetli ancak sosyal statüsü düşük biriyle evlenmesi mümkündür. Sosyal statü, ekonomik gelir seviyesi veya toplumda evlilikle ilgili var olan katı kurallar hiçbir şekilde evliliğe, dolayısıyla nikâhla cinsel ihtiyacın karşılanmasına engel teşkil etmemelidir. Öyle ki **Ebu Hanife**, nikâhla meşgul olmayı nafile namazla meşguliyete tercih etmiştir. Allah, kulların zaaflarını hakkıyla bilir; bağışlayan ve merhamet edendir. Nitekim sonraki ayetlerde tarihte meşru çerçeve içine alınmamış şehvetin nasıl toplumları kontrol dışına çıkardığına değinilmektedir.

يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْ ۗ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٢٦﴾ وَاللّٰهُ يُرِيدُ اَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَيُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ اَنْ تَمِيلُوا مَيْلًا عَظِيمًا ﴿٢٧﴾ يُرِيدُ اللّٰهُ اَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ ۚ وَخُلِقَ الْاِنْسَانُ ضَعِيفًا ﴿٢٨﴾

26. Allah, size açıklayarak anlatmak, sizi sizden öncekilerin sünnetine iletmek ve tevbelerinizi kabul etmek ister. Allah bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.

27. Allah, tevbelerini kabul etmek ister; şehvetleri ardınca gidenler ise, sizin büyük bir sapma ile sapmanızı isterler.

28. Allah (ağır yükleri) **sizden hafifletmek ister:** (Çünkü) **insan zayıf olarak yaratılmıştır.**

Şanı yüce Allah, insan hayatının en önemli boyutu olan erkek-kadın ilişkisiyle ilgili yukarıdaki ayetlerde genel esasları çizilen düzenlemeyi belirttikten sonra önemli bir noktaya vurgu yapmaktadır. O da söz konusu düzenlemenin Kur'an vahiyi ile başlamış olmayıp tarih boyunca peygamberlerin tekrar edilen tebliğleriyle sürekli bir biçimde insanlara hatırlatıldığı hususudur. Peygamberlerin insan ilişkilerinde esas alınacak hukuki düzenlemeleri gösterirlerken, bazı şeriatler arasında ufak tefek farklılıklar olabilir; ancak temel konularda farklılık yoktur. Mesela nikâhsız cinsel birleşme olan zina ve aile içi cinsel birleşme (ensest/fücur) gibi. Peygamberlerin hukuki birtakım düzenlemeleri bize tebliğ etmeleri bizim yararımızadır. Son Peygamber Hz. Muhammed (s.a.v) de bizim yararımıza olarak, geçmiş peygamberlerin yaptığı gibi bize açıklamalarda bulunmakta, bizi geçmiş kavimlerin doğru yoluna girmeye davet etmektedir.

"**Sizden öncekilerin sünneti**" ifadesi, bu hukuki/şer'i düzenlemelerin ahlaki ve sosyal sürekliliğin kesin teminatı olan kurallar bütünü olduğuna işarettir. Bizden önceki toplumlar, eğer belli bir süre huzur ve istikrar içinde yaşayabildilerse, bunu bu kurallara uymalarına borçludur. O halde ahlaki bakımdan çürüme geçiren (tefessüh etmiş), sosyal bakımdan yozlaşmaya uğrayan beşeri bir topluluğun varlığını koruması mümkün değildir, eninde sonunda çöker, darmadağın olur. Bu ilahi-sosyal bir yasadır (Sünen-i ilahi).

İslam dini, öncekilerin sahih uygulamalarını benimsemiş ve devam ettirmiştir. Buna fıkıh literatüründe "Şer'u men kablena (bizden önceki şeriat)" denmektedir ki, Kur'an ve Sünnet'e aykırı değilse, öncekilerin hükümleriyle amel edilebilir (Bkz. 5/Maide, 44. ayetin tefsiri ve 6/En'am, 90).

Bu, insanların tümden günahsız yani sterilize bir hayat sürecekleri anlamına gelmiyor. Günahı tevbe takip ederse kurtuluş mümkündür, Allah da samimi pişmanlığın ürünü olan tevbeyi kabul eder. Tevbeyi gerektirecek üç insan profili olabilir:

a) Genel olarak bir toplum günahkâr iken toplu halde hata ve bozulmalarının farkına varır ve kendini ıslah etmeye karar verir;

b) Toplum genel olarak düzgün ve ahlaki bir çizgide hayatına devam ettirmekte iken, münferit olarak bazı kişiler ahlaki bozulmalara uğrar ama iyi bir sosyal çevrede yaşadıkları için belli bir süre içinde yaptıklarının hatalı olduğunu anlar, günahlarından dolayı tevbe ederek ana gövdeye katılırlar.

c) Bazen iyi ve düzgün bir hayat süren toplumda birtakım sosyal gruplar, cemaatler, örgüt ve marjinal teşekküller de suç ve günah bataklığına saplanır; ana hareket tarzları, yöneldikleri hedefler gayrı meşru çizgide seyreder ve bunların da ıslah olmaya, dolayısıyla tevbeye ihtiyaçları olur.

27. ayetten muhataplar beşeri topluluklardır. Bu, bize ahlaki çürüme ve sosyal yozlaşmanın bazen toplumların başına musallat olacağını, bunu da dışarıdan veya içeriden birtakım unsurların etkinleştirip yaygın hale getirebileceklerini göstermektedir. Sanki böylesi bir toplum iki iradenin çatışma alanı olup bölünmüş gibidir. Ayette "**yüridu**" fiili hem Allah için hem bir toplumu yozlaştırmaya ve çürütmeye azmetmiş kasıtlı gruplar için kullanılmıştır. Allah, samimi pişmanlık duyan toplumun tevbesini kabul etmek ister ama buna mukabil kontrolden çıkmış şehvetlerine kapılanlar –kötü niyetli gruplar, haram yiyiciler, namus satıcıları, mü'minler arasında fuhşu yaymak isteyenler, çıkar çevreleri, politik düşmanlar, kendi kötülüklerini başkalarına bulaştırıp bunu yaygınlaştıranlar vs.– mü'minlerin köklü ve büyük bir sapmaya uğramalarını istemektedirler. İşte bu iki irade aynı toplum üzerinde çatışarak devam eder.

Allah, mü'minlerin kötülüklere, ahlaki çöküntüye karşı güç ve kuvvet kazanmalarını ve eğer bir yozlaşma süreci yaşamışlarsa bundan bir an önce kurtulup tevbe etmelerini ister.

Aslında tevbelerin kabul edilmesi Allah'ın bir merhamet ve şefkat nişanesidir. Fakat sadece bu değil, hukuki düzenlemeler yani Münzel Şeriat'ın öğretilmiş ve açıklanmış kuralları, zayıf olan insanın yükünü hafifletmeye matuftur. Şanı yüce Allah, insanlara "**kolaylık diliyor, güçlük dilemiyor**" (2/Bakara, 185); "**Onların ağır yüklerini, sırtlarındaki zincirleri indiriyor**" (7/A'raf, 157); "Din konusunda güçlük yüklemiyor" (22/Hac, 78). Yaratan, terbiye eden ve her şeyden haberdar olan Allah, haşa gaddar değildir. Hem kuluna cinsel arzuyu verecek hem bütünüyle yasaklayacak; böylesi bir yasak fıtri patlamalara sebebiyet verir, kendilerine mecburi cinsel perhiz kılınan kimi insanlar, mesela bazı rahipler bir bakarsınız eşcinselliğe, çocukların cinsel istismarına veya gayrı meşru cinsel ilişkilere sapar. Bu yüzden Allah insan için öngördüğü yükümlülükleri azaltmış, hafifletmiştir.

"**İnsan zayıf yaratılmıştır**". Cinselliğe, bedensel şehvetlere, yemeğe, mala, servete, güce, şöhrete vb. İnsan dünyevi zevk, lezzet, haz ve başarılara karşı güçlü eğilimlere sahiptir. İçinden bir kuvvet onu bunlara iter, güdüler. İnsani zaaf, güdülerin kuvveti oranındadır. Eğer insan bunlara kapılırsa, kayıt-kural tanımaz, bütün mesaisi ve melekeleriyle bunlara kendini kitler. Ama kurallı yaşayıp güdülerini denetim altına alabilirse, ahlaki bakımdan yücelir, beşeri zaaflarının farkında olan ama onları meşru çerçevede tatmin etme yolunda ilerleyen insan olur. Allah, bu sayede hayvanlar gibi salt güdüleri, şehvet ve zaaflarıyla hareket eden bir beşer olmaktan çıkıp, kendini denetleyebilen ve ahlaki bakımdan olgunlaşan şeref sahibi insan olmamızı murat etmektedir. Ahsen-i takvim üzere yaratılan insanı Eşref-i mahlûkat yapan meziyet budur.

يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا ﴿٢٩﴾ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ عُدْوَانًا وَظُلْمًا فَسَوْفَ نُصْلِيهِ نَارًا وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا ﴿٣٠﴾

29. Ey imân edenler, mallarınızı, sizden karşılıklı anlaşmadan (doğan) **bir ticaretten başka haksız 'nedenler ve yollarla'** (batılca) **yemeyin. Ve kendi nefislerinizi öldürmeyin. Şüphesiz, Allah, sizi çok esirgeyendir.**

30. Kim haddi aşarak ve zulmederek böyle yaparsa, biz onu ateşe göndeririz. Bu Allah için pek kolaydır.

Elbette insanı yüksek ahlaki bir hayattan yoksun bırakan, sadece kontrolsüz cinsel istek ve arzular değil, aynı zamanda mal ve servet tutkusudur. Peş peşe gelen ayetler zinciri, önce erkek-kadın ilişkilerinde gayrimeşru ilişkilerden koruyan düzenlemeler yapmaktadır. Buna göre erkek ve kadın hem nikâhsız beraberliklerden kaçınacaklar hem karşılıklı olarak nikâhlı beraberlikten doğan sosyal ve mali yükümlülüklerine (mihr, nafaka vs.) titizlikle riayet edecekler. Fakat tutkular sadece bedensel arzular şeklinde ortaya çıkmaz. İnsanın servete olan güçlü eğilimi onu kontrolsüz tutuklara sürükleyebilir. Beden Allah'a aittir, sınırsız servet biriktirme ve sahiplenme tutkusuna yol açan mal-mülkün de hakiki sahibi Allah'tır.

Bu çerçevede ayette "mal" kelimesi "mallarınız" şeklinde gelmiştir ki, bu bir kişinin veya bir grubun elinde bulunan mal ve servetin, ekonomik kaynakların hakikatte toplumun tamamına ait olduğunu ima eder. Başkalarının malını korur ve meşru çerçeve içinde tutarken, aslında kendi malımızı korumuş oluruz. Nasıl insan hakikatte maliki olmadığı bedeni gayrı meşru ilişkilerde kullanma hakkına sahip değilse, gerçekte asıl sahibi olmadığı malı edinme ve sahiplenme faaliyetine girişirken de gayrı meşru yollara başvurma hakkına sahip değildir. 10. ayette "haksız yollarla (batıl) yenen yetimlerin malı"na dikkat çekilmişti. Burada vesayet ve velayet altında olmayan özgür insanların dolaşımındaki mallara, mülk edinme hırsına ve ihtirasların ayaklanmasına yol açan servete dikkat çekilmektedir.

Mali bir güç ve değere sahip olmanın yolu emekten geçer. Ekonomik faaliyete çeşitli niteliklerdeki emekle katılır, mal mülk sahibi oluruz. Sahip olduğumuz serveti meşru çerçevede harcama hak ve özgürlüğüne sahip olduğumuz gibi hibe, miras, vasiyet, mihr veya infak yoluyla başkalarına da aktarma hak ve özgürlüğüne sahibiz. Neticede meşru yollarla bir başkasına transfer ettiğimiz mal veya servet, hakikatte mal veya servet türünden bizim emeğimizdir. Malın "batılca yenmesi", gayrı meşru yollardan elde edilmesi ve harcanması anlamına gelir.

Ticaret ekonomik faaliyetin önemli mecralarından biridir; ticarette aslolan malların el ve yer değiştirirken karşılıklı rızaya dayanıyor olmasıdır. Ticaret emek, toplumsal yarar ve sermayenin risk altına girmesi söz konusudur. Ticaret yoluyla karşılıklı fayda (ivaz) sağlanır. Kur'an-ı Kerim, mal ve hizmetlerin el ve yer değiştirmesiyle sağlanan faydanın dışında, insan-din/insan-Allah ilişkisini de "ticaret" kavramıyla anlatmıştır (Bkz. 9/Tevbe, 111; 35/Fatır, 29 ve 61/Saf,

10.) Bu ayetlerde mecazi olarak, mü'minlerin cennet karşılığında mal ve canlarını Allah'a satmaları karşılığında cenneti kazanacakları belirtilmiştir.

Ticareti yapılan mal her zaman beklenen kazancı sağlamayabilir, malın veya ürünün bulunduğu yerden satışa sunulabileceği yere/piyasaya sürülmesi bir emeği gerektirir ve elbette bu alım-satımda toplumsal yarar sağlanmakta yani üreten, tüketen ve satan da bu süreçten yararlanmaktadır.

Ancak elbette ekonomik faaliyet sadece ticaretten ibaret değildir. Tarımsal ve sınai faaliyetler yanında hizmet sektörü yoluyla da insanlar ekonomik faaliyete katılır, geçimlerini temin eder, toplumsal yarara katkı sağlar ve zengin olabilirler. Genelde modern dünyada, ekonomide tarım ve sanayiinin payı azalırken hizmetin payı artmaktadır. Ancak hangi sektör olursa olsun, ekonomik faaliyetin "batıl"a dayanmaması esastır. Bu çerçevede ayette ticarette karşılıklı rızaya dikkat çekilirken "batıl"dan kaçınma emredilmektedir. "Batıl yollar" genel ifadesiyle meşru olmayan yol ve yöntemler kastedilmektedir. Bunlar da faiz, rüşvet, gasp, hırsızlık, aldatma/yanıltma, karaborsacılık, yolsuzluk, usulsüzlük, hileli satışlar, hıyanet vb. haksız kazançlardır. Bunların bir kısmında karşılıklı rıza vardır ancak bu ticaretin tabiatında var olan rızadan çok, belli zorlayıcı şartlar altında razı olma, mecburiyet karşısında boyun eğme söz konusudur. Hiç kimse kat kat faiz ödeyerek bir iş yapmak veya rüşvet vererek hakkı olan bir şeye sahip olmak istemez (2/Bakara, 188). Rüşvette rıza değil razı olma söz konusudur. Bir başkasını çeşitli yollarla aldatarak, yanıltarak kazanç elde eden gayrı meşru bir iş yapmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v) böyleleri için "Aldatan bizden değildir" (Müslim, İman, 164) buyurmuştur.

"Ve kendi nefislerinizi öldürmeyin." Ayetin bu bölümü birbirinizi öldürmeyin veya intihar etmek suretiyle kendinizi öldürmeyin olmak üzere iki anlama da gelebilir. Malın nihai sahibi Allah olduğuna göre, bedenin/canın da nihai sahibi Allah'tır. Cana kıymak da yasaktır, Allah'a karşı gelmektir (17/İsra, 33). Bu hem insanların başkasını öldürerek işledikleri cinayetlerle ilgili, hem intihar etmek suretiyle kişinin kendi hayatına son vermekle ilgili bir yasaktır. Hz. Peygamber (s.a.v) kendilerini boşluktan atan, zehir içen veya kesici bir aletle öldürüp intihar edenlerin "cehennem ateşi içinde sürekli kalacaklarını" belirtmiştir (Buhari, Tıb, 56; Müslim, İman, 175.) Kurtubi, dünyevi hırsla, mal ve servet tutkusuyla insanların kendi hayatlarına son vermesinin de bu kapsama girdiğini söyler. Sûrenin 66. ayetinde "Biz onlara kendinizi öldürün" diye başlayan ayetteki öldürmenin başka bir bağlamı ve anlamı söz konusudur (2/Bakara, 54).

Konulmuş yasaklar (ekonomik faaliyetin sömürü ve istismar, zulüm ve haksız kazanç üzere yürütülmesi, işlenen cinayetler, intiharlar vb. diğer fiiller)

yüce Allah tarafından ve herkesin yararına olmak üzere konulmuştur. Yasaklar sınırları belirler. Kim bu yasakları çiğnerse konulmuş sınırları aşar, zulmetmeye başlar, hak ve hukuku ihlal eder. Bu ise, yakıcı cehennem azabına müstahak olmasına sebeptir.

إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا ﴿٣١﴾

31. Size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız, küçük günahlarınızı örteriz ve sizi 'onurlu-üstün' bir makama sokarız.

Ayet yasak fiiller kapsamındaki günahları iki ana gruba ayırmaktadır: Biri adına "kebair" denen büyük günahlar; diğeri "seyyiat" denen küçük günahlar. Necm, 32'de de günahların "büyük ve küçük" olmak üzere ikiye ayrıldığını belirtir: "Ki onlar, ufak tefek günahlar dışında, günahın büyük olanından ve çirkin utanmazlıklardan kaçınırlar, şüphesiz senin Rabbin, mağfireti geniş olandır".

Büyük günahların ne olduğu konusunda farklı görüşler öne sürülmüştür ancak bir tanesi var ki, üzerinde hiç kimse aykırı bir fikir öne sürmüş değildir, o da insanın Allah'a ortak koşması olan şirktir. Şirkten daha büyük günah yoktur. Ve şirkin herhangi bir şekilde affedilmeyeceği açık olarak belirtilmiştir: "Gerçekten, Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz. Bunun dışında kalanı ise, dilediğini bağışlar. Kim Allah'a şirk koşarsa, doğrusu büyük bir günahla iftira etmiş olur." (4/Nisa, 48).

Öylesine ki, bazı bilginler günahları iki ana kategoriye ayırmışlardır: Şirk ve diğer bütün günahlar. Bunda da pek haksız oldukları söylenemez, çünkü diğer bütün günahlar ister Allah'ın ister kulların ister kişinin kendi nefsine dönük hak ihlalleri mesabesindeki günahları olsun, hepsi affedilebilir (64/Teğabün, 9). Mesela mağdur olanlar yani kul hakları ihlal edilenler belli bir muhasebe sonunda haklarını elde etmesi veya alacaklarından vazgeçmesi durumunda hak ihlalinde bulunanlar affedilebilir veya cezadan kurtulabilirler ama Allah'ın birliğini tanımamak veya yeryüzündeki hükümranlığına, indirdiği hükümlerine karşı çıkmak demek olan şirk affedilmeyecektir.

Bu bize ilginç bir günah tanımını ilham etmektedir. Şirk dışındaki yasak fiiller hakikatte günahtırlar. Bir fiili günah kılan sebep nedir? Ya kişilere veya topluma verdiği zararlar dolayısıyla veya Şari' (şeriat koyan) tarafından yasak kapsamına giren fiil olarak nitelendirilmiş olması hasebiyle günah olur. İnsanlar da vicdan, doğruluk kıstasları, akli meleke ve tecrübelerine dayanarak bir-

takım yasaklar koyabilirler. Ve eğer bunlar yasalar veya anayasalara girmişse, yasak fiiller olur. Ancak şeriat vaz'eden Allah ve Resûlü'nün koydukları yasaklar ile tamamen beşeri nitelikteki yasaklar aynı koruyucu kapsamda ve mahiyette olamaz. Çünkü Allah ve Resûlü insanlar karşısında tarafsızdır, kişileri, aile, zümre, sınıf veya belli çıkar gruplarını koruyucu pozisyonda değildirler, dolayısıyla yasak koyuyorlarsa bu, ya insan fıtratını korumak veya şahısları ve toplumu birtakım hasar ve zararlardan korumak içindir.

Hiç kuşkusuz her yasak fiil aynı değildir, öyle yasak fiiller var ki bunların sonuçları dini hükümlerin temellerini sarsar. Bir başkasına canına kast etmek can emniyetini; din ve vicdan özgürlüğünü kısıtlamak din emniyetini; alkollü içecekleri üretmek veya uyuşturucu ticareti yapmak akıl emniyetini; zina ve fuhuş nesil emniyetini; hırsızlık, gasp, hileli satış veya haksız kazanç mal emniyetini ortadan kaldırır. Bunlar sonuçlarına göre birer büyük günahtır. Esasında büyük günah (kebair ve küçük günah (seyyiat) diye ayrılan iki günah tanımı arasında esasta fark da yoktur. Bir fiil veya davranış, Münzel Şeriat tarafından yasak kılındığı için günahtır, onun sonuçlarına göre verdiği zarar onun büyük (kebair) veya küçük (seyyiat) olma vasfını belirler. Cinayet, zina, anne-babaya karşı gelmek, hırsızlık, faiz, rüşvet, alkollü içki içmek mahiyetleri itibariyle değil, yol açtıkları zarar ve hasarlar dolayısıyla büyük günahtırlar, çünkü kişilere ve üçüncü şahıslara, toplumun geneline büyük zararlar verirler. Adres soran birini yanlış yola sevk etmek de günahtır ama saydıklarımız gibi değildir. Bir fiilin özü itibariyle mübah olması onun ontolojik mahiyetini belirler. Erkek ve kadının birleşmesi özü itibariyle neslin devamı için zarurettir ve beşeri örfün süren davranışıdır. Bu fiili helal veya haram kapsamına sokan doğru veya yanlış kullanımıdır. Doğru kullanım nikâhtır, nikâhsız çiftleşmeler ise yanlış kullanım (sui-amel) olup günahtır. Adil ve haklı bir savaşta düşmanı öldürmek helaldir ama haksız yere birini öldürmek haramdır. Birinin malını veya parasını ticaret, karşılıklı rıza veya emek karşılığı almak helaldir ama ondan izinsiz almak, gasp etmek, çalmak, aldatmak, hile yapmak haramdır. Yani hakikatte eşyada aslolan ibahedir, yanlış kullanım onu mekruh veya haram kılar. İşte bunun sınırlarını tayin eden Şeriat yani Allah'ın ve Resûlü'nün açıkladığı hükümler mecmuasıdır.

İbn-i Ömer, kebair çerçevesinde cinayet, faiz, yetim malı yemeyi, anne-babanın haklarına riayet etmemeyi, savaştan kaçmayı, büyücülük yapmayı ve Beyt-i Haram'da ilhad (zulüm) yapmayı saymıştır. Bunlara bilginler zinayı, eşcinselliği, kumarı, alkollü içkiyi, İslam'a hizmet etmiş Selef-i salihe sövmeyi, hak ve hukuka göre hüküm vermeyen hâkimlerin kararlarını, yalan yere

yemin etmeyi, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyi, yeryüzünde bozgunculuk çıkarmak amacıyla çalışmayı, yalancı şahitliği, iffetli bir kadına iftira atmayı ilave etmişlerdir. Hadis'te helak edici olarak nitelendirilen yedi büyük günah şöyle sıralanmıştır: Allah'a ortak koşmak, büyü yapmak, cinayet, faiz, yetim malı yemek, savaş meydanından kaçmak, masum kadınlara zina suçu isnat etmek. (Buhari, Vesayet, 23, Hudud, 44; Müslim, İman, 145.)

Büyük olsun küçük olsun, günahların niteliğine bakıldığında zarar ve hasar verici özellikleri göze çarpar. Hak ve hukuk ihlali belirgin bir niteliktir. Mesela Hz. Peygamber (s.a.v) "Her kim sağ eliyle Müslüman bir şahsın hakkını kesip alırsa Allah ona cehennemi kaçınılmaz kılar, cennetten mahrum eder". Bir soru üzerine bu yasak fiilin "İsterse misvak ağacından (erak) bir çubuk olsa dahi" buyurmuştur (Müslim, İman, 218). Burada günahı tayin eden şey, bir başkasının malına izinsiz el koyma fiildir, bunun yasak olduğunu Münzel Şeriat belirtir. Ancak birinin ağacını tümüyle yağmalamak ile küçük bir dalını koparmak mahiyet itibariyle aynı olsa da derece itibariyle ve elbette cezası itibariyle aynı değildir. Birinin evini soymak büyük günahtır (kebair), ondan izinsiz bir kalemi almak da küçük günahtır (seyyiat).

Küçük günahlardan kaçınmak büyük günahlara giden yolları kapatır. Günah bizatihi insan tabiatını bozar, zaman içinde haksızlıklara, hukuk ihlallerine ve yıkımlara karşı insanı duyarsızlaştırır. Hayatımızda nice küçük yanlışlıklar var ki, başlangıçta onları pek masum, hatta sevimli karşılamışız ama zamanla önümüze büyük sorunlar olarak çıkmışlardır.

Küçük büyük, günahların affedilebileceği umudu içinde olabiliriz. Hiçbir zaman Allah'ın rahmetinden ümit kesilmez. Tamamen ümit kesmek, şirke giden bir tutumdur. "Çünkü inkârcı topluluklardan başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez" (12/Yusuf, 87 ve 15/Hicir, 56). "Benim rahmetim her şeyi kuşatmıştır" (7/A'raf, 156). Nasuh tevbe günahların affedilmesine sebeptir ancak bundan da kesin emniyet içinde olmamak lazım. Mutlaka ve mutlaka Allah affeder mantığı, Allah'ı bir fiile mecbur kılmaktır, Allah rahmeti ve şefkati dolayısıyla affeder ve bağışlar. "Allah'ın mutlaka karşılık vermesinden hüsrana uğrayan bir topluluktan başkası güvende olmaz" (7/A'raf, 99; 41/Fussilet, 23). Öyle ise "ümit ile korku arasında (Beyne'l reca ve'l-havf)" arasında olmak lazım. Günahların affı aynı zamanda farzların da yerine getirilmesiyle yakından ilgilidir. Büyük günahlardan kaçınıldığı ve farz ibadetler yerine getirildiğinde rahmeti her şeyi kuşatmış olan Yüce Allah'ın günahları, kusurları affedeceği umulur. Bir hadiste "Büyük günahlardan kaçınılması halinde; beş vakit namaz ile iki Cuma namazı ve iki Ramazan, aralarında işlenecek küçük günahlara ke-

farettir" buyrulmaktadır. (Müslim, Taharet, 16.) Kul hakkına giren muhasebe tamamlandıktan yani kişiler birbirleriyle olan muhakeme ve hesaplaşmaların tamamladıktan sonra, en büyük günah olan şirk dışında Allah'ın bütün günahları affedeceği beklentisi ve ümidi içinde olabiliriz.

Bu anlattıklarımız ahirette nihai hesaplaşma ile ilgili bir durumdur. Ancak **Süleyman Ateş**'in de dikkat çektiği bir nokta var ki, hayli önemlidir. Söz konusu büyük günahlardan kaçınmanın dünyevi bir boyutu da vardır. Allah'ın koyduğu yasaklar bir koruluk gibidir. Onun içine girilmediği sürece bütün yeryüzü helal ve mübahlardan ibarettir. İnsanlar gönüllerince ve özgür olarak dünya hayatlarını sürdürürler. Büyük (kebair) olarak sayılan yasak fiillerden kaçınılması dünya hayatının da mutlu, huzurlu, istikrarlı ve barış içinde geçmesinin garantisidir. Nihayetinde din insanlar için vardır, hükümler insanların dünya ve ahiret mutluluğu için tesis edilmiştir. İnsanlar bireysel, ailevi ve toplumsal hayatlarında bu hükümlere riayet edip Allah'ın koyduğu hudutları çiğnemekten sakındıklarında, birbirlerinin hak ve hukuklarına saygı gösterdiklerinde -ki takva sahibi insanların belirgin özelliklerinden biri budur-, bunun karşılığını yani güzel, iyi ve faydalı sonuçlarını gündelik hayatlarında görür ve yaşarlar. Bu **"Onurlu-üstün' bir makam** (Müdhalen kerim)" olarak ifade edilen bir hayat biçimidir. Bu dünyada bu hayat biçimine sahip olanın ebedi hayatında da hak edeceği onurlu-üstün makam bu olacaktır.

وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللّٰهُ بِهٖ بَعْضَكُمْ عَلٰى بَعْضٍ لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبْنَ وَسْـَٔلُوا اللّٰهَ مِنْ فَضْلِهٖ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ﴿٣٢﴾

32. Allah'ın kendisiyle kiminizi kiminize göre üstün kıldığı şeyi temenni etmeyin. Erkeklere kazandıklarından pay (olduğu gibi)**, kadınlara da kazandıklarından pay vardır. Allah'tan onun fazlını** (ihsanını) **isteyin. Gerçekten, Allah her şeyi bilendir.**

Bu ayette geçen "tafdil"in öncelikle miras paylaşımı ve görece bir üstünlüğe atıf olduğunu söylemek mümkün. Ayetin önceki ve sonraki bağlamları (sibak ve siyak) bize bunu telkin etmektedir. Ayetin nüzulüne sebep olarak gösterilen olay da bunu teyit etmektedir. Tirmizi'nin yer verdiği -mürsel olduğu belirtilen- bir hadise göre Medine'ye ilk hicret edip gelen kadınlardan Ümmü Seleme, Hz. Peygamber (s.a.v)'e gelip de "Erkekler savaşa gidiyor, kadınlar gidemiyor ve biz (bu yüzden) mirasın yarısını alıyoruz" şeklinde bir serzenişte

bulununca bu ayet indi. (Tefsir, 4. sûre 8.) **Katade**, bu ayetle ilgili aynı konuya işaret eder: İslam'dan önce kadınlara ve çocuklara mirastan pay verilmezdi, İslam erkeğe iki kadına bir pay verince, kadınlar "keşke paylarımız erkeklerin paylarıyla eşit olsaydı" şeklinde bir temennide bulundular.

Ayetin inişine sebep teşkil eden olay bu ise, bu miras paylaşımını düzenleyen sûrenin 11. ayetinde esas alınan düzenlemedeki 1/3'ün illetinin savaş veya ticaret yoluyla erkeğin risk alarak veya emek harcayarak kadından daha çok elde ettiği kazançla ilgili olduğunu göstermektedir. İlke olarak eve ekonomik katkı sağlamak zorunda olmayan, nafakası kocasına veya babasına ait olan kadının yine de mirastan 1/3 alması neredeyse pozitif ayrımcılığa girer.

"Temenni" geleceğe dönük bir dilek ve isteğin beyanıdır. Esef (telehhüf) ise geçmişe dönüktür. Kadınların böyle bir dilekte bulunmuş olmaları doğaldır. Ancak mirasın taksiminde rol oynayan ana faktör yani savaş veya ticaret yoluyla söz konusu olan özel çaba göz önüne alındığında bu paylaşım "adil"dir. Erkek ağır bir iş olan ekonomik faaliyete katılıyor, risk alıyor ve kadının, çocuklarının, gerektiğinde anne ve babasının geçimini zorunlu olarak üstleniyor. Kadın ise evde sadece çocuklara ve eve bakmakla yükümlü tutuluyor. Bu yüzden eşitsiz paylaşım özünde adaleti öngörmektedir.

Bunu salt mal ve servet paylaşımı şeklinde kabul etmenin ötesinde, erkek ve kadının toplumsal hayattaki fonksiyonel rolleriyle ilişkili düşünmek de mümkündür. Yasa Koyucu, belli ki beşeriyetin binlerce yıl süregelen örfüne atıfta bulunarak, savaş ve ticaret -başka toplumlarda tarımsal faaliyet, sanayii, hizmet vs.- yoluyla ekonomik hayatı yönlendiren erkeklere sadece ve sadece somut emek karşılığında iki hisse vermektedir. Bu, bize paylaşımın cinsiyet farkına değil, emeğe dayalı olarak tespit ve tayin edildiğini gösteriyor. "**Erkeklere kazandıklarından pay** (olduğu gibi), **kadınlara da kazandıklarından pay**" ibareleriyle buna açıkça vurgu yapılmaktadır. İllet ekonomik faaliyetle ilgili faktör ise, bu durumda kadının da ekonomik hayata erkek gibi katılıp emek ve gayretle değer katması durumunda onun da hissesinin artması adalet gereğidir.

Erkek gibi "**kadına da kazandıklarından** -iktisap ettiğinden- **bir pay**" sahibi olması, gerektiğinde ve yerine göre kadının ekonomik faaliyete ve değer üretiminin gerçekleştiği sosyal hayata katılabileceğinin açık göstergesidir. Kesp, kazançtır ve belli bir faaliyeti, emek ve gayreti gerektirir. Kesp fiili hem erkek hem kadın için aynı bağlamda kullanılmıştır.

Şu var ki, erkek olsun kadın olsun, insanın alın teri, emeği ve helal yolları takip ederek kazandıklarının bütünü kendisine ait değildir; kendisine ait olan "bir pay"dır sadece. Bunun anlaşılır sebepleri de gayet açıktır. Mesela toprağı

ekip biçiyorsa, toprağı ve tohumu yaratan kendisi değildir. O tohumu toprağa atıp ürün haline gelmesini sağlamıştır ama tohumu ürüne dönüştüren hakiki kuvvet ve kudret Allah'tır (43/Zuhruf, 32). O zaman Allah'ın hakkını verecektir ki, bu yoksullara vermesi gereken miktardır (51/Zariyat, 19; 70/Mearic, 24). O halde insan kuru sermaye, teşebbüs ve emekle her ne kazanıyorsa, tümü kendisine ait değildir, kazandıklarının tümünü de dilediği gibi harcayıp tüketemez, yoksullara transfer edeceği miktarıyla Allah'ın hakkını ödeyecektir.

Şu var ki İslam, makro seviyeden kadının zaruri haller olmadıkça kadının ev hanımlığı ve annelik rolüyle yetinmesini tavsiye etmektedir: "**Allah'ın kendisiyle kiminizi kiminize göre üstün kıldığı**". Bu, miras paylaşımında eşitsizliğe yol açsa da, genel olarak kişilerin, ailenin ve toplumun huzur ve mutluluğu için daha doğru bir düzendir. Ayrıca kadının mirastan pay alması bir yana miras nesnesi olarak elden ele devredildiği Arap yarımadasında, "sivil ölü" sayıldığı Roma'nın mirası üzerinde ruhunun dahi tartışıldığı Avrupa'da, şanı yüce Kur'an'ın "erkeğe ve kadına kazandıkları dolayısıyla hak" tayin etmesi dikkat çekicidir.

İşte bu "tafdil"e yani görece üstünlüğe mesnet teşkil eden önemli bir amildir. Evet, kadın ve erkek birbirine miras paylaşımı bakımından üstündürler, erkek iki, kadın bir hisse almaktadır ama bu 34. ayetin tefsirinde daha ayrıntılı göstereceğimiz gibi tıpkı "peygamberlerin ve meyvelerin görece olarak birbirine üstün olmaları gibi" mutlak değil izafi (görece) bir üstünlüktür. Kadın hem erkek gibi ekonomik hayata atılacaksa hissesini arttırabilir hem başka özellikleriyle pekâlâ erkeğe üstün olabilir, nitekim olmaktadır da. Söz konusu görece üstünlüğe mesnet teşkil eden sosyal iş bölümü ve rol paylaşımı fitri bir toplumsal düzendir. Fıtrat/yaratılışa ilişkin temel özellikler bunun böyle olmasını gerektirir. Ancak elbette zaruri hallerde kadın ekonomik faaliyete katılabilir. Zaruri haller olmasa bile, aile düzenini sarsmayacak çerçevede fıtratına ve tabii eğilimlerine uygun sosyal ve ekonomik aktivitelerde bulunur, hem topluma fayda katar hem para kazanır. Ancak bunlar asli değil, arızidirler.

Kadın ve erkek, bu fıtri paylaşım ve işbölümün doğal sonucu olan görece üstünlüğü reddedecek olurlarsa, aralarında üstünlük yarışı başlar, yarış tahrip edici rekabete dönüşür ve bir süre sonra cinsler arasında çatışma baş gösterir. Nitekim modern çağda başlangıçta haklı sebeplerle seslerini yükselten kadınlar, zaman içinde feminist ideolojik perspektiften eşitlik idealiyle rekabete başladılar, arkasından üstünlük ve tahakküm mücadelesi baş gösterdi. Kadın ve erkeğin birbiriyle rekabete girmesi ve çatışması neslin devamını engelleyen önemli bir faktördür, yanı sıra her iki cinsin huzurunu temelden sarsmaktadır.

Ekonomik faaliyet ve sosyal rol dağılımı dolayısıyla ortaya çıkacak olan farklılık, hiçbir şekilde ve hakiki anlamda önemli değildir. Sorumlulukların belirlenmesinde bu rol dağılım etkili olabilir ama asıl Allah katında üstün makam ve şerefi belirleyen şeyler ekonomik kazanç, aile reisliği veya başka dünyevi rol değil, takvadır. Bu yüzden erkek olsun kadın olsun "**Allah'tan fazl ve ihsan isteme**"li ve buna layık olmak için çalışmalıdırlar. Nice ev hanımı vardır ki, onun geçimini üstlenen erkekten kat kat daha üstündür, Allah katında değerlidir.

Müfessirler, "temenni"de bulunmaktan hareketle ayetin asli bağlamını fazlasıyla genişleterek, kişilerin birbirlerini kıskanmalarına veya gıpta etmelerine de değinmişlerdir. Üç konuda temenni ve dilekte bulunmanın hem caiz olmadığını hem yararsız olduğunu söylemek mümkün:

a) Varlık âleminde cari olan sünnetleri, tabiat yasalarını aşan temenni ve taleplerde bulunmak,

b) İnsan fıtratını bozucu talep ve davranışlarda bulunmak;

c) Başkalarının mutsuzluğunu ve yıkımını temenni etmek. Bunlar meşru ve kabul edilebilir dua ve temennilere konu olmamalıdır.

İkinci şıkta zikredilen temenniye kadının erkekleşme veya erkeğin kadınlaşma isteği örnek gösterilmiştir. Bu, keyfi olarak cinsiyet değiştirmenin caiz olmadığını gösterir. Erkek ve kadın arasında var olan fıtri ve fizyolojik rol değişimi caiz değilse, bunun temenni edilmesine dahi iyi gözle bakılmamışsa, cinsiyet değişiminin büsbütün yasak olduğu kendiliğinden anlaşılır.

"**Gerçekten, Allah her şeyi bilendir.**" Kendi yarattığı insanın zaaf ve kapasitesini herkesten çok iyi bilen Allah, bu düzeni bir hikmet üzere bize tavsiye etmektedir.

وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ ۚ وَالَّذِينَ عَقَدَتْ
أَيْمَانُكُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا ﴿٣٣﴾

33. Anne-babanın ve yakınların geride bıraktıklarından ve her birine mirasçılar kıldık. Yeminlerinizin (akit ile) **bağladığı kimselere de kendi paylarını verin. Şüphesiz, Allah, her şeye şahit olandır.**

Ayette geçen "tafdil"in yani miras paylaşımındaki eşit olmayan paylaşımın bu ayette de, anne-baba ve yakınların geride bıraktıkları mirasta hak sahibi olanlar arasında söz konusu olabileceğini düşünebiliriz. Çeşitli rivayetlerden hareket eden müfessirler "**yeminlerinizin bağladığı kimseler**"in Hicret'ten sonra Allah'ın Elçisi (s.a.v)'nin kardeşlik (Muahat) çerçevesinde birbirine mi-

rasçı olan Ensar ve Muhacirler veya Araplarda geleneksel olarak birbiriyle -yardımlaşmak ve mirasa ortak olmak üzere- anlaşma (Hilf) yapanlar olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşü benimseyenlere göre akraba bağı olmayan bu kişilerin birbirine mirasçı olmaları halleri Enfal, 75. ayetin inişiyle yürürlükten kaldırılmış bulunmaktadır.

Sûrenin girişinde ayrıntılı olarak anlatılan paylaşımda herkesin kendisine düşen pay bir bir belirlenmişti. Herkes miras bırakana olan yakınlık derecesine göre pay alıyordu. Ayette geçen "mevali" varisler olup doğumdan akraba kimselerdir. Amca, dayı, dedeler vs. Söz konusu akrabaların çocukları ve torunları şahsın mevalisidir. Sırayla en yakınlar bulunmadığında veya paylarını aldıktan sonra artan olursa, sözü edilen bu gruptakiler mirastan pay alırlar.

Burada **Kurtubi**'nin yer verdiği "Mevali"yle ilgili ilginç bir tefsiri zikretmekte fayda var. Araplar, köle sahibine mevla dedikleri gibi, köleye de mevla derlerdi. İlkine yüksek mevla (Mevla el Ala), diğerine düşük mevla (Mevla el Esfel) denirdi. Genel kanaate göre, köle ölüp de geriye bir değer bırakırsa, bu efendisine ait olurdu. Şu var ki el Hasan bin Ziyad'dan nakilde bulunan Tahavi, dikkat çekici bir açıklama yapar ve kölenin de asabeden yakınları olmaması durumunda efendisinin servetine mirasçı olabileceğini söyler. Dayanak olarak şu hadisi gösterir: "Adamın birisi kölesini azat ettikten sonra vefat etti, kimseyi de geride bırakmadı. Bunun üzerine Allah'ın Elçisi (s.a.v), onun mirasını köleye verdi". Buna göre mirasta efendi ile köle arasında eşitlik olmaktadır: "Bir topluluğun mevlası (azatlısı) onlardandır" (Buhari, Feraiz, 24; Ebu Davud, Zekât, 29). Ancak cumhur ulema bu görüşe muhalefet etmişlerdir.

Ebu Müslim **el İsfahani**'ye ait diğer ilginç bir görüşe göre **"Yeminlerinizin** (akit ile) **bağladığı kimseleri"** miras bırakanın eşleri olması daha kuvvetli bir ihtimaldir. Bu ifade "nikâh akdi"yle birbirine bağlananlara mirastan pay verilmesi gerektiğini tekit etmektedir. Cahiliyede kadının tamamen mirastan mahrum edildiğini göz önüne alırsak, bunun bir kere daha vurgulanmasının yerinde olduğu anlaşılmaktadır. En doğrusunu bilen Allah'tır.

اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللّٰهُ بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ وَبِمَا
اَنْفَقُوا مِنْ اَمْوَالِهِمْ فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللّٰهُ
وَالّٰتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ
فَاِنْ اَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيًّا كَبِيرًا ﴿٣٤﴾

34. Allah'ın, bazısını bazısına üstün kılması ve onların kendi mallarından harcaması nedeniyle erkekler, kadınlar üzerinde 'sorumlu gözeticidir.' Saliha kadınlar, gönülden (Allah'a), **itaat edenler, Allah nasıl koruduysa görünmeyeni koruyanlardır. Nüşuzundan korktuğunuz kadınlara** (önce) **öğüt verin,** (sonra onları) **yataklarda yalnız bırakın,** (bu da yetmezse hafifçe) **vurun. Size itaat ederlerse aleyhlerinde bir yol aramayın. Doğrusu Allah yücedir, büyüktür.**

Vahidi, ayetin Sa'd b. Er Rabi' hakkında indiğini kaydetmektedir. Hanımı Habibe, ona karşı gelmiş, o da ona bir tokat atmıştı. Babası damadını Allah'ın Elçisi'ne şikâyet etti. O da "Habibe kocasına kısas yapsın" yani mukabil bir tokat vursun, buyurdu, bunun üzerine bu ayet indi. Ayetin inişiyle ilgili Allah'ın Elçisi'nin şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Biz bir iş murat ettik, Allah başka şey murat etti" dedi ve ilk hükmünü bozdu.

"**Kavvam**", "faal" vezninden mübalağa ifade eden bir kelime olup çokça koruyup gözeten, sorumluluk üstlenen, bir işi hakkıyla yerine getiren; bunun yanında meşru çerçevede inisiyatifi elinde bulunduran, evin riyaseti görevini üstlenen (erkek) anlamındadır. Aynı kökten gelen "Kayyım"a başkasının işini üstlenen kişiye denir. Allah'ın isimlerinden biri olan "Kayyum" kendiliğinden var olan, hep kaim olan, daima işte güçte olan demektir. Allah "(daima) diridir (hay), kaimdir (kayyum)" (2/Bakara, 255.) İbn-i Abbas, ayeti "erkekler kadınların yöneticileridir" şeklinde anlamıştır. Başka ifadeyle ayet erkeğin ev reisliğini öngörmektedir.

Genel konsept açısından Kur'an'ın, erkeği evin/ailenin geçiminden, sağlık ve güvenliğinden sorumlu tuttuğunu, bu yüzden savaş (cihad) ve temel iktisadi faaliyetin yürütülmesi işini erkeğe havale ettiğini; buna karşılık "ev ve kadın-merkezli bir aile" modelinde kadını eşinin ve çocuklarının üst baş, yemek, sağlık ve iç huzurun temininde sorumlu tuttuğunu söylemek mümkün. Bu asli bir iş bölümüdür ki, kökeni erkeğin ve kadının yaratılış özellikleri ile binlerce yıl süre gelen beşeriyetin örfüne dayanmaktadır.

Denebilir ki İslamiyet, erkeğe kendi fizyolojik güç ve özelliklerine, kadına da kendi fizyolojik ve psişik özelliklerine uygun sosyal rol tanıyan beşeri örfü teyit etmiştir. Ancak bunun bazı eski müfessirlerin öne sürdüğü gibi erkeğin akıl, bilgi, kavrayış yeteneğine sahip olması ve bu yüzden kadından üstün tutulduğu iddiası ile bir ilgisi yoktur. **Razi** ve **Kurtubi**'nin nakillerinden de anlaşıldığı gibi, birçok müfessir, erkeğin kadından neredeyse yaratılışı itibariyle "üstün ve ayrıcalıklı" olduğunu ima eden açıklamalarda bulunmuşlardır. Oysa deneysel olarak biliyoruz ki, duruma göre kadınlar erkeklerden daha akıllı, bilgili ve yetenekli

olabilmektedirler. Şu halde ayet genel bir durumun altını çizmektedir. Altı çizilmesi gereken husus fizyolojik ve psişik özelliklere uygun farklı rollerin kabul edilmesidir. Bu açıdan erkek, evleneceği kadına mihr vermesi, kendi ailesinin (eşi ve çocukları) ve gerektiğinde korunmaya, bakıma muhtaç anne babası ile yakın akrabasının geçimini üstlenmesi erkeğin görevleri arasında sayılmıştır.

Söz konusu işbölümünün uygun bir çerçevede tutulması herhangi bir soruna, kategorik anlamda ast-üst ilişkisine yol açmaz, dolayısıyla kadının kişiliğinden herhangi bir fedakârlıkta bulunmasını gerektirmez. Ama insanlar her zaman uygun dengeyi tutturamıyor, haksızlıkta bulunuyor, deyim yerindeyse kantarın topuzunu kaçırıyorlar.

Geleneksel Arap toplumunda iki temel faaliyetin yani ticaret ve savaşın yürütücü öznesi erkekti. Kadınlar nadiren savaşa katılır veya ticaret yapardı. Hz. Hatice (r.a.) gibi ticaret yapan kadınlar da işlerini bir erkek vasıtasıyla yürütürlerdi.

Burada sorulması gereken sual şudur: Acaba, Kur'an verili bir toplum ve aile ilişkisini mi referans aldı, yoksa merkezi bir tasarım olarak ve bütün zamanlar ve toplumlar için bu modeli mi emretti?

Bu soruya iki cevap vermek mümkün. Hükümlerin teşekkülünde verili beşeri/toplumsal ilişkiler (hükmün vasatı) etkileyicidir (Bkz. 2/Bakara, 282. ayetin tefsiri). Ancak genel bir ilke olarak hükmün vaz'edilmesiyle evrensel ve ebedi bir ilke de konmak istendiği doğrudur. Bu açıdan bakıldığında, erkeğin evin dışında ve fiziki/kaba güce dayalı işlerin yürütülmesinden sorumlu tutulması ile kadının evin içinde daha rafine/sofistike işlerden sorumlu tutulup bu türden bir işbölümünün verili toplumdan hareketle uygun görüldüğü söylenebilir. Anlaşılan Yasa Koyucu'nun en geneldeki yani makro seviyedeki tercihi bu yöndedir. Bu sadece Kur'an'ın teyit etmek suretiyle altını çizdiği bir hüküm değil, aynı zamanda binlerce yıldır süzüle süzüle gelen, denenmek suretiyle de iyi sonuç verdiği anlaşılan beşeriyetin doğru örfü, sahih geleneğidir.

Öyle olmakla beraber, bazı zamanlarda beşeri durumların temel bir farklılık göstereceği de muhakkaktır. Tek tek insanların hayatında söz konusu modelin sınırları dışına çıkan beşeri durumlar olabilir. Mesela erkeğin bir kaza geçirip özürlü duruma düşmesi kadını, evin dışındaki işleri görmeye mecbur edebilir. Veya arzulanmasa da harici (küresel, iç toplumsal ve maddi) faktörlerin (savaşlar, tabii afetler, beklenmedik ölümler, olağanüstü istenmeyen durumlar –mesela erkeğin hapse düşmesi, kaybolması, eşini terk etmesi– ve bu meyandaki sebeplerin) zorlamasıyla benzer bir durum ortaya çıkabilir; en azından evin geçimini her iki taraf (erkek ve kadın) üstlenir hale gelebilir. Böy-

le bir durumda "**kavvam**" vasfının bölünmesi veya doğrudan kadına geçmesi düşünülebilir mi? Bu, hakikaten sorulmaya değer bir sualdir.

Ayetin işaret ettiği illet açısından bakıldığında, mücerret anlamıyla "**kavvam**" sıfatının fiziki güç ve erkeğin evin geçimini mümkün kılan ekonomik faaliyetleri dolayısıyla erkeğe verildiğini söylemek mümkündür: "**Allah'ın bazısını bazısına üstün kılması ve onların kendi mallarından harcaması nedeniyle...**" buyurması bunu göstermektedir. Demek oluyor ki, erkeğin sahip olduğu fiziki güç ve ekonomik faaliyete katılıp evin geçimini üstlenmesi, onu "üstün" kılmaktadır.

Üstünlük olarak tercüme ettiğimiz "**tafdil**"in mutlak olmadığını söyleyebiliriz. Bunu söz konusu "üstünlük (**tafdil**)" kavramının geçtiği diğer ayetlerde verilen örneklerden anlayabiliriz:

a) Hiç bir şey yapmayıp oturan, haklı bir mücadeleden, adil bir savaştan kaçanlara göre, malları ve canlarıyla cihad edenler daha üstündür (4/Nisa, 95.) Başka ayetlerde

b) "**Peygamberler birbirine üstün kılınmıştır**" (2/Bakara, 253; 17/İsra, 55). Bir peygamber, mesela Hz. Nuh, 950 sene tebliğ yapmak ve yaptığı gemisiyle tufanı yaşamasıyla Hz. Musa'ya üstündür ama Hz. Musa da Kızıldeniz'in içinden geçmekle Hz. Nuh'a üstündür.

c) "**Aynı su ile sulandıkları halde çeşitli yemiş vemeyveler**" (13/Ra'd, 4) birbirine üstündür. Türlü türlü ekinlikler, meyve ve sebzeler de ihtiva ettikleri vitamin, renk ve lezzetleriyle birbirlerine üstündürler.

Ancak bu tür üstünlükler sadece mukayeselere konudur, başka bir ifadeyle "mutlak" olmayıp göreceli (izafi)dir. Eğer bilinç sahibi varlıklar olsalardı, mesela portakalın inciri kıskanması saçma olduğu gibi elmanın üzümün yerine geçmeye kalkışması da saçma olurdu.

Bu çerçevede erkek ile kadın arasındaki üstünlük de mukayeseye konu olan ve sahip oldukları farklı rol ve özelliklerle beşeri hayatın devamını mümkün kılan göreceli bir üstünlüktür. Erkek fizyolojik özellikleri, güç kullanma yeteneğiyle görece daha zayıf, zarif ve hassas olan kadına göre üstündür; ağır bir yükü sırtlayabilir, dik yokuşları çıkar, yer altında maden ocaklarında çalışır, savaşır, kavga eder vs. Kadın bunları yapamasa -ki yapması gerekmez- veya zorlanarak yapabilse de, erkeğe göre bazı özellikleriyle üstündür. Dokuz ay hamile kalması, doğum yapması, bebeğin her türlü zorluğuna karşı sabır göstermesi, annelik içgüdüsü, daha merhametli oluşu, koruyucu şefkati vb. özellikleriyle üstünlüğe sahiptir.

Bu bir bakıma doğal, fıtri ve her iki cinsin yararına, yaratılış hikmetine uygun bir işbölümü ve farklılaşmadır. Erkeğin erkekliğini, kadının kadınlığını

bilinçli bir biçimde yaşayıp hissetmesi ve eşine de yaşatıp hissettirmesi her ikisini mutlu eder. Cinsiyet farklılığı dolayısıyla biri diğerine özenmemeli, imrenmemeli; bu, aralarında bir kıskançlık ve çatışma sebebi olmamalıdır. Yukarıda açıklamasını verdiğimiz 32. ayet, bazı kadınların mirastaki dağılımı öne çıkarıp söylenmeleri üzerine inmiştir. Ayet, söz konusu farklı rol ve dağılımının kıskançlık ve çekişmeye sebep olmaması gerektiğini hatırlattıktan sonra, erkek veya kadın, insanın "**Allah'tan fazl ve ihsan istemesi**" gerektiğini, bunun için çaba harcamasının övgüye değer bir davranış olduğunu belirtmiştir. Yani kadın erkeğin, erkek kadının rolüne özenmemeli, her ikisi temel bir rol değişimi talebinde bulunmamalı. Mü'min erkek ile mü'min kadınların gereksiz ve sonucu her iki cinse ve gelecek nesillere zararı olan rekabet ve çatışmalara girmesi tasvip edilmemiştir. Erkek veya kadın, mü'minler bir bütündür: **"Erkek olsun kadın olsun, sizden bir işte bulunanın işini boşa çıkarmam. Siz birbirinizdensiniz."** (3/Âl-i İmran, 195.)

Şu halde Yasa Koyucu (Şari')'nun bu hükmünün yani erkeği kavvam kılmasının şartlı olduğunu ve bu şartın erkeğin görevlerini ve sorumluluklarını yerine getirmesine bağlı bulunduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Nitekim **Kurtubi**, İslam bilginlerinin bu ayetten hareketle, erkek eşinin nafakasını temin etmekten acze düşerse artık onun üzerinde "**kavvam**" olamayacağını söylediklerini belirtir. Çünkü nikâhın meşru kılındığı maksat ortadan kalkmış olur. Bu durum kadına nikâh akdini feshetme yetkisini verir, İmam Şafii ve İmam Malik de bu görüştedir.

Kavvam vasfı, kadında eşine karşı minnet duygusunun uyanmasına yol açar. Oysa İslam nokta-i nazarından iman en büyük payedir ve hiçbir mü'min, mü'min olmayan kimseye minnet duyamaz. Bu, kuşkusuz ahde vefa göstermemesi, gördüğü yardıma teşekkür etmemesi veya kaba, küstah, saygısız, nankör davranması anlamına gelmiyor.

Evlilik ilişkileri zemininde durum farklıdır. **Kavvam** vasfının ikinci sonucu evde riyasetin erkekte olmasını gerektirir. Bu mutlak bir hüküm değilse bile, beşeriyetin süre gelen örfü açısından yani genellikle öyledir.

İslam, mü'min bir kadının gayrimüslim bir erkeğin yönetimi altına girmesine iyi gözle bakmaz. En azından geleneksel toplumda kadın-erkek ilişkisi bu zeminde teşekkül edip sürmüştür. İslam'ın, mü'minlere layık gördüğü izzet/üstünlük dolayısıyla Müslüman kadının gayrimüslim erkeğin hükmü ve etkisi altında olmasına hoş bakmadığı anlaşılmaktadır. Erkeğin **kavvam** vasfı burada açık bir biçimde rol oynamaktadır. (Bkz. 2/Bakara, 221; 5/Maide, 5; 60/Mümtahine, 10. ayetlerin tefsiri.)

Ayrıca belirtmeye gerek yoktur ki, her erkek her kadına üstünlük iddiasında bulunacak, öğüt verip akıl öğretecek veya yol gösterebilecek durumda değildir. Nice zayıf karakter sahibi, ahlaki açıdan düşkün, kavrayış yeteneği kıt, asalak, sorumsuz, şiddet tutkunu erkekler vardır ki, ruhsal ve entelektüel formasyonu yüksek, sorumluluğunun bilincinde olan kadınlar onlardan öğüt almaya, onların yönetiminde hayatını sürdürmeye ihtiyaçları yoktur. Allah'tan lütuf ve ihsan isteyen bu kadınların aşağıda vasıfları şöyle sıralanmıştır:

"Saliha kadınlar, gönülden itaat edenler, Allah nasıl koruduysa görünmeyeni koruyanlardır." "**Kanitat**" kökü "kunut" olup daimi itaat ve boyun eğme halini ifade eder. Bazı müfessirler, burada söz konusu olan "kocaya itaat" olduğunu öne sürmüşlerdir. Çünkü "görünmeyenin korunması" kadınların eşlerinin olmaması durumunda iffet ve namuslarını korumaları veya eşler arasında mahrem zamanda olup bitenin üçüncü şahıslara aktarılmaması demektir ki, bu da yanlarında veya gıyaplarında kadınların namuslarını koruyarak erkeklerine itaat ettiklerine işaret eder.

Bu, zorlama bir yorum olup kadına karşı bir tür güvensizliği ima eder. Sanki erkeği yanında iken kadının namusunu koruması doğal iken, gıyabında koruması ilave bir fiilmiş gibi algılanmaktadır. Mü'min yani sorumluluğunun farkında ve kendini bilen bir kadın her nerede ve her ne durumda olursa olsun, namusunu korur; bu onun asli görevi olup tamamıyla kişiliği ve kimliğiyle ilgilidir. Belki kocasının yanında olması ona bir rahatlık sağlar, güvenlik duygusunu pekiştirir, çünkü kimse ona kötü gözle bakamaz, kocası onu koruyan sur gibidir. Yanında değilse kadın sadece ilave bir dikkat ve ihtimam gösterir ki, ayetin işaret ettiği budur.

Şu halde "**kanitat**" olan kadın öncelikle, kayıtsız şartsız ve daimi olarak sadece Allah'a itaat eder ve boyun eğer. Kadının Allah'a itaati erkeğinden, babasından, bağlı olduğu liderden (hoca, şeyh vs.) veya devlet başkanından önce gelir. Erkeğe itaati öngörülmüşse de, bunun mutlak olmayıp mukayyet olduğu açıktır, çünkü kim olursa olsun, isyanı gerektirici durumlarda kula itaat yoktur. Ayette itaatten önce "sulh, salah ve salihalık" vasfı zikredilmiştir. Bu, "saliha" olan bir kadının aynı zamanda itaatkâr olduğu/olacağını ima etmektedir.

Kelimeye verilen anlamlardan biri de, geçerli bir mazereti yok ise, kadının eşinin cinsel isteklerine cevap vermekten imtina etmemesi, böylelikle kocasını harama karşı korumasıdır. Nasıl erkek karısını sur gibi koruyorsa, kadın da kocasını ateşten korur, koruması görevleri arasındadır.

Saliha kadın, -kelimenin sulh ve salahla ilişkisi bir arada düşünüldüğünde- davranış kodları barış, iyilik ve genel toplumsal yarar üzerine kurulmuştur. Saliha bir kadın, bu vasfını Allah'a ve Allah'ın emirlerine olan itaat duygusun-

dan alır. Böyle bir kadın hem kendisiyle, nefsi/özvarlığı, hem ailesi ve hem öteki insanlarla ve tabii çevresiyle barış (sulh) içindedir. Diğer vasfı, Allah, nasıl korunmasını istemiş veya korumuşsa "görünmeyen"i koruyan, mahrem hayatını, bedenini, avretini teşhir etmeyen; kendisinin, ailesinin ve eşinin namusunu, iffetini, eşiyle arasında geçen özel hayatı koruyan kadındır. Aslında genel anlamda buna "Allah'ın dinini koruması" denebilir; Allah'ın kendisi için tayin ettiği ölçüleri (hudut) koruyup hükümlerine riayet etmesi dolayısıyla, Allah da onu korur. Allah'ın koruması altında olduğu için, erkeği yanında değilken bile kendini korur, çünkü Allah'ın koruması altındadır. Allah'ın öngördüğü hükümlere riayet eden kimse, başkasının hak ve hukukunu da korumuş olur. Kadın, öncelikle Allah'ın emir ve hükümlerine riayet etmeyip bunları korumuyorsa, kocasına da itaat etmez. Bir bakıma erkek, Allah'a olan derin bağlılığı ve itaati sayesinde kadının itaatini hak etmektedir. O halde onun da eşine karşı derin bir sorumluluk duygusuyla hareket etmesi gerekir. Kadının itaatini istismar edecek veya kötüye kullanacak olursa, Allah'a itaati ve bağlılığı istismar etmiş olur.

Akıldan çıkarılmaması gereken hakikat şudur: Evin mutluluğu ve eşler arasındaki sadakatin ve sevginin esası Allah'a itaatin, sadakatin ve sevginin beşeri plandaki yansımasıdır. Erkek ve kadın bundan yararlanırlar. İtaat, sadakat ve sevginin referansı kulun Allah ile olan ilişkisinde billurlaşır. Kadın ve erkek Allah'ı derin bir biçimde sevmiyorlarsa, hakikatte birbirlerini de gerçek anlamda sevemezler, sevdiklerini zannederler, birbirlerine duydukları yakınlık bedensel sınırları aşmaz. Sadakat, aynı zamanda karşılıklı itaattir. Bu anlamda bilinen işlerde kadın erkeğe itaat ederken, ona sadakat göstermekle erkek de kadına itaat etmektedir.

Dünya hayatının "cennet köşelerinden bir köşe" olmasını sağlayan erkek ve kadının birbirlerine duyduğu sevgi, saygı ve sadakattir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *"Kişinin en hayırlı hazinesinin ne olduğunu size söyleyeyim mi? Saliha kadındır. Kocası ona baktığında onu sevindirir (içini ferahlatır), istediğinde itaat eder, yanında olmadığında onu (namusunu ve malını, hak ve hukukunu) korur."* (Ebu Davud, Zekât, 32; Müsned, II, 251).

Eşler arasındaki "sadakat"ın derin anlamını göz önüne aldığımızda, kadının erkeğine itaat etmesi, onun kişisel özgürlüğünü, şahsiyet gelişimini, kendine ait alan içinde özerk hareket etme haklarını ortadan kaldırmaz. Kadın sevdiği konularla ilgilenir, mesleğini icra edebilir, eğitimini aldığı konularda söz sahibi olur, gücü ve imkânları yetiyorsa ticaret yapar, çeşitli toplumsal faaliyetlere katılır. Meşru çerçevede kaldığı sürece erkeğin kadını çeşitli toplumsal faaliyetlerden engellemeye hakkı yoktur.

"Nüşuzundan korktuğunuz kadınlara (önce) **öğüt verin,** (sonra onları) **yataklarda yalnız bırakın,** (bu da yetmezse) **vurun."** Nüşuza genellikle "serkeşlik, kadının erkeğe başkaldırması, isyan etmesi, üstüne çıkmaya çalışması" anlamı verilmiştir. Kelimenin etimolojisinde yükseklik, tepe anlamları vardır. Kelimede "*kalkışma*" anlamı olduğu da söylenebilir (Bkz. 58/Mücadele, 11.) Başka bir ayette **"kemiklerin bir araya toplanması"** anlamında (2/Bakara, 259.) kullanılmıştır.

Bu ayetin iniş sebebiyle ilgili Vahidi şu bilgileri vermektedir: Rivayete göre hanımı Habibe, kendisine karşı gelince Sa'd b. Ebi Rebi' ona bir tokat atar. Habibe gider babasına anlatır, babası gider Peygamber Efendimiz (s.a.v)'e şu serzenişte bulunur: "-Ey Allah'ın Elçisi, ben kızımı ona verdim, o kalktı, ona tokat attı." Bunun üzerine Hz. Peygamber, kocasına kısas yapılmasını ister ancak cezanın infazına vakit kalmadan bu ayet iner. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurur: *"-Biz bir iş murat ettik, Allah başka iş murat etti."* Kaynaklarda, Habibe'nin kocasına niçin karşı geldiği belirtilmemektedir. Taberi ve İbn-i Kesir, söz konusu rivayetin "Mürsel" olduğunu söylemişlerdir.

Müfessirlerin önemli bir bölümü, kadının erkeğin cinsel isteklerine cevap vermemesi durumunda **nüşuz** olayının ortaya çıktığını söyler ve bu yönde bazı rivayetleri referans olarak gösterirler. Fakat salt cinsel anlaşmazlıktan dolayı, kadının bu ağır sayılabilecek müeyyidelere maruz kalması pek inandırıcı görünmüyor. Zira erkek genellikle talepkâr olmakla beraber, kadın da uyarıldığında talepkârdır ancak her zaman ne talepkâr olabilir ne de erkeğin talebine cevap verebilir. Hastalık, yorgunluk, uykusuzluk, üzüntü, aybaşı halinin yaklaşması vb. sebepler cinsel isteksizliğe yol açabilir, bu da tabii beşeri bir durumdur. Şu veya bu sebepten dolayı kadının cinsel isteksizliğine, azar karışımı öğüt, yatak boykotu ve nihayet fiziksel şiddetle karşılık vermek çok da ikna edici değildir. Kolayca tahmin edileceği üzere, cinsel isteksiz kadına "yatakları ayırma" bir yaptırım olamaz. Ortada daha ciddi, rahatsızlık verici, yuvanın selametini tehdit edici sebep veya sebeplerin olması gerekir.

El Mansur el Lügavi, **nüşuz**un eşlerden her birisinin ötekinden hoşlanmaması durumu olduğunu söyler. Bu, bize nüşuzun sadece kadın için söz konusu olmayacağını gösteriyor ki, bu sûrenin 128. ayeti "**Erkeğin nüşuzu**"ndan bahsetmektedir. Bu durumda kadın veya erkek nüşuz sayılabilecek tutum ve davranışa girdiğinde karşılık görür.

Bu çerçevede kadının nüşuzu, aile huzurunu bozacak, yuvanın mutluluğunu kökten sarsacak şekilde sertleşmesi, kabalaşması, huyunu bozması; aldırışsız olması, görevlerini ihmal etmesi, eşinin ve çocuklarının üstüne başına bakmama-

sı, sorumluluklarını yerine getirmemesi, onların temizliği, sağlığıyla yeterince ilgilenmemesi, eşinin ailesine, yakınlarına karşı saygısız davranması, eşini, ailesini, çoluk çocuğunu utandıracak uygunsuz davranışlarda bulunması, yüz kızartıcı suç işlemeye yeltenmesi, çocuklarını zalimane bir şekilde dövmesi, emzikli bebeğine süt vermemesi, ona gerekli ihtimamı göstermemesi, küstahlaşması, hiçbir şekilde söz dinlememesi vb. davranışlar sayılabilir. Bunlar bir kategoridir. Bütün bunların meşru çerçevede kadının kocasına itaatiyle ilgili olduğu açıktır.

Kadının cinsel birleşmeye zorlanmayacağını söylemek mümkünse de, bu çoğu zaman gerçekçi değildir. Kadınların büyük bir bölümü maalesef bu yüzden kocalarından dayak yemektedirler. Meşru bir sebep, geçerli mazeret veya hakiki bir isteksizlik hali kadına cinsel birleşmeden imtina etme hakkını doğurur, erkeğinin de hiç değilse bir süreliğine anlayış göstermesi beklenir. Ancak zaman zaman kadınların cinselliği bir silah, erkeği bir cezalandırma aracı olarak kullandıkları da gerçektir. Pahalı isteklerine, haksız taleplerine cevap veremeyen erkek kadın tarafından cinsellik silahıyla ağır bir biçimde cezalandırılır ki, bu da kadının davranışını mazur göstermez. Belki geleneksel müfessirler bu noktada haklıdırlar. Çünkü kadının cinselliği sürgit bir silah olarak kullanması erkeği haram yollara sevk edebilir veya "çok naz âşık usandırır" misali kadını terk etmesine sebebiyet verebilir. **İbnü'l-Münzir**, kadının geçiminin (nafaka) erkeğe ait olduğunu, erkeğin bundan hiçbir şeklide kaçınamayacağını ancak kadının kocasına karşı serkeşlik yapması yani onunla birlikte olmaktan kaçınması durumunda nafakasını ödemek durumunda olmayacağını söyler. Cinsellik silahına karşı geçim silahı.

"**Nüşuz**"a yol açan ikinci davranış biçimi veya ikinci kategori, kadının kocasında cinsel kıskançlık duygularını uyandırmaya sebebiyet veren uygunsuz davranışlarda bulunması, eşinin hoşlanmadığı erkeklerle lafı uzatması, görüşmesi, iffet sınırlarını zorlayan hareketlerde, işrette bulunması, gerektiği gibi giyimine, üstüne başına özen göstermemesi vs. şeklinde tanımlanabilir. Nitekim bir hadiste "*Kadınlar hakkında Allah'tan korkun, onları Allah'ın emaneti olarak aldınız, Allah'ın adı ile onların ferçleri size helal kılındı. Sizin onlar üzerindeki haklarınız, hoşlanmadığınız kimseye yataklarınızı çiğnetmemeleridir. Böyle bir şey yapacak olurlarsa onları iz bırakmayacak şekilde dövünüz.*" (Müslim, Hac, 147; Ebu Davud, Menasik, 56; İbn-i Mace, Menasik, 84.) denmiştir. Tirmizi'nin "hasen" olarak nitelendirdiği bir hadiste de, bunun ancak "*açık hayâsızlık*" durumunda söz konusu olacağı belirtilmiştir. (Tirmizi, Radaa, 11; ayrıca bkz. İbn-i Mace, Nikâh, 3; Müsned, V, 73.) Bazı bilginlere göre bunun anlamı akraba, tanıdık veya yabancı kimseleri evlere almamaktır. Ancak **nüşuz**

sadece bundan ibaret değil, bunu da içine alan uygunsuz davranış ve harekettir. Hadiste geçen *"Apaçık hayâsızlık"* zina değildir, eşlerinin hoşlanmadığı kimseleri eve almalarıdır. Buradaki *"hayâsızlık"* zina olamaz çünkü zina apaçık bir yasağın ihlalidir ki, cezası açıkça belirtilmiştir.

Kadının nüşuzunun cinsel kıskançlığa yol açan uygunsuz davranışlarla ilgili olduğuna **dair el Mühelleb**'in bir açıklaması vardır. El Mühelleb, diğer müfessirler gibi nüşuzun, kadının erkeğiyle yatmayı reddetmesi olduğunu ancak kesinlikle hizmette bulunmamasıyla ilgili olmadığını söyler. Bunun anlamı şudur: Kadın yemeği tuzlu yaptı, bardağı kırdı diye dövülmez. Diğer önemli bir husus "**vurma**"nın Kur'an'da iki yerde öngörülmüş olması ve her ikisinin de cinsellikle ilgili bulunmasıdır. Zinanın cezası 100 celdedir (24/Nur, 2), nüşuzun da cezası öğüt ve yatak ayırmanın kar etmemesi durumunda vurmadır.

Bütün bu anlatılanlardan "**Nüşuz**"un sosyal ve psikolojik olarak rahatsızlık verici, huzur bozucu davranışlar olduğunu söylemek mümkündür. Kadının asli rol değişimine kalkışması –karşılıklı rıza ile olmasında herhangi bir sakınca yoktur, bazı istisnai durumlarda kadının erkeği ve evi yönetmesi gerekebilir– kadının erkeği tahakkümü altına almaya yeltenmesi, ailesine, özellikle anne-babasına karşı saygısız, küstah davranması, huzurlarını kaçırtması erkekten gücünün yetmeyeceği isteklerde bulunması, buna yanaşmadığı zaman geçimsizliğe sebebiyet vermesi, bu yüzden ailenin mutluluk ve huzurunu bozmaktan çekinmemesi kadınlığını bir silah, bir cezalandırma veya isteklerini kabul ettirme aracı olarak kullanmaya kalkışması ile yukarıda özellikle altı çizildiği üzere erkekte cinsel kıskançlık duygularını uyandıracak, erkeklik gururunu veya şerefini zedeleyecek uygunsuz davranışlarda bulunması "**nüşuz**" olarak nitelendirilebilir.

Bu çerçeveden anlaşılıyor ki, "**nüşuz**", iradi başkaldırı, hırçınlık, isyan ve meşru temeli olmayan geçimsizliktir. Ancak kadın, meşru taleplerde bulunuyorsa, taleplerini yerine getirmeli; bir takım rahatsızlıkları varsa bunları gidermenin yolları araştırılmalı, gerekirse yardım ve destek almalı; üzerinde baskı varsa, bu baskı kaldırılmalı; mutsuzluğunun sebeplerine inilip çözümler aranmalıdır. Bütün bunlar söz konusu olmadığı halde, yukarıda sıralanan sebeplerden biri dolayısıyla kadın yine de hırçınlık ve geçimsizliğe sebep oluyorsa, bunun "**nüşuz**" olduğuna karar verilebilir. Bu kategorilerde sıralanan nüşuz örneklerini gündelik dilde "**şirretlik**" olarak ifade edebiliriz. Şirret kadın nüşuzda bulunan kadındır.

"**Nüşuzundan korktuğunuz**" ibaresi, bazıları "belirtileri" şeklinde anlamışlarsa da, bu aşırı kuşkuculuk anlamına gelir. Aksine bu tür "tutum ve davranışlardan emin olduğunuz; bilgisine, somut deliline sahip bulunduğunuz"

şeklinde anlaşılması daha uygundur. Söylenti-şayia, rivayet, dedikodu, iftira üzerine hareket edilmez, kadın hakkında hüküm verilmez. Bu, telafisi güç veya imkânsız haksızlıkların, büyük mağduriyetlerin doğmasına sebep olabilir.

Nüşuzu açıkça ortaya çıkmış bir kadına öncelikle öğüt verilir. Öğüt, tek taraflı nutuk atmak (monolog) değildir. Karşılıklı konuşmak, iletişim kanallarını açık tutmak, sorunları orta yere koyup etraflıca müzakeresini yapmak, rahatsızlığın kaynaklarına, gerçek sebeplerine inmek ve elbette doğrunun gösterilmesi, yapılması gerekene işaret etmek "öğüt" kavramının içinde ele alınması gereken işlerdir.

Bu bir sonuç vermiyorsa, bir süre yatakları ayırmakta fayda olabilir. Bu, erkeğin eşine olan kırgınlığını hissettirmesi için seçilen estetik ve duygusal, aynı zamanda etkili bir yoldur. Seven kadın mesajı alır, davranışlarını gözden geçirme ihtiyacını hisseder. Yatakların ayrılması seven, sadakat gösteren ve kocasına değer veren bir kadına uyarıcı bir müeyyidedir. Bunun da uzun tutulmamasına dikkat etmeli. Kaç gün ayrı yatılacağına erkeğin kendisi karar verir. Bu bazen bir gecelik olur, bazen birkaç gün veya bir iki hafta. Ama bilginler her halükarda yatakların 1 aydan fazla ayrı tutulmaması gerektiğini söylemişlerdir.

Kadının dövülmesi

Bunun da fayda etmemesi durumunda "kadına darb edilmesi" öngörülmüştür. "Darb" konusunda biri klasik, diğeri zamanımıza ait iki ana görüş ortaya çıkmış bulunmaktadır. Şimdi her ikisini yakından görmeye çalışalım:

A) Vurma tezi: Bu tefsire göre öğüt ve yataktan ayırma çözüm olamıyorsa kadına "vurmak" gerekir. Burada söz konusu olan "**vurma** (darb)" bildiğimiz "dayak" değildir. Te'dip amaçlı olup, yerine göre dürtme, itme dahi bu kapsama girebilir. Bilginler açık ve ısrarlı bir biçimde kadının herhangi bir organına zarar verici, kemiklerini incitici, derisini, yüzünü, gözünü morartıcı, iz bırakıcı dayağın yasak olduğunu, bu türden dayak atan adam hakkında kanuni soruşturma açılması gerektiğini belirtmişlerdir.

İbn-i Abbas, Hz. Peygamber'in "iz bırakmayacak şekilde dövme"den, misvak vb. şeyle (bükülmüş mendille) dövme olduğunu söylemiştir. Bundan hareketle bilginler de, vurmanın, tercihen misvak (diş fırçası) veya mendille olmasını uygun görmüşlerdir. İmam Şafii, son çare olarak "dövme mübah olsa da, dövmemek daha efdal yani daha üstün ve övgüye layık bir tutumdur" der. İmam Şafii'nin söylediklerinden anlaşılıyor ki, "**vurma** (darp)" amir bir hüküm değildir, "**öğüt**" ve "**yatakboykotu**"ndan sonra üçüncü sırada yer alıyorsa da, illa başvurulması gereken bir müeyyide olarak alınmamalıdır. Nitekim hadis kaynakları-

na göre Hz. Peygamber hayatı boyunca "Eliyle (dahi olsa) hiçbir şeye vurmadı; ne bir kadına ne bir hizmetçiye" (Buhari, Menakib, 23; Edeb, 80; Müslim, Fedail, 79; Ebu Davud, Edeb, 4; Muvatta, Hüsnü'lHuluk, 2; Müsned, VI, 32),

Ata, nüşuz kapsamında aile hukukunu çiğneyen kadına uygulanacak ceza ile kadını dövmeyi yasaklayan hadisleri bir arada ele alarak, erkeğin, aile namusunu lekeme suçu teşkil etmeyen kadına el kaldırılmayacağı sonucuna varmıştır. Hakikaten de ayetin bizi yönelttiği maksadı anlamak için Hz. Peygamber (s.a.v)'in konuyla ilgili söz ve uygulamalarına yani kavli ve fiili sünnete bakmak gerekir ki, tefsirde en temel ilke öncelikle Kur'an'ın kendini, arkasından Sünnet'in Kur'an'ı tefsiridir. Ebu Bekir ibn'ül Arabi, konuyla ilgili görüşleri aktardıktan sonra Kur'an'ın dövme hükmünün "ibahe", Sünnet'teki hükmün ise "kerahet" ifade ettiğini hatırlatarak, bundan erkeğin karısını dövemeyeceği sonucunu çıkarmıştır. (Ahkamü'l Kur'an, I, 417 vd.) İbn-i Aşur, konuyla ilgili ayet ve hadislerin farklı durumlara –hatta toplumsal örf ve telakkilere– göre farklı hükümler getirdiğini söyler. Öğüt ve yatakları ayırma takip edilecek iki önemli yoldur. Ancak her ikisinin sonuç vermemesi durumunda mutlaka üçüncü yola, kadını dövmeye başvurmak gerekmez, üçüncü müeyyide ulu'l-emre yani kamu otoritesine bırakılabilir. Aile mahkemeleri geçimsizliğe el koyar ve erkeği haklı bulması durumunda boşamaya karar verebilir.

Netice itibariyle tefsirciler, burada öngörülen vurmanın son çare olarak te'dip veya tedavi amaçlı olduğu görüşündedirler. Bu hükmün indiği toplumsal vasatta bu tür "***vurma***" tedavi ve terbiye edici amaçlı olarak algılanıyordu. Yani hükmün vaz'edilmesinde toplumsal vasat, telakki ve örfler önemli rol oynamaktadır. Murat edilen şey, aile birliğinin devamının sağlanmasıdır. Öç alma veya cezalandırma amaçlı dayak farklıdır. Bunun amaca hizmet edip etmediği ayrı bir konudur. "Araplar yarayı dağlamak tedavide son çaredir" demişlerdir ki amaç yuvanın selametini korumak, ailenin dağılmasının önüne geçmektir.

Nüşuz özünde geçimsizlik taşıdığından, bunun eğer hafifçe dövme ile giderilmesi, aksaklıkların düzeltilmesi ihtimali varsa, yuvanın dağılmasından, çocukların babasız veya annesiz kalmasından daha iyidir. Nitekim çağımızda boşanmaların en çok "şiddetli geçimsizlik"ten kaynaklandığı bilinmektedir. Bazen küçük bir tokat büyük bir felaketin önüne geçmeye yetebilir. Belli ki bundan maksat, şu veya bu kusur ve suçtan dolayı kadını dövmek, cezalandırmak, öç almak veya sadistçe bazı duyguları tatmin etmek değildir. Amaç, yuvanın dağılma sürecini durdurmak, aile birliğini kurtarmak üzere son (ve fakat elbette istenmeyen) adımı atmaktır. Hz. Ali (r.a.), bu üç safhanın da fayda etmemesi durumunda –sonraki ayetten de anlaşılacağı üzere– her iki tarafın

hakemlerini toplamak gerektiğini söyler. Hakemler ya arayı bulacak veya aile birliğinin sona ermesine karar vereceklerdir.

Kur'an gerçekçi bir kitaptır. "Olması gereken" ile fiilen "olan" arasında realiteyi göz önüne alarak ayırım yapıyor. Kur'an, hiçbir şekilde aile-içi şiddeti tasvip etmiyor. Kur'an'a göre haksız yere fiziksel şiddet uygulanamaz. Törelerden kaynaklanan kadına karşı şiddet ve cinayetler suçtur. Dövme, vurma "kötü" bir fiildir, sanki burada ailenin ve yuvanın devamı için son çare olarak ve başka amaçla olmamak kaydıyla "tolere edilmiş bir kötülük" söz konusudur. Her konu için kadına vurulmaz; vurma gerektiğinde "iki olumsuz (Şerreyn)"un ortaya çıkmış olması (yuvanın yıkılması, kendini kaybetme hali, fiziksel tecavüze yeltenme vs. gibi durumlar) gerekir ki, "Ehven-i şer" olarak vurma tercih edilir. Salt dayak, güçlünün güçsüzü ezmesidir. Erkek fiziksel güç üstünlüğünü kullanıp kadına eziyet etmeye yeltenebilir. Ancak bu güçlü bir erkeğin bir başka güçsüz erkeği ezmesinden farklı değildir. Fırsatını bulabilen bazı kadınlar da erkekleri dövmeye kalkışır. O halde salt dayak ile ayette sözü edilen "vurma" farklı mahiyette şeylerdir. İslamiyet, salt dövmeyi kesin olarak yasaklamıştır. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.) şöyle buyurmuştur: "*Kadınlarını dövenler dövmeyenlerden hayırlı değildir.*" (Ebu Davud, Nikâh, 42; İbn-i Mace, Nikâh, 51.) Sonuç itibariyle şu hususların altını çizmek mümkün:

a) Dünyanın her tarafında kadınlar şiddete maruz kalıyorlar.

b) Amerika ve Avrupa ülkelerinde yani Batı'da kadınların şiddete maruz kalma oranları ve derecesi diğer ülkelerden ve bölgelerden az değildir.

c) Sadece kadınlar değil, küçük yaştaki kız ve erkek çocukları da aile içinde veya başka ortamlarda cinsel istismara ve şiddete maruz kalıyor.

d) Kuşkusuz Müslüman toplumlarda da kadın şiddete maruz kalıyor.

Bu da bize şunu gösteriyor ki Kur'an, Hz. Peygamber öğütleri, hukuk, kadın hareketleri, feminizm ve bu konunun üzerine ısrarla giden insanlar ve kuruluşlar ne derse desin, dünyanın her yerinde kadınlar şiddete maruz kalıyor, dayak yiyor, hatta hayatını kaybediyor. İdeal olanla reel olan arasında muazzam fark vardır. Burada yapılması gereken şey, bu reel olanı kontrol altına almak, rehabilite etmek, yerine göre tahammül edilebilir sınırlar içine çekmek, daha büyük bir zararın önüne geçmek için nisbeten küçük bir zararı göze almaktır. Kur'an da bunu yapmaktadır.

B) Ayrılma-seyahata çıkma tezi: Ayetin anahtar terimiyle ilgili son zamanlarda yapılan yorumlar, fiilin "kadını dövmek" anlamına gelmeyebileceği tezini öne çıkarmaktadır. Burada dikkat çeken iki hususta biri Arapçada genellikle fiillerin yalın haldeki anlamlarının cümle içerisinde değişiklik göstermesi, diğeri

fiilin Kur'an-ı Kerim'de birden fazla anlamda kullanılmasıdır. Bir kelime, yanında gelen kelime ve edatlara göre farklı anlamlar kazanabilir. Örneğin: "câe" filinin yalın halde "geldi", "caebi" kullanımında "getirdi" anlamına gelmesi gibi. Nitekim sözlükler söz konusu kelimeyle (darb) ilgili sahifelerce bilgi vermektedirler.

Surenin 34. ayetindeki "darabe" fiiline de bu bağlamda baktığımızda fiilin Kur'an'da birden fazla anlamda kullanıldığını görüyoruz. Mesela Zuhruf sûresinde (43/5) "vazgeçmek"; Nur'da (24/31) "salmak"; Yasin'de (36/13) "örnek/misal vermek"; Nisa'da (4/101) "yolculuğa çıkmak gibi anlamlarda kullanılmıştır. Binaenaleyh bu farklı anlam düzeylerinden hareket edenler, şu tezi öne sürmektedirler: Fiilden sonra zamir veya fiilden önce 'fi' harfi cerri gelirse bu fiilin anlamı değişir ve "eb'adehu" uzak etmek anlamı verilir. Ayette "darabe" fiilinden sonra "hünne" zamiri geldiğine göre fiil,"eb'adehu"(:uzak etmek) anlamına dönüşmüştür. Fiilin hemen sonunda gelen "hünne" zamiri darabe fiilini uzak etmek anlamına dönüştürmektedir. Bu sebeple buradaki "vadribuhünne"nin anlamı "uzaklaştırınız, uzaklaşınız" veya bir müddet "ayrı kalınız" anlamında olmalıdır. Ragıb, "darabe"nin lafız ve anlamı kısmen örtüşen müştak bir kelime olduğunu söyler. (Tefsire Giriş, s. 36.) Kur'an kelimelerinin i'rabı üzerinde çalışan Necla Yasdıman da ayette emr-i hazır mef'ul geçen "ve'dribuhünne" kelimesine "vurun" manasını verirken, tefsiri mahiyette parantez içinde (ya da ayrılın) anlamını vermektedir. (Kur'an Tahlili, III, 297.)

İbn-i Arabi'nin naklettiğine göre Atâ, âyette geçen dövmenin ibâha (serbest bırakma) ifade ettiğini, genel olarak kadın dövmeyi yasaklayan hadislerin ise kerahet (mekruh ve çirkin görme) hükmü getirdiğini tespit etmiş ve sonuç olarak "Koca, karısını dövemez" demiştir. Bu açıklamalar dikkate değer ise, bu durumda ifadenin takdiri şöyle olur: "...Serkeşlik etmelerinden korktuğunuz kadınlara, önce öğüt verin, sonra yatakları ayırın (buna rağmen hala serkeşliklerine devam ediyorlarsa, bir süreliğine) onlardan uzaklaşın (ya da onları kendinizden uzaklaştırın veya bir süre ayrı kalın..." Hatta fiilin "yolculuğa çıkmak" manasına da geldiğini düşündüğümüzde şöyle demek de mümkündür: "Eşinizle yola çıkın, bir yerlere gidin, tebdil-i mekânda bulunun!" Ani ve fevri kararlarla boşamaya kalkışmak Kur'an tarafından reddedilmiştir. Belli bir düşünme süresi çoğu zaman evlilik birliğinin devamını sağlar. (Bkz. 65/Talak, 1-4. ayetlerin açıklaması.)

Ayetin Sünnet açısından nasıl anlaşılması gerektiğine baktığımızda:

a) Hz. Peygamber'in hayatı boyunca hiçbir eşine el kaldırmadığını biliyoruz. Hatta eşine el kaldıran kocayı ayıplamış, kınamıştır: "Gündüz karısını köle gibi döven birisi akşam onunla aynı yatağa nasıl girecek?" (Buhârî, "Nikâh", 93; EbûDâvûd, "Nikâh", 60).

b) Efendimiz (s.a.)'in eşlerine hiç vurmamış olması, onlarla küçük veya büyük ihtilafa düşmediği anlamına gelmez. Hendek savaşından sonra Hz. Aişe ve onu takip eden üç hanımının (Hz. Hafsa, Hz. Ümmü Seleme ve Hz. Sevde) ziynet eşyasıyla ilgili taleplerini yerine getiremediği için 1 ay evden ayrılıp mescitte yatmak zorunda kalmış ancak onları dövme yoluna gitmemiştir. (Bkz. 33/Ahzab, 28. ayetin açıklaması.) Hz. Peygamber (s.a.)'in bir ay mescitte kalması belki de 34. ayetteki "darabe"nin bir müddet ayrılmak, eşten ayrı yaşamak anlamına gelebileceğini gösterebilir.

Bu açıklamayı da burada zikretmemizin sebebi, "hükmün maksadı"nı araştırırken bu yöndeki tefsirlerin giderek ağırlık kazanmakta olduğuna dikkat çekmektir. Konuyla ilgili yetkili ve muteber fakihlerin daha derinlikli araştırmalar yapmalarında ve giderek artmakta olan aile içi şiddet ve kadın cinayetlerine en azından Kur'an ve Sünnet'ten bir mesnet olmadığını ortaya koymalarında zaruret vardır.

"Size itaat ederlerse aleyhlerinde bir yol aramayın." Ayet, eğer maksat hâsıl olmuşsa yani öğüt, yatak ayırma veya dövme (veya bir süreliğine ayrı kalma) ile işler yoluna girmişse, kısaca kadın meşru çerçeveye dönmüşse, artık işi büyütmemek gerektiğine işaret eder. Kadın bir hata yapabilir. Önemli olan hatasını anlaması ve bundan vazgeçmesidir. Vazgeçmesi ona ilişkin bütün müeyyidelerin sona ermesini gerekli kılar. Bazı bilginler, kadının erkeği sevmeye zorlanamayacağını, sevgisi ve saygısı bitmişse güç kullanarak evliliği sürdürmeye kalkışmanın "kadının aleyhinde yol arama" anlamına geldiğini söylemişlerdir.

"Doğrusu Allah yücedir, büyüktür." Ayetin bu son bölümü konuyla ilgisi bakımından uyarıcıdır. **Razi**, Allah'ın kendine ait iki sıfatı "**Aliyyen** (yüce)-**Kebiran** (büyük)" zikretmesinin sebeplerini sayarken, eşlerine zulmetmeye eğilimli kocaları tehdit amaçlı olduğunu söyler. Fizyolojik güç ve sosyal rol dağılımı erkeğin "kavvam" vasfının ortaya çıkmasında belirleyici olmaktadır; ancak bu, Kur'an tarafından teyit edilmektedir. Kadın, fiziksel bakımdan erkekten zayıftır, erkeğin saldırılarına karşı koyamayabilir ama erkek bilmeli ki, Allah yüce ve üstündür. Haksızlığa, zulme uğrayan kadının haklarını alır. Kadın erkeğe itaat ediyorsa, bu itaat, erkeğe kadını dövme, ona zulmetme hakkını vermez. Yüce ve büyük olan Allah, hiç kimsenin hakkını bir başkasında bırakmaz.

وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا إِنْ
يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا ﴿٣٥﴾

35. (Eşlerin) **Aralarının açılmasından korkarsanız, bu durumda erkeğin ailesinden bir hakem, kadının da ailesinden bir hakem gönderin. Bunlar,** (arayı) **düzeltmek isterlerse, Allah da aralarında başarı sağlar. Şüphesiz Allah bilendir, haberdar olandır.**

Kadın ile erkeğin arasının açılması olayı "**şikak**" olarak tanımlanmaktadır. Şikak, sonuç itibariyle bir yarılma, bütünün iki parçaya ayrılması halidir. Şikakın vuku bulduğu beşeri durumda narın ikiye ayrılması gibi her bir parça ayrı bir tarafa çekilmiş, diğerinden ayrı düşmüştür. Başka bir ifadeyle, eşler birbirlerini üzmüşlerdir, aralarında konuşma, iletişim kurma imkânı kalmamış; konuşulması gerekenler konuşulmuş (öğüt); birbirlerine kırgınlıklarını belli etmiş (yatakların ayrılması) ve nihayet son çare erkek eşini itip kakmış, dürtmüş, belki dövmüştür de.

Bütün bunlar çözüm olmadığına göre, yapılacak şey her iki tarafın sözü dinlenir, sulh ve salahtan yana, adaletli hakemlerini davet etmek, bir de sorunu hakemler nezdinde tartışmaya açmak, üçüncü şahısların öğütlerini, fikir ve görüşlerini almaktır. Hakemlerin tarafların ailesinden olması önemlidir çünkü aileden olanların hem daha çok sözü geçer hem de ayrılma söz konusu olacaksa, iki aile arasında mesele kapanmış olur. Bu, işin uzamaması, ihtilaf veya ayrılmanın düşmanlığa yol açmaması açısından da önemlidir. Aileden çağırılacak kimseler "hakem" sıfatını taşıdıklarından yetkilidir.

Bazı bilginler burada sözü edilen "**hakemler**"in devletin yetkili organları, mahkeme veya hâkimlerin olduğunu söyler. Bu da mümkündür. Resmi organ veya yetkili olmasa da hakemler yetki sahibidir. Yani bir tür "sivil hâkim" gibidirler. Ancak insanoğlu her zaman yerleşik hayat yaşamaz, konar-göçer topluluklar var ve bunların hayatı neredeyse tümüyle sivildir; işlerini reisleri, büyükleri halleder, ihtilaflara bunlar bakar. Kur'an, her beşeri duruma uygun konseptler getirmektedir.

Hakemlerin öncelikli görevi, her iki tarafı dikkatle dinlemek, kimin haklı veya haksız olduğunu tespit etmek ve elbette aralarını bulmaya çalışmak yani aile birliğinin devamını sağlamaya çalışmaktır. Hakemlerin niyeti ve çabası bu yönde ise, muhtemelen Allah da onlara başarı verir. Ancak belli ki, son kararı verecek olan ihtilaf halinde olan erkek ve kadındır; onların barış (sulh ve salah) yönünde irade beyan etmeleri, yaptıklarına eleştirel bakmaları ve ayrılıp boşanmaktansa -ki Allah'ın sevmediği helaldir- bir araya gelme konusunda karar vermeleri gerekir.

Allah her şeyden haberdar olan, her şeyi, en ince ayrıntılarına kadar bilendir. Yani erkek veya kadın, kim şikâyetinde veya talebinde samimidir, haklıdır

ve evliliğin devamından yanadır, Allah bilir, O'ndan hiçbir şey gizli kalmaz. Kim samimi bir çaba sarf ederse Allah bunu bilir, ecrini verir.

وَاعْبُدُوا اللّٰهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهٖ شَيْـًٔا وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِيْنِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبٰى وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ وَابْنِ السَّبِيْلِ ۙ وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ ۗ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُوْرًا ﴿٣٦﴾

36. Allah'a ibâdet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne-babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşa, yolda kalmışa ve sağ ellerinizin mâlik olduklarına güzellikle davranın. Çünkü Allah, her büyüklük taslayıp böbürleneni sevmez.

Nisa sûresi, sistemli bir biçimde insan, aile ve toplum tasavvurunun olması gereken çerçevesini çizer. İnsanların Nefs-i vahide şeklinde yaratılışı, ailenin teşekkülünü mümkün kılan erkek-kadın ilişkilerini ve hukuki zeminini belirledikten sonra, toplumsal hayatın tanzimine geçer.

Toplumsal hayatın zemini Allah'a kulluk ve şirkten kaçınma esası üzerine inşa edilecektir. Allah'a kulluğun şartı, O'nu birlemek, gündelik pratiklerin düzenlenmesinde sadece O'nun iradesine teslim olmamızı sağlayacak hükümlerine titizlikle riayet etmek ve başka güçlerin hayatımıza müdahale etmelerine hiçbir şekilde izin vermemek şeklinde tecelli edecektir. İnsan ihlasla, tertemiz bir niyetle Allah'ı birleyerek ve O'na ibadet etmekten başka bir şeyle emrolunmuş değildir (98/Beyyine, 5). İbadetlerde O'nun rızası, tutum ve davranışların belirlenmesinde de O'nun emir ve yasakları referans alınacaktır ki, bu insanı şahsiyet/kişilik sahibi kılar, aileyi iç çürüme ve dış saldırılara karşı korur, toplumsal hayatı özgüven temeli üzerinde özerkleştirir.

Allah'a kavuşmayı uman salih bir insanın yapması gereken şey, ibadetlerinde hiçbir kimseyi ortak etmemesi (18/Kehf, 110), her tutum ve davranışını sadece Allah'ın hoşnutluğunu gözeterek yapmasıdır. Bu özellikle ibadetlerde önemli bir husustur. Bazı ilim adamlarına göre, serinlemek amacıyla abdest alan veya diyet yapma düşüncesiyle oruç tutan kimse, Allah'ın halis olarak hoşnutluğunu gözetmiş olmaz. Din, kişinin bütün içtenliğiyle Allah'a bağlanmayı gerekli kılar. Çünkü **"Katıksız** (halis) **din yalnızca Allah'ındır"** (39/Zümer, 3). Böyle olunca ibadetlerde Allah'tan başka hiçbir gaye güdülmez. Hz.

Peygamber (s.a.v), bu hususta açıklayıcı bilgiler vermiş bulunmaktadır: Allah şöyle buyurur: "Ben ortak koşulacaklar arasında ortaklığa hiç ihtiyacı olmayanım. Buna rağmen kim işlerinde bana ortaklar koşarsa, onu ortak koştuğuyla baş başa bırakırım" (Müslim, Zühd, 46; İbn-i Mace, Zühd, 21).

Bu çerçevede şirkin üç mertebesi olduğu belirtilmiştir:

a) Ulûhiyette yani bütün varlık âlemi söz konusu olduğunda Allah'a ulûhiyetinde ve rububiyetinde ortak olabileceğinin varsayılması.

b) Allah'ın kudret, yaratma, yönetme vb. işlerde ortağı olabileceğinin düşünülmesi. Bu manada hiçbir tabiat olayı kendi başına herhangi bir varlık değildir; sahip oldukları kuvveti onlara veren Allah'tır, tabiat kuvvetleri kendilerine Allah'ın bahşettiği kuvvetle fonksiyonlarını yerine getirirler.

c) Şirkin üçüncü türevi, ibadetlerde Allah'tan başka kimselerin veya gayelerin gözetilmesi, ibadetin bir tür gösteriş veya dünyevi çıkar amacıyla yapılmasıdır. Kıyamet gününde, kim ibadetlerinde başka kimseleri veya amaçları ortak etmişse, onunla baş başa kalacaktır (İbn-i Mace, Zühd, 21; Müsned, III, 215). Allah'ın Elçisi, bunun "gizli şirk" olduğunu söylemiştir. Gizli şirk, kişi namazda iken birinin ona baktığını hissedip duruş ve hareketlerini süslemesi yani namazına riya karıştırmasıdır. İbn-i Mace'nin kaydettiği aynı hadiste Allah'ın Elçisi, ümmetinin güneşe ve aya tapmalarından korkmadığını –çünkü bunun vuku bulmayacağını– söylediğini, fakat "gizli şehvet"e kapılmalarından korktuğunu buyurmuştur.

Allah'a kulluğun (ubudiyet) sağlandığı bir toplumda, övgüye layık tutum ve davranışlar iyilik ve güzellik (ihsan) olarak şekillenir. İhsan, insanın sadece kendisine kullukta bulunduğu Allah'ı görüyormuş gibi hareket etmesidir, özünde iyilik, fayda ve hakkaniyet olduğu gibi ahlaki olgunluk, estetik ve sanat da vardır. Derece derece ihsan gösterilecektir ve ihsanın ilk beşeri muhatap halkasında anne ve baba (ebeveyn) bulunmaktadır.

Kendilerine ihsan ile muamele edilecek 9 insan grubundan ilk sıraya anne-babanın yerleştirilmesinin önemli sebepleri vardır. Bu ayette Allah'a kulluk ve şirkten kaçınılması emredilmiş ama mesela İsra, 23. ayette "Allah'a kulluk edin" emrini, hemen "Anne-babaya iyilik edin" emri takip etmiştir. Bu yüzden bilginler, anne-babaya karşı gelip hak ve hukuklarına riayet etmemeyi nerdeyse şirkle eşdeğer sayma cihetine gitmişlerdir. (Ayrıca bkz. "Onlara şükret" 31/Lokman, 14-15; "Onlara öf bile deme" 17/İsra, 23-24; 29/Ankebut, 9; 46/Ahkaf, 15). "Rabbinin hoşnutluğu anne-babanın hoşnutluğuna, gazabı da anne-babanın gazabına bağlıdır" (Tirmizi, Birr, 3). Yukarıda büyük günahlar arasında anne-babaya asi olmanın sayıldığını (Buhari, Edeb, 6) göstermiştik.

Kendilerine ihsanla muamele edilecek ikinci halkadaki insan grubu **"yakın akrabalar"**dır. Buna sûrenin başında, ilk ayetin tefsirinde değinilmişti. (Ayrıca bkz. 2/Bakara, 83).

Yine ilk ayetlerde üçüncü halkadaki gruplara yani **"yetimler"** de değinilmişti. Burada bir kere daha hak ve hukukları, onlara karşı sorumluluklar vurgulanmaktadır.

Dördüncü gruptakiler **"yoksullardır** (mesakin)". Onlara karşı kolektif sorumluluklarımız vardır. Öncelikle onları içinde bulundukları sosyo-ekonomik düşük durumdan kurtaracak düzenlemeler yapmak, sosyal ve ekonomik düzeni, politikaları onların da lehine işleyebilecek şekle sokmak gerekir. (Bkz. 9/Tevbe, 60.) Bireysel olarak durumlarını iyileştirici yardım ve destekler önemlidir, fakat aslolan balık vermek değil, onlara olta vermek ve nasıl balık tutulacağını öğretmek olmalıdır. Gücümüz her ikisine yetmiyorsa, hiç değilse gönüllerini kırmamak dikkat etmemiz gereken önemli bir sorumluluktur: "İsteyeni azarlama" (93/Duha, 10).

Beşinci halkadaki insanlar **"yakın komşulardır"**. Car ve mücavere, bir şekilde veya bir sebeple birbirine yakın duranlar için kullanılır. Arap şairleri "komşu" kelimesini "hanım-eş" manasında da kullanmışlardır. Komşuluk yakın ve uzak olmak üzere iki kısma ayrılır. Komşuluk hakları İslam'ın önemle gözettiği hususdur. Öyle ki Hz. Peygamber (s.a.v), Cebrail aleyhisselamın komşu hakları üzerinde çokça durmasından neredeyse komşuların birbirine varis olacağını zannetti (Buhari, Edeb, 28; Müslim, Birr, 140-141). "Allah katında en hayırlı komşu, komşusuna en çok iyilik edendir" (Tirmizi, Birr, 28); "Allah'a ve ahiret gününe inanan kimse komşusuna eziyet etmesin" (Buhari, Rikak, 23; Müslim, İman, 74); "İyilik etsin" (Müslim, İman, 77).

Altıncı halkada **"uzak komşular** (Ve'l-cari'lcünub)" yer almaktadır. **"Cünub"** uzaklık anlamında kullanılan bir kelimedir (14/İbrahim, 35). Kişinin iki yanı/böğrü birbirine uzak oldukları için "cenben", birbirinden uzak durduğu için iki tarafa "caniban", cinsel birleşmeden veya ihtilamdan sonra boy abdesti almayan kimse namaz, mescid ve taharetten uzak kaldığı için "cünub", uzakta yaşayan kimseye, yabancıya "ecnebi" denmektedir. İbn-i Abbas, "El cari'l cunub"u "yabancı komşu" olarak tefsir etmiştir. Yakın komşudan Müslüman, uzak komşudan kastın ise Yahudi ve Hıristiyan komşular olduğu söylenmiştir. Ahzab, 60. ayette "Eğer münafıklar.. vazgeçmezlerse..sonra da onlar orada ancak bir zaman seninle komşu olacaklar" buyrulur. Bu, Medine'de münafıklarla Müslümanların bir arada bulunmalarının komşuluk olarak nitelendirildiğini göstermektedir.

Bir hadiste "yakın komşuların 40 ev" olduğu belirtilmiştir (Buhari, Edeb, 69). Buna göre sağdan ve soldan, önden ve arkadan 40 ev yakın komşuluk kapsamı içine girer. Uzak komşu daha ötelerde oturanlar için kullanılır. Komşuluk haklarından biri taşınmaz mal (ev, arsa, arazi, bahçe vs.) satışında komşuyu öncelikli hak sahibi kılar, buna "Şuf'a hakkı" denir (Buhari, Şuf'a, 2).

Bilginler, komşuluğun kesin fiziksel/mekânsal sınırlarının çizilmesinin örfe bağlı olduğunu düşünmüşlerdir. Nihayetinde insanların yerleşim düzenlerine göre yakın ve uzak komşuluk değişebilmektedir. Bazen bir zaman yakın olan komşumuz, yer değiştirmesi durumunda çok daha uzağa gider, başka bir semte taşınır ama o yine de bizim komşumuzdur. Murat, yakın ve uzak komşular arasında yakınlık, yardımlaşma ve sevgiyi tesis etmek olduğundan, her bir komşuya mekânsal durumlarına göre ihsanla muamelede bulunmak gerekir. **Kurtubi**, komşuluk kavramına gayrimüslimlerin de girdiğini belirtir. Müslüman olsun olmasın, kendisinden kötülük yapmasından korkulan komşu tam olarak iman etmiş sayılmaz (Buhari, Edeb, 29). Komşunun belli başlı hakları şöyle sıralanmıştır. Sevincine katılmak, acısını paylaşmak, ihtiyacı varsa ona borç vermek, hediyeleşmek, yardımına koşmak, hastalığında onu ziyaret etmek, vefatında cenazesini defnetmek. Bir hadiste şöyle buyrulur: "Ey Ebu Zer, çorba pişirecek de olsan, suyunu çok kat ve komşularını gözet" (Müslim, Birr, 142). Komşuların pişirdikleri yemeklerden birbirlerine ikramda bulunmaları aralarındaki sevgiyi, yardımlaşma ruhunu ve dayanışmayı güçlendirir. İslam komşu geleneğinde tarih boyunca komşular birbirlerine bu türden ikramda bulunmuşlardır. Hz. Peygamber (s.a.v), bu örfü özellikle hanımlara tavsiye etmiştir (Muvatta, Sıfatünnebi, 25, Sadaka, 4). Nitekim bunun sonucunda komşulara yemek göndermek veya hediyeleşmek Müslümanların yerleşik örfü olmuştur. Bu güzel örf hala devam etmektedir. Burada örf kelimesini zikretmemizin sebebi var. Çünkü Kurtubi'nin belirttiği gibi, komşu haklarıyla ilgili hadisler "kayıtlı" değil, mutlak olarak günümüze kadar gelmiştir. Bu da İslami hükümlerin yaşayan sünnetler olarak nasıl tarih içinde yaşandıklarını göstermesi bakımından önemlidir.

Komşu hakları, insanların evlerini merkez alarak yakın ve uzak evlerde yaşayan insanlarla sıkı beşeri ilişkiler kurmayı gerektirir. 40 ev metaforu bire bir iç içe girmiş beşeri daireler arasında toplumsal ülfet, yardım ve dayanışmayı, ortak hareket etmeyi, ortak kararlar alıp geniş katılımlı sivil düzenlemeler yapmayız ima eder.

Yedinci grup "**yanınızdaki arkadaş**"tır. Hz. Ali, İbn-i Mes'du ve İbn-i Ebi Leyla, "yanınızdaki arkadaş"tan kastedilenin "zevce-eş" olduğunu söylemiş-

lerse de, genel kabul gören görüş, bilinen arkadaşlıktır. Arkadaşlığı hem hazarda hem seferde düşünmek mümkündür.

Gündelik hayatımızda şu veya bu vesile ile arkadaşlarımız, dostlarımız olur. Onlarla bazı şeyleri paylaşır, yardımlaşırız. Arkadaşlık mahalleden olabileceği gibi, iş-meslek arkadaşlığı, yol arkadaşlığı, askerlik arkadaşlığı, Hac arkadaşlığı, okul arkadaşlığı olabilir. Arkadaşımıza karşı hak ve hukukunu korumak ve gerektiğinde gücümüz dâhilinde yardımda bulunmak gibi sorumluluğumuz vardır.

Yol arkadaşlığı konusunda gözetilmesi gereken adab vardır. Mesela azığı fazla olan azığı az olan arkadaşına vermeli, elinden geldiğince anlaşmazlığa sebebiyet verecek hareketlerden kaçınmalı, ana değerlerle ilgili olmayan konularda şakalar yapmalı, bazı durumlarda arkadaşını tercih etmeli vs. Gibidir. İnsanın gerçek kişilik kalitesi ticarette ve yolculukta daha çıplak bir biçimde ortaya çıkar.

Sekizinci gruptakiler "**yolcular veya yolda kalmış kimseler**"dir. Bunların ihtiyaçları durumlarına göre farklı olabilir. Bazen parası biter, bazen yolunu şaşırır adres sorar, bazen basit yardımlar talep ederler vs. Yolda kalmış kimseye "İbnü's-Sebil" denir. İleride göreceğimiz gibi (9/Tevbe, 60) bu kimselere zekâtta pay bile ayrılmıştır. Memleketinden uzağa düşmüş bu kimselere "misafir" muamelesi yapılabileceği söylenmiştir.

Dokuzuncu gruptakiler "**sağ ellerinizin malik olduğu kimseler**"dir. Ayetin indiği tarihsel ve toplumsal vasatta bunların savaş esiri köle ve cariyeler olduklarında kuşku yoktur. İslamiyet, köle ve cariyelerin durumlarının iyileştirilmesi, tedrici ve sistemli bir biçimde özgürlüklerine kavuşturulması ve eğer özgürlük mümkün değilse, insan gibi muamele görmeleri için düzenleyici/amir hükümler getirmiştir. Öyle ki Hz. Ömer, efendi ve köle arasında mizaç çatışması varsa, efendinin kölesini değiştirmesini istemiştir, çünkü sadece bu yüzden kişi kölesine haksız yere eziyet edebilir. Hz. Peygamber (s.a.v), köle ve cariyelere "oğlum-kızım" şeklinde hitap edilmesini emretmiştir (Buhari, Itk, 17; Müslim, Elfaz, 13-15). Onlara güçlerinin yetmeyeceği işleri yüklemek, kırıcı, küçük düşürücü sözler söyleyip gönüllerini incitmek, onları ihtiyaçları olan yiyecek-içecek ve giyimden mahrum bırakmak kesin olarak yasaktır (Müslim, Eyman, 41). Cahiliye döneminde bazıları cariyelerini fuhşa zorlayarak onların üzerinden para kazanırlardı, İslamiyet bunu yasakladı. Kim bir köleye hak etmediği bir ceza verecek olursa, bunun kefareti o köleyi azat etmesi (özgürlüğüne kavuşturma)dır (Müslim, Eyman, 30). Köle hakları öylesine düzenlendi ki, Ebu Hüreyre, cihad ve Hac gibi yükümlülükleri yerine getirme şerefi olmasa, köle olmayı arzu ettiğini söylemiştir (Buhari, Itk, 16).

Bu böyle olmakla birlikte, **Razi**, bazı bilginlerin "**sağ ellerinizin malik olduğu kimseler**"den kastın geniş olup, insanın elinin altındaki bütün canlılar olduğunu düşündüklerini aktarır. Böyle olunca, köle ve cariye statüsünün kalmadığı günümüzde, ayetin kapsamı

a) İnsanın belli bir ücret karşılığında çalıştırdığı kimseleri (memur, işçi, ücretli, hizmetli vs.);

b) Temas halinde olup kendilerinden çeşitli şekillerde yararlandığımız hayvanları,

c) Bitkileri ve genel olarak canlı tabiatı içine aldığını düşünebiliriz.

Lafızdaki asıl illet "sağ elin güç yetirmesi" ise bundan kudret, imkân, nüfuz ve gücü anlamak mümkündür. Yasin, 71 "Ellerin işleyip yaptığı şeyler"den bahseder. "El" bir şeyi işleyip yapıyorsa, ona nüfuz ediyor, güç yetiriyor demektir. Nihayetinde "aldığı şeyin sorumluluğu ele aittir." Böyle düşündüğümüzde, toplumsal hayatın devamını sağlayan her türlü maddi ve sosyal faaliyette söz konusu olan istihdam, üretim ve beşeri ilişkide esas alınacak ana kriter ihsan yani iyilikle muamele, güzellik, estetik, hak ve hukuka riayet ve yüksek ahlaki erdemler olmalıdır.

"**Çünkü Allah, her büyüklük taslayıp böbürleneni sevmez.**" Ayette geçen **muhtal**, başkalarının hak ve hukukuna riayet etmeyip kendisini fazlasıyla beğenen kimseye denir. Böyleleri yukarıda saydığımız dokuz kategorideki insanların hiçbirine ihsanla, güzellikle ve iyilikle muamele etmezler; ne yoksulları gözetirler, ne komşu haklarına riayet ederler ne güç yetirdikleri insanları insan yerine koyarlar. Herkese boş gurur penceresinden, tepeden bakar, hak ve hukuk ihlal etmekten çekinmezler. Bu kimseler hem hak ve hukuk ihlal ederler hem de büyüklenir, kibirlenip "**fahr-tefahur**", hastalığını yakalanırlar. "**Fahr**" yükselip kabarmak, şişinmek, başkalarına karşı haddi aşmak demektir. Gösteriş kibir, kendini beğenmişlik ve hak yiyicilik "muhtalen fahuren" olanların kötü sıfatlarıdır. Özellikle bu kötü sıfatın bu ayette zikredilmiş olması, kendilerine karşı ihsanla muamele yapılması emredilen insan gruplarına karşı kibirli davranılmasından kaçınılmasını sağlamak içindir. (Bkz. 57/Hadid, 20).

اَلَّذِينَ يَبْخَلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَيَكْتُمُونَ مَا اٰتٰىهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ وَاَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًاۚ ﴿٣٧﴾

37. **Onlar, cimrilikte bulunurlar, insanlara da cimriliği emreder** (öner-ir)**ler. Allah'ın fazlından kendilerine verdiğini gizli tutarlar. Biz o kâfirlere aşağılatıcı bir azap hazırlamışızdır.**

Bu ayet "muhtalen fahur" yani çokça kibirlenip böbürlenenlerin sıfatları babında cimriliğin yıkıcı etkisine işaret eder. Kibirlenip başkalarının haklarını çiğneyenlerin önde gelen vasfı "cimri" oluşlarıdır. (Bkz. 3/Âl-i İmran, 180). Bunu iki vasıfları daha izler: Bu kimseler hem cimridirler, hem başkalarına da cimriliği önerir-emrederler. Bu onları Allah'ın ihsan ve fazlından bolca bağışladığı nimetleri ketmetmelerine, saklayıp tekel altına almalarına sebebiyet vermektedir.

Bilginlerin cimriliğe konu olan şeyin bilgi (hakikat-gerçek, doğruluk) olabileceği gibi maddi kaynaklar, mal ve servet de olabileceğini söylemişlerdir ki, ikinci anlam, ayetin bağlamıyla daha ilgili görünmektedir. Bilgi ve servet tekeline iktidar tekelini de ekleyebiliriz. Paylaşımcı ve katılımcı olmayan iktidar bir şekilde onu ele geçirenler tarafından temellük edilir, dışarıda kalanlar iktidarın hükmettiği alanların imkân ve avantajlarından mahrum bırakılır. Hakikatte mutlak bilgi, mutlak servet ve mutlak iktidar Allah'a aittir. Beşerin dokunduğu, sahip olup kullandığı her tür bilgi, servet ve iktidar izafidir. Kişinin cimriliği hiç hakkı olmadığı halde bencil ve kibirlice bu üç alan üzerinde mutlak kontrol kurma arzu ve ihtirasından neş'et eder. Bireysel olarak cimrilik kötü bir haslettir, insanı hasis, bencil ve muhteris kılar. Kurumsal olarak ise çok daha yıkıcıdır. Kapitalizm, "sınırsız sermaye biriktirme rejimi" olarak tanımlandığında, bunun aşırılaştırılmış hırs, bencillik ve servet tutkusuyla mümkün olduğunu görüyoruz. Sınırsız sermaye/servet biriktirme sürecin ilerleyen safhalarında belli bir zümre veya sınıf ekonomik-mali kaynakları kontrol etmekte, ülkelere ve dünyaya hükmeden dar bir mali oligarşi eşitsiz ve adaletsiz bir düzenin kurumsallaşmasına yol açmaktadır. (Bkz. 9/Tevbe, 34-35).

Böyle davrananlar "Allah'ın fazlından kendilerine verdiği" şeyleri, kaynakları kısar, kendi tekelleri altına alır, kitleleri yoksullaştırırlar. Allah kime ne vermişse –bilgi, servet ve iktidar– hakikatte onlara emanet olarak vermiştir, başkalarının istifadesine sunulmak üzere onlar emanetçi mevkiindedirler. Eğer mutlak iktidar, bilgi ve servet Allah'a ait ise, yeryüzündeki izafi iktidar, bilgi ve servet de herkese, Allah'ın kullarına aittir. Kendilerine ait olduğunu iddia edip kaynaklar üzerinde tekel kurduklarında beşeri düzen adaletsiz bir nitelik kazanır.

Cimriliğin yıkıcı etkileri anlatıldıktan sonra "inkârcılara acıklı bir azab"ın verileceği haber verilmektedir. Bu da bize, "tutumluluk"tan farklı bir tutum olan cimriliğin bireysel kötü bir tutum yanında, kurumsal ve gayrı şahsi adaletsiz bir sosyo-ekonomik düzen anlamında da ele alınabileceği fikrini ima etmektedir. Cimriliği insana telkin eden şeytandır (2/Bakara, 268); kişi cimrilik yaptığında kazanç sağlayacağını zanneder, oysa kayıptadır (3/Âl-i İmran, 183).

وَالَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَمَنْ يَكُنِ الشَّيْطَانُ لَهُ قَرِينًا فَسَاءَ قَرِينًا ﴿٣٨﴾ وَمَاذَا عَلَيْهِمْ لَوْ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَاَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقَهُمُ اللّٰهُ وَكَانَ اللّٰهُ بِهِمْ عَلِيمًا ﴿٣٩﴾

38. Ve onlar, mallarını insanlara gösteriş olsun diye infak ederler, Allah'a ve âhiret gününe de inanmazlar. Şeytan, kime arkadaş olursa, artık ne kötü bir arkadaştır o.

39. Allah'a ve âhiret gününe inanarak Allah'ın kendilerine verdiği rızıktan infak etselerdi, aleyhlerine mi olurdu? Allah, onları iyi bilendir.

Kibirlenip böbürlenen ahlaki erdemleri suistimal etmek gayesiyle gerektiğinde harcama da yapar. Bundan kastı kendine ahlaki bir süs vermek ve insanları kendisi ve yaptıklarıyla ilgili yanıltmaktır. Böyleleri Allah'a ve ahiret gününe inanmazlar, bu yüzden her yapıp ettikleri, harcama ve yaşama tarzları gösteriş (riya), sonradan görmelik, aldatma, göz boyama ve bilinci mihverinden kaydırma amacına yöneliktir. Allah rızasına yönelik olmayan harcama, adaleti tesis etmeye hizmet etmez, aksine adaletsiz bir düzenin devamını sağlar. (2/Bakara, 264.)

İnsanın hayatında belirleyici olan Allah ve ahiret inancı olmayınca, boşluğu şeytana yakınlık doldurur. Bu yüzden bütün şeytani düzenler adaletsizdir, kaynakların haksız kullanımını öngörmekte, sorumsuz harcama ve kibri özendirmektedirler. Bu, "şeytanla arkadaşlık"ın zorunlu sonucudur. Rahmanı zihninden, iç dünyasından ve elbette hayatından çıkaran insana Şeytan musallat olur (43Zuhruf, 36; 22/Hac, 3-4).

Oysa Allah'a ve ahiret gününe inanıp bu imanın gereklerine göre kişisel ve sosyal bir düzen kurmak her bakımdan insanın ve toplumun lehinedir. Bunun göstergesi bol miktarda infak etmek, yoksul kesimleri gözetmek, kaynakların adil paylaşımını sağlamaktır. Bu insan için en iyi olandır, şanı yüce Allah insan için en iyi olanı herkesten daha iyi bilir çünkü insanı en iyi bilen O'dur.

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَاِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ اَجْرًا عَظِيمًا ﴿٤٠﴾

40. Gerçek şu ki, Allah zerre ağırlığı kadar haksızlık yapmaz. (Bu ağırlıkta) **Bir iyilik olursa, onu kat kat kılar ve kendi yanından pek büyük bir ecir verir.**

Allah, adil paylaşımı, hakkaniyete dayalı beşeri ilişkilerin tesisini emreder. Güçlülerin kaynaklar üzerinde tekel kurup geniş kitleleri yoksulluğa mahkûm etmeleri, inançsızlığın önemli belirtilerinden biridir. Allah'a ve ahirete iman, her şeyin yerli yerine konulmasını sağlar. Bu sayede adalet tahakkuk eder. Bunu emreden Yüce Allah kimseye zulmetmez, haksızlık yapmaz, hiçbir şahsı, zümreyi, ırkı veya sınıfı kayırmaz. Bir "hardal tanesi" dahi olsa yaptıklarının karşılığını görür (21/Enbiya, 47). Yüce Allah'ın ne kimseye, ne herhangi bir şeye ihtiyacı vardır. Bu yüzden dünyada ve ahirette O'ndan zerre miktarı zulmün sadır olacağı beklenemez. Kim hayır ve şer adına her ne yapmışsa karşılığını görecektir (99/Zilzal, 7-8). Şu var ki kişi zerre miktarı iyilik yapacak olsa, merhameti ve bağışı bol olan Allah onu kat kat arttırır. İbn-i Mes'ud, bunun önemli bir müjde olduğunu söylemiştir. Ahirette, Hesap Günü'nde beşeriyetin önünde, alacaklılar haklarını aldıktan sonra, kişinin geriye zerre miktarı bir iyiliği kalmışsa, Allah bunu kat kat arttırır ve o kişiye cennetin kapılarını açar. Bu O'nun kendi katından bağışladığı bol ecir, ihsan ve lütuftur.

Bazıları inanmayanların dünyada yaptıkları iyiliklerinin karşılığının ne olacağını sorar. Bir hadiste şöyle buyrulur: "Allah hiçbir mü'mine bir hasene miktarınca dahi haksızlık etmez. Bir hasene karşılığında ona dünyada iyilik verir, ahirette de ödül. İnkârcılara gelince. Allah için yaptığı iyilikler karşılığında dünyada ona yedirilir. Ahirette ise karşılığını alacağı bir iyilik yoktur" (Müslim, Sıfatü'l-Münafikin, 56; Müsned, III, 123, 283).

Mü'min olsun olmasın, hiçbir insan, harikulade nimetlerle donatılmış bu dünya hayatında yaptığı iyiliklerle kendisine sunulanların tam karşılığını ödeyemez. Yüce Allah inkârcı ve zalim hakkında adaletiyle hüküm verecektir ama mü'mine "adaleti"yle değil, "rahmeti ve merhameti"yle cennetin kapılarını açacaktır. Zira adaletiyle hüküm verecek olsa bizlerin hayat boyu gayreti O'nun bahşettiği bir nimetin karşılığı olamaz. Bu meyanda Allah'ın Resûlü, sabahlara kadar ibadet ederdi ki, onu kaygılandıran bu sonsuz nimetlerin karşılığı olarak yeterince şükretmediği konusuydu. Öyle olmakla beraber, şanı Yüce Allah, yaptığımız iyiliklerin hem dünyada hem ahirette bize karşılığını vermeyi vaat etmektedir. O'nu inkâr eden ve hükümlerine isyan edenler de O'nun mülkünde nimetlerinden yararlanmaktadırlar. İşte bunların dünyada iyilik olarak yaptıklarına karşılık bu nimetlerden yararlanmaları onlara fazlasıyla yeter. Allah'ın ve ahiretin varlığını inkâr edenlerin ebedi âlemde de hak iddia etmeleri mantık gereği saçmalıktır. Nitekim ayetin sonunda vaad edilen **"pek büyük ecir"**in cennet olduğu söylenmiştir; ahirete inanmayan cennetten niçin yararlansın!

Hz. Peygamber (s.a.v) tam da bu konuya açıklık getirmek üzere şöyle bu-

yurmuştur: *"Allah mü'min kulun iyiliğini eksiltip zulmetmez. Mü'min dünyada yaptığı iyiliğe karşılık rızıkla ödüllendirilir, ahirette de ayrıca ödülünü görür. İnkârcı ise dünyada yaptığı iyiliğin karşılığını alır, ahirette ona hiçbir karşılık yoktur."* (Müslim, Kıyamet, 58; Müsned, III, 125 ve 283.)

فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَٰؤُلَاءِ شَهِيدًا ﴿٤١﴾ يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَعَصَوُا الرَّسُولَ لَوْ تُسَوَّىٰ بِهِمُ الْأَرْضُ وَلَا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثًا ﴿٤٢﴾

41. Her ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve onların üzerine seni şahit olarak getirdiğimiz zaman nasıl olacak?

42. O gün, küfre sapıp da elçiye isyan edenler, yerle bir olmayı 'severek-isteyecekler.' Oysa Allah'tan hiçbir sözü gizleyemezler.

Bakara, 143. ayette bu konuyu ele almıştık. İlahi mesajları iletmek ve öğretmek üzere gönderilen peygamberler, kendi kavimlerinin şahitleridir. Bir yandan tebliğ edip öğretirler diğer yandan öğrettiklerinin somut olarak yaşanması ve yaşatılması için çalışırlar. Kendi kavimlerinin öğretilere ne kadar bağlandıkları, ilahi idealleri yani yüksek ahlaki hayatı, hakiki özgürlüğü, adalet ve hakkaniyeti hayatlarında tahakkuk ettirip ettirmedikleri peygamberlerinin şehadetleri altındadır. Son Peygamber Hz. Muhammet (s.a.v) ise, hem kendi döneminin hem önceki peygamberlerin de şahididir. Çünkü onların bütün öğrettiklerini son tebliğinde toplamış, tekrar etmiş ve kıyamete kadar sürecek şekilde ifade etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v)'in tebliğ ettiği İslamiyet ed-Din'dir yani geçmişte tebliğ edilen dinlerin, dini tebliğlerin değişik ifade formları olan hikmet doktrinlerinin, sahih kutsal gelenek ve kadim örflerin özü ve toplamıdır. Hepsini ihtiva eder, tashih eder, tamamlar ve devam ettirir. Öyle ki ister Tevrat ve İncil, ister kadim Hind ve Çin öğretileri, eski İran, Babil, Mısır ve hatta Grek filozoflarının ifade ettikleri hikmetler Kur'an tarafından özlü ve sahih bir biçimde toplanmış, lafza dökülmüştür.

Hz. Peygamber (s.a.v)'in beşeriyet tarihinde tebliğ yapan diğer peygamberlerden, hâkim ve filozoflardan farkı bu noktada billurlaşır. Onların her biri kendi dönemlerinin ve seslerini duyurabildikleri sınırlı insan topluluğunun, başka bir ifadeyle belli bir tarihsel ve toplumsal durumun şahitleri idi. Hz. İsa buyurur ki **"Ben onların içinde bulunduğum müddetçe üzerlerinde şahid idim"** (5/Maide, 117). Onlar kendi kavimleriyle ilgili şahitlik yapacaklardır. (16/Nahl, 84.) Hz. Peygamber, diğer bütün peygamberler üzerinde de şahittir.

Hem tebliğlerini devam ettirmiş, hem her birine özgü sıfat ve niteliklerini kendi şahsında toplamıştır. Mesela Efendimiz'den binlerce sene önce tebliğini yapmış bir peygamberin sonraları tebliğine dışarıdan bir takım unsurlar katılmış, tebliği tahrif edilmişse, Efendimiz'in tebliğiyle kritik edilebilir; özellikle akaitle ilgili geçmişten gelen bir sapkınlığı tespit etmenin yolu onu Kur'an kıstasına vurmaktır. Çünkü Kur'an-ı Kerim vahiy zincirinin son halkası, kâmil nüshasıdır. Yine Hz. Peygamber, kitap ehlini son tebliğe uymaya davet etmiştir ki, bu yöndeki görevini yapıp yapmadığına dair de şahitlik yapmaya çağırılacaktır.

Bu özelliğiyle Hz. Peygamber'in tebliği olan İslamiyet, belli bir tarihsel ve toplumsal durumun ürünü değil, çağlar üstü evrensel ve ebedi mesaj ve hükümlere sahiptir. İslamiyet, dinlerin ve hikmet doktrinlerinin sahih özleriyle çatışmaz, aksine bunları teyit ve tekrar eder ancak tahrif olmuş, beşer eliyle değiştirilmiş formlarıyla çatışır ki, bir misyonu da bu din ve hikmete dayalı doktrinleri kendi asli ve sahih özlerine irca etmektir. (Hz. Peygamber'in ve Müslümanların şahitliği için bkz. 2/Bakara, 143 ve 33/Ahzab, 45-46.)

Bu çerçeveden baktığımızda, yeryüzünde adalet ve hakkaniyetin, doğruluk ve ahlaki erdemlerin yegâne ölçüsü peygamberler ve Son Peygamber'in tebliğidir. Beşeri gidişatla ilgili doğru yargılara varmak için Kur'an ve Sünnet'in öğrettiklerine bakmak ve yaşadığımız çağın ahlaki karakteri konusunda öylece hüküm vermek lazım. Bu, Müslümanların her durumda ve konumda Hak, adalet, yüksek ahlaki hayat ve özgürlük mücadelelerinin yanında yer almaları gerektiğini göstermektedir.

Eğer Müslümanlar adalet, hakkaniyet ve doğruluktan sapacak olurlarsa görevlerini yerine getirmiş olmayacaklardır. Doğruluğun kriteri Allah'ın Elçisi'nin öğretilerine uymak olduğuna göre, Allah'ı inkâr edenler ve Peygamberin öğrettiklerine isyan edenler, yapıp ettiklerinin ne kadar yanlış, haksızca ve hüsrana yol açıcı olduğunu er geç anlayacaklardır. Müslüman olup da şu veya bu niyet ve mülahaza ile İslam'a zarar verici bid'atler sokanlar, dinin esaslarına ilavelerde bulunanlar veya eksiltmelerde bulunanlar da hesaba çekilecektir. İşte o gün, yerle bir olmayı, hiç doğmamayı dileyecekler ama bu dahi ellerine geçmeyecektir.

Bu temenninin birkaç versiyonu olabilir: İlki, toprağa gömülseler, ölüler gibi yok olma temennisi; diğeri ölümden sonra dirilmeme temennisi; sonuncusu da kıyamet günü hayvanlar gibi toprak olma temennisi (78/Nebe, 40). Bu gerçekten dramatik bir beşeri durumdur ve eninde sonunda inkârcıların başına gelecektir.

Söz konusu büyük dramatik pişmanlığın sebebi Allah'tan gelen sözün sak-

lanmasıdır. Bu sadece lafız olarak peygamberlerin tebliğ ettiği hükümler değil, belki de fıtraten herkesin vicdanında teyit ve tasdik ettiği adalet, hakkaniyet, ahlaki hayat ve erdemlerdir. Bu idealleri yeryüzünde saklamaya çalıştılar ama yoksullar, ezilenler, mahrum bırakılanlar hem bu idealleri, bu yüce sözleri aradılar, dillendirdiler. Ahirette ise hakikat apaçık ortaya çıkar, dünyada her şeyin üstüne örtü atabilenlerin önüne bütün haşmeti ve çıplaklığıyla serilir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّىٰ تَغْتَسِلُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا ﴿٤٣﴾

43. Ey imân edenler, sarhoş iken, ne dediğinizi bilinceye ve cünüp iken gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın ancak yoldan geçenler hariç. Eğer hasta veya yolculukta iseniz ya da biriniz ayakyolundan (hacet yerinden) **gelmişseniz yahut kadınlara dokunmuş da su bulamamışsanız, bu durumda, temiz bir toprakla teyemmüm edin,** (hafifçe) **yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz, Allah, bağışlayandır, esirgeyendir.**

Alkollü içki dört safhada yasaklanmıştır. Bu süreçleri 16/Nahl, 67; 2/Bakara, 219; 4/Nisa, 43 ve 5/Maide, 90. ayetlerde izlemek mümkün.

Bu ayette, henüz daha içkinin kesin olarak yasaklanmadığı dönem için takip edilecek (geçici) hükümler anlatılmaktadır. Ayetin nüzulüne sebep teşkil eden neden Abdurrahman bin Avf'ın önde gelen bir gruba içkili yemek vermesi ve yemek sırasında akşam ezanı okununca, namazda imamlık yapan zatın zamm-ı sûre olarak okuduğu Kâfirun (109.) sûresindeki "Ben sizin taptıklarınıza tapmam, siz de benim taptığıma tapmazsınız" ayetini tam aksine "Sizin taptıklarınıza ben taparım, siz de benim taptıklarıma taparsınız" şeklinde okumasıdır (Tirmizi, Tefsir, 5; Ebu Davud, Eşribe, 1). Belli ki, meclistekiler içki aldıkları için bilinçlerini kaybetmişlerdi. Ayet içkili halde namaz kılmayı, başka bir ifadeyle içkili olarak namaza yaklaşmayı yasakladı. Bu ayetin inişinden sonra sahabeler yatsı veya sabah namazından sonra içki içmeye başladılar.

Ayetin hükmüne göre, kişi ayıkıncaya yani bilinci tam yerine gelinceye kadar namaza yaklaşamaz. Aynı şekilde cünüp halde iken de namaza yaklaşma-

sı caiz değildir. Cünüplük hali cinsel birleşme, ihtilam veya başka bir sebeple meninin akması halidir. Cünüplük hali kişiye yolculuk sırasında (Abir-i sebil) arız olmuşsa, yolculuğu sırasında teyemmümle namazını kılar. Yolculuk istisna edilmiştir. Bu da kısa yolculuktur.

Abdest, bilinen bir uygulama idi. Hatta Ahmed bin Hanbel'in bir kaydına göre, Cebrail aleyhisselam ilk vahyi getirdiği zaman Hz. Peygamber'e abdest almayı ve namaz kılmayı öğretmişti (Müsned, IV, 161). Bu da gösteriyor ki, Mekke döneminde de abdest biliniyordu. Ancak abdestle ilgili düzenleme çok sonraları inen ayetlerde, özellikle Maide, 6. ayette yapılmıştır.

Ayette geçen "**Salat**"ın "namaz kılınan yer" manasında mescid olduğunu söyleyenler vardır. Hac, 40. ayette salat bu manada kullanılmıştır. Buna göre, sarhoşların mescidlere belli bir mesafede yaklaşmamaları gerekir. Ancak bilginlerin çoğunluğuna göre burada kastedilen "salat", namazın kendisidir.

Neden sarhoşken namaza yaklaşılmaz? "**Sekr**" kelimesinin anlamı yolu tıkamak, kesmektir. Suyun bendini yıkması, gözün şaşırıp kalması için kullanılır: "Gözlerimiz döndürüldü" (Bkz. 15/Hicir, 15); yani örtüldü, görme fonksiyonunu kaybetti, nesne ile göz arası kesildi, kapatıldı. Alkollü içki, insana sarhoşluk verir, böylece insan sarhoşluk öncesi ayık halinden, bilinçli olma durumundan kesilir, döndürülür. Sekr (sarhoşluk), ayık olmanın zıttı olup gözün görüşünü olumsuz yönde etkiler. Uyku sersemliği de bir tür sarhoşluktur. **Farezdak** bir şiirinde şöyle der: "Gece boyu yürümesinden anlaşılıyor ki, konakladığın her menzilde uyku ona içki sunmuştur." Sarhoş deli mesabesindedir. Çünkü ikisi de bilinçlerini kaybetmiş kimselerdir. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "Kalem (sorumluluk) üç kişiden kaldırılmıştır: Ergenlik çağına kadar çocuktan; sağlığını buluncaya kadar deliden; uyanıncaya kadar uyuyandan" (Tirmizi, Hudud,1; Tirmizi, Talak, 15). Bilincin yokluğu ibadet dâhil herhangi bir işin yapılmasına engel bir haldir: "Birinize namazda iken uyku bastırdığında, uykusu geçinceye kadar uyusun. Çünkü uyuklaya uyuklaya namaz kılarsa, Allah'tan bağışlanma dileyeceğine kendine sövebilir" (Müslim, Müsafirin, 222). Ölüm anı da bilincin kaybolmasına yol açar: Sekeretü'l-mevt: Ölüm sarhoşluğu böyle bir şeydir (Bkz. 22/Hac, 2 ve 50/Kaf, 19).

Namazda aslolan huşu ile kılınmasıdır (23/Mü'minun, 1-2). Sarhoşluk ve uyku hali namazın bilinçle ve huşu ile kılınmasına mani olan hallerdir. Hadislerde küçük abdeste sıkışma hali (Ebu Davud, Tahare, 43) ve "yemek sofrada iken namaz kılma"nın da huşu ile ibadete mani olduğu belirtilmiştir (Buhari, Ezan, 42). Bu yüzden fakihler, yemekten önce namaz kılmanın mekruh olduğunu söylemişlerdir.

Sarhoşluk, uyku ve ölüm anının ortak noktası bilincin kaybolması halinin insana arız olmasıdır. Namaz merkezi bir ibadet olarak insanın uyanık ve diri bir bilince sahip olmasını gerektirir. Bu yüzden sarhoş iken hiçbir şekilde namaza yaklaşılmaz. Esasında içkinin kendisi haram olduktan sonra (5/Maide, 90) artık bir Müslümana içki içmek yakışmaz.

Cünüp olmak da namaza yaklaşmaya manidir. Cünüp olan kimsenin su bulup gusül/boy abdesti alması lazım gelir. Su bulamıyorsa veya yolculukta ise teyemmüm ederek namazını kılması zorunluluğu vardır. Cenabet halinin temizlenmeyi gerektiren hükmünü Araplar biliyordu. Hem bu Hz. İbrahim'in süren bir geleneğiydi hem Tevrat'ta yer alan hüküm (Levililer, 15: 16-18) dolayısıyla Yahudilerce de biliniyordu. Filhakika abdest ve gusül Hıristiyanlıkta da vardır, Hz. Yahya bunu bir kere daha hatırlatmıştı, "Vaftizci Yahya" aslında abdesti hatırlatan ve emreden peygamberdir. Allah'ın selamı üzerinde olsun. Abdest, taharettir. Takdis Allah'ın her türlü kirlilikten tenzih edilmesidir. Abdest bedensel taharet olup kişiyi Allah'ın huzuruna çıkmaya hazırlar, bilinçli ibadet etmesini sağlar.

Bu o kadar önemlidir ki, su bulunmadığı zaman ve durumlarda temiz toprakla teyemmüm etmek gerekir. Teyemmüm ayeti Hicretin 6. yılında Müreysi seferi sırasında indi. Hastalar, yolcular, tuvaletten gelenler (def'i hacet yapanlar) ve kadınlara dokunanlar/cinsel birleşmede bulunan kimseler, su bulamadıkları veya su olmasına rağmen onu kullanmanın mümkün olmadığı ya da hayli zor olduğu veya bedensel veya başka bir zarar vereceği durumlarda teyemmüm edeceklerdir. Ayetin, küçük ve büyük abdest ihtiyacının görüldüğü tuvaleti "**gait**" kelimesiyle ifade etmesi, tuvalet ihtiyacının kapalı, gözlerden uzak bir mekânda görülmesi gerektiğini ima eder. Zira gait, gizleyen çukur ya da siper, paravan gibi anlamlarda kullanılır.

"Yoldan geçen (illa abiri sebil)" yolu mescitten geçenlerdir. Bu cünüp halde olanın mescitten geçmesi, mescitte oturmasıyla ilgili de olabilir. Mealler-de "abiri sebil" yolcu olarak tercüme ediliyor olsa da, ayetin devamında zaten "yolculukta iseniz (ev ala seferin)" cümlesiyle yolculuk için düzenleme yapıldığından bunun yolu mescitten geçenler şeklinde anlaşılması daha uygun görünmektedir (Said Şimşek, Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri, I, 511).

"**Lems ve mess** (dokunmak)" erkek ve kadın arasındaki ilişkiyi bu "lems"ten daha iyi ifade edecek kelime yoktur. Çünkü her ne suretle olursa olsun erkek-kadın ilişkisi bedenlerin temasına dayanır. Kelime üç anlamda ele alınmıştır: a) Cinsel temas; b) Deri teması; c) Erkeğin kadına deri teması. Birinci halde temas her durumda abdesti gerektirdiğinden erkek ve kadını içine alır;

deri teması ise namaz abdestiyle sınırlı olmak üzere erkek ve kadını **içine alır;** erkeğin kadına deri teması manasında ele alındığında namaz abdesti erkek için söz konusu olur, kendisiyle deri teması bulunulan kadının namaz abdesti almasına gerek yok. Son anlamı Zahiriler vermişlerdir.

Ancak Tercümanu'l-Kur'an unvanını alan İbn-i Abbas, Hasan Basri, Mücahid, Katade ve Ebu Hanife gibi bilginler, birinci anlamı tercih etmişlerdir. Nitekim Bakara, 236-237 ve Mücadele, 3 ayetleri, lems'in cinsel birleşme anlamında kullanıldığını göstermektedir.

"**Teyemmüm**" kelimesi niyet etmek, kastetmek manasında kullanılan bir kelimedir. Teyemmüm edecek kimse avcunun içini toprağa vurur, ellerini birbirine vurup silkeler ve hafifçe yüzüne sürer. Tekrar aynı hareketi yapıp her avucunun içini diğer koluna, dirseklerine kadar sürer. "Saiden tayyiben" temiz toprak parçası veya **Zeccac**'ın yerinde deyimiyle "yeryüzü" demektir. Bu anlamı esas aldığımızda sadece toprak değil, bir taş veya kaya parçası dahi olsa, teyemmüm etmek mümkündür. Ebu Hanife, bunun yeryüzünde temiz olan şey demek olduğuna hükmetmiştir. Kişi, ellerini temiz toprağa veya temiz bir kayaya, kil, kum veya taşa sürerek abdest alır: "Ondan yüzlerinize ve ellerinize sürün" (5/Maide, 6). Bu böyledir, çünkü hadiste de buyrulduğu gibi "Yeryüzü bana mescit, toprağı da temiz kılınmıştır" (Buhari, Teyemmüm,1) ve "Toprak, su bulamadığı zaman Müslümanın temizleyicisidir" (Ebu Davut, Taharet, 137).

Su bulununca teyemmüm bozulur. Muhammed Abduh, yolcunun su bulması halinde teyemmüm yapması gerekmediğini, teyemmüm ederse bir ruhsatı kullanmış olacağını söyler. Bazen su olduğu halde birtakım sebepler dolayısıyla kullanmak mümkün olmaz. Hastalık, muhtemel zarar, korku, düşman faktörü, aşırı zahmet vs. Bunlar hiç kuşkusuz hastalar ve yolcular için öncelikle söz konusudur. Hatta **Razi**, İslam bilginleri bir hayvanın susuzluktan kurtarılması veya kişinin ciddi bir güvenlik tehdidi altında olması hali söz konusu ise, suyun abdeste kullanılmayacağına dair ittifak ettiklerini söylemektedir.

Bütün bunlar merhamet ve mağfiret sahibi Allah'ın kullarına bağışladığı kolaylıklardır. Yüce Allah, günahkârları bağışladığı gibi, zorluk içinde olanlara da kolaylıklar sağlamaktadır.

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ اُوْتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يَشْتَرُونَ الضَّلَالَةَ وَيُرِيدُونَ
اَنْ تَضِلُّوا السَّبِيلَ ﴿٤٤﴾ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِاَعْدَائِكُمْ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَلِيًّا وَكَفٰى
بِاللّٰهِ نَصِيرًا ﴿٤٥﴾

44. Kendilerine kitaptan bir pay verilenlerin sapıklığı satın aldıklarını ve sizin de yolu sapıtmanızı istediklerini görmedin mi?

45. Allah, sizin düşmanlarınızı daha iyi bilendir; bir veli (en güvenilir bir dost) **olarak Allah yeter, bir yardımcı olarak da Allah yeter.**

Kurtubi, buradan 55. ayete kadarki ayetlerin Medine ve Medineli Yahudiler hakkında indiğini belirtir. Müfessirlerin ortak kanaatine göre burada sözü geçen "kendilerine kitaptan pay verilenler" Yahudi cemaatidir. Bakara, 85 ve Maide, 13 ayetleri bunu teyit etmektedir. Sahip oldukları bilgi ve mükteseba-tın az bir bölüm (pay/nasip) olarak zikredilmesinin üç sebebi var:

a) Hz. Âdem'den Hz. Peygamber'e kadar süren vahiyler bir bütünü teşkil eder. Son vahiyi kabul etmeyince, bir önceki vahiyle yetinmek, bilgiyi eksiltir. Son vahiy tamamlayıcı olduğundan bütünü ihtiva eder.

b) Yahudi din bilginleri aşağıdaki ayette de göreceğimiz üzere, Tevrat'ın kelimelerini yerlerinden oynattılar, olmadık yorumlarla hakiki anlamlarını bozdular, böylelikle kendi kitaplarının dahi bilgi dünyasının bütününe sahip olmaktan mahrum oldular.

c) "Kitabın bir kısmını unutma"nın (5/Maide, 13) veya "Kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkar etme"nin (2/Bakara, 85) sonucu, hem teoride hem pratikte Kitabın hükümlerle bir araya getirilmiş nimetinin bir bölümüyle yetinmektir.

Sûrenin başından bu yana anlatılan yükümlülükler bireysel ve toplumsal hayatın selametinin ancak Kitab'ın tamamına uymakla mümkün olabileceğini hatırlatır. Kitabın tamamı referans alınmadıkça mutlu ve huzurlu bir hayat mümkün olmaz. Kitabın bir bölümünü alıp diğer bölümünü kulak arkasına atmak hem Allah'a karşı isyan anlamına gelir, hem mutsuzluğun sebebi olur. Bu konuda ders ve ibret alınacak olan kitap ehlinden Yahudilerdir.

Hz. Peygamber (s.a.v)'e "**görmedin mi?**" diye sorulduğunda, hepimizin dikkatini onların hayat pratiklerine çekilmek istenir. Çünkü doğru ve güvenilir bilgi pratikte olup bitenlere bakmakla da anlaşılır.

Yahudilerin ama öncelikle bilginlerinin içine düştüğü büyük hata doğru yoldan ayrılmayı/sapkınlığı satın almalarıdır. "**Şira**" dünyevi makam, servet, şan-şöhret için Hakikat'in gizlenmesi, kitaptaki hükümlerin bir bölümünün göz ardı edilmesi veya üstünün örtülmesidir. Bunu haliyle en çok bilginler, din adamları yapar. Bu yüzden onların sorumluluğu sıradan insanlardan fazladır. Onları maddi ve statü olarak beslemeye devam eden halk da bundan sorumludur.

Şu veya bu şekilde Müslümanlarla ilişkileri olan bu evsaftaki Yahudilere karşı uyanık bir bilinç hali içinde olma zarureti vardır. Çünkü bunlar sadece

"yoldan sapmak"la kalmıyorlar, "saptırma" misyonunu da üstleniyorlar. Kendileri yoldan saptıkları gibi Müslümanların da yoldan sapmalarını istiyorlar ve bunun için çalışıyorlar. Bunların iç dünyalarında olup biteni, düşmanlıklarının derecesini ve mahiyetini en iyi Allah biliyor ve bizi bilgilendiriyor. Bu, Kur'an yoluyla bize verilen bilgi olup, uyanık bilinç hali içinde olmamızı gerektirir.

Çeşitli lobi faaliyetleriyle servet, medya, mali piyasalar, ticaret, eğitim ve siyasi hayatı denetim altında tutan bu evsaftaki Yahudilerin gücüne kapılıp mü'minleri bırakıp onlara yanaşmak meşru değildir. Çünkü bunlar hiçbir zaman samimi olmazlar, kendileri yoldan sapmış olanlar nasıl başkalarına hayır sağlayabilir, tam aksine işleri güçleri kendileri gibi başkalarını da yoldan saptırmaktır. (3/Âl-i İmran, 69; 60/Mümehine, 2.)

Bu durumda sadece Allah'ı vekil ve yardımcı olarak seçmek gerekir. **"Bir veli** (en güvenilir bir dost) **olarak Allah yeter, bir yardımcı olarak da Allah yeter".** Ayetteki tekrar hayli dikkat çekicidir. Şanı yüce Allah hem veli yani güvenilir dost olarak yeter hem yardımcı olarak 0 yeter. (3/Âl-i İmran, 150 ve 160.) Yüce Allah doğru yolu gösteren, öğreten, düşmanlarımız hakkında bize bilgi veren bir dost olduğu gibi, dolaylı veya dolaysız yollarla da yardım edendir. Öyle sebepler ve fırsatlar halk eder ki bir bakmışız en sıkışık bir zamanda Allah'ın yardımı gelmiştir.

مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا ۛ
يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاسْمَعْ غَيْرَ
مُسْمَعٍ وَرَاعِنَا لَيًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنًا فِي الدِّينِ ۚ وَلَوْ أَنَّهُمْ قَالُوا سَمِعْنَا
وَأَطَعْنَا وَاسْمَعْ وَانْظُرْنَا لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَأَقْوَمَ ۙ وَلَٰكِنْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ
فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٤٦﴾

46. Kimi Yahudiler, kelimeleri 'konuldukları yerlerden' saptırırlar ve dillerini eğip bükerek ve dine bir kin ve hınç besleyerek: "Dinledik ve karşı geldik. İşit, -işitmez olası- ve 'Raina' bizi güt, bize bak" derler. Eğer onlar: "İşittik ve itaat ettik, sen de işit ve 'Bizi gözet' deselerdi, elbette kendileri için daha hayırlı ve daha doğru olurdu. Fakat Allah, onları küfürleri dolayısıyla lânetlemiştir. Böylece onlar, az bir bölümü dışında, inanmazlar.

İbn-i İshak'a göre, Rifaa bin Yezid bin et Tabut, Yahudi cemaatinin önde gelenlerinden biriydi. Allah'ın Elçisiyle konuştuğunda kasten dilini eğip bü-

ker, sesini tuhaflaştırır ve "Ey Muhammet, ne söylediğini anlayalım, bizim de anlayacağımız şekilde anlat da bizi gözet" derdi. Amacı alay etmek, sözü boğuntuya getirmekti. (Bkz. 2/Bakara, 104). İslami mesajı çarpıtmak amacıyla yapılan bu işlemde Yahudi bilginleri aynı zamanda sözü tahrif eder ve suistimal ederlerdi.

Kur'an-ı Kerim, "tahrifat" anahtar terimini kullanarak bir bölüm Yahudi'nin kendi kitaplarını temel birtakım değişikliklere uğrattıklarını belirtir: (Bkz. 2/Bakara, 79; 3/Âl-i İmran, 78 ve 5/Maide, 13, 41; ayrıca bkz. 12/Yunus, 61).

Değiştirme, tahrifattır, oluş şekli "kelimeleri konuldukları yerden saptırmak" ve "dili eğip bükerek yani ses ve sentaksları değiştirerek kelimeyi kendi hakiki anlamı dışında kullanmak"tır. Dilin eğip bükülmesiyle bütün dillerde kelimelerin anlamını değiştirmek mümkündür. Bu ya bir başkasını istihzaya almak, kişilik imajını çarpıtmak veya doğrudan metnin anlamına tecavüze yeltenmekten kaynaklanır.

Kur'an üzerinde araştırmalarıyla bilinen Hikmet Zeyveli (Kur'an'da Yahudilere yapılan tarihi atıfları doğru anlamak, Nida Dergisi, Sayı: 159, 2013) bu kaba ifadeleri Medineli Yahudilerin Hz. Peygamber'in yüzüne söyleyemeyeceklerinden hareketle ayete başka bir açıklama getiriyor. Ona göre Medineli Yahudilerin kendi dilleri İbranicede sıklıkla kullandıkları ve muhtemelen günlük konuşmalarda artık Medineli Arapların da aşina oldukları "Şama'nu ve asinu" cümleciği, aslında Arapçadaki "Semi'na ve ata'na"nın karşılığı olup "işittik ve yaptık/ifa ettik" anlamında bir kabullenmedir. Ancak Yahudiler bu sözcükleri Hz. Peygamber'e karşı zahiren itaat makamında kullanırlarken İbranice "asinu (asiyna) yaptık/ifa ettik" kelimesindeki (sin) harfini, Arapçadaki "sad" gibi telaffuz ederek kelimenin "yaptık/ifa ettik" anlamını sözde Hz. Peygamber'e fark ettirmeden "isyan ettik/karşı çıktık" şeklinde değiştiriyorlardı. Yeni "Vesma' ğayre müsmain" ifadesi, farklı ses tonlamalarıyla hem kibar bir talep, hem hakaret/beddua olacak şekilde iki zıt anlamda kullanılabilir. "Ra'ina" kelimesi "bize sahip çık/bizi gözet" anlamında iken, İbranicede "şerlimiz" anlamına geliyor. Yahudiler, sözde Hz. Peygamber'e fark ettirmeden, ona "-Ey şerlimiz!" diye hakaret ediyorlardı. Kur'an-ı Kerim, Efendimiz'i bu kelime oyunlarından haberdar etmektedir. Hadislerde de bu türden seviyesiz hitaplara rastlamak mümkün. Mesela Yahudiler "Esselamü aleyküm" diyeceklerine boğuntuyla "Essamu aleyküm: Ölüm üzerine olsun, geber" derlerdi. Bunun farkına varınca Efendimiz, onların verdiği selama "Aleyküm: Üzerinizde" veya "Ve aleyküm: Sizin de üzerinizde olsun" diye karşılık vermeyi emretti. Bu açıklamaları yapan **Zeyveli**, şu sonuca varmaktadır: "Dolayısıyla bu ayetler, Tevrat

metninin mi, yoksa yorumlarının mı tahrif edildiği şeklindeki bir tartışmaya argüman yapılamazlar. Bunlar sadece Yahudilerin seviyesizce başvurdukları kelime oyunlarını teşhir etmektedir."

Hikmet Zeyveli'nin aktardığı bilgiler anlamlı olmakla beraber, Yahudilerin kelimeleri yerlerinden tahrif etmediklerine değil, aksine tam da tahrif ettiklerine delalet eder. Zira farklı ses tonlamalarıyla kelimelerle oynamak, anlamlarını değiştirmektir. Çincede tonlama ile aynı kelime birkaç anlama gelebilir. Ve farklı tonlama yaparak muhatabın zihnindeki anlamının zıttında anlamda kullanmak kelimeleri yerinden oynatmaktır. Kaldı ki, Maide sûresinin 13 ve 41. ayetlerinde herhangi bir tonlama veya kelime oyununa başvurmadan doğrudan Yahudilerin kelimeleri tahrif ettikleri belirtilmektedir. Kendisi de Bakara sûresinin 79. ayetinin tahrife örnek olabileceğini söyler.

İbranice bilmediği halde Hz. Peygamber'in Yahudilerin kelime oyunlarını deşifre etmesi, onun vahiy desteğinde bilgi ve haber verdiğinin apaçık kanıtıdır. Bu bir kelime oyunuyla anlamı değiştirme teşebbüsüydü, **İbn-i Aşur** da, Yahudilerin bu ifadeyi Hz. Peygamber'e karşı zahiren ilk akla gelen anlamını kastediyor görünüyorken, aslında ikinci anlama gelecek bir vurgu kullandıklarını belirtmektedir. Demek oluyor ki, Yahudiler:

a) Kelimelerin lafzını değiştirmek;

b) Ses tonlamalarıyla aynı kelimeyi asıl anlamı dışında kullanmak,

c) Sahih olmayan yorumla anlamı, içeriği değiştirmek suretiyle kitapta tahrifat yapmışlardır.

Yahudilerin yaptıklarının dinin kendisine bir kasıt olduğu anlaşılmaktadır: "**Dine ta'n ederek**" yani kin ve hınç besleyerek bunu yaparlar. Burada ta'n edilen **din**, kendilerine peygamberleri tarafından vahyedilen din olabileceği gibi Hz. Muhammed (s.a.v)'e vahyedilen son din de olabilir. Belki de onları -istisnaları hariç-, ilahi iradeye teslim olmaya çağıran ed-Din yani dinin kendisine karşı onlarda sürekli nüksedip tekrarlanan bir düşmanlık ve hınç olması ihtimali söz konusudur.

Bu da daha çok doğrudan kelimelerin değiştirilmesi veya Tevrat metnine yorumlarla olmadık anlamların verilmesiyle gerçekleşir. Orta boylu demek olan "reb'a" kelimesini değiştirerek uzun boylu adam anlamına çevirmek pekâlâ mümkündür. Fakat asıl tehlikeli olan metnin her türlü yoruma açık tutulmasıdır. Bu, dünyevi çıkar karşılığı din adamlarının başvurduğu bir yöntemdir, nitekim "kimi Yahudiler" ibaresinden Yahudilerin tamamı değil, tahrifatı kendilerine iş edinenlerin kastedildiğini söylemek mümkün. Din adamlarına ve bilginlerine körü körüne uyanlar da bu çarpıtma işleminden sorumludur.

Onlar "işittik ve itaat ettik" diyeceklerine, "işittik ve isyan ettik" demektedirler. Yani aslında anlamı kavramakta herhangi bir güçlük çekmiyorlar, anlama veya algılama kusuru dolasıyla başkaldırmıyorlar, bilerek karşı çıkıyorlar. Yahudiler, onlara tebliğ yapan Hz. Peygamber'i küçük düşürmek için tevriyeli kelimeler kullanırlardı. Mesela "rauna"dan türeme bir kelime özel kullanışa, ses tonu ve seçime göre pekâlâ hakaret içerebiliyordu. Oysa onlardan istenen işitip itaat etmek, Allah'ın hükümlerine rıza göstermektir. Böyle yapsalardı, bu daha doğru olurdu, aynı zamanda yararlarına da olurdu. Vahyedilen kitaba karşı giriştikleri bu işlemden ve bile bile Allah'a ve elçilerine karşı başkaldırmalarından dolayı Allah onları lanetlemiştir.

Yukarıda işaret ettiğimiz diğer ayetlerle bir arada düşünüldüğünde, Yahudilerin bir bölümünün kitabı tahrifata uğrattıkları, hüküm ve anlam düzeylerinde kasıtlı olarak suistimale gittikleri anlaşılmaktadır: Bu işlemin şu yollar ve sebeplerle vuku bulduğu söylenebilir:

a) Hz. Musa'ya vahyedilmesinden yaklaşık beş asır sonra derlenirken Tevrat'a bazı cümlelerin eklenmesi veya bazı cümlelerin girmemesi. Bu işlemin özellikle Babil sürgününden sonra etkisini gösterdiğini söylemek mümkün.

b) Din adamların metni yorumlarken kendi fikirlerinin, tefsir ve şerhlerinin zaman içinde metnin bir parçası olarak görülmesi;

c) Dünyevi çıkar veya siyasi iktidarlara yakınlık dolayısıyla yapılan yanlış yorumlar.

d) Doğrudan ve kasıtlı olarak kitaba yapılan katmalar: Kendi elleriyle yazdıklarını "Bu Allah'ın katındandır" (2/Bakara, 79) demeleri gibi.

Kur'an dışında diğer kitaplara beşer eliyle müdahalede bulunulduğu açıktır. Kur'an-ı Kerim'in tahrifata ilişkin söylediklerini Tevrat da doğrulamaktadır. Yeremya, kendisine karşı çıkan ve öldürülmesi için çalışan Yahudi din bilginlerini "Tanrı'nın sözlerini değiştirmekle" suçlar: "Fakat işte yazıcıların yalancı kalemi yalan düzdü... ve onlar Rabbin sözünü kendilerinden attılar." (Yeremya, VIII, 8.)

Belirtmek gerekir ki, sadece "bazı Yahudiler" değil, "bazı Hıristiyanlar" da kitapta tahrifat yapmaktadırlar. Bu işlemi reddeden Hıristiyanlar, kelamı vahyeden Allah'ın onu koruduğunu, nasıl Kur'an korunuyorsa, İncillerin de korunduğunu iddia ederler.

Tarihi örnekler bir yana, günümüzde dahi Kutsal Kitap'a açık müdahalelerde bulunulduğunu tespit etmek güç değil. Bunu sadece bu sebepten dolayı sonraları din değiştirmek zorunda kalan bu dinin bağlıları açıkça itiraf etmektedir: Söz konusu mesele dolayısıyla din değiştiren Bay Kim şunları söy-

lemektedir: "Protestanlık değişen bir dindir. (Zaten Katolikliğe protesto olarak doğmuştur.) İncil'in kendisi de o kadar değişmiş ki, dinî doktrinleri bile değişmiştir. Zamanlara, mekânlara bağlı çok değişen bir dindir. Protestanlar bunu kabul ederler. İnsanlar zaman ve mekâna göre değişiyor, din de insanlara hitap ettiği için değişmesi gerekir, diyorlar. O zaman Tek Tanrı Allah'ın sözü de değişmelidir. Ben bunu kabul edemedim. Allah'ın sözleri değişemez, değiştirilemez. O'nun sözleri bu kâinatın kuralıdır. Bu kural değişince ne olur, kaos olur. İslam'ı seçmemin en büyük sebebi budur. Yani İslam değişmez bir dindir. Doğru bir kuraldır. Hayır, İslam evrensel kuralları doğru bir şekilde ifade eden tek dindir." diyor. (Nakleden Abdullah Aymaz, Zaman, 23 Nisan 2002.)

Daha garip olanı yeni İncil baskılarında bilerek yapılan değişikliklerdir. Nisan-2002'de piyasaya çıkan İncil'de, "cinsiyet ayırımı" ihtiva ettiği iddia edilen bazı kelime ve terimler çıkarılmış bulunuyordu. "Yeni İncil" baskısı ile eski nüsha arasında yüzde 7'lik bir farktan söz ediliyor. 'Tanrı sözü' sayılan bir metinde böyle bir değişiklik açıkça Kitap'a müdahaledir. "Yeni İncil"de "Tanrı'nın oğulları" yerine "Tanrı'nın evlatları", "erkek kardeşler" yerine "kız kardeşler ve erkek kardeşler" ifadeleri yer almaktadır. Baskıyı hazırlayanlara göre bu değişiklik cinsiyet ayırımını azaltmaya matuf bir çalışmadır. Hz. Meryem'le ilgili öngörülen değişiklik de var. Mesela artık Bakire Meryem "karnında çocuk taşımayacak", "hamile" olarak geçecek. (Zaman, 29 Ocak 2002.)

Belli ve elbette "modern bir paradigma"dan kutsal metinlere ve dine bakanlar, dini mesajın kendi iç bakışını ve tutarlılığını anlama çabası göstermek yerine, sahip oldukları kültürel/antropolojik telakkiyi esas alarak dini değiştirmeye kalkışıyorlar. Modern bakış açısından İncil'de –ve tabii diğer dinlerin kutsal metinlerinde– "cinsiyet konusunda tamamen nötr –neredeyse üçüncü cinse hitap eden– bir metin hazırlamak" mümkün değildir. Yapılmak istenen bugünkü yani modern okuyucular açısından dini metni daha anlaşılır kılmaktan ibarettir.

Kuşkusuz aldığı tarihi etkiler bir kenara bırakılacak olursa –ki bunların oranını ve derinliklerini tespit etmek neredeyse imkânsızdır–, ilk vahyedildiği şekliyle İncil, cinsiyet ayırımı yapmaz. Tanrı'nın kelamı Tanrı'nın bakışını yansıtır; Tanrı kadını ve erkeği farklı türler şeklinde yaratmadı, aynı cevherden var etti. Bu temel bilginin İncil, Tevrat ve kadim zamanlarda peygamberlere vahyedilen sahifelerde aksi şekilde yer alması düşünülemez.

Aynı kaynaktan neş'et etmeleri hasebiyle Kur'an'da zikredilen bu ayetin İncil'in ruhunun ve gözettiği maksadın çok dışında olabileceğini düşünmek mümkün değildir: "Erkek olsun kadın olsun, sizden bir işte bulunanın işini

boşa çıkarmam. Siz birbirinizdensiniz." (3/Âl-i İmran, 195) Buna rağmen İncillerde cinsiyet ayırımına işaret eden bir takım temalar varsa, bunun sonraki görme biçimlerinin sızan etkilerinde aramak gerekir.

Beşerin gözüyle görme biçiminin kutsal metnin içine sindirilmesi sonraki bir işlemdir; bunun İncil açısından kasıtlı yapılmasını gerektiren zorunlu bir sebep de yoktur, çünkü Hz. İsa'nın göğe çekilmesinden birkaç on sene sonra toplanan ayetler büyük ölçüde asli ve orijinal özelliklerini kaybetmiş olurlar. En genel anlamda şu denebilir ki, İnciller, İslam literatüründeki "siyer kitapları"na tekabül eder. Siyer kitapları elbette ağırlıklı olarak Hz. Peygamber Efendimiz'in yapıp ettiklerini, siretini ve söylediklerini ihtiva ederler ancak yine de Hz. Peygamber hayatının yani siret ve sünnetinin bir bütün olarak, tam asli ve orijinal şekillerini ifade etmekten uzaktırlar. İndirilen hükmün vasatını anlamak bakımından hüküm çıkarmada yardımcı kaynaklar olarak kullanılabilirler ama bağlayıcı kaynak olma özelliklerine sahip değildirler. Çünkü korunmuş değildirler. Senet ve metin yönünden çok titiz bir kritiğe tabi tutulan hadisler bile Kur'an'la eşdeğer tutulmadığına göre, siyer kitaplarının vahyedilen kelamın tam karşılığı olabileceğini düşünmek mümkün değildir.

Hıristiyanlık açısından "Tanrı ne dedi?" sorusunun cevabı müphem olduğundan, lafız olarak bize kadar gelen söz diziminde bir takım düzenlemelere başvurulabilmektedir. Bu açıkça, Kur'an-ı Kerim'in değindiği hususa, "kelimeleri konuldukları yerden" çıkarmak, metnin mesajını tahrif yoluyla değiştirmeye kalkışmaktır. Kelime şekil özelliğini koruyarak değişikliğe uğratılabilir; bu işlem, yukarıda işaret edildiği üzere anlama matuf yorum, tefsir ve tevil yoluyla mümkündür. Eski Yahudi bilginlerinden bir bölümü bu yola tevessül etmişlerdir.

Bu örnekte "kelimelerin yerlerinden çıkarılıp değiştirilmesi" doğrudan asli kelimelerin atılıp başkalarının yerlerine konulması şeklinde yapılmaktadır. Hıristiyan aklının, tarihsel-kültürel formlara göre dini metinlere müdahalesi, inancın (akide) ve teolojinin özüne ilişkin bir teşebbüstür. "Tanrı'nın oğulları" yerine "Tanrı'nın evlatları"nı koysanız bile, lafzı gerçek manasında ele aldığınızda aynı yere varırsınız. İslami literatürün de yabancı olmadığı "En-nasu iyalullah (İnsanlar Allah'ın çocuklarıdır)" deyimi, bütün insanların bir aile olarak Allah'ın koruması, rahmeti ve esirgemesi altında olduğunu ifade etmek üzere kullanılır. Ancak hiçbir Müslüman, Allah'ın gerçekten çocuk veya evlat sahibi olduğunu düşünmez. Muhtemelen kadim Arami inanç ve kültüründen de etki almış olan bu ifade, aynı zamanda insanların ortak menşeine atıfta bulunur. Ama bu, Hıristiyan teolojinin problem alanı dışında bir konudur. Hıristiyanlıkta tartışma İsa'nın tabiatıyla ilgili olarak başlamış ve sürmüştür.

Bakire Meryem'in "karnında çocuk taşıması" ile "hamile kalması" arasında da büyük fark vardır. İlkinde "bir kelime ile ilka edilmiş Hz. İsa"nın babasız olarak Meryem tarafından doğurulması", diğeri "Meryem'in -haşa- bir beşer tarafından hamile bırakılması"nı tazammun eder. İslam inancına göre Meryem bakiredir, hiçbir beşerle teması olmamıştır. Ancak modern insan pozitivist temelde düşündüğünden bunu akıl-dışı kabul eder ve pozitif bir izaha oturtmak üzere Bakire Meryem'in hamile kalmış olabileceğini varsayar. Modern insan, bilimsel olarak açıklanamayan bir olayı zorunlu olarak akıl-dışı kabul eder. Oysa nice olaylar vardır ki, bilimsel olarak açıklanamazlar ama aklidirler.

Din, akli bilgiye ve belli yasalar dâhilinde cereyan eden tabiat olaylarına atıfta bulunur ve insanın dikkatini bu iki bilgi türüne çeker. Ancak "**mucize**" dinin esaslı göstergelerinden biridir ve Hz. İsa'nın babasız olarak Bakire Meryem'den doğmuş olması hem Hıristiyanlığın hem İslam'ın teyit ettiği mucizelerden biridir.

Modern akıl mucizelere inanmadığı ve her şeyi pozitivist bir çerçevede algılamaya şartlandığı için kutsal metinlere müdahale etme hakkını kendinde bulabiliyor; yani dinin hakikatlerini kendi algılama biçimine göre değiştirmeye kalkışabiliyor. (Ayrıca bkz. 2/Bakara, 75 ve 5/Maide, 13. ayetlerin tefsiri ile 5/Maide, 41).

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ آمِنُوا بِمَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَطْمِسَ وُجُوهًا فَنَرُدَّهَا عَلَىٰ أَدْبَارِهَا أَوْ نَلْعَنَهُمْ كَمَا لَعَنَّا أَصْحَابَ السَّبْتِ وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا ﴿٤٧﴾

47. Ey kendilerine kitap verilenler birtakım yüzleri silip de arkalarına çevirmeden ya da cumartesi adamlarını (o gün yasağı çiğneyenleri) **lanetlediğimiz gibi onları da lanetlemeden evvel, yanınızdakini** (Tevrat ve İncil'i) **doğrulayıcı olarak indirdiğimize** (Kur'an'a). **iman edin. Allah'ın emri yapılagelmiştir.**

Bu ayetin, kitaplarında birtakım tahrifatlar yapanlarla ilgisi olduğu açıktır. Bunlar kendilerine peygamberleri aracılığıyla kitap verilen Yahudi ve Hıristiyanlardır. Ayetin ilk indiği dönemde, doğrudan muhatap alınan Yahudiler olmakla beraber, burada ayet genel olarak kitap ehlini kast ederek genelleşmiş görünmektedir. Tahrifata uğrayan bir kitabı düzeltmenin yolu aslına irca etmektir. Tevrat ve İncil'in aslı vahiydir, son vahiy de Kur'an'la Hz. Peygamber (s.a.v)'e indirilmiştir. Kur'an, açık bir biçimde kendisinden önceki kitapları

doğrulamaktadır, şu halde vicdan ve akıl sahibi Yahudi ve Hıristiyanlara düşen görev Kur'an vahyini tasdik etmeleri, böylelikle kendi kitaplarının asıllarına rücu etmeleridir. Böyle yapmayacak olurlarsa iki tür ceza ile karşılaşacaklardır: Biri yüzlerinin silinip arkalarına döndürülmeleri (tams), diğeri Cumartesi yasağını çiğneyenlerin uğratıldıkları cezaya benzer bir cezaya uğratılmaları. (Lanete uğramaları sonucu cumartesi yasağını çiğneyenlerin uğratıldıkları ceza için bkz. 2/Bakara, 65-66; 5/Maide, 60; 7/A'raf, 163-166.)

"**Tams**" bir şeyin yüzünü silmek, bastırıp düzlemek, izini imha etmek demektir. Yüz (vech) insan kişiliğini yansıtan ayna hükmündedir. Yüzün değişmesi, insanın bir başka şekle, kişiliğe bürünmesi anlamına gelir Yüzleri silinenler, bir tür insan kılığından çıkanlar gibi olur. Cumartesi yasağını çiğneyenler maymun kılığına bürünmüşlerdi. Hakikate karşı direnmek, psikolojide derin bir suçluluk duygusunun uyanmasına sebep olur, suçluluk hali ve günahta inat etmek fizyonomiyi bozar. Bunun devamı –Hasan el Basri'nin tercih ettiği görüşe göre– bir başka ceza, arkalarına hasretle, derin pişmanlık ve özlemle bakmalarıdır. Hidayetten ayrılıp sapkınlığa düşmeleri de bu kelime ile ifade edilmiştir.

Müfessirler, bunun hem Hz. Peygamber (s.a.v)'le imzaladıkları Medine Sözleşmesini bozan Beni Kaynuka (Hicretin ikinci), Beni Nadir (Hicretin üçüncü) ve Beni Kurayza (Hicretin beşinci yılında) Yahudilerinin sürülmeleri, hem genel olarak başka zamanlarda ve yerlerde Yahudilerin yurtlarını terke zorlanıp diyasporaya çıktıklarında arkalarına bakıp derin bir hasret çekmeleriyle ilgili olduğunu düşünmüşlerdir. Vahiylerin asıllarını inkâr etmek, yasakları çiğnemek ve hakikatin kendisine başkaldırmak bu tutum içine girenlerin lanetlenmesine sebep olmaktadır.

Herkes hatasını bir an önce görüp düzeltme yoluna gitmelidir. Bu konuda ihmalkâr davranmak büyük gaflettir. Aniden Allah'ın emri gelir, tahakkuk eder. Allah ne zaman dilerse bu cezayı verir ve bu mutlaka vuku bulur. "**Allah'ın emri yerine getirilmiştir.**" Bu iş kesindir, tamamdır, olup bitmiş gibi bilinmelidir.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ ۚ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدِ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا ﴿٤٨﴾

48. Gerçekten, Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz. Bunun dışında kalanı ise, dilediğini bağışlar. Kim Allah'a şirk koşarsa, doğrusu büyük bir günahla iftira etmiş olur.

Yukarıda 31. ayetin tefsirinde affedilecek ve affedilmeyecek günahlar hakkında bilgi verilmişti. "En büyük zulüm olan şirk" (31/Lokman, 13) suçunun

hiçbir şekilde affedilmeyeceği konusunda İslam bilginleri arasında herhangi bir görüş ayrılığı yoktur. Taberi, bu ayetin şirkin dışındaki suç ve günahların affedilebileceği, bunun şanı ve merhameti büyük Allah'ın iradesine (meşiet) kaldığını söylemektedir. (Tirmizi, Tefsir, 4. sûre 23).

Şirk suçunun affedilmemesinin birçok sebebinden biri, şirk koşanların Allah'a iftirada bulunmalarıdır. "İftira", katma, ilavede bulunma demek olup, birisinde olmayan kötü, eksik ve noksan sıfatları ona isnat ettiğimizde ona iftirada bulunmuş oluruz. Allah varlık âleminin yegâne hâkimidir, yaratıcısı ve terbiye edicisidir. Mutlak bilgi, irade ve kudret O'nundur. O'na birtakım yaratık ve varlıkların ortak olabileceğini düşünmek, bazı şeylerin O'nda eksik olacağı fikrinden kaynaklanır ki, bu kâmil manadaki ulûhiyet ve rububiyetle bağdaşmaz. Şirkin dışındaki günahları dilerse affeder, "Allah'ın rahmetinden ümit kesilmez"(39/Zümer, 53).

Bir kudsi hadiste şöyle buyrulmuştur: "Kim bana hiçbir şeyi ortak koşmamak şartıyla dünya kadar günahla gelirse, ben de bir o kadar bağışlanma (mağfiret)le karşılarım." (Müslim, Zikir, 22; Tirmizi, Deavet, 99; İbn-i Mace, Edeb, 58).

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ يُزَكُّونَ اَنْفُسَهُمْ بَلِ اللّٰهُ يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا ﴿٤٩﴾ اُنْظُرْ كَيْفَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَكَفٰى بِهٖٓ اِثْمًا مُبِينًا ﴿٥٠﴾

49. Kendilerini (övgüyle) **temize çıkaranları görmedin mi? Hayır; Allah, dilediğini temizleyip yüceltir. Onlar, 'bir hurma çekirdeğindeki iplikçik kadar' bile haksızlığa uğratılmazlar.**

50. Allah'a karşı nasıl yalan uyduruyorlar, bir bak. Bu (onlara), **apaçık bir günah olarak yeter.**

"**Tezkiye**" arındırma, temize çıkartma anlamındadır. Semantiğinde kibir ve yüceltme vardır. Kişi kendi kendine yeterlilik duygusuna kapılır, kendini beğenir ve över. İnsanlar üç beşeri durumda kendilerini temize çıkartıp yüceltirler: Kişisel, grup halinde veya daha soyut düzeyde ulusal düzeylerde.

Ayetin indiği bağlamda Yahudiler, kendilerini "Allah'ın seçilmiş kavmi, oğulları" (5/Maide, 18); "yegâne dostları" (62/Cuma, 6) olarak görüyor; Yahudi ve Hıristiyanlar da "Bizden başka kimse cennete giremez" (Bkz. 2/Bakara, 111); "Bize cehennem (azabı) sayılı günler dışında dokunmaz" (2/Bakara, 80) iddiasını mesnet göstererek kendilerini temize çıkarıyorlardı. "Tanrı'nın

seçilmiş kavmi" insanlar veya her halükarda "cenneti kendi tekellerine geçirmiş olanlar" tabii olarak temiz ve iyi olacaklardı. Temizlik ve iyilik (tezkiye) onların yapıp ettikleriyle değil, sahip oldukları ayrıcalıklı konumları dolayısıyla kendilerine tanınmış üstün bir sıfattır. Hıristiyanları bu fikre sürükleyen başka amiller yanında, "Tanrı'yı sadece kendilerinin sevdiğine" ve "kurtuluşun (necat) yalnızca Kilise'ye adanmakla mümkün olacağına" ilişkin inançlarıdır. Böyle olunca Tanrı sevgisi ve Kilise'ye adanmışlık temiz ve iyi olmanın yegâne garantisi olur. Bu onları zaman içinde "Tanrı'yı sev ve dilediğini yap" prensibi içinde her şeyi yapmaya sürükleyebilmektedir. Tanrı'yı seven ve kendini Kilise'ye adayıp kurtulanın fazladan çaba göstermesine, Şeriat'ın kurallarına harfi harfine uymasına ihtiyacı yoktur; o zaten kurtulmuş, temize çıkmıştır. Tanrı'dan kurtuluş belgesini almak yapılan günahların, suç ve cürümlerin silinmesini sağlar. Öyle ki Medine Yahudileri "Bizim gündüz yaptıklarımızı gece, gece yaptıklarımız gündüz siler" derlerdi ki, bu her durumda temiz ve iyi olduklarına, suç ve cürümlerinin tanrısal iradeyle silindiğine dair bir göndermeydi. Bunun tamamıyla aslı esası olmayan boş bir inanç, temelsiz bir iddia ve zan olduğunu yüce Allah belirtmektedir.

a) Bireysel düzeyde bazı insanlar da temiz olduklarını düşünürler. "Benim kalbim temizdir" der, böylece kolayca işin içinden sıyrılırlar. Kendilerini temize çıkaran bu insanlar, başkaları gibi kendilerini bazı vecibelerle, ibadet ve görevlerle yükümlü görmezler. Hatta sanki ibadet ve görevler düşük insanların işiymiş gibi dinlerini ciddiye alan sorumluluk sahibi insanlara karşı küçümseyici, istihza edici bir tutum takınırlar.

b) Bireysel tezkiyeler olduğu gibi grupların kendilerini tezkiye etmeleri de söz konusudur. Bu daha çok cemaatlerde, kolektif hareketlerde, birtakım sosyal ve sivil teşekküllerde görülür. Bazen bu etnik ve bölgesel kimlik beyanlarında tezahür ettiği gibi memleket, şehir, yöre, işletme, mesleki, mezhebi kimliklerde açıkça müşahede edilir. Tezkiyelerin en çok açığa çıktığı cümle kalıpları genellemelerdir. Bu şehrin insanları veya şu veya bu ırktan olanlar iyidir, kahramandır, zekidir, diğerlerinden üstündür veya aşağıdır demek tezkiyenin en çok bilinen ifade biçimleridir.

c) Belli bir gerçeklik temelinden yoksun tezkiyelerin çağımızda gözlenen en çarpıcı örneği ulusal kimlik ve ulusal ideolojilerde olur. Modern ulus devletler özellikle, kendilerine uluslar inşa ve icad ederlerken, siyasi hâkimiyetleri altında yaşayan insanları belli bir ulusal kimlik zemininde durmadan yüceltir, tezkiye eder ve onları sürekli bir biçimde başkalarına göre çok daha üstün, zeki, akıllı, çalışkan, kahraman, özverili olduklarına inandırmaya çalışırlar. İbn-i Abbas, kişi-

lerin atalarını durmadan övmelerini, Abdullah ibn-i Mes'ud da insanların birbirlerini övmelerini temelsiz tezkiyeye örnek olarak gösterirler. Ulus devletlerin ulusal kimlikleri inşa ederlerken, geriye dönüp tarihi tahrif ve suistimal ettiklerini, kendilerine "kahraman geçmiş-şanlı atalar" imal ettiklerini biliyoruz. İster bireysel düzeyde ister grup veya ulusal düzeyde olsun, her türlü tezkiye temelsizdir.

Kur'an bu türden tezkiyeleri yasaklar: "Kendinizi temize çıkarmayın, övmeyin" (53/Necm, 32). Hz. Peygamber (s.a.v) de "Kendinizi temize çıkarmayın, övmeyin. Allah, aranızda kimin iyilik ehli olduğunu en iyi bilendir." (Müslim, Adab, 19) buyurur. Kişinin kendini tezkiye etmesi büyük bir iddiada bulunması anlamına gelir. Oysa bu, Allah tarafından verilmedikçe hiç kimsenin iddiada bulunması haddi değildir, en hafif ifadesiyle peygamberin misyonuna ortak olmaya kalkışmaktır: "And olsun, ben gökte de, yeryüzünde de güvenilir (emin) bilinirim" (Buhari, Megazi, 61; Müslim, Zekât, 144). Bu ayet ve hadislerden anlaşılan şudur:

aa) İnsanlar kendi kendilerini tezkiye etmemelidir. Çünkü insanlar tezkiyenin kriterlerini koyamazlar. Temiz ve iyi olmanın kriterlerini koyan Allah ve Resûlü (s.a.v)'dür.

bb) Kimin sahiden bu kriterlere göre temiz ve iyi olduğunu ve sahiden (riyasız ve samimi) temiz bir hayat yaşadığını sadece Allah bilir. "Allah, kimin bozgunculuk çıkardığını kimin ıslah edici olduğunu en iyi bilendir" (2/Bakara, 220).

cc) Kişilerin kendi kendilerini tezkiye etmeleri ne kadar yanlışsa, insanların birbirlerini tezkiye etmeleri de yanlıştır. Aslolan, insanı veya bir topluluğu Allah'ın tezkiye etmesidir. Allah'ın Elçisi, başkasını öven biri için şöyle buyurdu: "Yazık sana, arkadaşının boynunu kestin. Eğer birinden övgüyle söz etmeniz gerekiyorsa, hiç değilse, 'sanırım o böyledir' desin" (Buhari, Şehadet, 16; Müslim, Zühd, 65). Bir başka rivayette "Arkadaşının belini kırdın" buyrulmuştur (Müslim, Zühd, 69).

Bütün bunlar, şu veya göreve, makam veya işe talip olanların çeşitli platformlarda, rekabet içinde iktidar olma arzusuyla yanıp tutuşan siyasetçilerin seçim meydanlarında aşırı övgülerle, propagandalarla kendilerini yüceltip halkı etkilemeye çalışmalarının pek de makbul olmadığını göstermektedir. Nitekim sorumluluk gerektiren kamu işleri için gözetilmesi gereken ana prensip "İşi çokça isteyene verilmemesi"dir ki, ileride 58. ayetin tefsirinde buna değineceğiz.

Hz. Peygamber dahi kendinin aşırı düzeyde yüceltilmesini yasaklamıştır. O Allah'ın elçisidir. Hıristiyanlar, peygamberleri Hz. İsa'yı öylesine övüp yücelttiler ki, sonunda onu bir kul ve insan olmaktan çıkarıp ilahlaştırma hatasına düştüler. Şu uyarıyı yapmıştır: "Hıristiyanların Meryemoğlu İsa'yı olmadık

şekilde övdükleri gibi siz de beni övüp yüceltmeyiniz. Bunun yerine 'Allah'ın kulu ve elçisi' deyin" (Buhari, Enbiya, 48). Biz Müslümanlar, Hz. Peygamber (s.a.v)'in isminin geçtiği her defasında ona "salavat ve selam (Aleyhissalatu ve'sselam veya Sallallahu aleyhi ve'sellem)" getiririz. Ancak bu hem Kur'an'da böyle emredilir (Bkz. 33/Ahzab, 56), hem ona salat ve selamı getiren onun da yaratıcısı, Rabbi ve İlahı şanı yüce Allah'tır. Yani salat ve selam ancak Allah'a refere edilerek peygambere yapılır. O son peygamberdir ama önce "kul/abd", sonra "resûl"dür. Bizim ona getirdiğimiz salat, onun davasına sahip çıkmak, izini takip ettiğimizi beyan etmektir. (Bkz. 33/Ahzab, 56.)

Tabii ki iyilikler insanı temizler. Ve insanları yaptıkları iyiliklerle anmak da gerekir. Burada söz konusu olan sahte kişiliklerin ve kimliklerin iyilik ve temizlik (tezkiye) gibi yüksek ahlaki norm ve erdemleri suistimal ederek başkalarını aldatmaya çalışmaktır. Samimi ve sahici insanların ayrıca kendilerinin veya başkalarının tabasbusuna, süslü ve yaldızlı laflarla övülmelerine ihtiyaçları yoktur. Zaten iyilik yapanı, Allah tezkiye eder, hakkını yemez, asla ona zulmetmez. O, nihai ve hakiki manada tezkiye edici makamdadır, O tezkiye etmedikçe, kişinin temiz ve iyi olduğuna karar vermedikçe kimse temiz ve iyi olamaz. Bu, elbette Allah'ın –haşa– haksız bir biçimde kişileri kayırdığı, güzel işleri ve emekleri boşa çıkardığı anlamına gelmez. Aksine kim ne yapmışsa karşılığını görür. İnsanlar hurma çekirdeğinin üzerindeki bir nokta (fetil) kadar dahi haksızlığa uğramazlar, mutlaka karşılığını alırlar. "**Fetil**", çekirdeğin yarığındaki iplikçik, "**nakir**" çekirdeğin üstündeki nokta, "**kıtmir**" çekirdeğin üzerindeki ince zardır. Her üç kelime önemsiz, değersiz şeyleri ima etmektedir. İnsanlar yapıp ettiklerinin tam olarak karşılığını göreceklerdir; bir çekirdeğin üzerindeki yarık, nokta veya zar miktarı dahi olsa haksızlığa uğratılmayacaklardı. Bundan hiç kuşkularının olmaması gerekir. (Bkz. 91/Şems, 9-10. ayetlerin açıklaması.

Sonuç itibariyle Allah'ın indirdiği kitapları tahrif edenler, ister lafız ister anlam bakımından kelimeleri yerlerinden oynatanlar, kendilerini Tanrı'nın seçilmiş ve ayrıcalıklı kulları mevkiine çıkaranlar veya vaz'ettikleri kriter ve normlara göre kendi kendilerini temize çıkaranlar, Allah'a karşı iftirada bulunmuş kimselerdir. Bu iftira onlar için apaçık bir günah olarak yeter. Başka suç işlemeseler bile, bu onların rüsva olmalarını gerektirir.

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ اُوْتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هٰٓؤُلَآءِ اَهْدٰى مِنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا سَبِيلًا ﴿٥١﴾ اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ وَمَنْ يَلْعَنِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ نَصِيرًا ﴿٥٢﴾

51. Kendilerine kitaptan bir pay verilenleri görmedin mi? Onlar, tağuta ve cibt'e inanıyorlar ve diğer inkâr edenler için: "Bunlar, imân edenlerden daha doğru bir yoldadır" diyorlar.

52. İşte bunlar Allah'ın kendilerini lânetlediğidir. Allah'ın kendisini lânetlediğine hiçbir yardımcı bulamazsın.

Yukarıda 44. ayetin tefsirinde anlatmaya çalıştığımız üzere, "**Kendilerine kitaptan pay verilenler**"in kitap ehli Yahudi ve Hıristiyanlar olduğu açıktır. En azından ayetin bağlamı ve indiği tarihi vasat bunu bu şekilde anlamamızı gerektirir. Burada kitabı iki anlamda ele alabiliriz: Biri ilmin esasını ihtiva eden Levh-i Mahfuz, diğeri kendilerine peygamberleri aracılığıyla indirilen Tevrat ve İncil. Birinci anlamda, Yahudi ve Hıristiyanlar, kitaplarında en ufak bir tahrifat yapmasalardı bile, yine de kitaptan yani Levh-i Mahfuzun ancak bir bölümünden haberdar sayılacaklardı çünkü vahiy tamamlanmış değildir. Bilgiye tam olarak sahip olabilmek için son vahyi yani Kur'an-ı Kerim'i beklemek gerekecekti. Denilecek ki vahiylerin tümü Levh-i Mahfuz'dan indirildiği için, bu Tevrat ve İncil için söz konusu olduğu gibi Kur'an-ı Kerim için de söz konusudur yani Kur'an vahyi de bilginin ancak bir bölümünü ihtiva etmektedir. Bu doğrudur, nihayetinde el-İlm'in yani mutlak bilginin sadece Allah'a mahsus olduğunu biliyoruz. Burada söz konusu olan Allah'ın tarihin ilk gününden son gününe kadar insan için gerekli gördüğü kadarıyla olan bilgidir. Bu bilgi Levh-i Mahfuz'dan gelir, zaman içinde tedricen gelir, her yeni gelen kendisinden öncekileri doğrular, tashih eder ve tamamlar. Kur'an son vahiydir, insanlık için gerekli olanın kâmil ifadesi ve formudur.

İkinci manada ele aldığımızda, Yahudi ve Hıristiyanlar, kitaplarını kendi elleriyle tahrifata uğrattıklarından kendi kendilerini az payla yetinen konuma düşürmüşler demektir.

Elbette hüküm itibariyle ve aynı tutum ve davranışlara girdikleri takdirde Müslümanlar da benzer bir pozisyona düşebilirler. Yani ellerinde kitabın tümü olmasına rağmen, bir kısmını hayatlarında uygulamazlar, işlerine ve kolaylarına gelen kısmını doğrulayıp uygulamakla yetinirler. Böyleleri hangi dine mensup olurlarsa olsunlar, artık "kitaptan bir pay verilenler" sınıfına girer.

Bilginin yani indirilen kitabın tümüne göre inanıp amel etmeyince, meydana gelen boşluğu cibt ve tağut(lar) dolduracaktır. Cibt, aslı cibs olan boş, yararsız, çekici, sanal, illüzyon, vehim, uğursuzluk, hurafe ve aldatma demektir. Tağut ise Bakara, 256. ayetin tefsirinde anlatıldığı üzere insanları kendi tahakkümü altında tutmaya çalışan her türlü put; güç; lider-önder; baskıcı, azgın iktidar; azdıran şey, ideoloji, kavram, felsefe-doktrin; tiran veya zorba iktidardır.

Cibt ve tağutun ikisi de insan bilinciyle ilgilidir. İlki, bilinci uyuşturur, diğeri baskı altına alır. Ayetin indiği toplumun ilk muhatapları cibt ve tağutu Ka'b bin Eşref, Huyay bin Ahtap gibi zorba ve azgın kişilerde müşahede ettiler. Her ikisi birer kişilik profili olup, tarih boyunca bu profillerin insan bilincini mihverinden saptırmak veya baskı altında tutmak isteyeceklerini söyleyebiliriz. Allah'tan başka kendilerine boyun eğilmesini ve kendi çizdikleri yolda hareket edilmesini isteyen her güç, iktidar, tiran, şahıs veya doktrin cibt ve tağut tanımına girer. (Ayrıca bkz. Nisa, 60, 16/Nahl, 36; 39/Zümer, 17).

Cibt ve tağuta kanıp boyun eğenler, Allah tarafından apaçık olarak gösterilmiş olan Doğru Yol'a alternatif olarak inkârın yolunu gösteriyorlar. Bir yanda inkâr ve sapkınlık, diğer yanda apaçık doğru yol. Öyle de olsa, inkârcılara, takip ettikleri yolun hidayet üzere yaşayanların yolundan daha doğru olduğunu söylüyorlar. Böylelerini Allah rahmetinden kovar, onlara lanet eder. Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılan kimselerin yardımcısı olamaz, kimsenin de onlara yardım etmeye gücü yetmez. "Güvenilir dost olarak Allah yeter" (4/Nisa, 45).

Bu ayetin, tarihsel bir olaya işaret etmek yanında, evrensel bir tutum alışa işaret ettiğini söylemek de mümkün. Baskı, yoksulluk, hak ihlalleri ve ezilmişlik içinde olan İslam dünyasında Müslümanlar, dinin aslına çağrılar yapıp bu istikamette çaba harcadıklarında, uluslararası medyayı, politik ve stratejik merkezleri kontrol eden birtakım Yahudi lobileri, Müslümanların "köktenci, terörist, şiddet yanlısı, gerici/mürteci ve medeniyet düşmanı güruhlar" olduğunu propaganda edip, İslam dünyasının ancak laik(çi)likte ifadesini bulan baskı rejimleriyle kontrol edilebileceğini telkin ediyorlar.

أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ مِنَ الْمُلْكِ فَإِذًا لَا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِيرًا ﴿٥٣﴾

53. Yoksa onların mülkten bir payları mı var? Eğer öyle olsaydı, insanlara 'çekirdeğin sırtındaki küçücük bir tomurcuğu' bile vermezlerdi.

"**Nakir**", fetil gibi hurma çekirdeğinin üstündeki küçücük tomurcuk, nokta anlamlarında önemsizliği, değersizliği ifade eden bir kelimedir. Hakikati tahrif edenleri; doğru ve apaçık kurtuluş yolu dururken, sapkınlığı önerenler; kendi kendilerini temize çıkaranları; başkalarına karşı büyüklenenler, kendilerine seçilmiş topluluk, zümre veya ayrıcalıklı kişi payesi verenleri bu tür ahlaki bakımdan düşük tutumlara sürükleyen saik, kıskançlık, haset, önü alınamaz ihtiras, her şeyi sahiplenme, temellük etme tutkusudur.

Mülk geniş bir kavram olup hâkimiyet ve siyasi iktidar yanında servet,

iktisadi kaynaklar üzerinde kontrol gibi anlamlara da sahiptir. Göklerin, yeryüzünün ve bunlar arasındaki her şeyin yegâne Malik'i Allah'tır, yeryüzünde ekonomik kaynaklar üzerinde insana sadece bir emanetçi sıfatıyla tasarrufta ve yararlanma hakkı verilmiştir. Bedenimiz dâhil biz hiçbir şeyin hakiki maliki değiliz, çünkü yaratıcısı değiliz. Böyle iken, insanlardaki temellük ve her şeyi tekellerine, kontrollerine geçirme tutkusu onları iktidar ve ekonomik kaynaklar üzerinde mutlak mülkiyet iddiasında bulunmaya sürükler. Sanki ellerine geçirdiklerini kendileri yaratmışlar gibi mutlak manada mülkiyet hakkı öne sürüyorlar, diğer yandan bu temellük duygusunu bütün eşya dünyasını içine alacak şekilde genişletmeye çalışıyorlar. İmkânları olsa, sadece yeryüzünü değil, uzaydaki varlıkları da kendi mülkiyetlerine geçireceklerdir. Gerçekten insanın temellük hırsı sadece dünyayla sınırlı değil. Nitekim İngiltere'de Dennis Hope isminde bir girişimci '1967 Uzay Anlaşması'ndan yararlanarak bir çifte Ay'da emlakçılık yapma izni verdiğini açıkladı. İngiliz çift, Ay'dan metrekaresi 130 dolara arsaları satışa çıkardığını açıkladı. Emlakçılık iznini veren şirket, Ay'daki arazileri kendi adına kaydettiğini, dolayısıyla satış hakkının kendisine ait olduğunu iddia ediyordu. (Yeni Şafak, 27 Temmuz 2009).

Oysa mal ve servet doğru bir biçimde harcanmak üzere kişiye nasip olur. İnsan servetini meşru yollarda harcayıp zayıf kesimleri güçlendirdiği zaman hem dünyada hem ahirette mutlu olur. Deneysel olarak, sürekli ve büyük bir hırsla servet toplayanların daima mutsuz oldukları, aksine yardım eden insanların ise mutlu oldukları görülmektedir. Aşırı bencillik, ihtiras ve servet tutkusu insanı manevi zevklerden, ahiretten koparır. Ancak bu sadece manevi bir ıstırap vermekle kalmaz, ulûhiyete ortak olmaya kadar tehlikeli yolları açar. Çünkü bütün nimetler, imkân ve avantajlar Allah tarafından insana doğru bir biçimde kullanılmak üzere verilmiştir. İnsan bunlar üzerinde tekel kurup, hakiki sahiplerini, muhtaç ve yoksulları bunlardan mahrum bıraktığında sanki servetin hakiki sahibi, maliki ve yaratıcısı gibi davranmış olur.

İktisadi kaynaklar ve bunların üzerindeki kontrol manasındaki "mülk"ün dışında bu kelimenin hükümranlık, siyasi iktidar veya nübüvvet anlamlarına da geldiğini söylemek mümkün. Başta Yahudiler olmak üzere tarihin her döneminde siyasi iktidar ve hükümranlığı ya da Tanrı ile vahiy temelinde iletişim kurmanın bir yolu olan nübüvvetin sadece kendi uhdelerinde olduğunu iddia edip, başkalarını bundan mahrum etmek isteyenler çıkabileceğini göz önüne almak lazımdır. İşte bunlar başkalarına bir hurma çekirdeğinin üzerindeki ipince bir ipliği bile vermek istemezler. Modern çağda dünyanın iktisadi, tabii ve bilgi kaynaklarının belli bir insan grubunun elinde toplanıp dünya nüfusu-

nun büyük bir bölümünün bunlardan mahrum bırakılması bunu göstermektedir. (Bkz. 17/İsra, 100).

Razi, mülk kavramının eşyanın zahirine hükmetmek manasında siyasi iktidar; eşyanın sadece batınına, iç anlamına hükmetmek demek olan ilim ve hem zahire hem batına hükmetmek demek olan Nübüvvet olduğunu söyler. En yüksek ve değerli mülk peygamberlerin mülküdür ve elbette bilgisi, feraseti, basireti, cömertliği, keremi, merhameti, şefkati ve bütün âlemlere rahmet olarak gönderilmesi itibariyle en büyük mülk Son Peygamber Hz. Muhammet (s.a.v)'e verilmiştir ki, ayetin ilk indiği dönemde ve bugün de onu ve Müslümanları başkalarının çekememesinin bir sebebi budur.

أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَىٰ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ ۖ فَقَدْ آتَيْنَا آلَ إِبْرَاهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَآتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا ﴿٥٤﴾ فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ بِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ صَدَّ عَنْهُ ۚ وَكَفَىٰ بِجَهَنَّمَ سَعِيرًا ﴿٥٥﴾

54. Yoksa onlar, Allah'ın kendi fazlından insanlara verdiklerini mi kıskanıyorlar? Doğrusu biz, İbrahim ailesine Kitabı ve hikmeti verdik; onlara büyük bir mülk de verdik.

55. Böylece, onlardan kimi ona inandı, kimi ona sırt çevirdi. Çılgın ateş olarak cehennem yeter.

Ayet, peygamberlik Arapların içinden birine, Amine'den ve Abdullah'tan olma Muhammed (s.a.v)'e verildiği için kıskançlık krizine giren Yahudi cemaati hakkında inmiştir. İbn-i Abbas, burada sözü geçen "insanlar"dan kasıt Hz. Peygamber Efendimiz'dir der. Bir toplulukta olabilecek bazı iyi hasletler bir insanda toplanabiliyorsa, ona "tek başına topluluk" manasında ümmet denebilir: "İbrahim tek başına bir ümmetti" (16/Nahl, 120).

Peygamberliğin beklentilerinin aksine onlara verilmedi, bu doğrudur. Ama daha önce hem Yahudilerin hem Müslümanların ortak atası olan İbrahim aleyhisselama verilmişti. Bu ayette peygamberliği doğrudan "Nübüvvet" değil, onun ana fonksiyonlarından olan "Kitap ve hikmet"tir. Bazı bilginler "Kitap" kelimesinin şeriatı, "Hikmet"in de hakikatin sırlarına götüren bilgiler, işaretler olduğunu söylemişlerdir.

Geçmişte, kendilerine peygamberlik verilenlere büyük bir mülk de verilmişti: Hz. Davut ve Hz. Süleyman (a.s.) muazzam bir siyasi nüfuz kurmuş, siyasi iktidarlarını herkese kabul ettirmiş, bu arada maddi bakımdan da zenginliğin zirvesini yakalamışlardı. Hz. Davud'a dağlar karşılık veriyordu, Hz. Süleyman

cinlere ve insanlara hükmediyordu. Bütün bunlar, nimet ve ihsanların, mülk ve servetin Allah'ın fazlı olduğunu gösteriyor, O dilediklerine veriyor. Bunu haset konusu yapmanın anlamı yok. (3/Âl-i İmran, 48).

Her konuda insanlar birbirini kıskanmamalı. Hz. Peygamber (s.a.v) "Hasedin ateşin odunu yiyip bitirmesi gibi iyilikleri yiyip bitirdiğini" buyurmuştur (İbn-i Mace, Zühd, 22). **Kurtubi**, hasedin göklerde de, yerde de Allah'a isyan olduğunu söyler. Göklerde Âdem'i kıskandığı için İblis, secde etmeyi reddederek Allah'a isyan etti; yeryüzünde de kardeşi Habil'i kıskandığı için Habil onu öldürmek suretiyle Allah'a isyan etti.

Geçmişte onların kimi Hz. İbrahim'e inandı, kimi inanmadı. Onu takip eden peygamberler de aynı durumla karşılaştılar. İbrahim'in soyundan gelenlerin bugün de bir bölümü inanıyor, bir bölümü inkâr ediyor. Oysa İbrahim'e en layık olan kendisine nübüvvet verilen Son Peygamber'dir. Geçmişte olduğu gibi bugün de kıskançlıkları ve Allah'ın mülkü, peygamberliği, kitabı ve hikmeti kime vereceğine kendisi karar vermesine cehalet sonucu itiraz etmeleri dolayısıyla ona sırtlarını çeviriyorlar. Böyleleri için çılgın ateşi olan cehennem yeter.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا سَوْفَ نُصْلِيهِمْ نَارًا كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ
بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿٥٦﴾
وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا لَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَنُدْخِلُهُمْ ظِلًّا ظَلِيلًا ﴿٥٧﴾

56. Âyetlerimize karşı inkâra sapanları şüphesiz ateşe sokacağız. Derileri yanıp döküldükçe, azabı tatmaları için onları başka derilerle değiştireceğiz. Gerçekten, Allah, güçlü ve üstün olandır, hüküm ve hikmet sahibidir.

57. İmân edip salih amellerde bulunanları, altından ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetlere sokacağız. Onda onlar için tertemiz kılınmış eşler vardır. Ve onları, 'ne sıcak-ne soğuk, tam kararında gölgeliğe' sokacağız.

Bu iki ayette iki ayrı resim çizilmektedir. Biri inkârcıların cehennemde karşılaşacakları acıklı azap, diğeri inanıp da salih amellerde bulunanların cennet hayatı. Cehennem ateş kütlesidir. Ve burada yananlar, bir defalığına yanmakla kurtulmaz, deri değiştirmek suretiyle sürekli aynı azabın kendilerine tatbik edilmesi suretiyle azaba maruz kalacaklardır. (Bkz. 17/İsra, 97; 14/İbrahim,

49-50). Müfessirler, deri değiştirmenin azabın sürekliliğine vurgu olduğunu söylemişlerdir. Deriler değişecek ama onlar kendileri olarak kalacaklardır. Bu, acaba çetin bir tedavi yeri olan cehennemin, deri değişimiyle dünyada eksik kalan bir şeyin tamamlanması, fazlalığın atılması gibi bir sonuç mu verecek? Allahu a'lem! Bir hakikati somut ve trajik bir şekilde anlayacaklardır ki, Allah üstündür, galip olan O'dur, hüküm ve hikmet sahibi O'dur.

Cenneti hak edenler ise, koyu gölgeliklerde yaşayacaklardır (2/Bakara, 25). Bir yanda cehennem diğer yanda sık ağaçlı gölgelikler. Ağaçların arasından ve üzerinde oturdukları tahtların altından akan ırmaklar. Dünyada her neye sabredip ondan mahrum kalmışlarsa, cennette onlara sunulacaktır. Ve en önemlisi belki de kendilerine "tertemiz eşler"in verilmesidir. Burada erkek ve kadının eşit olduğunu söylemek gerekir. Dünyada mutlu olamamış erkeğe, mutlu olamamış veya evlenememiş kadına, bir ödül olarak merhameti ve bağışı bol Allah, tertemiz kılınmış eşler verecektir. Maddi ve manevi kirlerden temizlenmiş, tathir edilmiş eşler. Bedenleri kusursuz olduğu gibi, kişilikleri, manevi güzellikleri harikulade eşler. Eşleriyle, imanları ve salih amellerinin ödülü olarak ne sıcak ne soğuk tam kararında gölgeliklerde ebedi bir hayat süreceklerdir (76/İnsan, 13-14).

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا ۙ وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ ۚ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ ۗ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿٥٨﴾

58. Şüphesiz Allah, size emanetleri ehline teslim etmenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adaletle hükmetmenizi emrediyor. Bununla Allah, size ne güzel öğüt veriyor!.. Doğrusu Allah, işitendir, görendir.

Birden fazla anlam olan "emanet" emn, emniyet, itimad, güven-güvenlik ilişkisini ifade eder. Anlam dünyası hayli zengin bir kavramla karşı karşıya bulunuyoruz. Öylesine zengin bir kavram ki, emanet önce göklere, yere ve dağlara arz edilmiştir. Bunu üstlenmekten çekinmişlerdir (33/Ahzab, 72). Kur'an-ı Kerim, çeşitli vesilelerle emanete riayetin önemine vurgu yapar (Bkz. 8/Enfal, 27; 23/Mü'minun, 8). Kısaca emanet, insanlar arasında süren çok yönlü ilişkinin tam merkezine oturur.

Ayetin inişine gösterilen sebep, Mekke fethinde Allah'ın Resûlü (s.a.v)'nün Kâbe'nin anahtarını kimde bırakacağı konusunda ortaya çıkan tereddütle ilgili olduğu söylenmiştir. **İbn-i Kesir**'in verdiği bilgilere göre, anahtar Hudey-

biye muahedesi sırasında Müslüman olan Abduddaroğullarından Osman bin Talha'ya intikal etmişti. Fetihte Allah'ın Elçisi (s.a.v), Kâbe'nin içine girmek isteyince anahtarı ondan istedi, tam o sırada amcası Abbas, "Bundan sonra anahtarı bana ver" deyince, Osman tereddüt etti. Anahtar, Abduddaroğullarından Haşimoğullarına geçmiş olacaktı. Önemli bir misyon olan su dağıtma işi (Sikayet) zaten Abbas'ta idi, Kâbe'nin muhafızlığını da (Sidanet) uhdesine almak istiyordu. Hz. Peygamber, üç kere anahtarı istedi, Osman ona uzattı ve "Allah'ın emaneti olarak veriyorum" dedi. Allah'ın Elçisi, Kâbe'nin içine girdi, içini putlardan temizledi ve çıkınca anahtarı Osman'a iade ederken şöyle buyurdu: "İşte anahtarın, bugün vefa ve iyilik günüdür".

Genellikle emanetin eşya ile ilgili olduğu kabul edilir. Biri diğerine (nesne, para, ziynet, korunmaya muhtaç çocuk vs.) bir emanet bırakır, belli bir süre kendi adına saklayıp korumasını ister. Kendisine güvenilen kişi bu eşyayı saklar, sahibi isteyince ona iade eder. Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Sana emanet verenin emanetini ver; sana ihanet edene (yani senin emanetini iade etmeyene) sen ihanet etme" (Ebu Davud, Büyu', 79; Tirmizi, Büyu', 38; Müsned, III, 414). "Aldığı şeyi, yerine (sahibine) geri verinceye kadar (muhafaza etmesi) el üzerinde bir haktır" (Ebu Davud, İcare, 54).

Bu böyle olmakla beraber, neredeyse bütün İslam bilginleri "**emanet**" kavramını hayli geniş anlamlarda ele almışlardır. Namazdan korunmak üzere bırakılan eşyalara (vedia), yetimlerden beden sağlığına, yönetimden ölçü ve tartıya kadar her konuda insanlar kendilerine tevdi edilmiş bulunan emanetleri korumak zorundadırlar. Mesela önceki ayetlerle ilişkisini düşündüğümüz zaman, kitap ehlinin sahip olduğu bilgileri saklamayıp vahiy olarak kendilerine nasıl gelmişse öyle aktarmaları emanet kapsamı içindedir. Kitabın bir kısmını gizlemek emanete ihanettir. Yalancı şahitlik, yalan yemin, kullanmak üzere geçici alınan şeyler (ariyet), borçlar, rehin, kefalet bu kapsama girmektedir. İslam bilginleri, ittifakla emanet sahiplerinin farklı dinlerden veya günahkâr (facir) kimseler olmalarının emanete ihanetin gerekçesi olamayacağını belirtmişlerdir.

En geniş anlamıyla emanetlere riayet edilmesi gereken "haklar" olarak da bakmak mümkündür. Bu anlamda "emanet"i, başkasının bizdeki hakları olarak da tanımlayabiliriz. Bu çerçevede **Razi**, emanetleri yani hakları kişinin Allah'a (Rabbine); öteki insanlara ve kendine karşı olmak üzere üç ana gruba ayırır. İbn-i Ömer, yüce Allah'ın bedenimizde yarattığı avret yerinin emanet olduğunu söyler. Meşru olan yerlerde ve durumlarda kullanmanın dışında -bedenin teşhiri, avret yerinin açılması, zina vs.- emanete ihanet olur. Dilin emaneti yalan söylememek, doğru şahitlikte bulunmak, kulağın emaneti boş, saçma, günah

şeyleri dinlememek, gözün emaneti harama bakmamak, elin emaneti harama uzanmamak, ayağın emaneti harama gitmemek vs. Diğer insanların da üzerimizde hakları var ki, bunların her biri birer emanet hükmündedir. Tartı ve ölçüyü doğru tutmak, hile yapmamak, aldatmamak, ayıpları yüze vurmamak, kusurları araştırmamak, tecessüste bulunmamak, küçük düşürmemek, onurlarını zedelememek, adaletle yönetmek, bölüşümde hakkaniyeti gözetmek vs. Kişinin kendine karşı –nefsine dönük hakları– dünya ve ahireti için kendisi için faydalı şeylerin peşinde koşması, ahiretini tehlikeye atmaması, şehvetinin, ihtiras ve tutkularının esiri olmaması vs. Elbette nefsin meşru ve masum isteklerini karşılamak nefsimizin üzerimizdeki haklarındandır.

Tarihte Müslümanlar siyasi kültürün temeli olarak "**emanet**" ile "**ehliyet**" arasında zorunlu ilişki kurmuşlardır. Ebu Zer'in valilik talebi üzerine Allah'ın Elçisi (s.a.v)'nin söyledikleri, emanetin bu çerçevede siyaset ve yönetimle ilgili olduğunu göstermektedir. Müslümanları da emaneti büyük ölçüde yönetimle ilişkilendirmeye sevk eden önemli sebeplerden biri budur. Buna göre yöneticilerde veya yönetime talip olanlarda ehliyet ve liyakat şartı, olmazsa olmaz şartlar arasında yer almaktadır. Allah'ın Elçisi (s.a.v) "Emanet kaybolduğu zaman kıyameti gözlemeye başlayın" demiş, "Emanet nasıl kaybolur?" diye sorulunca "İş ehli olmayanın eline geçince" buyurmuştur (Buhari, İlim, 2, 59).

Herkes yönetmek ister. Ancak yönetim ağır bir sorumluluktur, liyakat ve ehil olmayı gerektirir. En yüksek bilgi "kişinin kendisini bilmesi"dir ama insanların büyük bir bölümü yönetim için zaruri şart olan ehliyet ve liyakatin kendilerinde olmadığını kabul etmez, kendilerini en üst makamlara layık görür ve bu uğurda büyük mücadelelere girişirler. İşte burada topluma büyük sorumluluklar düşmektedir. Ayet, **"Emanetleri ehline verin"** buyurur. Hitap yönetilenlere yani toplumadır. Bu demektir ki kendinden menkul referanslar öne sürerek kral, hanedan üyesi veya başkası yönetime tek taraflı olarak el koyamaz. Prensip olarak "mülk Allah'ındır", dolayısıyla iktidarın tayini, siyasetin yürütülmesi işi de toplumundur. Zorunlu olarak yöneten-yönetilen olacağından yönetimin bir alış-veriş ve dolayısıyla icap ve kabul yani rızaya dayanması ilkesi esastır ki, "biat" bunu ifade eder.

Yönetilenler, ehliyet ve liyakat sahiplerini araştırıp bulmalı, yönetim sorumluluğunu onlara vermelidir. Bir işin hakkını vererek yapacak biri varken, bu işe ehil olmayanın buna talip olması "Allah'a, Elçisine ve mü'minlere ihanet" olarak nitelendirilmiştir. Buhari'nin Sahih'inde yer verdiği bir hadise göre iki kişi bir işi Allah'ın Elçisi'nden isteyince şöyle buyurmuştur: "Biz işimizi isteyene ve makama düşkün olanlara vermeyiz." Yine Hz. Peygamber'in valilik is-

teyen Ebu Zer'e verdiği cevap meşhurdur: "Ebu Zer, sen zayıfsın, o iş bir emanettir. Sonu da kıyamet günü perişanlık ve pişmanlıktır. Bundan bu görevi hak eden ve tam olarak yerine getiren müstesnadır" (Müslim, İmaret, 16).

Emanete karşı gösterilen hassasiyetin tamamlayıcı unsuru "**adalet**"tir: "(Allah) **İnsanlar arasında hükmettiğinizde adaletle hükmetmenizi emrediyor.**" Müslümanlar nasıl, emanetleri, yönetim işini ehliyet ve liyakat sahibi kimselere devretmek zorunda iseler, aynı zamanda kendilerine bu emanetler tevdi edilen yöneticiler, kamu otoriteleri, bürokratlar, yöneticiler, yargı mensupları vd. de adaleti gözetmek zorundadırlar. (Bkz. 6/En'am, 152; 16/Nahl, 90; 38/Sad, 26). Hz. Peygamber (s.a.), kendi ümmetinin misyonunu ve bekasını doğruluğa, adalete ve merhamete bağlamıştır: "Bu ümmet, konuştuğunda doğru söylediği, hükmettiğinde adaletle hükmettiği ve kendisinden istendiğinde merhametle davrandığı müddetçe, hayırlı olmaya devam edecektir" (Ebu Davud, İcare, 54). Hiyerarşik olarak herkes diğerinden sorumludur. Bunu Allah'ın Elçisi "çoban-sürü" metaforuyla anlatmıştır: "Hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüklerinizden sorumlusunuz. Devlet başkanı yönettiklerinden, aile reisi ev efradından, kadın kocasından, köle efendisinin malından sorumludur" (Buhari, Cuma, 1; Müslim, İmare, 20).

Hz. Ömer (r.a,)'e dayandırılan bir söz bugün meclislerin duvarını süslemektedir: "Adalet mülkün temelidir." Eski Sasani krallarından Nuşirevan şöyle der: "Devlet askerle korunur, asker para ile beslenir, para vergi ile elde edilir, vergi ülkenin gelişmesiyle sağlanır, ülkenin gelişmesi ise adaletle mümkündür." **Yusuf Has Hacib**'e göre "Adalet göğün direğidir, yıkılırsa gökyüzü yerinde duramaz." Selçuklu veziri Nizamülmülk'e "Bir devlet başkanı inkâr ve küfürle ayakta kalır, fakat adaletsizlikle kalamaz" sözü izafi edilir. Genceli Niyazi, "Dünyaya fatih olmaz zulüm ile rezalet,/Yeryüzünün fatihi adalettir, adalet!" der. Sokrates'e göre adaletin tecelli etmesi için "Bir yargıç, iyi niyetle dinlemeli, akıllıca karşılık vermeli, sağlıklı düşünmeli, tarafsızca karar vermelidir." Eflatun, adaletin olmadığı yerde ahlakın da olamayacağını düşünür. Sigmund Freud bile "Bırakın adalet yerini bulsun, isterse kıyamet kopsun" der. Amerika'daki ırkçılığa ve ırk ayrımına karşı mücadele eden Martin Luther King, "Bir yerdeki haksızlık, adalet için her yerde tehlikedir" der. Merson'a göre "İnsanlar ancak adaletle doyurulur." **Gandhi**, adaletsiz bir rejimin, adaletle yıkılması gerektiğini düşünür. Ömer Hayyam, adaleti evrenin ruhu mesabesinde görür.

Epiktetos'a göre "Adaleti seven bir insan için her yer emindir." Kısaca adalet yoksa barış yoktur; hukuk yoksa adalet yoktur; ahlak yoksa hukuk yoktur. Adaletin olmadığı yerde bol bol dinden söz edilir ama dinin özü yoktur.

Ayet, "**İnsanlar arasında hükmettiğiniz zaman**" der ki, bunun anlamı Müslüman olsun olmasın, her kimin davası görülecekse, hakkında hüküm verilecekse davanın usulüne uygun ve hükmün adaletle verilmesi mecburiyeti vardır. Bu yöneticiler için söz konusu olduğu gibi, ihtilaflara bakan hâkimler veya sıradan gündelik anlaşmazlıklar konusunda fikri sorulanlar için de söz konusudur.

Adalet, taşın gediğine yerleştirilmesi yani bir şeyin yerli yerine konulması, her hak sahibine hakkının verilmesidir. Adalet zamanında tecelli etmelidir, adaletin gecikmesi adaletsizliktir. Bu konuda dinler, etnik gruplar arasında ayırım yapılmaz. Maide, 42. ayette göreceğimiz gibi, Allah'ın Elçisi'ne "Yahudiler arasında hüküm vereceksen, adaletle hükmet" buyrulmuştur. Adalet tarafgir olmamak, hak sahibini üstün tutmak, dağıtımı-bölüşümü liyakate ve emeğe göre yapmak, hem hukuki adaleti hem gelir bölüşümünde adaleti tesis etmektir. Bu yüzden iktidar ilişkisini düzenleme mekanizması olarak tanımlanan siyasetin ve genel olarak yönetimin (mülk) temelinin adalet olduğu söylenmiştir. Hak ve hukuk, eşitlik ve hakkaniyet ancak adaletle sağlanır.

Merhameti bol olan Allah, bunları bize açıklıyor, güzel öğütler veriyor. Bu öğütlerin özü, emanetleri ehil olanlara tevdi etmemiz ve her iş ve fiilimizde adaletli davranmamızdır. Bunlara titizlikle riayet ettiğimizde nimetlere sahip olacağız. Neyi nasıl yaptığımızı Allah hakkıyla işitir ve görür.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنكُمْ ۖ فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ۚ ذَٰلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا ﴿٥٩﴾

59. Ey imân edenler, Allah'a itaat edin; elçiye itaat edin ve sizden olan emir sahiplerine de. Eğer bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz, artık onu Allah'a ve elçisine döndürün. Şayet Allah'a ve âhiret gününe imân ediyorsanız. Bu, hayırlı ve sonuç bakımından daha güzeldir.

Önceki ayette emanetlerin ehline tevdi edilmesi ve adaletle hükmedilmesi emredilmişti. Hz. Ali, bunu siyasetle ilişkilendirerek, yöneticilerin itaat bekleme şartını, onların emanete riayet etmelerine ve adaletle hükmetmelerine bağlamaktadır. Şu halde kendisine itaat edilecek kişi her şeyden evvel ehil ve liyakat sahibi olmalı. Körce bir itaat ne itaatin asıl maksadına ne biat hüküm ve hikmetine uygundur. Körce itaat sürü psikolojisidir. Kur'an-ı Kerim, kayıtsız şartsız liderlere itaat edenlerin derin düş kırıklığına işaret eder (bkz. 11/Hud,

98). Sürüden körce itaati sağlayanlar, sonunda toplumlarını yıkıma götürmüşlerdir (14/İbrahim, 28). Yöneticiye itaati hak ettiren hukuk ve hukuka riayetidir. Hukuk dışına çıkan yönetici meşruiyetini kaybeder. Halife seçildiğinde Hz. Ömer, cemaate şunu sordu: "İstikametten ayrılırsam beni nasıl düzelteceksiniz?" Ona şu cevabı verdiler: "Eğri kılıçlarımızla!" Çok daha sonraları Thomas Aguinas (1225-1274) ve John Locke (1632-1704), hukuku çiğneyen yöneticinin şiddet kullanılarak devrilebileceğini söyleyeceklerdir.

Genel olarak İslam bilginleri, "Allah'a itaat"in O'nun doğrudan iradesine değil, emirlerine uyma manasında olduğunu düşünmüşlerdir ki, bu doğrudur. İslam tasavvufunun meşru sınırlarını fazlasıyla genişletme eğiliminde olanlar, emirleri ikincilleştirip iradeyi öne çıkarırlar. Buna göre Allah'ın iradesine teslimiyet varoluşsal amacın kendisi haline gelmektedir. Allah'ın iradesine teslimiyet tabii ki yaratılışın anlamı ve amacıdır ama Allah'ın muradını ancak indirdiği hükümler vasıtasıyla öğrenebiliriz. Kendi indi değerlendirmelerimizin veya özel ruhi tecrübelerimizin bizi sağlıklı olarak Allah'ın iradesine teslimiyete götüreceğinden tam olarak emin olamayız. Bu yüzden hükümler, emir ve nehiyler son derece önemlidir. Bu kişisel seviyede öyle olduğu gibi, toplumsal seviyede de öyledir. Yani Allah'ın muradını emir ve nehiylerin hikmetinden, hükümlerin maksadını bilip ona göre hareket etmek suretiyle öğrenmeye çalışır, böylelikle iradesine tabi olmaya çalışırız.

Bu ayette yönetim ve adaletin referanslarına işaret edilmektedir. Siyasi iktidar ve genel olarak yönetim meşruiyetini hukuktan alır. Hukuk en temelde değerlerin kurallara ve hükümlere dönüşmüş halidir. Hukuki değerlerin kaynağı Allah ve O'nun Elçisi (s.a.v)dir. Müslümanların birinci derecedeki sadakatleri Hukuk'a yani onlara değerlerin ne olduklarını indiren ve öğreten Allah'a ve Elçisi'nedir. En üst hiyerarşi hakkın, hukukun ve hakikatin kaynağı ve öğreticisi Allah, sonra bir muallim, yol gösterici ve açıklayıcı olarak O'nun peygamberidir.

Peygamber bir beşerdir, kendinden vahye bir şey katmaz, gelen vahyi olduğu gibi aktarır; ancak hükümleri açıklar, öğretir, tefsir eder, gündelik hayat pratiklerinde nasıl ete kemiğe geçirileceklerini gösterir ve şahitlikte bulunur. Bu açıdan peygambere itaat aynı zamanda Allah'a itaattir. Sünnet, teşride ikinci kaynaktır. Çünkü vahyi alan, ruhen tecrübe eden, nasıl tatbik edileceğini gösterip öğreten ve her durumda Allah'ın koruması ve yönlendirmesi altında olan Hz. Peygamber'dir. "Peygamber size ne verdiyse onu alın ve neyi yasak ettiyse ondan sakının" (59/Haşir, 7). Tam da bunu destekleyen hadis şudur: "Size neyi yasakladımsa ondan uzak durun, size neyi emrettiysem gücünüz

yettiğince onu yapın. Sizden öncekilerin helak olmalarının sebebi, çokça soru sormaları ve peygamberlerine muhalefet etmeleri olmuştur" (Buhari, İ'tisam, 2; Müslim, Fedail, 130). Peygambere muhalefet etmenin doğuracağı sonuçlardan biri toplumsal manada bir kargaşanın ortaya çıkması, her bir grup ve fırkanın kendi başına bir dini yol çizip diğerlerini sapkınlıkla itham etmesi, herkesin kendi zümre ve grup çıkarına göre dini yorumlamaya kalkışması olur. "Onun emrine muhalefet edenler, kendilerine bir fitnenin gelip çatmasından korkup sakınsınlar" (24/Nur, 63).

En genel anlamıyla "**Ulu'l-emr**", yöneticilerdir. Meşru devlet başkanları, yürütme erki, valiler, amirler, komutanlar vs. Kısaca emir verme ve yönetme yetkisine sahip olan herkes. Allah'a ve Resûlü'ne itaat edildiği gibi yöneticilere de itaat edilmesi gerekir. Ulu'l-emr'in Müslümanların işlerini gören, tespit edip görülmesini gözeten **"Ehlü'l hal ve'l-akd"** olduğu da söylenmiştir. Bunlar akıl, görüş ve kavrayış sahibi olup yönetme kabiliyetine sahip kimselerdir.

Burada söz konusu olan itaatin iki şartı vardır: Biri, yöneticilerin Allah'ın ve Resûlü'nün vaz'ettiği değerler çerçevesinde hareket etmeleri, diğeri Müslümanlardan olmaları. "**Minküm**(sizden)" kaydı, yöneticilerin hem İslami değerlere bağlılıklarına –ki bu aynı zamanda yönetimin meşruiyet temelidir– hem Müslümanların içinden çıkmalarına atıftır.

Minküm'ü daha geniş çerçevede ele almak icap ederse, bunun seçim ve biatle sıradan halktan liyakat ve ehliyet sahibi insanların da bize yönetici olabilecekleri fikrini ilham ettiğini söyleyebiliriz. Başka bir deyişle, yönetimin belli bir iktidar seçkini, oligarşik zümre, hanedan, aile, kast, sınıf veya çıkar grubu dolaşımında hapsedilmesinin "minküm" esprisine aykırı olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü tarihten ve günümüzdeki pratiklerinden biliyoruz ki, yönetim bir grubun tekeline geçince, zaman içinde yöneticiler sabit iktidar seçkinleri olur, bu da yönetimde ve siyasette yabancılaşmalara sebebiyet verir. Siyasette ve yönetimde yabancılaşmanın olduğu yerde, Ulu'l-emr, minküm olmaktan çıkar.

"Minküm", hukukun teminatıdır. Bizden olan emir sahipleri Allah'a ve Resûlü'ne tabi olacaklar, yönettikleri kimseleri hukukun dışına çıkarak keyfi olarak yönetmeye kalkışmayacaklar. Hukukun dışına çıkmak isyan olarak nitelendirilmiştir ve hukukun çiğnendiği hiçbir durumda yöneticilere itaat edilmez: "Allah'a isyan konularında yöneticilere itaat edilmez" (Müsned, IV, 426). "Ancak ma'ruf (meşru) emre itaat edilir" (Buhari, Ahkâm, 4; Müslim, İmare, 39). Bir sefer sırasında komutan Abdullah ibn-i Huzayfe, çekiştiği askerlere "Odun toplayıp ateş yakın ve kendinizi içine atın" diye emir verince, askerler "Biz ateşten korunmak için İslam'a girdik, şimdi kendimizi ateşe mi atalım"

dediler, emre itaat etmediler. Durum kendisine arz edildiğinde Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu: "Eğer kendilerini ateşe atsalardı, bir daha içinden çıkamazlardı. İtaat ancak ma'ruf şeyde olur" (Buhari, Ahkâm, 4; Müslim, İmare, 8).

Allah'ın hükümlerine aykırı hayat ateştir. Ancak bu elbette, Müslümanların azınlıkta oldukları yerlerde silahlı isyana kalkışmalarının gerekçesi değildir. Gücün zayıf olduğu beşeri durumlarda, mümkün mertebe açık hükümlere aykırı tutum ve davranışlardan kaçınmak ve elden geldiğince sosyal ve politik çevreyi İslami bakımdan yaşanabilir hale getirmek için mücadele etmek gerekir. Bu da temel hak ve özgürlüklerin geliştirilmesiyle mümkündür. İdeal olan İslami hükümlerin eksiksiz yaşandığı bir düzen oluşturulmasıdır.

İtaat Allah'a ve Resûlü'ne yani ilahi hükümlere olunca, Ulu'l-emr olan yöneticilerin etnik kökenleri, renkleri, dilleri ve kavimleri önemli değildir: "Üzerinize siyah kuru üzüm gibi Habeşi bir köle dahi geçmiş olsa, Allah'ın Kitabı'yla yönettiği müddetçe emrini dinleyiniz" (Müslim, İmare, 8).

"Minküm"den çıkarılabilecek ikinci anlam yönetimin farz-ı kifaye olmasıdır. Yani Müslümanlardan bir grup yönetiyorsa bütün Müslümanların yönetmeye kalkışmaları gerekmez; tıpkı bir beldede yeterince hekimin bulunmasının herkesin hekim olması gerekmediği gibi. Ancak bu, Müslümanların siyasete bigâne kalmaları anlamına gelmez, hayır yöneticiler belli sayıda olur ama genel gidişin takip edilmesinden bütün Müslümanlar güçleri ve ilgileri oranında sorumludurlar.

Allah'a ve Resûlü'ne itaat, ihtilafların Kitaba ve Sünnet'e götürülmesini gerekli kılmaktadır: "**Eğer bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz, artık onu Allah'a ve elçisine döndürün.**" Kitap ve Sünnet bağlayıcı iki kaynaktır. İhtilaflar, bu iki kaynağa müracaat edilerek çözülecek, hükümler bu iki kaynağa göre düzenlenecektir. Herkes kendi kafasına, öngörüsüne, çıkarına ve aklına göre hüküm koyacak olsa, toplumsal kargaşa ve çatışma baş gösterir. Çünkü herkes kendi çıkarını öncelikle gözetir. Allah ve Resûlü ise taraf tutmaz, adaletin tam tesisini gözetirler, hakkaniyeti gözetirler.

Kitap ve Sünnet'teki hükümler bağlayıcıdır. Bunlardan nasıl zamana ve değişen toplumsal ihtiyaçlara göre yeni hükümler ve içtihatlar çıkacağına ilim ehli karar verir. Bu açıdan bazı bilginler Ulu'l-emr'in bir anlamının da "Peygamber'in varisleri âlimler" olduğunu söylemişlerdir. Kitap ve Sünnet'ten sonra **İcma** ve **Kıyas** bu çerçevede ele alındığında, icma ile bağlanmış hükümler ve müçtehitlerin muteber içtihatları yöneticilerin referans aldıkları birer emir olur.

Bu hiyerarşik sıraya göre yönetimin belirlenmesi, işlerin yürütülmesi yani itaatin önce Allah ve Resûlü'ne, arkasından bu yönde titizlikle hareket eden

Müslümanlardan olan Ulu'l-emr'e yapılması "Allah'a ve ahirete inanma"nın zaruri sonucudur. Bu Müslümanlara büyük hayır, fayda, şımartmayan refah ve huzur getirir.

Ayetin geneline bakıldığında dört katlı bir referans çerçevesi olduğu görülür. Bunlar aynı zamanda Şeriat'ın kaynakları, asıllarıdır (Edille-i şer'iyye):

a) Allah'a itaat yani Kitap;

b) Resûl'e itaat yani Sünnet;

c) Ulu'l-emr'e itaat yani âlimlerin mutabakatı, İcma;

d) İhtilaflı konuların Allah'a ve Resûlü'ne yani Kitap ve Sünnet'e götürülmesi. Kıyas.

En temeldeki kaynak Kur'an'dır. Sünnet Kur'an'ı açıklar, uygulanmasına rehberlik eder. İslam bilginlerinin bir konu üzerinde ittifakı, Allah'ın muradının tespiti anlamına gelir. Bu üç kaynağa müracaat edilerek bir sorun çözülemiyorsa, o zaman aklı kullanarak yani kıyas yaparak sorun çözülür. Burada **Razi**, ilginç bir noktaya dikkat çekmektedir: Referans alınan icma, mü'min kimselerin icmaıdır. Çünkü ayetin başında yüce Allah "Ey iman edenler" demekte, sonra "Sizden emir sahiplerine" buyurmaktadır. Konsensüs mü'minlerin konsensüsüdür. Başka kimselerin, kuruluşların konsensüs olarak önümüze koydukları birtakım hükümler, mesela uluslar arası sözleşmeler, beyannameler sorgusuz sualsiz referans alınamaz. Öncelikle Müslümanlar, kendi alîmlerinin, müçtehit ve ilim sahibi kanaat önderlerinin konsensüsünü aramalı, bundan sonra başka kültür ve medeniyet havzalarının konsensüslerini bakıp bir kritiğe tabi tutmalıdırlar. Razi, inançlarından şüpheye düşülen gurup ve fırkaların yapmış olduğu icmaa yani konsensüslere itibar edilmez demektedir.

Kıyas'ın **"Fe-rudduhu** (götürün, döndürün)" emrine dayandığını düşünürsek, bunun anlamı "benzerine kıyas edin" demektir. Yani "Allah'ın hükmünü açıkladığı bir olaya kıyas edin." Bundan murat, bir sorunu hem şekil hem sıfat bakımından kendisine benzeyen bir olaya kıyas etmektir. Biri Hz. Peygamber (s.a.v)'e oruçlu iken karısını öpmenin hükmünü sorar. O da: "Mazmaza yapsaydın (ağzına su alıp çalkalasaydın), ne olurdu? Yemenin başlangıcı olurdu" cevabını verir. Bu sayede Hz. Peygamber (s.a.v) kadını öpmenin cinsel birleşmenin başlangıcı (mukaddimesi) olduğunu söylemek istemiştir.

İhtilafların Allah'a ve Resûlü'ne götürülmesi emrinden çıkarılması mümkün olan diğer mana da şudur: İhtilaflarınızı Kitaba ve Sünnet'e yani hukuki mevzuata götürdüğünüz halde çözemeyecek olursanız -ki bazı arızi sebepler dolayısıyla bu da mümkündür- siz yine de Allah'a ve Resûlü'ne olan bağlılığınızı kaybetmeyin; Kur'an ve Sünnet'e sarılmaya devam edin. Çünkü Müslüman-

lar şu veya bu ihtilaf dolayısıyla Allah'a ve Resûlü'ne bağlılıklarını kaybedecek olurlarsa kardeşlikleri zedelenir, birlik ve beraberlikleri bozulur, kutuplaşıp çatışmaya girerler. Allah'a ve Resûlü'ne bağlılık, vahdeti, birlik ve beraberliği, cemaat ve ümmet olma bilincini diri tutar. Birlik devam ettiği sürece ihtilaflar da çözüm yoluna girer. (Bkz. 42/Şura, 10.)

"Bu, hayırlı ve sonuç bakımından daha güzeldir." Te'vil, bir şeyin kendisine döndüğü/döndürüldüğü yer, o şeyin mercii ve sonucudur. Bu tarzda hareket edildiği zaman, toplumsal hayat, insanlar arasındaki ilişkiler hayırlara yol açacak, güzel sonuçlar verecektir.

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ اَنَّهُمْ اٰمَنُوا بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَٓا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ يُرِيدُونَ اَنْ يَتَحَاكَمُٓوا اِلَى الطَّاغُوتِ وَقَدْ اُمِرُٓوا اَنْ يَكْفُرُوا بِهٖ وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ اَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿٦٠﴾ وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا اِلٰى مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَاِلَى الرَّسُولِ رَاَيْتَ الْمُنَافِقِينَ يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُودًا ﴿٦١﴾

60. Sana indirilene ve senden önce indirilene gerçekten inandıklarını öne sürenleri görmedin mi? Bunlar, tağutun önünde muhakeme olmayı istemektedirler; oysa onlar onu reddetmekle emrolunmuşlardır. Şeytan da onları uzak bir sapıklıkla sapıtmak iter.

61. Onlara: "Allah'ın indirdiğine ve elçiye gelin" denildiğinde, o münafıkların senden kaçabildiklerince kaçtıklarını görürsün.

Yukarıdaki konuyla ilgili olan bu iki ayet, insanın hem Allah, hem kendi iç dünyasıyla olan tutarsızlığı konusunda tarihsel örnekler vermektedir. İnişlerine sebep teşkil eden birkaç olay zikredilmiştir, en meşhur ve verilmek istenen mesaja uygun olanı ise samimiyetsiz bir biçimde Müslüman olan bir münafık hakkında indiği yolundaki rivayettir. Buna göre bir Yahudi ile bir münafık ihtilafa düşer. Yahudi davanın Hz. Peygamber (s.a.v)'e götürülmesi teklifinde bulunur, münafık ise karşı çıkar. Çünkü Hz. Peygamber'in adil bir karar vereceğinden emindir. Münafığın tercihi Ka'b bin Eşref'tir, Yahudi ise Hz. Peygamber'in hakemliğinde ısrar edince davaya Hz. Peygamber bakar ve beklendiği üzere Yahudi'nin lehine karar verir. Münafık bu kararı tanımadığını söyler. Ebu Müslim ise, ayetin sonradan Müslüman olan samimiyetsiz bir Yahudi'nin ihtilafı Hz. Peygamber'e değil, Ka'b bin Eşref'e götürmesi dolayısıyla indiğini söyler. Çünkü "Sana indirilene ve senden önce indirilene gerçekten inandıklarını öne sürenler" zikredilmektedir ki, bunlar Yahudilerdir.

Şu veya bu sebep olsun, vurgulanmak istenen mesele, kendi aralarındaki insani ve toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi, ihtilafların görülmesi söz konusu olduğunda içleri ve dışları bir olmayan ikiyüzlü kimselerin İslami hükümlerden kaçmaları, sırtlarını çevirip uzaklaşmalarıdır. Oysa onlar hem İslam'a, hem önceki peygamberlere indirilen hükümlere inandıklarını öne sürmektedirler. Öyle olsaydı, hiç tereddütsüz İslami hükümleri hayatlarında yaşatmaya çalışırlardı. Burada görünür bir tutarsızlık olduğu açıktır. Böyle insanlar açıkladıkları inançları çerçevesinde samimi değildirler, bu kendi içlerinde de tutarsız olduklarının göstergesidir. Allah'ın indirdiklerinden var güçleriyle kaçıyorlar, hakikatte onlar adaletten ve hakkaniyetten kaçıyorlar amaçları başkalarının hak ve hukukuna saygı göstermek değil, kendi bencil çıkarları doğrultusunda helal haram demeden hak ve hukuk ihlal etmektir. Onları azdıran ve kendisi azgınlığı temsil eden tağutun karşısına geçip muhakeme olmayı kabul etmek ağır bir suçtur. Çünkü onu tanımamaları emredilmişti. İkiyüzlü insanlar aksini yapıyorlar. Bu, Şeytan'ın onları katmerli bir sapkınlığa sürüklemesinin sonucudur.

Bu iki ayet, bugünkü Müslümanların da kendi dinleri karşısında takınmaları muhtemel olan tutarsız ve samimiyetsiz ahlaki tutuma işaret etmektedir. Müslümanların çoğu maalesef dinin kolaylarına gelen tarafını benimserlerken, işlerine gelmeyen hükümlerini ya hayatlarından çıkarmaya veya unutturmaya, değiştirmeye kalkışırlar. Özellikle dinin dünyevi hükümlerine karşı tutumları bunun tipik örneği sayılır.

فَكَيْفَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ ثُمَّ جَاءُوكَ يَحْلِفُونَ
بِاللَّهِ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا إِحْسَانًا وَتَوْفِيقًا ﴿٦٢﴾ أُولَئِكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي
قُلُوبِهِمْ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ وَقُلْ لَهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا ﴿٦٣﴾

62. Öyleyse, nasıl olur da, kendi ellerinin sundukları sonucu, onlara bir musibet isabet eder, sonra sana gelerek: "Kuşkusuz, biz iyilikten ve uzlaştırmaktan başka bir şey istemedik" diye Allah'a yemin ederler?

63. İşte bunların, Allah kalplerinde olanı bilmektedir. O hâlde sen onlardan yüz çevir, onlara öğüt ver ve onlara nefislerine ilişkin açık ve etkileyici söz söyle.

Yukarıdaki ayetlerin bağlamı göz önüne alındığında, Allah'ın hükümlerine razı olmayıp başka hükümlere iltifat edenlerin, belli bir süre sonra çeşitli musibetlere duçar oldukları anlaşılır. Sebebi açık: İlahi hükümler insanlar arasın-

da adalet ve hakkaniyeti tesis eder, herkese hakkının teslim edilmesini hedefler, böylelikle toplumsal hayatta huzur, dayanışma ve istikrar sağlanmış olur. Adaletten sapan, emeğinin karşılığına ve payına düşene razı olmayanlar haksızlıklara başvurunca, toplumsal istikrar bozulur, potansiyel çatışmalar açığa çıkar, böylelikle herkes baş gösteren çok yönlü musibetlerden payına düşeni alır. Bütün bunların sebebi, İslami hükümlerin yerine azgınlığı ve keyfiliği esas alan tağutun hükümlerine razı olmaktır.

Tağutun hükümlerine müracaat edenlerin gerekçesi, "iyilik ve uzlaşma-uyum"dur. Zannediyorlar ki, İslami hükümler katıdır, ara formüller, çözümler önermemektedir. "Şeriat'ın kestiği parmak acımaz", acımamalıdır, çünkü adaleti tesis etmektedir. İçi boş sözler; adil olmayan, hakkaniyete dayanmayan uzlaşmalar ve uzlaştırmalar kısa zamanda sona erer, yeni ve daha büyük sorunların ortaya çıkmasına yol açar.

Münafıkların en büyük özelliği samimiyetsiz olmalarıdır. Bir yandan kendilerini gözlemeye çalışır, diğer yandan İslam dininin ve Müslümanların nimetlerinden de kopmak istemezler. Bir ayakları sapkınlıkta, bir ayakları İslam dairesi içindedir. Duruma göre, gelir Müslümanlıklarını beyan eder, herhangi bir tehdit veya tehlike ortaya çıktığında İslam ile aralarında mesafe koyarlar. Ancak ister dünyada ister ahirette olsun, söz konusu tutarsız, ikiyüzlü ve samimiyetsiz davranışları dolayısıyla kötü bir duruma düşecekleri ve düştükleri muhakkaktır. Bu onların utanç içinde kalmalarına yol açar.

Allah iç yüzlerini bilir. Bu profildeki insanlara karşı sosyal ve psikolojik durumlarına göre iki ayrı tutum takınmak mümkün:

a) Onlardan yüz çevirmek veya onları kendi hallerine bırakmak. Aslında her iki tutum da aynı kapıya çıkar. Muhtemelen ahlaki bakımdan tamamen tefessüh etmiş kimselere uygulanacak en iyi ceza bunların cemaat içinden tecrit edilmeleri, iki şapka ile işlerini görmeye çalıştıkları sosyal çevreden dışlanmaları olacaktır. İnsanın ancak çevresiyle var olabileceği gerçeği göz önüne alınacak olursa, buna bir tür "sosyal ceza" demek mümkün.

b) Öğüt verip etkileyici söz söylemek. Öğüt onlara doğrunun ne olduğunu anlaşılır, açık ve düşündürücü bir üslupla anlatılması demektir. "Hikmet ve güzel öğüt" bu üslubun ruhunu teşkil eder (16/Nahl, 125).

"**Etkileyici söz**" ise, onların kişilikleri, nefisleri, zati varlıklarıyla ilgili sarsıcı söylemdir. Bir bakıma kendileriyle yüzleşmelerini sağlar. Mesela ikiyüzlülük ve tutarsızlık insanın kendine olan saygısını yok eder, onlara kendine özsaygının ne kadar önemli olduğu anlatılır. Bazı müfessirler, bunun onlara verilecek öğüdün, kalabalıkta değil, yüz yüze ve tenhada verilmesi durumunda daha etki-

leyici olduğunu düşünmüşlerdir. Her şeyi hakkıyla bilen, gören, işiten ve haberdar olan Allah onların kalplerinde olanları bilir, böyle iken ikiyüzlü davranmak kişinin kendini aldatmasından başka bir şeydir, hatta bir yerde çocukçadır. Kaldı ki, bu dünyanın hâkimlerinden kurtulan ahirette Büyük Gün'ün hesabından, Ahkemü'l-hâkim olan Allah'ın hükmünden kaçamaz. Orada hakikat bütün çıplaklığıyla orta yere serilir ve bütün beşeriyet buna muttali olur. Orada utanç verici bir duruma düşmektense, "burada, hemen ve şimdi" özü sözü bir, dürüst, tutarlı ve ahlaki erdemlere saygılı bir hayat yaşamak çok daha akıllıcadır. Bu da ancak peygamberlerin getirdiği vahiylere kulak vermekle mümkündür.

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا ﴿٦٤﴾

64. Biz elçilerden hiç kimseyi ancak Allah'ın izniyle kendisine itaat edilmesinden başka bir şeyle göndermedik. Onar kendi nefislerine zulmettiklerinde şayet sana gelip Allah'tan bağışlama dileselerdi ve elçi de onlar için bağışlama dileseydi, elbette Allah'ı tevbeleri kabul eden, esirgeyen olarak bulurlardı.

Yukarıda (59. ayet) Allah'a ve elçisine itaat emredilmişti. Bu elçinin –haşa– Allah ile aynı konumda olduğu veya itaati kendi adına ve kendi inisiyatifiyle talep ettiği anlamına gelmez. İster son elçi ister ondan öncekiler olsun, peygamberlerin tümüne itaat "ancak Allah'ın izni"yle olmuştur. Bazıları iznin, bilgi-ilim anlamında olduğunu söylemişlerdir. Bu uzak bir ihtimaldir, çünkü elbette her şey Allah'ın bilgisi dâhilinde cereyan eder ama her şey izniyle, tasvibiyle olmaz. Peygamberler, kendilerine uyulmasını istemişlerse bu, Allah'ın kendilerine izin vermesiyle mümkün olmuştur. O zaman izni "muvafakat, tasvip, onay" şeklinde anlamak daha uygun olur (3/Âl-i İmran, 152).

Hz. Peygamber (s.a.v)'e muhalefet etmek kişinin kendine yazık etmesi, haksızlık etmesiyle (zulüm) aynı şeydir. Çünkü peygamberler Allah'tan emir ve yasaklar getirir, bu emir ve yasaklara uyanlar hem büyük nimetlere sahip olur hem büyük zararlardan korunurlar. Ortada bir nimet varken kendini ondan mahrum bırakan veya bir zarara bile bile atlayan kişi en başta kendine haksızlık yapmış olur. Böyle iken insanın aldatan kibri, onu yanlış yollara sevk eden gururu, gerçekleri görmesine engel olan boş inançları ve kıramadığı önyargıları onu hakikati kabul etmekten alıkoyar. Hz. Peygamber (s.a.v) zama-

nında bu duruma düşenler olmuştur. Oysa onlar, yine de pişman olup Allah'tan bağışlanma dileselerdi ve Hz. Peygambere gidip onun da bağışlamasını isteseselerdi, kendilerine haksızlık yapmaktan kurtulur, Allah'ın mağfiretine nail olurlardı. Nitekim Allah tevbeleri kabul eden ve esirgeyendir.

Bugün ve bütün zamanlar için de, Hz. Peygamber'in sahih Sünneti ve Sireti üzere hareket etmeyenler, harici paradigmaları doğrulamak üzere Kur'an'ı olmadık yorumlarla şu veya bu tarafa çekenler ya da sahih sünnetin dahi referans alınmayacağını öne sürenler aynı trajik duruma düşer, sonra pişman olurlar. Bunların da kurtuluşu, peygamber sevgisini kalplerinde yeşertip büyütmeleri, Kur'an'ı onun öğrettiği gibi anlamaya ve yaşamaya çalışmalarıdır ki, bu Allah'ın izni ve dilemesi halinde onun şefaatlerine vesile olmasını sağlayacaktır.

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا ﴿٦٥﴾

65. Hayır öyle değil; Rabbine and olsun, aralarında çekiştikleri şeylerde seni hakem kılıp sonra senin verdiğin hükme, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle teslim olmadıkça, imân etmiş olmazlar.

Bu ayetin Abdullah bin Zübeyr ile Ensar'dan Hatip bin Ebi Beltea arasında vuku bulan bir ihtilaf münasebetiyle indiği rivayet edilmektedir. Harra bölgesinde Abdullah bin Zübeyr'in su kaynağına yakın bahçesi vardır, Ensar'dan olan zatın da bahçesi onu takip etmektedir. Ensari suyun doğrudan –öncelikle– kendisine verilmesini istemektedir. İhtilaf Hz. Peygamber (s.a.v)'e getirildiğinde şöyle buyurur: "Zübeyr, sen önce sula, sonra suyu komşuna sal." Ensari, bu hükümden hoşlanmaz ve "Halanın oğlu olduğu için mi buna karar verdin?" deyiverir. Allah'ın Resûlü (s.a.v) buna çok kızar, yüzü rengi değişir. Bu sefer şöyle hüküm verir: "Zübeyr, bahçeni sula, duvara varıncaya kadar tut, sonra sal." (Buhari, Sulh, 12; Müslim, Fezail, 129; Ebu Davud, Akdiye, 31).

İlk karar, aslında teamülün ötesinde komşuya öncelik tanıyarak kolaylık sağlamaya matuftu ve elbette Ensari'nin lehindeydi, fakat o suyun doğrudan ve öncelikle kendisine akıtılmasını istiyordu. Hem buna itiraz etti, hem Allah'ın Elçisi'ni yanlı –adaletsiz– karar vermekle itham edince, Hz. Peygamber, hakkaniyete uygun hüküm verdi, böylece konuyla ilgili kuralı da vaz'etmiş oldu.

Burada söz konusu olan Hz. Peygamber'in verdiği hükümlerin tümüyle adalete ve hakkaniyete uygun olduğuna inanmak, bu konuda hiçbir kuşkuya

düşmemektir. "**Aralarında çekiştikleri şeyler** (şecer)" sıradan şeyler değil, dallanıp budaklanan, sarpa saran ve duruma göre çatışmalara yol açabilecek potansiyele sahip olan ihtilaflardır. Ayetin inişine sebep teşkil eden olayda gördüğümüz üzere bu tür ihtilaflar her zaman vuku bulur. Böyle durumlarda Hz. Peygamber'in hakem tayin edilmesi gerekmektedir ki, ayetin indiği ortamda bu hükmün muhatabı o günkü insanlardı. Bugün ise bizleriz. Hz. Peygamber aramızda olmadığına göre, ayet zımnen Kur'an'ı açıklayan bir kaynak olarak ihtilafların çözümünde Sünnet'e göndermede bulunmaktadır. Hz. Peygamber(e itaat ve ittiba birinci şarttır. İkincisi, Hz. Peygamber'in verdiği bir hükümden hiçbir kuşku ve sıkıntı duymamaktır. Üçüncüsü, verdiği bir hükme tam bir hulus-i kalb ile teslim olmaktır ki, bunun anlamı sadece görünürde (zahir) değil, vicdanen de hükmünü kabul etmek gerekir. Aksi halde tam iman tahakkuk etmiş olmayacak.

"**Tam teslimiyet**"in iki anlamı var: Biri, adil vasfına güven duyduğumuz kimsenin vereceği karara teslimiyet, diğeri adaletin kendisine teslimiyet. Bu konuda hiç kimse Allah'ın Resûlü (s.a.v)'nden daha adil değildi. O taraf tutmaz, kimseyi kayırmaz ve bir konuya tam vukufiyet sağlamadan hüküm vermezdi. Öncelikle şahsiyetinin bu yönüne teslimiyet esastır ki, peygamber olmanın zaten gereği budur. Diğeri, adalete ve hakkaniyete teslim olmaktan daha mutluluk ve huzur verici bir şey olamaz, çünkü bu sayede hak sahipleri haklarını elde eder, vicdanlar rahatlar ve ahirette görülecek hesaplar kalmaz.

Hz. Peygamber (s.a.v) elbette bir beşerdir. Yer, içer, hastalanır, dış dünyanın şartlarından etkilenir. Ancak seçilmiş özel bir şahsiyettir. Onu seçen yüce Allah'tır, bu yüzden tabii ve zaruri olarak öncelikli itaat da Allah'adır. Böyle olmakla beraber "Peygamber (s.a.v)'e de itaat edilmesi" istenmesinin anlamı, vahiyle gelen mesajın gündelik hayata uygulanırken, ete kemiğe bürünürken bunu bir beşerin gerçekleştirmesidir. Yani bizim içimizden çıkan, bizim dilimizi konuşan, bizim gibi beşeri vasıfları olan bir insan. Allah'ın ilmi bir aklın, faaliyet gösteren ve kapasitesi olan bir zihnin ürünü değildir. İnsan bilgisini ya geçmişten tevarüs eder, ya bir başkasından öğrenir, ya aklederek (akli bilgi) bilgi sahibi olur veya deney ve gözlemde bulunur ya da derin iç murakabe ve mücahede sonucunda kalbinde bazı bilgiler açığa çıkar. Peygamber de bir beşer olarak bu süreçlerin hepsini kullanır. Ama peygamber fazladan korunmuştur, küçük ölçekli yanılmalara düşecek olsa -zelle- ona müdahale edilmektedir. Vahiyi alıp tecrübe ederken hikmeti en üst seviyede gerçekleştirmektedir.

Diğer bütün insanların akli güçleri sınırlıdır, o ise aklını vahyin kaynağı ile beslemiş, takviye etmiştir. **Razi**'nin zikrine göre, işte böyle bir akıl ümmetin

aklıyla birleştiğinde yani peygamberin aklına göre ümmet aklettiğinde toplam akıl güçlenir ve bu ortak akıl olarak ortaya çıkmış olur. Bu akılla hidayet bulunur, yollar aydınlanır, sırlar çözülür, gözler ve tabiat üzerindeki perdeler açılır. Ümmetin ortak aklı ilim adamlarının; başka bir ifadeyle bilgide rüsuh kazanmış, marifette üst tabakalara tırmanabilmiş seçkin insanların ortak görüş ve kanaatlerinde tecelli eder. Böylece "Allah'a itaat, Peygamber'e itaat ve Ulu'l-emr'e itaat (4/59. ayet)" temelinde zaman içinde tabii olarak ortaya çıkan sorunların, vuku bulan bireysel ve toplumsal ihtilafların çözümü için bireysel akıl yürütmelere (kıyas) sağlam bir zemin hazırlanmış olur. Bu İslam tefekkürünün ve fıkhının diğer beşeri havzalarda eşine rastlanmayan belirgin özelliklerinden biridir. Hayatın ana çerçevesini Peygamber Sireti, sosyal hayatın çok yönlü alanlarını Peygamber Sünneti ve epistemolojik dünyayı Peygamber Hikmeti belirlediğinde Allah'a itaat gerçekleşmiş olur.

وَلَوْ اَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ اَنِ اقْتُلُوٓا اَنْفُسَكُمْ اَوِ اخْرُجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ مَا فَعَلُوهُ
اِلَّا قَلِيلٌ مِنْهُمْ ۖ وَلَوْ اَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهٖ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَاَشَدَّ
تَثْبِيتًا ﴿٦٦﴾ وَاِذًا لَاٰتَيْنَاهُمْ مِنْ لَدُنَّا اَجْرًا عَظِيمًا ﴿٦٧﴾ وَلَهَدَيْنَاهُمْ
صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿٦٨﴾

66. Eğer gerçekten biz, onlara: "Kendinizi öldürün ya da yurtlarınızdan çıkın" diye yazmış olsaydık, onlardan az bir bölümü dışında, bunu yapmazlardı. Onlar, kendilerine verilen öğüdü yerine getirselerdi, bu şüphesiz onlar için hayırlı ve daha sağlam olurdu.

67. Biz de onlara, o zaman yanımızdan büyük bir ecir verirdik.

68. Ve onları mutlaka dosdoğru yola yöneltip-iletirdik.

Bu ayetin ana fikir itibariyle bir samimiyet testi öngördüğünü söyleyebiliriz. Böyle olması hasebiyle de hipotetik/farazi olduğunu söylemek mümkün. İnsanlar, bir fikre, bir dava veya sevdiklerine ne kadar içten bağlı olduklarını anlatabilmek için "Bu davaya canımı veririm, senin için ölürüm" derler. Ancak tabii ki iş ciddiye bindiğinde herkes canını vermez veya hayatını kökten değişikliğe uğratacak tehlikeleri göze almaz. Burada samimiyet testi olarak kişilerin canlarına kıyması veya yurtlarını terk etmeleri zikredilmiştir. Öyle insanlar var ki gerektiğinde inançlarını canları ve yurtlarını kaybetme pahasına savunabilmekte, öyleleri de var ki bunu sadece dilleriyle söyleyebilmektedir.

Geçmişte, ilahi emirlere itaatsizlikleri dolayısıyla bazı kavimler, özellikle

İsrailoğulları bu türden samimiyet testine tabi tutulmuş veya onlara isyankâr davranışları dolayısıyla bu türden cezalara çarptırılmışlardır. Mısır'dan çıkıştan sonra İsrailoğullarının altından buzağı yapıp ona tapmaları böyle bir cezayı gerektirmiştir (2/Bakara, 54). Muhatapların dini kimlikleri konusunda üç ayrı görüş vardır. Müfessirlerin bir kısmına göre İsrailoğulları, bir kısmına göre münafıklar, diğer bir kısmına göre ise mü'minlerdir. Ayetin indiği ortam ile genel bağlamı göz önüne alındığında, Yahudilere ve o günün ikiyüzlü münafıklarına göndermede bulunulduğu açıktır. Ancak bu, genel anlamıyla kendilerini Müslüman-mü'min olarak beyan edenlerin de zaman zaman bu kapsamda ele alınmalarına engel teşkil etmez. Bir hadiste tasvir edildiği üzere, "İman kalpte sapasağlam dağlar gibi yerleşmedikçe" insan zor zamanlarda ve zor sınavlarda gevşeklik gösterebilir.

Bazı müfessirler, "kendini öldürme"yi savaşta can kaybı olarak anlamışlardır ki, bu da makuldür. Çünkü belli bir ideal veya dava adına savaşa katılan insan hayatını feda etmeyi göze alır. Bazen bir inancın özgürce yaşanması için, insan kendi yurdunu terk etmek zorunda kalabilir. Hicret böyle bir fedakârlığın ürünüdür. Allah, hiçbir kuluna gücünü aşan bir mükellefiyette bulunmaz. İnsanın da merhameti ve rahmeti bol olan Allah'tan isteyebileceği en önemli şeylerden biri "gücünün üstünde bir şeyle yükümlü tutulmaması" (2/Bakara, 286).

Ayetin indiği ilk muhatap nesil açısından farazi olduğunu gösteren nokta, "**Onlar, kendilerine verilen öğüdü yerine getirselerdi, bu şüphesiz onlar için hayırlı ve daha sağlam olurdu**" ifadesinin gelmiş olmasıdır. Böylesine ağır sınavlara gerek yok. Allah, kullarına imkânları ölçüsünde yapabilecekleri görevler vermiştir, bunları yerine getirmeleri yeter. Verilen öğüdü, emredilen şeyleri yerine getirenler, kendileri için hayırlı ve sağlam bir iş yapmış olurlar. Burada geçen "hayır" sözcüğünü hem üstünlük hem yarar manasında ele alabiliriz. Yani ilahi emirlere itaat edenler ve hayatlarını doğru istikamet üzere düzenleyenler hem başkalarına göre üstün olurlar hem büyük yararlara kavuşurlar.

"**Biz de onlara, o zaman yanımızdan büyük bir ecir verirdik. Ve onları mutlaka dosdoğru yola yöneltip-iletirdik**" Yüce Allah, ilahi emirlere samimiyetle riayet edenlerin büyük bir ecir ve mükâfata nail olacaklarını belirtirken, büyüklük (azamet) ifade eden bir siga kullanmaktadır. Bu, mükâfatın büyüklüğünü gösterir. Üstelik bu ilahi bir kattan (tarafımızdan) verilecektir; hem dünyevi hem uhrevidir. Bu insanlar hem büyük bir mükâfata sahip olacaklar hem dosdoğru bi[redacted]yani Sırat-ı müstakime yöneltileceklerdir. Çünkü tabi oldukları Elçi, [redacted]arı doğru bir yola yöneltmektedir (42/Şura, 52).

وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَأُولٰٓئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ ۚ وَحَسُنَ أُولٰٓئِكَ رَفِيقًا ﴿٦٩﴾ ذٰلِكَ الْفَضْلُ مِنَ اللّٰهِ ۚ وَكَفٰى بِاللّٰهِ عَلِيمًا ﴿٧٠﴾

69. **Kim Allah'a ve Resûl'e itaat ederse, işte onlar Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamber, doğrular** (ve doğrulayanlar), **şehidler ve salihlerle beraberdir. Ne iyi arkadaştır onlar?**

70. **Bu fazl** (bol ihsan), **Allah'tandır. Bilen olarak Allah yeter.**

Bu iki ayetin inişine, bazı sahabelerin Hz. Peygamber (s.a.v)'e gelip "Ey Allah'ın Elçisi, seni çok seviyoruz, yanından ayrılıp da çoluk çocuğumuza döndüğümüzde seni özlüyoruz. Cennetteki makamını düşündüğümüzde, biz seni orada nasıl göreceğiz?" diye kaygılarını ifade etmeleri sebep olmuştur. Ama elbette mesele o gün peygamber sevgisinin büyüklüğünü dile getirenlerin kaygılarından ibaret değildir, bütün mükellefler için söz konusudur. Yani kim Allah'a ve Elçisi'ne itaat ederse, Allah katında büyük derecelere ve şerefli mertebelere sahip olacaktır.

Beraber olunacak kimseler sadece peygamberler değil, doğrular (sıddiyk), şehitler ve salihlerdir. Bu cennetin kimlerden müteşekkil olduğuna ilişkin bir fikir de verir. Merkezde peygamberler, etraflarında sıddıklar, şehitler ve salih insanlar topluluğu.

Sıddîk, doğruluğu huy ve adet edinmiş kişidir. Her söz ve davranışında doğrudur. Sözlerine, anlaşmalarına sadıktır. İmanında şüphesizdir, ruhu tertemizdir. Sonuç itibariyle imanın bir tasdikten, peygamberlerin vahiy aracılığıyla getirdiği bilgi, haber ve hükümlerin doğrulanmasından ibaret olduğunu düşünürsek, iman ile doğruluk arasındaki ilişkiyi anlamak mümkün olur. Sıddîk kişi hem doğrudur ve doğruluktan yanadır hem de doğruluğun tebliği olan vahye sadakat içindedir. İmanın karşıtı olan küfür hakikatin yani peygamberlerin tebliğ ettikleri şeylerin yalanlanması, doğruluklarının inkâr edilmesidir (Bkz. 59/Hadid, 19).

Sıddîk sıfatıyla meşhur olan sahabe Hz. Ebu Bekir (r.a)'dir. O, tebliği alır almaz Hz. Peygamber (s.a.)'i tasdik etmiştir. İnanmayanların aklının kavramakta güçlük çektiği Mirac olayı kendisine iletildiğinde "Eğer Allah'ın Elçisi söylediyse, doğrudur" dediği rivayet edilmiştir. Ama kuşkusuz en büyük sıddîk Hz. Peygamber'dir. O, sıddîklerin öncüsüdür, çünkü herkesten önce o vahyi tasdik etmiştir. Kur'an-ı Kerim'in neredeyse "peygamber/nebi" ile "sıddîk" kelimelerinin beraber geçtiği her ayette bu iki kelime arasında başka kelime

girmemiştir. Hz. İsmail için "O vaadinde sadıktı" (Meryem, 54); Hz. İdris için "O doğruluğu bir bütün olan peygamberdi" (Meryem, 41) buyrulmaktadır. Kısaca peygamberler ve sıddîkler beraber zikredilmektedir.

Şehitlerle ilgili daha önce bilgiler geçmiş bulunmaktadır (2/Bakara, 154; 3/Âl-i İmran, 169). "**Salih**" kimse ise, inancında ve davranışlarında samimi ve dürüst olan, her tutum ve fiili İslami kural ve hükümlere uygun olan, yapıp ettikleri barışa (sulh ve salah), insanların yararına (maslahat) dönük olan kimseye denir. Neredeyse her yerde "iman ile salih amel" bir arada zikredilmektedir.

Böyleleri bir insana "arkadaş (refik) olarak yeter." **Refik**, Arapçada yumuşak huylu, lütufkâr, koruyucu demektir. İnsan arkadaşına yumuşak davranır, onu korur, elinden geldiği kadar lütuflarda bulunur. Bu yüzden arkadaşın diğerlerine göre üstünlüğü, önceliği vardır. Dünya sınavını başarıyla geçip cennette peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salihlerle bir arada olan insan için daha büyük bir mutluluk ve ödül olamaz. Bu Allah'ın bir lütuf ve ihsanıdır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ فَانْفِرُوا ثُبَاتٍ أَوِ انْفِرُوا جَمِيعًا ﴿٧١﴾
وَإِنَّ مِنْكُمْ لَمَنْ لَيُبَطِّئَنَّ فَإِنْ أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَالَ قَدْ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيَّ إِذْ
لَمْ أَكُنْ مَعَهُمْ شَهِيدًا ﴿٧٢﴾ وَلَئِنْ أَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِنَ اللَّهِ لَيَقُولَنَّ كَأَنْ
لَمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا
﴿٧٣﴾ فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ وَمَنْ
يُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيُقْتَلْ أَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٧٤﴾

71. Ey imân edenler, (düşmanlarınıza karşı) **tedbirinizi alın da savaşa bölük bölük çıkın ya da topluca çıkın.**

72. Şüphesiz içinizden ağır davrananlar vardır. Şayet, size bir musibet isabet edecek olsa: "Doğrusu Allah, bana nimet verdi, çünkü onlarla birlikte olmadım" der.

73. Eğer size Allah'tan bir fazl (zafer) **isabet ederse, o zaman da, sanki onunla aranızda hiçbir yakınlık yokmuş gibi kuşkusuz şöyle der; "Keşke onlarla birlikte olsaydım, böylece ben de büyük 'kurtuluş ve mutluluğa' erseydim."**

74. Öyleyse, dünya hayatına karşılık âhireti satın alanlar, Allah yolunda savaşsınlar; kim Allah yolunda savaşırken, öldürülür ya da galip gelirse ona büyük bir ecir vereceğiz.

"Allah'a ve Resûlü'ne itaat" emredildikten sonra, Allah ve Resûlü'nün emrettiği değerlerin ve bu değerlerin yaşatıldığı mekânın korunması gerekmektedir ki, bu da Müslümanların yaşadığı yurtlarıdır. Demek ki, savaşı meşru kılan önemli sebeplerden biri budur. "Hıdre" korunma tedbiri demektir. Dışarıdan gelen veya gelmesi muhtemel bir saldırıya karşı tedbirin alınması savaş öncesi hazırlığı gerektirir. (Bkz. 8/Enfal, 15, 16 ve 61; 9/Tevbe, 11, 38-39 ve 122).

Klasik müfessirler, kelimenin geldiği veznin diğer kelimelerle ilişkisinden hareketle bunun "silahı ele almak, silahlanmak" olduğunu söylemişlerdir, bu böyle olmakla beraber savaş için başka tedbirlerin alınıp lojistik hazırlıkların yapılmasına engel teşkil etmez. "**Savaşa bölük bölük çıkın ya da topluca çıkın**" ifadesi, yeterli bir hazırlığın -istihbarat, düşmanın gücü, hareket kabiliyeti, donanımı, taktiği, lojistiği vb. konularla ilgili bilgi- yapılmasından sonra duruma göre ve belki öncelikle küçük gruplar halinde hareket edilmesi gerektiği ima edilmektedir. Ya bazı durumlarda "küçük bir grup (bölük)" dahi düşmanın caydırılmasına, püskürtülmesine veya istenen gayenin tahakkukuna yetebilir. O zaman topyekûn savaş gerekmez. Ama durum öyle değilse o zaman topyekûn savaş yani orduyu tam kapasite harekete geçirmek suretiyle savaşmak gerekir. Yine amaç koruma, caydırma, püskürtme, korkutma olduğu anlaşılmaktadır. "**Nefir**" ister küçük gruplar (bölük), ister topluca olsun, düşmanı korkutup caydırmak amacıyla harekete geçirilmesini ima eder. Bu da zaman zaman vur kaç usulü (gerilla tipi savaş şeklinde) olabilir. Hz. Peygamber (s.a.v) de zaman zaman küçük gruplarla (seriyye) savaş yolunu denemiştir.

Savaş'ın meşru gerekçesi "Allah yolunda olması" yani İslami değerlerin, yurdun, canın, mal ve namusun korunması ya da 75. ayette göreceğimiz üzere "zayıf ve çaresizlerin (müstaz'af)" korunması için yapılmasıdır. Şu halde savaştan kaçınmak büyük bir günahtır ve hiçbir şekilde Müslümana yakışmaz (3/Âl-i İmran, 167). Öyle olmakla beraber savaştan kaçmak isteyenler olabileceğini hesaba katmak lazım: "**Şüphesiz içinizden ağır davrananlar vardır. Şayet, size bir musibet isabet edecek olsa: "Doğrusu Allah, bana nimet verdi, çünkü onlarla birlikte olmadım" der**". Bu söylemle savaştan kaçanlar hiç şüphesiz samimiyetsiz kimseler olup ayetin ilk indiği ortamda bunlar münafıklardı. Böyleleri, dış yüzleriyle İslam göründüklerinden kaçışlarını Allah'ın -haşa- kendilerine nimet vermesiyle açıklamak isterler. Sanki meşru ve adil savaşı emreden yüce Allah, onları savaş tehlikelerinden uzakta tutarak özel bir nimete mazhar kılmaktadır. Bu elbette savaştan kaçma yanında Allah'a iftiradır da.

Ancak sadece münafıklar değil, zayıf karakterde olan bazı Müslümanların

da savaştan kaçabilecekleri ihtimal dışı değildir. "Tabtia" fiilinin tef'il vezninden gelmiş olması, bu durumun her zaman ve her Müslüman toplumda tekrar edebileceğini gösterir. Buna göre ilk Müslüman toplumda genellikle savaştan geri kalan veya kaçan münafıklar iken, sonraki zamanlarda Müslümanların iman ve donanım bakımından zayıf kesimlerinin -elbette bir kısmının- işi ağırdan alabileceği, orduya katılmakta geç kalabileceğini düşünebiliriz. Tevbe, 38. ayette bunlar için "Size ne oluyor da yere mıhlanıp kaldınız, yere çakıldınız?" denmektedir. O zaman savaştan geri kalmak, işi ağırdan almak her zaman münafıkların yapabileceği bir iş değilse de, münafıkların tutum ve davranışına benzeyen bir iş olduğu anlaşılmaktadır. Bu gibi insanların kısa ve yalancı bir sevince kapılmalarının sebebi, savaşın kötü gitmesi, zayiatın fazla olması durumunda kendilerinin bu işten sıyrıldıklarını düşünmeleridir (9/Tevbe, 45-47).

"**Eğer size Allah'tan bir fazl** (zafer) **isabet ederse, o zaman da, sanki onunla aranızda hiçbir yakınlık yokmuş gibi kuşkusuz şöyle der; "Keşke onlarla birlikte olsaydım, böylece ben de büyük 'kurtuluş ve mutluluğa' erseydim"** demeye başlarlar. Düşük insan karakterinin gözler önüne sergilendiği bu profilde korkaklık ve çıkarcılık bütün çıplaklığıyla sergilenmektedir. Savaşların her zaman sonuçları bilinmez, şehid olmak var gazi olarak dönmek var. Allah murat etmişse zaferle dönülür ve savaşın güzel nimetleri tadılır. Hiç risk almadan savaşın nimetlerine konmaya çalışmak ancak böylelerinin samimiyetten ve tutarlılıktan uzak tutumu olabilir ancak. Bunların savaştan anladığı da salt ganimet, çıkar ve dünyevi kazançtır. Bu salt ganimet ve dünyevi kazanç amaçlı savaşların meşru ve makbul olmadığına da işaret etmektedir. Çünkü yüce Allah, böylelerinin düşük karakterlerini tasvir ettikten sonra **"Öyleyse, dünya hayatına karşılık âhireti satın alanlar, Allah yolunda savaşsınlar; kim Allah yolunda savaşırken, öldürülür ya da galip gelirse ona büyük bir ecir vereceğiz"** buyurmaktadır. Dünya hayatına hak ettiğinden fazla değer vermeyip asıl amacı ahiret yurdu olanlar, adil savaşlardan kaçmaz, savaşa girdiğinden zaferi Allah'tan umar ve ecrini yine Allah'tan beklerler. (Şehitlik için bkz. 2/Bakara, 154 ve 3/Âl-i İmran, 169.) Bunun dünyada insana kazandırdığı şeref ve saygınlık yanında, ahiretteki karşılığı cennettir. Savaşı adaleti ve hakkaniyeti tesis etmek amacıyla göze alanlar, dünya hayatlarını gözden çıkarırlar, böylelikle cennet hayatını satın alırlar (Bkz. 9/Tevbe, 111). Burada savaşa katılmanın geri plandaki gerekçesi yani niyet son derece önemlidir. Hz. Peygamber (s.a.v) savaşa çıkarken niyeti "Sadece Allah'a iman ve O'nun elçisini tasdik etmekten başka bir şey olmayan kimseyi Allah'ın mutlaka onu cennete sokacağına veya ganimetle savaştan geri dönmesine yardım edeceği-

ne ilişkin bir taahhütte bulunduğunu" belirtmiştir (Buhari, Fardu'l Humus, 8; Müslim, İmare, 103). Savaş ganimeti haktır ve meşrudur (8/Enfal, 69). Ama savaşın yegâne meşru gerekçesi Allah'a iman ve O'nun peygamberinin tasdik edilmesidir. İman ve tasdikin şekillendirdiği çerçevede İslami değerlerin, yurdun, canın, malın ve namusun korunması için yapılan savaşlar meşru ve adil savaşlardır. Ama bir de zayıflar adına yapılan savaşlar var ki, bunlar da aynı seviyede meşru ve gereklidirler. (4/Nisa, 141; 48/Fetih, 15.)

وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَٰذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا ﴿٧٥﴾

75. Size ne oluyor ki, Allah yolunda ve: "Rabbimiz, bizi halkı zalim olan bu ülkeden çıkar, bize katından bir veli (koruyucu sahip) **gönder, bize katından bir yardım eden yolla" diyen erkekler, kadınlar ve çocuklardan zayıf bırakılmışlar adına savaşmıyorsunuz?**

"Müstaz'af", 'za'af' kökünden türemiş bir kelime olup kuvvetli olmanın zıttı demektir. Za'af sahibi kimseye yani kuvvetli olmayana 'za'if (zayıf)' denilir. 'Za'af', bedensel, zihinsel, maddi ve ruhsal alanlarda olur. Bireyler ve toplumlar yerine göre nitelikte, yerine göre nicelikte zayıf olabilirler. Ekonomik geliri hayli yüksek bir toplumun kitle psikolojisi içinde kolayca manipüle edilebildiğini söyleyebiliriz. Siyasi ve iktisadi baskı altında olup güçten düşenler olduğu gibi, siyasi bakımdan özgür ve hayli zengin kimselerin, ruhen ve entelektüel bakımdan güçten düşürülmeleri mümkündür. 'Müstaz'af', 'istaz'afe' fiilinin fail ismi olup, zayıf görmek, zayıf bırakmak, zayıf bir hale getirmek, zillete düşürmek demektir.

Kur'an-ı Kerim'de istiz'âf ve müstaz'af kelimeleri 13 yerde geçer. "İstiz'af" ve "istikbar (büyüklenme)" birbirlerini çağrıştırır biçimde bir arada zikredilirler. İlk istikbara kalkışan İblis olmakla beraber ondan bir haslet taşıyanlar bir yandan Allah'a ve peygamberlere karşı büyüklenirlerken, öte yandan tahakkümleri altına aldıkları insanları güçten düşürür, onları zayıflatırlar. Bu da şu demektir: Büyüklenip müstekbir olan nasıl, hakikatte büyük değilse, büyüklük duygusuna, vehmine kapılmışsa, aynı şekilde müstaz'af olan hakikatte zayıf değil, ya ona zayıf olma duygusu telkin edilmiş veya güç ve kuvvet kullanma imkân ve avantajları elinden alınmıştır. Müstaz'aflar, müstekbirler tarafından tahakküm altında tutulmakta, aşağılanmakta ve sömürülmektedirler. (Bkz. 4/

Nisa 97.) Ayet, ilginç bir biçimde bu tür insan grupları için savaşmayı "Allah yolunda savaş"la aynı kategoride ele almış bulunmaktadır.

Müfessirler, ayetin inişine sebep teşkil edenlerin hicret edemeyip Mekke'de kalan Müslümanlar olduğunu söylemişlerdir. İbn-i Abbas "Ben, annem, kadınlar ve çocuklar müstaz'af kimseler idik" demiştir. **Zemahşeri**, ayette geçen "erkek ve kadınlar"ın güçsüz özgürlerin, "çocuklar (vildan)"ın köle ve cariyelerin olduğunu söyler.

Müstaz'aflar üç ana gruba ayrılır: Biri hakikatte güç sahibi olduğu halde kendini güçsüz sananlar; ikincisi güçten düşürülenler; üçüncüsü sahiden güçsüz olanlar. Ayet bu son kategoridekilere işaret etmektedir. İçlerinde erkekler var ama yaşlı veya özürlü, hasta olabilir; kadınlar ve çocuklar erkek gibi fizyolojik güç ve kuvvete sahip değildirler. Bunlar gücü kuvveti yerinde olanlar gibi değildir. Ancak öyle olmakla beraber bunlar da ellerinden geldiğince gayret göstermek, mesela özgür bir ortama gitmek, altında yaşadıkları baskıyı ortadan kaldırmak ve bunun için çaba harcamak durumundadırlar. Ellerinden hiçbir şey gelmiyorsa elbette sorumlulukları o oranda azalır, "Allah'ın onları affedeceği umulur!" Affın umuda bağlanması sorumluluğun bütünüyle ortadan kalkmadığına, rehavetin hiçbir şekilde kabul edilmediğine işaret etmektedir. Birinin esaretten kurtarılması da bu kapsamdadır. Hz. Peygamber (s.a.v) "Ve esiri kurtarınız" buyurmuştur (Buhari, Cihad, 171; Müsned, IV, 394).

Bu ayet gerçek manada bir çıkış yolu bulamayan, sürekli baskı ve tahakküm altında yaşayan insanların içinde bulundukları durumdan kurtarılması işinin Müslümanlara sorumluluklar yüklediğini gösteriyor. İslami şuur ve sorumluluk taşıyanlar, dini hayatı kendi aile, sosyal çevresi veya ülkesiyle sınırlı tutamazlar. Dünyanın neresinde olursa olsun, ağır baskı, tahakküm ve insanlık dışı şartlar altında yaşayan ve fakat kendi beşeri imkânlarıyla herhangi bir çıkış yolu bulamayanlara karşı Müslümanlar belli seviyelerde sorumludurlar. Özellikle Müslüman kardeşleri bu durumda iseler, bu sorumluluk bir kat daha artar.

İslam dininin gözettiği hedeflerden biri insanların özgürleşmesidir. İnsanlar bazı durumlarda fikri ve politik tahakkümler, bazen da askeri diktatörlükler veya ağır sosyal baskılar altında yaşarlar. Her iki durumda baskı ve tahakküm insanın onuruyla bağdaşmaz. Müslümanlar özgürleştirici insanlar olarak herkesin özgürlüğüne kavuşmasını isterler, kimseyi zorla dinlerine dâhil etmezler. "Fitne" bir görüşün veya dinin baskı yoluyla kabul ettirilmesidir, fitnenin "yeryüzünden kaldırılması ve dinin sadece Allah'a halis kılınması için savaşılması" demek, baskı altındaki insanların Hak dini kendi iradeleriyle seçebilecek özgürlüğe sahip olmaları demektir. İlk Müslümanlar, Kisra'nın sarayına girip "biz

insanları dinlerin zulmünden kurtarmaya geldik" dediklerinde bunu kastediyorlardı. Başka bir ifadeyle baskı ve zulüm savaşın sebeplerinden biridir.

"**Rabbimiz, bizi halkı zalim olan bu ülkeden çıkar, bize katından bir veli** (koruyucu sahip) **gönder, bize katından bir yardım eden yolla.**" "Halkı zalim ülke"nin fetihten önceki Mekke olduğunu öne süren müfessirlere göre Mekke'de kurumsal şirkin hâkim olmasının ve orada Müslümanlara zulmedilmesinin bu kötü sıfatın verilmesine sebep teşkil ettiğini söylemektedirler.

Bu bir şehirde veya bir ülkede kurumsallaşmış zulüm hakkında önemli ip uçlar vermektedir. Eğer bir ülkenin toplumsal hayatını kurguladığı ana sistemi ilahi emir ve ilkeler doğrultusunda değil de zümre, sınıf, aile ve başka grup çıkarına dayalı ise ve ana yönelim insanın heva ve hevesinin tatminini temel alıp bu da kitleler tarafından destekleniyorsa, o şehir veya ülke, halkıyla beraber zalim olma sıfatını kazanmaktadır. Böyle bir ülkede iyi insanların, baskı altında yaşayan azınlıkların imdadına yetişmek, onların temel hak ve özgürlüklerinin teminat altına alınması için çaba harcamak, gerekirse savaşı göze almak bu hükmün kapsamı içinde görünmektedir. Baskı ve zulüm altında yaşayanlara yapılacak yardım iki şekilde olur: Biri, onları o ülkeden kurtarıp çıkarmak; diğeri temel hak ve özgürlüklerini güvence altına almak.

Nisa sûresinde (4/97-99) tek başına güçsüzlüğün kurtarıcı olmadığı, güçsüz olanların imkân bulup "geniş olan Allah'ın arzı"nın herhangi bir bölgesine hicret edebilecekleri belirtilir. Ancak yine de kurumsallaşmış zulmü reddedenler veya baskıdan kurtulmak isteyenlerin imdadına yetişecek olanlar "Allah katından giden koruyucular ve yardımcılar"dır. Böyleleri için mücadeleyi göze almamak Müslümanlara yakışmaz. Ayetin girişinde "Size ne oluyor ki" uyarısıyla vurgulandığı üzere bu bir nakısa sayılır.

اَلَّذِينَ اٰمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ ۖ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُوا اَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ ۚ اِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا ﴿٧٦﴾

76. İmân edenler, Allah yolunda savaşırlar, inkâr edenler ise tağut yolunda savaşırlar; öyleyse şeytanın dostlarıyla savaşın. Hiç şüphesiz, şeytanın hileli-düzeni pek zayıftır.

Yukarıda anlatıldığı üzere meşru savunma dışında baskı ve zulüm altında yaşayanlar için savaşmak "Allah yolunda savaşma"nın gerekçelerinden biridir. Bu, içten iman edenlerin tutumudur. İnkârcılar ise tağut yani şeytani güçler

yolunda savaşırlar. Onların çaba ve mücadeleleri zulüm, haksızlık, sömürü, haksız tahakküm, baskı rejimlerini tesis etmek (istibdat), insanların bir bölümünü hak ettikleri nimetlerden mahrum bırakmak, kitleleri yoksullaştırmak (sömürü), onların zihin ve ruh dünyalarını manipüle etmek suretiyle beşeri varlıklarını güçten düşürmek (müstaz'af kılmak) ve böylelikle insanın asli, kadim ve değişmez düşmanı Şeytan'la dostluğu pekiştirmek, onun davasına hizmet etmektir. Böyle de olsa, Şeytan'ın tuzağı zayıftır, onun dostlarının da kurduğu sosyo-politik düzenler, hile ve desiseler de zayıftır. Dolayısıyla sürgit onunla ve onun zihniyetinin şekillendirdiği düzenlerle mücadele içinde olmak lazımdır.

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا اَيْدِيَكُمْ وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ ۚ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ اِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللّٰهِ اَوْ اَشَدَّ خَشْيَةً ۚ وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ ۚ لَوْلَآ اَخَّرْتَنَآ اِلٰٓى اَجَلٍ قَرِيبٍ ۗ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ ۚ وَالْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقٰى وَلَا تُظْلَمُونَ فَتِيلًا ﴿٧٧﴾ اَيْنَ مَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ ۗ وَاِنْ تُصِبْهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هٰذِهِ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ ۚ وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هٰذِهِ مِنْ عِنْدِكَ ۗ قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ ۚ فَمَا لِهٰٓؤُلَآءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا ﴿٧٨﴾

77. **Kendilerine; "Elinizi** (savaştan) **çekin, namazı kılın, zekâtı verin" denenleri görmedin mi? Oysa savaş üzerlerine yazıldığında, onlardan bir grup, insanlardan Allah'tan korkar gibi –hatta daha da şiddetli bir korkuyla– korkuya kapılıyorlar ve: "Rabbimiz, ne diye savaşı üzerimize yazdın, bizi yakın bir zamana ertelemeli değil miydin?" dediler. De ki: "Dünyanın metaı azdır, âhiret, ise muttakiler için daha hayırlıdır ve siz 'bir hurma çekirdeğindeki ip-ince bir iplik kadar' bile haksızlığa uğratılmayacaksınız."**

78. **Her nerede olursanız, ölüm sizi bulur; yüksekçe yerlerde tahkim edilmiş şatolarda olsanız bile. Onlara bir iyilik dokunsa: "Bu, Allah'tandır" derler; onlara bir kötülük dokunsa: "Bu sendendir" derler. De ki: "Tümü Allah'tandır." Fakat ne oluyor ki bu topluluğa, hiçbir sözü anlamaya çalışmıyorlar?**

Müslümanlar Mekke'de iken cihad ile emrolunmuş değildiler. Ağır baskı altında idiler ve bazı sahabiler bundan rahatsızlık duyuyordu. Ara sıra gelip Hz. Peygamber (s.a.v)'den baskılara ve haksızlıklara karşı koymak için izin istiyorlardı. Hz. Peygamber, izin vermiyordu, çünkü hem ilk Müslüman cemaat zayıftı hem de Mescid-i Haram'ın olduğu Mekke'de kan dökmeyi münasip bulmuyordu. Bu durum, müfessirleri, ayetin savaş izni isteyen Abdurrahman ben Avf, Mikdad, Kudame bin Maz'in ve Sa'd bin Ebi Vakkas gibi sahabeleri hakkında indiği fikrine götürmüştür. Bu görüşü Nesai'de (Bkz. Cihad, 1) yer alan bir kayıt da desteklemektedir.

Fakat **Mücahid**'e göre burada sözü geçenler Yahudiler, **el Hasen**'e göre münafıklardır. Ayetin genelinde çizilen kişilik profili, ismi geçen ve hayatlarında Hz. Peygamber'in tebliğ ettiklerine ve davetine yürekten bağlı kalan şahıslardan çok, münafıkları tasvir ettiğini göstermektedir. "İnsanlardan, Allah'tan korkar gibi korkmak, hatta daha çok korkmak" mü'minlerin değil, münafıkların vasfıdır. Yahudiler de, Mısır'dan çıkıp kurtulduktan sonra Hz. Musa'ya "Biz savaşmayız, sen git Rabbinle savaş" demişlerdi. Bir farz olarak savaş emrine itiraz etmek de mü'minlerden beklenemez. Ayrıca mü'minler ahiret mutluluğunun her bakımdan dünya mutluluğundan daha iyi, kalıcı ve sahici olduğunu bilirler. O halde bu kişilik profili münafıklara ait olabilir ancak. Doğrudan münafıkları kast etmiyorsa bile, zayıf karakterdeki Müslümanlara atıf olduğunu söylemek mümkün. Çünkü bazen kişi Müslüman vasfını korumakla beraber, münafığın davranışlarını tekrar edebilir. Herkesin bildiği hadisi hatırlayalım: "Münafığın alameti üçtür; konuştuğu zaman yalan söyler, söz verdiğinde sözünde durmaz, kendisine bir şey emanet edildiğinde hainlik eder." (Buhârî, İman: 25; Müslim, İman: 25) Sözünde durmama, emanete ihanet etme, ahde vefa göstermeme vb. tutum ve davranışlar münafığa aittir ama bazen münafık olmadığı halde bir Müslüman da benzer davranışlar içine girebilir. Öyleyse, savaş emrine karşı yılgınlık gösteren insanlar da, münafık olmadıkları halde münafıklar gibi tutum takınabilirler. (Bkz. 47/Muhammed, 20-22).

Bu ayet, namaz ve zekâtın cihattan önce emredildiğini göstermektedir.

İmanı ve ilahi emirleri yeterince içselleştiremeyenlerin farkında olmadıkları bir hakikat var. O da şudur: Bizim ölümümüz ve hayatımız Allah'ın elindedir. Savaştan kaçmanın sebebi, "zamansız ölüm"ü getirdiği zannıdır. Savaştan kaçanlar "**Bizi yakın bir zamana ertelemeli değil miydin?**" diye serzenişte bulunurlar. Onların zannına göre savaşa gitmeyecek olurlarsa, ölümden kurtulacak veya ömürleri uzun olacaktır. Bir kere eğer dünya hayatının nimet ve hazları dolayısıyla içlerini ölüm korkusu sarıyorsa, dünyanın sağladığı yarar

(meta) sınırlıdır. Allah'tan korkup sakınanlar (muttakiler) için ahiret daha hayırlıdır. Ve bu dünyada iyilik adına her ne yapmışlarsa ipince bir fitil kadarcık dahi olsa haksızlığa uğratılmadan karşılığını göreceklerdir. Ahiret nimetleri nasıl daha hayırlı olmasın ki!. Dünyevi nimetler sayıca ve miktar itibariyle daha azdır; sonludur; içlerine acılar, kaygılar karışmıştır ve kalite bakımdan daha düşüktür. Ahirette sunulan nimet ve mutluluklar çoktur, fazladır, sonsuzdur, kaygısız ve endişesiz olarak sunulmaktadır ve kalite bakımdan eşsizdirler.

Ölüme gelince. İnsanoğlunun en büyük gerçeğidir. Zamansız veya zamanlı ölüm olmaz. Her insana takdir edilmiş bir süre verilmiştir. "Ölüm anı" ecelin geldiği, vadenin dolup tamamlandığı andır. Ve insan nerede olursa olsun, ölüm gelir onu bulur. (3/Âl-i İmran, 185; 21/Enbiya, 34-35.) İster savaş alanında ister normal gündelik hayatında olsun. Hatta yüksekçe yerlerde tahkim edilmiş şatolarda, korunmuş burçlarda olsun. Bir oka veya kurşuna hedef olması gerekmez, kalp sektesinden gider, bir anda mum gibi söner. O halde imanın bilincine varmış bir Müslümana, ölüm korkusu veya daha fazla dünya hayatı adına sorumluluklarından kaçınması yakışır bir tutum değildir. Dünyada ne kadar uzun ömür sürecek olursa olsun, insanın elde edebileceği fayda pek azdır (33/Ahzab, 16).

Savaşın mutlak anlamda ölümü getireceği, savaşa katılmayanların kurtulacağı ve daha çok yaşayacağı münafıklara ait bir zandır ve bu Uhud savaşı sırasında dile getirilmişti (Bkz. 3/Âl-i İmran, 156). Öyle değil. Ayetin özellikle "burçlar"dan söz etmesi önemlidir. Çünkü burç, yüksek yerler, inşa edilmiş kalelerin tepeleri, saraylar, surlar, korunma yerleri anlamına geldiği gibi, gökyüzündeki görünür gezegenler anlamına da gelir (Bkz. 15/Hicir, 16; 25/Furkan, 61ve 85/Buruc, 1). Yeryüzünden gezegenler ihtişamlı bir biçimde gözlemlenebildikleri için "burç" adını almışlardır; bu anlam çerçevesinde mü'min kadınlara "Önceki cahiliye kadınlarının açılıp saçılması, güzelliklerini görünür kılmaları gibi (Teberrüc'l-cahiliyye) siz de öyle dışarı çıkmayın" (33/Ahzab, 33) denmiştir.

مَّا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِن نَّفْسِكَ ۚ وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا ۚ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا ﴿٧٩﴾

79. "Onlara bir iyilik dokunsa: "Bu, Allah'tandır" derler; onlara bir kötülük dokunsa: "Bu sendendir" derler. De ki: "Tümü Allah'tandır." Fakat ne oluyor ki bu topluluğa, hiçbir sözü anlamaya çalışmıyorlar?"

Münafıkların problemi Allah ile olan ilişkilerindeki samimiyetsiz tutumlarıydı. Onlar gerçekte Allah'a ya inanmıyorlardı veya iman sahiden kalplerine iyice girip yerleşmiş değildi. Ama elbette yerleşik kültürün de etkisinde Allah'ın varlığını inkâr etmiyorlardı. Bu yüzden onların asıl sorunları Hz. Peygamber (s.a.v)le idi. Ondan hazzetmiyorlardı, ellerinden gelse onu tasfiye edeceklerdi. Ama Hz. Peygamber'in referansı Allah'ın vahyi olduğundan doğrudan karşı da çıkmıyorlar, daha doğrusu buna cesaret edemiyorlardı. Ellerine fırsat geçtiğinde peygamberi küçük düşürmek, inanılırlığını-güvenirliliğini azaltmak veya onu yaşanan sıkıntı ve acıların sebebi göstermek için de herhangi bir fırsatı kaçırmıyorlardı. İşte tam bu çerçevede katıldıkları savaşlarda ganimet olarak bir yarar elde etmişlerse bunu Allah'a refere ederlerdi ve sanki diğerleri gibi büyük bir iman sahip olduklarını anlatmaya çalışırlardı. Ama yenilgiye uğradıklarında bunun müsebbibinin Hz. Peygamber olduğunu, başlarına hangi felaket gelmişse bunun ondan, onun kusur ve hatalarından kaynaklandığını telkin eder, hatta yerine göre açıkça söylerlerdi.

Sadece savaş hali değil, başka sıkıntılar (kuraklık, tabii afetler, kargaşa vs.) yaşandığında da Hz. Peygamber'in suçlu gösterilmesi vakiydi. Yahudi ve onların gizli işbirlikçisi ikiyüzlü münafıklara göre, Hz. Peygamber ve arkadaşlarının Medine'ye gelişlerinden sonra, zaman zaman ticari ve zirai hayatta sıkıntılar yaşanıyordu. Bu tabii ki diğer peygamberlerin de başına gelen bir sınavdı (7/A'raf, 94). Yaydıkları propagandaya göre "Eğer Hz. Muhammet ve İslamiyet olmasaydı, bu sıkıntıları yaşanmaz, ticaretimiz aksamaz, ürünlerimiz eksilmez"di. Bu diskur aynı zamanda Hz. Peygamber (s.a.v)'in Medine'yi kötü yönettiği fikrini de ima ediyordu. Yüce Allah, bunun boş bir iddia olduğunu belirtir ve iyilik veya kötülük olarak telakki ettikleri şeylerin tümünün Allah'tan olduğunu beyan eder. Anlamı, peygamber veya İslamiyet ne sıkıntı sebebidir ne uğursuzluğun. Kişiler sıkıntının sebeplerini başka yerlerde aramalı, neye emrolunmuşlarsa onu titizlikle yerine getirmeye bakmalıdırlar.

Ele alınan konu çerçevesinde "**Hasene**" savaşta elde edilen zafer ve ganimet, "**Seyyie**" de yenilgi, ölüm, yaralanma-sakatlanma ise, bunların tümü Allah'ın takdiri dâhilindedir. Zafer veya yenilgi insanın tabi olduğu sınavın birer parçasıdır (7/A'raf, 168; 11/Hud, 114). Hasene ve seyyie genel olarak fayda ve zarar, iyilik ve kötülük olarak (zenginlik ve yoksulluk, bolluk ve kuraklık, zafer ve yenilgi, nimet ve külfet, sağlık ve hastalık vs.) anlaşılabilir. Hayatın derin hakikati üzerinde düşünüldüğünde, asıl tayin edici güç Allah'tır. İnsana belli bir daire içinde irade vermiş, inisiyatif kullanma, yapabilme imkanı tanımıştır. Ama külli-genel anlamda her şey Allah'ın ilmi, iradesi ve kudreti

altındadır. İnsanın her türden yemeğin yapılabildiği bir mutfağa sokulduğunu düşünelim. Sağlığa yararlı ve zararlı yemek yapmak mümkün, malzemeler yeterli. Bizi mutfağa sokan, bize bu malzemenin tümünün kendisine ait olduğunu söyler ve bize sağlığa uygun, besleyici, temiz ve lezzetli yemeklerin hangi malzemeden ve nasıl yapılacağını gösterir; aynı şekilde sağlığa zararlı, duruma göre zehirleyici etkisi olan yemeklerin de hangi malzemeden ve nasıl hazırlanacağı bilgisini verir. Tercihi ve yemek yapma işini bize bırakır. Biz istersek temiz ve lezzetli yemek (helalen tayyiben) yapar yeriz, dilersek zararlı ve zehirleyici yemek (habisen) yapar yeriz. Bu bizim tercihimize kalmıştır, tercihimize göre yediklerimizin de sonuçları olacaktır. Malzemeyi hazırlayan ve bize sunan Allah'tır ama sağlığa yararlı ve zararlı olanı seçme özgürlüğü bize aittir. Elbette seçimlerimizin de sonuçlarından biz sorumluyuz. Ancak insanlar bunu yeterince düşünmüyorlar, akledip fıkhetmiyorlar, dolayısıyla eşya ve olayların hakikatlerine nüfuz etmiyorlar. İnsanın hayatta ulaşabileceği en yüksek ve değerli bilgi, Kur'an üzerinde fıkhetme melekesine sahip olmasıdır ki, Hz. Peygamber (s.a.v), İbn-i Abbas için "Allah'ım onu Kur'an'ı anlama ve tefsir etme (tevil) konusunda fakih kıl" (Buhari, Vudu, 10; Müslim, Fedailu'-Sahabe, 138) duasında bulunmuştur. Şanı ve ihsanı bol olan Yüce Allah bize de Kur'an'ı doğru anlamayı nasip etsin.

"Sana iyilikten her ne gelirse Allah'tandır, kötülükten de sana ne gelirse o da kendindendir. Biz seni insanlara bir elçi olarak gönderdik; şahit olarak Allah yeter". İyilik ve kötülüğün, fayda ve zararın insanla ilişkisini bu çerçevede koyduğumuz zaman, insanın niçin iyiliği kendisine zararı bir başkasına nispet ettiğini anlamak kolaylaşır. Bedir günü, savaşçılar az olmalarına rağmen Hz. Peygamber'in talimatına harfiyyen uydular ve kendilerinden üç kat donanımlı düşman ordusunu yenilgiye uğrattılar. Bu Allah'ın emrine uymanın ödülüydü, onlara bu ödülü hak ettiren bilgiyi öğreten ve yolu gösteren Allah ve Elçisiydi. Uhud'ta ise aksine oldu. Emre itaat etmediler, sıkı tembihlere rağmen okçular yerlerini terk ettiler ve yenilgiye uğradılar. Bu da onların emre uymamalarının cezasıydı.

Bazen yüce Allah, insanların bilincini uyandırmak, düşünmelerini sağlamak ve kendi hayatlarında kurumsallaştırdıkları yanlışlarla yüzleşmelerini sağlamak üzere türlü musibetler verir. A'raf, 131. ayette anlatıldığı üzere Firavun ve hanedanına "belki düşünüp ibret alırlar" ve kendilerini düzeltirler diye yıllar süren kuraklık ve kıtlık verildi. Onlar ise, yukarıda anlattığımız münafıklar gibi bolluk ve refaha kavuştuklarında bunu kendilerinden ve kendi hakları bildiler, kıtlık ve sıkıntıya düştüklerinde ise bunu Hz. Musa'dan bildiler.

Hepsi Allah'tandır ve her bir iyilik veya kötülüğün bir sebeb-i hikmeti, sınava konu olan bir değeri vardır (Bkz. 3/Âl-i İmran, 166; 21/Enbiya, 35; 13/Ra'd, 11; 42/Şura 30, 48; 30/Rum, 41). Başa gelen musibetler hikmetlerimizi doğru kavrayıp sabrettiğimizde bizim günahlarımızın kefareti olur, bizi olgunlaştırır, hatalarımızdan dersler çıkarmamızı sağlar: "Müslümana isabet eden herhangi bir yorgunluk, ağrı-acı, üzüntü-tasa, eziyet, keder ve (hatta) ayağına batan bir diken yoktur ki, Allah bu sayede onun günahlarının bir kısmını affetmiş olmasın." (Buhari, Tıb, 1).

Yüce Allah, Hz. Peygamber (s.a.v)'i insanlara bir elçi olarak göndermiştir, uğur veya uğursuzluk getirsin, insanlara kötülüğü dokunsun diye değil (36/Yasin, 18-19). Aksine o, onlara kendileri için nelerin iyi ve kötü olduğunu göstermekte, doğru seçimin bilgisini öğretmektedir. Onların bunu kabul edip etmemesi, inanıp inanmaması önemli değildir, bu hakikate Allah şahittir ve O'nun şahitliği yetmektedir.

مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰهَ ۚ وَمَنْ تَوَلّٰى فَمَآ اَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا ﴿٨٠﴾

80. Kim Resûl'e itaat ederse, gerçekte Allah'a itaat etmiş olur. Kim de yüz çevirirse, Biz seni onların üzerine koruyucu göndermedik.

Yukarıda (4/65), Hz. Peygamber (s.a.v)'in vereceği hükmü, içlerinde en ufak bir sıkıntı duymadan, küçük bir tereddüde düşmeden kabul etmedikleri sürece, Müslümanların tam mü'min sayılmayacağı belirtilmişti. Burada bununla ilgili olarak, "Peygamber'e itaat" "Allah'a itaat" ile aynı kategoride ele alınmaktadır. İlk bakışta bir uygunsuzluk olduğu düşünülebilir. Zira varlık yapıları itibariyle Allah ile peygamber birbirleriyle mukayese edilemezler. Hz. Peygamber (s.a.v) sonuç itibariyle bir beşerdir (18/Kehf, 110): Fizyonomik özellikleriyle bizim gibidir, sadece Allah'tan kendisine vahiy gelmekte, o da aldığı vahyi insanlara tebliğ etmektedir. Bu doğru ancak:

1) Vahiy alan peygamber basit bir postacı değildir, öncelikle aldığı vahyi ruhen tecrübe etmektedir. Bir emri formel olarak bir başkasına anlatmak başka, ruhen onun teşekkülünde iştirak etmek başkadır. Allah, peygamberlere "Kitap ve hikmeti öğretmiştir." (4-113.) Kitap Kur'an-ı Kerim ise, hikmet en yüksek seviyede Sünnet'tir. İlahi vahiy bütün insanları muhatap alır ama insanlık adına ilk muhatap alınan kişi peygamberdir, onun ilahi tebliği doğru anlayıp anlamadığı önemli bir hususdur. O, tebliği yaptığına göre, doğru anla-

mıştır, aksi halde tam olarak zihnine ve kalbine sindirinceye kadar tebliğ etmesine izin verilmezdi. Unutmamak lazım ki, vahiyden önce ve vahiy gelişleri sırasında peygamberler özel bir eğitime tabii tutulurlar. Böyle iken nasıl bizler, Kur'an'ı Hz. Peygamber kadar tam ve doğru anlayabileceğimizi iddia eder de, Sünneti ve Peygamber hikmetini kaale almadan sadece Kur'an'dan okuyup anladıklarımızla yetinebiliriz?

2) Vahiy Kelamullah olup ilgili toplumsal gruplara yöneltilmiş hitaptır. Bu hitapta ilahi muradı ve hükümlerin bizi yönelttiği maksadı hiç kimse peygamberden daha iyi bilemez, dolayısıyla onun ilahi muradı ve maksadı açıklama biçimi, konuyla ilgili verdiği bilgiler birinci derecede önemlidir. Hz. Peygamber'in anlama tarzı bizim için bağlayıcı referanstır. Mesela "De ki: -Ey inkârcılar!" (109/Kâfirun, 1) diye başlayan ayetin muhatabı Hz. Peygamber'dir ve o bu emir üzere gidip inkârcılara, Mekke müşriklerine hitapta bulunmuştur. Onun hitap tarzı, takip ettiği yöntem, kullandığı dil ve üslup bizim de bugün başkalarına hitapta bulunurken bizim için bağlayıcı referanstır.

3) Hayatta -bize nazaran- sonsuz derecede çeşitlilik söz konusudur. Kur'an-ı Kerim, bütün olayları tek tek ele almaz; mesela "ma'ruf'la emredilmesini, münkerden sakınılmasını, adaletle hüküm verilmesini" emreder ama ma'ruf ve münkerin ya da adaletin ne olduğunu anlatmaz. Hz. Peygamber, Sünneti ve siretiyle bunları somut olarak gösterir ve öğretir. Keza, namaz, oruç, zekât, Hac vd. bütün ibadet ve mükellefiyetlerin nasıl yerine getirileceği Kur'an tarafından ayrıntılarıyla anlatılmaz ancak Allah'ın Elçisi, 'Ben nasıl namaz kılıyorsam siz de öyle kılın, nasıl haccediyorsam siz de öyle haccedin' buyurmuştur. Kavli, fiili ve sükûti sünnetle emir ve nehiylerin somut anlamlarını, ibadet ve mükellefiyetlerin şekil, miktar, sınır ve tarzlarını öğrenmiş oluruz. Tabir caizse Sünnet, Kur'ani hükümlerin ete kemiğe bürünmelerini sağlar.

4) Hz. Peygamber (s.a.v)'in beyan ve kararlarında hata olmaz. Çünkü ismet sıfatına sahiptir, fetaneti vardır ve görevini yerine getirmeye çalışırken Allah'ın koruması altındadır. "Zelle" kabilinden hata yapacak olursa, vahiy tarafından düzeltilir. Bu, verdiği bütün kararların ilahi onaya mazhar olduğu ve elbette bağlayıcı olduğu anlamına gelir. Yani eğer Hz. Peygamber, verdiği karar ve yaptığı uygulamalarda ilahi müdahaleye uğramamışsa, Kur'an vahyi dışında bütün söyledikleri ve yaptıkları Allah tarafından onaylanmış demektir (bkz. 48/Fetih, 8. ayetin açıklaması).

5) Hz. Peygamber (s.a.v)'e itaat, hakikatte Allah'a itaattir yani varlık yapısı itibariyle Allah'a itaat mutlak, Hz. Peygamber'e itaat mukayyettir. Aslolan Allah'ın "Bu benim dosdoğru yolumdur, ona uyun" (6/En'am, 153) buyurmasıdır.

Bizi bu Yol'a (Sırat-ı müstakim) yönelten, Yol'un ne olduğunu öğreten Hz. Peygamber'dir. Peygamber'e itaat etmemizin asli ve hakiki gayesi Allah Yolu'nu bulmak ve Hakikat'e, dünya ve ahiret mutluluğuna o Yol üzerinden ulaşmaya çalışmaktır. Allah'ı seven, Hakikat'i ve Doğru Yolu sever ve elbette Hakikat'i ve Yol'u öğreten en büyük Öğretmen'i de sever: "Her kim beni severse Allah'ı sevmiş olur, her kim bana itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur" (Buhari, Cihad, 109; Razi, ilgili ayetin tefsiri).

6) Genel anlamıyla Sünnet, İslami yasamada kaynaktır. Yerine, zamana ve özel durumlara göre Hz. Peygamber (s.a.v) çeşitli hükümler vermiştir. Bir eş olarak yapıp ettikleriyle bir devlet başkanı olarak verdiği hükümler ve yaptıkları aynı şeyler değildir. Pek hakkında bilgi sahibi olmadığı, Allah'ın kendisine vahiyle bilgi vermediği teknik bir mesele hakkında söyledikleri mutlak olmaz, işi uzmanlarına sormak icap eder. Hadisler ve rivayetler sübut kazandıktan sonra Hz. Peygamber'in verdiği hükümlerin yerel ve yöresel, dönemsel ve geçici mi, yoksa evrensel ve ebedi mi oldukları konusu fıkıh uzmanlarının uğraşacağı konulardır. Burada işaret edilen husus, Hz. Peygamber'in Allah'tan aldığı vahyi en yetkili şahıs olarak doğru aktardığı, hükümlerinde tam isabet kaydettiği, açıkladığı ve öğrettiği şeylerin bağlayıcılığıdır. Bu yüzden ona itaat Allah'a itaat ile aynı anlama gelmektedir (48/Fetih, 10).

7) Hiç şüphesiz derin bir hikmete mebni olarak Kur'an-ı Kerim'in korunmuş olmasına karşılık Sünnet bütünüyle korunmuş değildir. Sünnet'in korunmuş bölümü Kur'an'ın zikrettikleri ve mütevatir rivayetlerle bize ulaşmış bölümüdür. Kur'an Sünnet'in ilk kaynağı iken, asıl ana gövdeyi bize taşıyan "ahad haberler"dir. Bunların hadis alîmlerinin geliştirdiği zengin ilim (senet ve metin kritiği) sayesinde dikkatli bir biçimde ele alınmasında ve hüküm çıkarma işlerinde öylece kullanılmasında zaruret var. Başka bir ifadeyle adına "hadis"" denen her rivayet, bilgi ve haber sahih olmayabilir, mevzu/uydurmalar da işin içine karışabilir. Dolayısıyla mevzu hadisler daima ciddi bir problem olmuştur, bugün de olmaya devam etmektedir, bu noktanın da göz önünde bulundurulması gerekir.

Hz. Peygamber, bir beşerdir, önce "bir kul, sonra peygamber"dir. Ona itaat etmek, onu –haşa– tanrılaştırmak veya varlık yapısı itibariyle aynı seviyeye çıkartmak değildir. Bununla beraber kimseye zor kullanmak gerekmez (2/Bakara 256). Seçimler ve tercihlerin anlamlı olabilmesi, kişiye tam fayda sağlayabilmesi için hür iradeye dayalı olması gerekir. Hz. Peygamber'in asli görevi tebliğ etmekten ve aldığı vahyi açıklayıp öğretmekten ibarettir. Onun bize öğrettikleri "hidayet ve hak dindir" (9/Tevbe, 33; 48/Feth, 28; 61/Saf, 9). İnsanlar kendi

özgür iradelerini kullanarak ya doğruyu seçerler veya yanlış üzere hayatlarını sürdürürler. Bu onların bilebileceği bir iştir, tercihlerinin sonuçlarıyla da elbette karşılaşacaklardır. İnsanlar inanmıyor veya sırtlarını çeviriyor diye, ne Hz. Peygamber (s.a.v)'in ne mü'minlerin kendilerini harap etmeleri gerekmez.

وَيَقُولُونَ طَاعَةٌ فَإِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذِي تَقُولُ وَاللَّهُ يَكْتُبُ مَا يُبَيِّتُونَ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا ﴿٨١﴾

81. "Tamam-kabul" derler. Ama yanından çıktıkları zaman, onlardan bir grup, karanlıklarda senin söylediğinin tersini kurarlar. Allah, karanlıklarda kurduklarını yazıyor. Sen de onlardan yüz çevirir ve Allah'a tevekkül et. Vekil olarak Allah yeter.

Münafıklar, Hz. Peygamber (s.a.v)'e zahiren itaat ettiklerini beyan ettikleri halde, hakikatte hiç de itaat etmeye niyetleri yoktu. Görünürde "itaat ettik" derlerdi, çıkar ve güvenlikleri söz konusu olduğunda muhalefet ettiklerini belli etmezlerdi ama dilleriyle bunu söyledikleri halde gece vakti olunca söylenenlerin aksini yapmak üzere toplanıp türlü plan ve desiseler tertip ederlerdi ki, bu her çağda ikiyüzlülerin karakteristik özelliklerinden biridir. Söz konusu toplantıların gelişi güzel olmadığı anlaşılıyor, çünkü bir şiir terimi olan "beyit"le aynı kökten gelen "beytütet" gece vakti, sakin ve tenhada uzun uzadıya üzerinde fikir mütalaası yapılan şeye denir.

Şanı yüce Allah, öyle de olsa Hz. Peygamber'e ve genelde Müslümanlara, her zaman ikiyüzlülerin olabileceğini, bunlara aldırış edilmemesi gerektiğini belirtmektedir. Özellikle İslam'ın ilk yıllarında bu biraz da kaçınılmazdı, çünkü yeterince güç sahibi olunmadan düşman cephesini genişletmek akıllıca olmazdı. Sonraları belli bir güce ulaşılınca açıktan düşmanlık gösterenlere karşı konulmuş, İslam ve Müslümanların varlığı korunmuştur (Bkz. 9/Tevbe, 73.) Kısaca genel bir prensip olarak gündüz başka gece başka tutum ve davranış içinde olanlardan yüz çevirmeli ve Allah'a tevekkül edilmelidir. Onlar ne plan ve desise tertip ederse etsinler, koruyucu dost, yardımcı ve vekil olarak Allah yeter (4/108).

أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا ﴿٨٢﴾

82. **Onlar hâlâ Kur'ân'ı iyice düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkasının katından olsaydı, kuşkusuz içinde birçok aykırılıklar** (çelişkiler, ihtilaflar) **bulacaklardı.**

"Tedbir ve tedebbür" bir şeyin önünü arkasını düşünmek demektir. "Yapacağın işin arkasını düşün, tedbirini al" denir. Kur'an lafızlarının arkasını, arkaplanını düşünmek tedebbürdür. Tefe'ul vezninde geldiği için tekeffül ifade eder yani zihin yorarak, araştırarak Kur'an'ı okumak, bu sayede hitapta muradı, hükümlerde maksadı anlamak gerekir. Arkaplanını düşünme faaliyeti bizi geçmişe götürüp sabitlemez, gelecekle ilgili sağlam tedbirler de almamızı sağlar.

Kur'an üzerinde iyice düşünüldüğünde bütününde bir insicam ve tutarlılık olduğu görülür. Zira ilahi vahiydir, Allah'ın ilminden neş'et etmiştir, Levh-i Mahfuz'da kaydedilmiştir ve Cebrail aleyhisselam tarafından peygamberin kalbine ilka edilmiş, o da kendisine her ne vahyedilmişse olduğu gibi insanlara tebliğ etmiştir. İslam bilginlerine göre Kur'an-ı Kerim'in "i'cazı" yani başkalarını aciz bırakacak seviyedeki fesahat ve belagati; "icaz"ı yani kelime israfına düşmeden manayı en veciz biçimde ifade etme gücü; gayb âleminden (insan bilgisinin ve araştırma gücünün ulaşamadığı kadim geçmiş ve gelecek; mebde' ve mead) verdiği haberler ile 23 sene zarfında ve çeşitli zamanlarda parça parça inmiş olmasına (tenzil) rağmen muhteva ve anlatımında herhangi bir çelişki ve tutarsızlık taşımaması onu diğer kitaplardan ayıran önemli özelliğidir. Diğer bütün peygamberlerin tabiat olaylarında harikaların vukuunu gerekli kılan mucizeleri olmasına rağmen, Hz. Peygamber (s.a.v)'in en büyük mucizesi Kur'an-ı Kerim'dir. Nasıl ki varlık âleminde herhangi bir kusur yoksa (67/Mülk, 3), her bir obje ve varlık mertebesi ilahi mükemmelliğe birer işaret ve belge ise, Kur'an-ı Kerim de ilahi ilim, murat ve maksadın mükemmel hitabıdır. Bu yüzden tabiata "yaratılmış kitap", Kur'an-ı Kerim'e "vahyedilmiş tabiat" denmektedir.

Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygambere indirilmiştir ama onun sözü değildir, nitekim Hz. Peygamber'e ait olan hadisleri (söz dizimlerini) kolaylıkla Kur'an ayetlerinden ayırt etmek mümkündür. Kur'an ve Sünnet'e biraz aşinalığı olan kimse, önüne gelen metnin Kur'an ayeti mi, Peygamber sözü mü olduğunu fark eder. Bu fark dahi Kur'an'ın ilahi vahiy olduğunu göstermeye yeter.

Kur'an ilahi vahiydir; insan aklının, zekâ ve bilgi birikiminin, aldığı eğitim ve sahip olduğu kanaat ve tecrübelerinin ürünü değildir. Allah'a ait kelam olma vasfı dolayısıyla çelişkiler ihtiva etmez. Muhkem ve müteşabihlerden oluşmaktadır (3/Âl-i İmran, 7), kimi anlamları açık kimi tefsir ve tevile muhtaçtır, anlamları kat kattır (39/Zümer, 23). İlim sahipleri ilahi muradı anlamak için var güçleriyle buna çalışırlar. Kur'an doğru yola iletir (17/İsra, 9). Eğer işaret

ettiği hakikatlere ulaşılamıyorsa, bu insanların üzerinde yeterince tefekkür etmemeleri dolayısıyladır. Bazılarının kalpleri üzerinde perdeler vardır, ayna gibi üzeri pas tutmuştur, önce salih amellerle bunu temizlemeleri ve kalplerini Kur'an'ın hakikatlerine açmaları gerekir (47/Muhammed, 24). **Muhammed Abduh**, kimseden fıkhın inceliklerine vakıf bir **İmam Şafii** olmasını beklemediklerini ama gücü ve cehdi oranında herkesin Kur'an üzerinde tefekkür edip hayatına yön vermesinin şart olduğunu söylemektedir.

Objektif bir gözle dahi incelendiğinde Kur'an'da çelişki ve tutarsızlıklar tespit edilemez. İster lafız ister anlam yönünden olsun, tamamında muazzam bir ahenk, uyum ve tutarlılık vardır. Allah katından vahyedilen bir kitaba da bu yaraşır. Beşer ürünü her metinde ise mutlaka şu veya bu düzeyde birtakım çelişkiler ve tutarsızlıklar bulmak mümkündür.

Kur'an varlık âlemi, bilgi, tarih, insanın enfüsi hayatı ve toplumsal olaylar ile gayb âlemi (ahiret, melekût) hakkında bilgi ve haberler verir. Birbirinden hayli farklı gibi görünen bütün bu alanlardaki bilgi ve haberleri arasında derin bir iç uyum söz konusudur. Kur'an, eğer yeterince anlaşılmıyorsa, bu konuda ya kökleşmiş önyargılar söz konusudur veya Kur'an'ı anlama çabasında yanlış usuller (yöntem) kullanılmaktadır. Kur'an'ı doğru anlamak için, önce Kur'an'a, sonra Hz. Peygamber'in hadislerine ve ilk muhatap neslin onu nasıl anladığına müracaat etmek gerekir.

وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوِ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَىٰ أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٣﴾

83. Kendilerine güven veya korku haberi geldiğinde, onu yaygınlaştırıverirler. Oysa bunu peygambere ve kendilerinden olan emir sahiplerine götürmüş olsalardı onlardan 'sonuç-çıkarabilenler,' onu bilirlerdi. Allah'ın üzerinizdeki fazlı ve rahmeti olmasaydı, azınız hariç herhâlde şeytana uymuştunuz.

Tarihi vasat açısından ele alındığında, ayetin güvenlik konularıyla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. **Taberi**'ye göre işaret edilen kişiler yukarıda zikredilen münafıklar, **Süyuti** ise zayıf mü'minler olduğunu söyler. İki görüşü telif etmek gerekirse, münafıkların ve bunların etkisinde kalan zayıf Müslümanların aslı astarı olmayan veya yeterince tahkik edilmeden haberleri yaymaları durumunda ortaya çıkacak güvenlik zaafı konu edilmektedir. Bunun tabii ki sosyal so-

nuçları olacaktır. Psikolojik savaş tekniklerinin buna dâhil olduğunu söyleyebiliriz. Böylesi kritik zamanlarda yalan yanlış haberlerin şuyu bulması yani belli bir filtreden geçirilmeden verilmesi toplumsal anlamda moral çöküntülerine sebebiyet verebilir. "Güven(lik) ve korku haberi" ifadesi, savaş durumlarıyla ilgili alınması gerekli tedbirlere işaret edildiğini, dolayısıyla bu ayetten genel bir sansür kuralı çıkarılmayacağını göstermektedir. Bazı çağdaş müfessirler - **Vehbe Züheyli**- alınacak tedbirler çerçevesinde haberlerin bir tür merkezileştirilmesini ve gerektiğinde kamu güvenliği adına sansür konulabileceğini öne sürüyorsa da, ifade özgürlüğünün korunması ile güvenlikle ilgili doğru bilgilerin resmi kaynaklarca çek edilmeleri gerektiği birbirine engel değildir. Özellikle savaş tehlikesinin söz konusu olduğu durumlarda, elbette öncelikle resmi yetkililerin haber kaynaklarını dikkate almak gerekir. Ancak bu hiçbir şekilde ifade özgürlüğünün kısıtlanması için geçerli bir gerekçe teşkil edemez.

Ebu Süfyan, Medine'ye adamlar göndererek büyük bir ordu hazırladığını ve yakında Medine'ye saldıracağı haberlerini yayınca, buna münafıklar ve onların etkisinde kalan bazı Müslümanlar bu haberlere itibar edip korku yaymaya başladılar. Ayet, bunun sosyal moralite yönünden doğurduğu sakıncalara dikkat çektikten sonra, bu tür haberlerin psikolojik savaş statüsünde ele alınıp asıl doğru bilginin Allah'ın Elçisi ve emir sahiplerinden yani yetkililerden alınması ve ona göre tutum takınılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Emir sahiplerinin "istinbat" kabiliyeti, birçok unsuru içinde barındıran haberleri belli bir süzgeçten geçirmeleri anlamına gelir. Kuyudan su çıkartmaya "**istinbat**" denir. Nebatilere, yeryüzünde su çıkaran bir kavim oldukları için bu isim verilmiştir. Kendi bağlamı çerçevesinde istinbat, yanlış ve maksatlı haberi doğru olanından ayıklama gücüne sahip olanlara atıf olduğunu söylemek mümkün. Ama bu emir sahipleri yani bilginlerin nasların lafızlarından doğru manalar çıkarma kabiliyet ve cehdlerine destekleyici unsur taşımadığı anlamına gelmez. İstinbatu'l-fakih, lafızdan mana ve maksadı ortaya çıkarma işlemidir ki, hakikaten belli bir usul takip edilerek başarılan zor bir görevdir.

Yalan yanlış haberlerin tahkik edilmeden veya yetkililer, uzmanlar tarafından belli bir filtreden geçirilmeden yaygınlaştırılması durumunda zayıf karakterde olan insanlar güvenlik endişesi ve korku faktörünün derin etkisinde inançlarını kaybedebilirler. Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Her duyduğunu anlatmak kişiye günah olarak yeter." (Müslim, Mukaddime, 5; Ebu Davud, Edeb, 80.)

Ayetin indiği tarihsel ortamda da böyle olmuştur. Ancak şanı yüce Allah, lütfu ve fazlı sayesinde Peygamberini bilgilendirdi, işin doğrusu ortaya çıktı,

böylelikle birçok kişi neredeyse inançsızlığa düşmekten kurtarılmış oldu. Birçok olayda olduğu gibi bu olayda da Allah'ın lütuf ve fazlı/ihsanı olmasaydı, pek azı müstesna birçoğu inançlarından sapabilirdi. (Bkz. 24/Nur, 21).

فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ۚ لَا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ وَحَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ ۖ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَكُفَّ بَأْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا ۗ وَاللَّهُ أَشَدُّ بَأْسًا وَأَشَدُّ تَنْكِيلًا ﴿٨٤﴾

84. Artık sen Allah yolunda savaş, kendinden başkasıyla yükümlü tutulmayacaksın. Mü'minleri hazırlayıp-teşvik et. Umulur ki Allah, küfredenlerin ağır-baskılarını geri püskürtür. Allah, 'kahredici baskısıyla' daha zorlu, acı sonuçlandırmasıyla da daha zorludur.

Ayet, psikolojik savaş tekniği çerçevesinde yılgınlığa düşülmemesi gerektiğine kuvvetli bir vurgu yapar. Onlar yani münafıklar ve zayıf Müslümanlar savaşa katılmayacak olsa dahi, Hz. Peygamber (s.a.v)'e, savaşmasını ve mü'minleri de savaşa hazırlayıp teşvik etmesini emreder (8/Enfal, 65-66). Bu, cihadın ne kadar merkezi bir emir ve üstün bir ibadet olduğunu göstermektedir.

Uhud'dan sonra Ebu Süfyan, bir sene sonra karşılaşacaklarını söylemişti. Bu bir meydan okumaydı. Bu arada yukarıda anlatıldığı üzere psikolojik savaş tekniklerine de başvurmaktan geri kalmıyordu. Zamanı gelince Allah'ın Elçisi, "Mademki randevulaştık, gidip savaşacağız" dedi. Muhtemelen yayılan yalan yanlış haberler dolayısıyla asker toplamakta sıkıntı çekildi ve ancak 70 kişiyle sözleşilen yere gitti (Küçük Bedir). Fakat Ebu Süfyan blöf yapmıştı, vuku bulan kıtlık sıkıntısını öne sürerek savaşmaya gelmedi. Hz. Peygamber'in bu cesur duruşu ve kararlılığı aslında sadece Ebu Süfyan'a değil, Medine içinde faaliyet gösteren münafıklara ve onların etkisinde kalan zayıf kimselerede bir meydan okumaydı.

Savaştan kaçmak büyük günahlar arasında sayılmıştır. Herkes kaçsa bile, Hz. Peygamber kaçmaz, nihayetinde o kendinden başkasıyla yükümlü tutulmayacaktı. Bu diğer Müslümanlar için de örnek alınacak bir tutumdur. Herkes kendinden sorumludur. "**Umulur ki Allah, küfredenlerin ağır-baskılarını geri püskürtür. Allah, 'kahredici baskısıyla' daha zorlu, acı sonuçlandırmasıyla da daha zorludur.**" Nitekim öyle olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v)'in o cesur meydan okuması hem müşrikleri geri püskürtmüş, hem münafıkların baskısını fazlasıyla azaltmıştır. Ama elbette Hz. Peygamber'in görevi sadece tek başına cihada çıkması değildir, mü'minleri de cihada hazırlayıp teşvik etmesi gerekir. Tek başına savaş maddi planda anlamsızdır, Hz. Peygamber "Allah'ın koruması altındadır" (5/Maide, 67) ama matlup olan topluca ve nizami

olarak savaşa çıkılmasıdır. Nihayetinde cihad/savaş kararını devletin yetkisinde olduğunu göz önüne alırsak, bireysel savaşa -sonu kıtalle bitecek cihada- İslam bilginleri cevaz vermemişlerdir. Kişi tek başına İslami hakikatlerin yayılması, ezilenlerin, mağdurların hak ve hukukunu savunmak üzere cehd edebilir, sahip olduğu bireysel yeteneklerini, mesleki formasyonunu sonuna kadar kullanabilir, bu da elbette bir tür cihattır. Ama tek başına savaş kimseye yarar sağlamaz.

Mü'minler Allah'a tevekkül edip gerekli hazırlığı yaptıktan sonra savaşa çıkacak olsalar, Allah'ın yardımına mazhar olurlar. İnkârcıların ve zalimlerin baskısına son verirler. Allah onlara yardım eder, çünkü O'nun kahredici baskısı, onlara vereceği ceza süreklidir ve çok daha şiddetlidir.

مَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا ۚ وَمَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا ۗ وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ مُقِيتًا ﴿٨٥﴾

85. **Kim, güzel bir aracılıkla aracılıkta** (şefaatte) **bulunursa, ondan kendisine bir hisse vardır; kim kötü bir aracılıkla aracılıkta bulunursa, ondan da kendisine bir pay vardır. Allah her şeyin üzerinde koruyucudur.**

Burada sözü geçen şefaat, Bakara, 255. ayette anlatılan manasıyla şefaat değildir. Ahiret günü, günah ve sevapların tartılmasından, insanlar arasındaki muhasebenin yapılmasından sonra Allah Elçisi'nin yine Allah'ın izniyle -onayı ve iradesiyle- Müslümanlara şefaatte bulunması insan ile Allah arasındaki ilişkiye dairdir. Buradaki şefaat ise insanlar arasında aracılık yapmak, sulh ve salah için arayı bulmak, tavassutta bulunmak, işlerin yürümesini sağlamaktır. Birisine şefaatçi olan, onunla çift oluşturur, bu manada şef', bire bir eklemektir. Birine şefaatte bulunan ona güzel bir hediye takdim etmiş gibidir. Hukuki bir kavram olarak "şuf'a" da, ortağının malını kendi malına katmasıdır. Prestiji, kredisi olan biri diğerini de bu itibarlı hasletlerine katarsa yani kredisinden istifade etmesini sağlarsa, ona şefaatte bulunmuş olur.

Kendi aralarındaki ihtilafların giderilmesi için insanlar her zaman üçüncü şahısların yardımlarına, araya girip iletişim kurmalarına ihtiyaç hissederler. Bu, hukuki bir ihtilaf konusu olduğu gibi komşular veya akrabalar arasındaki ilişkilerde de söz konusu olabilir. İşte böyle zamanlarda kim güzel bir aracılıkla (Şefaat-i hasene) bulunursa elde edilecek hayırlı sonuçtan kendisine manevi bir pay düşer. Kim de fitne ve karışıklığa, ihtilafın derinleşmesine yol açacak

bir aracılıkta (Şefaat-i seyyie) bulunacak olursa, ona da kötü sonucundan kendisine bir hisse düşer, elbette bu hisse de kötülük olarak kendisine dönecektir.

Sonu hayır, toplumsal yarar ve iyilik olacak şefaati Hz. Peygamber (s.a.v) teşvik etmiştir, araya girilmesini, insanların anlaştırılmasını emretmiştir: "Şefaatçi olun, ecir kazanın" (Buhari, Zekât, 21; Müslim, Birr, 145). Allah her şeyin üzerinde koruyucudur. Herkese hakkını tam olarak vermektedir. Şefaat konusunun ve anlamının ne olması gerektiği hususunda Keşşaf'ın sahibi şu esasları zikreder: Güzel şefaat Müslümanların hakkına riayet eden, bir zarar veya kötülüğü gideren, sadece Allah rızasına matuf olmalıdır. Başkasının haklarını ihlal edici mahiyette ise, karşılığında belli bir çıkar sağlanıyorsa (rüşvet), bu kötü şefaattir. Rüşvet veya çıkar karşılığında yapılan aracılık, tavassut, kişili "Günah kapılarından birinin önüne götürür" (Ebu Davud, Buyu', 82).

وَإِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا ﴿٨٦﴾

86. Bir selâmla selâmlandığınızda, siz ondan daha güzeliyle selâm verin ya da aynıyla karşılık verin. Şüphesiz Allah her şeyin hesabını tam olarak yapandır.

Savaş ve Allah yolunda cihadın anlatıldığı bölümde, "selam ve selamlaşma" konusunun araya girmiş olması anlamlıdır. Müfessirler, savaş ortamında dahi, selam alındığında buna daha güzeliyle karşılık verilmesi gerektiğini söylemişlerdir ki bu, bize aslolan barışın, arızi olan savaşın olduğunu gösterir: "Eğer onlar barışa eğilim gösterirlerse, sen de eğilim göster" (8/Enfal, 61). Savaş ortamında selam, "barış niyetinin izharı" kabul edilir. Selam vermek sünnet, selamı almak farzdır; bu özelliğiyle dünyada hangi bölgede yaşıyor olursa olsun, selam Müslümanların birbirini tanımalarını sağlayan parola hükmündedir.

"Selam" sonuç itibariyle barıştır. Savaşların uzun sürdüğü ve ister şehirler ister kabileler arasında güvenliğin ortadan kalktığı dönemlerde, bazen tenha bir yerde rastlanılan şüpheli biri öldürülür, eşyalarına ganimet olarak el konulurdu. Şüphelinin selam vermesi canını kurtarmasına yetmezdi. İnen bu ayet, "selam verenin can güvenliğini teminat altına aldığı gibi, selamına daha güzeliyle cevap verme" hükmünü getirdi. Sûrenin 94. ayetinde de görüleceği üzere maddi çıkar, ganimet vb. gayelerle -selam verdiği halde, "Sen mü'min değilsin" deyip- birini öldürmek kesin olarak yasaktır.

Fakat elbette ayetin indiği ortamın baskın karakteri savaş olmasına rağ-

men, Müslüman kültürün yerleşik bir ögesi olarak emredilen selamın ve selamlaşmanın bundan fazla bir anlamı vardır:

Ayette "tahiyye" olarak geçen kelime, hayat ve hayatın güzel şekilde devamını ifade eder, kısaca dirlik; uzun ve sağlıklı ömür yaşama temennisidir. Eski Araplar "Allah seni yaşatsın, uzun ömür versin (Hayyakallah)" şeklinde dilek ve temennilerde bulunurlardı. Kadim kültürlerde halk selamlaşmayı, kralların ve yönetici hanedana ya uzun ömür dileği veya zararlardan korunması temennisinde bulunarak yapardı. Fonksiyonel değer bakımdan selamın, söze iyi niyetle, doğruluk ve güzellikle başlamak anlamına geldiği söylenmiştir. (Bkz. 11/Hud, 69. ayetin açıklaması.)

Kelimenin mülk ve egemenlik anlamına da geldiği söylenmiştir ki buna göre, selamlaşma hayatın, iktidarın ve mülkün, asıl sahibi Allah'a refere edilmesini ima eder. Namazda okuduğumuz "tahiyye duası" ile bunu her defasında tekrar ve teyit etmiş oluruz. Müslümanların örfünde "tahiyye" ile "selamlaşma" aynı anlama gelir (10/Yunus, 10; 14/İbrahim, 23; 33/Ahzab, 43; 58/Mücadele, 8). İslami dönemde "tahiyye" "selam" ile değiştirildi.

"Selam" kelimesinin zengin anlamları vardır: "Merhaba" demek yanında "barış, kurtuluş, dirlik, güvenlik ve esenlik" anlamlarına gelir. Bütün bu anlam düzeyleri yanında "İslam"ı yani Allah'a teslimiyet demek olan "Müslüman olma"yı da ifade etmektedir. Hayatta olan insan eğer hasta değilse zaten hayatını yaşıyordur ama mutlu mu, esenlik içinde mi yaşıyor, bu ayrı bir konudur. Selam mutluluk, esenlik, dirlik ve barış temennisini bir arada ifade eder.

"Selam" Allah'ın güzel isimlerinden biridir (Esmaü'l-Hüsna). "Selam ve selametin kendisidir" (59/Haşir, 23). Birbirimize selam verdiğimizde hakikatte Allah'ın bir isminin aramızda tecelli etmesini sağlamaya çalışır, İlahi Rahmet'e ruhen ve zihnen iştirak etmiş oluruz. Allah'ın "selam" ismi her ne içeriyor ve kapsıyorsa, birbiriyle samimiyetle selamlaşan Müslümanlar bundan istifade ederler. Yüce Allah, Nuh (11/Hud, 48), Cibril aleyhisselam (96/Kadir, 4-5), Musa (20/Taha, 47), Hz. Muhammed (Neml, 59, 6/En'am, 54), melekler (16/Nahl, 32; 13/Ra'd, 23-24), temiz ruhlar (56/Vakıa, 90-91), Cennet muhafızları (Zümer, 73) diliyle selam vermiş, bu selamdan mü'minler pay sahibi kılınmıştır. Yüce Allah doğrudan mü'minlere selam vermiştir (33/Ahzab, 44; 36/Yasin, 58). Hz. Yahya ve Hz. İsa'ya üç durumda selam verilmiştir ki, insanın esenliğe en çok muhtaç olduğu zamanlardır: "Ona selam olsun. Doğduğu gün, öleceği gün ve diri olarak yeniden-kaldırılacağı gün" (19/Meryem, 15). Hz. Peygamber (s.a.v)'e de "salat ve selam" getirilmiştir (33/Ahzab, 56) ki biz Müslümanlar, Efendimiz'in isminin zikredildiği her seferinde "Aleyhi's-Salatu ve's-Selam

(veya Sallallahu aleyhi ve sellem)" deriz. Diğer peygamberlerin de ismi geçtiğinde "Aleyhi's-Selam" duasında bulunuruz.

Selamlaşma dinin gündelik hayatımızdaki güzel tezahürlerinden biridir. Bu, aynı zamanda Müslümanların tarih boyunca Sünnet'i gündelik hayatlarında canlı bir şekilde devam ettirdiklerinin göstergesidir. Selam, "selam veren" ile "selam alan" arasında üstü kapalı sözleşme meydana gelmesini sağlar. Selam verdiğimiz kişiye, zımnen "Senin malın, canın ve ırzın emniyettedir, benden sana zarar gelmez" taahhüdünde bulunmuş oluruz. Nihayetin "Müslüman elinden ve dilinden Müslümanların zarar görmediği, güven/selamet içinde olduğu kişidir" (Buhari, İman, 3).

Kadim din ve kültürlerin kendilerine özgü "selamlaşma" tarzları vardır. Kelimeler yanında beden hareketleriyle de selamlaşma mümkündür, bazı kültürlerde bunun örneklerine rastlamak mümkün. Hükümdarlara ve sıradan insanlara verilen selamlar farklıydı. Selamlaşmaya hemen hemen her kültürde rastlanır. Fransızlar "Comment ca va? (Nasıl gidiyor?"; İtalyanlar "Come sta? (Nasıl duruyorsun?)"; İngilizler "How did you do? (Bunu nasıl yapıyorsun?" diye selamlaşırlar. Hintliler günün başlangıcında "Sivrisinekler sizi rahatsız etmedi mi?" diye selamlaşırlar. Moğollar yıl ve mevsimlere göre birbirlerine selam verirler: "Bu sene malınız (küçük veya büyük baş hayvanlar) nasıl? Kışı karşılamaya hazır mısınız?" diye sorarlar. Romenlerin selamlaşmaları "İyi misiniz, bereketli misiniz?" şeklinde olur. Çinliler "Bugün yemek yediniz mi" manasında "Nasılsınız (Ni hao)?" derler. En ilginç selamlaşma Tibetlilerde görülür. Tibet'te selamlaşma dil çıkarma şeklinde olur. Siyah-yeşil dili olan Tibet imparatoru Landarma, Budizm karşıtı olduğundan, her karşılaştığı Buda heykeline "Konuş!" diye bağırıyordu. Cevap vermeyince heykeli kırıyor, buna karşı çıkanları da öldürüyordu. Zaman içinde Tibetliler, imparatorun reenkarnasyon geçirmiş olabileceğini düşünerek birbirlerine selamlaştıklarında dillerini çıkarıyorlar. Bu gelenek IX. asırdan beri devam ediyor.

Yukarıda işaret edildiği üzere, eski Araplar "tahiyyet"ten uzun ömür temennisinde bulunurlardı. Tahiyyet, hem varlık, mal-mülk sahibi olmayı, hem uzun ömür sürmeyi ifade eder. Bu güzel bir temenni olmakla beraber hakikat-i halde yeterli değildir. Çünkü her zaman mal-mülk sahibi olmak veya uzun ömür sürmek "hayırlı" olmayabilir. Uzun ömür hayrın, hakiki fayda ve kurtuluşun garantisi değildir. Malın nereden ve nasıl kazanıldığı, kimlerin lehine ve aleyhine edinildiği, nasıl harcandığı önemlidir. Meşru olmayan yollarla kazanılmış servet, elinde toplandığı kişiye geçici ve aldatıcı mutluluk, keyif ve güvenlik duygusu verebilir ancak tabiatı gereği başkalarının mutsuzluğuna, üzüntü ve

güvensiz yaşamasına sebep olur. Benzer şekilde bir ömrün nasıl harcandığı da önemlidir. Bir insan Nuh aleyhisselam kadar yüzlerce sene yaşayabilir; ama bu Hz. Nuh gibi Hak ve Hakikat yolunda mücadele ederek geçirmek var, Firavun, Karun ve Bel'am gibi yaşamak da var. Bu yüzden daima hayırlı -yani meşru ve felaha götüren- servet ve ömür talebinde bulunmak gerekir.

İslamiyet, Arapların "selamlaşma" babında birbirlerine yaptığı bu tür temennileri "selam"la değiştirdi. Çünkü işaret edildiği üzere "selam" "İslam"la aynı kökten gelen bir kelime olarak tahiyyetle ifade edilen güzel temennileri manevi ve meşru zemine oturtarak sürdürmektedir. "Her selam tahiyyettir ama her tahiyyet selam değildir." Selamın bu anlam çerçevesinde Müslümanlara has ve Müslümanlar arası bir işaret ve bir tür 'parola' olduğunu söylemek mümkündür. Esasında, Müslümanlarla aynı inancı ve kaygıları paylaşmayanlar (kâfirler ve münafıklar), daha ilk dönemlerde bile Peygamber'e geldiklerinde, onu "*Allah'ın selamladığı gibi selamlamıyorlar*"dı (58/Mücadele, 8).

Namazda tahiyyata oturduğumuzda şu duayı okuruz: "*Ettehiyyatü Lillahi vessalavatü vettayyibatü/Esselamu Aleyke eyyühen nebiyyü ve rahmetullahi ve berekâtüh/ Esselamu Aleyna ve ala ibadillahis salihin/Eşhedü enla ilahe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühü ve resûlüh* (Selam Allah'ındır, salat ve güzellikler de. Ey Allah'ın peygamberi, selam, Allah'ın rahmeti ve bereketi üzerinde olsun. Bizim üzerimize ve salih kulların üzerine de selam olsun. Tanıklık ederiz ki Allah birdir ve O'ndan başka ilah yoktur ve yine tanıklık ederiz ki Muhammed O'nun kulu ve Elçisi'dir)." Namazın bu önemli duasında "tahiyyat ve selam" birlikte kullanılmıştır. "Tahiyyat Allah'ındır", çünkü hayatın kaynağı ve sahibi O'dur. (24/Nur, 61.) Bütün canlılar ve diğer varlıklar gibi biz de hayatımızı O'na borçluyuz, dolayısıyla bize bahşettiği hayatın esenlik, güvenlik, huzur, barış, mutluluk ve selametle geçmesi de ancak yüce Allah'ın "selam" isminin tecellisiyle mümkündür.

Bütün varlık âlemi buna muhtaçtır. Sağ ve sol omuzumuzdaki meleklere de selam verip namazı bitirdiğimizde, "Allahümme ente's-selam ve minke's-selam (Allah'ım selam sensin, selam sendendir)" duasını okuruz.

Diğer varlıkların selama ihtiyaçları olduğu gibi ölülerin de selama ihtiyaçları vardır. Bu çerçevede Allah'ın Resûlü (s.a.v), kabirleri ziyaret ettiğimizde, ölülere selam vermemizi tavsiye etmiştir: "Ey kabir sahipleri, Allah'ın selamı üzerinizde olsun!"

Peygamber Efendimiz (s.a.v) "Selamı yayınız!" buyurur: "Canım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki sizler iman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız. Yaptığınız takdirde bir-

birinizi seveceğiniz bir şey söyleyeyim mi? Aranızda selamı yayınız!" (Müslim, İman 93-94; Tirmizî, Et'ime 45, Kıyamet 56; İbn-i Mace, Mukaddime 9, Edeb 11). "Ey insanlar, aranızda selamı yayın, yemek yedirin, akrabaları ziyaret edin, herkes uykudayken siz namaz kılın. (Eğer bunları yaparsanız) selam ve esenlikle cennete girersiniz" (Buhari, İman, 20; Tirmizi, At'ima, 45). Selam vermek sünnet, selamı almak farzdır. Selam verenler ve alanlar pozisyonlarına göre değişir: Yürüyen oturana, küçük büyüğe, binek üstünde olan yürüyene, sayıca az olanlar çok olanlara selam verir (Buhari, İsti'zan, 5; Müslim, Selam, 1; Ebu Davut, Selam, 4). Selamı almamak düşmanlık izharı, zarar verme düşüncesinin belirtisidir. Ayetin emrettiği "Daha güzeliyle selam verin" ibaresi "Ve aleyküm esselam ve rahmetullahi ve berekatühü"dür. Selam sesli verilir, herkese verilir. Selam esnasında musafaha samimiyet ve yakınlaşmayı sağlar, günahların dökülmesine vesile olur: "İki Müslüman musafaha yaptığında, ağaç yapraklarının dökülmesi gibi günahları dökülür" (İbn-i Mace, Edeb, 15).

Selamın yayılması demek toplumsal barış talebinin ifade edilmesi demektir. Başka bir ifadeyle selam barış beyanıdır. Nasıl zikrin kalbin üzerinde bir etkisi varsa, selam da bir zikirdir ve insanın kalbi ve davranışı üzerinde etkisi vardır. Hadis metninde "yayılma"yı ifade eden kelime "ifşa"dır, bir tür insanın içindeki barış, esenlik, huzur ve Allah'a teslimiyetin dışa, açığa vurulması, kardeşini de bundan hisse sahibi kılmasıdır. Eğer toplumda insanlar birbirlerine iyi dileklerde bulunurlarsa; canlarının, mallarının ve ırzlarının güvende olduğunu deklare ederlerse aralarında güven tesis edilir, husumet olmaz. Selam, gözünü selamın yaygın olduğu bir sosyal çevrede açan kişiyi barış, esenlik, sevgi ve güvenlik zemininde sosyalleştirir; kişilerin birbirini tanımasını ve tanışmasını sağlar.

Müminlerin cennete girişleriyle ilgili eşsiz manzara şöyle anlatılır: *"Onlar, Adn cennetlerine girerler. Babalarından, eşlerinden ve soylarından 'salih davranışlarda' bulunanlar da (girer.) Melekler onlara her bir kapıdan girip (şöyle derler:) "Sabrettiğinize karşılık selâm size. (Dünya) Yurdun(un) sonu ne güzel."* (13/Ra'd, 23-24). Onlar cennette "*esenlik dileği ve selamla*" (25/Furkan, 75) karşılanacak ve "*oraya esenlikle ve güvenlikle*" gireceklerdir. (15/Hicir, 46; ayrıca bkz. 37/Saffat, 130, 19/Meryem, 47.) Kur'an-ı Kerim, selamın en güzel örneğini şöyle zikretmiştir: "Allah'ın rahmeti ve bereketi üzerinize olsun ey ev halkı!" (11/Hud, 73).

"*Daha güzeli veya en azından misliyle karşılık verme*"yi emreden ayetin öncesine (sibak) bakıldığında (4/84-85) bakıldığında, haklı ve meşru sebeplerle savaşa girmiş bulunan Müslümanların, eğer kendilerine düşmanları tarafın-

dan "barış teklifi" gelecek olursa, Kur'an, barışa yanaşmalarını önermektedir. Çünkü yukarıda değinildiği üzere aslolan "barış" arızi olan "savaş"tır.

Peygamber Efendimiz (s.a.v), kendisine kelimeyi değiştirerek "Es samu aleyke (Ölüm sana)" diyen Yahudi'ye "Ve aleyke (Senin de üzerine olsun)" karşılığını vermiştir (Müslim, Selam, 8). Ancak bu kötü niyetli gayrı Müslimlere verilecek karşılıktı. İbn-i Abbas, ateşe tapar (Mecusi) da olsa Allah'ın bir yaratığı size selam verecek olsa, ona karşılık verin" demiştir. Şa'bi bir Hıristiyan'a selam vermiştir.

Selam, ezan gibi İslam'ın belli başlı şiarlarından biridir. İki Müslüman arasında selam bir tür parola gibidir. Selam veren kimse Müslüman olduğunu beyan etmiş olur. Sadece Müslümanlığını değil, güvenilir bir kişi olduğunu da beyan eder.

Selamın hayatımızda önemli bir yeri var. Belki birçok ibadet ve vecibe gibi selam üzerinde de yeniden düşünmek, anlamı üzerinde tefekkür etmek ve selamla hayatımızda hâsıl olması beklenen maksatlar üzerinde durmak gerekir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) "Selamı yayınız!" diye buyuruyor: "Siz iman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de imân etmiş olamazsınız. Size yaptığınız zaman birbirinizi seveceğiniz bir şeye haber vereyim mi? Aranızda selâmı yayınız." (Müslim, İman, 99; Ebu Davut, Selam, 1; Tirmizi, İsti'zan, 43). Hz. Peygamber (s.a.v), bize nasıl ve kimlere selam verileceğini öğretmiş bulunmaktadır:

1) Bir topluluğun yanına gidildiğinde söze başlanmadan evvel "Esselâmü Aleyküm" veya "Selâmün Aleyküm (Allah'ın selamı üzerinizde olsun)" denir. Selam bir tür konuşma izni, vizesi hükmündedir. Selamsız sabahsız söze, destursuz bağa girilmez.

2) İçinde insan olmayan bir yere girildiği zaman "Esselâmü aleynâ ve alâ ibâdillâhissâlihîn (Allah'ın Selamı üzerimizde ve Salih kulların üzerine olsun)" denir.

3) Gençler yaşlılara, binek üzerinde olanlar yayalara, yürüyenler oturanlara, arkadan gelenler önden gidenlere selâm verirler. Efendimiz, kadınlara ve çocuklara selam verirdi.

4) Bir topluluğa verilen selâma "Ve aleykümüsselâm (Allah'ın selamı sizin de üzerinizde olsun)" diye içlerinden birisi karşılık verirse, bu hepsinin yerine geçer. Farz-ı kifaye hükmündedir. Ancak topluluk içinden hiç karşılık verilmeyecek olursa hepsi günahkâr olur.

5) Kendisine selâm verilen kimsenin, daha güzel bir karşılıkta bulunarak söyle demesi güzeldir: "Ve aleykümüsselâmü ve rahmetüllâhi ve berekâtüh (Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerinizde olsun)."

6) Bir kimsenin selâmını getirene "Aleyke ve aleyhisselâm (Senin ve onun üzerinde selam olsun)" diye karşılık verilir. Bir mektupla selâm yazılmış ise, ya dil ile veya yazı ile "Ve aleykesselâm" denilir.

7) İster gerçek anlamda ister hükmen selâmı alamayacak durumda olanlara selam verilmez, verilecek olursa mekruh olur. Kur'ân okuyana, hutbe dinleyene, namaz kılana, tuvalette olana selâm verilmemelidir. Verilirse, cevaplanması mutlaka gerekmez.

8) İşlediği günâhı açıkça söylemekten çekinmeyen kimselere (fasıklara, günahkârlara) selâm vermek mekruhtur.

9) İnternet ağzıyla "slm" veya "mrb" demek selam yerine geçmez, usulüne uygun selam vermek gerekir.

10) Selâm verirken rükûa gidercesine eğilmek mekrûhtur.

Selam, esenlik, huzur, barış, güvenlik, dirlik ve Allah'a teslimiyet temennisi ve duası olması hasebiyle başka hiçbir söz ve dilek selamın yerini tutamaz.

"**Şüphesiz, Allah her şeyin hesabını tam olarak yapandır.**" Selam esenlik ve güvenliğin izharı olduğuna göre, buna rağmen başkalarına zarar veren kimse suçlu duruma düşer. Allah her şeyi bilir, görür ve her şeyin hesabını tam olarak görür. İnsanlar hiçbir şekilde haksız yere birbirlerinin kanlarını dökmemeli, birbirlerinin canına, malına ve namusuna azami ihtiramı göstermelidirler.

اَللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۜ لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ ۗ وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللّٰهِ حَدِيثًا ﴿٨٧﴾

87. Allah; O'ndan başka ilâh yoktur. Kendisinde hiçbir şüphe olmayan kıyâmet gününde sizleri muhakkak toplayacaktır. Allah'tan daha doğru sözlü kimdir?

Baki olan ve yegâne kudret sahibi olan Allah'tır. Bütün varlık âlemi varlığını O'na borçludur, her şey sonlu, sınırlı ve izafidir. Beka ve kudretin kendisinden toplandığı tek ilah O'dur (20/Taha, 14). Her şeye gücü yeten Allah bütün insanları kıyamet günü bir araya getirecek, toplayacaktır. **Razi**, bu ayette tevhid ile adaletin bir arada toplandığını söyler. "O'ndan başka ilah yoktur" tevhide, "kıyamet gününde toplanma" adalete göndermedir. Bu vurgu Âl-i İmran, 18. ayette de geçmişti: "Allah, gerçekten kendisinden başka ilâh olmadığına şahitlik etti; melekler ve ilim sahipleri de O'ndan başka ilâh olmadığına adaletle şahitlik ettiler. Aziz ve Hâkim olan O'ndan başka ilâh yoktur."

Kıyamet günü mü'min, inkârcı, adil, zalim hiç kimse kaçamayacak, herkes

O'nun huzuruna çıkacaktır. "Kıyamet" ölümden sonra, insanların kabirlerinden ayağa kalkması olayına verilen isimdir. Böyle bir günün vukuunda en ufak bir şüphe veya tereddüt yoktur (20/Taha, 15). Yüce Allah buna kasem etmektedir. Başka yerlerde de bu gerçek belirtilmiştir: "Kabirlerinden koşarcasına çıkarılacakları gün" (70/Mearic, 43); "Yoksa onlar büyük bir günde diriltileceklerini sanmıyorlar mı?" (83/Mutaffifin, 4-6). Kıyamet, herkesin ölümden sonra kabirden kalkacağı ve yaptıklarının hesabını vermesi için ayağa dikileceği gündür. Herkes yaptıklarının hesabını verecek, iyilik yapmışsa iyilik, kötülük yapmışsa karşılığında kötülük görecektir. Bazıları bu büyük hakikatten kuşkuya düşebilirler ama Allah vaadetmişse olacaktır, buyurmuşsa tahakkuk edecektir. O'ndan daha doğru sözlü kimse yoktur. O. Sözün en doğrusunu söylediği gibi "en güzelini" de söylemiştir (39/Zümer, 23; 5/Maide, 50).

Kendi bağlamında ayetin ima ettiği bir başka nokta şudur: Kim size bir selam veriyorsa yani kendini Müslüman olarak takdim ediyorsa, siz de daha güzeliyle selam verin yani hüsn-ü muamelede bulunun. Aslolan beyan olup kişinin kendini Müslüman tanıtmasıdır. Söz veya fiil itibariyle aksi varit olmadıkça, beyan üzere herkese Müslüman muamelesi yapılır. Kendi anlayışımıza ve meşrebimize göre, insanları Müslümanlığa dâhil etmek veya çıkarmak yetkimize bırakılmış değildir. İnsanların beyanlarında hasbi veya hesabi olmaları Allah'ın bilgisi dâhilindedir, O onları kıyamet günü bir araya getirip toplayacaktır.

فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ وَاللَّهُ أَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا أَتُرِيدُونَ أَنْ
تَهْدُوا مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا ﴿٨٨﴾ وَدُّوا
لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِيَاءَ حَتَّى
يُهَاجِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ
وَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٨٩﴾ إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ
وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ أَوْ جَاءُوكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يُقَاتِلُوكُمْ أَوْ يُقَاتِلُوا
قَوْمَهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقَاتَلُوكُمْ فَإِنِ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ
يُقَاتِلُوكُمْ وَأَلْقَوْا إِلَيْكُمُ السَّلَمَ فَمَا جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا ﴿٩٠﴾
سَتَجِدُونَ آخَرِينَ يُرِيدُونَ أَنْ يَأْمَنُوكُمْ وَيَأْمَنُوا قَوْمَهُمْ كُلَّمَا رُدُّوا إِلَى
الْفِتْنَةِ أُرْكِسُوا فِيهَا فَإِنْ لَمْ يَعْتَزِلُوكُمْ وَيُلْقُوا إِلَيْكُمُ السَّلَمَ وَيَكُفُّوا

أَيْدِيَهُمْ فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأُولَٰئِكُمْ جَعَلْنَا لَكُمْ عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا مُبِينًا ﴿٩١﴾

88. **Şu hâlde münafıklar konusunda ikiye bölünmeniz ne diye? Oysa Allah, onları kazandıkları dolayısıyla tepe taklak etmiştir. Allah'ın saptırdığını hidayete erdirmek mi istiyorsunuz? Allah kimi saptırırsa, artık sen ona kesin olarak bir yol bulamazsın.**

89. **Onlar, kendilerinin inkâra sapmaları gibi sizin de inkâra sapmanızı istediler. Böylelikle bir olacaktınız. Öyleyse Allah yolunda hicret edinceye kadar onlardan veliler** (dostlar) **edinmeyin. Şayet yine yüz çevirirlerse, artık onları tutunuz ve her nerede ele geçirirseniz öldürün. Onlardan ne bir veli** (dost) **edinin, ne de bir yardımcı.**

90. **Ancak sizinle aralarında andlaşma bulunan bir kavime sığınanlar ya da hem sizinle, hem kendi kavimleriyle savaşmak** (istemeyip bun)**dan göğüslerini sıkıntı basıp size gelenler** (dokunulmazdır.) **Allah dileseydi, onları üstünüze saldırıdır, böylece sizinle çarpışırlardı. Eğer sizden uzak durur** (geri çekilir)**, sizinle savaşmaz ve barış** (şartların)**ı size bırakırlarsa, artık Allah, sizin için onların aleyhinde bir yol kılmamıştır.**

91. **Diğerlerini de sizden ve kendi kavimlerinden güvende olmayı istiyor bulacaksınız.** (Ama) **Fitneye her geri çağrılışlarında içine başaşağı** (balıklama) **dalarlar. Şayet sizden uzak durmaz, barış** (şartların)**ı size bırakmaz ve ellerini çekmezlerse, artık onları her nerede bulursanız tutun ve onları öldürün. İşte size, onların aleyhinde apaçık olan 'destekleyici bir delil' kıldık.**

Bu ayetler grubunun, ya Uhud savaşından geri dönenler (Bkz. 3/Âl-i İmran, 153) veya Mekke'de Müslümanlıklarını açığa vurdukları halde hicret etmeyenlerle ilgili indikleri rivayet edilmektedir. Uhud savaşında 300 kişi cepheden geri dönüp Hz. Peygamber'le savaşmadı. Bunun üzerine bazı Müslümanlar bunların öldürülmelerini istedi, bu konuda görüş ayrılığı çıktı. Ayetin bu olay üzerine indiği söylenir. Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu: "Medine güzel ve hoş şehirdir (taybe). Ateş demir ve gümüşün cürufunu nasıl dışarı atarsa, o da içindeki pislikleri öylece atar." (Buhari, Fezailu'l Medine, 10; Müslim, Münafikin, 6. Ayrıca bkz. 7/A'raf, 178.) **Mevdudi**'ye göre ise burada sözü edilenler çevre kabilelerdir.

Müfessirler ve nüzul sebepleri üzerinde çalışanların bu konuda görüş bir-

liği yoktur. Şu veya bu, açık olan şu ki, burada Müslümanların içinde veya Müslümanlarla bir şekilde ilişki halinde olan samimiyetsiz, ikiyüzlü, içi-dışı başka insan gruplarının ahlaki bakımdan içinde bulundukları acınacak durum ele alınmakta, bu konuda Müslümanların kendi aralarında tartışarak ikiye bölünmeleri yasaklanmaktadır.

Münafıkların kişilik profilleri bellidir: Müslümanlıklarını beyan etmelerine rağmen Allah'ın Elçisine muhalefet ederler, görevlerini tam yerine getirmemek için bahaneler uydururlar, ellerine fırsat geçtiğinde çeşitli entrikalar çevirirler. Bu gibi insanlar için Müslümanların ikiye bölünmesi gerekmez. **"Allah, onları kazandıkları dolayısıyla tepe taklak etmiştir"**. "Reks" tersine çevrilmiş şey demektir. Tırnaklı hayvanların terslerine denir. "İrtica ve irtidat" da aynı şekilde tersyüz olmak, gerisin geriye gitmek manasında kullanılır. Bu hem ahlaki bir düşüşe işaret eder, hem de sosyal bir yaptırımı ima eder. İkiyüzlü insanlar kendi özgür iradeleri ve yapıp ettikleri dolayısıyla yoldan çıkmışlardır, Allah da onları saptırmıştır. Allah'ın saptırdığını onların lehinde tartışanlar doğru yola getiremezler. Yüce Allah onlar hakkında hükmünü vermişse, onlar için herhangi bir çıkış yolu yoktur, buna hiç kimsenin gücü yetmez. Allah'ın hükmü, teşbihte hata yoksa kesin delillerle ağır suç işlediği sabit olan bir suçlu hakkında adil bir mahkemenin verdiği hüküm gibidir, hiç kimse adil mahkemenin kararını değiştiremez. Elbette bu hükme kendileri, yapıp ettikleri sebep olmaktadır.

Kendileri doğru yoldan sapmış olanlar, daimi olarak bir meşruiyet krizi içinde yaşar. Hakikat-i halde yapıp ettiklerinin doğru olmadığını bilirler ama kendilerini alıkoyamaz, birtürlü tutum ve davranışlarını düzeltemezler. Böyle olunca, doğru yolda olanları da kendi sapkın yollarına çekmek suretiyle birtür iç rahatlık sağlamak isterler. Ayet bu gibi insanların tuhaf psikolojileriyle ilgili son derece dikkat çekici bilgiler vermektedir: **"Onlar, kendilerinin inkâra sapmaları gibi sizin de inkâra sapmanızı istediler. Böylelikle bir olacaktınız."**

Ayette geçen "eşitlenmek/bir olmak" ifadesinin iki anlam düzeyi var: biri, inkâr ve sapkınlıkta olanların, diğerlerini de kendi düşünce dünyalarına ve günahkâr yaşama tarzlarına dâhil etmek istemeleri, herkesi kendileri gibi inat ve günahta pay sahibi kılmaları. Böylece sanki kendilerini korunaklı bir alan içine alacak, kendilerine inkâr ve günahlarını hatırlatacak kimse kalmayacak, böylelikle kendilerini bir tür ontolojik güvenlik çemberi içine alacaklardır. Allah'ın varlığına, ahirete ve dini hükümlere göre yaşama talebine karşı vargüçleriyle mücadele edenlerin temel psikolojik saiklerinden biri budur. Böyleleri sanki çevreleri, yaşadıkları yerleşim yeri, ülkeleri, hatta bütün yeryüzü kendileri gibi inkâr etmedikçe kendilerini rahat ve güvenlik içinde hissetmeyeceklerdir.

Diğeri ahlaki vurgudur. Müslüman olduğunu beyan ettiği halde İslami hayat yaşamayan, dinin vecibelerini ihmal eden ve gerektiğinde dindar insanlara zarar vermekten çekinmeyen insanların ahlaki bakımdan düşük seviyede oluşlarına ve zarar verme potansiyellerine dikkat çekilir. Bu tür insanlar kendilerinde doğru yolu takip etme gücü bulamıyorlar, zaafları onları İslami hayattan koparmaktadır, böyle olunca kendilerinden kuşku duymakta, bir tür iç rahatsızlık yaşamaktadırlar. Onlar için sahici kurtuluş yolu, doğru yolu takip etmek iken, böyle yapmazlar da dinlerini ve dini hayatlarını ciddiye alan insanları yoldan saptırmak, kendileri gibi tutarsız kılmak, kendi kulvarlarına sokmak isterler. Başörtüsü yasağının yaşandığı ülkelerde, bu yasağın ağırlaştırılarak sürmesini isteyen kadınlardan bir bölümü, tesettürün dini bir vecibe olduğunu bildikleri halde kendileri başlarını örtmediklerinden, bu dini vecibeyi yerine getirmeyi başaramadıklarından "Madem ben başımı örtemiyorum, başkaları da örtmesin, hepimiz başaçıklıkta eşit olalım" dürtüsüyle yasağın devamına çalışırlar, bu yasağın ve yasakçı zihniyetin militanı kesilirler. Müslümanlığını beyan etmekle beraber, dinde başörtüsü emri olmadığını veya başını örtenlerin çeşitli haklardan mahrum edilmeleri gerektiğini savunanların psikolojik halleri tam da bu ayetin işaret ettiği meşruiyet kriziyle ilgilidir.

Benzer bir uyarının gayrimüslimler konusunda da yapıldığını hatırlamakta fayda var: "Sen onların dinlerine uymadıkça, Yahudi ve Hıristiyanlar senden kesinlikle hoşnut olmazlar" (3/Âl-i İmran, 69; 2/Bakara, 120).

Münafıklıkları konusunda tereddüdü olanlara bir kriter sunulmuştur. O da, diğer Müslümanların yaptıklarının benzerini yapmalarıdır: **"Öyleyse Allah yolunda hicret edinceye kadar onlardan veliler** (dostlar) **edinmeyin."** Mekke'de kalıp da rahatını bozmayanlar, hem Müslümanlarla hem putatapıcılarla iyi geçinmeye çalışanlar tutarsız ve samimiyetsiz bir tutum içindedirler. Bunların samimiyetlerini test etmenin yolu, onların da hicret etmeleridir. İmkânları ve güçleri olduğu halde hicret etmedikleri sürece, Müslümanlar onlardan sorumlu değildirler (8/Enfal, 72).

Ayetlerin indiği tarihsel ortamda hicret Mekke'den Medine'ye göç idi. İbn-i Abbas'tan gelen bir rivayete göre "Mekke fethinden sonra hicret yoktur ama cihad ve niyet vardır" (Buhari, Cihad, 1, 17; Müslim, İmarat, 85-86).

En geniş anlamıyla hicreti, kirli bir hayatı bırakıp Allah'ın emrettiği çerçevede temiz bir hayata geçiş şeklinde de anlamak mümkün: "Gerçek muhacir Allah'ın yasaklarından kaçınandır" (Buhari, İman, 4; Müsned, II, 163). Ayette "Allah yolunda hicret edinceye kadar" buyruğunun gelmiş olması, sadece inkârın ve zulmün egemen olduğu yerden değil, inkârın ve zulmün belirti ve

kurumlarının olduğu yerden ve hayat tarzından uzaklaşmanın da kastedilmiş olduğunu göstermektedir.

Özellikle münafıkların anlatıldığı bir bölümde hicretten bahsedilmesi, olayın tarihsel formu dışında evrensel olarak her zaman samimiyetsiz kimselerin dinleri ve dindaşlarıyla olan tutumlarını test etmemiz için bize kriter sunması bakımından önemlidir. Hem Müslümanım diyen hem dini hayata aldırmayan insanlardan, dini hükümleri ciddiye alıp hayatlarında tatbik etmelerini istememiz tabii hakkımızdır. Buna yanaşmıyorlarsa onları temize çıkarmak bizim işimiz değildir, birbirimize düşmemize de hiç gerek yoktur. Böyleleriyle dostluk bağlarını kesmek gerekir; aksi halde kirli, samimiyetsiz ve tutarsız hayatları bizim de hayatımızı olumsuz yönde etkiler.

Ayetlerin indiği tarihsel ortamda, hicret etmeyenler, kaçınılmaz olarak bu tutumlarıyla düşman tarafında yer aldıklarının mesajını vermiş oluyorlardı. Bu yüzden artık onlarla dost gibi davranılamazdı: **"Şayet yine yüz çevirirlerse, artık onları tutunuz ve her nerede ele geçirirseniz öldürün. Onlardan ne bir veli** (dost) **edinin, ne de bir yardımcı."** Münafık, Allah'ın ve Müslümanların gizli düşmanıdır, zararı sadece kendine değil, başkalarına da dokunur. "Allah'ın ve Müslümanların düşmanlarıyla ilişkileri kesmek gerekir" (60/Mümtehine, 1). Bunlar düşman safında yer alan kimselerdir. **M. Reşid Rıza**, bu grubun önceden İslam'a girip sonra çıkan mürtetler olduğunu söyler. Bundan hareketle de, kendileri İslam'a ve Müslümanlara karşı savaş açmadıkça onlara dokunulmaz. Reşid Rıza'ya göre bu ayet, savaşçı olmadığı müddetçe mürtetlere dokunulmayacağına ilişkin bir delildir. (Mürtet için bkz. 2/Bakara, 217. ayetin açıklaması.)

"Ancak sizinle aralarında andlaşma bulunan bir kavime sığınanlar ya da hem sizinle, hem kendi kavimleriyle savaşmak (istemeyip bun)**dan göğüslerini sıkıntı basıp size gelenler** (dokunulmazdır.) **Allah dileseydi, onları üstünüze saldırıdır, böylece sizinle çarpışırlardı. Eğer sizden uzak durur** (geri çekilir)**, sizinle savaşmaz ve barış** (şartların)**ı size bırakırlarsa, artık Allah, sizin için onların aleyhinde bir yol kılmamıştır."**

Mümtehine sûresinde (60/8-9) iki insan grubuna işaret edilmektedir: Biri, Müslümanların din ve vicdan özgürlüğünü tanıyan, onlarla dinlerinden ve hayat tarzlarından dolayı savaşmayan; onları yurtlarından sürmeyen ve düşmanlarıyla işbirliği kurmayanlar (muahidler); diğeri bunun aksi pozisyonda olanlar (muharipler). Burada üç tür insan grubundan söz edilmektedir:

a) Düşman gruplar (muharipler),

b) Anlaşmalılar (muahidler),

c) Tarafsızlar.

Düşman gruplar muhariplerdir, onlarla savaş hali sürdükçe savaşılır ve savaşın gerekleri neyse o yapılır. Ayet, "savaş halinde olduğunuz kimseleri bulduğunuz yerde öldürün" demektedir. Elbette bu, kişinin şu veya bu dini inancı ve kimliğinden dolayı öldürülmesini emrettiği anlamına gelmez, savaş ortamında düşman olması hasebiyle öldürülür. İkinci grupta anlaşmalılar yer almaktadır. Anlaşmalılarla (muahidler) savaşılmayacağı açıktır. Bunlar hangi dinden olursa olsun, farketmez, puta tapıcı müşrik olsalar bile (Bkz. 9/Tevbe, 4). Eski Arap geleneğine göre, bir kabile anlaşmalı olduğu kabilenin hükümlerine tabii olurdu, çünkü o kabilenin mevlası idi. Yani onun gibi dost ve koruma altında kabul edilirdi. Kur'an-ı Kerim, savaş ortamında olsa dahi, anlaşmalı kabileden olan kimselerin de koruma altında olduğunu belirtmektedir.

Anlaşmalı tarafa sığınanlar da koruma altına alınır, savaş hali var diye öldürülmezler. Bu gibi kimseler anlaşmalı tarafa sığınmayı düşündükleri gibi, Müslümanlara da sığınma yolunu tercih edebilirler. Hem Müslümanlarla hem kendi kabileleriyle savaşmak istemeyenler üçüncü grubu yani "tarafsızlar bloku"nu oluştururlar ki, bunlar da savaşın dışında tutulur.

"Göğüslerini sıkıntı basıp size gelenler (hasiret suduruhum)". "Hasr" konuşan kimsenin göğsünün daralması, zorluk çekmesi veya hayli uzun hurma ağaçlarının tepesinden hurma toplayanların çektiği zorluğa, göğüslerinin bu işten daralmasına denir.

Savaş dolayısıyla göğüslerini sıkıntı basanları "savaş karşıtları, vicdani retçiler" şeklinde anlamak mümkün mü? Bu uzak bir ihtimal değildir. Herhangi adil ve haklı bir sebebe dayanmayan; sömürü, talan, ulusal tahakküm ve işgalleri hedefleyen, üstelik milyonlarca sivilin ölümüne, yaralanmasına, yurdundan sürülmesine veya ana vatanında mülteci durumuna düşmesine sebebiyet veren savaşların eksik olmadığı bir dünyada her geçen gün savaş karşıtlarının sayısında artış olmakta, askerlik yapmak istemeyen, devletlerin olur olmaz politikaları yüzünden insan öldürmeyi reddeden vicdani retçiler seslerini daha çok duyurmaktadırlar. "Savaş yorgunu" insanlar da bu kategoride ele alınabilir.

Yüce Allah bu grupların tutumunun Müslümanların lehine bir takdiri olduğunu beyan eder, çünkü dileseydi kalplerine Müslümanlara karşı kin ve husumet duygularını eker, onlar da Müslümanlara karşı savaşırlardı. Belki de Allah, Müslümanların düşmanlarının sayısını ve gücünü azaltmak için bu takdiri yapmış, böylece Müslümanlara lütuf ve ihsanda bulunmuştur. Durum böyle iken, Müslümanların gereksiz yere cepheyi genişletmeleri, düşmanlarının sayısını arttırma yolunu seçmeleri akıllıca olmaz. Madem ilahi takdir böyle tecelli et-

miştir, Müslümanlar da tarafsız kalmak isteyen gayrimüslimlere dokunmamalı, onlara zarar vermemelidir, çünkü Allah onların aleyhine bir yol vermemiştir.

"Diğerlerini de sizden ve kendi kavimlerinden güvende olmayı istiyor bulacaksınız. (Ama) **Fitneye her geri çağrılışlarında içine başaşağı** (balıklama) **dalarlar. Şayet sizden uzak durmaz, barış** (şartların)**ı size bırakmaz ve ellerini çekmezlerse, artık onları her nerede bulursanız tutun ve onları öldürün. İşte size, onların aleyhinde apaçık olan 'destekleyici bir delil' kıldık.".** Müfessirlere göre bunlar Esed ve Gatafan kabileleriydi ki, tipik bir fırsatçılığı, ikili oynamayı temsil ederlerdi. Bir tür denge politikası takip edip, Müslümanlarla putatapıcılar arasında kendilerini korumaya çalışıyorlardı. Tabii ki amaçları sadece kendi güvenliklerini korumaktı, oysa çatışma iki kabilenin çıkar hesaplaşmasından kaynaklanmıyordu; çatışma hak ile batıl, adalet ile zulüm, iyilik ile kötülük arasında sürüyordu ve böyle bir durumda suya sabuna dokunmadan, her iki tarafı idare ederek vaziyeti idare etmeye çalışmak ahlaki bir tutum olamazdı. Açıkça tarafsız olduklarını ilan edecek olurlarsa, yukarıda belirtildiği üzere üçüncü bir kategori oluştururlar ve bu anlaşılabilir bir durum olurdu. Ama bunların yaptığı her iki guruba kendilerindenmiş gibi görünmeleri, ikili oynamalarıydı. Medine'ye geldiklerinde Müslümanlarla anlaşma imzalar, kendi kavimlerine döndüklerinde onlarla birlikte hareket eder, anlaşmalarını bir kenara iterlerdi. Böylelerine güvenilmez, savaş hali kimseler olarak muamele görürler; yola getirilinceye kadar onlarla savaşmak gerekir.

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ اَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا اِلَّا خَطَـًٔا وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَـًٔا فَتَحْرِيرُ
رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ اِلٰٓى اَهْلِهٖٓ اِلَّآ اَنْ يَصَّدَّقُوا فَاِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ
عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَاِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ
وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ اِلٰٓى اَهْلِهٖ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ
فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللّٰهِ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٩٢﴾

92. **Bir mü'min, bir başka mü'mini öldüremez.** (Tasvip edilmediği ve cezasız kalmadığı halde) **Hata sonucu olanı hariçtir. Kim bir mü'mini 'hata sonucu' öldürürse, mü'min bir köleyi özgürlüğüne kavuşturması ve ailesine teslim edilecek bir diyeti vermesi gerekir. Onların** (bunu) **sadaka olarak bağışlamaları başka, eğer o, mü'min olduğu hâlde size düşman olan bir topluluktan ise, bu durumda**

mü'min bir köleyi özgürlüğe kavuşturması gerekir. Şayet kendileriyle aranızda antlaşma olan bir topluluktan ise, bu durumda ailesine bir diyet ödemek ve bir mü'min köleyi özgürlüğe kavuşturmak gerekir. (Diyet ve köle özgürlüğü için gereken imkânı) **Bulamayan ise, kesintisiz olarak iki ay oruç tutmalıdır. Bu, Allah'tan bir tövbedir. Allah bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.**

İslam'ın önemle üzerinde durduğu hususlardan biri temel hakların korunması, bu arada yaşama hakkının teminatı altına alınması, can güvenliğinin korunmasıdır. Ayette "bir mü'minin bir başka mü'mini hiçbir şekilde öldüremeyeceği" hükme bağlanıyor. Bu olacak, düşünülecek bir fiil değildir. Ortak idealler ve yüksek ahlaki hedefler çevresinde kurulmuş bir cemaatin, daha geniş manada toplumun bireyleri birbirlerini öldüremezler, hataen öldürme hariç. Hata sonucu öldürmelerde kasıt olmayıp kusur vardır. Kusur olmakla beraber, bu tür öldürmeler cezasız değildir. **Kurtubi,** ayette "munkatı' bir istisna"nın söz konusu olduğunu yani "illa"nın "hata sonucu" öldürmeyi tolere etme anlamına gelmediğini, aksine "ancak-fakat" anlamına geldiğini söylüyor.

"Hata" sonucunda zarar olan yanlış bir fiilde kastın olmamasıdır. Bunun sayısız örnekleri olabilir. Mesela av sırasında siz bir hayvanı hedef alırsınız ama atış menziliniz içinde görünmeyen birini vurmanız mümkün. Hataen öldürmelerde kasıt yoksa da kusur ve ihmal olduğu düşünülebilir ki, bu yüzden söz konusu öldürmelerde çeşitli yaptırımlar (ceza ve müeyyideler) konulmuştur. Bir bölümü ölüm veya yaralanma ile sonuçlanan trafik kazaları da bu kapsamda ele alınabilir.

Davud ez Zahiri, ayeti mutlak ele alıp bu tür öldürmelerde özgür ile köle arasında fark olmadığını söylemiştir. Kasıtlı öldürmeler için tayin edilen "kısas" cezasındaki "cana karşılık can" (5/Maide, 45) hükmü özgür ile köle ayırımı yapmıyor. Hz. Peygamber de mutlak bir ifade kullanıp "Müslümanlar kanlarıyla birbirlerine denktir" (Ebu Davud, Cihad, 147; Nesai, Kasame, 10; İbn-i Mace, Diyat, 31) buyurmuştur. Buna rağmen fakihler, hataen öldürmelere köleleri dâhil etmekten içtinap etmişlerdir.

Ayetin indiği tarihsel ortama baktığımızda kabileler arasında savaşlar gündelik sıradan olaylar hükmündeydi. Savaşlar herhangi bir kurala bağlanmamıştı, taraflar kan ve akrabalık esasına göre pozisyon alıyor, bir kere savaş başladı mı kim kimi ele geçirirse onu öldürmekten çekinmiyordu. Diğer yandan –bugün de yer yer devam eden– kan davaları da en az kabile savaşları kadar etkili ve yıkıcıydı, nihayetinde kabile savaşları ve kan davaları biri diğerini tetikleyen ve sürekli kılan iki önemli faktördü. Ayet söz konusu ortamlarda

vuku bulan öldürmelerle ilgili önemli hükümler getirmektedir. Düzenleme üç grup içindeki insanların hata sonucu öldürülmesi esasına göre yapılmıştır:

a) Bir arada yaşayan Müslümanlar arasında hataen öldürmenin vuku bulması;

b) Hataen öldürmenin Müslümanların anlaşmalı olduğu grup içinde vuku bulması;

c) Hataen öldürmenin savaş halinde olan bir ülkede veya düşman topluluklar içinde yaşayan birine karşı yapılması.

"**Kim bir mü'mini 'hata sonucu' öldürürse, mü'min bir köleyi özgürlüğüne kavuşturması ve ailesine teslim edilecek bir diyeti vermesi gerekir. Onların** (bunu) **sadaka olarak bağışlamaları başka**". Müslümanlardan biri hata sonucu öldürülecek olursa, bunun yükümlülüğü diyet ve kefarettir. Kefaret mü'min bir kölenin özgürlüğüne kavuşturulmasıdır; buna gücü yetmeyen veya imkân bulamayan kimse "iki ay peş peşe" oruç tutacaktır.

İmam Şafii öldürmeleri üç grupta toplamıştır: Kasıtlı, hata sonucu ve kasta benzer (Şibh-i amd). Kasıtlı öldürmelerde kısas, diyet ve af söz konusudur (Bkz. 2/Bakara, 178-179, 194; 5/Maide, 45; İsra, 33; Şura, 40) . Şibh-i amd, tarzı itibariyle hata sonucu bir öldürme şeklidir ki, bunun tipik örneği Hz. Musa (a.s.)'nın bir Kıpti'ye yumruk atarken ölümüne sebebiyet vermesidir (20/Taha, 40; 28/Kasas, 19, 33). Kur'an-ı Kerim, hataen de olsa, Hz. Musa'nın fiilini "öldürme" olarak tanımlamıştır. Hz. Peygamber (s.a.v) de "Dikkat edin, kasta benzer hata ile öldürülen, kamçı veya sopa ile öldürülendir. Bu çeşit öldürmelerde yüz deve diyet vardır" (Ebu Davud, Diyat, 18). **Kurtubi**'ye göre Malik ve Leys b. Sa'd, kasta benzer öldürmeleri kabul etmemişlerdir. Onlara göre ısırmak, tokat atmak, kamçılamak, sopa vurmak vb. çoğunlukla öldürücü olmayan şeylerle öldürülen kimseler kasten öldürülmüş olur ve bu durumda kısas gerekir. Kasten öldürmelerde ağırlaştırılmış diyeti akile (katilin baba tarafından akrabaları) değil, kendisi öder. Burada kasıtlı (taammüden) olmayan yani hataen ve kasta benzer öldürme olayları ele alınmakta, yaptırımlar düzenlenmektedir.

"**Diyet**", kan bedeli olup mal, hayvan veya para olabilir. Eski Araplar taammüden işlenen cinayetlerde diyet almaz, bunu kabile şerefine muğayir sayarlardıama hataen öldürmelerde diyet alınırdı. İslamiyet bu teamülü devam ettirdi. Diyeti katilin yakınları, kabile ve akrabaları (akile) öder. Sosyolojik mahiyeti itibariyle dikkatle ele alındığında diyet, zannedildiğinin aksine "ilkel kabileler"de geçerli olan "akıtılan kana karşılık" ödenen mal veya para değil, adına "kan bedeli" dense de hakikatte "sosyal bir bedel"dir. Hem bir sosyal

telafi mekanizmasıdır hem bu tür öldürme olaylarının sayısında azaltma sağlama maksadına matuftur. Bu hükmün kan davalarının sona erdirilmesinde önemli etkisi olduğu açıktır. İslamiyet kan davalarını yasaklamış, kan davası gütme yoluyla işlenen cinayetleri yasaklamıştır. "Kıyamet gününde insanlar arasında ilk görülecek hesap, kan davaları olacaktır." (Buhari, Diyat, 1, Rikak, 48; Müslim, Kasame, 28.)

Fakihler diyetin deve, koyun, elbise, altın-gümüş veya para-dinar cinsinden olabileceğini söyleyip bunu her yörenin özel şartlarına göre takdir etmişlerdir. Giyim sektörünün geliştiği bir yörede mesela 200 takım elbise, hayvancılığın geliştiği yörede 100 deve, 2.000 koyun, 200 sığır veya yerine göre 1.000 dinar veya 12.000 dirhem takdir edilmiştir. Demek ki aslolan belli bir miktarın maktul tarafına ödenmesidir, zamana göre birimler değişebilir. Diyetin peşin olarak ödenmesi gerekmez, üç sene içinde taksitlere bağlanarak ödenebilir. Maktul Müslüman olup da ailesi gayrimüslim ise ailesine diyet ödenmez.

Diyetin dışında kefaretin büyük önemi vardır. Diyet kan bedelidir ve maktulün varislerinin, geride kalan ailesinin hakkıdır. İki sebebi olduğu düşünülebilir: Biri, maktulün ailesinin intikam duygularını köreltmek, gönlünü almak, geride bıraktıklarını teselli etmek (maddi ödeme ile manevi destek); diğeri yaşayacak olsaydı ailesine sağlayacağı maddi menfaati bir miktar mal veya para ile tazmin etmek. İnsanın her beşeri durumda bakmakla yükümlü olduğu kimseler olabilir. Evli ise çoluk çocuğu, değilse yaşlandıklarında anne babası veya ona muhtaç durumda olan yakın akrabaları vs. Cinayet bu insanları korunmaya muhtaç hale getirdiğinden geride kalanların bir şekilde maddi bakımdan desteklenmesi icap eder. Diyeti akile öder yani katilin baba tarafından yakın akrabaları (asebe). Bunun çeşitli hikmetlerinden biri, suç işlemeye, kan dökmeye meyilli kimseleri daha dikkatli davranmaya iter, zira her hâlükârda diyet, akrabalara mali mükellefiyetler yüklemektedir. Maktulün ailesi dilerse yani gönül rızasıyla diyet almayabilir.

Hataen öldürülen kişinin yetişkin, çocuk ve hatta cenin olması farketmez. "Şibh-i amd" adı verilen öldürme olaylarında, kişinin kastı öldürmek değildir, mesela korkutmak veya dayak atmak istemiştir ancak dayak (darp) ölümle sonuçlanmaktadır. Birine dayak atarken karnına basar veya beynine ağır hasar verirseniz ölümüne sebep olabilirsiniz. Bu çerçevede hamile bir kadının karnına vurup ölümüne sebebiyet veren kişi, karnındaki ceninin de ölümüne yol açarsa, onun da diyetini öder. (Müslim, Kasame, 37-39, Ebu Davud, Diyat, 19). Fakihler, bu tür olaylarda kadının cenini canlı olarak düşürmesi ve bunun tespit edilmesi şartını koşmuşlardır. Annesinin karnında ölüp orada kalan ce-

nin için diyet ödenmez; ancak bu görüş makul değildir zira ceninin annesinin karnında ölmesi ile canlı düşüp ölmesi arasında fark yoktur. Kaldı ki annesinin karnında ölen cenin anne için hayati tehlike doğurur ki onun bir şekilde dışarı alınması gerekir.

Diyetin dışında bir de bir kölenin özgürlüğüne kavuşturulması olarak tayin edilen "**kefaret**" söz konusudur. Bu son derece anlamlıdır. Belirtmek gerekir ki, diyet maktulün geride kalan ailesinin-varislerinin hakkı iken, kefaret Allah'ın hakkıdır. Ve bunun arkasında Allah-insan ilişkisini temellendiren muazzam bir dünya görüşü yatmaktadır. Kefaret olarak bir kölenin azat edilmesi katili arındırır, bu üzerine ittifak edilen bir görüştür. Açık ki, yanlışlıkla-hata sonucu birini öldüren kişi, eğer dikkatli davransaydı bu olmazdı, demek ki bu olayda kusuru ve ihmali söz konusudur, öncelikle kişi kusurunu telafi etmek durumundadır, bu onun kendini hata ve kusurlardan arındırma azminde olmasının bir işareti sayılır.

Fakat daha geride hayli ilginç bir durum söz konusudur: Her insan gibi ölenin de -insan olması hasebiyle- kendi ölçeğinde hakları vardı: Öldürülmeseydi yaşayacak, Allah'ın kendisine takdir edip ihsan ettiği nimetlerden istifade edecek, çoluk çocuğu olacak, nesli devam edecekti. Öldürülmesi bir eceldir, elbette takdir-i ilahinin dışında değildir ama başına bu olay gelmeyecek olsaydı, ülkenin ortalamasına uygun olarak diyelim ki 40 yaşında öldürüldüyse teorik olarak 30 sene daha hayatta olacaktı. Ve elbette mü'min olması hasebiyle son nefesine kadar Allah'a ibadet edecekti. Öldürünce, kim bilir kaç sene yaşama imkânlarından mahrum edildi, nimetlerden istifade etmesinin önüne geçildi, neslinin kesilmesine veya artışının engellenmesine sebebiyet verildi. Hataen öldürülen kişinin özgür, köle veya gayrimüslim olmasının bir önemi yoktur, her durumda çeşitli imkân ve avantajlar elinden alınmış oldu. O kul, yaşasaydı, Allah'ın nimetlerinden istifade ederken Rabbi'ne şükredecek, ibadet edecekti, bunun önüne geçildi, böylelikle Allah'ın hakkına tecavüz edildi. Allah'a ibadet eden ve şükreden bir kul eksildi. Dahası, Allah'ın verdiği can bir ihmal ve kusur yüzünden alınmış oldu.

Mademki istenmeyen bir olay vuku buldu ve bunun sonucunda öldürülen kişi:

a) Artık Allah'a ibadet edemeyecek;

b) Yararlanacağı nimetlere şükredemeyecek;

c) Muhtaç olanlara hayır yapamayacak;

e) Kendisinden sonra salih evlat ve hayırlı nesiller yetiştiremeyecek.

Bu durumda onun yerini ikame edecek bir insanın bulunması, eksilen ki-

şinin yerinin hayatta olan bir başkasının doldurması gerekir ki, bu da özgürlüğü elinden alınmış bir köleden başkası değildir. Bu özgür kişi olamaz, çünkü o zaten özgürdür ve saydığımız dört fonksiyonu da yerine getirebilecek imkân ve güce sahiptir. "Mü'min bir köle özgürlüğü"ne kavuştuğunda, kölelikten mütevellit bağlardan ve kısıtlamalardan kurtulacağından Allah'a rahatça kulluk yapacak, Allah'ın nimetlerinden yararlanıp O'na şükrünü eda edecek, başkalarına hayırlarda bulunacak, maddi ve canlı hayata yararı dokunacak, evlenip çocuk sahibi olacak, onun neslinden Allah'a kulluk eden ve şükreden salih insanlar yetişecek. Azad edilecek kölenin "mü'min" vasfa sahip olması bu yüzden önemlidir.

Azad edecek köle bulamayan veya buna mali gücü yetmeyen kimse "iki ay kesintisiz oruç" tutmalıdır. Arada orucunu açacak olursa, tekrar baştan alıp oruç tutmalı, iki ayı tamamlamalıdır. Kesintisiz iki ay oruç, yine öldürülen kişinin hayattan kesilmesi sonucu Allah'ın hakkına tecavüz edilmesinin cezası, kefaretidir. Hiç değilse katil iki ay oruç tutmak suretiyle bunu telafi etmeli, adeta maktulün yerine iki ay müddetle oruç tutmak suretiyle Allah'a ibadet etmelidir. (Bkz. 47/Muhammed, 4-6.)

Bu, İslam dininin özgür veya köle, salt manada "insan özgürlüğü" kavramından neyi anladığını bize göstermesi bakımından önemlidir. Özgürlük, kişinin içdürtülerinin, nefsinin güdülerinin etkisinde her dilediğini yapması, bedensel zevk ve hazların peşinde koşması, sınırsız güç ve servet biriktirmek için kısıtlamalardan kurtulması değil, rahat ve serbest bir ortamda Allah'a layıkıyla ibadet etmesi ve istifade ettiği çeşitli nimetler karşılığında merhameti ve bağışı bol Allah'a şükretmesi için gereklidir. İşte kefaret, ortadan kalkan bir kulun yerine bir başka kulun ikame etmektedir. Düzenleme aynı anda hem öldürülen kişinin geride kalan ailesini hem Allah'ın hakkını korumaktadır. Yüce Allah, insanları ve cinleri sadece kendisine ibadet etmeleri için yaratmıştır.

"**Eğer o, mü'min olduğu hâlde size düşman olan bir topluluktan ise, bu durumda mü'min bir köleyi özgürlüğe kavuşturması gerekir.**" Fakihler, bu kategoride ele alınan kişinin düşman ülkesinde yaşayan bir Müslümanın kastedildiğini düşünmüşlerdir. Şu veya bu sebeple düşman bir ülkede veya Müslümanların aralarında anlaşma olmayan bir topluluk içinde yaşayan bir Müslüman hata sonucu öldürülecek olursa, ceza olarak bir kölenin özgürlüğüne kavuşturulması gerekir, kan diyeti ödemek gerekmez.

"**Şayet kendileriyle aranızda antlaşma olan bir topluluktan ise, bu durumda ailesine bir diyet ödemek ve bir mü'min köleyi özgürlüğe kavuşturmak gerekir.** (Diyet ve köle özgürlüğü için gereken imkânı) **Bulama-**

yan ise, kesintisiz olarak iki ay oruç tutmalıdır. Bu, Allah'tan bir tövbedir. Allah bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir." Anlaşmalı topluluktan biri hata sonucu öldürülecek olsa, ailesine diyet ödemek gerektiği gibi, mü'min bir köleyi de özgürlüğüne kavuşturmak gerekir. **Ebu Hanife**, bu ayette kitap ehli zimmilerin kast edildiğini söyler ki, bu durumda hata sonucu öldürülen bir Yahudi veya Hıristiyan ise söz konusu yükümlülükler yerine getirilir. İbn-i Abbas da aynı görüşü beyan etmiştir. Hasan el Basri ise, kapsamı daha geniş tutup, hangi dinden olursa olsun, inkârcılardan Müslümanlarla anlaşma yapmış olanların kastedildiğini söylemiştir. **Beyhaki**'nin Zühri'den nakline göre Allah'ın Elçisi (s.a.v) ve dört Halife zamanında Yahudi ve Hıristiyan diyeti, Müslüman diyetinin aynı idi. Muaviye gayrimüslimin diyetinin yarısını ödeyip yarısını Beytü'l-mal'a bıraktı. Ömer bin Abdülaziz de gayrimüslim diyetinin yarım olmasına hükmetti. Bu görüşte olanlara göre kısası emreden hüküm geneldir (Bkz. Süleyman Ateş, ilgili ayetin tefsiri).

Azad edecek köle bulamayan veya buna mali gücü yetmeyen kimse "iki ay kesintisiz oruç" tutmalıdır. Arada orucunu açacak olursa, tekrar baştan alıp oruç tutmalı, iki ayı tamamlamalıdır. Kesintisiz iki ay oruç, yine öldürülen kişinin hayattan kesilmesi sonucu Allah'ın hakkına tecavüz edilmesinin cezası, kefaretidir. Hiç değilse katil iki ay oruç tutmak suretiyle bunu telafi etmeli, adeta maktulün yerine iki ay müddetle oruç tutmak suretiyle Allah'a ibadet etmelidir.

Söz konusu ceza ve yaptırımlar Allah'tan bir tövbedirler. İşlenen günahtan, kusurlu bir fiilden dönüşü ifade etmektedir. Allah her şeyi, insanların hangi fiili hangi maksat ve niyetle yaptıklarını en iyi bilendir, ezeli ve ebedi bilgisine göre de hükmünü verir, sonsuz hikmet sahibidir. (Bkz. 5/Maide, 32; 6/En'am, 151; 25/Furkan, 68.)

وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَآؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ
وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا ﴿٩٣﴾

93. Kim bir mü'mini kasıtlı olarak (taammüden) **öldürürse cezası, içinde ebedi kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazaplanmış, onu lânetlemiş ve ona büyük bir azap hazırlamıştır.**

Hataen öldürmeyle ilgili hükümler zikredildikten sonra kasten yani taammüden adam öldürmeyle ilgili ağır hüküm zikredilmektedir. Kasten adam öldürmenin maddi ve dünyevi cezası kısas, diyet veya aftır. (2/Bakara, 178-179; 16/İsra, 33.) Bu ayette ise ahiretteki cezanın "içinde ebedi kalmak üzere

cehennem" azabı olduğu belirtilmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v), taammüden adam öldürmenin ne kadar ağır bir suç olduğunu anlatmak babında "Kıyamet gününde hükmü verilecek ilk ilk davanın kan davaları" olduğunu söyler (Buhari, Diyat, 1; Müslim, Kasame, 8). İnsan hayatı değerlidir ve başka hiçbir şey insan hayatından daha değerli değildir. "Dünyanın tamamının yok olması, Allah katında bir Müslümanın öldürülmesinden daha ağır değildir" (Tirmizi, Diyat, 7); "Gökler ve yer bir insanı öldürmek için birleşecek olsa, Allah hepsini cehenneme yuvarlar" (Tirmizi, Diyat, 8).

Müfessirler ve bilginler şunu tartışmışlardır: Kasten adam öldürenin ahiretteki durumu nedir? Ayet, "içinde ebedi kalmak üzere cehennem azabı"ndan bahseder. İbn-i Abbas, bir mü'mini kasten öldürenin tevbesinin kabul edilmeyeceğini söyler. Zeyd bin sabit, Ebu Hüreyre, Abdullah ibn-i Ömer ve Ebu Hanife de bu görüştedirler. Fakat bilginlerin çoğuna göre katil samimiyetle pişman olup tevbe ederse tevbesi kabul edilir. Zümer sûresinde yer alan bu ayete (39/53) göre herkes affedilecektir: "De ki: "Ey kendi aleyhlerinde olmak üzere ölçüyü aşan kullarım. Allah'ın rahmetinden umut kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları bağışlar. Çünkü O, bağışlayandır, esirgeyendir."

Ancak kesin olarak bildiğimiz husus şu ki, Allah'a ortak koşanları affedilmeyecek, bunun dışında kalan(ları) ise, dilediğini bağışlar (4/Nisa, 48). Bu ayette de taammüden adam öldürenlerin ebediyyen cehennemde kalacakları belirtilmektedir. Buna göre, taammüden insan öldürenler de günahları bağışlanmayacakları arasında yer almakta, böylece istisnalar "Allah'a ortak koşanlar" ve "katiller" olmak üzere ikiye çıkmaktadır. Katilin tevbesinin kabul edilebileceğini savunanlar, bu ayette geçen "huld" kelimesinin ebediyet/sonsuzluk değil, hayli uzun süre olduğunu iddia etmişlerdir. Buna göre katiller, cehennemde hayli uzun süre kalıp cezalarını çektikten sonra çıkacaklardır. Hz. Peygamber (s.a.v)'in şu hadisi de bu görüşü destekler mahiyette görünmektedir: "Kalbinde zerre miktarı iman olan kimse (eninde sonunda) cehennemden çıkacaktır" (Buhari, Tevhid, 24; Müslim, İman, 81). Furkan sûresinde yer alan şu ayetler (25/68-70) aslında meseleyi açıklığa kavuşturmaktadır:"Ve onlar, Allah ile beraber başka bir ilâha tapmazlar, Allah'ın haram kıldığı canı haksız yere öldürmezler ve zina etmezler. Kim bunları yaparsa 'ağır bir ceza ile' karşılaşır. Kıyâmet günü, azap ona kat kat arttırılır ve içinde aşağılanmış olarak temelli kalır. Ancak tevbe eden, imân eden ve salih amellerde bulunup davranan başka; işte onların günahlarını Allah iyiliklere çevirir. Allah, çok bağışlayandır, çok esirgeyendir. Kim tevbe eder ve salih amellerde bulunursa, gerçekten o, tevbesi (ve kendisi) kabul edilmiş olarak Allah'a döner."

Bu ayette de "huld (ebedi-temelli)" kelimesi yer almıştır. O zaman huld kelimesinin asıl anlamı ebediyet ifade ederken, cehennemde ebediyyen kalacak olan katiller, dünyada yaptıklarından pişmanlık duymayan ve tevbe etmeyenler olmaktadır. Yani katil yaptığından dolayı hiçbir şekilde pişmanlık duymuyorsa, öldürme fiilinden vicdan azabı çekmiyorsa, eline fırsat geçtiğinde bir daha ve bir daha -seri katiller misali- insan öldüreceğini söylüyorsa -bu saldırgan ve isyankâr tutum canı veren Allah'a meydan okuma anlamına gelir- cehennemde temelli kalıp azap çekecektir. Nihayet İkrime ve İbn-i Cüreyc, ayetin hükmünün öldürmeyi helal görenlerle ilgili olduğunu söylemişlerdir ki, en doğruya yakın olan görüş budur. Özetle taammüden adam öldürenin şu üç şartın yerine gelmesi durumunda affedilebileceğini söyleyebiliriz:

a) Yaptıklarından samimiyetle pişmanlık duyup tevbe etmesi;

b) Ahirette maktulü yaşama hakkına son verdiği için razı etmesi;

c) Allah'ın dilemesi durumunda affedilebilir. En doğrusunu bilen Allah'tır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَىٰ إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمُ كَثِيرَةٌ كَذَٰلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنَّ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿٩٤﴾

94. Ey imân edenler, Allah yolunda adım attığınız (savaşa çıktığınız) **zaman gerekli araştırmayı yapın ve size selâm verene, dünya hayatının geçiciliğine istekli çıkarak: "Sen mü'min değilsin" demeyin. Asıl çok ganimet, Allah katındadır, bundan önce siz de böyle idiniz; Allah size lütufta bulundu. Öyleyse iyice açıklık kazandırın. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan haberi olandır.**

Bu ayetin Fedek havalisinde yaşayan Mirdas bin Nehik hakkında indiği rivayet edilir. Kavminden sadece kendisi Müslümandı. Hz. Peygamber, o yöreye seriyye göndermişti, askerlerin geldiğini gören herkes kaçtı, Mirdas ise Müslüman olmaklığına güvenerek sürüsünün başında bekledi. Seriye yaklaştığında kelime-i şehadeti getirdi, selam verdi, fakat Üsame bin Zeyd, onu öldürdü, koyun sürüsüne el koydu. Durum Hz. Peygamber'e iletildiğinde fazlasıyla üzüldü: "Lailahe illallah diyen birini koyun sürüsü için mi öldürdünüz?" diye onlara çıkıştı. Üsame: "O bunda samimi değildi, bizden korktuğu için söyledi" deyince, Allah'ın Resûlü (s.a.v) "Kalbini yarıp da içine mi baktınız" dedi. Sonra

sürüyü iade ettirdi ve Üsame'ye bir köle azat etmesini söyledi (Bkz. Buhari, Tefsir, 4-17; Müslim, İman, 158; Ebu Davud, Cihad, 95).

"**Daraba**" kelimesinin anlamı el ile vurmaktır. Seferle veya savaşla ilişkisi hızlı gidişten kinayedir. Eliyle bir başkasına vuran kişi hızlı hareket eder. Yeryüzünde ticaret veya savaş amacıyla sefere çıkmak anlamlarında kullanılır: "Yeryüzünde yol teptim" denir, yola çıkan ayağıyla, sopasıyla veya bineğinin ayaklarıyla yeryüzüne vurur. Nüzul sebebine bakıldığında savaş haliyle ilgili olduğu anlaşılıyor. Ayet, savaş sırasında çok hassas olunması gerektiğini belirtmektedir. Vurulacak hedefler, öldürülecek kimseler iyice araştırılmalı, özellikle masumlar ve siviller zarara uğramamalıdır. Birisi "selam" veriyorsa, bunu can korkusuyla yapıyor diye hedef seçilmesi veya Müslümanlığı konusunda sınava çekilmesi doğru değildir, size selam vermekle düşman olmadığını belli etmek istemiş demektir, bu yeter. Buna rağmen onu öldürmeye kalkışmanın iki sebebi olabilir: Bu durumda savaş ya gelişi güzel insan öldürmeye dönüşür veya dünyevi çıkar, talan, sömürü ve yağma amaçlı olur. Sadece ganimet için savaşılmaz. Bu, dünya hayatının geçici metaına kapılarak insan öldürmek demektir. Oysa eğer dünya nimetlerinden ve zenginliklerinden istifade edilmek isteniyorsa, -elbette bu meşru bir istektir-, bunu meşru yollarda aramak, savaşları bu iş için bir vasıta olarak kullanmamak gerekir. Nihayetinde asıl büyük nimetler, fayda ve ganimetler Allah katında mevcuttur, O dilediğine bunları verir.

"Bundan önce siz de böyle idiniz; Allah size lütufta bulundu. Öyleyse iyice açıklık kazandırın. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan haberi olandır"- Burada Müslüman olsun olmasın, savaş hukuku bağlamında sivillerin korunmasıyla ilgili bir ima olduğu anlaşılıyor. Ayet, bundan önce Müslümanların da aynı durumda olduğunu adeta bu fiili yapanların yüzüne vuruyor. Bunun iki anlamı olabileceği düşünülmüştür: Biri siz de zayıf iken yani Mekke şartlarında yaşıyorken, kendinizi gizliyordunuz; ikincisi siz de henüz iman etmiş, Allah'ın lütuf ve ihsanına kavuşmuş değildiniz. Sonra Müslüman oldunuz, güçlendiniz ve artık kendinizi gizleme lüzumunu hissetmeyecek hale geldiniz. Belki de öldürdüğünüz şahıs, dediğiniz gibiydi ama siz onun kalbini yarıp içine bakmadınız. Önemli olan o şahsın -şu veya bu sebeple- size "selam vermesi"; savaşçı olmadığını, sivil olduğunu deklare etmesiydi. Buna rağmen onu öldürmek caiz değildi.

Yukarıda 86. ayetin tefsirinde de anlatmaya çalıştığımız gibi selam Müslümanların birbirlerine söyledikleri şeydir. Biri selam veriyorsa, belli ki kendini korumak istemektedir, böyle birine karşı silah kullanmak caiz değildir. **Razi'**ye göre, bundan hareketle savaşmayan birine "Sen mü'min değilsin" demenin mantığı yoktur. Selam kelimesinin anlamları arasında 'selamet' olduğunu göz

önüne alacak olursak, bir kenara çekilen, savaş dışında kalan selamet istiyor demektir. Nitekim Zemahşeri, "mü'min" kelimesini 'mim' harfinin üstünüyle 'mü'men' şeklinde okumuş, kelimenin "ona eman verdi (amenehu)" anlamına geldiğini söylemiştir. Buna göre ayetin takdiri şöyle olmaktadır: "Eman isteyene eman vermiyoruz" demeyiniz, eman verin, ona dokunmayın, savaş ve çatışmanın dışında tutun. **Kurtubi** de, "İslam selamını veren kimse, teslimiyet ve itaati ifade etmiş olur ki, bu tarafsızlığının beyanı anlamına geldiğini" söyler. Yani savaşmayı bir kenara bırakmış kimsedir. Arap örfünde birileriyle beraber olmayan kimseler hakkında 'filan kişi selamdır' denir; "silm" de barış demektir. Hz. Peygamber (s.a.v), ne şekilde söylerse söylesin, bu sözün koruyucu olduğunu buyurmuştur. Bu yüzden Üsame'ye "Kalbini yarıp da baktın mı ki, söylediği sözde samimi olup olmadığını anladın?" demişti (Müslim, İman, 158; Ebu Davud, Cihad, 92). Kalbini yarıp içine bakamadığına göre, doğruyu söyleyip söylemediğini anlamak mümkün değildir, bu durumda zahirdeki beyanı esas almaktan başka çare yoktur.

O halde bundan sonra her şeyi inceden inceye araştırın, tespit edip açıklığa kavuşturun, gelişi güzel insan öldürmeye kalkışmayın. Hele dünyevi çıkar, maddi zenginlik, ganimet veya başkalarının topraklarını haksız yere ele geçirmek, işgal edip onların yeraltı ve yerüstü kaynaklarını yağmalamak amacıyla sakın kan dökmeyin. Sizin sahiden maddi zenginlik için mi, yoksa hak ve hukukun, adalet ve iyiliğin hâkim olması için mi savaştığınızı en iyi bilen Allah'tır, O her şeyden haberdardır, kalbinizin içinden geçen niyetleri bilmektedir. Başkalarından gizleseniz bile, Allah'tan gizleyemezsiniz.

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ
فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ ۚ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ
وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً ۚ وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ ۚ وَفَضَّلَ اللَّهُ
الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٩٥﴾ دَرَجَاتٍ مِنْهُ وَمَغْفِرَةً
وَرَحْمَةً ۚ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٩٦﴾

95. **Mü'minlerden, özür olmaksızın oturanlar ile Allah yolunda mallarıyla canlarıyla cihad edenler eşit değildir. Allah, mallarıyla ve canlarıyla cihad edenleri oturanlara göre derece olarak üstün kılmıştır. Tümüne güzelliği** (cenneti) **va'detmiştir; ancak Allah, cihat edenleri oturanlara göre büyük bir ecirle üstün kılmıştır.**

96. (Onlara) **Kendinden derecelere, bağışlanma ve rahmet** (vermiştir.) **Allah, bağışlayandır, esirgeyendir.**

Burada iki insan grubundan söz edilmektedir: Allah yolunda malları ve canlarıyla cihad edenler (mücahidun); cihada çıkmayıp oturanlar (kaidun). Cihatta hareket vardır, oturma da ise hareketsizlik. Hareket halinde olan fedakârlık yapar, emek harcar, gayret gösterir; oturan ise rahatına bakar, herhangi bir risk almaz, yorulmaz, emek harcamaz. Bunların tabii ki eşit olmaları düşünülemez, fitri adalete aykırıdır. Her iki insan grubunun "mü'minler"den olması anlamlıdır.

İbn-i Abbas'a göre, oturanlar grubu Bedir'de savaşa katılmayanlardır.

Ayet cihada katılmayanlardan bir grubu istisna etmektedir: Özrü olanları. Bilginler bunların kötürüm kimseler olduklarını söylemişlerse de, daha geniş anlamda engelliler (körler, sakatlar), hastalar, savaş meydanına çıkamayacak kadar takatten kesilmiş yaşlıları da bu kapsama almak mümkün. Bu ayetin inişi sırasında hazır bulunan ve kendisine Hz. Peygamber (s.a.v)'in dikte ettirdiklerini bir kürek kemiğine yazan vahiy kâtiplerinden Zeyd bin Sabit **"Mü'minlerden oturanlar ile Allah yolunda mallarıyla canlarıyla cihad edenler eşit değildir"** ayeti indiğinde, gözleri görmeyen İbn-i Ümü Mektum "Ey Allah'ın Resûlü, peki cihada gücü yetmeyenlerin durumu ne olacak?" diye sorunca, özrü olanlar istisna edildi, böylelikle bu ayetle ilgili vahiy tamamlandı (Buhari, Cihad, 31; Müslim, İmare, 141; Ebu Davud, Cihad, 19). Buna göre, birbirleriyle eşit olmayanlar cihada katılanlar ile mazereti olmadığı halde cihattan kaçanlardır.

Geçerli mazereti olanlar temiz niyetleriyle kaale alınırlar. Birçok yerde bu türden istisnalar yapılmıştır (Bkz. 9/Tevbe, 91; 48/Fetih, 17). Aslolan niyettir. Bir keresinde Allah'ın Elçisi (s.a.v) bir savaştan dönerken şöyle buyurmuştur: "Andolsun, siz Medine'de bir topluluk bıraktınız. Yürüdüğünüz her yerde, kat ettiğiniz her vadide, onlar sizinle beraberdi. İşte onlar, özürleri kendilerini engellemiş bir topluluktur" (Buhari, Cihad, 35, Megazi, 81; Müslim, İmare, 159).

Yüce Allah, mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenleri, oturanlara göre "derece olarak üstün kılmış"tır. Dereceler biri diğerine göre üstün mertebe ve mevkilerdir. Bir hadis-i şerifte, her iki derece arasındaki mesafenin yer ile gök arasında olduğu belirtilmiştir (Buhari, Cihad, 4; Müslim, İmare, 116). **"Tümüne güzelliği** (cenneti) **va'detmiştir."** Burada sözü edilen güzelliğin cennet olduğu ve cihada katılanlar ile engellilere vaadedildiği söylenmiştir. Evet, cihada katılanlar da, katılmayanlar da mü'mindirler ama Yüce Allah cihada katılanlara "büyük ecirler vermek suretiyle üstün" tutmuştur. Yani hem

mevki ve mertebeleri (dereceler) farklıdır, hem de cennette sahip oldukları ecirleri. (57/Hadid, 10.) Bu Allah'ın kendinden bağışı ve rahmetidir. Çünkü "**Allah, bağışlayandır, esirgeyendir.**"

إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا
مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا
فِيهَا فَأُولَئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءَتْ مَصِيرًا ﴿٩٧﴾ إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ
مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا
﴿٩٨﴾ فَأُولَئِكَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ وَكَانَ اللَّهُ عَفُوًّا غَفُورًا ﴿٩٩﴾

97. **Melekler kendi nefislerine zulmedenlerin hayatına son verecekleri zaman derler ki: "Nerde idiniz?" onlar: "Biz, yeryüzünde zayıf bırakılmışlar** (müstaz'aflar) **idik." derler.** (Melekler de:) **"Hicret etmeniz için Allah'ın arzı geniş değil miydi?" derle. İşte onların barınma yeri cehennemdir. Ne kötü yataktır o?**

98. **Ancak erkeklerden, kadınlardan ve çocuklardan müstaz'aflar olup hiçbir çareye güç yetiremeyenler ve bir yol** (çıkış) **bulamayanlar başka.**

99. **Umulur ki Allah bunları affeder. Allah affedicidir, bağışlayıcıdır.**

Sûrenin 75. ayetinde gördüğümüz üzere "müstaz'af" kelimesinin bir anlamı gerçekte güçsüz değilken kişinin veya bir topluluğun ya telkin veya baskı altında güçten düşmesi, güçsüzleştirilmesi ve kendini böyle algılamasıdır. Bu şekli psikolojik bir ruhsal çöküntüyü ifade eder. Ancak sahiden de güçsüz ve zayıf insanlar da vardır.

İslam'ın ilk dönemlerinde bazı insanlar İslamiyet'i kabul ettikleri halde Müslümanlığı kabul etmeyen kabilelerde yaşıyorlardı. Buhari'de yer alan kayda göre bunlar hem müşriklerin sayısını arttırıyor, hem savaşta -özellikle Bedir'de- Müslümanların attığı oklarla ölüyorlardı. (Buhari, Tefsir, 4/19; Fiten, 12.) Öncelikle ayet onların durumuna işaret etmekte, bu tür insanların "kendi nefislerine zulmettiklerini, kendilerine haksızlık ettiklerini" belirtmektedir. Bugüne de onların durumunda olan insanlar vardır.

İslami hayat sosyal boyutludur. Cemaat hayatını gerektirir. İnsanlar sadece evlerinin dört duvarı arasında dini hayat yaşayamazlar, sosyal bir çevreye ihtiyaç hissederler. Bu da kişilerin kendileri gibi Müslümanların olduğu bir

toplum hayatını gerektirir. Bu, çok zorsa, o zaman hiç değilse dinlerini baskı ve engelle karşılaşmadan yaşayabilecekleri özgür bir ortamı aramaları lazım.

Ayet, birinci derecede güç yetirebilecek durumda olanların kendileri gibi Müslümanlarla bir sosyal çevre kurmalarını, ikinci derecede eğer bu mümkün değilse dinlerini özgürce yaşayabilecekleri ve tebliğlerini serbestçe yapabilecekleri bir yer ve ortam arayıp bulmalarını emretmektedir. Allah'ın arzı geniştir, bir yerde imkânsız veya çok zor olan şey, başka bir yerde mümkün olabilir. Gücü yettiği halde buna yeltenmeyenler sorumludur, bundan dolayı sorguya çekilecektir. Hiç kimse güç yoksunluğu arkasına gizlenip sorumluluktan kurtulamaz. İnkârın ve günahın kurumsallaştığı yerde yaşamaya razı olmanın bazı riskleri var. İlki mesela insan çoluk çocuğunu İslami terbiye üzere yetiştiremez, diğeri kendi dini hayatını baskıdan dolayı özgürce yaşayamaz, hatta zaman içinde farkında olmaksızın inkâr ve münkeri kanıksar, tabii hayatın olağan akışı olarak kabul etmeye başlar. Bu yüzden gücü yettiği halde zayıflığını öne sürüp İslami hükümlerin uygulandığı Medine'ye hicret etmeyenler uyarılıp korkutulmuştur. Mekke'de kalanlar vahyin nimet ve bereketinden yararlanamıyorlardı.

İnsanlar, tutum ve davranışları konusunda başkalarını ikna edecek olsalar bile, öne sürdükleri gerekçeler samimi değilse, ölüm anında veya azabı görecekleri zaman geldiğinde meleklerin çetin sorgusuyla karşı karşıya geleceklerdir: "Ne işte idiniz?" sorusu bir azardır. Bu soruyla ikiyüzlülük, samimiyetsizlik açığa çıkmış olur. Yani siz, rahatınız bozulur diye veya vatanınızdan ayrılmayı göze almadığınız için inancınızı özgürce yaşayabileceğiniz yere hicret etmediniz. Bu sizin sahiden güçsüz olduğunuzdan değil, kendinizi ve başkalarını kandırma isteğinizden kaynaklanıyordu. Belki yurdunuzda rahattınız ama Allah'ın arzı geniştir, yeryüzünde inancınızı özgürce yaşayabileceğiniz başka yurtlar da bulabilirdiniz ama siz diğer Müslümanlar gibi rahatınızı bozmak istemediniz.

Hicret öylesine amir bir hükümdür ki, yerine getirmemek cehennem azabına sebebiyet verir. Bunun anlaşılır sebepleri vardır. İlk dönemlerde Mekke'den Medine'ye hicret etmek, Hz. Peygamber'i ve ilk cemaati hem fiziki hem demografik yönden desteklemek anlamına geliyordu. Dahası hicret edenler, özgür bir ortamda dinlerini rahatça yaşayabiliyor, tebliğlerini serbestçe yapabiliyorlardı. İnkârın ve isyanın hüküm sürdüğü bir sosyal çevrede yaşamaya devam etmenin uzun vadede bazı sakıncaları var. Mesela zaman içinde kişiler mü'min olsalar bile, bazı günah ve isyanları kanıksayabilirler, sıradan, olağanmış gibi algılayabilirler. Maddi, sosyal ve manevi çabalarıyla isyanın ve inkârın

kurumsallaştığı sosyal ve politik bir çevreyi takviye ederler. En önemlisi böyle bir sosyal çevrede dini hayat bireyselleşir, cemaat hayatı zayıflar, böylelikle din toplumsal ve kamusal boyutlardan uzaklaşmış olur.

Tabii ki sahiden içinde yaşadığı sosyal çevreyi terketmeye güç yetiremeyenler elbette bundan istisnadır. Yaşlı erkekler, kadınlar, çocuklar, hastalar, engelliler vs. Bunlar "çıkış yolu veya çare (hile) bulamazlar yani hem ne yapacaklarını bilmiyorlar, hem bilseler de yapmaya güçleri ve imkânları yetmez. İbn-i Abbas, kendini ve annesini kastederek, "Biz tam da öyleydik" demiştir. Kendisi hayli küçüktü, annesi Haris kızı Ümmü'l-fadl hayli yaşlıydı. Böyleleri zaten güçlerinin yetmediği şeylerden sorumlu tutulmazlar (2/Bakara, 286). Denir ki, bu ayet kendisine ulaştığında Cündeb bin Damre, çocuklarından kendisini sedyeye koyup Medine'ye götürmelerini istedi, çocukları öyle yaptılar ancak ağır hasta idi, bünyesi dayanamadı, yolda vefat etti.

وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاغَمًا كَثِيرًا وَسَعَةً وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٠٠﴾

100. Allah yolunda hicret eden, yeryüzünde barınacak çok yer de bulur, genişlik (ve bolluk) **da. Allah'a ve Resûlü'ne hicret etmek üzere evinden çıkan, sonra kendisine ölüm gelen kişinin ecri şüphesiz Allah'a düşmüştür. Allah, bağışlayıcıdır, esirgeyicidir.**

Bir fıkıh kaidesi gereğince "zararın giderilmesi faydanın elde edilmesinden önemlidir. (Def'i mazarrat celbi menafiden evladır)" Hicret etmekten maksat, siyasi, askeri ve sosyo-kültürel baskının kalkması, özgür bir ortama gidilmesidir. Bu zararın def'i anlamına gelir. Faydanın temini ise iki şekilde olabilir: Biri, özgür bir ortamda insanlar dinlerini serbestçe yaşayabilirler, tebliğlerini herhangi bir engelle karşılaşmadan yapabilirler. Yani hem sözlü hem görünür anlamda ifade özgürlüklerine kavuşurlar. İkinci önemli faydası, hiç ummadıkları nimet ve imkânlara sahip olabilirler.

"**Murağam**" gidilecek, hicret edilecek yer anlamına gelir. Müslüman olup dinini özgürce yaşamak istediği için, yurdunu terkeden kişi, bunu kendi yurttaşlarına, kavmine rağmen yapar yani artık onlardan kopar, ayrılır. Kureyşliler, Müslümanların Mekke'den hicret etmelerine izin vermek istemiyorlardı, böylelikle alıkoyabildiklerinin burunlarını yere sürttüklerini, onurlarını kırdıklarını düşünüyorlardı. Habeşistan'a ilk hicret eden Müslümanları ta oraya kadar

gidip takip edip geri getirmek istemişlerdi. İşte hicret buna rağmen başarılmış bir eylemdir. Hicret edebilenler, bu sefer onlar kendilerine baskı yapanların burunlarını sürtmüş oluyorlardı.

Buna niyet etti mi, Allah'ın izniyle gidecek bir yer bulur, orada Allah kendisine yeni imkânlar ve nimetler bağışlar. Çünkü insanı yurdunu terketmekten alıkoyan faktörlerden biri, işinin gücünün bozulmasından, ticaretinin aksamasından, geçim derdine düşmesinden kaygı duymasıdır. "Vasa'a" yerin genişliğinden veya yeryüzünde yol almaktan kinaye bol rızık, nimet, yeni imkânlar ve avantajlar demektir. Hicret edenler Allah'ın izniyle yeni imkânlara sahip olur. Çünkü hicret ettikleri yerde tutunmak için gayret etmek zorundadırlar, yerleşiklerin rehavetine kapılmazlar, yeni ve muazzam bir enerji biriktirirler. **İbn-i Haldun**'un bedevilerin ortaya koyduğu enerjinin zaman içinde onları, iç enerjilerini tüketen hadarilerin yerine geçirmesini buna bağlamıştır. Bu bugün de karşılaştığımız sosyal ve demografik bir fenomendir. Savaşlar, iç çatışmalar, ekolojik afet ve felaketler, baskı rejimleri, aşırı yoksul ve açlık gibi sebeplerle milyonlarca insan yerini yurdunu terketmek zorunda kalıp mülteci (muhacir) durumuna düşmektedir. Beşeri kitlesel göçlerin başlangıcında dramlar varsa da, zamanla yepyeni beşeri hamlelerin ve oluşumuna kaynaklık eder. Tarihte büyük devletlerin ve medeniyetlerin kuruluşlarına dikkatle baktığımızda her büyük beşeri hamlenin öncesinde muazzam bir hicretin yattığını tespit etmek mümkündür. Bu, ilk anda muhacirlerle yerleşikler arasında çeşitli ölçeklerde ve seviyelerde birtakım gerilimlere sebebiyet verse bile, zaman içinde muhacirler yerleşiklerin yerini alır ve yeni bir sosyo-ekonomik hamlenin gerçekleştirilmesini sağlar.

"Allah'a ve Resûlü'ne hicret"in çeşitli versiyonları vardır. Bu küçük ölçekli kopmalar, sosyal çevreden ayrılmalar, bazı insanlardan veya beşeri ortamlardan uzaklaşmalar şeklinde vuku bulabilir. Mesela dine karşı saygısızlığın hüküm sürdüğü bir sosyal çevreyi hemen terketmek lazımdır (6/En'am, 68). Günah ve isyanın kurumsallaştığı, kirin her yere sıçradığı sosyal bir çevreden ayrılmak, Allah'a ve Resûlü'ne hicret etmek demektir, bunu geçmişte peygamberler de yapmışlardır (Bkz. 29/Ankebut, 26; 37/Saffat, 99; 28/Kasas, 21).

Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Yapılan işler niyetlere göredir. Herkes yaptığı işin karşılığını niyetine göre alır. Kimin niyeti Allah'a ve Resûlü'ne varmak, onlara hicret etmek ise, eline geçecek sevap da Allah'a ve Resûlü'ne hicret sevabıdır. Kim de elde edeceği dünyalığa veya evleneceği bir kadına kavuşmak için yola çıkmışsa, onun hicreti de hicret ettiği şeye göre değerlendirilir." (Buhari, Bed'ul vahiy, 1; İman, 41; Müslim, İmarat, 155).

Hicrette amel ve sonuç önemli olduğu kadar samimi ve temiz niyet de önemlidir, hatta niyet amelden önce gelir. "**Allah'a ve Resûlü'ne hicret etmek üzere evinden çıkan, sonra kendisine ölüm gelen kişinin ecri şüphesiz Allah'a düşmüştür**..." Niyetlendiği halde hicret edemeyen ancak samimiyetle teşebbüste bulunan kişi şayet ölecek olursa, onun ecri Allah'a aittir. Tıpkı yukarıda hasta haliyle çocuklarından kendisini Medine'ye götürmelerini isteyen ve yolda vefat eden Cündeb bin Damre gibi. Nitekim bu ayetin kendisi hakkında indiği söylenmiştir (Suyuti) Allah bağışlayıcıdır, esirgeyicidir. (Bkz. 16/Nahl, 41).

وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَوٰةِ
إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا ۚ إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُبِينًا
﴿١٠١﴾ وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَوٰةَ فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ
وَلْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ فَإِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَائِكُمْ ۖ وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ
أُخْرَىٰ لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ ۗ وَدَّ
الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ
مَيْلَةً وَاحِدَةً ۚ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ أَذًى مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ
مَرْضَىٰ أَنْ تَضَعُوا أَسْلِحَتَكُمْ ۖ وَخُذُوا حِذْرَكُمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ
عَذَابًا مُهِينًا ﴿١٠٢﴾

101. Yeryüzünde adım attığınızda (yolculuğa ya da savaşa çıktığınızda), **kâfirlerin size bir kötülük yapmalarından korkarsanız, namazı kısaltmanızda sizin için bir sakınca yoktur. Şüphesiz kâfirler, sizin apaçık düşmanlarınızdır.**

102. İçlerinde olup onlara namazı kıldırdığında, onlardan bir grup, seninle birlikte dursun ve silahlarını (yanlarına) **alsın; böylece onlar secde ettiklerinde, arkalarınızda olsunlar. Namazlarını kılmayan diğer grup gelip seninle namaz kılsınlar, onlar da 'korunma araçlarını' ve silahlarını alsınlar. Küfredenler, size apansız bir baskın yapabilmek için, sizin silahlarınızdan ve emtianız** (erzak ve mühimmatınız)**dan ayrılmış olmanızı isterler. Yağmur dolayısıyla bir güçlüğünüz varsa veya hastaysanız, silahlarınızı bırakmanızda size bir sorumluluk yoktur. Korunma tedbirlerinizi alın. Şüphesiz Allah kâfirler için aşağılatıcı bir azap hazırlamıştır.**

Bu iki ayet savaş zamanlarında kılınacak namazla ilgili hükümleri düzenlemektedir. Savaş ortamında açık bir tehlikenin söz konusu olduğu durumlarda kılınan namaza "Salat'ul-havf (korku namazı)" denir. Sadece savaş değil, can tehlikesinin olduğu başka durumlarda da (sel, yangın, deprem, şiddetli kasırga, heyelan vs.) kılınan namaza da Salatu'l-havf denir. (2/Bakara, 239.)

Can korkusunun olduğu bir ortamda namaz kısaltılır. Ayet diğer sefer (ticari, turistik, bilimsel toplantı, sıla-i rahim, iş amaçlı gezi) hallerinde kısaltılabilecek namazlarla ilgili değildir. Savaşla ilgilidir, can korkusu söz konusu ise, iki rekât olan namaz 1 rekât olarak kılınır. Hz. Aişe (r.a.)'den gelen bir hadise göre "Başlangıçta namaz iki rekât olarak farz kılındı. Hicretten sonra sefer namazları yine iki rekât olarak kılındı, sonra sefer halinde olmayan (hadari) namazlar arttırıldı." (Buhari, Salat, 1). Yani sefer halinde değilken, namaz iki rekât kılınırken dört rekâta çıkartılmış oldu. Hz. Ömer (r.a.) de, vurgulayarak "Muhammed (s.a.v)'in kendi diliyle buyurduğuna göre seferi namaz iki rekâttır, Cuma namazı iki rekâttır, bayram namazı iki rekâttır. Bunlar tamdır, kısaltılmış değildir" (Müslim, Müsafirin, 4; Ebu Davud, Sefer, 1; İbn-i Mace, İkamet, 73). Bu da bize gösteriyor ki, başlangıçta öğlen, ikindi ve yatsı namazlarında kıldığımız farz namazlar iki rekâttı, sonra dörde çıkarılmışlardır.

Savaş ortamında namazın kısaltılması demek zaten iki rekât olan farz namazı 1 rekât olarak kılınması anlamına gelir. İbn-i Abbas, İbn-i Ömer, Cabir bin Abdullah ve Ebu Hanife bu görüştedirler. Yani seferdeki namaz dört rekât kılınmaz, asli sayısınca iki rekât olarak kılınır. Tabii ki sabah namazı iki, akşam namazı da üç rekât kılınır. İbn-i Abbas ve Cübeyr b. Mut'im şunu rivayet etmişlerdir: "Namaz ikamet halinde (mukimler için) dört, yolculukta (seferi) iki ve korku halinde tek rekât olarak farz kılındı" (Müslim, Salatu'l-müsafirin, 5-6; Nesai, Salat, 3). Kur'an-ı Kerim'de sadece "korku ve mukimlerin namazı" yazılıdır, seferi namaz yoktur diyenlere Abdullah ibn-i Ömer şunu demiştir: "Biz hiçbir şey bilmez iken, Yüce Allah, Muhammed'i peygamber olarak gönderdi; biz sadece onun yaptıklarına bakıp yapıyoruz". (Muvatta, Kasru's-salat, 7). Bu cevap, bize dini pratiklerimizde ama özellikle ibadetlerde Hz. Peygamber (s.a.v)'i referans almamız gerektiğini göstermektedir.

Hz. Peygamber (s.a.v)'in savaştaki tatbikatı ve sonraki iki halifenin savaştaki tatbikatına bakıldığında korku namazı şöyle kılınır: Askerler iki bölüğe ayrılır, ilk bölük kumandan olan imamın arkasında saf tutar, kamet getirir, kıyamı yapar, rükûa gider, iki defa secdeye kapanır, ikinci secdeden sonra namazdan çıkar, ikinci bölük saf tutup ikinci rekâtı kılar. Böylelikle her bölük bir rekât, imam ise iki rekât kılmış olur. Hz. Peygamber, Zikurada ve Zatu'r-Rika'da

korku namazını bu şekilde kıldırmıştır (Bkz. Nesai, salatu'l-havf, 5, 9, 17; Müsned, III, 298). Fiili çarpışma vuku bulmuşsa, namaz ertelenir, kazaya bırakılır. Sadece tekbir getirmenin de yeterli olacağını söyleyenler vardır. Ancak rivayetler Hz. Peygamber'in, Ahzap günü öğle ve ikindi namazlarını kazaya bıraktığını haber vermektedir. Akşam namazından önce öğle ve ikindi namazlarının farzlarını kaza etmiş, sonra akşam ve yatsıyı kılmıştır.

Korku namazında silahlar askerlerin üzerinde olur, bu ihtiyaten alınmış bir tedbirdir, çünkü düşman aniden saldırabilir. Ancak yağmur, hastalık veya başka mücbir sebepler söz konusuysa, asker silahını yanına koyabilir.

İbn-i Abbas, "Korku namazı bir rekâttır" demiştir, buna göre seferi halde kılınan namaz kısaltılmış değil, zaten sayı olarak (öğle, ikindi ve yatsı) iki rekât olduklarından tam kılınmaktadırlar. Sefer halinin ne zaman başladığı, kişinin mukim olduğu yerden (evinden) kaç kilometre sonra başladığı konusunda çeşitli rivayetler vardır. Üç mil diyenler olduğu gibi bir fersah (dokuz mil) diyenler; bir günlük, iki günlük veya üç günlük mesafeyi sefer mesafesi kabul edenler vardır. Genel kabul gören görüş 81 km. den sonra sefer halinin başladığı söylenebilir. Seferde her hâlükârda normal zamanlarda dört rekât kıldığımız farz namazları ilk asıllarına yani iki rekâta düşürmek gerekir. İbn-i Abbas ve İbn-i Ömer'den gelen bir rivayete göre, Hz. Peygamber (s.a.v), Mekke'den Medine'ye bir yolculuk yaptıklarını, tamamen güvenlik içinde oldukları halde dört rekâtlı farz namazları ikişer rekât kıldığını söylemişlerdir. (Tirmizi, Salat, 391; Müsned, I, 354.) Müslim'de yer alan bir rivayette ise, Hz. Ömer'in "Kendimizi güvende hissettiğimiz yerde namazı nasıl kısaltabiliriz?" diye sormuş, durum Hz. Peygamber (s.a.v)'e iletildiğinde "Bu Allah'ın size bağışı olan bir sadakadır; bağışını/ikramını kabul ediniz" (Müsafirin, 4; Ebu Davud, Sefer, 1) buyurmuştur. Enes bin Malik de, Hz. Peygamber'le Medine'den Mekke'ye bir yolculuk yaptıklarını, Mekke'de on gün kaldıklarını, Medine'ye dönünceye kadar Peygamber'in dört rekâtlı farz namazları ikişer kıldırdığını belirtmiştir. (Buhari, taksiru's Salat, 1; Müslim, Müsafirin, 15.) (Ayrıca bkz. 2/Bakara, 239. ayetin açıklaması).

"Şüphesiz kâfirler, sizin apaçık düşmanlarınızdır." Namazı kısaltmanın sebebi savaş halindeki tehlikedir. Çünkü inkârcılar Müslümanların düşmanlarıdırlar, ibadet etmelerine fırsat vermezler, onların namaz vakitlerini gözetleyip saldırıda bulunabilirler. Namazın kısaltılması, silahların taşınması birer korunma tedbiridir.

"Onlar da 'korunma araçlarını' ve silahlarını alsınlar. Küfredenler, size apansız bir baskın yapabilmek için, sizin silahlarınızdan ve emtia-

nız (erzak ve mühimmatınız)**dan ayrılmış olmanızı isterler"** pasajı, aslında barış zamanında Müslümanların askeri ve ekonomik olarak donanımlı olmaları gerektiğini ima etmektedir. Çünkü savaş sırasında kişiyi koruyan silahıdır, yere bırakmışsa düşmanın açık hedefi olur, öyleyse savaş olmadığı zamanda da Müslüman askeri ve ekonomik olarak güç tedarik etmek, muhtemel bir saldırı karşısında hazırlıklı olmak durumundadır. Bu ayet Enfal sûresinde (8/60) "**savaş için kuvvet ve besili atların hazırlanması**"nı emreden ayetle tetabuk halindedir.

Diğer önemli husus şudur: Savaş sırasında dahi namaz ihmal edilmez, namaz için de silah bırakılmaz. Bu, yine bize barış zamanında Müslüman bir ülkenin salt askeri güçle ayakta durma hatasına düşmemesi veya aksine, hayatı namaz ve dualarla geçirirken askeri ve ekonomik tedbir ve donanımların ihmal edilmemesi gerektiğini ima etmektedir. Güç ve kuvvet (erzak ve silah) dünyayı, namaz ahireti simgeliyorsa, savaş zamanında olduğu gibi barış zamanında da ikisi arasında denge kurmak gerekir. Bu ikisinden biri diğerini tamamen ihmal edecek veya fonksiyonlarını iptal edecek hale gelirse Müslüman toplum da asli fonksiyonunu ve misyonunu kaybeder.

فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلٰوةَ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلٰى جُنُوبِكُمْ ۚ فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلٰوةَ ۚ إِنَّ الصَّلٰوةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا ﴿١٠٣﴾

103. Namazı bitirdiğinizde, Allah'ı ayaktayken, otururken ve yan yatarken zikredin. Artık 'güvenliğe kavuşursanız' namazı dosdoğru kılın. Çünkü namaz, mü'minler üzerinde vakitleri belirlenmiş bir farzdır.

Namazın bitiminde ayakta, otururken ve yan yatarken (uzanırken) Allah'ın zikrinin emredilmesi, korku hali geçtikten sonraki normal duruma geçişe işaret etmektedir. Savaş ortamında namaz kısaltılmıştı, şimdi ise normal hale geçildi, namazın aslı, özü olan Allah'ı zikretmeyi her pozisyonda yerine getirmek gerekir. Savaş veya korkunun söz konusu olduğu ortamlarda dahi namaz ihmal edilmez, çünkü namazın özü Allah'ın zikredilmesi, yüceltilmesi ve daima mü'minin kalbinde olmasıdır. Belki de insanın en çok böylesi kritik zamanlarda namaza yani Allah'ı zikretmeye, O'nun yardımını ve desteğini almaya ihtiyacı vardır.

"**Yazılmış kitap**" ibaresinin iki anlamı olduğu söylenmiştir:

a) Namaz "mü'minler üzerine farz kılınmış" bir ibadettir. "**Yazılmış kitap**" ibaresi "farz olarak emredilen ibadet"i ifade eder. Levhalar üzerine kazılarak yazılmış yazı nasıl sabit ise, namaz da öyle sabittir, farz bir ibadettir. Oruç için de aynı ifade kullanılmaktadır: "Ey iman edenler, sizden öncekilere yazıldığı gibi oruç da size yazıldı" yani bir ibadet olarak farz kılındı (Bkz. 2/Bakara, 183).

b) "Vakitleri belli" demektir. Tek bir vakitte ve topluca değil, ayrı ayrı vakitlerde kılınır: Sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı. Yine belli vakitlerde kılınan Cuma ve bayram namazları vardır. Oruç da "sayılı günlerdir" (2/Bakara, 184).

Namaz, İslam'ın merkezi ibadetlerinden biridir, beş şartın ikincisidir. Çoğulu "sılal" olan kelime, insan ile Rabbi arasındaki vasıtasız ilişkiye, iletişime işaret eder. "Namaz", sözlükte dua demektir: "Doğrusu senin duan onlar için 'bir sükûn(et) ve huzur'dur" (9/Tevbe, 103) ayetinde geçen "salat" duadır; "(وَصَلِّ عَلَيْهِمْ) Onlar için salat et, dua et" demektir. Istılahta ise "Allah'a ibadet maksadıyla belli söz ve fiillerle yapılan ibadettir ki, başlangıcı iftitah tekbiri (yani namaza başlarken getirilen tekbir), bitişi selamdır."

Diğer ibadetlerden oruç ve zekât yılda bir kere yerine getirilir. Hac, hayatta bir kere yerine getirilmesi gereken bir ibadettir. Namaz ise ömür boyu ve hergün beş vakit olarak emredilmiştir. Her namazı kendi vaktinde kılmak gerekir. Namazın vakitleri Hz. Peygamber tarafından açık bir biçimde belirtilmiştir. Mamafih Kur'an-ı Kerim'den bu vakitleri tespit etmek mümkündür (Bkz. Sabah namazı: 17/İsra, 17. Öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazları: 11/Hud, 114; 20/Taha, 130; 30/Rum, 17-18. Teheccüd namazı: 73/Müzzemmil, 2-4; 17/İsra, 78-79; 51/Zariyat, 17; 76/İnsan, 26).

Namaz ile insan tarihi ve insan ömrü arasında benzerlikler vardır. Tarih şafak vaktinde başladı ki, bu Hz. Âdem'in yeryüzüne ayak bastığı ilk gündür. Hz. İbrahim'le zirveye ulaştı, güneşin tepede olması gibi. İkindi vaktinde (asr) Hz. Peygamber (s.a.v) geldi. Tarihin gün dönümü akşama (gurub) doğru ilerlemektedir. Çevrimi tamamlayacak olan yatsı zamanın başlamasıdır. Hepimiz ait olduğumuz yere, Allah'ın Huzuru'na döneceğiz. İnsan da sabah vakti doğar, öğle vakti yetişkin olur, ikindi vakti olgunlaşır, akşam vakti yaşlanır ve yatsı vakti ışığa/hayata veda eder.

Bütün dinlerde ibadet, seremoni ve çeşitli ritüeller, sıralı, ahenkli hareketler yerine getirilir. Bu insanı hem kendi iç dünyasında hem varlık âleminde varolan düzene ve harmoniye katmanın yolu ve yöntemidir. Namaz tarihsel ve evrensel bir ibadet formudur. Diğer dinlerde varolan aşkın/ilahi bir güce tapınma hareketlerini kendinde toplamış, kadim ibadet şekillerini asıllarına

irca etmiştir. Rükünleriyle varlığın lisan-ı haliyle Allah'a boyun eğişini simgelemektedir. Kıyam, rükû, sücûd ve kuuda baktığımızda varlık âlemindeki diğer bütün varlıkların kendi konumlarında Allah'a itaat etmelerinin insan tarafından namazda tekrar edildiğini görmekteyiz. İnsan dimdik ağaçlar gibi ayakta durur, ufuklar gibi eğilir, ovalar gibi yere kapanır, dağlar gibi yere oturur ve her pozisyonda onlarla beraber Allah'a kulluk eder, O'nun ismini yüceltir. Geçmiş peygamberler de namaz kılmak ve namaz kılmayı emretmekle yükümlü kılınmıştır: "Meryem, Rabbine gönülden itaatte bulun, secde et ve rükû edenlerle birlikte rükû et." (3/Âl-i İmran, 43. Ayrıca bkz. 22/Hac, 26. ayetin tefsiri).

وَلَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ إِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ ۖ وَتَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ مَا لَا يَرْجُونَ ۗ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٠٤﴾

104. (Düşmanınız olan) **Topluluğu aramakta gevşeklik göstermeyin. Siz acı çekiyorsanız, şüphesiz onlar da, sizin acı çektiğiniz gibi acı çekiyorlar. Oysa siz, onların umut etmediklerini Allah'tan umuyorsunuz. Allah, bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.**

Bu ayet, bazılarının zannettiği gibi düşmanın, savaş meydanı dışında da takip edilmesi, korkutulması ve savaştan caydırılması eyleminden ibaret değildir. Tabii ki, etkisiz hale gelmesinden emin olununcaya kadar düşman takip edilmelidir, bunu savaş halinin özel konjonktürü tayin edecektir; hatta savaşta üstün durumda iken gevşeklik gösterip barışa da yanaşılmaz (47/Muhammed, 35). Bu ayet, düşmanın takibi yanında sürekli teyakkuz halini de ima eder. "Su uyur düşman uyumaz" özdeyişi, daimi hazırlık halinin lüzumunu gösterir. Aslolan barıştır "Sulh hayırlıdır" (4/132) ama bir Latin atasözünde söylendiği gibi "barış istiyorsan, savaşa hazır ol (Si vis pacem para bellum)." Romalı hatip **Cicero** "Barış isteyen, savaşı göze alır" der. **Aristo**, "Savaş, barışın aracı olmalı" demişti. Ancak maalesef yeryüzünden savaşlar eksik olmuyor. **Abdulhak Molla** bu fikri şöyle ifade etmiştir:

"Bu mesel ile bulur cümle düvel fevz-felah
Hazır ol cenge, istiyorsan sulh-u salah!"

Daha derinde birbirine düşmanlık besleyip savaşanların karşılıklı acılar çektiğini anlıyoruz. Taraflar acı çeker, elem duyar. Yaralar karşılıklıdır. Daha önce Âl-i İmran sûresinde (3/140) "Eğer bir yara aldıysanız, o kavme de benzeri bir yara değmiştir. İşte o günleri biz onları insanlar arasında devrettirip dururuz. Bu, Allah'ın imân edenleri belirtip-ayırması ve sizden şahitler (veya

şehitler) edinmesi içindir. Allah, zulmedenleri sevmez" buyrulmuştu. Bu ayet aynı anlam çerçevesinde Müslümanların haklı ve adil bir dava için her zaman savaşa hazır olmaları gerektiğini tekrar etmektedir.

Tabii ki savaş istenmeyen bir durumdur, savaşı temenni etmek doğru değildir ama savaş kaçınılmaz olduğu zaman sabretmek ve sonuna kadar savaşmak gerekir. Savaşta çekilen acının bir benzerini düşman da çeker. Müslümanlar acı çekiyorsa, yara alıyorsa onları mutlu kılan şey a) Haklı bir dava adına savaşmaları, b) Şehit veya gazi olduklarında sevabını ve ecrini Allah'tan ummalarıdır. Haksız tahakküm, işgal, sömürü, yağma, talan ve salt dünyevi çıkar (ganimet için fetih) adına savaşa girenler aynı avantajlara sahip değildirler. Buna rağmen acı çekmeyi, yara almayı göze alıyorlarsa, Allah'a ve ahirete inanan ve kendilerini hak, adalet, özgürlük ve yüksek ahlaki erdemlere adayan Müslümanlar hayda hayda savaşta acı çekmeyi, yara almayı göze alırlar. İslam noktayı nazarında haklı bir savaş, İ'lay-ı kelimetullah (Allah'ın ismini/kelimesini yüceltmek), baskılara son vermek ve eğer dışarıdan bir saldırı varsa bunu püskürterek İslam yurdunun güvenliğini sağlamaktır. Müslümanlar, üzerinde yaşadıkları topraklar üzerinde tam bağımsız ve hükümran olduklarında Allah'ın hükümlerini özgürce icra edebilir, ilahi rızaya uygun bir hayat yaşayabilirler.

Amacı bu şekilde belirlenmiş savaş İslam'ın ve insanlığın huzur ve mutluluğu için gereklidir. Haklı ve adil bir savaşa katıldıklarında Müslümanlar, şehitlik veya gaziliği umarlar, asla cepheyi terketmezler. Umdukları güzel sonuçlar, dünya ve ahiretteki nimet ve bağışlar, inkârcılar ve mütegallibe güçler için söz konusu değildir, onlar ebedi bir nimetten ebediyyen mahrumdurlar. Tarih eninde sonunda iyinin, adaletin, hukukun ve ahlaki hayatın gerçekleşeceği mutlu bir hedefe doğru ilerlemektedir. Bunun ifadesi "Allah, dinini diğer bütün dinlere üstün kılacaktır, müşrikler hoş görmeseler bile" (61/Saf, 9). Eğer bu eninde sonunda gerçekleşeceği bir vaad ise -ki elbette öyledir-, insana yakışan böyle bir tarih kendi diyalektiği içinde akıp giderken, doğruların, hak ve hakikatin, adalet ve özgürlüğün yanında yer alıp gerektiğinde bedel ödemesidir.

Yüce Allah, kimin hangi niyet ve gaye ile savaşıp acıyı göze aldığını herkesten daha iyi bilir; her neye hüküm vermişse bir hikmete mebni olarak hükmünü vermiştir.

إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا ﴿١٠٥﴾ وَاسْتَغْفِرِ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٠٦﴾

105. Şüphesiz, Allah'ın sana gösterdiği gibi insanlar arasında hükmetmen için biz sana Kitab'ı hak olarak indirdik. (Sakın) **Hainlerin savunucusu olma.**

106. Ve Allah'tan bağışlanma dile. Gerçekten Allah, bağışlayandır, esirgeyendir.

105. ayet Kur'an-ı Kerim'in insanlar arasındaki ilişkilerin ana zeminini oluşturmak, hükümlerin esaslarını belirlemek üzere Allah tarafından indirildiğini sarahaten belirtmektedir. Kur'an sadece manevi sevap almak üzere okunmaz, hükümleriyle dünyevi hayatı, toplumsal ve kamusal ilişkileri düzenlemek üzere okunur, üzerinde tefekkür edilir, her dönemin ana ihtiyaçlarına ve somut sorunlarına cevap verir, çıkış yolları gösterir. Harikulade hatlarla yazılan, altın mahfazalar içinde bulundurulan, işlemeleri rahleler üzerinde konulan ve üzerinde tefekkür edilmeden gece gündüz okunan Kur'an'ın, vahyediliş maksadına uygun bir makama sahip olduğu söylenemez. Vahyedilme maksadı hayata yön vermek, hayata hayat kazandırmaktır. Bu maksatla ve hak olarak indirilmiştir. Kur'an'ın hükümlerinden biri hayattaki herhangi bir meseleye tatbik edilecekse hüküm ile hayat arasındaki bağın çok yönlü araştırılması lazım. Somut bir olay üzerinden 105. ayet bize bunu öğretmektedir.

Bu ayetin nüzul sebebi, bize neyi anlatmaya çalıştığını anlamak bakımından önemlidir. Çoğunluğun kabul ettiği görüşe göre ayet, **Rifa**'a adında yeni Müslüman olmuş birinin evinden içinde bir zırh ve kılıç olan bir un çuvalını çalan **Tu'me bin Ubeyrık** hakkında indirilmiştir. Tu'me -bu isim Ta'me ve Ti'ma olarak da okunmuştur-, yakalanacağından korktuğu için çuvalı götürüp tanıdığı bir Yahudi'nin evine emanet olarak bırakmıştır. (Bir görüşe göre Lebid bin Sehl'dir.) Ancak iz sürenler önce Tu'me'nin evine gittiler, o da çuvalı Yahudi'nin çaldığını söyleyip suçu başkasının üstüne atmak istedi. Tabii ki Yahudi, çuvalı Tu'me'nin kendisine emanet olarak bıraktığını söyleyince dava Hz. Peygamber'e intikal etti. Tu'me'nin akrabaları Hz. Peygamber'e gelerek adamlarını temize çıkarmasını ve Yahudi'nin cezalandırılmasını istemişti. Müslüman (görünümlü münafık) olması hasebiyle Hz. Peygamber, Tu'me'nin lehinde karar verecekken -muhtemelen kalbi ona kaymış olabilir-, olayın iç yüzünü aydınlatan bu ayet indi. (Tirmizi, Tefsir, 4/22.) Bazılarına göre de, durumdan pek emin olmayan Hz. Peygamber, bu konuda kendisine vahiy gelmesini bekledi.

Durum açıklığa kavuşunca suçlunun Tu'me olduğu anlaşıldı, bu şahıs cezadan kurtulmak için Mekke'ye kaçıp dinden döndü, sonra Hayber'e geçip yine hırsızlık yaptığı sırada bir duvarın altında kalarak öldü. Müslüman veya Yahu-

di olsun, burada önemli olan suçsuz birinin iftiraya uğraması, Hz. Peygamber (s.a.v)'in olayın iç yüzünden habersiz olarak neredeyse suçsuz biri hakkında karar verebilecek olmasıdır.

Olayın birkaç boyutu var: İlki, işlediği bir suçu başkasına atanlar hakikatte büyük bir günah işlemektedirler ve "Onlar kendilerinden başka kimseyi saptıramazlar" (4/Nisa, 113). Gerçek bu dünyada hâkimin ve hukukun gözünden kaçsa bile, ahirette eninde sonunda ortaya çıkacaktır. Bu da suçluların iki kat cezaya çarptırılmasına sebep olacaktır: Biri işledikleri suçun kendisi, diğeri masumlara attıkları iftira suçu.

Tu'me olayında gerçeği ortaya çıkaran Yüce Allah'tır. Ama bundan hareketle hüküm koyma yetkisinin sadece Allah'a ait olduğu da belirtilmiş olmaktadır. Bu, hüküm koyma hakkının son tahlilde yalnızca Allah'a ait bir yetki olduğunu gösteriyor. Hz. Peygamber "sünnet" dairesinde hüküm koyma yetkisine sahip ise de bu, Allah'ın ona verdiği bir yetkidir ve Allah'ın ona "gösterip bildirdiği, öğrettiği gibi" hükmetmek durumundadır. Hüküm konusunda Hz. Peygamber (s.a.v)'in durumu bu iken, diğer insanların kendi başlarına hüküm koymaya kalkışmaları nasıl izah edilebilir? Hz. Peygamber'in koyduğu hükümler "Allah'ın ona göstermesi"yle olduğundan, gözün gördüğünü apaçık görmesi gibi hükümleri kesin, doğru ve hakka uygundur, yakin bilgi ifade etmektedir. Hz. Peygamber'in hükümleri kuvvet, açıklık ve kesinlik bakımından, gözün gördüğü şeyler gibidir yani berrak ve adildir. Hz. Ömer "Hiç kimse 'Allah'ın bana gösterdiği gibi hükmettim' demesin, böyle bir iddiada bulunmasın. Çünkü Yüce Allah bu vasfı sadece Peygamberine vermiştir. Bizden birinin görüşü kesin bilgi değil, zan ifade eder" demiştir.

Buna rağmen, Hz. Peygamber (s.a.v) insanlar arasındaki ihtilaflara baktığı zaman gerekli uyarıyı yapma lüzumunu hissetmiştir: "Ben de sizin gibi bir insanım. Bana davalar gelir. Belki kiminiz diğerinden daha güzel (etkileyici) konuşur, ben de onun doğru söylediğini sanıp lehine karar verebilirim. Kime bir Müslümanın hakkı (geçecek şekilde) hükmetmiş isem, bilsin ki o ateşten bir parçadır. İsteyen alsın, isteyen bıraksın" (Buhari, Şehadet, 27; Müslim, Akziya, 4; Müsned, IV, 320.)

"(Sakın) **Hainlerin savunucusu olma.**" Ayet cürüm işleyenleri, hırsızlık ve yolsuzluğa karışanları "hain" olarak tanımlayıp Hz. Peygamber'e ve dolayısıyla kıyamete kadar gelecek bütün mü'minlere "hainlerin yanında durmayın, onları savunmayın" uyarısında bulunuyor. "Hasm" aslında uç, köşe, açının bir tarafı veya uçlardan biri demek olup davalaşan kişi(ler) anlamına gelir. Birbiriyle davalaşanlar iki uçtadırlar, birbirlerine hasımdırlar. Ayet, Hz. Peygamber (s.a.v)'e

hainlerin savunucusu olmamasını emretmektedir. Yani biri davasında haksız ise, suç işleyip bir başkasına atmışsa veya suçunu gizliyorsa, bile bile savunulmaz veya tersinden masum biri suçlanmaz. Bu, günümüzde avukatlık ve savcılık mesleklerini yakından ilgilendiren önemli bir uyarıdır. Maalesef bazen avukatlar kimin davasını almışlarsa, müvekkillerinin suçlu olup olmadıklarına bakmaksızın vargüçleriyle onları teberri ettirmeye çalışmaktadırlar. Bunun için hukuki boşluklardan, mevzuat ve yasal nüanslardan azami derecede istifade eder, sonuç itibariyle hukuku suistimal etmektedirler. Savcılar da, birini suçlu gösterip ona ceza verdirmek için benzer yolları ve taktikleri takip etmektedirler. Oysa bir hırsızı veya bir katili bile bile savunmak veya masum bir insanı suçlamak adaletin temelden sarsılmasına, toplumsal düzenin altüst olmasına sebebiyet verir.

Suçlu her kim olursa olsun, ferdi suçuyla ele alınması, ailesi, yakınları, partisi, kabilesi veya tabiiyetinin verilecek kararlarda herhangi bir etkiye sahip olmaması gerekir. Tu'me'nin kabilesi, adamlarının temize çıkarılmasını istemişlerdir; bu davaların dışarıdan etki altına alınması; iltimas, rüşvet, nüfuz vb. gayrı ahlaki faktörlerin hâkimin ve mahkemenin kararlarını etkilemesi anlamına gelir ki, adaleti zedeleyen önemli sapmalardan, hukuk suistimallerinden biri de budur. Şüphe altında birini yargıdan kaçırmak da öyledir.

Ayetin inişine sebep teşkil eden olayda Hz. Peygamber, yeterince araştırma yapmadan karar vermeye kalkıştığından dolayı Allah'tan bağışlanma dilemesi (istiğfar) istenmektedir. Bir peygambere dahi bağışlanma dilemesi istenirken, hayat memat konularında hüküm veren yargıçların, gündelik hayatımızda kulağımıza gelen eksik-yanlış bilgilerden hareketle şahıslar, gruplar hakkında ileri geri konuşanların vay haline!

Haksız olan Müslüman da olsa yanında yer almak doğru değildir. Çünkü böyle bir kişi hakkı ketmetmiş, "hain" pozisyonuna düşmüştür. Masum kişi gayrimüslim veya inkârcı olsa bile, onun hakkını savunmak İslam'ın adalet ve hakkaniyet şiarlarındandır. Bu manada gayrimüslimlerin canları, malları ve namusları hukukun teminatı altında olup, Müslümanlardan da gelecek olsa her türlü saldırıya karşı korunurlar.

Diğer bir nokta, bu ayet Kur'an-ı Kerim'in Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından yazılmadığını gösteren önemli delillerden biridir. Eğer oryantalistlerin iddia ettiği gibi Hz. Peygamber, Kur'an'ı yazmış olsaydı, Tu'me ve kabilesinin etkisinde kalıp masum Yahudi'nin aleyhinde karar vermiş olacaktı, oysa Yüce Allah, vahiyle durumun iç yüzünü ona bildirdi, nasıl doğru hüküm vermesi gerektiğini gösterdi.

Bu büyük bir nimettir, hatalı bir karardan korunduğu için ne kadar bağışlan-

ma dilese azdır. Bu, karar verme, hakemlik ve hâkimlik yapma durumunda olan herkes için geçerlidir. Tam adil hüküm ve isabetli karar vermenin çok zor olduğu durumlarda, hâkimler azami dikkat ve gayreti göstermeli ve her zaman Allah'tan bağışlanma dilemelidirler. Nihayetinde Allah bağışlayan ve esirgeyendir.

وَلَا تُجَادِلْ عَنِ الَّذِينَ يَخْتَانُونَ أَنْفُسَهُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ خَوَّانًا
أَثِيمًا ﴿١٠٧﴾ يَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ وَلَا يَسْتَخْفُونَ مِنَ اللَّهِ وَهُوَ مَعَهُمْ
إِذْ يُبَيِّتُونَ مَا لَا يَرْضَىٰ مِنَ الْقَوْلِ ۚ وَكَانَ اللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطًا ﴿١٠٨﴾

107. Kendi nefislerine ihanet edenlerden yana mücadeleye girişme. Hiç şüphesiz Allah, ihanette ilerlemiş günahkârı sevmez.

108. Onlar, insanlardan gizlerler de Allah'tan gizlemezler. Oysa O, kendileri, sözden (plan olarak) **hoşnut olmayacağı şeyi 'geceleri düzenleyip kurarlarken,' onlarla beraberdir. Allah, yaptıklarını kuşatandır.**

"İhanette ilerlemiş günahkâr" profilinin en somut örneği yukarıda anlattığımız Tu'me olayıdır. Suçunu bildikleri halde temize çıkmasını isteyen akrabaları/kabilesi de bu günaha ortaktırlar. Bu bir kişilik profili, bir tipolojidir. Günah işlemeye, başkalarının hak ve hukukunu ihlal etmeye yeltenen kişi kendi nefsine zulmeder. Çünkü günah, onu Allah'ın rahmetinden ve bağışından uzaklaştırır. Böyle bir kişiye ilahi mükâfat haram olur. Bilerek Allah'ın rahmeti dışında kalmak ise, bir kişinin kendine yapabileceği en büyük zulümdür. (Bkz. 2/Bakara, 187). Tu'me birkaç açıdan günahta ilerlemiş biriydi:

a) Hırsızlık suçu işlemişti;

b) Suçu masum birine atmaya yeltenmişti;

c) Meselenin iç yüzü ortaya çıkınca suçu için takdir edilen cezaya rıza göstereceğine kaçmıştı;

d) Bir peygamberi haksız ve yanlış bir karar vermesi için yanıltmak istemişti. **Razi**, "Böyle bir şey bir peygamberin peygamberliğini iptal etmesine, yalan söylemesine ve yanlış karar vermesine yol açması demek olup, buna yeltenen vahim bir teşebbüste bulunmuş olur ki, bunun ismi küfürdür", der;

e) Nihayetin de Tu'me, dinden dönüp Allah'a ve Resûlü'ne karşı çıkmıştı.

İşte böyleleri savunulmaz, onlar adına mücadele edilmez. Bu hem o zaman için Hz. Peygamber (s.a.v)'e, hem bütün zamanlar için herkese yapılmış kuvvetli bir uyarıdır. Böylelerini Allah sevmez.

Günahta ilerlemiş kimseler hakikatte tuhaf bir hamakat ve cehalet içindedirler. İşledikleri suçları insanlardan, bu arada güvenlik kuvvetlerinden, mahke-

melerden gizlemeye veya suçu başkaları üzerine atmaya çalışırlar. Suçlarını insanlardan gizlemeye çalışırlarken azami çaba sarfederler de, Allah'tan gizleme lüzumunu hissetmezler. Bu pek garip bir tutumdur; zira her şeyi bilen ve gören, işiten ve haberdar olan Allah vardır, onların yaptıklarını bilmektedir. Yasak bir fiili planladıklarında, kuytu yerlerde kanunlarla oynadıklarında, adam ayarladıklarında, gece bir araya gelip çeşitli kumpas ve komplolar kurduklarında Allah onları görür; her ne konuşuyorlarsa işitir, niyetlerini ve gayelerini bilir; çünkü iç ve dış dünyalarıyla Allah onları kuşatıcıdır (4/126; 57/Hadid, 4).

هَا اَنْتُمْ هٰٓؤُلَآءِ جَادَلْتُمْ عَنْهُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا فَمَنْ يُجَادِلُ اللّٰهَ عَنْهُمْ
يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اَمْ مَنْ يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا ﴿١٠٩﴾ وَمَنْ يَعْمَلْ سُوٓءًا اَوْ يَظْلِمْ
نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللّٰهَ يَجِدِ اللّٰهَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١١٠﴾ وَمَنْ يَكْسِبْ اِثْمًا
فَاِنَّمَا يَكْسِبُهُ عَلٰى نَفْسِهٖ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١١١﴾ وَمَنْ يَكْسِبْ
خَطِيٓئَةً اَوْ اِثْمًا ثُمَّ يَرْمِ بِهٖ بَرِيٓـًٔا فَقَدِ احْتَمَلَ بُهْتَانًا وَاِثْمًا مُبِينًا ﴿١١٢﴾ وَلَوْلَا
فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكَ وَرَحْمَتُهُ لَهَمَّتْ طَّآئِفَةٌ مِنْهُمْ اَنْ يُضِلُّوكَ وَمَا يُضِلُّونَ
اِلَّآ اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَضُرُّونَكَ مِنْ شَيْءٍ وَاَنْزَلَ اللّٰهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ
وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ وَكَانَ فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا ﴿١١٣﴾

109. İşte siz böylesiniz; dünya hayatında onlardan yana mücadele ettiniz. Peki, kıyâmet günü onlardan yana Allah'a mücadele edecek kimdir? Ya da onlara vekil olacak kimdir?

110. Kim kötülük işler veya nefsine zulmedip sonra Allah'tan bağışlanma dilerse Allah'ı bağışlayıcı ve merhamet edici olarak bulur.

111. Kim bir günah kazanırsa, o ancak kendi nefsi aleyhinde onu kazanmıştır. Allah, bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.

112. Kim bir hata veya günah kazanır da sonra bunu bir suçsuza yüklerse, gerçekten o, böyle bir yalan (bühtan)**ı ve apaçık bir günahı yüklenmiştir.**

113. Eğer Allah'ın fazlı ve rahmeti senin üzerinde olmasaydı, onlardan bir grup, seni de saptırmak için tasarı kurmuştu. Oysa onlar ancak kendi nefislerini saptırırlar ve sana hiçbir şeyle zarar veremezler. Allah, sana Kitab'ı ve hikmeti indirdi ve sana bilmediklerini öğretti. Allah'ın üzerinizdeki fazlı çok büyüktür.

Yukarıda anlattığımız Tu'me olayının Müslümanlar arasında belli bir sarsıntıya yol açtığı anlaşılıyor. Kabilesi olan bu şahıs görünürde Müslümandı, suçlanan ise bir Yahudi idi. Müslümanların istikrarlı bir biçimde güçlendiği ve sayıca artmaya başladığı bir dönemde, dini ve politik yönden açık bir ihtilaf halinde oldukları Yahudilerden birinin lehine tutum almak kolay değildi. Muhtemelen açık veya gizli bazı Müslümanlar, Tu'me'nin ve kendisi için yoğun lobi faaliyeti yapan kabilesinin lehinde konuşmalar yapmış, belki de onları savunmuşlardı. Ayet, haksızlık yapan birinin adına mücadele verilmesini yermektedir. Kabile asabiyetinin, haksız grup dayanışmasının henüz etkisini tamamen kaybetmediği bir zaman diliminde bu zor bir sınavdı.

"**Mücadele**" bir tezi, bir fikri veya görüşü kuvvetli biçimde savunmak demektir. Şiddetli husumet veya husumette sertlik göstermek için de kullanılır. (43/Zuhruf, 58). İp sıkı bir biçimde eğirildiğinde bu kelime kullanılır. Kuşlar içinde en kuvvetli olanı "doğan" olduğu için ona "ecdel" denir. "Hasım" kelimesinde olduğu gibi "mücadele ve cidal" kelimelerinde de ısrarlı davalaşma, bir davayı ileri götürme anlamı vardır.

Bundan hareketle bazıları, yaptığı hırsızlığı masum birinin üzerine atan Tu'me'yi sadece Müslüman olduğu veya arkasında bir kabile gücü bulunduğu için kuvvetli bir biçimde savunmuş görünüyorlar. İşin iç yüzünü ortaya çıkaran vahiy, Müslüman da olsa, haksız birinin ve taraftarlarının yanında yer almanın –tereddüde yer bırakmayacak açıklıkta– doğru bir tutum olmadığını bildirmektedir. Daha geniş ve tabir caizse "dünya-ötesi bir perspektif"ten, bir suçluyu savunanların önüne üzerinde düşünecekleri bir soru konulmaktadır: Diyelim ki dünya hayatında bir suçludan yana tutum aldınız, çeşitli argümanlar öne sürüp onu akladınız, pekiyi her şeyin ayan beyan olarak ortaya çıktığı kıyamet gününde aynı şeyi yapabilecek misiniz? Onların vekâletini, tabir caizse avukatlığını üstlenebilecek misiniz? Orada her şey ortaya çıkmayacak mı? Orada da zevahiri kurtarmak mümkün olabilecek, suçun ve suçlunun üstü örtülebilecek mi? Hayır! Madem öyle, kim olursa olsun, Müslümana yaraşan haklının yanında ve haksızın karşısında yer almaktır. İslam geldikten sonra kavim, ırk, kabile, aşiret, klan, bölge, ulus, aile, zümre, parti, cemaat, sınıf asabiyeti, çıkar ayrıcalıkları ortadan kalkmıştır. Dindaşımız olsa dahi suçlular korunamaz, mağdur başka dinden olsa bile korunur, masumiyet karinesine saygı gösterilir. Grup dayanışması takva ve hayır amaçlı olduğu zaman övgüye değerdir, başkalarının aleyhinde zarar ve kötülüğe yöneldiğinde yanlış ve haksız bir tutum olur: "İyilik ve takva konusunda yardımlaşın, günah ve haddi aşmada yardımlaşmayın ve Allah'tan korkup-sakının." (5/Maide, 2).

Kötülük yapanın umutsuzluğa kapılması gerekmez. Kötülük yaparak kendilerine yazık edenler, eğer Allah'tan bağışlanma dileyecek olurlarsa, merhameti bol olan Allah onları bağışlar. Kötülük fena bir fiildir, çünkü kötülüğe maruz kalan kişiyi üzer, ona zarar verir. Ama kötülük yapan da ahlaki ve ruhsal olarak bundan zarar görür. İyice düşünecek olsa, bir başkasına kötülük yapan, aslında kendine kötülük yaptığını anlar, kendi aleyhinde işler yapmış olur. Her şeyi hakkıyla bilen, hüküm ve hikmet sahibi olan Allah insanları uyarır ki, hem başkalarına hem kendilerine kötülük yapmasınlar.

İnsanlar bilmeden veya istemeden hata yapabilir. İnsan hata yapan varlıktır. Böyle durumlarda kişinin hatasını anlayıp bundan vazgeçmesi erdemdir. Böyle yapmayıp hata veya günahını, suçunu bir başkasına yükleyecek olursa, masum bir insanı töhmet altında bırakacağından bühtanda bulunmuş olur. Bu ise ağır bir günahtır.

Muhtemelen Tu'me olayında Hz. Peygamber (s.a.v) bir Müslüman'ın bir Yahudi karşısında bu duruma düşeceğini, suçunu bir başkasına atacağını düşünmemiş veya bu çirkin fiili bir Müslümana yakıştırmamış olabilir. Bu düşüncesini veya kanaatini koruyacak olsaydı, yanlış bir karar vermiş olacaktı. Tu'me'nin kabilesi, akrabaları Hz. Peygamber üzerinde lehine karar vermesi için baskı kurmaya çalıştılar. Neredeyse onu şaşırtacak, adaletten ve doğruluktan ayıracaklardı. Üstelik bunu spontane de yapmıyorlardı; tasarlayarak, planlayarak yapmaya çalışıyorlardı. Belki bu sayede Nübüvvet misyonuna gölge düşürmüş olacaklardı. Güvenirliliğini, doğruluk ve adil vasfını kaybeden bir kişi peygamberlik görevine devam edemez. Oysa daha Mekke'de, peygamber olmadan önce de Hz. Muhammed (s.a.v)'in vasfı "Doğru ve güvenilir insan (Es Sadiku'l-emin)"di. Allah onu olayın iç yüzü hakkında bilgilendirdi. O bir peygamberdir, Allah, ona Kitap ve hikmet indirmiştir, üzerindeki lütfu, fazlı ve ihsanı çoktur. Bu yüzden Peygamber Allah'ın koruması altındadır, ona zarar veremezler. Şanı yüce Allah, ona bilmediklerini öğretiyor, sürekli olarak Sırat-ı müstakim üzerinde sabitkadem tutuyor.

Bundan bizlerin çıkarması gereken önemli bir ders var: Hiçbir şekilde suçlular korunamaz. Suçlunun bizim dinimizden, kabilemizden, cemaatimizden, ulusumuzdan, bölgemiz veya ailemizden olmasının bir önemi yoktur; bu özellikler onun imtiyazlı muamele görmesinin gerekçesi değildir. Töhmet altında olan, suçsuz olup haksızlığa maruz kalan kişi hangi dinden, bölge veya kavimden olursa olsun korunur, hakları savunulur. Müslümanlar bu misyona sahip oldukları sürece Allah'ın koruması altında olur. Ama grup dayanışması, taassup veya tarafgirliğe kapılıp suçluların yanında yer alacak olurlarsa,

"Başka dinden kimseler nasılsa bizden değildir, onlara haksızlık yapılsa da farketmez" diyecek olurlarsa, doğruluktan ve haktan saparlar, misyonlarını kaybederler, Allah da üzerlerindeki lütfunu ve ihsanını kaldırır. Müslümanlar bu yüksek ahlaki bilinçle kendilerine tebliğ edilen Kur'an'ın hükümlerini öğrenip uygulamalı, hikmet üzere hareket etmeli ve "bildikleriyle amel ettikleri takdirde Allah'ın onlara bilmedikleri şeyleri öğreteceğini" akıllarından çıkarmamalıdırlar.

لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوٰيهُمْ اِلَّا مَنْ اَمَرَ بِصَدَقَةٍ اَوْ مَعْرُوفٍ اَوْ اِصْلَاحٍ
بَيْنَ النَّاسِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ اَجْرًا
عَظِيمًا ﴿١١٤﴾ وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدٰى وَيَتَّبِعْ
غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلّٰى وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا ﴿١١٥﴾

114. Onların 'gizlice söyleşmelerinin' çoğunda hayır yok. Ancak bir sadaka vermeyi veya iyilikte bulunmayı ya da insanların arasını düzeltmeyi emredenlerinki başka. Kim Allah'ın rızasını isteyerek böyle yaparsa, artık ona büyük bir ecir vereceğiz.

115. Kim kendisine 'dosdoğru yol' apaçık belli olduktan sonra, elçiye muhalefet ederse ve mü'minlerin yolundan başka bir yola uyarsa, onu döndüğü şeyde bırakırız ve cehenneme sokarız. Ne kötü bir yataktır o!

"**Necva**", iki kişi arasında olan gizli konuşmaya, sır vermeye denir (17/İsra, 47). Daha geniş çerçevede gözlerden uzak toplantılar, kulis ve lobi faaliyetleri yürütmek; hile ve desiseler yapmak amacı kötülük ve zarar plan, program ve komplolar düzenlemektir. Doğruluk ve hakka uygun yaşamayan kimseler, çıkarlarını sürdürmek, başkalarının zararına olmak üzere güçlenmek amacıyla plan ve programlar yaparlar, böylelerinin tertiplediği gizli toplantılarda "hayır" yoktur, söz konusu gözlerden uzak toplantılarda hedeflenen şer, kötülük ve zarardır. Çoğu da böyle yaparlar.

Tabii ki insan doğası gereği başkalarıyla bir arada yaşar, hemcinsleriyle toplanır, ortak faaliyetler yürütür. Gelişigüzel işler verimli olmadığından, bir araya gelişlerin yani grup kurmanın veya daha geniş anlamda toplumsal hayat tesis etmenin belli bir hedefe yönelmesi zaruridir. Nitekim süren toplumsal hayatta bir iş bölümü söz konusudur. Ancak bir araya gelinecekse, şu üç hedefi planlamak ve gerçekleştirmek üzere olmalıdır. Bunlar kurtuluşun üç anahtarıdır:

a) "Sadaka vermek" yani toplumun yoksul ve zayıf kesimlerini mali bakımdan güçlendirmek;

b) "İyi olanı emretmek ve yaygınlaştırmaktır" ki, ayet bunu "ma'ruf" terimiyle ifade eder. Ma'ruf herkesin iyi, faydalı, güzel, hak ve doğru kabul ettiği sözler ve fiillerdir ki her selim akıl, temiz fitrat ve tahrif olmamış şeriat bu fiilleri teyit eder. Aksi olan fiillere de "münker" denir. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "Ma'rufu emretmek, kötü olandan sakındırmak ve Allah'ı zikretmek dışında, Âdemoğlunun sarfettiği sözler lehine değil, aleyhinedir" (İbn-i Mace, Fiten, 12).

c) "İnsanların arasını bulmak (ıslah), dargınları barıştırmak, ihtilafları ortadan kaldırıp anlaştırmaya çalıştırmak"tır. "Islah"ın başka anlamı "sulh ve salah"tır. Buna göre bir araya gelişlerin, sosyal organizasyonların diğer amacı da toplumsal barışı tesis etmek, güzel, faydalı, herkesin hayrına ve iyiliğine olan tutum ve davranışları, düşünce ve anlayışları yaygınlaştırmak olmalıdır. Bunların tümü "salih amel"in kapsamı içine girer. Kur'an-ı Kerim, neredeyse her defasında "iman ile salih ameli" bir arada zikretmektedir. Sulh/barış ve salahın, ıslah ve ıslahatın yürürlükte olduğu bir toplumda, fesat/bozgunculuk, haksız savaşlar, nefretin körüklediği çatışmalar ve genel toplumsal çöküntüler olmaz. Hz. Peygamber, oruç, namaz ve sadaka derecesinden daha faziletli şeyin "iki kişinin arasının düzeltilmesi" olduğunu beyan edip şöyle buyurmuştur: "İki kişinin arasını bozmak ise yapılan iyiliklerin kökünü kazıyıp yok eder." (Ebu Davud, Edeb, 50; Müsned, VI, 444.)

Yukarıda işaret ettiğimiz çerçevede aile içi sohbet, sorunların istişare ile görüşülmesi, sıla-i rahim, dostlar-arkadaşlar arasındaki güzel konuşmalar, ticari, sınai, eğitici, irşat edici, bilgilendirici toplantılar, siyasetin müzakere ile yürütülmesi toplumsal hayatta huzur ve barışı tesis eder. Yıkıcı olan, belli bir plan ve program dâhilinde amacı kötülük ve yıkıcılık olan gizli toplantılar; yeraltı faaliyetleri, insanların zararına olan komplolar, desise ve tuzaklardır.

Hz. Peygamber (s.a.)'in "elçi" olarak görevi yolu aydınlatmaktır. Elindeki ışığın kaynağı Allah'tan kendisine gelen vahiydir. Hz. Peygamber (s.a) bu görevi eksiksiz yerine getirdi ve etrafında öğrettikleri ve gösterdikleri doğrultusunda hayatını kuran samimi bir cemaat yani "mü'minler topluluğu" teşekkül etti. Mü'minler topluluğu Hz. Peygamber'in sünnetinin ve siretinin toplumsal ölçeklerde ete kemiğe bürünmüş somut varlığını temsil eder. İlahi vahyin tarihsel yürüyüşü mü'minler yani ümmet üzerinden gerçekleşir, devam eder. Vahiy, insanla buluştuğu 23 yıllık zaman diliminde "en güzel örnek" olan Hz. Peygamber'in şahsında, şahsının şekillendirdiği sünnet ve siretinde kendini açtı, anlaşılır, öğrenilebilir ve yaşanır forma büründü. O, "yürüyen Kur'an"dı.

Onu adım adım takip edip örnek alan mü'minler topluluğu da bunu toplumsal ve tarihsel durumlara aktardı. Durum böyle olunca Kur'an vahyinin anlaşılır ve yaşanabilir referansı Hz. Peygamber olunca, onun da canlı, sosyal ve somut pratiği, tarihsel modeli mü'minler topluluğu oldu.

Bu durumda Hz. Peygamber'e uymak (ittiba etmek-tabi olmak) ne kadar gerekli ise, onun sünnetini ve siretini örnek alan mü'minlere de uymak o kadar gereklidir. Sünnet, Hz. Peygamber (s.a.)'in dünyadan irtihali ile kesilmedi, toplumsal ve tarihsel olarak mü'minlerin, ümmetin hayatında devam etti. Şu var ki, mü'minler topluluğu olan ideal cemaat formu Bi'set'in başlangıcı 610 ile irtihal tarihi olan 632 arası dönemle sınırlıdır. Efendimiz'in irtihalinden sonra zaman içinde saf altına gram gram yabancı madenlerin karışması gibi ideal cemaat formunda da kalite ve değer kaybı vuku bulma sürecine girilmiştir. Bu tarihte örnek cemaat yapılarının teşekkül etmediği anlamına gelmez, hangi cemaat olursa olsun 610-632 arası ideal form seviyesine ulaşamadığı anlamına gelir.

Hz. Peygamber'in örnek şahsında ve ona uyan mü'minlerin somut pratiklerinde hidayet apaçık ortaya çıktığına Yol aydınlandığına göre, bunun dışına çıkmak anlaşılır tutum değildir. Kur'an-ı Kerim, buna "şikak" der (4/115). "Şikak/müşakaka" iki şeyden birinin ucunda, şıkkında olmak veya iki şeyden birinin diğerine meşakketle ulaşmasına sebep olmak" demektir. Kelimenin bölünme, yarılma, sıkıntı, zorluk ve muhalefet gibi anlamları da vardır. Hz. Peygamber'e muhalefet eden karşı tarafa geçmiş, kendini doğru yolu bulmada hayli meşakketli tarafa itmiş olur. Bunu yapmasının mantığı yoktur, çünkü hidayet/dosdoğru yol apaçık ortaya çıkmış bulunmaktadır, buna rağmen kendini karşı uca atmakla kendini zora sokar.

"Dinde zorlama yoktur" hükmüne göre böyle birine veya gruba yapılacak şey, onu kendi yoluna terk etmek, tercihiyle baş başa bırakmaktır. Hırsızlık suçunu masum birinin üstüne yıkmak isteyen Tu'me, hakikat açıkça ortaya çıkmasına rağmen, nefsine mağlup olup dinden çıktı, Mekke'ye kaçtı. Hz. Peygamber (s.a.v) isteseydi onun peşine adam takar, yakalatır getirtirdi. Öyle yapmadı, bu talihsiz adamı kendi haline bıraktı. O da bir suç daha işlerken, canından oldu, mürtet olarak bu dünyadan ayrıldı.

Bu ayet, bireysel çerçevedeki din değiştirmelere (irtidat) ölüm cezasının verilmeyeceğine ilişkin bir delil olabilir mi? Müfessirlerin bir bölümü, ayetten bu sonucun çıkabileceğini kabul etmekle beraber, Tevbe sûresindeki "kılıç ayeti"yle (9/5) yürürlükten kaldırıldığını söylemektedirler. Oysa Tevbe, 5. ayetinin bağlamına bakıldığında, ayetin getirdiği hükmün, müşriklerle toplu

bir savaş haline işaret ettiği görülecektir. Müşriklerle toplu halde fiili bir savaş söz konusuysa yani artık bütün ilişkiler kesilmiş de savaş ilan edilmişse, tabii ki kim kimi yakalarsa onu öldürecektir. Buna rağmen "anlaşmalı müşrikler" savaş kapsamı dışında tutulmaktadır.

İmam Şafii, 115. ayetin "icma"a delil olabileceğini düşünmüştür. Çünkü ayet "mü'minlerin yolu"ndan söz etmektedir. Ancak burada söz konusu olan ilim otoriteleri, müçtehitler değil, "mü'minler topluluğu"dur. Buradaki "mü'minler"i belli bir coğrafi bölgede "Müslüman cemaat", evrensel düzeyde "ümmet" şeklinde anlayabiliriz. Bir ülkedeki Müslüman cemaatlerin toplamı mü'minleri, Sevad-ı azamı meydana getirir; yer küresi ölçeğinde ise mü'minlerin karşılığı İslam ümmetidir. Müslüman cemaat(ler) ve geneli itibariyle ümmet, Hz. Peygamber'in sünnetini ve siretini tarihte açar, yaşatır ve temsil eder. Kur'an mesajı Hz. Peygamber'in sünnetinde ve siretinde somutlaşmış, yaşanır olmuştu, sünnet ve siret de cemaatin ve ümmetin pratiklerinde somutlaşır, yaşanır. O halde nasıl Hz. Peygamber'e uymak gerekliyse, mü'minlere, Müslüman cemaate ve ümmete de uymak, onların içinde yer almak da gerekir. Burada tek bir cemaatten söz edilmediği açıktır; ana İslam dairesi içinde kalmak kaydıyla her topluluk ve gruplaşma birer cemaattir; dinin bir boyutunu ve ümmet ağacının bir dalını temsil eder. Mü'minlerden ve ümmetten kopmamak, aykırı bir çizgi ve dava gütmemek zarureti ve mecburiyeti vardır. Bütün Müslümanlar bir konuda ittifak etmişken, birinin veya bir Müslüman grubun tamamen aykırı bir istikamet tutturması doğru ve meşru değildir, "şikak ve müşakake" içine girmek anlamına gelir. İmam Şafii, bu ayetten hareketle, mü'minlerin yolunun dışına çıkmanın haram olduğunu söylemiştir. Elbette bu, Kur'an ve Sünnet'te yer alan nasların belli bir usul çerçevesinde tefsir edilmesi sonucunda ortaya çıkan yorum farklarını, içtihat ve görüş ayrılıklarının da yasak veya sakıncalı olduğu anlamına gelmez. Farklı mezhep, fırka ve cemaatlerin birbirinin aleyhinde çalışması, günümüzde görüldüğü üzere birbirlerinin kanını akıtması meşru değildir. Öyle olsaydı, İslam tarihinde bilgi, düşünce ve hukuk alanındaki çoğulculuk mümkün olmazdı. Burada söz konusu olan Müslümanların sosyo-politik birliği (İttihad-ı anasır-ı İslam), dayanışma ve ortak hedef üzerinde ittifak etmeleridir (Birr ve takva üzere teavün 5/2). Mesela Müslümanların yaşadığı bir toprak parçası işgal edilmişse, oradaki Müslümanların işgalciye karşı verdiği savaşı veya zorba-zalim bir yönetimi devirme amacıyla verdikleri mücadeleyi –temkin şartını gözetmek kaydıyla– diğer bütün Müslümanların tereddütsüz desteklemeleri, düşmanı ve işgalciyi mazur gösterecek her türlü düşünce ve tutumdan kaçınmaları gerekir.

Diğer yandan Hz. Peygamber'in fiillerine uymak vaciptir, mü'minlerin ve genelde ümmetin fiilleri de Hz. Peygamberin fiillerinden başkası değildir, olmamalıdır. Eğer mü'minlerin ve genelde ümmetin fiilleri ile Hz. Peygamberin fiilleri arasında bir çatışma varsa, mü'minler suçu ve kusuru kendilerinde arayacaklardır. Hz. Peygamber'e muhalefet etmek haram olduğuna göre, Müslümanlar aykırı fiillerine devam ettikleri sürece şikak ve müşakake içine girmiş olurlar. Bu zayıflamalarına, sömürülmelerine, tahakküm ve baskı altına alınmalarına yol açan önemli bir sebeptir.

Hz. Peygamber (s.a.v)'e yani sünnet ve siretine ve mü'minlere aykırı bir yol tutturan, kendi haline bırakılır ama ahirette karşılaşacağı azap cehennem ateşi olacaktır. Orası da kötü bir yataktır.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ ۚ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١١٦﴾ إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِنَاثًا ۖ وَإِنْ يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا ﴿١١٧﴾ لَعَنَهُ اللَّهُ ۘ وَقَالَ لَأَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا ﴿١١٨﴾ وَلَأُضِلَّنَّهُمْ وَلَأُمَنِّيَنَّهُمْ وَلَآمُرَنَّهُمْ فَلَيُبَتِّكُنَّ آذَانَ الْأَنْعَامِ وَلَآمُرَنَّهُمْ فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللَّهِ ۚ وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا ﴿١١٩﴾ يَعِدُهُمْ وَيُمَنِّيهِمْ ۖ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا ﴿١٢٠﴾ أُولَٰئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَلَا يَجِدُونَ عَنْهَا مَحِيصًا ﴿١٢١﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ۖ وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا ۚ وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا ﴿١٢٢﴾

116. Hiç şüphesiz, Allah, kendisine şirk koşanları bağışlamaz. Bunun dışında kalanlar ise, (onlardan) **dilediğini bağışlar. Kim Allah'a şirk koşarsa elbette o uzak bir sapıklıkla sapmıştır.**

117. Onlar, O'nu bırakıp da (bir takım) **dişilere taparlar. Onlar o her türlü hayırla ilişkisi kesilmiş şeytandan başkasına tapmazlar.**

118. Allah, onu lânetlemiştir. O da (şöyle) **dedi: "Andolsun, kullarından 'miktarları tespit edilmiş bir grubu'** (kendime uşak) **edineceğim.**

119. Onları -ne olursa olsun- şaşırtıp-saptıracağım, en olmadık kuruntulara düşüreceğim ve onlara kesin olarak davarların kulak-

larını kesmelerini emredeceğim ve Allah'ın yarattıklarını değiştirmelerini emredeceğim." Kim Allah'ı bırakıp da şeytanı dost (veli) **edinirse, kuşkusuz o, apaçık bir hüsrana uğramıştır.**

120. (Şeytan) **Onlara vaadler ediyor, onları en olmadık kuruntulara düşürüyor. Oysa şeytan, onlara bir aldanıştan başka bir şey va'detmez.**

121. **Onların barınma yerleri cehennemdir, ondan kaçacak bir yer bulamayacaklardır.**

122. **İmân edip salih amellerde bulunanlar, biz onların altından ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetlere sokacağız. Bu, Allah'ın gerçek olan va'didir. Allah'tan daha doğru sözlü kim vardır?**

İslam inancının ana kabullerinden biri "Allah'a ortak koşanlar"ın hiçbir şekilde affedilmeyeceği hususudur. Bunun böyle olduğunu bizzat Kur'an'ı vahyeden yüce Allah bildirmektedir. Bu konuyu sûrenin 48. ayetinde görmüştük.

Birçok sebebi yanında şirk, bütün varlığı yaratan Allah'a eş, denk veya benzer olabileceği iddiasına dayanır. Bu temel bir yanılma ve açık bir meydan okumadır. Allah'a eş, denk veya benzer görülen her şey, O'nun yarattığı varlık veya yarattığı malzemeden üretilmiş, vücuda getirilmiştir. Şirkin nesnesi bir fikir veya ideoloji ise, sonuçta bir insanın kafasından çıkmıştır; herhangi bir nesne (put, heykel) ise yine Allah'ın yarattığı bir maddeden (taş, toprak, ağaç, bakır, demir, alkın vs.) üretilmiştir. İnsanlar, canlılar veya nesneler kendilerinden bir güce sahip olmadıklarından, onlardan yardım istemek gücü yani nihai kudreti ve iradeyi Allah'tan başkasına nispet etmek anlamına gelir. Bu ise haksızca ve mantıksızca bir iddiadır. Böyle olunca tevhid merkezli bir âlem tasavvurunu bir kenara bırakıp Allah'a denk birilerini veya bir şeyi yerleştirmek hem zihni bir sapkınlık hem bir meydan okumadır. Söz konusu yanılma içine düşen, varlığın merkezinden hayli uzağa düştüğü için, "uzak bir sapkınlığa düşmüş" demektir. Diğer günahlar, suç ve cürümler de elbette yıkıcıdır ama hiçbiri Allah'a şirk koşmak kadar değildir; bu yüzden Allah, diğer günah sahiplerinden dilediklerini affeder ama kendisine ortak koşanları affetmeyeceğini bildirir.

Ayetin indiği Arap toplumunda Allah'a ortak koşanlar putlarını dişiler olarak tasarlıyorlardı (inas ve evsan). Lat, Menat ve Uzza dişil tanrıçalardı (53/Necm, 19-23). Bir kısmı cinlere (34/Sebe' 41; 37/Saffat, 158), meleklere (43/Zuhruf, 19) taparlardı. Aslında bu ayette de belirtildiği gibi onlar dişi tanrıçalar şahsında Şeytan'a yönelmiş bir hayat sürdürüyorlardı. Her bir kabilenin bir putu vardı, hatta tapındıkları tanrı için "Falancaların dişisi" derlerdi. Burada

dişiliğin putla ilişkilendirilmesi anlamlıdır. Bir kısmı melekleri de "Allah'ın kızları" şeklinde tavsif ederlerdi (19/Meryem, 27). Kadim Arap telakkisine göre, dişiliğin iki anlam düzeyinden biri, "çekici-cezbedici, etkileyici" olması, diğeri "erkeğe göre ikinci sınıf varlık" telakki edilmesidir. Bir erkeğin "şu kadın hoşuma gitti" demesiyle "şu taşı beğendim" demesi arasında fark yoktu. Ölü ile dişilik de benzer çağrışımlara sahipti. Roma'da kadınların hukuken "sivil-medeni ölüler" olarak nitelendirilmesi, bunun yaygın bir telakki olduğunu gösterir. Tabii ki diri ölüden, erkek de dişiden daha üstün sayılacaktı. Putlar dişi özellikleriyle onları dünyaya, zevke, güç gösterisine ve hazza davet ediyorlardı ama hakikatte onların gözünde asli değerlere sahip de değillerdi. Kadın fiziksel bakımdan zayıftır, erkek ona karşı güç gösterisinde bulunduğunda kendini ve üstünlüğünü kanıtlamış olurdu; yine kadın onun zevkini, cinsel arzularını tatmin ettiğinde daha alt seviyede bir haz ve tatmin nesnesi olurdu.

Hakikatte bu, tamimiyle zihinsel ve ruhsal (kültürel-antropolojik) bir yanılma ve yanıltma haliydi. Yanılmaydı, çünkü bu sûrenin ilk ayetinde (4/1) gördüğümüz üzere Allah, erkeği ve kadını tek bir nefisten (Nefs-i vahide) yaratmış, birini diğerinin öteki beni kılmıştı. Başka bir deyimle, kadın varlık yapısı, yaratılışında kullanılan cevheri, asli mayası itibariyle erkekle aynı mahiyeti taşımakta, Âdem'e üfürülen ilahi nefhadan kendisi de pay almaktadır. Cahiliye Arapları, antropolojik olanı ontolojik olanın yerine geçirdiklerinden yaratılışın hakiki, sahih ve asli düzenini değiştirmiş oluyorlardı. Tanrılarını dişileştirmek suretiyle, kendilerince de değersiz olanı tapınma nesnesi haline getiriyorlar, böylelikle aslında kendi değersiz arzu ve zevklerine tapınmış oluyorlardı. Bu kadını yücelttikleri anlamına gelmiyordu, onun dişiliğini, bedenini put üzerinden nesneleştirdikleri anlamına geliyordu. Benzer bir algıyı eski Yunanlılarda da gözlemek mümkün. Onlara bunu telkin eden de Şeytan'dan başkası değildi. Bu yüzden söz konusu meydan okumanın ve yanılmanın Şeytan'la ilişkilendirilmesi önemlidir. Buna göre cahiliye insanları, dişi putlara taptıklarını zannediyorlarsa da, hakikatte kendi istek ve tutkuları üzerinden lanetlenmiş (merid) şeytana tapmaktan başka bir iş yapmıyorlardı.

Şeytan'ın "**merid**" olarak vasıflandırılması, yaprakları tamamen dökülmüş, ortada cascavlak kalmış ağaç dalları gibi her türlü hayırdan, güzellik, iyilik ve doğruluktan arındırılmış olmasına atıftır. Köse surat için de aynı kelime kullanılır. Şeytana uyup da Allah'a itaat etmeyen kimseler de tıpkı kuru dal gibi hayırdan, güzellik, iyilik ve doğruluktan ayrılırlar. Nasıl öyle olmasın ki, Şeytan Allah'ın lanetine uğramış, rahmetinden uzaklaştırılmıştır.

Âdem'in önünde selama durmayı reddeden Şeytan, lanete müstahak

olunca, **"Andolsun, kullarından 'miktarları tespit edilmiş bir grubu'** (kendime uşak) **edineceğim. Onları -ne olursa olsun- şaşırtıp-saptıracağım, en olmadık kuruntulara düşüreceğim ve onlara kesin olarak davarların kulaklarını kesmelerini emredeceğim ve Allah'ın yarattıklarını değiştirmelerini emredeceğim"** diyerek meydan okudu. Onun tezi Allah'ın kendisine yeryüzünde halife olacak insanın "hatalı ve haksız bir plan" olduğu iddiasına dayanıyordu. Ona göre insan, Allah'ın bu maksadını gerçekleştirmeyecekti, buna layık kendisiydi, dolayısıyla insanı değil, kendisini seçmeliydi; bir tür haksızlığa uğradı ve elbette bunu da kanıtlamak istiyordu. O yüzden mühlet istedi. İnsanların tümü ona tabi olmayacaktı ama bir kısmı Şeytan'ın peşinden gidecekti; bunlar da onun tezini destekleyecek olan belli bir grup içinde yer alan kimselerdi. (15/Hicir, 39-40; 38/Sad, 82-83; 34/Sebe', 20-21.)

"**Nasiben mefruzan**" belli bir pay anlamına geldiği gibi, bilinçli ve sistemli bir biçimde insanları doğruluktan ayırmaya çalışan, örgütlü insan grubu anlamına gelebilir. "Farz" kesmek anlamında kullanılan kelimedir. Nehrin kenarındaki koya "furza" denir. Yüce Allah'ın mazeret yollarını kesmek üzere kulları için vaz'edip kendilerine mecbur kıldığı şeylere "fariza" denir. Servetin bir kısmını ayırıp vermek, kadına mihr ödemek bu kelime ile ifade edilmiştir. (2/Bakara, 237).

Razi'nin yer verdiği bir hadise göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Her bin kişiden biri Allah'ın, diğerleri insanların ve İblis'in hissesidir" Sad. 82-83. ayetlerde, İblis, insanlardan ihlaslı olanları hariç, tümünü kışkırtıp azdıracağına ilişkin ant içmektedir. Diğer ayetlerden de genel olarak, insanların çoğunun iman etmeyeceğini, şükretmeyeceğini ve akletmeyeceğini öğreniyoruz. Burada ise, Şeytan kullardan bir bölümünü kendine bağlayacağını söyler. Genellikle, çoğunluk, belli bir gruba uyar, etkili grubun vaadlerine, söz ve propagandalarına kanar. Kasas sûresinde (28/63. ayet), bu etkili grup/azınlık hem kendilerini, hem başkalarını azdırıp saptırdıklarını söyleyip itiraf edecekleri belirtilmektedir. Şu halde, Şeytan'ın da sözünü ettiği belli ve etkili bir gruptur. Bu bazen belli bir çıkar grubu veya ideolojik, felsefi veya politik bir örgütlenme biçimi şeklinde de ortaya çıkabilir. Bunlar diğerlerine göre daha açık ve somut olarak Şeytan'a maruz kalmış kimseler olarak doğruluktan şaşan, tul-u emel peşinde koşan, vesvese ve kuruntularla bugünü, şimdiki anı ıskalayan, insanları olmadık vaadlerle kandıran ve birtakım sembollerle Allah'tan başka şeylere ve kimselere bağlılıklarını ortaya koyup yaratılışın asli ve sahih düzenini değiştirmeye kalkışan kimselerdir. (Bkz. 14/İbrahim, 22 ve 47/Muhammed, 25.) Bir hadiste şöyle buyrulmuş-

tur: "İnsanoğlu yaşlandıkça, onda iki şey gençleşir: Hırs ve emel" (Müslim, zekât, 115; Tirmizi, zühd, 28).

Belirtmek gerekir ki, bunca nimet ve avantaja rağmen, insanların çoğu Allah'a iman etmeyip şükretmiyorsa ve akletmiyorsa, itaat eden insanlarla birlikte melekler, canlılar ve hatta cansızlar, kısaca bütün varlık âlemi Allah'ı tesbih etmekte, O'nun yüce ismini zikretmektedir.

Şaşırıp saptırmak, Allah'ın indirdiği hükümlerin ve gösterdiği hayat tarzı dışında ahlaki ve hukuki normların, yaşama biçimlerinin insana huzur, mutluluk ve güvenlik sağlayabileceği inancına kapılması halidir (Bkz. 7/A'raf, 16; 17/İsra, 62; 38/Sad, 82). Olmadık kuruntular, asla gerçekleşmeyecek vaad ve ideal-ler peşinde ömrü tüketmek, insan potansiyelinin seferber olmasını sağlamaktır. Mesela cennet hayatı yeryüzünde gerçekleşmez; bilim, teknoloji ve tıp ne kadar gelişirse gelişsin, ölümsüzlük sağlanamaz. Ama insan teknoloji ve ekonomik zenginlik elde ederek "sınırsız mülk ve saltanat"a sahip olabileceğini, kâinata hükmedebileceğini, varlıkları emri altına alabileceğini ve neredeyse tanrılığını tahakkuk ettirebileceğini vehmedebilir. Hergün biraz daha gelişen tıp ölümsüzlüğü hedefleyebilir, buysa sadece bir vehimdir, çünkü eninde sonunda ve mutlaka "Her nefis ölümü tadacaktır." Hakiki mutluluk ahirettedir, dünya şartlarında elde edilecek en yüksek seviyedeki refah, özgürlük, güvenlik, huzur ve barış ancak İslami hükümlere tam riayettir; bunların dışında başka referans kaynaklarına başvurmak birer vehimdir, boş bir temenni ve hayaldir.

Araplar, beş doğum yapan bir deve son doğumunu erkek olarak doğurmuşsa, hayvanın kulaklarını yarar, putlara adarlardı. Bahira, Vâsile, Saibe vs. Artık o deve kesilmez, serbest bırakılır, istediği gibi yer içerdi. Bu, söz konusu hayvanı yaratılış hikmetine aykırı olarak isti'mal etmek anlamına gelirdi. Hayvanın yaratılış hikmeti, insanların onun etinden, sütünden, yününden, derisinden yararlanması, onu binek olarak kullanmasıdır. Putatapıcılar, onu putlara adayınca yaratılış düzenini yani fıtratını değiştirmiş oluyorlardı ki, bu hikmete aykırıydı. Demek oluyor ki, hayvanların kulaklarını kesip onları putlara adamak, sembolik anlamıyla insanları saptırmaya azmeden -bunun için yemin eden- Şeytan'ın yaratılışın asli düzenini, fıtratı değiştirme eylemine iştirak etmenin göstergelerinden biridir. Böylelikle Allah'ın yaratışı değiştirilmiş oluyor. Buna bağlı gösterilen bir hassasiyetin sonucunda, kurban olarak kesilecek hayvanın, bedence sağlıklı olmasına, vücut bütünlüğüne dikkat edilir. Örneğin kulakları kesilmiş, delinmiş, gözü kör, topal hayvan kurban edilmez.

Klasik müfessirler, bu ayetten, vücudun çeşitli yerlerine dövme yaptırma, tüy aldırma, insanları veya hayvanları kısırlaştırma yasağını çıkarmışlardır.

Söz konusu yasaklarla ilgili hadisler olmakla beraber, asıl kastedilenin fıtratın değiştirilmesi olduğunu, bunun da temel düzen ve dengeyle oynamak anlamına geldiğini söylemek mümkün. Kadının güzel görünmeye çalışması, erkeğin bakımına özen göstermesi günah değildir, aksine fıtri bir tutumdur. Yasak olan yaratılışı değiştirmek, bedenin yapısıyla oynamaya çalışmaktır. Erkeğin kadına, kadının erkeğe benzemeye kalkışması fıtrat değişikliğine gitme anlamına gelir. Iyad bin Himar'ın rivayet ettiği bir kudsi hadis bu ayete açıklık getirmektedir: "Ve şüphesiz Ben, bütün kullarımı hanif (batıl inançlardan uzak, tevhid dinine eğilimli) olarak yarattım. Şeytanlar onları küçümseyerek dinlerinden saptırdı. Onlara helal kıldıklarımı haram kıldı. Kendileriyle ilgili delil indirmediğim şeyleri Bana ortak koşmalarını ve yaratışımı değiştirmelerini emretti." (Müslim, Cennet, 63; Müsned, IV, 162.) Bu hadis, yaratılışın değiştirilmesinin iki anlama geldiğini göstermektedir:

a) İnsanın üzerinde yaratıldığı hanif din İslamiyet'in dışında bir dine mensup olması. İslam'dan başka bir din benimsemek veya İslam dinini asli ve sahih kimliğini değiştirmeye, reforma uğratmaya çalışmak bu kapsama girer. Helalı haram, haramı da helal kılmak bu kapsamda düşünülebilir. İslam üzere yaşamayan, hakikatte şu veya biçimde kendi asli fıtratı dışına çıkmış olur. Çünkü Allah'ın Resûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Her çocuk İslam fıtratı üzere doğar. Sonra annesi ve babası onu Yahudileştirir, Hıristiyanlaştırır veya Mecusileştirir" (Buhari, Cenaiz, 80-93; Müslim, Kader, 22; Ebu Davud, Sünne, 17.)

b) Canlıların (insan, hayvan, bitki) genleriyle, asli yapılarıyla oynamak, yaratılışın sahih ve asli düzenini değiştirmeye kalkışmak. Gen teknolojisi ve bu yönde ilerlemekte olan bilimsel faaliyetler canlı hayatın içyapısını, asli düzenini değiştirmeye matuf gelişmektedir. Mesela İngiliz bilim adamları insan ve hayvan materyallerini kullanarak bir embriyo geliştirmek istediklerini açıklamışlardır. Buna göre insan DNA'sını bir ineğin yumurtasına enjekte ederek "insan-inek karışımı bir yaratık" oluşturabileceklerini söylemektedirler (Yeni Şafak, 19 Ocak 2008).

Hidayet, sahih din üzere yani sahih fıtrat üzere yaşamaktır. Hidayet ve bunun insan ruhunda vehayatındaki açılımı olan özgürlük, doğruluk, hak, ahlaki hayat, hakikat sevgisi, adalet ve iyilik "Kalu bela"dan beri ruhta içkin olan asli bir özelliktir: "Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Diye sorulduğunda, onlar 'Evet, Sen bizim rabbimizsin' dediklerinde" (7/A'raf, 172) bunlar insanoğlunun ruhunda yerleşmişti. Yaratılışa geçtikten, varlık alanına çıktıktan sonra yüksek değerler tezahür eder. Asli fıtrat, insanın hidayet üzere yaşayıp, ilk misakının gereklerini yerine getirmesi, asli fıtratının kendisini çağırdığı özgürlük, hak,

hakikat, adalet, iyilik ve güzellik üzere yaşamasıdır. Şeytana uymak hidayetten sapmak, dolayısıyla yaratılışın asli ve sahih düzeni dışına çıkmaktır; bunun kaçınılmaz sonucu hüsran, zarar ve ziyandır.

Şeytan insana sadece bir takım vaadlerde bulunur. Hidayetin dışına çıktığında mutlu olacağını, cimrilik yaptığında zenginleşeceğini, haram işlediğinde haz alacağını telkin eder. Ahireti ve hesap gününü unutturmak, Allah korkusunu önemsizleştirmek, insanın kendi hayatının ve bedeninin efendisi olduğu fikrini aşılamak Şeytan'ın telkinleri ve aldatmalarıdır. "Gurur" yanlıma ve aldanma halidir. Dışı yaldızlı ve çekici, içi ve sonucu acı ve zarar vericidir. Nefis daima gururu besler. Kibir, haz, şehvet, iştiha, baskı ve tahakküm, adil olmayan iktidar, gayrı meşru kazanç, haram yiyicilik, aldatma, hile, sömürü, yalan ve günahlar insana hoş, çekici ve güzel gösterilir. Böyleleri Şeytanın aldatmalarına kandıkları için ahirette cehennemde barınacaklardır, oradan kaçamayacaklardır. Şeytana kanmayıp da iman eden ve salih amellerde bulunanların yeri cennettir. Bu Allah'ın va'didir ve şüphesiz yüce Allah doğru sözlüdür, va'dini yerine getirir.

لَيْسَ بِأَمَانِيِّكُمْ وَلَآ أَمَانِيِّ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوٓءًا يُجْزَ بِهِۦ وَلَا يَجِدْ لَهُۥ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿١٢٣﴾ وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّٰلِحَٰتِ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُو۟لَٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ نَقِيرًا ﴿١٢٤﴾

123. Ne sizin kuruntularınızla, ne de kitapehlinin kuruntularıyla değil. Kim kötülük yaparsa, onunla ceza görür; o, Allah'tan başka bir veli (dost) **ve bir yardımcı bulamaz.**

124. Erkek olsun, kadın olsun inanmış olarak kim salih bir amelde bulunursa, onlar cennete girecek ve onlar, bir 'çekirdeğin sırtındaki tomurcuk kadar' bile haksızlığa uğramayacaklardır.

Arap müşrikleri kıyamete, hesap gününe inanmazlardı. Böyle bir günde hesap sorulacak olsa da, tapındıkları putların kendilerine aracı/şefaatçi olacaklarını iddia eder, her dilediklerini yaparlardı. Yahudi ve Hıristiyanlar, kendilerini "Allah'ın sevgili kulları" (5/Maide, 18) ilan ettikleri ve "Kendilerinden başkalarının cennete girmeyeceklerini" (2/Bakara, 111) ileri sürdükleri için kurtuluşa erdiklerini, yapıp ettiklerinden dolayı ceza alacak olsalar dahi, cehennemde "sayılı günler kalacakları"nı (2/Bakara, 80) iddia ediyorlardı. Bir başka tartışma da, kitapehli, kendi kitaplarının önceden indirildiğini, peygamberlerinin de kıdem sahibi olduklarını öne sürüp üstünlük iddiasında bulunuyorlardı. Müs-

lümanlar ise Hz. Peygamber (s.a.v)'in en son gelip Nübüvvet mührünü vurduğunu, son vahiy olan Kur'an-ı Kerim'in önceki kitap ve sahifelerin üstünde hakem olduğunu öne sürüp tartışmada öne geçmeye çalışıyorlardı.

Bunun aslında temelsiz bir tartışma olduğu açıktır. Çünkü kişinin veya grupların aidiyeti, bir dine olan mensubiyetleri bir yere kadar önemlidir. Bu lafta kaldıkça dine mensubiyet nominal olarak kalır. Aslolan ihlasla yapılan ameller, ilahi emir ve hükümlere göre yerine getirilen pratiklerdir. Pratikten yoksun iddialar birer vehim, kuruntu ve boş temenniden ibarettir. Hıristiyanların bir bölümü "Tanrı'yı sev ve dilediğini yap" diyerek, her türlü kötülüğü yapar, kendilerini kiliseye adadıkları için kurtulduklarını, dolayısıyla cezaya çarptırılmayacaklarını düşünüyorlar. Oysa ayet, her üç din mensubunu da muhatap alarak kim bir kötülük yaparsa cezasını çekeceğini haber vermektedir. Kimseye özel olarak tanınmış bir imtiyaz söz konusu değildir. Aslolan Allah'ın gösterdiği istikameti takip etmek, ilahi hükümlere riayet etmek, adaletli davranmak, iyilik yapmak, ihsanda bulunmak ve kurtuluşu Allah'ın rahmetinde ve bağışlamasında aramaktır.

Kim bir suç işler, kötülükte bulunursa bunun cezasını çeker. Kiminin cezası dünyada verilir, kiminin ahirete kalır. Bu ayet indiğinde sahabelerin bir bölümü bir tür umutsuzluğa kapılıp "Bizim işimiz bitti" demeye başladıklarında Allah'ın Resûlü, onlara umudun ışığını yaktı. Müslümanların başına gelen musibet ve felaketler, hastalık ve sıkıntılar belki de onların yapıp ettiklerine birer kefaret olur. Müslümanlar, Allah'a ve ahiret gününe inansalar da, dünyada çeşitli sıkıntılar yaşar, gam çeker, çeşitli musibetlerle karşılaşır, ağır hastalıklara yakalanır, savaşlarda yenilgiye uğrar, hüzünlenirler. Nihayetinde "Dünya mü'minler için bir zindan, inkârcılar için ise cennettir" (Müslim, Zühd, 1). Mü'minin ruhu, içine girdiği dünya hapishanesinden kurtulup asıl ait olduğu yurda uçmak ister, dünyanın çeşitli zorluklarıyla mücadele eder. Sıkıntı ve zorlukların hepsi ruhun kurtuluşu için birer sınav vesilesidir. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "İtidal üzere hareket ediniz, doğruluktan ayrılmayınız. Biliniz ki Müslümanın karşı karşıya kaldığı her musibet -küçük sıkıntılar, bir tarafına bir dikenin batması dahi- günahlarının kefaretidir" (Buhari, Merda, 2-3; Müslim, Birr, 52). Umulur ki, dünyada çekilen sıkıntılar mü'mini ahiretteki azaptan kurtarır. **Kurtubi**, kötülüğe takdir edilen cezanın her iki yerde bir arada olmayacağını söyler.

İyilik ve kötülük karşılıksız kalmaz. Dünyada veya ahirette kişi yaptıklarının sonuçlarıyla karşılaşır. Bu erkek ve kadın için de aynıdır (16/Nahl, 97; 40/Mü'min, 40). Bu manada erkeklerin kadınlardan herhangi bir üstünlüğü yok-

tur. Erkeklerin ve kadınların yapıp ettiklerinin ödülü olarak cenneti hak etmeleri için aranan şart "mü'min olmaları"dır. Bu ayet iman etmeyenlerin cennete girmeyeceklerini ima etmektedir. Herkes iyilik adına ne yapmışsa karşılığını alacaktır. Kimse, yaptıkları dolayısıyla hurma çekirdeği üstündeki iplikcik (nakir) kadar dahi olsa haksızlığa uğratılmaz.

وَمَنْ اَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ حَنِيفًا ۟ وَاتَّخَذَ اللّٰهُ اِبْرٰهِيمَ خَلِيلًا ﴿١٢٥﴾ وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ ۟ وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطًا ﴿١٢٦﴾

125. İyilik yaparak kendini Allah'a teslim eden ve hanif (tevhidi) **olan İbrahim'in dinine uyandan daha güzel din'li kimdir? Allah, İbrahim'i dost edinmiştir.**

126. Göklerde ve yerde ne varsa tümü Allah'ındır. Allah, her şeyi kuşatandır.

"İmlal" masdarıyla ilgili bir kelime olarak "millet", sözlükte söyleyip yazdırmak, ezbere dikte etmek anlamlarına gelir. Kur'an ticarî akitlerin tanzimi sırasında şahitlerin tutulması ile ilgili hükmü açıklarken, **el-Kâtibu bi'l-Adl** sıfatına sahip yazıcının sözleşme şartlarını ve borçlu olanın yazdırmasını "imlal" kelimesiyle ifade eder. (2/Bakara, 282) Bu anlamıyla millet'in imla ile bağlantısı "yazdırılmış şey" olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Oryantalist **Bernard Lewis**, millet kelimesinin Aramî "milla" kökenden geldiğini söyler. Ona göre milla'nın esas manası "bir söz" demektir, dolayısıyla muayyen bir sözü ve vahiy kitabını kabul eden bir insan topluluğunu ifade eder. Aramî Hıristiyan dilinde ise "logos"un karşılığıdır.

Ebu'l-Beka "Külliyât"ta din ile millet'in tanımlarını birlikte verir. Ona göre din, mutlak âdet olup geniş anlamda hak veya batıl olan şeye izafe edilir. Din, şeriatlerin usûl ve füruunu kapsayan ilahi vaz'etme şeklidir. Allah, kendi özgür seçimleriyle akıl sahibi kullar onu seçsinler diye gönderir. Bu anlamıyla inanç (i'tikad), ilim ve dua (salat) dinin kapsamındadır.

Millet ise usûl-u hassa ve füru-u hassadır. Dikkat edilmesi gereken nokta şudur: Din Allah'a, millet Resûl'e, İçtihat müçtehide nispet edilir. Millet, Allah'ın hayır ve sevaba erişmeleri için bir peygamber diliyle kullarına şeriat olarak vaz'ettiği hükümlerin bütünüdür. Yol ve şeriatın usûlü anlamında millet, peygamberlerin bildiği, ona uyduğu ve insanları da ona uymaya çağırdığı emir ve irşatlardır. Sadece peygamberlere nispet edilmesinin sebebi budur. "Allah'ın

milleti", "Zeyd'in milleti" veya "benim milletim" denmez; fakat "Allah'ın dini" "Zeyd'in dini" veya "benim dinim" denebilir. Şeriat da Allah'a, Peygambere ve ümmete izafe edilebilir. İşte bu üçünün üzerinde birleştiği şey millet'tir.

Kelimenin soy kütüğü bir yana, sözlüklere geçen anlamıyla din, şeriat, dinde izlenen yol, tarikat, sünnet ve yol gibi anlamlara geldiğinde hiçbir tereddüt yok.

Zemahşeri ve **Şehristani**, doğru veya yanlış, hak veya batıl izlenen yola Millet dendiğini söylerler. Gerçekten iki büyük bilgin Şehristani ve **İbn-i Hazm**, dinler ve mezhepler tarihini ele alan ünlü eserlerine "El-Milel ve'n-Nihal" adını vermişlerdir ve her ikisi, kendilerinden öncekiler gibi din, şeriat ve milleti aynı anlamda kullanmışlardır. Elmalılı'ya göre inanç sistemi (i'tikad) yönüyle din, amel yönüyle şeriat ve birleşme, toplanma (ictima) yönüyle millet denmesi uygun olur. Buna göre belli bir dinin şeriatı dâhilinde bütünleşme Millet'i meydana getirir. Çünkü amel edilen ne ise esas itibariyle üzerinde toplanılan da odur. Bu durumda Millet, şu veya bu insan topluluğunun çevresinde toplandığı ve üzerinde yürüdüğü veya başka bir deyişle kolektif ruh ve bilincinin tâbi olduğu ve somut (sosyal) varlığının bağımlı (merbut) bulunduğu temel ilkeler ve izlenen yol demektir. Bu da gösteriyor ki Millet, topluluğun kendisi değildir. Bir topluluğa "Ehl-i Millet" denmesi, söz konusu topluluğun bir dine ve şeriata mensup olduğunu ifade etmek içindir. Sözgelimi Yahudi ve Hıristiyanlar birer Ehl-i Millet'tirler, onların Millet'ini Yahudilik ve Hıristiyanlık teşkil etmektedir. Bu din ve şeriata mensup topluluklara doğrudan Millet denmesi ancak mecazi olarak mümkündür. Çünkü bir dine bağlı olan topluluk, bağlandığı din gibidir; bu da "Mecaz-ı lafzî"dir. Benzer bir tanıma uygun olarak gayrimüslim cemaatlerin de kendilerini "Ehl-i millet" şeklinde gördüklerine en eski metinlerde rastlamamız mümkün. Sözgelimi, Hz. Ömer zamanında Abdurrahman b. Ganem aracılığıyla Halife'ye bir ahitname veren Şam Hıristiyanlarının yazdığı mektupta şu ifade yer almıştır: "Canlarımız, neslimiz, mallarımız ve milletimize mensup (ehlü milletinâ) olanların güvenliği için..."

Kur'an-ı Kerim'de Millet kelimesi 15 yerde geçer. Bunlardan yedisinde "İbrahim'in milleti"nden söz ediliyor: "Sonra sana vahyettik: Hanif olan İbrahim'in milletine uy. O, müşriklerden değildi." (16/Nahl, 123). Yusuf sûresinin 38. ayetinde Millet, İbrahim, İshak ve Yakub aleyhisselama bir arada nispet edilir. Bakara sûresi 120. ayetinde de yukarıda yaptığımız tanıma uygun belli bir inanç bütününden kaynaklanan ortak yaşama tarzı, hukuk ve normatif davranışlar sistemi olarak Yahudi ve Hıristiyan milletine dikkat çekilir:"Sen onların dini (milleti)ne uymadıkça, Yahudi ve Hıristiyanlar senden kesinlikle hoşnut olmazlar. De ki: Gerçekten doğru yol Allah'ın yoludur." (2/Bakara 120).

Burada kastedilen, Yahudi ve Hıristiyanların inançlarını ve yaşama şekillerini yönlendiren din ve ondan neşet eden şeriat, yaşama tarzı, düşünce şeklidir. Millet teriminin sayısal insan topluluğuna nispet edilmediğini ayette geçen "Yahudi" sözcüğünden anlamak mümkün. Çünkü Yahudilik, dinî ve etnik olanın iç içe geçtiği, özdeşleştiği özel bir durumdur. Kişi, Yahudi bir anneden doğmadığı sürece Yahudiliğin etni'sine kabul edilmeyeceğine göre ancak dinin türevi olan şeriata girmesi durumu düşünülebilir. Hıristiyanlıkla da bir araya geldiğinde ayette geçen Millet'in tamamen şeriat anlamında kullanıldığı kesinlik kazanmış olur. Benzer tanımlama ve özel anlamın diğer ayetlerde de geçtiğini tespit edebiliriz. Sözgelimi, Peygamber'in (s.a.v) getirdiği Şeriat'a itiraz eden müşriklerin:"Biz bunu diğer din (millet)de görmedik" (38/Sâd,7) demeleri bunun göstergesidir. (Ayrıca bkz. 7/A'raf, 88-89; 14/İbrahim, 13; 18/Kehf, 20)

Ancak Millet teriminin kavimle birlikte yan yana geçtiği en çarpıcı ayet 12/Yusuf sûresinde yer alır: "De ki: -Size rızıklanacağınız bir yemek gelecek olsa, ben mutlaka size daha gelmeden önce onun ne olduğunu haber veririm. Bu, Rabbimin bana öğrettiklerindendir. Doğrusu ben, Allah'a iman etmeyen ve ahireti de inkâr edenlerin ta kendileri olan bir KAVMİN MİLLETİ'ni bırakıp geldim." (12/Yusuf, 37). Yusuf aleyhisselamın dile getirdiği "teraktü millete kavmin" cümlesinde sayısal insan topluluğunu "kavim" terimi ifade ederken, millet din ve şeriatı ifade etmektedir.

Hadiste millet kelimesini araştırırken kelimenin mutlak kullanılışına bakmakta yarar var. Bu, önce kelimeyi hadisin siyak ve sibakını (genel bağlamını) göz önüne almadan soyut olarak anlamamız için gereklidir. Örnek olarak bir hadisten sadece şu ibareyi alalım: "O Millet'ten ihraç edilici (çıkıcı) değildir" (Buhari, Hudud, 5). Genel bağlamdan habersiz bu hadisten anlam çıkarmak güçtür. Çünkü hadiste geçen zamir kimdir, neden dolayı Millet'ten çıkarılmaz ve Millet nedir gibi soruların cevabı yoktur. Ama hadisin bütünü ele alındığında durum aydınlığa kavuşur. Zira hadiste zamirin içki içene raci olduğu, içki içenin de lanetlenmeyeceği ve dinden ihraç edilmiş sayılmayacağı bellidir. Burada, 'lanet' ile 'millet' arasında yakın bağlantı vardır. İslâm'da hatırlanacağı gibi, kendisi için tevbe ve rahmet kapıları tamamen kapatılmış kimseler için lanet söz konusudur. İblis aleyhilla'ne ve Ebu Leheb gibi... Oysa içki içen bir kimsenin lanete müstahak olduğu söylenemez. Çünkü içki içmek nihayet bir haram işlemektir ve haramdan tevbe edip dönmek her zaman mümkündür. Öyleyse lanete uğratılmayacak kişi milletin dışına çıkmış sayılamaz. Hadis'te din, millet lafzıyla geçmiştir. Ahmed b. Hanbel'in kaydettiği bir hadiste de mil-

let kelimesi mutlak anlamıyla geçmektedir: "Bizden ve Millet'imizden yüz çevirdiler." (Müsned, I, 461). Bu ibare de hadisin bütününden ayrı ele alındığında kayıtsızdır yani mutlaktır. Ama hadisin bütünü içinde ele alındığında dini ifade ettiği görülmektedir.

"İki Millet" deyiminin geçtiği hadisler çoğunlukla fıkıh literatüründe mirasla ilgili kullanılmıştır: "İki Millet ehli birbirine mirasçı olamaz" (Tirmizi, Feraiz, 16; Ebu Davud, Feraiz, 10; İbn-i Mace, Feraiz, 6). Hadis'te geçen Millet kelimesinin din anlamında kullanılıp kullanılmadığını anlamak için fıkıhçıların bu hadisten neyi anladığına bakalım:

İslâm hukukuna göre mirasın gerçekleşebilmesi için varis ile muris'in aynı dinden olması gerekir. Binaenaleyh iki ayrı dinden olanlar birbirlerine mirasçı olamaz. Müslüman olmayan akrabanın Müslümana varis olamayacağı fukaha arasında kabul görmüş bir görüştür. Nitekim "Müslüman kâfire, kâfir de Müslümana varis olamaz" (Buhari, Feraiz, 26; Müslim, Feraiz, 1) hadisi bunu teyit etmektedir. Cumhur-u fukaha yine bu hadise dayanarak Müslümanın da gayrimüslim akrabasına mirasçı olamayacağını söylemişlerdir. Ancak Mesruk, Said b. el-Müseyyeb ve İbrahim en-Nehai gibi fakihler, Müslümanın gayrimüslim akrabasına mirasçı olabileceğini, çünkü "İslâm üstün olur, hiç bir şey ondan üstün olmaz" ve "İslâm arttırır, eksiltmez" gibi hadislerin bunu gerektirdiğini söylemişlerdir. İmam Malik, Ahmed b. Hanbel ve Evzai gibi fakihler bu görüşü kabul etmedikleri gibi Müslüman olmayanların da birbirine mirasçı olamayacaklarını savunmuşlardır. Dayanakları da yukarıda naklettiğimiz hadistir yani "İki millet ehli birbirine mirasçı olamaz"dır. Diğer müçtehitler ise, bu hadis Müslümanlar ile kâfirler arasındaki miras ilişkisine aittir ve "İki Millet"ten anlaşılması gereken, İslâm'ın dışındaki herhangi milletler değil, fakat İslâm ile diğer din'lerden herhangi birisidir, demişlerdir. Çünkü diğer dinlerin mensupları İslâm'ı inkârda birleştiklerinden "Tek bir Millet'tirler yani aynı dinden sayılırlar". Görülüyor ki etimolojik yönden hiçbir fakih hadiste geçen "millet" kelimesini "ulus"a karşılık olacak sayısal insan topluluğu manasında anlamıyor, tersine "din" olarak anlıyor. Esasında hadiste geçen "Ehl-i Millet" tabiri yeterince açıklayıcıdır. Eğer Resûlullah (s.a.v) "Millet"i insan topluluğu anlamında kullanmış olsaydı sadece "iki millet birbirine mirasçı olamaz" derdi. Oysa "millet ehli" kaydı bir millete yani bir dine mensup olmaya göndermedir.

Haklarında tartışmalar yapılmış olsa da -ki bu ayrı bir konudur, biz burada hadislerin senet veya metin kritiğini yapmıyoruz, "millet" kelimesinin semantiği üzerinde duruyoruz- bazı hadis kaynaklarında "72 millet" ve "73 millet" deyimlerinin kullanıldığını görmekteyiz. "Millet" kelimesinin rakamsal ifade-

lerle geçtiği hadislerde "Millet"ten kasıt fırka, gidiş ve izlenen yoldur: "Dikkat edin sizden önceki ehlikitap 72 Millet'e bölündüler." (Ebu Davud, Sünnet, 1; Darimi, Siyer, 18). Bir başka rivayette ise "Benî İsrail 72 Millet'e bölündü" (Tirmizi, İman, 18) denmektedir. Hadislerdeki bölünme "iftirak" kelimesiyle ifade edilmiştir. Yani aynı dine mensup olan ehlikitap veya İsrailoğulları birbirinden farklı inançlara sahip 72 millete bölünmüşlerdir. Buna göre ehlikitap ve İsrailoğularının fırkalaşmaları hatırlatılarak şu uyarı yapılmaktadır: "Ehlikitap (Yahudi ve Hıristiyanlar) 72 MİLLET'e bölündüler. Bu ÜMMET ise 73 MİLLET'e bölünecektir" (Müsned, IV, 102). Ebu Davud'un aldığı hadiste ise "bu Millet 73 MİLLET'e bölünecektir. Bunlardan 72'si ateşte biri ise cennettedir. O da cemaat ehlidir." (Ebu Davud, Sünnet, 1; Tirmizi, İman, 18).

Ahmed b. Hanbel'in Müsned'ine aldığı hadiste hem ümmet hem de millet kelimeleri bir arada geçmektedir. Dolayısıyla aynı mı, yoksa ayrı mı manalar ifade ettiklerini hadisten kolayca anlamamız mümkün. Resûlullah hadisteki "ümmet"ten ona indirilen dine tâbi olanları kastediyor yani Müslümanları. Buna göre "ümmet" insan topluluğunu ifade eder; kelimede sayısal çoğunluk esastır. Ama bölünmelerin birimi olan "Millet"te sayısal çoğunluk söz konusu değildir. Dolayısıyla burada millet farklı inançlar ve gidişler üzerinde bulunan fırka anlamında kullanılmıştır. Ebu Davud'un hadisinde ise bölünecek olan "Ümmet"in yerine Millet konulmuştur; bu da sayısal çoğunluk (kemiyet) manasını ifade etmez. Çünkü ilk rivayette ümmetin ayrılacağı birim Millet iken, ikincisinde doğrudan doğruya Millet'in yani dinin içinde bölünmenin olacağı ve bunun "fırka" birimlerine ayrılacağı ifadesi vardır. Buna göre her iki durumda da Millet ile insan topluluğu arasında ilgi kurmak imkânsızdır. Ve birinci rivayet Millet'i fırka diye tarif ederken, ikincisi Millet'i İslâm'dan kinaye din yerine ikame etmektedir. Oysa Türkiye, İran, Pakistan ve Afganistan'da Millet kelimesi dendiğinde aynı inanca sahip insanların üzerinde bulundukları din, fırka ve yol değil, tam aksine çoğu zaman din ve inançları önemli sayılmayan ama ortak etnik, coğrafi, kültürel ve maddi ortaklıkları olan insan topluluğu akla gelir. Bu ise yanlış olup modern kültürün İslam irfanında yapmaya çalıştığı semantik suistimaldir.

"Millet" kelimesi bazı hadislerde çoğul olarak geçer. Sözlük manasını araştırırken belirttiğimiz gibi tekil (müfred) olan "Millet"in çoğulu (cem'i) Milel'dir. "Ehl-i Milletler'in (lehte ve aleyhte olmak üzere) bir kısmının bir kısmına şehadet etmeleri caiz değildir." (Buhari, Şehadet, 29). Hadis iki farklı dine mensup kimselerin birbirlerinin lehinde veya aleyhinde şehadette bulunmayacaklarını belirtir. Birbirleriyle savaş halinde iki din topluluğunun şe-

hadetleri gerçeğin ortaya çıkmasına ve adaletin tesisine yardım etmeyeceği açıktır. Ancak burada bizim için hadiste önemli olan milletin din manasında kullanılması ve beraberinde insan çoğunluğuna delil olacak "ehl" kelimesinin eklenmiş olmasıdır. Ancak bazı hadislerde tek başına milletin de kullanıldığı görülür. Bu kullanılış şekli, ilk bakışta insan gurubunun eylemine ilişkin olduğu için yanıltıcı olabilir. Ama olay ile din manasında millet arasındaki muhteva ilişkisi tespit edildiğinde müphemlik ortadan kalkar.

Bir rivayette Deccal'in gelişine işaretle şu ifadeler yer alır: "Onun zamanında İslâm'ın dışında bütün MİLLETLER'i helak eder." (Ebu Davud, Melahim, 12; Müsned, IV, 410). "Helak (yıkım)" kelimesinin insanlar için kullanıldığını biliyoruz. Yoksa özü itibariyle şeriat olan yani kurallar topluluğu olan din helake konu olamaz. Çünkü din, maddi veya organik bir nesne değildir, insan, ordu, tarla, ev gibi... O halde burada milletler, dinlere mensup olan insanlardan kinayedir, bizatihi insan toplulukları değildir.

Bir hadiste, "Abdu'l-Muttalib'in Milleti"nden söz edilir. Hadise bakıldığında bu deyimin Ebu Cehil ile Abdullah b. Ebi Ümeyye'ye işaret ettiği görülür; nitekim hadisin Ebu Talib'in vefatı sırasında söylenmiş olması bunu doğrular: "Ebu Talib'in ölümü yaklaşınca Resûlullah (s.a.v) yanına gitti. O sırada yanında Ebu Cehil ile Abdullah b. Ümeyye b. Muğire'yi buldu. Resûlullah:

- Ey amca, Allah'tan başka ilâh yoktur, de. De ki bununla ilâhi huzurda senin lehine şehadet edeyim, dedi.

Ebu Cehil ile Abdullah b. Ümeyye (hemen atıldılar):

- Ey Ebu Talib, Abdu'l-Muttalib'in Millet'inden yüz mü çeviriyorsun?

Resûlullah o sözü tekrar amcasına arzetti, durdu. Nihayet Ebu Talib onlara son söz olarak Abdu'l-Muttalib'in Millet'i üzere bulunduğunu söyledi. Resûlullah da "-İyi bil, vallahi senin hakkında niyaz etmekten nehyolunmadığım sürece senin için mutlaka istiğfar edeceğim" dedi. (Buhari, Tefsiru Sûret el Berae, Menakibu'l-Ensar, 40, Cenaiz, 81; Müslim, İman, 19).

Bu olay üzerine Tevbe / 113 ile Kasas / 156. ayetlerin indirildiği rivayet edilir. Olay ve bu hadislerin sıhhati hakkında ehl-i Sünnet ile Şia arasında ihtilaf vardır. Biz bu ihtilafı değil, hadiste Ebu Cehil ile Abdullah b. Umeyye'den sadır olduğu rivayet edilen "Abdu'l-Muttalib'in millet'i" sözü üzerinde durmak istiyoruz.

Bilindiği gibi Abdu'l-Muttalib, Resûlullah Efendimizin dedesi idi; Ebu Talib de amcası. Burada "millet" kelimesi eğer insan çoğunluğu manasında kullanılsaydı Abdu'l-Muttalib'e izafe edilmemesi gerekirdi. Çünkü Abdu'l-Muttalib nihayet tek bir insandır, onda binlerce, onbinlerce insanın farzedildiği düşünülemez. Buna göre Ebu Cehil ve Abdullah b. Ümeyye, Ebu Talib'e babası olan

Abdu'l-Muttalib'in dinine bağlı kalarak ölmesini söylemektedirler. Resûlullah ise çok sevdiği amcasına tek Allah'tan başka ilâh kabul etmeyen Tevhid dinine davet etmekte ve nehyolunmadığı sürece de kendisi için bu yolda niyazda bulunacağını söylemektedir. Burada da millet'i din'den başka bir anlamda ele almak mümkün değildir.

Kur'an-ı Kerim'de olduğu gibi hadislerde de "İbrahim'in Milleti"nden söz edilmektedir. Ahmed b. Hanbel'in naklettiği bir hadiste şöyle sorulmaktadır: "Baban İbrahim'in hanif Milleti (olan) İslâm'da senin neyin vardır?" (Müsned, III, 442). Hadiste hanif olan Millet ile İslâm kastedilmektedir. İslâm da dindir. İbrahim aleyhisselamın dini de tevhid akidesine dayalı İslâm'dan başkası değildi. Resûlullah (s.a.v) Efendimiz, kendisinin de hanif olan İbrahim'in milleti yani İslâm dini üzere olduğunu bildirmektedir. (Ebu Davud, Ezahi, 4; Müsned, III, 406-7; Darimi, İsti'zan, 54).

Resûlullah hadiste açıkça hanif olan İbrahim'in milletinden yani dininden söz eder. Peygamber Efendimizin bir başka duası da herkesçe bilindiği gibi şöyledir: "Yüzümü, yeryüzünü ve gökyüzünü yaratan (Allah)a çevirdim. Hanif olan İbrahim'in milleti üzereyim. Ve ben müşriklerden değilim. Şüphesiz ki benim namazım, dualarım, ölümüm ve dirimim, asla ortağı olmayan âlemlerin Rabbinedir. Ben bununla emrolundum ve ben Müslümanlardanım." (Ebu Davud, Ezahi, 4).

Hadis kaynaklarında 'Muhammed'in Milleti'nden de bahsedildiğini tesbit etmek mümkündür. Ahmed b. Hanbel'in naklettiği bir hadiste İsa aleyhisselamın gelişinden söz edilerek şöyle buyurulur: "O (İsa) Muhammed'i tasdik edici ve onun Milleti üzere gelecektir" (Müsned, V, 13). Bu hadis'te geçen Millet kelimesini sünnet manasında anlamak gerekir. Ancak burada geçen sünnet kelimesinin dine atıf olduğunda şüphe yoktur. Nitekim şu hadis "Millet"in "Sünnet" manasında kullanıldığını göstermektedir: "Allah'ın adıyla, Allah ile ve Resûlullah'ın Milleti üzere" (Tirmizi, Cenaiz, 54; Ebu Davud, Cihad, 83). Bir başka deyişle hadis şöyledir: Allah'ın adıyla, Allah ile ve Resûlullah'ın sünneti üzere...

Yukarıda belirttiğimiz gibi **Ragıp el-İsfahani** ve **Ebu'l-B**eka da, ıstılah olarak Millet'in ancak peygamberler için kullanıldığını söylüyordu. Bu demek oluyor ki, millet, peygamberlerin sünneti olarak teşri ettikleri şeye isimdir. Allah'ın teşri olarak indirdikleri yalnızca din'dir. Millet de din olmakla birlikte peygamber teşriine bağlı olan dinin bir yönüdür. Allah'tan ve Resûlünden başka içtihatlar seviyesinde değil, Münzel Şeriat seviyesinde teşri hakkına kimse sahip olmadığı için insanların teşri ettiği şeye sahih anlamda din veya millet demek imkânsızdır. Ancak Kur'an'da belirtildiği gibi, batıl dinler olduğu gibi,

insanların kendi akıl ve öngörülerine göre teşri ettikleri şeyler de batıl dinler yani batıl milletlerdir.

Hadislerde de İslâm Milleti'nden de söz edilmiştir. Bu bağlamda iki hadis açıklayıcıdır:

a) "Her yeni doğan çocuk (bu) Millet üzere doğar. Sonra annesi ve babası onu Yahudileştirir, Hıristiyanlaştırır ve Mecusileştirir." (Müslim, Kader, 23; Tirmizi, Kader, 5). Yaygın olan bu hadisin en çok bilinen lafzı şöyledir: "Her yeni doğan çocuk İslâm fıtratı üzere doğar." Nitekim Tirmizi de aynı Bab'ın 223 nolu hadisinde "İslâm fıtratı" yerine "İslâm Milleti"ni zikrederken hemen sonra gelen 224 nolu hadiste de "Millet" yerine "Fıtrat"ı koyarak hadisi tekrar zikretmektedir. Demek oluyor ki, hadisi Millet ve fıtrat lafız farklarıyla rivayet edenler vardır. Aslında bu hadiste geçen Millet; fıtrat, yaratılış, doğuştanlık ve din manasındadır. Hadisin zikrettiği millet de İslâm'dan başkası değildir. Çünkü millet kelimesi lam-ı tarifle gelmektedir. Öyleyse hadisin lafzında geçen "Yûledu a'le'l-Milleti" ibaresini "İslâm Milleti" olarak anlamak gerekir. Buna göre hadisten çıkarılacak lafzî mana da şudur: Her yeni doğan çocuk İslâm Milleti üzere yani Müslüman olarak doğar. Onu ebeveyni sonradan ya Yahudi, ya Hıristiyan veya Mecusi (ateşperest) yapar. Bazı rivayetlerde buna "Müşrikleştirir" kaydı eklenmiştir. Hadiste üç temel ıstılah vardır: Fıtrat, Millet ve İslâm. Fıtrat bilindiği gibi yaratılış, doğuştanlık veya kişinin doğuştan üzerinde yaratıldığı şeydir. Kur'an'da da fıtrat hem yaratma manasında ("Fatıra's-Semâvâti ve'l-arz" yani yeri ve göğü yarattı, 35/Fatır, 1); hem din manasında (30/Rum, 30) kullanılır. Bu yaratma fiilinden hareketle, çocuğun üzerinde yaratıldığı şeye gidersek milletle karşılaşırız. Yani dinle. Bu din de şüphesiz ki İslâm dinidir.

b) "Kim ki İslâm'dan başka bir MİLLET üzerine bile bile ve yalan yere yemin ederse o kişi dediği gibidir." (Buhari, Cenaiz, 84; Edeb, 44-73; Eyman, 7; Müslim, Eyman, 175-177). Hadis metninde "Men halefe bi MİLLETİ'n sive'l-İslâmi" veya "gayre'l-İslâmî" lafızları vardır. Bu hadisteki İslâm Milleti deyimine metindeki lafızların mefhum-u muhaliflerinden kalkarak varıyoruz. Şöyle ki: İslâm'dan başka milletin mefhum-u muhalifi, İslâm Milleti'dir. Hadis, bize İslâm milleti'nden yani İslâm dininden başka din üzere yemin edilemeyeceğini belirtmektedir. Kimi fakihler, bu hadiste geçen İslâm'dan başka Millet'lerden Yahudilik ve Hıristiyanlığın kastedildiğini söylemişlerdir. Genel kabul gören görüş ise, İslâm'dan başka herhangi bir Millet yani din'dir; dolayısıyla Müslüman olan kişi ancak kendi dini ve dinin gösterdiği kutsal değerleri üzerine yemin edebilir. Aksi halde birisi kalkıp başka bir din üzerine bile bile ve üstelik yalan olarak yemin ederse, o kişi, dediği gibidir. Yani üzerinde yemin ettiği

din'den olur, İslâm'la ilişkisi kesilir. Çünkü İbn-i Mace, bu hadisin devamında zikrettiği bir başka hadiste (3. Bab hadis no: 2099) birisinin Resûlullah önünde "Ben böyle isem Yahudi olayım" demesi üzerine Resûlullah'ın da "vacib oldu" diye buyurduğunu nakletmektedir. Yine Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Biri ben İslâm'dan berî (uzak) olayım diye yemin ederse ve yemininde yalancı ise öyle olur, doğru ise İslâm ona tekrar salim olarak dönmez" (İbn-i Mace, Kefaret, 3). Sonuç itibariyle bu hadiste Milletten anlaşılan tamamıyla dindir. Üstelik İslâm'dan başka bir millet üzere yemin etmek, kişiyi İslâm dininden çıkaracak kadar önemli addedilmiştir.

"Millet" kelimesinin etimolojisi, kavramsal anlamıyla ilgili bu bilgileri verdikten sonra, ayette sözü edilen "İbrahim'in hanif dini"ne gelelim:

"Hanif" meyleden kimse demektir. İslam'ın dışındaki bütün din, inanç, felsefi ekol ve telakkilerden ayrılıp Allah'ın birliği fikrine yönelenlere hanif denir. İbrahim'in Kur'an'da kuvvetli bir biçimde övülen İbrahim'in hanif dininin esası Allah'ın birliği inancı ve fikri yani Tevhid'dir. Hanifliğin iki anlamından biri, Allah'ın birliği, diğeri hayat tarzının, yapıp etmelerin ve her tutum ve davranışın yüksek ahlaki ilkelere göre düzenlenmesidir. Yüksek ahlaki hayat kaynağını Tevhid'den alır. İbrahim aleyhisselam iyilik yapan/muhsin bir insandı. Hem çevresine iyilik yapıyordu hem de yaptığı her iyiliği belli bir güzellik, zarafet ve estetik formlar içinde yerine getiriyordu. Allah'tan başka hiçbir düşüncesi ve amacı yoktu. Eğer "en güzel din" aranacaksa, bu kendini ihlasla, içtenlikle ve saf bir biçimde Allah'a, O'nun emir ve hükümlerine, dolayısıyla iradesine teslim eden İbrahim'in dininden başkası olamaz. Bu konuda en yüksek örnek İbrahim aleyhisselamdır. Bu yüzden yüce Allah onu dost/halil edinmişti.

"Halil" dostluğunu temiz, katıksız sevgiyle besleyen kişidir. Kalbinin hiçbir noktası bu sevgiden kopuk değildir. Can dostudur, dostunun yolunda dostuyla birlikte ilerler. Böyle bir kişi candan sevilir. Hz. Peygamber (s.a.v) de, kendini "halil" olarak tavsif etmiştir (Müslim, Fedailu's-sahabe, 3); çünkü o da atası İbrahim gibi Allah'a içten bağlıydı, O'nu seviyordu. Böyle bir sevgiyi başka hiç bir şey "ihlal" etmez, gölge düşürüp ona "halel" getirmez. Hz. İbrahim, ihtiyacını ve fakirliğini sadece Allah'a arzediyordu, başka hiçkimse bunun farkına varmazdı. Bir lahza dahi, kendini Allah'tan bağımsız, müstağni hissetmemiştir. Anlatıma göre, ateşe atılacağı esnada, tam o anda Cebrail aleyhisselam gelir ve bir ihtiyacının olup olmadığı sorar. O "Allah'tan başka kimseye ihtiyacım yok" demiştir (Kurtubi).

İnkârcılara yemek yedirir, onlara güzellikle muamele eder, karşılığında ise Allah'a secde etmelerini talep ederdi. Melekler insan kılığında ona geldiklerinde onlara semiz bir buzağıyı kesip ikram etmişti. Onlar biz bedelsiz şey yemeyiz

deyince, o "Yemeğe başlarken Bismillah, sonunda Elhamdulillah demeniz yeterlidir" demişti. İbrahim'in dostluğu da, düşmanlığı da, cömertliği de, bereketli sofrası da Allah içindi. Başkalarından teşekkür veya takdir beklemezdi. Tevhid inancı onun siretinde tezahür eder, gözlemlenebilir hale gelirdi. Yakın akrabalarını karşısına alıp "Ben sizin Allah'tan başka taptığınız şeylerden kesin olarak uzağım" (6/En'am, 78) demiş; putları reddetmiş, en büyüklerini kırmış, güneşe, aya, yıldızlara tapınmayı nahiflik saymış, inancı uğruna ateşe atılmayı göze almış, Rabbinin kendisini sınava tabi tuttuğu kelimelerin gereklerini tam olarak yerine getirmiş (2/Bakara, 124), Kâbe'nin temellerini bulup bina etmiş, en sevdiği oğlunu Allah'a kurban etmede tereddüt geçirmemiş, "İnsanlara önder/imam olma" mevkiine yükseltilmiştir" (2/Bakara, 124). Bir hadiste onun için şöyle buyrulur: "Allah, İbrahim'i yedirdiği, selamı yaygınlaştırdığı ve geceleri insanlar uykudayken namaz kıldığı için halil/dost edinmiştir" (Süyuti, Dürrü'l-mensur, II, 706). Bu yüzden kişi birini arkadaş, dost edinecekse Hz. İbrahim'i örnek almalıdır. Şöyle buyrulmuştur: "Kişi arkadaşının dini üzeredir. O bakımdan herkes kiminle arkadaşlık ettiğine dikkat etsin" (Ebu Davud, Edeb, 16; Tirmizi, Zühd, 45).

Öyle de olsa, yüce Allah ile Hz. İbrahim arasında cins birliği düşünülemez. Hıristiyanlar, Hz. İsa'ya ulûhiyet atfederek bu hataya düştüler. İbrahim'in "Halilullah (Allah'ın dostu)" olması ileri derecedeki sevgisini, sadakat ve teslimiyetini ifade eder. Yüce Allah ona "Teslim ol" diye buyurduğunda, o "Âlemlerin Rabbine teslim oldum" demişti (2/Bakara, 131, 135).

İşte hepimizin atası olan Hz. İbrahim'in can dostu Allah ilmiyle, irade ve kudretiyle her şeyi, varlık âlemini kuşatır. Onun koruması ve rahmeti altında yaşamak en büyük nimet, güvenlik ve huzurdur.

وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَتَامَى النِّسَاءِ الَّتِي لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوِلْدَانِ وَأَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامَى بِالْقِسْطِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا ﴿١٢٧﴾

127. Kadınlar konusunda senden fetva isterler. De ki: "Onlara ilişkin fetvayı size Allah veriyor. (Bu fetva,) **Kendilerine yazılan** (hakları veya miras)**ı vermediğiniz ve kendilerini nikâhlamayı istediğiniz yetim kadınlar ve zayıf çocuklar** (hakkında) **ile yetimlere karşı adaleti ayakta tutmanız konusunda size Kitap'ta okunmakta olanlardır. Hayır adına her ne yaparsanız, şüphesiz Allah onu bilir.**

"**Fetva**" ifta'dan, zor bir sorunu çözmek, açığa kavuşturmak demektir. Fetva, hakkında apaçık bilgi olmayan konuda hükmü sormaktır. Kelime, güçlenen ve olgunlaşan genç kelimesini ifade eder. Bir sorunu çözen (fetva veren) kimse, o konuyu kuvvetlendirmiş olur. Rüya tabiri için de kullanılır (Bkz. 12/Yusuf, 46).

Bu sûrenin başında, 3. ayetten başlayarak yetim kızlar, onların evlendirilmesi, miras, mihr ve diğer haklarıyla ilgili hükümler düzenlenmişti. Burada önemine binaen o konuya dönülüp aynı hükümler vurgulanmaktadır. Malik'ten gelen bir rivayete göre, Hz. Peygamber'e sorular sorulurdu, o da kendisine vahiy gelinceye kadar cevap vermezdi. Kadınlar hakkında sorulduğu gibi "yetimler hakkında" (2/Bakara, 220); "içki ve kumar hakkında" (2/Bakara, 219); "dağlar hakkında" (20/Taha, 105) ve başka konular hakkında sorulmuştur.

Tekrar, malları veya güzellikleri dolayısıyla evlendirilmeyip alıkonan veya velileri tarafından nikâhlanan yetim kızlara dikkat çekilir. Benzer bir hassasiyeti korumaya muhtaç çocukların hakları için de göstermek lazım. İslam öncesinde kadınlara mirastan pay verilmediği gibi çocuklara da verilmezdi. Artık bu âdetin terkedilmesi lazım. Yetim kızlar yaşları geldiğinde evlendirilmeli, miras hakları veya kendilerine takdir edilen mihrleri verilmelidir. Aynı şekilde çocuklar da haklarından yoksun bırakılmamalıdır. Kur'an-ı Kerim'de yer alan ayetler bunları öğretmektedir. Mü'minlere düşen ve yaraşan, yetim kızlar ve haklarını koruyamayacak kadar küçük ve zayıf olan çocuklara karşı adaletli davranmalıdırlar.

وَإِنِ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ وَأُحْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ وَإِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿١٢٨﴾

128. Eğer bir kadın, kocasının nüşuzundan veya ondan yüz çevirip uzaklaşmasından korkarsa, barış ile aralarını bulup düzeltmekte ikisi için sakınca yoktur. Barış daha hayırlıdır. Nefisler ise 'kıskançlığa ve bencil tutkulara' hazır (elverişli) **kılınmıştır. Eğer iyilik yapar ve sakınırsanız, şüphesiz, Allah, yaptıklarınızdan haberi olandır.**

Nisa sûresinin 34. ayeti "kadının nüşuzu"ndan söz ediyordu. Bu ayet "**erkeğin nüşuzu**"ndan söz etmektedir. İlk ayetin tefsirinde, kadının iki kategoride kocası ve eviyle ilgili görevlerini ihmal etmesi veya kocasında cinsel kıskançlığa yol açan uygunsuz davranışlarda bulunması; onu istememesi, ona değer vermeyip karşı gelmesi durumuna "nüşuz" diyebileceğimizi söylemiş-

tik. Böyle bir durumda erkek, eşine uygun bir dille "öğüt" verir, kar etmezse "yatağı ayırır", bu da işe yaramazsa belirlediğimiz çerçevede kalmak kaydıyla "hafifçe vurur" veya "bir süreliğine ondan ayrı yaşama yolu"nu seçebilir. Bunun da çözüm olmaması durumunda hakemleri toplamak icap eder.

34. ayette sözü edilen nüşuz olayında inisiyatif erkeğin elindedir, bu erkeğin salt fiziksel gücünün kendisine sağladığı üstünlükten dolayı değildir. Fiziksel güç erkeğe sorumlu-gözetleyici (kavvam) olma görevini yüklemiştir. İnisiyatif de bununla ilgilidir. Başka bir ifadeyle, erkeğin kavvam vasfının sonucu olarak evin reisi görevini üstlenmesi dolayısıyla erkek, üç aşamalı tedbir alabilme inisiyatifini kullanabilmektedir.

Bu ayette ise "erkeğin nüşuzu" söz konusudur ve ilk ayetin tefsirinde de altını çizdiğimiz gibi, nüşuz kadın ile erkek arasında varolan erkeklik ve kadınlık durumuyla ilgilidir. Kadının "**erkeğin nüşuzundan korkması**" demek, kocasının birinci kategoride ona karşı sorumluluklarını yerine getirmemesi, ikinci kategoride onda cinsel kıskançlık duygularını uyandıran davranışlarda bulunması veya buna bağlı olarak ona karşı kocalık görevlerini yerine getirmede ihmalkâr davranması demektir. Bunun birkaç aşaması olduğu söylenebilir:

1) Erkek karısının fiziksel veya kişilik özelliklerini beğenmediğini söyler, eşini aşağılar, onun bazı yönleri ve davranışlarıyla alay eder; böylelikle kişiliğini zedeler.

2) Erkek, niyeti zina etmek olmasa da başka kadınlarla uygunsuz hareketler içine girer, kadınlarla içli dışlı yaşar, eşinin hoşlanmayacağı biçimde arkadaşlıklar kurar, eşiyle yeterince vakit geçirmez, ondan uzaklaşır.

3) Erkek eşine eziyet etmeye başlar, sebepsiz yere döver, şiddet kullanmaya başlar; meşru ihtiyaçlarını karşılamaz, ona karşı sorumluluklarını yerine getirmez vs.

4) Bir daha evlenmeye kalkışır. Evlendiği ikinci eşini ona tercih eder, ona gerekli sevgiyi ve ilgiyi göstermez, cinsel ilişkide bulunmaz, sosyal ve maddi ihtiyaçlarını karşılama konularında ihmalkâr davranır vs. Ayetin inişine gösterilen sebepler bununla ilgili görünmektedir.

İlk üç duruma "meşru olmayan nüşuz" gözüyle bakmak mümkün. Bir erkek bir kadınla nikâh akdi imzalamışsa akdine sadık kalmak zorundadır. Kadının kişiliğini, onurunu, gururunu korumalı; insanlık değerine azami dikkati göstermelidir. Onu küçük düşürecek hareketlerde bulunamaz. Şayet ondan hoşlanmıyorsa, bunu açıkça dile getirip birlikte bir çıkış yolu arama yolunu seçmelidir.

Dördüncü durum ise, bizatihi nüşuz yani geçimsizlik ve hoşlanmazlık se-

bebi olmakla birlikte meşrudur. Çünkü Yasa Koyucu (Şari'), erkeğe birden fazla kadınla evlenme ruhsatını vermiştir. Eğer nikâh akdi sırasında erkek, kadına ikinci defa evlenmeyeceğine dair söz vermişse -ki bu sözün yazılı veya sözlü olarak verilmiş olması arasında fark yoktur-, kuşkusuz evlenemez, bu akdin dışına çıkmak olur. Ama aralarında böyle bir mesele geçmemişse, cari dini örf referans alınmışsa, yerine ve durumuna göre erkeğin bir daha evlenmeye kalkışmasına eşi engel olamaz.

Ancak böyle bir durumda kadın, ya sadece erkeğin nikâhı altında kalmakla yetinebilir veya hiçbir şekilde bundan hoşlanmayacaksa boşanma talebinde bulunabilir. Ayetin genel seyri ve toplanacak hakemlerden beklenen kararların sonucundan anlaşılan şu ki, yerine ve durumuna göre, erkek gibi kadının da "boşanma hakkı" vardır. Nihayetinde geçimsizliğe, anlaşmazlık ve huzursuzluğa yol açan bu türden bir nüşuza çare bulmak üzere toplanacak hakemlerin varacakları kararlardan biri -ama kuşkusuz son çare olarak sonuncusu- boşanmanın "**iyilik ve güzellikle**" gerçekleşmesidir.

Ayetin nüzulüne gösterilen sebepler bu fikri teyit etmektedir. Bazılarına göre, Hz. Peygamber (s.a.v), yaşlı eşi Sevde'yi boşamak isteyince, Hz. Sevde, hakkını Hz. Aişe'ye devretmeyi kabul etti, boşanmak istemedi. Başka bir rivayete göre Rafi' bin Hadic, evlendiği genç hanımını ilk eşinden daha çok sevmiş, ilk eşi kocasının geçimini üstlenmesi durumunda boşanmak istemediğini belirtip Rafi'in nikâhı altında kalma yolunu tercih etmiştir. Hz. Aişe (r.a.)'ye göre de, erkek eşinden hoşlanmayıp boşamak isterse, kadının bazı haklarından feragat edip kocasının yanında kalmak üzere anlaşabilir, çocuklarıyla beraber hayatını sürdürebilir. **Kurtubi**'nin kaydına göre Hz. Ali (r.a.) de, ayeti böyle anlamıştır.

Tabii ki nüşuzun söz konusu olduğu her olay bu şekilde karşılıklı anlaşma ile sonuçlanmayabilir. Ayette "nüşuz"dan ayrı "***i'raz***"dan da söz edilmektedir ki, bunun anlamı, kavga gürültü, fiziksel eziyet vb. yollara başvurmadan erkeğin eşinden yüz çevirmesi, nefretini, hoşnutsuzluğunu dolaylı yollarla açığa vurması veya bu tarzda anlatmaya çalışmasıdır ki, bunun anlattığımız konuyla ilgili olduğu açıktır.

Böyle bir durumda kadın, tabii ki erkeği fiziksel güç kullanarak yola getiremeyeceğinden -buna gücü yetebilen kadınlar varsa da, sayısı azdır-, memnuniyetsizliğini, kendince uğradığına inandığı mağduriyetini hakemlere götürme hakkına sahiptir. Yine her iki tarafın ailesinden toplanacak hakemler durumu masaya yatırır, etraflıca düşünür ve ilk iş olarak erkek ile kadının arasını bulmaya çalışır. Barışın sağlanması, yuvanın dağılmaktan kurtarılması büyük bir hayırdır. Bu anlamda "**barış** (sulh) **hayırlıdır**".

Bu ayet, söz konusu olay bağlamında inmiş olsa bile, ifade genel ve mutlaktır. Yani erkek-kadın ihtilafı olsun başka ihtilaf olsun, her durumda anlaşmazlıkları "barış"la sonuçlandırmak, anlaşmazlığa düşen insanların arasını bulmak (musalahatı sağlamak) ve böylelikle beşeri/toplumsal hayata barışı (sulh ve salahı) hâkim kılmak gerekir. Nitekim "Barış hükümlerin efendisidir (Es Sulhu seyyidü'l-ahkâm)" denmiştir.

Bu ayetin işaret ettiği özel konu çerçevesinde kesin anlaşmazlık durumu ortaya çıksa da, sonuç itibariyle barış hayırlıdır. Yani, eğer eşler artık bir arada kalmayacaklarına dair kendi içlerinde kesin karar vermişlerse, hakemler de bu kanaate varmışsa işi uzatmadan, taraflara acı ve zararlar vermeden anlaşma ile eşleri ayırıp bu evliliği bitirmek barışın diğer şeklidir (Bkz. 2/Bakara, 229).

"Nefisler ise 'kıskançlığa ve bencil tutkulara' hazır (elverişli) **kılınmıştır."** İş bu noktaya gelmişse eğer, nefislerin bencil tutkularına kapılmamak takvanın gereğidir. "Cimrilik, bencillik, kıskançlık ve tutku (şuhha)" nefse yapışmış, onun -tabii ki nefs-i emmare'nin- neredeyse olmazsa olmaz parçası olmuştur. Bu kötü vasıflar nefse vurulmuş birer damga gibidirler. Eşlerin karşılıklı olarak birbirlerine karşı güç yarışına girmeleri, bencil davranmaları, bunaltacak düzeyde kıskançlık gösterilerinde bulunmaları veya birbirlerinin üzerine anlamsız baskı ve tahakküm kurmaya yeltenmeleri evlilik birliğini sarsar. (Nefsin ileri derecedeki cimriliği şuhha için bkz. 59/Haşir, 9.)

Anlaşmazlığa düşen ve artık ayrılma eşiğine gelmiş bulunan eşler genellikle birbirlerine karşı yıkıcı davranır. Herkes en bencil duygulara bürünür, ne "koparırsam kar veya ne kadar zarar verirsem öcümü almış olurum" düşüncesiyle hareket eder. Bu, insanın sınavı kaybetmesine yol açan önemli bir sebeptir. Allah, uyarır ve nefsin bencil tutkularına kapılınmaması gerektiğini hatırlatır: "**Kim nefsinin bencil-tutkularından korunursa; işte onlar felaha/kurtuluşa erenlerdir.**" (64/Tegabün, 16.)

Yuvanın devamı yönünde karar vermek için de nefsin bencil tutkularından kaçınmak yüksek derecede ahlaki bir erdemdir. Çünkü sonuç itibariyle evlilik bir fedakârlık, karşılıklı uyum ve anlaşma için çaba sarfetme sürecinin canlı tutulmasıdır. Herkes kendi çıkarını, istek ve tutkularını temel alacak olsa, evlilik yürümez.

Hiç kuşkusuz arzu edilen yuvanın ayakta kalmasıdır. Ancak artık bıçak kemiğe dayanmışsa, ayrılma durumu kesin olarak ortaya çıkmışsa, boşanma anlaşmasının sınırlarını çizerken de nefsin bencil tutkularından kaçınmaya özen göstermelidir; aksi halde iş uzar, taraflar birbirine, yakınlarına ve varsa çocuk-

larına eziyet ve zarar verme yolunu seçer. Bu da üçüncü şahısları ve toplumsal hayatı olumsuz yönde etkilemesi dolayısıyla arzuya şayan durum değildir.

"Eğer iyilik yapar ve sakınırsanız, şüphesi, Allah, yaptıklarınızdan haberi olandır." Bazı müfessirler, bu hitabın erkeğe olduğunu söyler. Buna göre erkek bir sebepten dolayı -mesela eşinin yaşlı, çirkin, katlanılabilir derecede geçimsiz veya huysuz olması vs.- eşinden hoşlanmadığı halde, yine de nikâhı altında tutma yolunu tercih ederse bu, "iyilik yapma-güzel davranma"-dır ki, Allah ona bu fedakârlığın ecrini verecektir.

Bazıları ise, bu hitabın hem erkeğe hem kadına olduğunu söyler ki, bu durumda eşlerden her biri eşinin kusur ve hatalarını tolere eder, katlanır ve evliliğini sürdürme gayretini gösterirse, "iyilik ve güzellik" yapmış olur.

وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا اَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ وَاِنْ تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٢٩﴾

129. Kadınlar arasında adaleti sağlamaya -ne kadar özen gösterseniz de- güç yetiremezsiniz. Öyleyse, büsbütün (birine) **eğilim** (sevgi ve ilgi) **gösterip de öbürünü askıdaymış gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir ve sakınırsanız, şüphesiz, Allah, bağışlayandır, esirgeyendir.**

Birden fazla kadınla evli olan bir erkeği bekleyen önemli görev, eşleri arasında adaleti sağlamasıdır. Adalet, ilişkilerin yerli yerine oturmasını sağlar. Ayet, insan fıtratının derinliklerinde varolan bir gerçeğe işaret ederek, bir erkeğin ne yaparsa yapsın eşleri arasında tam (mutlak) adaleti sağlayamayacağını belirtir. Bundan ruhsat verildiği halde erkeğin hiçbir şekilde birden fazla kadınla evlenmeyeceği, evlenmemesi gerektiği veya evlenmişse adaletsizliği ve günah bir işi göze aldığı sonucu çıkarmamak lazım. Modernist fakihler ve muhafazakâr feministler ya da feminist söylemin derin etkisinde olanlar veya devletin resmi görüşü doğrultusunda düşünenler kolayca bu sonucu çıkarıyor olsa da, ayetten bu sonuç çıkmaz, Kur'an-ı Kerim -haşa- böyle mantıksız veya haksız bir teamüle izin vermez. Bir yandan çok eşliliğe izin verecek, öte yandan tam adaletin sağlanamamasından dolayı birden fazla eşle evlenmeyi yasaklayacak veya günah/adaletsiz bir iş yapmaya izin verecek. Bu Kur'an'a yakıştırılabilecek büyük bir mantıksızlıktır.

Burada "adalet"i nesnel ve öznel olmak üzere iki kısma ayırmak gerekir.

"Nesnel (objektif) adalet"e, kocanın eşleri arasında günleri taksimi, birlik-

te vakti geçirme süreleri, eşiyle sohbet edip gündelik hayatı, sorunları paylaşması, mali harcamalar, sosyal temsil vb. görev ve sorumluluklar girer. Birine bir harcama yapıyorsa diğerine de yapmalı, biriyle belli bir vakit geçiriyorsa diğeriyle de vakit geçirmelidir. Hz. Peygamber (s.a.v) günleri eşleri arasında adil bir biçimde taksim etmişti.

"Öznel (sübjektif) adalet" ise insanın iç dünyası, gönül bağları, sevgi ve ruhsal yakınlığıyla ilgilidir. İnsanın bu alanda gönlünü kontrol etmesi güçtür. Bu alanda tam adaleti veya eşitliği sağlamak neredeyse imkânsızdır. "Büsbütün eğilim" ibaresini, birinin diğerine onu boşlukta bırakacak şekilde ilgi göstermek, diğerini bariz bir biçimde ihmal etmek, birtür cezalandırmak şeklinde anlayabiliriz. Bundan özenle kaçınmak gerekir. Uyarılar son derece ürkütücüdür: "Kimin iki eşi olup da birine daha çok meylederse, kıyamet günü bir tarafı meyletmiş/felçolmuş olarak gelir" (Ebu Davud, Nikâh, 38; Nesai, Nisa, 2).

Her konuda olduğu gibi bu konuda da Hz. Peygamber'in uygulaması (Sünnet) referans alınmalıdır. Efendimizin nikâhı altında dokuz eşi vardı, eşleri arasında azami derecede adil davranırdı (Bkz. Tirmizi, Nikâh, 42; İbn-i Mace. Nikâh, 47; Müsned, VI, 144). Belirtmek gerekir ki, Hz. Peygamber de, sahabeler de sadece siyasi sebeplerle veya başka zaruretlerle birden fazla evleniyor değillerdi. Bu ayetin nüzulüne sebep gösterilen Rafii b Hadic olayı açıkça gösteriyor ki, Rafii, Muhammed bin Mesleme'nin kızı Havle'yi yaşlı veya başka bir sebeple boşamak istemiş (Kurtubi, Süyuti, Abdülfettah el-Kadi)), daha genç bir kadınla evlenmiştir. Havle ise boşanmak istemeyip, bazı haklarından feragat etmeyi kabul etmek suretiyle evliliğinin devamını teklif etmiştir. Aynı kaynaklar, Hz. Peygamber (s.a.v)'in de yaşlanmış eşi Hz. Sevde'yi boşamak istediğini ancak Hz. Sevde'nin hayatının sonuna kadar "peygamber eşi" şerefini korumak istediğinden boşanmak istemeyip, payına düşen gününü Hz. Aişe'ye devretmeyi teklif ettiğini, Hz. Peygamber'in bunu kabul ettiğini belirtmektedirler (Kurtubi). Konuyla ilgili Hz. Aişe şöyle demiştir: "Bu ayet, erkeği tarafından hoşlanılmayan kadın hakkında inmiştir. Erkek onu boşamak ister ancak uzun zaman beraber yaşadıkları ve kadının çocuğu olduğu için kocasını boşamak istemez. Bunun üzerine kocasına: –'Beni boşama, yanında kalayım. Benimle ilgili kocalık görevlerini yerine getirme konusunda serbest ol.' İşte ayet böyle bir anlaşmaya cevaz vermektedir" (Buhari, Mezalim, 16; Tefsir Nisa Sûresi, 24.) Hz. Ali (r.a.), Dahhak, Mukatil bin Hayyan ve daha birçok zat ayeti bu şekilde anlamış, çok evliliğin ayıp olduğu ancak zaruret halinde bir ruhsatı ihtiva ettiği yolunda garip görüşler öne sürmemişlerdir.

Hz. Peygamber (s.a.v) eşleriyle eşit şekilde vakit geçirir, harcamaları da

öyle yapardı. Birgün Hz. Ömer, Efendimiz'in eşlerine bir miktar mal gönderir. Hz. Aişe: "Ömer, bunu peygamberin bütün eşlerine mi gönderdi?" diye sorunca, malı getiren zat: "Hayır, Kureyşli hanımlarına gönderdi" der. Hz. Aişe şöyle der: "Allah'ın Elçisi, gerek maddi imkânlar gerek kendisi konusunda aramızda adil davranırdı". Adam gidip bunu Hz. Ömer'e iletince, Hz. Ömer, bütün hanımlarına mal gönderir. Eşleri arasında olabildiğince adil davranan Hz. Peygamber (s.a.v) buna rağmen şöyle niyazda bulunurdu: "Bu gücümün yettiği hususta yaptığım taksimattır. Rabbim, Sen gücümün yetmediği şeyi daha iyi bilirsin" (Ebu Davud, Nikâh, 37; Tirmizi, Nikâh, 42; Nesai, İşretü'n nisa, 2; İbn-i Mace, Nikâh, 47; Darimi, Nikâh, 25). Bununla, diğerleri içinde birine kalbinin gösterdiği eğilimi işaret ettiği açıktır.

Allame Tabatabai, eşler arasında mutlak adaletin sağlanamamasını öne sürüp çok eşli evliliğin olmadığını veya ortadan kaldırıldığını söylemenin dayanıksız olduğunu söyler. Kur'an-ı Kerim'in işaret ettiği husus, objektif adaletin sağlanmasıdır, erkeği günaha sokacak olan birine duygusal olarak eğilim duyması değil, diğerinin objektif haklarını çiğnemesidir. **İsmail Hakkı Bursevi** de, "Bir şeyin tamamı elde edilemiyorsa, hepsi terkedilmez" fehvasınca, insanın gücü dâhilinde olmayan şeylerden sorumlu olmayacağını söyler ve şu hadisi zikreder: "Doğru olun, fakat tam olarak doğru olmaya gücünüz yetmez" (İbn-i Mace, Taharat, 4; Muvatta, Taharat, 36.)

Çok evliliği neredeyse şartları yerine getirilmesi imkânsız veya duruma göre ayıp, hatta suç bir fiilmiş gibi gösterenler, üstelik laik kamu otoritesinin bu evlilik şeklini yasaklayabileceğini söyleyenler, Katolik evlilik formunun veya Batılı hayat tarzının, tepeden empoze edilen inkılapların baskısı ve etkisi altında olan modern(ist) fakihler ve aydınlardır. Elbette zaruri hallerde birden fazla evlilik yapılabilir: Çocuk olmaması, sürekli hastalık, kadınlık görevini yerine getirmeye mani haller, yaşlılık, sevginin sona ermesi, boşanmayı gerektirmeyecek düzeydeki anlaşmazlıklar, erkek nüfusunu azaltan savaşlar, erkek ile kadın arasındaki dengenin kadınların lehine değişmesi, iç savaşlar sonucu yüzbinlerce kadının mülteci durumuna düşmesi, dul, yetim ve korunmaya muhtaç kadın nüfusunun artması vs. Ancak Hz. Peygamber'in Hz. Sevde ve Rafii bin Hadic'in örneğinde gördüğümüz üzere söz konusu 'zaruri haller' olmadan da, erkek ikinci, üçüncü, dördüncü bir eşle evlenebilir. "İslam'da zevk için, keyfi olarak çok eşli evlilik yoktur" hükmünü vermek dayanaktan yoksundur. Hele bu tür meşru evlilikleri "zamparalık" olarak tavsif etmek haddi aşmak; bu evliliğin tarafların/eşlerin, onlardan doğan çocukların hak ve hukuklarını pervasızca ayaklar altına almaktır.

Bu konuda aranması gereken iki şart vardır: Biri, erkeğin ve kadının söz konusu evliliğe özgür iradeleriyle karar vermeleri; özellikle ikinci eş olacak kadın veya kızın buna zorlanmaması; diğeri erkeğin eşleri arasında objektif adaleti tesis edebilecek maddi şartlara ve ruhsal formasyona, dengeli bir kişiliğe sahip olduğuna inanması, kendine güvenmesi. Kamu otoritesinin müdahale edebileceği yegâne alan rızaya dayalı olmayan evlilikler olabilir ancak. Bir kadın veya kız, rızası olmayan bir evliliğe zorlanıyorsa –zorlayan ailesi dâhil olmak üzere, kim olursa olsun– devlet onu korumak durumundadır. Liberal haklar ve özgürlükler açısından baktığımızda yerine göre evli kadınların dahi başka erkeklerle birlikte olmayı suç saymayanların, kendi özgür iradesi ve seçimiyle bir kadının ikinci eş olmasına karşı çıkıp bunu kanun marifetiyle engellemeye çalışmaları büyük çelişki, çifte standarttır.

Çok eşli evliliği yerine getirilmesi imkansız şartlara bağlayıp yasaklanabileceğini söyleyenler (mesela Kur'an Yolu yazarları; II, 16-17 ve 155), bir bakıma sadece Katolik Hıristiyanlığa ait bir evlilik şeklini İslam'ın tarihi hedefi ve İslam Şeriatının nihai maksadı konumuna çıkarıyorlar; Batılı devletlerin baskısı altında laikliği toplumlarına empoze eden devletlerin resmi görüşünü ve ideolojisini tekrar ediyorlar. "Madem mutlak adaleti sağlamak mümkün olmuyor, bu durumda çok evlilik caiz değildir" dediklerinde de, bir bakıma ve istemeden "mademki tam doğruluk mümkün değildir, insan konuşmasın" demiş oluyorlar.

Kabul etmek lazım ki, bir kadının üzerine ikinci bir eşin gelmesi kolay değildir; ancak herkesin bir sınavı olduğu gibi bazı kadınların da sınavı budur. Nasıl erkek adaleti temin etme konusunda çetin bir sınavdan geçiyorsa, kadın da çetin sınavdan geçer. "Nefislerin aşırı kıskançlığa yatkın olması" insan bencilliğinin ve tutkusunun eşlerden birini diğerinin üzerinde tahakküm ve tekel kurmaya sürükleyebilir.

Eşler arasında adalet ve denge sağlama sorumluluğu erkeğe düşer. Kolayca tahmin edilecek ruhsal sebepler dolayısıyla erkek eşlerini aynı yoğunlukta sevmeyeceğine göre, objektif adaleti sağlamakla yükümlüdür. Bu ailede huzur ve barışı (sulh ve salah) tesis eder. Allah'tan yeterince sakınıp korkan bir insan, eşleri arasında ayırım yapmaz, birini diğerine ezdirmez; böylece şanı yüce Allah'ın mağfiret ve rahmetinden yararlanır. (Bkz. 4/3).

وَإِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللَّهُ كُلًّا مِنْ سَعَتِهِ وَكَانَ اللَّهُ وَاسِعًا حَكِيمًا ﴿١٣٠﴾

130. Eğer ikisi ayrılacak olurlarsa, Allah her birine 'genişlik (rızık ve ihsan) **kaynaklarından' kazandırır** (ihtiyaçlardan korur.) **Allah,** (rahmetiyle) **geniş olandır, hüküm ve hikmet sahibidir.**

İslam bakış açısından boşanma (talak) helaldir ama Allah'ın sevmediği helaldir. Katoliklikte ise bir kere nikâh yemini yapıldı mı, eşler hayatlarının sonuna kadar birbirinden ayrılamaz. Son zamanlarda Kilise boşanmayı mümkün kılacak birtakım düzenlemeler yapma cihetine gitmişse de, esas akide boşanma yasağına dayanır.

Tabii ki aile birliğinin devam etmesi önemlidir, çünkü aile beşeri hayatın temel yapı taşıdır ve tarihte aileye alternatif bulunmuş değildir. Ama eşler arasında geçim mümkün olmaktan çıkmışsa, başka bir tabirle bıçak kemiğe dayanmışsa, eşlerin birbirlerine, çocuklarına ve yakınlarına yıkıcı zararlar verme ihtimalini göz önüne alıp boşanmalarını sağlamak daha akıllı tutum olur. Üzücü bir karar da olsa, daha büyük zarar ve yıkımlara sebebiyet vermeyen ayrılmalar belki yeni hayırların doğmasına kapı aralar. Ayet, hoşlanılmasa da, eşlerin birbirinden ayrılmasının her şeyin sonu olmadığını ima ederek, bir bakarsınız Allah'ın her ikisine de yeni yollar ve imkânlar açabileceğini belirtir. Deneysel olarak da biliyoruz ki, bazen boşanan eşler, daha mutlu evlilikler yapar, hayatlarını sevgi ve huzur içinde devam ettirebilirler. Bu konuda rızkı, ihsanı, rahmeti ve fazlı geniş/bol olan yüce Allah'a tevekkül etmek, ihlas ile karar verip hareket etmek lazım.

Ebussud Efendi, yıkıcı olmayan bir boşanma sonucunda Allah'ın eşlerden her birini diğerinden müstağni ve kendi zenginliğinden ve kudretinden kendilerini yeterli kılacağını söyler. Yolunda yürümeyen bir evlilikte eşler birbirlerine bağımlı olduklarında mutsuzdular, birbirlerine eziyet ve zarar veriyorlardı, barışla gerçekleşmiş bir boşanma bazen her ikisi için de hayırlar, yeni fırsatlar ve mutluluklar getirebilir.

وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَلَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ
مِنْ قَبْلِكُمْ وَإِيَّاكُمْ اَنِ اتَّقُوا اللّٰهَ وَإِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ
وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَلَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ
مِنْ قَبْلِكُمْ وَإِيَّاكُمْ اَنِ اتَّقُوا اللّٰهَ وَإِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ
وَمَا فِي الْاَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ غَنِيًّا حَمِيدًا ﴿١٣١﴾ وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا
فِي الْاَرْضِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيلًا ﴿١٣٢﴾ إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ اَيُّهَا النَّاسُ وَيَأْتِ
بِاٰخَرِينَ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى ذٰلِكَ قَدِيرًا ﴿١٣٣﴾ مَنْ كَانَ يُرِيدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا
فَعِنْدَ اللّٰهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَكَانَ اللّٰهُ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿١٣٤﴾

131. Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. Andolsun, biz sizden önce kitap verilenlere ve sizlere: "Allah'tan korkup-sakının" diye tavsiye ettik. Eğer inkâra saparsanız, şüphesiz göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. Allah, hiçbir şeye ihtiyacı olmayan, hamde lâyık olandır.

132. Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. Vekil olarak Allah yeter.

133. Eğer dilerse, ey insanlar, sizi giderir (yokeder) **ve başkalarını getirir. Allah, buna güç yetirendir.**

134. Kim dünya sevab(yarar)**ını isterse, dünyanın da, âhiretin de sevabı Allah katındadır. Allah işitendir, görendir.**

Sûrenin başından beri ele alınan temel haklar, erkek-kadın ilişkileri, kadının miras ve nafaka hakkı, çocuklara ve yetimlere karşı yerine getirilmesi gereken görevler anlatıldıktan sonra, önemli bir hatırlatma yapılmaktadır: Siz bu konularda temel bir tutum takınmaya çalışırken, varlık âleminin, göklerde ve yerde olan her şeyin Allah'a ait olduğu bilinci içinde olmalı ve Allah'tan sakınıp korkmalısınız. Yüce Allah mülkün tamamının sahibidir.

Haklara riayet ve Allah'tan sakınma tarih boyunca Allah'ın sahife ve kitap gönderdiği bütün din mensupları için söz konusudur. Müfessirler burada geçen "**Sizden önce kitap verilenler**"in vahye muhatap olan bütün beşeriyeti içine aldığını söylemişlerdir ki, doğrudur.

Allah, adil ve ahlaki bir hayatın mümkün olabilmesi için bu emir ve yasakları koyarken, kendisinin herhangi bir ihtiyacı yoktur. (64/Teğabun, 6.) Hepsi yine insanın yararınadır. Göklerin ve yerin mülkü ve melekutu O'nundur, herkese ve her şeye karşı müstağnidir. Ancak insan bu temel çerçeveye riayet ettiğinde hem dünyada hem ahirette mutlu olur. İnsanların birbirlerinin hak ve hukuklarını çiğnemesi, hatta Allah'a isyankâr davranması O'na bir zarar vermez (14/İbrahim, 8), O sabırlıdır, mühlet verir. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "Hiç kimse işittiği (maruz kaldığı) eziyetler karşısında Allah kadar sabırlı değildir. Onlar Allah'a ortak koşarlar, çocuk isnat ederler. Yine de Allah onlara rızık ve sağlık verir" (Buhari, tevhid, 3; Müslim, Salatu'l-münafikin, 49). Allah kullarına karşı sabırlı, merhametli ve şefkatlidir. Günah işlediklerinde hemen ceza vermez; tevbe etmelerini bekler (Müslim, Tevbe, 31). Diğer yandan ceza vereceği zaman, aleyhinde hiçbir delilin (hüccet) kalmamasını ister. "Göklerin ve yerin Allah'a ait olması" hususunun üç defa zikredilmiş olması bir hikmete mebnidir:

a) İnsanlar başkalarının haklarına riayet ederlerse, birbiriyle geçinemeyen eşler birbirinden güzellikle ayrılacak olursa, göklerin ve yerin sahibi Allah, dilerse onlara kendi katından bol ihsanda bulunur;

b) İnsanlar inkâra sapacak veya ilahi uyarılara rağmen birbirlerinin hak

ve hukukunu çiğneyecek olurlarsa, göklerin ve yerin sahibi Allah'a bir zararları dokunamaz, zararları kendi nefislerine olur;

c) Göklerin ve yerin sahibi olan "Allah vekil olarak yeter". O'ndan başkasına güvenmenin faydası yoktur.

Bütün varlıkların, insanların ve cinlerin yaratılış gayesi Allah'a kullukta bulunmaları, O'nun ismini yüceltmeleri ve O'na hamd etmeleridir. O zatında buna layıktır. Böyle olmakla beraber, insanlar isyan edecek olursa, zannetmesinler ki, güçleri sayesinde Allah'ın mülkünü işgal etmektedirler. Allah, dilerse bu türü, beşeriyeti yok eder, yerine başka bir türü getirir. Bunu Müslüman olsun olmasın, herkesin bilmesi gerekir. Yüce Allah'ın buna gücü yeter.

Burada Yüce Allah'ın "**Eğer dilerse, ey insanlar, sizi giderir** (yok eder) **ve başkalarını getirir**" cümlesine üç anlam verilebilir:

a) Bazı müfessirlerin iddia ettiği gibi inkârcıları giderir, yerlerine inanacak başka toplulukları getirir;

b) İslami ve ahlaki görevlerini yerine getirmeyecek olurlarsa Müslümanları giderir, yerlerine O'na hakkıyla kulluk edecek başka toplulukları getirir. Allah'a gerektiği gibi itaat etmeyenler Müslüman dahi olsalar -ki bu iman ve salih amelin hayatlarını şekillendirdiği Müslümanlık değil, nominal Müslümanlıktır-, Allah dilerse onların da yerine bir başka topluluğu getirir; onlar Allah'a karşı görevlerini hakkıyla yerine getirirler (Bkz. 47/Muhammed, 38).

c) Her birini "yeryüzünün halifesi" olarak yaratan ve bu gezegeni yararlarına amade kılan türümüzü giderir, başka bir türü var eder.

Ayetin genel bağlamı ve hitabın "Ey İnsanlar!" diye başlamasını göz önüne alacak olursak, söz konusu olan insanların tamamı yani türümüz olduğunu söylemek mümkün.

Netice itibariyle kim dünyevi bir takım çıkarlar adına, isyan edecekse, başkalarına zarar verecekse, bilsin ki, dünyanın da ahiretin de yararı Allah katındadır. Yani insan Allah'ın buyruklarına riayet ederek ilişkilerini geliştirir ve hayatını ilahi hükümlere göre yaşarsa hem dünyevi yararlar elde eder, hem ahirette ebedi kurtuluşa ve mutluluğa sahip olur. (17/İsra, 18 ve 42/Şura, 20.) Allah, insanların her yaptığını işiten ve görendir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ ۚ إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أَوْلَىٰ بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ تَعْدِلُوا ۚ وَإِنْ تَلْوُوا أَوْ تُعْرِضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿١٣٥﴾

135. Ey imân edenler, kendiniz, anne-babanız ve yakınlarınız aleyhine bile olsa, Allah için şahitler olarak adaleti ayakta tutun. (Onlar) **ister zengin olsun, ister fakir olsun; çünkü Allah onlara daha yakındır. Öyleyse adaletten dönüp heva** (tutkuları)**nıza uymayın. Eğer dilinizi eğip büker** (sözü geveler) **ya da yüz çevirirseniz, şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan haberi olandır.**

Ayet, en yüksek derecede ahlaki bir tutuma işaret etmektedir. Bu da, hak söz konusu olduğunda kişinin hem kendi hem en yakınları aleyhine şahitlikte bulunabileceğini belirtir. Bir insanın kendi aleyhinde şahitliği, başkasının üzerinde hakkı olduğunu kabul edip ikrar etmesi, hakkı teslim etmesidir. Böylece başkalarına gelebilecek bir zararı önler veya bir yararın elde edilmesine vesile olur. Bunu yaparken nefsine ağır gelen bir şey yapar ancak bunu "Allah için" yapar. Bu yüksek ahlaki ilke çerçevesinde gerektiğinde kişi, anne-babası ve en yakınlarının aleyhinde de şahitlik yapmak durumundadır. Bu sorumlu Müslüman olmanın gereğidir.

"Adaleti ayakta tutmak", her tutum ve durumda adaletin tesisine çalışmak ve bunu sürekli kılmak demektir. Mübalağa kipinden "kavvamin" elinizden geldiği kadar, çok çaba harcayarak, titizlik göstererek adaleti gözetin demektir. Yüce Allah, kendinden başka ilah olmadığını adaleti ayakta tutarak açıklamıştır (3/Âl-i İmran, 18). Yani Allah'ın birliği inancı ile adalet arasında doğrudan bir ilişki vardır. Allah'ın birliğini reddeden bir kişi adalet vasfını kaybeder, çünkü varlıktaki en temel bir gerçeği reddetmiş olur. En temel gerçeği, zaruri bir bilgi ve hakikati reddeden kimse, başka bilgi ve gerçekleri de inkâr edebilir, dile getirmeyebilir. Bu yüzden daimi olarak insanlardan istenen adaletli olmalarıdır. "Adaletli olmak takvaya en yakın" tutumdur (4/48; 5/Maide, 8); bunun için bir konu hakkında bilinenlerin gizlenmemesi. "Kim şahitliği gizleyecek olursa kalbi günahkâr kimse olur" (2/Bakara, 283; 65/Talak, 21).

İsmail Hakkı Bursevi, burada çocuğun ebeveyni aleyhinde şahitlik etmesinin, onlara itaatsizlik ve isyan manasına gelmediğini söyler. Hatta çocuğun ebeveyni aleyhinde şahitlik etmekten kaçınması helal değildir. Bu hassas bir konudur; genel kabul gören görüşe göre, çocuğun ebeveynin lehine veya anne babanın çocuğun lehine şahitlikte bulunması kabul edilmez. Çünkü aralarında çıkar birliği sözkonusudur. Bunlardan birinin lehte şahitliği, sanki kendi lehine şahitlik yapmak gibidir. Adaleti tesis etmek üzere anne-babası ve yakınları aleyhinde de olsa şahitlik yapan kimse, gerçekte kendini ve onları ateşten korumuş olur (66/Tahrim, 6). Hedeflenen yegâne gaye hakkın sahibine verilmesidir. Kişi kendi istek ve arzularına, yakınları veya başkalarıyla ilgili duygula-

rına göre hareket edecek olsa, "Allah'ın yolundan sapmış olur" (38/Sad, 26). İnsan, şahsi çıkar elde etme gözettiği, başkalarından korktuğu zaman hakikati saptırır, yalan söyler, yalancı şahitlikte bulunur.

Önce kendi, sonra anne-babası ve en yakınları aleyhinde şahitlik yapma cesaretini gösteren bir insan başkaları aleyhinde de şahitlik yapmaktan çekinmez. Tarafların zengin veya yoksul olması bir şeyi değiştirmez. Ne zengin servetinden dolayı özel bir imtiyaza sahiptir ne yoksul, sırf yoksul olduğu için başkasına haksızlık yapma hakkını elinde bulundurmaktadır. Ancak genelde insanlar zenginlerden, güç sahiplerinden yana eğilim gösterirler. Bu eğilim adaletsizliğe, hak ve hukuk ihlallerine kapı açtığından, Allah her ne olursa olsun, her hak sahibine hakkının teslim edilmesi gerektiğini vurgular. Bu çerçevede şahitlik sadece hakka hizmet etmek üzere yapılmalıdır.

Adalet, hak ve doğruluk adına yapılan şahitlik, ahlak açısından yüksek bir meziyet, hukuk açısından bir görevdir. Allah katında övülen insanların önemli özelliklerinden biri "Şahitliklerinde dosdoğru davrananlardır" (70/Mearic, 33).

Yalancı şahitlik ise ahlak açısından karakter zaafı ve düşkünlük, hukuk açısından suçtur. **İbn-i Hazm** "Kötü kadın, önce onunla düşüp kalkanın, yalancı şahit de lehinde şahitlik ettiği kimsenin gözünden düşer" demiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) "Yalan şahitliği" Allah'a ortak koşmadan ve anne-babaya karşı gelmeden sonra büyük günah olarak saymıştır (Buhari, İlm, 30; Ebu Davud, Akdiya, 15).

Aslında adaletin yerini bulması, gerçeğin ortaya çıkması ve hak sahibinin hakkını elde etmesi için yapılan şahitlik, bazı kişilerin aleyhinde olsa bile, sonuç itibariyle lehlerindedir. Çünkü bir Müslüman'ı haksızlıktan, zulüm yapmaktan vazgeçirmek veya ona engel olmak onun lehinedir. Nitekim Allah'ın Elçisi (s.a.v) "Zalim de olsa, mazlum da olsa kardeşine yardım et" buyurmuştur. Orada bulunanların "Ey Allah'ın Elçisi, kişi zalime nasıl yardım eder?" diye sorunca, "Onu zulmünden alıkoyarsın, böylece ona yardım etmiş olursun" diye buyurmuştur (Buhari, İkrah, 7; Müslim, Birr, 62; Şahitlik ve kadının şahitliği için bkz. 2/Bakara, 282-283. ayetlerin açıklaması).

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَىٰ رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ ۚ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١٣٦﴾

136. Ey imân edenler, Allah'a, elçisine, elçisine indirdiği kitaba ve bundan önce indirdiği kitaba imân edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, elçilerini ve âhiret gününü inkâr ederse, şüphesiz uzak bir sapıklıkla sapıtmıştır.

"Ey iman edenler, iman edin" emri neyi ifade eder? Müfessirlerin bir kısmına göre emir, müşriklere veya münafıklaradır. Ağırlıklı görüş emrin Müslümanlara dönük olmasıdır ki, akla yatkın görüşün bu olduğunu söylemek mümkün. Hal böyleyse hayli ilginç bir emirle karşı karşıya bulunuyoruz: Buna göre iman edenler (bir daha veya yeniden) iman edeceklerdir. Neye iman edeceklerdir, diye sorulduğunda, zaten İslam'a girerken iman ettikleri temel ilkelere iman etmek olacaktır.

Cibril hadisinde belirtildiği üzere İslam'ın şartı beşe, amentüsü altı esasa dayanır: Abdullah b. Ömer'in, babası Hz. Ömer'den naklettiği bu hadis şöyledir: "Bir gün Resûlullah (s.a.s.)'in yanında bulunduğumuz sırada âniden yanımıza, elbisesi bembeyaz, saçı simsiyah bir zat çıkageldi. Üzerinde yolculuk eseri görülmüyor, bizden de onu kimse tanımıyordu. Doğru peygamber (s.a.s.)'in yanına oturdu ve dizlerini onun dizlerine dayadı. Ellerini de uylukları üzerine koyup:

"Ya Muhammed! Bana İslâm'ın ne olduğunu söyle" dedi. Resûlullah (s.a.v): "İslâm; Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in de Allah'ın Resûlü olduğuna şehadet etmen, namazı dosdoğru kılman, zekâtı vermen, Ramazan orucunu tutman ve gücün yeterse Beyt'i hac etmendir" buyurdu. O zat:

"Doğru söyledin" dedi. Babam dedi ki: "Biz hayret ettik. Zira hem soruyor, hem de (cevapları) doğruluyordu."

"Bana imandan haber ver" dedi. Resûlullah (s.a.): Allah'a, Allah'ın meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe inanman, bir de kadere, hayrına şerrine inanmandır" buyurdu. O zât yine:

"Doğru söyledin" dedi. Bu sefer:

"Bana ihsandan haber ver" dedi. Resûlullah (s.a.v):

"Allah'a O'nu görüyormuşsun gibi ibadet etmendir. Her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da, O seni muhakkak görür" buyurdu. O zat:

"Bana kıyametten haber ver" dedi. Resûlullah (s.a.v) "Bu konuda kendisine sorulan, sorandan daha çok bilgi sahibi değildir" buyurdular.

"O halde bana alâmetlerinden haber ver" dedi. Peygamber (s.a.v):

"Câriyenin kendi sahibesini doğurması ve yalın ayak, çıplak, yoksul koyun çobanlarının bina yapmakta birbirleriyle yarış ettiklerini görmendir" buyurdu.

Babam dedi ki: Bundan sonra o zat gitti. Ben bir süre bekledim. Sonunda

Allah Resûlü bana: "Ya Ömer! O soru soran zatın kim olduğunu biliyor musun?" dedi. "Allah ve Resûlü bilir" dedim.

"O Cibrîl'di. Size dininizi öğretmeye gelmişti" buyurdular. (Buhârî, İman, 1; Müslim, İman, 1).

Hadiste, imanın esasları Allah'a, meleklere, kitaplara, peygamberlere, ahiret gününe, ölümden sonra dirilişe ve kader ve kazanın Allah'tan olduğuna inanma şeklinde sıralanmıştır. Esasında bunları üç temel esasa da indirmek mümkün: Allah'a, peygamberlere ve ahiret gününe iman. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de kendini tanıttığı gibi Allah'a iman eden kimse, Allah'ın peygamberler göndereceğini, peygamberlere meleklerin vahiyler (kitaplar-suhuf) getirdiğini ve insanları ahirette karşılaşacakları ödül veya ceza hakkında müjdeleyip uyardıklarını bilir. Dünya hayatı geçicidir, ahlaki kemalimizi tamamlamak üzere buraya belli bir süreliğine gönderilmiş bulunuyoruz, ölüm her insanın en büyük gerçeğidir. Ölümden sonra dirilip ayağa kalkacağız, hesap yerine gideceğiz, yaptıklarımızın hesabını vereceğiz; hakkımızda son hükmü yüce Allah verecek, böylelikle sonsuz hayatımız başlayacaktır.

136. ayette de iman mertebesinde üç esasa işaret edilmiştir: Allah'a, elçisine ve kitaba. Hz. Peygamber (s.a.v)'den sonra, ondan önceki elçilere gönderilen kitaplar da Son Elçi'ye gönderilen Kitab'a bitişiktir. Sanki bunun açıklaması babında inkâr mertebesinde kim Allah'ı, melekleri, kitaplarını, elçilerini ve ahiret gününü tanımayacak olursa, hakikatin merkezinden, gerçeğin kendisinden hayli uzak bir noktaya düşeceğinden ciddi olarak uyarılmaktadır.

Pekiyi, bunun zaten iman eden mü'minlere yani Müslümanlara yapılmasının anlamı nedir? İki anlamdan biri iman üzere sebat etmek yani imanı sürekli kılmak; diğeri "inanç" seviyesine düştüğünde imanı tahkiki hale getirip onu Kur'an ve Sünnet'e dönerek tashih ve tahkik etmek. İmanın garantisi yoktur, insan son nefese kadar bu değerli hazineyi kaybedebilir, öyleyse ona sahiptir diye üzerine yatarak hayatını geçiremez. İman, her seferinde ve her beşeri durumda akli meleke, zihni yetiler ve başka bilgi malzemeleriyle tekrar araştırma, anlama ve künhüne, özüne, ruhuna vakıf olmaya konu olmalıdır. Her seferinde yeniden inanıyormuş gibi heyecanla, bilme ve anlama iştiyakıyla imana sahip olmaya çalışmak gerekir.

"Sahih iman (el-İman)", doğru dini bilgiyle düzenlenmiş inançtır. Her insanın inancı vardır, çünkü her insanın inanmaya ihtiyacı vardır. Ama her inanç iman değildir. İnancın iman katına yükselebilmesi için, sahih dini bilgiyle düzenlenmesi gerekir. İslam imanını doğru kılan sahih bilgi Kur'an ve Sünnet'tir. Müslümanlar, Kur'an ve Sünnet'ten uzaklaştıklarında, imanlarını zayıflatır,

inanç seviyesine indirmiş olurlar. İmanlarının diğer din mensuplarının inançlarından; paganizme bulaşmış hurafe ve bidat yığınlarından veya kültürel telakkilerden farkı kalmaz. Bu, zaman içinde İslamlıklarını nominal Müslümanlığa indirmeleri gibi trajik bir sonuca yol açar.

Müslüman bir ailede doğmuş herkes Müslüman olduğunu iddia eder hatta aksi söylendiğinde tepki verir ama inandığı İslam, amellerinde müşahede edilmez. Çok yönlü gündelik pratiklere, hayat şekillerine, sosyal, ekonomik ve politik ilişkilere tesiri olmayan bir İslam, nominaldir. Böyle bir Müslümanlıkta, bilgi imana dönüşmez, iman amellere yansımaz. Bir bakarsınız ki, her şey kötüye gidiyor; beklenen iyilikler, güzellikler, hak ve hakikat, ahlaki hayat, adalet, özgürlük, kardeşlik, birlik ve beraberlik, yüksek tefekkür, estetik ve zarafet, dayanışma ve sevgi hayatımızdan çıkmış gitmiş. Bunun sebebi imanımızın amellerimize etki etmemesi, bilgilerimizin imana dönüşmemesidir. Bu durumda yapılacak şey, bu ayet-i celilenin emrine uyup yeniden iman etmek olmalıdır: "Ey iman edenler (yeniden) iman ediniz!"

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلًا ﴿١٣٧﴾ بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٣٨﴾

137. Gerçek şu, imân edip sonra inkâra sapanlar, sonra yine imân edip sonra inkâra sapanlar, sonra da inkârları artanlar... Allah onları bağışlayacak değildir, onları doğru yola da iletecek değildir.

138. Münafıklara müjde ver: Onlar için gerçekten acıklı bir azap vardır.

İbn-i Kesir, bu ayetin iman edip de sonra iman ile inkâr (küfür) arasında tereddüde düşenler hakkında olduğunu söyler. Yahudiler ve doğrudan münafıklar hakkında indiği söylenmişse de, belli bir kişilik profilini çizdiği anlaşılmaktadır. Yahudi ve münafıklar, bir yerinden söz konusu kişilik profiliyle ilgilidirler. **Taberi**, ayetin kitap ehliyle ilgili olduğunu söyler. Çünkü önce Hz. Musa (a.s)'ya inandılar, sonra Samiri'nin kışkırtmalarıyla altından döktürdükleri bir buzağıya tapmaya başladılar. Hz. Musa, Tur dağından inince yine inandılar, aradan uzun bir zaman geçti, Musa şeriatını aslına irca eden ve katılaşmış kalplere imanın nurunu ve ilahi merhameti, sevgiyi aşılamaya çalışan Hz. İsa (a.s)'ın tebliğini ve misyonunu reddettiler. Üçüncü aşama Hz. Peygamber (s.a.v)'in peygamberliğini ve son vahyi inkâr edip bunda da aşırıya gitmeleri, işi husumet ve düşmanlık derecesine vardırmaları oldu. Derin bir tarihi pers-

pektiften bakıldığında bu böyledir. Nitekim bundan önceki ayete, zaten iman etmiş bulunan mü'minlerden yeniden iman etmeleri istenirken, peygamberlerinin tebliğlerine olduğu kadar, kendilerinden önceki peygamberlerin tebliğine de iman etmeleri istenmekteydi. Bu Nübüvvet zincirini halka halka ören peygamberlerin tarihteki sürekliliğini sağlamak bakımından önemlidir. Yahudiler, tarihsel sürekliliği Hz. Musa halkasından sonra kestiler, Hıristiyanlar da Hz. İsa'da.

Diğer açıdan söz konusu profilin münafıklara da uyduğu söylenebilir. Zira münafıkın önemli kişilik özelliklerinden biri iman ile inkâr arasında gidip gelmesi, birtür gel-git (medd-ü cezir) hali yaşamasıdır. 143. ayette bu durumdaki bir insanın arada bocalayıp durduğundan bahsedilecektir. Gider gelir, bir daha gider gelir, eğer imana dönmeyecek olursa, inkârda karar kılmış demek olup bu sefer inkârını arttırmaya, ileri götürmeye başlar.

Bu "nominal Müslümanlar" için de geçerli bir kişilik profilidir. Birtakım Müslümanlar inandık dedikleri halde, kendi iç dünyalarında tam olarak varlıklarını ilahi iradeye, İslam'ın hükümlerine tam olarak teslim etmiş değildirler. Daimi tereddüt hali yaşarlar. Onları buna sevkeden önemli sebep, dünyevi hayatın zevkleri, güç ve servet tutkusu, düşman korkusu vb. faktörlerin imanlarına baskın gelmesidir. İmanlarından sonra kalpleri bozulur, Müslümanlar arasındaki konumlarını terkeder, başka grup ve güçlere eğilim gösteriler. Bir müddet sonra da bir miktar güç, para, şöhret veya statü kazandıklarında yaptıklarının ne kadar doğru olduğunu anlatmak, biraz da kendi iç dünyalarında yaşadıkları meşruiyet krizini aşmak üzere olmadık izahlara giderler. Önce Müslümanların zaaf ve hatalarını sıralar, arkasında İslam dininin kendisinde kusurlar aramaya, hatta dinin amir hükümleri, vecibeleriyle alay etmeye başlarlar. Bu onların artık "inkârda ileri gitmiş olmaları"nın göstergesi olur.

Ayet, ilginç bir biçimde söz konusu durumun aslında bir tür "irtidat" olduğunu ima etmekte ancak herhangi dünyevi ve maddi bir müeyyide öngörmemektedir. Ayetin tayin ettiği ceza, ahirette acıklı bir azapla karşılaşacak olmaları ve bunun muhakkak olacağı hususudur. Bu, acaba bireysel irtidadın herhangi bir cezai karşılığının olmadığı, olmaması gerektiğine bir delil teşkil edebilir mi? İrtidat siyasi nitelikli olup, meşru İslam yönetimine karşı silahlı mücadeleye dönüştüğünde, kamu otoritesini tanımamaya başladığında–mesela Hz. Ebu Bekir örneğinde olduğu gibi zekât/vergi vermeyi reddetme şeklinde ortaya çıktığında– tabii ki dinden dönenlerle mücadele etmek gerekir. Ama "Dinde yani din seçiminde zor ve baskı yoktur" ilkesince, dine giriş serbest olduğu gibi, dinden çıkış da bireysel olarak serbest midir? Ayet iki defa

dine girip çıkan ve hatta inkârında ileri gidenlerden söz etmektedir ki, bunlara tayin ettiği ceza, ahirette karşılaşacakları acıklı azaptır. (Bkz. 3/Âl-i İmran, 90; 4/Nisa, 167 ve 63/Münafikun, 3.)

Elbette ölmeden önce inkârlarından vazgeçip tevbe edenler, yaptıklarından derin pişmanlık duyup hidayete dönenlerin Allah tarafından affedilecekleri umulur. **Fahreddin Razi**, "Küfür tevbeden sonra bağışlanır, velev ki bu küfür bin kere dahi olmuş olsa" der. Bu bize Mevlana Celaleddin'e nispet edilen "tevbeye çağrı"yı hatırlatmaktadır: "Gel, gel, kim olursan ol gel... İster kâfir, ister Mecusi, ister putperest ol yine gel. Bizim dergâhımız ümitsizlik dergâhı değildir. Tevbeni bin defa bozmuş olsan bile yine gel... "Bu sözün Mevlana Celaleddin Rumi'ye ait olduğu konusunda bazı kuşkular vardır. Bir görüşe göre Hicri 440 yılında vefat etmiş olan Ebu Said-i Ebü'l Hayr isminde İranlı bir şaire, Tahir Büyükkörükçü'ye göre ise Afzali Kaşin isminde bir zata aittir. İslam bakış açısından, bunu söyleyen şair, "Son tevbeni yap öyle gel" demek istemiştir, yüz kere, bin kere tövbeni bozmuşsun, artık bozma, ibadetlere ve dinin hükümlerine riayet etmeye başla demek istiyor. Postmodern bakış açısından, bu beyitten çıkarılan sonuç şudur: "Gel ve eski hayatına olduğu gibi devam et; içki içiyorsan devam et, zina varsa devam et, bedenini teşhir ediyorsan devam et." Bunun, "Ben Kur'an'ın bendesiyim, Muhammed Mustafa (s.a.v)'nın ayak tozuyum" diyen Mevlana ile ilgisi yoktur.

Nihayet, inkârlarında devam ettikleri müddetçe, yüce Allah, onları bağışlamayacağını ve onlara doğru yolu göstermeyeceğini bildirmektedir.

Allah'ın Elçisi (s.a.v)'ne soruldu: "Cahiliye döneminde yaptıklarımızdan sorumlu tutulacak mıyız?". Şöyle buyurdu: "İslam'a girdikten sonra güzel hareket edenler yaptıklarından sorumlu tutulmayacaktır. Kötülük yapanlar ise cahiliye döneminde ve İslam'a girdikten sonra yaptıklarından sorumlu tutulacaklardır" Rivayetin bir başka versiyonu şöyledir: "İslam'da kötülük yapan, öncekinden de, sonrakinden de sorumludur" (Buhari, İstitabetu'l-mürtedin, 1; İbn-i Mace, Zühd, 29).

138. ayette münafıklar için kullanılan "müjde" kelimesi haber vermek, sonu mutlaka acı bitecek bir olayı onlara bildirmek içindir. Yoksa müjde, sevinçli bir haber olduğundan mü'minlere verilen haberlerde kullanılır. Bu ifadede belli bir istihza, dramatik bir ironi söz konusudur.

اَلَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ اَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ اَيَبْتَغُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ فَاِنَّ الْعِزَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعًا ﴿١٣٩﴾

139. Onlar, mü'minleri bırakıp kâfirleri dostlar (veliler) **edinirler. "Kuvvet ve onuru** (izzeti)**' onların yanında mı arıyorlar? Şüphesiz, 'bütün kuvvet ve onur,' Allah'ındır.**

Önceki ayetle bağlantısı düşünüldüğünde, birkaç defe inanıp sonra inkâra sapanların böyle davranmalarının sebebi, İslam'a ve Müslümanlara olan derin güvensizlikleri olduğu anlaşılır. Bunların illa da münafık olması gerekmez. Gücü, itibarı, güvenliği, zenginliği, makam ve statüyü, kabul görmeyi başkalarının takdirinde ve onayında aramaları, onları bu tür trajik durumlara sürüklemiştir. Belli ki İslam bütün kuvvetiyle kalplerine girmiş değildir, Müslümanlarla bir arada olmayı veya onlarla görünmeyi ya da onlarla ortak sorunlar karşısında ortak sorumluluklar üstlenmeyi çıkarları, geleceğe ilişkin hesapları ve planları açısından sakıncalı bulmaktadırlar. Bu yüzden mü'minleri bırakıp inkârcıları dostlar, müttefikler, arkadaşlar, yardımcılar, sırdaşlar edinirler. (Bkz. 3/Âl-i İmran, 28.)

Burada söz konusu Müslümanların -bunlar bireyler olabileceği gibi cemaatler, gruplar veya ülkelere de olabilir- içine düştükleri büyük yanılgı şudur: Güç ve kuvvet, şeref ve üstünlük, yüksek makam ve itibar, caydırıcılık ve nihai galibiyet Allah'ındır. Bu kesin bir hakikattir (29/Ankebut, 26). Eğer bu zayıf imanlı Müslümanlar, tam olarak Allah'a güvenecek olsalardı, O'nun vahyini tebliğ eden Hz. Peygamber (s.a.v)'le ve Doğru Yol'u takip etmeye çalışan Müslümanlarla bir arada olabilselerdi, kendileri de bu üstünlüğe ve güce sahip olacaklardı. Çünkü izzet, Allah'tan Peygambere ve mü'minlere geçmiştir. (; 10/Yunus, 65;12/Yusuf, 8; 35/Fatır, 10). Esasında putatapıcıların da, heykel ve putlara perestiş etmelerinin sebebi, izzeti hakiki sahibi Allah'ta değil, başkalarında aramalarıdır (19/Meryem, 81). O halde kim izzet ve şeref, üstünlük, itibar ve kuvvet arıyorsa, bunu sadece Allah'ta arayacak ve O'na bağlanacaktır (35/Fatır, 10).

Muhammed Esed, bir noktaya daha dikkat çeker: Buradaki "veli" terimi sadece politik ittifakları göstermez; fakat inkârcılarla "ahlaki bir dayanışma"-ya da işaret eder. Bu da onlar tarafından onurlandırılma veya eşit kabul edilme ümidi ile onların hayat tarzlarını mü'minlerin hayat tarzına tercih etmeyi ifade eder. İnatçı inkârcıların hayat tarzının taklit edilmesi, sahih inancın talep ettiği ahlaki esaslar ile çatıştığından, bu ilkelerin tedrici olarak terkedilmesine yol açar. Esed'in söylediklerini gündelik hayatta gözlemlemek mümkündür. İster çıkar ister güvenlik veya başka politik sebeplerle inkârcılarla -makul sınırları aşar düzeyde Yahudi ve Hıristiyanlarla, insan haklarını savunuyorlar diye laiklerle- uzun zaman birlikte hareket edenlerin zaman içinde düşünce ve tutumlarında belli değişiklikler gözlemlenebilmektedir.

وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّىٰ يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ إِنَّكُمْ إِذًا مِثْلُهُمْ إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًا ﴿١٤٠﴾

140. O, size Kitap'ta: "Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğinizde, onlar bir başka söze dalıp geçinceye kadar, onlarla oturmayın, yoksa siz de onlar gibi olursunuz" diye indirdi. Doğrusu Allah, münafıkların ve kâfirlerin tümünü cehennemde toplayacak olandır.

Müslümanlar, zayıf oldukları Mekke'de yaşıyorken, istemedikleri halde müşriklerin sohbetlerine katılır, bu arada Kur'an ve Hz. Peygamber (s.a.v) hakkında yapılan alaycı (müstehzi) konuşmalara kulak misafiri olurlardı. Bu sohbetlere müdahale etme imkânları yoktu, içleri acıyarak da olsa bazen dinlemek zorunda kalırlardı. Medine'ye geldiklerinde de, onlardan bir bölümü, özellikle inancı henüz tam yerine oturmamış bazen kuşkuya düşenler bu sefer Yahudi hahamlar, münafıklar veya müşrik Araplarla sohbetlerinde benzer alaycı konuşmaları dinlerlerdi. Durum farklılaştığından -çünkü artık Müslümanlar güç ve kuvvet sahibi olmuştu-, onlarla oturmak ve kendilerini saklamak zorunda değildiler.

İşte buna işaret etmek üzere bu ayet indi. Kur'an-ı Kerim, İslam'ın kutsallarının alay konusu olduğu bu tür sohbetlere katılmayı yasaklamakta, bu sohbetlere tanık olanların hemen toplantıyı terketmelerini emretmektedir. Kitapta indirilen hüküm budur. Yasaklanan, gayrimüslimlerle sohbet, fikri alış veriş, seviyeli ve zihin açıcı tartışma (muahedeye zemin hazırlayacak müzakere ve muarefe) veya faydalı beşeri ilişki değil, İslam'ın kutsallarının, (mesela Allah'ın birliği, Kur'an, Hz, Peygamber'in şahsiyeti, sahabeler, İslam'ın hükümleri, inançları vb. konuların) alay konusu olmasıdır. Bunun "hoşgörü", ortak sorunlar karşısında ortak sorumluluklar yüklenmek demek olan "diyalog"la veya "düşünce ve ifade özgürlüğü"yle ilgisi yoktur. Belli bir edeb dairesi içinde her düşünce dile getirilebilir, tartışılır. Ama alay, hakaret/tahkir, küçük düşürme başka bir şeydir. Nitekim En'am sûresinin 108. ayetinde, Müslümanların da başka din ve inançtan olanların kutsallarına dil uzatmamaları öğütlenmektedir.

Müslümanlar eğer bu meclislerde sohbetin yönünü veya konusunu değiştirmeyecek, konumda iseler, toplantıyı terketmeleri gerekir. Kur'an, böyle yapmayacak olurlarsa, kulaklarının bunlara alışacağını, kalplerinin nasır tutacağını ve bunun sonucunda Müslümanların da onlara benzeyeceğini söyler.

İslam'ın kutsallarını alay konusu yapanların münafıklar ve inkârcılar olduğu anlaşılıyor. Çünkü ayet, Allah'ın bunların tümünü cehennemde toplayacağını haber veriyor. (Bkz. 5/Maide, 57-58; 6/En'am, 68-69 ve 108.)

اَلَّذِينَ يَتَرَبَّصُونَ بِكُمْ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ فَتْحٌ مِنَ اللّٰهِ قَالُوا اَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ وَإِنْ كَانَ لِلْكَافِرِينَ نَصِيبٌ قَالُوا اَلَمْ نَسْتَحْوِذْ عَلَيْكُمْ وَنَمْنَعْكُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَاللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَلَنْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا ﴿١٤١﴾

141. Onlar sizi gözleyip-duruyorlar. Size Allah'tan bir fetih (zafer ve ganimet) **gelirse: "Sizinle birlikte değil miydik?" derler. Ama kâfirlere bir pay düşürse: "Size üstünlük sağlamadık mı, mü'minlerden size** (gelecek tehlikeleri) **önlemedik mi?" derler. Allah, kıyâmet günü aranızda hükmedecektir. Allah, kâfirlere mü'minlerin aleyhinde kesinlikle yol vermez.**

Mü'minleri gözleyip duranlar, başka bir deyişle adeta pusuya yatmış tetikte bekleyenler, fırsatı kollayanlar henüz iman iyice kalplerine yerleşmemiş münafıklar, İslam ile inkâr arasında gidip gelenlerdir. Eğer Müslümanlar içine girdikleri bir mücadelede zafer elde edecek olurlarsa, dış yüzleriyle, zahiri duruş ve görüntüleriyle "Müslüman" olduklarından buna ortak olmaya çalışırlar. Ama inkârcılar bir üstünlük elde edecek olursa, bu sefer iç dünyalarında olan nifaktan hareketle öbür şapkalarını başlarına geçirip inkârcılara, kendilerini Müslümanlara karşı nasıl uyardıklarını veya Müslümanların içinde faaliyet göstererek zaafa uğrattıklarını, dolayısıyla düşmanlarının üstünlük kazanmalarını sağladıklarını söylemeye başlar, sonuçtan pay koparmaya çalışırlar. Böylelerinin temel karakteristiği çıkardan ve galip olandan yana olmaktır. (57/Hadid, 14.)

Ayetin indiği toplumsal ortamda, münafıkların üzerinde çalıştığı kesimler Yahudiler veya Müslüman olmaya yatkın inkârcılardı. Ancak ayet tarihsel bir kategoriden bahsetmekle yetinmiyor, evrensel yani bütün zamanlar için söz konusu olabilecek beşeri bir realiteye işaret ediyor. Her dönemde Müslümanların içinde inançları zayıf, temel kaygıları dünyevi çıkarlar olan gruplar olabilir. Bu gruplar Müslümanlara veya onlarla politik çekişme içinde olanlara karşı aynı tutum içinde olabilirler. Bu ikiyüzlü tutumu, modern zamanlarda gözlemek her zaman mümkündür.

Ayetin Müslümanların zaferini veya üstünlüğünü **"fetih"**, inkârcılarınkini

"**pay** (nasip)" şeklinde nitelendirmesi anlamlıdır. Fetih, kazanılan bir zaferde, elde edilen bir fayda ve nimette göklerin açılan kapılarından gelen manevi yardımlar, bol bereket ve ilahi kutsiyet vardır. "Pay" ise, salt dünyevi bir meta, yararlanma aracıdır, mahiyeti itibariyle değersizdir. Faydası ve lezzeti de geçici ve sınırlıdır.

Elbette münafıklar iç dünyalarını hiçbir zaman açığa vurmazlar, temel ahlaki tutumları dışarıdan Müslüman görünmektir. Bu yüzden onlarla mü'minler arasında daima ciddi çekişme ve mücadeleler olur. Ayet, hep sürecek olan bu mücadelede nihai hükmü Allah'ın kıyamet günü vereceğini, onların iç yüzlerini bütün çıplaklığıyla orta yere sereceğini haber vermektedir. Mü'minlere düşen ahlaki bakımdan üstünlüklerini muhafaza etmeleri, söz ve davranışlarında tutarlı davranmaları ve hiçbir şekilde ana ilkelerden ve doğru yoldan sapmamalarıdır. Bunlara riayet ettikleri takdirde inkârcılar ne yaparsa yapsın, şanı yüce Allah, mü'minlerin aleyhinde onlara yol vermez.

Müslim'de yer alan bir hadise göre (Fiten, 19); Müslümanları zaafa düşürecek olan, birbirlerini zayıflatmaya başlamaları olacaktır. Toplumsal olarak Müslümanlar, kötülüğü yayacak, tevbe etmeyi unutacak olurlarsa düşmanları onlara musallat olacaktır. Çünkü "Size isabet eden bir musibet, ellerinizin kazandıkları sebebiyledir" (42/Şura, 30) buyrulmuştur. Müslümanları zaafa düşüren faktörler akıl güçleri, vahyin kendilerine sunduğu zengin imkânlar değil, ahlaki bakımdan yozlaşmaları, dinin hükümlerine karşı aldırışsız olmaları, sosyal ve ekonomik hayatlarında adaleti gözetmemeleri, yoksulları korumamaları ve zulme karşı başkaldırmamalarıdır.

Birgün Hz. Peygamber (s.a.v) kendisinden sonraki zamanlarla ilgili bir kaygısını şöyle ifade etti: "Yüce Allah yeryüzünü önümde katladı. Ben de doğusuyla, batısıyla bütün dünyayı gördüm. Ümmetimin hükümranlığı bana gösterilen yerlere kadar kesinlikle ulaşacaktır. Bana biri kırmızı, diğeri beyaz iki hazine verildi (Yani İran ve Bizans'ın hazineleri önüme serildi, ümmetim oraları fethedecek). Ben Rabbimden, ümmetimi genel bir kıtlıkla yok etmemesini, onların üzerine kendilerinden başka bir düşmanı musallat edip de köklerini kurutmamasını niyâz ettim. Bunun üzerine Rabbim bana şöyle buyurdu: "Muhammed! Ben bir hüküm verirsem o geri çevrilmez. Ben sana ümmetini genel bir kıtlıkla yok etmeyeceğimi, onlara kendilerinden başka bir düşmanı musallat edip de köklerini kazıtmayacağımı vaad ediyorum. Onlar birbirini helâk edip esir almadıkça, bütün yeryüzü halkı toplanıp onlara saldırsa bile ben onların yok edilmesine izin vermeyeceğim" (Müslim, Fiten 19; Ebû Dâvûd, Fiten 1; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 278, 284).

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَوٰةِ قَامُوا كُسَالَىٰ يُرَاءُونَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٤٢﴾ مُذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذَٰلِكَ لَا إِلَىٰ هَٰؤُلَاءِ وَلَا إِلَىٰ هَٰؤُلَاءِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا ﴿١٤٣﴾

142. Gerçek şu ki, münafıklar (sözde), **Allah'ı aldatmaktadırlar. Oysa O, onları aldatandır. Namaza kalktıkları zaman, isteksizce kalkarlar. İnsanlara gösteriş yaparlar ve Allah'ı ancak çok az anarlar.**

143. Arada bocalayıp dururlar. Ne onlarla ne bunlarla. Allah kimi saptırırsa, artık sen ona yol bulamazsın.

Bakara sûresinin başında (2/8) "Allah'ı aldattığını zannedenlerin aslında Allah'ın onları aldattığı" konusu geçmişti. Hiç kimse Allah'ı aldatamaz, çünkü O, içlerinde olanı bilir. Ancak Müslümanlardan yana görünerek hareket eden biri, Müslümanları aldatır, çünkü iç dünyasını saklamaktadır. "Aldatan bizden değildir" hükmünce, böyle birinin iç dünyası inkâra, dış dünyası/görüntüsü İslam'a aittir. Ancak Müslümanlar başkalarının kalbini yarıp içlerine bakmazlar, bu yüzden zahire göre hareket ederler. Müslümanların bu tutumundan istifade edip onları aldatan kimseler, feci bir psikolojik yarılma içindedirler. Çünkü Allah'ın apaçık gözetimi altında bulunmalarına rağmen, iç dünyalarını göremeyen insanları aldatmaya devam etmekte, bunu kendileri için mesele görmemektedirler.

Yaptıklarının hemen cezasını görmediklerinden işlerini yürüttüklerini düşünür, aldatmalarına devam ederler. Oysa Allah onlara mühlet veriyor, kendilerine verilen mühlet onları yanıltmaktadır, sürgit sonuna kadar bu ikiyüzlü tutumlarını devam ettireceklerini düşünürler. Bu büyük bir yanılgıdır, çünkü hem bu işin ölüm ötesi yani ahiret tarafı vardır; orada hakikat bütün çıplaklığıyla ortaya çıkacak, her şey ayan beyan anlaşılacak ve hak ettikleri cezaya çarptırılacaklardır, hem de esasında yakından gözlendiğinde onların samimiyetsiz olduklarını anlamak mümkündür.

Samimiyetsizlerin iç dünyalarını okuyabilmek için elimizde üç kriter var:

a) Nasıl namaz kıldıklarına bakmak. Münafıkların önemli belirtilerinden biri namaza üşenerek, isteksizce kalkmaları; huşu ve vecd ile namazı kılmamaları. "Namaz dinin direği"dir, amellerin en şereflisidir. Dini hayatın içindeki anlamını iyi kavramayanlar, angarya telakki ederler. Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Münafıklara en ağır gelen namaz yatsı ve sabah namazıdır" (Buhari, Mevakit, 20; Müslim, Mesacid, 252).

b) Tutum ve davranışlarında gösterişe düşkündürler. Müraice hareket ederler, çünkü insanların onları "iyi Müslüman, iyi insan" görüp algılamalarını (rü'yet'ten mürai) arzu ederler. Bununla dünyevi çıkar ve statü elde ederler, takdir görürler, nefisleri kabarır, övülmekten hoşlanır, egoları şişinir. (Bkz. 2/Bakara, 264; 107/Maun, 4).

c) Allah'ı çok az zikrederler. Sadece açıkta veya başkalarıyla az namaz kılmaları dolayısıyla değil, bunun yanında namazlarında rükünleri de eksik yerine getirirler. Esasında özel hayatlarında, evlerinde ve iç dünyalarında Allah'ı çok az akıllarına getirirler. Zaten O'nu yeterince ve layıkıyla zikredip bunun manevi zevkini tadabilselerdi hem yaptıklarından dolayı O'ndan korkar, hem O'nun zikri huzursuz kalplerini tatmin eder, böylesine ikiyüzlüce yollara tevessül etmezlerdi.

Bu samimiyetsiz ve ikiyüzlü insanların özellikleri kişiliklerinin ikiye bölünmesi, şizofrenik bir ruh hali içinde yaşamalarıdır. Efendimiz, münafıkları iki sürü arasında bir türlü hangisine katılacağına karar veremeyen şaşkın koyuna benzetmiştir. (Müslim, Sıfatu'l-münafikin, 17; Nesai, İman, 31; Müsned, II, 48.) Kişiliği parçalanmış kişinin kararı yoktur, bir o yana bir bu yana savrulup durur. Şaşkınlık içinde yaşar, dünyevi çıkar hesapları onu sağa sala sürükler, nerede bir menfaat görse oraya yönelir. Ahlaki bir sabitesi yoktur, bu yüzden ayağını arz üzerinde sağlam basmaz. Böyleleri ruhen huzursuz, kararsız ve istikrarsız, sabitesiz ve yönsüz olur. Bir özgüven içinde yol almayı başaramaz, sürekli yalpalarlar; iman ve inkar onları zıt yönlere çekmektedir:.

Mü'minlerin belirgin vasfı onların "sebat" etmeleridir (14/İbrahim, 27). İç dünyasında sabiteleri ve sebatı olan, bu nimete Allah'ı devamlı zikrederek sahip olduğunu yakinen bilir. Çünkü gerçekten "Kalpler ancak Allah'ı zikrederek mutmain olur" (13/Ra'd, 28; 89/Fecr, 27).

Böyleleri bahtsızdır; yanlış tutumları dolayısıyla Allah onları doğru yoldan saptırmıştır, bunlara yol bulunmaz.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ ۚ أَتُرِيدُونَ أَنْ تَجْعَلُوا لِلَّهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا مُبِينًا ﴿١٤٤﴾

144. Ey imân edenler, mü'minleri bırakıp kâfirleri veliler (dostlar) **edinmeyin. Kendi aleyhinizde Allah'a apaçık olan kesin bir delil vermek ister misiniz?**

Mü'minler, mü'minleri bırakıp inkârcıları dost edinmemeleri konusunda sıkça uyarılmaktadırlar (Bkz. 3/Âl-i İmran, 118-119). Çünkü bazen araların-

daki insani ilişkiler "iyi" olsa da, temeldeki din ayrılığı belli şartlarda görüş ayrılıklarına ve çatışmalara sebebiyet verebilir.

Buradaki "veli" kelimesini şahsi ve duygusal dostluk ilişkisi şeklinde düşünebileceğimiz gibi, sırdaş veya ittifaka dayalı çok yönlü ilişkiler bütünü şeklinde de düşünebiliriz. Tabii ki karşılıklı ortak çıkarlara dayalı ya da zorunlu hallerin gerekli kıldığı anlaşmalar bu yasağa dâhil değildir (Bkz. 3/Âl-i İmran, 28; 60/Mümtehine, 7-8). Bunların dışındaki dostluk veya ittifak ilişkileri yasaklandığına göre, mü'minlerin bu türden ilişkilere girmesi Allah karşısında kendi aleyhlerinde bir delil oluşturmaları anlamına gelir. Bu yasağın önemli psikolojik sebepleri var. Kişi iman ettikten sonra inkâra karşı kesin bir tutum içine girer, kalbinde inkâr ile arasına açık mesafe koyar. Dostluk veya ittifak ilişkileri ise mesafeleri kaldırır, karşılıklı sevgi, yakınlaşma ve iç içe girmeyi gerekli kılar. Hele başka mü'minler topluluğuna karşı veya onların aleyhlerinde olmak üzere inkârcılarla ittifak ilişkisine girmek, bir tür nifak pozisyonu takınmakla aynı anlama gelir. Sürüp giden dostluklar veya zahirde zorunluluk eseriymiş gibi kurulduğu öne sürülen ittifaklar bu türden psikolojik yakınlaşmalardan kaynaklandığından, bunu Allah'tan başka kimse bilemez. Allah inkârcılara kalbi yakınlık duyan, açıktan mü'minlerden yanaymış görünüp şu veya bu bahane ile onlarla ittifak ilişkisine girenlerin iç dünyalarını, kalplerinde olup biteni hakkıyla bildiği için, onların bu başkalarına gizli olan tutumları Allah nezdinde açık bir delildir.

"Ruhu'l-Beyan"ın sahibi **Bursevi** gayet ilginç bir tefsire işaret etmektedir. Ona göre ayette geçen "sultan" hüccet, delil, burhan demektir. Emire sultan denir ve bununla hüccet kastedilmiş olur. Ayetteki sultan kelimesine vali, yönetici anlamı vermek de caizdir. Bu takdirde anlam şöyle olur: Üzerinize Allah'ın emrine boyun eğen, suç işlediğinizde sizi cezalandıracak bir yönetici olmasını ister misiniz? Bursevi'nin bu tefsiri, "Nasıl iseniz, öyle yönetilirsiniz" hükmüne uygun düşmektedir. Eğer mü'minler samimiyetle Allah'a, hükümlerine ve mü'minlerin ortak çıkarına ve davasına bağlanacak olurlarsa, Allah onlara adil, merhametli, kucaklayıcı bir yönetim ve yönetici nasip eder; aksi durumda ise onlara ceza olacak biri tepelerine biner. **Hasan Basri** şöyle demiştir: "Nifak kapımızı çaldı; Haccac-ı Zalim'i tahta çıkardı, ona sarık sarıp kılıç kuşattı." Tarihte "5. Halife" unvanını alan Ömer bin Abdülaziz'in de "Ümmetler münafıkları ile bir araya gelecek olsa, biz Haccac ile onlara üstün oluruz" dediği rivayet edilir.

Burada toplum ve siyaset felsefesini ilgilendiren önemli ipuçları vardır. Toplumun ahlaki formasyonu ile yöneticilerin kalitesi arasındaki ilişki söz

konusudur. Yönetimin iyi olmasını sağlayan, dayandığı ahlaki ve hukuki ilkelerin iyi olması kadar, yöneticilerin iyiliğinden bağımsız olarak yönetilenlerin ahlaki tutumu, adalete, hukukun üstünlüğü ilkesine olan bağlılıklarıdır. Yöneticiler iyi olmasa da, eğer toplum iyiyse zaten onları başında tutmaz, şu veya bu yolla onları değiştirmeye çalışır. Elbette yöneticilerin de iyi olması nurun ala nurdur. Ancak genel olarak yöneticiler bir bakıma yönetilenlerin aynası hükmündedir. **Mürcie**, zorba yönetimleri böyle meşrulaştırmaya çalışıyordu ama Mürcie'nin ihmal ettiği hakikat şuydu ki, mü'minler hakka, adalete ve İslam'ın asli hükümlerine talip olup bu yönde mücadele edecek olurlarsa, zorba yönetimler alaşağı olur, yerlerini Ömer bin Abdülaziz gibi adil yöneticiler alır.

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا ﴿١٤٥﴾
إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَاعْتَصَمُوا بِاللَّهِ وَأَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلَّهِ فَأُولَٰئِكَ
مَعَ الْمُؤْمِنِينَ وَسَوْفَ يُؤْتِ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٤٦﴾ مَا يَفْعَلُ
اللَّهُ بِعَذَابِكُمْ إِنْ شَكَرْتُمْ وَآمَنْتُمْ وَكَانَ اللَّهُ شَاكِرًا عَلِيمًا ﴿١٤٧﴾

145. Gerçekten münafıklar, ateşin en alçak tabakasındadırlar. Onlara bir yardımcı bulamazsın.

146. Ancak tövbe edenler, ıslah edenler, Allah'a sımsıkı sarılanlar ve dinlerini katıksız olarak Allah için (halis) **kılanlar başka; işte onlar mü'minlere büyük bir ecir verecektir.**

147. Eğer şükreder ve imân ederseniz, Allah size neden azap etsin! Allah şükrün karşılığını verendir, bilendir.

İslam'ın hiç sevmediği "nifak"la ilgili üç kategoriden söz edilebileceğini söylemek mümkün:

a) İç dünyasını tamamen inkârın istila edip dış yüzünü İslam boyasıyla boyayanlar. Bunların içi ve dışı bir değildir;

b) Yukarıda 143. ayette iman ile küfür, Müslümanlar ile inkârcılar arasında gidip gelenler, duruma göre şu veya bu tarafa yalpalayanlar;

c) Asli veya nihai tercihleri imandan yana olduğu halde, bazı tutum ve davranışları yüzünden nifak pozisyonuna girenler. Yalan söylemek, verdiği sözde durmamak, emanete ihanet gibi (Buhari, İman, 24; Müslim, İman, 107).

145. ayette ilk kategorideki ikiyüzlü münafıkların ateşin en alçak tabakasında yer alacakları belirtilmektedir. Bunun için kullanılan kelime "dere-

ke"dir. Dereke, deniz vb. şeylerin dip noktasıdır. Derk-i esfel cehennemin en alt tabakasıdır. **Razi**, Leys ve Dahhak'tan nakillerde bulunarak, derekenin en dip, en aşağı, en alçak tabaka, "derece"nin ise "üst tabaka" olduğunu söyler. Aşağı doğru iniş veya düşüşü "dereke", yukarıya doğru yükselişi "derece" ile ifade ederiz. **Kurtubi**, cehennemin "en üstte Cehennem olmak üzere Laza, Hutama, Saiyr, Sekar, Cahiym ve Haviye" şeklinde yedi tabakaya ayrıldığını kaydeder.

Münafıklar cehennemin en alt tabakasındadırlar. Hz. İsa'dan gökten sofra indirmesini talep edip de, bu mucizeyi yine inkâr edenler (5/Maide, 115) ve Hz. Musa'nın açık tebliğine ve gösterdiği dokuz mucizeye (17/İsra, 101) tanık olduğu halde inkârda ısrar eden Firavun hanedanı ve yakın çevresi (40/Mü'min, 46) de cehennemin alt tabakalarında azap görecek kimselerdir. Bu üç insan grubu, hakikate apaçık olarak tanık oldukları halde, çıkarları, önyargıları, inatları ve nefislerinin tutkuları yüzünden Allah'ın iradesine teslim olmayı reddeden kimselerdir.

Münafıklar iç dünyalarındaki karanlık ilişkiler ve başkalarına karşı samimiyetsizlikleri dolayısıyla sürekli bir biçimde ahlaki ve ruhu bakımdan düşüş hali içinde yaşamaktadırlar ki, dünyadaki bu trajik hallerinin ahiretteki tam karşılığı ateşin dibi olan düşük tabakadır. Münafık açık ki, inkârcıdan daha zorlu bir azap görecektir, çünkü hiç değilse inkârcı kendini açığa vurmakta, dolayısıyla ona karşı nasıl bir tutum takınılacağı az çok belirlenebilmektedir. Münafık toprak altında gizli yol ve tünelleri takip ederek yol aldığından yani sürekli bir biçimde kendini gizlediğinden ona karşı koruma tedbirleri almak zordur. Bu düşük ahlaki karakterleri dolayısıyla ikiyüzlü kimselere bir dost ve yardımcı bulunmaz.

Tabii ki herkes için daima kendini düzeltme yolları açıktır. Merhameti bol olan Yüce Allah böyleleri için tevbe kapısını açık tutmaktadır. Yaptıklarından samimiyetle pişmanlık duyup dönenler, özeleştiri yapıp tutum ve davranışlarını ortak yarar ve güzel-iyilik yönünde değiştirenler, barışa hizmet edenler; yaptıklarını sadece Allah için yapma azmini kazananlar; kötülükleri terketmeyi, güzelliklere ve iyiliklere sarılmayı ve her şeyi Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak üzere yapanlar kurtulabilirler. İşte bu iç devrimi gerçekleştirip kişilik ve kimliklerini değiştirebilenler mü'minlerle beraber sayılacaktır, onlarla aynı kategoride addedilecek ve onlar gibi ecirden yararlanacaklardır (32/Secde, 17).

Ayette "sevfe"nin kullanılması, eğer ecri kazanacak olan eski münafıklar ise, belli bir süre kendilerini iman, salih amel, şükür, tevbede sebat ve güzel-

likleri geliştirmede gayret gibi konularda ortaya koymaları beklenir. Bu, büyük bir ümittir, Allah kimsenin ecrini zayi etmez, güzel davranışlarda bulunan mutlaka güzel karşılığını bulur. Temiz niyet ve samimiyetle işe koyulana Allah anında cevap verir: "Kulum bana bir karış yaklaştığında ben ona bir arşın yaklaşırım. O bana bir arşın yaklaştığında ben ona bir kulaç yaklaşırım. O bana yürüyerek geldiği zaman ben ona koşarak varırım" (Buhari, Tevhid, 50; Müslim, Zikir, 2,3).

Yüce Allah kimseye azap etme heveslisi değildir. Eski çağlarda bazı toplumların tanrı tasavvurunda ilahlar insanı sevmez, onu kıskanır ve ellerinden geldiğince ona eziyet ederlerdi. Yalancı tanrıların sadistçe özellikleri vardı. Haksız yere intikam almaya kalkışırlardı. Allah merhametlidir, adildir, şefkatlidir, kerimdir, tevbeleri kabul edendir. Kulunu sever, ona yardım eder; ama haklıyı haksızdan, zulme uğrayanla zulmedeni birbirinden ayırır ve ceza vereceği zaman adil davranır. Cehennem azabının bir kısmı bazıları için tedavi hükmündedir, dünyada elde edemedikleri şifayı, sağlığı oranın çetin tedavisinden geçmek suretiyle elde edeceklerdir.

Allah bunca nimet ve imkân sunmuştur bize. Eğer insan yeteri kadar şükredecek olsa Allah onu niçin azaplandırsın? İnsanın şükretmesi –ve elbette akledip iman etmesi– hem kendisinin, hem diğer insanların ve canlı tabiatın yararınadır (39/Zümer, 7). Bütün insanlar inkâra sapacak olsa yüce Allah'a zerre miktarı zarar veremezler; diğer bütün varlık âlemi O'nu tesbih etmekte, yüceltmektedir. Allah az da olsa şükrün karşılığını bol bol verir: "Andolsun, eğer şükrederseniz gerçekten size arttırırım ve antolsun, eğer nankörlük ederseniz, şüphesiz, benim azabım pek şiddetlidir" (14/İbrahim, 7). Münafık'ın ana hastalığı samimiyettir, münafık veya onun huyunu edinmiş olanlar tevbe edip de her işlerini samimiyetle, riyasız ve gösterişsiz Allah rızası için yapacak olurlarsa kurtulurlar.

لَا يُحِبُّ اللّٰهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ اِلَّا مَنْ ظُلِمَ ۚ وَكَانَ اللّٰهُ سَمِيعًا عَلِيمًا ﴿١٤٨﴾ اِنْ تُبْدُوا خَيْرًا اَوْ تُخْفُوهُ اَوْ تَعْفُوا عَنْ سُوءٍ فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَفُوًّا قَدِيرًا ﴿١٤٩﴾

148. Allah, zulme uğrayanlar dışında, kötü sözün açıkça söylenmesini sevmez. Allah işitendir, bilendir.

149. Bir hayrı açıklar ya da gizli tutarsanız veya bir kötülüğü bağışlarsanız, şüphesiz Allah, affedicidir, güç yetirendir.

Yüce Allah, kötülüğü sevmez; ne açıkta olanını ne gizli yapılanını. Fiil olarak sevmediği gibi söz olarak da dile getirilmesini, yayılmasını, kültürel olarak kanıksanmasını, insanların kötülük karşısında duyarsızlaşmasını sevmez. Kötülük, çirkinlik, haksızlık, zulüm, sömürü, edepsizlik hoş görülemez. Ayet aslında, insanın içinden geçse bile -ki çoğu zaman kötülüğü Şeytan insan kalbine telkin eder ve dile getirmesini ister; insan da o anda kötü sözün şehvetine kapılıp Şeytan'ın telkinlerine uyar- olgun insan içinden geçen kötülüğü açığa vurmaması gerektiğini adeta hatırlatır, genel ahlaki bir kuralın bir kere daha altını çizer. Fakat bir istisna da yapar. O da, haksızlığa uğrayanın açıktan da olsa kötü bir sözü dile getirmesi durumudur. (Bkz. 42/Şura, 41-43.)

Eğer İslam'da bir "hoşgörüden (tolerans)" söz etmek mümkünse, izin verilen yegâne hoşgörü bu insanlık durumudur. Gözümüzün önünde dinin yasakladığı fiiller cereyan ettiğinde elimizle veya dilimizle müdahalede bulunmayıp "İslam hoşgörü dinidir, herkes dilediğini yapar, isteyen zina eder, isterse içki içer; biz kimsenin hayat tarzını eleştirmeyiz" demek İslamiyet'in yabancısı olduğu bir hoşgörüdür. Burada sözü ettiğimiz hoşgörü bambaşka bir konu olup, zulme/haksızlığa uğrayan birinin başından geçeni, çektiği acıyı açıkça dile getirmesi, **Elmalılı**'nın ifadesiyle feryat etmesi, bağırması, başkalarını durumundan haberdar etmesi halidir. Mesela dayak yiyen birinin sövüp saydığını gördüğümüzde, yapmamız gereken, ona "-Sen ne biçim konuşuyorsun, bu sözleri sarfetmek ayıp değil mi?" deyip çıkışmak değil, ona dayak atana müdahale etmek olmalıdır. Dayak yiyen, elinden başka şey gelmediği için feryat etmektedir.

Müfessirler söz konusu istisnanın zulme uğrayanın, kendini haksızlıktan ve devamından koruması için Allah'a dua etmesi; kendisine haksızlık yapana beddua etmesi; zulme karşı koyma gücü olmadığı için sövüp küfretmesi -inkâr manasında küfür değil elbette-; yeterince ağırlanmayan misafirin söylenmesi, belki nispeten ağır sözlerle sitemde bulunması şeklinde ortaya çıkacağını söylemişlerdir. Fakat burada daha farklı ve geniş kapsamlı bir insanlık durumuna işaret edildiğini söyleyebiliriz.

Ana hatlarıyla ele alındığında insanlar arasındaki ilişkiler eşitsizdir; eğer kişiler takva sahibi değillerse, kendi nefislerinin istek ve tutkularına, hırs ve ihtiraslarına kapılmışlarsa, sahip olduklarıyla yetinmeyip başkalarının hak ve hukukuna tecavüz etmek suretiyle güç, statü ve servet sahibi olmayı kafalarına koymuşlarsa, ya da anlık öfkelerine kapılıp fiziki güçlerinin yettiği kimseleri hırpalıyorlarsa, dayak atıp acıtıyorlarsa, bu gibi durumlarda karşı koyma gücü olmayanın elinden gelen şey bağırıp çağırmak, daha çok dayağa rağmen

sövüp küfretmek, acısını feryatlar ederek dile getirmek ve etkili olacağını düşündüğü kimselere derdini anlatmak, şikâyette bulunmak olur. Bazen sövüp saymak refleksif olarak zulmedene karşı koyma, onu da sözle dahi olsa acıtma yöntemidir. Kur'an-ı Kerim, böylesi durumlarda insanın bağırıp çağırmasını, kendisine gaddarca el kaldırana veya hakkını gasp edenlere karşı susmayıp kötü sözle dahi olsa karşı koymasını tolere etmektedir. Çünkü esasında dayak yiyen biri, kendini kontrol edemez, bağırıp çağırır, söver küfreder.

Bireysel düzeydeki haksızlıklara karşı koyma, söylenme durumunun dışında gurup veya toplum halinde de haksızlıklara uğrayanların benzer söylenmelerini tolere etmek gerekir. Toprakları işgal edilmiş, mal ve mülkleri talan edilmiş, ırzları ve onurları saldırıya uğramış ülke halkları elbette herkesten çok seslerini yükseltecek, acılarını dile getirecek ve dünya kamuoyunu harekete geçirmek isteyeceklerdir.

Zulme uğrayanlar öçlerini alırlar ama haddi aşmazlar. Bu konu şiirle ilgili temel bir değerlendirme yapıldığında Şuara sûresinde ele alınmaktadır (Bkz. 26/227). Haksızlığa uğrayan bağırır çağırır, normal zamanlarda ağza alınmayacak sözleri de söyler, bunlar anlaşılabilir tepkilerdir. Ama yine de iftira etmekten kaçınması; yalan söylememesi; bunlardan kaçınmak üzere azami gayret göstermemesi gerekir. Hadiste şöyle buyrulmuştur: "Kavgayı başlatan günahkâr olur ancak haksızlığa uğrayan kişi, sınırı aşarsa durum değişir" (Müslim, Birr, 68). Demek ki, haklı iken haksız duruma düşmemek gerekir. Allah her şeyi hakkıyla, tam olarak işitendir, bilendir; kimin hangi sözlerini sarfettiğini işitir; kimin kime haksızlık yaptığını veya hakkını arar ve zulme karşı koyarken haddi aşıp aşmadığını bilir.

Hayırlar ya açıktan yapılır veya gizli. Her ikisi caizdir. Ancak tabii ki gizli yapılan hayır daha efdaldir. Hatta sağ elin verdiğini sol elin görmemesi tavsiye edilmiştir. Buna rağmen bazı durumlarda mesela başkalarını buna teşvik etmek, hayır kültürünü toplumda yaygınlaştırmak amacıyla hayrı açıktan yapmak da mümkündür, belki de yerine göre elzemdir.

Yukarıda haksızlığa uğrayanın psikolojik tepkisinden söz etmiştik. Burada, eğer gücü yeterse ve herkes için bir yarar, barış ve huzur getirecekse, kişinin maruz kaldığı bir kötülüğü affetmesinin makbul bir tutum olduğuna işaret edilir. Gücü yettiği, imkânı olduğu halde kötülüğü affeden kişi Allah'ın afuv ve kadir sıfatlarının izlerini üzerinde taşımış olur; Allah'ın affına mazhar olur, onun ödülü Allah'a ait olur (42/Şura, 40). "Sadaka malı eksiltmez. Allah affedenin izzetini arttırır. Allah için alçakgönüllülük göstereni Allah yükseltir" (Müslim, Birr, 69).

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ
وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَٰلِكَ
سَبِيلًا ﴿١٥٠﴾ أُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا
﴿١٥١﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ أُولَٰئِكَ
سَوْفَ يُؤْتِيهِمْ أُجُورَهُمْ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٥٢﴾

150. Allah'ı ve elçilerini (tanımayıp) **inkâr eden, Allah ile elçilerinin arasını ayırmak isteyen, "Bazısına inanırız, bazısını tanımayız" diyen ve bu ikisi arasında bir yol tutturmak isteyenler.**

151. İşte bunlar, gerçekten kâfir olanlardır. Kâfirlere aşağılatıcı bir azap hazırlamışızdır.

152. Allah'a ve Resûlü'ne inananlar ve onlardan hiçbiri arasında ayrım yapmayanlar, işte onlara ecirleri verilecektir. Allah, bağışlayandır, esirgeyendir.

Bu üç ayette, insanoğlunun "Allah ve din" karşısında alabileceği muhtemel tutumlar anlatılmaktadır:

a) Ateistler: Ne Tanrı'nın varlığına inanırlar ne Tanrı'nın insanlara elçiler (rüsul) gönderdiğini kabul ederler: "**Allah'ı ve elçilerini inkâr edenler**". Bunlara göre içinde yaşadıkları evin mimarı, yapım ustası ve işçileri olmadan kendi kendine inşa edilmiş bulunmaktadır. Varlık âlemi (evren) de böyledir, kendi kendine vücut bulmuş, kendi yasalarını (kozmik ve tabii) kendisi koymuştur, anlamdan ve amaçtan yoksun olarak zaman içinde akıp gitmektedir.

b) Deistler: Tanrı'nın varlığına inandıkları halde, Tanrı'nın elçiler gönderdiği fikrini reddedip vahyin hakikatini inkâr edenler: "**Allah ile elçilerinin arasını ayırmak isteyenler.**" Deistlerin bir bölümü de "Hz. Muhammed eski dinlerin etkisinde kalıp Kur'an'ı vücuda getirdi" veya "Elimizde sahih bir Kur'an metni yok, Hz. Muhammed'din vahiy kâtiplerine yazdırdığı parçalar kaybolmuş, tahrifata uğramış, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Osman zamanında bir Mushaf vücuda getirilip diğerleri resmi kararla yakılıp imha edilmiştir" diyenler. Deistlerin Tanrı'nın varlığına, hatta tek bir Tanrı'ya inanmalarının herhangi bir değeri yoktur. Çünkü Kur'an'a göre "Onlar 'Allah hiçbir şey indirmemiştir' diyerek Allah'ı hakkıyla takdir etmiş değildirler" (6/En'am, 91). İnancın üç temel esası var ki, bunlardan biri olmayınca diğerleri de yok hükmündedir. Allah'ın birliği inancı tevhid, ahiretin varlığı ve Nübüvvet-risalet. Amentü'nün

diğer esasları melekler, kitaplar ve varlık âleminde her şeyin yüce Allah'ın kudret eli altında olması bunlarla ilgilidir.

"Peygamber" fikrinin merkezi önem taşımadığı Sabiiler, Mecusiler, Budistler, Brahmanistler, Taoistler, Shintoistler vb.nin de bu gruba dâhil olduklarını söyleyebiliriz.

c) Kitapehli: Tanrı'nın varlığına ve elçi gönderdiğine inanıp, bir kısmını kabul ederken bir kısmını reddedenler: Yahudiler, Hz. Musa'yı kabul ederken, Hz. İsa (a.s)'nın ve Hz. Muhammed (s.a.v)'in peygamberliklerini tanımazlar. Hıristiyanlar, Hz. Musa'yı ve Hz. İsa'yı teyit ederlerken, Son Peygamber Hz. Muhammed (s.a.v)'in risaletini inkâr ederler: **"Bazısına inanırız, bazısını tanımayız' diyenler.**" (Bkz. 2/Bakara, 136 ve 285.)

d) Arada kalanlar; Tanrı'nın varlığı, vahiy, risalet ve İslam Şeriat'ı konusunda tereddüt içinde yaşayanlar. Her ne kadar klasik müfessirler bu grubun "münafıklar" olduğunu söylemişlerse de, günümüzde agnostikleri ve laik/sekületistleri bu kategoriye dâhil etmek mümkün. Şöyle ki:

aa) Tanrının varlığının bilinemeyeceğini öne süren agnostikler (bilinmezciler/la edriciler), bir türlü karar veremedikleri için, "Bilmiyorum, ilgilenmiyorum, olabilir de olmayabilir de, birşey söyleyemem, acaba gönderdi mi" diye soranlar,

bb) "Dini hükümleri toplumsal ve kamusal hayatın dışına çıkarmak" isteyenler: "**Bu ikisi arasında bir yol tutturmak isteyenler**".

e) Allah'ın varlığına, tarih boyunca peygamberler gönderdiğine, Hz. Âdem'den Son Peygambere kadar –salat ve selam hepsinin üzerine olsun– Nübüvvet zincirinde yer alan bütün peygamberlere inanan ve aralarında ayırım yapmayan Müslümanlar (Bkz. 2/Bakara, 281).

Kur'an bakış açısından ilk dört kategoride yer alanlar, bir bütün veya kısmi olarak hakikati inkâr ettikleri için "küfür" şemsiyesi altında toplanmaktadırlar. Sahih iman bir bütündür, bölünme ve parçalanma kabul etmez. Allah'ın varlığına inanan, O'nun insanlara doğru yolu öğretmek üzere peygamberler de göndereceğini kabul eder. Peygamberler, bir diğerini teyit eden elçilerdir; hepsi aynı mesajı, tek bir dini tebliğ etmişler, vahiy kaynağından beslenmişlerdir. Peygamberler, filozoflar gibi değildirler, hiçbirinin öğrettikleri diğerlerinin öğrettikleriyle çelişmez, aksine doğrular, yabancı unsurlar karışmışsa tashih eder ve tamamlar yani kemale erdirir. Son Peygamber de bunu yapmış, dini kemale erdirmiştir. Son Peygamber'in risaletini veya Nübüvvetini kabul etmemek, inkâr içinde yer almak demektir.

Bu açıdan bakıldığında kâmil imana Müslümanların sahip olduğu görü-

lür. Onlar, Allah'a, peygamberlerine inanırlar, aralarında ayırım yapmazlar. Bu imanları ve elbette imanlarının besleyip yönlendirdiği tutum ve davranışları, insan ve toplum ilişkileri dolayısıyla ecir sahibi olacaklardır. Allah çokça bağışlayan, merhamet edendir.

يَسْـَٔلُكَ اَهْلُ الْكِتَابِ اَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَّاءِ فَقَدْ سَاَلُوا مُوسٰٓى
اَكْبَرَ مِنْ ذٰلِكَ فَقَالُٓوا اَرِنَا اللّٰهَ جَهْرَةً فَاَخَذَتْهُمُ الصّٰعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ ۚ ثُمَّ
اتَّخَذُوا الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ فَعَفَوْنَا عَنْ ذٰلِكَ ۚ وَاٰتَيْنَا
مُوسٰى سُلْطَانًا مُبِينًا ﴿١٥٣﴾ وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ بِمِيثَاقِهِمْ وَقُلْنَا
لَهُمُ ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُلْنَا لَهُمْ لَا تَعْدُوا فِي السَّبْتِ وَاَخَذْنَا مِنْهُمْ
مِيثَاقًا غَلِيظًا ﴿١٥٤﴾ فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ وَكُفْرِهِمْ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ
وَقَتْلِهِمُ الْاَنْبِيَٓاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ ۢ بَلْ طَبَعَ اللّٰهُ عَلَيْهَا
بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ اِلَّا قَلِيلًا ﴿١٥٥﴾

153. Kitapehli, senden kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyor. Mûsa'dan bundan daha büyüğünü istemişlerdi. Demişlerdi ki: "Bize Allah'ı açıkça göster." Böylece zulümlerinden dolayı onlara yıldırım çarpmıştı. Ardından kendilerine apaçık belgeler geldikten sonra, buzağıyı (ilâh) **edinmişlerdi. Yine bundan dolayı onları affettik ve Mûsa'ya apaçık olan ispatlayıcı bir delil verdik.**

154. Kesin söz vermeleri dolayısıyla Tûr'u üstlerine yükselttik ve onlara: "Bu kapıdan secde ederek girin" dedik ve onlara: "Cumartesinde haddi aşmayın" da dedik. Ve onlardan kesin bir söz aldık.

155. Onların kendi sözlerini bozmaları, Allah'ın âyetlerine karşı inkâra sapmaları, peygamberleri haksız yere öldürmeleri ve: "Kalplerimiz örtülüdür" demeleri nedeniyle (onları lânetledik.) **Hayır; Allah, inkârlar dolayısıyla ona** (kalplerine) **damga vurmuştur. Onların azı dışında, inanmazlar.**

Bu ayetler grubunda İsrailoğullarının geçmişte kendi peygamberlerine yaptıkları şeyin bir benzerini Hz. Peygamber'e yaptıkları anlatılır ve bu vesile ile tarihsel bir olaya dikkat çekilir: Kendilerine tebliğ yaptığında Yahudiler, Hz. Peygamber'den gökyüzünden bir kitap –muhtemelen bir bütün olarak Mushaf– indirmelerini talep etmişlerdi. Çünkü Hz. Musa onlara yazılı levhalar

getirmişti. Tabii ki niyetleri inanmak için kanıtlar istemek değil, işi zora sokmak, biraz da Hz. Peygamber'i alaya almaktı. Ellerine sahiden somut bir kitap verilecek olsaydı bile, "bunun sihir ürünü bir şey" olacağını iddia edecek, yine inanmayacaklardı (6/En'am, 7).

Buna şaşırmamak gerekir, çünkü kendi peygamberlerinden çok daha tuhaf talepte bulunmuşlardı: "Bize Allah'ı göster!" (2/Bakara, 55). Bu olmayacak bir talepti ve hayli erken bir zamanda öne çıkarılan pozitivist bir meydan okumaydı. Göz belli mikro dalgalar arasındaki nesneleri görebiliyorken, mesela mikropları veya milyonlarca ışık yılı ötedeki yıldızları görme kabiliyetine sahip değilken, nasıl olur da Allah'ı çıplak gözle görebilecekti? Bu meydan okuma şiddetli bir ceza ile, üzerlerine yıldırımların düşmesiyle karşılık buldu. İsrailoğulları, Hz. Musa ve Hz. Harun'un açık uyarılarına aldırmayıp altından döktükleri buzağıyı put edindiler, ona tapınmaya başladılar; Tanrı kavramını maddi-somut nesneye indirgediler, üstelik en çok sevdikleri altın ve parada sembolize ettiler. Oysa onlara Hz. Musa ve Hz. Harun'un hakikati tebliğ ettiklerine dair apaçık belgeler, mucizeler (beyyinat) gösterilmişti: Asa'nın küçük bir ejderhaya dönüşüp sihirbazların yılanlarını yutması, Nil nehri kızıla boyanmış, kurbağa ve çekirge istilası vuku bulmuştu. En önemlisi bizzat kendileri mucizeyi tecrübe etmiş, hakka'l-yakin yaşamışlardı; Kızıl Deniz'in içinden geçmişlerdi. Öyle iken isyan etmiş, söz dinlememişlerdi.

Yine affedildiler. Söz verdiler (Bkz. 2/Bakara, 83-84). Yüce Allah, onları Tur'un eteklerine yerleştirdi. Tur kutsal dağdır, kutsalın bereketinden yararlanacak, bu arada ilahi ve nebevi bir eğitim sürecinden geçerek, Allah'ın yeryüzündeki mesajını bütün beşeriyete tebliğ edeceklerdi (2/Bakara, 63). Fakat Hz. Musa, levhaları almak üzere 40 günlüğüne kutsal dağa çıkınca, onlar yine sapıttı. Bu sefer onlara Beyt-i Makdis'in kapısından "secde ederek girme" emri verildi, cumartesi günü iş yapmaları yasaklandı (2/Bakara, 58-64). Mısır'dan çıktıktan sonra yıllarca çöl diyasporasında yaşadılar, sınandılar, acı çektiler. Her defasında peygamberleriyle kavga ettiler, söz verdiler bozdular. Beyt-i Makdis'e girip kurtulacak, yerleşik-düzenli hayata geçeceklerdi. Bunun için kapıdan girince secde edecek yani Allah'ın iradesine, Şeriat'ın hükümlerine teslim olacaklardı; bir daha isyan etmeyeceklerdi.

Yine sözlerinde durmadılar; peygamberlerin uyarılarını yalanladılar, ilahi emirleri dinlemediler; üstelik peygamberleri öldürmeye kalkıştılar; kalplerinin, iç dünyalarının hidayete ve doğruluğa kapalı olduğunu söyleyip isyan ettiler (2/Bakara, 88; 7/A'raf, 163; 41/Fussilet, 5). Bu yaptıkları dolayısıyla kalpleri mühürlenmiştir, içlerinde az bir kısmı öyle değildir (4/Nisa, 46).

وَبِكُفْرِهِمْ وَقَوْلِهِمْ عَلٰى مَرْيَمَ بُهْتَانًا عَظِيمًا ﴿١٥٦﴾ وَقَوْلِهِمْ اِنَّا قَتَلْنَا
الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللّٰهِ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلٰكِنْ شُبِّهَ
لَهُمْ وَاِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ اِلَّا
اتِّبَاعَ الظَّنِّ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا ﴿١٥٧﴾ بَلْ رَفَعَهُ اللّٰهُ اِلَيْهِ وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيزًا
حَكِيمًا ﴿١٥٨﴾ وَاِنْ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ اِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ وَيَوْمَ
الْقِيٰمَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا ﴿١٥٩﴾

156. (Bir de) **İnkâra sapmaları ve Meryem'in aleyhinde büyük bühtanlar söylemeleri,**

157. Ve: "Biz, Allah'ın Resûlü Meryem oğlu Mesih İsa'yı gerçekten öldürdük" demeleri nedeniyle de (onlara böyle bir eza verdik.) **Oysa onu öldürmediler ve onu asmadılar. Ama onlara** (onun) **benzeri gösterildi. Gerçekten onun hakkında anlaşmazlığa düşenler, kesin bir şüphe içindedirler. Onların bir zanna uymaktan başka buna ilişkin hiçbir bilgileri yoktur. Onu kesin olarak öldürmediler.**

158. Hayır; Allah onu kendine yükseltti. Allah üstün ve güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir.

159. Andolsun, kitapehlinden, ölmeden önce ona inanmayacak kimse yoktur. Kıyâmet günü, o da onların aleyhine şahit olacaktır.

İsrailoğullarının cezaya çarptırılmalarının diğer sebebi hakikati bile bile çarpıtmaları; Hz. Meryem'i iffetsizlik yapmakla suçlayıp ona iftara etmeleri (Bkz. 3/Âl-i İmran, 45 vd.; 19/Meryem, 16-35) ve Hz. İsa'yı gerçekten öldürdükleri iddiasında bulunmalarıdır. İddialarını ortaya atarlarken "**Biz, Allah'ın Resûlü Meryem oğlu Mesih İsa'yı gerçekten öldürdük**" ifadesini kullanmış olmaları dikkat çekicidir. (3/Âl-i İmran, 45). Bu da gösteriyor ki, aslında o günün Yahudileri Hz. İsa'nın "Allah'ın Resûlü/elçisi" olduğunu biliyorlardı. Onu, zannedildiğinin aksine yalancı peygamber, meczup, sahte davetçi zannedip reddetmiş değildirler. Onunla ilgili karalayıcı, aşağılayıcı sıfatları sorumsuzca kullanmış olsalar bile onun peygamber olduğunu biliyorlardı, gösterdiği mucizeler herkesin gözü önünde cereyan ediyordu. Ama nasıl kendi peygamberlerini -mesela Hz. Zekeriya'yı- öldürdülerse, Hz. İsa'yı da bile bile öldürmeye kalkıştılar.

Bununla ilgili olarak burada Hıristiyanlara da bir gönderme vardır. Çünkü Hz. İsa tebliğinin hiçbir aşamasında kendisinin "Tanrı'nın oğlu olduğunu" iddia etmemiş, aksine "elçi (resûl)" olduğunu söylemişti. Zaten, ona husumet

gösteren Yahudiler de, "Bu adam Tanrı'nın oğlu" iddiasında bulunuyor diye değil, Allah'ın elçisi sıfatı dolayısıyla onu yok etmeye çalışıyorlardı. Ayette, Hz. İsa'nın **"Biz, Allah'ın Resûlü Meryem oğlu Mesih İsa'yı gerçekten öldürdük"** "olarak zikredilmesi, onun tanrısallık ve ona "Tanrı'nın oğlu" sıfatının verilmesine açık bir reddiyedir.

"Gerçekten öldürdük" demeleri bir suç teşkil ediyorsa, bu, onun ölümüyle ilgili iddialarının "kesin bir bilgi"ye değil, bir "zanna" dayandığını göstermektedir. Öldürmeye kalkışmaları ağır bir suçtur ama Kur'an-ı Kerim, tamamen zandan ibaret olan söz konusu iddianın arkasında durmalarını da suç sebebi saymaktadır. Çünkü hakikatte onu öldürmediler ancak bu iddiayı ısrarla tekrar etmeye devam ettiler.

Kur'an-ı Kerim, kesin bir dille, Roma valisi Pilatus'u harekete geçirmek suretiyle Hz. İsa'yı ortadan kaldırmaya teşebbüs eden Yahudilerin, onu öldürmediklerini ve haça da asmadıklarını belirtmektedir. Bu, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında temel bir ayrılık noktasıdır. Kur'an, birinin Hz. İsa'ya veya kendisinin birine benzetildiği belirtilir. Bu zatın haça gerilip öldürüldüğü yönünde herhangi bir bilgi yok. "Şübbihe bihi"ye öldürülmesini ısrarla isteyenlere öyle gösterildiği veya onlara öyle göründüğü şeklinde de anlamak mümkün. Bu konuda Hıristiyanlar arasında da belli bir şüphe vardır, bu yüzden anlaşmazlığa düşmektedirler. Sonuç itibariyle Allah onu kendisine yükseltti (Bkz. 3/Âl-i İmran, 55-57).

Hz. İsa'nın ölümüyle ilgili farklı görüşler vardır. İncillerde havariler arasına karışmış bulunan Yahuda İskaryot'un kâhinlerden aldığı 30 gümüş karşılığında Hz. İsa'yı teşhis edip yakalattığı anlatılmaktadır. Yuhanna İnciline göre Hz. İsa çarmıha gerildikten sonra 2-3 saat, diğer üç İncile göre 6 saat yaşamıştır. Cuma günü saat 9 civarında çarmıha gerilen İsa'nın cumartesi (sebt) gününe kalmadan ölmesi isteniyordu, onun için kol ve bacaklarının kırılması emri verilmişti. Ancak bu işle görevli asker sessiz/hareketsiz durduğunu görünce öldüğünü düşünmüştür. Markos İncilinde (Bab: 16), Hz. Meryem ve bazı yakınlarının, gömüldüğü taş mezara gittikleri, kapak açılınca beyaz kaftanlı bir genç gördükleri, bu gencin de İsa'nın mezarından kalkarak Galile tarafına gittiğini söylediği kaydedilmektedir.

Hz. İsa'yı yakalamakla görevli olan Romalı askerler onu şahsen tanımıyorlardı. Yahuda'nın askerlere verdiği parola şuydu: "Ben kimi öpersem, o İsa'dır, onu yakalayın. (Matta, Bab: 26)." Ne olduysa, o arada olmuştur. Sonraları Yahuda'yla ilgili verilen bilgiler hayli ilginçtir. Üç İncil, Yahuda'nın yaptıklarından çok pişman olduğunu, bu olaydan sonra bir daha hiç görülmediğini veya ih-

bar parasıyla aldığı tarlada bir kaza geçirdiğini veya üzüntüsünden öldüğünü kaydetmektedirler (Bkz. Matta, Bab: 27; Resûllerin İşleri: 1, 18). **M. Mahmud Hicazi**, Allah'ın Ulu'l-azm peygamberlerini ölümcül tehlikelerden koruduğuna dikkat çeker: Hz. Nuh'u tufandan, Hz. İbrahim'i ateşten, Hz. Musa'yı Firavun'dan ve Kızıldeniz'de boğulmaktan ve Hz. Muhammed'i -hepsine salat ve selam olsun- müşriklerin saldırılarından koruduğu gibi Hz. İsa'yı da Yahudilerden korumuştur. Fakat bu kuvvetli bir argüman değildir, zira Hz. Zekeriya ve oğlu Hz. Yahya'yı Yüce Allah bir hikmet üzere korumamıştır. Geçmişte de İsrailoğulları kendilerine gönderilen peygamberleri öldürmüşlerdir.

Kur'an-ı Kerim, Allah'ın onu kendine ref'ettiğini/yükselttiğini belirtmektedir. Ref', bedenle olabileceği gibi, sadece ruhsal olarak da olabilir. "Kendisine yükseltti" lafzından hareketle bunun ruhsal olarak olduğunu, onu vefat ettirmenin de dünya hayatına son vermek anlamına gelebileceğini düşünebiliriz (3/Âl-i İmran, 55). Ref'in göğe/semaya yapıldığına ilişkin açık bir ifade yoktur, ruhunu kendi katına almıştır. Allah üstün ve güçlüdür, buna gücü yeter; hikmet ve hüküm sahibidir, bunda bir hikmeti vardır.

Hz. İsa'nın haça gerilip öldürüldüğü iddiası kendi içinde tutarsızdır, Bu konuda cevabı hayli güç bazı sorular öne çıkmaktadır: Eğer Hz. İsa, "haşa Tanrı veya Tanrı'nın oğlu" ise, bu durumda Tanrı'yı kimin öldürmeye gücü yeter? Tanrı insan gibi ölür veya öldürülür mü? İsveç'teki Gothenburg Üniversitesi'nde görevli dinbilimci Gunnar Samuelsson, Hz. İsa'nın İncil'de anlatıldığı gibi çarmıha gerildiğine dair herhangi bir kanıt bulunmadığını söylüyor. 400 sahifelik bir tez hazırlayan Samuelsson, İncil'in bu konuda yanlış yorumlandığını, zira döneme ait belgelerin hiçbirisinde çarmıha çivilenerek idam yöntemine ilişkin bir tarife rastlanmadığını belirtiyor. Samuelsson'a göre Kilise kayıtlarında çarmıha gerilmeye ilişkin kullanılan terimler farklı anlamlarda kullanılmış olabilir. Oysa Markos, 15. bap İsa'nın "haça gerildiğini" kaydetmektedir.

İncillerdeki kayda göre İsa, ölmeden önce sitemkâr bir eda ile "-Eloi, Eloi, lama sabaktani?" Yani "Allah'ım, Allah'ım beni neden terk ettin?" İncillere göre bunlar Hz.İsa (a.s.)'nın son söylediği sözlerdi. (Markos, 15: 22-41; Matta, 27: 11-56.; Bkz. 93/Duha, 3.) Hz. İsa, Ulu'l-azm peygamberlerden biridir, tevhid ve vahyin tam bilincindedir; ondan beklenen, bu tür sitemlerde bulunması değil, en azından kurban etme emrinin Allah'tan geldiğini öğrendiğinde, Rabbi'ne ve babasına itaatkar bir biçimde boynunu Hz. İbrahim'in bıçağının altına uzatan Hz. İsmail gibi davranmasıdır.

Öldürülmesiyle insanlık adına ödenen "kefaret" arasındaki ilişki de çok ikna edici gözükmüyor. Eğer, Hz. İsa'nın kendini feda etmesiyle günahların kefareti

ödendiyse, Hz. Âdem'den Hz. İsa'ya kadar ki insanların durumu hakkında ne diyebiliriz? Kefaret, kendisinden sonrakiler için mi geçerli oldu, yoksa Âdem'den bu yana bütün beşeriyetin günahlarını da içine aldı mı? Affetmek Allah'ın takdirinde iken, neden –haşa– "biricik oğlu"nu muhteris ve kötü ruhlu bir güruhun eline terketsin, acı çekmesine izin versin? "Affettim" dedi mi, biter! Hem bir kere kefaret ödenmekle günah ortadan kalktıysa ve bu Şeriat ve hükümlerinin de ortadan kalkmasına yol açtıysa, Şeriatsız bir dünyada insanı zulüm ve kötülük yapmaktan ne engelleyecek? "Tanrı'yı sev ve dilediğini yap" prensibi tek başına kötülüklerin ortadan kaldırılmasına yetmeyeceğine göre, yine insan kendisi kanunlar vaz'etmek zorunda kalmayacak mı? Bu, Hz. İsa'nın Şeriatı değiştiren, çıkarlarına ve heveslerine göre kurallar ihdas eden Yahudi bilginlerine ve egemen çevrelerine karşı verdiği mücadeleyi anlamsız kılmıyor mu?

Hıristiyanlar arasında İsa'nın tabiatı konusunda temel görüş ayrılıkları vardır. Kimine göre İsa beşeri bir tabiata sahipti (nasuti), kimine göre Tanrı'nın oğluydu, hatta Tanrı onda bedenlenmişti (lahuti). Akıbeti konusunda da, onun çarmıhta gerilip yani asılıp öldürüldüğüne inananlar olduğu gibi, Barnaba İncili'nde geçtiği üzere asılmadı, muhtemelen onu Romalılara ihbar eden Yahuda ona benzetilerek çarmıha asılıp öldürülmüştür. Bu Kur'an'ın verdiği bilgi ve haberlerle örtüşen bir görüştür (Bkz. 3/Âl-i İmran, 55). Şu var ki, Kur'an-ı Kerim, bu iddia sahiplerinin bu konu hakkında bilgilerinin olmadığını, bütün bildikleri bir zandan ibarettir.

Bir başka açıdan bakıldığında Kudüs Kilisesi'ne göre İsa'nın çarmıha gerilmesi Mesih'in misyonuna aykırıdır yani sahiden çarmıhta öldürülmüşse ilahi misyon tamamlanmamış, ilahi murat tahakkuk etmemiş demektir. Çünkü kilisenin öğretisine göre Tanrı'nın krallığı tesis etmek ve Yahudileri kurtarmak üzere İsa dünyaya gelmişti, öldürülmüş olması bu iki misyonu iptal eder. Bu durumda iki seçenek kalmaktadır: Ya göğe çekilmiş olup tekrar yeryüzüne inecektir (nüzul) veya öldürülmüş ama üç gün sonra dirilip geldiğini iddia etmiştir. Esasında Aziz Pavlus bu inancı formüle etti. Onun öğretisinde haça gerilmeden önceki İsa önemli değil, haçtan sonraki İsa önemlidir.

Bu arada anlatıma göre bu sırada Hz. İsa-Barabbas olayı yaşanmaktadır. Barabbas cinayet işlemek, hırsızlık yapmak ve başka suçlar dolayısıyla ölüme mahkûm edilmiş, kötülük timsali biridir. Hz. İsa ise, Yahudilerin bozulmuş inançlarını düzeltmek, tekrar insanları ilahi vahiy istikametinde yaşamaya davet etmek istemektedir. O da zindana atılmıştır. Romalıların geleneklerine göre Fısıh bayramında her sene ölüme mahkûm birini serbest bırakırlar. Roma'nın Kudüs valisi Pontius Pilatus, İsa mı, Barabbas mı diye halka sorar. Din

adamlarının önderliğinde toplanan halk Barabbas diye bağırır. Pilatus şaşkınlık içindedir, aslında İsa'nın suçsuz olduğunu bilir, Yahudileri kışkırtan önde gelenleri yatıştırmak amacıyla onu hapse atmıştır. Pilatus İsa'dan yana telkinlerde bulunur: "Pilatus onlara dedi: Ben İsa'da hiçbir suç bulmuyorum, Fısıh'ta bir kişiyi salıvermek âdetinizdir. İmdi ister misiniz ki, sizin için İsa'yı salayım? Bunun üzerine bağırıp dediler: -Onu değil, Barabbas'ı sal. Barabbas bir haydut idi." (Yuhanna, 18:35-40; Markos, 15; 6-15; Matta, 27: 15-26; Luka, 23: 13-25.) Buna bir toplumun "Barabbas ahlakı"nı daha doğrusu ahlaksızlığı edinmesi denebilir. Belli iktidar seçkinlerinin derin etkisinde halkın temiz ve iyi insanları istememesi, hatta hayatı onlara dar etmeye çalışması tarih boyunca görülen bir teamüldür. Lut aleyhisselam ve ailesinin başına gelen de böyle bir olaydı (bkz. 7/A'raf, 82; 27/Neml, 56).

159. Sayıları azımsanmayacak bir bilginler gurubu, bu ayetten **"Andolsun, kitapehlinden, ölmeden önce ona inanmayacak kimse yoktur. Kıyâmet günü, o da onların aleyhine şahit olacaktır"** ve elbette konuyla ilgili rivayet edilen hadislerden hareketle, Hz. İsa'nın tekrar yeryüzüne ineceğini; Kur'an'la hükmedeceğini, Mehdi'nin arkasında namaz kılacağını, domuzu öldüreceğini, cizyeyi kaldıracağını ve haçı kıracağını ileri sürmektedirler. Bu görüşte olanlara göre, söz konusu ayet açık değilse bile kuvvetli bir şekilde Hz. İsa'nın nüzulüne işaret eder, hadisler ise apaçık olarak bunu haber verir.

Ancak, bu ayetin Nüzul-u İsa'dan çok, onun tanrısal vasfına inananların, mutlaka günün birinde -bireysel olarak ölüm anında veya din mensupları zamanın sonunda olsa dahi-, perdelerin gözleri üzerinden çekildiği anda Hz. İsa'nın hakikatini müşahede edip anlayacağı şeklinde anlaşılabileceğini düşünen müfessirler de vardır. Buna göre Yahudiler, onun Allah'ın elçisi bir peygamber olduğunu teslim edecek, yaptıklarının hatasını anlayacak; Hıristiyanlar da onun "Tanrı'nın oğlu olmayıp Allah'ın kulu ve elçisi olduğu" gerçeğine kail olacaklardır. Böylelikle Kur'an'ın mesajının da doğru ve hakikati ifade ettiğini anlayacaklardır.

Burada, Hz. İsa'nın bir kere daha dünyaya gelip gelmeyeceğiyle (Nüzul-u İsa) konusuyla ilgili şunları söyleyebiliriz: Gayba ait bu meseleyi yine gayba yani geleceğe bırakıp şunu sorabiliriz: Allah'ın dilemesi ve bir hikmet takdir etmesi dışında Mesih aleyhisselamın yeryüzüne inmesine gerek var mı? Bu soru önemlidir.

Belirtmek gerekir ki, Allah dilerse Hz. İsa iner. Onun yaratılışı ve göğe yükseltilmesi (ref'i) nasıl mucizevi ise, inişi de mucizevi olur ve elbette bu akli bakımdan mümkündür. Akli bakımdan mümkün görülmüyorsa, babasız doğu-

mu ve göğe yükseltilmesi de akli bakımdan mümkün görülemez. Bu ise başka bir bahistir. Modern insan, "akli olan"la "bilimsel olan"ı aynı şey zannetme yanılgısı içinde olduğu için, Kur'an-ı Kerim'i pozitif bilimlerin verileri ışığında açıklamaya çalışan kimi Müslümanlar, bazı olaylara –mesela Hz. İsa'nın babasız doğumuna veya Kızıldeniz'in ikiye ayrılmasına– bilimsel bir izah bulamadıklarından olmadık tevillere gitmektedirler. Oysa bu tür olaylar aklidir ama bilimsel olarak izaha muhtaç değildirler.

Şayet, inanıldığı ve öne sürüldüğü gibi bir gün –yani zamanı gelince– Hz. İsa inecek olursa, biz ona uyarız. O olup olmadığını anlamak için iki kritere başvururuz: Biri, aklımız ve vicdanımız; diğeri Kur'an ve sahih hadisler. Her yeni peygamber, ilk geldiğinde insanlara mucizeler göstermekten çok, getirdiği mesajın akıl ve vicdan ölçülerine vurulmasını istemiştir. Aklı ve vicdanı doğru çalışan ve doğru hüküm verenler peygamberlerin çağrısına olumlu cevap vermiş, nefsinin istek ve tutkularının, sınıfsal veya zümrevi çıkarlarının zebunu olanlar bu çağrıyı reddetmişlerdir. Hz. İsa inecek olursa, onun çağrısını, bize ileteceği mesajını aklımız ve vicdanımızla test edeceğiz. Bugüne kadar çok sayıda İsa-Mesih iddiasında bulunanlara inanmadıysak ve bizden öncekiler de inanmadıysa, iddia sahiplerinin hiçbir şekilde aklı ve vicdanı ikna etmemiş olmaları yüzündendir. Çünkü sahte olan hiçbir şey sahih ve sahici olanın yerini alamaz.

İkincisi, böyle bir kişinin iddialarını Kur'an ve Sünnet'in hükümlerine göre ölçmeye çalışacağız. Eğer Kur'an ve Sünnet'teki hükümlere aykırı şeyler söylüyorsa, bu kişi İsa Mesih olamaz. Bir başka husus, Hz. İsa'nın gelişiyle ilgili rivayet edilen hadislerde çizilen ana profilin iddia sahibinin kişilik profili, hatta şekl-ü şemailine uyup uymadığına bakmamız icap edecektir. Uymuyorsa, yine iddia sahibini reddetme hakkımız doğar.

Hz. İsa'nın gelişi önemli bir konudur, inançla (itikat) ilgilidir. Bu konuda apaçık bir ayet yok. Bu ayet ise kesin (kat'i)dir ancak delaleti kesin değildir. Eğer bu ayet fıkhi bir hükme mesnet teşkil edecek veya Hz. İsa'nın inişi fıkhi bir mesele addedilecek olsaydı, usul açısından sübutu kat'i ama delaleti kat'i olmayan bir hükme mesnet teşkil etmiş olurdu. Ayetin bizi bu konuda kuvvetli bir zan sahibi kıldığı da şüphelidir. Mamafih, Hz. İsa'nın nüzulüne kail olanlar bu ayete dayanabilirler, dayanmaktadırlar. Konu ile ilgili apaçık bilgi veren hadisler sonuçta haber-i vahittir. Durum böyle olunca, Hz. İsa'nın tekrar geleceğini iddia etmek ve nüzulüne inanmak mümkün olduğu gibi, gelmeyeceğini iddia etmek ve nüzulüne inanmamak da mümkündür. Başka bir ifadeyle, Hz. İsa'nın gelişine inananlar ve inanmayanlar eşit durumdadırlar; fetvayı kalplerine sorarak karar verebilirler.

Sualimize dönecek olursak, Hz. İsa niçin bir kere daha yeryüzüne gelsin? Burada altı önemli nokta öne çıkmaktadır:

a) Maddi çerçevede Hz. İsa, ilk gelişinde görevini tam olarak yerine getirdi mi? Politik ve askeri bakımdan hayır! Roma varlığını sürdürdü; Yahudi bilginleri inatlarından vazgeçmedi ve hatta öldürülmek istendi. (4/Nisa, 157) Böyle olmakla beraber, Hz. İsa tebliğini yaptı, bu çerçevede görevini layıkıyla yerine getirdi; tanrılık iddiasında bulunmadı (5/Maide, 116). Anlattı, tebliğini yaptı ve görevini tamamlayıp yeryüzünden ayrıldı.

b) Ondan (ref'inden) sonra yeryüzüne inen Son Vahiy oldu. Cebrail aleyhisselam, bir kere daha ve son defa olarak geldi, peygamberlerin sonuncusuna vahiy getirdi. Kur'an'ı alan Son Elçi de, diğerleri gibi zor kullanmadı, tebliğini yaptı; inanan inandı, küfreden küfründe kalmaya devam etti. Hz. Muhammed (s.a.v)'in Hz. İsa ve diğer birçok peygamberden farkı, politik ve askeri olarak başarması, bir siyasi organizasyon ve bir ümmet vücuda getirmesidir. Ama sonuçta tebliğini yaptı, somut bir örnek koydu ve o dar-ı dünyadan irtihal etti.

c) Allah, Hz. İsa'yı ref'etti. Çünkü o, bir "kelime" olarak Hz. Meryem'e ilka olunmuştu. Yeryüzüne gelişi yani doğumu mucizevi (harikulade, olağandışı veya olağanüstü) olduğu gibi, İslam inancına göre yeryüzünü terk edişi (ref'i) de mucizevi oldu.

d) Hz. İsa, yeryüzüne inip herkes ona inanacaksa, ahirette kitap ehlinin aleyhinde olmak üzere Hz. İsa'nın şahitlikte bulunması düşünülemez. 159. ayette "kitap ehlinden, ölmeden önce ona inanmayacak kimse yoktur. Kıyamet günü o da onların aleyhlerinde şahit olacaktır" buyrulmaktadır. Ancak bu durumda "ölmeden önce ona inanma"nın açıklaması gerekir. Ayette "bihi kable mevtihi" cümlesinde iki zamir var. Zamirler kime ait kabul edilecekse anlam da ona göre değişir. Zamirlerden biri Hz. İsa'ya, diğeri kitap ehline gidiyor. O zaman ifadenin takdiri şöyle olur: "Kitap ehlinden hiçkimse yoktur ki, ölmeden önce ona inanmış olmasın." İki zamirin Hz. İsa'ya raci olduğunu Kabul edecek olursak, o zaman da ifadenin takdiri şöyle olur: Kitap ehlinden hiç kimse yoktur ki,o ölmeden önce ona inanmış olmasın." Hz. İsa'nın nüzulüyle ilgili hadis kaynaklarında rivayetler vardır. (Bkz. Buhari, Büyu', 102, Mezalim, 31; Müslim, İman, 242.)

e) Onun ref'inden sonra inen Kur'an-ı Kerim'dir. Başka bir ifadeyle Hz. İsa "Allah'ın kelimesi", Kur'an "Allah'ın kelamı"dır. Kur'an kıyamete kadar hükmünü icra edecektir.

f) Nesefi, zamirlerden birinin Allah'a ve Hz. Peygamber'e, diğerinin kitap ehline raci olduğunu söyleyerek, ayete şu anlamı vermektedir: "Kitap ehlinden

kimse yoktur ki, ölmeden önce Allah'a ve Hz. Muhammed (s.a.)'e inanmış olmasın." Böyle ise, bu durumda kitapehlinden ölen herkes ölüm anında hakikati görür; Hz. İsa'nın tanrının oğlu olmadığını anlar, onun bir kul ev elçi olduğuna, Allah'ın vahdaniyetine ve Hz. Muhammed'in Nübüvvetine inanmış olur ki, bu inanç ye's halinde olduğundan, ona faydası yoktur. En doğrusunu Allah bilir.

Bugün elimizde bulunan Yuhanna İncilinde, Hz. İsa'dan sonra tebliği gelecek bir peygamberin devam ettirip tamamlayacağına ilişkin çarpıcı bilgi vardır: "Benim gitmem sizin için hayırlıdır. Çünkü gitmesem tesellici size gelmez. Size söyleyecek daha çok şeylerim var, fakat şimdi dayanamazsınız. Ancak o hakikat ruhu gelince size, her hakikate yol gösterecek. Benimkinden alacak ve size bildirecektir" (Yuhanna, 16: 7-15). Saf sûresinde (61/6) bununla tam örtüşme halinde ayet şöyledir: "Hani Meryem oğlu İsa da: "Ey İsrailoğulları, gerçekten ben, sizin için Allah'tan gönderilmiş bir elçiyim. Benden önceki Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra ismi "Ahmed" olan bir elçinin de müjdeleyicisiyim" demişti."

فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدِّهِمْ
عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ كَثِيرًا ﴿١٦٠﴾ وَأَخْذِهِمُ الرِّبَوا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَأَكْلِهِمْ
أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٦١﴾ لَكِنِ
الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ
مِنْ قَبْلِكَ وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَوةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكَوةَ وَالْمُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ
الْآخِرِ أُولَئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٦٢﴾

160. Yahudilerin yaptıkları zulüm ve birçok kişiyi Allah'ın yolundan alıkoymaları nedeniyle (önceleri) **kendilerine helâl kılınmış güzel şeyleri onlara haram kıldık.**

161. Ondan nehyedildikleri hâlde faiz almaları ve insanların malların haksız yere yemeleri nedeniyle (öyle yaptık.) **Onlardan kâfir olanlara pek acıklı bir azap hazırlamışızdır.**

162. Ancak onlardan ilimde derinleşenler ile mü'minler, sana indirilene ve senden önce indirilene inanırlar. Namazı dosdoğru kılanlar, zekâtı verenler, Allah'a ve âhiret gününe inanırlar; işte bunlar, Biz bunlara büyük bir ecir vereceğiz.

Furkan tefsiri (Et Tefsiru'l-vazıh) sahibi Hicazi, bu ayette zikredilen "Yahudiler"in buzağıya taptıktan sonra tevbe eden İsrailoğulları olduğunu söyler.

Bunlar, tevbelerinden sonra her günah işleyip isyan ettiklerinde Allah, helal olan bir şeyi haram kılmış, yasakların sayısını arttırmış, böylelikle Yahudi Şeriatı zaman içinde ağırlaştırılmıştır. Bir bakıma hükümleri ve yasakları hayli ağırlaştırılmış şeriat, onların günah ve isyanlarının bedelidir. Ayet, Yahudilerin "insanlara haksızlıkta bulunmak" ve "Hak Din'den, doğru yoldan alıkoymak" üzere günah işlediklerini belirtir. Bu yüzden önceleri kendilerine helal olan şeyler haram kılındı; bunlar da En'am, 146. ayette zikredilmiştir: "Yahudi olanlara her tırnaklı (hayvanı) haram kıldık. Sığırlardan ve koyunlardan, sırtlarına veya bağırsaklarına yapışan veya kemiğe karışanlar dışında iç yağlarını da onlara haram kıldık. 'Azgınlık ve hakka tecavüzde bulunmaları' nedeniyle onları böyle cezalandırdık. Biz şüphesiz doğru olanlarız." Oysa Hz. Musa'dan önce, mesela Hz. Yakup zamanında, onun kendine koyduğu birtakım yasaklar dışında her şey onlara serbest idi (3/Al-I İmran, 93).

"Allah'ın yolundan alıkoymak" fikri-entelektüel, bilimsel, psikolojik savaş teknikleri vb. birçok alanı ve etkinliği içine alır. Yergi konusu olan İsrailoğulları, kendilerini "seçilmiş kavim", "beşeriyetin seçkin öğretmenleri" kabul ettiklerinden, insanlığın efendiliği ve hâkimiyetinin de kendilerine ait olduğunu düşünür ve bu yolda çeşitli manipülasyonlara başvururlar. Bunu da insan ile Hakikat, insan ile Allah arasına engeller koyma, perdeler dikmeyi hedefleyen etkinlikler şeklinde yürütmeye çalışırlar.

Haksızlıkta bulunmak, insanları iktisadi ve sosyal bakımdan sömürmek demektir. Servete olan düşkünlükleri onları mali yönden güçlü kılmaya iter. Bunu da iktisadi ve ticari hayatı manipüle ederek elde etmeye çalışırlar. Bunu kendi dinlerinin amir hükümlerine rağmen yapmaktan da çekinmezler. 161. ayette işaret edildiği üzere, faiz işlemleri bütünüyle yasaklandığı halde, Yahudiler, kendilerinden olmayanlardan faiz alınabileceğini söylerler. Mesela Medine'de iken, Arapları ümmi-geri ve cahil gördüklerinden onları aldatmakta, işlemlerinde faiz almakta herhangi bir beis görmezlerdi (3/Âl-i İmran, 75). Faiz yasağını delen bir hükmü Tevrat'a dâhil etmişlerdi: "Yabancıya faizle borç verebilirsin" (Tesniye: 23, 19-20). Oysa metinlerde faiz yasağı apaçık olarak yer almaktadır: "Davud parasını faize vermezdi" (Mezmurlar: 15, 5). "Hezekiel faizle para vermez, murabaha kazancı almaz, elini kötülükten alıkor" (Hezekiel: 18, 8). Bu da aslında Tevrat'ın tahrif olduğunu göstermektedir. Tevrat'ın aslında hiçbir şekilde faize cevaz verilmez; bu bütün dinlerde amir olan bir hükümdür. Fakat Yahudiler, bir şekilde başkalarını mali tahakküm altına almak amacıyla kendilerine böyle bir "fetva" vermişlerdir.

Faiz, haksız kazanç, "Çokça yalan söylemek ve haram yiyicilik" (5/Maide,

42) Yahudileri Allah karşısında suçlu duruma düşürdüğünden, şeriat ağırlaştırılmak suretiyle cezalandırılmışlardır ki, bu dünyanın hakikatte mübah ve lezzetli olan birçok şeyinden mahrum edilmelerine sebep olmuştur. Küfürde ve haram yiyicilikte ısrar edenlerin ağır cezalara çarptırılacakları belirtilmektedir.

Tabii ki bütün Yahudiler veya İsrailoğulları bir değildir. Kur'an her zaman yaptığı gibi istisnalar yapmaktadır ki, bu İslam tarihinde ve Müslümanlar arasında antisemitizmin gelişmesini önleyen en önemli faktörlerin başında gelmektedir: İçlerinde ilimde derinleşenler, hikmetle düşünenler, iman edenler var. Bunlar hem İslami tebliğin esaslarını, hem önceki tebliğleri teyit ederler; namazlarını kılarlar, zekâtlarını verirler; Allah'a ve ahiret gününe inanırlar.

Burada şöyle bir soruyu sormak mümkün görünmektedir: Acaba, Yahudilerden "ilimde derinleşenler", "mü'minler gibi büyük bir ecre" nail olmalarına rağmen "mü'minler"den ayrı bir grup mu? **Kurtubi**, bu ayette geçen "mü'minler"in Hz. Peygamber (s.a.)'in ashabı olan muhacir ve ensardan iman eden kimseler olduğunu söyler. O zaman, onlardan ilimde derinleşenler, Tevrat'ın ruhunu, mesajın özünü, Şeriat'ın hakikatini çok iyi bilen samimi insanlardır ancak bunlar Müslümanlar gibi beş vakit namaz kılmaz, yine Müslümanlar gibi ticari mallarda 1/40, zirai ürünlerde 1/10 (öşür), madenlerde 1/5 (humus) oranında zekât vermek zorunda değiller. Bunlar kendi şeriatlerine göre ve doğru olarak yükümlülüklerini yerine getiren, Allah'a samimiyetle ibadet eden, insanlığın hayrına çalışan ve yüksek ahlaki bir hayat ve uluslararası düzen için çalışan kimselerdir.

İlim ve hikmet sahibi Yahudilerin bu çerçevede inanıp amel etmelerinde şaşılacak şey yoktur. Çünkü Allah'a ve ahirete iman, peygamberlere ve indirilenleri tasdik ile –kendi dinlerinin erkânına ve geleneklerine göre– namaz kılma (Allah'a samimiyetle dua ve niyazda bulunma) ve zekât verip yoksulların ve muhtaçların mali ve iktisadi haklarını gözeten ibadetler bütün peygamberlerin tebliğlerinde yer almış bulunmaktadır. Kendi şeriatlerinin asıllarına indiklerinde, formlar, erkân ve oranlar değişiklik gösterse de bu asli ve değişmez iman ve hükümlerle karşılaşırlar. Namazın diğer peygamberlere de emredildiği Kur'an'da açıkça belirtilmektedir (21/Enbiya, 72).

إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَىٰ نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ ۚ وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ
إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَعِيسَىٰ وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ
وَهَارُونَ وَسُلَيْمَانَ ۚ وَآتَيْنَا دَاوُودَ زَبُورًا ﴿١٦٣﴾ وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ

عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَرُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ وَكَلَّمَ اللّٰهُ مُوسٰى تَكْلِيمًا ﴿١٦٤﴾ رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللّٰهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٦٥﴾ لٰكِنِ اللّٰهُ يَشْهَدُ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ أَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ وَالْمَلٰئِكَةُ يَشْهَدُونَ وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيدًا ﴿١٦٦﴾

163. Nuh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik. İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, torunlarına, İsa'ya, Eyyub'a, Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a vahyettik. Davud'a da Zebur verdik.

164. Ve gerçekten sana daha önceden hikâyelerini anlattığımız elçilere, anlatmadığımız elçilere (vahyettik.) **Allah, Mûsa ile de konuştu.**

165. Elçiler; müjdeler ve uyarıcılar olarak (gönderildi.) **Öyle ki elçilerden sonra insanların Allah'a karşı** (Savunacak) **delilleri olmasın. Allah, üstün ve güçlü olandır, hikmet ve hüküm sahibidir.**

166. Fakat Allah, sana indirdiğiyle şahitlik eder ki, O, bunu kendi ilmiyle indirmiştir. Melekler de şahittirler. Şahit olarak Allah yeter.

"**Sana vahyettik.**" Din evreninin merkezinde Allah, melekler, peygamber, vahiy, ölümden sonra diriliş ve ahiret gibi anahtar kavramlar bulunmaktadır. Kamil kavramsal çerçevesinin İslam'da ifadesini bulduğu vahiy, Allah ile insan arasındaki iletişimdir. İslam'ın diğer dinlere göre ayırt edici vasfı vahiy kavramında somutlaştır. Bu iletişimde, vahyeden (Allah), vahyi getiren (melek: Cebrail aleyhisselam); vahiyi alan (peygamber) ve vahyin kendisi (mesaj veya tebliğ) önemli rol oynamaktadır.

Kadim kültür ve hikmet okullarında, kutsal gelenek ve semavi dinlerde şu veya bu seviyede vahiy fikri olmakla beraber, vahiylerin Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an'da belirgin halde olduklarını söyleyebiliriz. İslam'ın dışında "semavi dinler" veya "kitapehli" dediğimizde Yahudilik ve Hıristiyanlığın vahiy ürünü olduklarını, merkezi şahsiyetlerinin yani peygamberlerinin mecazi manada "göklerden gelen mesajlar"ı insanlara ilettiklerini kast etmiş oluruz. Ama kâmil anlamda vahyin ne olduğunu anlayabilmek için, İslamiyet'in vahiy telakkisine bakma zarureti vardır. Zira mesela Yahudilikte çoğu zaman saf vahiy alan peygamber ile gelecekten/gaipten haber veren kâhin birbirine karışmış; Hıristiyanlıkta ise vahiy, bir kitap veya sahifelerden çok "İsa'nın bedeni" olarak anlaşılmıştır.

İslam telakkisine göre vahiy, Allah'ın dilemesiyle Cebrail aleyhisselam'ın

peygambere getirip öğrettiği ilahi bilgi, hükümler ve haberlerdir. Vahiy sahifeler halinde gelebildiği gibi (Nuh, İbrahim vs.), tek bir defada (Hz. Musa'nın getirdiği levhalar) veya Hz. Peygamber (s.a.v)'e 23 senede tedricen de (zaman zaman olayların akışına göre ve parça parça) gelebilir. (42/Şura, 13.)

Peygamberler, ilahi muradı insanlara tebliğ etsinler diye vahiy alırlar; bunların bir kısmı Kur'an'da isim olarak zikredilmiş bir kısmı zikredilmemiştir (16/Nahl, 36). Kur'an-ı Kerim'de ismi sayılan 25 peygamber vardır: Âdem, İdris, Nuh, Hud, Salih, İbrahim, Lut, İsmail, İshak, Yakup, Yusuf, Eyyup, Şuayb, Musa, Harun, Yunus, Davud, Süleyman, İlyas, El Yasa', Zü'l-kifl, Zekeriya, Yahya, İsa ve Hz. Muhammed (Salat ve selam hepsinin üzerine olsun). Peygamber olup olmadıkları tartışmalı olan Lokman, Üzeyir ve Zü'l-karneyn de zikredilmektedir. Bazı hadis kaynaklarında yer alan bilgilere göre, Allah tarih boyunca 124 bin peygamber göndermiştir. Bunların 313'ü resûl yani bağımsız semavi dinle gönderilen peygamberdir. İbn-i Ebi Hatim'in Ebu Ümame'den yaptığı rivayete göre resûl sayısı 315 (Müsned, V, 178-179; Hamdi Döndüren, s. 275). Burada önemli olan peygamberlerin sayısı değil, her insan toplumuna bir peygamberin gönderilmiş olması ve kendilerine peygamber gelmeyen toplumların sorumlu tutulmamasıdır.

Peygamberlerin dışında vahyin söz konusu olduğu durumlar vardır: Mesela çocuğu bir sepet içine koyup Nil'e bırakan Hz. Musa'nın annesine Allah vahyetti (10/Yunus, 10); bunun kuvvetli bir ilham olduğunu düşünmek mümkün. Susma orucuna giren Hz. Zekeriya'nın kavmiyle ima ve işaretlerle konuşması (19/Meryem, 11); cin ve şeytanların insanların içine vesvese, kuşku ve huzursuzluk aşılamaları (6/En'am, 112) vahiy kelimesiyle ifade edilmiştir. Güdüsel düzeyde Allah'ın hayvanları belli bir bilgi ve istikamet üzere yönlendirmesi de vahiydir: "Rabbin bal arısına vahyetti: Dağlarda, ağaçlarda ve onların kurdukları çardaklarda kendine evler edin. Sonra meyvelerin tümünden ye, böylece Rabbinin sana kolaylaştırdığı yollarda yürü-uçuver. Onların karınlarından türlü renklerde şerbetler çıkar, onda insanlar için bir şifa vardır." (16/Nahl, 68-69). Süleyman Ateş, yedi çeşit vahiy sayar:

1) Sadık rüya. Peygamberlerin, sabah aydınlığı gibi açık ve berrak olarak gördükleri rüyalar (Buhari, Bed'u'l-vahy, 1);

2) Cebrail aleyhisselamın bizzat kendi şekliye gelip vahiy getirmesi;

3) Vahiy meleğinin görünmeden peygamberin kalbine bilgi ilka etmesi;

4) Vahiy meleğinin insan şeklinde gelip bilgi vermesi;

5) Meleğin kalbine bilgi üflemesi;

6) Peygamberin uyanıkken ve tam bilinç halindeyken Allah'ın kelamını

duyması. Bunun yegane örneği Hz. Musa'nın Sina'da bu türden vahiy almasıdır: (42/Şura, 51);

7) Peygamberin uykuda iken vahiy gelmesi.

Ancak bize göre bunları 5'e indirmek mümkün. Çünkü 5. vahiy şeklini 3. sü; 7. şeklini de 1.siyle birleştirmek mümkün.

Vahyin tek bir kanaldan vuku bulmaması önemlidir. Vahiy, ilahi bilginin insan zihnine aktarılması işlemidir. İnsan doğrudan ve çıplak halde Allah'ın mesajına muhatap olamaz. Hz. Musa, bu konuda ısrarlı olunca, Allah'ın dağa tecelli etmesiyle düşüp bayıldı. Bu ontolojik olarak mümkün olmadığı gibi, epistemolojik olarak mümkün değildir. İlahi ilim ve haberi ancak bir filtreden geçtikten sonra insan zihni algılayabilir. Nasıl 20 frekansın altındaki veya 22 bin frekansın üstündeki titreşimleri, sesleri işitmemiz mümkün değilse, ilahi bilgiyi de bizim idrak-algı alanımız içine girmedikçe algılamamız mümkün değildir. İlahi bilgi Levh-i Mahfuza, asıl kütüğe gelir. Orada bütün bilgiler kayıtlıdır. Cebrail aleyhisselam bilgiyi oradan alır, kendisi algılar ve peygamberin kalbine ilka eder. Peygamber özel eğitimden geçmiş, belli ruhsal ve entelektüel kapasiteye yükseltilmemiş bir beşer olarak bu bilgiyi algılayabildikten sonra bize aktarır. O halde Levh-i Mahfuz, Cebrail ve peygamber ara halkalar olup bunlar olmaksızın insan vahyi algılayamaz. Vahiy öylesine ağır ki, melek geldiğinde peygamber sırsıklam ter içinde kalır, yüzü kızarır, fevkalade bir duruma girerdi. Bir keresinde Hz. Ömer, vahiy geldiğinde dizinin Hz. Peygamber'in dizinin altında olduğunu, o anda dizinin un ufak olup ezildiğini hissettiğini söylemiştir.

Vahiy sadece Hz. Peygamber'e gelmiş değildir. Ondan önce Nuh'a, ondan sonraki peygamberlere, İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve torunlara; İsa, Eyyup, Yunus, Harun ve Süleyman'a da vahiy gelmişti. Davud'a ise Zebur verilmişti. Zebur, fıkhi/hukuki hüküm ve kurallardan çok lirik tarzda hikmet ve öğütlerdir. Bu yüzden ilahi formunda okunur ve insana büyük manevi bir huşu verir. Hz. Davud'un sesinin çok güzel -davudi-tok ses- olduğunu düşünürsek, Zebur ilahi bir şarkı "yazılmış-yazıya geçirilmiş ilahi" gibidir. Fıkhi hükümler ihtiva etmese bile, ilahi hüküm ve deliller Zebur'da sabitleşmiş, muhkem olarak ruhuna sinmiştir. Belki de Zebur hayatın ilahi iradeye göre şekillenmesini esas olan kuralların şiirsel, lirik bir dille yazıya geçirilmesidir. Hz. Davud (a.s.) Zebur'u okumaya başladığında insanlar dikkat kesilir, hayvanları bile etrafında toplardı. Hz. Davud, tabir caizse "kral peygamber"di ancak demiri işleyip çeşitli biçimlere sokacak kadar zanaat sahibiydi (21/Enbiya, 80), alçakgönüllü, adil, rikkat sahibiydi, kendi el emeğiyle geçinirdi.

Yukarıda belirtildiği üzere peygamberlerin tümü Kur'an'da zikredilmiş değildi. Bir kısmının kıssaları anlatılmış, bir kısmı anlatılmamıştı. Kur'an'da daha çok Filistin bölgesi, Mezopotamya ve Arap yarımadasında ortaya çıkmış peygamberlerin zikredilmesinin sebebi, Kur'an'ın ilk elde seslendiği insan kitlesinin bu geniş coğrafyada yaşıyor olması, bu bölge halklarının tarihlerinde ve kolektif hafızalarında söz konusu peygamberlerin yer alıyor olmasıdır. Tabii ki her insan topluluğuna bir peygamber gönderilmiştir.

Yüce Allah "Ve gerçekten sana daha önceden hikâyelerini anlattığımız elçilere, anlatmadığımız elçilere (vahiyler gönderdiğini)" belirtikten sonra, teyiden "Allah, Mûsa ile de konuştu" diye buyurmaktadır. Bu belki de tarihte bir kereliğine vuku bulmuş olağanüstü bir olaydır. Bu yüzden Hz. Musa (a.s.)' "kelim" sıfatı verilmektedir.

Vahiy alan elçilerin görevi, kendi toplumlarını iyi ve güzel davranışlarda bulunduklarında dünyada mutlu bir hayat ve ahirette cennetle müjdelemek; ilahi emirlere riayet etmeyip zulüm ve haksızlık yaptıklarında, kendilerine ve başkalarına zulmettiklerinde ise hem dünyada mutsuz olacaklarına hem ebedi hayatlarında büyük azaplara maruz kalacaklarına dair uyarılarda bulunmaktadır. Bu yüzden peygamberlere müjdeleyen (beşir ve mübeşşir), uyarıp korkutan (nezir ve münezzir) denmektedir (Bkz. 5/Maide, 92 ve 99; 88/Gaşiye, 22). Bunun sebebi gayet açıktır:

"**Öyle ki elçilerden sonra insanların Allah'a karşı öne sürecek delilleri olmasın**". Çünkü eğer insan hangi tutum ve davranışından dolayı sorumlu tutulmayacağını bilmiyorsa, yaptıklarından dolayı kınanmaz, sonucu hasar ve zarar da olsa bazı fiillerinden dolayı sorumlu tutulmaz (28/Kasas, 59). Bu yüzden Allah peygamberleri gönderir, insanlara doğru yolun ne olduğunu öğretmelerini emreder Allah peygamber göndermedikçe, insanları azaplandırmaz (17/İsra, 15). Uyarı yapılmadan, doğrunun ve iyinin ne olduğu öğretilmeden sorumlu tutulacak olanlar, haklı olarak "Bize peygamber gönderseydin" diyeceklerdi (20/Taha 134). Peygamberlerin görevi, kavimlerine, muhataplarına tebliğ yapmak, hak ve hakikati hatırlatmak, doğrunun ne olduğunu göstermekten ibarettir. İnsanlar üzerinde zor ve baskı kurma yetkisine sahip değildirler (bkz. 88/Gaşiye, 21-22). Allah, üstün ve güçlü olandır, hikmet ve hüküm sahibidir.

Bundan kuşku içinde olan varsa, bunun şahidi bizzat Allah'tır: "**Allah, sana indirdiğiyle şahitlik eder ki, O, bunu kendi ilmiyle indirmiştir**". Gelen vahiy O'nun ilmidir, kitabı yani Kur'an-ı Kerim'i kendi bilgisi ve izniyle indirmiştir. O'nun bilgisi ve izni dışında hiç bir peygambere ve elbette son elçiye de bir şey gelmez. Kendi ilmi olması, bilgi ve hikmette, belagat ve anlatımda

zirve olduğunun da ifadesidir. Başka hiçbir yaratığın, insan, cin veya meleğin sözü Allah'ın sözünden daha güzel olamaz. Buna "Melekler de şahittirler". Çünkü vahyin akışına, vuku bulmasına kendileri de şehadet etmektedirler. Zaten "şahit olarak Allah yeter". (Allah'ın, meleklerin ve alîmlerin şahitliği için bkz. 3/Âl-i İmran, 18 ve 85/Buruc, 3.)

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١٦٧﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَظَلَمُوا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقًا ﴿١٦٨﴾ إِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا ﴿١٦٩﴾

167. Şüphesiz, inkâr edenler ve Allah yolundan alıkoyanlar gerçekten uzak bir sapıklıkla sapmışlardır.

168. Gerçek şu ki, inkâr edenler ve zulmedenler, Allah onları bağışlayacak değildir, onları bir yola da iletecek değildir.

169. Ancak, onda ebedi kalmaları için cehennem yoluna (iletecektir.) **Bu da Allah'a pek kolaydır.**

Kur'an vahyini, Nübüvveti ve doğru yolu inkâr edenler, "Allah'ın yolundan alıkoyanlar"la bir arada zikredilmiştir. (8/Enfal, 36.) İnkâr (küfür), hakikatin üstünü örten düşünce ve fiillerin toplamına denir. Kişi doğruyu kendisinin bulduğuna inanıp Kur'an vahyini inkâr ediyorsa veya dünyevi bir takım hesap ve çıkarlar uğruna bile bile hakikate karşı çıkıyorsa, bu derin bir sapkınlık hali içindedir. Uzak sapıklık, hakikatten olabildiğince uzağa düşmeyi ifade eder.

"Allah'ın yolundan alıkoyma"nın din ve vicdan özgürlüğüyle, rejimin baskıcı olup olmadığı konusuyla da yakın ilgisi var. Tek resmi görüş veya felsefi doktrinin empoze edildiği toplumlarda insanlar iradelerini serbestçe kullanıp hak ve hakikat yönünde tercihlerde bulunamazlar. 20. Yüzyılın komünist rejimlerinde ve tekparti yönetimlerinde kitleler üzerinde baskılar kurularak, onların Allah'ın diniyle buluşmalarının önüne geçilmek istenmişti. İslam dini, kişiyi kendi özgür seçimlerinden ve bilincinde yaptığı eylemlerden sorumlu tuttuğundan, yön verdiği toplumun otoriter ve totaliter olmasına sıcak bakmaz. Baskı altında yapılan tercihler insanları münafık yapar.

168. ayette ise "inkâr edenler" "zulmedenler"le bir arada zikredilmiştir; bu zaruri bir biçimde zulüm ile küfür arasında ilişki olduğuna işarettir. Buna göre küfrün ve bunun sonucu olan hakikati inkârın tabiatında haksızlık/zu-

lüm bulunmaktadır. Zulüm karanlıkların katmerleşmesi olduğundan, inkâr ve zulüm içine girenlere Allah mağfiret etmez ve onlara doğru yolu göstermez. Allah'ın böylelerine göstereceği yol, yaptıklarının azabını çekmek üzere gidecekleri cehennemdir sadece. Onlar belki buna inanmaz veya ihtimal vermeyebilirler ama bilmeleri gereken hakikatlerden biri, bunun Allah'a pek kolay gelen bir iş olduğudur.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمُ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِنْ رَبِّكُمْ فَآمِنُوا خَيْرًا لَكُمْ وَإِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٧٠﴾

170. Ey insanlar, şüphesiz elçi size Rabbinizden hakla geldi. Öyleyse imân edin, sizin için hayırlıdır. Eğer inkâra saparsanız, şüphesiz göklerde olanların ve yerde olanların tümü Allah'ındır. Allah bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.

Allah'a ortak koşanlara, kendilerine kitap verilen Yahudilere ve Hıristiyanlara ile ikiyüzlü davranan münafıklara bütün bu gerçekler tek tek anlatıldıktan sonra, insanlığın geneline yani doğrudan beşeriyete seslenilir: Gelen elçi, Rabbin'den hakla gelmiştir. Hakkın ifadesi Kur'an vahyidir, onda yer alıp bize tebliğ edilen hükümler, verilen haberler, öğretilen bilgilerdir. Bunlar kendisinin uydurması değildir, Allah'tandır ve her biri hakikati ifade ederler. Çağrının esası, insanın iradi gücünü kullanıp Allah'tan başkasının önünde eğilmemesi, sadece Allah'a kulluk yaparak özgür olması, zaaflarını yenip nefsinin haksız istek ve tutkularını dizginlemesi, adaletle hükmetmesi, hayırlarda bulunması, yoksulları gözetmesi, yetimin haklarını ihlal etmemesi, sömürmemesi, haram yememesi, iffetini muhafaza etmesi ve bu dünyanın geçici olduğu bilincini kaybetmeyip ebedi kurtuluş ve mutluluğun yeri ve yurdu olan ahirete hazırlanmasıdır.

Bütün bunların ortak ifadesi olan iman kazanılırsa yani insanlar peygamberlerin ve Son Peygamber'in gösterdiği ve öğrettiği gibi iman edecek olursa, bu onlar için hayırlı olacak, onlara hayırlar getirecektir. "Hayır" hem dünya ve ahiret mutluluğu, hem yüksek düzeyde tefekkür gücü ve hikmet üzere hareket etme melekelerinin kazanılmasıdır. Çünkü "kendisine hikmet verilene, bolca hayırlar verilmiştir." Meşru zenginlik, azdırmayan refah, adalet, sekine duygusu, iç huzur, hayatın anlamını kavrama, entelektüel meziyet, akıl ve beden sağlığı, afiyet, itibar, şeref vb. her şey bu hayrın içinde toplanmış bulunmaktadır.

İnsanların inkâra sapması durumunda, Allah'a herhangi bir zararları dokun-

maz. Bu tasavvur dahi edilemez; çünkü göklerde ve yerde olan her şey O'nundur, O'nun mülkü, iradesi, tasarrufu ve kudret eli altındadır. İnkâr edenlerin varlıkları dâhil O'nun mülküdür. Allah, bizleri ve varlığın tümünü bir sebep ve hikmet üzere yaratmıştır. Yaratılışımızın gayesi bu hikmeti anlamaya çalışmak ve doğru istikamette yaşayıp ilerlemektir. Allah bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.

يَا اَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّ اِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللّٰهِ وَكَلِمَتُهٗ اَلْقٰيهَا اِلٰى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖ وَلَا تَقُولُوا ثَلٰثَةٌ اِنْتَهُوا خَيْرًا لَكُمْ اِنَّمَا اللّٰهُ اِلٰهٌ وَاحِدٌ سُبْحَانَهٗ اَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيلًا ﴿١٧١﴾ لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ اَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلّٰهِ وَلَا الْمَلٰٓئِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهٖ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ اِلَيْهِ جَمِيعًا ﴿١٧٢﴾ فَاَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصّٰلِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ اُجُورَهُمْ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهٖ وَاَمَّا الَّذِينَ اسْتَنْكَفُوا وَاسْتَكْبَرُوا فَيُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا اَلِيمًا وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿١٧٣﴾

171. Ey kitapehli, dininiz konusunda taşkınlık etmeyin-aşırı gitmeyin, Allah'a karşı gerçek olandan başkasını söylemeyin. Meryem oğlu Mesih İsa ancak Allah'ın elçisi ve kelimesidir. Onu ('ol' kelimesini) **Meryem'e yöneltmiştir ve O'ndan bir ruhtur. Öyleyse Allah'a ve elçisine inanınız; "üçtür" demeyiniz.** (Bundan) **kaçının, sizin için hayırlıdır. Allah ancak bir tek ilâhtır. O, çocuk sahibi olmaktan yücedir. Göklerde ve yerde her ne varsa O'nundur. Vekil olarak Allah yeter.**

172. Mesih ve yakınlaştırılmış (yüksek derece sahibi) **melekler, Allah'a kul olmaktan kesinlikle çekimser kalmazlar. Kim O'na ibâdet etmeye 'karşı çekimser' davranırsa ve büyüklenme gösterirse** (bilmeli ki,) **onların tümünü huzurunda toplayacaktır.**

173. Ama imân edenler ve salih amellerde bulunanlar, onlara ecirlerini eksiksiz ödeyecek ve onlara kendi fazlından ekleyecektir de. Çekimser davrananlar ve büyüklenenler, onları acıklı bir azapla azaplandıracaktır ve kendileri için Allah'tan başka bir (vekil) **koruyucu dost ve yardımcı bulamayacaklardır.**

İnsanların tümüne yani beşeriyete yapılan bu çağrıdan sonra tekrar kitapehline dönülmekte ve dinlerinde aşırılığa gitmemeleri öğütlenmektedir. Yahudi ve Hıristiyanlar, beşeriyetin geri kalanlarından farklıdırlar, çünkü kendilerine kitaplar verilmiş, peygamberler gönderilmiştir. Bu çağrıyı en iyi onların anlamaları beklenir. Kitapehlinin, en büyük kusuru ve suçu, Allah'a karşı hakikati inkâr etmeleri, aslı astarı olmayan iddialarda bulunmalarıdır.

Kadim zamanlardan beri nedense insanlar, "Tanrı'ya çocuk isnat etmek"te pek hevesli olmuştur: Arap müşrikleri "Allah'ın kızları olduğu"nu iddia ediyorlardı (16/Nahl, 57). Bu saçma iddia ve düşüncelerin kitaplı dinlerde tümden reddedilmesi gerekirken Yahudiler, "Üzeyr'in Tanrı'nın oğlu olduğu"nu iddia ettiler (Bkz. 2/Bakara, 259; 9/Tevbe, 30); bununla da yetinmeyip peygamberleri yalanladılar, onları tebliğlerinden dolayı öldürdüler, isyan ettiler, kendilerine verilen nimete karşı büyük saygısızlıkta bulundular, konulan yasakları çiğnediler, peygamberlerinden olmayacak isteklerde bulundular.

Benzer bir aşırılığı Hıristiyanlar da gösteriyor: Mesih İsa, iffetli Meryem'in oğlu iken ona tanrılaştırdılar. Oysa İsa, sadece Allah'ın elçisi ve kelimesidir:"**O-nu** ('Ol' kelimesini) **Meryem'e yöneltmiştir ve O'ndan bir ruhtur.**" Mesih İsa'nın Ruhu'l Kudüs olan Cebrail aleyhisselam tarafından bir kelime olarak ilka edilmesi-yöneltilmesi, ona tanrılık-ulûhiyet vasfının verilmesini gerektirmez. "Kelime" olmasından daha dikkat çekici olan "Meryem'in oğlu" olmasıdır. Hem "kelime"si hem "O'nun ruhu"ndan yani insana üfürülen ruhla aynı cevherdendir. Ruh ile Allah'ı aynileştirmek hatadır. **Süleyman Ateş**'in işaret ettiği üzere Allah'ın Evi (Beytullah) dediğimiz zaman, Kâbe'yi; "Allah'ın arzı (Arzullah) dediğimiz zaman arzı-toprağı; Allah'ın devesi (nakatullah) dediğimiz zaman deveyi Allah ile aynileştirmeyiz. Sadece Ev'in, arzın, Salih aleyhisselamın devesinin itibar ve değerini yükseltmiş oluruz. O halde Mesih İsa:

a) Bakire Meryem'in oğludur; bir kadının oğlu olan varlık ilah olamaz, çünkü onu doğuran bir kadındır, sonradan olmuş/doğrulmuş, yaratılmıştır. Bu ilahlık vasfıyla bağdaşamaz.

b) Ruhu'l kudüs tarafından Meryem'e ilka edilen Allah'ın kelimesi, (Ol emri)dir; bu maddi bir cevher değildir, emr-i ilahidir.

c) Âdem gibi babasız yaratılmıştır (3/Âl-i İmran, 59), yaratılışı mucizevi bir insandır-beşerdir;

d) Allah'ın elçisi ve kuludur. (5/Maide, 75.)

Yahudiler, Mesih İsa'nın peygamberliğini tanımadılar, onu meczup, haşa yalancı biri sandılar, tebliğini reddedip ifrata gittiler. Oysa Yahudiler bir Mesih beklentisi içinde idiler. İsa, onların dinde yaptıkları tahrifatları ve suisti-

malleri açıkça yüzlerine vuran bir peygamber olarak kendini takdim edince, ona karşı çıktılar. Çünkü onlar kendi hataları ve tutarsızlıklarıyla yüzleşmek istemiyor, sahip oldukları statüleri, haksız kazanç ve imtiyazları elden bırakmak istemiyorlardı.

Hıristiyanlar da onu tanrılaştırmak suretiyle tefrite saptılar; her ikisi de dinlerinde aşırıya (ifrat ve tefrit) gittiler.

Bu konu Al-ı İmran, 45. ayetinde ele alınmıştı. "O'ndan bir ruh" olmasının birden fazla anlamı vardır, Hıristiyanları da temel bir inhirafa sevkeden faktör "ruh"un ne olduğu, mahiyeti konusunda ortaya çıkan karışıklıktır:

"Ruh" temizliği, nezahet ve arılığı ifade eder. Bu ruh, insan olan bir babadan değil, Ruhu'l kudüs tarafından ilka edilmiştir. Kudüs, temiz demektir. Cebrail aleyhisselamın vasfı olan Ruhu'l kudüs en temiz ve saf ruh/varlık demektir. Hz. İsa, tebliğiyle, söz ve vaazlarıyla insanlara hayat veriyor, ölü ruhları diriltiyordu. Onu dinleyenler heyecanlanıyor, nefis muhasebesi yapıp kötü tutum ve davranışlarını bırakıp yeniden hayat buluyorlardı. Bu, aynı zamanda Kur'an'ın da vasfıdır: (Bkz. 42/Şura, 52).

Ruh kelimesinin diğer anlamı bir şeyi ta'zim etmek, yüceltmektir. Çarpıcı, olağanüstü olaylar vuku bulduğunda bunları "ruh" kelimesiyle ifade etmek mümkün. Ruh, Allah'ın zati mahiyeti değil, O'nun emrinden, yaptıkları şeylerden biridir, şu ayette geçtiği gibi: "Kendinden (bir nimet olarak) göklerde ve yerde olanların tümüne sizin için boyun eğdirdi." (45/Casiye, 13). Bazen da "destek, destekleyici kuvvet" anlamında da kullanılır: "Ve onları kendinden bir ruh ile desteklemiştir" (58/Mücadele, 22). Hz. İsa, aynı zamanda bir belge, hüccet, kuvvetli bir kanıttı.

Bir anlamı da rüzgâr olup üflemeyi ifade eder: "Ona ruhumuzdan üfledik" (66/Tahrim, 12.) Ruhu üfüren Ruhu'l Kudüs'tür, Cebrail aleyhisselam ise Tanrı'nın kendisi değildir, o da O'nun yarattığı en büyük melektir ve daima Rabbi'nin emriyle çalışır. Diğer insanlar gibi Hz. İsa'nın ruhu da ezelde yaratılmıştı, sırası gelince Ruhu'l Kudüs tarafından ruhlar âleminden getirilip Meryem'e ilka edildi. Burada mucizevi olan, İsa alehsiselamın baba olmadan annesinin rahminde vücut bulmasıdır ki, kuşkusuz bu büyük bir olaydır.

Hakikat buyken, yapılması gereken Hz. İsa'nın Allah'ın elçisi olduğuna inanmak ve onu ilahlaştırmaktan dikkatle kaçınmaktır. "Üçtür" veya "üçün üçüdür" dendiğinde İsa, Allah'a ortak kılınmış, Zat üçe bölünmüş olur. Allah birdir, tektir, benzersizdir, O'nun eşi ve benzeri yoktur, ne doğmuştur ne doğurmuştur, çocuğu da yoktur, böyle yakıştırmalardan yücedir.

Bir kısım Hıristiyanlar -mesela Montogomery Watt- Allah'ın bir ve tek

cevher; Baba, oğul ve Ruhu'l kudüs'ün birer uknum/sıfat olduğunu söylüyorlar. Bu eğer İslam kelamında sözü edilen isim ve sıfatlar ayarında olsaydı kabul edilirdi. Allah'ın güzel isimleri-sıfatları vardır. Kuddüs, selam, alim, hay, kerim, basir, kadir vs. Ancak bu isim ve sıfatların somutlaştıkları insan veya melekler yoktur. Biz "biliriz", çünkü Allah'ın alîm sıfatı sayesinde bilme meleke ve nimetine sahip olabiliyoruz ama biz Allah'ın somutlaşmış, cisimleşmiş sıfatı değiliz. Sıfatı yani mesela bilmeyi kendimizden bilecek olursak -Karun gibi- küfre sapmış oluruz. Üçleme inancında peş peşe üç tanrısal varlık ve cevher sıralanır ki, bu sıralamada Baba, Tanrı (yaratıcı), oğul İsa (kurtarıcı), Ruhu'l kudüs Tanrı'nın ruhu kutsal ruh (takdis edici). Bu kombinezonda üç sacayağı olan şirk söz konusudur:

a) Tanrı'ya oğlu ortaktır;

b) Tanrı'ya Ruhu'l Kudüs ortaktır;

c) Oğul ve Ruhu'l kudüs Tanrı'ya ortaktır. Mantıksal veya matematiksel açıdan çözümü imkânsız bir problem ortaya çıkmaktadır: 1 artı 1 artı 1= 3'tür, 3 aynı zamanda 1'dir, bunun "saçma" olduğu söylendiğinde Hıristiyan teologlardan bir bölümü "Evet, saçmadır ama zaten imana konu olan şey saçma olmak durumundadır" demişlerdir.

Ruhu'l Kudüs Allah'ın yarattığı melektir yani Cebrail'dir; ama Zat'ın kendisi veya Zat'tan parça değildir. Onda kim bilir nice isim ve sıfatlar tecelli etmiştir ama hepsinin menşei Zat'tır. Ayrıca Allah'ın 'oğul' diye bir sıfatı yoktur, bu ona sonradan yapılmış bir yakıştırmadır. "Kelime" de irade, ilim ve kudret gibi bir sıfata işaret eder. Her şey Allah'ın ilmi, iradesi ve kudretiyle olur yani varlık âleminde ve tabiatta vuku bulan şeyler, Allah'ın ilminin, iradesinin ve kudretinin eseridir. Ve yaratılışın tümü Allah'ın "Ol!" emriyle olur (36/Yasin, 82). Hıristiyanlar "kelime"yi, Cebrail aleyhisselamın Meryem'e ilka ettiği ruhu değil, ilahi hakikatin Meryem'in rahminde İsa ile birleşmesi şeklinde anlamaktadırlar

Watt ve diğer çağdaş Hıristiyan ilahiyatçılar gibi Thomas Michel de, Kur'an'ın eleştirdiği söz konusu üçleme (teslis) inancının muhtemelen Kur'an'ın indiği tarihsel ortamda bazı Araplar tarafından kabul edilip savunulduğunu öne sürerler: "Fakat adı geçen Kur'anî ifadeler tarihi bağlamlarında değerlendirilmelidir. İsa'nın zamanından asırlar önce, 'Semitik Üçlü Tanrı' hem bedevi kabilelerin hem de Suriye-Arabistan bölgesinde yerleşik nüfusların dini inanışlarında açıkça vardı. Her ne kadar ilahların adları mahalden mahalle, kabileden kabileye göre değişse de çok yaygın bir biçimde Yüce İlaha (bazı Araplarca *Allah* diye anılırdı), Onun eşi İlaheye (bazen *Allât* diye çağrılırdı) ve ilah oğulları *Ba'l* 'a (ya da *Ba'l Shamîm*) inanılırdı. Hristiyanlaşan ve

inançlarında yeterince bilgilenemeyen Araplar için bu geleneksel üçlemenin kişilerini 'Baba' olan Tanrı, 'Tanrının Annesi' Meryem ve oğulları 'Rab' İsa ile özdeşleştirmeleri tabii idi". Michel, bize teslis inancının Hıristiyanlığın asli inancı olmadığını, Kur'an'ın indiği tarihi zaman ve ortamda belli kesimlerce savunulduğunu söylerken, Kur'an'ın tarihsel ve özel bir topluluk inancını Hıristiyanlığın genel ve asli inancı gibi takdim ettiğini ve dolayısıyla aslında Hıristiyanlıkla ilgili temel bir hakikati dile getirmediği hususunu ima etmektedir. Fakat mesele öyle değildir.

Hâkim görüşe bağlı Hıristiyanların ise İsa'yı Tanrı'nın oğlu veya Tanrı'nın kendisine hulul ettiği, onda bedenlendiği kutsal bir kişilik kabul ettikleri malumdur. Roma İmparatoru Konstantin'in isteğiyle toplanan İznik Konsili'nden (Miladi 325) bu yana kabul edilen resmi inanç şöyle formüle edilmiştir: "Her şeyin yaratıcısı, sahibi, görülen ve görülmeyenin Rabbi 'Tek Baba' olan Allah'a inanırız. Yine Allah'ın biricik oğlu tek Rab Mesih'e inanırız. O, kâinat yaratılmadan önce Baba'dan doğmuştur. Yaratılmış değil, gerçek Tanrı'dan olmuş, gerçek tanrıdır. Kendi eliyle âlemleri yaratan Babasının cevherindendir. Bizim kurtuluşumuz için gökten inmiş, Kutsal Ruhun, Meryem'e görünmesiyle insan olarak Meryem'in içine girmiş ve bakire Meryem'den doğmuştur. Pilatus zamanında asılmış, üç gün sonra kabrinden kalkarak göğe çıkmış, Babasının sağ yanında oturmuştur. Ölülerle diriler arasında hüküm vermek üzere tekrar dünyaya gelecektir." (Bkz. 3/Âl-i İmran, 45; 5/Maide, 17, 72-76).

İmparator Konstanin'in tercihi ve kararıyla kabul edilen bu resmi inancın dışında İskenderiyeli Arius ve takipçileri İsa'nın beşeri tabiatını tanıyor, üçleme inancını reddedip Allah'ın birliği fikrini savunuyorlardı. Üçleme inancının kadim Hind dinlerinde, İran'da, Mısır ve Avrupa pagan inanışlarında belirgin ve derin köklerini bulmak mümkündür. İslamiyet, bunu kesin bir dille ve şiddetle reddetmektedir.

"Göklerde ve yerde her ne varsa O'nundur. Vekil olarak Allah yeter". Tanrı'nın kendine bir çocuk edinmesinin anlaşılır mantığı yoktur.

a) İnsanlar, nesillerinin devamı için çocuk isterler. Âlemlerin Rabbi için böyle bir şey tasavvur edilemez;

b) İşlerinde kendilerine yardım edecek veya başkalarına karşı giriştikleri kavga ve savaşlarda onlara yardım edecek çocuk(lar) isterler. Yüce Allah varlık âleminin sahibidir, malikidir, kahhardır;

c) Yaşlılıklarında onlara bakmak için çocuğa ihtiyaç hissederler. Bu da yüce Allah için düşünülemez. O'nun hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, her şey ve herkes O'na muhtaçtır.

"Mesih ve yakınlaştırılmış (yüksek derece sahibi) **melekler, Allah'a kul olmaktan kesinlikle çekinmezler-kaçınmazlar. Kim O'na ibâdet etmeye 'karşı çekimser' davranırsa ve büyüklenme gösterirse** (bilmeli ki,) **onların tümünü huzurunda toplayacaktır"**. Bu inanca bir de Hz. İsa (a.s.) perspektifinden bakıldığında, onun kendini Allah'ın kulu ve elçisi olarak gördüğü hakikati ortaya çıkar. Hz. İsa, Allah'a kul olmaktan veya kendini kul olarak ilan etmekten geri kalmaz, herhangi bir tereddüde düşmez. O tevhid inancının tam bilincinde olan Ulu'l azm peygamberlerinden biriydi, seçkin bir peygamberdi. Nasıl aksi düşünülebilir ki! Esasında Hz. İsa veya başka peygamberler ya da herhangi akla gelebilen bir varlık olsun, Allah'a ibadetten kaçınacak olursa, O'nun ulûhiyetini ve rububiyetini tanımayacak, şüpheye ve tereddüde düşecek veya büyüklenecek olursa, bilmeliki eninde sonunda O'nun huzuruna çıkacaktır. Göklerde veyerde herkes Rahman olan Allah'a kul olarak dönecektir (19/Meryem, 93).

Hz. Peygamber (s.a.v), ismi her geçtiğinde kendisine salat ve selam getiren Müslümanların da benzer bir zihni inhirafa düşmemeleri için şu uyarıda bulunmuştur: "Hıristiyanların İsa hakkında haddi aştıkları gibi siz de benim hakkımda haddi aşarak olmadık sıfatlarla beni nitelendirmeyin. Bunun yerine (bana sadece) 'Allah'ın kulu ve elçisi' deyin" (Buhari, Enbiya, 48; Müsned, I, 23).

Büyüklenenler, huzurda toplanacakları zaman sadece dilleri tutulmayacak, takatten kesilmiş olarak bir araya getirilecek, utanç ve kahır içinde yaptıklarına pişman olacaklardır. İman edip salih amellerde bulunanlar ecirlerini alıp mutluluk içinde yüzeceklerken -ki Yüce Allah kendi fazl ve ihsanından onlara ecirlerini verecek, üstelik ödüllerini arttıracaktır da-, çekimser davranıp büyüklenenler, tereddüt edip Allah'a kulluktan geri kalanlar acıklı bir azaba uğrayacaklardır ki, onlara yardım eden bir dostları da olmayacaktır.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا ﴿١٧٤﴾ فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَاعْتَصَمُوا بِهِ فَسَيُدْخِلُهُمْ فِي رَحْمَةٍ مِنْهُ وَفَضْلٍ وَيَهْدِيهِمْ إِلَيْهِ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿١٧٥﴾

174. Ey insanlar Rabbinizden size 'kesin bir kanıt (burhan)**' geldi ve size apaçık bir nur** (Kur'an) **indirdik.**

175. İşte Allah'a imân edenler ve O'na sarılanlar, onları kendisinden olan bir rahmetin ve bir fazlın içine yerleştirecektir ve onları Kendisine varan dosdoğru bir yola yöneltip-iletecektir.

Hıristiyanların üçlemeye (teslis) ilişkin inançlarından söz edildikten sonra tekrar insanların tümüne seslenilmektedir: Gönderilen Son Peygamber Allah'tan gelen kesin bir delil, geri çevrilmesi mümkün olmayan bir hüccet, sağlam bir kanıttır. Bazıları bu ayette geçen "burhan"ın akıl olduğunu düşünmüşlerdir. Eğer Nübüvvetin ışığında akleden akıl kastediliyorsa doğrudur.

Vahiy-akıl ilişkisi ışık-göz ilişkisine benzer. Işık (güneş veya bir aydınlatma aracı) olmaksızın bizim nesneleri, çevremizi görmemiz, içindeki nesneleri ve durumlarını seçmemiz mümkün değildir. Aynı şekilde apaydınlık bir ortamda gören gözümüz yoksa yine nesneleri göremeyiz. Bu benzetmede vahiy ışık, göz akıl hükmündedir. Ve her ikisi de Allah'ın bağışıdır. Kendi başına göz göremediği gibi, kendi başına akıl da hakikati bulup, nelerin doğru nelerin yanlış olduğunu tam olarak yani kâmil manada bilemez. Akıl nefsin kontrolünden tamamen çıkabilme başarısını gösterebilse, Allah'ın varlığını, birliğini ve ana çerçevede iyiliğin ve kötülüğün, doğrulunun ve yanlışın ne olduğunu bilebilir. Kaldı ki bunun da garantisi yoktur, kâmil manada bilgi ve yüksek ahlaki hayatı bize ancak vahiy bildirebilir.

"**Apaçık nur**" de Kur'an-ı Kerim'dir. Bu da bizim "aklı aydınlatan vahiy, gözü aydınlatan ışık" metaforumuzu güçlendirmektedir. Allah'a iman edenler ve O'na sarılanlar yani O'nun indirdiklerine veya **Razi**'nin tercih ettiği görüşe göre isim, sıfat ve fiillerine sarılanlar, Allah'tan bir rahmet, fazl içine yerleştirilecekler ve dosdoğru bir yola iletilecekler. Yani Allah'a sarılan O'nun rahmetine, ebedi hayatta cennetine; fazlına yani eşsiz nimet ve lütuflarına; hidayetine yani Sırat-ı müstakime sahip olur.

يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنِ امْرُؤٌا هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ
أُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَهُوَ يَرِثُهَا إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ فَإِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ
فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ وَإِنْ كَانُوا إِخْوَةً رِجَالًا وَنِسَاءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ
الْأُنْثَيَيْنِ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٧٦﴾

176. Senden fetva isterler. De ki: "Allah, 'çocuksuz ve babasız olanın (kelale'nin)**' mirasına ilişkin hükmü açıklar. Ölen kişinin çocuğu yokda kız kardeşi varsa, geride bıraktıklarının yarısı kız kardeşinindir Ama** (ölen) **kız kardeşinin çocuğu yoksa kendisi** (erkek kardeşi) **ona mirasçı olur. Eğer kız kardeşi iki ise, geride bıraktıklarının üçte ikisi onlarındır. Ama** (mirasçılar) **erkekler ve kız kardeşler ise, bu durumda erkek için dişinin iki payı vardır. Allah, -şaşırıp sapmayasınız diye- açıklar. Allah, her şeyi bilendir.**

Rivayete göre bu ayet, Efendimiz (s.a.v), Veda Haccı'na hazırlanırken inmiş olup inişine, 9 kız kardeşi olan Cabir bin Abdullah'ın hasta yatağında Hz. Peygamber (s.a.)'e soru sorması sebep olmuştur (Buhari, Vudu, 44; Müslim, Feraiz, 8). Müslim'de yer alan rivayete göre Kur'an-ı Kerim'in en son inen ayetidir (Müslim, Feraiz, 10-13). Bu ayete "Ayetu's sayf (Yaz mevsiminde inen ayet)" de denmiştir (Müslim, Feraiz, 9).

"Kelale" anne-babası ve çocuğu olmayan kimsenin ölümü durumunda paylaştırılacak mirasıyla ilgili kullanılan bir kelimedir. Bu sûrenin başında bu konu ele alınmıştı (4/12. ayet). Orada kardeşlerden ana bir erkek ve kız kardeşlerin mirası anlatılmış, bunların her birine 1/6 pay verileceği, iki ve daha çok sayıda olunca 1/3'e ortak olacakları belirtilmiştir. Bu ayette 'kelale' diye yer alanlar ana-baba bir veya yalnız baba bir kardeşlerdir. Ama (mirasçılar) erkekler ve kız kardeşler ise, bu durumda erkek için dişinin iki payı vardır; bu da sosyo-ekonomik rol dağılımı ve sorumluluk paylaşımına uygun, nimet-külfet dengesi göz önüne alınarak tespit edilmiştir. Allah, nefsinizin tutkularına, bencil isteklerine kapılıp şaşırmayasınız diye, bu hükümleri açıklamaktadır. O her şeyi hakkıyla bilir. Doğrusunu bilen O'dur.

Nisa (4) Sûresinin tefsiri bitmiştir. Her şeyin en doğrusunu Allah bilir. Hamd âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.

5. Maide Sûresi
(1-40. ayetler)

Medine'de indirilen bu sûre 120 âyettir, 3. ayeti Mekke'de Veda Haccı sırasında indirilmiştir. Allah'ın Elçisi (s.a.v), bu sırada yani Veda Haccında bu sûreyi okuyup şöyle buyurmuştur: "İnsanlar! Maide indirilen son sûredir. Bu yüzden onda belirtilen helalleri helal, haramları haram olarak bilin-öyle belleyin" (Buhari, Feraiz, 14).

Sûre ismini 112 ve 114. ayetlerde geçen İsa aleyhisselamın yüce Allah'tan indirmesini istediği sofra manasındaki "maide" kelimesinden almıştır. Ahmed bin Hanbel ve Tabersi'nin naklettiğine göre, sûre Efendimiz (s.a.v) bineği (deve veya katır) üzerinde iken inmiş, ağırlığından takatten kesilen hayvanın karnı yere değmiştir ki, Hz. Ali (r.a.) bu olayın tanığı olmuştur (Müsned, II, 176). Benzer bir rivayeti Esma binti Yezid de yapmıştır (Müsned, IV, 455). **Süleyman Ateş** ise haklı olarak, sûrenin bir defada değil, Medine'de peyderpey indirilip sonra bir araya getirildiğini söyler.

Maide, Nisa sûresiyle belli bir süreklilik arz eder. Ebu Meysere, bu sûrede başka sûrelerde bulunmayan 18 helal ve haram hükmünün açıklandığını söyler (Bkz. 3/6, 38, 90, 103 ve 106. ayetler). Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilen hayvan, hırsızlık, ihramlı iken avlanma yasağı, alkollü içki, kumar, dikili taşlar, vasiyet, temiz ve güzel şeylerin helal kılınması, abdest, boy abdesti ve teyemmüm. **Kurtubi**'ye göre 58. ayette zikri geçen beş vakit namaz ve ezan da bunlara eklenebilir. Bunların dışında sûrede peygamberlerin kavimleriyle olan ilişkileri ve diyalogları, İsrailoğullarının tutumları, Kitap ehliyle ilgili bazı hükümler, onların kadınlarıyla evlilik, adaletle şahitlik, cihad, dinden dönme (irtidat), yemin ve kefareti, hac ve Kâbe, Adem'in iki çocuğunun hikayesi, kısas hükümleri, deniz avı, Ruhu'l kudüs, havariler ve Hz. İsa'nın konuşmaları yer almaktadır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Rahmân Rahîm olan Allah'ın adıyla

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اَوْفُوا بِالْعُقُودِ اُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْاَنْعَامِ اِلَّا مَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَاَنْتُمْ حُرُمٌ اِنَّ اللّٰهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ ﴿١﴾

1. Ey imân edenler, akitleri yerine getirin. İhramlı iken avlanmayı helâl saymaksızın ve size okunacaklar dışta tutulmak üzere, hayvanlar size helâl kılındı. Şüphesiz Allah, dilediği hükmü verir.

"Ahkamu'l Kur'an"ın sahibi **İbn-i Arabi**, âlimlerin Alkame'den naklen "Ey iman edenler!" diye başlayan ayetlerin Medeni, "Ey insanlar!" diye başlayan ayetlerin de Mekki olduğunu söyler. **İbn-i Kesir**, kendisine bir öğüt vermesini istediği bir adama Abdullah ibn-i Mes'ud'un şöyle dediğini kaydeder: "Yüce Allah'ın 'Ey iman edenler!' Dediğini işittiğin zaman ona kulak ver, o ya emrettiği bir hayırdır ya da yasakladığı bir şerdir."

"Akid" geniş bir kavram olup insanın Allah ve diğer insanlarla olan her türlü sözleşmesini (yönetim, ticaret, kiralama, çalışma hayatı, evlilik (nikâh-boşama), yöneticilerle yapılan biatlar, gayrimüslimlerle ilişkiler biçimini düzenleyen ahidleri) ifade eder. Kullanılan kelimeler farklı olsalar bile, insanlar sözleşmeler ve anlaşmalar yoluyla birbirlerine bağlanırlar. İbn-i Abbas, akit kelimesinin Kur'an'da belirtilen genel hükümler, helâl ve haramı kapsadığını söyler. Sözleşmeler (ahidler), niteliklerine, muhtevalarına ve imzalandıkları tarafların özelliklerine göre çeşitli isimler alabilirler: Misak, ahid, biat, akit gibi. **İbn-i Arabi** "akidler"i beş kategoriye ayırır:

a) Ahidlerin tümü;

b) İslam öncesinde (cahiliye) imzalanan sözleşmeler;

c) İnsanların Allah'la ve kendi aralarında akdettikleri sözleşmeler;

d) Nikâh, ortaklık, muahede, pakt vb.

e) Farzlar. **Taberi**'ye göre yerine getirilmesi gereken bütün işler bu kapsama dâhildir.

İnsan aslında "Kalubela"da Allah'la bir misak yapmıştı, sonra unuttu (7/A'raf, 172). Dünya hayatında da Allah ile olan misakını tazeler ve söz konusu sözleşmenin şartlarını yerine getirir. Helal ve haram ile bunları tayin eden ve belirten hükümler akdi ifade ederler. (Yemin için bkz. 2/Bakara, 224-225; 5/Maide, 89 ve 16/Nahl, 91. ayetlerin tefsiri.) Kadim zamanlardan beri ve elbette İslam ön-

cesinde de insanlar arasında çeşitli konuları ihtiva eden akitler yapılmaktaydı. Kur'an-ı Kerim, karşılıklı rızaya yani icap ve kabule dayandığı sürece akitlere, sözleşme ve anlaşma maddelerine riayet etmeyi emretmektedir. Sözleşmelerin gayrimüslimlerle imzalanmış olması neticeyi değiştirmez; kiminle yapılmış olursa olsun, şartları neyse onları yerine getirmek gerekir (Müsned, IV, 325).

Özgür iradeyle akitlerin yapılması ve temel hukuki çerçevenin dışında şartlar ihtiva etmemesi önemlidir ki, İslam bilginlerine bu çerçevenin sınırlarını tayin eden Kur'an ve Sünnet'in açık hükümleridir. Hz. Peygamber (s.a.v), yerine getirilmesi gereken şartların Allah'ın Kitabına yani İslam dinine uygun olan şartlar olduğunu belirtmiştir (Buhari, Mükâteb, 1,2; Nesai, Talak, 31).

Zor ve baskı altında yapılan anlaşmalar tabiatları gereği batıldır, geçersizdir. Bu ister ticari ve iktisadi konularda olsun ister nikâh veya başka iş akitlerinde olsun, fark etmez. Yine temel hakları esas almayan anlaşmalar da geçerli değildir, mesela iki kişi arasında para karşılığında bir başkasını öldürmeyi veya vücut bütünlüğüne zarar vermeyi hedefleyen sözleşmeler gibi.

Zeccac, yerine getirilmesi emredilen akidlerin Allah'ın üzerimizdeki hakları ve birbirimize karşı vecibe ve sorumluluklarımız olduğunu söyler. Sözleşmelere bağlı kalmayı emreden bu ayet, İsra sûresi ayetiyle de desteklenmektedir: "Verdiğiniz sözde durun" (17-34). Efendimiz (s.a.v) "Mü'minler, şartlarını yerine getirirler" (Buhari, İcare, 14; Ebu Davud, Akdiye, 12) buyurmuştur. "Sözleşme şartlarını yerine getiren ecrini Allah'tan bekler." Karşılıklı rızaya göre yapılmış sözleşmeler, cahiliye döneminde imzalanmış olsa bile, şartlarına uyulur. Efendimiz şöyle buyurmuştur: "Cahiliye döneminde yapılmış akitleri İslam pekiştirir, sağlamlaştırır" (Müslim, Fedailu's sahabe, 206; Müsned, I, 190). Nitekim İslam'dan önce aralarında Efendimiz'in de yer aldığı Hilfu'l fudul'ü İslami dönemde de teyit etmiş ve "Olursa bir daha öyle bir anlaşmaya, zulüm ve haksızlıklara karşı oluşan ittifaka katılırım" demiştir (İbn-i Sa'd, Tabakat, I, 129).

Hac veya umre için ihrama girildiğinde av yasaktır. Ancak 96. ayette "deniz avı" serbest bırakılmıştır. Yasak, Allah tarafından mü'minlere konulmuş hükümdür. Ayette geçen hayvanlar (Behimetü'l-en'am) kurbanlık hayvanlardır. Kurban olarak kesilecek hayvanlar deve, sığır, koyun (kuzu, koç) ve keçidir. "Behimetü'l-en'am"ın kurbanlık hayvanlar olduğu hususu 22/Hac sûresi 28 ve 34. ayetlerde de teyit edilmektedir. Hayvan, Kur'an'da bazen "devab" (mesela 35/Fatır, 28) -ki burada yerde debelenmekte olan her türlü canlı ve bundan türemiş (müştak) hayvan kastedilir-, bazen sadece "en'am" (mesela, 22/Hac, 36-37) olarak da geçer (Bkz. 6/En'am, 142-144).

Ayetteki tamlama hayvanların ikili özelliklerini aynı anda vermesi bakımından

anlamlıdır. "Behime, hayvanın kaba, yırtıcı, ehlileşmemiş, hissiz yönüne; "en'am" hayvanın göze hoş gelen, seyirlik ve estetik yönünü, nimet olarak etinden, derisinden, yününden ve gücünden yararlandığımız özelliklerine göndermelerde bulunur.

İnsanlar keyfi olarak kendilerine veya başkalarına bazı hayvanları helal veya haram kılamazlar. Bu çerçevede helal ve haram koyma yetkisi sadece Allah'ın ve onun verdiği izinle Elçisi'nindir. Etinin yenmesi helal kılınmış hayvanlar duruma göre haram olabilir. Mesela ayette zikredildiği üzere ihramlı iken avın yasaklanması veya Allah'tan başkası adına kesilmiş hayvanın yasaklanması gibi. Allah'a ortak koşanların veya Allah'ın varlığına inanmayanların kestikleri hayvanın etinin yasaklanması bu çerçevededir. Kitap ehli Yahudi ve Hıristiyanların kestikleri hayvanın eti yenir.

Allah'ın kulları için uygun gördüğü hüküm budur. Kullara yaraşan bu hükme boyun eğmektir; O'nun hükmünü sorgulayacak kimse yoktur (13/Ra'd, 41).

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحِلُّوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا
الْقَلَائِدَ وَلَا آمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا وَإِذَا
حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ
الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ
وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٢﴾

2. **Ey imân edenler, Allah'ın şiarlarına, haram olan ay'a, kurbanlık hayvanlara,** (onlardaki) **gerdanlıklara ve Rablerinden bir fazl ve hoşnutluk isteyerek Beyt-i Haram'a gelenlere sakın saygısızlık etmeyin. İhramdan çıktınız mı artık avlanabilirsiniz. Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoyduklarından dolayı bir topluluğa olan kininiz, sakın sizi haddi aşmaya sürüklemesin. İyilik ve takvâ konusunda yardımlaşın, günah ve haddi aşmada yardımlaşmayın ve Allah'tan korkup-sakının. Gerçekten Allah** (ceza ile) **sonuçlandırması pek şiddetli olandır.**

"**Şiar**", bir inancı, bir âlem tasavvurunu ifade eden sembol, işaret demektir. Âyet, mü'minleri Allah'ın çizdiği sınırlara, ilâhi hüküm ve ilkelere gerekli saygı ve dikkatin gösterilmesine çağırır. Bir görüşe göre de, burada kastedilen şiarlar Hac'da uyulması gereken kurallardır (Menasik). **Razi**, şeairin dini vecibelerin tümü olduğunu söyler. Çeşitli tanımlarından hareketle şiarı

a) İslam'ın tanıtıcı sembolleri,

b) Helal ve haramları çizen belli sınırları (hudut) olduğunu söylemek mümkün.

Safa ile Merve Allah'ın hac için koyduğu işaretlerdir (2/Bakara, 158). **Hasan Basri**'ye katılmak icap ederse, dinin bütün hükümleri Allah'ın şiarlarıdır: "Kim Allah'ın şiarlarını yüceltirse, bu kalplerin takvasındandır" (22/Hac, 32).

Zaman içinde bir takım işaret ve semboller, İslam'a ait şiarlar kategorisine girebilirler. Mesela ilk dönemlerde mescidlerin minareleri yokken, belli bir tarihten sonra minare beş vakit namazın eda edildiği camii ve mescidlerin parçası olmuş ve İslam'ın şiarları arasında yer almıştır.

"Haram aylar" Arap yarımadasında kadim zamanlardan beri savaşın yasaklandığı, insanların rahat nefes alıp ticaret yapıp karşılıklı seyahatlerde bulunduğu dört aydır: Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Recep. İslamiyet bu güzel geleneği devam ettirdi ve söz konusu haram aylarda savaş yasağını teyit etti (Bkz. 9/Tevbe, 36).

Mü'minlerden saygı gösterilmesi istenen diğer konu, Allah'a yakınlaşma gayesiyle kesilecek hayvanlar (el Hedy) ile yine Allah'a yaklaşmak amacıyla kesilmek üzere Kâbe'ye gönderilen kurbanlık hayvanlar (el Kalaid). Kâbe'de kesilmek üzere boynuna takılan herhangi bir nesne (kılade) -ki bu deriden veya başka bir şeyden olabilir- o hayvanın dokunulmazlığına işaret sayılır. Bunlar Beytullah'a gönderilen hayvanlardır, bu özelliklerinden dolayı saygıya ve dokunulmazlığa (ihtiram) layıktırlar. Aynı saygıyı kurban sahiplerine de gösterme mecburiyeti vardır.

Dahası **"Rablerinden bir fazl ve hoşnutluk isteyerek Beyt-i Haram'a gelenler"**e de ihtiram gösterilmesi lazım. Allah'ın Evi'ni ziyarete gelenler bir yandan hac ibadetlerini yerine getirirler diğer yandan geçimlerini temin etmek üzere ticaret yaparlar. Kimsenin ibadetine ve ticaretine engel olunmamalıdır. İbadet mi ticaret mi bu fiilde baskındı, bunu biz tayin edemeyiz. İslam dini açısından din-dünya ayrımı olmadığından, kişi ihlas ve takva ile hem ibadetlerini yerine getirir, hem de rızkını temin etmek üzere iktisadi ve ticari faaliyetlerde bulunabilir.

Harem-i şerif ihtiram yeridir. Bu bölgede insanlar kendilerini denetlemeli, öteki insanlara, canlı varlıklara ve hatta kendilerine karşı tam bir bilinçle davranmalıdır. Mikat'ta ihrama girildiği andan başlamak üzere yasaklar başlar: Bu süre içinde insan kendine dönük, canlı tabiata ve öteki insanlara karşı yeni sorumluluklar üstlenir, onların hak ve hukukunu azami derecede korur. Hatta normal zamanlarda helal olan şeyler haram olur. Av bunlardan biridir. İhram süresi içinde avlanmak yasaktır ancak ihramdan çıktıktan sonra avlanılabilir. Av ve avlanma için bkz. 5/Maide, 95. ayetin açıklaması.

İntikam duygularını hareket geçirip çatışmak, engellemeler yapmak da ya-

saktır: **"Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoyduklarından dolayı bir topluluğa olan kininiz, sakın sizi haddi aşmaya sürüklemesin"** Daha önce Müslümanlar gadre uğramışlarsa da, intikam almaya kalkışıp haddi aşmamalıdırlar. Hicretin 6. yılında Mekke'ye gelen Müslümanlar, müşrikler tarafından umre ibadeti yapmaktan engellenmişlerdi. Hudeybiye anlaşmasına göre bir yıl sonra Kâbe'yi tavaf yapabileceklerdi. Öyle de olsa, husumet ve düşmanlık dolayısıyla hukuki sınırlara riayet edilmeli, kimseye zarar verilmemelidir. Fakat bir kısım bilginler ayetin muhkem olup bütün Müslümanlara dönük bir hitap olduğunu söylemektedirler. Buna göre kimse Mescid-i Haram'ı ziyaret etmekten engellenmemelidir. **İbn-i Cüreyc**'e göre, yol güvenliğini sağlamak buna dâhildir yani birileri hacıların yol güvenliğini tehlikeye sokacak olursa, insanları Mescid-i Haram'ı ziyaret etmekten engellemiş olur. Birilerinin bize haksızlık yapması bizim de aynı şekilde davranmamızı gerektirmez. Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Sana emanet bırakana emanetini geri ver. Ancak sana ihanet edene sen ihanet etme" (Ebu Davud, Büyu', 79; Tirmizi, Büyu', 38; ayrıca bkz. 2/Bakara, 194).

"İyilik ve takvâ konusunda yardımlaşın, günah ve haddi aşmada yardımlaşmayın ve Allah'tan korkup-sakının." Bakara, 177, 189 ile Âl-i İmran, 92. ayetlerde "Birr" kavramı üzerinde durulmuştu. Burada Birr ile takva arasındaki ilişki üzerinde de durmak gerekir. Birr, iyilik veya hayrın çokluğu, en yüksek seviyede erdem ve erdemli davranışlar, ihsan, ihtiram ve itaat gibi anlamlara gelir.

İnsanlar tekil varlıklar olarak yaşayamazlar. Gündelik işlerini yürütmek, geleceğe dönük planlarını gerçekleştirmek üzere bir araya gelir, aralarında birliktelikler tesis ederler. Kur'an-ı Kerim, her türlü birleşme ve birlikteliğin "birr ve takva" temelinde olmasını ister. Günah yani başkalarına zarar vermeye matuf gayr-ı meşru ilişkiler ve düşmanlık/husumete dayalı birleşmeleri yasaklar. Bu ayette "takva ile birr"in bir arada zikredilmiş olması önemlidir.

"**Takva**", Allah korkusuyla ve O'nun azabından sakınma duygusuyla her türlü kötülüğün terki; "**Birr**" ise Allah sevgisi ve O'na mülaki (Huzuruna çıkma) aşkıyla her türlü hayır ve iyiliği kemal seviyesinde yapma demektir. Takva, birr'den öncedir, çünkü iyi bir manevi yapının tesis edilebilmesi için arazinin kirlerden temizlenmesi lazım. Nitekim fıkhi bir kural olarak "Def'i mazzarrat celb-i menafiden evladır". Yani **önce zararın giderilmesi, sonra faydanın temini cihetine gidilmelidir**. Takva ruhun ve kalbin her günah sayılan yıkıcı faaliyetten, süfli arzuya tutsak olmaktan, hak ve hukuk ihlalinden, sömürü ve aldatmadan kişinin kendini arındırmasıdır. Böylesine temiz bir ruhi zeminde iyilikler yükselir, hayır ve erdemler kemale erer.

Toplumsal hayat işbölümü, beraberlikler ve işbirlikleri kurulmadan devam edemez. Her bir araya gelişin meşru temeli, başkalarına zarar vermeden, karşılıklı meşru fayda sağlamaktır. Bu da ancak başkalarını zarara uğratmayı ve haklarını ihlal etme amacını gütmeyen, aksine yardımlaşma ve takvayı esas alan birliktelikler sayesinde gerçekleşebilir. Kim, başkalarının mutsuzluğu, zararı ve yıkımını hedef alan işler çevirir, kendisi gibi yıkıcı ve zarar verici kimselerle ittifaklar kurarsa bilmeli ki, Allah'ın çetin azabıyla karşılaşacaktır. Bu dünyada müstahak olduğuyla karşılaşmasa bile, ahirette mutlaka cezasını çekecektir. **Maverdi**, yüce Allah'ın iyilik üzere yardımlaşmayı kendisine gösterilen takva ile bir arada zikrettiğine dikkat çeker. Birr/iyilik'te insanların yararı, takvada ise Allah'ın rızası söz konusudur. Buna göre insanların yararına bir iş yapan, Allah'ı da hoşnut etmiş olur. Herkes sahip olduğu imkânlarla iyilik yapar. Zengin malıyla, bilgin bilgisiyle, bedeni gücü olan emeğiyle vs.

Müslümanların birbirlerine karşı görevlerinden biri, zulüm ve haksızlık yapmaya kalkışanlara engel olmak, haksızlık yapmak isteyeni bundan vazgeçirmeye çalışmaktır. "(Onlar) Bir haksızlığa uğradıkları zaman hep birlikte yardımlaşarak kendilerini savunurlar" (42/Şura, 39).Şu var ki yardımlaşma ve dayanışmanın meşru bir temele dayanması gerekir: "Zalim de olsa mazlum olsa, kardeşine yardım et" buyuran Allah'ın Elçisi'ne "Zalim olana nasıl yardım edelim?" diye sorulunca şöyle buyurmuştur: "Onu zulümden alıkoyman, ona yardım etmendir" (Buhari, Mezalim, 4; Müslim, İkrah, 7). Toplumun ıslahı ve kötülüklerden arındırılması temel bir faaliyettir. **İbn-i Kesir**'in Müsned'e atıfla yer verdiği bir hadise göre;"İnsanların içine karışıp da eziyetlerine sabreden mü'minin ecri, içlerine karışmayıp da eziyetlerine sabretmeyen mü'min ecrinden daha büyüktür."

İyilik ve kötülüklerin tek tek sayılması gerekmez, Kur'an-ı Kerim de saymamıştır, çünkü her iki fiil saymakla bitmez. Hz. Peygamber (s.a.v) evrensel ve fıtri bir kriter vererek "Birr"i kişinin vicdanını rahatlatan şey, günahı (ism) kişinin vicdanını rahatsız şey olduğunu" buyurmuştur (Müslim, Birr, 14, 15; Tirmizi, Zühd, 52; Müsned, IV, 164).

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ
وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ
وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ ذَٰلِكُمْ فِسْقٌ ۗ الْيَوْمَ يَئِسَ
الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ د ۚ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ ۚ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ

دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا فَمَنِ اضْطُرَّ
فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣﴾

3. **Ölü eti, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilen, boğuşmuş, vurulmuş, yüksek bir yerden düşmüş, boynuzlanmış yırtıcı hayvan tarafından yenmiş,** –(henüz canlıyken yetişip) **kestikleriniz hariç,– dikili taşlar üzerine boğazlanan** (hayvanlar) **ve fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı. Bunlar fısktır** (günahla yoldan sapmadır.) **Bugün inkâra sapanlar, sizin dininizden** (dininizi yıkmaktan) **umut kesmişlerdir; artık onlardan korkmayın benden korkun. Bugün size dininizi kemâle erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâm'ı seçip-beğendim. Kim 'şiddetli bir açlıkta kaçınılmaz bir ihtiyaçla karşı karşıya kalırsa' –günaha eğilim göstermeksizin–** (bu haram saydıklarımızdan yetecek kadar yiyebilir.) **Çünkü Allah bağışlayandır, esirgeyendir.**

Bu ayet yenmesi kesin olarak yasaklanmış bulunan gıdaları 11 maddede sıralamaktadır. (Ayrıca bkz. 2/Bakara, 173; 6/En'am, 145; 16/Nahl, 115):

1) Ölü eti yani leş. Leş demek usulüne uygun kesilmeyen, avlanmadan öldürülen veya kendiliğinden ölen (murdar) hayvan etidir. Efendimiz (s.a.v) balığı bu genel hükmün dışında tutmuş, ölüsünün de helal olduğunu belirtmiştir. (Ebu Davud, Taharat, 52; Nesai, Taharat, 48).

2) Kan: Bu bir şekilde hayvanın damarlarından akan (sıvı) kandır. Eski Araplar kanı hayvanın bağırsaklarına doldurup kızartır, yerlerdi. İslamiyet bunu yasakladı (6/En'am, 145). Ancak dalakta veya hayvanın etinde kalan kan helaldir (İbn-i Mace, Et'ime, 3). "Bize iki ölü ve iki kan helal kılındı: Bunlar balık ve çekirgenin ölüsü, ciğer ve dalaktır" (İbn-i Mace, Sayd, 9; Et'ıme, 31; Müsned, II, 97). Sağlık sebepleriyle kişilere kan nakli bu yasak kapsamında değildir.

3) Domuz eti: Fakihler evcil veya yabani domuzun eti gibi yağı, sütü ve kemiğinin de haram olduğuna hükmetmişlerdir. Bir hadiste domuzun alım satımının haram olduğu belirtilmiştir (Buhari, Büyu', 112). Domuz, Yahudilikte kesin olarak yasaktır (Bkz. Levililer, 11: 7-8; Tesniye: 14, 8.)

4) Allah'tan başkası adına kesilen hayvanın eti: Yaratan Allah'tır, dolayısıyla bir meşru çerçevede bir can alınacaksa ancak yüce Allah'ın adı zikredilerek yani bir tür O'ndan izin alınarak bu yapılır. Başkası adına –mesela Arap müşriklerinin yaptığı gibi putlar veya cinler adına– hayvanı kesmek, hayvanı puta veya cinne nispet etmek, onu maliki, yaratıcısı, sahibi kabul etmek demektir (2/Bakara, 173). Tevhid dini bu işlemi, hayvanın manen murdar olmasına ye-

ter sebep saymıştır. Yahudilikte de domuz eti kesin olarak yasaktır (Bkz. Levililer, 11:7-8; Tesniye, 14: 8; Matta, 5:17-19). Çeşitli türbe ve yatırlara kesilen hayvanların da eti yenmez.

5) Boğuşma sırasında ölen, gırtlaklanan veya boğularak öldürülen hayvan: Başka hayvanla boğuşan veya bir şekilde nefesi tıkanıp kesilen, böylece ölen hayvanın eti. Cahiliye Arapları bir şekilde boğulan hayvanların etini yerlerdi.

6) Öldürücü aletlerle vurularak, dövülerek öldürülen hayvan: Bu hayvanın da kanı akıtılmadığından murdardır, eti yenmez. **Dahhak**, cahiliye Araplarının bazı hayvanları ilahları adına döve döve öldürdükten sonra kesip etlerini yediklerini söyler. İçi boş ince kütüklerin içine taşlar koyar hayvanları bunlarla öldüresiye döverlerdi. (İcat olununca tüfeğe "el bundukiyye" ismi verilmesi bu aletten mülhemdir.)

7) Yüksek yerden düşerek veya atılarak ölen hayvaneti. Bu bir tepe, dağ, uçurum veya kuyu da olabilir, fark etmez.

8) Bir başka hayvan tarafından boynuzlanarak, toslanarak veya başka şekilde öldürülen hayvaneti.

9) Yırtıcı hayvanların (aslan, kaplan, kurt vs.) öldürüp parçaladığı hayvaneti. Son beş kategoride (5-9 arası) ele alınan hayvanlar, eğer ölmeden önce yetişip de usulüne göre kesilir ve kanlarının akıtılması sağlanırsa etleri helal olur.

10) Dikili taşlar (ensab) için kesilen hayvan eti. Cahiliye döneminde Mekke etrafında çok sayıda put dikiliydi. Kur'an-ı Kerim, "dikili taş (ensab) demek suretiyle, putları istihfaf etmekte, bunların cansız dikili taş yığınları olduğunu belirtmektedir. Araplar tam bir cehalet örneği koyarak bunlar için kurbanlar keser, kanlarını yüzlerine sürerlerdi. İslamiyet bunu yasakladı. Kurban kesmekten amaç, Allah'a yakınlaşmak ise bilinmeli ki, kurban etleri ve kanları Allah'a ulaşmaz. Allah'a ulaşacak ve yaklaştıracak olan takvadır" (22/Hac, 37)

11) Fal oklarıyla bölüştürülen hayvan. Yine cahiliye döneminde putlara adanacak hayvanların parasını kimin vereceği ve kesilen etlerin nasıl paylaştırılacağı konusu fal oklarıyla tespit edilirdi. Hayvan, Allah'tan başkasının adına kesildiği için, bu yolla bölüştürülenlerin de eti haramdır. Fal oklarıyla kısmet arama bir Arap geleneği olup, sadece etin bölüştürülmesi işlemiyle sınırlı değildi. Araplar önemli bir işe niyetlendiklerinde fal oku çektirir, okun üzerinde yazılanlara göre hareket ederlerdi. Özü itibariyle şans ve kumar işlemiydi. Bu çerçeveden bakıldığında, talihe ilişkin bir takım yollara başvurmak, kâhin ve efsunculara itibar etmek, batıl ve boş bir inanç olarak nesnelere uğur ve uğursuzluk izafe etmek ile her türlü şans oyunları, piyango çekimleri de bu âyetin kapsamında yasaktır.

Kâhinlerin veya gelecekten haber veren falcıların, astrologların, medyumların bilgisine ve verdikleri haberlere itibar edilmez. Falın her türlüsü yasaktır. Hz. Peygamber (s.a.v), "Kâhinlerin bilgisini tasdik edenlerin küfre sapacaklarını"nı söylemiştir (Ebu Davud, Tıp, 21; Tirmizi, Taharet, 102). Bütün bunlar fısktır yani doğru, helal ve asli yoldan sapmadır (2/Bakara, 27).

"(Henüz canlıyken yetişip) **kestikleriniz hariç**". Hayvanın usule uygun kesilmesi:

a) Gerdanla çene altından kesilmesi;

b) Kesici bir alet veya keskin bıçak kullanılması, ona fazla eziyet vermeyecek hızda iki şah damarı, nefes ve yemek borularının kesilmesi;

c) Kanının tümüyle ve rahatça akmasının sağlanması;

d) Kesenin Müslüman veya kitap ehlinden biri olması;

e) Keserken 'Bismillah' çekilmesi demektir.

Bu, hayvanı temizler, helal ve hoş kokulu kılar: "Allah ihsanı (iyilik ve güzelliği) her şeye yazmıştır. Öldürdüğünüz zaman öldürmenizi güzelleştiriniz. Kestiğiniz zaman kesiminizi güzel yapınız. Hayvan kesecek olan, bıçağını iyice bilesin ve keseceği hayvanı rahatlatsın" (Müslim, Sayd, 57; Ebu Davud, Edahi, 11). Kesileceği zaman hayvan yere yıkılmamalı, ona yumuşak ve şefkatle davranılmalı. Çekerek sürüklememeli, hayvanı kıbleye çevirmeli, kesme işini seri yapmalıdır.

Süddi'ye göre bu ayet Veda Haccı'nda, Arafat'ta inmiştir. İbn-i Abbas'a göre bu ayetle son hükümler inmiş ancak başka ayetler inmeye devam etmiştir. **"Bugün inkâra sapanlar, sizin dininizden** (dininizi yıkmaktan) **umut kesmişlerdir; artık onlardan korkmayın benden korkun."** İslami tebliğin tamamlanması açısından bakıldığında, indiği tarih itibariyle o günkü müşriklerin Müslümanları geriletmeleri, tekrar puta tapıcılığa, cahiliye dönemine geri çevirmelerine imkân kalmamıştı, dolayısıyla umutları kesilmiş, şirk de akşam güneşi gibi batıp gitmişti: "Şeytan, Müslümanların kendisine kulluk etmelerinden ümidini kesmiştir. Fakat onları birbirlerine düşürmeye, aralarını açmaya çalışacaktır." (Müslim, Münafikun, 65; Tirmizi,Birr, 25).

"**Bugün size dininizi kemâle erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâm'ı seçip-beğendim**". **Maturidi**, bunun dinin açığa çıkması, zuhur etmesi manasında olabileceğini söyler, çünkü daha önce bu yoktu. Aktardığı bir başka görüşe göre, dinin tamamlanması, Müslümanların düşmanlarından güvence içinde olması ve artık eskiye, inkâra dönülmeyeceği anlamına da gelir. Çünkü Araplar "mülküm tamama erdi dediklerinde, düşmanım helak oldu" manasını anlarlar.

Kurtubi'nin **Süyuti**'den yaptığı nakle göre, Hz. Ömer, bu ayetin indiği günü ve yeri iyi bildiğini söylemiştir. Ayet Arafe'de Cuma günü inmiştir. Okuduğu zaman Hz. Ömer'in ağladığını gören Hz. Peygamber (s.a.v) "Niçin ağlıyorsun?" diye sorduğunda "Dinimiz bakımından hep bir artış içinde bulunuyorduk. Din kemale erdiğine göre, kemal bulmuş bir şey varsa mutlaka eksilmeye başlar" cevabını vermiştir. Hz. Peygamber "Doğru söyledin" buyurmuştur. Burada Hz. Ömer, kemale eren dinin kendisinin eksilmeye başlayacağını değil, inişi devam eden dini hükümlerin her seferinde muhataplarını yani Müslümanlarını kemale erdirdiğini, vahyin kesilmesiyle artık kendilerinin kemallerinin son bulacağını anlatmak istemiştir. Bu önemli bir noktadır.

Ayet, hem tarih boyunca süren dini tebliğin, hem tedricen inen İslami hükümlerin tamamlandığını, kemale erdirildiğini bildirmektedir. Bundan sonra peygamber gelmeyeceği gibi, din tebliğ eden de olmayacaktır. Şu veya bu isim altında din tesis etmek isteyenler, kendilerine peygamber (Nebi-Resûl) misyonu yükleyenler, Allah adına konuştuğunu, vahiy aldığını iddia edenler kaale alınamazlar. Bunlar sadece yalancı (Kezzab) hükmündedirler. Çünkü zincirin son halkası tamamlanmış, Nübüvvetin mührü vurulmuştur. Tarih boyunca inen vahiyler içinde en mütekâmil ve elbette "ahsen din" son vahiydir, buna uymak gerekir (39/Zümer, 55).

İnsanların kendileri için yol haritası olarak seçebilecekleri tek din İslam dinidir. Rivayete göre Peygamber Efendimiz (s.a.v), bu ayetin inişinden 81 gün sonra bu dünyadan irtihal etmiştir.

"Dinin tamamlanması, kemale erdirilmesi" din konusunda son sözün söylenmiş, noktanın konulmuş olmasıdır: "Rabbinin sözü, doğruluk ve adalet bakımından tamamlanmıştır. Onun sözlerini değiştirebilecek (kimse) yoktur." (6/En'am, 115). Söz söylenmiş, mesaj tamamlanmış, inanç (akaid/akide) formüle edilmiş; Hakikat'le ilgili son bilgiler gelmiştir. İnsan hakikate ulaşmak, varlığının, yaratılış amacının anlamını öğrenmek istiyorsa Son Vahiy'e başvuracak, hem dünyada hem ahirette sahici huzur ve mutluluğu elde etmek istiyorsa, Son Elçi'nin öğrettiği ve tebliğ ettiği çerçevede yani İlahi Hükümlere göre düzenlemeler yapıp yaşayacaktır.

Diğer dinlerle İslam arasında yapılacak bir mukayese bize "kemale erdirilmiş din"in şu özelliklere sahip olması gerektiği anlaşılmaktadır:

1) Kamil bir dinin kapsamlı bir varlık görüşüne, başka bir ifadeyle bütüncül bir âlem tasavvuruna sahip olması,

2) Beşeriyetin yaşadığı tarihte derin izleri içinde barındırması, vahiy ve Nübüvvet geleneğini devam ettirmesi, böylelikle tarihsel sürekliliğe sahip olması,

3) Hayatın anlamı ve amacına ilişkin tatminkâr açıklamalar getirmesi, insana entelektüel ufuklar açması,

4) İnsan fıtratına, temel, asli ihtiyaçlarına cevaplar verebilecek hükümler taşıması,

5) Dünya ve ahiret mutluluğunun tahakkuku ve elde edilmesini sağlayan bütüncül bir yol haritası sunması.

İslam dini, Kur'an ve Peygamber'in Sünnetini esas alan İslam bilginlerinin tasnif ettiği üzere, insan ve toplum hayatının bütüncül kavranması, gerekli düzenlemelerin yapılıp hayatın Allah'ın rızasına ve iradesine uygun biçimde yaşanması amacıyla "itikat", "ibadet", "muamelat" ve "ukubat"a dayanmaktadır. Bu alanlardaki konuları ve sorunların çözümünü birbiriyle ilişkili ve uyumlu kılmakta, başka bir ifadeyle hayatı birbirine zıt şubelere bölmeden tevhid etmektedir. Kamil bir din hayatı parçalara ayırıp her bir parçayı diğerlerine göre özerkleştirmez ve insanın bölünmüşlüğüne, hayatın şizofrenleşmesine yol açmaz, tam aksine varlık görüşünün esasında vurgulandığı gibi birliği (Tevhid) esas alır. İnsanı da inançları, düşünceleri ve yaşama biçimiyle bu üst, birleştirici ve bütünleştirici ilkeye yani Tevhid'e bağlar.

Bunun yanında İslam dini, hem ana kaynakları yani asıl, hem bu asıldan sonuç ve hüküm çıkarma yolu demek olan usule sahiptir. Asıl ile usul bir arada dinin anlaşılması, yol göstermesi ve Allah'ın rızasına uygun bir hayatın, ahlak, adalet, barış ve özgürlük ortamının tesisi; ebedi kurtuluş ve mutluluğun tahsili için fonksiyon görmektedir. Söz konusu özellikler sadece İslam dininde toplanmış bulunmaktadır. Bu yüzden Allah katında ancak İslam dini, kâmil manada dindir. Allah katında İslam'dan başka bir din geçerli, makbul ve muteber değildir. (Ayrıca bkz. Âl-i İmran, 19 ve 83-85; 48/Fetih, 2. ayetlerin tefsiri).

Bu çerçeveden baktığımızda hem Müslümanlar hem beşeriyet üzerinde akan nimet tamamlanmış bulunmaktadır. "Nimetin tamamlanması" "dinin kemale erdirmesi" manasındadır. Din kemale erdi:

a) İslam şeriatı tamamlandı; İslam beş esas üzerine kurulmuştur. Kelime-i şehadet, namaz, oruç, zekat ve Allah'ın evini ziyaret etmek/Hac. Bu ayet Hac mevsiminde ve Arefe'de inmişse, Hac dinin kemale ermesini sağlayan meşakkatli bir ibadettir. Böylece başka rükün kalmamış demektir, Müslümanlar Allah'ın izniyle son rüknü de hayatlarında yaşayabilecek nimete kavuştular.

b) Nübüvvet mührü vuruldu, vahiy sona erdi. Bundan böyle insan, vahyin aydınlığında aklını ve vicdanını, fitri ve beşeri yüksek melekelerini kullanarak hayatını Allah'ın iradesine göre kuracak; yeryüzünde yüksek ahlaki bir hayatı, hakiki özgürlüğü ve adaleti tesis edip varlığıyla isim ve sıfatlara ayna olacak-

tır. Diğer bütün dinler, kemallerine ulaşmak istiyorlarsa, İslam'da toplanacaklardır. Çünkü İslamiyet, sadece bir din değil, ed-Din'dir yani ilk insandan bu yana gelen bütün sahih dini tebliğlerin özeti, ifadesi ve son formudur. Başka dinden olanlar Müslüman olduklarında, kemal merdiveninde üst basamaklara çıkar, kemal yolunda ilerlerler. Bu yüzden "Allah katında din İslam'dır" (3/Âl-i İmran, 19) ve şanı yüce Allah **"Size din olarak İslâm'ı seçip-beğendim"** buyurmaktadır. İslam dinini Müslümanlara seçip beğenen Yüce Allah, kullarının inkâra sapmalarından razı olmaz (39/Zümer, 7).

Kim 'şiddetli bir açlıkta kaçınılmaz bir ihtiyaçla karşı karşıya kalırsa' -günaha eğilim göstermeksizin- (haram saydıklarımızdan yetecek kadar yiyebilir.) **Çünkü Allah bağışlayandır, esirgeyendir.** Yaratılışın amacı Allah'a kulluktur. Bunun için hayatın devam etmesi lazım. Yeme içme, beslenme bu amaca matuftur. Yani yemek için yaşamayız, yaşamak için yeriz. Bundan sonraki iki ayette de görüleceği üzere Allah bizlere temiz şeyleri (tayyibat) helal kıldı. Bu ayette sayılanlar ise yenmemesi gereken şeylerdir. Ancak, zorluğa düşülecek olursa, şiddetli açlık ve buna bağlı ölüm tehlikesi baş gösterirse haddi aşmamak üzere yenebilir. (Bkz. 2/Bakara, 173; 6/En'am, 119). Buna dayanılarak *"Zaruretler haram şeyleri mübah kılar"* hükmü konmuştur. Allah, zaruret halinde bu izni vermiştir, çünkü esirgeyen ve bağışlayandır.

يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَآ أُحِلَّ لَهُمْ ۖ قُلْ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ ۙ وَمَا عَلَّمْتُم مِّنَ الْجَوَارِحِ
مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللَّهُ ۖ فَكُلُوا مِمَّآ أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَاذْكُرُوا
اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ ۖ وَاتَّقُوا اللَّهَ ۚ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٤﴾

4. Sana, kendilerine neyin helâl kılındığını sorarlar. De ki: "Bütün temiz şeyler size helâl kılındı." Allah'ın size öğrettiği gibi öğretip yetiştirdiğiniz avcı hayvanlarının yakalayıverdiklerinden de -üzerine Allah'ın adını anarak- yiyin. Allah'tan korkup-sakının. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir.

Önceki ayette yenmesi yasak olan hayvan etleri sayılmıştı. Bu ayette hangi şeylerin yenebileceği belirtilmektedir. **Eşyada aslolan ibahe** olduğundan bunlar tek tek sayılmaz. Çünkü sayıları binlerle ifade edilebilir. Kur'an-ı Kerim, genel bir prensip olarak yenebilecek olanların **"tayyibat"** yani temiz ve lezzetli, insanın hoşlanarak yiyebileceği şeyler olduğunu belirtir. Tayyibat'ın zıttı ise haram, tiksindirici ve çirkin manasında **"habisat"**tır. Yüce Allah, yeryüzünde olanların tümünü insanlar için yaratmıştır (2/Bakara, 29 ve 168). Bu durum-

da Kur'an ve Sünnet'te açıkça yasaklanmayan şeyler, eğer fıtraten insana temiz geliyorsa, beden sağlığına zarar vermiyorsa ve içi de çekiyorsa yani lezzetli bulup hoşlanabiliyorsa yiyebilir.

Av sırasında kullanılan bazı hayvanların (cevarih) –mesela köpek– yakalayıp getirdikleri av hayvanları yenebilir. Yakalayıp da kendilerinin yediği av hayvanının eti yenmez, çünkü bunları kendileri için yakalamışlardır (Buhari, Zebaih, 2; Müslim, Sayd, 4). Eti yenecek av hayvanının "üzerine Allah'ın adının anılması" şarttır. Bu, ava 'Bismillah' çekerek başlanmasını gerektirir. Hanefilere göre besmele çekilmeden hayvanın yakalayıp getirdiği av hayvanının eti yenmez: "Köpeğini ava saldığın zaman besmele oku. Yakaladığı ava, onu öldürmeden yetişirsen besmele okuyarak kes. (Bkz. Fatiha sûresi, Besmele ve 27/Neml, 30). Eğer köpeğin onu öldürmüş de yememiş olduğu halde yetişirsen, etini ye. Çünkü o avı senin için tutmuştur. Yok, eğer köpek, avladığı şeyden yemiş halde bulursan, ondan yeme. Çünkü o avı kendisi için tutmuştur" (Müslim, Sayd, 1-3).

Avla ilgili hükümleri fıkıh kitaplarında ayrıntılı biçimde bulmak mümkündür. Yeme içme ve av hayvanları konularında titizlik göstermek icap eder, çünkü Allah'tan sakınıp korkmanın gereklerinden biri budur. İnsan uyarıldığı hiçbir konuda umursamaz davranmamalı, çünkü Allah hesabı çabuk görür.

اَلْيَوْمَ اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ اُوْتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ
وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ
اُوْتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ اِذَا اٰتَيْتُمُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ
مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي اَخْدَانٍ وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْاِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ
وَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٥﴾

5. **Bugün size temiz olan şeyler helâl kılındı.** (Kendilerine) **Kitap verilenlerin yemeği size helâl, sizin de yemeğiniz onlara helâldir. Mü'minlerden özgür ve iffetli kadınlar ile sizden önce** (kendilerine) **kitap verilenlerden özgür ve iffetli kadınlar da, namuslu, fuhuşta bulunmayan ve gizlice dostlar edinmemişler olarak –onlara ücretlerini** (mihrlerini) **ödediğiniz takdirde– size** (helâl kılındı.) **Kim imânı tanımayıp küfre saparsa, elbette onun yaptığı boşa çıkmıştır. O âhirette hüsrana uğrayanlardandır.**

3. ayette "bugün itibariyle" "dinin kemale erdiği ve nimetin tamamlandığı" belirtiliyordu. Bu ayette yine "bugün itibariyle" mü'minlere yiyecekler ve evli-

likler konusunda nelerin helal kılındığı belirtiliyor. "**Bugün**"den kasıt "ayetin indiği", Hz. Peygamber'in Nübüvvet görevini tamamladığı tarihsel kesittir.

Öncelikle açıklığa kavuşturulması gereken bir husus, "**Kendilerine kitap verilenler**"in kim olduğu konusudur. Sualimiz şudur: "Kitap ehli" değil de "kendilerine kitap verilenler" ifadesinden hareketle, başlangıçta bir peygamber tebliğini ve şeriatını öğreten bir kitaba dayanarak oluşturulan ancak zaman içinde asıl kaynağından uzaklaşan ve böylelikle ilahi menşeine yabancılaşan başka din ve din mensupları da, mesela Mecusiler, bazı Hint ve Uzak Doğu dinleri veya dünyanın başka bölgelerinde rastlanan başka büyük gelenekler bu kapsama girer mi? **Rene Guenon** (Abdülvahid Yahya) ve onun çizgisindeki düşünürler, söz konusu Büyük Geleneklerin ilahi menşe'li olduğunu öne sürmektedirler. Bu kadim inanç ve geleneksel kültürlerin temel kodları ele alındığında, bazı yönleriyle Tevrat, İncil ve Kur'an'ın öğretileriyle örtüşme içinde oldukları görülür.

Bu anlamlı bir iddiadır ve kapsamlı araştırmalar yapmayı gerektirir. Böyle olmakla beraber aşağıda ele alacağımız ruhsatların (kestiklerinin yenmesi ve kadınlarıyla evlilik) Yahudiler ve Hıristiyanlar dışındaki din ve inanç mensupları için söz konusu edilmesi uzak bir ihtimal olarak görünmektedir. En azından şimdilik ve elimizdeki bilgi malzemesi çerçevesinde bu böyledir. Sebebi ise, her ne kadar bu dinlerin öğretilerinde peygamber tebliğinin etkisi, hikmet geleneğinin belli belirsiz izleri tespit edilse bile, mevcut halleriyle gündelik hayatı düzenleyen hükümler, İslam Şeriatı ile örtüşen kurallar ya somut olarak belirgin değildir veya hemen hemen hiçbir etkiye sahip bulunmamaktadır. Hem bu inanç sistemlerinin ve geleneklerin, hangi aşkın/müteal güç adına hareket ettikleri, bunun Allah'a bir gönderme olup olmadığı da belirsizdir. Yahudilikte bir Allah inancı ve devam eden bir şeriat vardır; Hıristiyanlar da üçleme öğretisine inansalar da, sonuç itibariyle Bir'i üç ayrı uknuma ayırmakta, sonra üçü Bir'e irca edebilmektedirler. Kur'an-ı Kerim, Yahudi ve Hıristiyanları sistemli bir biçimde kendi dinlerinin asıllarına, saf özlerine dönüşe çağırmaktadır. Diğer din ve inançlarda ne belirgin bir Tanrı ve vahiy öğretisi vardır ne de İslam Şeriatı ile örtüşme halinde olan kurallar. Varsa da geniş yorum, tevil ve tefsiri gerektiren semboller düzeyinde olup ancak bir dolayım çerçevesinde söz konusu olabilmektedir. Bu açıdan, Kur'an, bariz bir şekilde Yahudileri ve Hıristiyanları ayrı bir kategori içine alıp "kitap ehli" olarak isimlendirmekte, diğer din ve geleneklerden ayırmaktadır.

Müslümanlar, fetihlerle Mecusi, Sabii ve diğer Asya dinleriyle karşılaşınca bu din mensuplarını genel olarak kitap ehli statüsü içinde mütalaa etme yo-

lunu seçtiler. Ancak onların kestiklerini yemeyi ve onların kadınlarıyla evlenmeyi yasakladılar. İmam Malik'in aktardığı bir hadiste şöyle buyurulmaktadır: "Kadınlarıyla nikâhlanmaksızın ve kestiklerini yemeksizin Mecusilere kitap ehline davrandığınız gibi davranın" (Muvatta, Zekât, 23). Bu hadis, Mecusiler dışında Budistler, Brahmanistler, Konfüçyanistler, Şintoistler ve diğer inanç topluluklarıyla nasıl bir ilişki kurulacağı yönünde yol göstericidir.

Genel bir ifadeyle helal kılınanlar "**tayyibat**" olarak nitelendiriliyor. Tayyibat, meşru, temiz, hoş, güzel ve lezzetli şey demektir. Karşıtı da "**habisat**"tır. Nur, 24. ayette aynı niteleme evlilikler için yapılmakta ve temiz erkek ve kadınlar ile habis erkek ve kadınların bir araya geldiklerinden söz edilmektedir. Bu bir bakıma her kuş kendi cinsinden kuşlarla uçar kabilinden bir durum tespiti, bir gerçeğin ifade edilmesidir.

"**Tayyibat**" olması kaydıyla her türlü yiyecek veya yemek helaldir. "**Taam**", yiyecek/yemek demektir. Her ne kadar eski Araplar, "taam"dan buğdayı anlıyor idilerse de (İbn-i Münzir, Lisanü'l-Arap), bunun tahıl veya hububat cinsinden yemekle sınırlandırılması doğru değildir. Bitki, sebze, et ve et cinsinden yemekleri de içine alır.

Bu açıdan kitap ehli Yahudi ve Hristiyanların et, ot ve hububat cinsinden yemekleri helaldir. Kestikleri hayvanların eti yenir. Ancak 3. ayette zikri geçip açıkça yasaklanmış bulunan kan, domuz eti, leş, usule uygun kesilmemiş hayvan eti, alkollü içki haramdır; bunları kitap ehlinin yemesi-içmesi hiçbir şeyi değiştirmez. **Menar Tefsiri'nin sahiplerine göre** esasında Müslümanlara yasaklanan belli başlı şeyler kitap ehline de yasaklanmıştır ancak onlar bu yasakların bir kısmına riayet etmiyorlar. Hıristiyanların alkollü içki içip domuz eti yemesi gibi Aynı şekilde Müslümanların da yemekleri onlara helaldir, başka bir ifadeyle Müslümanlar, Yahudi ve Hıristiyanlara helal olan her şeyi yedirebilir, ikramda bulunabilirler. Budist vb. kitap ehli olmayan gruplar eğer Mecusilere kıyasla sadece kadınlarıyla evlenilmeyecek ve kestikleri hayvanların etleri yenilmeyip diğer işlemlerde kitap ehli gibi muamele görecekse, bu durumda onların yetiştirdiği sebze, meyve ve hububatın yenmesinde herhangi bir sakınca yoktur.

Kitap ehliyle olan beşeri ilişki sadece yeme-içme ilişkisinden ibaret değildir. Onlarla evlilik de mümkündür. Ancak ayet açık bir biçimde sadece onların kadınlarıyla evliliklere izin vermekte, bunu da onlardan evlenilecek kadınların "**muhsana**" olma şartına bağlamaktadır. (Bkz. 2/Bakar, 221.) Muhsana kadın, yerine göre evli, özgür ve iffetli kadın anlamlarına gelmektedir (Bkz. 4/Nisa, 24-25). Evli kadın, kocası dolayımında namusu korunma altına alınmıştır. Burada "**iffetli kadın**"a atıf olma ihtimali kuvvetlidir. Bazı müfessirler ve fakihler,

iffetli olup da cariye olan gayrimüslim kadını bundan istisna etmişlerse de, ayetteki ifade umumidir ve yerine göre, Müslüman bir erkek özgür olmayan gayrimüslim bir kadınla evlenebilir.

Yahudi ve Hıristiyan kadınlarla evliliğe verilen cevaz (bkz. 2/Bakara, 221. ayetin açıklaması), bir arada yaşayan Müslümanlarla gayrimüslimlerin ayrı gettolarda yaşamalarının, kendi içlerine, bölge veya coğrafi mıntıkalarına kapanmalarının arzu edilmediğini göstermektedir. Hem ticari alış verişler olacak, hem medeni hayat iç içe olacaktır. İslam'ın tarihte gayrimüslim toplulukları belli gettoların içine hapsettiği -ke getto Avrupa'da görülen bir uygulama olup özellikle Yahudilere karşı yüzyıllar boyu sürmüştür-, "ataerkil ve hiyerarşik cemaatler"e ayırıp toplumsal grupları yalıttığı iddiası doğru değildir. "Fıkhu's Sünne"nin sahibi **Seyyid Sabık**'a (II, 102) göre Müslümanlarla gayrimüslimlerin ilişkilerinde engelleri kaldırmak ve yakınlaşmayı temin maksadıyla, din ayrılığına rağmen kitap ehli kadınlarla evlenmek mübah kılınmıştır. Deneysel olarak biliyoruz ki evlenme bağının oluşturduğu muaşerat ve yakınlaşma hayli kuvvetlidir. (Müşrik ve kitap ehli erkek ve kadınlarla evlilikler için bkz. Bakara, 221. ayetin açıklaması).

Ortak hayat, ortak çabalarla yürütülür. Her bir grup diğerini belli ölçülerde etkileyecektir. Kur'an-ı Kerim, bu etkinin "ma'ruf"un yaygınlaşması; iyi, güzel, doğru ve hak olanın öne çıkarılması çerçevesinde olması gerektiğini söyler ki, İslam'ın ana vurgusu "Ma'ruf'un emredilmesi, münkerin yasaklanmasıdır." Şu halde ticaret, evlilik, güzel komşuluk, ortak iyi ve ortak çıkarlarda işbirliği, daha güzel bir dünya için diyalog Müslümanların önem verdiği sosyal barış, istikrar ve tebliğ ortamının tesisi için gereklidir. Gayrimüslim kadınlarla evlilik İslam'ın tarihteki yayılmasının ana unsurlarından biri olmuştur.

Evlilikte Kur'an'ın aradığı ana kriter kadının "**muhsana**" vasfıdır. İster Müslüman ister Yahudi veya Hıristiyan olsun, muhsana kadın iffetli olup, gizli dost edinmeyen, metres olmayan, gayrimeşru ilişkisi de bulunmayan ve bu pozisyondaki bir ilişkiyi kabul etmeyen kadındır. Bu, Kur'an'ın hassasiyetle üzerinde durduğu bir hususdur (4/Nisa, 25).

Razi, ayette geçen "**Sifah**"ın herkesçe bilinen açıktan zina; "**Ahdan**" gizli zina, dost ve metreslik olduğunu söyler. Her iki durum da muhsana sıfatına aykırıdır. Aslında "sifah" kelimesinin semantiğinde, boşuna akıtılan meni amaçsız cinsel birleşme anlamları da var ki, bu evliliğin ve evliliği mümkün kılan cinsel birleşmenin üreme amaçlı olduğunu gösterir. Kuşkusuz her cinsel birleşme ile üreme amaçlanmaz, çocuk doğar veya doğmaz ama bilinmesi gereken husus şu ki, cinsel birleşme ve bu sayede elde edilen büyük mutluluk üre-

menin ve nikâhla tesis edilmiş aile birliğinin devam ettirilmesinin ödülüdür. Her önüne çıkanla yatan, zina ve fuhuş yapan erkek ve kadın "sifah"la insan tohumu olabilecek sperm ve yumurtalarını boşu boşuna akıtıp duran, cinselliği asıl, meşru anlam ve amacından çıkaran suçlu-günahkârlardır. Bu çerçevedeki günah ilişkiler gezegen üzerinde neslin devamına hizmet etmez, aksine türümüzün sonunu getirir. Bu durumda Kur'an'ın tasvip etmeyip "sifah" diye nitelendirdiği cinsel beraberlikler neslin üremesini ve aile birliğinin devamını hedeflemeyen, nikâhsız cinsel birleşmelerdir.

Ayet, Kitap ehlinden kadınlarla da evlilik yapılacaksa, onlara "**mihrlerinin verilmesi**"ni emretmektedir. Bu da, İslamiyet'in kadının mihrine ne kadar büyük önem verdiğini gösteriyor. **Razi**, "Mihrini vermemeye niyetlenerek bir kadınla evlenen kimse, sanki zina etmiş olur" der.

Bazı bilginler, "Yahudilerin Üzeyir'i, Hıristiyanların İsa'yı Allah'ın oğlu" (9/Tevbe, 30) saymalarından dolayı "müşrik" olduklarını öne sürüp kitap ehlinin kadınlarıyla evlenilmeyeceğini öne sürüyorlar. **Bursevi**, "Cumhur'un kitap ehlinden olan kadınlarla -müşrik olsalar bile- evliliğin caiz olduğunu kabul ettikleri"ni söyler. Bu yani kitap ehlinden kadınların müşrik sayılmaları hükmü çok ikna edici görünmemektedir. Zira eldeki bu temel bilgiyle beraber, umumi bir ifadeyle onların yiyeceklerinin yenebileceği söylenmektedir. Ayet "Üzerinde Allah'ın adı anılmamış olan şeylerden yemeyiniz" (6/En'am, 121) demektedir. Yahudilerin Üzeyir, Hıristiyanların da İsa adına hayvan kestikleri veya teslise inandıkları (5/Maide, 73) bilindiği halde buna izin verilmişse, kitap ehli başka bir kategoride ele alınmış demektir (Bkz. 2/Bakara, 105; 22/Hac, 17; Beyyine, 1). Ata, "Mesih adına dese dahi Hıristiyan'ın kestiğini ye" der. Hatta **Kurtubi**'nin aktardığı bir bilgiye göre, El Kasım b. Muhaymere şöyle demiştir: "Hıristiyan bir kimse Sercis -bir kilise ismi- adına dahi hayvan kesecek olsa onun kestiği yenir." Şu sorulabilir: Üzeyir veya İsa adına hayvan kesen Yahudi ve Hıristiyanlar "müşrik" olmuyor ve kestikleri hayvanların eti yeniyor da, "Muhsana ehlikitap kadınlar" niçin müşrik olsun? Kaldı ki Kur'an'ın indiği sosyal ortamda kitap ehlinin elindeki kitapların tahrif edildiğini bizzat Kur'an bildirmektedir. Buna rağmen "müşrik olanları hariç" deyip istisna yapmadan kadınlarıyla evlenileceğini ve kestikleri hayvan etlerinin yenileceğine ilişkin hüküm koyması bu konudaki tereddütleri gidermeye yetmektedir. İslam bilginleri kitap ehlinden kadınlarıyla evliliğin mübah olduğu hususunda icma etmişlerdir, bu şartsız olarak caizdir.

Kaynaklar, Hz. Ömer'in bu tür evliliklere pek hayırhah bakmadığını kaydeder. Hatta Yahudi bir kadınla evlenen Huzeyfa'yı bu kadından ayırmak istedi.

Huzeyfa'nın "Bu evlilik haram mı?" diye sorması üzerine Halife şunu demiştir: "Korkarım Müslümanlar sana uyar ve güzellikleri dolayısıyla zimmi kadınları tercih ederler. Bunda Müslüman kadınlar için fitne vardır." Başka bir rivayette Huzeyfa "İstiyorsan boşayayım" deyince, Halife "Boşanması helal olanın nikâhlanması da helaldir" demiştir. Bu da gösteriyor ki, Hz. Ömer, bu tür nikâhları din/fıkhi açıdan gayrı meşru görüyor değildi. Onun sosyo-konjonktürel bir gerekçeden hareket ettiği anlaşılıyor. Amacı, hükmün kendisini iptal etmek değil, yol açabileceği sonuçların önüne geçmektir. Bu, aslında her dönemde söz konusu olabilecek bir durumdur. Tabii ki, bir eğilim olarak Müslüman kadınların ihmal edilip gayrimüslim kadınlara yönelinmesi büyük sakıncalara yol açabilir. Bu türden evliliklerin yaygınlaşması Müslüman kız ve kadınların mağduriyetlerine sebebiyet verebilir. İçlerinden bir kısmı evlenebilmek için gerektiğinde yasak olmasına rağmen gayrimüslim erkeklerle evlenmeye kalkışabilir, nitekim Amerika'da ve Avrupa'da yaşayan Müslüman kadınların bu türden evlilikler yaptıkları bilinmektedir. Keskin bir gözlemci olarak Hz. Ömer'in koyduğu rezerv, hükmün kendisiyle (liaynihi) ilgili olmayıp, başka toplumsal maslahat ve kaygılar (ligayrihi) dolayısıyladır.

Yemekleri ve kestikleri hayvanların eti yenen kitap ehlinin kuşkusuz kadınlarıyla da evlenmek mümkündür. Nitekim bazı sahabenin kitap ehli kadınlarıyla evlendiği sabittir. Bu konuda oluşmuş teamüller de vardır. **Muhammed Hamidullah**, Yahudi veya Hıristiyan bir kadınla evlenen Müslüman bir erkeğin, eşini kendi inançları ve ibadetlerinde özgür bırakacağını, içki içmek istese dahi ona karışmayacağını söyler (Aziz Kur'an, Maide, 5. ayetin açıklaması).

60/Mümtehine, 10. ayetten bu yönde bir sonuç çıkarılabilirse de, ayet Mekke'den hicret eden kadınlarla ve dolayısıyla müşriklerle olan düzenlemeyle ilgilidir– kitap ehlinden erkeklerle evlenilmeyeceğine dair açık bir ayet yoktur. Ancak bu ayetin dolaylı olarak böyle bir yasağı getirdiğini söylemek mümkündür. Çünkü ayet, Müslümanların kitap ehlinin yemeklerinden yiyebileceklerini ve kendilerinin onlara yemek yedirebileceklerini söylemekte, evliliğe gelince sadece onların iffetli kadınlarıyla evlenebileceklerini belirtmektedir. Yemekte karşılıklı yeme-yedirme söz konusu iken, evlilikte tek taraflı bir ilişki vardır, o da onların iffetli kadınlarıyla evlilik izniyle sınırlıdır. Müslüman kadınların kitap ehlinden erkeklerle evlenmesini içermez.

Pekiyi, bu ayetten istihraç edilecek hüküm dışında, Müslüman kadınların kitap ehlinden erkeklerle evliliğini yasaklayan hükmün kaynağı nedir? Razi'nin kaynağını belirtmeden aktardığı bir hadis göre Hz. Peygamber da şöyle buyurmuştur: "Biz kitap ehlinin kadınlarıyla evlenebiliriz ama onlar bizim ka-

dınlarımızla evlenemezler." **Muhammed Ali Es Sabuni**, "Ahkâm Tefsiri"nde Hz. Ömer'in de "Müslüman bir erkek Hıristiyan bir kadınla evlenebilir ama hiçbir zaman Hıristiyan bir erkek Müslüman bir kadınla evlenemez" dediğini kaydetmektedir. İbnü'ş-Şeyh el Havaşi "Ne tür bir kâfir olursa olsun, onunla mü'min bir kadını nikâhlamak asla helal değildir" demektedir.

"Kim imânı tanımayıp küfre saparsa, elbette onun yaptığı boşa çıkmıştır. O âhirette hüsrana uğrayanlardandır." "İmanın tanınmayıp küfre sapılması" dikkate değer bir ifadedir. Buradan anlaşılıyor ki, inkâr edilen bir imanın ve bu imanın bir varlığı var. O halde burada inkâr edilen imanın kendisi değil, salih amellerin kaynağı olan inançlar bütünüdür. Başka bir ifadeyle yapılması, yerine getirilmesi gerektiğine inanılan bütün ibadet ve salih amel türünden yükümlülükler yerine getirilmediğinde imanın inkârı kapsamına girerler. **İmam Ca'fer es Sadık**'a göre, "Kişinin İslam'dan çıkması için yeterli olan basit şey, hakka aykırı bildiği bir görüşü belirtmesi ve bu görüşünde diretmesidir. İmanı inkâr eden kimse Allah'ın emrettiği şekilde davranmayan ve ona razı olmayan kimsedir." (Bkz. 2/Bakara, 217).

Başka bir açıdan müşriklerin dostlukları, sevgi ve duygusal bağları içine alan velayetleri, onlarla iç içe yaşama alışkanlığı da aynı kapsama girer. İmanın gerekleri yerine getirilmediği zaman imanın inkârı durumu ortaya çıkar ve bu amellerin boşa çıkmasına yol açar. (Bkz. 7/A'raf, 147; 18/Kehf, 103-105). Ayet çerçevesinde düşünüldüğünde, kişi, kitap ehlinin yemeğini yese ve kadınlarıyla evlense de, ilişkisini belli bir sınırı aşmayacak çerçevede tutmak zorundadır. Sözgelimi, eşini sever ama onun inançlarını kendi dindaşı olan bir insana tercih edemez. Aynı şekilde kitap ehlinden kadınların Müslüman kadınlardan daha iyi olduğunu öne sürerek, Müslüman kadınların şahsında İslam'ın izzetini ve şerefini küçük düşüremez.

Müslüman erkeklerin, iffetli (muhsana) olmaları şartıyla Tevrat'a kesin inanan Yahudi kadınlar ve İncil'e kesin inanan Hıristiyan kadınlarla evlenebileceklerinde ihtilaf yoktur. Hanefi hukukçuların, ehlikitap tanımını yaparken, "Yahudilerin Tevrat'a, Hıristiyanların İncil'e inanmaları şartı"yla yetinmeleri önemlidir. Tanımı fazlasıyla daraltmak, mesela Efendimiz (s.a.v)'in gelişinden önceki Yahudi ve Hıristiyanları kitap ehlinden sayıp sonrakileri bu tanımın dışında tutmak Kur'an ve Sünnet'in genel tanımına ve tarihsel uygulamaya aykırıdır. Üzeyir'i ve Mesih'i "Tanrı'nın oğlu" kabul eden kitap ehlinin kestikleri hayvanın eti yenebilir diyenlerin, "muhsana" olan Yahudi ve Hıristiyan kadınlarıyla evlenilemez diyenlerin daha ikna edici deliller getirmeleri beklenir. Evlilikte veya kestikleri hayvanın eti yenmesinde aranan şart, kitap ehli insanla-

rın kendi dinlerine ve kitaplarına inanmalarıdır. Bunun anlamı, kendi dininin kitabına, hükümlerine hiçbir şekilde inanmayanlar, -beyan edilen veya bilinen mensubiyetleri Yahudi ve Hıristiyan olsa bile- kitap ehlinden sayılmazlar; çünkü bu bazı Müslümanların dinleriyle olan ilişkilerinde gözlendiği üzere nominal bir mensubiyettir. Kişi bir dine mensupsa, dinini ciddiye almalıdır.

Bu kaydı düştükten sonra, cevabını arayacağımız soru şudur: Müslüman kadınların Yahudi ve Hıristiyan erkeklerle evlenebilecekleri konusunu nasıl ele almak gerekir? Biz, ayette açık bir delalet yoksa bile, dolaylı bir delalet olduğunu ve İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren bu tür evliliklerin kesin olarak yasaklandığını gördük. Peki, bugün için bu hükmün değeri nedir?

Bugüne kadar, Müslümanlığı seçmesi ve hatta ismini değiştirip sünnet olması kaydıyla çok sayıda gayrimüslim erkek Müslüman kadınla evlenmiştir. Bunda da kimse sakınca görmemiştir. Ancak yeni durumda, erkeğin dinini değiştirmesi şartı aranmadan koca olarak kabul edilmektedir. Giderek bu tür evliliklerin sayısında artış gözlenmektedir.

Bazı çağdaş müfessirler, Müslüman kadınların gayrimüslim erkeklerle evlilik yasağına yeniden bakılması gerektiğini öne sürmektedirler. Buna gösterdikleri iki gerekçe var: Biri, bu hükmün "tarihsel" olduğu, diğeri fiili durumda çok sayıda Müslüman kadının özellikle Avrupa ve Amerika'da gayrimüslim erkeklerle süren evlilikleri. Bu konuyu ele alan **Süleyman Ateş**, açıkça bu tür evliliklere cevaz vermese de, "hiç kimse bu evliliklerin gayrimeşru olduğunu söyleyemez" demektedir.

Diğer bazıları ise, yabancı ülkelerde genellikle Müslüman erkeklerin gayrimüslim kadınlarla evlendiklerini, buna karşı Müslüman kadınların evlenecek erkek bulamayıp evde kaldıklarını, bu yüzden eğer isterlerse Yahudi veya Hıristiyan erkeklerle evlenebileceklerini öne sürmektedirler.

Belki öncelikle göz önüne alınması gereken nokta, bu tür evlilikleri yapan kadınların hangi dini bilinç seviyesinde oldukları, gayrimüslim bir erkekle evlenmeye karar verirken mensup olduğu İslam dini hakkında ne kadar doğru ve sağlıklı bilgiye sahip olduğu ve elbette dinini gündelik hayatında hangi düzeylerde ciddiye alıp almadığı konularıdır.

Önce bir gözlemde bulunmakta fayda var: Deneysel olarak şu söylenebilir ki, devam eden evliliklerle mukayese edildiğinde, devam etmeyip trajik bir biçimde sonuçlanan evliliklerin sayısı daha fazladır. Belli bir süreden sonra kadın ile erkek arasında inanç farkı ortaya çıkmakta, bu da önceden öngörülmemiş anlaşmazlıklara yol açmaktadır. Çocukların din eğitimi ise başlı başına bir sorundur ve genellikle bu ya ciddi bir anlaşmazlık konusu olarak sürer, ba-

zen boşanmalara kadar gider ya da birinin kesin hâkimiyet kurması, diğerinin iddiasından vazgeçmesiyle sonuçlanır. Müslüman annenin çocuklarını kendi dinine göre eğitip Müslüman yetiştirdiği çok az rastlanan bir olaydır.

Demek ki gayrimüslimlerle olan evliliklerde inanç farkı, inancın/dinin temel teşkil ettiği yaşama ve oturma biçimleri arasında çıkan tezat ile çocukların dini kimlikleri ve eğitimleri dikkatlice düşünülmesi gereken üç önemli hususdur.

Kuşkusuz bu söylenenler birer gerçektir. Ortada ciddi bir sorun olduğu doğrudur. Ancak, bu tür evliliklerin ne tümüyle "meşru" olduğu sonucunu doğurur ne de uzun uzadıya konu ele alınıp analiz edilmeden kolayca "cevaz" verilebileceğine delil teşkil eder.

Önce bu hükmün "tarihsel" yönüne bakalım: Yeni teşekkül eden bir din doğal olarak korumacı davranır. Adımlarını ihtiyatlı atar. Hz. Ömer (r.a)'in konjonktürel olarak öne çıkardığı kaygıların bir anlamı vardı. Arap yarımadasının tümüyle İslam'a katılmasından sonra, süren fetihler kitap ehli insanların meskûn olduğu bölgelerdi. Sahabeler buralarda Hıristiyan kadınlarla, Rum, Ermeni, Balkan ve Kafkas güzelleriyle karşılaştılar. Halife, Müslüman kadınların ihmal edilmesinden endişe etti. Bu çerçevedeki tarihsel bir ortamda –erkeklerin kitap ehlinden kadınlarla evliliğine hayırhah bakılmazken– Müslüman kadınların gayrimüslim erkeklerle evlenmesine izin verilmeyeceği açıktır.

Fakat mesele bundan ibaret değildi. Diğer yönü tarihsel olmanın ötesinde evrensel bazı durumlarla ilgilidir. Şöyle ki:

1) İslamiyet ile Yahudilik ve Hıristiyanlık arasındaki temel yaklaşım farkı evlilikte belirleyicidir. Her şeyden önce İslamiyet kişiye din ve vicdan özgürlüğünü tanıyor, kimseyi kendi inancından döndürmeye çalışmıyor. Müslüman bir koca, karısının inancına müdahale etmez, etmemelidir. Nikâh akdine kadar ona İslamiyet'i tebliğ eder ve Müslüman olmasını arzu ettiğini belirtir. Ancak nikâh akdinden sonra bunu her Allah'ın günü artık yapmaz, çünkü mademki nikâh akdine göre kadın kendi dininde kalmayı tercih etmiştir, demek ki bu onun seçimidir ve en azından bu seçimini sürdürmekte kararlı olduğunu göstermektedir. Zaman zaman ve yeri gelince ona İslam'ın doğrularını anlatır, gösterir; ama hiçbir zaman nikâhtan sonra karısını kendi inancından dolayı rencide edemez, onu üzecek davranışlarda bulunamaz; sözgelimi inancıyla alay edemez.

2) Bir Müslüman koca, Yahudi veya Hıristiyan eşinin inandığı kitaba ve peygambere saygısızlıkta bulunamaz. "Çünkü Tevrat Allah'ın Hz. Musa'ya, İncil de Hz. İsa'ya vahyettiği kutsal kitaplardır. Hz. Musa ve Hz. İsa büyük (Ulu'l-azm) peygamberlerdendir."

Müslümanlar, Tevrat ve İncil'in değiştirilmiş olduklarına inanırlar ama

menşe'leri ve özleri/muhtevaları itibariyle Allah'ın vahyettiği kitaplar olduklarını kabul ederler. Bu amir bir iman hükmüdür, Amentü'nün 6 umdesinden biridir; buna inanmayan Müslüman olamaz: "Ve de ki: -Allah'ın indirdiği her kitaba inandım" (42/Şura, 15). Bu vahiyleri alan Hz. Musa ve Hz. İsa, Allah'ın övgüyle bahsettiği peygamberlerdir. Bunlar ve diğer İsrailoğulları peygamberleri bizim de peygamberlerimizdir, onlara azami saygıyı göstermekle yükümlüyüz. Onların günah işlemediklerine, aldıkları vahiyleri bütün güçlerini kullanarak tebliğ ettiklerine inanır, asla aralarında ayırım yapmayız (2/Bakara, 285). Kur'an, son vahiydir, kendisinden önceki kitapları teyit eder, dışarıdan karışmış yabancı unsurları ayıklar, beşere ait kısımları tashih eder ve tamamlar. Peygamber Efendimiz (s.a.v), Nübüvvet zincirinin son halkasıdır, o da kendisinden önceki peygamberleri tasdik eder, kardeşleri olduğunu söyler. Hz. Muhammet (s.a.v)'ten sonra Resûl veya Nebi gelmeyecektir. Peygamberlik mührü Peygamberimizle vurulmuş ve bu zincir tamamlanmıştır. Kim peygamber (Resûl veya Nebi) olduğunu iddia ediyorsa ya akıl hastasıdır ya yalancı ve şarlatandır. Bu yüzdendir ki, hiçbir Müslümanın, Tevrat ve İncil'e, Hz. Musa ve Hz. İsa'ya hakaret etmek aklının köşesinden bile geçmez. Onlara hakaret etmesi demek kendi inancına, kutsal değerlerine saygısızlıkta bulunmak demektir. Yani Müslüman bir koca, dininden olmayan eşini peygamberlerini küçük düşürmek suretiyle üzmez, onu mutsuz etmez.

Ancak Müslüman bir kadının gayrimüslim bir erkekle evlenmesi öyle değildir; bu iki din mensubu insanlar, Kur'an'a ve Hz. Muhammed (s.a.v)'e inanmadıkları için Müslüman bir kadını evlilik boyunca taciz edebilir, yerine göre İslamiyet'e, Kur'an'a ve Peygamber'e saygısızca davranıp evliliği cehenneme çevirebilirler.

3) Bir başka husus, Yahudilik anneden geçer ve genelde annenin Yahudi olması şartı aranır. 1965 II Vatikan Konsülü'ne kadar Katolik Kilisesi, çocuğun mutlaka vaftiz edilmesi şartını arardı, son yıllarda bu hüküm gevşetildi. Yeni durumda babanın Hıristiyan olmayan annesine, çocuğunu Hıristiyan değerlerine göre yetiştirmek için çaba harcayacağını peşinen söylemesi gerektiği fikri öne çıktı. Hıristiyanlıkta hala bazı kiliseler çocuğu vaftiz etmek için annesinin kiliseye kayıtlı olması şartını arar. Ortodoks ve Ermeni kiliseleri vaftiz için annenin de babanın da Hıristiyan olması şartını arıyor. Son zamanlara kadar birçok ülkede çocuk vaftiz olmadıkça hukuki bir kişilik kazanamazdı. Hala bu teamülü devam ettiren kiliseler ve mezhepler vardır. Bu, gayrimüslim bir erkekle evli olan Müslüman bir kadının dinini koruyamayacağını gösterir.

4) Kur'an, "Erkeklerin kadınlar üzerinde kavvam oldukları"nı söyler (4/Nisa, 34). Bu maddede üç şık söz konusudur:

a) Kavvam, hem koruyup gözeten, sorumluluk üstlenen, hem de meşru çerçevede inisiyatifi elinde tutan kişidir. Bunun uygun bir çerçevede tutulması herhangi bir soruna, ast-üst ilişkisine yol açmaz, dolayısıyla kadının kişiliğinden fedakârlıklarda bulunmasını gerektirmez. Ama insanlar her zaman uygun dengeyi tutturamıyor, haksızlıkta bulunabiliyor. Kavvam olmayan veya kavvam olması güç olan kadının daha çabuk ve ağır bir biçimde mağduriyete uğraması ihtimal dâhilindedir.

b) Kavvam vasfı, kadında eşine karşı minnet duygusunun uyanmasına yol açar. Oysa İslam nokta-i nazarından iman en büyük payedir ve hiçbir mü'min, mü'min olmayan bir kimseyi kendinden üstün göremez: "Eğer mü'min iseniz, en üstün olan sizlersiniz" (3/Âl-i İmran, 149). Bu, kuşkusuz kişinin gayrimüslime karşı ahde vefa göstermesi, gördüğü yardıma teşekkür etmemesi veya kaba, küstah, saygısız, nankör davranması anlamına gelmiyor. Evlilik ilişkileri zemininde durum farklıdır.

c) Kavvam vasfının bir sonucu da evde riyasetin erkekte olmasını gerektirir. İslam, müm'min bir kadının gayrimüslim bir erkeğin yönetimi altına girmesine iyi gözle bakmaz. İslam'ın, mü'minlere layık gördüğü izzet/üstünlük dolayısıyla Müslüman kadının gayrimüslim erkeğin hükmü, etkisi ve bedeni altında olmasına hoş bakmadığı anlaşılmaktadır.

5) Geleneksel toplumlarda çocuk babaya aittir. İslam hukuku bunu teyit etmiş, çocuğun babasının yatağına ait olması gerektiği hükmünü getirmiştir. Yerleşik örflere göre nesil baba üzerinden geçer. Annenin Müslüman, eşinin gayrimüslim olması, çocuğu üzerindeki etkisinin ve nesep ilişkisinin neredeyse tümüyle kaybolmasına sebep oluyordu.

Modern toplumda bu yönde bir anlayış değişikliği görülmekle beraber, deneysel olarak bunun yol açtığı sonuçlar henüz tam olarak test edilmiş değildir. Çocuğun zaman içinde bütünüyle babaya nispetinin ortadan kalkacağı beklenemez.

6) Yerleşik Arap ve üç bin yıllık Mezopotamya geleneğine göre -ki aslında modern Avrupa ve Amerika hariç dünyanın geri kalan diğer bölgelerinde de cari teamül budur- kadın eve bakar, kocasına yemek yapar, hizmet eder. Erkek evin geçimini üstlenir, kadın eve, kocasına ve çocuklarına bakar. Bu doğal bir iş bölümüdür ve kuşkusuz kadının ev içinde harcadığı emek küçümsenemez.

Bu iş bölümü çerçevesinde, erkek gerektiğinde eşinden içkili sofra hazırlamasını; domuz eti veya şarap karışmış yemek yapmasını, hatta oturup kendisiyle içip yemesini isteyebilir. Bu ise kadının haram bir fiil işlemesine sebeptir. Eğer dininde bir yasak yoksa İslamiyet'te kesin haram olan ters ilişki

isteğinde de bulunabilir ve gerektiğinde eşini buna zorlayabilir. Manevi ve bedeni temizlik gereği, her cinsel birleşmeden sonra yıkanmak (boy abdesti almak) gerekir. Gayrimüslim bir erkeğin böyle bir alışkanlığı yoktur; Müslüman kadın her defasında hükmen cünüp bir erkekle yatmak zorunda kalacaktır.

7) Son olarak kadın güvenliğini sağlama aldıktan sonra, evliliği duygusal yaşar. Kadın, gerçekten seviyorsa erkeğinde yoğunlaşır, kendini yani ruhunu ve bedenini erkeğine sunar. Bu zaman içinde kadının eşinin dininden ciddi anlamda etkiler almasına, eşinin dinini benimsemesine yol açabilir.

Bu saydığımız sebeplerle evlilikleri durumunda gayrimüslim bir erkeğin Müslüman eşini "ateşe çağırdığı" sonucunu çıkardığımızı veya en azından bu yönde ciddi bir tehlikenin söz konusu olduğunu söyleyebiliriz.

Pekiyi, söz konusu sakıncaların tümüyle ortadan kalktığı bir durumda Müslüman kadınların gayrimüslim erkeklerle evlenmesi mümkün mü? Fıkhi açıdan böyle bir soruya cevap bu satırların müellifinin gücünü ve sınırlarını aşar. Ancak dini ve sosyolojik olarak, söz konusu yedi sakıncanın tümüyle ortadan kalktığı bir durum tasavvur etmek neredeyse imkânsızdır.

Hiç kuşkusuz, durum bu merkezde ise, Müslüman kadınları gayrimüslim erkeklerle evlenmeye veya onlara eğilim duyar hale getirmeye itmemek gerekir. Bu da Müslüman erkeklere büyük işlerin düştüğünü gösteriyor. Elbette kendi dinine inanması ve iffetli olması kaydıyla gayrimüslim bir kadınla evlenilebilir. Öyle beşeri durumlar var ki, bu ruhsat kurtarıcıdır. Ve bunun çeşitli faydaları da vardır. Ama Müslüman erkeklerin daha mutlu, güvenli ve huzurlu bir evlilik için Müslüman kadınlara öncelik vermelerinde yarar vardır.

Yüce Allah bunları imanın gerekleri olarak zikreder ve emirlere uyulmasını emreder. Böyle olunca iman küfürle değiştirilmez. Böyle yapanın amelleri boşa çıkmıştır, kendisine herhangi bir yararı yoktur. Dünyada yapıp ettiklerinden dolayı hakikatte mutlu ve huzurlu olmayacağı gibi, ahirette de hüsrana uğrayacaktır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ
إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا
فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ
أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا
بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ
يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٦﴾

6. **Ey imân edenler, namaza kalktığınız zaman yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın, başlarınızı mesh edin ve her iki topuğa kadar ayaklarınızı da** (yıkayın.) **Eğer cünüpseniz temizlenin** (gusül edin); **eğer hasta veya yolculukta iseniz ya da biriniz ayakyolundan** (hacet yerinden) **gelmişse yahut kadınlara dokunmuşsanız da su bulamamışsanız, bu durumda, temiz bir toprakla teyemmüm edin** (hafifçe) **yüzlerinize ve ellerinize ondan sürün. Allah size güçlük çıkarmak istemez ama sizi temizlemek ve üzerinizdeki nimeti tamamlamak ister. Umulur ki şükredersiniz.**

Namazda mü'minin miracı olan secdenin nasıl yüz üzerinde belirgin bir etkisi varsa yani bir mü'mini "alnındaki secdenin izinden tanımak" mümkünse, aynı şekilde abdestin de mü'minin yüzünde bir izi ve belirtisi vardır: "Benim ümmetim kıyamet gününde, alınlarındaki abdest izlerinin beyazlığı ile tanınır" (Ahmet b. Hanbel, Müsned, I, 402).

Abdest, ibadet niyetiyle elleri, yüzü, dirseklere kadar kolları yıkamak, başı meshetmek ve topuklara kadar ayakları temiz suyla yıkamaktır. Namaza bedeni temizlemeyi hedefleyen bir hazırlıktır ancak aynı zamanda manevi bir hazırlığın psikolojik halini de ifade eder. Sanki kişi Allah'ın huzuruna çıkmadan önce görünür ve görünmez kirlerden arınmak üzere temizlenir, üstüne başına bakar. İslam dininde temizlik temel prensiptir, bu çerçevede ölen kişi, defnedilmeden önce gasledilir: "Mü'min diri iken de, ölü iken de pis (necis) olmaz" (Buhari, Gusül, 23-24; Müslim, Hayız, 115).

12. ayette göreceğimiz üzere ilahi dinlerde de olan namaz (bkz. 31/Lokman, 17), İslamiyet'te hicretten 1,5 yıl önce Mi'rac'ta farz kılındı, şimdiki rekât sayısı ve erkânına bağlandı (Buhari, Salat, 1). Namaz öncesi hazırlık olan abdestin farklı şekillerini diğer dinlerde de rastlamak mümkün. İslam'da abdestsiz namaz olmaz, abdestiz namaz hiç kılınmamıştır. "Namazın anahtarı taharettir" (Tirmizi, Taharet, 3).

Abdestin hükümlerini düzenleyen bu ayet Hicretin 6. yılında Beni Mustalik seferi (M. 627) sırasında inmiştir. Daha önce de abdest ve boy abdesti biliniyor ve uygulanıyordu, inişiyle uygulamayı teyit etmiş, suyun bulunmaması durumunda 'teyemmüm' abdestiyle de namaz kılınabileceği hükmünü eklemiştir.

Ayette de belirtildiği üzere abdest yüzün, ellerin ve kolların dirseklere kadar yıkanması, başın bir bölümünün (1/4) suyla mesh edilmesi ve ayakların topuklara kadar yıkanmasından ibaret bir ibadettir. Cünüp olması durumunda boy abdesti almak gerekir: "Su (gusül) ancak (meninin akmasından) dolayı gerekir" (Müslim, Hayız, 80). Boy abdestini almayı gerektiren haller cinsel bir-

leşme, rüyada ihtilam veya bir şekilde meninin akması; hayız ve nifas hali ile cenazeye boy abdesti aldırmaktır.

Sünni mezhep imamları ile Şii imamlar arasında ayakların yıkanması konusunda görüş ayrılığı vardır. İhtilaf "ayaklar (ercül)" kelimesinin okunuşundan ve "başın mesh edilmesi"ni hükme bağlayan "mesh edin" fiilinin atfından kaynaklanmaktadır. "Ercül" kelimesinin son harfi "lam"ı esreli okuyup kelimeyi "başlarınızı mesh edin" cümlesindeki "başlar (rüus)" üzerine atfedenlere göre ayakları -yıkamak değil- meshetmek gerekir. Şii imamlar bu kıraati benimsediklerinden ayakların mesh etmekle yetinileceğine hükmetmişlerdir. Bu durumda ifadenin takdiri şöyle olmaktadır: "Yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın. Başlarınızı ve topuklara kadar ayaklarınızı da mesh edin." İbn-i Abbas, Enes bin Malik ve tabiilerden İkrime, Şa'bi ve Ebu Ca'fer Muhammed bin Ali el Bakır'dan da bu yönde rivayetler nakledilmiştir. Ancak Hz. Peygamber'in abdestte ayaklarını yıkadığına dair sahih rivayetler (Buhari, Vudu, 7; Müslim, Tahare, 3-4) yapılmıştır (Bkz. Elmalılı ve Kur'an Yolu, ilgili ayetin tefsiri.) Anlatılanların dışında abdestin sünnetleri vardır, bu konudaki bilgiler güvenilir ilmihal ve fıkıh kitaplarında bulunabilir.

Yukarıda abdestin maddi kirlerden arınma fiili olmak yanında manevi kir ve günahlardan arınma ibadeti olduğuna değinmiştik. Bu konuda Allah'ın Elçisi (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Müslüman abdest aldığı ve yüzünü yıkadığı zaman, iki gözü ile baktığı her bir günah su ile -veya suyun son damlası ile- birlikte akar gider. Ellerini yıkadığında, elleriyle tuttuğu her bir günah su ile -veya suyun son damlası ile- ellerinden akar gider. Ayaklarını yıkadığında, ayaklarıyla yürüyüp işlediği her bir günah su ile -veya suyun son damlası ile- birlikte ayaklarından akar gider. Nihayet bütün günahlarından arınmış olarak çıkar" (Müslim, Tahare, 23; Muvatta, Tahare, 31; Müsned, II, 303). Bir başka hadiste şöyle buyurmuştur: "Abdest yüzün nurunu arttırır." (Buhari, Vudu', 3; Müslim, Taharet, 35).

"**Eğer hasta veya yolculukta iseniz ya da biriniz ayakyolundan** (hacet yerinden) **gelmişse yahut kadınlara dokunmuşsanız da su bulamamışsanız, bu durumda, temiz bir toprakla teyemmüm edin** (hafifçe) **yüzlerinize ve ellerinize ondan sürün.**" Ayetin bu bölümü teyemmüm hükmünü düzenlemektedir. Teyemmüm, abdest niyetiyle temiz toprağın hafifçe yüze ve ellere sürülmesidir. Hastalık, yolculuk, hacet yeri (tuvalet) veya cinsel birleşmeden sonra abdest veya boy abdesti alınması gereken durumlarda ksa su olmasına rağmen kullan lecek imkân ve şartlar yapılır. Suyun belli bir ulunması -en a

talık, düşman korkusu vb. durumlarda teyemmüm yapılır. (Daha geniş bilgi için bkz. Nisa, 43. ayetin açıklaması.)

"Allah size güçlük çıkarmak istemez ama sizi temizlemek ve üzerinizdeki nimeti tamamlamak ister. Umulur ki şükredersiniz." Yüce Allah kullarına güçlük dilemez (2/Bakara, 185 ve 286), muradı kullarını temizlemesi ve üzerlerindeki nimetini tamamlamasıdır. Bu sayede kulların şükredeceği umulur.

وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَمِيثَاقَهُ الَّذِي وَاثَقَكُمْ بِهٖٓ إِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَاتَّقُوا اللّٰهَ إِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٧﴾

7. Allah'ın üzerinizdeki nimetini ve: "İşittik ve itaat ettik" dediğinizde sizi, kendisiyle bağladığı sözünü (misakını) **anın. Allah'tan korkup-sakının. Şüphesiz Allah, sinelerin özünde olanı bilendir.**

Yüce Allah "nimet" ve "misak" bir arada zikretmektedir. İnsanın Allah'la misak yapması ve kendi toplumsal ihtiyaçlarını karşılamak üzere başka insanlarla sözleşmeler ve anlaşmalar imzalamaya ehil kılınması, Yüce Allah'ın bir nimeti olarak bu imkân ve melekenin kendisine bahşedilmesi sayesindedir. Hayvanlar, güdüleriyle hareket eder, irade sahibi varlıklar değildirler, kodlanmış bilgilerle yaşar ve gerektiğinde birbirlerini parçalamaktan kaçınmazlar. İnsanı hayvanlardan, toplumsal hayatı "orman kanunu veya vahşi tabiat"tan ayıran önemli farkı sözleşme yapma fikrine ve imkânına sahip olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında ayette geçen misakı üç seviyede ele alabiliriz:

a) İnsanın ezelde Yüce Allah'la imzaladığı sözleşme/misak (Bkz. 7/A'raf, 172).

b) Ashabın hoşlarına gitsin gitmesin, Allah'ın Resûlü ile ona kesin itaat edeceklerine dair yaptıkları biat. (Bkz. 48/Fetih, 10). Bu tefsir, devlet başkanı ile yapılan "biat"ın son tahlilde, ahid, misak ve akid gibi bir sözleşme olduğuna işaret eder.

Her iki durumda Allah'ın nimetini anmak ve şükretmek lazımdır. Çünkü ilk açıklamayı esas alacak olursak, biz tür olarak ezeldeki misak sayesinde varız, varoluşumuzu sürdürebiliyoruz ve varlık âleminde üstün, şerefli ve ayrıcalıklı bir konuma sahip bulunuyoruz. İkinci açıklamayı esas alacak olursak, eğer sahabe Allah'ın Resûlü (s.a.v)'ne biat edip sözünde sebat göstermeseydi, belki de bugün İslam dininin bize bahşettiği nimetlere sahip olmayabilirdik. Sahabeyi buna muvaffak kılana hamdolsun. Bu bize;

c) Üçüncü bir sözleşme/misak türünü ima eder ki, o da, kendi aramızda imzaladığımız sözleşmelere riayetkâr davranmamız, ahde vefa göstermemiz,

tek taraflı olarak ortaklarımızı mağdur etme hatasına düşmememiz konusudur. Müslüman doğru ve güvenilir (es-sadık ve el-emin) kişidir. Söz verdi mi yerine getirir, bir sözleşmenin altına imza etti mi şartlarına riayet eder. Çünkü ezelde Rabbi'ne söz vermiş, O'nunla misak imzalamış, Hz. Peygamber'e arka çıkıp ona itaat eden sahabeleri örnek almıştır. Nitekim bu sûrenin ilk ayeti "ahidlerinizi yerine getirin" emriyle başlamaktadır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾ وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿٩﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿١٠﴾

8. Ey imân edenler, adil şahitler olarak, Allah için, hakkı ayakta tutun. Bir topluluğa olan kininiz, sizi adaletten alıkoymasın. Adalet yapın. O, takvâya daha yakındır. Allah'tan korkup-sakının. Şüphesiz Allah, yapmakta olduklarınızdan haberi olandır.

9. Allah, imân edenlere ve salih amellerde bulunanlara va'd etmiştir, onlar için bir bağışlanma ve büyük bir ecir vardır.

10. İnkâr edenler ve âyetlerimizi yalanlayanlar ise, onlar da, alevli ateşin halkıdırlar.

Bu konu Nisa sûresinde (4/135) ele alınmıştı. Yüce Allah ahdini yerine getirmiş, bize sayısız nimetler bahşetmiş bulunmaktadır. İnsan da sözünü yerine getirmeli, yeryüzünde tevhid inancını ve adaleti tesis etmek üzere üstüne düşen görevleri yerine getirmelidir.

Müslümanın yeryüzündeki hayatının anlamı tevhid inancını hayata geçirmek, her tutum ve davranışında hak ve adaleti gözetmektir. Varlık âlemindeki düzenin esası olduğu gibi yeryüzündeki düzenin esası da adalettir. Adalet, yerli yerinde her hak sahibinin hakkını elde etmesi anlamına gelir. Bu durumda, mü'minler kendi aralarında sürdürdükleri toplumsal ilişkilerde –ailede, komşulukta, akrabalıkta, ticarette, iktisadi ve idari/politik hayatın tanziminde vs.– daima haklara saygı göstermeli, başkalarının hukukunu ihlal edici tutum ve davranışlardan kaçınmalıdırlar. Bunu da "Allah için" yapmalıdırlar. Adalet barış, huzur ve ahlaki kemalin güvencesidir. (Bkz. 4/Nisa, 58; 7/A'raf, 15; 16/Nahl, 90).

Kin ve düşmanlığa yol açan sebeplerin başında herhangi bir konuda ortaya çıkan anlaşmazlık, anlaşmazlığın ayrışma ve kutuplaşmaya, sonunda çatışmaya dönüşmesidir. Bu "olan"dır, "olması gereken" konulmuş hükümlere, vaz'edilmiş kurallara göre anlaşmazlığın giderilmesidir. Hükümler doğru ve yerinde uygulandığında adalet tesis edilir. O zaman da kimsenin hatırı kalmaz, parmak kesilse de Şeriat (hukuk) kestiğinden acımaz. Hükümler çiğnenir, sınırlar aşılır da keyfi, intikamcı ve kolektif cezalandırmalara başlanırsa vicdanlar yaralanır, husumete yeni husumetler eklenir. Mesela biri sizin bir yakınınızı öldürmüşse, onun suçsuz bir yakınını öldürmek büyük adaletsizliktir. Suçlar bireyseldir; kimse bir başkasının suçundan dolayı cezalandırılamaz. Bir topluluğa mensup kişi veya kişiler suç işlemişlerse, onları adil mahkemeler yargılamalıdır. Topluluğun tamamını cezalandırmaya kalkışmak, her üyesini takibat altına almak, sevenlerini, üyelerini kamu görevlerinden mahrum etmek, toplumsal hayattan arındırmaya tabi tutmak, malını mülkünü (kuruluşlarını, okullarını, ticarethanelerini, medyasını) müsadere etmeyi hedefleyen planlar yapmak "kin saiki"yle yapılan büyük adaletsizliktir. Suçlar ve cezalar bireysel olduğundan, kolektif ceza, toplu infaz hak ve hakkaniyetin sınırlarını ihlal etmek anlamını taşır.

Kurtubi önemli bir noktaya dikkat çeker: İnkârcı da olsa kimseye adaletsiz davranamayız. Nitekim ayetin bazı Müslümanların "Gayrimüslimler madem bize düşmanlık gösterip zarar vermek istiyor, bu durumda biz de neyi yapabilirsek yapalım" şeklinde bir düşünceye kapılmaları üzerine indiğine dair rivayetler vardır. Ayet bu kuralsız, orantısız cezalandırma şekline mani oluyor. Hasımlarınız size zarar veriyor diye, siz onlara ölçüsüz ceza veremezsiniz. Düşmanla savaşılır, gerektiğinde savaş hukuku içinde öldürülür de. Ama bu, normal zamanlarda ona adaletsiz davranılmasının gerekçesi olamaz. "Normal zaman", savaş dışı her zamandır. Savaşta dahi olsa düşmana "**müsle**" yapılmaz yani işkence gayesiyle azaları kesilmez. İnkârcılar veya düşmanlarımız bizim kadınlarımıza ve çocuklarımıza olmadık zulümleri yapmış, bizi derin acılara boğmuş olsalar dahi, biz onların kadınlarına ve çocuklarına aynı muameleyi reva görmeyiz. Yiyecek ve içeceğini engelleyerek düşmanı açlığa mahkûm edemeyiz. Hele çoluk çocuklarını toptan, sivillerini imha etmeye kalkışamayız. Böyle yapacak olsak, "**Bir topluluğa olan kininiz, sizi adaletten alıkoymasın**" hükmünü tanımamış oluruz.

Adaletli davranmak "**takvâya daha yakındır**". İslam nokta-i nazarından takva en üstün değer, bir kulu Allah katında makbul ve hoşnut kılacak en yüksek mertebedir (49/Hucurat, 13). Adalet ve hakkaniyetle davranıldığında insanın takva mertebesine yaklaşması daha kolay olur. Adalet ve adaletli

davranmak sadece hukuki ihtilaflarda söz konusu değildir, tabii ki iki hasım arasında hüküm verirken adaletli davranmak esastır (5/Maide, 42). Bunun yanında doğru söylemek (6/En'am, 152) ve bu ayette işaret edildiği üzere doğru şahitlik; ölçüyü ve tartıyı doğru tutmak da adalettir. **İzmirli İsmail Hakkı**, bunların "zahiri adalet" olduğunu, bir de "batıni/iç adalet" olduğunu söyler: "İnsanda nefis muhasebesi, kalbi kötülüklerden temizleme ve saf hale getirme batıni adaleti tecelli ettirir. Şer'i hükümlere riayet etmek, Allah'ın takdirine rıza göstermek, güzel ahlaki huylarla bezenmek de bu cümledendir."

Kısaca adalet söz konusu olduğunda her halükarda "Allah'tan korkup-sakınmak" lazım gelir. Hiçbir zaman adaletli olanla olmayan bir değildir (16/Nahl, 76). "Allah, yaptıklarımızdan haberdardır. Adaletle, hakkaniyetle davrandıkları takdirde Allah, imân edenlere ve salih amellerde bulunanlara bağışlanma ve büyük ecir vaad etmiştir. Öylesine bir ecir ve ödül ki, gerçek mahiyetlerini ve olağanüstü güzelliklerini kimse bilemez (32/Secde, 17). Aksine hareket eden inkârcılar ve Allah'ın hükümlerini, indirdiklerini yalanlayanları alevi kavurucu cehennem ateşi beklemektedir.

يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ هَمَّ قَوْمٌ أَنْ يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ ۖ وَاتَّقُوا اللَّهَ ۚ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾

11. Ey imân edenler, Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın; hani bir topluluk, size ellerini uzatmaya yeltenmişti de, (Allah), onların ellerini sizlerden geri püskürtmüştü. Allah'tan korkup-sakının. Mü'minler yalnızca Allah'a tevekkül etmelidirler.

Ayetin Hudeybiye ile Hayber arasında cereyan eden olaylar üzerine indiği belirtilir. Hudeybiye'de bir Kureyş müfrezesi Müslümanlar üzerine ani bir baskın düzenlemek ister. Başka rivayetlere göre, Hudeybiye'ye girilmek üzereyken Gatafan ve Esed kabileleri Medine'ye saldırmayı planlar. **İbn-i Aşur**, söz konusu rivayetleri inandırıcı bulmayıp, asıl sebebin Ahzab sûresinde anlatılan (33/9) Hendek savaşı olduğunu söyler. Hicretin 5. yılında Mekkeliler, yanlarına başka Arap kabilelerini de alarak Medine'ye saldırmak istediler. Hz. Peygamber (s.a.v), Salman-ı Farisi (r.a.)'nin önerisi üzerine görünecek şekilde hendekler kazdırdı, böylece Medine bir ay süreyle savunuldu. Bu sırada şiddetli yağmurlar yağdı, büyük fırtınalar koptu, sonunda Mekkeliler, koalisyona katılan kabilelerle kuşatmayı kaldırıp çekilmek zorunda kaldılar.

Önceki ayetlerle bağlantısını düşündüğümüzde, eğer Müslümanlar adaleti hedef alıp "Allah için hakkı ayakta tutan bir ümmet" olma başarısını gösterecek olurlarsa, her zaman düşman saldırılarıyla karşı karşıya kalacak olsalar dahi, Allah onların zararlarını üstlerinden çekecektir. Çünkü yeryüzünde süren savaş değerler arası savaştır. Kimilerinin gayesi maddi güç, haksız iktidar, yağma ve sömürüyle elde edilmiş servet ve askeri tahakkümdür; kimilerinin özgürlük, adalet, hakkaniyet ve insan haysiyetine saygıyı esas alan bir yeryüzü düzeninin tesis edilmesidir. Elbette Müslümanlar Allah'ın kendilerine bağışladığı nimetin tam bilincinde olup şükürlerini eksik etmedikleri ve verdikleri söze (misaka) bağlı kaldıkları takdirde, söz konusu değerler savaşında yüksek ahlaki idealler, adalet, hukuk ve özgürlük uğruna verdikleri mücadelede Allah'ın yardımına ve korumasına mazhar olacaklardır. Bu konuda hiçbir şekilde taviz vermemeli, doğruluktan ve hakkaniyetten sapmamalıdırlar; tam aksine daima Allah'tan korkup sakınmalıdırlar. Vekil olarak Allah yeter.

وَلَقَدْ اَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ بَنِيٓ اِسْرَٰٓءِيلَ ۖ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا ۖ
وَقَالَ اللّٰهُ اِنِّي مَعَكُمْ ۖ لَئِنْ اَقَمْتُمُ الصَّلٰوةَ وَاٰتَيْتُمُ الزَّكٰوةَ وَاٰمَنْتُمْ بِرُسُلِي
وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَاَقْرَضْتُمُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا لَاُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّاٰتِكُمْ
وَلَاُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ ۚ فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذٰلِكَ مِنْكُمْ
فَقَدْ ضَلَّ سَوَٓاءَ السَّبِيلِ ﴿١٢﴾

12. And olsun, Allah İsrailoğullarından kesin söz (misak) **almıştı. Onlardan on iki güvenilir-gözetleyici göndermiştik. Ve Allah onlara: "Gerçekten ben sizinle birlikteyim. Eğer namazı kılar, zekâtı verir, elçilerime inanır, onları savunup-desteklerseniz ve Allah'a güzel bir borç verirseniz, şüphesiz sizin kötülüklerinizi örter ve sizi gerçekten, altından ırmaklar akan cennetlere sokarım. Bundan sonra sizden kim inkâr ederse, cidden dümdüz bir yoldan sapmıştır."**

Yukarıda anlatmaya çalıştığımız gibi misaka, verilen sözlere, altına imza atılan sözleşmelere sadakat önemlidir. Geçmişte İsrailoğullarından da söz alınmıştı. Yüce Allah, kasem ederek "İsrailoğullarından kesin söz (misak) aldığını" belirtmektedir.

"Nakib" başında olduğu toplumun işlerini iyi bilen, durumlarından haberdar olan ve liderlik vasfına sahip kimse demektir. Nakib ve nukb dağdaki yol için kullanılır. Buradan gelen nakib kelimesi, kavminin işlerini çok iyi bilen kişiyi ifade eder.

"Arif"le benzerliği varsa bile, liderlik ve temsil kabiliyeti dolayısıyla farklıdır. Mevki ve itibar yönünden nakib ariften üstündür. Arif ve nakib de meşru konumlardır. Hz. Peygamber (s.a.v) Havazinlilere "Arifleriniz, işlerinizi bize getirip bildirinceye kadar geri dönün" (Buhari, Itk, 83; Ebu Davud Cihad, 121) buyurmuştu.

İsrailoğulları bir arada yaşayacaklardı, barış kuracaklardı ve Allah'ın hükümlerine isyan etmeden hayatlarını sürdüreceklerdi. İşlerinin yürümesi için de 12 nakib seçilmişti. Bu aynı zamanda İsrailoğullarının sıbt/esbat esasına göre 12 ayrı kabileye ayrılmalarını da ifade ediyordu, Hz. Musa'nın denetiminde 12 ayrı kabile ayrılmış oldu. Tevrat'ta nakiblerin hayli kalabalık kabilelere liderlik yaptıkları anlatılır (Sayılar, 1: 4-16).

İsrailoğulları Allah'a verdikleri sözü tutacak olsalardı, Allah onları destekleyecek, onlarla birlikte olacaktı. Böylece "İsrail" sözcüğünde ki anlam (Tanrı ile beraber yürüyen kul) tahakkuk edecekti. Yapacakları şey basitti: Namazı kılacak yani Allah'a dua edip ibadet edecek, bunu aksatmayacaklardır. Burada sözü geçen "salat", hem günün belli vakitlerinde ibadet niyetiyle yapılan düzenli hareketler, hem dini ve peygamberin desteklenmesi, tebliğin arkasında durulması şeklinde anlaşılabilir (Bkz. 33/Ahza, 43; 20/Taha, 14; 29/Ankebut, 45). Bundan başka yoksulları gözetecek, zenginlik ve servet tutkusuna kapılmayacak (zekât verecek), peygamberlerin tebliğlerine olumlu cevap verecek, onlara isyan etmeyecek, öldürmeye kalkışmayacak, aksine onları destekleyip davalarını yüceltecek (tazarru, bkz. 7/A'raf, 156; 48/Fetih,9); kendi aralarında veya başkalarına borç verdiklerinde (karzıhasen) faiz işlemlerine başvurmayacak, sömürü yapmayacak, paraya ve dünyevi çıkarlara tamah etmeyeceklerdi (2/Bakara, 245). Böyle davrandıkları takdirde Allah günahlarını bağışlayacak ve onlara ödül olarak cennet hayatını verecekti. Bu söze, vaade ve tebliğe rağmen yoldan çıkanlar artık sapkın sayılacaktı.

فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً ۖ يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ
عَنْ مَوَاضِعِهِ ۙ وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ ۚ وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَىٰ خَائِنَةٍ مِنْهُمْ
إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ ۖ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ ۚ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٣﴾

13. Sözleşmelerini bozmaları nedeniyle, onları lânetledik ve kalplerini kaskatı kıldık. Onlar, kelimeleri konuldukları yerlerden saptırırlar. (Sık sık) **Kendilerine hatırlatılan şeyden** (yararlanıp) **pay almayı unuttular. İçlerinden birazı dışında, onlardan sürekli ihanet görür durursun. Yine de onları affet, aldırış etme. Şüphesiz Allah, iyilik yapanları sever.**

Ancak İsrailoğulları sözlerinde durmadılar, ahidlerini bozdular, isyan etmeye devam ettiler. Gelip de son vahyi onlara tebliğ ettiğinde Son Peygamber (s.a.v)'i tasdik etmediler. Ahdi bozmaları dolayısıyla lanete uğradılar, günah ve isyanı sürdürdükçe de kalpleri katılaştı, iç dünyalarını kasvet kapladı.

İsrailoğullarının "lanete uğraması"na müfessirler:

a) Geçmişte bir bölümünün maymuna dönüştürülmesi (Hasan Basri-Mukatil);

b) Cizye vermek zorunda kalmaları (İbn-i Abbas) şeklinde yorumlamışlardır. Bu konuda tarihsel realiteye uygun düşen açıklamayı Ata'nın yaptığını söylemek mümkündür. Ata'ya göre, yaptıklarına bir ceza olarak "Allah'ın rahmetinden ve korumasından çıkarılmaları"dır ki, tarih boyunca yaşadıkları diyaspora hayatı bu çerçevede ele alınabilir.

"Kelimeleri konuldukları yerden saptırmaya" yeltendiler. Bunun üzerinde bir miktar durmakta fayda var:

"**Kelime**" insanın meramını ifade etmek üzere kullandığı sözcüktür; Kur'an-ı Kerim ve daha önceki münzel kitaplarda "Allah'ın vahyettiği söz" demektir. Allah'ın ilmi ezeli ve ebedi olduğu gibi O'nun kelimeleri de ezeli ve ebedi hakikatleri ifade etmek üzere vahyolunmuşlardır. "Allah'ın kelimeleri" tefsir edilebilir ama yerlerinden oynatılamazlar, değiştirilemezler. Kelimeleri yerlerinden etmek, bazen onları şekil olarak koruyup iç ve hakiki anlamlarını çarpıtmakla mümkündür, bu da sahih ve meşru olmayan usullerle tefsir yaparak sağlanır. Bu anlamda kitapların tahrifi sadece Yahudiler için değil, diğer din müntesipleri ve bu arada Müslümanlar için de söz konusudur.

Son İlahi Vahiy olarak Kur'an-ı Kerim, kendisinden önceki kitapların maruz kaldığı en büyük müdahalenin, sadece hükümlerinin değil, kelimelerinin de değiştirilmesi olduğunu söyler. Tevrat'ta, Kur'an-ı Kerim'i doğrulayan örnekler bulmak mümkündür. Yeremya, kendisine karşı çıkan ve öldürülmesi için çalışan Yahudi din bilginlerini "Tanrı'nın sözlerini değiştirmekle" suçlar: "Fakat işte yazıcıların yalancı kalemi yalan düzdü... ve onlar Rabbin sözünü kendilerinden attılar." (Yeremya, VIII, 8.)

Kur'an'ın, Yahudi bilginlerine yönelttiği önemli eleştirilerden biri, onların ilahi vahiy ile anlam düzeyleri tespit edilmiş ve öylece insanlara öğretilmek üzere peygamberler diliyle tebliğ edilmiş kelimelere karşı takındıkları tutuma ilişkin belirginleşmektedir: "Kimi Yahudiler, kelimeleri konuldukları yerlerden saptırırlar." (2/Bakara, 75; ayrıca bkz. Maide, 5/41 ve 4/Nisa, 46).

Ayet, "bütün Yahudiler"den değil "kimi Yahudiler"den bahsetmektedir. Demek ki bazı Yahudi âlimleri işin ciddiyetini ve mahiyetini bildikleri halde kelimeleri değiştiriyorlardı. Bu da iki şekilde oluyordu: ilki anlam düzeyini de-

ğiştirip semantik tahribata uğramasını sağlamak; ikincisi onu kaldırıp yerine bir başka kelime ikamet etmek.

İlk şekille olmak üzere "kelime"nin değiştirilmesi onun "ait olduğu yer"-den yani anlam düzeyinden farklı bir anlam düzeyine çekilmesi ve onunla ilgili bilinegelen anlam çerçevesinin ters yüz edilmesidir. Kelime şekli itibariyle yerinde durabilir, genellikle yerinde durmaktadır da; ama anlam çerçevesi değiştirildiğinde, asıl ait olduğu yerde gördüğü fonksiyonu artık yerine getiremez olur. Bu tür kelime değişikliği yorum, tefsir veya tevile dayanır. Kitabın ruhuna, gözetilen hakiki maksadına aykırı olarak yapılan keyfi, indi veya subjektif yorumlar bu değişikliğin en çok başvurulan yöntemlerinden biridir. (Bkz. Sûrenin 41. ayeti.)

Kuşkusuz kitap yoruma açıktır; Kitap dolayımında ne olduğu araştırılan İlahi maksadı anlamak ve ortaya çıkarmak için Kitabın beşer tarafından okunması, tefsir edilmesi gerekir. Yorum dediğimiz işlem, tefsirdir. Ancak yorum meşru olmalıdır. Yorumun meşruiyeti iyi niyet (ihlas) ve yeterince gayret (cehd) göstermenin dışında, dinin kök-paradigması hükmündeki asl'a ve belli bir usule sadakat, bağlılık göstermekle sağlanır.

Bu açıdan Müslüman bilginler, Kur'an tefsiri, hükümlerin istinbatı veya genel anlamda içtihad yapılması için bir usule sahip olmayı, bir usulü takip etmeyi, kısaca "usul"ü şart koşmuşlardır. Meşru ve uygun bir usul dairesi içinde hareket edildikçe anlama ilişkin suistimallere karşı tedbirler almak mümkün olabilir. Usul bir bakıma anlamın güvenlik çemberidir. Arzularına uygun şeyleri Kur'an'a teyit ettirmek isteyenler, daima önlerinde usulü bir engel olarak görmüşlerdir. Çünkü doğru ve meşru bir usul takip etmek mecburiyetinde kaldıkları sürece, Kitap'tan kolayca keyfi, indi ve İlahi murada, hükmün maksadına aykırı sonuçlar çıkaramazlar. Bu yüzden Kur'an'ı mesela modern taleplere açık ve kendisinden istenen her şeyi veren bir kitap konumuna düşürmek isteyen modernistler/reformistler, en çok hadis kaynaklarını ve geçmişte büyük bilginlerin ihdas edip takip ettikleri usulü yıpratmaya, geçersiz ve kullanışsız yapmaya çalışmışlardır.

Eğer yerleşik, güvenilir ve kullanışlı bir usul yoksa bu durumda yapılacak şey usulsüzlük yanında temel taşları yerinden oynatmak ve her biri kendi anlam çerçevesi içinde bir özelliğe sahip taşı kaldırıp yerine bir başkasını koymak olmaktadır. (Ayrıca bkz. 2/Bakara, 47, 75 ve 4/Nisa, 46. ayetlerin açıklaması).

"(Sık sık) **Kendilerine hatırlatılan şeyden** (yararlanıp) **pay almayı unuttular.**" İbn-i Abbas'a göre, Yahudiler kendilerine Tevrat'ta emredilen hükümleri uygulamamakla nisyana terk ettiler, unuttukça da söz konusu hüküm-

lerden elde etmeleri beklenen faydadan da mahrum kaldılar. İbn-i Abbas'ın bu izahı, önemlidir: Hangi din mensubu olurlarsa olsun, dini hükümleri hayatında uygulamayanlar, umursamayanlar zaman içinde bu hükümleri unutur, böylece hakiki huzur ve mutluluktan, ilahi nimet ve ihsandan kendilerini mahrum bırakır. Müslümanlar da bütün gayret ve faaliyetlerini sadece mücerret iman ve ibadetlerle sınırlandırıp, muamelat ve ukubatı hayatlarında tatbik etmeyecek olurlarsa Yahudilerin uğradıkları akıbete uğrayacak, dinlerini kendi elleriyle sekülerleştireceklerdir.

İsrailoğullarının, "**İçlerinden birazı dışında, onlardan sürekli ihanet görür dursun".** Burada birçok ayette üzerinde önemle durulduğu üzere, ahidlerine riayet etmemeleri, Allah'a verdikleri söze ihanet etmelerini ima eder. Tabii ki hepsi aynı ihanetin içinde değildir, içlerinde az bir kısmı ahdi hatırlar ve şartlarını yerine getirmek için gayret gösterir (4/Nisa, 155).

"**Yine de onları affet, aldırış etme. Şüphesiz Allah, iyilik yapanları sever.**" Durum bu merkezde de olsa, Yüce Allah, Hz. Peygamber (s.a.v)'i İsrailoğullarını kendi haline bırakıp affetmelerini, yapıp ettikleriyle baş başa bırakmasını öğütlemektedir (7/A'raf, 199). İsrailoğulları Allah'ın hukukuna karşı gelerek suç işlemişlerdir; suçlarının ne olduğunu ve cezasını sadece Allah tayin ve takdir eder. Bizim onları yargılama, kendi kriterlerimize göre onlara ceza verme yetkimiz yoktur. Sonuç itibariyle herkes hesabını Allah'a verecektir. Bize düşen, onların tarihte yaşadıkları tecrübeyi dikkatle izlemek ve bundan gerekli dersleri çıkarmaktır. Bugünse hakkaniyet içinde onlarla bir arada yaşamaya bakarız, Tarihteki gibi bizim haklarımızı ihlal edecek taşkınlıklarda bulunacak olurlarsa, elbette haklarımızı savunmak üzere gereken tedbirleri alır, mücadele ederiz. Ancak onlarla bir arada yaşama şartları ve ortamı oluşuyorsa, anlaşmalara riayet ettikleri müddetçe tarihte ve bugün yaptıklarının sonucu onları ilgilendirir. Allah güzellik ve iyilik yapanları sever.

وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَىٰ أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا
بِهِ فَأَغْرَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَسَوْفَ يُنَبِّئُهُمُ اللَّهُ
بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿١٤﴾

14. Ve: "Biz Hıristiyanlarız" diyenlerden kesin söz (misak) **almıştık. Sonunda onlar kendilerine hatırlatılan şeyden** (yararlanıp) **pay almayı unuttular. Böylece biz de, kıyâmete kadar aralarında kin ve düşmanlık saldık. Allah, yapageldikleri şeyi onlara haber verecektir.**

Yahudiler gibi Hıristiyanlardan da alınan söz (misak) kendilerine indirilen kitaba yani İncil'de yer alan hükümlere riayet etmeleriydi. Bu çerçevede Tevrat'a Eski Ahid (Ahd-i Atik), İncillere Yeni Ahid (Ahd-i Cedid) denir. Ancak onlar da Yahudiler gibi, hükümlerin önemli bir bölümünü unuttular.

Yine buradaki unutmanın "kelimeleri yerinden oynatma" ve "hükümleri umursamamak"la ilgili olduğu anlaşılıyor. Tarsuslu Aziz Pavlus'un Hz. İsa'nın öğretisine yaptığı köklü müdahaleden sonra, ana görevi tashih ederek Musa şeriatını devam ettirmek ve tatbik edilmesini sağlamak olan Hz. İsa'nın tebliği şeriatsız bir inanç şekline dönüştürüldü. Dini tebliğ Tanrı sevgisi, bedenlenme, üçleme, Tanrı'nın oğlunu insanların günahlarına karşılık kefaret olarak ölüme terk etmesi gibi esaslara dayandırılınca, Tanrı'yı seven ve kendini kiliseye adayanın kurtuluşa ereceği kanaatine varıldı.

Oysa onlara "Nasara" denilmesinin bir sebebi -Hz. İsa'nın Nasıralı olması bir yana- Havarilerin ve onları takip edenlerin "Allah'ın dinine yardım edecekleri"ne (ona ensar olacaklarına) ilişkin verdikleri söz, yaptıkları ahitti. (Bkz. 3/Âl-i İmran, 52 ve 61/Saf, 14.) Tıpkı onlar da Medineli Ensar gibi, peygamberlerinin ve saf öğretisinin arkasında duracak, tebliğini ve hayatta tatbikini sağlayacaklardı. Bunu yapmadılar, en azından Havarilerden sonra gelenler, Aziz Pavlus'un radikal reformu doğrultusunda hareket ettiler, böylece şeriatı olmayan bir din ortaya çıktı; bu dini tebliğ Anadolu ve Balkanlar üzerinden Avrupa'ya da geçince yerli pagan kültür ve inançlarla iç içe geçti, Grek felsefesinden ve yerli inançlardan derin etkiler aldı.

İsrailoğulları, bu yaptıklarından dolayı lanete uğramışlardı, kalpleri de kasvet kaplamıştı. Hıristiyanlara verilen ceza ise sürekli bir biçimde birbirlerine karşı kin ve düşmanlık içinde yaşamalarıdır. Söz konusu kin ve düşmanlığı:

a) Yahudilerle Hıristiyanlar arasında düşünmek mümkün. Bu doğrudur, çünkü Yahudiler, zorba Roma yönetimiyle işbirliği yaparak Hz. İsa'nın öldürülmesi için ellerinden geleni yaptılar. Hz. İsa'nın çarmıha gerilip öldürüldüğünü düşünen Hıristiyanlara göre Yahudiler "tanrının katili"dirler. Bu aralarında bir düşmanlığın baş göstermesine yol açtı. Sonraki zamanlarda da ellerine fırsat geçtikçe Hıristiyan krallar ve imparatorlar Yahudileri kılıçtan geçirmekten veya 11. yüzyıla kadar gözlendiği üzere gettolara hapsetmekten çekinmediler. En son İkinci Dünya savaşı sırasında yaşanan büyük Nazi soykırımının gerisinde bunun izlerine tespit etmek mümkündür;

b) Hıristiyanlar kendi aralarında çatışacaklar. Bunun ilk dönemlerde Ortodokslarla Katolikler, sonra da Katoliklerle Protestanlar arasında yaşanan büyük din ve mezhep savaşlarında kanlı örnekleri yaşandı. Dini gibi görünmeyen po-

litik, askeri ve ekonomik sebebe dayalı büyük çatışma ve savaşlar da –mesela Birinci ve İkinci Dünya savaşları vs.– bu kapsamda düşünülebilir. (5/Maide, 64).

Kur'an-ı Kerim'in bir türlü "saklı bilgi" mahiyetinde buyurduklarının "kıyamete kadar" süreceği anlaşılmaktadır.

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ ﴿١٥﴾ يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٦﴾

15. Ey Kitap ehli, Kitap'tan gizlemekte olduklarınızın çoğunu size açıklayan ve birçoğundan geçiveren elçimiz geldi. Size Allah'tan bir nur ve apaçık bir Kitap geldi.

16. Allah, rızasına uyanları bununla kurtuluş yollarına ulaştırır ve onları kendi izniyle karanlıklardan nura çıkarır. Onları dosdoğru yola yöneltip-iletir.

Yahudi ve Hıristiyanların kendi dinleri, peygamberleri ve kitaplarıyla olan dramatik ilişkileri anlatıldıktan sonra, onlara yeni bir çağrı yapılmaktadır: İlahi mesaj yenilenmiştir. Son kez olmak üzere peygamber gelmiştir. Gönderilen son elçi, sizin Tevrat'ın ve İncil'in esasında olup din adamlarınız tarafından gizlenen, değiştirilen veya anlamlarında birtakım oynamalar yapılan bilgi, haber ve hükümleri size bildirmektedir. Son vahiy olarak kendisine indirilen Kitap (Kur'an-ı Kerim) Allah'tan bir nurdur. Kitap, içinde bulunduğunuz karanlık dünyayı aydınlatacaktır. Kur'an vahyi ile, kendisi de nur olan Tevrat (5/Maide, 44) arasında mahiyet, kaynak ve gaye farkı yoktur. Kur'an sadece Tevrat ve İncil'i teyit etmekte, dışarıdan içlerine karışmış yabancı unsurları ayıklamakta, saklanmış bilgi ve hükümleri açığa çıkarmakta ve tamamlamaktadır.

Yahudilerin kendi kitaplarında yer alan bir hükmü gizlemeye çalıştıkları, Hz. Peygamber (s.a.v) zamanında yaşanmış bir olayda gündeme gelmişti. Bir zina olayında Yahudiler, kendi yargıçlarına güvenmedikleri için davaya Hz. Peygamber'in bakmasını istemişlerdi. Hz. Peygamber de "Tevrat'ı getirin ve ilgili hükmün yerini gösterin" buyurduğunda, recm kelimesinin üstünü parmaklarıyla kapatmaya çalışmışlardı. Hz. Peygamber (s.a.v), onların bilginlerinden İbn-i Suriya'ya yemin ettirerek hükmün yerini göstermesini istedi.

Son peygamberin vasıfları ve başka hükümler de Kitap ehlinin gizlemeye

çalıştığı konular arasında yer alır. Kur'an-ı Kerim, sadece Tevrat ve İncil'in teyidini yapmakla kalmadı, göz ardı edilmiş, hasıraltına itilmiş hükümlerin de ortaya çıkmasını sağlamıştı. **"Birçoğundan geçiveren"**. Aslında kitap ehlinin gizledikleri başka hükümler de var ancak artık bunları hatırlatmak gerekmez; yüce Allah birçoğunu hatırlatmadığını belirtiyor.

Yahudiler bilginleri eliyle bu tür işlemlere girişirken, Hıristiyanlar, sonunda yeni bir mezhep çıkaracak çok daha kapsamlı ve derinlemesine işlemlerde bulunarak hükümleri gizleme, dinden çıkartma yolunu seçtiler ki, Hıristiyanlıktaki reform hareketi ve bunu takip eden teolojinin esasıyla ilgili mezheplerin ortaya çıkması bir anlamıyla budur.

Herkes çoğu zaman arayışını yanlış yollarda sürdürüyor olsa bile fıtraten hakikate ve doğruluğa ulaşmak ister. Yüce Allah insanlara lütfu ve ihsanıyla bir fırsat daha verdi, Kur'an ve Hz. Peygamber vasıtasıyla doğru yolu gösterdi. Kim iyi niyetle kurtulmak istiyorsa, Kur'an'ın tebliğine sarılır ve kurtulur; "kurtuluş yolları (Sübülü's selam)" buradadır.

Kurtuluşa giden yollar tek değildir, birden fazladır, çoğuldur ama esas (Tevhid, risalet, ahiret, münzel şeriatın ana çerçevesi) aynı ve sabittir. Bu esaslar üzerinde farklı yollar vardır. Bu yollara girenler Allah'ın dilemesi ve izniyle aydınlığa çıkar. Bu temiz niyetle hareket edenleri Allah doğru yola (Sırat-ı müstakim) iletir.

Sübülü's selam birden fazla yol ve yöntemdir ama hepsi ana yola, Sırat-ı müstakime çıkar. Tıpkı yüzlerce ve binlerce irili ufaklı ırmağın büyük bir nehre dökülmesi gibi. Bu, İslam'daki çoğulculuğun esasta ve gayede bir olduğunu göstermektedir.

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ ۗ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا إِنْ أَرَادَ أَنْ يُهْلِكَ الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ۗ وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا ۚ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ ۚ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٧﴾

17. **And olsun, "Şüphesiz, Allah Meryem oğlu Mesih'tir." diyenler küfre düşmüştür. De ki: "O, eğer Meryem oğlu Mesih'i, onun annesini ve yeryüzündekilerin tümünü helâk** (yok) **etmek isterse, Allah'tan** (bunu önlemeye) **kim bir şeye mâlik olabilir? Göklerin, yerin ve bunlar arasındakilerin tümünün mülkü Allah'ındır; dilediğini yaratır. Allah her şeye güç yetirendir.**

Hz. İsa'nın doğumu, Hıristiyanların ona atfettikleri sıfatlar ve bu inancın kritiği daha önce Âl-i İmran, 45. ve Nisa, 171-172. ayetlerin tefsirinde geçmişti. Burada Kitap ehli bağlamında Hıristiyanların ulûhiyet ve üçlemeyle ilgili inançlarına daha mantıksal temelde eleştiriler yöneltilmektedir: Önce Kur'an-ı Kerim, Hz. İsa'yı "tanrı" olarak ilan edenlerin, hakikatte Meryemoğlu İsa'ya yani beşer bir kadından beşer olarak doğmuş bir insana bu niteliği vermekle inkârcı olduklarını kesin ve açık bir dille belirtmektedir. Allah ile yaratıklar arasında mahiyet farkı vardır: Allah yaratandır, her mahlûk (melek, cin, insan, hayvan, bitki, maddi tabiat vs.) yaratılmıştır. Biri diğerinin ontolojik cevherinden olmaz. Ve aralarında güç ve kudret mukayesesi de yapılamaz. Bir beşer olan Hz. İsa, sonuçta yer içer, gezer, hastalanır, üşür, üzülür, sevinirdi. Allah ise bu tür sıfatlardan münezzehtir.

Bir beşer olan Hz. İsa bu dünyanın insanıydı. Maddi cevheri topraktı, kendisine Allah bir suret vermişti, bedeni çeşitli elementlerin ve maddelerin terkibinden ibaretti, diğer insanlardan ayrılan sıfatları vardı ve elbette diğer insanlar gibi de biricikti, kendine özgüydü; ilave sıfatları onun babasız yaratılması ve bir peygamber olarak görevlendirilmesiydi. Yani sonuç itibariyle biyolojik/fizyolojik yönüyle maddi tabiatın bir parçasıydı. Onu, annesini ve yeryüzünde olan her şeyi yüce Allah helak edecek olsa, buna kim engel olabilirdi? Bir beşer kendini sonsuza kadar ölümden koruyamaz, Hz. İsa veya başkası yıkıcı bir deprem, her şeyi önüne katıp götüren bir kasırga, sel felaketi, tsunami, toprak kayması, her şeyi yakıp kül eden yangın, denizde bir fırtınaya yakalanacak olsa, beşerin tabi olduğu kanunlar gereği ölür. Nitekim Hz. İsa da kendini koruyamadı, onu koruyan Allah'tı. Öyle ki, Matta incilindeki kayda göre, ölüm anında "Tanrım Tanrım! Beni niye terk ettin?" (Matta, 27: 45-50) diye serzenişte bulunmuştur ki, tanrısal nitelikleri olan birinin kendini zorbalara karşı koruyamayacak kadar aciz olması düşünülemez. Yok, eğer kader planında İsa'nın insanların günahlarının kefareti olarak ölümü takdir edilmişse, o zaman bu sitemde bulunması düşünülemezdi.

Annesi onu doğurdu, ondan tabii ki yaşça büyüktü, böylelikle –haşa– tanrıdan büyük bir insan çocuk tanrıyı korudu, besledi, büyüttü. Sonraları ona da tanrısal sıfatlar izafe edilmişse de, sonuç itibariyle o da her beşer gibi ömrünü tamamlayıp bu dünyadan ayrıldı. Her varlık ve her beşer için ilahi sünnet hükmünü icra eder. Kıyamet kopacak olsa, varlıkla birlikte o da helak olur. Bu böyledir, çünkü "Göklerin, yerin ve bunlar arasındakilerin tümünün mülkü, hükümranlığı Allah'ındır." Yüce Allah mülkünün kanunlarını kendisi tayin etmiş, varlık âlemine bir süre belirlemiştir.

O "**dilediğini yaratır; her şeye güç yetirendir.**" Göklerin ve yerin sahibi Allah, elbette dilediğini yaratır (42/Şura, 49). Allah, Hz. İsa'yı kendi kudret ve hikmetinin bir ayeti, beşerde somutlaşan bir göstergesi olarak yarattı. Allah dilediği insanı erkek veya kadın yaratır. Ademi annesiz ve babasız yaratmıştır. Hz. İsa'nın da babası yoktu. Hz. İsa, çeşitli mucizeler gösteriyordu; körleri iyileştiriyor, cüzzamlıları ayağa kaldırıp hayata kazandırıyor, ölüleri bile diriltiyordu. Muhtemelen ilk dönem Hıristiyanları Hz. İsa'nın olağanüstü doğumu ve gösterdiği mucizeler dolayısıyla onu tanrılaştırma yanılgısına düştüler. Oysa doğum da, mucizeler de şanı Yüce Allah'ın kudret ve hikmetinin işaretleriydi, mucizelerin hiçbiri Hz. İsa'nın şahsından, kendine ait beşeri güç ve kudretinden kaynaklanıyor değildi. Bu sayede insanlar Hz. İsa'ya bakıp Allah'ın büyüklüğünü hatırlayacak, ilahi hükümleri hayatlarına tatbik edeceklerdi. Bu konu, sûrenin 72-76 arası ayetlerinde başka boyutuyla bir kere daha ele alınacaktır.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارٰى نَحْنُ اَبْنٰٓؤُا اللّٰهِ وَاَحِبَّٓاؤُهٗ قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ
بِذُنُوبِكُمْ بَلْ اَنْتُمْ بَشَرٌ مِمَّنْ خَلَقَ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُ
وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَاِلَيْهِ الْمَصِيرُ ﴿١٨﴾

18. Yahudi ve Hıristiyanlar: "Biz Allah'ın çocuklarıyız ve sevdikleriyiz" dedi. De ki: "Peki ne diye sizi günahlarınızdan dolayı azaplandırıyor? Hayır, siz O'nun yarattığından birer beşersiniz. O, dilediğini bağışlar, dilediğini azaplandırır. Göklerin yerin ve bunların arasındakilerin tümünün mülkü Allah'ındır. Son varış O'nadır."

Yahudi ve Hıristiyanlar, kadim pagan inançların etkisinde "babası ile aynı cevheri paylaşan oğul" (9/Tevbe, 30) inancını türettiler. Bu, Hz. Musa ve Hz. İsa'ya kendini nispet edenlerde, söz konusu peygamberler dolayısıyla "Biz de Tanrı'nın çocuklarıyız" fikrinin uyanmasına kapı araladı. Her iki din müntesiplerinin bu iddiada bulundukları kendi dini kaynaklarında yazılıdır. Tevrat'ta şöyle yazar: "Çünkü sen Allah'ın Rabbe mukaddes bir kavimsin, Allah Rab yeryüzünde olan bütün kavimlerden kendine has bir kavim olmak üzere seni seçti. Rabbin sizi sevmesi ve sizi seçmesi bütün kavimlerden daha çok olduğunuz için değildir" (Tesniye, 7: 6-7). İncil'de de şöyle bir ifade yer almaktadır: "İsa Mesih'in Allah'ı ve babası... bizi evvelden kendisi İsa Mesih aracılığıyla evlatlığa (fils a doptive) oğulluğa takdir etti" (Efesoslulara, 1: 3/6). "Biz Allah'ın çocukları çağıralım diye, baba bize ne çeşit sevgi verdi ve öyleyiz... Ey sevgililer şimdi Allah'ın çocuklarıyız" (I Yuhanna, 3: 1-2).

Bu ve benzer ifadelerden açıkça anlaşılacağı üzere Yahudiler kendilerini "seçilmiş kavim" ilan eder, beşeriyetin efendiliğinin kendilerinin imtiyazları olduklarını düşünürler. Hıristiyanlara göre ise Tanrı zaten "gökteki baba"dır. Hz. İsa'ya nispet edilen nakillerde "Benim ve sizin babanız" ifadeleri yer almaktadır. (Bkz. Matta, 2:15; 5: 9.) Kurtuluşu bu inançta bulanlara baba şefkatli davranacak, onlara herhangi bir ceza vermeyecektir. İncil İsa'nın Oğul olmasından da sık ve çok özel bir anlamda söz eder: Mesela "Sevgili Oğlum budur; O'ndan hoşnudum!" (Matta 3:17). Yine İncillerde İsa da kendisi için "Tanrı'nın Oğlu" der: "Baş kâhin O'na yeniden, "Yüce olanın Oğlu Mesih sen misin?" diye sordu. İsa, "Ben'im" dedi" (Markos 14:61, 62).

Bunun için "Tanrı'yı sevmek" yeterlidir. Hatta "Tanrı'yı sev ve dilediğini yap" denmiştir. Oysa Hz. İsa, ne kendi ulûhiyetini iddia etmiştir ne de birinin veya bir kavmin kendini "tanrıya nispet etmesi"yle kurtulacağını söylemiştir. (Hıristiyan inancındaki "baba" figürü için bkz. 5/Maide, 117. ayetin açıklaması ve 19/Meryem, 34-35.)

Bir baba çocuğunu nasıl seviyorsa, Tanrı da, Yahudileri ve Hıristiyanları öyle sever. Bir kere kişi kendini yüksek bir otoriteye, ilahi bir güce nispet etti mi, şahsını diğerlerinden üstün görmeye başlar. Zannınca doğal olarak bir takım ayrıcalıklara sahip olur, o artık dokunulmazdır, herkes için söz konusu olan hukuki ve ahlaki kurallar kendisi için geçerli olmaz. Nitekim İbn-i Abbas'tan aktarılan bilgilere göre, Hz. Peygamber (s.a.v) Yahudi topluluğunu İslam'a davet edip, onları ilahi hükümlere uymadıkları takdirde azaba uğrayacaklarını söyleyince, ona "Bizi azapla mı korkutuyorsun, (biz başkalarına benzemeyiz) biz Allah'ın çocukları ve sevdikleriyiz" cevabını vermişlerdi. Tarihte ve çağımızda da, bu bilinçaltında yerleşmiş inançtan dolayı, -elbette hepsi değil- zorba ve saldırgan Yahudi ve Hıristiyanların hukuk tanımaz fiillere imza attıkları müşahede edilebilir (Bkz. 9/Tevbe, 30).

Fakat burada Kur'an bir paradoksa işaret ediyor: Çocuklar, babalarının kendilerine gönderdiği elçilerin tebliğlerini tanımıyor, karşı çıkıyor, duruma göre öldürüyorlar. Bu ağır suç ve günahtan dolayı Allah, onları cezalandırıyor, azaplandırıyor.

Hayır, bu tamamen saçma bir düşünce ve iddiadır. Bütün varlık âlemi Allah'ındır. Dilediğini bağışlar, dilediğini azaplandırır. İşlerin nasıl sonuçlanacağını anlamak için beklemek lazım, nihayetinde dönüş O'nadır.

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلَى فَتْرَةٍ مِنَ الرُّسُلِ أَنْ تَقُولُوا مَا جَاءَنَا مِنْ بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ فَقَدْ جَاءَكُمْ بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٩﴾

19. Ey Kitap ehli, elçilerin arası kesildiği dönemde: "Bize müjdeci de, bir uyarıcı da gelmedi" demenize (fırsat kalmasın) **diye size apaçık anlatan elçimiz geldi. Böylece müjdeci de, uyarıcı da gelmiştir artık. Allah her şeye güç yetirendir.**

Ayet, Kitap ehline seslenmektedir. Açık bir ifadeyle denen şu:

İki peygamber arasının kesildiği dönem kapanmış; Hz. Muhammet (s.a.v) Son Elçi olarak gönderilmiştir. "Aranın kapanması", anlamında "fetret dönemi"nin sona ermesi, kendilerine daha önce yani fetret döneminde kitap gelmemiş topluluklara (36/Yasin, 6-7) "Sözün hak olması"nı zaruri kılıp sorumluluklar yüklediği gibi, kitap ehline de "yeni sorumluluklar" yüklemektedir. Şöyle ki:

Geçmişte nasıl Yahudiler Hz. Musa'nın, Hıristiyanlar Hz. İsa'nın tebliğine kulak verip gösterdikleri istikamete yönelmek durumunda idilerse, şimdi her iki din grubu (ehlikitap) ve tebliğin kendilerine ulaştığı herkes, Son Elçi'ye kulak verip gösterdiği istikamete yönelmek durumundadır. Yahudi ve Hıristiyanlar ve kendilerine şimdi tebliğ ulaşanlar (Ümmi Araplar veya 21. yüzyılda bugün bu hakikatle ilk defa karşılaşanlar) Hz. Muhammed (s.a.v)'e kulak vermek zorundadırlar, zira o hem Son Elçi'dir hem de bütün insanlara gönderilmiş bulunmaktadır.

Öncelikle kitap ehlinin bunun daha çok bilincinde olmaları beklenir. Şimdi Son elçi gelmiş bulunmaktadır. Bu çağrıya kolektif hafızaları ve dini hayatları diğerlerine göre yatkın olan Kitap ehline Hz. Peygamber (s.a.v), bir yandan dini ve dini hükümleri açıklamakta, diğer yandan gizlediklerini veya unuttuklarını da gün yüzüne, bilinç seviyesine çıkarmaktadır. Kitap ehlinin tarihi tecrübesi söz konusu beyanın rahatça anlaşılmasına yatkındır. Çünkü geçerli mazeretleri olmadığı halde Yahudiler, Hz. İsa'nın peygamberliğini ve davetini reddettiler. Tarihlerini tekrar etme hatasına düşmeden Son Elçi'yi kabul etmelerigerekir. Hıristiyanlar da, Yahudilerin Hz. İsa'ya karşı aldıkları tutumdan gerekli dersi çıkarıp onların durumuna düşmemelidir. Yahudi ve Hıristiyanların Son Elçi'yi kabul etmeleri, peygamberlerini, dinlerini veya kendilerini inkâr etmeleri değil, inançlarını ve yaşama tarzlarını tashih etmeleri, yenilemeleri, tamamlamaları ve kemal yolunda daha yüksek bir mertebeye yükselmeleridir. Çünkü Son Elçi, kendisinden önceki kitapları ve peygamberleri reddetmiyor, aksine teyit edip İlahi Tebliğ'in son halkası olarak Nübüvvet zincirini tamamlıyor.

Nübüvvet zincirini, başlangıcını, halkaların birbirini izleme şeklini belirleyen, başka bir ifadeyle, önceki peygamberleri ve Son Peygamber'i de gönderen Allah'tır. Tarihte tek bir irade söz sahibi olmuştur. Buna karar veren, peygamberleri seçip gönderen Allah'tan başkası değildir. Hiç kimse, "Allah niçin bu

insan topluluğu içinden peygamber çıkardı?" demeye mezun değildir. Eğer Kitap Ehli, Son Elçi'ye uymayacak olurlarsa, Allah onlara gerekli cevabı vermeye muktedirdir. O'nun her şeye gücü yeter. Bu reddedici tutumları ağır cezayı gerektirir. Ebu'l-Aliye'ye göre "Doğrusu, imânlarından sonra inkâr edenler, sonra inkârlarını arttıranlar; bunların tövbeleri kesinlikle kabul edilmez. İşte bunlar, sapıkların ta kendileridir." (3/Âl-i İmran, 90) ayeti, söz konusu reddedici tutumları dolayısıyla Yahudi ve Hıristiyanlar hakkında inmiştir.

"Fetret" iki şey arasındaki boşluk, ara dönem demektir. Bir anlamı da sükûn yani faaliyetin kesintiye uğraması, bir şeyin hız ve şiddetinin azalmasıdır. Peygamberlik ve vahiy açısından, "fetreti"in üç ayrı durumda söz konusu olacağını düşünmek mümkün:

1) Bir peygamberden sonra yeni bir peygamberin gelmemesi veya vahyin kesilmesi;

2) Nübüvvet zincirinde herhangi bir kopukluk olmamasına rağmen, iki peygamber arası dönem;

3) Daha özelleşmiş tanımıyla, Hz. İsa (a.s.) ile Hz. Muhammet (s.a.v) arasındaki zaman aralığına denir.

Hz. İsa'dan sonra uzun bir zaman peygamber gelmedi. Son Peygamber'e Nübüvvet 610 yılında geldiğine göre bu son fetret döneminin 577 yıl sürdüğünü söyleyebiliriz. **İbn-i Kesir**, bu aranın 600 yıl olduğunu söyler ki, hesapta kameri yıl esas alınmışsa (yaklaşık olarak) doğrudur (580 yıl hesaplayanlar da vardır). Hz. İsa'nın 33 yaşında göğe çekildiği düşünülürse –ki doğumundan itibaren tebliğine başlamış ve yükseltilme (ref') anına kadar kesintisiz görevine devam etmiştir– bunun miladi 577 yıl olması gerekir. Bir hadiste şöyle buyurulur: "İnsanların Meryemoğlu İsa en yakın olanı benim. Çünkü benimle onun arasında başka peygamber yoktur." (Buhari, Enbiya, 48; Müslim, Fezail, 143).

İslam bilginleri fetret döneminde yaşayan veya peygamber tebliğine hiç muhatap olmayanların durumunu tartışmışlardır. İbn-i Teymiye şöyle demiştir: "Allah, resûl göndermedikçe hiç kimseye azap etmez. Ancak azap etmemekle birlikte mü'min ve müslim olmadıkça da hiç kimse cennete giremez. Yani müşrik olan kimse cennete giremez, yine rabbine ibadet konusunda kibirlenen kimse de cennete girmez. Öyle ki dünyada kendisine hüccet ulaşmayan kimse ahirette imtihana tabi tutulur ve cehenneme ancak şeytana tabi olanlar girecektir, günahı olmayan kimseler ise cehenneme girmez. Allah, resûl göndermedikçe hiç kimseye ateşle azap etmez. Küçük çocuk, deli ve fetrette ölen ve resûllerin daveti kendilerine ulaşmayan kimseler ise sahih rivayete göre ahirette imtihan edileceklerdir." (Mecmu'ul-Fetava, XIV, 477.) Said Nursî ise

bugün dünyada yaşayıp İslâmiyeti hakkıyla işitmemiş olan gayrimüslimlerin ehli fetret olup cennete gideceğini söyler. (Kastamonu Lâhikası, s. 69-70, 111; Mektubat, 28. Mektup, 8. mesele, s. 385). En doğrusunu Allah bilir!

Burada sorulmaya değer sual şudur: İslam geldikten yani Son Elçi bütün insanlara tebliğini yaptıktan sonra fetret döneminden söz edilebilir mi? Başka bir ifadeyle "İslam'ın fetreti" olur mu?

İmam Eş'ari ve Cüveyni, diğer dinler gibi İslamiyet'in de fetrete uğrayabileceğini, söylemektedirler. Bu mümkündür. Mesela, hayatının bütünü dağlarda, çöllerde veya orman içlerinde geçen insanlar ömürlerini bir tür fetrette geçiriyor sayılırlar. Dini hayatın zayıflaması, dini bilginin unutulma noktasına geldiği durumlar, ağır siyasi baskıların yaşandığı zamanlar (mesela Ortaasya Müslümanlarının 70 sene ateizmin "resmi ideoloji" kabul edildiği, İlahi dinlere ve İslamiyet'e karşı amansız politikaların izlendiği Sovyet dönemi), ağır önyargıların etkilerini sürdürdüğü kültürel ortamlar, insanın zihnen ve ruhen zayıflatıldığı, kendi varoluşu, yaratılış hikmeti, hayatının anlam ve amacı üzerinde düşünemeyecek hale getirildiği beşeri durumlar birer fetret dönemi sayılır. Bilgi (malumat anlamında enformasyon) ve haber bombardımanına tabi tutulan; eğitim, içi boş televizyon dizileri, magazin ve spor programlarıyla beyni uyuşturulan kitleler ile Din arasında kalın duvarlar örülür. Bunun yanında deneysel olarak görüyoruz ki, İslamiyet'in aleyhinde belli maksatlarla yürütülen propaganda İlahi Tebliğin sıradan insanlara ulaşmasına engel olmaktadır.

Bu "olumsuz beşeri durumlar"a maruz kalmış insanlar, ne Hakikat'in ve Hakikat Bilgisi'nin farkına varırlar ne Sırat-ı Müstakim (Doğru Yol) hakkında sağlıklı bir fikre veya bilince sahip olurlar. Bu gibi durumlarda Müslümanların:

a) Sözü sahih kaynağından (Kur'an'dan) alarak, en güzel, en doğru ve en etkili biçimde tebliğ görevlerini yerine getirmeleri,

b) Kendileri için öğretmen ve yol gösterici olan Hz. Peygamberin Siret ve Sünnetini izleyerek örnek hayatlar ve davranış biçimleri ortaya koymaları,

c) Gücü yetenlerin; her türden insana, çeşitli yerleşim merkezlerine, ulaşılamayan kesimlere ve mümkünse dünyanın en ücra köşelerine kadar gidip tebliğin kendilerine ulaşmadığı insanlarla bire bir görüşmeleri, tanışmaları, diyalog kurmaları ve tebliğ yapmaları gerekir.

Bu çerçevede modern zamanlara özgü "fetret ortamları"nda bilinç, takva ve sorumluluk sahibi Müslümanlara büyük görevler düşüyor; bu görevleri bir "cihad ve mücahede" anlayışı içinde ele almak gerekir. Eğer cihadı, "insan ile İslam arasındaki engellerin ortadan kaldırılması için harcanan çaba" şeklinde tanımlamak mümkünse, modern zamanların fetret ortamlarında İslamiyet'in

öğrettiği ve işaret ettiği Hakikat ile insan arasındaki engellerin, kalın örtü ve perdelerin kaldırılması çabası bir cihad ve mücahededir. Zamanın her şeyi örten karanlığını imanın, bilginin ve salih amelin ışığıyla aydınlatmak gerekir.

Peygamberin gelişi, tebliği yenilemesi, tarih boyunca tekrar edilen İlahi Mesaja karışmış yabancı unsurları yani insan tutkuları ve çıkarlarının "dinileşmiş etkileri"ni ayıklaması, her tür mazereti ortadan kaldıran yeter sebeptir. Bu, sadece Peygamber'in gönderildiği zaman için değil, tebliğle karşılaşan bütün zamanlardaki insanlar için söz konusudur. Peygamber tebliğinin ulaşmadığı toplulukların durumu başlı başına bir konudur. (Bunun bkz. 17/İsra, 15).

Yukarıda ayetin Kitap ehlini muhatap aldığını söylemiştik: Hz. İsa ile Son Peygamber arasında yaklaşık 6 asır geçmişse, bu uzun zaman zarfında bazı şeylerin unutulmuş olması, hafızanın derin tabakaları altına itilmiş olması mümkündür. Buna sebep, sadece peygamberlerin gelmemesi değil, bunun yanında kitapların da tahrifata uğramış olması, sahih inançların batıl inançlar, hurafe ve bid'atlere karışması ve dini hayat üzerinde tekel kuran otoritelerin dinin hükümlerini olmadık yorum ve tevillerle sahih özlerinden koparması, başkalaştırmasıdır. Ama artık bu fetret dönemi sona ermiştir, Elçi gelmiştir, görevini yapmaktadır, ona kulak vermek lazım. Kimsenin elinde bir bahane kalmamıştır. Çağrıya uyup hayatlarını düzeltenler kurtulacak, isyan edenler azaba düçar olacaklardır. Allah her şeye güç yetirendir. Bu yönüyle ayetin bize de hitap eden güçlü bir boyutunun olduğu görmezlikten gelinemez.

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَعَلَ فِيكُمْ
أَنْبِيَاءَ وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا وَآتَاكُمْ مَا لَمْ يُؤْتِ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿٢٠﴾ يَا قَوْمِ
ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَرْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِكُمْ
فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ ﴿٢١﴾ قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ وَإِنَّا لَنْ
نَدْخُلَهَا حَتَّىٰ يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنَّا دَاخِلُونَ ﴿٢٢﴾ قَالَ
رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَ فَإِذَا
دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّكُمْ غَالِبُونَ وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٢٣﴾
قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَا أَبَدًا مَا دَامُوا فِيهَا فَاذْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ
فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ ﴿٢٤﴾ قَالَ رَبِّ إِنِّي لَا أَمْلِكُ إِلَّا نَفْسِي وَأَخِي

فَافْرُقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿٢٥﴾ قَالَ فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ
أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿٢٦﴾

20. **Hani, Musa kavmine** (şöyle) **demişti: "Ey kavmim, Allah'ın üzerinizdeki nimetini anın; içinizden peygamberler çıkardı, sizi yöneticiler kıldı ve âlemlerden hiç kimseye vermediğini size verdi."**

21. **"Ey kavmim, Allah'ın sizin için yazdığı** (girmenizi emrettiği) **kutsal yere girin ve gerisin geri arkanıza dönmeyin; yoksa kayba uğrayanlar olarak çevrilirsiniz."**

22. **Dediler ki: "Ey Musa, orada zorba bir kavim vardır, onlar çıkmadıkları sürece biz oraya kesinlikle girmeyiz. Şayet ordan çıkarlarsa, biz de muhakkak gireriz.**

23. **Korkanlar arasında olup da Allah'ın kendilerine nimet verdiği iki kişi: "Onların üzerine kapıdan girin. Girerseniz, şüphesiz sizler galipsiniz. Eğer mü'minlerseniz, yalnızca Allah'a tevekkül edin." dedi.**

24. **Dediler ki: "Ey Musa biz, onlar durduğu sürece hiçbir zaman oraya girmeyeceğiz. Sen ve Rabbin git, ikiniz savaşın. Biz burda duracağız."**

25. (Musa): **"Rabbim, gerçekten kendimden ve kardeşimden başkasına mâlik olamıyorum. Öyleyse bizimle fasıklar topluluğunun arasını Sen ayır." dedi.**

26. (Allah) **Dedi: "Artık orası kendilerine kırk yıl haram kılınmıştır. Onlar yeryüzünde 'şaşkınca dönüp duracaklar.' Sen de o fasıklar topluluğuna üzülme."**

İnsanın Allah ile olan ilişkisinin gurup veya toplum düzeyindeki örneklerinden biri İsrailoğullarının tarihte sergiledikleri tutumdur. Bunun açıklayıcı ve öğretici olması bakımından her defasında farklı boyutlarıyla dile getirilmektedir. İsrailoğullarıyla ilgili Kur'an'daki farklı anlatımlar bir araya getirildiğinde, İsrailoğullarının tarihte yaşadığı tecrübe ve bugünkü ahlaki ve politik tutumlarıyla ilgili resmin tamamını verir.

Razi, bu ayetin "And olsun, Allah İsrailoğullarından misak almıştı" ayetiyle (5/12) ilgisi olduğunu söyler. Bilindiği üzere Allah, İsrailoğullarını Firavun'un esaretinden kurtarmış, Kızıldenizin içinden geçirmiş, onlara özgürlüklerini kazandırmıştı. Çölün ağır şartlarında onlara efendi yemeği olarak da "helva ve bıldırcın eti" yedirmiş, kayalardan içmeleri için su fışkırtmış, bulutları üzerlerinde gölge kılmıştı. Yüce Allah, en çok İsrailoğullarının içinden peygamberler çıkarmıştır. Çünkü tarihte İsrailoğullarından Allah'a ve peygamberlere daha

çok isyan eden kavim yoktu, sıkça yoldan çıkıyor, her defasında yeni bir peygamber gelip onları uyarıyor, ilahi emirleri, bilgi ve hikmeti öğretecek kişiler olması için onlara sesleniyordu.

Ayette geçen "Ve cealnaküm müluken" ibaresine farklı anlamlar verilmiştir. Bazıları bunun 'hükümdarlar', bazıları 'krallar' anlamında kullanıldığını söylemişlerdir. Söz konusu görüşlere mesnet teşkil eden gerekçe şudur: "Ayetin devamından anlaşıldığı üzere Hz. Musa bu ihtarı yaptığı dönemde, İsrailoğulları henüz Arz-ı Mukaddes'e girmemiş, daha bir yurt edinmemiş ve üstelik henüz Krallar (Müluk) devrine girmemişlerdi. O halde nasıl oluyor da, Hz. Musa kavmine hatırlattığı nimetler sırasında kendilerinin krallar yapıldığından söz ediyor? Üstelik ayette "İçinizden peygamberler çıkardı (var etti) ve sizi müluk eyledi (krallar yaptı)" denilmekte yani hepsinin değil, bir kısmının peygamberler yapıldığını ve fakat buna mukabil bir kısmının değil hepsinin müluk kılındığını belirtmekte iken sizden yöneticiler kıldı denilebilir mi?"

Söz konusu itirazın kaynağı Hak Dini Kur'an Dili adlı değerli tefsirin sahibi merhum **Elmalılı**'ya dayanıyor. Elmalılı da Süddi'den hareket edip "Sizi müluk yaptı" demekle yetiniyor.

Ayetteki "zikr" emir sigasıyla caale mazi sigasıyla gelmiştir. Bu demektir ki "üzkuru" emri geçmişe ait bir hatırlatmadır Nitekim Elmalılı da, savunduğu tefsirle çelişir bir şekilde "zikr ü yâd ediniz" diyor. Farsça "yâd" kelimesinin karşılığı "anma, hatıra getirme" demektir. Eğer ayette geçen müluk kelimesi İsrailoğullarının Mısır'dan çıkışlarıyla sahip oldukları "kendi kendilerinin efendileri olma" ile ilgili olsaydı o an içinde yani o yaşadıkları süreçte onlara zikir ile hatırlatılacak bir durum söz konusu olmazdı. Onlara hatırlatılmak istenen nimet:

1) Allah'ın içlerinden peygamberler çıkarması Yakup, İshak, Yusuf, Musa ve Harun aleyhimüsselam.

2) Onlardan yöneticiler kılması Hz. Yusuf ve onunla mali ve idari görev alan İsrailoğullarından üst düzey görevliler (mali bürokrasi),

3) Âlemlerden kimseye verilmeyen şeyleri onlara vermiş olması yani şeriata bağlılık şartıyla üstün olma vasfı. Bu zikir/hatırlatma ile nimet tekrar ve teyit ediliyor ki, bu da Hz. Musa'nın onlara peygamber gönderilmesi, onlara tebliğ ettiği dinin hidayetine sokması, Firavun'un zulmünden kurtuluş, Tevrat'ın inişi, Şeriat'ın vaz'edilmesidir. Söz konusu nimet onların Arz-ı Mukaddes'e girip bağımsızlıklarını elde etmeleriyle tamamlanacaktı (Bkz. Tabatabai, El Mizan, V, 310). Ama tamamlanmadı. 40 sene çölde sürünme cezasını aldılar yani kendi kendilerinin efendileri olamadılar.

Mevdudi ise ayeti şöyle tefsir etmektedir: "Burada İsrailoğullarının Hz.

Musa'dan çok daha önce sahip oldukları şeref ve üstünlüğe işaret edilmektedir. Hz. Yusuf gibi yüce peygamberler İsrailoğulları arasından çıktığı gibi, Hz. Yusuf'un zamanında ve sonrasında Mısır'da büyük bir siyasal güce de ulaşmışlardı. Uzun süre zamanlarındaki medeni dünyanın en büyük hakim gücü olarak kalmışlardır. İsrailoğullarının ihtişamının Hz. Musa ile başladığı şeklindeki genel inancın aksine, Kur'an onların gerçek ihtişam dönemlerinin Hz. Musa'dan çok daha önce geçtiğini ve bizzat Hz. Musa'nın kendi halkından önceki bu dönemi onların şerefli geçmişi olarak kabul ettiğini belirtmektedir. (Tefhimü'l Kur'an I, 472.)

Bir de "Ve caaleküm müluken" ibaresini, niçin "Sizi yöneticiler kıldı" değil de, "Sizden yöneticiler kıldı" tercüme etmenin daha isabetli olduğu konusu var. Ragıp el İsfahani, şöyle der: "Bu ayetle (Allah) peygamberliği özel yöneticiliği (milk) genel kıldı. Hepsi yönetici (Mütevelliyn li'l emr) demek değildir. Bu hikmete aykırıdır. Nitekim 'Reislerin çokluğunda (Kesret i rüesa) hayır yok denmiştir (El Müfredat, s. 472)." Demek ki asıl anlaşılması gereken idare ve bürokrasinin yürütülmesi için gerekli olan gelişme ve güç yeteneğinin bir kavme verilmiş olmasıdır ancak yöneticiliği yapan insan sayısı azdır, bunlar da Hz. Yusuf ve onun etrafındakiler ile onun irtihalinden sonra yine İsrailoğullarından aynı görevi sürdürenlerdir. Şüphesiz "Sizi yöneticiler kıldı" şeklinde de meal verilebilir ve bu da hatalı olmaz ancak bana Türkçe konuşan insanların anlama zevkine bunun daha uygun geleceğini düşünüyoruz. Bu ayet bağlamında müluk'a "hükümdar veya kral" meali verilemez, çünkü Hz. Yusuf ve çevresi ne kraldı ne hükümdardı, sadece yönetici idiler.

Muhammed Esed'e göre, ayetten çıkarılacak anlam "Kendi kendinizin efendisi yapmıştı" şeklinde olabilir. Elbette bu da dikkate değer bir açıklamadır. Zira İsrailoğulları, Mısır esaretinden kurtulmuşlardı, şimdi bir yurda yerleşip ilahi emirleri yaşayabilecekleri, doğru bilgi ve hikmeti öğretebilecekleri düzenli bir hayata geçmelerine sıra gelmişti. Hz. Musa'ya onlara ilahi nimetleri hatırlattı. Saydığımız nimetlerin dışında, Yakup'tan kendisine kadar gelen peygamberleri hatırlattı. Mısır'da uzun yıllar yaşadıkları kölelik dönemi sona ermişti.

Köle bedenine ve şahsi hayatına malik (sahip) olmayan kimseye denir. Bir dönemden sonra firavunlar onları köleleştirmişlerdi. Şimdi ise özgürdüler. Artık bedenlerine ve hayatlarına sahiptiler, "müluk ehli"ydiler. Mısır esaretiyle tarihlerinde trajik bir kesinti vuku bulmuştu ama bu sona ermişti artık. Her biri hükümdar değildi ama birer hükümdar hükmünde idiler, kuracakları temiz hayatla birer hükümdar olmaya adaydılar. Nitekim Araplar kendi evine ve geçimine sahip birine "hükümdar" der. Hadis ve sahabe kavli de bunu teyit

etmektedir. İbn-i Abbas, bir kimse izni olmaksızın girilmeyen bir eve sahipse, o kişi hükümdardır, der. Hadiste şöyle buyrulmuştur: "Kimin barınacağı bir evi, hanımı ve kendisine hizmet edecek bir hizmetçisi varsa, o hükümdardır" (Ebu Davud, Merasil, 181). "Kim çoluk çocuğuyla güvenlik içindeyse, bedeni afiyetle sabahı eder ve günlük yiyeceğine sahip bulunuyorsa, ona dünya adeta her şeyiyle verilmiş gibidir" (Tirmizi, Zühd, 34; İbn-i Mace, Zühd, 9). Efendimiz (s.a.v)'in terbiyesi altında yetişen sahabe, bunun tam bilincinde idiler: Ebu Abdurrahman el Hubuli, Amr b. el As'ın oğlu Abdullah'ın birinin sorusu üzerine şöyle konuştuğunu rivayet etmektedir: "Bizler yoksul muhacirlerden değil miyiz? Abdullah 'Yanında yattığın bir hanımın var mı?' diye sordu. Adam 'Evet' dedi. Mesken olarak kullandığın bir evin var mı? Yine 'Evet' dedi. Abdullah 'O halde sen zenginlerdensin' dedi. Adam 'Bir de hizmetçim var' deyince, Abdullah b. Amr 'Sen hükümdarlardansın da' dedi" (Müslim, Zühd, 37). **Kuşeyri**, bu konuya şöyle der: "Yaratılmışlar içinde melik (o kimse ki) Hakiki Melik'e ibadet ve kulluk edendir. Denir ki melik hevasına hükmeden abd (köle) ise şehvetine esir olandır" (Kuşayri, Letaifü'l İşarat, I, 410).

Şu halde eğer mutlaka müluk kelimesine "hükümdar" anlamını vereceksek, bu ancak hakiki yani kral manasında değil, mecazen kendi kendisinin efendisi manasında kullanabiliriz ki, ayeti genel bağlamında düşündüğümüzde, burada müluktan kast edilen iki mana söz konusudur:

a) Ey İsrailoğulları geçmişte (Mısır'da, Hz. Yusuf zamanında) yöneticiler olmuştunuz,

b) Bugün de size yüce Allah'ın bağışladığı nimetlerle kendi kendinizin efendisi oluyorsunuz. Hadi bu süreci Kudüs'e girmek suretiyle tamamlayın, kendi kendinizin efendileri, yöneticileri, hükümdarları olun. Şüphesiz en doğrusunu Allah bilir.

Netice itibariyle Allah başkalarına, "âlemlerden kimseye" vermediği nimetleri İsrailoğullarına verdiğine göre, bu nimetlerin şükrünü eda edecekler, ilahi emirlere, peygamberlerin tebliğine itaat edeceklerdi. Hasan Basri, burada geçen "alemler"in, o zaman yaşayan İsrailoğullarının çağdaşı kimseler olduğunu söyler.

Bu çerçevede onlara verilen diğer bir emir de: "Ey kavmim, Allah'ın sizin için yazdığı (girmenizi emrettiği) kutsal yere girin" şeklinde gelmişti. Modern müfessirler bunun "İsrailoğulları için vatan kalınmış Arz-ı mukaddes olduğu"nu söylemektedirler (Mesela bkz. Kur'an Yolu, II, 245 ve 247). İster bu ayetten, ister Kur'an'ın konuyla ilgili başka ayetlerinden Filistin bölgesinin, Kudüs veya Arz-ı Mukaddes'in İsrailoğullarına "vatan" kılındığına ilişkin bir bilgi veya haber

yoktur. Bu ayette geçen "Allah'ın sizin için yazdığı" ibaresini "Arz-ı mukaddese girmenizi emrettiği" şeklinde anlamak gerekir. Çünkü eğer Arz-ı mukaddes İsrailoğulları için vatan kılınmışsa, bu söz konusu toprakların onların tekeline ve işgal etmelerine meşruiyet zemini sağlar ki, böyle bir durum söz konusu değildir.

Yahudiler, Kur'an-ı Kerim'in "Arz-ı mukaddes" dediği yere "Arz-ı Mev'ud (Vaad edilmiş toprak)" demektedirler (Tekvin, 17: 8) ki, iki tabir arasında dağlar kadar fark vardır:

1) Arz-ı mukaddes, yüce Allah'ın kendi hikmetiyle yaptığı bir adlandırmadır. (17/İsra, 1; 21/Enbiya, 71). Tefsircilere göre kutsallığını Hz. İbrahim'in bu bölgede yaşamasından, tebliğini burada yapmasından ve burada vefat edip defnedilmesinden almaktadır. Elbette başka peygamberler de benzer şekilde bu topraklarda tebliğ görevlerini yerine getirmişlerdir. Yahudi dini kaynakları, Hz. İbrahim'i İsmail'in ve İshak'ın babası kabul ettikleri halde, Kur'an ve Hz. Peygamber (s.a.v)'in tavsif ettiği yücelik ve nezahette bir İbrahim algısına sahip değildirler. Bunu Tevrat'ın ilgili anlatımlarında açıkça müşahede etmek mümkündür.

2) Yahudi kaynaklarına göre bölgenin kutsallığı Süleyman mabedinin Kudüs'te inşa edilmiş olmasıyla yakından ilgilidir. Hâlbuki Hz. Musa zamanında bu mabed yoktu, zaten İsrailoğulları da, ataları Yakup ve Yusuf zamanından itibaren terk ettikleri topraklara girmeyi reddetmektedirler.

3) Arzın kutsallığına hürmet, kutsala hürmettir ki, bunun somut anlamı ilahi emirlere, münzel şeriata, şeriatın hükümlerine ve peygamber tebliğine harfiyyen riayet şartına bağlıdır. Şeriatı değiştiren, ilahi hükümleri çiğneyen ve peygamberleri görevlerinin icabı tebliğlerini yaptıkları için öldürmeye kalkışan insanlar, nasıl olur da sadece kavmi özellikleri dolayısıyla kutsal topraklar üzerinde hak sahibi olabilirler, bu topraklar onlara ebediyyen vaad edilmiş olsun? Enbiya, 71. ayette, açıkça "Alemler için bereketli kıldığımız yer (toprak)" denmektedir. Yani kim bu toprakların kutsiyetine hürmet gösterir ve ilahi emirlere uyarsa, bu topraklar üzerinde yaşamaya hak sahibidir. Bereketli kılınan bu toprakların şu veya bu kavmin temellüküne terkedilmesi söz konusu olamaz.

4) Arz-ı mukaddes, Hz. İbrahim'e nispet edilecekse, Hz. İbrahim'in iki oğlu vardı: İsmail ve İshak. İshak'ın torunlarının Arz-ı mukaddeste hakları varsa, İsmail'in torunlarının da hakkı vardır. Mirası hür kadın diye Sara'dan İshakoğullarına tahsis ederken, cariye diye Hacer'den doğma İsmailoğullarını mirastan mahrum etmek tevhid ve adalet esasına dayalı dinin ve bütün peygamberlerin tebliğlerinin ruhuna aykırıdır. Yüce Allah kulları arasında böylesine adaletsiz taksimler yapmaz.

5) Her iki peygamberin soyundan gelenler, eğer bu toprakların kutsiyetine hürmetkâr iseler burada yaşamaya hak sahibidirler. Şartlara bağlı olarak bu topraklarda yaşamaya hak sahibi olunabileceği hususunu Kitab-ı Mukaddes de teyit etmektedir (Bkz. Hezekiel, 20: 6-26; Tesniye, 32: 29). Buna göre, İsrailoğulları, Allah'a verdikleri sözü tutmayacak olurlarsa, bu topraklardan mahrum kalacaklar, lanete uğrayacaklardır. Yahudi kaynakları, M.Ö Babil sürgünü ve M.S 70 ve 135. yıllarda Romalılar tarafından uğradıkları katliamla bu topraklardan atılıp dünyanın çeşitli bölgelerinde diyaspora hayatı yaşamalarının sebebi misakı/ahdi bozmaları, şeriatı ihlal etmeleridir. Tekrar Allah'a verdikleri sözü tutup şeriate sadakat göstereceklerine kurtuluşu Mesih'in gelişine bağladılar. Diyelim ki Mesih geldi, Mesih onlara Musa ve İsa'dan başka tebliğlerde mi bulunacak?

Arz-ı mukaddes tertemiz kılınmış veya bereketlendirilmiş toprak demektir (17/İsra, 1). Tam olarak neresi olduğu ve sınırlarının nereden başlayıp nerede bittiği belirgin değildir. Birleşmiş Milletler (BM) kararıyla 1948 yılında kurulan İsrail Devleti'nin bu satırların redakte edildiği 2015 yılında bile sınırları belli değildi. Arz-ı mev'ud olarak isimlendirilen toprakların sınırları Akdeniz'den Fırat'a, Sina yarımadasından Lübnan'ın kuzeyine kadar uzanır. Türkiye'nin Güneydoğusu'nu da içine katanlar vardır. Tevrat'ta "İçinde süt ve bala akan ülke, bütün memleketlerin süsü vatan" (Çıkış, 3: 8) şeklinde anlatılır. **Katad**e Suriye bölgesi olduğunu söyler. **Ez Zeccac**'a göre ise Dımaşk, Filistin ve Ürdün'ün bir bölümüdür. Eriha bölgesi olduğunu söyleyenler de var. ("*Mukaddes*" kelimelerinin geçtiği yerler için bkz. 20/Taha, 12 vve 79/Naziat,16.)

Hz. Musa, Arz-ı mukaddese girmelerini isteyince, İsrailoğulları bunu reddettiler. Oysa onlara hiçbir şekilde geri çekilmemeleri, savaştan kaçınmamaları emredilmişti. Aksi halde büyük bir hüsrana uğrayacaklardı. Ancak onlar edindikleri bilgilere göre orada güçlü bir kavim yaşıyordu (Amalikalılar ve Kenanlılar) ve sahip oldukları askeri güç göz önüne alındığında onları yenmeleri mümkün görünmüyordu. Tevrat, 12 kişilik bir grubun bu bilgileri getirdiğini yazar (Sayılar: 13: 2-33). Burada İsrailoğullarının Hz. Musa'ya verdikleri cevap ilginçtir:

"Ey Musa, orda zorba bir kavim vardır, onlar çıkmadıkları sürece biz oraya kesinlikle girmeyiz. Şayet ordan çıkarlarsa, biz de muhakkak gireriz." Bu, zahmetsiz bir etnik arındırma talebiydi. Hiçbir askeri riske girmeden ilahi müdahale ile orada yaşayan halkı etnik arındırmaya tabi tutulmasını istiyorlardı. Modern İsrail kurulduğunda "vatansız ulus, halksız toprak" formülünden hareket edildi. Yani Yahudiler, bir ulustu ama vatanları yoktu, Filistin'de yaşayanlar ise halk filan değildi, orası kendilerini bekleyen bir va-

tandı. Bu, Filistin halkının gaddar işgal yöntemleriyle etnik arındırmaya tabi tutulmasının "meşruiyet çerçevesi"ni oluşturdu.

Ancak içlerinde Allah'a inancını kaybetmeyen "Allah'tan hakkıyla **korkan**" -veya başka görüşe göre görüşlerini açıklamaları durumunda İsrailoğullarının onlara sert tepki göstereceğinden çekinen- iki kişi (Kalib ve Yuşa) eğer orada yaşayanlar İsrailoğullarının gelişlerine mukavemet gösterecek olurlarsa kendileriyle savaşı göze almalarını söyledi. Kavim korkuyordu ama söz konusu iki kişi "Allah'ın kendilerine bahşettiği iman ve feraset nimete" sahip idiler, İsrailoğullarını "mü'min oldukları ve her hal ve hareketlerinde mü'mince davrandıkları" takdirde kazanacaklarını söylediler. Çünkü bir savaşın maddi ve askeri bütün gereklerini yerine getirirken zafer için sadece Allah'a tevekkül etmek galibiyetin önemli amillerinden biriydi.

İsrailoğullarını şehre girmeye teşvik eden iki zatın şehir ve savunması hakkında bilgi sahibi oldukları anlaşılıyor. Muhtemelen ya Hz. Musa'nın önden gönderdiği keşif kolunda görev almışlardı veya başka sebeplerle önceden şehre gitmişlerdi ki, kapısından saldıracak olurlarsa kazanacaklarını söylüyorlardı. Demek ki şehrin zayıf noktası pek de iyi korunmayan kapısıydı. Ancak İsrailoğulları, Hz. Musa ve onlara taktik bilgiler verip yüreklendiren iki kişinin telkinlerine aldırmadılar, aldırmadıkları gibi küstahça bir cevap verdiler:

"Ey Musa biz, onlar durduğu sürece hiçbir zaman oraya girmeyeceğiz. Sen ve Rabbin git, ikiniz savaşın. Biz burda duracağız." Bu hakikaten kabul edilebilir bir küstahlık değildi. Bunun üzerine Hz. Musa (a.s): **"Rabbim, gerçekten kendimden ve kardeşimden başkasına mâlik olamıyorum. Öyleyse bizimle yoldan çıkmış** (fasık) **bu topluluğun arasını Sen ayır"** diye dua etti. Bu Hz. Musa'nın, başka bir deyişle bir peygamberin kendi kavminden teberri etmesi, bedduada bulunmasıydı. Artık onların koruyuculuğunu üstüne almıyordu, kendisini onları ıslah etmek üzere gönderen Allah'a onlar için dua etmiyor, yalvarmıyordu. Kavmi bunca iyiliğe ve nimete rağmen bir kere daha yoldan çıkmıştı. Ezcümle iş ciddiye binmiş, köprüler atılmıştı. Hz. Musa ancak kendisine ve kardeşi Harun'a söz geçirebiliyordu, başkalarına sözünü geçirebilecek durumda değildi.

Bunun üzerine Arz-ı mukaddes "kendilerine kırk yıl haram kılındı." 40 yıl boyunca onlara Arz-ı mukaddese girmek nasip olmadı. Çölde şaşkınca dolaşmaya mahkûm edildiler. Çölde dolanıp duracak, bir türlü bir çıkış yolu bulamayacak, cesetleri kurda kuşa yem olacaktı. Hz. Musa'nın onlar için üzülmesine, kederlenmesine gerek yoktu, bu cezayı hak etmişlerdi.

40 yıl çölde yaşamanın hikmeti, Mısır'da kölece yaşamaya alışmış bir ne-

silden bir bakıma umut kesilmiş olmasıdır. Onlar ne Allah'ın kendilerine bahşettiği nimetlerin kadrini bilip şükrettiler ne özgürlüğün değerini bildiler. Çöl hayatında özgürlüğün değerini bilecek ve ilahi emirler doğrultusunda hareket edip Arz-ı mukaddese girmeyi göze alacak bir neslin yetişmesi istendi. Denildi ki, bu olayı yaşayanlardan 25 yaşın üstündekilerin tümü büyük sıkıntılar çekip sonunda çölde öldüler. Bu olay Kitab-ı mukaddeste anlatılmaktadır (Bkz. Sayılar, 13-15; 14: 37). Rivayetlere göre, İsrailoğullarının Ürdün'e gelişlerinden sonra Hz. Musa (a.s.) bu dünyadan irtihal etmişti. Amr b Meymun el Evdi'ye göre Hz. Musa Tih çölünde vefat etmiştir. İsrailoğullarının Filistin bölgesine girişleri Yuşa ibn-i Nun zamanına rastlar. (Daha geniş bilgi için bkz. Abdurrahman Küçük, DİA, Arz-ı Mev'ud maddesi.)

Onlardan sonra gelen yeni nesil Arz-ı mukaddese girdi ve orada Allah'ın izni ve yol göstermesiyle Hz. Davud ve Hz. Süleyman zamanında büyük, adil ve göz alıcı hükümdarlıklar kuruldu. Allah'ın vaad ettiği gibi Arz'a Allah'ın salih kulları varis oldu (21/Enbiya, 105). Kıyamete kadar da, kerameti kendinden menkul şu veya bu kavim veya ırk değil, hem yeryüzüne hem Arz-ı mukaddese varisçi olacak olan salih toplumlar olacaktır. Arz-ı mukaddes, kim salih ise onundur.

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ ابْنَيْ اٰدَمَ بِالْحَقِّ ۘ اِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ اَحَدِهِمَا وَلَمْ
يُتَقَبَّلْ مِنَ الْاٰخَرِ ۭ قَالَ لَاَقْتُلَنَّكَ ۭ قَالَ اِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللّٰهُ مِنَ الْمُتَّقِيْنَ ﴿٢٧﴾
لَىِٕنْۢ بَسَطْتَّ اِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِيْ مَآ اَنَا بِبَاسِطٍ يَّدِيَ اِلَيْكَ لِاَقْتُلَكَ ۚ اِنِّيْٓ
اَخَافُ اللّٰهَ رَبَّ الْعٰلَمِيْنَ ﴿٢٨﴾ اِنِّيْٓ اُرِيْدُ اَنْ تَبُوْٓاَ بِاِثْمِيْ وَاِثْمِكَ فَتَكُوْنَ
مِنْ اَصْحٰبِ النَّارِ ۚ وَذٰلِكَ جَزٰۗؤُا الظّٰلِمِيْنَ ۚ ﴿٢٩﴾ فَطَوَّعَتْ لَهٗ نَفْسُهٗ قَتْلَ
اَخِيْهِ فَقَتَلَهٗ فَاَصْبَحَ مِنَ الْخٰسِرِيْنَ ﴿٣٠﴾ فَبَعَثَ اللّٰهُ غُرَابًا يَّبْحَثُ فِي
الْاَرْضِ لِيُرِيَهٗ كَيْفَ يُوَارِيْ سَوْاَةَ اَخِيْهِ ۭ قَالَ يٰوَيْلَتٰى اَعَجَزْتُ اَنْ اَكُوْنَ
مِثْلَ هٰذَا الْغُرَابِ فَاُوَارِيَ سَوْاَةَ اَخِيْ ۚ فَاَصْبَحَ مِنَ النّٰدِمِيْنَ ۚ ﴿٣١﴾

27. **Onlara Âdem'in iki oğlunun gerçek olan haberini oku: Onlar** (Allah'a) **yaklaştıracak birer kurban sunmuşlardı. Onlardan birininki kabul edilmiş, diğerininki kabul edilmemişti.** (Kurbanı kabul edilmeyen) **Demişti ki: "Seni mutlaka öldüreceğim."** (Öbürü de:) **"Allah ancak korkup-sakınanlardan kabul eder."**

28. **"Eğer beni öldürmek için elini bana uzatacak olursan, ben seni öldürmek için elimi sana uzatacak değilim. Çünkü ben, âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım."**

29. **"Şüphesiz kendi günahını ve benim günahımı yüklenmeni ve böylelikle ateşin halkından olmanı isterim. Zulmedenlerin cezası budur."**

30. **Sonunda nefsi ona kardeşini öldürmeyi** (tahrik edip zevkli göstererek) **kolaylaştırdı; böylece onu öldürdü, bu yüzden hüsrana uğrayanlardan oldu.**

31. **Derken, Allah, ona, yeri eşeleyerek kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini gösteren bir karga gönderdi. "Bana yazıklar olsun" dedi. "Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten aciz miyim?" Artık o, pişman olmuştu.**

Bilinen sahih kaynaklar Âdem'in iki oğlunun ismini zikretmiyor. Ne var ki Müslüman tarihçi ve bilginler Yahudi kaynaklarıyla beraber bunların Habil ve Kabil olduklarını söyler. İnsan soyunun tarihinde ilk kan dökücülüğü sayılan ve adeta meleklerin kaygısını doğrulayan bu cinayetin faili Kabil, zulmen öldürülen ise Habil'dir. Bu olayla insan ilk defa kardeşinin kanını dökmüş oluyordu. Bu olay Kitab-ı Mukaddeste ayrıntılı bir biçimde anlatılır (Bkz. Tekvin, 4:1-6). Tevrat'ta katil pozisyonunda olan Kabil, "Kain" olarak geçer.

Kur'an-i Kerim'de "Adem'in iki oğlu" ifadesi anlamlıdır. Sanki bu sayede ilk insan ailesinde ve elbette kardeşler arasında işlenen bu cinayetin kıyamete kadar "Ademoğullarından iki oğul, iki kardeş yani Ademin çocukları arasında işlenerek tekrar edileceği" ima edilmektedir.

İki kardeş arasında ortaya çıkan ihtilafın sebebi neydi? Tevrat'tan izlendiği kadarıyla, ayrı batından doğan kız kardeşin kiminle evlendirileceği meselesiydi. Müfessirlerden bir kısmı, Kur'an'da konuyla ilgili açık bilgi olmadığından, bunun "herhangi bir ihtilaf" olabileceğini söyler. Hiç kuşkusuz bu da mümkündür. Ancak kız meselesinden ihtilafın vuku bulmuş olması büsbütün ihtimal dışı değildir. Bir başka iddiaya göre Kabil, bahçeyi çitle çevirmiş, böylece kendisinin temellük ettiği, başkalarını hak ve pay sahibi kılmadığı özel mülkiyetin ilk teşebbüsünde bulunmuştu. Bu görüş çok ikna edici görünmüyor, zira öyle olsaydı yeryüzü gezegeninde yaşayan bir avuç insanın başka bölgede bahçe yapması mümkündü. Çevresi 40 bin km. olan bir gezegende birkaç dönümlük bahçe veya özel mülk arazi için cinayete varacak ihtilaf çıkarmak gerekmez.

Esasında sebep ne olursa olsun, Kur'an'ın öne çıkardığı tema, bir ihtilaf vukuunda tarafların hakkaniyet ve adalete ne kadar sadakat gösterip haklarına razı oldukları hususudur. Bu açıdan, olayın kız ihtilafı üzerinden okun-

masında herhangi bir sakınca yoktur. **Seyyid Kutup**'un da Fi Zilal'da belirttiği gibi, ayetler anlaşmazlığın mahiyetiyle ilgili değil, şu veya bu sebepten dolayı zuhur eden bir anlaşmazlığa karşı iki kardeşin Allah'ın hükümleri karşısında takındıkları tutumu dile getirmektedirler. Öyleyse ayetlerden konumuzla ilgili birtakım sonuçlar elde etmeye çalışınca, bu hususu göz önünde bulundurmamız gerekir. Biz de öyle yapacağız.

İbn-i Kesîr, **Nesefî**, **İbn-i Cerîr** ve **İbn-i İshâk** gibi tefsirci ve tarihçilere göre Âdem'le izdivaç eden Havva anamız yirmi doğum yapmıştır. Hesaba göre Havva anamızın son doğumuyla birlikte ilk insan topluluğunun 42 kişiden müteşekkil olması gerekir. Ancak bu doğumların önemli bir özelliği, her batından ikiz doğan çocuklardan birinin erkek, diğerinin kız çocuğu olmasıdır. Beşer toplanmasının bu ilk nüvesi olan topluluğu meydana getiren bireylerin uzun bir süre bir arada yaşadıklarını, daha sonra Kabil'in Habil'i öldürmesi olayından anlıyoruz. Çocukların yeni çocuklar doğurması yani ilk toplumun nüfus yönüyle arttırılması için evlilik gereklidir. Ne var ki doğan çocuklar kardeştirler ve ta o zamandan beri kardeş çocukların birbiriyle evlenmesi yasaktır. Hz. Âdem bu sorunu nasıl çözümleyeceğini düşünürken Allah ona bu ikizlerden her birisinin kızını diğerinin erkeğiyle evlendirmesini vahyetti. Vahiy alan bir peygamber olarak Âdem aleyhisselam bu emre uygun olarak birinci batından doğan kız çocuğunu, ikinci batının erkek çocuğuyla, ikinci batının kız çocuğunu birinci batının erkek çocuğuyla evlendirmek istedi. Ancak Kabil'in ikizi olan kız —ki isminin Aklima (Tefsiru'n-Nesefî, 1/280) olduğu kaydedilmektedir— Habil'in ikiz kız kardeşinden daha güzeldi ve Kabil bu paylaşıma razı olmak istemedi, kendi ikizi olan Aklima ile evlenmekte diretti. Oysa bu talep, indirilen Hz. Âdem'in şeriatına yani ilk beşer topluluğunun ahlâk ve hukuk normlarına aykırıydı, dolayısıyla kabul edilmesi mümkün olamazdı. Böylelikle ilk toplulukta ilk anlaşmazlık da başlamış oldu ve Kabil, önce Habil'e sonra da kendi ailesine karşı tavır aldı.

Anlaşmazlık büyüyünce üzerinde mutabakata varılan çözüm şu oldu: Dava Allah'a havale edilecek, O'nun vereceği karara itaat edilecekti. Buna iki taraf razı oldu ve hem Kabil'in, hem de Habil'in Allah'a bir kurban adamaları kararlaştırıldı. Allah kimin kurbanını kabul ederse Aklima'yı o alacaktı. Anlatıma göre Habil hayvancılık, Kabil de ziraatçılıkla uğraşıyordu. Kurban emrine muhatap olunca Kabil koyun kesmeyi reddetmiş, ektiği ürünün iyi kısmından takdim etmeye de kıyamamıştı. Habil ise en iyi koyununu kurban olarak sundu. Bu anlatım, modern antropolojinin kurgulayarak iddia ettiği kuramların aksine, ilk insan toplumundan başlamak üzere hayvanların bir bölümünün evcil olduğunu, insanoğlunun da tarımı bildiğini ima etmektedir. Gökten beyaz bir

ateş Habil'in kurbanı üzerine indi, böylece Habil'in haklılığı belgelenmiş oldu. Kabil buna da itiraz edip kız kardeşinden vazgeçmeyeceğini söyledi. Sonra da Habil'i öldürdü. Böylece ilk cinayet işlenmiş oldu. Anlatıma göre cinayet, Hira dağı yamaçlarında işlenmişti, ondan sonra Kabil Yemen taraflarına kaçıp gitti.

Kurban takdimesinin bu şekilde sonuçlanması, bize ibadetler ile ilahi hükümlere itaat arasında bir ilişki olduğu fikrini vermektedir. Kurbanın reddi, Kabil'in yapıp ettiklerinin gayrimeşruluğunu ve reddini gösterir, dolayısıyla onun Allah'a kurban sunması pek anlamlı değildir. Kurbanı, dolayısıyla ibadetleri, nüsuku kabul edilecek olan ilahi hükümlere riayet eden, hak ve hukuka saygılı olan takva sahibi kimselerdir. Nitekim Kur'an'ın hükümlerine takva sahipleri uymaktadır (2/Bakara, 2.) Bir yandan zulmeden, helal haram demeyip servet biriktiren, rüşvet ve yolsuzluklara batan, sınırlara riayet etmeyen, hayatı suç ve günahla geçen birinin kurbanı, orucu, ibadetleri nasıl makbul olabilir!

Ayetin girişinden sözü edilen olayın gerçek olduğunu, sahiden cereyan ettiğini anlıyoruz. Habil ve Kabil –veya ihtilaf halinde iki kardeş– "Allah'a yaklaştıracak birer kurban" takdim ediyorlar. Kurban takdim etmek kadim dinlerde zikri geçen köklü bir inançtır. Takdimin bir amacı "Allah'a yakınlaşmak" ise, diğer amacı muhakemede kimin haklı veya haksız olduğunu ortaya çıkarmaktır (Bkz. 3/Âl-i İmran, 183). Bu olayda kurbanların takdim ediliş sebebi ortaya çıkmış bir ihtilafta haklı ve haksızı belirleme amacına matuftur. **Nesefî**, tefsirinde ayette geçen "kurban"a "delil, kanıt" karşılığını vermektedir. Bu, ihtilafa düşen iki tarafın davalarını, delillerini Allah'a takdim etmeleri ve Allah'ı aralarında hakem kılmaları anlamına gelir.

Habil'in tutumu veya iddiasının doğruluğu Allah tarafından kurbanı kabul edilmek suretiyle onaylanınca Kabil'in buna tepki göstermesi, insanoğlunun kıyamete kadar sürecek temelli bir yanına işaret eder. Kabil'in yapması gerekli şey, ilâhi hükme boyun eğmesi ve Aklima'yla evlenmekten vazgeçmesi olmalıydı. Ne var ki insan Allah'a karşı itaate meyilli bir fıtratta yaratıldığı gibi, isyana da meyilli bir fıtratla yaratılmıştır. Kabil'in tepkisi Adem'den sonra çocuklarında ortaya çıkan ilk örneğidir. Daha önce babası Âdem de Şeytan'ın iğvalarına kapılıp yasağı çiğnemiş ve bundan dolayı cennetten kovulmuştu. Elbette her halde bu iki suç unsuru arasında önemli mahiyet farkı var. Çünkü Âdem tam bir bilinçle Allah'ın bir hükmüne karşı gelmeyi düşünmemiş ama şeytanın iğvalarına kapılmış, aldatılmıştır. Tabiî aldatılmış olması onu büsbütün suçsuz kılmaya yetmez. Çünkü daha önce kendisine bu yasak hakkında bilgiler verilmiş, tenbihlerde bulunulmuştu. Buna rağmen Âdem'in şeytanın sözlerine kanıp Allah'ın emirlerini unutması onu suçlu duruma düşürmüştü.

Burada bir başka önemli noktayı açıklığa kavuşturmakta fayda var. Hıristiyan doktrinine göre Âdem bu suçu işledikten sonra her ne kadar pişman olduysa da tevbe etmedi. Etmiş olduğunu varsaysak bile, tevbesi bir fayda sağlamaya yetmedi. Bunun üzerine onun bütün çocukları da babaları Âdem'in işlediği bu ilk günahtan dolayı günahkâr sayıldı ve böylelikle "insanlık suçu" doğdu. Ancak Hıristiyanlara göre Allah'ın sıfatlarından birisi de 'sevgi'dir. Öyle ki kutsal kitaplarında "Allah sevgidir" şeklinde ifadeler geçer. Allah'ın sevgisi insanlığın kurtulup yolunu tanzim edişinde ortaya çıkar. Çünkü Âdem'in işlediği ilk günahtan dolayı, onun ve çocuklarının dünyaya indirilişi ile insanoğlu artık kesin olarak Allah'tan uzaklaşmıştır. Ama Allah bu üstün sevgi sıfatlarından dolayı insanı kendine yaklaştırmak istemiş ve bunun için biricik oğlunu dünyaya kurtarmak için göndermiştir. İlk suçun cezası olarak Hz. İsa'nın çarmıha gerilişi insanlığı bu günahtan kurtarmak içindir (Bkz. 2/Bakara, 35-37).

Hem Habil'in ve hem Kabil'in ayrı ayrı Allah'a kurban sunmayı kabul etmeleri, her ikisinin aralarındaki ihtilafı Allah'ın hakemliğine devretmeyi kabul ettiklerinin delilidir. Ancak Habil'in sunduğu kurbanın kabulüyle, Kabil'in bu hükmü tanımaması, aslında daha önce katılmadığı bir çözüm önerisine mecbur kalması değil, hükmün aleyhinde sonuçlanmasından ötürü "nefsine uyması" anlamını taşır. Bu sonucu, kendisini öldürmeye kalkışan Kabil'e Habil'in verdiği cevaptan çıkarabiliriz: **"Seni elbette öldüreceğim, demişti de** (Habil şöyle) **söylemişti: 'Allah ancak korkanların**(kini) **kabul eder'."** Bu sözlerden hem Habil'in, hem Kabil'in ruh halini yakından anlayabiliriz. Habil, Allah'ın her indirdiği hükme boyun eğmeyi insan olmanın borcu olarak değerlendirmektedir. Çünkü babalarını ve kendilerini yaratan, onlara nasıl davranacaklarını belirten Allah'tır. Dünyada "belli bir vakte kadar" bulunmalarının, yaşamalarının asıl amacı kendilerini yaratan Allah'ın rızasına, hükümlerine uygun yaşamaktır. O'nun hükümlerine uygun yaşamanın yollarından, şekillerinden biri de aynı batından doğan ikiz kardeşler arasındaki evlilik yasağını benimsemek, bu alan için çizilmiş sınırlara tecavüze yeltenmemektir. Habil bu tavrı ve tutumu 'Allah'tan sakınmak, korkmak' olarak ifade etmektedir. Buradaki takva, aynı zamanda Allah tarafından konulmuş norm ve kurallara riayeti de ifade eder, Habil, kurallara riayet ettiği için kurbanı kabul edilmiştir. Kabil'in ise tavrı bu değildir. O daha işin başında Alkima'ya sahiplenmeyi aklına koymuştur. Bu, onun nefsine daha hoş gelmektedir. Oysa insan bunlarla da imtihan edilir. Bundan dolayı Habil'in çok yerinde söylediği gibi Kabil, aslında Allah'tan sakınan biri değildir ve nefsinin kendisine hoş gösterdiklerine kanarak Allah'ın koyduğu hükme karşı çıkmaktadır. Sorun kurbanda değil, suçlunun

kendisindedir, o suç ve kusuru kendinde aramalı, tespit ve teşhis edip kendini ıslah etmelidir ki, kusur ve suç işlemişse bile babası gibi tevbe ettiğinde Yüce Allah onu affedecektir.

Bu, kıyamete kadar sürece köklü ama aynı zamanda insanî (beşerî) olan bir fıtratın yansıması olayıdır. Bundan sonra gelecek bütün insan nesilleri için temel kalkış noktası bu iki tavırdan biri olacaktır. İnsanlar ya Habil gibi olur yani Allah'tan korkar, emirlerine riayet eder; Hakka, adalete, hukuka, ahlaki norm ve kurallara uyar yani Müslüman olur; ya da Kabil gibi nefsine bağlanır, onu ilah edinir, böylelikle Allah'ın emirlerine riayet etmez, hududunu çiğnemeye kalkışır ve isyan eder. İşte bu, insanlık tarihinin dinamiğine, sürecin gelişmesi boyunca değişmeyen gerçeğine işaret etmektedir. (Daha geniş bilgi için bkz. Ö. Faruk Harman, DİA, Habil ve Kabil mad. Ali Bulaç, Tarih, Toplum ve Gelenek, "Toplum" tasarımının tarihi kökleri, 2. Blm., İstanbul, 2007.)

Kabil, kardeşini öldürmeyi kafasına koyduğunda Habil bunu anlamıştı. Aslında gücü yettiği halde kendini savunmadı, çünkü anlaşılan koca yeryüzünde ikisinden biri ölecekti. Sanki 'mazlum' olmayı tercih etti: "Eğer beni öldürmek için elini bana uzatacak olursan, ben seni öldürmek için elimi sana uzatacak değilim. Çünkü ben, âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım." Hakikatte Habil, katil kardeşine öylesine bir cezanın terettüp etmesine yol açtı ki, eğer Kabil vahametinin tam olarak idrak etseydi dehşete kapılırdı. Bu sayede kıyamete kadar işlenecek cinayetlerde kendisi pay sahibi olacaktı. Bir hadiste buna şöyle işaret edilmektedir: "Haksız yere öldürülen kimse yoktur ki, onun kanında Adem'in ilk oğluna bir pay ayrılmasın. Çünkü insan öldürmeyi ilk adet edinen odur" (Buhari, Cenaiz, 33; Müsned, I, 383).

"Şüphesiz kendi günahını ve benim günahımı yüklenmeni ve böylelikle ateşin halkından olmanı isterim. Zulmedenlerin cezası budur." Burada Habil'in kastı, kendisinin işlediği günahları katil de olsa Kabil'e yani bir başkasına yüklemek değildi, çünkü hiç kimse bir başkasının suç ve günahını üstlenmez (17/İsra, 15). O, Kabil'e, kendisini öldürmesi dolayısıyla üstüne terettüp edecek olan günahı haber vermek istiyordu. Habil, kendini savunmak için fiili harekette bulunmamıştır ama kardeşini vazgeçirmek için de onun vicdanını, ahirette karşılaşacağı cezayı, bir cinayet dolayısıyla ortaya çıkacak dramatik sonucu da ona anlatmak üzere elinden geleni yapmış, bu sayede onu cinayetten vazgeçirmek istemiştir.

"Sonunda nefsi ona kardeşini öldürmeyi (tahrik edip zevkli göstererek) **kolaylaştırdı; böylece onu öldürdü, bu yüzden hüsrana uğrayanlardan oldu."** Cinayet, basit manada kan akıtmak değildir, kan akıtmanın insanın

iç dünyasında nefse hoş gelen bir tarafının tatmin edilmesidir de. İnsan, fıtraten kan dökücü bir özelliğe sahiptir, kan akıttığı zaman hem öç almış olur hem bir başkasının hayatına son vermek suretiyle gücünü kanıtlamış olur. Bu, içimizde Şeytanın yuvalandığı nefse hoş gelen bir fiildir, insana vahşi bir tatmin sağlar. Kur'an'a göre, Allah'a ortak koşmadan sonra büyük günah olarak cinayetin sayılmasının bir sebebi, vahşi bir iç tatmin sağlayan bu fiille, Allah'ın verdiği bir canı, bir başkasının haksız yere alması, Allah'ın binasını yıkmaya çalışması, böylece sadece öldürdüğü kişinin değil, Yaratıcı'nın, can verenin de hak ve hukukunu ihlal etmiş olmasıdır.

"Derken, Allah, ona, yeri eşeleyerek kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini gösteren bir karga gönderdi. "Bana yazıklar olsun" dedi. "Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten aciz miyim?" Artık o, pişman olmuştu." Bu da hayli dramatik bir manzaradır. Belki canını aldıktan hemen sonra Kabil pişman olmuştu. Şaşkınca ne yapacağını düşünürken, bir karganın öldürdüğü bir başka kargayı eşelediği toprağa gömmesi ona öğretici geldi. Aslında yaptığı iş hayvanca idi, karga gibi kendi hemcinsinden birini, hem de kardeşini öldürmüştü. Yapabileceği şey, kargayı taklit etmek, kardeşinin cesedini toprağa gömmek olacaktı.

Bu ayetlerden Hesap Günü'nde insanlar arasında "muhasebe"nin yapılabileceği sonucunu çıkarmak mümkün. Habil, Kabil'e şöyle der: **"Şüphesiz kendi günahını ve benim günahımı yüklenmeni ve böylelikle ateşin halkından olmanı isterim. Zulmedenlerin cezası budur."**

Yeryüzünde insanlar birbirlerine haksızlıkta bulunur, birbirlerinin hak ve hukukunu ihlal ederler. Yüce Allah kendisine ortak koşanlardan başka bütün kullarının günahlarını -dilerse- bağışlayacağını' (4/Nisâ, 48-116) ve 'Kimseye bir başkasını suçunun ve günahının yüklenmeyeceğini' (6/En'âm, 164; 16/Nahl, 25.) beyan ediyor. Günahsız olan yüce Allah'ın vaadine göre cennete gider, tevbe edip tevbesinde kararlı olan bağışlanır. Tevbe etmeden ahirete gidenin iki durumu söz konusu: Biri Allah'ın hakkını (Hukukullah) ihlal etmişse onu affedip etmemek Allah'a aittir, diğeri kul hakkını (Hukukulibad) ihlal etmişse, kul kendi hakkından vazgeçmedikçe veya hakkını almadıkça Allah da affetmez. Gündelik dilde biz buna "kul hakkı" deriz. İşte haklının ve haksızın, mazlumun ve zalimin birbirinden ayrılacağı günde (Yevmuddin) olacak olana "muhasebe" veya "hesaplaşma" denir.

Haksızlık çeşitli şekillerde olur: Cana, mala, namusa, bedene, akla, nesle, şerefe karşı hak ihlalleri vs. Muhasebede hakkı olan kişi haksızdan önce sevabını alır, böylece haksız olan dünyada yaptığı iyiliklere karşılık hak ettiği

nimetlerden yararlanmaz, bunlardan mazlum yararlanır. Bu yetmezse mağdurun günahından zalime aktarılır, böylelikle çekmesi gereken cezayı zalim çeker. Bu "suç ve cezanın ferdiliği" ilkesine aykırı değildir. Çünkü zalim mazlumun günahının cezasını çekiyorsa hakikatte ona karşı suç işlediği, hakkını yediği içindir. Kim her ne yapmışsa -zerre miktarı dahi olsa- karşılığını görür. Mutlak adaletin sağlandığı böyle bir günde kimse haksızlığa uğramaz.

مِنْ اَجْلِ ذٰلِكَ ۚۛ كَتَبْنَا عَلٰى بَنِيٓ اِسْرَٓاءِيلَ اَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ اَوْ فَسَادٍ فِي الْاَرْضِ فَكَاَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا ۜ وَمَنْ اَحْيَاهَا فَكَاَنَّمَٓا اَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا ۜ وَلَقَدْ جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ بَعْدَ ذٰلِكَ فِي الْاَرْضِ لَمُسْرِفُونَ ﴿٣٢﴾

32. Bu nedenle, İsrailoğullarına şunu yazdık: Kim bir nefis, bir başka nefse ya da yeryüzündeki bir fesada karşılık olmaksızın (haksız yere) **öldürürse, sanki bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de onu** (öldürülmesine engel olarak) **diriltirse, bütün insanları diriltmiş gibi olur. And olsun, elçilerimiz onlara apaçık belgelerle gelmişlerdir. Sonra bunun ardından onlardan birçoğu yeryüzünde ölçüyü taşıranlardır.**

Rivayetlere göre bu ve bir önceki ayetler, Medine'de Hz. Peygamber (s.a.v)'i ve bazı sahabileri öldürme planı yapan Yahudilere bir uyarı olarak inmişlerdir. Benzer ifadeler Yahudi kaynaklarında da yer almaktadır. Kur'an-ı Kerim, Allah'ın bu hükmü İsrailoğullarına yazdığını belirtir: Bir insanı öldüren bütün insanları öldürmüş, bir insanının hayatını kurtaran bütün insanları kurtarmış gibidir. Ancak bu hüküm Tevrat'ta değil, Mişna'da (Sanhedrin, IV, 5) şöyle yer almaktadır: "İsrail'den tek bir kişiyi öldüren bütün ırkı öldürmüş gibi cezalandırılır ve İsrail'den tek bir kişiyi koruyan Allah'ın kitabına göre bütün dünyayı korumuş sayılır" (Kur'an Yolu, II, 257).

Burada hayli ilginç bir durum ortaya çıkmaktadır. Kur'an-ı Kerim, hükmün şu şekilde verildiğini belirtir: **"Kim bir nefis, bir başka nefse ya da yeryüzündeki bir fesada karşılık olmaksızın** (haksız yere) **öldürürse, sanki bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de onu** (öldürülmesine engel olarak) **diriltirse, bütün insanları diriltmiş gibi olur."** İki ifade arasındaki fark, birinde "İsrail'den birinin öldürülmesi durumunda katilin bütün ırkı öldürmüş sayılacağı", diğerinde "Kim bir nefis (can, herhangi bir insan) öldürenin bütün insanları öl-

dürmüş sayılacağı" belirtilmesidir. Yahudi kaynaklarına göre, Kur'an'ın herhangi bir kişi/nefis (insan) dediği, bir "İsrail'li"dir, insanlar ise "İsrail ırkı" veya kavmidir. Bu bile, Tevrat'ın tahrif edildiğinin göstergelerinden biridir.

Bilindiği üzere İslam'ın temel yaklaşımı, Kur'an'ın diğer kitapları doğruladığı, yabancı unsurları ayıkladığı ve tamamladığı şeklinde billurlaşmaktadır. Bu ayette, aslı Kur'an'ın zikrettiği gibi olan bir hüküm tashih edilmektedir: Allah, hiçbir kavme özel imtiyazlar tanımaz, kim olursa olsun, haksız yere öldürülmesine izin vermez. "Bir İsrailli öldürüldüğünde bütün ırk öldürülür" hükmü, zımnen, İsrailli olmayan biri öldürüldüğünde kendi mağduriyetiyle kalır, diğer insanlarla aynileşmez anlamını doğurur. Oysa Kur'an'ın tashih ettiği şekliyle, İsrailli veya Müslüman, kim olursa olsun, haksız yere öldürülen kişi, bütün insanlar öldürülmüş gibi sayılır. Bir insanın hayatını kurtaran da bütün insanların hayatını kurtarır gibi olur. Çünkü tek de olsa bir insan, diğer hemcinslerinin bir üyesidir. İnsanlık haysiyeti ve değeri bakımdan insanlar birbirine eşittir, birinin diğerinden üstünlüğü ve ayrıcalıkları yoktur. Bir insanı öldürmeyi göze alan, başka insanları da öldürmeyi göze alabilir, seri katil olur, kitlesel ölümlere sebebiyet verebilir. Nitekim modern dünyada yüksek ve yıkıcı teknolojinin kullanıldığı savaşlarda sivil yerleşim birimleri hedef alınır, yüzbinlerce masum insan (kadınlar, çocuklar, yaşlılar, savaşa katılmayan erkekler, din adamları vs.) öldürülür.

Din özünde birdir, Adem'in altı, Nuh'un yedi, Musa'nın on emri aynı hükümleri tekrar eder. İncil'deki yasaklar ve emirler de bundan kopuk değildir: "Adam öldürme, zina etme, hırsızlık yapma, yalan yere şahitlik etme; anne babana saygı göster ve komşunu kendin gibi sev." (Matta, 19: 18-19.) Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'de yer alan bir emir veya yasağın önceki şeriatlerde yer alması, bunların vahiy pınarından fışkırdıklarını gösterir.

İslam Şeriatı belirgin bir biçimde beş güvenliği sağlamayı hedefler: Can, din, mal, akıl, namus ve nesil emniyetini. Hükümlerinin tamamına bakıldığında, her birisinin sonuç itibariyle bu beş alanda güvenliği sağlamaya matuf oldukları tespit edilebilir. İnsanı öldürmenin haklı sebepleri olmalı. Kısas, savaş hali ve ayette belirtildiği üzere **"yeryüzünde fesat çıkarmak."** Bu ayette "fesat çıkarmak", sonraki ayette açıklanacağı üzere meşru kamu otoritesine karşı silahlı ayaklanma başlatmak (irtidat), yol kesip eşkıyalık yapmak, şu veya bu amaçla masum insanların hayatını ve güvenliğini hedef alan şiddet ve teröre başvurmak, böylelikle toplumsal güvenliği, meşru hukuk düzenini tehlikeye sokmaktır.

Canı veren ve insana hayatı bahşeden Allah'tır, hiç kimse Allah'ın verdiği bir canı almaya, bağışladığı hayatı söndürmeye kalkışamaz. Allah'ın Resûlü

(s.a.v) şöyle buyurur: "İki kişi birbirine silah çekerse ölen de, öldürülen de ateştedir" buyurdu. Sordular: "'Öldürülen niçin ateştedir?' Şu cevabı verdi: 'Çünkü o da arkadaşını öldürmek istiyordu'" (Buhari, İman, 22; Müslim, Kasame, 33). İslam bakış açısından bir başkasını taammüden öldüren kişi, kendi hayat hakkını kaybetmiş olur, maktulün varisleri istemesi durumunda ona kısas uygulanır (2/Bakara, 178-179; 5/Maide, 45).

Tarih boyunca peygamberler bu hakikati tebliğ edip insanları uyarmıştır. Ama maalesef insanların çoğu bu uyarılara kulak asmayıp ölçüyü taşırmakta, hemcinslerinin hak ve hukukunu ihlal etmekten çekinmemektedir.

إِنَّمَا جَزَٰٓؤُا۟ ٱلَّذِينَ يُحَارِبُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَيَسْعَوْنَ فِى ٱلْأَرْضِ فَسَادًا أَن يُقَتَّلُوٓا۟ أَوْ يُصَلَّبُوٓا۟ أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُم مِّنْ خِلَٰفٍ أَوْ يُنفَوْا۟ مِنَ ٱلْأَرْضِ ذَٰلِكَ لَهُمْ خِزْىٌ فِى ٱلدُّنْيَا وَلَهُمْ فِى ٱلْءَاخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٣٣﴾ إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُوا۟ مِن قَبْلِ أَن تَقْدِرُوا۟ عَلَيْهِمْ ۖ فَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٣٤﴾

33. Allah'a ve Resûlü'ne karşı savaş açanların ve yeryüzünde bozgunculuğa çalışanların cezası ancak öldürülmeleri, asılmaları ya da elleriyle ayaklarının çaprazca kesilmesi veya (bulundukları) **yerden sürülmeleridir. Bu, dünyadaki aşağılanmalarıdır, âhirette onlar için büyük bir azap vardır.**

34. Ancak, sizin onlara güç yetirmenizden önce tövbe edenler başka. Bilin ki, şüphesiz Allah bağışlayandır, esirgeyendir.

Geleneksel müfessirlerimiz ve fakihlerimiz bu ayetin tam olarak hangi suçları düzenleyen ceza olduğu konusunda açık bir fikre sahip olamamışlardır. Kimilerine göre ayet, failleri Müslüman olsun olmasın, siyasi suçları; kimilerine göre yol kesme, gasp, hırsızlık veya sıradan öldürme suçlarını düzenlemektedir. Bu ihtilaflar önemli olmakla beraber, ayetin "siyasi amaçlı eylemli kalkışma suçları"yla ilgili bir düzenleme olduğunu söylemek mümkün. İnkârcılara karşı savaşı kastetmiş olamaz, çünkü bununla ilgili başka düzenlemeler söz konusudur. Ağır ceza davalarına giren konular çerçevesinden bakıldığında, kamu düzenini bozan ve insanların can, mal ve namus güvenliğini tehdit eden suçlar da bu kapsamda ele alınabilir. **Kurtubi**'ye göre "muharib" ister şehirde ister meskûn olmayan yerde olsun, insanlara karşı silah kullanan, ortada geçerli bir sebep yokken insanların mal ve canlarına saldırıda bulunan kimseye denir.

Ayette savaş (muharebe) fiilinin kullanılmış olması önemlidir. Hiç kimse Allah'la ve miladi 632'de bu dünyadan irtihal ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v)'le muharebe edemeyeceğine göre, burada söz konusu olan, "meşru yöneticiler"e, başka deyişle İslami hükümleri referans alan kamu otoritesine karşı başkaldırmaktır. Ancak belirli hukuki teamüller ve kurallar dâhilinde yönetime sözlü veya örgütlü muhalefet etme durumunda olanlar kastedilmemektedir. O halde "Allah ve Resûlüne karşı savaş açanlar" ifadesi, meşru yollarla iş başına gelmiş yöneticileri silahlı ayaklanma ile devirmek ve onların sorumlu olduğu kamu düzenini aynı yollarla bozmak isteyenlere işaret eder. Siyasal iktidarların veya yöneticilerin kendilerine muhalif olanları "terörist veya terör örgütü, çete" statüsüne koyup sindirmeleri hukuk ihlalidir, tekraren söyleyelim ki muhaliflerin güç kullanılarak bastırılmaları için muharip olmaları yani fiili olarak şiddet ve teröre başvurmaları, silah alıp meşru kamu otoritesine karşı savaşmaları gerekir.

Buradaki meşruiyetin halkın özgür iradesi ve rızasına rağmen kurulan dikta rejimleri, adaletsiz ve baskıcı yönetimlerin olmadığı açıktır. Meşruiyetin ölçüsü İslami hükümleri referans alınması ve halkın rızasıyla iş başına gelinmesidir. Meşru yöneticilere karşı fiilen ayaklananlar cezalandırılır; ama ayaklanmaya aktif olarak katılmayan sivil erkeklere, din adamlarına, kadınlara, yaşlılara ve çocuklara dokunulamaz. Siyasi suçluların fiillerinin mahiyeti ve sonuçları ne olursa olsun, onlara verilecek ceza intikamcı ve kolektif olmamalıdır.

Ayetin "yeryüzünde bozgunculuk çıkaranlar" cümlesi, siyasi rejimin kendisine karşı bir hareket içinde olmayıp yol kesen, eşkıyalık, haydutluk, korsanlık yapanların işledikleri suçu ve bu suça verilecek cezaları düzenler. Bu durumda ayeti hem siyasi suçlar, hem can ve mal emniyetini ihlal eden ağır suçlar için düşünmek mümkün.

"**Öldürme veya asma**" sonuçta bir "ölüm veya idam cezası"dır. "**El ve ayakların çapraz kesilmesi**"ni "tarihi bir ceza şekli" olarak kabul etmek mümkündür. Hem Yahudi şeriatında, hem daha önce Mısır ve başka kadim toplumlarda bu türden cezalar yer almaktadır. Mısırlı büyücüler, Hz. Musa'ya inandıklarını söylediklerinde Firavun onları "el ve ayaklarının çapraz kesme" cezasıyla tehdit etmişti (7/A'raf, 123-124; 20/Taha, 71; 26/Şuara, 49). "**Nefiy**" ile ifade edilen ceza ise duruma göre belli süreli hapis veya sürgün cezası olarak takdir edilebilir. Öldürme manasında anlayanlar olmuşsa da, başta zaten öldürme cezası zikredilmişti. "(Bulundukları) yerden sürülmeleri" suçu işledikleri yerden başka yere sürülmeleri veya kovalanarak İslam diyarının dışına çıkarılmaları demektir. Bunu hapis cezası şeklinde anlayanlar da olmuştur. Bu durumda dört çeşit ceza sıralanmış olmaktadır:

a) Doğrudan öldürmek (işkence ve eziyet etmeden kılıçla, kurşunla veya başka alet ve yolla);

b) Asarak idam etmek;

c) El ve ayaklarının çapraz kesilmesi;

d) Bulundukları yerden sürülmeleri (sürgün veya hapis cezası).

Hukukçular, suç fiilinin niteliğine göre bu cezaların tayin edileceğini söylemişlerdir. Ancak İmam Malik, Said bin Müseyyeb, Ömer bin Abdülaziz, Mucahid, Dahhak, en-Nehai, devlet başkanının -aslında davaya bakan mahkemenin- söz konusu cezalardan birini tayin ve takdir etmekte serbest (muhayyer) olduğunu, üçünden birini verebileceğini söylemişlerdir. Takdir mahkeme heyetine ait olduğuna göre bu tür ağır suçlara ölüm cezası, çaprazlama el ve ayakların kesilmesi veya sürgün ya da hapis cezası verilebilir.

"Ancak sizin onlara güç yetirmenizden önce tevbe edenler başka" ifadesi, ayaklanma veya baskın ne kadar sürmüş olursa olsun, -gücün tükenmesi veya pişmanlık sonucu- vazgeçildiği yani isyancılar veya saldırganlar teslim olduğu takdirde onlara bir cezanın uygulanmayacağını ifade eder. **Kurtubi**, "Tevbe eden muharibin aleyhine imamın/devletin yolu yoktur" der. Bazı hukukçular, "Kur'an'da hangi suçtan sonra yer almış olursa olsun, 'tevbe edenler' kaydı cezayı mutlak anlamda düşürür" kanaatindedirler. **İmam Şafii**, tevbe ile her türlü had cezasının düştüğünü söyler. Ayaklanma esnasında cana kıyılmış veya mala zarar verilmişse, sadece canın ve malın hesabı sorulur; yoksa sözlü, yazılı veya fiili muhalefet veya örgütsel faaliyet dolayısıyla muhaliflere ceza verilemez.

Ancak elbette bu, isyan veya saldırı bastırılmazdan önce olacak tevbeler için söz konusudur. Silahlı bir isyan veya saldırı bastırıldıktan sonra, failler tevbe ettiklerini açıklayacak olurlarsa, buna itibar edilmez.

İslam hukukunda "devlete karşı suç" yoktur. Suç gerçek şahıslara karşı işlenir. "Devlete karşı suç ve ceza" modern zamanların ve rejimi ne olursa olsun, modern devletin kendini halka karşı koruma dürtüsünün ürünüdür. Bu bizim ifade özgürlüğü, örgütlü muhalefet ve pozitif hukuk mevzuatında yer alan siyasi suçlar konularına yeniden bakmamızı gerektiren önemli bir husus olarak görünmektedir. Modern zamanlarda çoğu zaman devletler, kendilerine karşı silahlı, örgütsel ve kanunlarla suç saydıkları fikir ve görüşlerin ifade edilmesi dolayısıyla şahıslara ve guruplara ağır cezalar verirken, gerçek şahıslara karşı işlenen suçları affedebilmektedirler. Oysa herkes kendine karşı işlenmiş suçu affetme yetkisine sahiptir. Devletler, yurttaşları adına şahsi suçları affederken, kendilerine karşı işlenmiş suçları affetmezler.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٣٥﴾

35. Ey imân edenler, Allah'tan korkup-sakının ve (sizi) **O'na** (yaklaştıracak) **vesile arayın; O'nun yolunda cihad edin, umulur ki kurtuluşa erersiniz.**

"Tevessül"den faile vezninde bir kelime olup vasıta, aracı, yakınlık, yakınlıkla elde edilen şey demektir. Ayetin açık beyanına göre, hedef Allah'a yakınlaşmaktır, bunun için çeşitli vesileler, yol ve vasıtalar bulunmalıdır. **Taberi**, Allah'ın hoşnutluğunu elde eden salih ameller ve itaat olduğunu söyler. Ancak ayet, vasıtadan önce Allah'tan sakınıp korkmak yani takva sahibi olmak gerektiğini belirtir. Kişi ilahi emir ve hükümlere karşı çıkmaktan sakınıp tam bir bilinçle ibadetlerini yerine getirir, bu arada ilahi emir ve yasaklara tam olarak riayet ederse takva sahibi olur. Bunu da kendi nefsine, ailesine, yakın ve uzak akrabalarına, komşularına, aynı şehir veya kasabada yaşadığı hemşehrilerine, dindaşlarına ve nihayetinde bütün insanlara hayırlı işler yaparak taçlandırır. Kısaca insanların yararına olan her türlü salih amel ve fiil insanı Allah'a yakınlaştıran vesiledir.

"Vesile"nin Arş'a en yakın mertebenin olduğu söylenmiştir ki, bu sadece Hz. Peygamber (s.a.v)'e tahsis edilmiş yüce bir makamdır. Hz. Peygamber, bizden kendisi için bu makam için dua etmemizi istemiştir (Buhari, Ezan, 7-8; Müslim, Salat, 10). Vesile'nin diğer anlamı istemek, talep etmektir. Bu durumda hayır ve salih amellerin talebi ve elbette gerçekleştirilmesi Allah'a yakınlaştırıcı vesileler olur.

Vesile'den sonra "cihad" etme fiili gelmektedir. Cihad, insan ile İslam arasındaki engellerin kaldırılması için yapılan cehd ve mücahedeye denir. Bunu sadece nefs ile mücahedeye indirgemek yanlış olur. Nefs ile mücahede elbette büyük bir mücadeledir ancak gerektiği zamanlarda ve durumlarda düşman kuvvetlerine karşı fiili savaşlara girmek, şehadeti veya gazi olmayı göze almak da cihattır. Bu durumda "umulan kurtuluş"un mertebelerini 1) İman, 2) Takva, 3) Allah'a yakınlaştırıcı vesileler, 4) Cihad şeklinde sıralamak gerekir.

Üç tevessül çeşidinden söz etmek mümkün: Bunların ilk ikisi meşru ve gerekli, üçüncüsü ucu şirke varacak kadar tehlikelidir.

a) Bir insanın Allah'ın güzel isimleriyle kendisi veya bir başkası için duada bulunması: "İsimlerin en güzeli Allah'ındır. O'na bunlarla dua edip isteyin" (7/A'raf, 180).

b) Yaşayan salih bir zattan, imanına, amellerine güvenilen; Allah katındaki

değerinin yüksek olduğu düşünülen birinin duasını almak. Sünnet'te bu tür tevessül sabittir. Sahabeler sıkıntıya düştüklerinde -mesela yağmurun yağması için- Hz. Peygamber'den dua etmesini isterdi, kendileri de birbirleri için hayırlı duada bulunurlardı (Buhari, Cuma, 34). Hz. Ömer de, yağmur duası için Efendimiz'in amcası Abbas'ı dua yerine götürmüştü.

c) Hazır olmayan Allah'tan başka birini, ölüleri, yatırları aracı koyarak dua etmek, onları vesile kılarak isteklerde bulunmak, onların şahıslarında olağanüstülükler vehmetmek; doğrudan onlardan istemek, günah ve kusurlarının onlardan bağışlanmasını, sıkıntı ve sorunlarının onlar tarafından giderilmesini talep etmektevhid inancıyla bağdaşmaz: "Allah'la beraber kimseye yalvarmayın" (39/Zümer, 38). İman ve salih amel sahibi insanlara; yol gösterici ve dinin doğru emir ve hükümlerini öğreten mürşitlere saygı ve ihtiram göstermekte, onların güzel tavsiye ve irşatlarına uymakta herhangi bir sakınca yoktur. Bu gibi yaşayan insanlardan yardım talep etmeyi makul kılan şey, onların sahih inançları ve salih amelleridir, yoksa şahıslarında mündemiç olduğu vehmedilen olağanüstülükleri veya onlara izafe edilen birtakım beşer üstü sıfat ve güçler değildir.

Üçüncü anlamıyla "tevessül" ve kişilerin ölümlerinden sonra dünya hayatı ve insan işleri üzerinde etkili olabilecekleri inancına dayalı "tasarruf" İslam inancıyla bağdaşmaz, sahih imana sahip Müslümanların bunlardan kaçınması gerekir. Şu halde:

a) Hazır olmayan birinden veya ölüden yardım talep etmekmanasında "tevessül" veya "tavassut";

b) Ölmüş birinin ruhunun dünyaya dönüp yaşayanlara yardım edeceği, tabiat yasalarına, toplumsal sünnetlere müdahalede bulunacağı manasında "tasarruf" İslam dininde caiz değildir, belli bir noktadan sonra insanı şirke kadar götürür.

Sahih manasında tevessül:

aa) Allah'a yaklaştıracak sahih iman, salih amel, İslami hükümlere, emir ve yasaklara tam riayet, takva ve ihsan;

bb) Sosyal ve tabiat yasalarını bilip öğrenmek, kozmik ve tabii düzenin nasıl işlediğini araştırıp İslam'ın yeryüzündeki ideallerini tahakkuk ettirmek, çevreyi mamur ve yaşanabilir hale getirmek amacıyla bilgiyi, sanatı, edebiyatı, tekniği, fenni, inceleme ve araştırmayı makul ve meşru çerçevede kullanmak, bunlardan yararlanmak.

Yüce Allah varlık âlemini insanın istifadesine sunmuşsa (teshir) varlıkta gözlem ve araştırma gücümüz sahasına giren her şey, nesne, yöntem ve imkân

tevhid inancı, i'lay-ı kelimetullah, ma'ruf'un emri-münkerin nehyi, adaletin tesisi, ahlaki yüksek hayatın tecellisi ve böylelikle Allah'ın hoşnutluğunu kazanma yolunda kullanılacak vesileler, vasıtalardır. Bütün bu vesile ve vasıtaları takva üzere kullanmalı, vesile ve vasıtaları bulup geliştirmek ve etkin kullanmak üzere elden geldiğince cehd ve mücahede göstermeliyiz. (17/İsra, 57.)

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ أَنَّ لَهُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لِيَفْتَدُوا بِهِ مِنْ عَذَابِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَا تُقُبِّلَ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٣٦﴾ يُرِيدُونَ أَنْ يَخْرُجُوا مِنَ النَّارِ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنْهَا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُقِيمٌ ﴿٣٧﴾

36. Gerçek şu ki, inkâr edenler, yeryüzünde olanların tümü ve bununla birlikte bir katı daha onların olsa, bununla da kıyâmet gününün azabından (kurtulmak için) **fidye vermeye kalkışsalar, yine onlardan kabul edilmez. Onlar için acı bir azap vardır.**

37. (Orda) **Ateşten çıkmak isterler ama ondan çıkacak değiller. Onlar için sürekli bir azap vardır.**

Bu buyruğun özel olarak inkârcılar hakkında indiği anlaşılmaktadır. İnkâr edenler, dünyada ne büyük servete, askeri ve mali güce sahip olurlarsa olsunlar ahirette kendilerini bekleyen azaptan kurtulamayacaklardır. Değil sahip oldukları servet, dünyanın tümüne ve bir katına dahi sahip olup hepsini yapıp ettiklerine karşılık 'fidye' olarak vermeye kalkışsalar, yine onlara herhangi bir fayda sağlamayacaktır.

Nasıl sağlasın ki, varlık âleminin tümünün sahibi ve maliki Yüce Allah iken, kim suç ve günahlarının silinmesi karşılığında fidye teklifinde bulunabilir! Bu ancak mütegallibe güçlerin, zorba ve nitelikli hırsızların dünyada başvuracakları bir kurtuluş yoludur. Ahirette geçer akçe değildir. (3/Âl-i İmran, 91.) "Deve iğne deliğinden geçmedikçe onlar cennete giremezler." (7/A'raf, 40.)

Kıyamet günü inkârcı getirilir ve ona "Söyle bakalım, senin dünya dolusu altının olsa, kendini kurtarmak için fidye olarak verir misin?" diye sorulduğunda "Evet" cevabını verir. Bunun üzerine ona "Senden bundan daha kolayı istenmişti" denir. (Buhari, Rikak, 49; Müslim, Münafikin, 52).

Fidye kabul edilmeyeceğinden inkârcıları ateşin içinde "mukim" yani daimi, durumları değişmez ve sonu gelmez vaziyette azap göreceklerdir. Durum buysa akıllı insan, ilahi emirlere tam riayet etmeli, hak ve hukuktan şaşmamalı, başka güç ve şahısları da kurtarıcı vesile görmemeli.

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا اَيْدِيَهُمَا جَزَآءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٣٨﴾ فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهٖ وَاَصْلَحَ فَاِنَّ اللّٰهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٩﴾ اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَآءُ وَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَآءُ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤٠﴾

38. Hırsız erkek ve hırsız kadının, (çalıp) kazandıklarına bir karşılık, Allah'tan, 'tekrar önleyen kesin bir ceza' olmak üzere ellerini kesin. Allah üstün ve güçlü olandır, hüküm ve hikmet sahibidir.

39. Ancak kim işlediği zulümden sonra tevbe eder ve (davranışlarını) düzeltirse, şüphesiz Allah onun tövbesini kabul eder. Muhakkak Allah, bağışlayandır, esirgeyendir.

40. Göklerin ve yerin mülkünün Allah'a ait olduğunu bilmiyor musun? O, kimi dilerse azaplandırır, kimi dilerse bağışlar. Allah, her şeye güç yetirendir.

Kur'an-ı Kerim, bu ayette başkasının mülkiyetinde olan bir malın, para veya değerli eşyanın çalınması halinde bunun cezasını düzenlemektedir. Bir başkasına ait, kapalı veya korunmakta olan bir malın sahibinden izinsiz alınmasına hırsızlık denir. Ayette hırsızlık fiilinin "Sarik/sarika" olarak zikredilmesi, kelimenin türediği kökteki "gaflet" haliyle ilgilidir. Buna göre gaflet içinde olan birinin rızası dışında malı alındığında hırsızlığa maruz kalmış olur. Çünkü insanın ya iyi koruyamadığı veya farkında değilken malını çalmak mümkündür.

Hırsızlık yapan erkek veya kadının eli kesilir.

Fakihler, bu ayetten ve Sünnet'teki tatbikattan da hareketle bu ağır suçu gerektirecek fiil konusunda önemli içtihatlarda bulunmuşlardır. Genel kabul gören görüş esas alındığında, had (el kesme) cezası gerektiren bir suç fiilinin tahakkuk edebilmesi için şu şartların bir araya gelmiş olması gerekmektedir:

1) Çalınan malın kapalı yerde (evde, işyerinde, depoda vs.) bulunması veya özel olarak ya da bir bekçi/güvenlik görevlisiyle korunması, gözlerden saklanmış olması. Açıkta olan, herkesin kolayca ulaşabileceği mal çalındığı zaman el kesme cezası gerektirmez, başka ceza takdir edilir.

Tarihsel olarak bakıldığında, hırsızlığa getirilen tanımın, o günkü Arapların anlayışını yansıttığını söylemek mümkün. İbn-i Arefe der ki: "Araplara göre

hırsız korunan bir yere gizli bir şekilde girip oradan kendisine ait olmayan malı alan kimseye denir" demektedir ki, sanki bundan açıkta olup yine başkasına ait malı izinsiz alan kimseye hırsız denmeyeceği sonucu çıkmaktadır. Oysa hırsızlık hükmünde asıl olan, bir başkasına ait olan malın ondan habersiz ve izinsiz alınmasıdır. Nitekim bu geleneksel tanım dolayısıyla fakihler, bu suç fiilinin niteliklerini ve sınırlarını tayin etmekte tam bir görüş birliğine varmamışlardır. Açıktaki malın çalınması fiilin şekline göre yankesici, talan, gasp vb. isimlendirmeler yapılmıştır. Çağımızda farklılaşan mali, ticari ve iktisadi ilişkiler açısından bakıldığında hırsızlık tanımının mutlaka değişmesi, nitelik ve sınırlarının yeniden tayin edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla ayet tabir caizse "kaba hırsızlık"la ilgili cezayı düzenlemektedir, oysa çağımızda "nitelikli hırsızlık" türleri var ki, bunlar yerine göre rüşvet ama en çok usulsüzlük ve yolsuzluklar şeklinde vuku bulmaktadırlar. Hukukçuların bu nitelikli hırsızlık türleriyle ilgili içtihatlarda bulunmaları gerekir.

2) Çalınan malın belli bir nisaba ulaşması. **Malik bin Enes** bu miktarı 3 dirhem, **İmam Şafii** dinarın dörtte biri, **Ebu Hanife** 10 dirhem takdir etmiştir. Bunun sebebi Hz. Peygamber (s.a.v) zamanında ceza fiiline konu olan bir kalkana tayin edilen değer ile yine Hz. Peygamber'den gelen rivayetlerdir (Bkz. Buhari, Hudud, 13; Müslim, Hudud, 1-4). 3) **İbn-i Abbas, Zübeyr** ve **Hasan Basri** ile **Davud Zahiri** ve **Harici fakihler**, az olsun çok olsun her hırsızlığa had uygulanabileceğini öne sürmüşlerdir. Ortak mallardan çalınan mal için had cezasının gerekmeyeceğine hükmedilmiştir. Aile içinde, mesela çocuğun babasından çaldığı mal gibi. Çünkü izinsiz de olsa, babasından mal çalan çocuk çaldığı malda hisse sahibidir. Ancak genel ortaklıklara teşmil edildiğinde bu hüküm çeşitli haksızlıklara yol açabilir. Ortaklar arasında veya kamu kaynaklarından yapılan hırsızlıklar gibi;

3) Açıkta, mesela yol kenarında bulunan sebze ve meyvelerden kişi sahibinden habersiz karnını doyurabilecek kadar yerse buna da had düşmez; ancak torba veya sepete doldurup götürmemesi lazım.

4) Hırsızlık olayı vuku bulur da, dava emniyete veya yargıya intikal etmeden önce hırsız pişmanlık duyar veya mal sahibiyle anlaşırsa yine had gerekmez. Bu da ayrıca üzerinde durulması gereken önemeli bir konudur, az sonra buna dönme fırsatımız olacak. Yukarıda (5/33-34) silahlı ayaklanmaya kalkışan veya yol kesip eşkıyalık yapanların eylemlerinden vazgeçmeleri yani tevbe etmeleri durumunda haklarında herhangi bir cezanın uygulanmayacağını belirtmiştik. Tabiin fakihleri bunun hırsızlık suçu için de tatbik edilebileceğini savunmuşlardır. Şahsi kanaatimize göre "tevbe"yi iki düzeyde düşünmek mümkün:

a) Hırsızlık eyleminin tahakkukundan yani teşebbüs halinde iken kişinin tevbe etmesi;

b) Yakalanması durumunda da en az bir kereliğine ona bu meslekten vazgeçmesi için tevbe fırsatının tanınması. İki ve daha çok sayıda aynı suç fiiline devam ediyorsa, aşağıda göreceğimiz üzere ism-i failin anlamına uygun artık "sarik veya sarika" olmuştur.

Hırsızlık ahlaki açıdan yüz kızartıcı bir suçtur; malı, parası veya kıymetli eşyası çalınan kişi mağdur olur. Bu fiil hiçbir şekilde mazur görülemez. Bir insanı hırsızlık yapmaya sevk eden gerçek sebepler üzerinde de durmakta fayda var. El kesme gibi ağır bir cezayı gerektiren suç fiilinde, hırsızın bilinçli olması; emeksiz ve zahmetsiz para veya mal sahibi olmak istemesi, hiç hakkı olmadığı halde bir başkasının malına veya servetine tamah edip göz dikmesi suç fiilinde "kasıt" unsurunu teşkil eder. Bu tartışmasız cezayı gerektirir.

Ancak asıl niyeti bunlar olmayıp hastalık sonucu hırsızlık yapanlar var ki, bunlara "kleptomani" denir. Kleptomani, "ihtiyacı olmadığı, hemen kullanmayacağı halde ve maddi değeri nedeniyle satma düşüncesi olmadan bir takım nesneleri izinsiz alarak, onlara sahip olma şeklinde bir türlü kontrol bozukluğudur". Bu hastalığa yakalanmış olanlar elbette hırsızlık fiilinden menedilmeli ama ceza vermeden önce tedavileri cihetine gidilmelidir.

Hırsızlık yapan kişinin, bu fiili özgür iradesiyle mi yapıp yapmadığına da bakmakta yarar var. Bazı durumlarda insanlar baskı, şantaj ve tehdit altında istemedikleri fiilleri yapmaya zorlanabilirler. Bu tür hırsızlık fiillerinde "ikrah" vardır. İkrah söz konusuysa, fiile takdir edilecek ceza da ona göre olmalıdır.

Bu durumda hırsız eğer, akil ve baliğ ise, bilerek bu fiilin içinde yer alıyorsa suç işlemiş olur. Böyle bir suçluya ceza verilir. Ceza kısas gibi hakikaten ağırdır, Kur'an tarafından üzerine basılarak takdir edilmektedir. Burada iki husus üzerinde düşünmek mümkün:

A) Acaba Kur'an-ı Kerim'de yer alan had cezaları (kısas, el ve ayakların çapraz kesilmesi, Sünnet'te tatbik edilen recm ve el kesme) Kur'an'ın ibdai-inşai cinsinden olan amir hükümleri mi, yoksa geçmiş şeriatlerde (mesela Tevrat'ta) ve örflerde yer alan tatbikatlar mı? Başka bir ifadeyle Kur'an her ne olursa olsun ve ebedi olarak bu ceza şekillerini mi emretti, yoksa indiği zamanda ve toplumda zaten bu uygulamalar olduğu için bunun devamı anlamında uygulamaya göndermede mi bulundu?

Bu soruya verilecek cevaba göre, ya cezanın bilinen şekli yani "el kesme" cezası olduğu gibi devam ettirilir veya asıl maksat "caydırma, meşru yoldan kazanılmış servetin, mülkiyetin korunması, mal emniyetinin sağlanması, su-

çun tekrar etmesinin önlenmesidir" denip, aynı maksada hizmet eden "mümkün başka ceza şekilleri" düşünme cihetine gidilebilir. Tefsir ve tarih kaynakları el kesme cezasının İslam öncesi Arap toplumunda bilinen ve uygulanan bir ceza olduğunu kaydetmektedirler. "Cahiliye döneminde ilk el kesme cezasını Kureyş kabilesi uygulamış; Huzaa kolundan Muleyh bin Amroğullarının mevlası olup Kâbe'nin hazinesini soyan Duvayk'in elini kesmiştir". Bu demektir ki, İslam, "kısas, kasame, diyet" gibi "el kesme" cezasını da önceki uygulamalara atıfta bulunarak devam ettirmiştir. Kısaca Kur'an, bilinen bir uygulamayı referans almış, kendisi başlatmış değildir. Ama cezayı onaylayıp devam ettirmiştir.

B) Ceza amir ve kesin bir hükmü ifade eder; bunda şüpheye mahal yoktur. Ancak, acaba bir ve hatta iki-üç defa hırsızlık yapan bir insana re'sen ve hemen bu cezanın verilmesi mi, yoksa belli bir sıralama dâhilinde el kesme "ceza zinciri"nin son halkasında mı yer alması gerekir?

Ayette geçen "es-sarik ve's-sarika" ism-i fail olup bir tür fiilin tekerrürüne ve meslek haline getirilmesine işaret eder. Yani nasıl eline kalem alıp yazı yazan bir mühendise veya esnafa örfte "yazar" denmiyorsa, yazarlık bu işi kendine meslek edinen ve hep yazı yazan kimseye has bir fiil ise, "sarik ve sarika" da duruma göre bir iki hırsızlık olayına karıştı diye, bu işi hep yapan, meslek edinen profesyonel hırsızlarla aynı kategoride ele alınamaz. Öyle insanlar var ki, hayatında ilk kez hırsızlık yapmış, yakalanmış ve "hırsız" sıfatını almışlardır. Hiç kuşkusuz irtikâp ettikleri fiil "hırsızlık fiili"dir ama kendilerinin bu ilk fiilleri dolayısıyla "hırsız, profesyonel hırsız, hırsızlığı meslek ve alışkanlık haline getirmiş mücrim" sayılıp sayılmayacağı sorulmaya değer bir sualdir. (İstanbul Emniyet Müdürlüğü tarafından verilen bilgilere göre (Zaman, 17 Kasım 2013) hırsızlık suçundan yakalanan 48 yaşındaki Hasan Hüseyin Y. Adlı bir şahıs 70 kez hırsızlık suçu işleyip yakalanmıştır.) Öyle hırsızlar var ki, gözaltında bulundukları emniyette bile polislerin değerli eşyalarını çalarak hırsızlıklarına devam etmişlerdir.

Şu veya bu sebeple ilk defa hırsızlık suçunu irtikâp eden bir insan ile bu işi meslek haline getirmiş, artık neredeyse "profesyonel hırsız" sıfatını almış insan arasında ceza hukuku açısından bir ayırım yapmak gerekir. Burada cezayı tayin edici makamda olan hâkimin takdir yetkisi önemlidir. Toplumun içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik şartları, gelir bölüşümünü ve bu işe ilk defa kalkışan suçlunun özel durumunu yani bu fiile hangi sebep, zaruret veya düşüncelerle giriştiğini yeterince dikkate alan adil bir mahkeme, takdir yetkisini kullanıp suçluya sırasıyla ihtar, tekdir, çaldığı malı bir yerde çalıştırarak tazmin ettirme, hapis cezası veya başka türden cezalar takdir edebilir. Te'dip, tek-

dir, tazmin ve hapis "el kesme"den önce takip edilmesi mümkün olan cezalar arasında yer alabilir. **Ebu Hanife**, **Sevri**, **Ahmed bin Hanbel** ve **İshak**, "Elin kesilmesi ise çalınan malın geri ödenmesi bir arada olmaz. Hırsız çaldığı malı tazmin eder, geri öderse eli kesilmez" demişlerdir (**Razi**). Başka husus, malı çalınan mağdur, malını geri alır veya almadığı halde suçluyu affedecek olursa, yine haddi uygulamak gerekir mi? Cinayet davalarında, Kur'an-ı Kerim, maktulün varislerine katili affetme hakkı tanımıştır. Bazı âlimler bunun hırsızlık suçu için de söz konusu olabileceğine kail olmuşlardır.

Bir başka soru var: Acaba, "el kesme" yegâne ceza mıdır? Tazminat, sopa vb, cezalar verilebilir mi? Bu konuda şu rivayetlere bakalım:

Hz. Peygamber'e ağacında asılı yani toplanmamış meyve hakkında soruldu, şöyle cevap verdi: "İhtiyaç sahibi olup da ondan bir şeyler almakla cebine ya da kabına doldurmayan kimse için bir ceza gerekmez. Ancak ondan bir şey alıp katana el kesme cezası vardır. Kim bundan daha aşağı miktarda alacak olursa onun iki misli tazminat öder ve ona ceza verilir. Bir başka rivayette "ceza verilir" yerine "ona ibretli ceza olmak üzere birkaç sopa vurulur" denilmiştir" (Nesai, Kat'u's sarik, 12). Hz. Ömer'den gelen bir bilgiye göre, "iki misli ceza tazminat ödemesi" neshedilmiştir. **Ahmet bin Hanbel**'e göre ise "Tazminat kendi misliyle ödenir" şeklindedir; çünkü 2/Bakara, 194. ayette "Size kim saldırırsa, siz de ona yaptığı kadarıyla saldırın" buyrulmaktadır.

Bir başka rivayet şudur: Safvan b. Umeyye der ki: "Mescitte 30 dirhem değerinde nakışlı bir elbisem üzerinde yatmış uyuyordum. Adamın biri gelip onu çaldı. Yakalandı, Hz. Peygamber'in huzuruna götürüldü. Elinin kesilmesini emretti. Ben "Otuz dirhem için elini mi keseceksin?" dedim. "Bu elbiseyi ona satayım veya onun değeri kadar bana borcu olsun." Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Onu huzuruma getirmeden önce neden yapmadın?" (Ebu Davud, Hudud, 15; Nesai Katu's sarik, 5; İbn-i Mace, Hudud, 28).

Bu rivayetlerden yukarıda anlattıklarımızla bağlantılı olarak şu sonuç çıkar mı? Yerine göre çalınan malın tazmin edilmesi, hırsıza sopa cezası verilmesi veya mal sahibiyle karşılıklı uzlaşma sağlanması el kesme cezasını düşürür mü? Hukukçular, konu mahkemeye intikal etmeden önce anlaşma sağlanırsa, ceza verilmeyeceğini söylemektedirler. Peki, olayın niteliği ve sonuçları açısından mahkemeye intikal etmeden önce ile sonra arasındaki fark nedir? Öncesinde tazminat, borçlanma veya başka ceza mümkünse, yine hâkimin takdiriyle el kesme dışında bir ceza takdiri de mümkün olabilir.

Ancak fakihler, "kullara ait hakların ihlali" ile "Allah'a ait hakların ihlali" arasındaki farka işaret ederek, el kesmede ısrar etmişlerdir. Fakat 33-34. ayet-

lerde "Allah'a ve Resûlü'ne karşı savaşanlar", tevbe ettikleri takdirde suçları affedilirken, hırsızlığı meslek edinmemiş birinin pişman olup tevbe etmesi halinde –sahibine çaldığı malı tazmin etmesi halinde– neden suçunun affedilmeyeceği sorulmaya değer. Bazı **Şafii** bilginleri, İmam Şafii'nin görüşüne dayanarak hırsız yakalanmadan önce tevbe edecek olursa, tevbenin kabul edileceğini söylemişlerdir. **Kurtubi**, Şafiilerin 34. ayete yapıştıklarını söyleyip bu cezayla ilgili affın istisna olduğunu; "silahlı ayaklanma yapan veya yol kesen" ile "hırsızlık suçu işleyenler"in ayrı mütalaa edilmeleri gerektiğini söylemektedir. **Kurtubi**'nin referans gösterdiği **İbn-i Arabi**, aradaki farkı "kamu otoritesinin mevcudiyeti"ne bağlamaktadır. Ona göre, silahlı ayaklanmada bulunanların affı, ayaklanmadan veya yol kesmeden vazgeçmeleri için bir teşvik olarak öngörülmüştür; hırsız veya zina eden ise zaten kanun hâkimiyeti altındadır "devletin avucu içinde"dir, ayrıca teşvike ihtiyacı yoktur. Bu eğer, teşvikin gayesi, ayaklanma veya yol kesme-eşkıyalık sırasında olabilecek muhtemel can ve mal zayiatını önlemek ise makuldür, salt devlet hâkimiyetine yönelikse makul değildir. Cezayı affetme hükmünün illeti can ve mal zayiatını önlemek ise –ki öyle olmalıdır-, bu durumda çaldığı malı tazmin etmesi ve samimi olarak pişman olması durumunda hırsızın cezasının da affedilmesi veya başka bir cezaya çevrilmesi mümkün olabilir. Aksi halde kendi başına kamu otoritesinin cezanın şeklinin tayin edilmesinde belirleyici faktör kabul edilmesi, hükmün hikmetine aykırıdır. Zira el kesme cezası "Allah'tan 'tekrarı önleyen bir ceza' olmak üzere" takdir edilmiştir. "Nekal" kişiyi yaptığı bir işten vazgeçirip ondan yüz çevirmesini sağlayacak iş-fiil demektir. Bunu ifade etmek üzere "Nekeltü bihi" denmiştir. Yani eğer cezadan maksat, hırsızlık suçundan vazgeçirmek ise "tevbe" zaten bu haksız ve çirkin fiilden pişmanlık duyup vazgeçirmeyi ifade eder.

Bazı âlimlere göre, suçun tekrarı halinde sağ elden başka vücudun diğer organları da kesilir: Önce sağ el, sonra sol ayak, üçüncüsünde sol el, dördüncüsünde sağ ayak. **Hz. Ali**, her hırsızlık olayına karşılık bir organın kesilmesini hoş karşılamamıştır. **Süleyman Ateş** de haklı olarak ayet, hırsızlık yapanın elinin kesilmesini emrediyor, suçun tekrarı halinde diğer elinin ve ayaklarının kesilmesi gerektiğini söylemiyor, deyip şunları ekliyor: "Önceki ayette Müslümanlara karşı savaşan teröristlerin el ve ayaklarını çaprazlama kesileceğini bildiriyor. Eşkıyanın bir eli ve bir ayağı sağlam bırakılıyor. Suçu tekerrür eden adi hırsızın el ve ayaklarını kesmek, onu Müslümanlara karşı savaşan eşkıyadan daha ağır bir cezaya çarptırmak olur... 39. ayetten anlıyoruz ki, bu işten tamamen vazgeçip dönenlere bu ağır ceza uygulanmayabilir. Müslümanlarla savaşan eşkıya da tevbe edince öldürülmez, bağışlanır." (Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, II, 524, 528.)

"Hırsız erkek ve hırsız kadının, (çalıp) kazandıklarına bir karşılık, Allah'tan, 'tekrarı önleyen kesin bir ceza' olmak üzere ellerini kesin." Burada önemli bir soru ortaya çıkmaktadır: Hırsızlık suçunda gaye "caydırıcılık" mı, yoksa "suçun tekrarının önlenmesi" mi? Cezada mal ve mülkiyetin korunmasının esas alındığı açıktır. Çünkü hırsız, kendisine ait olmayan malı almış, bir başkasının emek ve değerine, hak ve servetine el uzatmış; kendisi bir faydaya sahip olurken, asıl hak sahibini mağdur edip kendi malından mahrum bırakmıştır. Ayette vurgu, suçun tekrarını önlemektir. Bu durumda cezanın mantığında intikamcı olma fikri söz konusu değildir. Çünkü yaptırımlar/cezalar hükümde gaye değildir. Gaye hükmün korunmasıdır. Hükmün maksat malı korumak ve buna bağlı olarak haksız mal edinmenin önüne geçmek ise, el kesme cezasını son aşamada düşünmek hükmün maksadına ve hikmetine aykırı değildir.

Tevbede samimiyet, iç kararlılık, azim önemlidir ancak ayet, ayrıca hırsızın "kendini ıslah edip düzeltmesi"ni de şart koşmuştur. Tevbe psikolojik-sübjektif bir iç karardır; insanlar yani kamu otoritesi, hâkim tevbenin samimiyetini ölçemez. Tevbenin sahiden tahakkuk edip etmediğini anlamak için, belki hırsızlık suçunu işleyene belli bir sürenin yani ıslah zamanının tanınması gerekir. Mahkemenin tayin edeceği süre içinde suçluya fırsat tanınır, gözetim altında tutulur. Bu makul süre içinde eğer kendini ıslah etmişse yani işlediği suç fiilinden dolayı sahiden tevbe ettiği anlaşılıyorsa, o zaman affına hükmedilir. Allah'ın tevbesini kabul ettiği kimseyi devlet veya şahıslar niçin cezalandırmakta ısrar etsin? En doğrusunu Allah bilir.

Hz. Ömer, Remade denen kıtlık yılında bu cezayı bir seneliğine askıya almıştır. Gerekçesi şuydu: Zaruri ihtiyaçtan dolayı hırsızlık yapana ceza verilmez. Bizim görevimiz onun ihtiyaçlarını temin etmektir. **Ahmed bin Hanbel**'e atfedilen bir görüşe göre, evi olmayan, boş bulduğu bir eve girip orada oturabilir; çünkü kamu otoritesi onun barınma ihtiyacını karşılamakla yükümlüdür. Anlaşıldığı kadarıyla Ahmet bin Hanbel, konut-barınma hakkını kamu otoritesinin yerine getirmesi gereken haklar arasında sayar. Acaba, hırsızlık suçuna ağır bir ceza verildiğini bile bile bir insan, niye gidip bir başkasının malını çalar? Başka bir seçeneği kalmadığı için mi, yoksa kolay yoldan mal ve para sahip olmak istediği için mi? Bu iki saik birbirinden farklıdır.

Çağımızda bazı ülkelerde Şeriat'ın ilan edildiğine ve ilk iş olarak tatbikata ceza hukukunun uygulanmasıyla başlandığına şahit olduk. Hakikaten üzerinde düşünülmeye değer bir konu bu. İnsanın anlamakta güçlük çektiği husus şudur: Bir yandan bu dinin Peygamberi "Yoksulluk (insanı) neredeyse küfre düşürür" diyecek ve öncelikle bir toplumda gelir bölüşümünün adil olması-

nı isteyecek, öte yandan açlık ve yoksulluk içinde kıvranan insanlar hırsızlık yaptıklarında hemen elleri kesilecek, buna da "Şeriat düzeni" denecek. Üstelik zenginler, güçlüler, kısaca mütegallibe zümreler kamu kaynaklarını yağmalarken; yoksulların ve çalışanların emeklerini, haklarını sömürmelerine izin veren adaletsiz düzen bütün gücüyle devam ederken, yönetimler rüşvet ve yolsuzluklara batarken hırsızlık yapan yoksulların, aç ve muhtaçların eli kesilecek. 20. yüzyılda bazı "İslami yönetimler" kurma iddiasıyla askeri ihtilal yapanlar da işe ceza hukukundan başlamışlardı. Aradan uzun zaman geçmeden insanların, hırsızlık yapmaya başladığı, hatta hırsızlık vakalarında artışlar olduğu müşahede edildi. Milyonlarca aç ve yoksulu olan bir ülke düşünün ki, maddi, tabii ve ekonomik kaynaklarını birkaç yüz aile kontrol ediyor; yüzbinlerce, hatta milyonlarca insan çoluk çocuğuyla sokaklarda, ağaçlar altında yaşıyor; orada doğuyor, orada ölüyor. Böyle bir ülkede el kesme cezası, olsa olsa bir adaletin tesisi değil, toplumu din ve şeriatla sindirmenin bir aracı olabilir ancak. Sonraları garip bir şekilde ve beklendiğinin aksine, el kesme cezasının hırsızlığı önlemediği, tam aksine daha çok arttırdığı istatistiklerle anlaşılıyor.

Modern tasnifte "ceza hukuku" kamu hukukunun bir parçasıdır. Ve yine modern devletlerde çoğunlukla kamu hukuku ceza adaletini tesis etmekten çok toplumu sindirmenin, hizaya getirmenin bir aracı olarak kullanılmaktadır. "İslami gerekçeler"le ihtilal yapan cuntacılar da İslam ceza hukukunu aynı gayelerle bir araç olarak kullanıyorlar.

Çağımızda "İslami bir yönetim"in mümkün ve gerekli olduğunu samimiyetle savunan fikir adamı ve bilginlerin neredeyse tamamı, "el kesme" gibi ağır bir cezanın uygulamada en son safhada düşünülebileceğini söylemektedirler. Çünkü genel İslami hükümlerden anlaşılan şu ki, hırsızlık yapanlar cezalandırılırken, asıl mesele hırsızlığa yol açan zorunlu maddi ve sosyal şartların iyileştirilmesidir.

Bu ayetler çerçevesinde altı çizilecek iki önemli husus var:

a) Söz konusu cezayı olur olmaz uygulamaya kalkışmadan, gelir adaletini sağlamak, yoksulluk ve ekonomik zaruretlerle ciddi olarak mücadele etmek; açlık ve yoksulluk/zaruret dolayısıyla insanları hırsızlık yapmaya zorlayan şartları ortadan kaldırmak yönetimlerin asli ve öncelikli görevidir. Vuku bulan münferit hırsızlık olaylarında aşırı yoksulluk, açlık ve ihtiyaç faktörü dikkatli bir biçimde göz önüne alınmalıdır. Açlıktan veya şiddetli ihtiyaçtan dolayı hırsızlık yapanın eli kesilmez. Zaruret hallerinde "haddi aşmamak kaydıyla, haram olan şeylerden yemeye ruhsat veren İslam" (Bkz. 2/Bakara, 173; 5/Maide, 3), açlıktan dolayı karnını doyurmak üzere hırsızlık yapanın elini kesmeye kalkışmaz.

b) Bu çerçevedeki adaleti tesis etmeyen yönetimlerin bu cezayı toplumu sindirmenin bir aracı olarak kullanmalarının ne kadar doğru ve yerinde bir tutum olduğunu sorgulamak, -haşa- Şari'in koyduğu hükme itiraz etmek değildir.

c) Had cezasını gerektiren hırsızlık fiillerinin klasik ve geleneksel toplumlardaki şekliyle modern toplumda geçerli olan iktisadi, mali finans şekli arasında önemli farklılıklar ortaya çıkmış bulunmaktadır. Yukarıda işaret edildiği üzere modern iktisadi hayatta kaba, hemen tespit edilebilir hırsızlıktan çok, nitelikli, dolambaçlı yollarla yapılan hırsızlıklar söz konusudur. İslam fıkhında bu konuyla ilgili yeni içtihatlara ihtiyaç vardır. Söz gelimi ortaklıklardan müteşekkil şirketler veya kamu kaynaklarına yönelik suistimal, usulsüzlük ve yolsuzluklar bu kapsamda ele alınıp yeni içtihatlar yapılmayacak olursa, nitelikli hırsızlar pastanın büyük payını alacak, yoksulluk ve açlık içinde kıvrananlar ise kaba hırsızlıklar yapmaya zorlanıp İslam Şeriatı'nın cezalarına maruz bırakılacaktır. Bu, hükmün hikmetine de, maksadına aykırı olur.

Külli bir kural olarak "ceza suçun cinsinden olur." Hırsızlık suçuna takdir edilen el kesme cezası, suç fiilinin cinsindendir; kısasta öngörülen öldürme cezasının öldürme fiilinin cinsinden olduğu gibi. Ancak modern Batı hukukunda cezalar suçun cinsinden değildir, görülen en yaygın ceza hapistir. Hâlbuki cinayet ile hırsızlık suçları ile hapis arasında doğrudan bağlantı yoktur. Mesela birini haksız yere alıp hapsederseniz, onu özgürlüğünden alıkoyarsanız, size hapis cezası verilmesi cezayı suçun cinsinden kılar. Fakat hırsızı hapsetmek öyle değildir. Burada ceza felsefesiyle ilgili ilginç bir nokta var. Gaye itibariyle ceza uyarıcı, terbiye ve ıslah edici, caydırıcı ve suç öncesi sıhhatli duruma irca edici olmalı. Ceza karşısında mağdurun ve genel olarak kamuoyunun vicdanı rahatlamalı, adaletin tesis edildiğine kani olmalı. Savaş gibi ceza da bir kötülüktür, Kur'an-ı Kerim buna "seyyie" der (10/Yunus, 27). Ceza kötülüğün savılmasıdır. Silah kullanmayı gerektiren savaşın kötülüğü savması gibi; her iki durumda kötülük (şiddet) bir başka kötülüğü giderir. Ancak bu kötülüğün yani savaş ve cezanın iyiliği getirmesi, kişi ve toplumun sağlığına hizmet etmesi gerekir. Aksi halde intikamcı olur. Bedene arız olan bir hastalığı tedavi etmek veya genel sağlığı korumak üzere nasıl bazı organlarda ameliyat yapmak gerekiyorsa, ceza da insanın ve toplumun sağlığı için uygulanmalıdır ve bu konuda cezayı tatbik edenleri bir acıma tutmamalıdır.

"Ancak kim işlediği zulümden sonra tevbe eder ve (davranışlarını) **düzeltirse, şüphesiz Allah onun tevbesini kabul eder". Süleyman Ateş,** yakalanmadan önce ya da yakalandıktan sonra tevbe eden hırsızın elinin kesilip kesilmeyeceği konusunun âlimler arasında tartışma konusu olduğuna işaret

ettikten sonra, konuyu yukarıda 33 ve 34. ayetlerde "Allah'a ve Resûlüne karşı savaş açan isyancılar, haydutlar ve yol kesiciler"le mukayese edip, hırsızlık fiilinin bundan daha hafif olduğunu söyler. Eğer silahlı ayaklanma başlatanlar, yol kesenler, eşkıyalık yapanlar yaptıklarından dolayı pişman olup tevbe ederlerse haklarında herhangi bir takibat yapılmaz. Sadece fiilleri sırasında cana ve mala zarar vermişlerse onun hesabını verirler. Pekiyi, bir hırsız samimi olarak yaptığından pişmanlık duyarsa yani "Zulümden sonra tevbe eder ve davranışlarını düzeltirse" niçin bu cezadan kurtulmasın? Ateş, "el kesme uslanmayana verilen cezadır" der. "Aklını başını alıp uslananın artık eli kesilmez. Kişinin uslanıp uslanmadığı da davranışları kontrol edilmesiyle anlaşılır, tevbesinde sadakati görülenin eli kesilmez. Tevbe eden hırsız bir süre gözetim altında tutulur."

Yukarıda anlatıldığı üzere bu fakihlerin görüşlerinin çoğunun dışında bir görüştür. Onlara göre tevbe haddi düşürmez. **Razi** ise, tabiin âlimlerinden bir kısmının, tevbe eden kişi üzerinden had cezasının düşeceğine kail olduklarını söylemektedir. Genellikle tatbikatta gösterdikleri delil, Hz. Peygamber (s.a.v)'in Mahzumoğullarından bir kadının yaptığı hırsızlık olayında takındığı tutumdur. Mekke'nin fethi sırasında olay şöyle cereyan etmiştir:

Hz. Aişe (r.a.) diyor ki: Allah'ın Elçisi zamanında Mekke'nin fethi sırasında hırsızlık eden bir kadına uygulanacak hüküm Kureyş'in ağrına gitti. '-Acaba kim Allah'ın Elçisi'nden bunun affedilmesini rica edebilir?' dediler. 'Buna Allah'ın Elçisi'nin sevdiği Üsâme bin Zeyd'den başkası cesaret edemez' dediler. Üsâme bin Zeyd, kadın hakkında Allah'ın Elçisi'yle konuştu. Allah Elçisi'nin rengi değişti.

'-Sen yüce Allah'ın cezalarından birini kaldırmak için şefaat mi ediyorsun?' dedi. Üsâme

'-Ey Allah'ın Elçisi benim için Allah'tan bağışlanma dile' dedi.

'Yatsı olunca, Allah'ın Elçisi kalktı, bir konuşma yaptı. Allah'a hamd-ü senadan sonra dedi ki:

'-Sizden öncekilerin helak olmasına sebep şerefli biri çaldığı zaman onu bırakmaları, zayıf biri çaldığı zaman onu cezalandırmaları olmuştur. Nefsimi elinde bulunduran Allah'a and olsun ki, Muhammed'in kızı Fatıma da çalsa, elbette elini keserim' Sonra emir verdi, hırsızlık eden kadının eli kesildi.'

Hz. Aişe der ki: 'O kadının tevbesi güzel oldu. Evlendi, bana gelir giderdi. Ben onun dileğini Allah'ın Resûlü (s.a.v)'ne iletirdim.' (Buhari, Enbiya, 54, Megazi, 35; Hudud, 11; Müslim, Hudud, 8-9).

Belirtmek gerekir ki, bu hipotetik (farazi) bir olaydır. Ceza adaletinin

herkese eşit olarak dağıtılması hikmetine mebnidir. Maalesef güçlüler, statü sahipleri, büyük zenginler, siyasiler, imtiyazlılar hırsızlık yaptığında korunur, yoksullar yaptığında ise şiddetli bir biçimde cezalandırılır. Hz. Peygamber, bunun öteden beri süren bir uygulama olduğunu, toplumların çöküşüne yol açtığını ve adaleti temelden sarstığını belirtmiştir. Kızı da olsa, ayrıcalık görmemeli, herkes suçunun cezasını görmelidir. Ancak bu, duruma ve takdire göre verilecek ceza sıralamalarında el kesmeyi bir sonraki veya en son aşamaya bırakmaya engel bir delil olarak gösterilemez. Yerine göre ilk suç fiilinde el kesilir, yerine göre en son başvurulacak bir ceza olur.

Hz. Peygamber, şöyle buyurmuştur: "Yeryüzünde infaz edilen ilahî bir hüküm (had), orada yaşayanlar için kırk sabah yağmur yağmasından daha faydalıdır." (Nesai, Hudud, 3.) Hırsızlık, rüşvet, yolsuzluk gibi suçları işleyenler önemli, itibarlı kişilerdir diye korunmaz, hangi görevde olursa olsun yargılanır. Hiç kimse Hz. Peygamber'in kızı Fatıma'dan daha itibarlı ve daha saygın değildir.

Vehbe ez-Züheyli İslâm ceza hukukunda "had"ler "Allah hakkı" olarak kabul edilmiştir, der. Yani haddi (İslâm'ın tespit ettiği cezayı) gerektiren suçlar kamu hukukuna tecavüz anlamı taşımaktadır. Kısas kul hakkı olduğu için buna had denilmemiştir. Suç işleyenlere hak ettikleri ceza uygulandığında kimseyi bir acıma tutmamalı (24/Nur, 3), cezaları neyse ne eksik ne fazla tam olarak verilmelidir. Suçluya ceza uygulanırken acıma tutması, mazlum ve mağdura büyük haksızlıktır, çünkü hakkı ihlal ettiğinde mücrim ona acımamıştı. Güçlüleri suç işlediğinde korunan bir toplum çöker, bu ilahi sünnetin gereğidir.

El kesme ağır bir cezadır ama insanlık dışı mıdır? Hayır. Belki de suç fiilinde kullanılan organın (el) katmerleşmiş bir kir olarak atılıp bedenin geri kalan kısmının ve elbette ruhun temizlenmesini sağlamaktadır. Hükmün bildiğimiz ve bilemediğimiz birçok hikmeti vardır. En doğrusunu Allah bilir.

"**Muhakkak Allah, bağışlayandır, esirgeyendir.**" 38 ve 39. ayetlerde hırsızlık cezası ve suçtan tevbeyle ilgili Allah'ın "hem aziz ve hakim", hem "gafur ve rahim" olduğu belirtilmektedir. Suç işleyip de başkasına zarar verene tayin ve takdir edilen ceza göz önüne alındığında şanı yüce Allah "aziz ve hakim"dir, üstün ve güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir. Hırsız bir başkasına zarar vermek üzere suç işlemiştir ama ondan üstün Allah vardır, cezasını tayin etmiştir, bu cezada büyük hikmetler vardır. Aynı kişi tevbe etmiş, yaptıklarından pişman olmuştur; Allah da, eğer samimi ise onun tevbesini kabul etmiştir. Çünkü Allah "ğafur ve rahim"dir, bağışlayan ve esirgeyendir. (2/Bakara, 284).

Razi, Esmai'den ilginç bir bilgi aktarır: "Maide sûresini okurken, yanımda bir bedevi Arap bulunuyordu. Bu ayeti (5/38) yanlışlıkla "Allah bağışlayan ve

esirgeyendir (gafur ve rahim)" şeklinde okudum. **Bedevi** "Bu kimin sözüdür?" diye sordu. Ben yine aynı yanlışı sürdürüp "Allah bağışlayan ve esirgeyendir" okudum, bu arada yanlışlığımın farkına varıp "Allah üstün ve hikmet sahibidir (aziz ve hakim" diye okudum. Bunun üzerine bedevi "İşte şimdi düzeltmiş oldun" dedi. Ona yanlış okuyuşumu nasıl fark ettiğini sorunca "Allah aziz ve hakim olduğu için elin kesilmesini istemiştir; mağfiret ve rahmeti ile elin kesilmesini emretmez" cevabını verdi. **Esmai**'nin anlattığı bu olay, vahye muhatap ilk neslin Kur'an'ı ne kadar doğru anladığına iyi bir örnektir.

Şu veya bu fiili suç saymak, suça ceza tayin etmek Allah'a ait bir haktır. Göklerin ve yerin mülkü Allah'a aittir. O, kimi dilerse azaplandırır, kimi dilerse bağışlar. Allah, her şeye güç yetirendir.

Kur'ân Dersleri

Dirâsâtu'l-Kur'ân

Meâl & Tefsîr

Ali Bulaç

Kur'an-ı Kerim, peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed (s.a.)'e indirilen son vahiydir. Kendi tanımlamasıyla Allah'tan aydınlatıcı bir nur; hak ile batılı, doğru ile eğriyi ayıran furkan; hak ve hakikati hatırlatan zikr; hasta kalplere şifa ve bir hidayet rehberidir. Varlık, insan, bilgi, eylemlerimizin değeri, yaratılış, iman ve inkar, nübüvvet, tarih, hayatın anlamı ve amacı, nereden gelip nereye gittiğimiz; adalet ve zulüm; iyilik ve kötülük ile bizim müteal/aşkın, bâtın/iç ve ahiret/öte'yle olan ilişkimiz ele aldığı ana konular arasında yer alır.

İslam bilgi, düşünce, irfan ve sanat mirasını meydana getiren onbinlerce kitap Kur'an-ı Kerim'in tefsiri hükmünde kaleme alınmışlardır. Özel olarak Kur'an-ı Kerim'i ilk sûreden (Fatiha) son sûresine (Nas) sıra ile ve belli bir yöntem (usûl) takip edilerek yazılan eserlere "tefsir" denir. Tefsir adı altında da binlerce kitap yazılmıştır.

Adını "Kur'an Dersleri (Dirâsâtü'l Kur'an)" verdiği bu eseri Ali Bulaç, geleneksel usûlü takib ederek yazdı. Bir ayet veya ayet kümesiyle ilgili açıklama yaparken, önce konuyla ilgili ayetlere, rivayet edilen sahih ve güvenilir hadislere, vahyin ilk muhatabı sahabe görüşlerine; sonra onları izleyen tabiin, büyük âlim ve müçtehitler ile tefsir alanında otorite kabul edilen klasik ve çağdaş tefsirlere müracaat etti. Ali Bulaç, söz konusu kaynaklara ve tefsirlere baktıktan sonra kendi görüşünü Kur'an'ı anlayarak ve hükümleriyle amel ederek okuma azminde olan okurlarla paylaşmıştır.

2

ISBN 978-605-9686-21-1 (Tk.)

ÇIRA

9 786059 686235